

ANUARI

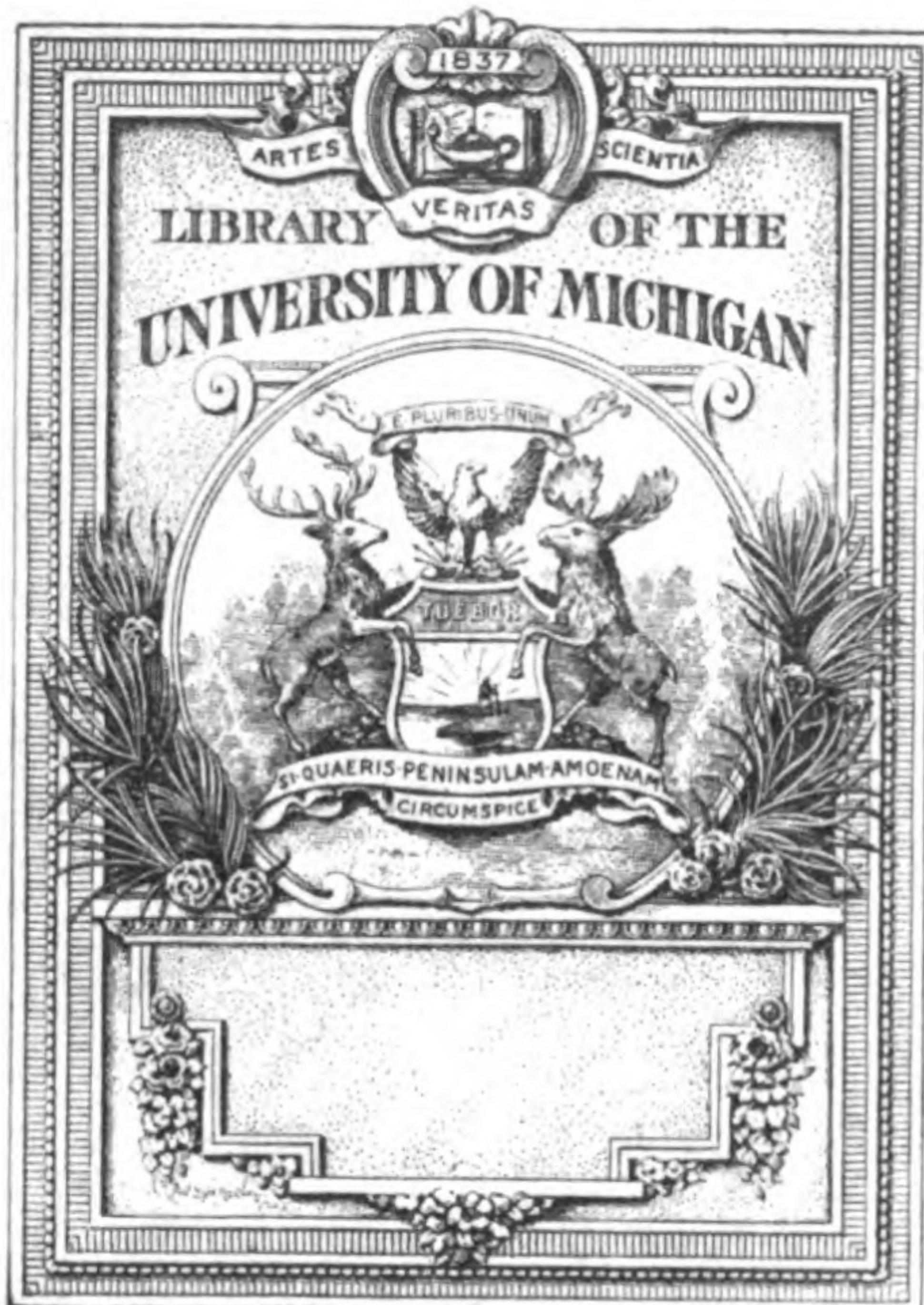
MCMVIII

BARCELONA

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

PALAU DE LA DIPUTACIÓ

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

ANUARI MCMVIII

NEBOT dib.

LÁMINA I

Empuries. Museo de Barcelona, n.º 33. Frickenhaus, 149.

INSTITUT

D'ESTUDIS CATALANS

ANUARI

MCMVIII

BARCELONA

PALAU DE LA DIPUTACIÓ

HENRICH Y C.ia EN COMANDITA. — BARCELONA

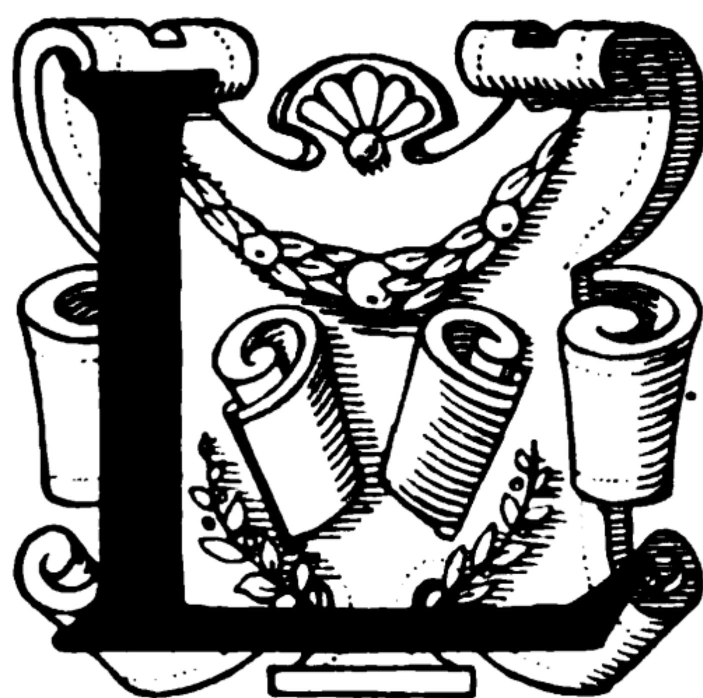
MEMORIES Y DOCUMENTS

DELS TREBALLS
FETS PER L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
DURANT L'ANY MCMVIII

MEMORIA PRESENTADA ALS EXCELENTÍSSIMS SENYORS PRESIDENT DE LA DIPUTACIÓ Y ALCALDE DE BARCELONA, per l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, donant compte dels treballs fets desde la seva fundació fins al 31 de Desembre de 1908.

Le cose disunite s'uniranno e riceveranno in se tale virtù, che renderanno la persa memoria alli omini.

LEONARDO. I. 65. V.

L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS fou creat per la Diputació Provincial de Barcelona, ab el desig de donar una nova y més ample direcció, ab tots els medis requerits per l'acció moderna, a l'impulsió de la nostra cultura. Una vegada aprovat per aquella el Dictamen-acord de constitució y designades les persones que havien de constituir el nou organisme, els membres de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS varen pendre possessió de llurs càrrechs el 5 de Juliol de 1907, y el dia 31 del mateix mes quedava aprovat per la Diputació Provincial el reglament interior de la nova institució. Ha passat un any y mig y en aquest temps l'INSTITUT ha començat les seves publicacions, ha organisat varies missions científiques, ha pres l'iniciativa de recomanar a les corporacions populars la constitució a Barcelona d'una gran Biblioteca y s'ha preocupat també per conseguir la millor instalació d'alguns dels nostres arxius, tinguts moltes vegades en locals poch segurs o insuficients. Ja ha arribat l'hora, per lo tant, de que l'INSTITUT dongui compte en un document públich de tots aquests esforços y iniciatives, a les dugues corporacions oficials que l'han encoratjat ab la seva protecció: a la Diputació Provincial y al Municipi de Barcelona, pera demostrar que en la mida de les seves forces, ha procurat ferse digne de l'alta missió que li ha estat conferida y de la confiança en ell depositada.

Per les seves publicacions, l'INSTITUT ha procurat, sobre tot, donar materials d'estudi, coleccions de documents, inventaris gràfichs o monumentals que servissin sempre pera ulteriors investigacions. Al començar l'INSTITUT la seva vida, requeria, en diversos sentits, la seva activitat una llarga serie d'atencions, en certa manera descuidades durant tants anys d'esforços isolats

y moltes voltes faltats de metode o de protecció seria y decidida. L'edició crítica de les nostres grans cròniques, que no fóra més que una petita part del *Corpus* de la nostra historiografia, en el que deurien entrarhi desde 'ls primers cronicons llatins dels nostres monastirs romànichs, fins les compilacions y histories de caràcter general dels sigles XIVe y XVe; l'inexcusable publicació de les obres de l'Eximeniç, que 's pot dir jauen encara, desconegudes de la major part del públich, en els manuscrits y incunables de les nostres biblioteques, esperant trobar quí del treureles a llum ne faci consagració y esforç de tota una vida laboriosa (com han fet els meritíssims lullistes mallorquins ab les obres de Mestre Ramon); el coleccionar les obres dels poetes provençals y catalans, que tantes sorpreses ens reserven encara; la curiosa historia de la nostra famosa cartografía que va enriquintse cada dia ab datos nous... totes són empreses que sedueixen y reclamen immediata protecció. Y si això succeeix en la literatura, no són menors les llacunes considerables que hi ha que lamentar en la ciencia jurídica, en l'arqueología y en l'historia catalana, tan escassa en coleccions diplomàtiques y necessitada d'un despull sistemàtich dels Arxius de la nostra terra, que proporcionin els materials imprescindibles pera les construccions definitives. Mes pera omplir aquestes deficiencies, incompatibles ab el grau de *normalitat* en la cultura a que tots aspirem, havem de fugir de caure en la temptació d'impulsar els treballs repentistes, perquè ja es hora de que no torni a repetirse 'l cas de la crònica d'en Muntaner (pera no citar més que un sol exemple), de la que se 'n han fet quatre edicions, la de Barcelona, de 1562, la del Dr. Lanz de 1844, les de Bofarull de 1860 y Coroleu de 1886, aprofitant sempre 'l text de l'impressió *princeps* de 1558, sense que en cap d'elles s'haguessin tingut en compte les variants dels sis manuscrits més importants que avuy dia en coneixem. Per aquest motiu, l'INSTITUT s'ha estimat més recullir y utilisar els esforços ja consagrats pel llarch temps en que venien fentse y pels resultats dels quals n'era una ferma garantía la reconeguda competencia dels autors. Sols es de desitjar que aquests esforços sovintegin, y no cal dir ab quina satisfacció l'INSTITUT s'afanyarà en encoratjarlos moral y materialment.

El criteri d'adaptació a la realitat de les coses ha estat principalment guiat pel convenciment de l'inutilitat dels treballs improvisats, que envelleixen tot seguit per la falta de la deguda preparació, y per això ha defugit sempre l'afalagadora pretensió d'omplir artificialment els buyts d'una quadrícola, que sols s'ha presentat davant dels ulls ab el propòsit de donar a conèixer pam a pam el camí que s'ha de recórrer; may ab el de subjectarse *a priori* a un plan preconcebut y ordenat cronològicament pera guardar en apariencia 'l rigor d'una falsa sinopsis científica. Malgrat aquesta regla de prudencia, ha cregut l'INSTITUT que era dever seu l'encaminar els joves estudiosos, senyalant treballs y

mines per explotar, ab lo que tantes vegades s'encoratgen y desperten aptituts. L'INSTITUT s'ha preocupat més d'una vegada d'això, creyent d'utilitat aquestes indicacions, més que definicions, de lo que pot constituir l'aspecte general o conjunt d'un genre literari, històrich o artístich, perquè està convençut de que no sols poden senyalar les orientacions del camí a seguir, sinó que ajuden a donar la visió total y exacta de l'àrea espiritual d'una activitat humana determinada, y dels seus límits y esfera d'acció propia, metodisant y vigorisant al mateix temps, els esforços que a son coneixement condueixen. En una paraula, no s'han fixat normes inflexibles de publicacions, sinó modestes orientacions, y havem preferit aprofitar sòlits materials, ja preparats, que traçar hermoses linies arquitectòniques en l'espay. Una mostra d'aquesta missió, que podriem dirne directiva, si 'l mot no fós massa pretenciós, y que temps a venir ha d'anar perfeccionantse y ampliantse gradualment, es el plan de publicacions de les cròniques catalanes que 'l Sr. Massó y Torrents, després de l'erudit treball que an elles dedicà en la *Revue Hispanique*, va presentar a l'INSTITUT, en Març de 1908, y que aquest va fer seu, sense que això representi, com ja s'ha indicat més amunt, cap compromís en l'orde cronològich de la publicació dels treballs que l'INSTITUT pugui creure dignes d'atenció, en el pervindre, per la seva serietat y importancia. Un plan semblant, inèdit encara, va presentar també 'l Sr. Puig y Cadafalch, en una de les sessions ordinaries de l'INSTITUT, respecte dels estudis arqueològichs en la nostra terra. Dels propòsits que 'ns animen y del respecte que 'ns mereix tot quant fins ara s'ha fet pels que 'ns han precedit y pels que al nostre costat y en altres esferes d'acció combaten per la mateixa noble causa, en parlem més llargament en l'Anuari que a hores d'ara està acabant d'imprimirse.

Ademés del seu Anuari, quatre obres ha començat a publicar l'INSTITUT durant aquest temps, y el públich n'ha rebut les primicies de tres d'elles. Fou la primera 'l fascicle del gran album que té projectat pera inventariar: *Les pintures murals catalanes*. Moltes de les nostres iglesies romàniques eren pintades y majorment en els absís. Llàstima que ab prou feynes ja no hi arribem a temps més que pera reproduirne algunes que encara ens queden! Ab pochs anys s'han esborrat les de Sant Pere de Caserras, de Sarahís, y del palau episcopal d'Urgell; en cambi, n'han aparescut algunes d'ignorades, ab el coneixement cada dia més precís que 's va tenint de la nostra terra. L'INSTITUT se val per les seves reproduccions, de les copies, en gran escala, que galantment li facilita la Junta de Museos de Barcelona. La situació de moltes d'elles en els absís o en els canons de la volta, impideix ferne fotografíes sense deformacions; y per això les copies estan calcades, constituint un veritable tresllat de la paret. Pera publicarles l'INSTITUT se serveix, en cambi, dels meravellosos procediments moderns de les arts gràfiques, estalviantse la nova inter-

pretació personal que exigiria 'l cromo o la litografía. Les dificultats grans que porta la publicació d'una obra així, han pogut solament retardar la sortida del segon fascicle que seguirà al de Pedret y contindrà doble text y sis làmines en tricromía. Anirà dedicat als dos conjunts de pintures de l'iglesieta de Sant Martí de Fenollar al Rosselló y les del absís major de la venerable iglesia de Sant Miquel de la Sèu.

La segona obra que ha donat al públich l'INSTITUT ha estat el primer volum del llibre *Les monedes catalanes*, de D. Joaquim Botet y Sisó, coronat en el concurs Martorell de 1907. La forma en que fou dividit aquest any el premi Martorell, va fer pensar a l'INSTITUT en la conveniencia de treure a llum les obres premiades que entraven dintre els límits proposats per l'acord de fundació, deplorant no poder fer extensiva la seva protecció a les que, per sos caràcters de generalitat, sortien del camp precís y concret de l'historia y arqueología de Catalunya. El llibre del Sr. Botet y Sisó era d'aquells que l'INSTITUT debia patrocinar. Forma un inventari de quant s'ha dit en numismàtica catalana, ab la descripció de totes les monedes del nostre país conegudes fins avuy, reunint y organisant d'una manera científica les investigacions parcials, completantles, ademés, ab un sens fí de datos nous y documentació directa dels arxius. L'INSTITUT ha procurat que 's publiquessin fotografies de les que 's tenien a mà y ho permetia l'extremada sotilesa d'aquestes empremptes comtals. La majoria de les monedes del primer volum no arriben a pesar un gram y son moltes les que no passen d'un decigram. L'INSTITUT entén que les monedes, a més de llur valor numismàtich, tenen un valor artístich y epigràfich; per això procurarà donarne reproduccions cada vegada més perfectes, perque 's puguin apreciar tots els seus detalls. Així com aquest primer volum ha sigut destinat á les monedes comtals y senyorials y les episcopals de Gerona y Ausona, el segon, que ja s'ha començat a imprimir, compendrà les monedes reyals fins als Reys Catòlichs, y el tercer les de la casa d'Austria y dels Borbons, ab les locals y de les guerres de separació.

La tercera obra impresa per l'INSTITUT, es la colecció de *Documents pera l'historia de la cultura catalana mig-eval*, de D. Antoni Rubió y Lluch. Aquest diplomatari, tal volta la més rica colecció de documents de cancillería referents a coses de cultura, en comprèn 512 de copiats integrament y a més molts altres extractats o senyalats en notes y referencies. Es una part del quadre de la nostra activitat intelectual y adhuc de l'artística en els regnats que van desde Jaume II a D. Martí. L'intervenció tan personal dels monarques, fundant Universitats, demanant llibres, encarregant retaules, protegint artistes, pagant estudis de pensionats a París, Montpeller, Avinyó o Bolonia, se posa de manifest en aquells documents on surten els noms dels

nostres passats més illustres, y s'hi veu l'iniciativa del poder reyal per les grans obres de cultura. Son difícils a senyalar, per lo abundants, els datos nous que proporcionen aquests documents, y que poden donar lloch a molts estudis interessants. Les biografies de figures tan importants de nostra literatura com les d'Arnau de Vilanova, Ramon Lull y el cronista Muntaner; les relacions del rey Joan I ab alguns dels humanistes italians y ab el Gran Mestre Joan Fernández de Heredia: la mateixa personalitat d'aquell monarca, y sobre tot la de Pere III, y molts altres aspectes dignes d'atenció de la nostra cultura, apareixen tant considerablement enriquits y modificats, que després de la publicació d'aquest llibre haurà de procedirse a la revisió d'una part de la historia literaria de Catalunya. Al primer volum ne seguirà un altre contenint, a manera d'introducció, el comentari d'alguns dels més interessants documents publicats y ademés molts d'altres, no pochs sobre coses artístiques, que les dimensions del primer no permeteren inclòurels o que han sigut trobats ab posterioritat a la seva aparició.

Un quart llibre, també premiat en el concurs Martorell de 1907, ha començat a publicar l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. Es l'obra sobre *L'arquitectura romànica a Catalunya*, escrita pels Srs. D. J. Puig y Cadafalch, D. A. de Falguera y D. J. Goday. Es un treball vastíssim en el que s'estudien els precedents de les nostres escoles romàniques, en les formes artístiques anteriors d'aquesta *provincia* de Roma. Això es als autors una bella excusa pera arreplegar y inventariar totes les noticies disperses de monuments romans a Catalunya y els que 's seguiren fent durant l'època visigòtica y franca. L'inventari es principalment gràfich, l'obra serà nutridíssima de gravats; de tot s'en dóna la més completa illustració. Un llibre de tal naturalesa necessitava l'ajuda pública, que no era suficient ab el premi en les condicions en que va esser concedit l'any 1907. L'INSTITUT, per això, ha procurat la fabricació d'un paper especial pel mellor tiratge dels gravats, que illustren profusament les trescentes y tantes planes que tenim impreses del primer volum. Aquest està pròxim a veure la llum y compendrà 'ls preliminars de l'arquitectura romànica a Catalunya ab l'arquitectura romana, y els restes bizantins y visigots de la cristiana prerromànica. El segon volum estarà dedicat a les obres d'arquitectura romànica coresponents al período del desenrotllo de les escoles locals, y a les de l'art nostre de la pedra treballada ab escultura, fins al començament del sigle XIII^{è}. Y el tercer volum tractarà de l'arquitectura romànica de l'occident de Catalunya ab influencia tolosana, l'art anomenat cisterciense de les grans construccions del sigle XIII^{è}. fins a l'introducció del gòtich en el nostre país.

Per últim, l'INSTITUT ha acordat la publicació immediata de les obres del nostre poeta Auzias March y dels textes antichs catalans de la Biblia. Les edicions antigues y modernes de les poesies d'Auzias March son totes elles tan defectuoses, que 's fa difícil llur comprensió y fins la lectura. Calia, per això, retornar als antichs manuscrits y refer els textes ab les aclaracions que dóna la vida del poeta. Aquesta feyna ha estat encomenada a l'estudiós rossellonès M. Amadeu Pagès, qui desde fa molts anys ve dedicantse al meritíssim treball d'aclarir y esmenar les velles interpretacions ab noves lectures y en restablir la cronología veritable de les poesíes. Una obra pot ser encara de més trascendencia, es la publicació de les versions catalanes de la Biblia, que, en quant a la riquesa de l'idioma, segons opinió de l'eminent Guardia, igualen si no superen els escrits de R. Lull y l'Eximeniç. Totes les llengües germanes posseeixen de temps bones traduccions dels llibres sagrats, y justament la catalana, que va esser la primera en durne una a l'impremta, es l'única que n'està mancada avuy en dia. Per sort, si el primer imprès va desaparèixer, els manuscrits son encara prou abundosos pera que sigui una empresa possible la restauració de la nostra Biblia vulgar mig-eval. Desde la traducció que en 1287 encomanà Alfons el Lliberal, y es la primera de que ens ha quedat memoria, fins a l'impresió famosa de la Biblia catalana d'en Bonifaci Ferrer, acabada en 1478, de la que no s'en ha salvat més que dos planes, son molt abundoses les noticies de versions senceres o fragmentaries de que ens parlen els documents dels Arxius, y d'algunes d'elles tenim encara tresllats manuscrits. Pera empendre aquesta publicació l'INSTITUT s'ha posat d'acord ab l'erudit hispanista de París M. Foulché Delbosc, que ja fa molt temps treballa sobre la Biblia catalana, a la cual dedicà la seva comunicació al Primer Congrés de la Llengua, y que ja ha acreditat la seva competencia en aquest punt ab l'esplèndida publicació del *Cant dels cants*, tret d'un dels manuscrits de la Biblioteca Nacional de París. Aquesta edició, feta tenint en compte les variants de tots els textes coneguts, omplirà cinch volums, y el senyor Foulché treballa ja en la preparació del primer, que apareixerà dintre l'any 1910.

Ademés d'aquestes obres, resultat algunes d'elles de l'investigació personal de tota una vida, l'INSTITUT cada any arreplegarà en son Anuari les petites contribucions d'estudis que encara són lluny de les síntesis, però que avencen un pas en el camí de cada problema. En ell tindran cabuda, en forma de colaboració colectiva, els esforços individuals no solament dels escriptors de la terra, sinó també dels forasters y extrangers que s'han dedicat a estudiar les nostres coses, y l'INSTITUT anirà aixamplant y completant aquest cercle d'estudis, pera que en la serie dels nostres Anuaris no hi falti cap nom dels erudits catalanòfils de fòra de casa. L'Anuari de 1907, que apareixerà dintre un temps brevíssim, tindrà una mida major que 'ls demés llibres de l'INSTITUT,

pera facilitar la publicació dels temes més diversos y contindrà una vintena de treballs, profusament illustrats, de mossèn J. Gudiol, R. Casellas, G. Hurtebise, A. Giménez, E. Moliné y Brasés, P. Fabra, A. Muñoz, A. Brutails, P. Paris, J. Calmette, Joaquim Miret, J. Puig y Cadafalch, Guillem M.ª de Brocà, J. Massó y Torrents, del president y secretari de l'INSTITUT y dels secretaris redactors. L'Anuari porta, ademés, una Efemeris o crònica de l'any y les notes bibliogràfiques corresponents.

L'Institut ha organisat també varies missions científiques d'exploració, perque entén que la seva feyna no es tant sols la de divulgar la ciencia ab publicacions, sinó fomentar ab noves iniciatives el seu desenrotllo. Una missió jurídica-arqueològica a les comarques de la ratlla occidental de Catalunya fou encomanada als senyors Puig y Cadafalch y Brocà, ab els corresponents auxiliars, pera apuntar costums y tradicions jurídiques, monuments, pintures y mobiliari d'aquelles comarques. L'expedició va sortir de Barcelona a últims d'Agost de 1907, entrant per França per la vall de Luchon a la regió de l'Aran, aon se estudiaren varies iglesies y 's fotografiaren molts objectes artístichs. Pel port de Caldes se passà després a la vall de Bohi, seguint la ribera del Ribagorça fins a Sopeira y Areny. D'allí la missió, atravessant la serra, passà a la vall del Issabena per estudiar la vella Sèu de Roda. Issabena amunt, arribaren fins al monestir d'Obarre y la vila de Tolva, tan discutida y de quals esplendors no 'n queda més que una porta y unes ruines perdudes. De Tolva la missió va recular a Tamarit, y d'allí a Lleyda, per copiar el sepulcre de Corbins, tornant a ser el dia 14 de Septembre a Barcelona. La quantitat de noticies aportades per la missió fou considerable: se varen dibuixar més de trenta iglesies inèdites, copiar un sens fí de làpides y treure més de duescentes fotografies. Dels resultats de la missió se 'n anticipa ja una mostra en el pròxim Anuari de 1907, emperò queden encara capítols importants y inèdits referents a l'art suntuari, mobles, teixits y pintures, que 's publicaran reunits en una monografia d'aquella regió. L'INSTITUT tracta de completar els datos recullits ab noves investigacions per les riberes del Flamicell y Ribagorça, ont hi queden encara altres monuments per estudiar y revisar, dels que 'n tenim noticies massa provisionals fins ara.

La segona expedició d'estudi fou encomanada al Centre Excursionista de Catalunya pera investigar la veritable naturalesa de les pintures rupestres descobertes al terme de Cogul, en la provincia de Lleyda. El Centre Excursionista de Catalunya va encarregar la direcció de la missió a D. Lluís Marià Vidal, y l'INSTITUT espera la relació dels seus treballs pera publicarla en el següent Anuari de 1908. L'INSTITUT ha volgut ab això no sols encoratjar l'estudi de la prehistoria, que havia decaigut una mica en el nostre país, sinó

correspondre a la sensacional descoberta de Cogul. Sembla verament que desde l'aparició de les dites pintures s'obri un nou periode interessant que 'ns estimula a llur investigació y coneixença. Les pintures rupestres de Cogul són les primeres trobades en terra catalana, mes llur misteriosa bellesa fa esperar quelcom de meravellós. Al cap de poch temps de conegudes ja han fet fixar l'atenció sobre altres pintures del mateix istil a la ratlla aragonesa, marcantse una faixa de poblacions prehistòriques de pintors de roques, que desde l'Ebre penetra cap al Maestrat y la terra llevantina.

Una tercera comissió fou donada a mossèn J. Serra y Vilaró, pera estudiar y catalogar el fons de documents dels arxius de la Pobla de Lillet y de Bagà, en la montanya catalana. Les investigacions dels historiadors catalans quasi 's pot dir que s'havien concentrat fins ara en els arxius reyals y municipals de les principals ciutats y viles de la nostra terra y en els episcopals de Vich, Urgell, Gerona y altres diócesis. Queden encara una serie d'altres interessants dipòsits pera explorar en les parroquies y monastirs, procedents de les antigues yegueríes o comtats. La primera bursada de mossèn Serra y Vilaró als arxius montanyenchs de l'alt Llobregat, ha sigut comunicada a l'INSTITUT y ne publicarà també lo més interessant en l'Anuari pròxim. En l'arxiu de Bagà ordenà cronològicament les series, posant per separat els manuals de notari, llibres de la cort y de la consulia. Conté 167 registres que van desde l'any 1254 a últims del sigle XVè y uns cent cinquanta documents en pergamí. Va extractar íntegrament vintidos volums, fent cédules de les noticies trobades, que 's refereixen principalment a l'historia de la baronia de Pinós, als privilegis concedits als seus habitants, al monastir de Sant Llorenç de Bagà y a algunes iglesies de la rodalia, avuy desaparegudes, y en general a la vida interna d'aquelles encontrades durant els sigles XIIIè, XIVè y XVè.

La quarta comissió d'estudi se pot dir que fou acordada pera colaborar en alguna manera al gran esforç dels lullistes mallorquins, que s'han proposat la publicació dels textes vulgars de Ramon Lull. Aquesta empresa magna d'imprimir els textes originals del nostre gran polígraf requeria l'atenció de Catalunya, y hauria estat una vergonya no participar en una obra tan capital per la nostra literatura. La comissió editora de les obres lullianes se va dirigir a l'INSTITUT, demanantli ajuda per la copia del manuscrit del Blanquerna, existent en la Biblioteca Reial de Munich, y l'INSTITUT va pendre l'acord de subvencionar a l'encarregat de la publicació, D. Mateu Obrador, perque anés ab aquest objecte a Munich y de passada catalogués sumariament els altres manuscrits catalans que existeixen en aquella Biblioteca. La missió de D. Mateu Obrador no ha pogut ser més afortunada; ha trobat altres originals catalans de R. Lull, com per exemple 'l llibre dels *Articles de la fe catòlica*,

que no figurava en el catàleg de la Biblioteca, y a més, textes literaris desconeguts, de gran preu pera la nostra llengua. Tant a la anada com a la tornada, el Sr. Obrador va aturarse a Milà pera treballar en la Biblioteca Ambrosiana d'aquella ciutat, podent també allí fer íntima coneixença ab altres manuscrits catalans, y especialment el famós exemplar complet del *Llibre de contemplació*, acabat pel prevere mallorquí Guillem Pagés, en vida de son autor, als VIII idus de Juliol de l'any 1280. El Sr. Obrador està redactant un informe de la seva missió, detallant els resultats de la mateixa, que serà publicat també en l'Anuari de 1908.

Sabent, finalment, que en les Exposicions actuals dels centenaris a Saragoça y a Valencia s'han arreplegat molts objectes procedents de Catalunya que es difícil poder veure reunits, pera estudiarlos y compararlos, l'INSTITUT va determinar que hi marxés una comissió dirigida pel conservador del Museu Episcopal de Vich, acompanyat d'un dibuixant y un fotògraf, pera catalogar els objectes procedents de Catalunya o que 'ns puguin interessar pera l'historia de l'art de la nostra terra. Dita missió 's troba actualment en el ple dels seus treballs, y en el seu informe hi posa l'INSTITUT grans esperanças. Una part, probablement la dedicada a l'Orfebrería, se publicarà en el pròxim Anuari de 1908.

Un altre genre d'iniciatives ha estat pera l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, la de dirigirse a les corporacions públiques de Barcelona pera conseguir altres tantes coses que 'ls estudiosos catalans fa molt temps desitjen veure realisades. L'INSTITUT va acudir ab una Memoria a l'Ajuntament y a la Diputació de Barcelona demanantloshi que sense perdre temps proveissin a la constitució d'una gran Biblioteca a Barcelona. La Diputació, fentse càrrech desseguida de la gran necessitat, va posar a la disposició de l'INSTITUT una partida suficient pera adquirir la llibreria del benemèrit D. Marian Aguiló, que es el fons més important pera la nostra literatura que teníem a Barcelona. L'Ajuntament va pendre també en consideració les urgents demandes de l'INSTITUT, posant una quantitat respectable en un pressupost extraordinari, que encara no ha arribat a aprovarse. Ab l'adquisició dels llibres de l'Aguiló va ferse suficient atmòsfera pera que la nostra Biblioteca comencés a ser desitjada per tothom. Va venir el llegat dels llibres de l'Aulestia, y més tart l'INSTITUT, accedint al desig de l'opinió pública, va comprar la llibreria del poeta Verdaguer, plena d'exemplars ab dedicatories y obres singularíssimes. Axí, poch a poch s'anava constituint un nucli de llibres, que avuy es ja una respectable biblioteca. A falta d'altre, l'INSTITUT també ha sortit a rescatarlos quan se posaven a la venda (y ho permetien les altres atencions que constitueixen el seu principal objecte), els manuscrits que abans

tenien que sortir de la nostra terra, faltada Barcelona d'institucions que 'ls arrepleguessin de les mans mercenaries y els vinculessin definitivament en alguna entitat pública. Fa pena pensar que sense l'INSTITUT, hauria emigrat, aquest any de 1908, el famós manuscrit de la crònica d'en Muntaner, que tant va servir an en Milà y Fontanals pera aclarir el sentit del *Sermó*, un cançoner de vides de Sants (procedent de la Biblioteca Salvá), el *Recort* d'en Gabriel Turell, un altre manuscrit d'en Desclot, la versió catalana única de la crónica de Roderich de Toledo, un Beda de Poblet, etc., etc. Y com que un llibre en crida un altre, al posarse a la venda a Barcelona el importantíssim cançoner de Saragoça, que havia sigut de D. Pau Gil, l'INSTITUT, vist que no tenia possibilitats per adquirirlo, se va dirigir a varies personalitats conegudes, les quals han tingut el desprendiment d'iniciar una subscripció pera regalarlo a la Diputació, corresponent axí els particulars als nobles sacrificis que per la Biblioteca havia fet aquella corporació pública. Un any té de vida, y ja la nostra Biblioteca posseeix uns doscents manuscrits y més de vuyt mil volums. S'hi han d'afegir, a més, els llibres moderns de consulta que ha comprat l'INSTITUT, y que són també en nombre respectable. Tant com rescatar les obres dels passats, l'INSTITUT ha de procurar fomentar les investigacions del present, y no n'estem pas massa sobrats de llibres a la nostra terra...

Coneixent l'estat llastimós de molts dels arxius de Catalunya, llur mala instalació y abandono, principalment pel que toca als rurals y fins alguns de Barcelona, l'INSTITUT va dirigirse novament ab una Memoria a la Diputació, reclamant que tals riqueses fossin degudament conservades y obertes al públich, com se mereixen. L'iniciativa de l'INSTITUT ha donat ja 'ls seus resultats, per la cooperació sempre activíssima del Cos Provincial, y en particular de son president, D. Enrich Prat de la Riba. La Diputació ha lograt que 's dictessin pel govern de Madrid disposicions encaminades a n'aquest objecte, y un dels més importants arxius catalans serà, dintre de poch, immillorablement instalat en nou local, y ab totes les garanties de comoditat y seguretat que podrien desitjarse.

Aquestes obres les ha portades endavant l'INSTITUT refiat en no equivocarse pel seu amor a l'obra de la ciencia y a les coses catalanes. En poch més d'un any que la nostra companyia ha sigut aplegada, hem pogut veure realisades moltes coses que eren un somni de la nostra gent y que moltes generacions venien suspirantles. La nostra mateixa alegria d'esser l'INSTITUT l'instrument pel qui s'han fet tantes empreses generoses ens ha reunit més y més, y avuy la propia corporació de l'INSTITUT no es la menor de les seves obres. La nova societat catalana ha entrat en el món del saber ab totes les simpatíes.

Les seves publicacions són rebudes fraternalment per venerables corporacions savies de tot el món, que 's complauen en enviarli les seves propies. L'INSTITUT compta ab el cambi de les *Academies* de Madrid, de l'*Academia d'Inscripcions y Belles Lletres* de París, les *Academies* de Berlin, Munich, Viena y Götinga, l'*Institut Arqueològich austriach*, els *Instituts alemanys* d'Atenes y Roma, l'*Institut rus* de Constantinoble, l'*Institut egipci* del Cairo, les *Escoles americana y inglesa* de Roma, de les *Universitats y Societats històriques* italianes y franceses, etc., etc. La llengua catalana entra en aquestes nobles cases de la ciencia ab els llibres de l'INSTITUT, y mentrestant nosaltres disfrutem de la riquesa dels coneixements que elles ens envien. Tal, es breument contada, l'historia d'aquest any y mig, bona part del qual ha degut invertirse en la tasca poch visible de l'organisació y dels cambis de local y en les preparacions d'ordre pràctich que consumeixen moltes hores sense treuren profit aparent. Ara 's pot dir que aquesta part de la tasca queda en gran part ja feta. — Barcelona, 31 de Desembre de 1908. Per acord de l'INSTITUT — El President, A. RUBIÓ Y LLUCH. — El Secretari, JOSEPH PIJOAN.

MEMORIA PRESENTADA PER L'INSTITVT D'ESTVDIS CATALANS AL EXCM. SR. ALCALDE DE BARCELONA, proposant la constitució d'una BIBLIOTECA CATALANA.

EXCM. SENYOR:

Templa novo decorare saxo
HOR. OD. II-15.

Es una antiga esperança d'aquesta terra, la fundació a Barcelona d'una *Biblioteca catalana*. El nostre poble, quasi despullat avuy, recorda encara orgullosament les seves perdudes riqueses literaries. Un Rey d'Aragó acabava les campanyes ab el cambi d'un llibre; un altre Rey moria deixant com a principal obra seva l'inventari nombrós de la Biblioteca palatina. Els catàlechs de les coleccions de la Reina María, del Duch de Calabria y del Príncep de Viana, demostren qu'aquell furor per la possessió de llibres dels *bibliòfils coronats*, el seguien els nobles y barons de la terra, fins les dònes mateixes. Un pobre particular com en Boades, a les primeríes del sigle XV^{è}, s'anticipava a tots els humanistes de l'Espanya, fent l'arreplega de manuscrits grechs, comprats a-les-hores ab moltes dificultats *e bona pecunia*. Ab les intermitencies dinàstiques, y sense un poder monàrquich o popular que recullís, com a França, les coleccions reials y privades, per formar ab elles la Biblioteca de la Patria, els llibres dels passats se dispersaren y romangueren sempre esperant l'hora d'un renaixement, en que fos possible sustituirlos o repatriarlos. Ja al començament del passat sigle, aquell admirable missioner científich, que va visitar el nostre país, el pare Villanueva, se queixava de la pobresa de llibres y de publicacions series en que vivien els catalans, y insinuava la falta que feya una Biblioteca catalana. Més tard, durant tota la centuria, se va intentar, per varies vegades, sense conseqüencies, de formar a Barcelona un arxiu ab tots els llibres publicats a Catalunya, o que, vinguts de fòra, directa o indirectament interessessin al nostre país. El primer que va pendre l'iniciativa per aquesta obra patriòtica, fou un ben intencionat Bisbe de Barcelona, el Dr. D. Pau de Sichar, ajudat poderosament pel que més endevant fou Bisbe d'Astorga, l'illustre bibliòfil y escriturari D. Fèlix Tor-

res Amat, instalant una Biblioteca, que va arribar a tenir més de dos mil volums referents a coses de Catalunya. En el *Diario de Barcelona* de 15 de novembre de 1819, escrigué el mateix Torres Amat un article en que 's donava raó de l'apertura de la Biblioteca catalana y del seu petit monetari y museu, y es convidava a tots els naturals a que cooperessin a la seva perfecció... y en l'any 1836, en el pròlech del seu *Diccionario de escritores catalanes*, insistia en la mateixa patriòtica idea: «*Ojalá* (los venideros) *sepan aprovechar las luces y el amor patrio con que las academias y particulares se interesarán en el aumento de este establecimiento nacional de Cataluña!*» El titulat *Gobierno de Manresa* invitava a tots els catalans a ajudar l'obra del Bisbe, secundant una circular del Capità General, del 23 de desembre de 1819, y recomanava als alcaldes que entreguessin graciosament tots aquells llibres, papers y altres memories *que merezcan la atencion de los venideros siglos con honor de esta grandiosa provincia y de los dignos y ingeniosos habitantes que de tiempos remotos ha producido.* Aquesta iniciativa del Bisbe y la singularíssima literatura de la circular esmentada, ab que s'estimulava, indicaven les necessitats del país, que eren ja a-les-hores les mateixes d'ara, però sense arribar a ser mides suficients per remeyarles. En Pi y Arimon explica ja ab una mica de desengany l'instalació d'aquella Biblioteca y transparenta en els seus elogis les esperances que hi havien posades els intelectuals del nostre país. Ab la crema dels convents, se perderen o dispersaren els últims fondos semipúblichs de llibres que teniem a la nostra terra, y des d'aquells dies, hem viscut a Barcelona sense altre Biblioteca pública que la *provincial universitaria*, formada exclusivament ab les desferres de les biblioteques monacals, que ja no devien estar gaire al corrent de novetats, en els seus últims anys, quan les polèmiques revolucionaries. Aquella trista Biblioteca que l'Estat ens serveix, dóna la sensació com si el món hagués quedat inactiu des d'els principis del sigle anterior, y invita naturalment a seguir en l'apariencia de pau en que han quedat les inteligencies! Una ínfima consignació del capítol de *material*, permet no més l'adquisició dels llibres de text indispensables al servey universitari, y sobre tot, lo propi y genuinament català de la nostra Renaixensa hi manca d'una manera llastimosa. La gran necessitat d'arxivar els llibres y documents de les coses catalanes, va esser també sentida, Excm. Senyor, per un illustrissim antecessor vostre, l'alcalde Rius y Taulet, qui en aquell any de 1888, se va proposar constituir una *Biblioteca catalana*. L'alcalde que el succeí va insistir en els mateixos propòsits y ell, que era D. Manuel Porcar y Tió y el seu continuador, D. Juan Coll y Pujol, d'acord ab la *Reyal Academia de Bones Lletres*, feren noves tentatives y esforsos per que finalment la *Biblioteca catalana* arribés a esser una realitat. Es consignà una quantitat en presupòsits, es recullíren alguns llibres y fins se construiren alguns dels armaris de la futura Biblioteca. Fins es va senyalar el local aon tenia que instalarse, que era el Palau de Ciencies de l'Exposició Universal, però aquell edifici va desaparèixer, y també les esperances de que 's realisessin els bells propòsits. Avuy no queden, Excm. Senyor, d'aquelles bones intencions, més que 'l record que 'ns anima a nosaltres, pera insistir, creyent que si vos y el vostre Ajuntament torneu a patrocinar aquesta idea, no farèu més que cumplir una herencia dels vostres antecessors y proveir a una antiga necessitat de Catalunya.

Y no os creyeu, Senyor, que l'oportunitat sigui passada! Cada dia aumenten les necessitats del coneixement, y avuy ja no es una *Biblioteca catalana* lo que venim a demanar, sinó que anem a proposarvos que l'Ajuntament, en representació de la ciutat de Barcelona, prengui l'iniciativa de constituir una gran Biblioteca, proveida de tots els records del passat y de totes les modernes meravelles de l'activitat contemporania. L'Estat espanyol, el dia que vegés a Barcelona capacitarse ab aquesta ambició de tenir una gran Biblioteca pública, no podria menys d'aprontar el seu concurs, ajudant a la formació d'una gran *Biblioteca Nacional* de Catalunya. La Biblioteca de Madrid en tindria aquí una que seria no una rival, sino una germana, igual que passa a Italia ab les tres grans Biblioteques Nacionals de Roma, Nàpols y Florencia, y ab les tres Biblioteques germàniques de Berlin, Munich y Strasbourg, que en noble emulació es disputen quina portarà la gloria del major nombre de volums en llurs catàlechs! A-les-hores tindriem dret d'exigir al Estat la concentració en la nostra Biblioteca nacional dels llibres que té dispersos de l'antigua literatura catalana. Demanariem y conseguiriem que 'ns fossin retornats els manuscrits procedents de Poblet, que 's guarden a Madrid, y els que hi ha escampats per totes les cases oficials, a falta d'un lloch venerable que decorosament els reuneixi. Pera donarvos una idea, Excm. Senyor, del gran escampall dels nostres tresors literaris y de la veritable necessitat d'una concentració, no més os direm que'ls vells manuscrits d'un sol convent de la Mercè, estan repartits entre els tres dipòsits del Arxiu d'Hisenda, del Reial d'Aragó y de la Biblioteca universitaria. Per arribar an aquesta concentració de la nostra cultura, es necessari que l'Ajuntament

faci un esforç, creant un primer fondo, al voltant del qual hi vinguin a agruparse tots els altres. No mancarien tampoch donadors generosos, que avuy no senten la necessitat d'aquesta obra patriòtica, o que, coneixentla, no saben a qui entregar les propries coleccions de llibres, que voldrien deixar com un llegat an el seu poble. Es urgentíssim també que l'Ajuntament deixi a la disposició de l'entitat que governi la Biblioteca, una quantitat anyal pera les adquisicions dels llibres que incessantment vagin necessitantse y també de les obres catalanes que cada dia van desprenentse de les coleccions particulars y escampantse pel mercat literari de tot el món. Us doldria, Senyor, de saber que tot sovint manuscrits catalans importantíssims son venuts al extranger, y que en plena resurrecció del nostre poble, per falta d'un grapat de moneda, ens vegem desheretats de les cròniques dels nostres Reys conqueridors, dels Cançoners dels nostres antichs poetes. Per més que 'ls seguim ab la mirada, per més que anem a estudiarlos en el lloch aon se trobin, ja may més seran completament nostres, y ens exposem a veurels fredament investigats per homens d'altres terres que, si tenen més ciencia que nosaltres, no senten la veu de la sanch que 'ns fa moure per estimarlos. Hi ha una fonda compenetració entre els records d'un país y la terra meteixa; trasplantats, perden de la llur vida qualque cosa de misteriós y inestimable. La bella obra que ha fet l'Ajuntament, creant el Museo de Barcelona, ha de completarla ab una institució paralela, que sigui la *Biblioteca de la Ciutat,* la *Nacional de Barcelona*, y no ha de perdonar esforços ni estalviarse sacrificis, avuy que encara s'hi es a temps... perque més tard, ni ab tots els diners del món podriem tornar a adquirir aquestos manuscrits únichs, incunables y llibres preciosos que cada any emigren, emportantse els troços de la nostra ànima, la nostra psicologia nacional, que entre ells vaga perduda.

El dia, Senyor, que aquesta Biblioteca estigués constituida y acreditada, tindriem, no solzament els llibres propris, sino que, de passada, reconquistariem tots els que hi ha allunyats de Catalunya. Avuy, els homens de tot el món es faciliten, en una lley d'obra cooperativa, aquests primers materials d'investigació, que són els llibres. Totes les grans Biblioteques del món, confederades fraternalment, s'envien, a la demanda dels estudiosos, els seus més richs tresors de manuscrits y obres rares. Un llibre català de las biblioteques d'Italia, anirà a trobar al professor eslau en la Biblioteca del Ermitatge a Petersbourg, y l'universitari de Stockolm no 's tindrà que bellugar de la cadira a la Biblioteca, pera que vingui a trobarlo un volum lulià de la Reyal de Munich o de Venecia. Les biblioteques departamentals franceses participen també d'aquesta confiança en que s'inspiren les principals de tot el món, y un estudiós de Tolosa o de Bordeu, per exemple, pot disfrutar d'una cantitat de llibres, molt superior a la que 's guarda en la ciutat aon habita. Espanya es l'últim país que, ab més dificultats, s'ha adherit al cambi internacional dels llibres, posanthi tals destorbs en el reglament de Biblioteques del any 1901 en que s'estableix aquest servey, que fan poch menys que impossible la seva realisació. Es d'esperar que 'l dia que nosaltres tinguessim a Barcelona una Biblioteca nacional d'importancia, organisada lliberalment y segons aquest sentit de la cooperació moderna, immediatament disfrutariem del cambi internacional y podriem exigir de les altres biblioteques de l'Espanya, un servey de circulació dels llibres que avuy elles desconeixen. Es a-les-hores y solament a-les-hores, que 'l pensament de Catalunya podria entrar dintre l'organisació mondial de la Ciencia, y que aquest desconcert regnant en la terra nostra, cessaria, disfrutant de la calma que porta l'espectacle de la moderna activitat científica. Penseu, Senyor, en la lamentable inferioritat de medis de treball en que 's troben els estudiosos de Catalunya, tenint que guanyarsho tot per ells mateixos, mancats de relació y d'estímul, sense més llibres que 'ls que individualment posseeixen. Un llibre ve a esser entre nosaltres una cosa difícil y preciosa; les grans obres de consulta, impossibles d'adquirir, arriben a esser pel qui les desitja quasi una obsessió. Tot sovint els estudiosos de Catalunya han de fer viatjes ab el sol objecte de veure algun llibre car... Penseu, Senyor, en les penes del professor universitari que ha rebut l'encàrrech d'una funció social, que no pot honradament desempenyar d'una manera digna per falta de llibres! Penseu en la nostra joventut sense altres alicients d'estudi que una Biblioteca feta ab les engrunes dels antichs convents. Penseu en tot això y considereu que si es trista la sòrt del qui no sap de lletra, es més trista la condició d'aquell que, necessitant de llegir, careix dels llibres necessaris, com ens passa a nosaltres.

L'Institut d'Estudis Catalans, creat per la Excelentíssima Diputació de Barcelona, té per un dels mòvils primordials de la seva fundació, l'organisació d'aquesta *Biblioteca catalana*, y en aquest sentit se dirigeix a vos, Excm. Senyor, y al vostre Ajuntament, per convidarvos a que prengueu aquella part inicial y resoluda, que li pertoca a la metròpoli barcelonesa, en una empresa espiritual de tanta trascendencia per Catalunya. Per això es de lley que abans de

començar, aclarim bé el contingut de la nova institució y el concepte de la seva existencia y condició jurídiques. En la *Biblioteca* s'hi reuniran tots els elements d'estudi per la coneixença passada y present de lo que pertoca als paissos de llengua catalana y tot element intelectual que ordeni, aixequi o perfeccioni la cultura del nostre poble. Dintre aquest marge ample, que no pert de vista una generosa finalitat humana en l'obra de l'educació nacional, hi caben les quatre Seccions fonamentals de manuscrits, impresos, plànols y cartes geogràfiques y gravats o estampes, ab tots aquells altres medis gràfichs d'impressió que en les biblioteques d'ordre nacional s'istila recullir. La *Biblioteca* 's formarà ab els llibres que són de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, ab les coleccions de llibres y d'estampes precedentment adquirides o que ab aquest objecte adquireixin la Diputació de Barcelona, ab les adquisicions de que li faci present l'Ajuntament d'aquesta ciutat, ab les donacions de les demés Diputacions y Ajuntaments de terres de llengua catalana y ab els donatius del Estat espanyol y d'altres entitats particulars. El sosteniment de la Biblioteca y el seu progrés futur se pagarà ab les asignacions del INSTITUT, ab les subvencions de les entitats públiques susdites y ab els presents, deixes y llegats de tota mena que 's facin a favor de la seva fundació jurídica.

Si repareu, Senyor, el camp espiritual d'aquesta Biblioteca veureu com se 'n dedueix que davant de qualsevol contingencia convé que resti a tota hora, pel millor complement del seu fi, inseparablement unida a Catalunya com formant part del seu tresor comú, talment que si venia un dia la disolució del Patronat de la Fundació que haurá de patrocinarla, el nucli central, el cos de la nostra Biblioteca hauria d'anar a raure baix la potestat jurídica d'aquella entitat pública que tingués la representació més integral de les terres de llengua catalana y, en el seu defecte, a la ciutat de Barcelona pel seu caràcter d'empori de la nostra cultura. Mentres duri el període de gestació y no existeixi verament una Biblioteca sino un dipósit de llibres en formació, l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS podrà cuidarse de recullirlos, guardarlos y catalogarlos. Mes el dia que la Biblioteca estigui ja formada y a punt d'obrirse al públich, serà convenient donarli una plena personalitat jurídica, estatuintla en Fundació a cobert de les lleys desamortisadores y donantli un Patronat per la regencia. L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS constituirà llavors el nucli del Patronat, al que portará l'esperit y la continuació llògica de la seva creació y organisació, mes deuran agregarshi els membres delegats de la Diputació y del Ajuntament de Barcelona, els de les altres Diputacions y Ajuntaments que ajudin poderosament a la formació de la Biblioteca y els potentats de la nostra terra que disposin de les millors y més nombroses coleccions de llibres, per acostumarlos al sentiment de responsabilitat social que 'ls imposa la possessió d'aquells tresors. Heus aquí, Senyor, la condició jurídica de la nova Institució que tracta de crearse, per la qual condició es comprèn que disposarà lliurement, pera una ben certa finalitat, dels béns que se li assignin. Així posseirà un cos central de llibres en plena proprietat y podrà rebre donacions ab pacte de retorn, com ara d'aquells llibres que tinguin, per les Corporacions donadores, un preu d'estima venerable, així com els dipòsits que li plagui acceptar, baix condició de sometres a les condicions comunes del reglament y servey de la Biblioteca.

D'aquesta senzilla exposició s'en conclou lo que l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS ve a demanarvos a vos, Excm. Senyor, y al vostre Ajuntament, això es: 1.er Que's disposi per l'Excellentissim Ajuntament de Barcelona la donació per primer nucli d'una *Biblioteca nacional*, de tots els llibres reunits fins ara al intent de crear institucions semblants; 2.on Que s'encarregui tot seguit a una Ponencia municipal, que l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS s'ofereix per assessorar, l'estudi dels exemplars existents al Arxiu Municipal, que per tenir un valor d'estima venerable convindrà donar o dipositar a la *Biblioteca catalana* susdita ab pacte de retorn pel cas de disgregació; 3.er Que a començar de l'any vinent es posi en el Presupost ordinari del Municipi una quantitat pel servey regular de la Biblioteca, y 4.rt Que en el Presupost extraordinari en formació, anomenat de *Cultura* pel seu noble intent, s'hi posi una forta quantitat, que deurà mesurarse per la magnificencia del propost y pels altres fins que la vostra Excma. Corporació tracti d'atènyer, al objecte de donar el primer impuls a la creació de la *Biblioteca*. — Barcelona, 7 de Novembre de 1907. — El President, A. RUBIÓ Y LLUCH. — El Secretari, JOSEPH PIJOAN.

DICTAMEN-ACORD DE L'INSTITVT D'ESTVDIS CATALANS PROPOSANT A LA EXCMA. DIPVTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA L'ADQVISICIÓ DE LA BIBLIOTECA AGVILÓ, llegida en sessió de 28 de setembre de 1907.

Remembra lo passat, ordona lo present, proveeix a l'esdevenidor.

Complint l'encàrrech que aquest INSTITUT se dignà ferlos en una de les sessions passades, els que subscriuen tenen l'honra d'exposar a la Corporació el resultat de llur comanda. En primer lloch, han considerat atentment l'oferta continguda en la carta de D. Angel Aguiló al nostre consoci D. Joseph Pijoan. Per l'expressat document el senyor Aguiló se mostra dispost a despendres de la colecció de manuscrits, incunables y llibres interessants o curiosos pera la cultura catalana que havia reunit el seu benemèrit pare D. Marian Aguiló y Fuster, fixant les condicions generals de l'expressada transmisió, o sia: *a*) Que 's constituís una agrupació dels dits llibres, que podria portar el nom d'aquell eminent patrici y que deuria conservarse intacta, sens permetres passar cap volum a altres seccions. *b*) Que 's permetés al venedor la consulta de qualsevol dels volums indicats, sempre que per sos estudis li pogués convenir. *c*) Que quedarien en son poder els duplicats y llibres moderns d'estudi. *d*) Que la cessió aniria precedida d'un inventari detallat. Desde 'l primer instant degueren, els que subscriuen, considerar aquesta com una ocasió excepcional d'iniciar la fundació de la suspirada Biblioteca de Catalunya, aon tinguessin sopluig y hostatge propri els manuscrits, incunables y edicions de tota mena que avuy estan a punt d'esbargirse definitivament y de quedar perduts pera la nostra cultura y conservació patriòtica. Si l'INSTITUT ha de respondre d'una manera cabal a sos fins y a la funció que se li té encarregada, necessita, abans que tot, reunir l'instrumental o utillatge corresponent al seu mester y la materia prima de ses futures empreses. Un y altre són avuy, y en primer terme, aquestes coleccions y aquests exemplars dispersos que corren el perill d'un perpetuu extranyament. Per altra part y a fi de començar aquesta concentració intensa y ràpida de materials patriòtichs, cap mostra ni esforç privat podrien ser tant oportuns com la llibreria Aguiló que simbolisa 'l tranzit de la freda erudició bibliogràfica del sigle XVIIIe y principis del XIXe, a les calentes reivindicacions nacionals del Romanticisme. Ningú com En Marian Aguiló pot sintetisar la gloria d'aquell període en lo que 's refereix a la defensa, escorcollament y reintegració del patrimoni literari de la nostra terra. La colecció per ell reunida a força de viatges y sacrificis, representa l'ascendencia natural de tot quant se proposa avuy l'honorable Diputació de Barcelona al fundar y dotar l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. Fou l'esforç personal que precedeix a l'esclat de les aspiracions colectives, y ve ungida pel prestigi de les anticipacions genials que posen els fonaments de les grans obres, havent donat materia y ocasió a l'imponderable temptativa de la *Biblioteca catalana*, en la qual se combinaren, ja que no les depuracions tardanes de la crítica, les exquisitats del bibliòfil y les escalfors del poeta. A l'importancia que neix de semblant prioritat en l'orde del temps y en l'orde de l'ideal, dèu sumarse l'importancia intrínseca del dipòsit. Es axioma corrent en tots els tractats de la Biblioteconomía que pera fundar un establiment com el que 'ns preocupa, ha de començarse sempre per aportacions importants y nombroses. Pretenir constituirlos a la menuda y de textes adquirits un a un es procediment més car, dificultós y d'anguniosa lentitut. Les coleccions ja fetes, a mida que s'incorporen, sembla que aumenten la seva força d'atracció, bé estimulant pera nous esforços les entitats que exerceixen la tutela de semblants fundacions, bé determinant donatius y deixes de caràcter patriòtich o desinteressat. En tal sentit, donchs, no podria tampoch aquest INSTITUT desitjar un més sortós començament. De tots quants, ab un o altre aspecte, han sentit afició a les lletres catalanes durant els quaranta anys darrers, ni un sol ha deixat de tenir coneixement del tresor acumulat per l'Aguiló. No's trobarà tampoch llibre ni treball d'erudició y crítica de tot aquest temps en que no sovintegin les alusions y referencies bibliogràfiques a dita colecció, ni persona estudiosa que, una o altra vegada, no hagi acudit al despaig del mestre y fullejat o fruit qualcuna d'aquelles preciositats antigues. Mes, ab motiu de nostre encàrrech, ens ha sigut possible convertir aquesta impressió incohèrent en convicció documentada al resseguir, d'una manera ràpida y de primera vista, el copiosíssim contingut del dipòsit. De dita revisió resulta que no hi falta actualment cap dels exemplars, així de manuscrits com d'impresos, que s'havien citat

sempre en primera linia y considerat ornaments capdals de l'aplech, y ens han sorprès altres troballes no sospitades y de veritable interès. Entre 'ls 4,000 títols de que passa la llibreria s'hi troben els cinch famosos cançoners, entre ells l'original dels Masdovelles formant part del centenar llarch de manuscrits de diversos sigles, dels quals alguns pertanyen al XIVè y no pochs, prop de vint, al XVè; les magnífiques edicions de l'Eximeniç, el raríssim *Flos sanctorum* català, d'en Rosenbach (incomplet); la *Vita Christi*, d'Isabel de Villena, traducció catalana, de la qual no s'en coneix més que un altre exemplar; la bella colecció potser única del *Cartoixà*, traducció d'en Roiç de Corella; un *Paris e Viana*, únich, diferent del de la Biblioteca de Copenhague; els únichs plechs coneguts del *Tirant lo blanch*, de 1497, de Barcelona, y una innombrable serie d'altres incunables y d'impresos anteriors a 1600, d'extrema curiositat. Hauriem volgut presentar, junt ab el nostre dictamen, l'inventari definitiu de la colecció; mes la seva importancia ho ha fet materialment impossible. Així, donchs, ens limitarem a una senzilla nota de lo que sobresurt y fér l'imaginació en un o altre aspecte, creyent que aquesta selecció o tria serà bastant pera donar idea del valor de lo reunit, y pera justificar les nostres afirmacions.

Manuscrits:

Formen un conjunt d'un centenar de manuscrits de diverses èpoques, una quinzena dels quals pertanyen als sigles XIVè. y XVè.

— Cançoner de les darreries del sigle XIVè. Descripció d'en Milá, A. *Consta d'obres d'uns trenta poetes, la major part úniques conegudes.*

— Cançoner de les darreries del sigle XIVè. Descripció d'en Milá, B. Obres d'en Francesch de la Via, Bernat Metge, Comes, Guillem Torroella, etc., quasi totes úniques.

— Cançoner del sigle XVè. Descripció d'en Milá, D. Obres d'Auzias March, Pere Torrella, Figueres, els dos Masdovelles, Vilarasa, Jordi de Sant Jordi, Requesens, Vallmanya, Sors, etc.

— Cançoner del sigle XVè. Descripció d'en Milá, C. En set plechs. *Obres de bona part dels poetes citats en el manuscrit anterior y d'altres en obres diverses.*

— Cançoner dels Masdovelles, sigle XVè. *Sens dubte original.*

— Boeci, De Consolació. Trad. catalana den Ginebreda. Sigle XVè.

— Lull, Llibre de Caballeria. — Metge, trad. de l'historia de Valter e Griselda. — Eximeniç, Doctrina compendiosa. Sigle XVè.

— Vida de S. Onofre. Sigle XIVè.

— Els proverbis del jueu Jafuda y un tratat d'Albertà de Brescia. Sigle XIVè.

— Gamaliel. Sigle XIVè.

— Canons e taules de Jacob, fill de David Bonjorn. Sigle XIVè.

— Hug de S. Victor, De la arra o dot de l'anima. Sigle XIVè.

— Llibre d'hores, ab les rúbriques en català. Sigle XIVè.

— Llibre de la confraría de Sta. María de Betlem, 1404.

— Comentari a les quatre virtuts cardinals, Sigle XVè.

— La Regla del Hospital de S. Joan. Sigle XVè.

— Boades, Llibre dels feyts d'armes de Catalunya. Copia del sigle XVIIIè.

— Gremi dels argenters de Mallorques. Començat el llibre gremial en 1353.

Incunables y impresions del sigle XVIè:

— Eximeniç, Primer libre del Crestià. Valencia, Lambert Palmart, 1483.

— Eximeniç, Dotzen libre del Crestià, appellat Regiment de Princeps... Valencia, Palmart, 1484.

— Eximeniç, Libre dels Angels... Barcelona, Pere Miquel, 1494.

— Eximeniç, Libre de les dones... Barcelona, Joan Rosenbach, 1495.

— Colonna, Egidi, Regiment dels Princeps. Barcelona, Nicolau Spindeler, 1480.

— Colonna, Regiment dels Princeps. Barcelona, Joan Luchner, 1498. *A dues columnes.*

— Malla, Felip de, Pecador remut. Edició sens lloch ni data. Probablement Barcelona, Rosenbach? 1495?

— Ovidi, Transformacions. Trad. de l'Alegre. Barcelona, Pere Miquel, 1494.

— Tomic, Pere, Histories e conquestes de Catalunya. Barcelona, Joan Rosenbach, 1495.

— Torre, Alonso de la, Visió delectable. Barcelona, Mateu Vendrell, 1484.

— Flos sanctorum de Barcelona, Rosenbach 1504. *Incomplet; no més els folis XXII-185. No s'en coneix sinó un exemplar complet, a Madrid.*

— Villena, Isabel de, Vita Christi. En català, Valencia, Lope de la Roca, 1497. *En Haebler no 'n menciona més que un altre exemplar.*

— Albert el Gran, Quesits o perquens. Barcelona, Pere Posa, 1499. *Incomplet.*

— Lo primer del Cartoxà. Valencia, sens nom d'impressor, 1496.

— Lo segon del Cartoxà. Valencia, sens nom d'impressor, 1500.

— Lo terç del Cartoxà. Valencia, 1502.

— Lo quart del Cartoxà. Valencia, edicions de 16 febrer y de 6 novembre de 1495, y també la de 1513.

Aquesta única colecció de la gran obra de Ludolf de Saxonia, elegantment traduida per Joan Roiç de Corella, forma en conjunt cinch soperbs volums, dos dels quals contenen relligats dos diferents llibres del Cartoxà.

— Constitucions de Cathalunya, Barcelona, 1493.

— Gran colecció de Capítols y Actes de Cort.

— FURS DE VALENCIA. Valencia, L. Palmart, 1482.
— GERSON, MENYSPREU D'AQUEST MON. Trad. de Miquel Pérez, Valencia, Spindeler? 1491.
— SANTCLIMENT, FRANCESCH DE, FLORS DE VIRTUT. Sense nom d'impressor ni lloch, 1504.
— ART DE BEN MORIR. Sense any, lloch ni data. *Relligat ab l'anterior.*
— SANT BONAVENTURA, VITA CHRISTI, en català. Sense any ni lloch. *Unich exemplar sencer.*
— CONFESSIONAL. Sens nom d'impressor, Valencia, 1493.
— RAYMUNDUS DE CAPUA, VIDA DE SANCTA CATERINA DE SENA. Trad. de Miquel Pérez. Valencia, Cofman, 1499.
— 2 BULLES gòtiques en català. Impressió de Toledo? 1484? 1490? Altres butlles del sigle XVIè.
— PARIS E VIANA. Barcelona? 1495? Gerona, Gumiel, 1495. *Exemplar únich, diferent del de la Bibl. R. de Copenhague.*
— MARTORELL, TIRANT LO BLANC. Barcelona, Pere Miquel y Diego Gumiel, 1497.—*Dotze plechs, lo únich que per are's té d'aquesta edició, de la qual no s'en coneix cap exemplar en biblioteca pública ni particular.*
— ESTEVE, JOAN, DICCIONARI CATALÀ-LLATÍ. Imprès a Venecia, 1489.
— L'ARBRE DES BATAILLES. Lyon, Olivier Arnoulhiet. Sense any.
— PEROTUS, NIC. RUDIMENTA GRAMMATICAE. Pere Brun y Nic. Spindeler, 1477. *Rarissim exemplar del primer llibre imprès a Catalunya, en perfecte estat.*
— SÈNECA, OPERA. Sense lloch ni any. *Magnífich incunable italià.*
— *Serie curiosíssima d'impresos gòtichs de les darreries del sigle XVè o principis del XVIè, alguns fragmentaris, exemplars únichs, no descrits per cap bibliògraf:*—Tragedia ordenada per MOSSEN GRAS, la qual es part de la gran obra dels actes del famós cavaller LANÇALOT DEL LACH. *Dos plechs del principi.* — PARTINOBLES, en castellà. *Una gran part.* — Libro del abad DON JUAN DE MONTEMAYOR de lo que le aconteció con DON GARCÍA su criado. *Fragment.* — KARLES MAYNES, FESTA A S. DEONÍS. *Fragment.* — La hystoria de FRAY JUAN GARIN y de como fué fallada la ymagen de nuestra señora de Monserrate. Relligat junt ab SCALA DEI. 30 *gravats. Manca un foli.* — EL CONDE JUFRE DE FLANDES. *Fragment.*
— DICCIONARI ALEMANY-CATALÀ, imprès a Perpinyà, per Rosenbach, en 1502. *Exemplar únich y excellent.*
— PETRUS DE ARGILATA, CIRURGIA. Perpinyà, Rosenbach, 1503.
— ORDINARIUM.... Barcelona, P. Posa, 1501.
— EXIMENIÇ, DE LA TEMOR E VIRTUT DE JUSTICIA (Doctrina compendiosa). Barcelona, Carles Amorós, 1509.
— EXIMENIÇ, CONFESSIONARI. Barcelona, Gabriel Pou, 1507.
— EXIMENIÇ, SCALA DEI. Barcelona, 1523.
— DELS CONFESSORS LA VERA GUIA, DELS CONFITENTS SEGURA VIA. Valencia, Coffman, 1512.
— GERSON, MENYSPREU DEL MÓN. Trad. de Miquel Pérez, Barcelona, Carles Amorós, 1518.
— EPISTOLA DE SANT GERONI. Valencia, 1517.
— VIDA DE SANT HONORAT. Valencia, Joffre, 1513.
— FLOS SANCTORUM. Gòtich. Carles Amorós. *Molt voluminós, incomplet.*
— ROIG, JAUME. LIBRE DELS CONCELLS. Edició gòtica, Valencia, 1531.
— AUZIAS MARCH, ab la traducció d'en Baltasar de Romaní. Valencia, Navarro, 1539. *Manca'l darrer foli.*
— AUZIAS MARCH, Barcelona, Amorós, 1543. *Exemplar y enquadernació antiga superiors.*
— JAUME D'OLESA, SPILL DE BEN VIURE Y DE BE CONFESSAR. Valencia, Joan Joffre, 1515.
— RAMON LULL, BLANQUERNA. Valencia, Joffre, 1521.
— GRANOLLACHS, LLUNARI. Barcelona, Rosenbach, 1513.
— AMIGUET, GERONI, APLICACIÓ AL VALENCIÀ DELS SINONIMS STEPHANI FLIZCI... Valencia, Coffman, 1502.
— VENTALLOL, JOAN, de la ciutat de Mallorques: PRÀCTICA MERCANTÍVOLA. Lió, Laplace, 1521. Aritmètica y geometria.
— RUPERT DE NOLA, ART DEL COCH. Edició de Barcelona, Amorós, 1520, y portada d'altra edició catalana.
— NOLA, LIBRO DE COZINA. Primera edició de la trad. castellana. Toledo, 1525.
— NOLA, LIBRO DE COZINA. Toledo, 1577.
— ORDINARIUM de Tarragona. 1550.
— SOLSONA, FR., STILUS CAPIBREVIANDI. Barcelona, Salvador Leget, 1547.
— FURS DE VALENCIA, de 1539.
— MARQUILLES, JAUME, COMENTARIS SOBRE'LS USATGES DE BARCELONA. 1505.
— COSTUMS DE TORTOSA. Montjusat, 1539.
— CONSOLAT de Mar. Barcelona, 1502. *Incomplet.*
— CONSOLAT de Mar. Barcelona, Rosenbach, 1518.
— CONSULADO de Mar. Trad. castellana. Valencia, Díaz Romano, 1539.
— SEMPER, ANDREU, COMPENDI DE GRAMÁTICA LATINA A L'ÚS DELS VALENCIANS. Caller, però Lyó, 1557.
— AUREUM OPUS... Valencia, Gumiel, 1515. *Primera edició fragmentaria de la crónica de Jaume I.*
— CRÓNICA DE JAUME I. Valencia, Mey, 1517.
— MUNTANER, CHRONICA. Valencia, Vda. de Mey, 1558.
— CARBONELL, CHRONIQUES D'ESPANYA. Barcelona, Amorós, 1536.
— TOMIC, CONQUESTES. Barcelona, Rosenbach, 1519.
— TOMIC, CONQUESTES. Barcelona, 1534.
— Princep de VIANA, ETHIQUES, POLITIQUES Y ECONOMIQUES DE ARISTÒTIL TRADUIDES DEL LLATÍ AL CASTELLÀ. Çaragoça, Jorge Coci, 1509.
— EPÍSTOLA DE SAN GERÓNIMO, en castellà. Sevilla, 1548.

ALGUNES IMPRESSIONS POSTERIORS A 1600:

— DESCLOT, HISTORIA DE CATALUÑA. Trad. castellana de Raphael Cervera. Barcelona, 1616.
— CONSOLAT de Mar. Barcelona, Thomas, 1627.

— CONSOLAT de Mar. Barcelona, Comellas, 1645.
— CONSOLAT de Mar. Trad. Pallejá. Barcelona, 1732.
— CONSTITUCIONS de Catalunya. *Bons exemplars de totes les edicions.*
— TURMEDA. LA DISPUTE D'UN ASNE. Pempelune (Lyó), G. Buisson, 1606.
— VICENTII MARINERII VALENTINI OPERA OMNIA. Entre elles la traducció llatina d'Auzias March.
— GRANOLLACHS, LLUNARI. De 1625 y altres.
— REI ACCIPITRARIAE SCRIPTORES. Paris, 1612 (conté diferents textes de cetreria en diverses llengües, entre ells el *Libre de nudriment e cura dels ocels*).
— ROIG, LLIBRE DE LES DONES. Valencia, 1735 (4.a *impressió*).
— LULL, FELIX. Traducció castellana. Palma, 1750. 2 *vol.*
— LULL, ARS BREVIS. Palma, 1669.

Aquesta senzilla enumeració bastarà, sens dubte, pera donar idea així del valor absolut de la colecció com de sa particularíssima importancia en quant se refereix a la llengua, a l'historia, a les lletres, a la llegislació y a la estampa de Catalunya. Reunida a força de perseverança, havent presidit a sa formació aquells mots tant coneguts, com plens de sentit y prudencia: REMEMBRA LO PASSAT, ORDONA LO PRESENT, PROVEEIX A L'ESDEVENIDOR, sembla materialment triada y disposta pera servir de pedra fonamental a la futura y magna Biblioteca de Barcelona. Altres grupus y depòsits, també importants, reunits, no com aquest per la cura y entusiasme d'un poeta-bibliòfil, sinó per acumulacions de l'herencia o per atzars de la tradició oficial, esperen no més que la primera empenta pera reintegrarse al usdefruit públich. El moment sembla decisiu. Una munió de coincidencies, favorables totes, semblen dirnos també: o ara o may. Per això y en vista de totes les consideracions apuntades, els que subscriuen tenen l'honra de proposar a l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: 1.er Que procuri per tots els medis de que disposi la cessió dels manuscrits, incunables y textes de tota mena que formen el depòsit reunit per don Marian Aguiló y Fuster, de bona memoria, a fi de constituir ab ell la base de la futura Biblioteca nacional catalana; 2.on Que 's dirigeixi ab tal motiu a l'Excma. Diputació provincial y al Excelentissim Ajuntament de Barcelona, exposantlos l'importancia extraordinaria d'aquesta adquisició, l'urgencia de la mateixa y el prech de que 's serveixin destinar la suma més forta possible a ajudar y assegurar dita compra; 3.er Que, atesos els fins d'alta cultura y patriotisme que 's persegueixen, se tracti d'obtenir les ventatjes possibles en el preu de primera intenció fixat per D. Angel Aguiló, si bé consideren que no es exagerada la suma que insinúa, atenentse als preus corrents al mercat de llibres antichs y a l'extensió y abundancia del aplech. — Barcelona 27 de setembre de 1907. — J. MASSÓ TORRENTS. — M. S. OLIVER.

Acordada per la Diputació en sessió del 27 de desembre del mateix any la quantitat necessaria, es va firmar un conveni el dia 27 de janer de 1908 *entre 'l Sr. President de la Diputació y tots els membres de l'*INSTITUT *per una part, y D. Angel Aguiló de l'altre, en el que aquest últim cedia a l'*INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS *la seva llibreria. En sessió del 25 d'abril de* 1908 *l'*INSTITUT *es va fer càrrech de l'inventari detallat de la mateixa, que consta de* 4,286 *titols.*

INFORME SOBRE LA PUBLICACIÓ DE LES OBRES D'AUZIAS MARCH, llegit en sessió de 9 de desembre de 1907.

El que soscriu té l'honor de proposar a l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS l'edició de les Obres d'Auzias March feta per l'erudit catalá de França, M. Amadeu Pagès, en vista de tots els manuscrits y de totes les impressions. No caldrà insistir gens sobre la necessitat d'una bona edició de les obres del nostre més gran poeta del segle XVè ; cap de les edicions fins ara publicades pot satisfernos perquè totes s'han anat repetint les unes a les altres, multiplicantse les errades y contribuint a enfosquir un text ja prou difícil.

Set vegades varen imprimirse 'ls cants d'Auzias en el segle XVIè : a Valencia en 1539, a Barcelona en 1543 y en 1545, a Valladolid en 1555, a Barcelona en 1560, a Çaragoça en 1562 y a Madrid en 1579. Així s'explica l'influencia que va exercir en les lletres castellanes el poeta de Valencia. Del seu vivent va esser admirat pel Marquès de Santillana en el cèlebre *Prohemio* a l'endreçar les seves obres al conestable Pere de Portugal; y en el segle següent, per no citar sinó un

dels seus imitadors, l'Auzias March va esser plagiat per en Garcilasso. Els seus cants varen esser portats al castellà per en Baltasar de Romaní y per en Jordi de Montemayor, y al llatí pel docte Vicens Mariner, impresa aquesta traducció a Tours en 1633, l'original de la qual se conserva en la Biblioteca Nacional de Madrid.

La major partida dels nostres cançoners del XV^{èn} segle porten un nombre considerable de poesies de l'Auzias March; alguns d'entre ells li estan consagrats per complet. En aquests manuscrits, que encara no han estat utilisats per cap editor modern, s'hi llegeixen més clares les poesies que no pas en les edicions que tots podem tenir a mà, ab mala puntuació y abundoses d'interpretacions dolentes. Eren també tant defectuoses les edicions antigues que dos manuscrits del segle XVI^{è} estan fets a posta pera corretgirles (Biblioteca Nacional de Madrid y de l'Escurial). Dos segles varen passar de la gran decadencia catalana, durant els quals no varen reimprimirse una sola vegada les obres d'Auzias. No obstant, en la durada d'aquell llarg periode, els nostres poetes en senten l'influencia, y lo mateix en Pere Serafí que en Joan Pujol de Mataró y l'Antich Roca, en glosen els cants. Ve, a la fi, el nostre periode renaixent, y aquell neguitós benemèrit en Francesch P. Briz se decideix en 1864 a publicar les obres d'Auzias, servintse principalment de l'edició den Claudi Bornat de 1560; vint anys més tart, en Francesch Fayos Antoni copía servilment la den Briz, adhuch la dedicatoria; la darrera edició que tenim, de 1888, se deu a n'Antoni Bulbena Tusell, no utilisant tampoch cap manuscrit y no incluint, per consegüent, un sol dels cants inèdits.

Poch va costarli, doncs, al qui soscriu, que per alguns estudis especials ha hagut d'examinar els diversos manuscrits que contenen obres dels nostres poetes antichs, donar a conèixer quatre poesies inèdites del gran Auzias (en 1888 y en 1896), que encara no s'han reproduit a hores d'ara formant collecció; dugues d'elles essent poemes interessantíssims que, tant per la forma (codolada y noves rimades) com pel fons, ens fan veure una manera desconeguda del poeta, que 'ns l'acosta del seu pare Pere March més de lo que podièm sospitar.

No pot tractarse, ni de passada, d'Auzias, sense recordar dos estudis notables, que són els principals esforços que aquí se li han dedicat: el treball den Josep María Quadrado (1841) y el den Joaquim Rubió y Ors, *Ausias March y su época.*

Pero l'erudit que s'ha dedicat a estudiar Auzias en les seves propries obres y en els documents es M. Amadeu Pagès. Desde que va eixir de l'Escola de Cartes de Paris va consagrar els millors anys al nostre poeta; després de més de vinticinch anys d'estudi, de viatges, de despeses, de copies, declara que té a punt d'imprimir totes les obres d'Auzias March y la seva biografía, havent acoblat tots els materials d'estudi que demana la ciencia moderna pera dur a cap l'edició crítica y definitiva ab tots els requisits. No hi ha un sol manuscrit ni una sola edició que hagi passat per alt a l'investigació den Pagès. Ell estableix cada obra, cada cant, donant al peu tota la riquesa de variants, després de presentar el text millor ab claretat y de copiarlo ab una curta exposició del contingut.

En Pagès ha avençat part de les seves investigacions: en 1888 va publicar en la revista *Romania* una serie de documents inèdits relatius a la vida d'Auzias, entre 'ls quals el testament y l'inventari de la llibrería; darrerament va tractar del poeta en la seva comunicació al Primer Congrés de la Llengua Catalana, y, aprofitant la seva estada a Barcelona, va donar el día 16 d'Octubre de l'any passat una lluminosa conferencia sobre la cronología de les obres d'Auzias, que ha publicat recentment en la *Romania.*

El Sr. Pagès s'ofereix entregar a l'INSTITUT el manuscrit per la seva publicació mitjançant la quantitat de 1.000 pessetes, que, com se comprèn, no constitueix sino una petita indemnisació de les despeses ocasionades per un estudi de tanta empenta. Ell se compromet, ben entès, a la correcció de totes les proves, y desitja que, un cop enllestida l'impressió, se n'hi regali un cert nombre d'exemplars. El que subscriu, vista la modesta proposició de l'autor, creu que al poder examinar la bondat, la cura, la diligencia y l'extensió del treball fet pel Sr. Pagès, l'INSTITUT no tindrà inconvenient en otorgarli una recompensa igual a la meitat de la quantitat per l'autor demanada.

L'INSTITUT estarà també persuadit que aquesta edició proposada de les obres d'Auzias March honrarà las seves publicacions. — Barcelona, 9 de Desembre de 1907. — J. MASSÓ TORRENTS.

INFORME PROPOSANT LA PUBLICACIÓ DEL TEXT ANTICH DE LA BIBLIA CATALANA, llegit en sessió de 5 de Març de 1908.

De segur que un dels textes catalans que més reclamen l'empenta decisiva de l'INSTITUT D'ESTUDIS es la publicació de la Biblia. Totes les llengües germanes ne posseeixen de temps bones traduccions, y justament la catalana, que va esser de les primeres en durne una a l'impremta, es l'única que n'està mancada avui en dia. Per sort, si 'l primer imprès va desapareixer, els manuscrits són encara prou abundosos, pera que sigui una empresa possible la restauració de la nostra Biblia vulgar mig-eval.

Convençuts que l'empresa era llarga y costosa, fa dos anys uns quants amichs afectats als antichs monuments de la nostra llengua varen idear la fundació d'una Societat per la publicació de la Biblia Catalana, conseguint arribar an algunes solucions pràctiques. Més endavant, al tenir coneixença de la creació de l'INSTITUT, declinaren a favor d'ell els treballs y els esforços fins aleshores acoblats y desistiren de tirar endavant la fundació projectada, perquè l'INSTITUT se trobava en més ventatjosa situació de dur a bon terme la publicació de textes catalans, per extensos que siguin, que cap societat que pogués formarse.

Sabedor d'aquest determini el nostre actiu company Sr. Josep Pijoan va excitar a l'INSTITUT perquè emprengués la sospirada publicació de la Biblia Catalana, y d'aquella noble excitació en va venir el nomenament dels firmants, que tenen avuy l'honra de presentar a la aprobació de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS el resultat de llur comès, aplanades les dificultats y en condicions que creuen veritablement favorables.

La literatura bíblica a Catalunya forma una branca forta de l'arbre paternal de la nostra llengua. Sabut l'esperit propagandista y vulgarisador de tota coneixença que caracterisa la nostra producció mig-eval, la facilitat de llegir o escoltar en la propria parla vulgar la Sagrada Escriptura, havia de fer an aquelles generacions assedegades l'efecte de beure en la més pura fontana. Per això aquell metge extraordinari que 's digué Arnau de Vilanova recomanava al seu rei en Jaume II que *a digmenges e festes en ores covinents* fes *legir en audiencia de ses filles e de sa companya les escriptures on la veritat evangelical serà en romanç espressada purament e clara, car alí trobarà pus fins sermons que en altre loch.* Per això Anfòs *el Lliberal* en 1287 encomana la traducció de la Biblia del francès al català; y també per això 'l dominic de Mallorca Romeu Ça Bruguera, a les acaballes del XIII[en] segle, tornava de llatí en vulgar una *Biblia rimada* perquè *Ceyls qui no entenen lo latí — Poran legir soven assí — E la ley de Deu apenran — E la Biblia de cor saubran.*

Diverses traduccions fragmentaries se feren durant tot el segle XIVe y d'aquesta y de la següent centuria 'ns ha pervingut un bon nombre de traduccions diferentes del Psalteri. El darrer rastre d'aquell gran esforç fou l'impressió famosa de la Biblia Catalana a Valencia, començada en febrer de l'any 1477 y acabada en març de 1478; monument tipogràfich executat per n'Anfós Fernandez de Cordoba y per Lambert Palmart, a despeses del mercader alemany Felip Vizland. La versió que 's va imprimir era *treta de una biblia del noble mossen Berenguer Vives de Boil, caualler, la qual fon trelladada de aquella propria que fon arromançada en lo monestir de Portaceli de lengua latina en la nostra vulgar valenciana, per lo molt reverend micer Bonifaci Ferrer, doctor en cascun dret e en facultat de sacra theologia, e don de tota la cartoxa, germà del benaventurat sanct Vicent Ferrer, de l'orde dels preicadors. E ara darrerament aquesta es stada corregida, vista e regoneguda per lo reverent mestre Jaume Borrell, mestre en sacra theologia, del orde dels preicadors e inquisidor del regne de Valencia.* La traducció den Bonifaci Ferrer devia esser feta a la primería del segle XVe.

D'aquesta biblia, la primera datada impresa a Europa en cap llengua vulgar neollatina, perseguida per l'Inquisició, no se n'ha salvat un sol exemplar; y un pleg final, que contenia 'l colofon, trobat en 1645 a la sèu de Valencia pel parc Civera, del qual no 'n tenim sinó la descripció, també ha desaparegut. Diversos bibliògrafs ens han tramès testimoni evident de la Biblia de Valencia, però 'l més decisiu es el del Psalteri imprès a Barcelona per en Nicolau Spindeler envers 1480: *Comença lo psalteri tret de la biblia de stampa, la qual es estada empremtada en la ciutat de Valencia; e fon corregida, vista e regoneguda per lo reverent mestre Jaume Borrell...* D'aquest llibre no se 'n coneix sinò un únic exemplar, que 's guarda en la Biblioteca Mazarina, de París. Poden també provenir de la traducció de 'n Bonifaci Ferrer alguns dels fragments manuscrits que va imprimir el P. Villanueva a Valencia en 1791.

Però com a compensació de les persecucions sofertes pels llibres impresos, principalment a conseqüencia de l'expurgatori de 1512 y del decret de Pius IV de 1564, ens resten suficients ma-

nuscrits en les biblioteques Nacional de París y del British Museum de Londres, que 'ns permeten refer un text de la Biblia potser força més antig que no pas el perdut de la traducció den Bonifaci Ferrer. El savi Samuel Berger, en el seu remarcable estudi sobre les Biblies Catalanes, notava algunes influencies de la vulgar francesa; qui sab si 'ls manuscrits ens conserven el text, més o menys adulterat, de la traducció primera de que tenim noticia, feta començar pel rei d'Aragó Anfós *el Lliberal* en 1287?

Aquest y tants altres punts interessants ens ha de resoldre l'edició que proposem y que està disposat a empendre 'l conegut hispanista y catalanista Ramon Foulché-Delbosc. De primer convindrà posar una rapida nota dels materials que posaria a contribució.

MANUSCRITS:

A) *Londres:* Biblioteca del Museu Britànich. Ms. Egerton, 1526. Conté la primera meitat de l'Antich Testament fins al Psaltiri, inclòs. Va esser acabat en 29 octubre 1465.
B) *París:* Biblioteca Nacional. Ms. esp. 2-4. Són tres volums de lletra del segle XVè. que contenen tot l'Antich y el Nou Testament.
C) *París:* Biblioteca Nacional. Ms. esp. 5. Conté lo mateix que A y porta la data de 1461.
D) *París:* Biblioteca Nacional. Ms. esp. 486. Conté el Nou Testament y es de lletra del segle XIVè.
E) *París:* Biblioteca Nacional. Ms. fran. 2434. Conté el Psaltiri y es de lletra del segle XIVè.
F) *París:* Biblioteca Nacional. Ms. fran. 2433. Psaltiri, de lletra del segle XVè.
G) *París:* Biblioteca Nacional. Ms. esp. 376. Psaltiri, de lletra del segle XVIè.
H) *París:* Biblioteca Nacional. Ms. esp. 244. Psaltiri, de lletra del segle XVIè.
J) *Sevilla:* Biblioteca Colombina. Ms. 7-7-6, de lletra del segle XVè. Conté una copia de la traducció, feta per Romeu Ça-Bruguera, del Psaltiri y de passatges del Nou Testament en prosa, a més de la Biblia rimada.
K) *Barcelona:* Arxiu del Palau o de Sobradiel. Els Evangelis, ab lletra del segle XVè.
L) *Valencia:* Biblioteca Metropolitana. El Psaltiri y Tobíes, ab lletra del segle XVè.

IMPRESOS:

I. Psaltiri tret de la Biblia de Valencia, imprès a Barcelona envers 1480.
II. Psaltiri trelladat de latí en romanç per lo reverent mestre Johan Roiç de Corella, esmenat per Johan Ferrando de Guivara. Venecia, 1490.
III. Quatre fragments manuscrits de biblias vulgars, publicats per Joaquim Llorenç Villanueva en «De la leccion de la Sagrada Escritura en lenguas vulgares», Valencia, 1791.

Aquest immens treball se proposa empendre 'l Sr. Foulché-Delbosc, obtenint copies de tots els manuscrits, cotejant-los tots personalment. Es prou coneguda la competencia de l'erudit francès perquè calgui retreure un sol dels nombrosos textes per ell publicats; però sí serà bo recordar el seu excellent *Abrégé de grammaire catalane*, que l'acredita de profon coneixedor de la nostra llengua, y que ja ha contribuit als treballs sobre la Biblia Catalana, dedicanthi la seva comunicació al Primer Congrés de la Llengua Catalana y publicant, d'una manera esplendida, el *Cant dels Cants*, tret d'un dels manuscrits de la Biblioteca Nacional de París.

An els firmants, com de segur a altres individus de l'INSTITUT, no 'ls seria gaire esforç garantir la tasca y la feina que farà 'l Sr. Foulché-Delbosc, que admet el seu treball baix les dues condicions seguents:

1.ª La Biblia Catalana compendrà, al menys, cinch volums de 350 a 400 planes del format generalment establert per l'INSTITUT, que 's publicaran en l'espay de cinch anys, a raó d'un volum per any.

2.ª M. Foulché-Delbosc entregarà a l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS l'original d'un volum cada any per la quantitat anticipada de 2.000 pessetes, mitjançant un rebut en el qual fixarà l'epoca en que 'l tindrà a punt d'estampar. S'entén que, per aquest preu, corren del seu compte totes les despeses de copies, viatges, prolegs, notes y taules, preparació d'original y correcció de proves; restant a càrrech de l'INSTITUT les despeses materials de paper, impressió y relligatge de cada volum.

No vacilen gens els que subscriuen en afirmar que creuen difícil una solució més ventatjosa y econòmica per l'INSTITUT, tot oferint la garantia literaria més completa, que 'ns condueixi a que sigui un fet la publicació de la Biblia. L'avenç de la quantitat anyal ho es en realitat no més que la primera anyada, y, vista l'escampada dels manuscrits, desde Londres fins a Sevilla, lo costós de les copies y dels viatges, les llargues estades que exigeixen les confrontacions en diferentes ciutats, cal considerar que la quantitat demanada per l'erudit que 's disposa a enllestir en cinch anys tant llarga y difícil tasca, es ben modesta.

Si l'INSTITUT accepta la proposició, aviat, y d'una manera gradual, tots els textes bíblics escrits en llengua catalana en l'època millor del llenguatge nostre, estaran a la mà de tots els estudiosos de la terra.—Barcelona 5 de Març de 1908.—A. RUBIÓ Y LLUCH.—J. MASSÓ Y TORRENTS.

INFORME SOBRE L'INSTANCIA DE LA COMISSIÓ EDITORA DE LES OBRES DE RAMON LULL, DE PALMA DE MALLORCA, llegida en sessió del 20 de Març de 1908.

Els que subscriuen, en compliment de l'acord de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS pres en sessió del día 21 dels corrents, s'han fet càrrech de l'instancia dirigida a la Excma. Diputació de Barcelona, per la Comissió editora de les obres de Ramon Lull, domiciliada a Palma de Mallorca. L'esmentat document, desprès d'un raonat preàmbul en que s'esplica l'extensió del plan editorial que aquella Comissió 's proposa, l'historia de la mateixa y els migrats recursos ab que compta, vé a formular dues peticions: 1.ª Que la Diputació s'inscrigui per un nombre fixe d'exemplars de cada una de les obres sortides y que vagin sortint en dita colecció; 2.ⁿᵃ Que 's senyali una subscripció anyal, si es possible, pels treballs y despeses a que ha d'atendre la Comissió editora, tals com viatges, copies de manuscrits, compulses, etc., etc.

El primer extrem queda satisfet ab l'acord de la Diputació subscribintse per cinquanta exemplars de tots els volums que 's publiquin. Respecte de l'altre, no va pendre resolució, creient que entrava en les atribucions de l'INSTITUT y, ab tal objecte, va donarli tresllat de la instancia de la Comissió mallorquina

L'esforç que realisen aquells benemèrits lullians es mereixedor no sols de la ajuda, sino del més alt apreci y admiració de l'INSTITUT, com ho ha sigut avans d'are per part de corporacions tan respectables com la Academia Española. En la depuració dels seus treballs, en el criteri adoptat per la publicació dels textes, en la orientació general, tan ben empresa dins les corrents de la erudició moderna; en el sentit científich que presideix en aquella tasca, sens detriment de la *emoció nacional*, hi troben els infrascrits molts elements d'anticipació o coincidencia ab els punts de vista adoptats pel nostre INSTITUT, de manera que l'especialitat conreada per aquella Comissió, això es: la enciclopedia lulliana, podem considerarla plenament atesa y dedicar el temps y l'activitat que aquí 's consumiria sense millora, a altres branques de l'arqueologia literaria necessitades d'estudi y exhumació.

Per això creu aquesta ponencia que l'INSTITUT correspon directament a sa finalitat auxiliant una empresa de tanta magnitut y que ab tal perfecció supleix esforços que, sens ella, tindriem que fer nosaltres. Així ho ha entès, també, sens dubte la nostra digna Corporació patronal, la Diputació de Barcelona, al cridar la atenció de l'INSTITUT sobre l'extrem que are 'ns ocupa, per considerarlo inclòs en les facultats y competencia de la nostra fundació.

Si no pot oferir dubtes aquesta questió presentada en termes genèrichs, menys n'ha d'oferir en la forma concreta que 'ls infrascrits proposen a continuació y de la qual resultaran satisfets els desitjos de la Comissió lulliana y al mateix temps atesos importants serveis encarregats a la acció directa de l'INSTITUT.

En la gran munió de textes que ofereix la poligrafía del solitari de Randa, descolla un llibre interessantíssim y quasi bé unich entre 'ls del seu temps, o sigui la novela filosòfica anomenada *Blanquerna*, que afecta per un igual a l'historia de les lletres, a la del pensament especulatiu y a la de la societat catalana mig-eval, com que participa de la condició de poema utòpich y de imatje fidel de la realitat contemporania de son autor. Pot considerarse superior en importancia an el mateix *Felix de les meravelles del mon;* y així com aquest ofereix la principal sino la única versió espanyola del *Roman de Renart* ab el «Llibre de les Besties» que forma una de ses parts, el *Blanquerna* presenta encastada entre ses planes una joya tan preuada com els diàlechs o «Llibre d'Amich e Amat» ressò magnífich del primitiu esperit franciscà y aparició sorprenent de la mística en una llengua romana feta florir a trench de dia de una civilisació per aquell que s'anomenava a sí mateix «joglar de Deu» y «joglar de Christ» y «anava per les carreres fahent gran dol».— Donchs bé: aquest llibre de *Blanquerna*, essent el que més atractius ofereix a l'investigació y a totes les curiositats modernes, es el més descuidat y el menys directament conegut del publich, com que no té a sa disposició, y encare ab moltes dificultats, més que l'edició de Valencia, de 1521, per Joan Joffre, modernisació del texte autèntich feta per Mossen Bonlabii, y segons resa la portada: *traduit y corregit are novement dels primers originals, y estampat en llengua Valenciana*. Fòra d'això hi ha que llegirlo en castellà, en l'edició de Mallorca, per la viuda de Frau, 1749, *traducido fielmente ahora del valenciano y de un antiguo manuscrito lemosino*, de la qual existeix una reimpresió de Madrid, 1881-1882, ab curta introducció d'en Menéndez Pe-

layo; haventse imprès algunes voltes separadament el «Cantich d'Amich e Amat», traduit al castellà, y no fa molt en la versió original, editada per la Revista «Catalunya» (Barcelona, 1904), baix cura y direcció d'en Mateu Obrador y Bennassar, director de publicacions de la Comissió lulliana de Mallorca.

Basta lo dit per entendre ab quanta urgencia s'imposa la restitució de l'antich texte del *Blanquerna*, traientlo dels vells manuscrits que 'l conserven. El més important de tots ells se troba a la Biblioteca Reial de Munich, essent els altres el de la Nacional de París y el de la Provincial de Palma de Mallorca. A la Biblioteca de Munich han anat a parar bon nombre de manuscrits y elements aprofitats per Salzinger y que serviren de base per l'edició de Maguncia. No solament en l'aspecte lullià, sino en quant a tota l'antiga literatura catalana ha de resultar de gran profit una exploració d'aquell dipòsit, prosseguint les que s'han anat fent al *British Museum*, a la Nacional de París, a la del Palau Reial de Madrid, a la Marciana de Venecia y completant poch a poch l'inventari dels tresors de cultura catalana dispersos avuy per tot arreu.

La comissió editora tantes voltes recordada té la fortuna de comptar entre sos membres al expressat Sr. Obrador, a qui confia la direcció de sos treballs y impresions. Dirigintnos a l'INSTITUT creiem cosa innecessaria retreure els mèrits de tant excelent bibliòfil avuy, com fou un temps pulcre escriptor y poeta, arromançador dels *Devers dels Homens*, de Silvio Pellico, y cantor esquisit de *La Roqueta* y *La flor de Miramar*. L'austera reserva d'en Milà y Fontanals, en el pròleg del *Romancerillo*, volgué dispensarli una d'aquelles contades cites de noms que valien per un llarch elogi, eixides de tal mestre, y saludà al jovincel estudiant com una esperança forta dels estudis literaris a Catalunya. Llarch temps va transcorrer ans de que l'Obrador pogués resoldre's a complir la profecía, destorbat per treballs professionals heterogenis y per desgracies y atencions de familia que semblaren no tenir terme. Normalisada, per últim, la seva vida en sentit de la vocació personal y nomenat arxiver de la Diputació de les Balears, ha pogut donar sortida franca a les nadiues aptituts ajudades per sòlida preparació, y escullir l'enciclopedia lulliana com especialitat y coronament d'aquelles promeses. Així li fou possible escorcollar a la Biblioteca de Sant March de Venecia, en una llarga estada, la rica munió de manuscrits lullians que atresora, establir l'autenticitat d'una dedicatoria de mà del mateix Lull y oferirnos un acabat estudi d'aquell contingut paleogràfich. Així pogué tractar en una memorable conferencia de l'Ateneu sobre *La nostra arqueologia literaria* exposant un bell programa de redressament de la «ciutat morta» que prou ha influit en la sistematisació dels esforços y en l'evolució dels treballs erudits. Y així, també, ha transcrits y compulsats d'una manera tan pulcra com abundosa, infinitat de textes lullians, acabant els volums començats per D. Jeroni Rosselló, dotantlos de pròlegs y notes, editant a part el *Libre d'Amich e Amat* (1904) y la *Doctrina Pueril* (1906) y començant, per últim, restituides a la versió original, l'edició completa d'*Obres de Ramon Lull*, ab el I.er volum que conté: la mateixa *Doctrina Pueril*, el *Libre del orde de cavalleria*, seguit d'una antiga versió francesa, el *Libre de Clerecia* y l'*Art de confessió*. Y are té acabats d'estampar els volums 1.er y 2.on del gran *Llibre de contemplació*, que un d'aquets dies serà donat al públich, y que es l'obra capdal y mes esperada y desconeguda del solitari de Randa.

En tal sentit, donchs, els que subscriuen tenen l'honor de proposar a l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS:

1.er Que acordi encarregar a D. Mateu Obrador y Bennassar, director de publicacions de la Comissió editora de les Obres de Ramon Lull, un viatje d'investigació a la Biblioteca Reial de Munich, ab l'objecte de copiar el manuscrit del *Blanquerna*, allà custodiat, y de dirigir a l'INSTITUT un *rapport* o relació dels altres textes catalans, manuscrits, incunables o impresos raros y interessants, que també s'hi trobin. La copia del *Blanquerna* podrà esser aprofitada per la Comissió lulliana de Mallorca quan hagi de publicar el volum corresponent, en el qual se farà constar que ha sigut subvencionada per l'INSTITUT, y serà posada a disposició del mateix pera custodiarla en la Biblioteca de Catalunya (pròxima a fundarse per iniciativa seva) o per treure'n un duplicat ab igual destí, segons se determini.

2.on Per indemnisació de gastos de viatje y demés despeses se concedirà a l'expressat Sr. Obrador la suma de 2.000 pessetes, la mitat de les quals cobrarà axís que determini començar el viatje y l'altra mitat a la seva terminació y compliment de l'encàrrech.

Ab això creuen els infrascrits que quedaran degudament satisfetes les peticions de la Comissió lulliana y les indicacions de l'Excma. Diputació de Barcelona manifestant que per lo que respecta a una subvenció anyal fixa, aquest INSTITUT no pot acceptar cap compromis, donada la forma de la seva constitució y els recursos variables ab que conta, y que deu limitarse a re-

soldre sobre solucions concretes y per una vegada, segons se demanin en cada cas y a mida de les necessitats que 's presentin en el camp de l'investigació. — Barcelona 25 de març de 1908. — A. Rubió y Lluch. — Miquel S. Oliver.

INFORME RESPECTE LA PROPIETAT DEL PALAU MAJOR Y INSTALACIÓ DE L'ARXIU DE LA BATLLIA DEL REIAL PATRIMONI, llegit en sessió del 20 de juny de 1908.

L'Institut d'Estudis Catalans *va encomenar a una ponencia dels subscrits membres, la redacció d'un projecte de* rapport *referent a l'antich Palau Reial de Barcelona y a l'Arxiu de la Batllia del Reial Patrimoni, per correspondre a la distinció y confiança de l'honorable Diputació de Barcelona que aixís ho demanava, manifestant l'interés que tenia en que 's fessin a saber les noticies històrich-jurídiques pertinents a la mateixa. Els subscrits membres de l'*Institut, *després del puntual y reposat estudi que han fet de les questions indicades, informen aixís:*

I

A la banda Nort de l'anomenat Mont Taber son de parer D. Antoni de Bofarull, D. Andreu Aveli Pi y Arimon y altres, que desde molt antich hi havia un espay y un edifici reservats a la funció pública d'allotjament del sobirà. La més antiga construcció se suposa feta pels reis gots que hi devien viure quan posaven a Barcelona, com també 's diu que 'l rey Ataulf, per ferse agradable a la seva esposa Gala Placidia, que era catòlica, ja hi havia construit una capella. La part visible de les actuals construccions, apart de lo que resta de la primera muralla, no 'ns permet buscar tan antiguament la seva història.

En temps dels primers comtes sobirans de Barcelona tenim ja noticia comprobada d'un Palau que, si fos certa l'anterior hipòtesi podria ser el mateix dels reis visigots restaurat o bé una reedificació sobre les runes del primitiu. En aquella banda del Mont Taber no sols s'hi troba la vella catedral, sino l'hospital de Sta. Creu y de Sta. Eulalia, la primitiva casa regular dels canonges que probablement ve a ser després la casa de les almoines o bé de la Calonja o Canonja, el Palau Comtal, la Capella de Sta. Maria y una construcció antiquíssima cap a la Llibretería, confosa ab el Palau del Vescomte y destinada més tart a Presó. El Mont Taber semblava, donchs, afectat a funcions de la vida pública.

En l'Arxiu de la Corona d'Aragó existeix un document datat de l'any 1044 aon s'hí diu que 'l comte de Barcelona Ramon Berenguer el Vell y la seva esposa Isabel fan donació a l'hospital de Sta. Creu y de Sta. Eulalia situat en el Mont Taber, al costat del seu Palau Comtal. En aquest hospital fundat per un cavaller que s'anomenava Guitart, hi va morir el 19 de juliol de 1131 el comte Ramon Berenguer III. En un privilegi datat del mes de juny de 1173, el rey Anfós II d'Aragó, al donar l'administració de la seva capella al Prior y canonges de Sta. Eulalia del Camp, anomenava Palau aquesta antigua construcció.

Poca cosa resta del Palau dels comtes y dels primers reis. Tenia la planta casi quadrada ab un pati al mig, circondat de claustre, y dos entrades, una a la Plaça del Rey y un altre al carrer de la Tapineria. Aquest Palau s'aixecava sobre la muralla del primer recinte, y es probable que sigui del seu temps l'arch de la Tapineria sobre 'l que s'apoia un cos quadrat de pedra que tè a cada banda les armes de Catalunya ab la corona de marquès.

Diu D. Antoni de Bofarull que en temps del rey Jaume I fou engrandit el palau, essent d'aquella època la part que dona a la Plaça del Rey. La nova construcció devia extendres desde 'l primer terç de l'actual Palau del Lloctinent fins a la baixada de la Canonja, y del carrer dels Comtes a la muralla, destacantse d'ell, en la punta SE., la Capella reial de Sta. Maria o de Sta. Agata que 's

comunicava directament ab el Palau. Per la porta de la Tapineria es sortia al jardí, estès fins a les cases que avuy formen la plaça del Oli y part del carrer de la Boria.

En aquest Palau ja hi havia el Tinell major, convertit avuy en Iglesia de Sta. Clara, la galeria que fa de campanar y que fou alçada per tenir un punt de vista sobre tots els voltants, la cambra sobirana, la sala dels paraments y moltes altres de les que no queda cap record. La porta principal era la de la Plaça del Rey en l'escalinata rodona de mà dreta per on s'entrava al Palau, a la capella y al Tinell major.

Aquest era 'l Saló d'Embaixadors aont els sobirans hi celebraven els actes mes solemnials. L'any 1344 el rey Pere III hi feu jurament *per les isles* comprometentse per ell y pels seus successors a que Mallorca y el comtat del Rosselló y Cerdanya quedessin per sempre units a Catalunya y Aragó. L'any 1461 el princep Ferran hi jurà com a hereu de Joan II, per la mort del príncep Carles de Viana. En 1472 Joan II hi jurà 'l perdó dels seus enemichs. El día 23 de setembre de 1461 se celebrà en el Tinell la cerimonia per la mort del príncep Carles; y l'any 1492 els reis hi reberen l'embaixada del rey de Granada, que formaven Mahoma Balexar Lusca Mora y Auleasti Algudix.

Com a notes històriques del Palau pot afegirse que l'any 1218 el rey Jaume I hi aculli la reial y militar orde de Ntra. Sra. de la Mercè. Més tart varen habilitarlo els pares Celestins que començaren a ferse un convent cap a la banda de la Plaça del Rey, deixantlo sense acabar per haver mort el rey Martí y per extinció de l'orde en 1423. Joan I en reial provisió de 27 de janer de 1387 ja l'anomena *nostri antiquioris palatii Barchinonae*, y el mateix rey en un decret de 4 de febrer de 1396, y el rey Martí en altre de 20 de març de 1405, parlen del *nostri majoris palatii civitatis Barchinonae*. Aquest nom de Palau Major es el que li quedà temps a venir.

Si en el Tinell s'hi celebraven les més solemnials cerimonies, sembla que 'l Palau no era tan utilisat com a vivenda del sobirà. El pont de pedra que anava del Palau a la Catedral per la banda dreta de la porta de Sant Iu, sembla fernos creure altre cosa. Mes ja 'l rey Jaume I accedint als prechs de Sant Ramon de Penyafort va cedir als Inquisidors el dret d'habitarlo en les ausencies del rey. Un privilegi de Joan II permetia a les monjes del monestir de Pedralbes habitar el Palau en temps de guerra o en perill d'havernhi. El rey Ferran, l'any 1487, deixà una part del Palau Major a l'Inquisidor general de Catalunya com a residencia del Tribunal del Sant Ofici. Mes en privilegi datat a Montçó a 23 de desembre de 1552 es donava dret a les monjes de Pedralbes pera que, si venia el cas susdit, entressin a Barcelona y visquessin al Palau de la seva elecció, fent avinent que si preferien el Palau Major, l'Inquisidor general havia de sortirne, si no volia exposarse a molts grans penes, y se 'l condemnava a pagar 1000 florins d'or d'Aragó si 'ls hi posava impediment.

A més de l'Inquisició hi havia en el Palau una part destinada a l'arxiu reial y un altre pel tribunal del Mestre Racional. En el gran saló del Tinell s'hi reunien cada dia els escrivans del Concell criminal del Principat per despatxarhi els seus negocis, y era tal la remor que s'hi feia, que la gent va acostumarse a cambiar el nom de Tinell per Saló del Borboll o del Gorgoll. Al empendres per la Generalitat la construcció del Cuarto nou, les Corts de Montçó cediren, en l'any 1542, una petita part enrunada del Palau Major perque s'hi fessin dugues sales, y més tard, en l'any 1547, unes altres Corts de Montçó disposaren una obra més gran, l'actual Palau del Llochtinent, ocupat per l'Arxiu de la Corona d'Aragó, per la que la Generalitat comprà unes cases de la plaça dels Flequers y del carrer que va d'aquesta a la Plaça del Rei.

II

Al començar el sigle XVIII l'Inquisició seguia ocupant la banda del Palau Major que donava al carrer de la Tapineria. El siti de Barcelona pels exèrcits dels aliats havia perjudicat greument l'anomenat Convent de Sta. Clara, situat en el barri de Ribera. Aquest convent perteneixia a la comunitat benedictina pel seu Reial monestir de Religioses de Sant Anton Abat y de Sta. Clara, la qual en fou desposeida en 1716 al arrasarse una part d'aquell barri per construirhi la Ciutadella. Per indemnisarles de la perdua, el rey Felip V, en la Reial Disposició de 20 de novembre de 1717 feu donació a la susdita comunitat del Palau Major ab el Saló del Borboll y altres peces aon s'hi reunia en temps passats l'Audiencia. Les religioses van pendre possessió d'aquesta part de l'edifici el dia 29 de juliol de 1718.

Un R. D. de 22 d'octubre de 1789 concedí a la Academia de Medicina y Cirurgia una de les sales per reunirs'hi, si bé sembla que més aviat es tractava del Palau del Llochtinent que del Palau Major.

Un cop de poble va expulsar en l'any 1820 el tribunal del Sant Ofici y la Academia de Medicina y Cirurgia del Palau Major, y l'any 1828 el Reial Patrimoni va vendre a uns particulars, per l'edificació de cases, la part del Palau que donava a la Tapineria y a la Baixada de la Canonja. La part venuda fou enrunada o aprofitada per ferhi cases de lloguer y d'aleshores ençà no més queden de les antigues construccions el Tinell Major, la capella de Santa Agata y el Palau del Lloctinent.

La crema dels convents el mes de juliol de 1835, obligà a les monjes de Sta. Clara a abandonar el Palau, y desseguida de tornarhi van començar la lluita llarga y infructuosa per quedarse tot el Palau del Llochtinent. La historia de l'expedient està explicada en la «Memoria sobre el Palacio Real Antiguo y el Cuarto Nuevo ó Palacio del Lugarteniente, leída por D. Francisco de Bofarull en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona». Aquí no més direm que la comunitat, no solament funda la demanda en la suposada donació de tot el Palau del Llochtinent per la Reial Disposició de 1717, sino en que la compensació seria injusta y deficient, si es reduís a lo que queda del Palau Major.

Com es diu a la proposició dels senyors Diputats, en els últims dies del govern de D. Antoni Cánovas del Castillo es va estudiar una solució definitiva. Per lo que d'ella ha pogut saberne l'INSTITUT, les religioses de Sant Anton Abat y de Sta. Clara haurien cedit l'Iglesia que avuy tenen, quedantse solsament la part de l'edifici que hi ha més enllà del Saló del Borboll. Axís formarien bloch, per fins d'alta cultura, el Palau del Lloctinent, el Borboll y la Capella de Sta. Agata, y la Comunitat benedictina hauria rebut de l'Estat una indemnisació que abastés a cubrir el pressupost d'un nou convent junt ab el producte de la venda de l'edifici actual en la part que s'allarga pel carrer dels Comtes de Barcelona.

La ponencia subscrita tem que un conveni semblant no resoldria totes les questions jurídiques que 's relacionen avuy ab la propietat de l'edifici. Cal no oblidar que les Religioses del Reial Monastir segueixen posant per fonament de les llurs reclamacions l'altre convent del barri de Ribera, de que foren desposseides l'any 1716, y consideren la actual com una instalació estreta y transitoria que finarà quan vingui l'indemnisació completa y definitiva. Si l'Estat els hi hagués afegit tot el Palau del Llochtinent, potser s'haurien donat per satisfetes, pero no essent possible aquesta solució, el llur objectiu es una indemnisació que 'ls permeti edificar en altra banda un convent nou.

Per això cambiaren de tàctica fa algun temps, cap a l'any 1892. El rebombori que produiren a Barcelona les reclamacions del marquès d'Ayerbe per indemnisació dels pretesos dominis de que fou desposseit al arrasarse una part del barri de Ribera, les induiren a dirigirse contra l'Ajuntament com a concesionari de les terres de la Ciutadella. Aixís plantejada la questió, les religioses demanaven la completa indemnisació de la propietat de que foren desposseides, considerant com a solució provisional la seva estada en el Palau Major, d'ont es dedueix que a l'Ajuntament no li demanen el complement de la indemnisació, sino l'indemnisació total, y que si per qualsevol causa aquesta tenia lloch, el Palau Major seria retrocedit a l'Estat y no a la ciutat de Barcelona.

Aixís es que una solució no pot ser bona si no resol a la vegada les dos reclamacions, perque si l'Estat indemnisava a les Religioses del Reial Monastir en la forma que volia ferho D. Antoni Cánovas, es probable que 'l plet ab l'Ajuntament de Barcelona continuaria......

III

L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS ha enviat derrerament a l'honorable Diputació de Barcelona un treball redactat pels seus membres D. Joaquim Miret y Sans y D. Jaume Massó y Torrents, que posa de relleu l'importancia y el contingut de l'Arxiu del Reial Patrimoni. Aquí 's donarà per conegut lo que 's diu en el susdit treball y no s'insistirà en quant a la veritable naturalesa de l'Arxiu. Solament es ferà remarcar que la documentació, en ell ordenada y conservada, es en gran part inseparable del territori quals relacions jurídiques nascudes de la distribució y propietat de les finques, dels drets reials que sobre la propietat graviten y de les aigues soterrànies que surten a flor de terra, tenen una gran part de la seva historia y el fonament de la seva institució en l'Arxiu del Reial Patrimoni......

En el sigle XIX els bens de la Corona han passat, en la seva immensa majoria, a formar part del Patrimoni nacional, y sens dubte per aquesta raó l'Hisenda pública ha reclamat diverses vegades l'incorporació de l'Arxiu susdit al de la seva Delegació provincial. Una vegada, després

de produirse una R. O. que aixís ho disposava, es va arrivar pel delegat fins a l'extrem d'exercir jurisdicció sobre l'Arxiu, manant que s'en tragués un document, sense consentirho el Batlle honorari......

No cal citar les dates de les disposicions diverses que foren encaminades a la disgregació o disolució total de l'Arxiu de la Batllía del Reial Patrimoni: n'hi ha prou ab sapiguer la llur existencia per fer compendrer la conveniencia urgentíssima de consolidarlo en una situació definitiva inseparable del territori català.

L'any 1894 va intentarse per l'Ajuntament de Barcelona la formació d'un Arxiu administratiu que havia d'instalarse al Palau del Gobernador de la derruida Ciutadella. Per aquell projecte havien de portarse a dit Palau y ser conservats per un arxiver, que nomenaria y pagaria l'Ajuntament, els Arxius de la Batllía del Reial Patrimoni y el del Municipi, els protocols de l'Arxiu notarial anteriors al sigle XVI, un dipòsit important de documents que hi ha a l'Hospital de Sta. Creu y la part restant que procedia dels antichs convents y existia en la Delegació d'Hisenda. Per les noticies que l'INSTITUT ha pogut recullir de tan lloable intent, sembla que aleshores no va realisarse per raons que no es del cas esplicar y no per resistencia a la entrega total de la documentació anomenada.

La ponencia subscrita creu que no es l'Ajuntament de Barcelona l'entitat més naturalment cridada a l'organisació d'un arxiu territorial. Si existís encare la Generalitat Catalana ella fora l'indicada per aquesta funció. Si algun dia es possible la constitució de la mancomunitat entre les provincies catalanes, serà propi d'aquesta mancomunitat la constitució de l'Arxiu. Mentres no existeixi un organisme comú, totes les Diputacions catalanes deuen acoblar, cada una pel seu compte, els diposits de documents que 's troben avuy dispersos en llur territori y guardarlos per si un dia es possible encare constituir el gran Arxiu Territorial de Catalunya. Seria debades discutir desde are si aquest arxiu futur ha de formar un sol dipòsit centralisat en una sola població o si ha de constituirse en agrupacions diverses, per acostarse més al territori de cada demarcació provincial. Lo més prudent es que avuy per avuy cada Diputació comenci la tasca d'assegurar la inamovilitat y la reunió de tots els dipòsits que 's troben dispersos o fonediços en el territori de la seva jurisdicció.

Aquesta es l'ideal finalitat que a judici de la ponencia nomenada per l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS ha de perseguirse, perque qualsevol altre solució que no asseguri la definitiva permanencia en la nostra terra de un arxiu tan considerable com el de la Batllía del Reial Patrimoni, veritable y hermosa executoria del territori catalá, es exposada a sensibles desmembracions y contratemps més desagradables......

El raport s'extenia aquí en consideracions y propostes de solucions práctiques que afecten solament a l'ordre de relacions patronímiques ab la Diputació de Barcelona.—Barcelona 20 de Juny de 1908.—G. M. DE BROCÁ.—PERE COROMINAS.—J. MIRET Y SANS.

INFORME SOBRE LA PROPOSTA D'ENVIAR UNA COMISSIÓ ARQUEOLÒGICA A LES EXPOSICIONS DELS CENTENARIS A SARAGOÇA Y VALENCIA, llegida en sessió del 4 de Juliol de 1908.

Ab motiu del centenari de la guerra ab els francesos, a Saragoça, y del naixement del rey Don Jaume, a Valencia, s'han format en aquestes dugues ciutats exposicions d'art retrospectiu, ahont hi seran depositades un bon nombre d'obres artístiques de gran interés en sí meteixes y per les relacions que puguin tenir ab les coses d'art de Catalunya.

A Saragoça, com l'exposició ha sigut més general y ha contat ab més elements, no sols hi han acudit els objectes propis de la Regió, sino que molts capitols y museos provincials d'Espanya, hi han enviat lo millor de llurs coleccions. Allí 's pot veurer la caixeta famosa del capitol de Pamplona, la més rica de les caixetes aràbigues que moltes catedrals tenien pera guardar les reliquies, de dimensions escepcionals y encare tan poch coneguda; la Verge esmaltada, de Sa-

lamanca, que portaren els borgonyons en la seva penetració pacífica del sigle XIè, al cor de Castella; el famós D. Mauricio, també esmaltat, estatua jaent, singularíssima, de la catedral de Burgos y que constituia, junt ab la Verge de Salamanca y 'l Cristo avuy desaparescut de Cuenca, les tres joyes principals d'esmalteria llemosina que 's trobaven a Espanya... els tapiços de la Sèu de Saragoça y una riquíssima colecció de creus processonals y taules gòtiques, quadros flamenchs y espanyols, escultures y cerámica, etc., etc.

Entremig d'aquestes obres se n'hi han de trobar per força vingudes de Catalunya, com son les taules gòtiques de l'arquebisbe que foren pintades a Barcelona; objectes també barcelonins d'orfebreria y altres procedents de Lleida y de la ratlla aragonesa que una experta exploració hi descubriria segurament.

A Valencia, els objectes més o menys assegurats com a contemporanis de D. Jaume, han sigut reunits en una regular colecció de mobles, cuadros y ceràmiques, dels sigles XVè y XVIè tan gloriosos pels valencians y que han de tenir gran interés pera nosaltres, donades les íntimes relacions que hi va haver entre Valencia y Catalunya en aquells sigles de Renaixement.

Reunits ab motiu dels centenaris, aquestos objectes que mutuament s'ilustren y expliquen uns als altres, amenaçats després d'aquesta reunió de les ventes consegüents, y altres a recloures novament en els tresors catedrals, ahont gelosament s'els guarden els canonges, convé fer alguna cosa per estudiarlos abans que no 's tanqui l'exposició y tornin a separarse. Les exposicions venen pels estudiosos, com una interrupció de la propietat que consenten els capitols y particulars en benefici de la ciencia.

Cal, donchs, que nosaltres, que tenim encomanats aquestos estudis y que disfrutem de la confiança de les corporacions públiques, que han subvencionat a l'Institut per obres d'aquesta naturalesa, procurem, en tal ocasió, reproduir y estudiar els objectes recullits, no sols els que afecten a Catalunya, sino també aquells d'extraordinari interés per l'art espanyol, y que no hagin sigut estudiats encare d'una manera suficient.

Per lo tant, els qui subscriuen proposen que s'envii una comissió a les indicades exposicions formada per un arqueòlech, un arquitecte auxiliar o dibuixant y d'un fotògraf, que 's podría demanar a la Junta de Museos de Barcelona.

Aquestos, trasladats a Saragoça y després per Terol a Valencia, durant el mes que som y als primers del pròxim Agost, recullirien tota l'informació necessaria per fer una memoria de les actuals exposicions, tan ab fotografies com ab dibuixos complementaris (marques de platers, dibuixos de robes, anàlisis dels teixits, brodats, copia dels esmalts, etc.), fent, ademés, calchs y enmotllats de tot lo que 'ls permetin. Procuraran també reunir seguint el rastre de les procedencies, tot el material bibliogràfich que 's refereixi als objectes exposats, monografies, documents d'arxius, etc., etc., que 's podran fer copiar o enviar en lo possible dels llochs aon els objectes es guardin habitualment.

Ab l'ajuda de tals documents y dibuixos redactaran un informe ilustrat, que l'Institut podrà publicarlo seguint la serie que té d'iniciar la memoria de l'any passat, referent a l'exploració del Ribagorza, y que vindrà a ser una nova forma de difusió de coneixements, d'iniciativa de l'Institut.

Aquestes memories explicatives de les exposicions, han sigut a Espanya, fins are, d'una gran utilitat, ja que han perpetuat un sens fi d'objectes que sense elles serien plenament desaparescuts. Aixis, per exemple, sort tenim per moltes coses exposades a Madrid, quan el centenari del descobriment d'Amèrica, de la publicació monumental que 's va fer aleshores, y aquí a Barcelona de la memoria per l'Associació Artística arqueològica al temps de l'Exposició Universal y d'un altre encare que va tenir lloch anteriorment l'any 1867. Seria, donchs, ben patriòtica l'obra del Institut si en aquestes exposicions dels centenaris, publiques ell la memoria corresponent y que en català donguessim nosaltres una útil contribució a l'historia del art espanyol, acostumant a la gent d'Espanya a la nostra acció desinteressada.

Per tant, els que subscriuen, tenen l'honor de proposar al Institut d'Estudis Catalans la aprobació dels següents extrems:

1.er Que 's destinin mil cinchcentes pessetes als gastos de viatge y indemnisació de personal subaltern y material fotogràfich, per enviar ab motiu de les exposicions del Centenari de Saragoça y Valencia una comissió formada d'un arqueòlech y director de la missió, un arquitecte auxiliar y un fotògraf.

2.n Encomanar an aquets comissionats de l'Institut la catalogació y estudi dels objectes exposats, principalment dels que afecten a Catalunya.

3.er Dirigirse a la Junta de Museos de Barcelona per demanar que autorisi al fotògraf de la Junta al objecte de poder acompanyar a dita Comissió.

y 4.t Que la memoria que redacti la Comissió sigui després objecte d'un nou acord de l'INSTITUT, per concretar la manera de que pugui ser publicada. — Barcelona, 4 de Juliol 1908. — J. PUIG Y CADAFALCH. — J. PIJOAN.

INFORME RESPECTE 'LS LLIBRES D'OBRES Y EDIFICACIONS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA, llegida en sessió de 11 de juliol de 1908.

En l'arxiu de la Diputació o General del Principat, actualment dipositat en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, hi existeixen vinticinch volums d'anotacions y comptes d'obres per construcció y reparació dels edificis que eren dependencies d'aquella excelsa institució. No estan numerats. Nosaltres nos havem permès senyalarhi un orde provisional en la següent manera:

VOLUM I. Obrat de la Casa de la Diputació; anys 1570 a 1575. Diu en el començament: «Libre del compte de la hobra de la Casa de la Diputació tengut per mi Miquel Ciurana regent los comptes del dit General de totes les rebudes e datas fetas per mi per raó de la dita obra per deliberació y comissió fetas per los senyors Diputats sots diversos calendaris, e com en lo dit compte començat a XVI de abril de MDLXX essen diputats los Reverend Senyor Bisbe de Vich et sos condeputats e continuada en lo trienni aprés següent essent diputats lo molt reverent mestre Jaume Cerveró ardiaca y canonge de Tortosa y sos condeputats.» En lo foli 75 d'aquest mateix volum ab data del 16 setembre 1572, se apunta: «En presencia del Reverend Joan Spuny, canonge e oydor de comptes del General, he pagat als mestres de cases, fusters e altres persones qui han vagat en la dita obra de la casa de la Diputació, que de present se fa en las stancies ques fan sota lo consistori y la cambra de la guarda roba de la dita casa devant la font de Sant Honorat compresos alguns jornals fets axí per los dits mestres de cases com fusters per reparació de les portes y finestres de la casa del Palau reyal y altres coses necessaries.»

VOLUM II. Es la continuació del anterior y conté'l detall de les obres fetes en la casa de la Diputació desde 1576 a 1581. La numeració dels folis segueix la del volum primer, el qual arriba fins al foli 263. El volum segon va desde 'l 264 fins al 557. De les notes poden aplegarse algunes noves per l'historia de la casa del General; axí llegim en el foli 295: «Item ha pagat á IIII dagost de MDLXXVI a Jaume Colom, menor, manyá de la casa de la Diputació CXXXIIII lliures per tota la ferramenta que ha feta axí per la casa de la Diputació y dell Palau reyal ahon stan los senyors Deputats ecclesiastichs y oydor militar y per la casa dels deposadors de les presons realls y per les cases del General y de la Bolla de la present ciutat e per la casa de la guarda del General dell portall del Angell de la present ciutat.» Y en el foli 336: «Primerament tinch pagat á Geroni Domingo lo compte de set liures per stany, plom y coure que ha posat en les arcades dell cap de la escala del arch sospendre sobre lo replà dell cap de la scala deuant la capella, segons apar per un compte presentat ab apocha al peu daquell.»

VOLUM III. No he pogut trobar encare el llibre referent a les obres en la casa del General desde 1582 a 1595. Aquest volum compren les obres de la casa de la Diputació o Generalitat, de la part de Sant Jaume, desde l'any 1599 fins a 1608. Llavors se construia la fatxada de la plaça de la Constitució, abans de Sant Jaume, ab els balcons y les antes o franjes de marbre. El mestre de cases era en Pere Blay y els serradors y enllustradors del marbre eren dirigits per en Pau Cassanyes. En el trienni de 1605 - 1608 hi figura la obra de fer anar l'aigua de font al terraplè de la dita casa de la Diputació.

VOLUM IV. Conté certes obres fetes també en la casa de la Diputació, en la part que mira a Sant Jaume, desde l'any 1596 fins al any 1600.

VOLUM V. No solament compren obres fetes desde 1608 a 1611 en la casa de la Diputació, devant de Sant Jaume, sinó també obres en les fonts públiques desde 'l dit any 1608 a 1611 y en la propia casa de la Generalitat de 1611 a 1614.

VOLUM VI. Continuació del anterior, conté les obres de la part de Sant Jaume en la casa de la Diputació, desde l'any 1614 a 1619.

VOLUM VII. Obres de Sant Honorat, desde 1597 a 1599. Diu al començament: «Dates de les obres ques fan en la present casa de la Deputació a la part de la font de Sant Honorat.» Compren les despeses fetes per enderrocar les tiraterres y per apartar les pedres del enderroch de la casa del degá Sellés y del canonge Balcells.

VOLUM VIII. Conté les notes de les obres de la Diputació a la part de la devallada de Santa Eularia, efectuades desde 1617 a 1620.

VOLUM IX. Obres en les cases de la Diputació, en els anys 1629 a 1635.

VOLUM X. Continuació de l'anterior; obres en la Diputació desde 1644 a 1647.

VOLUM XI. Porta el titol de «Libre de la casa den Vilarolim canonge y altres obres de la Deputació» y corresponen als anys desde 1579 a 1583.

VOLUM XII. Compren «les obres ques fan en lo Palau reyal de la plassa del Rey y demes cases que estan los senyors Deputats, desde 1605 á 1606.»

VOLUM XIII. Son notes d'obres y reparacions en la Diputació, casa de la Bolla y demes cases de la Generalitat entre 'ls anys 1611 y 1614.

VOLUM XIV. Obres fetes en el portal de Sant Daniel, que estava en el punt on fou aprés construida la Ciutadela per Felip V, corresponents als anys 1576 a 1581, axí com altres obres en la casa de la Bolla y en la casa del guarda del Portal de Mar.

VOLUM XV. Comença ab el següent titol: «Libre del compte de la obra de la casa per la guarda del General del portal del Angell de la present Ciutat, començat á 13 noembre de 1575 essent deputat don Pere Boteller de Oliver, canonge de Tortosa.»

VOLUM XVI. Conté els comptes d'obres efectuades en el portal de Sant Antoni, desde 1582 a 1585.

VOLUM XVII. Obres dels deposadors de les presons reials, que comencen en l'any 1574, fins a 1586.

VOLUM XVIII. Diu l'epigraf: «Obres del aposento de la Capitania general junt al Palau Reyal, en los anys 1587 y 1588.» Aquest *aposento* es l'edifici on está are instalat l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En el mateix volum hi ha comptes d'obres dels deposadors nous de la plaça del Rey, en els anys de 1604 a 1606.

VOLUM XIX. L'obra de la presó, efectuada desde 1601 á 1603.

Els volums restants son referents a obres en les fonts, presons y Palau del Rey, desde l'any 1656 fins a 1700.

En aquets vinticinch volums hi es anotat jorn per jorn tot lo satisfet a operaris y tot el cost de materials; malgrat d'aytal detall son poques les noves descriptives y curioses de les obres que donguin llum sobre l'estat, situació y distribució dels edificis. Aquestes noves deuran cercarse y aplegarse en los llibres de deliberacions, en la colecció de llibres de cauteles y albarans y algunes poques en el dietari. Aquesta investigació será tasca llarga; emperò, crech que produhirà resultats suficients per coneixer l'historia dels edificis que foren dependencies de la Generalitat de Catalunya en la ciutat de Barcelona y especialment del seu propi palau.

Com a mostres de les troballes que en l'esmentat concepte podran aplegarse, puch reproduir dues anotacions del *Dietari*. La primera fa referencia a obres d'engrandiment del primitiu palau o sia de la part gòtica de l'edifici, en los començaments del segle XV.[e] «Dilluns a XXIII. »dies de ffebrer del any MCCCCXXXII. Aquest jorn començaren la obra de la General ço es »de mesclar lo alberch qui fou de micer P. Paschal ab la Deputació.»

La segona correspon a l'any 1597, quan se començaren les grans obres per edificar tota la part nova del palau de la Diputació, del frontis de la plassa de Sant Jaume. Reconta el *Dietari* que 'ls Diputats entre 'ls qui hi havia l'abat de Poblet feren publicar, en desembre de 1596, el següent anunci: «Tot hom qui entena pendrer a preu fet la obra de la casa de la Deputació del General de Cathalunya, designada en lo memorial y trassa que son ab lo present, diga y qui dir hi volrà que los honorables Deputats y Oydors liuraran dita obra en lo encant públich a qui per manco y millor la fara com diu lo capitol de Cort vint y trece del nou redrés.» A l'efecte designaren com a corredor y subastador a Joan Sever Verdaguer corredor públich y trompeta del General. Aquest procedí a l'encant y declara lo següent: «Que tot fou a ell dit corredor donat, ha encantat desdel dia denouè del mes de desembre any mil cinch cents noranta sis fins a tres de janer any mil cinch cents noranta set per los lochs públichs y acostumats de la present ciutat de Barcelona la dita obra de architector y mestre de cases y fàbrica della faedora com es

dit en la present casa de la Deputació a la part de Sant Jaume. E que ultra dit públich encant ell dit corredor ha notificat la dita fàbrica y obra a tots los architectors y mestres de cases de la present ciutat, anant per aquest efecte de hu en altre en particular, de manera que tots ne han tingut molt plena noticia y ha notificat que per los senyors Deputats foren assignades les deu hores de matí del dia tercer de janer de 1597, pera fer liurar la dita fàbrica e ques liuraria encontinent tocades les dites deu hores en la present casa de la Deputació y havent dit corredor tingut tres dites de dos mestres de cases, la darrera dells fou de Mestre Hyeronim Matrí, qui hauria offert pendre tota la dita obra a preu fet conforme dites trasses per 19400 liures barcelonesses.» Lo citat corredor comunicà verbalment tot això als Diputats en consistori el dit dia 3 de janer. Lo dia 7 del mateix mes y any, els mestres de cases Pere Ferrer y Antoni Thomas, designats per la Diputació per judicar del presupost de les obres y veure de quina manera podria ferles el Mestre Pere Blay, *architector* y mestre de cases de molt renom, natural de Barcelona, resident en la ciutat de Tarragona, dictaminaren «que dit Mestre Blay y altre qualsevol bon architector y bon mestre de cases per poderse salvar y no perdre en lo preu de la fàbrica de dita obra, no la podia empendre per manco preu de 21.537 liures y 10 sous y a esta quantitat los dits dos mestres de cases estimaren y ara estiman y judican lo degut y just valor de dita obra del preu fet, per lo qual se podia donar y empendre.» Mestre Blay s'encarregà efectivament de aquella obra, la més important que s'emprengué en el palau de la Diputació, després de les primitives ó gòtiques, y tot el detall del cost del frontis de la plaça y altres coses fetes está anotat, segons ja he dit, en el volum tercer dels llibres d'obres de l'arxiu de la Generalitat.

Una noticia curiosa del Palau de la Diputació fou ja publicada per en Pi y Arimon en sa coneguda obra *Barcelona antigua y moderna*. Dech, no obstant, advertir que no va estar exacte dit senyor quan, referintse a l'arxiu de la Generalitat de Catalunya, depositat en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, digué que podien utilisarse los index antichs d'aquella enorme documentació per trobar ab promptitut qualsevulla nova o escriptura per haver sigut colocada la documentació en son nou hostatge ab lo mateix orde y metode en que havia estat en sa propia residencia, abans de l'extinció de l'excelsa institució. Ni l'orde es el mateix d'abans ni estan reunits els volums de materies iguals o conexes. Axí es que 'ls volums d'obres no estan colocats en l'orde en que jo 'ls he presentat numerats, sino sens cap criteri cronològich ni de localisació de les construccions.

Presento aquesta nota per satisfer el desig manifestat per el Senyor President de la Diputació Provincial, ocupant la presidencia de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, de tenir una instructa ó indicació de la part de l'antich arxiu de la Generalitat que compren la documentació referent al seu propi palau. L'INSTITUT se dignarà pendre acord en el sentit de donar comunicació d'aquest escrit a l'esmentat Senyor President si axís ho creu oportú. — Barcelona 11 de juliol de 1908. — JOAQUIM MIRET Y SANS.

SECCIÓ ARQUEOLÒGICA

LAS CUEVAS DE SERINYÁ Y OTRAS ESTACIONES PREHISTÓRICAS DEL NE. DE CATALUÑA, por MANUEL CAZURRO. (1)

Los descubrimientos realizados últimamente en las cavernas de uno y otro lado del Pirineo, revelándonos una cultura artística en los habitantes que poblaban las regiones pirenaicas en el fin del período cuaternario, y haciéndonos admirar sus pinturas y grabados de una realidad sorprendente y los comienzos de un arte escultórico que no evolucionó hasta luego en tiempos más posteriores, han motivado un nuevo interés, por cuanto en nuestra patria se refiere á la historia de aquellas remotas edades, de las que sólo podemos juzgar por los escasos restos que la tierra ha guardado fielmente entre sus capas, ya en las grutas y sepulturas, ó ya entre las nuevas formaciones que con su manto han cubierto los restos de tan lejanas épocas.

La cueva de Altamira con sus bellísimas pinturas, primeras que se descubrieron hace ya más de veinte años y que no hallaron crédito en los que admirando su arte no le pudieron creer hijo de los toscos habitantes de aquellas edades, las descubiertas en aquella misma región cántabra, por el Sr. Alcalde del Río, últimamente, entre ellas las de Castillo, Covalanas, Hornos de la Peña, La Haza, Santa Isabel, la Venta de la Perra y otras varias que ostentan también hermosas pinturas, y que tan completamente han sido estudiadas por los sabios maestros de prehistoria franceses Mr. Cartailhac y el abate Breuil, las

(1) La bibliografía de los hallazgos de las cuevas de Serinyá fué publicada en el Anuario de 1907 de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, donde dimos una primera nota cortísima de los descubrimientos de los señores Bosoms. Aumentada con lo publicado recientemente es como sigue:

ALSIUS DEL TORRENT, P. — *La cova de Serinyá.* — «La Renaxensa». 1871.

ALSIUS DEL TORRENT, P. — *Estudios geológicos sobre la región central de la Provincia de Gerona. (La cova de Serinyá.)* — «Rev. de Gerona», vol. II, p. 168. — Gerona, 1878.

CHIA, M. — *Nuevos hallazgos en Caldas y Serinyá.* — «Rev. Gerona», vol. 3, pág. 65. — Gerona, 1879.

ALSIUS DEL TORRENT, P. — *La cova de Serinyá.* — Butlletí mensual de l'Associació d'Excursions Catalana. — Barcelona, 1882.

HARLÉ, E. — *La grotte de Serinyá.* — *Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'home.* — París, 1882.

ALSIUS DEL TORRENT, P. — *Nota bibliográfica del trabajo precedente.* — Butlletí mensual de l'Associació d'Excursions Catalana. — Barcelona, 1882.

HARLÉ, E.—*La cueva de Serinyá.—Traducción del trabajo citado.*—«Rev. de Gerona», vol. X.—Gerona, 1886.

BOTET Y SISÓ, J. — *Noticia sobre una nueva estación prehistórica, el Cau de las Gojas, cerca de Gerona,* por la Redacción de la «Rev. de Gerona», vol. XIII, 1889, pág. 192.

GUILLÉN GARCÍA, G. — *La estación paleolítica de Serinyá.* — «Rev. de Gerona», vol. XVI, 1892. — Gerona.

ALSIUS DEL TORRENT, P. — *Serinyá.* — *Reseña histórica de este pueblo.* — Memoria premiada en el Certamen de la Asociación literaria de Gerona y publicada en 1895. — Gerona.

ALSIUS DEL TORRENT, P. — *El Magdalénico en Catalunya.* — Colección de artículos publicados en la Ilustración «Catalunya». — Barcelona, Tasso, 1908. (Sin terminar.)

HARLÉ E. — *Les ossements de Renne en Espagne.* — *L'Anthropologie.* — París, 1908.

BOTET Y SISÓ, J. — *Data aproximada en qu'els grechs s'establiren a Empories y quin era l'estat de cultura dels naturals del país.* — Discurso de entrada en la Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1908.

BOSOMS Y MONEGAL, J. — *El Museo prehistórico Bosoms.* — Conferencia dada en la Academia Calasanciana. — «La Academia Calasanciana», núms. del 4 al 18 de Marzo de 1909.

recientemente exploradas en la misma región por don Lorenzo Sierra, en Camargo, Mar, Ojebar, Carranceja, etc., etc.; las exploradas hace tiempo por Lartet, en Torrecilla de Cameros; la Cueva de Dima, indicada por Jagor en las provincias vascas; la de Aitz-bitarte, recientemente explorada por Harlé; la de Aizquiri, cerca de Oñate; y finalmente las de Cretas, en Aragón, la de Cogul, en la provincia de Lérida, y la de Serinyá, en la de Gerona, forman una cadena no interrumpida de estaciones prehistóricas del final de la época cuaternaria, con una porción de caracteres comunes, con una fauna y un arte semejante, cuyo conjunto sólo es comparable con otra serie de grutas que, paralela á las mismas, corre por la vertiente opuesta de la cordillera pirenaica, y se interna por Francia, mostrando un estado de civilización igual y contemporáneo.

Las grutas francesas han sido minuciosamente estudiadas por los nombres más gloriosos en la prehistoria francesa, y Mortillet, Cartailhac, Breuil, Piette y tantos otros, se han ocupado de su descripción y aun contribuído no poco á la exploración y estudio de las cavernas de la región cantábrica y catalana.

Estos estudios han arrojado nueva luz sobre estas cuestiones y como, por otra parte, el último de los eslabones que forman la citada cadena de estaciones del final del cuaternario, la cueva de Serinyá, ha sido objeto de nuevas y felicísimas exploraciones, por parte especialmente de los señores Bosoms (padre é hijo) que con su infatigable é inteligente labor han venido á aumentar considerablemente la lista de los hallazgos de esta rica estación, descubierta primeramente por los señores Harlé y Alsius, creemos en espera de que tan laboriosos investigadores puedan publicar por extenso los ejemplares que han reunido en el rico Museo formado con sus hallazgos, que sería conveniente dar por anticipado una breve noticia del conjunto de objetos encontrados por los sucesivos investigadores de esta cueva, que permita formar una idea aproximada de su importancia.

Dos son las estaciones prehistóricas que se encuentran en las inmediaciones de Serinyá, y cada una de ellas, de carácter y época distinta, marca como un jalón, una edad diversa de la prehistoria de esta región. La primera de ellas, la más conocida y citada en todas las obras que de la prehistoria en general se ocupan, es la *Bora Gran d'en Carreras*, que pertenece al final del cuaternario, á la época magdalenense; la otra, la llamada de *los Encantats*, es del final del neolítico, de esa época de transición entre la piedra pulimentada y el metal, que hoy se designa con el nombre de período eneolítico.

Del estudio de estas estaciones y su comparación con otras menos conocidas de esta región pretendemos ocuparnos en el presente artículo.

La Bora Gran d'en Carreras

La más antigua de las estaciones prehistóricas de esta región es seguramente la que con el nombre de la *Bora gran d'en Carreras*, ó sólo con el de la *Cueva*

de Serinyá, ha sido multitud de veces citada por cuantos se han ocupado de la prehistoria española.

Dicha cueva llamada así por estar en la vertiente de un barranco ó *bora*, situada cerca del manso propiedad del Sr. Carreras, y conocida también por los naturales del país con el nombre de «La Bauma» ó con el de la «Cova dels Barbuts» se halla situada en las inmediaciones de Serinyá, pueblo que dista unos cinco kilómetros de Bañolas, y se encuentra á unos doscientos metros de éste, junto á la carretera de Gerona á Besalú y Olot, y cerca de su kilómetro 24; de modo que para visitarla, lo más cómodo es dejar la carretera, á unos 100 metros después de pasado el pueblo y por una senda, que queda entre éste y el cementerio, llegar en menos de diez minutos al barranco, bastante hondo, por cuyo fondo, á unos 50 metros de profundidad, corre, cuando lleva agua, un arroyo llamado el Rech ó el Serinyadell, que luego vierte su caudal en el Sert.

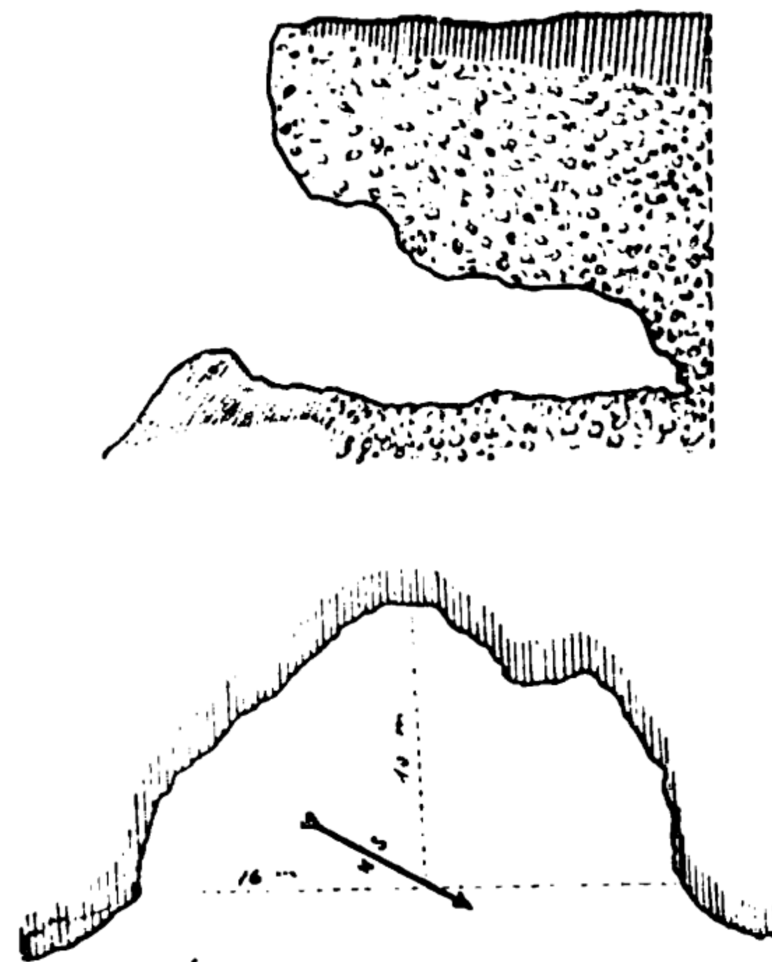

Fig. 1.
Planta y corte de la cueva de Serinyá

En la ladera de este barranco, no lejos del manso Carreras y entre los potentes bancos de un conglomerado, que descansa sobre los estratos de calizas numumlíticas del tramo superior del eoceno, se abre á modo de un gran socavón, la cueva que sirvió de albergue al hombre en las remotas épocas del final del cuaternario. (Fig. 1.)

En realidad, la cueva en cuestión no es más que un abrigo, en el que penetra fácilmente por su anchurosa boca, la luz del sol, y mide próximamente unos 16 metros de ancho por 10 de profundidad y unos 3 de altura del techo, por término medio, según se puede ver por el adjunto croquis y fotografía.

El techo y las paredes de la gruta están formados por los cantos rodados del conglomerado y en algunos sitios las aguas, cargadas de bicarbonato de cal, han formado incrustaciones calizas bastante considerables. (Fig. 2.)

No es fácil formarse hoy idea, después de tantas veces como ha sido excavada, de cómo estaba primitivamente su suelo: Mr. Harlé [1], que la exploró en tiempos en que aún no había sido muy removida, dice que estaba formado por un limo fino, seco y sin consistencia, atravesado por numerosas madrigueras de los animales que allí se refugiaban, y entre este limo, encontró numerosos objetos; en muchos puntos, sin embargo, y aun hoy se ve así, las infiltraciones de las aguas han determinado la formación de concreciones calizas, cristalizadas en rombododecaedros y prismas y aun englobando los fragmentos de huesos rotos y las piedras sueltas, verdaderas brechas. Debajo de estos sitios, en los que la dureza del terreno no consintió fáciles exploraciones, es donde los señores Bosoms han encontrado los objetos más preciosos.

(1) *La grotte de Serinyá. Matériaux pour l'Histoire primitive et naturelle de l'Homme.* París, 1882.

En 1866, un fraile capuchino, el P. José Catá, recorriendo los alrededores de Serinyá, observó que en esta cueva se encontraba una especie de brecha huesosa, en la que se hallaban restos de ciervo, y esta observación determinó á algunos á realizar excavaciones que no tuvieron resultado importante. Más tarde, en 1871, don Pedro Alsius, farmacéutico de Bañolas y primer explorador de esta notable estación prehistórica, realizó en años sucesivos varias excavaciones, encontrando en ellas interesantes objetos, de los cuales dió noticia primero, en 1871, en la *Renaixensa* y más tarde, en 1878, en la *Revista de Gerona*, y en 1881, noticioso Mr. Edouard Harlé de los descubrimientos del Sr. Alsius, determinó, de acuerdo con él, visitar y explorar la cueva, haciendo algunas excavaciones, cuyos resultados, con su competencia acreditada en estos estudios, publicó en los *Matériaux pour l'Histoire primitive et naturelle de l'Homme en* 1882, cuyo trabajo reprodujo en 1886, traducido, la *Revista de Gerona* en su tomo X.

Posteriormente el Sr. Alsius continuó sus excavaciones en diversas épocas, y aun fuimos varios los que en ese intervalo la visitamos, recogiendo objetos de más ó menos importancia en su rico yacimiento, hasta que en 1907 el Sr. don José Bosoms y su padre don Cosme, maestro público que era entonces de Serinyá, emprendieron con gran entusiasmo una excavación más en grande, atacando sobre todo las capas que yacían debajo de las incrustaciones calizas y tuvieron la buena fortuna de hallar multitud de objetos, sumamente importantes para la historia de la época magdalenense en nuestra región y con los que han llegado á formar un rico Museo, en Besalú, donde hoy reside el Sr. Bosoms como maestro. De dichos hallazgos han publicado algunas noticias como resumen de sus conferencias en la Academia Calasanciana (año XVIII, n.º 407) y en el *Centre Excursionista de Catalunya*.

Los objetos encontrados por unos y otros exploradores de esta cueva, forman una serie muy importante, y ofrecen una *facies* especial interesante en extremo para la historia de esta época en nuestra región. Para su mejor estudio los dividiremos, según su naturaleza, en armas y utensilios de cuerno y hueso, sílex y restos de animales encontrados en la gruta.

ARMAS Y UTENSILIOS DE CUERNO Ó HUESO. — La materia más importante, de la que supieron sacar gran provecho los hombres del período magdalenense y que casi puede decirse que le caracteriza, es principalmente el cuerno de las diversas especies de cérvidos y los huesos trabajados de otros animales.

Con estos materiales, cuyo aprovechamiento había sido casi totalmente desconocido en épocas anteriores, y que pasado este período desapareció en gran medida, supieron los hombres del final del cuaternario construir armas y utensilios para la caza y la pesca, y gran número de objetos para su vida doméstica, arpones, azagayas, puñales, flechas, agujas y puntas diversas.

Los arpones, generalmente en cuerno de ciervo, son por su forma instru-

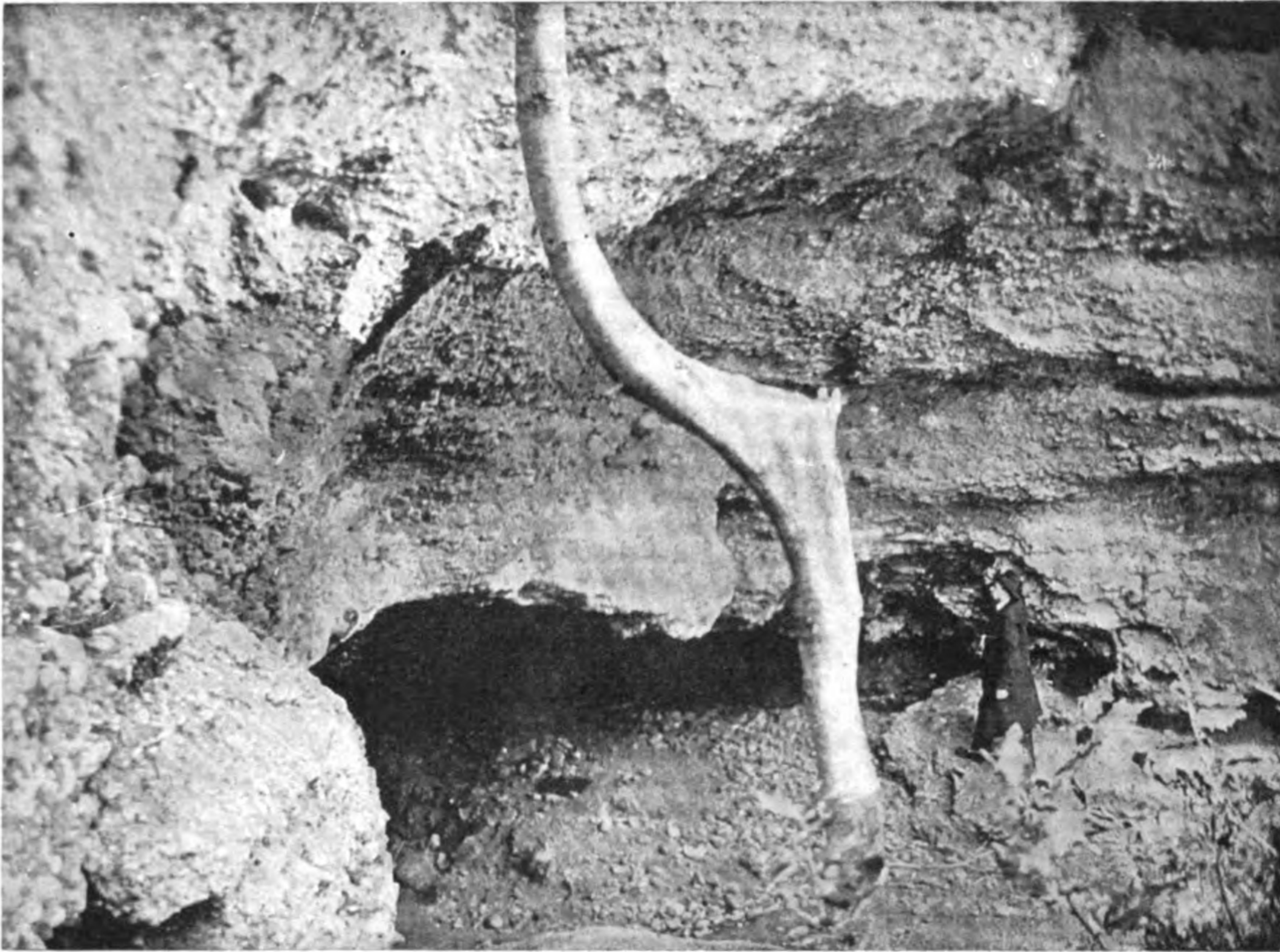

Fig. 2. — La Cueva de Serinyá *(Bora Gran d'en Carreras.)*

mentos bastante semejantes á los usados hoy día por muchos pueblos salvajes; debieron estar unidos á un largo palo y probablemente llevarían una cuerda que los sujetara. Son los instrumentos que por excelencia caracterizan la época magdalenense y en esta cueva se han hallado de formas variadas. Todos ellos son en general de sección circular, algo aplanados, pero no planos como los que caracterizan la época aziliana, que sirve de unión entre el paleolítico y el neolítico. Generalmente, casi todos ofrecen una sola fila de dientes en uno de sus lados, cuyo número es variable, pero el Sr. Alsius guarda en su valiosa colección y figura, en la nota que en 1882 publicó en el ANUARI DE LA ASSOCIACIÓ D'EXCURSIONS CATALANA acerca de las estaciones prehistóricas de Serinyá y Caldas de Malavella, trozos de algún ejemplar que presentaba una doble fila de barbas.

Según Mr. Dechelette, en su excelente *Manuel d'Archéologie préhistorique* (pág. 154), tanto por el tipo como por lo que los datos estratigráficos han podido probar, los arpones con una sola serie de dientes son más antiguos que los que los presentan á ambos lados, y en efecto, el más completo y hermoso de los de una sola fila, que poseen los Sres. Bosoms, en su rico Museo, parece que fué encontrado á mayor profundidad que los demás. (Fig. 3.)

En el dibujo adjunto, pueden verse las formas típicas de los arpones de esta

estación, que por su tamaño, belleza y factura, no son en nada inferiores á los más hermosos ejemplares encontrados al N. de los Pirineos, en Lorthet, la Magdalena, Bruniquel y otras célebres estaciones francesas.

Entre ellos podemos ver un magnífico ejemplar, que mide unos 13 centímetros y que conserva el Sr. Bosoms en su colección, el cual no ofrece más que un diente único y muy saliente que, á juzgar por el ejemplar, debía ser muy afilado, pues hoy está algo truncado, y con la punta desgastada; en el extremo inferior las desigualdades de la punta debían contribuir á asegurarle en su mango (n.º 3).

Con dos dientes, podremos ver otra punta rota más delgada y bastante aguda (n.º 1); otro grande con tres (n.º 4) y otro con cuatro, de unos 12 centímetros de largo, con los dientes muy agudos y terminado en punta en el extremo inferior (n.º 2), cuyo ejemplar notabilísimo por su belleza y excelente conservación, fué encontrado por los Sres. Bosoms, á mayor profundidad que las otras piezas.

Figura también entre los que posee el Sr. Alsius, un trozo muy importante, que dibuja en la lámina que acompaña á la citada nota, y de la cual le reproducimos en el dibujo adjunto (n.º 6) de otro ejemplar que debió ofrecer también cuatro dientes, y que en la base presentaba otras escotaduras, á modo de dientes, para fijarle al palo.

Finalmente merece también llamar la atención, entre los que sólo llevan una fila de dientes, el representado con el número 5, en el cual, además del diente terminal, se observan otros dos muy obtusos y varias estrías en su superficie y el extremo inferior lleva como un talón saliente. Difícil es decir si se trata de otro instrumento diverso, ó si bien pudiera ser un ejemplar aun no terminado. Mide 9 centímetros y le conservan en su Museo los Sres. Bosoms.

El más típico de los de la doble serie de dientes, último que representamos en el dibujo, es un trozo que figura el Sr. Alsius en la lámina que acompaña á su citado trabajo; el tallo del arpón es marcadamente cilíndrico, bastante delgado, con los dientes que conserva, pues falta la punta, y lleva dos á un lado y tres al otro, estriados y muy dirigidos hacia atrás y el extremo con una punta para fijarlo al palo.

Según el abate Breuil [1], el arpón de una sola fila de dientes abunda en las estaciones más antiguas de Gourdan, Raymonden, Bruniquel y Mege, en las cuales el arpón doble falta ó sólo se encuentra en las capas superiores, al paso que esta clase de doble fila de dientes domina en Mas d'Azil, Lorthet, la Magdalena y Gorde, dando lugar á que según los Sres. Capitán y Breuil se puedan clasificar los primeros como pertenecientes á un período más antiguo *gourdaniense* y los otros, á uno más reciente, final del magdalenense, al que se denomina *lorthetiense*.

La existencia en la cueva de Serinyá de arpones de ambos tipos demostra-

(1) *Stratigraphie de l'âge du Renne: Congrès préhistorique de France, Périgueux*, 1905.

ría ó la coexistencia de ambas formas ó lo que es más posible, si tuviéramos datos estratigráficos ciertos de su hallazgo, la existencia de dos niveles diversos de época diferente en los restos que encontramos en ella.

En cuanto al uso de estas armas, tanto por lo que se sabe de los hallados, como por el empleo semejante á que los destinan actualmente los pueblos salvajes, parece indudable que servían como instrumentos de caza y pesca. Grabados hallados en la gruta Duruthy, en Lorde (Landas, Francia) figuran por un lado de un gran colmillo de *Ursus speleus* varios arpones y por el otro focas y peces. En la gruta de Niaux (Ariège), de la que tan magistralmente describen sus pinturas murales MM. Cartailhac y Breuil [1], se observan figuras de bisontes que llevan clavados arpones y flechas en sus costados, y en las paredes pictografías que representan flechas y arpones con varios dientes.

Respecto al modo de lanzarlos así como en otras estaciones francesas se han encontrado propulsores de cuerno de reno, á veces con notables grabados y esculturas (Mas d'Azil, Bruniquel), no creemos que ninguno de los objetos encontrados pueda referirse á este curioso instrumento que para aumentar la fuerza de propulsión con que lanzan sus armas arrojadizas emplean aún algunas tribus esquimales.

Algunos de los dientes de estos arpones, como ya se ha observado también en los de las cavernas francesas, presentan estrías á lo largo, y se ha creído por muchos que su objeto pudiera ser el retener materias tóxicas que facilitaran la muerte de los animales heridos.

Al mismo grupo de armas arrojadizas á mano pertenecen también los dardos ó azagayas, de cuyas puntas encontramos gran variedad entre las halladas en esta cueva. Unas se presentan como trozos de la parte más externa y más dura del cuerno del ciervo, reducidos á una lámina de pocos milímetros de espesor y aguzados en sus extremos, de modo que una punta se puede clavar en el palo y la otra forma la parte ofensiva del dardo, tipo común y de grosera fabricación, en unos casos, al paso que en otros ejemplares conservados en la colección de los Sres. Bosoms y Alsius, se pueden ver muestras más perfeccionadas, ya lisas en su superficie, ó con estrías. (Fig. 4.)

Más complicadas aparecen otras formas, á las que la mano de sus autores talló, dando á su extremo la forma de una flecha, sin puntas laterales, siempre de forma laminar y adornadas á veces de curiosas estrías en la superficie de la punta (n.os 2 y 3 del dibujo que acompaña). También merece citarse otra punta de sección cuadrangular, cuyo extremo está tallado en forma de saeta bastante aguda y cuya superficie lleva adornos lineales en forma que recuerda la de los signos alfabéticos, de que luego nos ocuparemos (n.º 5).

Otro modelo muy frecuente de punta de arma, indudablemente arrojadiza, le encontramos en las formadas por extremos de candiles ó cuernos de ciervo,

(1) *Les peintures et gravures murales des cavernes pyrénéennes. L'Anthropologie*, 1908, págs. 19 y 38.

Fig. 3. — Diversas formas de arpones de Serinyá.

cuya punta ha sido muy afilada, al paso que la base se ha cortado en bisel para hacerla penetrar en el palo de la azagaya, ó bien en algunas, algo mayores, esta base ha sido excavada para penetrar en ella la punta del palo (n.os 1, 4, 8 y 9). Estas armas, indudablemente más fuertes que las provistas de puntas de otra clase, serían verdaderos chuzos, ó lanzas cortas, que lo mismo podrían servir como arma arrojadiza que como verdadera lanza.

Faltan, en cambio, en esta estación prehistórica, ó al menos no hemos visto ningún ejemplar, las puntas hendidas en la base, que son comunes en las cuevas más antiguas del otro lado de los Pirineos. Sólo hemos visto un grabado de una semejante, entre los que publica el precioso manual de Geología de Mossen Font y Sagué al ocuparse de estos objetos, pero como aparece rota no es posible asegurarlo; el ejemplar se conserva en la colección del Sr. Alsius.

Algunas puntas de dimensiones pequeñas y aguzadas igualmente en ambos extremos, que se encuentran entre los instrumentos de esta época, han opinado algunos autores que pudieron haber servido de anzuelos, al modo de los que utilizaban en tiempos recientes ciertos pueblos salvajes, ó los hallados en los palafitos del lago Constanza, por ejemplo en el de Wangen, que reproduce mon-

sieur G. Mortillet, en su conocido libro *Origines de la chasse, de la pêche et de l'agriculture*, París, 1890 (pág. 226).

Pero el tipo verdadero del anzuelo le vemos exactamente representado en uno de los ejemplares más interesantes de la colección de los Sres. Bosoms, cuyo dibujo reproducimos (n.º 7).

Es un hermoso ejemplar, de cuerno, de gran tamaño, pues mide unos 7 centímetros y medio de largo, y ha sido trabajado en un trozo de cuerno de modo que la rama vertical del anzuelo, y el talón al que une el hilo, como asimismo la punta del anzuelo, con su correspondiente muerte, se ha tallado con extraordinaria habilidad en la parte más ancha, formando un instrumento de acabado trabajo, pero de gran tamaño, que sólo podría servir para peces de magnitud también considerable.

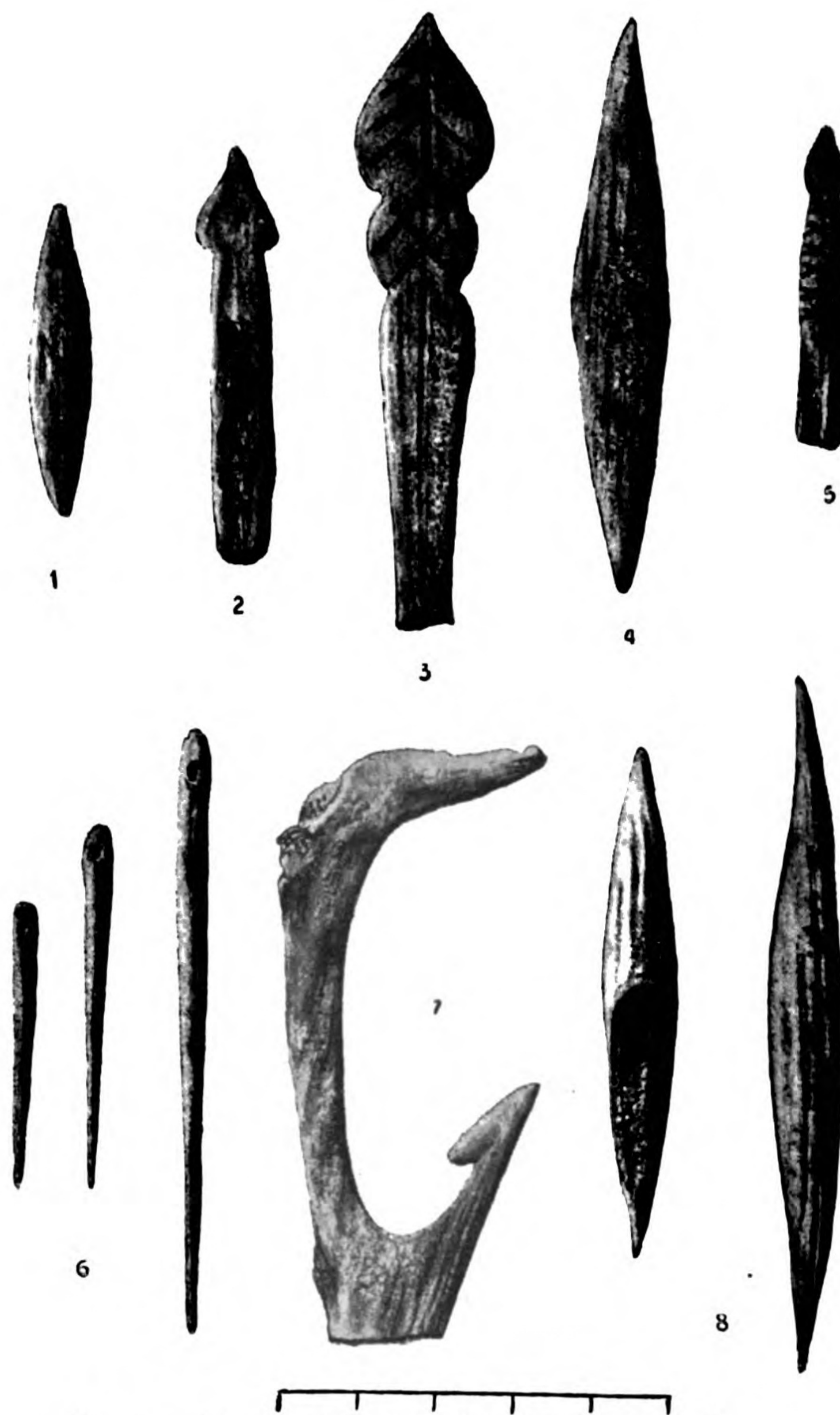

Fig. 4. — Anzuelo, agujas y puntas de azagaya y dardos.

Merece también citarse, entre los instrumentos que se encuentran en la cueva de Serinyá, las agujas de coser de hueso y de tamaños muy variados (n.º 6), pero de una labor realmente sorprendente, dados los escasos recursos de que podían disponer sus fabricantes. Unas miden ocho centímetros de largo, otras poco más de tres, abundando los tamaños intermedios; son algo aplanadas y en todas ellas el agujero para pasar el hilo se encuentra delicadamente perforado. Para hacerlas habrían de sacar una esquirla de un hueso largo, adelgazarla, con los cuchillos y raspadores de sílex, acabar de redondearla con láminas de esta misma materia que llevaban escotaduras redondeadas, pulirlas en alguna piedra arenisca, como las que con ranuras á propósito se han encontrado

por Mr. Riviere en Francia en la gruta de Combarelles, y finalmente con un delgado punzón de sílex abrir el agujero, perforándole por ambos lados.

No es fácil suponer la clase de hilos que pudieran usar; quizas conocían ya el arte de tejer algunas fibras vegetales, pero es posible también que, como otros trogloditas, usaran las fibras que podían sacar de los tendones de los ciervos, bueyes, etc., que comían. Con estas fibras y ayudados de sus agujas y punzones de hueso, coserían las pieles de los animales con las que se resguardaban del frío bastante notable y húmedo que debía reinar, según indica la fauna en el período magdalenense.

Otro instrumento de hueso de los que se encuentran en la cueva de Serinyá son los llamados puñales, larga punta de cuerno de ciervo, aguzada en uno de sus extremos, ó más raramente en ambos, que empleado por una mano vigorosa no dejaba de constituir un arma temible y un instrumento que poder usar como punzón en multitud de casos. Algunas de estas puntas, aun cuando generalmente se las designa con el nombre de puñales, pudieron también servir como puntas de lanzas. (Fig. 5.)

Tanto en la colección del Sr. Alsius, como en la más numerosa de los señores Bosoms, se conservan preciosos ejemplares de esta clase de instrumentos. Son generalmente de sección cuadrangular ó elíptica, largos de unos veintitantos centímetros, puntiagudos en uno de sus extremos y truncados por ruptura ó más rara vez aguzados también en el otro extremo.

Generalmente su superficie se presenta trabajada con esmero y adornada con grabados sencillos, pero elegantemente combinados, como si fueran y así lo da á presumir su cuidadosa factura, objetos de lujo.

Uno de ellos, recto, de sección cuadrangular, puntiagudo en un extremo y truncado en el otro, presenta su superficie recorrida por estrías palalelas y en medio de una de sus caras, á espacios equidistantes, muestra serie de puntos hundidos á modo de muescas (n.º 1). Otro es redondo algo encorvado, puntiagudo en un extremo y también truncado en el otro, y con la superficie recorrida longitudinalmente por numerosas estrías (n.º 2). Un tercer ejemplar, también de la colección de los Sres. Bosoms, es más aplanado en una de su caras y aquillado en la otra, algo encorvado también y cerca de la base lleva, por largo espacio, una serie de hoyos alargados dispuestos á uno y á otro lado del borde (n.º 5). En otro ejemplar, del que no se conserva más que un trozo de la base, que mide 0,095, las líneas grabadas son gruesos arcos de círculo, con la convexidad mirando hacia dentro y formando dos series paralelas, una en cada borde. Sólo en un punto se entrecruzan formando una especie de roseta (n.º 3). Merece también citarse otro trozo de una punta encorvada de 0,090 de largo en la que se ven grabadas cuatro puntas de lanza ó arpón, con las que alternan otras tantas líneas ó puntos alargados grabados (n.º 4).

Numerosos ejemplares de esta clase presenta la rica serie de los objetos en-

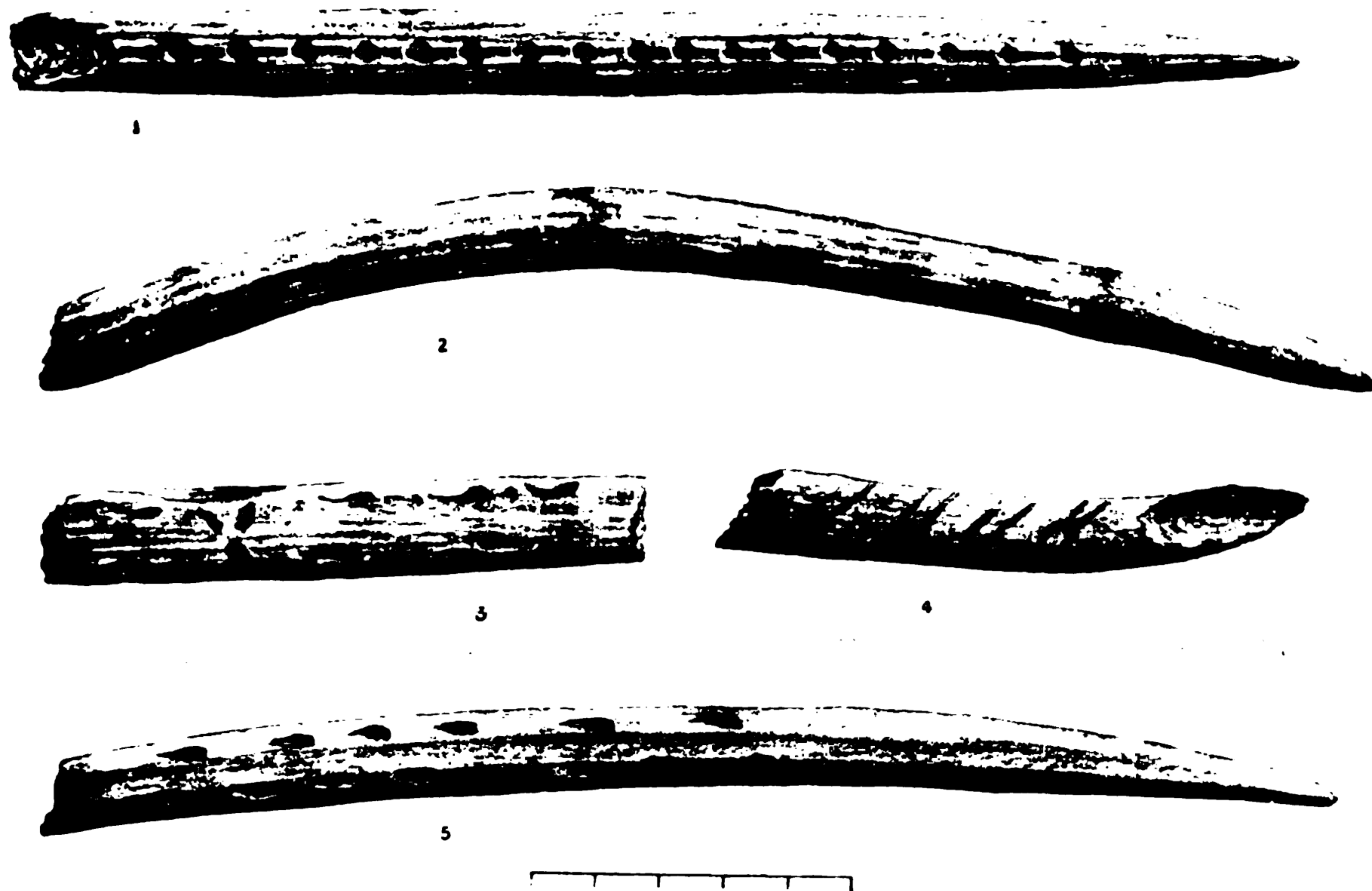

Fig. 5. — Puñales y cetilos de cuerno de ciervo.

contrados por los Sres. Bosoms, y otros pudieran citarse de los que conserva el Sr. Alsius, ó regaló á las colecciones del Museo de Gerona; pero basta con los que se reproducen en el dibujo que acompaña para formar idea de su factura y del arte con que están trabajados, dato más para que por su comparación con otros semejantes de las estaciones magdalenenses, de Marsoulas y Laugerie basse, se les pueda datar como del último período del magdalenense, esto es del *lorthetiense*.

Otros objetos de forma variada se encuentran entre los utensilios de cuerno que usaban los habitantes de la cueva de Serinyá. Puntas y láminas de formas variadas; puntas afiladas de los pitones de los ciervos ó ya recorridas por numerosas estrías; punzones y esquirlas de cuerno más ó menos aguzadas, demuestran cómo el hombre de aquella época sabía sacar provecho, para sus necesidades, de esta primera materia. El hueso también era utilizado en la misma forma y muchos de los instrumentos empleados eran indistintamente de una ú otra substancia, siendo de presumir que también los habría de madera, pero que éstos han desaparecido sin dejar rastro.

Un género de utensilios merece párrafo aparte, por estar destinados indudablemente á un arte del que necesitarían mucho los habitantes de aquella época; nos referimos á los que le habían de facilitar la preparación de las pieles, de las que indudablemente harían los vestidos necesarios para guardarse del

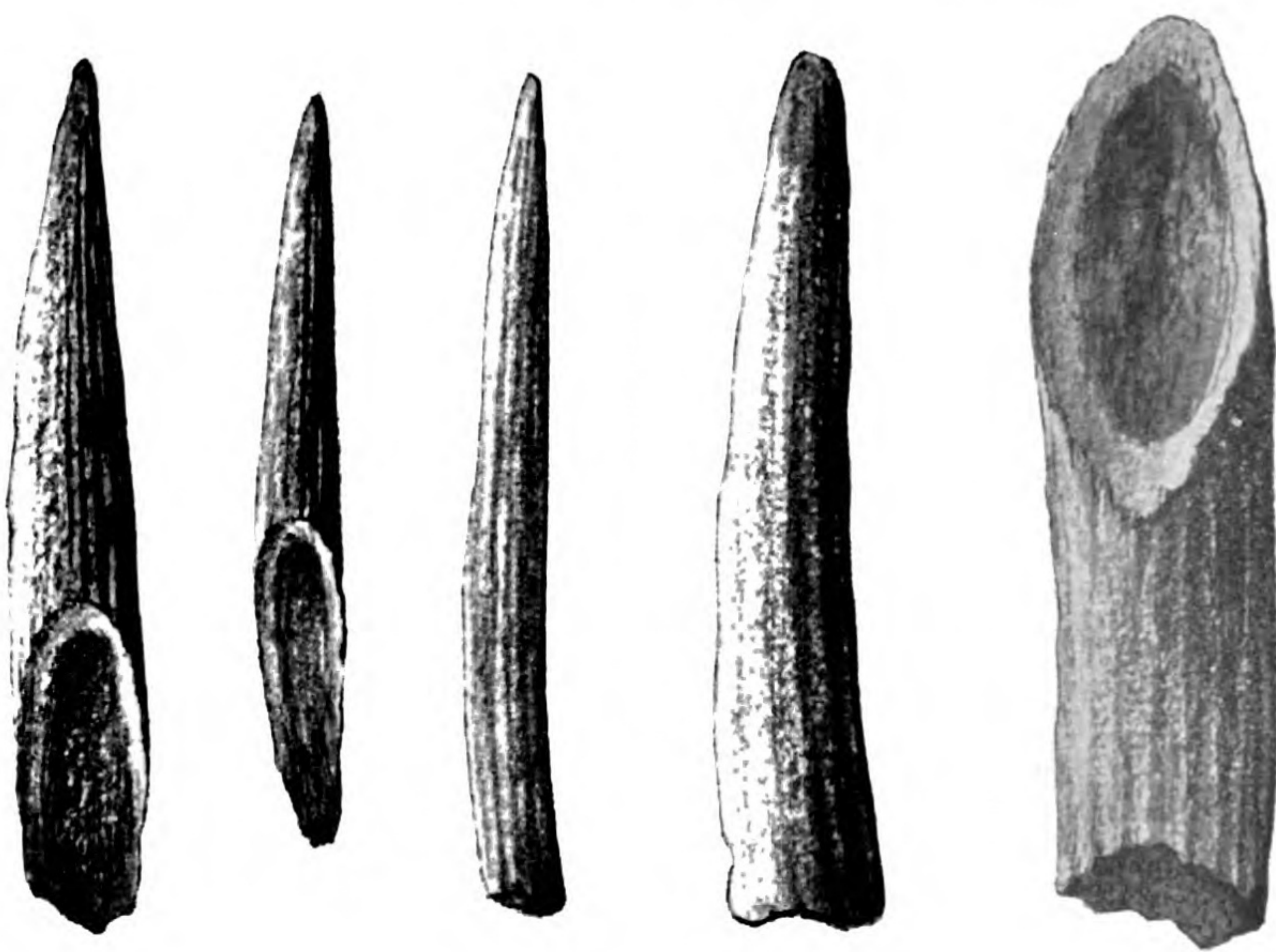

Fig. 6. — Diversas puntas de cuerno de ciervos y desollador.

frío bastante intenso que parece reinaba en aquella remota época. De ellos encontramos trozos de cuerno de ciervo preparados para poder desollar más fácilmente los animales, ciervos, caballos, toros, cuyas pieles aprovecharían. Estos desolladores están formados por un largo trozo de cuerno de ciervo, uno de los candiles más gruesos de su cornamenta, tallado en bisel á modo de pico de flauta en uno de sus extremos, y muy pulimentado. Semejante en un todo á este instrumento, utilizan otros los indios norteamericanos, de la tribu de los navajos, según se ven figurados en el *Annual Report of the Smithsonian Institution* (1889 láms. XLVIII y sigte.) y los mismos esquimales.

Los objetos encontrados en la cueva de Serinyá nos permiten también formar idea de cómo trabajaban la cornamenta del ciervo y los huesos de caballo, toro, etc., para fabricar estos objetos. Los ejemplares empezados á trabajar y estropeados, y los trozos de donde los sacaban, abundan entre los restos que allí se encuentran. Así pueden verse en las colecciones, numerosos trozos de cuernos de ciervo, ya caídos en la época de la muda, ó ya arrancados del animal muerto, en los que se ven los cortes y serraduras que hicieron para sacar los pedazos de cuerno que utilizaban. Con sus herramientas de sílex, punzones, buriles, sierras y raspadores, trazaban una estría que á fuerza de habilidad y paciencia iban profundizando en el espesor del cuerno, hasta poderlo partir, introduciendo luego una pequeña cuña, pues la hendidura pocas veces profundizaba en toda la masa, sino que cortada la parte cortical externa, más dura, la interior esponjosa no ofrecía gran resistencia. Los raspadores de sílex y los buriles acababan la tarea y daban al trozo de cuerno ó de hueso la forma deseada, completando por fin algún grabado su ornamentación. (Fig. 7.)

Algunos de los objetos que se conservan en la colección de los Sres. Bosoms y otros de los que hemos visto, adquiridos por diversos conductos, como hallados en esta cueva, parecen haber sido acabados á veces con algún instrumento de metal, pero según los informes que hemos procurado recoger, no es sino que deseando limpiarlos por completo de la pátina que los cubría, y que

lejos de desfigurarlos les daba más interés, han sido raspados. Hacemos constar esto, pues tal intervención podría quizás hacerlos sospechosos, injustamente.

Réstanos para terminar lo referente á los utensilios y armas de hueso y cuerno que se encuentran en esta antigua estación humana, mencionar como dato interesante la existencia de marcas alfabetiformes en algunas de las piezas que allí se encuentran.

Fig. 7.
Trozo de cuerno de ciervo ó reno cortado

El haber sido halladas otras marcas semejantes en muchas estaciones prehistóricas de esta época ha dado grande interés á su estudio y ha sido causa de que, quizás exagerando su significación, se haya supuesto la existencia de un alfabeto completo en tan remota época.

Las marcas que presentan los objetos de la cueva de Serinyá se presentan, prescindiendo de las que, como los dibujos de los puñales, no tienen más que un carácter ornamental, unas veces como rayas más ó menos numerosas que se cruzan irregularmente, otras como verdaderos signos que, por su forma, recuerdan letras de alfabetos antiguos. En el dibujo adjunto hemos procurado figurar algunos de los ejemplares más notables, de los cuales hemos deseado dar una ligera idea con su representación gráfica. (Fig. 8.)

El que lleva el número 1 es un trozo de hueso plano, de unos 11 centímetros de largo, por poco menos de dos de ancho, y en él, regularmente espaciados, se ven siete signos ó marcas grabados en su superficie con un instrumento cortante, de los cuales unos son repetición de otros, pero entre los que se reconocen cuatro signos distintos. Si nos hubiéramos de guiar únicamente por las apariencias, diríamos que eran letras del alfabeto ibérico, y por su semejanza reconoceríamos en ellas I, D, L, I, D, L, I, y aun podría buscarse por su analogía con el vasco ó el sanscrito, torturando estos signos, una raíz que expresara cualquier cosa, pero es menester prescindir de estas semejanzas y no aplicar á cosas tan remotas una significación que no pudieron tener. Dichos signos como grabados con una punta ó lámina cortante sobre un objeto duro, no podían ser más que líneas entrecruzadas, y como á los primeros alfabetos hechos para ser grabados en piedra ó bronce les había de pasar lo propio, de aquí, á nuestro juicio, la semejanza de estos signos con los primitivos alfabetos de época infinitamente más tardía.

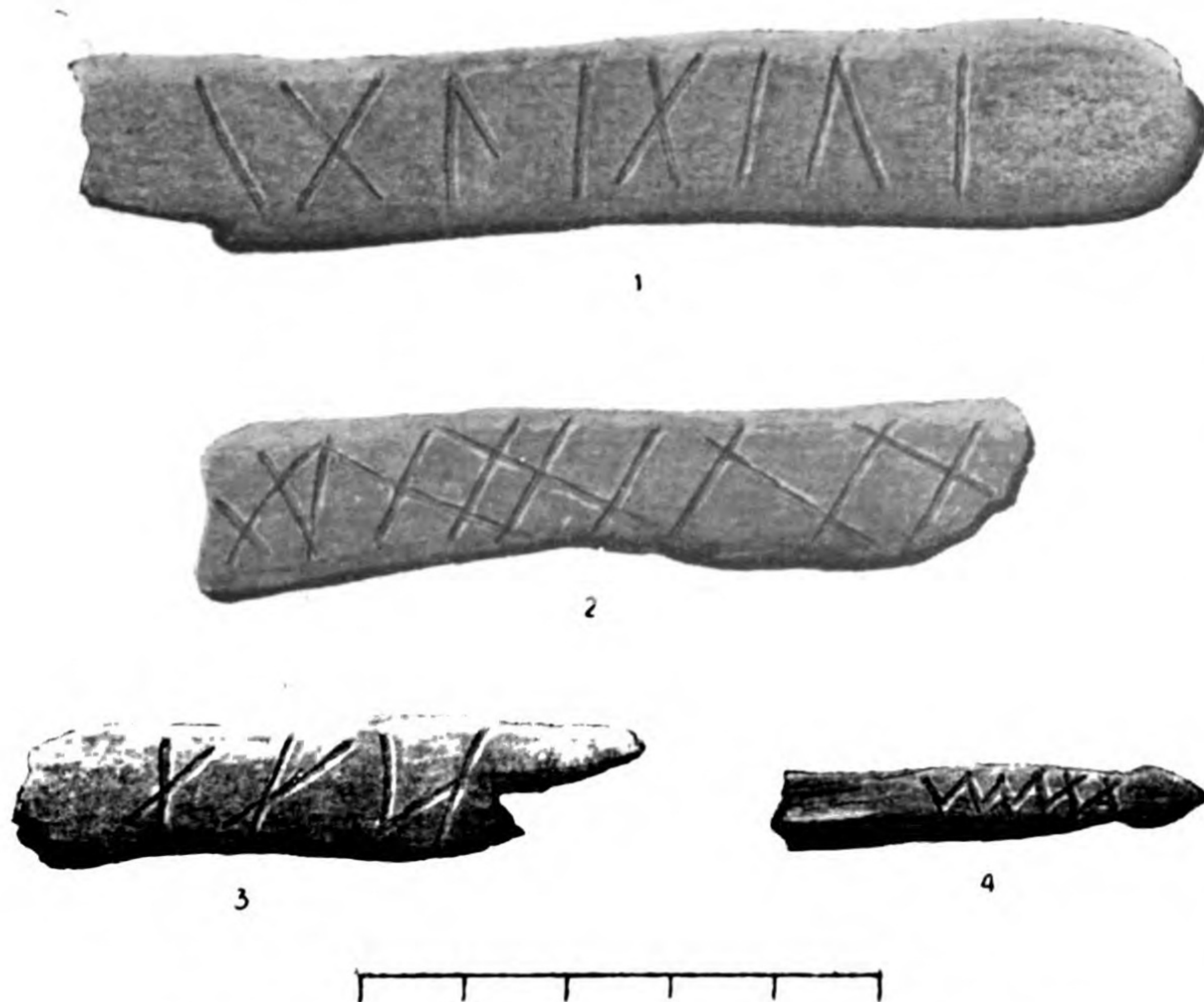

Fig. 8. — Marcas alfabetiformes en objetos de cuerno y hueso.

Sergi, el célebre antropólogo italiano, en un trabajo, hace pocos años publicado (1), y en un hermoso libro recientemente editado (2), admite la existencia de un alfabeto simbólico linear, que se desarrolló luego en los signos de los monumentos megalíticos y en las inscripciones rupestres y que compara con los alfabetos guanches, con signos egipcios anteriores á la escritura geroglífica y con los de la civilización minoana y líbica, deduce que la escritura simbólica ha precedido á la geroglífica.

Piette, que estudió con gran competencia las marcas ó inscripciones encontradas en Francia, en las estaciones de la época cuaternaria y comienzos de la actual, en su notable artículo *Les écritures de l'âge glyptyque* (*L'Anthropologie*, XVI, 1905), admite también, basándose sobre todo en los signos encontrados en los guijarros coloreados de la cueva de Mas d'Azil, estación perteneciente á un período que llama aziliano, intermedio entre el paleolítico y el neolítico, la existencia de un alfabeto primitivo relacionado con el de la civilización egea. (Fig. 9.)

Cartailhac encuentra asimismo signos numerosos y repetidos en las diversas cavernas de la época magdalenense, constituyendo también una especie de alfabeto simbólico, no muy diferente, en las diversas estaciones de esta época.

He aquí lo que de ellos dice, en una de sus más recientes Memorias publicadas en el pasado año en la *Revue des Pyrénées* «*Les plus anciens artistes de l'humanité*,» en la cual resume el estudio de las pinturas y signos de las cuevas cuaternarias: «Además de las figuras de animales hemos hallado casi en todas partes signos extraños. Muy pocos están grabados. En la cueva de Altamira vemos multitud de líneas radiantes; ¿son siluetas de chozas, con el haz terminal de ramas cubriendo el triángulo ó el semicírculo del techo? ¿son soles? Si los comparamos con dibujos semejantes de los esquimales ó de los pieles rojas ó de los australianos, el parecido resulta marcado.»

(1) *The Mediterranean Race; a study of the Origin of European Peoples.* Londres, 1901.

(2) *Europa. Origine dei popoli europei e loro relazione coi popoli d'Africa, d'Asia e d'Oceania.* Turín, 1908.

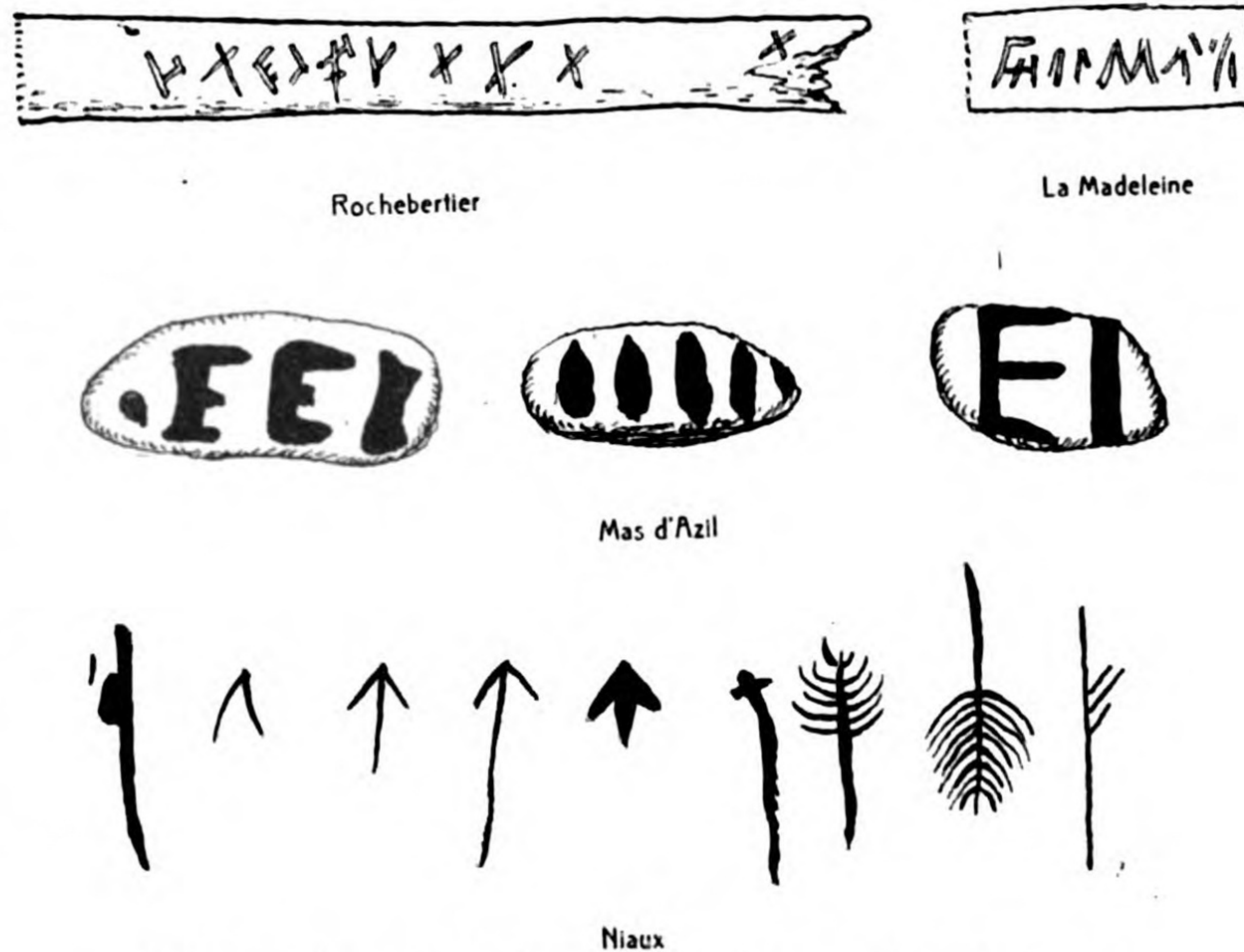

Fig. 9. — Signos alfabetiformes de distintas estaciones francesas.

«Los signos pintados en rojo y en negro abundan. A centenares hemos publicado los que hemos descubierto en Altamira. Los unos en negro, peculiares de esta cueva y análogos á los caracteres de la escritura china; todos diferentes, absolutamente inexplicables. Los otros mayores, más visibles, raramente colocados, se encuentran en España, en los Pirineos, en la Dordoña. Estos son principalmente grupos de puntos, en bandas ó en círculos; además, un dibujo tectiforme, á menudo repetido con numerosas variaciones. No dudamos que representa la imagen de una choza estilizada; otro representa una especie de peine, con cinco púas, quizás quiere significar una mano. Por lo demás, la mano bien clara, la encontramos representada en Altamira, aun mejor en Castillo y en Gorgas. Un signo del que el techo de Altamira ofrece veinte ejemplares, es también frecuente en las grutas de Pindol y de Niaux. Seguramente representa un arma y hace pensar en una especie de maza arrojadiza que usan los australianos y que precedió á la invención maravillosa del *boomerang*.»

«En Niaux y en Pindol, la acompaña otra arma. La flecha con barbas que se dirige al corazón del animal dibujado. A veces en los costados de los animales figurados se divisan hasta cuatro flechas.»

Estas representaciones de flechas con muy buenas razones opina Mr. Cartailhac, que eran una especie de encantamiento que se quería hacer de los animales, á cuyo fin se dibujaban y se les pintaban las flechas. Algo así como aquellas figuras de cera que, según se decía, se *levantaban* á una persona y á las que se clavaban agujas á modo de puñales para lograr ó augurar su muerte. Las pinturas y los signos del fondo de las cavernas á veces casi inaccesibles, en Niaux á 800 metros de la entrada, eran una especie de culto ó superstición misteriosa al juicio autorizadísimo de Mr. Cartailhac. Como vemos, las representaciones simbólicas abundan en esta época, y ya que no el valor de un alfabeto, es preciso reconocer un signo en las marcas que en la cueva de Serinyá, como en otras análogas de allende el Pirineo, encontramos. La semejanza entre unas y otras, como podemos ver en el adjunto dibujo, salta á la vista.

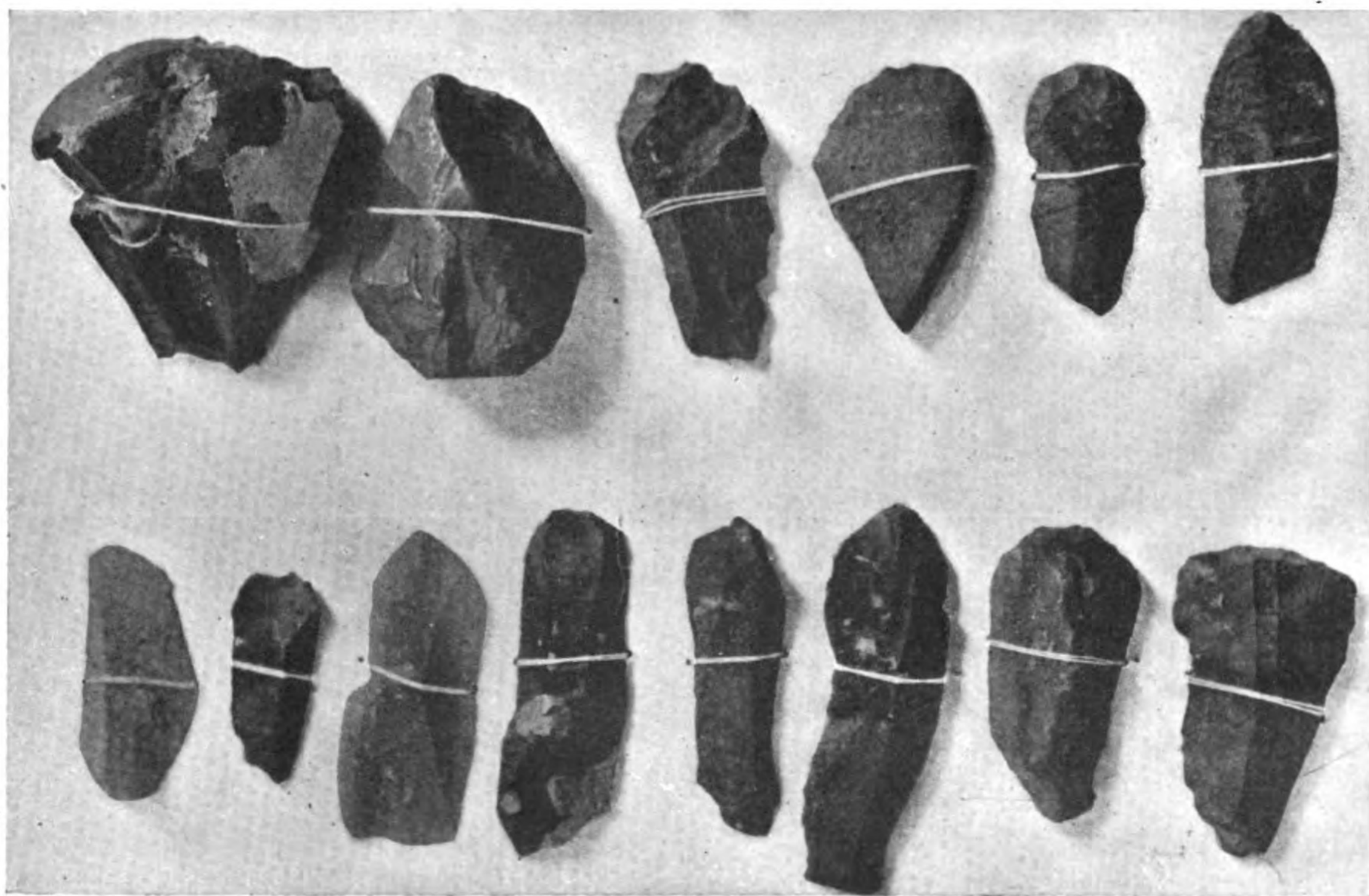

Fig. 10. — Nodulos y raspadores de silex.

Dechelette, en su precioso manual de *Archéologie préhistorique*, que hemos tenido ocasión de citar, estudia con gran clarividencia la cuestión. En su sentir no son sino *marcas nemotécnicas*, como las que pudiera hacer una persona que no sabe escribir, para llevar una cuenta, en cierto modo son lo que otros llaman *marcas de caza* ó quizás también *marcas de propiedad* que un sujeto pone en sus cosas.

Más fácilmente se concibe, quizás, la primera explicación; no es inadmisible que, por ejemplo, una pieza muerta se designe con una raya en una forma; otra de distinta clase, ó una hembra, con otra clase de raya ó así por este estilo, por gusto de saber las piezas muertas, ó ya por llevar una cuenta para un cambio.

Pensar en un verdadero alfabeto en esta remotísima época y aun más relacionarle con los ya obscuros signos que nos muestran los primeros pueblos que aparecen apenas en los umbrales de la historia, es teoría demasiado aventurada y muy desprovista de pruebas. Entre el cuaternario y las primeras épocas de la historia, median muchos miles de años para que tal parentesco sea posible, y aun interpretar con nuestras ideas modernas, como muy bien dice Dechelette, las creaciones del arte cuaternario, es realmente poco prudente y harto aventurado.

INSTRUMENTOS DE SÍLEX. — El conjunto de utensilios de pedernal, que se encuentran en la cueva de Serinyá, ofrece en general igual aspecto que el de

Fig. 11. — Punzones, buriles y cuchillos de sílex.

las estaciones francesas de la misma época, grande abundancia de ejemplares de formas variadas, pero en comparación con los de la época solutrense que precedió á la magdalenense, de una ejecución mucho más torpe y descuidada, como si á medida que el hombre se acostumbró á sacar provecho del hueso y del cuerno como primera materia, para sus armas y utensilios, hubiera descuidado la industria del sílex que produjo aquellas puntas de sílex en forma de hoja de laurel, tan primorosamente talladas.

Los instrumentos en sílex de esta época, aun cuando muy variados en sus detalles pueden reducirse á las formas principales de los rascadores, los buriles ó punzones, las puntas pedunculadas ó con muescas y las hojas dentadas á modo de sierras y de todos ellos, juntos con numerosos trozos de forma indeterminada, desperdicios de su fabricación, encontramos abundantes materiales en esta cueva.

La gran cantidad de trozos de pedernal que como restos y desperdicios de la confección de estas herramientas se encuentran, como los núcleos de pedernal que se hallan, de los cuales se ve claramente fueron sacados los diversos utensilios, prueba bien claramente, que estos objetos, á pesar de no encontrarse el pedernal en muchas leguas al rededor de esta estación prehistórica, eran fabricados allí mismo por sus ingeniosos pobladores, que de puntos distantes se

procuraban esta primera materia, tan necesaria para ellos como para nosotros el hierro. Las diversas variedades de sílex empleadas prueban también que no todas eran de una procedencia. Describir el conjunto de armas é instrumentos de sílex que han sido hallados por los diversos excavadores de esta gruta, es relatar en resumen la colección de tipos que se encuentran en cualquiera de las estaciones prehistóricas de esta época, pues todas sus diversas variedades se encuentran abundantemente representadas entre sus sedimentos. (Fig. 10.)

Los raspadores, destinados á trabajar el hueso y el cuerno, á despojar las ramas de su corteza y las pieles de la carne que las adhiere, para facilitar su preparación, se ofrecen entre estos instrumentos con tipos muy variados. Unas veces son cortos y sólo ofrecen retoques manifiestos en uno de sus extremos; otras se presentan combinados con una punta en el extremo contrario ó ya en ambos han sido retocados para poderlos usar indistintamente por un lado ó por otro, ó finalmente el rascador se presenta en el extremo de una lámina más ó menos larga, que es al parecer el tipo más abundante en esta localidad.

En cambio los rascadores dobles son menos abundantes y los discoidales mucho más raros. Otra forma también digna de citarse entre esta clase de utensilios, es la que ofrecen algunos, los últimos representados en la lámina adjunta, en los que se ve que la cara superior del instrumento ofrece una especie de quilla saliente, de modo que la sección del mismo es en su conjunto un triángulo, disposición que da más fortaleza á estas herramientas.

Los instrumentos terminados en punta, que por su uso se pueden comparar á los buriles y á los punzones, son asimismo abundantísimos y de gran variedad de formas, dependientes tanto de su destino, como quizás también de la que primeramente tomaban al hacerlos desprender del núcleo de sílex. Así los vemos más ó menos largos y gruesos, generalmente con las caras formando ángulos diedros muy obtusos, y con la punta, bien en el extremo, ó ya dispuesta lateralmente. (Fig. 11.)

El trabajo del hueso y el cosido de las pieles se comprende que requerían una gran variedad de estos instrumentos, que por otra parte, por la fragilidad del pedernal, se habían de romper muy fácilmente en su extremo, haciendo precisos nuevos retoques.

Hojas más delgadas y cortantes los bordes, están representadas en la lámina que acompaña, y teniendo un corte lateral muy afilado presentan frecuentemente en la punta la disposición del raspador y en el otro extremo se estrechan como formando una especie de pedúnculo, forma observada ya aún con el pedúnculo más marcado, en muchos ejemplares de las estaciones francesas de esta época.

También como en ellas se encuentran punzones y raspadores que cerca de la base presentan muescas como si sirvieran para suspender el instrumento por medio de un hilo. (Fig. 12.)

No faltan tampoco otras hojas de pedernal planas ó con las caras poco mar-

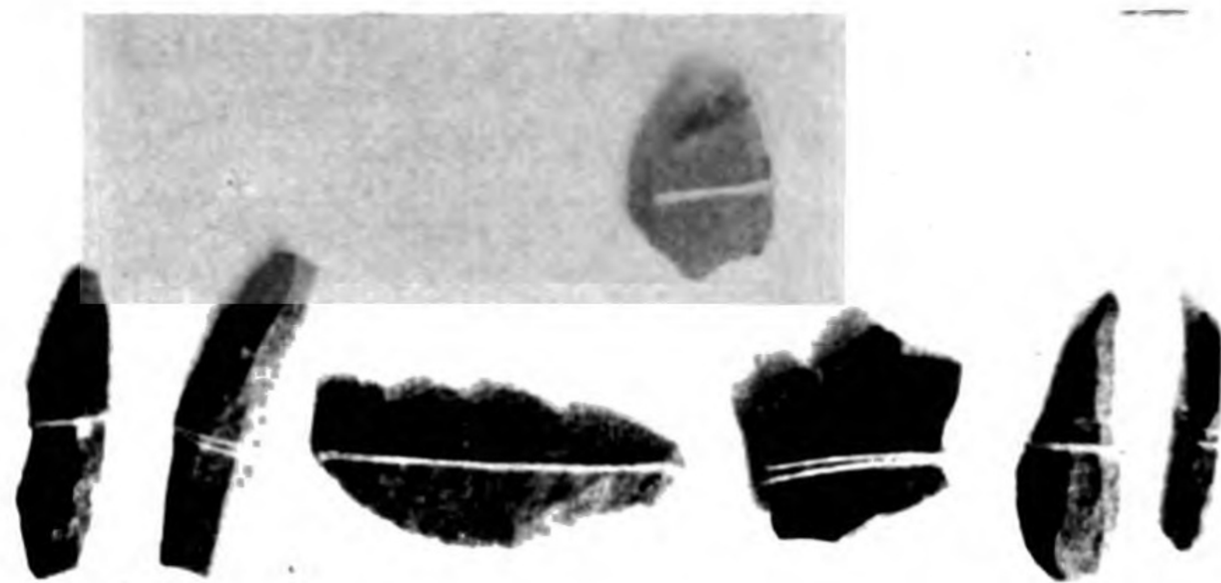

Fig. 12. — Diversos utensilios de sílex.

cadas, que en su borde ofrecen numerosos dientes á modo de sierra, semejantes á las encontradas en Bruniquel y en la Laugerie-Basse, y que es difícil saber si los usaban aquellos primitivos habitantes como sierras ó para pulir ó estriar los huesos que trabajaban.

También se han descrito, y el Sr. Alsius posee algunos de formas realmente extraordinarias, trozos de sílex planos ó poco abultados, con el contorno recortado por profundas muescas de modo que su perfil se asemeja al de la cabeza de un animal, de un perro, de un gallo, etc. Difícil es admitir, aun dentro del arte de los habitantes de esta época, que tal semejanza sea intencionada, por ejemplo, en la que posee el Sr. Alsius semejante á la cabeza de un gallo, el que quiera representar esta ave, entonces desconocida. Más fácil es creer que no se trata sino de trozos ó *éclats* desprendidos de los núcleos, en los que por las muescas ó escotaduras que presentaban ó les hicieron, se aprovecharon, para pulir y rascar un punzón de hueso ó para otros usos semejantes. En el grabado adjunto se reproduce una de estas láminas que procedente de esta cueva poseo en mi colección, y la cual, aun cuando no sea de los mejores ejemplares, da idea cabal de este género de piezas.

Hemos de mencionar asimismo las láminas que presentan intencionadamente uno de sus bordes con el corte rebajado, formando una especie de lomo plano y muy característico en algunos instrumentos de esta época; los punzones hasta los más delicados de tamaño más diminuto, los cuales les serían precisos para poder perforar los ojos de sus bien trabajadas agujas; las hojas cortantes que inician ya en esta época los verdaderos cuchillos que no se desarrollaron hasta la época neolítica y tantas otras formas variadas, algunas debidas á la casualidad ó como llaman los prehistoriadores franceses *outils de fortune*, indicando con ello que son sílex trabajados cuya forma no responde á un modelo preconcebido por su autor, sino ya á los accidentes de la talla ó al abandono de la pieza antes de su terminación.

Algunas puntas ofrecen una forma triangular y podrían por su aspecto atribuírselas el significado de verdaderas flechas, pero la existencia de esta arma y mucho menos la del arco que supone, está muy lejos de ser probada en esta época.

Finalmente, para terminar lo que á los instrumentos de piedra hallados en esta estación se refiere, hemos de hacer mención de un hacha de grandes

dimensiones, pulimentada, que figura en la rica colección del Sr. Bosoms como hallada en esta cueva.

Esta hacha es de cuarcita de color obscuro veteada de blanco por filoncillos de cuarcita de este color que la atraviesan, mide 0,155 m. de largo en su eje mayor por 0,120 m. de ancho en la parte que ofrece mayor amplitud; es bastante plana de 0,045 m. de grueso y relativamente corta para su grande anchura, presentando una forma que realmente no es muy común entre las halladas en esta comarca. La punta está rota y algo uno de los lados. (Fig. 15.)

Indudablemente el hallazgo de este instrumento tan por completo ajeno á todo el conjunto de los demás objetos encontrados en esta cueva, como asimismo el de algunos trozos de cerámica neolítica, denotan evidentemente la existencia de dos niveles diversos en sus sedimentos; el de los arpones, objetos de hueso y sílex claramente del final de cuaternario y el del hacha y la cerámica indudablemente neolítico.

La falta de datos, acerca de la sucesiva estratificación de estos materiales no permite precisar claramente su sobreposición, pero el significado de una y otra clase de instrumentos, no consiente dudar un momento acerca de su diversa época y por tanto de su situación respectiva.

Restos animales hallados en esta cueva. — Mezclados con las piedras y tierras que yacen en el fondo de esta gruta, se encuentran multitud de restos de animales que en realidad necesitan un estudio especial, de persona perita y competente en la determinación, bastante difícil, de estos restos.

El número de huesos ya enteros ó más comúnmente partidos á lo largo para extraer la médula, cuyo alimento parece era muy del gusto de los hombres de aquella época ó que quizás utilizaban para ungüentos y pomadas, como otros pueblos salvajes, es realmente enorme y aparte de las grandes cantidades recogidas por los Sres. Bosoms, el Sr. Alsius y cuantos hemos coleccionado objetos de esta gruta, aun puede vérselos en su suelo en cantidad verdaderamente considerable.

Los Sres. Harlé y Alsius han publicado listas de las especies que con más seguridad han sido identificadas y entre ellas están las siguientes: Gato, gineta, zorra, lince y otro carnicero indeterminado, erizo, conejo (muy abundante según Harlé), ciervo, corzo, gamo, gamuza, cabra, buey y otro bóvido de mayor tamaño (un fémur muy grande cita el Sr. Alsius), caballo, muy numeroso, jabalí, busardo, avutarda, oca, tetrao? y conchas marinas de los géneros Pecten y Haliotis, Cyprea, etc.

Como se ve por el conjunto de la fauna, es muy semejante á la actual, pues salvo quizás una especie de bóvido, y la gamuza, todos los demás mamíferos se encuentran en la región. Es sin embargo menester tener en cuenta, que en su conjunto la fauna magdalenense y más la del fin de esta época era muy semejante á la actual.

Mortillet [1], haciendo el análisis de la fauna magdalenense consigna 59 especies de mamíferos y de ellos sólo cuatro se han extinguido, el *mammouth;* la gran marmota; la *Capra primigenia* y el *uro*, que llegó á la época histórica, y otras 13 han emigrado hacia el N.

Pero como ya hemos consignado, es menester también hacer un estudio serio de estos restos paleontológicos, por un especialista competente, y así sólo se podrá apreciar el conjunto de esta fauna con exactitud.

Dos cuestiones principales quedan también respecto á la paleontología de esta gruta; la existencia del reno y los restos humanos de esta época.

En las estaciones francesas contemporáneas ó al menos semejantes á la gruta de Serinyá, por su industria, la presencia del reno entre los animales que han dejado sus restos en ella es casi constante, mezclado con el ciervo en las capas más inferiores del *papaliense* y del *gourdaniense* y predominando el reno en ellas ó ya á la inversa predominando el ciervo en los estratos más superiores del *lorthetiense;* y en la cueva de Serinyá parece suceder lo propio ya que se encuentran mezclados restos de ciervo y reno.

Sabido es que durante mucho tiempo se había creído que el reno no había pasado, durante la época cuaternaria, el lado acá del Pirineo; que luego se dijo que había sido encontrado en algunos puntos de España, en Cataluña, en las provincias de Barcelona y en la de Gerona, en la cueva objeto de estos apuntes, y que finalmente ha sido indudablemente hallado por Mr. Harlé en algunas cuevas de Guipúzcoa y Santander.

Mr. Harlé ha publicado recientemente [2], y en el mismo año, dos notables artículos que se relacionan con esta cuestión. En el publicado en la Sociedad de Geología estudia la fauna cuaternaria de la provincia de Santander y cita el reno como indudable en las cuevas de Ojebar y Valle, y como dudoso en la de las Palomas. En la otra Memoria publicada en *L'Anthropologie*, estudia *Les ossements de Renne en Espagne* y además de las citadas localidades menciona la gruta de Aitz-Bitarte, en Guipúzcoa, y la de Serinyá, en Gerona, en la que considera dudosa la existencia del reno; pero reconoce que un trozo de cuerno plano que le fué remitido por el Sr. Alsius parece probablemente de reno (figura 13), pues dice que no le pudo identificar con los del gamo de diversas edades.

El Sr. Bosoms, en su Museo, posee otros trozos que por su forma aplanada, su superficie lisa y los accidentes de la corona en la base de los cuernos, pueden atribuirse indudablemente al reno.

De no ser estos trozos de cornamenta del reno podrían ser quizás de alguna variedad de gamo (Cervus dama), propia de esta época. Mortillet en su obra

(1) *Le préhistorique*, Paris, 1883, pág. 463.
(2) *L'Anthropologie*, 1908. — *Bulletin de la Société Géologique de France*, t. VIII, ser. 4.ª, pág. 300.

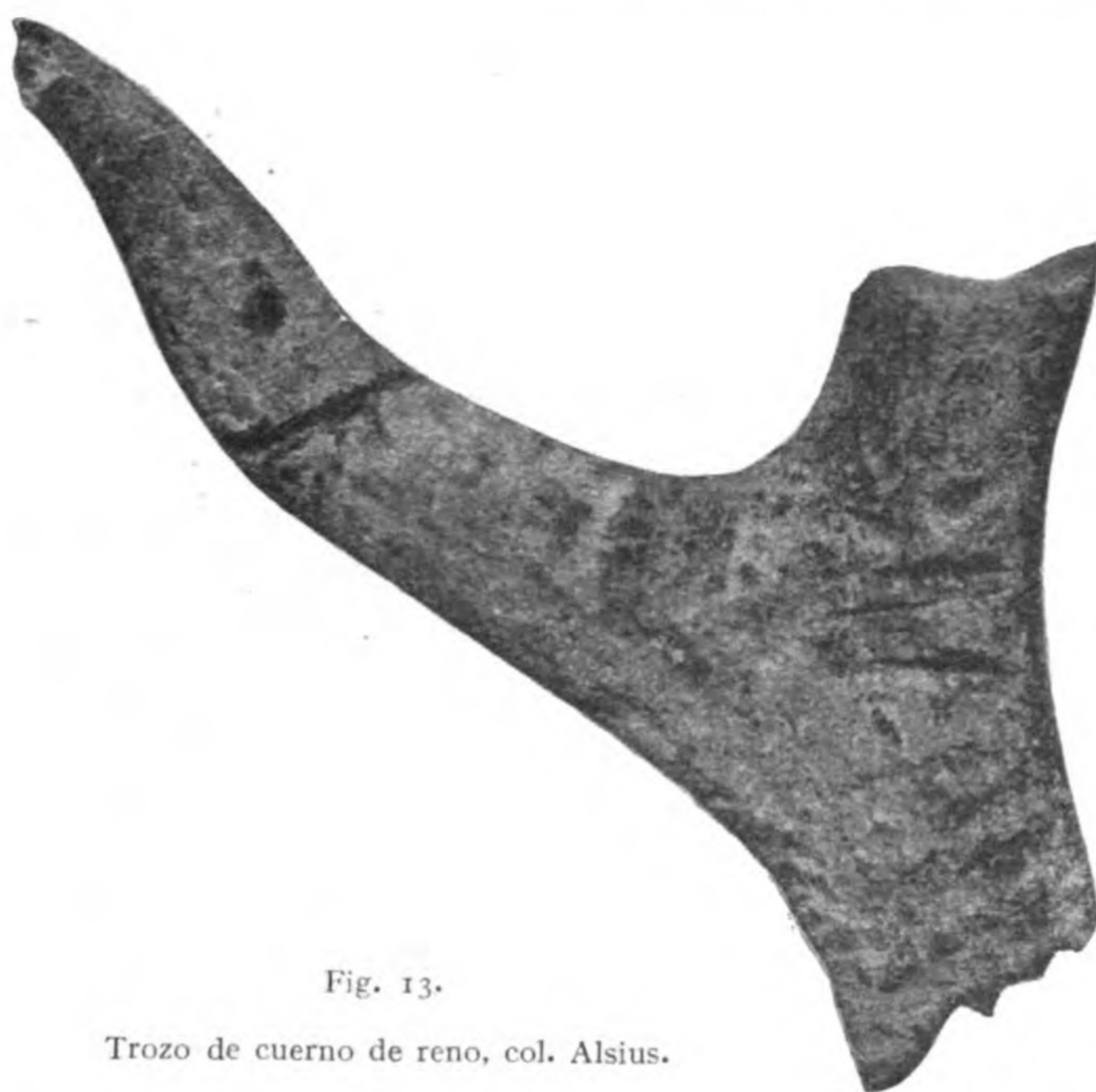

Fig. 13.
Trozo de cuerno de reno, col. Alsius.

citada (1) dice que el gamo en nuestras regiones no parece ser más antiguo que de la época de la invasión romana y cree que los restos de gamo indicados en Arcy deben ser de reno; pero el gamo era bien conocido en gran parte de Europa antes de los romanos; en unas sepulturas prehistóricas, entre Schlieban y Witemberg, dice Brehem, tomándolo de Wagner, que se encuentran sus restos y en España mismo se ha encontrado en la Cueva de Oreña (Santander), según los Sres. Linares y Calderón y en la Cueva de la Genista, en Gibraltar, según Busk y Falconer.

De todos modos, la existencia del reno en esta cueva parece evidente, siquiera sea poco abundante, y no es esto de extrañar, pues ya en las mismas estaciones francesas del final del magdalenense es mucho más raro el reno que el ciervo y este último se encuentra abundantemente representado en la cueva de Serinyá (2).

Es también digno de mención el hecho de que el Sr. Alsius encontró en término de Serinyá, aun cuando no en la cueva, y probablemente en un horizonte más antiguo, quizá del achelense, un molar de *Hipopótamo*.

En cuanto á restos humanos, en esta caverna no se han encontrado fragmentos bien conservados que permitan apreciar los caracteres antropológicos de una raza determinada. Sólo en este concepto merece citarse el hallazgo importantísimo hecho en la región, por el tantas veces citado don Pedro Alsius, de una mandíbula humana, que tanto por su forma como por su yacimiento es digna de mención. Esta mandíbula fué encontrada cerca de Bañolas, á pocos kilómetros de Serinyá, entre los bancos de la caliza que constituyen la formación de travertino lacustre que ha depositado el antiguo lago de Bañolas.

Estas calizas que ocupan una gran extensión en el llano de Bañolas, se explotan en el país desprendiéndolas en forma de losas ó lajas planas que por su poca dureza se trabajan con gran facilidad. Se aprovechan para formar con unas cuantas unidas con mortero, tabiques delgados, resistentes, de poco peso y

(1) MORTILLET, *Le préhistorique*, pág. 459.

(2) Durante la corrección de estas pruebas, el acreditado paleontólogo Mr. E. Harlé ha visitado la colección de los Sres. Alsius y Bosoms y me ha confirmado la existencia del reno. En su visita ha recogido materiales para el estudio paleontológico de los restos encontrados.

económicos. En la cara inferior de sus estratos se pueden observar impresiones de hojas de diversos vegetales, moluscos del antiguo lago, plumas, etc. En algunos puntos forman canteras de bastante espesor y en sus estratos superiores, como muestra de que su formación es reciente, se han hallado un peso con el escudo de Bañolas del siglo XV, alfileres y otros objetos, relativamente modernos. En cambio, las capas más profundas denotan grande antigüedad. En una de estas canteras cerca del Cementerio, á unos 5 metros de profundidad, se halló la interesantísima mandíbula que como gloria de su colección posee el señor Alsius, á quien tantos servicios debe la cultura catalana. (Fig. 14.)

Fig. 14.
Mandíbula humana encontrada en Bañolas, por el señor Alsius.

Dicha mandíbula está casi completa, incrustada en la piedra y sólo falta parte de la rama ascendente y de sus apófisis. La porción del mentón es muy poco saliente, los incisivos son salientes é inclinados hacia adelante, fuerte y robusta, con las apófisis de inserciones musculares muy marcadas y el tamaño de los últimos molares mayor que los precedentes. Todos estos caracteres la asemejan muy mucho á las clásicas mandíbulas de Naulette, Spy, Mallarnaud, y demás que se han descrito del cuaternario, y dada la proximidad, en tiempo y lugar, de ella con los restos encontrados en la cueva, nos permite juzgar de alguno de los caracteres de sus habitantes.

EDAD RELATIVA DE LA ESTACIÓN PREHISTÓRICA DE SERINYÁ. — Los anteriores datos nos permiten, en lo posible, determinar con alguna aproximación la época á la que pertenecen los restos hallados en esta estación prehistórica, dentro de los diversos períodos que se consideran como integrantes de la época cuaternaria; pero como los diversos autores admiten hoy también distintas clasificaciones dentro del larguísimo período de la era cuaternaria, clasificaciones que en sus últimos detalles no se muestran muy conformes, creemos útil reproducir aquí las que como más perfeccionadas se han propuesto recientemente por el Sr. Piette, el gran explorador de las cuevas de la edad del reno de la región pirenaica, y por el Sr. Dechelette, en su precioso *Manuel d'archéologie préhistorique*.

CLASIFICACIÓN DE LOS TIEMPOS PREHISTÓRICOS

POR MR. PIETTE

	GRUPO	PERÍODO SISTEMA	EDAD SERIE Ó SECCIÓN	ÉPOCA PISO Denominación deducida de un hecho característico.	 Denominación sacada de una localidad típica.
Era cuartenaria ó antropica.	Cuartenario antiguo ó pleistoceno, interglaciar y glaciar	ALUVIAL Aluviones antiguos, arenas y cantos rodados.	CALIDARIO Interglaciar Elephas antiquus-Rhinoceros Merckii Hippopotamus major. El Elephas primigenius ha vivido en nuestros climas al comienzo y al fin de esta época.	Predominio del Elephas antiquus.	CHELENSE (de Chelles)
		Grandes instrumentos amigdaloideos tallados en ambas caras.	FRIGIDARIO Grandes nevadas y á consecuencia avances y retrocesos de los glaciares que eran más extensos que hoy. Elephas primigenius-Rhinoceros tichorhinus-Hippopotamus amphibius.	Período de enfriamiento poco intenso.	ACHELENSE (de St. Acheul)
		EOLIDO ó frigorario, fríos rigurosos Vientos impetuosos levantan gran cantidad de polvo y arenas que forman hasta en las cuevas depósitos no estratificados. Desde el fin del Mosteriense se retiran los glaciares. Hyena spelea Ursus speleus-Elephas primigenius-Rhinoceros tichorhinus-Cervus tarandus-Equus. Al final de este período aumentan las lluvias y desaparecen las especies extinguidas.	NIPHÉTICO Grandes hachas amigdaloideas y rascadores grandes tallados por una sola cara. Equidos y renos. — Clima riguroso.	Período de la gran extensión glaciar.	MOSTERIENSE
			GLÍPTICO Instrumentos pequeños de sílex, de formas muy variadas. — Pocas sepulturas. Se encuentran las estaciones de esta edad en el trayecto de los antiguos glaciares pirenaicos. Hogarés alimentados con materias animales.	De la Escultura.	PAPALIANO
				Del grabado. Especies extinguidas.	GOURDANIANO.
				Del grabado. Faltan las especies extinguidas. Numerosos arpones.	LORTHETIENSE
	Cuartenario reciente ó actual	De frío húmedo. Fauna actual con abundancia de Cervus, elaphus y Sus. Emigraciones de los pueblos y de los animales por el cambio de clima. Sepulturas con esqueletos descarnados y coloreados.	METOBÁSICO Ó DE TRANSICIÓN Persistencia de los antiguos sílex. — Arpones planos de cuerno de ciervo con agujero. Trigo. — Inundaciones de los ríos que dejan depósito de limo papiráceo. Hogares alimentados con leña.	De los guijarros coloreados. Extensión de los bosques en el fin de esta época.	ASILIENSE
			NEOLÍTICO ó de la piedra pulimentada Emigraciones de los pueblos neolíticos en la Galia.	De las conchas Numerosas piedras de molino á mano.	ARISINO
		Del clima templado. Fauna actual.		Pelecico ó de las hachas de piedra pulida.	ROBENHAUSIENSE.
			CALCÉUTICO ó del Bronce		
			PROTOSIDÉRICO Primera edad de hierro		

Mr. Piette ha publicado también otra clasificación de lo que llama período glíptico, en cinco capas ó estratos distintos según el arte de los instrumentos tallados que encierran; son éstas, procediendo de abajo á arriba, esto es, comenzando por las más antiguas, las siguientes: 1.º de las esculturas; 2.º de las esculturas en bajo relieve; 3.º de los grabados con los contornos recortados; 4.º de los grabados de perfil sencillo, y en la que se encuentran pocos arpones, y 5.º de los grabados y abundantes arpones cilíndricos.

Mr. Dechelette encuentra que estas clasificaciones no son aplicables á todas las estaciones reconocidas y cree que su período papaliano ó ebúrneo pertenece á una época que llama *auriñaciense* y que la cuarta capa pertenece al *solutrense* y sólo la quinta al *magdalenense*.

De este modo divide el cuaternario en las siguientes épocas, siguiendo en cierto modo la clasificación de Mortillet, con las modificaciones que el tiempo ha hecho necesarias:

División Geológica		Fauna		Industria
Cuaternario actual ú holoceno.		Especies actuales		Neolítico
Cuaternario antiguo ó pleistoceno	Superior	Época del Reno	Paleolítico	Aziliano, fase de transición
				Magdalenense Solutrense Auriñaciense
	Medio	Época del Mammouth		Mousteriense
	Inferior	Época del Hippopótamo		Achelense
				Chelense

De todos modos, bien adoptemos una ú otra clasificación, los objetos encontrados permiten reconocer en cuál de sus períodos la debemos incluir.

Los arpones con una y dos filas de dientes; la forma de los buriles y raspadores; los huesos trabajados con adornos grabados; la grande abundancia del ciervo y la escasez del reno, junto con la probable falta de especies extinguidas son todos caracteres que fijan los restos de esta cueva, en la edad glíptica de Piette y probablemente en su período *lorthetiense*, si bien la mezcla de arpones con una y dos filas de dientes, podría demostrar que sus capas más profundas pudieran ser del final del *gourdaniense*, y la existencia de puntas con la base hendida, que hemos citado con referencia á la Geología del Sr. Font comprobaría un nivel aun más remoto, del *musteriense*.

Dentro de la clasificación que expone el Sr. Dechelette, la cueva de Serinyá sería una estación prehistórica del final de la época magdalenense.

Un pequeño detalle hemos de consignar; el Sr. Piette en su clasificación da como carácter de esta época el que los hogares se alimentaban con materias

animales, grasa, sebo, quizas estiércol, etc., pero tanto los Sres. Bosoms, como antes los Sres. Alsius y Harlé, habían encontrado en ella restos de carbón que hacen suponer que también consumían materias vegetales.

En cuanto al hallazgo en esta cueva de un hacha neolítica (fig. 15) y algún fragmento de cerámica adornada en sus bordes de hendiduras y de color negruzco y factura tosca, no prueban, como ya hemos indicado, sino la existencia de una capa superior de la época neolítica, en la que debieron ser encontrados por los Sres. Bosoms dichos restos ó quizás revueltos en excavaciones anteriores se hallaban mezclados con otros restos más antiguos.

De una época semejante, aunque quizás algo más antigua, puede considerarse también una pequeña cueva que fué explorada por los Sres. Palol y Viñas en 1889, no lejos de Gerona, á unos cuatro kilómetros al N. junto á la carretera de Madrid á la Junquera, al pie de la Costa Roja, en término ya de San Julián de Ramis, y á la cual parece se la llamaba el *Cau de las Gojas*. Esta cueva es muy pequeña y apenas la conoce ninguno de los mismos vecinos de aquel sitio.

La cueva fué excavada por dichos señores, que encontraron entre la tierra removida de su fondo multitud de instrumentos de sílex, punzones, rascadores, y puntas de todo género; algunas de ellas son sumamente pequeñas y de labor muy perfecta por sus menudos retoques. Entre ellas merece citarse una muy diminuta, sólo de unos 11 ó 12 milímetros, de cristal de roca y con los retoques minuciosamente hechos. Los restos recogidos, sólo sílex, se conservan, regalados por los citados señores, en el Museo de Gerona y del mismo origen poseo algunos ejemplares.

Mr. Cartailhac, el sabio maestro, gloria de la prehistoria francesa, que en fines del pasado año visitó las colecciones del Museo de Gerona, fué de opinión que estos sílex eran de la misma época que las célebres cuevas de Menton que dieron tan ricos hallazgos y aun me animó á hacer una nueva exploración en las mismas, cuyo propósito tengo el deseo de cumplir.

LA CUEVA DE LOS ENCANTADOS

La segunda estación prehistórica, situada cerca de Serinyá, es también otra cueva conocida con el nombre de la «Cova dels Encantats», y la cual fué descrita primeramente por el Sr. Alsius, en su *Reseña histórica de Serinyá* publicada en 1895 por la Asociación literaria de Gerona. En ella recogió restos de épocas muy diversas, pero los más antiguos y característicos eran cerámica neolítica, huesos trabajados, restos del hombre y de otros animales y algunos objetos de piedra y metal, haciendo constar también el hallazgo de cerámica de época histórica.

Modernamente los Sres. Bosoms han emprendido de nuevo la exploración

de esta cueva y han recogido en ella gran número de objetos muy importantes que conservan en las numerosas colecciones de su naciente Museo.

La *Cova dels Encantats*, nombre que en Cataluña se da á no pocas grutas, con variantes de carácter semejante como «Covas de Alojas», ó de «las Gojas», ó de «las Bruixas», etc., se encuentra situada no muy lejos de la anterior, á unos 2 kilómetros y medio ó tres, casi á las orillas del Ser, enfrente del puente por el que le cruza la carretera á Besalú, y en un elevado acantilado que por allí forma la orilla izquierda del río.

Su acceso era antes no sólo difícil, sino verdaderamente peligroso, pues había que recorrer parte del precipicio, por un estrecho y desigual resalto, á modo de angosta y peligrosa cornisa, en la que apenas encontraba el pie sitio en que posarse, hasta llegar á la boca de la cueva, situada á grande altura sobre el cauce del río. Esto, como se comprende, dificultaba en gran manera la exploración de la cueva, y los Sres. Bosoms para evitarlo y poder trabajar con mayor comodidad, desde la parte superior de la montaña hicieron un pozo que da acceso á la cueva, y la desescombraron de la gran cantidad de tierra que en parte la rellenaba, descubriendo pequeñas cámaras laterales en las cuales encontraron los objetos más importantes de sus hallazgos.

Formaba la cueva en su principio, antes de estas excavaciones y según la describe el Sr. Alsius, una cavidad paralelográmica de 4 metros de ancho por 5 de fondo y con el techo de roca viva y bastante elevado formando una caprichosa bóveda, cubierta en algunos puntos de incrustaciones estalactíticas. La entrada la constituía un boquete cuadrado casi, de un metro de lado, lo cual hace que no reciba mucha luz. En su fondo se abre otro boquete que da acceso á un corredor de un metro de ancho, tortuoso y accidentado, cuyo tránsito se hace bien pronto difícil, y que los naturales del país, sin razón alguna, como en la mayoría de las cuevas, suponen que se interna muchísimo en la montaña. A los lados de la cámara principal, los Sres. Bosoms descubrieron, como hemos dicho, otras cavidades laterales pequeñas y de poca profundidad.

Los objetos encontrados en esta cueva, son instrumentos de piedra, de hueso y de metal, cerámica y restos humanos y de otros animales, de todos los cuales trataremos de dar una sucinta idea.

Los instrumentos de piedra, que caracterizan esta cueva, son hachas, puntas de flechas, rascadores y cuchillos de sílex.

Las hachas encontradas son de varios tipos, las mayores que hemos reproducido en la fotografía de la lámina son tres hachas de basalto, de forma común en esta región, que en el extremo opuesto al corte terminan en punta roma y cuya sección es casi circular en medio de su cuerpo, á diferencia de otras formas también frecuentes que son mucho más planas. Sus dimensiones respectivas son las siguientes: 0,14 m. × 0,045 m. para la mayor sólo algo estropeada en la punta; 0,10 m. × 0,035 m. otra asimismo bastante bien conservada, sobre

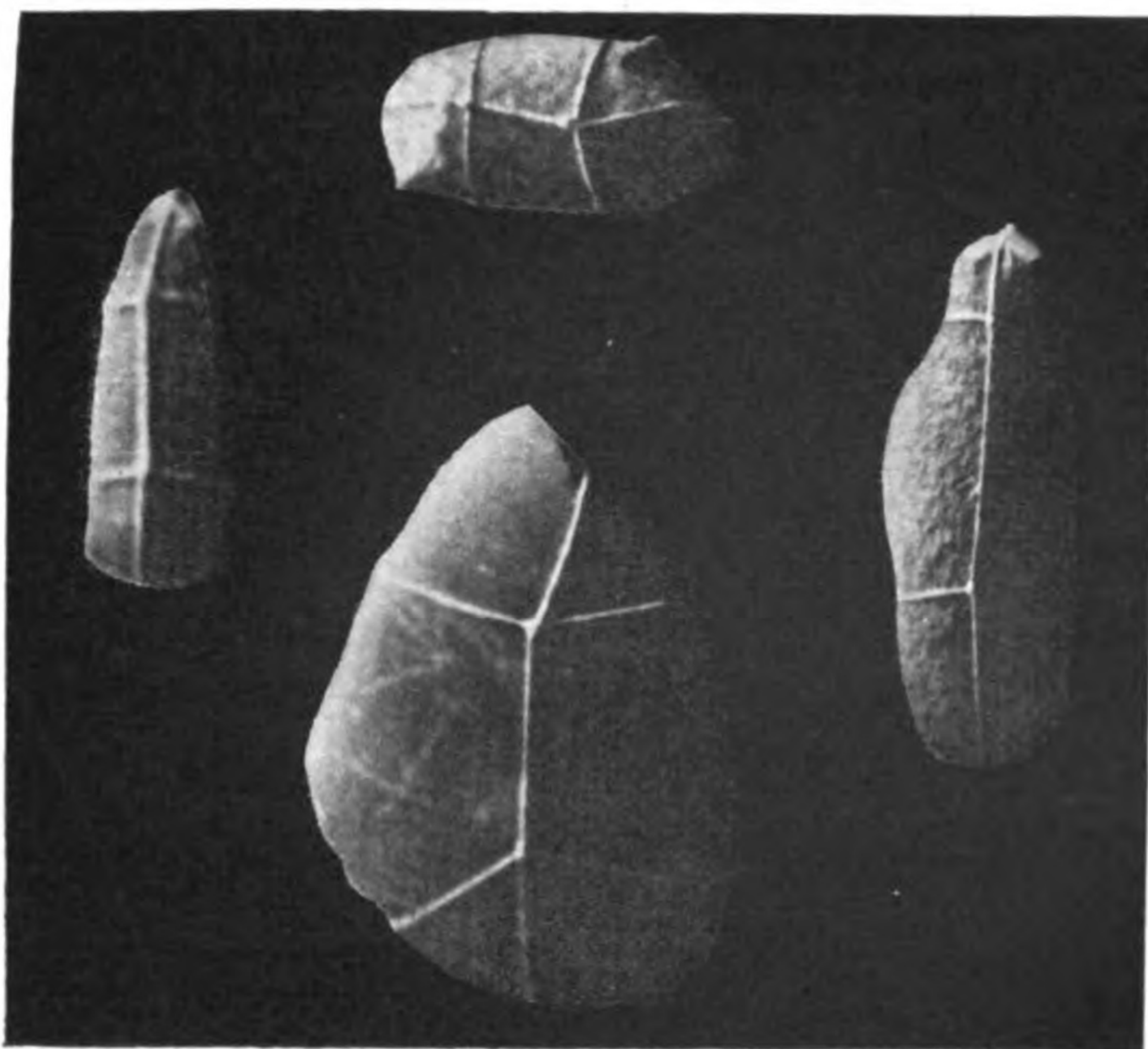

Fig. 15. — Hachas de piedra de las cuevas de Serinyá.

todo en el corte; la tercera en cambio está muy rota y era del tamaño aproximadamente de la primera.

Otras más pequeñas y de forma plana han sido encontradas también en esta cueva, alguna de ellas de fibrolita, roca no escasa en la región pirenaica y que también he podido encontrar en la sierra de San Pedro de Roda é inmediaciones de Cadaqués. Uno de los ejemplares de tamaño muy diminuto, solamente unos tres centímetros en su eje mayor, tamaño característico de algunos instrumentos de esta clase, del final de la época neolítica, y aun existentes quizás como recuerdo votivo, bien avanzadas las edades del metal, pues de la misma clase y tamaño han sido halladas varias en Ampurias, que se conservan en las colecciones del Museo de Gerona.

Las puntas de flecha de sílex que hemos de describir, halladas en la estación que nos ocupa y que se conservan en la tantas veces citada colección de los Sres. Bosoms, son de dos tipos y van figuradas en la lámina correspondiente. Unas (Fig. 16 n.º 1) son en forma de hoja de laurel minuciosamente retocadas ya en ambas caras ó ya sólo en una de ellas y el corte y su forma y trabajo es característico de los instrumentos de sílex de esta época; flechas y puñales que se encuentran en los dolmen de toda Europa. En Romañá de la Selva, el Sr. Cama, propietario de la finca en que radica el más hermoso monumento de esta clase de la región, exploró su cámara ó galería, pues este monumento es más bien una galería cubierta, de unos 7,50 m. de largo, por poco más de un metro de ancho en el interior, formado por ocho grandes piedras cada uno de los muros laterales, y cubierta por losas horizontales que aun algunas se conservan en su posición. La citada galería está rodeada por un círculo de grandes piedras ó cromlech, que aun se conserva en sus tres cuartas partes y estaba cubierta por un túmulo de piedras y tierra. En dicha cámara terminal, en el fondo de la galería halló, entre cerámica prehistórica de época neolítica con incisiones y adornos geométricos, cinco puntas de sílex de gran belleza y exquisita labor que por sus dimensiones, de unos 10 centímetros de largo por poco más de 3 de ancho, pueden considerarse más bien como puntas de lanza según se designa á esta clase de ins-

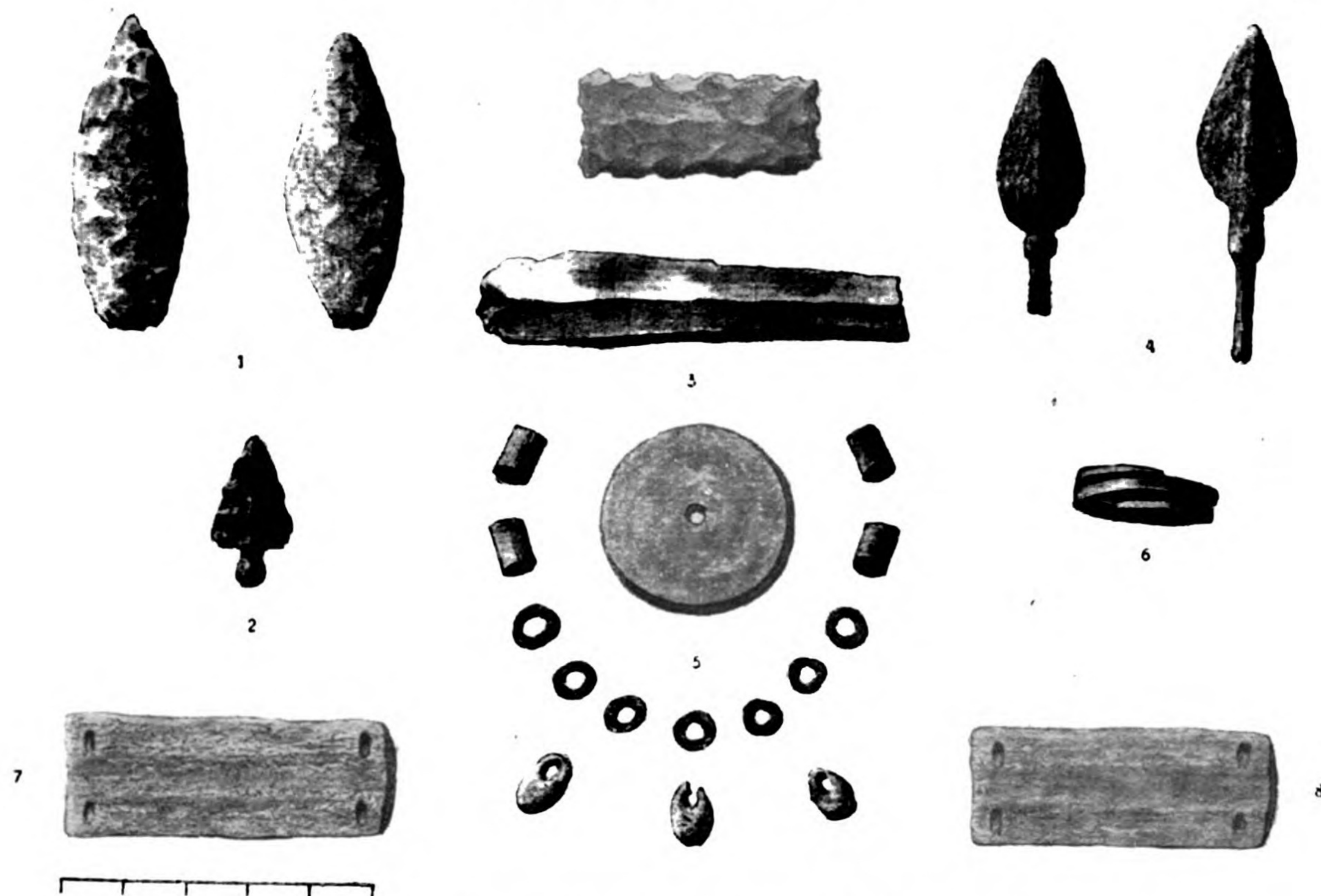

Fig. 16. — Objetos encontrados en la cueva de los Encantados.

trumentos neolíticos habitualmente. Las dos citadas que hemos visto en la colección Bossoms como más típicas miden una de ellas cinco centímetros de largo por dos de ancho y la otra cuatro y medio. (Fig. 15.)

De otro tipo de flecha, que también reproducimos en la lámina adjunta (fig. 16 n.º 2), existe en dicha colección un precioso ejemplar. Es de sílex, de forma de verdadera saeta y con pedúnculo, los retoques son más sobrios que en las del otro tipo, pero en cambio más vigorosos, le dan una forma muy definida. Mide 22 milímetros de largo por unos 7 de ancho en su base.

Los instrumentos de sílex de esta cueva se completan con cuchillos bastante numerosos (fig. 16 n.º 3), aunque rara vez enteros, y de dimensiones variables, de tipo corrriente dentro de las estaciones del final del neolítico, y en general no muy grandes, pues ninguno debió llegar á ofrecer las dimensiones de los hallados en la cueva del *Plá de la Rabiosa* cerca de Torroella de Montgrí, que medían 0,213 m., hoy por desgracia perdidos, pero de los cuales dibuja algunos el Sr. Botet en su discurso de entrada en la Academia de Buenas Letras, que ya hemos citado anteriormente.

Los raspadores y los punzones de sílex abundan también en esta localidad y ofrecen los primeros como forma común la de una lámina más bien discoidal y gruesa, de labor bastante descuidada y los punzones son también de formas variadas. También existen raspadores en el extremo de una hoja cortante y

combinados con punzones, en una palabra, la gran variedad de formas propia de esta época que aun utilizaba estos instrumentos de piedra tallada.

Son también de notar entre los instrumentos de sílex hallados en esta cueva, las láminas de pedernal con los bordes provistos de escotaduras á modo de dientes de sierra y que probablemente tendrían este destino.

Abundan asimismo los instrumentos de hueso, que son comunes en las estaciones de esta época. El Sr. Alsius en su Reseña histórica de Serinyá cita: Un punzón de cuerno de ciervo y un hueso largo al parecer de carnero trabajado en su extremo de modo que parece representar una cabeza de toro; y los señores Bosoms poseen en su colección, punzones, puñales de hueso, hechos con huesos de grandes rumiantes, como ciervo ó buey, desolladores, huesos afilados á modo de cinceles, agujas semejantes á las descritas en la «Bora den Carreras», aun cuando no tan finas; caninos de roedores aguzados como punzones y otra porción de menudos objetos que demuestran lo que utilizaban el hueso como primera materia.

De metal, probablemente de bronce ó quizás de cobre, pues falta un análisis que lo determine, son dos puntas de dardo bastante bien conservadas (fig. 16 n.º 4). Ambas presentan su hoja lanceolada y recorrida por un nervio medio saliente; en una de ellas la hoja descansa sobre una especie de cubo; en la otra esta parte es casi esférica, y de ellas sale el eje que entraba clavado en el palo. Miden estas puntas 4 y medio y 5 centímetros respectivamente, y parecen pertenecer á las primeras épocas del metal.

Entre los objetos que estaban destinados á servir de adorno hallados en esta estación prehistórica merecen citarse numerosas cuentas de collar de hueso; las unas formando pequeñas rodajas á modo de anillas; las otras cilíndricas y perforadas á lo largo para pasarlas un hilo; otras son casi globulares, algo alargadas y perforadas en su extremo; parecen hechas de hueso ó quizás con los caninos rudimentarios de los ciervos (fig. 16 n.º 5).

Algunas *fusaiolas* pequeñas de tierra, ya convexas en ambas caras ó ya formadas por dos troncos de cono, y de 2, 2 $^1/_2$ y 3 centímetros de diámetro, estaban destinadas también á servir de cuentas de collar. Pedazos de huesos de formas variadas y conchas marinas diversas servirían también para este objeto.

Entre los moluscos marinos recogidos en esta cueva recordamos los siguientes: Pisania striata, Fusus pulchellus?, F. syracusanus, Nassa reticulata, Cerithium vulgatum, Patella sp., Pileopsis hungaricus, Pecten jacobeus, Venus gallina, Helix sp., aunque todos en poca abundancia y más como curiosidad y adorno, que como resto de cocina. Del mismo modo entre los objetos allí encontrados posee el Sr. Bosoms dos políperos, Cyclolites elliptica, propios del cretácico y que se encuentran con abundancia en la parte superior de la cuenca del Muga al N. de esta provincia. Su presencia entre estos restos prueba que los tenían como objeto de curiosidad, pues ninguna utilidad podían sacar de este fósil.

Fig. 17. — Cerámica encontrada en la cueva de los Encantados.

También son dignas de mención unas placas de hueso á modo de láminas rectangulares (fig. 16 n.os 7 y 8), sacadas probablemente del hueso de la caña de algún caballo ó ciervo corpulento y presentan agujeros pareados arriba y abajo, según se ve en la lámina, como si se hubieran de ensartar para formar una especie de brazalete. Asimismo citaremos un disco de hueso, plano y de muy poco espesor, de unos tres centímetros de diámetro con un agujero en el centro.

Para terminar la enumeración de esta clase de objetos mencionaremos un curioso anillo de oro (fig. 16 n.º 6), que por su color pálido, como el electrón, indica que no debe ser muy puro, formado por una laminilla ó cinta, de escaso espesor, y de ancho de poco más de milímetro y medio arrollado en espiral. Esta curiosa alhaja en realidad parece ser de época algo posterior á la mayoría de los objetos de la cueva, quizás de la época primera del hierro que forma el llamado hallstatiense en el que comenzaron á usarse, parece, estos adornos en espiral.

La parte más importante de los restos hallados en la Cueva de los Encantados es seguramente la cerámica, muy abundante y variada en esta localidad, pero desgraciadamente casi toda ella en fragmentos. (Figs. 17 y 18.)

Los restos cerámicos pertenecen al parecer á épocas muy diversas y, en el sentir del Sr. Alsius, llegan hasta la cerámica de época romana, aunque siquiera esta afirmación pueda ser algo aventurada, pues las variedades más ordinarias de la cerámica antigua son muy difíciles de distinguir y pasan sin grandes caracteres apreciables de una á otra época. Pero aparte de ello, es indudable que la gran variedad de clases y formas de su cerámica acusan también una diversidad de épocas.

Las formas más antiguas parecen hechas á mano con barro muy ordinario, con abundantes granos de cuarzo que le daban más cohesión y cocidas muy

Fig. 18. — Trozos de cerámica de la cueva de los Encantados.

irregularmente. Los trozos de esta cerámica abundan extraordinariamente en la colección del Sr. Bosoms y son tan toscos que á veces presentan hasta señales de los dedos de su autor. Otros, de esta serie, están ya más cuidadosamente trabajados y aparecen hechos de un barro también ordinario pero luego alisado y bruñido con la espátula, formando una especie de barniz, la capa externa espatulada más fina que el resto de la pasta.

Los más característicos son de barro negro ó pardo más ó menos obscuro, pues esto depende únicamente del modo como fueron cocidos, probablemente ya en un espacio cerrado, y según á él se permitía ó no el acceso del aire, el humo, como sucede en los barros que actualmente se fabrican en muchas localidades de la región, les da, obrando como cuerpo reductor, el color más obscuro. La superficie está generalmente bruñida á la espátula y presentan decoraciones incisas muy variadas, que acusan ya una gramática ornamental algo desarrollada.

Entre estos motivos, que se presentan generalmente formando fajas al rededor del vaso ya cerca del cuello ó ya en la panza, pueden citarse los siguientes fáciles de observar, como otros varios más, entre la rica serie de fragmentos de las colecciones de los Sres. Alsius y Bosoms.

1.º Una zona pulimentada limitada por dos rayas paralelas y cruzada por líneas oblicuas, también paralelas y hechas probablemente con la uña.

2.º Líneas horizontales sinuosas, en número de tres ó cuatro y que corren paralelas formando una faja.

3.º Zona de resaltes salientes como si se hubieran hecho sucesivamente cogiendo, entre el pulgar y el índice, pellizcos de barro, motivo que así como el anterior es aún muy frecuente entre la cerámica negra ordinaria, que se fabrica en Quart, en la Bisbal, etc., en esta provincia.

4.º Líneas salientes y debajo puntos hundidos prolongados, á modo de lágrimas, hechas con un punzón que según se aprieta marque más ó menos grueso, y dispuestas paralelamente alrededor del vaso.

5.º Líneas que forman ángulo agudo como la espina de un pescado.

6.º Serie de cruces algo irregulares, á veces en forma de × y colocadas igualmente en zona cerca del borde.

7.º Series de rombos colocados horizontalmente casi tocándose y con un gran punto hundido en el centro de cada uno.

8.º Especie de greca, formada por rectángulos horizontales, cuyos lados son líneas paralelas dobles y en los ángulos queda un gran punto hundido. (Fig. 17.)

La mayoría de estos motivos son comunes en la cerámica prehistórica de muchas localidades y de épocas bastante diversas, desde la mitad del neolítico robenhausiense, hasta ya entrado el primer período del hierro ó hallstatiense.

Las formas de estos cacharros, en lo que puede deducirse de su estado fragmentario, pues son muy pocas las piezas algo enteras de esta localidad y todas existentes en la colección Bosoms, que hemos podido examinar, son bastante variadas.

Las más antiguas de las encontradas presentan la forma de una especie de taza hemisférica con los bordes algo dirigidos hacia afuera y con las asas en forma de tubo aplicado á lo largo del vaso y algo por debajo del borde, más propia para pasar un cordel que para sujetarle. A juzgar por el fragmento de la citada colección que reproducimos en la fotografía (fig. 17), podría medir el vaso unos 0,14 m. de diámetro por 0,09 m. de alto. De la misma época existe otro, que debiera ser un plato casi plano con los bordes altos y oblicuos hacia fuera de 0,04 m. de alto y todo el plato de unos 0,16 m. á 0,20 m. de diámetro. La clase de barro y su fabricación le hacen muy semejante á otro que fué hallado con los citados cuchillos de sílex de gran tamaño y con una especie de pico de cuerno de ciervo y restos humanos, entre ellos cráneos bien conservados, en la cueva del «Pla de la Rabiosa» en Torroella de Montgrí.

Otra especie de taza hemisférica, con un asa, lateral pequeña, de unos 0,16 m. de diámetro por 0,11 m. de alta, de barro negruzco ordinario debe ser también de esta época y también aparece fotografiada en la lámina adjunta.

De época posterior, ya de la edad del bronce, deben ser á nuestro juicio las que llevan una ornamentación más variada. Entre ellas, á juzgar por lo que sus restos permiten deducir, mencionaremos las siguientes formas, de las cuales mejor dará idea el correspondiente perfil deducido de los trozos estudiados.

Una de ellas debiera ser una urna formada por la unión de dos troncos de cono de ancha base y poca altura. En la parte superior debía terminar por un cuello corto y la superficie del primer cono está recorrida por líneas salientes hechas al torno al dar forma á la vasija. La zona que corresponde á la unión de los conos por su base estaba circundada por un adorno formado por dos líneas en ángulo, que se repiten como la espina de un pescado. El tronco de cono inferior es liso y termina en una especie de casquete esférico que forma el fondo de la vasija. La superficie es lisa espatulada, y el barro algo ordinario con granos de caliza y sílice, obscuro. Debió medir en su mayor diámetro unos 30 centímetros y tener una tapadera. Contemporánea de ella debía ser otra vasija formada por un gran borde dirigido hacia fuera y después por dos troncos de

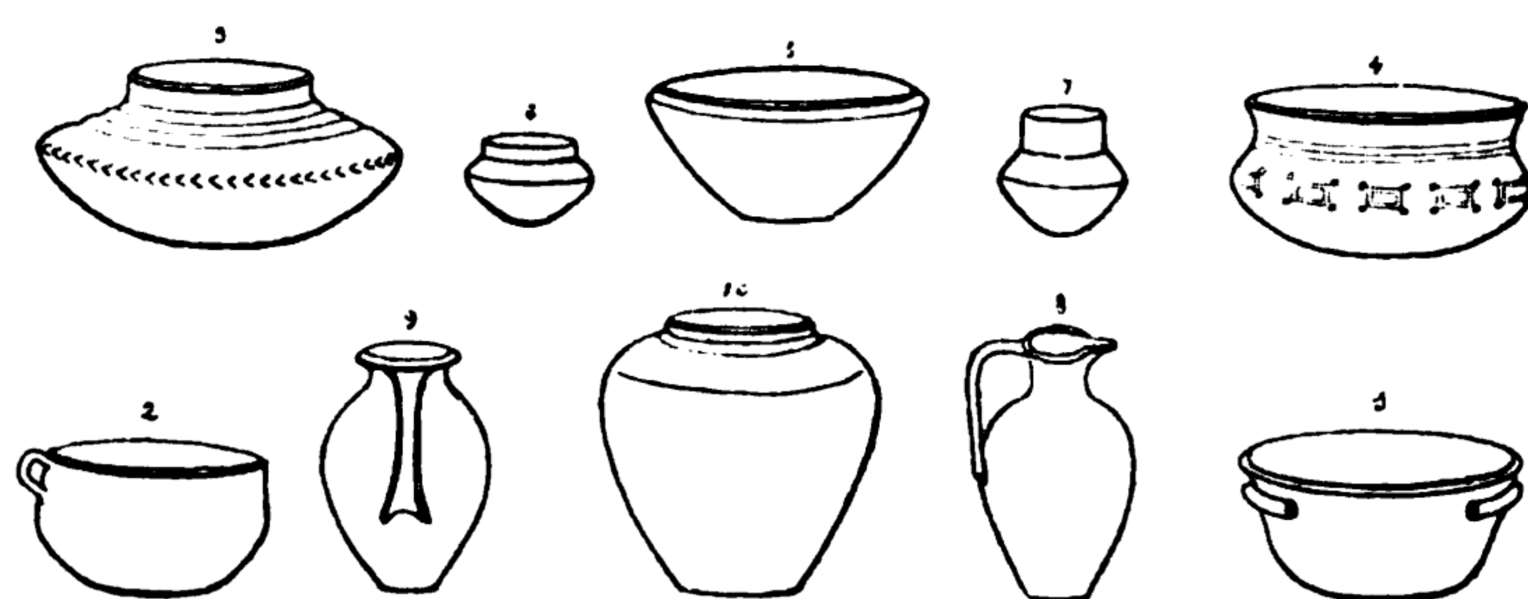

Fig. 19.— Formas de los vasos de la cueva de los Encantados.

cono poco marcados y un fondo hemisférico. El borde estaba recorrido por líneas salientes hechas al torno debajo de las cuales aparecen los grandes paralelogramos limitados por una doble línea, con un gran punto en los ángulos y separados entre sí. Su barro es negro, espatulado al interior y al exterior, con mica y granitos de cuarzo y debió medir unos veintitantos centímetros de diámetro.

Una gran *phiale* cónica, de base plana con el borde dirigido hacia dentro, bastante alta y con líneas salientes, de igual clase de barro y de unos 15 centímetros de diámetro por 8 de alto, sería probablemente tapadera de otras urnas.

Más pequeños son dos vasos, por fortuna casi enteros, y se conservan en la citada colección. Uno de ellos tulipiforme de unos 8 centímetros de diámetro, por 6 de alto, es de la misma clase de barro y sin ornamentación. El otro es más alto, de casi igual diámetro y aparece formado por un borde alto cilíndrico, una pequeña parte cónica y un casquete esférico terminado en punta. Su pasta es como en los anteriores y tiene unos 12 centímetros de alto por 8 próximamente de diámetro. (Fig. 18.)

Más modernos y rayanos ya en las épocas históricas, debían ser otros restos de vasijas, en las que se ve la boca atrebolada de un *oinoco* ó las asas cuyos bordes forman una especie de relieve, ó las urnas de cuello bajo en forma de *situla*, todos ellos de barro negruzco ó rojo y no pulimentado.

También merecen mención especial algunos fragmentos, relativamente numerosos, de barro rojo basto, adornados con líneas paralelas de rojo más obscuro, cuyo color y pasta recuerda muy mucho la cerámica de la época ibérica, á la cual no me atrevo por completo á asegurar que pertenezcan por la falta de otra ornamentación más complicada, pero si por la pasta y color de las líneas hubiera de juzgarse, serían indudablmente de esta época.

Otros fragmentos de barro rojo ordinario son, dentro de su edad reciente, tan indeterminados por la falta de caracteres que lo mismo podrían pertenecer á la época romana, que á civilizaciones anteriores.

Como se ve, el conjunto de los restos cerámicos de esta cueva presenta una mezcla grande de ejemplares de diversas épocas, desde la más tosca de apariencia neolítica, hasta las que se pueden relacionar con las épocas históricas, pero predominando la que podemos considerar como del comienzo de la edad del bronce. Esta coexistencia de tipos pudiera quizás también interpretarse de otro

modo. Quizás la cerámica más basta y ordinaria no pertenezca á una época anterior, sino que pudiera ser el producto de la industria doméstica, que sólo produjera tipos ordinarios y en los que por lo común persisten los caracteres de cerámicas más antiguas, al paso que las piezas de lujo, más finas, adquiridas en el comercio, ofrecen otro arte y otras formas que pudiéramos considerar como más adelantadas.

En cuanto á la existencia de restos cerámicos de época más moderna, no hay más que considerar que las cuevas han sido visitadas y utilizadas en todo tiempo para que no ofrezca nada de extraño su presencia, mucho más cuando no existiendo datos de su hallazgo en cuanto á su posición estratigráfica respecto á las cerámicas más antiguas, no se puede sacar ninguna consecuencia de ellos.

Los tipos cerámicos predominantes, son los más frecuentes en las estaciones de la época del metal, de esta región, y en nada desdicen si los comparamos con los hallados en la necrópolis de Vilars por el Sr. Avilés, en la de la Punta Pi, del Puerto de la Selva, por el Sr. Alfaras y en otras varias algo más antiguas del fin del neolítico, como la cueva de Torroella de Montgrí y el dolmen de Romañá de la Selva.

Los restos humanos encontrados en la cueva de *los Encantats* son bastante numerosos, hasta el punto de que sólo el Sr. Bosoms posee en su rica colección más de doscientas muelas, sin contar gran número de fragmentos de huesos, lo que prueba que en ella debieron ser enterrados multitud de cadáveres. Pero los restos más importantes son los cráneos, que poseen tanto el Sr. Alsius como el Sr. Bosoms en sus colecciones.

En la de este último hemos podido observar un ejemplar medianamente entero al que sólo falta parte de la mandíbula superior; la osificación está poco avanzada, por lo cual debía ser de una persona joven, quizás del sexo femenino, y lleva wormianos muy desarrollados en los parietales. Su diámetro antero-posterior es de 190 milímetros y el transversal máximo de 140 milímetros, lo que da un índice cefálico de 73,6 es decir que acusa un cráneo dolicocéfalo, aun cuando de una dolicocefalia no exagerada. En realidad, como ya se ha observado en muchos de los cráneos dolicocéfalos españoles, la dolicocefalia es debida principalmente en ellos, al saliente que forma el occipital. Su *norma verticalis* da un contorno ovoideo en el que se acusa marcadamente este desarrollo del occipital, recordando la forma que Sergi llama *birsoide*. Las órbitas son grandes, la frente alta y ancha y los pómulos bastante desarrollados.

Si se hubiera de comparar á una forma típica de cráneo, quizás pudiera hacerse con el tipo francés de Chancelade, común en gran parte de Europa en el final del período neolítico, en la época de los dolmen.

Los restos de animales, bastante numerosos en esta cueva, y entre los que predominan el ciervo, el caballo, etc., son todos de especies actuales y no ofrece interés su descripción.

La enumeración de los objetos hallados en la Cueva de los Encantats, que llevamos mencionados, y entre los que son de notar especialmente los sílex de forma de hoja de laurel cuidadosamente retocados, los cuchillos de sílex, las puntas de flecha de la misma materia, y las de bronce ó cobre, anillo en espiral de oro, y cerámica de diversas épocas, junto con los abundantes restos humanos encontrados, prueba que se trata en cuanto á sus restos más antiguos, de una caverna funeraria, de inhumación de la época de transición entre el neolítico y la edad de bronce, á la que hoy llaman muchos arqueólogos *eneolítica*, aludiendo á la presencia de las dos primeras materias, bronce y piedra, que coexisten mezcladas.

Es de notar que en casi toda España, y aun en gran parte del Sur de Francia, son escasas las estaciones neolíticas puras y muy frecuentemente se encuentran mezclados los dos materiales característicos, cobre ó bronce, con la piedra pulimentada.

Difícil sería dentro de la cronología fijar una fecha aproximada á la existencia de los pueblos que frecuentaron esta cueva. Es de tener en cuenta que la civilización indígena subsistió mucho tiempo con sus caracteres de atraso, cuando en España, fenicios, griegos y cartagineses ejercieron su acción colonizazadora, y que por tanto, si bien sus establecimientos presentaban los caracteres de su civilización, el interior ocupado por tribus independientes, no se dejaba penetrar tan fácilmente y sólo llegaban á él productos que el comercio esparcía. Los Sres. Siret han demostrado que los pueblos de Levante, á la llegada de los primeros civilizadores fenicios, aun en aquella región más rica y entonces más civilizada que la nuestra, estaba en el período neolítico. Los escritores del siglo VI antes de Jesucristo, de quienes Festo Avieno tomó su relato, tantas veces citado por todos, nos presentan á los indigetas, pueblo en cuyos límites está situada la cueva de los *Encantats*, como gente dura y feroz apegada á las cuevas y la caza.

Esta coexistencia de civilizaciones, explica muchas veces la presencia de objetos de las civilizaciones clásicas, junto con los rudos materiales de los de época prehistórica, pero aun reconociendo esto, es menester admitir también que la cronología y la historia mejor establecida que para nuestra tierra, para otras naciones vecinas sometidas á las mismas influencias que la nuestra, reconoce en todo el sur de Europa, á lo largo del Mediterráneo, civilizaciones muy anteriores á las influencias clásicas que se desarrollaban en la misma época para toda la extensa cuenca del Mediterráneo. Por esto no hemos de creer que en nuestra patria, por rara excepción, pudieran subsistir hasta, por ejemplo, la época romana, estados de atraso inconcebibles, que por lo demás no nos relatan los historiadores de aquellas épocas.

Por todas estas razones creemos que la estación prehistórica de la cueva de los Encantados, de Serinyá, perteneciente por su civilización é industria

al período eneolítico, debe remontarse por lo menos al siglo XI antes de Cristo, sin que la presencia entre sus restos de objetos quizas de época más moderna, signifique otra cosa sino que la cueva continuó siendo frecuentada en épocas posteriores.

OTRAS ESTACIONES PREHISTÓRICAS DEL PUERTO DE LA SELVA

En las inmediaciones del Puerto de la Selva, y en la abrupta montaña que forma la Sierra de San Pedro de Roda, encontró don Romualdo Alfaras, una de las personas que con más entusiasmo han estudiado la arqueología del Ampurdán, diversas estaciones prehistóricas, comparables á la citada cueva de los Encantats, de Serinyá, por la serie de objetos en ellas encontrada y cuya publicación y estudio, que tenía muy avanzados, no pudo tener lugar por su desgraciada muerte. Los objetos encontrados, junto con sus ricos hallazgos de Ampurias, fueron, sin embargo, adquiridos por la Junta de Museos de Barcelona, con extensos apuntes acerca de su encuentro.

Estos interesantes descubrimientos, que forman un conjunto de estaciones prehistóricas que abarcan desde el fin del neolítico hasta el comienzo de la edad del hierro, se refieren á una necrópolis de cremación del comienzo de la edad del hierro, á hallazgos de interesantes instrumentos de sílex, cuevas con vestigios de habitación y monumentos megalíticos.

Con objeto de dar idea de estos descubrimientos, fruto de los meritísimos trabajos del Sr. Alfaras, y cuya desgraciada muerte le impidió publicar por extenso, extractaremos de sus apuntes, que se conservan en la biblioteca del Museo de Barcelona, los siguientes datos.

Uno de los hallazgos más importantes del malogrado arqueólogo Sr. Alfaras, fué indudablemente el descubrimiento de una interesantísima Necrópolis prehistórica en la bajada á la playa de «L'Aball» entre esta playa y la «Punta del Pi» enfrente de la villa del Puerto de la Selva y hacia la parte de poniente de su fondeadero.

Desde hacía mucho tiempo, escribió el Sr. Alfaras en sus apuntes, se sabía que allí habían sido halladas en diversas ocasiones hasta unas quince vasijas prehistóricas ú ollas que habían llamado la curiosidad de los vecinos del país, suponiendo que pudieran encerrar algún tesoro. Pero al hacer unos trabajos para el viñedo, se removió y quitó la tierra de aquel sitio y tuvo ocasión de recoger ejemplares de estas urnas cinerarias y de estudiar la disposición de la Necrópolis.

Formaba ésta, hoy por completo desaparecida y ocupada en parte por las viñas y por una carretera, un espacio de unas diez y seis áreas, colocado á unos doce metros de altura sobre el mar y cuidadosamente aplanado y cubierto de una capa de menudas piedras recogidas en la vecina playa. Allí se hallaron nu-

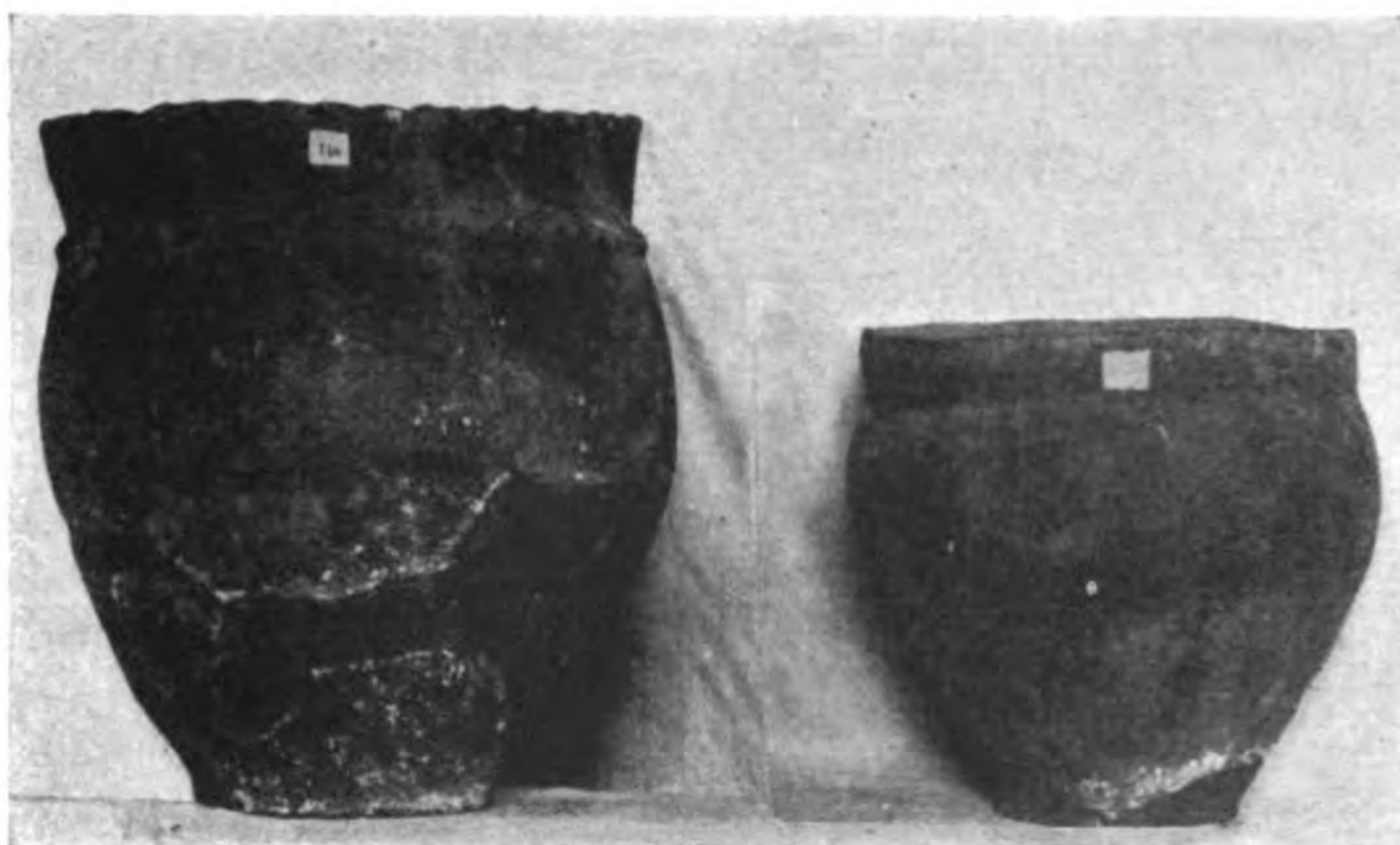

Fig. 20. — Cerámica de la Punta del Pi.

merosas tumbas de cremación, próximamente unas setenta, formadas las unas por las vasijas que servían de urnas cinerarias y las más por cavidades, ó *cellas* formadas cuidadosamente por cuatro piedras ó lajas pizarrosas clavadas en la tierra formando una cavidad ó caja y cuyos bordes apenas asomaban por encima de las piedras que á modo de menuda grava cubrían el suelo. Las cavidades medían próximamente, por término medio, unos veinte centímetros de lado, por unos treinta de profundidad, y en el fondo de ellas se encontraban vestigios de las cenizas allí depositadas, sin que se sepa que estuvieran acompañadas por otros menudos objetos que de ordinario forman el mobiliario fúnebre de tales tumbas. Pero lo más característico de muchas de ellas es que estaban tapadas por un trozo de roca que á modo de cuña se introducía en la boca de estas cavidades y como diminuto *menhir* sobresalía unos veinte ó treinta centímetros de la superficie de la necrópolis. Otras también tenían su tapa plana ya cuadrada ó rectangular ó irregularmente redondeada.

Estas curiosas tumbas estaban diseminadas en toda el área de la Necrópolis y espaciadas entre sí á un metro poco más ó menos las unas de las otras, y cubiertas seguramente de tierra.

Entre ellas había también otras tumbas formadas por urnas en forma de olla, más ó menos enterradas, y tapadas, las unas por una especie de escudilla cónica y las más por una piedra que se adaptaba á su boca y descansaba sobre la superficie del suelo.

De estas urnas pudo el Sr. Alfaras recoger dos enteras, las tapas de alguna de ellas é importantes fragmentos que han permitido completar la forma de alguna otra y cuyos interesantes ejemplares se conservan en las colecciones de cerámica del Museo de Barcelona. (Fig. 20.)

Todas ellas están hechas de un barro negruzco, con bastante mica y granitos de arena, y algunas alisadas en su superficie por medio de la espátula y adornadas con sencillos dibujos geométricos, incisos en la pasta antes de ser cocidas en el horno.

Una de ellas es de forma muy sencilla, de ancha boca y panzuda, en su parte superior es más cónica y luego plana, en la base; mide diez y ocho centímetros de altura por otro tanto de ancho en la boca y sólo nueve en la base.

De forma semejante á ella, aun cuando de mayores dimensiones, era otra

de las encontradas, pues medía veintiocho centímetros de alto, por veinticuatro de diámetro en la boca y trece en la base. Presenta una especie de cuello inclinado hacia afuera de unos cinco centímetros, en cuyo borde superior, que forma la boca, se nota un adorno inciso, y en su unión con el cuerpo donde se estrecha otro formando una especie de cordón de un centímetro y medio de ancho, en el que se ven incisas rayas que cruzándose forman una serie de cuadrados más ó menos regulares que se unen por sus ángulos formando un gracioso dibujo.

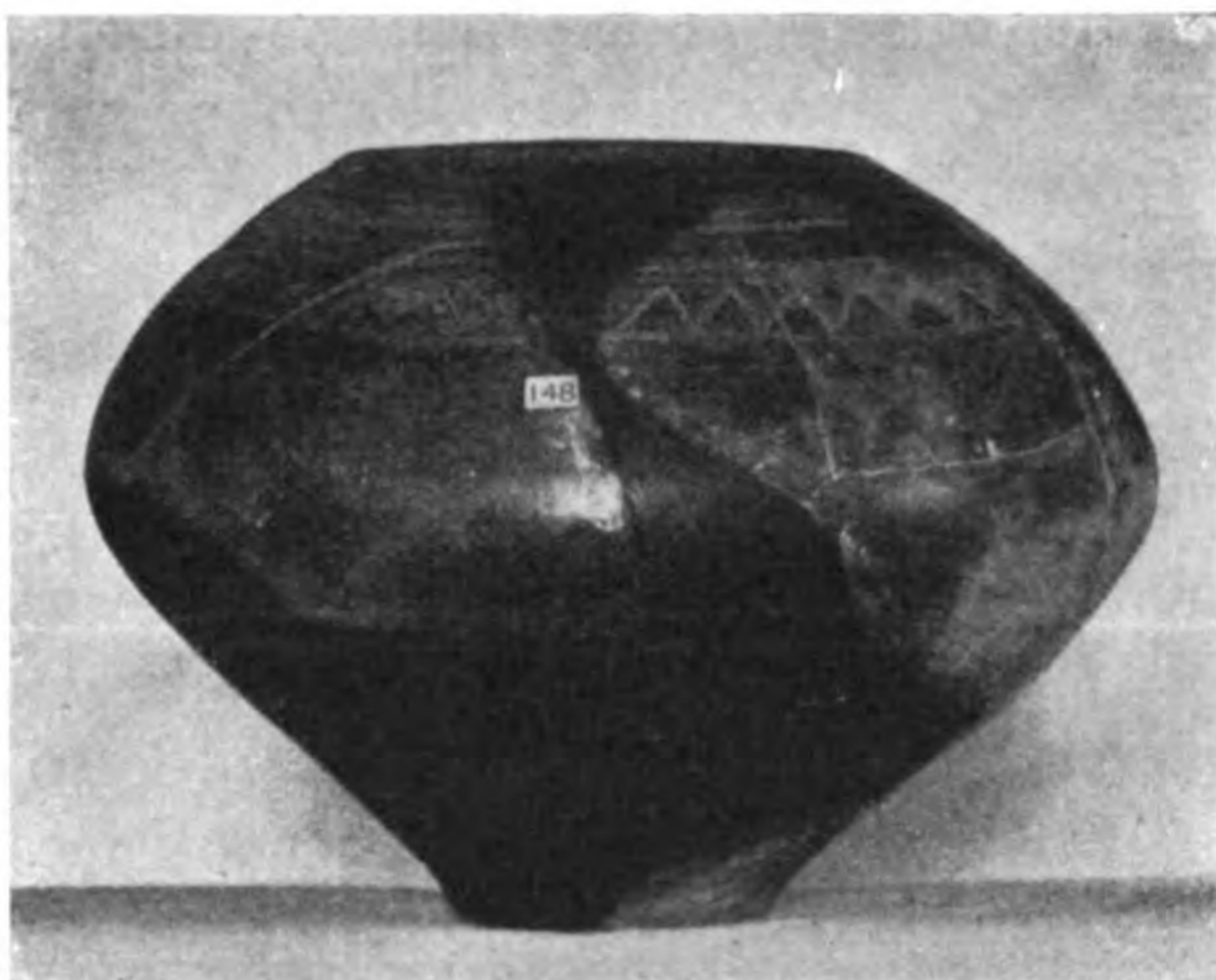

Fig. 21. — Cerámica de la Punta del Pi.

Domina la misma forma otra de tamaño aun mayor, con el cuello obcónico, el cuerpo panzudo y la base cónica truncada. El cuello mide unos seis centímetros y la boca veintiuno de diámetro, estrechándose en su base casi dos centímetros, y está adornado con seis grupos ó pares de incisiones paralelas, dispuestas á modo de metopas. En la parte superior del cuerpo y en el arranque de la panza de la vasija hay hechos á torno tres círculos paralelos incisos y con ellos toca una zona adornada con líneas en zig-zag á modo de dientes de lobo, como llaman los franceses á este género de ornamentación. Mide este vaso treinta y cinco centímetros de alto por veintiuno de diámetro en la boca y once en la base. Se encontró tapado con una losa de pizarra en la forma ya dicha.

Sólo en estado fragmentario pudo recoger el Sr. Alfaras uno de los vasos más importantes de esta serie, que ha sido hábilmente restaurado por el conservador del Museo de Barcelona don Emilio Gandía, de modo que permite juzgar perfectamente su forma y dimensiones. Era también de forma semejante á los anteriores, pero más chato y ancho, de modo que teniendo unos treinta y seis centímetros de anchura en su panza, sólo mediría unos treinta de alto y catorce de diámetro en la base. Su ornamentación en la unión del cuello con la panza consistía en cinco círculos concéntricos, de desigual ancho, el último más separado que los restantes, un zig-zag ó adorno triangular en forma de dientes de lobo y dos círculos más delgados que los anteriores. (Fig. 21.)

Otro de los más preciosos vasos, encontrados por el Sr. Alfaras, fué una especie de *phiale* ó *patina* de barro negro, de diez centímetros de alto por diez y siete de diámetro en la boca, y con un pie pequeño en su base. Su ornamentación consiste en dos líneas dobles circulares incisas que limitan una zona de unos cuatro centímetros, en la que se desarrolla un meandro angular, formado por cuatro líneas paralelas dispuestas en dos pares que se dirigen primero vertical-

mente, después horizontalmente durante un largo trecho y de nuevo verticalmente, cuyo meandro alterna con una especie de palmeta formada por una raya vertical y otras más pequeñas oblicuas á cada lado, en forma de raspa de pescado.

Esta vasija estaba cubierta por otra patina ó escudilla cónica, de treinta centímetros de diámetro en su boca por diez de alto y con una pequeña base de siete centímetros de barro negro liso y con dos pequeños agujeros abiertos á punzón que servirían indudablemente para pasar una cuerda que pudiera colgarla. Otra tapadera semejante, pero de factura algo más tosca, servía de cubierta á la primera de las vasijas descritas.

Este conjunto de objetos prueba que se trata de una Necrópolis de cremación, semejante por la disposición de sus tumbas, á lo que los italianos llaman *Tomba a pozzo*, característica de la civilización de la primera edad del hierro, que se conoce con el nombre de vilanovana y que según Modestow deriva, no de influencia de la civilización de los *terramare*, según quiere Pigorini, ni de la del período eneolítico, como pretende Pinza, sino de la llegada á Italia de un pueblo ario análogo á los latinos, los umbrios.

Difícil es buscar la causa de esta civilización en nuestra patria y es también imposible reconocer en la península ibérica la misma influencia, ni igual cronología que las que pueden admitirse en la península itálica, pero sí es indudable que entre los objetos de la Punta del Pi del Puerto de la Selva y los de las más antiguas necrópolis de la civilización umbría ó de Vilanova, del comienzo de la edad del hierro, como también con la necrópolis de Vilars, explorada por el Sr. Avilés, existen no pocos puntos de semejanza.

La forma de las tumbas *a pozzo*, esto es, un hoyo ó pequeño pozo abierto en el suelo, revestidas ó no por losas (*tombe a caseta* de la misma localidad) y cubiertas por una piedra, las urnas formadas por dos troncos de cono desiguales, su tapadera por una especie de patina ó escudilla y su ornamentación en meandros, les da una semejanza notable que no se puede precisar aún más, por la falta del mobiliario fúnebre que con tanta abundancia se ha encontrado en Felsina, Bismantova, Remadello, Golasecca y otras necrópolis italianas y que por la forma de sus fibulas en arco simple ó en forma de sanguijuela, etc., así como las navajas y demás instrumentos de bronce y hierro, permiten datar con más precisión estos restos.

En general el tipo de la urna vilanovana se propaga por toda Europa desde el Sur de Italia hasta la Escandinavia, con su forma doblemente cónica y con su ornamentación en meandros. Con razón observa Sophus Muller, en su precioso libro *L'Europe préhistorique*, París, 1908 (pág. 124), que por su forma y ornamentación estos vasos son comunes á toda la Europa.

La Necrópolis de la Punta del Pi del Puerto de la Selva debe pues pertenecer al comienzo de la edad del hierro, al período representado en Italia por

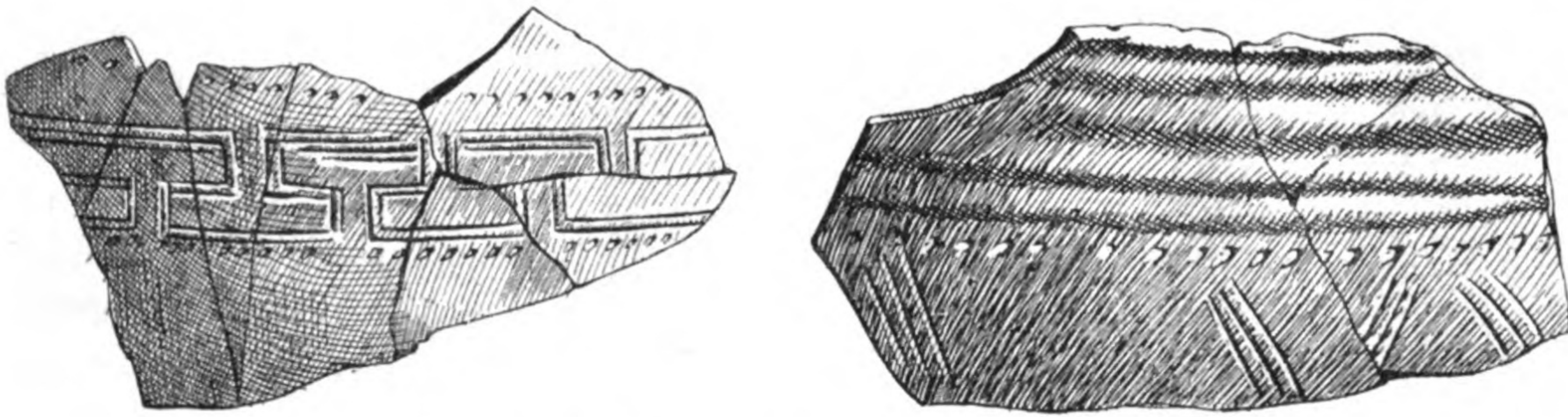

Fig. 22. — Cerámica de la cueva de los Encantados : Puerto de la Selva.

la civilización de Vilanova y en la Europa central y Septentrional por la de Hallstat y que en nuestra patria puede creerse que llega desde el siglo VIII hasta el V antes de Cristo, á juzgar por la cronología que para estas civilizaciones se ha podido establecer para Italia, Francia y Alemania.

En unas cuevas de la misma localidad, encontró asimismo el Sr. Alfaras vestigios de habitación y fortificación y restos de cerámica de la misma época.

Dichas cuevas están situadas en las faldas del Monte Bufadors, que se alza á una altura de 437 metros sobre el mar, cerca de la unión de dos *Rechs* ó torrenteras llamadas del *Infern* y de *Trulls*, y poco más abajo de la meseta en la que estaba situado un *dolmen* del que luego hablaremos.

La primera de ellas es conocida en el país, según los apuntes del Sr. Alfaras, con el mismo nombre que una de las de Serinyá, la *cueva de los Encantados*, y consiste en una gruta natural abierta en las pizarras cristalinas que forman la montaña. Forma su entrada una especie de gran arcada de unos tres metros de elevación por unos seis y medio de ancho y la profundidad de la gruta es próximamente de diez metros. Su planta es triangular y cerca de la entrada á la izquierda queda una pequeña cámara de unos dos metros en cuadro. Cerca de la boca, al exterior, un muro seco de pequeñas piedras servía para formar una especie de terraplén que contiene las tierras. En el camino se ven á veces trozos que demuestran al parecer del Sr. Alfaras, que fué trabajado por la mano del hombre para hacer accesible la entrada de la gruta.

En ella encontró su inteligente explorador, el hogar formado por una losa acanalada, restos de carbones y fragmentos importantes de cerámica de tierra arcillosa con mica y granos de arena, en su mayoría de color rojo y algunos alisados y otros de pasta más negruzca. (Fig. 22.)

El más importante de ellos, de color negro, debió ser de la parte superior de una gran urna de unos treinta y tantos centímetros de diámetro y presenta entre dos líneas de puntos incisos á punzón una greca bastante complicada.

Otros ofrecen círculos paralelos que siguen el perímetro del vaso debajo una línea de puntos y luego zig-zags en dientes de lobo; ó una especie de cordón como de dos hilos trenzados ó sencillamente líneas de puntos alargados, mo-

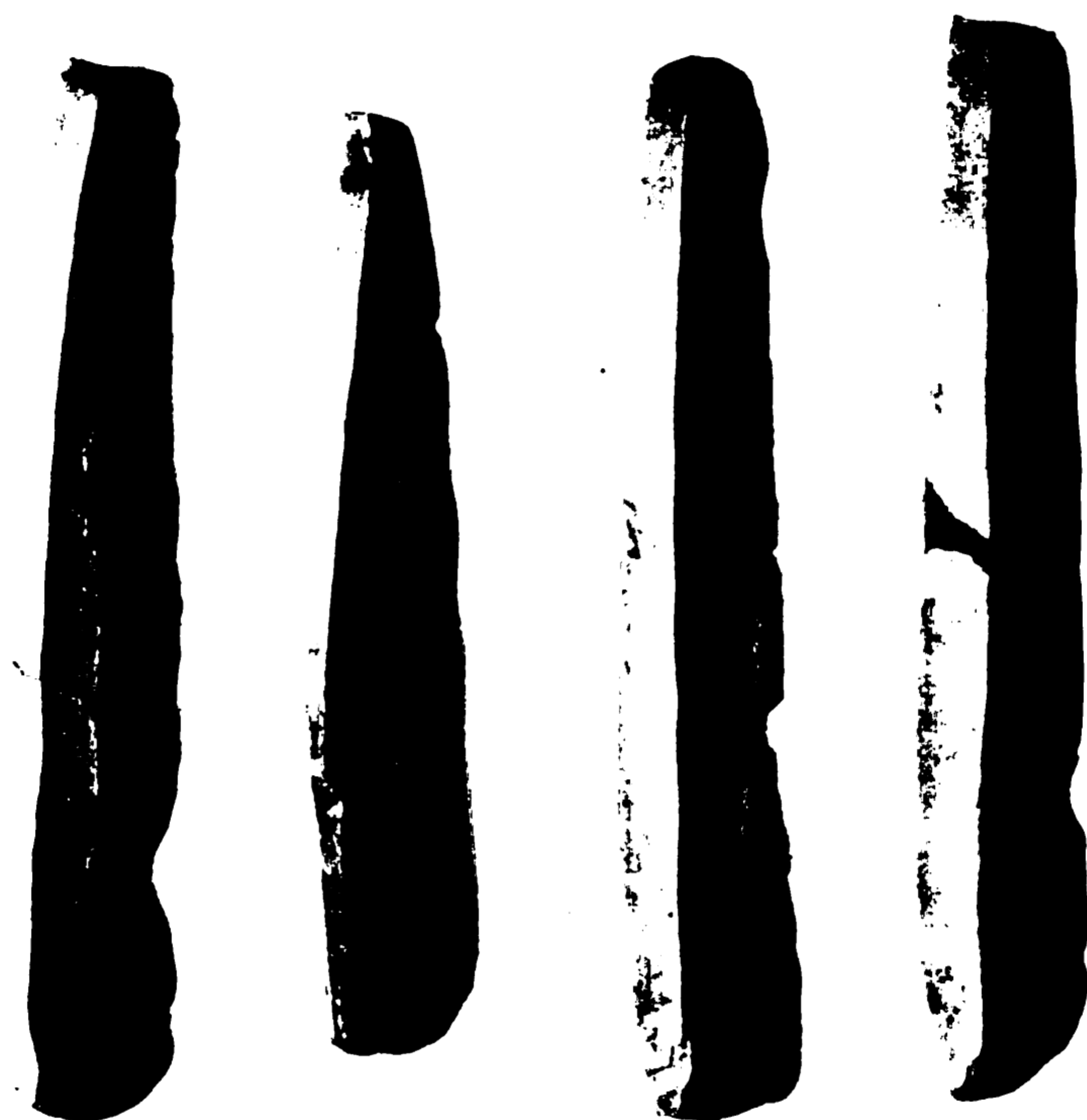

Fig. 23. — Cuchillos del Puerto de la Selva.

tivos de ornamentación que recuerdan los de la cerámica de la necrópolis de la Punta del Pi, y que por la presencia de la greca y clase de barro permiten datarlos como de una época semejante.

A unos ochenta metros al S. de la citada cueva de los *Encantats* y á un nivel de unos doce metros por debajo de ella, se abre entre grandes precipicios otra cueva muy curiosa que exploró el tantas veces citado Sr. Alfaras y que es digna de mención por los curiosos trabajos realizados por los hombres que la habitaron para hacerla fortaleza inexpugnable

Llégase á ella siguiendo un estrecho y peligroso sendero, abierto á pico en la roca viva y se ofrece su boca como una especie de ancho socavón natural, excavado entre las pizarras maclíferas que forman la montaña, y orientado hacia Poniente. Su altura es de unos dos metros y medio y va reduciéndose á su mitad en el interior de la cueva. La planta de ésta es irregularmente semicircular, de unos tres metros de radio y en la entrada varias piedras largas y estrechas de un metro ochenta por unos treinta y cinco centímetros de ancho, clavadas en el suelo y calzadas con otras más pequeñas, forman una especie de parapeto á modo de empalizada, que desde la pared N. de la cueva corre algo oblicuamente hacia el S., apoyándose allí en una gran roca, desprendida del techo: entre esta piedra y la pared S. de la cueva, queda un estrecho pasillo de unos cuarenta centímetros, única entrada practicable, pero que podía cerrarse á modo de puerta, con una gran laja de piedra, que encontró allí derribada, la cual medía dos metros treinta y siete de alto por cuarenta y cinco centímetros de ancho. Estrechos boquetes practicados á cierta altura, á uno y otro lado de la entrada, servirían sin duda para poder atrancar la puerta, introduciendo en estas aberturas los extremos de una viga.

Delante de la empalizada queda un espacio, en parte derruído, y cuyas tierras por la parte W. debían estar contenidas por un muro hoy arrasado por las aguas. El nivel interior de la cueva dentro de la empalizada, hacía que por dentro quedara á la altura del pecho de una persona.

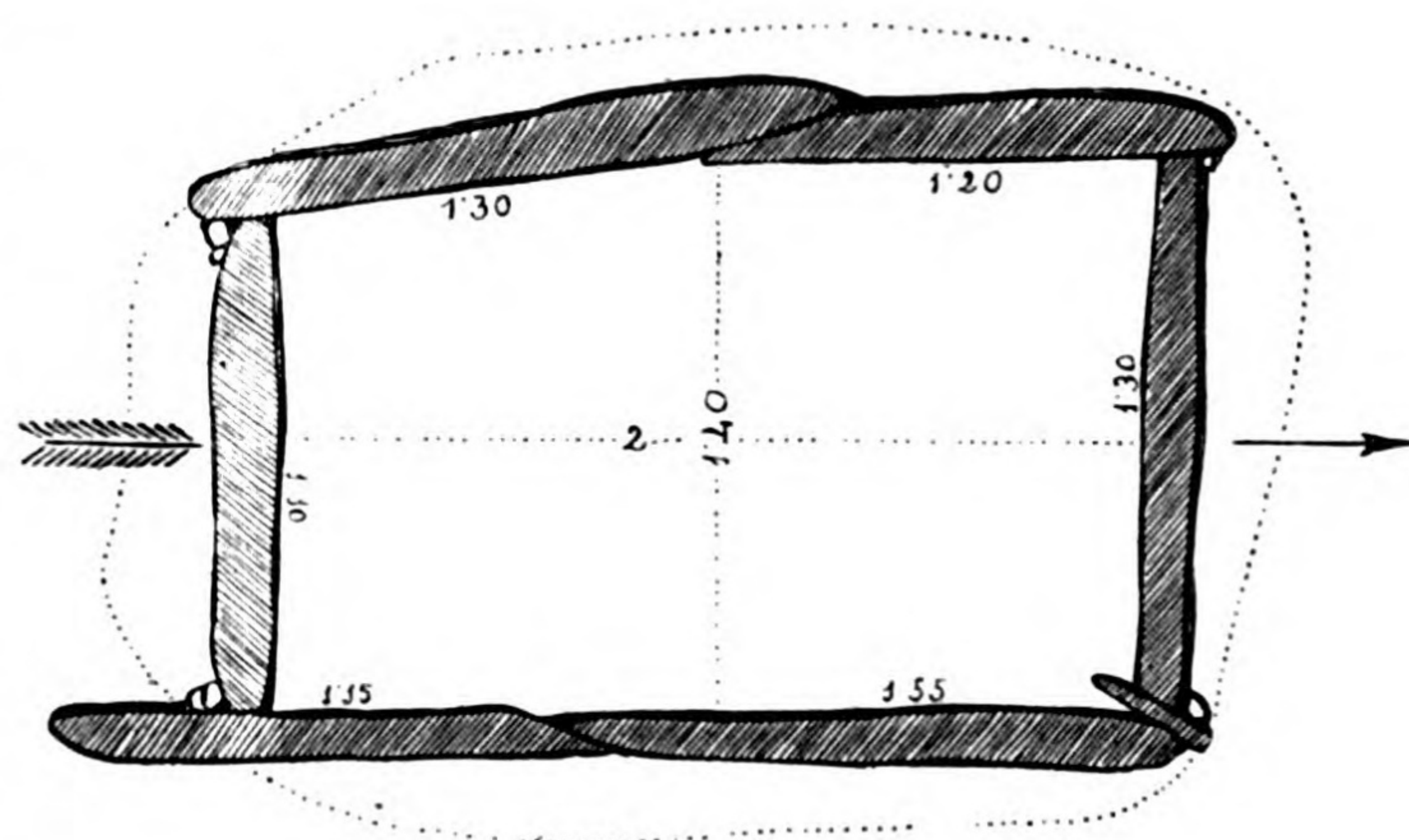

Fig. 24. — Dolmen la *Taula dels Lladres*.

Lo abrupto del sitio, lo estrecho y peligroso del sendero abierto en la roca para llegar á ella, lo angosto de la puerta y pasillo de entrada, el parapeto de piedras y la misma defensa que ofrecía con respecto á ella la cueva más alta de los *Encantats*, hacían de esta cueva, en aquellos tiempos, una fortaleza respetable y fácil de defender, gracias á los considerables trabajos para ello practicados.

A esta cueva, desconocida en el país, la denominó el Sr. Alfaras la cueva de la Puerta, por la que su entrada presentaba y en ella encontró numerosos fragmentos de cerámica, semejantes á los de la otra cueva, pero sin ornamentación alguna.

A época más remota se refieren otros objetos hallados también en las inmediaciones del Puerto de la Selva por su celoso é inteligente explorador Sr. Alfaras.

Son éstos 7 cuchillos de sílex, que miden de 10 á 16 cm. de longitud y fueron encontrados en una viña propiedad de don Antonio Marés y Nadal, en el sitio conocido con el nombre de la Pineda. (Fig. 23.)

Los monumentos megalíticos descubiertos por el Sr. Alfaras y que describe en sus interesantes apuntes, son tres *dolmen*, de los cuales sólo uno se encuentra medianamente conservado, y todos en las cercanías del Puerto de la Selva.

El primero de ellos es el llamado en el país *La Taula dels Lladres*, el cual se encuentra situado á la izquierda del camino que del Puerto de la Selva conduce á San Pedro de Roda, á poco más de media hora del citado pueblo, en un sitio llamado la Mora y á unos ciento cincuenta metros de elevación sobre el nivel del mar.

Como todos los monumentos semejantes de esta región, no merece en realidad el nombre de megalítico, pues levanta del suelo apenas un metro y medio.

Fig. 23. — Cuchillos del Puerto de la Selva.

tivos de ornamentación que recuerdan los de la cerámica de la necrópolis de la Punta del Pi, y que por la presencia de la greca y clase de barro permiten datarlos como de una época semejante.

A unos ochenta metros al S. de la citada cueva de los *Encantats* y á un nivel de unos doce metros por debajo de ella, se abre entre grandes precipicios otra cueva muy curiosa que exploró el tantas veces citado Sr. Alfaras y que es digna de mención por los curiosos trabajos realizados por los hombres que la habitaron para hacerla fortaleza inexpugnable

Llégase á ella siguiendo un estrecho y peligroso sendero, abierto á pico en la roca viva y se ofrece su boca como una especie de ancho socavón natural, excavado entre las pizarras maclíferas que forman la montaña, y orientado hacia Poniente. Su altura es de unos dos metros y medio y va reduciéndose á su mitad en el interior de la cueva. La planta de ésta es irregularmente semicircular, de unos tres metros de radio y en la entrada varias piedras largas y estrechas de un metro ochenta por unos treinta y cinco centímetros de ancho, clavadas en el suelo y calzadas con otras más pequeñas, forman una especie de parapeto á modo de empalizada, que desde la pared N. de la cueva corre algo oblicuamente hacia el S., apoyándose allí en una gran roca, desprendida del techo: entre esta piedra y la pared S. de la cueva, queda un estrecho pasillo de unos cuarenta centímetros, única entrada practicable, pero que podía cerrarse á modo de puerta, con una gran laja de piedra, que encontró allí derribada, la cual medía dos metros treinta y siete de alto por cuarenta y cinco centímetros de ancho. Estrechos boquetes practicados á cierta altura, á uno y otro lado de la entrada, servirían sin duda para poder atrancar la puerta, introduciendo en estas aberturas los extremos de una viga.

Delante de la empalizada queda un espacio, en parte derruído, y cuyas tierras por la parte W. debían estar contenidas por un muro hoy arrasado por las aguas. El nivel interior de la cueva dentro de la empalizada, hacía que por dentro quedara á la altura del pecho de una persona.

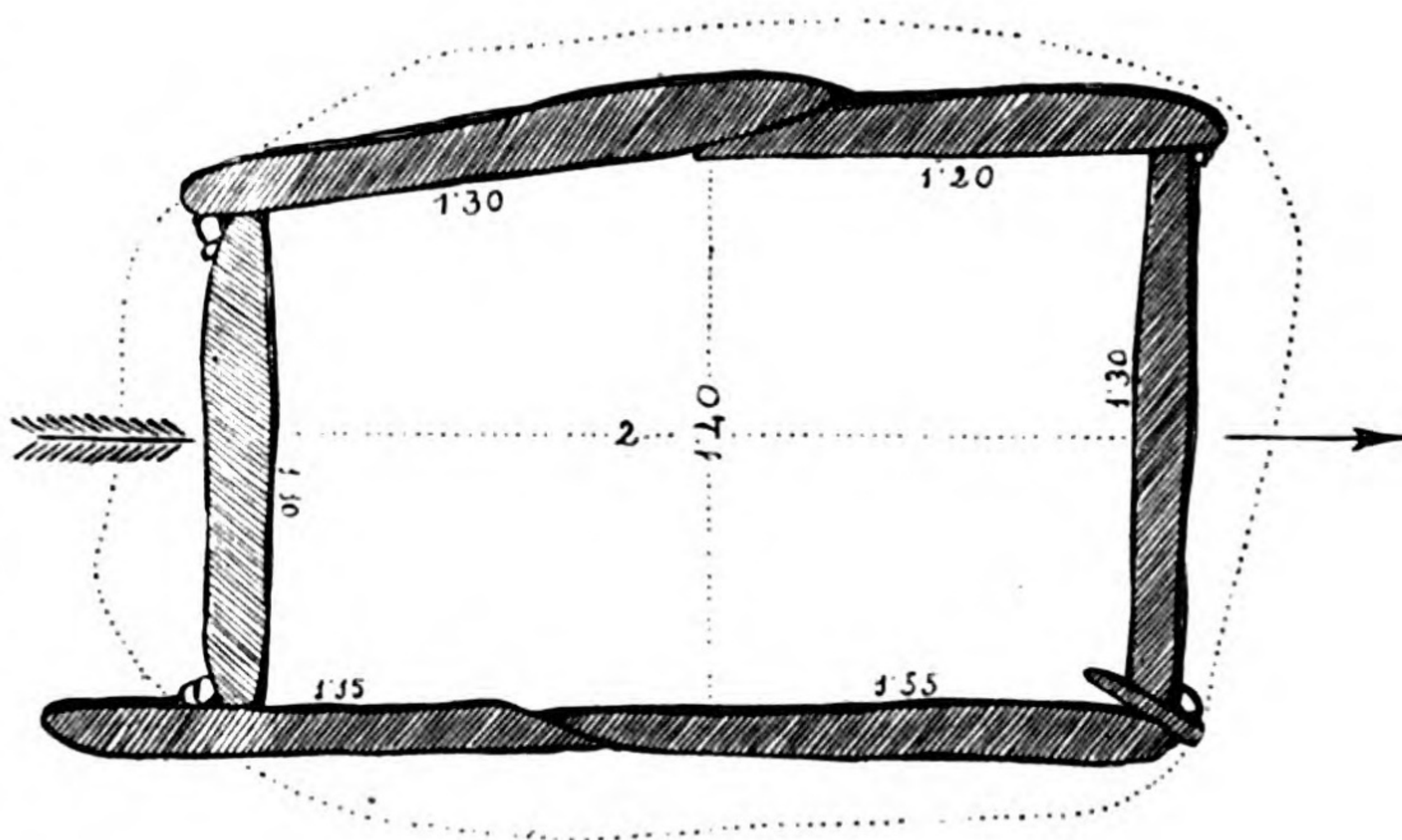

Fig. 24. — Dolmen la *Taula dels Lladres*.

Lo abrupto del sitio, lo estrecho y peligroso del sendero abierto en la roca para llegar á ella, lo angosto de la puerta y pasillo de entrada, el parapeto de piedras y la misma defensa que ofrecía con respecto á ella la cueva más alta de los *Encantats*, hacían de esta cueva, en aquellos tiempos, una fortaleza respetable y fácil de defender, gracias á los considerables trabajos para ello practicados.

A esta cueva, desconocida en el país, la denominó el Sr. Alfaras la cueva de la Puerta, por la que su entrada presentaba y en ella encontró numerosos fragmentos de cerámica, semejantes á los de la otra cueva, pero sin ornamentación alguna.

A época más remota se refieren otros objetos hallados también en las inmediaciones del Puerto de la Selva por su celoso é inteligente explorador Sr. Alfaras.

Son éstos 7 cuchillos de sílex, que miden de 10 á 16 cm. de longitud y fueron encontrados en una viña propiedad de don Antonio Marés y Nadal, en el sitio conocido con el nombre de la Pineda. (Fig. 23.)

Los monumentos megalíticos descubiertos por el Sr. Alfaras y que describe en sus interesantes apuntes, son tres *dolmen*, de los cuales sólo uno se encuentra medianamente conservado, y todos en las cercanías del Puerto de la Selva.

El primero de ellos es el llamado en el país *La Taula dels Lladres*, el cual se encuentra situado á la izquierda del camino que del Puerto de la Selva conduce á San Pedro de Roda, á poco más de media hora del citado pueblo, en un sitio llamado la Mora y á unos ciento cincuenta metros de elevación sobre el nivel del mar.

Como todos los monumentos semejantes de esta región, no merece en realidad el nombre de megalítico, pues levanta del suelo apenas un metro y medio.

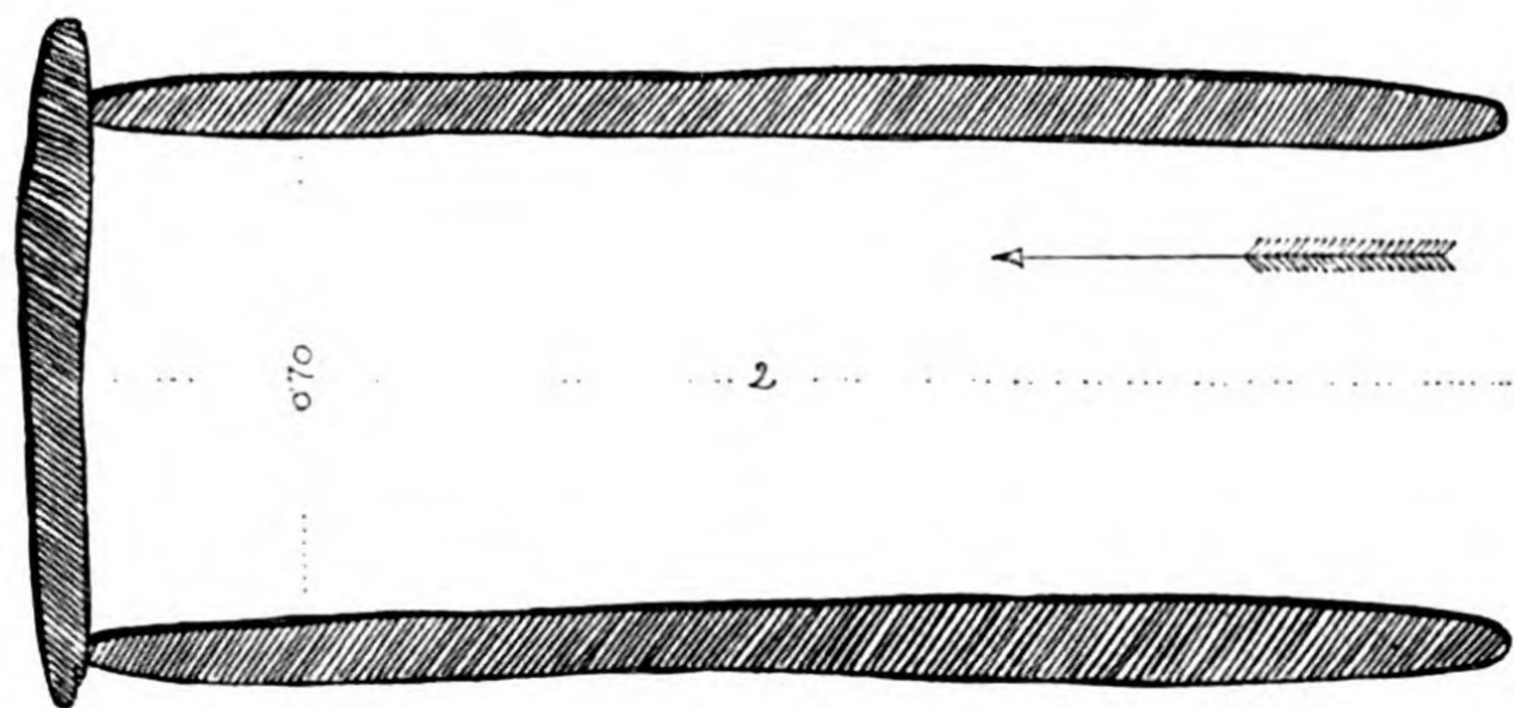

Fig. 25. — Dolmen de Taballera.

Está formado por una gran losa de piedra que descansa sobre otras dos en los extremos, y los costados los forman dos piedras á cada lado que no llegan á tocar con la losa superior ó tabla.

El eje mayor está orientado de N. á S. y las paredes formadas por las piedras laterales están algo inclinadas hacia dentro. La piedra que forma la cabecera del medio día mide un metro diez centímetros de ancho, por uno con veinte de alto, la del norte uno treinta por uno con cuarenta. Las dos piedras, que aparecen rotas del lado de levante, miden la una un metro cincuenta y cinco y la otra uno con quince y las de poniente también rotas, miden respectivamente un metro con veinte y uno con treinta. (Fig. 24.)

La tapa es una gran laja de piedra pizarrosa que mide de largo dos metros treinta y ocho centímetros por dos metros de ancho y veintidós centímetros de espesor.

La cámara que limitaban estas piedras mide dos metros de largo por un ancho de un metro cuarenta en su extremo norte y uno veinte en el sur.

El Sr. Alfaras hizo una pequeña excavación en la cámara sepulcral desde tiempo muy anterior violada, y sólo encontró algunos informes pedazos de cerámica tosca y valvas de un molusco del género *Patella*.

Cuentan las consejas del país, que en otros tiempos la comarca estaba infestada por cuadrillas de ladrones y que este punto les servía de cita repartiendo su botín y celebrando sus orgías sobre la losa del dolmen, y que por esta razón se le dió el nombre de la *Taula dels Lladres* con que se le designa en el país.

Otro de estos monumentos es el que el Sr. Alfaras denomina *dolmen de Taballera*, hoy desaparecido por completo, por haberle destruído para plantar una viña. Estaba situado á 6 kilómetros al E. del Puerto de la Selva en los límites de los mansos Paltré y Taballera.

Orientado hacia el Norte, formaba una cámara rectangular de dos metros de largo por setenta centímetros de ancho, cada uno de cuyos lados estaba for-

mado por una sola piedra ó laja pizarrosa, que medían las laterales dos metros de largo por cincuenta y cinco centímetros de alto al exterior, estando algo rotas en su parte más meridional. (Fig. 25.)

La superficie interior de la cámara estaba formada también por una gran losa sobre la que descansaban las laterales. La tapa hacía tiempo que había desaparecido, y levantada la losa del suelo no se encontró nada de particular debajo de ella. La forma y disposición de este monumento le aproxima más que á los verdaderos dolmen á los *cistus* que se construyeron en época algo posterior á los monumentos megalíticos.

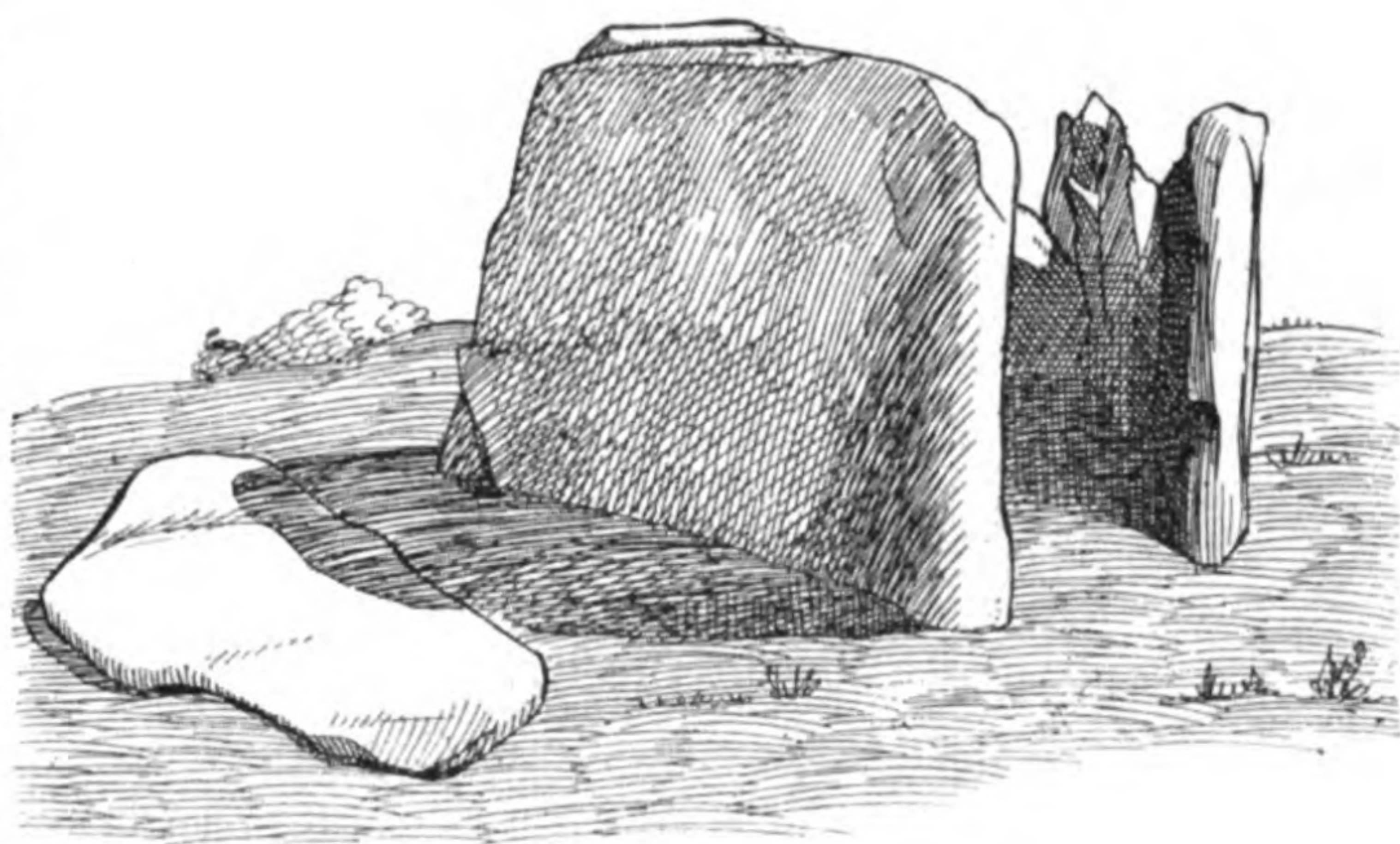

Fig. 26. — Dolmen *La Cendrera.*

El tercero de los dolmen del Puerto de la Selva es el llamado *La Cendrera* ó cenizero, hoy casi totalmente destruído.

Se encuentra situado este dolmen, en las estribaciones del pico de los Bufadors, uno de los más altos de la sierra de San Pedro de Roda (437 metros), en una meseta á unos 250 metros sobre el mar, limitada al N. por el barranco que forma el torrente del Infern, al S. por el de Trulls y al W. por la propia montaña de los Bufadors.

Allí, en medio de aquella meseta, cerca de las cuevas que hemos descrito, se encontraba el dolmen, que unos pastores codiciosos de los tesoros que creían debía encerrar tan misterioso monumento, derruyeron volcando su tapa y parte de sus piedras laterales.

Cuatro losas de pizarras cristalinas algo inclinadas hacia dentro forman tres de los lados de este monumento, y falta la que cerraba su frente y la cubierta que tapaba la cámara sepulcral. El dolmen está orientado en su eje mayor de E. á W.

La losa de la pared N. la forma una sola piedra de un metro setenta centímetros de largo, la del lado E. otra que mide poco más de un metro y la pared Sur la forman dos lajas casi iguales de ochenta centímetros de largo, y la tapa que entonces se hallaba derribada cerca del dolmen, lo mismo que la piedra del lado W. medía un metro cuarenta centímetros de largo por noventa centímetros de ancho. El grueso de estas lajas de pizarras cristalinas era por término medio de diez y seis á veinte centímetros. (Fig. 26.)

La cámara interior de este pequeño dolmen forma un espacio trapezoidal de un metro treinta de largo por noventa centímetros de ancho en su lado E.

y sólo cuarenta y seis en el W., y tendría cuando la tapa estuviera en su sitio un metro de alto. Las junturas que quedaban entre la unión de las piedras estaban cuidadosamente tapadas con piedras más pequeñas. Por la parte E. al nivel del suelo, varias piedras marcaban por fuera en la cabecera del dolmen un espacio semicircular del mismo diámetro que el ancho de éste, y en cuyo centro se veía una losa rectangular de poco más de medio metro, levantada la cual nada se halló.

Los pastores que violaron esta tumba dicen que la hallaron llena de ceniza, quizás porque faltando la piedra de entrada se había encendido fuego en su interior para resguardarle del viento, y por esta razón la dieron el nombre de la *Cendrera* ó cenicero con que parece se la conoce en el país.

Este conjunto de objetos y estaciones prehistóricas que exploró el Sr. Alfaras pertenecen á varias estaciones prehistóricas, que desarrollaron desde el final del período neolítico hasta las primeras épocas de la edad del hierro, denotando la existencia de razas pobladoras de aquella montaña que nos hacen pensar en los feroces y duros indigetes apegados á las cuevas de que nos habla Festo Avieno en su conocido poema.

PICTOGRAFÍAS ANDALUZAS, por MANUEL GÓMEZ-MORENO.

IERRA de Mágina es lo más elevado de un macizo montañoso, de formación jurásica, que puja entre Granada y Jaén, una de cuyas estribaciones septentrionales, el Asnatín, forma en su base amplia meseta y una cortadura gigantesca, bajo la que se fundó la moderna villa de Jimena, dejando escondidas tras de sí Torres, Albanchés y Bedmar, todo ello dentro de la cuenca superior del Guadalquivir, á poco de su confluencia con el Guadiana menor.

Dicha cortadura, que denominan allí *cimbra*, de cara á norte y con bravío ceño, ofrece, en medio de su tajada mole, una concavidad, hasta donde fácilmente se llega por una especie de retallo en la roca, que á distancia parece camino, y sin embargo es demasiado gigantesco y abrupto para deberse á la ruin mano del hombre. Jimena queda como medio kilómetro hacia noroeste; á menos distancia, por oriente, la ermita y manantial de Cánava, que presta su nombre á aquellos contornos; y de frente se dominan, la sierra de Bedmar y cerro de Fique; la Loma, con Baeza y Úbeda; los terrenos de Linares, heredera de la famosa Castulo, y la sierra Morena en lontananza (Fig. 1).

Dicho socavón es la cueva de la Graja, muy visible desde lejos y conocida siempre; mas ningún cuento fraguó sobre ella la fantasía popular, ni sus pinturas, aun observadas desde que hay memoria, llegaron á estimarse por antiguas. Sólo en 1902 corrióse fama de ellas; don Eduardo Cobos, ilustrado granadino y notario de Jimena, subió á verlas, dióme noticia de ellas como pudo, y á su buena amistad debo ahora cuantos medios eran deseables para el buen logro de mi exploración; simultáneamente, don Pedro Torres, jefe del Archivo de Indias, obtuvo por su parte algunos datos, sin lograr hacerles valer entre las personas á quienes consultara, y así se ha estado aquello hasta el presente.

La cueva, propiamente dicha, es un simple agujero en la roca, con desarrollo de uno á dos metros, y en su fondo otra cavidad menor y en alto; formado todo por un curso de agua subterráneo, allá en remotas edades. Como vestigios de la presencia del hombre, sólo se advierten allí, el pulimento que un sobajeo reiterado imprimió en las partes bajas, el humo que ennegrece las altas, y algún corte, rudamente hecho en la piedra, como para agrandar aquello. Fuera, extiéndese un suelo de roca viva, casi llano y de unos quince metros cuadrados, con dos paredes en ángulo, hacia sur y oeste, cuyo vértice ocupa la cueva, y que se mantiene á cubierto del cielo gracias á una saliente peña; es, pues, lo que llaman

Fig. 1. — La cimbra de Cánava con la cueva de la Graja (Jimena: Jaén).

los prehistoristas un *abrigo*. Su acceso está por oriente, á lo largo del acantilado; y aunque allí entra poco sol, expuesta como se halla hacia norte la rinconada, en cambio está muy á resguardo de los aires lluviosos de sudoeste. El agua, cayendo gota á gota del techo, forma pozas en el suelo; y antes hubo de manar con más abundancia, puesto que una gruesa costra de concreciones calizas recubre los sitios expuestos al chorreo. En cuanto á la piedra, es una caliza muy compacta, blanca y con fósiles de carditas, al parecer, variados en tamaño (Fig. 2).

Posición dominante, refugio y agua han podido atraer siempre á cazadores, pastores y muchachos hacia aquel sitio; mas ello no basta para justificar el desgaste y pulimento, que, á fuerza de un roce muy asiduo, se produjo en el suelo y en retallos aun los menos capaces para sentarse, así dentro de la cueva como por todo el abrigo, revelando quizá mucha concurrencia de gentes en aquel sitio, á favor de circunstancias desconocidas, sobre las que me abstengo de fantasear, si bien sugiere algo extraordinario el ver llenas sus paredes de extrañas pinturas. Respecto de visitadores curiosos, los que dejaron nombres y fechas escritos por allí, son todos recientes, y no lo parecen menos las mutilaciones con que, á golpes de piedra, van borrándose algunas de dichas pinturas; pues, naturalmente, una vez que la atención y el interés se han fijado en ellas, ha de excitarse

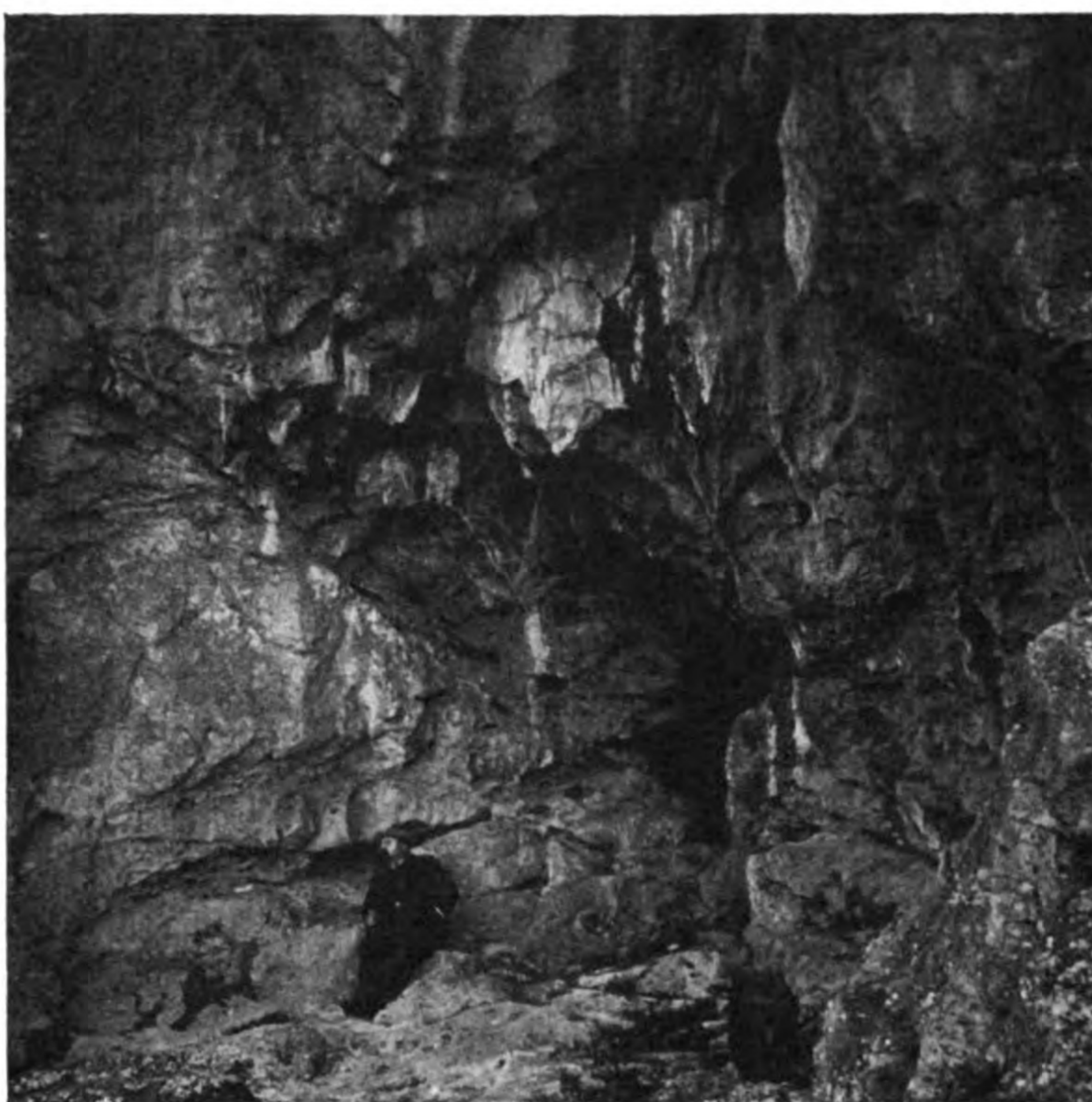

Fig. 2. — La cueva de la Graja.

el instinto de los bárbaros modernos para destruirlas. Y henos aquí ya de frente al problema arqueológico.

En efecto, los dos lienzos de peña que forman pared ante la boca de la cueva, en extensión como de cuatro metros sobre la izquierda y tres á la derecha, están salpicados de dibujos hechos á pincel con cinabrio, en los puntos lisos y resguardados, y siempre al alcance de la mano, salvo un grupo, el más copioso é intacto, al que con trabajo puede llegarse (Fig. 3). Otras han podido desaparecer bajo los sedimentos calcáreos arriba referidos, según parece comprobarse en algún sitio, y de ser así, tendremos prueba evidente de su antigüedad. El color achocolatado de tales pinturas baja á vermellón cuando un roce violento aligera la masa de cinabrio; pero en el grupo aludido más alto hay tres figuras hechas, después que las otras, con vermellón de buena calidad — que así me lo pareció, más bien que almagra. — Su persistencia es tal que ni frote ni agua las borran ni aun debilitan, y permanecen bien conservadas, salvo donde se ha puesto empeño en deshacerlas á fuerza de golpes. Indudablemente, el color se usaba líquido, disuelto en sangre acaso, y á pincel, formando trazos ya sutiles ya gruesos hasta más de un centímetro. Sépase que el temple hecho con suero de sangre es inatacable al agua; lo usaron nuestros moros, y quizá se tiñó y decoró mediante él nuestra cerámica prerromana; además, pudo inventarse por acaso: recuérdese cuánta fuerza y solemnidad se atribuye á escribir con la propia sangre, reminiscencia tal vez de una idea primitiva; mas como ella se decolora rápidamente, hubo de ocurrirse el mezclarla con una substancia mineral roja, y fué lo bastante.

Las figuras de la cueva no exceden de quince ni bajan de tres centímetros en largura. He aquí adjunta copia de todas ellas, á partir desde el extremo izquierdo, hacia donde primero se llega; sin otra variación que aminorar distancias entre las figuras aisladas, y señalando bien sus agrupaciones. Lo principal

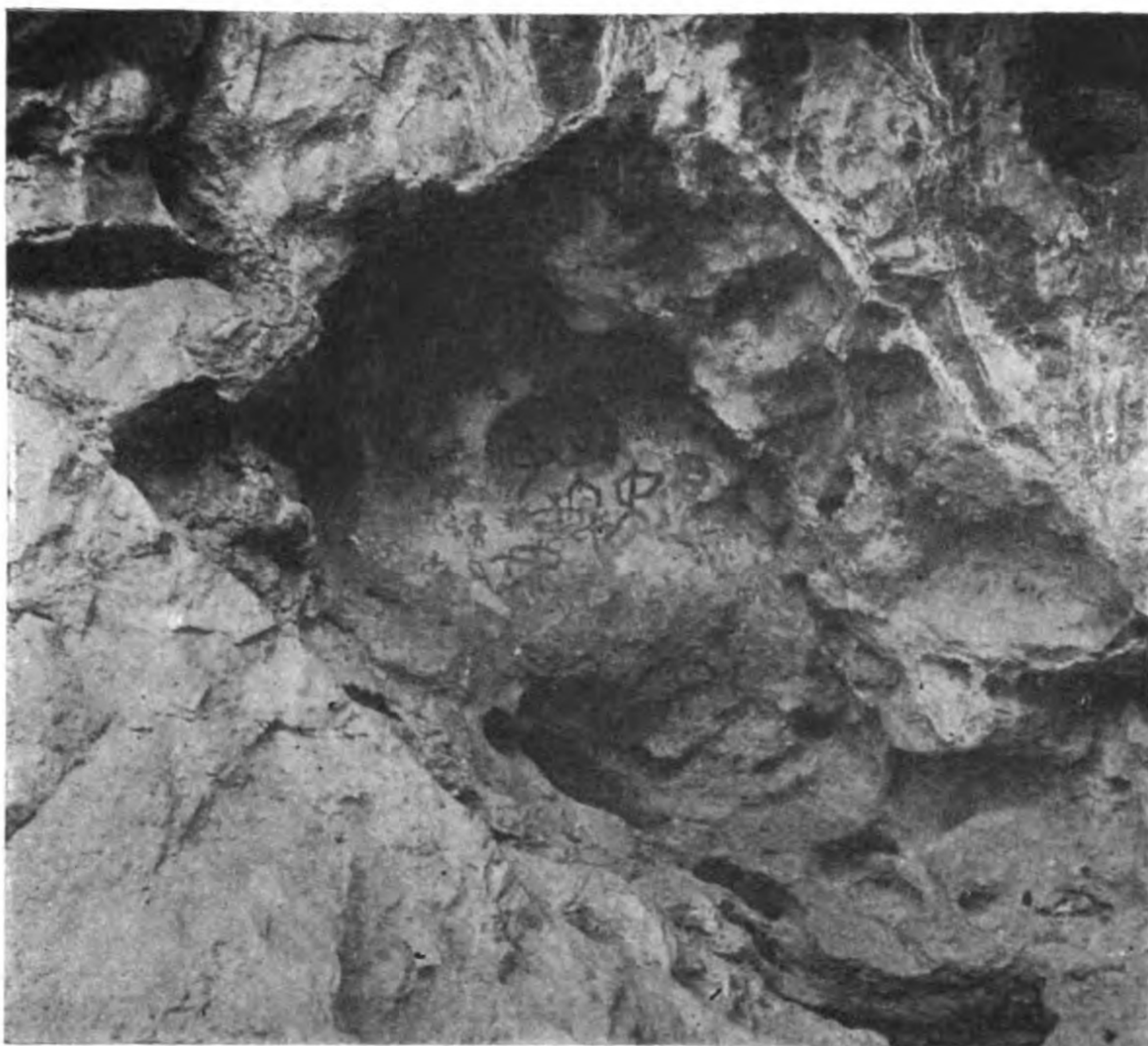

Fig. 3. — Grupo alto de pinturas en la cueva de la Graja.

va dibujado sobre calcos y fotografías, y dejo indecisas las pinturas borrosas, aunque sean fáciles de restituir algunas por sus repeticiones. (Figuras 4 á 8.)

Apenas cabe cuestión para el bien avisado, respecto de la autenticidad y vejez de estas pinturas. Un fraude reciente es inverosímil, siendo ellas conocidas de tiempo inmemorial por las gentes del pueblo. Que sean obra de pastores, opinión vulgar en Jimena, tampoco se hace creíble, porque las obras modernas de artistas autodidactas, llamémosles así, son imitaciones, más ó menos inhábiles y con heredados convencionalismos, de seres y cosas notorios y fáciles de reconocer, y valiéndose de procedimientos los más expeditivos: grabado, carbón, yeso, etc... Lo contrario que enseñan estas pinturas de Jimena, descabelladas en sus formas é inimitables en su técnica para cualquiera del vulgo. Ciertamente nos hallamos ante obras, no de esparcimiento infantil, sino alusivas á una sociedad extraña y remota, bien anterior á la greco-fenicia, que precedió al dominio romano en nuestro país, bajo manifestaciones de arte ya conocidas y muy cultas. Los ejemplares análogos, á que llaman pictografías — cuyo distintivo es el diferenciarse de los meros signos y adornos y de las representaciones puramente artísticas — danse como fenómeno general en los estados primitivos de muchos pueblos, y ello es notorio, así como la gradación de aspectos que ofrecen. Originariamente sólo se ocurrieron al hombre verdaderas copias de seres naturales, que trazaba en pizarra y hueso ó en las bóvedas de las cavernas: la exactitud de impresión, ó sea un realismo vivísimo resplandece en ellas; son obras de arte valiosas, dentro de su simplicidad, y responden á un estado el más primitivo, prehistórico en absoluto y de salvajismo, según acreditan semejanzas con otros pueblos que han resistido á toda evolución ulterior. Progresando la vida humana, obsérvase luego un atrofiamiento en el espíritu de observación, dote soberana del salvaje, tal vez por efecto de la organización social; entonces sobreviene el amaneramiento, con la enseñanza de unos á otros, distinguiéndose, de una parte el positivismo, que se

ingenia por convertir en fórmula, en signo lo que antes era figura; y de otra, el arte que evoca la sensación estética en obras donde bastaran claridad y exactitud relativas para llenar su fin. Éste, el gran arte, vive dentro de sí, inmutable en sus ideales, como expansión necesaria é irreflexiva del alma, y es vida tan absorbente, que prevalece sobre las razones sociales, haciendo del artista un ser anómalo y fuera de la sociedad en cierto modo, un individualista irreductible; y he aquí por donde el salvajismo puede explicarse como una sociedad de artistas, ó ellos como supervivencias de salvajismo. Al contrario, quien no siente de arte supedita sus manifestaciones á fines positivos; no crea, pero inventa, y sus inventos hacen que la vida social evolucione y se desarrolle. El hombre juicioso ve siempre algo trascendental en el fenómeno; de observador se transforma en pensador; y el arte es para él un medio, una fuerza enderezada hacia razones últimas constituyendo la ciencia.

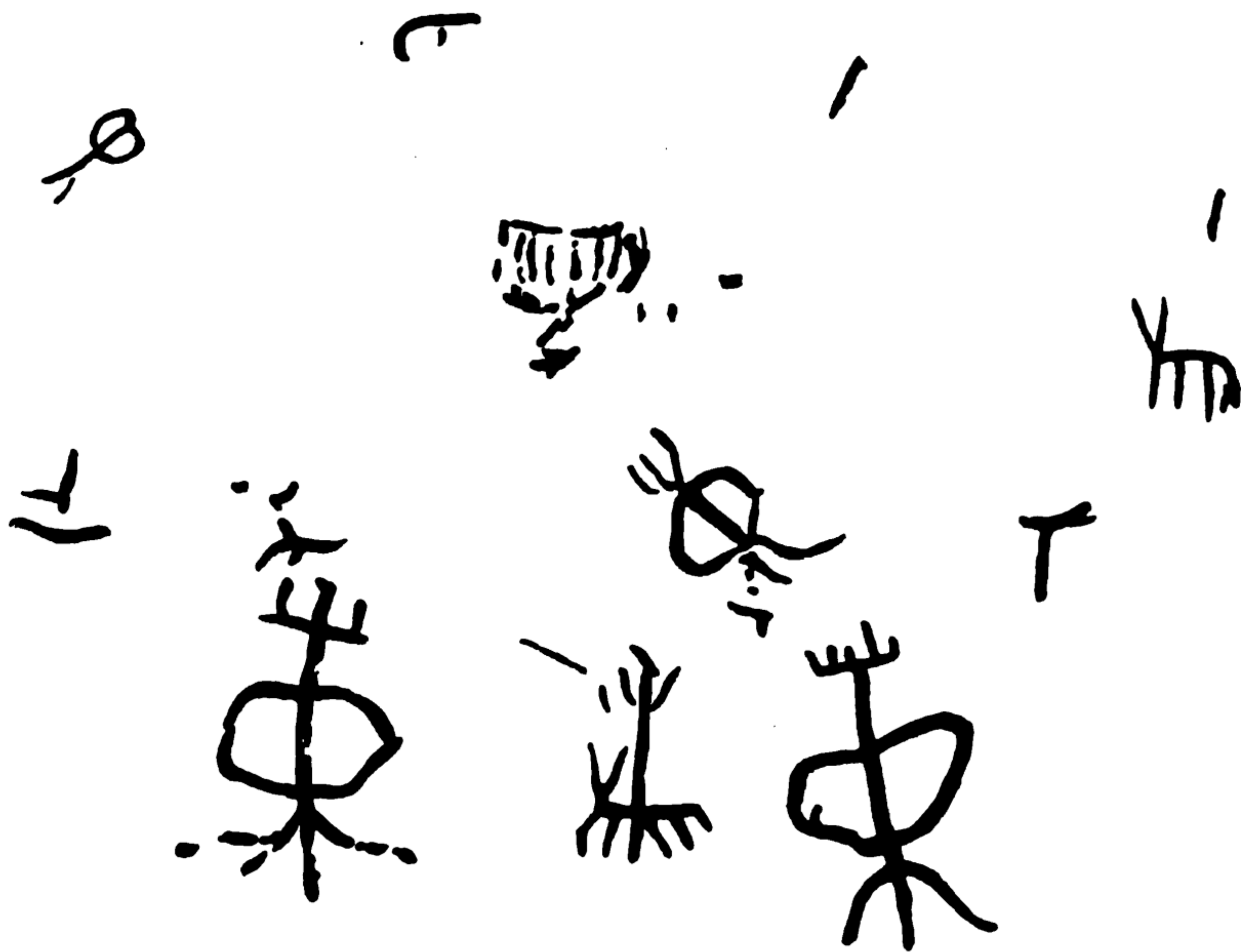

Fig. 4. — Pinturas de las cuevas de la Graja (Jimena: Jaén) Lienzo izquierdo (a) — Escala, 1 : 5.

Volvamos al tema: en los grabados y pinturas de Dordoña y de Santander, que se atribuyen al período magdaleniano, vemos un arte primordial de hombre salvaje, prehistórico á todas luces; su campo es la fantasía; si algo de ulterior revelaban, ello no imprime carácter, y así escapa á nuestra penetración. Las pictografías son, por el contrario, tan de rutina, sumarias, torpes y alejadas de lo natural, que bien se ve que no respondían al ciclo del arte, sino al de las ideas evocadas mediante figuras; es decir, que son signos y no imágenes; y han de atribuirse á una sociedad algún tanto avanzada, con sistema de escritura más ó menos embrionario, porque escritura en último término son las tales representaciones.

Ellas abundan por todo el mundo, como fase transitoria hacia el sistema jeroglífico y sus simplificaciones lineales, solamente abolido con la invención muy posterior y localizada del alfabeto; y aun hay pueblos, como los Pieles-rojas y Esquimales, que suministran ejemplares recientes, textos vivos, por decirlo así, de tal género de escritura ideográfica. Aquí en España parecen reconocerse

Fig. 5. — Pinturas de la cueva de la Graja. — Lienzo izquierdo (b) Escala, 1 : 5.

dos diversas escuelas de pictografías: La una, occidental y acaso menos primitiva, se relaciona con los grabados de megalitos bretones, irlandeses, etc. (1), correspondiéndole una peña en S. Jorge de Sacos (Pontevedra) (2), otras en la Beira alta, y «as Lettras» de Anciâes (Tras-os-montes) (3). Son inexplicables casi siempre sus signos, de aspecto geométrico por lo común y que á veces degeneran en adornos; además, nótase monotonía de formas, predominando corto número de ellas con escasa variación repetidas, y diferenciándose en cada grupo, como si, dentro de un mismo sistema, se mudase la clave de signos de unas localidades á otras.

La segunda escuela, más oriental y con nuestras pinturas de Jimena en primer término, es comparable á las «piedras escritas» de los Tuareg berberiscos, en el desierto de Orán y en Marruecos (4), dato quizá digno de considerarse, enunciada como está la hipótesis de un origen común entre españoles y cabileños. Añádanse ciertas vasijas del despoblado neolítico de los Millares (Almería), con grabados y pinturas, que guardan alguna similitud con las del Egipto prehistórico (5); y no es ello sólo, sino que en nuestra misma región, y conocidas relativamente desde ha muchos años, existen series de pictografías análogas. La principal es en Fuencaliente, dentro de sierra Morena, donde hay unas peñas y cuevas llenas de pinturas, que se enviaron copiadas, inhábilmente, al conde de Floridablanca en 1783 (Fig. 9); Madoz publicó de ello una noticia

(1) Copiados por Nadaillac, Mortillet, Cartailhac, Fergusson, etc., en sus conocidas obras.

(2) Se dibujó en lámina suelta de *Primeros pobladores históricos de la península Ibérica*, por D. Francisco Fernández y González. Otros grabados rupestres hay en el monte Carras (Almioite: Orense) de que dió noticia vaga Hübner; mas no es factible compulsar su cita en la Academia de la Historia (*Monumenta linguæ Ibericæ*, n.º XLVIII.ª).

(3) Leite de Vasconcellos: *Religiões de Lusitania*, I, págs. 361, 364 á 366.

(4) Fotografiada una de ellas por Du Taillis: *Le Maroc pittoresque*, pág. 33. Véanse también; Gsell: *Monuments antiques de l'Algérie*, I, figs. 10 á 14, y Bonnet: *Revue d'Ethnographie*, VIII, pág. 149.

(5) L. Siret: *Orientaux et occidentaux en Espagne* y *Religions néolithiques de l'Iberie*. — Capart: *Les débuts de l'art en Egypte*, figs. 13, 73 y sigs.

Fig. 6. — Pinturas de la cueva de la Graja. — Lienzo izquierdo; grupo alto — Escala, 1 : 4.

bastante circunstanciada (1), y más tarde los señores Góngora y Fernández y González se dieron por satisfechos con reproducir las copias susodichas (2); pero ésta es la hora en que nadie ha ido, que yo sepa, á estudiarlas directamente, según se merecen; y como entre nosotros quedan sin abordar las cuestiones algo nuevas y arriesgadas, tanto más viniendo por malas manos, síguese el no aludir á ello sino con recelosa parsimonia. La propia suerte corren otros signos, trazados en una peña cerca de Tarragona, en el valle del Ladrón, á unos doscientos pasos del manso de Llort, que se copiaron en 1830 (3); y porque guardan mucha semejanza con los de Fuencaliente, según reconoció Hübner, y no están publicados, aquí repito dicha copia, sobre calco hecho por don Antonio Blázquez á ruego mío (Fig. 10).

Una de las cuevas santanderinas, la del Castillo, contiene pinturas y grabados muy varios: unos, magdalenianos como los de Altamira; otros, inexplicables como los de la primera serie anterior, y también dos figurillas humanas parecidísimas á las de Fuencaliente, según reproducciones del Sr. Alcalde del Río (4). Al pronto, esta concurrencia parece desvirtuar lo dicho, respecto de

(1) *Diccionario geográfico de España*, VIII, pág. 201.

(2) Góngora: *Antigüedades prehistóricas de Andalucía*, figs. 70 á 78. — Fernández y González: *Primeros pobladores.....*, lámina suelta, con una copia diversa de las anteriores y acaso preferible.

(3) Por D. Félix Torres Amat, para la Academia de la Historia. Tomé la noticia de Hübner: *Monumenta.....*, n.º XIII.ª

(4) *Las pinturas y grabados de las cuevas prehistóricas de la provincia de Santander*. 1906. Lám. X, n.º 24.

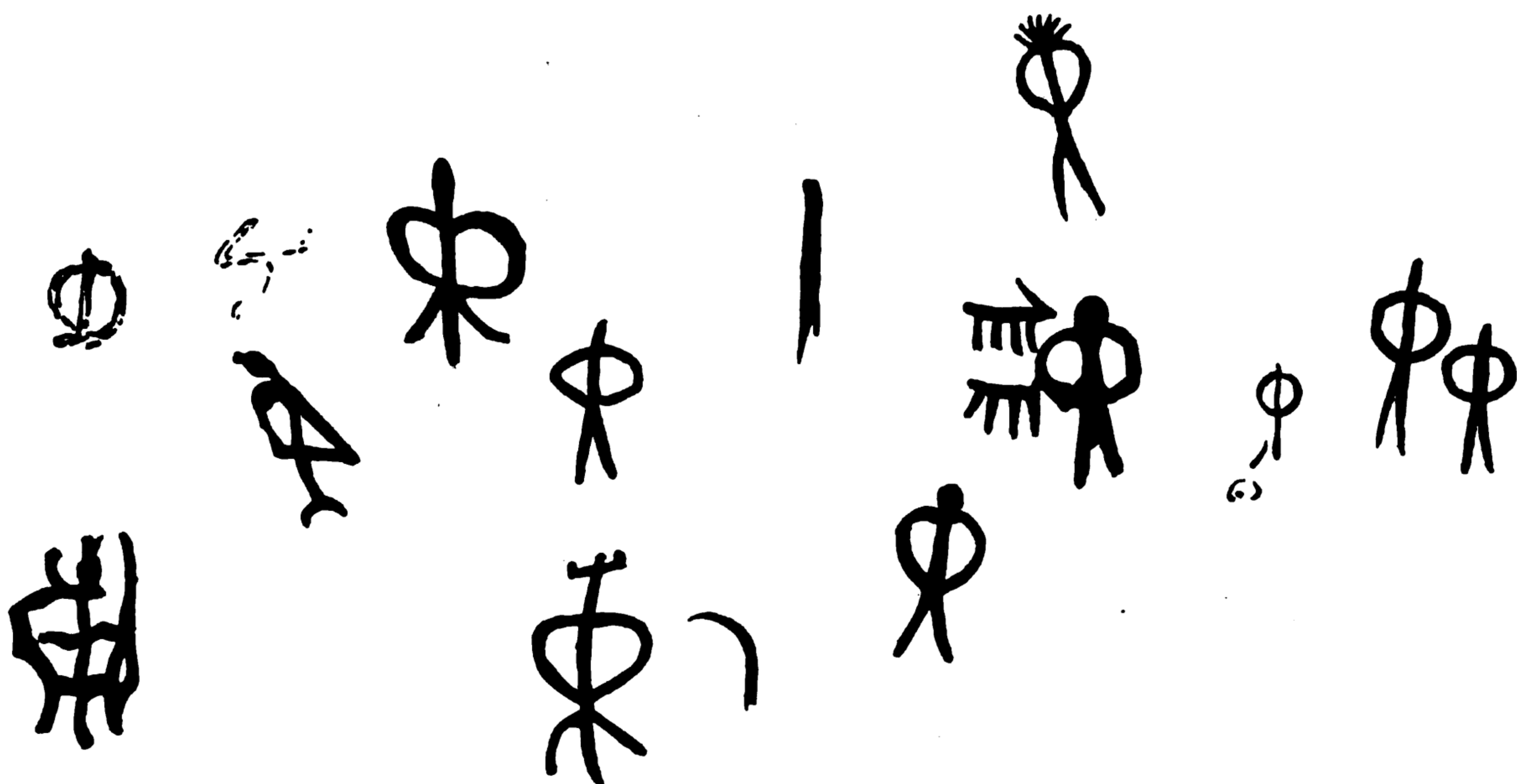

Fig. 7. — Pinturas de la cueva de la Graja. — Lienzo derecho (a)

una distinción cronológica y social entre ambos órdenes de representaciones; pero, lejos de ser así, el subsuelo de la cueva misma agrega brillante comprobación, con mantener, sobre vestigios magdalenianos como los de las otras cuevas pintadas, abundancia de pedernales y cerámica correspondientes al período neolítico, evidenciando que estuvo habitada la cueva en dos etapas diversas, que conciertan muy bien con las dos fases de arte aludidas.

Tambien Góngora dió á conocer las pinturas de otra cueva, cerca de Vélez Blanco (Almería), donde parecen rastrearse analogías con lo de la Graja; pero sus reproducciones, descuidadas y vagas, hacen poca fe (1); habrá, pues, de estudiarse todo ello nuevamente para que adquiera valor científico, sobre la base firme de criterio logrado ya mediante las pictografías de Jimena (2). Por ahora, baste considerar puntos de contacto entre estos ejemplares del oriente de la Península y de Berbería, y que en vista de ello se impone el agruparlos; no obstante, sus figuras varían demasiado, según lo dicho respecto de la primera escuela, para que se induzca un sistema de escritura fijo, comparable ni aun de lejos á los jeroglíficos orientales. Salvo un grupito de Jimena y otro de Tarragona, en todo lo demás ellas aparecen disociadas, y su repetición misma y desorden hacen creer que expresan conceptos simples, coordinados ó no; pero en modo alguno palabras, y menos aún sonidos.

(1) Obra citada, figs. 81 á 87. El autor se valía de artistas amigos para sus reproducciones, pues él no dibujaba. El cementerio que allí cerca exploró debe ser de moros, á juzgar por los datos que él mismo aduce.

(2) El Sr. Leite de Vasconcellos (*Religiões*....., I, pág. 389 nota, y fig. 430) habla de pinturas hechas con ocre rojo en losas de algunas antas (dólmenes) de la Beira alta, con hombres, cuadrúpedos y *arabescos*. No reproduce sino dos figuras humanas muy sumarias, y ello es insuficiente para formar juicio.

Ahora tratando de explicar las pictografías de Jimena, hallaremos que abundan en imitaciones de seres animados, más que las otras de España. Con esfuerzo no pequeño, habremos de adivinar, efectivamente, algo humano en aquella turba de figuras constituídas por una curva cerrada y una recta vertical atravesándola, que por abajo se bifurca ó trifurca, más ó menos arqueada, y por arriba suele rematar en grupos de líneas cortas, á modo de penacho ó corona, y, dos ó tres veces tan sólo, en algo redondo que podría llamarse cabeza: serán el esquema de un hombre puesto «en asas», ó sea con las manos en la cintura, actitud de que no recuerdo ejemplos antiguos sino en pequeños bronces ibéricos [1], en figurillas votivas cretenses de bronce y arcilla [2], y en los sarcófagos caldeos de Warca, atribuídos al período de los reyes Partos [3]. Pero, como en las piezas cretenses menos rudas no se llevan á la cintura las manos sino al pecho, es de creer que así sea la actitud real, de adoración acaso, aunque, para hacerla más sensible, resulten doblados hacia abajo los brazos; y aun rigurosamente así lo expresan muchas de nuestras pinturas, con dejar buen trecho entre brazos y piernas. Respecto de la triple extremidad por abajo, pudiera ser la de en medio un taparrabo, cual se ve en dibujos australianos [4], y nótese que las esculturas cretenses de Hagia Triada muestran un apéndice análogo [5]. Finalmente, los muñecos de Jimena, con sus diversas formas de remates, acusando tal vez jerarquías, inician lo convencional, el signo entrando en acción, según tendencia más desarrollada en Fuencaliente.

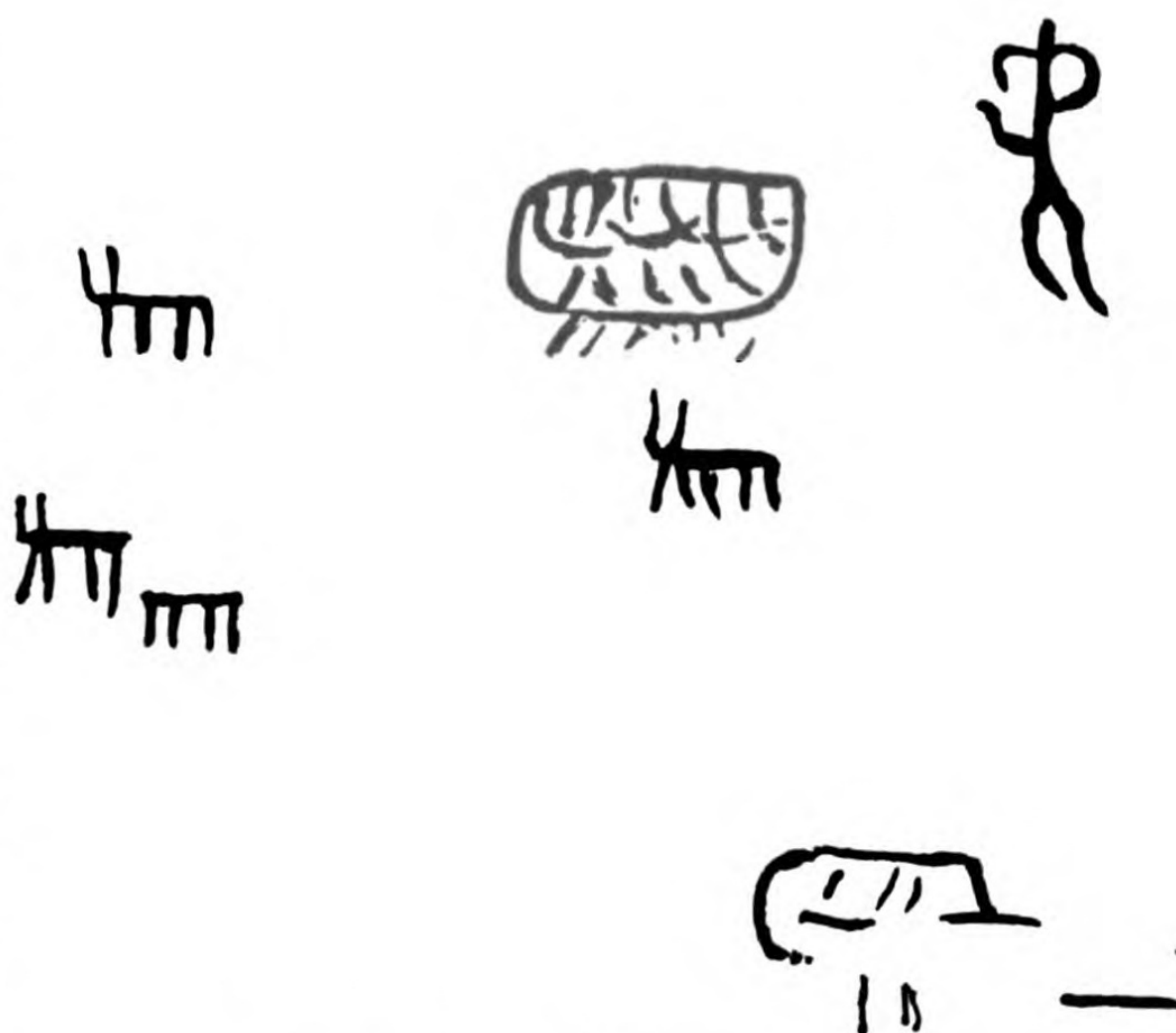

Fig. 8. — Pinturas de la cueva de la Graja. Lienzo derecho (b)

Fig. 9. — Figuras de Fuencaliente, según copias del siglo XVIII.

Otras representaciones inducen á ver con certeza cuadrúpedos, con sus orejas ó

(1) Mélida: *La colección de bronces de D. Antonio Vives*, figs. 12 y 18.
(2) Maraghiannis: *Antiquités crétoises*, I, láms. XXIX y XXXIII.
(3) Muchas veces reproducidos, por ejemplo en Gayet: *L'art Persan*, págs. 87 y 89.
(4) Andree: *Ethnographische Parallelen und Vergleiche*.
(5) Mosso: *The Palaces of Crete and Their Builders*.

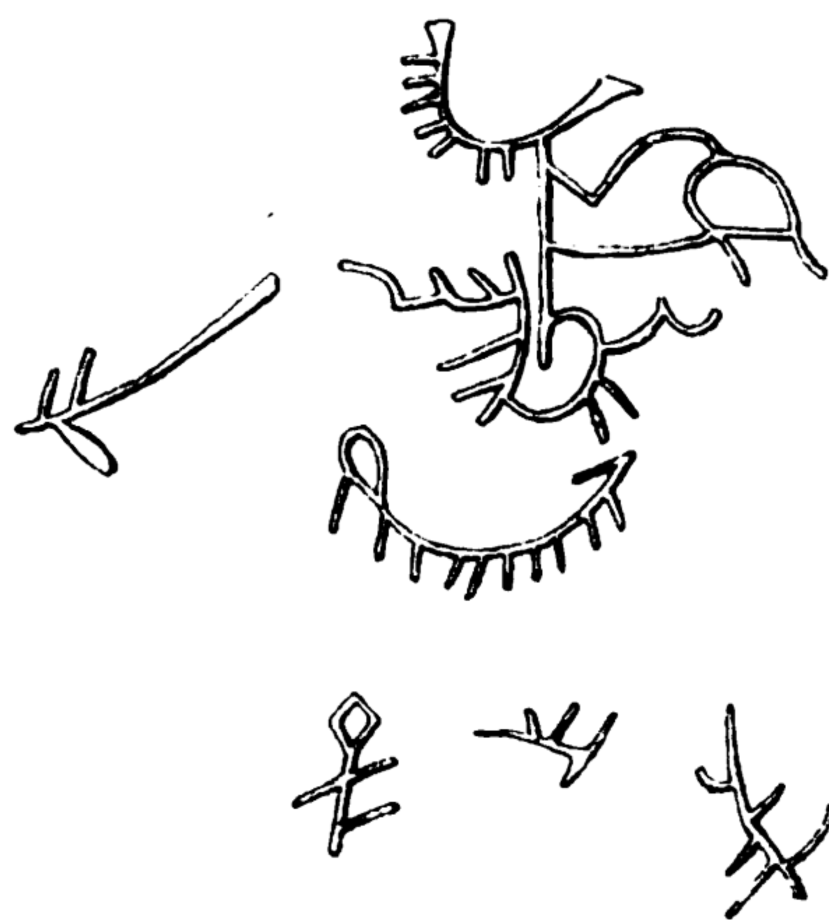

Fig. 10. — Grabados rupestres, cerca de Tarragona, según dibujo.

cuernos, como toros, á veces; pero en los más casos es imposible discernir á qué especies corresponden; alguno parece adivinarse montado por un hombre, y con más claridad reconocemos otros hombres puestos junto á reses. Una representación, sorprendente por su fijeza de líneas, es de un pulpo, con grandes ojos, y ocho tentáculos, dos de ellos extendidos y los otros cayendo en sinuosas líneas (Fig. 12). Ignoro si algún otro molusco, acaso un argonauta, significarán dos rectas en ángulo agudo, y pendientes otras cinco onduladas, que hacen recordar uno de los signos jeroglíficos hititas ( ) contenidos en el sello bilingüe de Tarcudimo (1). Hay más figuras, de aspecto diverso, mal conservadas ó indefinibles, que no acierto á explicar, y por último, unas rayas, como signos del todo convencionales probablemente. Son grupos de trazos paralelos, en número de seis, ocho y cinco, estos últimos ligados mediante otro por arriba, que implican idea de numeración; también, otras pinceladas gruesas, ya simples ya en forma de T.

Notabilísima es una agrupación de figuras, encajada en angosta oquedad de la peña, donde se perciben seis ó siete signos inexplicables, salvo un pequeño pulpo acaso, y debajo un cuadrúpedo; en tal disposición, que podríamos juzgarla como jeroglífico propiamente dicho. No basta, sin embargo, su aspecto, y desde luego que en vano he buscado concordancias formales entre ello y los signos egipcios, hititas y cretenses (Fig. 13).

De todo lo susodicho, el pulpo dice relación precisa con algo conocido, bastando ello para esclarecer el misterio de tan peregrinas obras. Efectivamente, una de sus variedades, que llaman octópodo, es atributo artístico de un solo pueblo, que yo sepa, el Egeo, en su doble manifestación neocretense y miceniana; persevera en monedas helénicas y etruscas de Eubea (Eretria), Sicilia (Siracusa) é Italia (Tarento, Cortona, Populonia), y ya no hallo más apariciones sino en nuestro suelo, donde le tenemos dos veces pintado sobre una de las vasijas arriba aludidas de los Millares (2). Respecto de esto, su preclaro descubridor,

(1) Berger: *Histoire de l'Écriture*, pág. 114.

(2) *Religions néolithiques*, pág. 24, y láminas IV y XIII, donde se reproducen huesos pintados y vasijas grabadas con otras representaciones del pulpo mucho más libres, pero seguras, y procedentes de los Millares, Almizaraque (Cuevas de Vera) y Gorafe (Granada), siempre en estaciones neolíticas. Más ejemplares van dibujados en las páginas 10 á 12, cuyo modelo originario apenas es reconocible, pero su carácter de símbolo religioso parece indubitado.

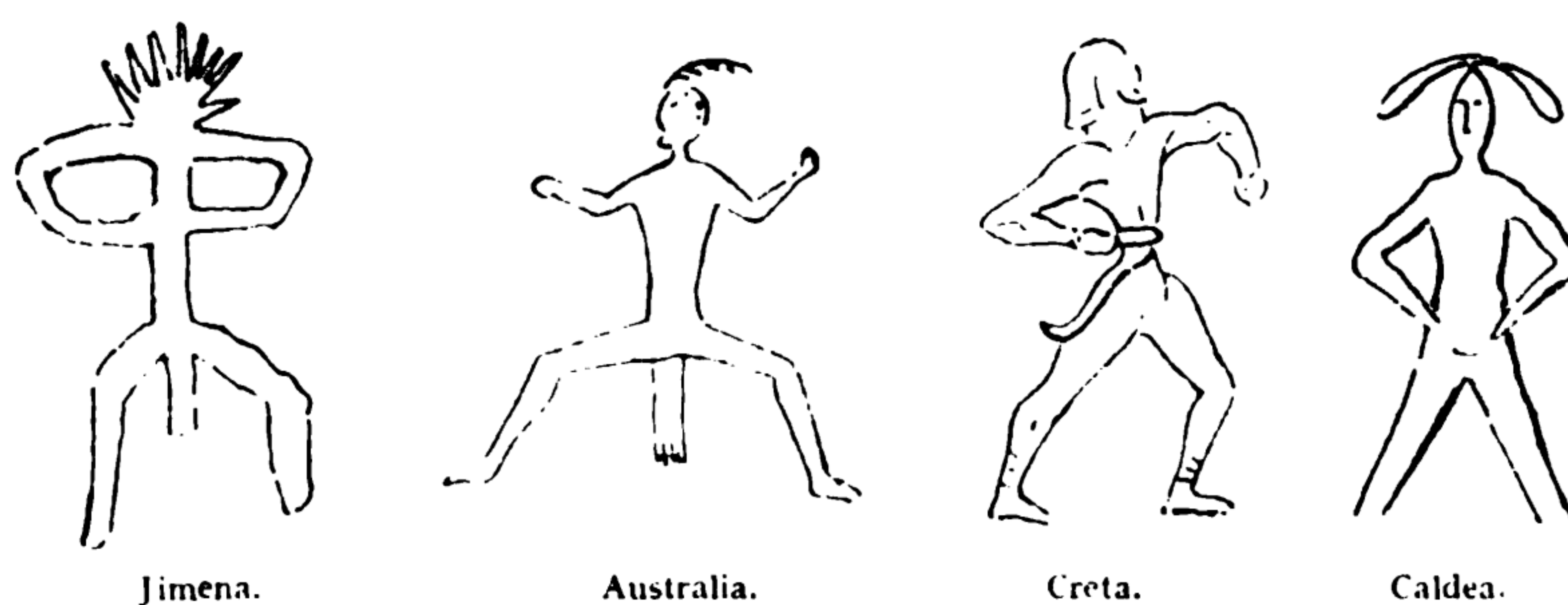

Fig. 11. — Comparación á base de las figuras de Jimena.

don Luis Siret, ha hecho patentes muchas concordancias egeas que brillan en el arte de dicha localidad, como también su clasificación dentro del período neolítico, y así lógicamente cabe atribuir al mismo nuestras pinturas.

En los Millares, cerca del golfo Urcitano, gran puerto natural, harto mejor que Almería, en lo antiguo, cuando las arenas del río de Andarax no habían llegado á colmarlo, son explicables las influencias exóticas; y aquel despoblado misterioso pudo ser metrópoli de colonizaciones por mar remotísimas, como infiere el Sr. Siret, atraídas por nuestra riqueza de suelo, antes y mejor que Tarragona, Cartagena y Cádiz. Desde allí el acceso á la cuenca alta del Guadalquivir es directo y fácil, de suerte que los Millares, Jimena, Vélez y Fuencaliente, donde nuestras pictografías radican, pudieron ser jalones de una misma intrusión; respecto de Tarragona, su gigantesco recinto habla demasiado alto en voz egea, y véase cómo parecen orientarse hacia el otro cabo del Mediterráneo las localidades referidas. Nótese que, tierra adentro como está Jimena, la representación del pulpo no habría de surgir espontáneamente, sino que, ó se la copió de obras extrañas, ó sus autores procedían de país marítimo, según es más verosímil, en atención á que la figura de la cueva no proviene de los tipos estilizados del pulpo, que el arte egeo y aun el ejemplar de los Millares suministran, sino que directamente se inspiró en el natural, suprimiendo la masa de cabeza que los ejemplares orientales conservan siempre. Por consecuencia, resulta verosímil creer de origen egeo — tomada esta designación en sentido geográfico amplio — á los pintores de la cueva, desgarrados hacia nuestros países antes que el arte hubiese convertido por allá en temas decorativos las antiguas pictografías, y asimismo antes que otros signos lineales modificasen el carácter de su escritura, cual hoy se va descubriendo con sorpresa vivísima.

Del arte oriental primitivo, que había de responder á éste del neolitismo español, ha deparado ya Creta algunos monumentos análogos, en vasijas y sobre todo en sellos con representaciones ideográficas, muy afines de las españolas, si bien distintas [1]; además, conocemos un foco de población, como reflejo distanciado pero sincrónico del mismo estado social, en Hissarlik, y paralelismos elocuentes suministra el Egipto antes de los Faraones. Luego, el arte y la escritura hicieron allí progresos enormes, que ya no alcanzamos en nuestros confines, como si la afluencia de orientales se hubiese cortado desde antes, dejando

(1) Evans: *Cretan Pictographs.* 1895.

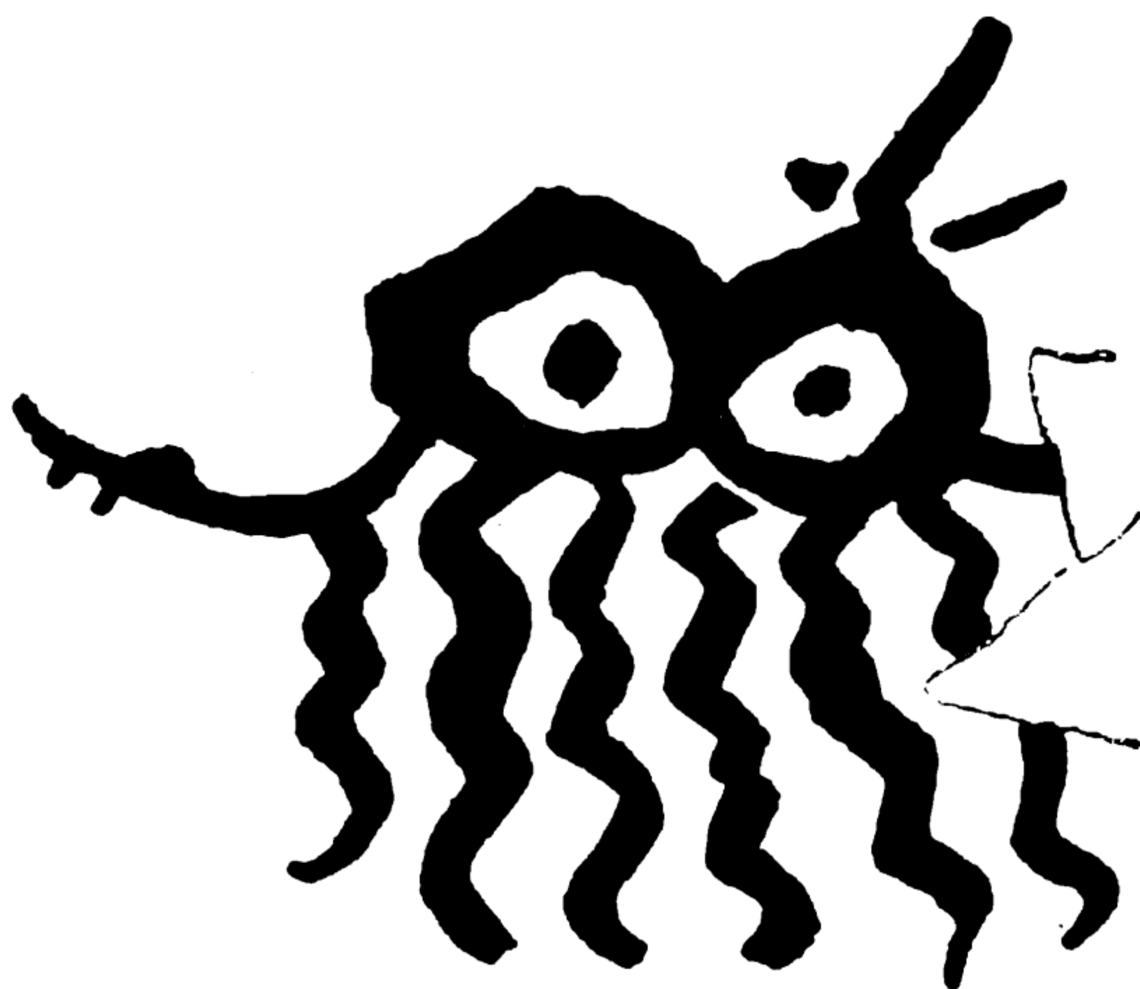

Fig. 12. — Cueva de la Graja: tamaño natural.

aquí por fase permanente lo que constituye el neolitismo; aislamiento que no parece convenir á lo que sabemos del sistema colonial fenicio, siempre irradiando desde la patria para refluir en su provecho, sino que más bien recuerda aquellos éxodos de pueblos emigrantes, que la tradición griega conmemoró bajo forma de mitos. Por lo demás, esta suposición nada tiene de nueva, ya que vienen todos reconociendo un puntual concierto de nuestro rico neolitismo con el arte de las costas orientales del Mediterráneo, bien lo testifiquen grandes obras de arquitectura, ó menudencias aglomeradas en las necrópolis, ó unos mismos símbolos religiosos.

¿Qué dirán las pictografías de la cueva de la Graja? Incertidumbre la más absoluta envuelve cuanto respecta á la sociedad neolítica; pero sobre el indicio que el culto de sus muertos suministra, probando creencias ultraterrenas muy vivas, y si consideramos el arraigo enorme que la teoría de los espíritus, maleficios, conjuros y amuletos ha logrado en la especie humana, tal vez no parezca inverosímil suponer aquella cueva lugar sagrado, como lo sería otra de Despeñaperros, donde aparecieron bronces votivos ibéricos á centenares (1); y créese no ser la única donde esto se ha verificado en la misma provincia de Jaén. Es posible que la cueva de la Graja obtuviese culto gracias á sus chorreras de agua, sabiéndose que ciertos manantiales fueron objeto de veneración primitiva, y es posible también que sus pinturas rojas valiesen como talismanes. Explicadas así, se comprenderá muy bien el papel ideográfico que desempeñaban, y su diferencia respecto de la escritura propiamente dicha.

Fuera de la cueva, se ha descubierto algo que sirve de complemento á dichas enseñanzas. Hallada en tierras de labor al pie de aquélla, conserva don Eduardo Cobos una hacha de piedra, con 125 mm. de largo, cilindroidea y pulimentado tan sólo su corte. Además, junto al pueblo de Torres, como dos leguas desviado hacia sudoeste, se ha visto un sepulcro neolítico bien curioso, cuya noticia debo al mismo Sr. Cobos, poseedor de los principales objetos que encerraba. Ello fué en 1907, cuando llamó la atención de un labrador cierta gran piedra que cubría un hueco; reconociólo y apareció un pozo vertical, como de 1,50 m. de hondo y 0,90 de anchura, abierto junto á un gran acantilado, entre las peñas caídas del mismo; abajo, mostraba la roca viva una abertura lateral, como de un metro, y ella introducía en un covarrón, al parecer natural, de unos cuatro metros de amplitud y otra tanta altura, cuyo suelo, cubierto de petrificacio-

(1) Sanders: *Un centro de culto ante-romano en el Sur de España. Ateneo*, I, 376.

nes calcáreas, retenía envueltos muchos huesos humanos y productos industriales. Lo visto por mí ha sido: fragmentos de huesos largos y de costillas, parte de un cráneo y su maxilar inferior, que parece de hombre joven y robusto, mas no grande; un tazón, de 16 cmts. en su mayor diámetro y 10 de altura, con suelo convexo y paredes troncocónicas estrechando hacia la boca, sin asas, fraguado á mano y con el aspecto usual de la cerámica neolítica; le acompañaban otras dos vasijas análogas y aun más aplastadas; una hacha de piedra, de 11 cmts. de largo, y no muy pulimentada tampoco; varios cuchillos, de los consabidos de pedernal tajado á facetas, que alcanzarían unos 20 cmts.; una punta de lanza muy notable, hecha también de pedernal, toda á retoques, sutilísima, y en forma de triángulo, con 46 mm. de base por 110 de altura, y 6 de grueso máximo; por fin, una concha de cíprea, horadada para ensartarla. El tal sepulcro, con su pozo vertical, trae recuerdo de los hipogeos egipcios, chipriotas, fenicios y también sicilianos más antiguos, pero constituye novedad en nuestro suelo: compárese con las cuevas de Cesareda en Portugal, sin embargo.

Fig. 13. — Cueva de la Graja.

En tiempos ya relativamente modernos, habitaban el territorio en cuestión Oretanos, limítrofes de los Bastitanos, á quienes correspondía la ciudad muy cercana de Mentesa, hoy la Guardia. Ignórase de los Oretanos si formaban nación de por sí; mas lo probable es que fueran Túrdulos, y aun hay algún indicio, puesto que si Estrabón les atribuye la Andalucía alta, llegando hasta cerca de Málaga, Tolomeo á su vez no registra por allí sino Túrdulos y Turdetanos, que eran una misma gente, al enumerar sus ciudades. Lo que sí parece, es haber sido región minera por excelencia, si bien hacia la parte de Jimena no he visto sino alguna explotación escasa y moderna de hierro. A la parte septentrional del Guadalquivir era Castulo metrópoli de Oretanos, entre otras varias ciudades, sobre el paso de las regiones levantina y manchega para la Bética. En la banda meridional aparecen solas Tugia, al otro lado del Guadiana menor, y una ciudad de nombre desconocido, en territorio de Jimena precisamente, hacia ocaso, tan grande, fuerte de sitio y copiosa en vestigios romanos y de períodos anteriores, que de seguro logró una importancia excepcional, haciendo más raro el hecho de ignorarse su nombre (1).

Allí fué descubierto, de seguro, en 1618, el célebre vaso de plata con inscripción tartesia, mal llamado de Castulo, que apareció lleno de denarios roma-

(1) *Corpus inscriptionum latinarum*, II, pág. 451. Tres inscripciones más, que en el sitio he visto y leído, no aclaran tampoco el problema.

nos é ibéricos, ninguno posterior al año 90 antes de Cristo [1]. De allí proviene el bellísimo fragmento de jarro greco-fenicio, de cobre y plata, que compró en Granada el Sr. Vives y forma parte de su gran colección [2]. Allí hay aún capiteles corintios extrañísimos; otros del tipo dórico español, que constituyen propiamente un sub-orden nuevo; basas áticas, fustes remedando troncos de palmera, un leoncillo arcaico, un busto del Otoño junto á voleos de follaje, estelas sepulcrales y votivas, piedras de molino, enorme cantidad de restos arquitectónicos, y sepulturas con tazones elegantes, modelados á mano y teñidos de rojo. Además, el sitio está lleno de ruinas, indicando grandes edificios, un acueducto, aljibes, muralla de recinto, etc., desparramados en un altísimo cerro, que domina gran territorio, y por varias lomas y vertientes ligadas con él, bordeando el riato de Torres, que todo fué ciudad. Su ruina debió sobrevenir en tiempo muy antiguo, explicando ello la falta de cosas árabes que allí se observa, si bien hubo de conservarse una fortaleza en lo más encumbrado, de donde vino el llamársele aún cerro de Alcalá. Otro nombre, más comprensivo y antiguo, es el de heredamiento de Recena, que, desde el siglo XIII, designa aquellos contornos, por un despoblado con su torre, que se ve por bajo del sitio antiguo á no mucha distancia. Ahora bien, si éste heredó el nombre de la ciudad oretana, cabe fantasear alguna suposición, recordando la *Erisana* [3], donde Viriato acorraló al general Fabio Serviliano, y cuyo nombre abona en cierto modo un rótulo de ánfora del año 154, que parece leerse *Iresanum* [4]. De ello á Recena la derivación resulta fácil, y sin embargo todo es incertísimo.

(1) A. Delgado: *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España;* I, 149. El vaso está perdido, aunque el museo del Louvre muestra una burda falsificación suya.

(2) J. R. Mélida: Estudio arriba citado; lám. XXXI.

(3) Appiano: *Guerras hispánicas*, 68.

(4) Dressel: *Corpus inscr. lat.*, XV, n.º 4311.

L'ORFEBRERIA EN L'EXPOSICIÓ HISPANO-FRANCESA DE SARAGOÇA, per Joseph Gudiol, Pbre.

ENTRE totes les seccions que constituien la d'Art Retrospectiu de l'Exposició Hispano-Francesa de Saragoça sens dubte que no n'hi havia cap que fos tant interessant com la d'Orfebreria y més si donem an aquesta paraula l'amplitut necessaria per senyalar, no sols els objectes de metalls preuats, sinó també 'ls de metalls més basts, però fets a imitació dels d'or y argent y destinats a suplir aquests en els llochs aon no era possible l'adquisició de joyes d'alt preu. Tots aquests compendrem baix la denominació que encapça aquest article, parlant aixís dels exemplars presentats en tal Exposició, en les instalacions d'art antich, tant si son d'or y d'argent com d'aram o bronze.

Y posats a apuntar nostres observacions començarem pels objectes esmaltats, prescindint de llur destinació, puig que seria en gran manera difícil volguer metodisar parlant dels exemplars, agrupantlos per lo que son en si y donant importancia capdal a l'us a que foren deputats.

L'esmalteria de Limoges, la tant comunment citada *obra de limoge* dels inventaris antichs y especialment fins al segle XIVe, hi tingué interessantíssims exemplars. La Catedral d'Osca hi portà tres hermoses arquetes per reliquies, obra ja del segle XIIIe, dignes de gran nota. La que semblava més antiga presentava les figures esmaltades en l'aram que fou escavat, deixantli filets que resultaven els perfils de les figures, anant els colors en els clots que quedaven entre aquests. Era una mostra de l'esmalt dit pels francesos *champlevé*. Els colors eren el vert, el groch, dos blaus, el vermell y el blanch, vegentse burilats ab motius vegetals estilisats els campers, sobre 'ls que ressaltaven les representacions que eren el Crucifix entre Maria, l'Evangelista Sant Joan y dos angels portadors del sol y la lluna, a més de quatre personatges, sens dubte els escriptors de l'Evangeli, posats aquests dintre hornacines, dues per part. Aquestes figures anaven en la part anterior de la caixeta o dipòsit de reliquies; als costats hi ha dos personatges, potser Sant Pere y Sant Pau y en la cara anterior de la tapa a dues vessants s'hi trobava l'Epifania, ab els tres Reis que, seguits de llurs cavalcadures, se dirigien a adorar l'Infant Jesús que estava posat als braços de sa Mare dintre un cobert ab cortines que 's lligaven a les columnes. En la part posterior de l'arqueta, tant a la tapa com al dipòsit s'hi repetí una ornamentació ab els floronets característichs de l'esmalteria

Fig. 1. — Placa esmaltada de la catedral de Orense.

llemosina, notantse en tota l'obra la juxtaposició de colors, indicadora d'un periode florit d'aquella fabricació. Els campers en que ressaltaven les figures eren daurats imbricats, burilant ornamentació foliada.

Altre caixeta tenia les figures burilades en el metall y ressaltant ab son daurat, sols creuat pels perfils, sobre un fons d'esmalt ornat pels perfils de la estranya flora que ressalta en or sobre camper blau ab senzills tochs blanchs, verts, moradenchs y groguenchs. Les figures espressaven el viatge dels tres Reis, posats a cavall y ab les testes aplicades ab peces formant relleu, a diferencia de tot lo demés que era pla, l'Adoració al Nen Jesús y dos Sants, aquests posats als costats o testers del dipòsit de reliquies que com l'anterior té la cobertura a doble pla inclinat. La part posterior estava enriquida de florons.

La tercera de les arquetes osceses era de majors dimensions y demostrava esser més avençada de temps, deventse atribuir a finals del segle XIIIe. Sa part anterior presentava figures que son bellíssimes mostres d'imatgeria d'aram daurat, ressaltant sobre camper plè d'ornamentació que serpentejava en perfils daurats entre cavitats colorides d'esmalt blau y ab nuclis verts, blanchs y grochs. En la part devantera del caixó hi havia, dintre auriola, apuntada la figura de la Mare de Deu ab el Nen Jesús a sa falda, que beneeix la poma que aquella li presenta, notantse en l'exterior de l'auriola, en el camper, les representacions de quatre angels, fent costat an aquest conjunt les figures de quatre Apòstols. Sobre tals representacions en la tapa, com sempre formant teulat de doble ayguavès, hi havia les imatges d'altres quatre membres del Apostolat, un dels quals seria certament Sant Pere, y al mig la representació de l'Omnipotent dintre auriola ametllada y presentat *in sede majestatis*, sentat

Fig. 2. — Tester de caixeta esmaltat.

en bancal encoixinat, beneint ab sa destra y mostrant ab l'altre mà sobre sos genolls el llibre de la lley. Al dors de la caixeta hi havia unes aplicacions de sis plaquetes ab representacions d'angels sobre esmalt y als costats les representacions de Sant Pere y Sant Pau.

La Casa Reial espanyola tingué en sa rica instalació altre petita arqueta de reliquies ab l'escena del martiri de Sant Tomas de Cantorbery, semblant o igual a moltes d'altres que 's veuen en coleccions y museus. Pertanyia al segle XIIIe, mostrant els campers casi únicament blaus ab els florons tan especials de la fabricació llemosina, y les figuretes daurades, ab caps de relleu aplicats.

Entre 'ls esmalts llemosins s'havien de comptar també el Crucifix dit del Cid, de Salamanca, ab corona reial, ample cinctori blanch, com un pali sembrat de tochs d'or que aguantés la tovallola blava, altre Sant Crist semblant y dues creus formades per ample placa d'esmalt escavat y formant florons, sobre la que ressaltava el Crucificat, una d'elles de ben notables dimensions, uns quaranta centimetres d'alt, semblants en tot a una que 's guarda en el Museu Episcopal de Vich, atribuibles al segle XIIe. La Catedral d'Orense presentava una placa d'esmalt igualment llemosí sobre la que ressortia la figura de Sant Marçal, segons indicació d'una llegenda, pertanyent a un dels antichs palis o retaules-bancals com els de Silos, d'època semblant a les peces anteriorment apuntades. (Fig. 1.) La llegenda S. MAR — TIALIS indica clarament la procedencia francesa d'aquesta placa. Els acostumats colors característichs de la fabricació ornaven el *champlevé*.

Encar que no sia obra del tot esmaltada, ha de citarse aquí l'esplèndida imatge de la Mare de Deu de la Vega de Salamanca, obra llemosina de la segona meitat del segle XIIe, feta de fusta coberta d'aram repujat, cisellat y daurat, en algunes parts de la cadira enriquit ab la coloració de l'esmalt. La Verge-Mare vestida de mantell, toga y sobrevesta que deixa veure la sota-cota o túnica en el genoll dret, estava sentada en cadira de braços y respatller iguals, mostrant, dirigit de faç al poble, el Fill de Deu Nen, sentat sobre son genoll esquer, vestit de mantell creuat al cos y túnica, ostentant el llibre segellat en sa esquerra mentres beneeix ab sa dreta. La Mare calçava sabata de punta, sa esquerra restava posada com aguantant a l'Infant y l'altre mà havia d'haver sostingut una flor. Amples franges enriquides ab vidrots y pedrería ornaven els folgats vestits de Jesús y Maria, que avuy no llueixen pas les corones sobre son cap. La càtedra en que reposava l'erta figura de la Mare tenia com a motiu exterior cinch arcuacions, una a cada costat y les demés al darrera, formant hornacines ab archs y columnetes esmaltades, dintre les que ressaltaven, sobre camper daurat, una esllanguida figura d'Apòstol ab les vestidures colorides d'esmalt que va entre 'ls perfils del metall daurat de que està feta la figura, indicadors dels plechs. Les plaques anteriors del devanter de la cadira foren també esmaltades ab quatre mitges figures d'angels. Els colors de l'esmalt eren els blau lapis característich de la fabricació del migdia de França, blau celest, vert, groch, vermell y blanch. Pochs exemplars hi ha al mon que per sa conservació excepcional y bellesa, en relació ab el seu temps y materials empleats, puguin compararse ab aquesta importantíssima esculptura en la que els arqueòlegs han pogut observar una excellent disposició y captivant factura y que el poble ha mirat embadalit, principalment per anar rodejada d'una llegenda en la que hi jugaven els milions. Per qualsevol part que 's miri aquesta imatge omple de gran admiració, però sobretot observant el seu perfil desde la part esquerra. Els poms y cresteria de la cadira pertanyen evidentment a temps molt posterior a l'imatge.

Obra digna de detinguda menció es l'estatua jaent de mida natural dita de Don Maurici, el que posà la primera pedra de la Catedral de Burgos l'any 1221 y que fou bisbe burgalès desde 1213 a 1238. La cara y mans d'aquesta estatua son foses, el coixí y maniple son de planxa d'aram esmaltat a l'istil de Limoges, lo demés es de fusta coberta de planxes antigament daurades y enriquides de cabuixons imitant grossa pedrería. Els esmalts son de poca gama de color, ressortinthi únicament el blau lapis, el vert y blanch. El maniple presenta ornamentació ab aucells, a semblança de les antigues teles, y el coixí dóna una petita mostra ornamental enreixada y ab quadrifolis. La casulla mostra un motiu de flors de lis burilades, la dalmàtica o tunicela castells de triple torra, haventnhi altres dos en la part inferior de la solera en que van plans els peus de la figura, que presenta magnífichs detalls d'estudi per l'indumen-

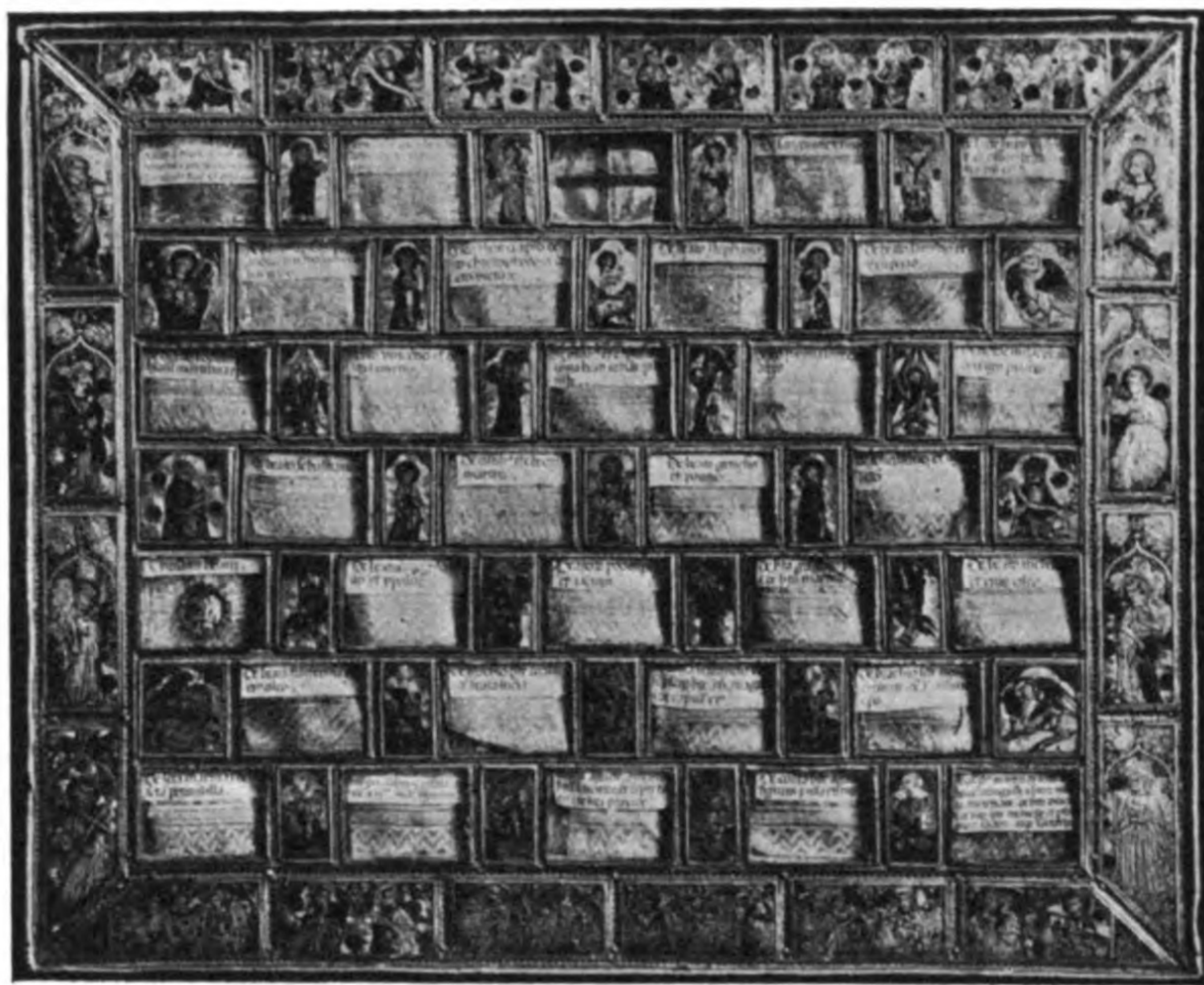

Fig. 3. — Reliquier de Roncesvalles.

taria pontifical, que la du completa, ab mitra y guants, alba y estola a més de les peces ja citades, la mà dreta en actitut de beneir y l'esquerra doblada com per sostenir el bàcul avuy dia desaparegut. Es de notar en aquesta figura la presencia dels motius heràldichs del castell y la flor de lis característichs del regnat del Rey de França Sant Lluis, fill de Blanca de Castella. Voldran aquestes figures del blasó donar a entendre quelcom sobre el naixement o l'origen del Bisbe Maurici, tant misteriós pels historiaires, aclarint el dubte de si era hispà, inglès o francès? S'haurà de dir per ventura, que tals flors y castells son posats a casualitat pel constructor llemosí que copia uns motius que ja havia posats a les plaques tombals dels fills de Sant Lluis, Blanca y Joan, morts en 1243 y 1248, conservades a Sant Denis? Difícil es, pels datos que nosaltres posseim, respondre an aquestes preguntes, però tals motius heràldichs creyem que son apropòsit per datar aquesta realment hermosa estatua jaent de Burgos com de mitjans del XIII^èn segle y d'una època de plenitut artística per l'encontrada aon se feyen obres com la senyalada.

En el pabelló marià de l'Exposició s'hi exposava un tester de caixeta de reliquies relativament de grans dimensions, presentant el Crucifix entre Maria y Sant Joan y les representacions del sol y la lluna. Les figures eren repujades en la planxa de l'aram y anirien daurades com els adornos serpentejants del camper que ressalten sobre esmalt blau ab tochs blanchs y verts que 's combinen ab l'esmalt vermell de la creu. Aquesta placa apar de finals del segle XIII^è y no seria pas estrany que fos una imitació de l'obra llemosina, probablement feta al Nort d'Espanya. De totes maneres el blau no es pas el característich dels tallers de Limoges. (Fig. 2.)

El Comte d'Arancentales tenia exposada entre els objectes del palau d'Art Retrospectiu una creu de planxa d'aram antigament daurada y ab el titol de la creu esmaltat, enriquida ab cabuixons de vidrieria: el Crist era obra fosa. Altre creu hi havia encar la part anterior de la qual era faltada de les peces

Fig. 4. — Detall del Reliquier de Roncesvalles.

d'aplicació y ab revers burilats. Les dues semblaven pertanyents al segle XIVè y fetes a imitació de l'obra del migdia de França.

L'esmalteria traslúcida o trasparentant el relleu del fons tenia a l'Exposició Saragoçana una peça de gran importancia. Era el quadro-reliquier conegut vulgarment ab el nom d'*ajedrez de Carlomagno* y vingut de Roncesvalles, resultant esser un dels joyells més capdalts que allà s'havien reunit. (Fig. 3, 4 y 5.) Tenia la forma d'un quadro d'argent daurat y esmaltat, constituit per un march que enquadra set rengles de petites cavitats pera les reliquies. En el march, en la part alta, hi havia sis peces ab dotze bustos dels profetes, abaix en altres sis planxes se veyen mitjes figures de vuit Apòstols y Sant Pau ab dos jueus que apedregaven el protomartir Sant Esteve. Als costats quatre esmalts ab les figures de Sant Pau, Sant Joan Evangelista, Sant Bartomeu y Sant Andreu en la part esquerra y Sant Pere, Sant Jaume, Sant Bartomeu y Sant Marçal en la dreta. El tauler enquadrat pel march tenia entre les trentadues theques de les reliquies, trenta una plaquetes d'esmalt, alternant en nombre de quatre o cinch a cada una de les set fileres o faixes que composen el tauler y disposades de manera que la placa central resultés la primera en

Fig. 5. — Detall del Reliquier de Roncesvalles.

dignitat entre totes. Essent aquesta una representació del Salvador triomfant de la mort, y atès l'orde en que van les demés, pot dirse que 'l conjunt vé a esser una figuració del Judici Final, cosa realment apropiada en un reliquier en que els restes dels Sants venen a tenir un avenç de la gloria que als cossos espera després de la resurrecció final. En la fila superior entre 'ls esmalts de Sant Joan Baptista y un sant bisbe, potser Sant Agustí, se veyen dos altres ab l'Anunciació; en la segona apareixien els símbols dels Evangelistes Sant Mateu y Sant Joan, que feyen costat a les plaques portant Santa Caterina, Santa Margarida y Santa Bàrbara; en la tercera quatre angels, els extrems Tronos de sis ales, figurats sobre una roda aludint al carro de Deu, y els altres portant la creu y la corona d'espines del Salvador; en la del mig dos profetes que fan costat a les figures de la Verge, Sant Joan Evangelista y el Salvador; en la vinent dos angels pregoners del Judici y altres dos ab improperis de la Passió tals com els claus y el flagell y llança; en la faixa sisena hi ha els símbols dels Evangelistes Sant March y Lluch y al mig tres homes sortint de la tomba, dels que dos se distingeixen per la tiara y per la corona reial. En la darrera fila hi ha quatre esmalts ab figures de morts ressucitant a la veu de l'Angel.

Es impossible desconèixer l'alta importancia del magnífich joyell de Roncesvalles, atribuible a mitjans del segle XIV^{è} y digne per si sol d'acreditar una fabricació. Els colors de l'esmalt eren d'una brillantor y trasparencia extraordinaris, presentantse el seu groch, blau, avinat, y vert, vidriats y clars per no deixar perdre el més petit detall que l'orfebre burilà en la planxa de plata:

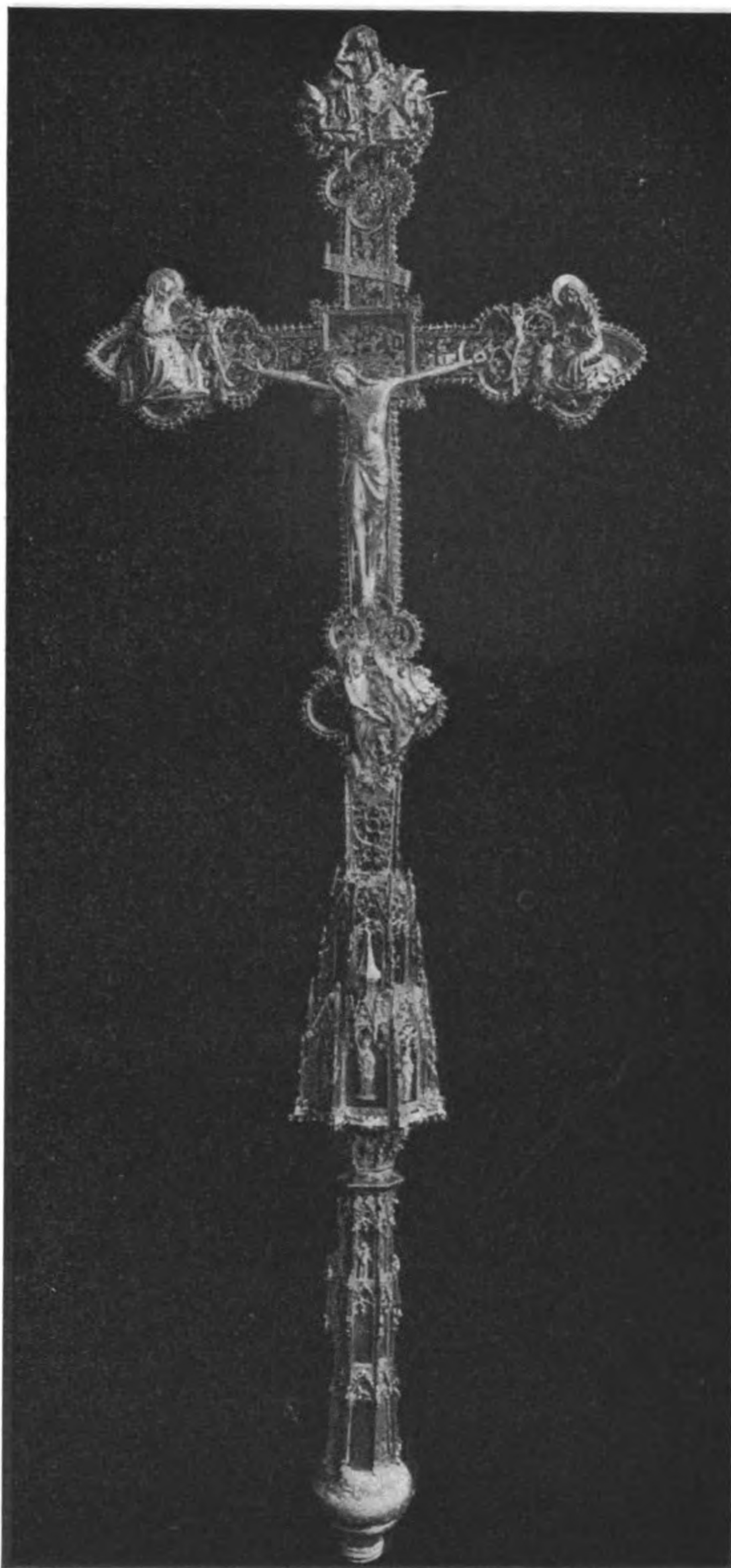

Fig. 6. — Creu processonal de Linares.

sols el color vermell restà opach y carregat de materia colorant. Per sort gran el reliquier porta marca o punxó que permet classificarlo com a procedent dels tallers de Montpeller. Les lletres d'aquesta marca estan constituides per una M ab senyal d'abreviatura, una O y una P ab un punt al cim que semblen correspondre al *Monspesulanus*, població per altra part prou veina del lloch d'aon procedeix el reliquiari.

Resultà també d'una ben notable importancia la creu processonal de Linares (Figura 6), si digna de menció com a obra d'argenter, més encar pels esmalts que portava en tota la creuera. Dèu esser obra de finals del segle XIVè o començ del XVè. Els esmalts de l'anvers figuren la Cena en la placa del mig; l'entrada a Jerusalem, els soldats guardant el Calvari, la llançada de Longí y l'Ascenció en els quadrifolis dels braços; la Flagelació y Lavatori dels peus en l'arbre superior, el Camí del Calvari en el braç dret, Jesús devant Pilat en l'altre, la Crucifixió en el tronch. Al revers, en els medallons quadrifoliats dels braços, hi ha les Maries en el Sant Sepulcre, l'Epifania, l'Adoració dels pastors y el Pentecostès; y en els espais que queden lliures les dònes y angel al sepulcre de Jesús, la Circumcisió,

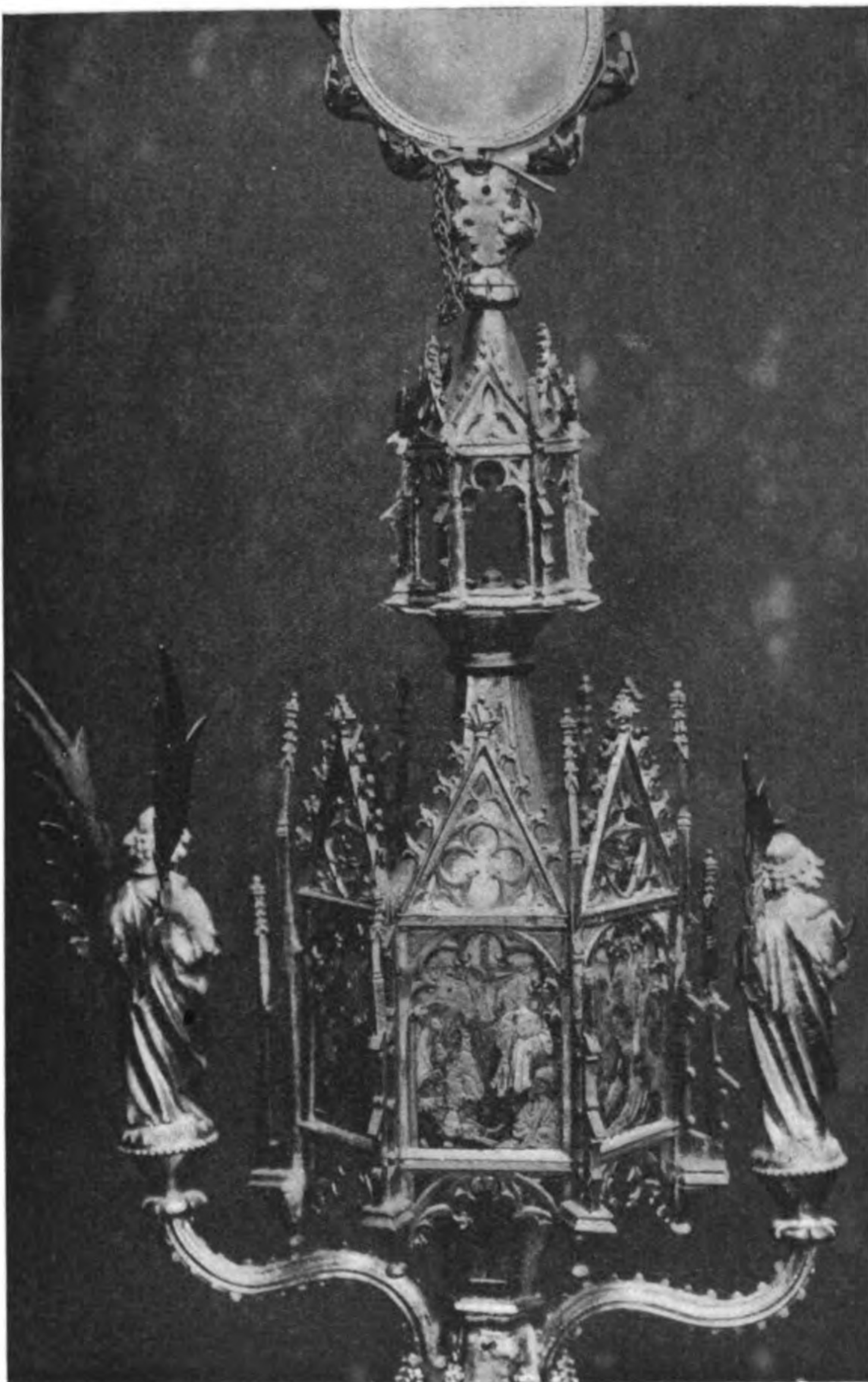

Fig. 7. — Detall de la Custodia de Tronchón.

l'entrada triomfal dels justos al cel y la gloria perdurable. Els colors d'aquesta extensa colecció iconogràfica són d'entonació fosca, poch transparents y brillants y no ben segurs ni afermats, però aixís y tot donen una sumptuositat extraordinaria a l'obra de l'orfebre. Veritat es que les composicions, especialment la central y les dels quadrifolis, son realment hermosos tresllats de lo que feyen els pintors dels retaules, habilment traduits en relleu baix per l'argenter. Desgraciadament aquesta creu no porta marca indicadora de sa fabricació, però tot indica esser obra del nostre pais. La forma de la creu y disposició de figures y ornamentació fa que hagi de suposàrsela catalana o valenciana y potser de fabricació morellenca, puig que es sapigut y molt natural el desig de proveirse de lo que a un li falta acudint al lloch més proper aon puga servirse'ns. Y Linares que poseeix aquesta creu té realment aprop l'antich taller de fabricació d'esmalts y orfebreria de Morella.

Podiem judicar d'aquesta fabricació per dos objectes de l'Exposició saragoçana, marcats ab punxó de Morella, tals com les custodies de Tronchón (Figures 7 y 8) y de Cuevas de Cañart. La primera té esmalts que poden compararse als de la creu de Linares presentant característiques iguals, encar que siga un xiquet més avençada que aquesta. En el cos reservat de la custodia de Tronchón, fet en recordança dels antichs sepulcrets de reserva eucarística

Fig. 8. — Custodia de Tronchón.

hi ha esmalts en que s'hi representa Sant Gregori resant la missa, cinch piadoses dònes rentant el cos de Jesús, representat imberbe, però ab la llaga de la mà, el pessebre de Bethlem, la lapidació de Sant Esteve, la Crucifixió y Santa Ursula. La marca de fàbrica porta en dues linies, dintre un espay quadrangular, MOR — ELA fent indubitable l'atribució.

La creu de Valdeconejos té també esmalts en els seus quadrifolis, en la peça central de l'anvers, puig que la de l'altre part es una substitució, y en les ensenyes que queden en el nú, pertanyent a les darreries del XVèn segle. Els colors son ben encertats en quant a trasparencia y tonalitats que son la morada, verda, blava, groga y canyella, a més d'un vermell y un negre opachs. Les figures son el pelicà, la Mare de Deu, Sant Joan y l'home redimit per la sang del Crucificat, a més dels símbols dels Evangelistes que van al revers. El punxó d'aquesta creu ens parla d'una fabricació ja sabuda, tal com la de Barcelona, puig que la marca es la tant coneguda ab una creu y les lletres BA — R C K, en dues linies.

Saragoça tingué durant el XVèn segle y la primera meytat del XVIèn bons esmaltadors a color quelcom trasparent. Ho demostrava un càlzer exposat pel capítol de Sant Pau en que s'hi veuen, mal conservats, un esmalt ab el calvari en el peu, altre ab Jesús *in sede majestatis* en la patena, a més dels quadrifolis en que van els escuts ab àguiles esplayades y llunes, sobre una faixa dels colors blau, melat y vermell, escuts que potser facin referencia al Arquebisbe Lope Fernández de Luna (1352-82). Aquestos esmalts si 'ns els imaginem restaurats devien ser mellors pel seu dibuix que no pas pel colorit que es bastant opach. La marca ab una creueta y les lletres CES y al dessota l'AVG no donen lloch a dubte respecte a la fabricació de tal càlzer.

Fig. 9. — Capça de guardar hosties.

Una capça de guardar hosties, d'argent daurat,

té també restes d'esmalt en la seva tapa ornada ab un escut tingut per dos lleons y mitjantsat d'àguila esplayada y faixes y llunes en els colors negre melat, roig opach, morat, groch y vert, aquest darrer hermosíssim com a color y trasparencia. Aquesta capsa no porta marca, però creiem en vista de les obres saragoçanes, que bé pot classificarse entre aquestes. Té al voltant de l'escut una interessant llegenda: ✠ PANIS : EST : H : ALTARI : VSITANDVS : ANTE : VERBA : SACRA, resultant, ab el seu delicat tancador y 'l treball de relleu per fixarhi l'esmalt en la tapa, tot una preciositat. (Figura 9.)

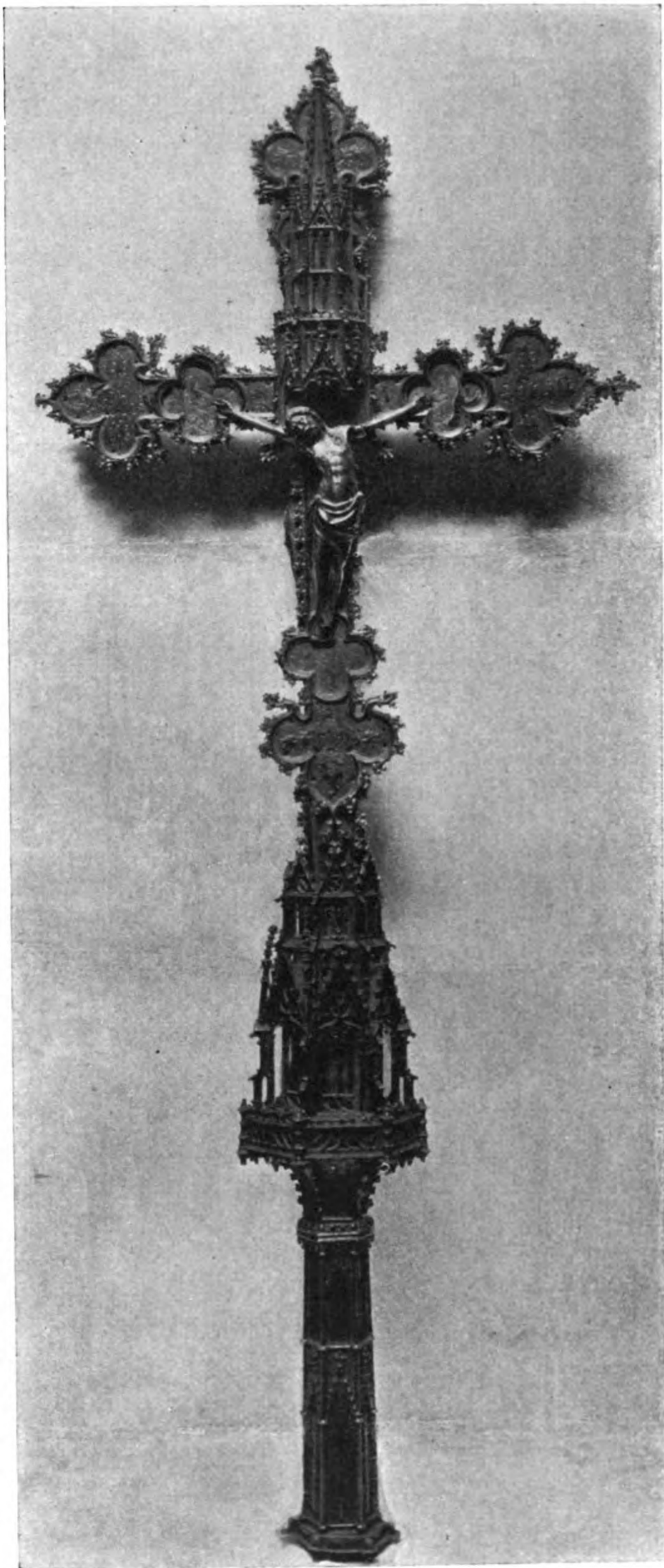

Fig. 10. — Creu de Muniesa.

La creu processonal d'Alcubiarre té 'ls quadrifolis esmaltats antigament y presenta la marca o punxó dels orfebres saragoçans del segle XVe, als que per altre part no acredita pas gaire. La té igual la bonica creu de Muniesa (Fig. 10) també ab medallons quadrifoliats en altre temps esmaltats y d'excelent dibuix, dignes certament del cisell que obrà tota la creu y del talent extraordinari que demostrà tenir l'autor de la magnífica esculptura del Jesús predicador y mestre que va al revers de la creu. La marca porta un lleó rapant y en dos linies el CES y l'AVG.

La creu de Lécera té també

en els quadrifolis restes d'esmalt, demostrant esser obra de finals del XVè. La marca varia, essent per això la saragoçana, formada per un lleó rapant y les lletres CES. Igual marca pot notarse en el càlzer de Muniesa en que 's veu en esmalt opach vert y vermell un escut d'armes de la familia Mur, ab creu de Calatrava, que es difícil sia de l'Arquebisbe Dalmau (1431-1458), puig que aquest càlzer té ja més caràcter de ser del segle XVIè que no del XVè.

Tots aquestos objectes indiquen que Saragoça s'ha de colocar entre 'ls tallers d'esmalteria traslúcida y opaca, ab l'esmalt donat seguint el procediment d'escavar el metall, deixant una cavitat que s'omplia de color que 'l forn vitrificava. Els exemplars senyalats indiquen com generalment l'esmalt trasparent de Saragoça no es pas un model de color y claretat, per lo que s'emplea juntament ab ell, ja en el XIVèn segle, l'antich procediment del *cloisoné* tant ben seguit a Limoges.

També Daroca tingué esmaltadors que feren vitrificacions més o menys traslúcides. Diferentes creus ho demostren clarament, tals com la de Cuencabuena que té 'ls quadrifolis ab restes d'esmaltat, obra de la segona meitat del segle XVè, vejentshi els colors blau, avinat, groch, canyella y vert, ab algun petit toch vermell, tot donat defectuosament. El punxó indicador del lloch de fabricació d'aquesta creu porta clarament la llegenda DAR.

Igual marca porten altres creus de finals del segle XVè y principis del XVIè, tals com una de Daroca, la de Tornos y la d'Albalate del Arzobispo, totes ab restes d'esmalt trasparent y segellades ab un punxó indicador del nom d'un argenter daroquí per nosaltres desconegut, que porta una I y una F. També la creu d'Herrera ja de plè segle XVIè, ostenta resquicies d'esmalt trasparent y porta el DAR.

Montçó ha de comptarse també entre 'ls tallers d'esmaltació de finals del XVè o principis del XVIè a judicar pel càlzer de Fortanete que porta al peu tres esmalts, dos d'ells heràldichs, l'un ab l'escut de la Mercè, l'altre quartelat de sol y peres, y el restant ab un Calvari ab Jesús, la Verge y Sant Joan. La marca porta + MVN y al dessota TIS +, no donant lloch a dubte respecte a la lectura.

La iglesia de Casp exposava un càlzer y patena ab esmalt en que es fama hi digué missa Sant Vicens Ferrer la diada en que 's firmà el cèlebre compromís de Casp. (Fig. 11.) El càlzer té tres esmalts rodons en el peu lobul-estrellat en dodecàgon, a més de sis plaquetes en el nus. Dos d'aquests darrers porten el bust de Jesús y de la Verge Maria, els altres presenten escuts ab creu blanca sobre roig o tres torres de plata sobre daurat. La patena té al fons altre esmalt circolar ab la mitja figura de Jesús beneint. Els colors son el rosa, vermell opach, gris, groch, vert y blau poch trasparent, donant combinacions bellíssimes com a notes de color. Aquest càlzer pot bé atribuirse als darrers anys del se-

gle XIVè, tenint gran importancia per sa marca indicadora de que fou

obrat a Avinyó, puig que porta la llegenda AVIN sota unes claus creuades, a més d'un punxó ab una creu de cinch braços y una B alusius al orfebre. Aquesta coneixensa del lloch de procedencia té una

gran trascendencia per quant ab molta versemblança deixa endevinar el lloch aon se treballaren els dós busts esplèndits que guarda la Sèu de Saragoça y que se sab foren regalats per l'antipapa Benet XIII en 1397 y en els que no 's veu marca. Els colors dels esmalts del càlzer de Casp, realment inconfonibles, son els dels esmalts ab figures que van en els collarins dels dos busts de la Sèu saragoçana. Però no es sols això, sino que el nú d'aquest càlzer permet per la seva forma classificar els altres càlzers d'aram daurat y creus processonals també d'aram y ab petits esmalts generalment del segle XVIè que 's troben en diferentes parroquies de nostra terra y de les que en té tot una serie el Museu Episcopal de Vich.

Té també esmalt traslúcit un admirable portapau exposat pel Capítol de Ciudad Real, obra conquesa deguda a Francesch Becerril y de la que parlarem més avall, puig que l'esmalt es lo de menys en aquesta joia extraordinaria de l'art del segle XVIè. També en presentava alguna joia d'igual temps,

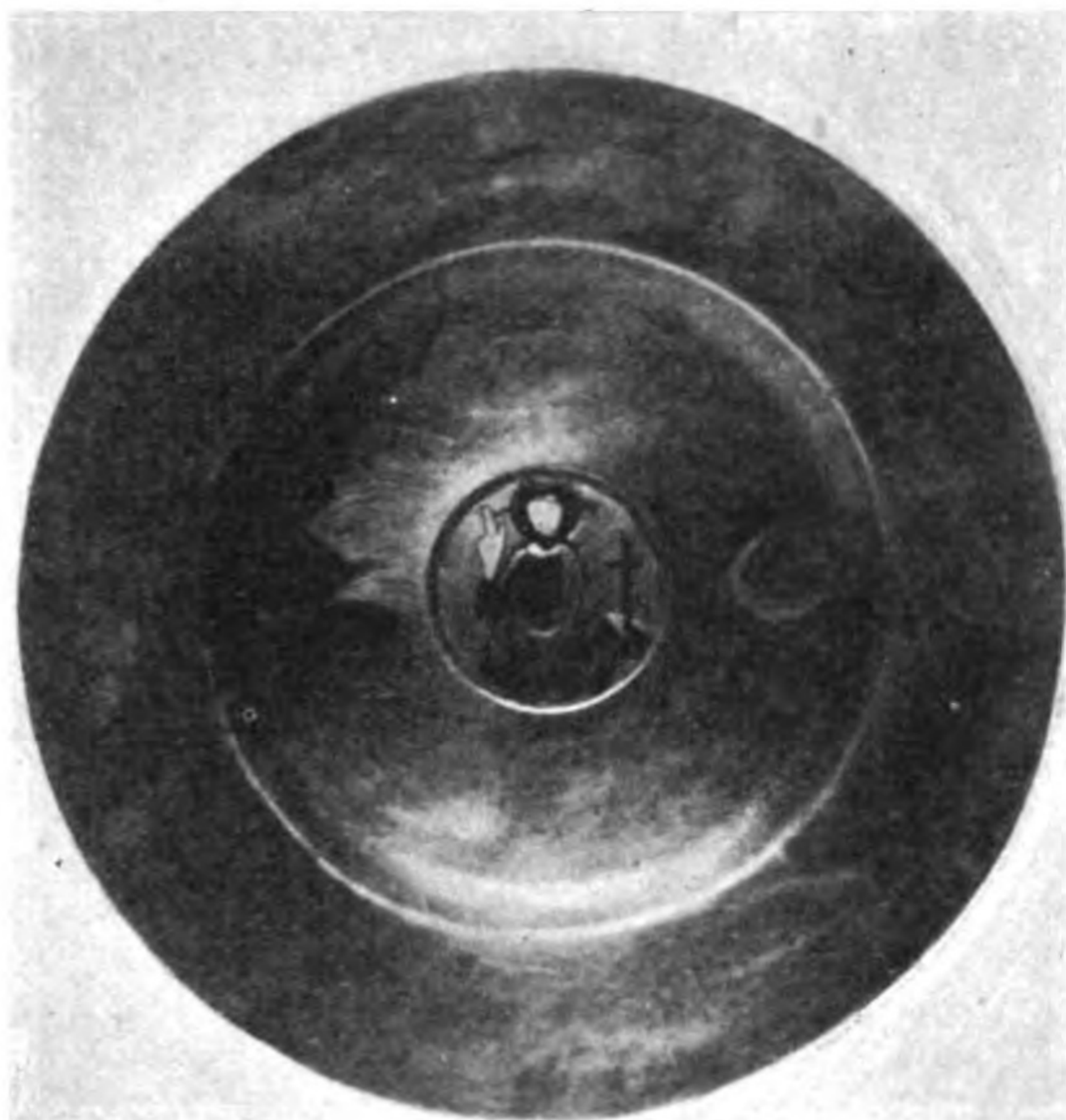

Fig. 11. — Càlzer de Casp.

Fig. 12. — Portapau de Santa Creu de Saragoça

però aquests y altres objectes tenien major importancia com a treball d'orfebre que d'esmaltador.

Hem de parlar encare dels esmalts anomenats pintats dels que n'hi havia notable aplega a Saragoça. Sobre tots havia de posarse el magnífich tríptich de Linares d'uns 25 per 45 centimetres, obert, en el que Mr. E. Bertaux, que pogué estudiarlo més que no 'ns fou permès a nosaltres, descobrí la firma MARET esmaltador de Limoges. L'art dels alemanys apar marcarse en aquestes tres bellíssimes plaques en que l'artista no s'espantà devant d'unes composicions dignes d'un gran tríptich de pintura, puig que al mig s'hi figura un Calvari ab una vintena de personatges y als costats el camí d'Amargura ab la Verònica y la Verge ab Jesús mort als braços devallat de la creu. Y si les composicions resulten esplèndides pel dibuix y conjunts no ho resulten menys les condicions de colorit y de tècnica d'esmaltador realment insuperables, especialment per la faisó extraordinaria com l'artista matisà 'ls clars-oscurs y fongué les tonalitats per fer sortir esplèndides mitges tintes.

Digne d'anar darrera d'aquest tríptich de Linares era l'altaret de Saragoça ab tres plaques sens dubte procedents d'altre antich tríptich de mides semblants. Al mig hi ha l'Adoració dels Reis y als costats la Nativitat y Circumcisió, formant composicions dignes de tota lloança y que semblen tretes d'uns tapiços del Nort de França o de Bruges. S'ha dit que aquest tríptich portava la firma monogramàtica de Pere Reymond, però hem de confessar que 'l motiu en or que va en algunes rejoles de les figurades en l'esmalt y que potser vulga significar alguna lletra, no 'ns apar suficient per arribar a concloure que 's tracti de l'esmaltador llemosí d'aquest nom. Anònim o no, aquest tríptich es de totes maneres un esmalt de gran mèrit, com l'anterior de principis del segle XVIè, però ben divers pel colorit y l'esperit ab que estan tractades les figures. Aquí apar trovarse la mà d'un miniaturista encar gòtich, poch amich de les violencies de color y de dibuix, que endolceix sos assumptes y els acaba de fer atractívols ab l'or y les suavitats. Com a tècnica és també digne d'estima aquest esmalt fet ab una habilitat poch comuna.

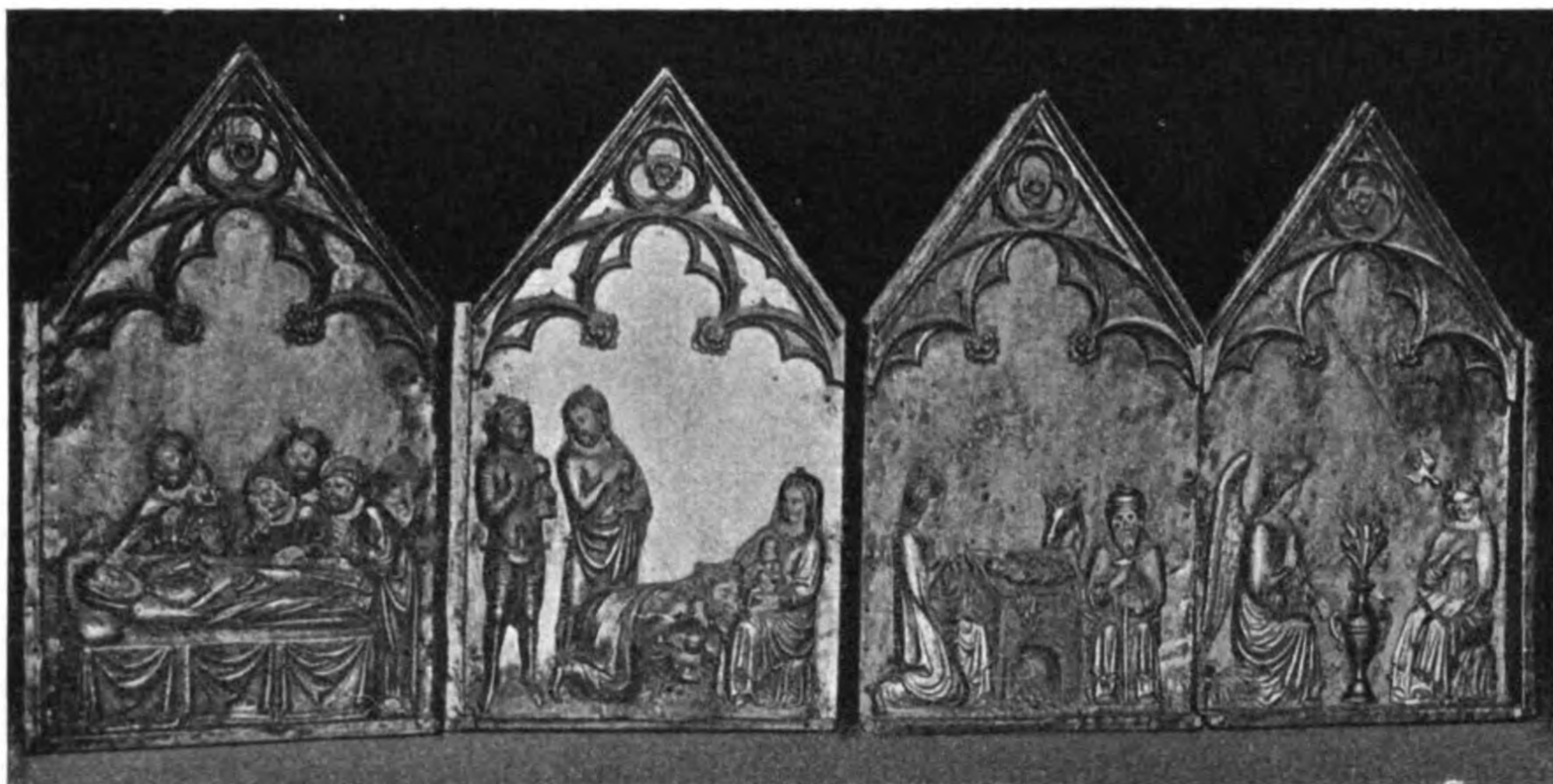

Fig. 13. — Retaule d'Osca.

Obra de Limoges eren alguns esmalts pintats tals com un plat y canadelles firmades *Laudin, Emailleur — Alimoges* a més de les sigles I. L. que també corresponen al mateix Laudin. En el plat, tot cobert d'esmalt, com les canadelles posat sobre planxa d'aram, hi apareixia Jesús devant Pilat y la Verge del Pilar y els vasos portaven representacions alusives al aigua (Jacob) y al vi (Noé) tot fet casi sempre al clar-oscur sobre negre, ab pochs tochs de color. La mateixa marca I. L., corresponent sens dubte al Joan Laudin (1616-1688) esmaltador de Limoges y progenitor dels Laudin que portaren la fama del seu taller fins ben entrat el segle XVIIIè, mostrava una placa de Sant Agustí propietat de D.ª Carme Armingol de Fréscano y altre ab Sant Andreu que feia joch ab altre de Sant March exposats per D. Marian y D.ª Julia Vicente, totes pintades ab varietat de tons.

S'havien de classificar entre 'ls esmalts llemosins dues altres plaques, una d'assumpte pastoril amorós ab curiosa llegenda (LA GALEUSE ROGNE — LE TROUPEUIX POURRIT — ET PASTER SENRIT — PRES DE SA CHARROGNE) de mitjans del segle XVIè pertanyent al mateix D. Roman Vicente y ab vitrificació en grisalla; y altre molt defectuós en que 's figurà l'adoració dels pastors, propietat de D. Benjamí Ventura.

Tot lo que poden indicar aquests esmalts era ja ben sapigut, però lo que demostrà l'Exposició de Saragoça es que a Aragó se feien també ben hermoses plaques esmaltades pel procediment anomenat pintat durant els segles XVIè y XVIIè y que ja en les darreries del segle XVIè degenerà en la producció de plaques de fons blanch ab lleugers tochs de color tal com se veu en l'esmalt de la creu de Mallen que potser sia el més antich dels fets d'aital faisó y després

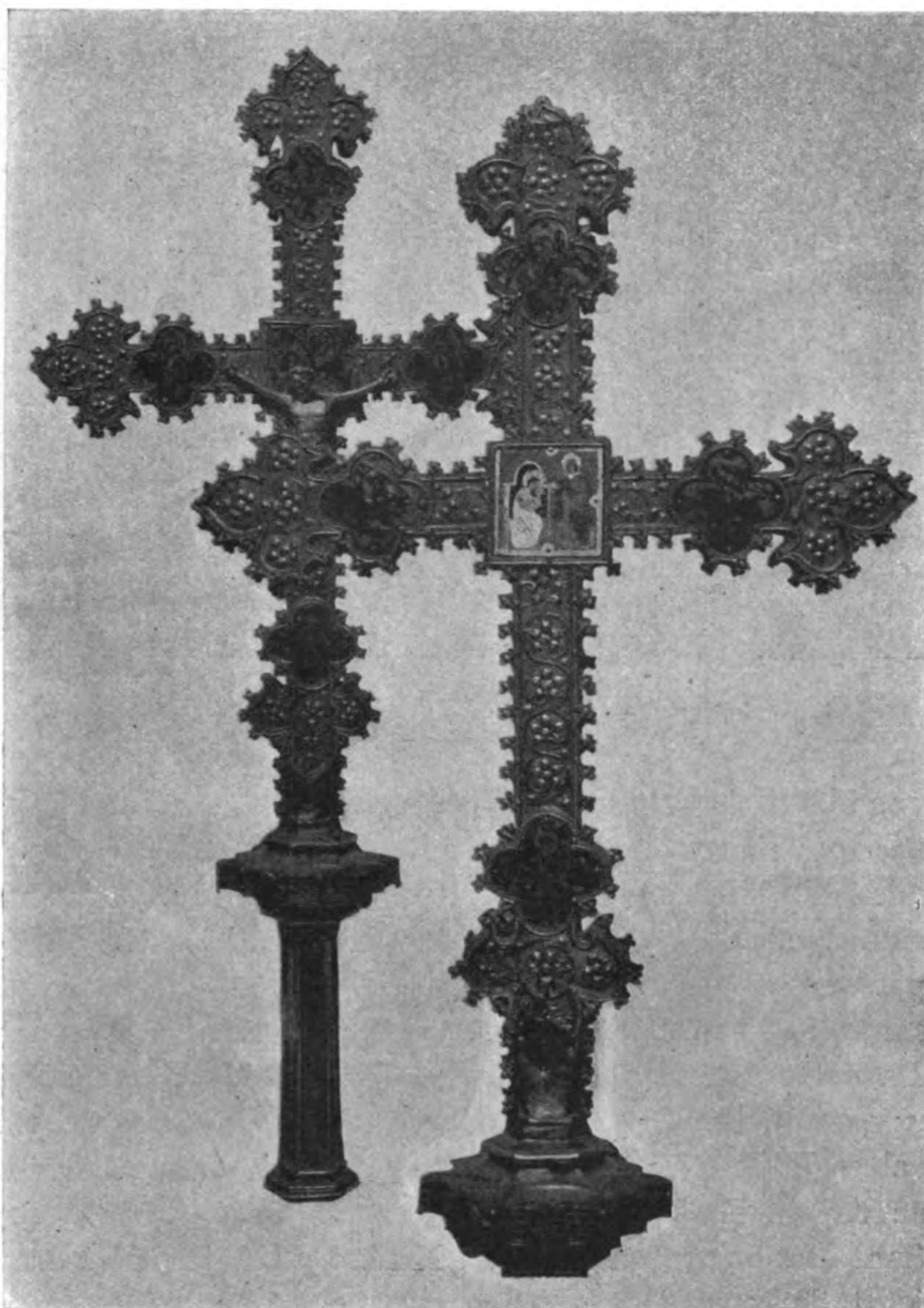

Fig. 14. — Creu de Valdeconejos.

pren els esmalts vulgarment dits porcelanats que 's prodigaren en els reliquiers y medallons que avuy encar tant abunden en les coleccions particulars y que arriben fins al segle XVIIIè.

Després de visitar l'Exposició saragoçana, els esmalts pintats produits en la capital aragonesa resulten inconfonibles pel seu aire y tonalitats. Unes carns generalment rosades y una factura que apar feta ràpidament per un dibuixant, colors esclariçats en els fondos y uns blau, groch, vert-blau, vert, blanch, negre y avinat, tochs grisos pels clars-oscurs y rosa en les parts sortides de les carns. Lleugers tochs d'or acaben de donar riquesa a la composició. Obres ben característiques d'aquesta fabricació de Saragoça eren els portapaus de Santa Creu de Saragoça en que s'hi representava Sant Geroni, el de Belchite ab una Dolorosa, el de la Puebla de Albortón, en que s'hi figurà la Mare de Deu en un trono ab son fill Jesús entre dos angels, y altre igual que tenim entès era també de la Puebla de Albortón. En aquests esmalts es de notar com els dos primers en la montura porten la marca del lleó y les lletres CES, vegentse en el de Belchite el punxó de l'orfebre Geroni de la Mata format per una G y al dessota MATA, notantse en un

dels de la Puebla de Albortón la data 1555. Aquests datos tenen un gran interès en uns esmalts contemporanis, puig que completen les noticies que puguin donarse sobre uns objectes que es innegable son d'un mateix istil y que ab tota versemblança procedeixen d'un mateix taller.

Fig. 15. — Bust de Sant Andreu de la parroquia de Sant Gil de Saragoça.

Però no eren pas aquestos portapaus solament els que pregonaven l'importancia de l'esmalteria pintada saragoçana. La creu de Burgo de Ebro y la de Crivillen porten la marca del lleó y el CES, son d'un mateix istil y ostenten esmalts en el centre de la creuera y a cada braç en uns medallons que van sota les terminacions ja no flordelisades. Aquests esmalts, que son deu en cada creu, poden compararse ab els dels portapaus y es vindrà a la conclusió de ser idéntichs en quant el procediment. Les creus mateixes tenen absoluta semblança ab altres varies de la mateixa Exposició, de les que alguna, com la de Puebla de Hijar, du clarament el nom del orfebre GERO — NIMO — DELA — MATA. Tot això diu lo suficient per poder senyalar paternitat a uns esmalts que per altre part se distingeixen de tots els de fabricació certa y que no es de pensar s'anessin a buscar a fora, prodigantse com se prodigaven en els exemplars indubitables d'orfebreria saragoçana.

En l'Exposició hi figurava el retaulet ab 24 plaques d'esmalt propietat de D. Manuel Ballesteros que altres vegades s'ha citat per demostrar que hi havia un taller d'esmaltació pintada a Daroca imitant, durant el segle XVIè, l'obra de Limoges. Per desgracia no sabem consti cap document pels que 's vingui a confirmar tal fabricació daroquina. S'han publicat textes (1) pels que se sab que hi havia argenters establerts a tal població aragonesa desde principis del segle XVè, però no sabem s'hagi arribat més enllà. També nosaltres hem tingut ocasió d'observar com ab tot y haver a l'Exposició de Saragoça repetits objectes d'argenteria que portaven el punxó de Daroca no n'hi havia cap que lluís tals esmalts. Però contra això s'ha de fer constar el fet de que per l'Aragó y especialment per la regió veina a Daroca, s'han trobat y surten encar molts

(1) Toribio del Campillo.—*Museo Español de Antigüedades*. Estudi del vol. IX.

esmalts semblants als del retaulet del Sr. Ballesteros, lo que sembla donar versemblança a l'atribució. Els colors d'aquesta esmaltació de colors vius y xocants son el blau, el vert, vermell, groch y blanch ombrejat, a voltes, de gris, ab perfils negres y a voltes alguns tochs d'or o lleugeres taques de vermell. Les carnadures son molt més blanques y dures que les dels esmalts saragoçans y els colors més groixuts en capes y espessos. Hi ha superposicions de color prenent per base el blanch que s'exten a tota la closca de preparació y el groch que 's combina ab el blau o vermell donant coloracions intermitjes. Les figures d'aquests esmalts sembla que imitin els gravats francesos de mig segle XVIè per avant, resultant poch agradables observades desde aprop, però de magnífich efecte de color vistes desde alguna distancia. El retaulet porta, com hem dit, vintiquatre plaques ab representacions alusives a la Passió de Jesús en serie que comença abaix per la despedida del Salvador de sa Mare y segueix ab l'entrada a Jerusalem, la Cena, la Passió, Resurrecció, Aparicions y Ascensió de Jesucrist.

Alguns esmalts hi havia en l'Exposició comparables ab els del retaulet del Sr. Ballesteros. Entre tots ne senyalarem un de la Resurrecció, de D. Santos Naya, una Coronació d'espines, de D. Roman Vicente y dos ab escenes de la Passió, pertanyents a la colecció de D. Sebastià Montserrat.

Encar que en el fons l'argenteria y esmalteria son dues industries diferentes y inconfonibles, per lo que en certs llochs de molta producció estan citades ab ordinacions gremials diferentes y agrupades diversament, no es menys cert que era ben freqüent que 'ls argenters fecin a la vegada d'esmaltadors. Antigues capitulacions d'obres d'argenteria ho demostren palesament y per això es general que si 'ls treballs d'esmalteria deguts a una població presentin determinades característiques, també 'n presentin les montures d'argenteria en que van fixats els esmalts. Si hem vist com això succeia en els esmalts, are esperem ferho notar en l'orfebreria. Y per ferho avinent probarem d'agrupar pel lloch de llur producció els més sobressortints exemplars que figuraren en l'Exposició saragoçana.

Com la missió que 'ns confià l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS se referia principalment als objectes de fabricació catalana, just serà que comencem per aquestos. Eren realment pochs els que indubitablement procedien dels obradors de Catalunya. El més sobressortint era sens cap dubte el retaulet d'argent en part daurat ofert a la catedral d'Osca pel Rey Pere el Ceremoniós, (Fig. 13) format per set peces, en l'estat actual disgregables, que unides venen a formar un baix retaulet a manera de bancal ab set terminacions anguloses bastant agudes, corresponent a les set peces d'aquest políptich. Cada una té en la part alta un motiu a manera de trepat de relleu que abriga una de les escenes de l'Anunciació, Nativitat de Jesús, Epifania, Resurrecció de Crist, Ascenció, Pentecostès y Mort de Maria, tot fet en relleu ab planxa repu-

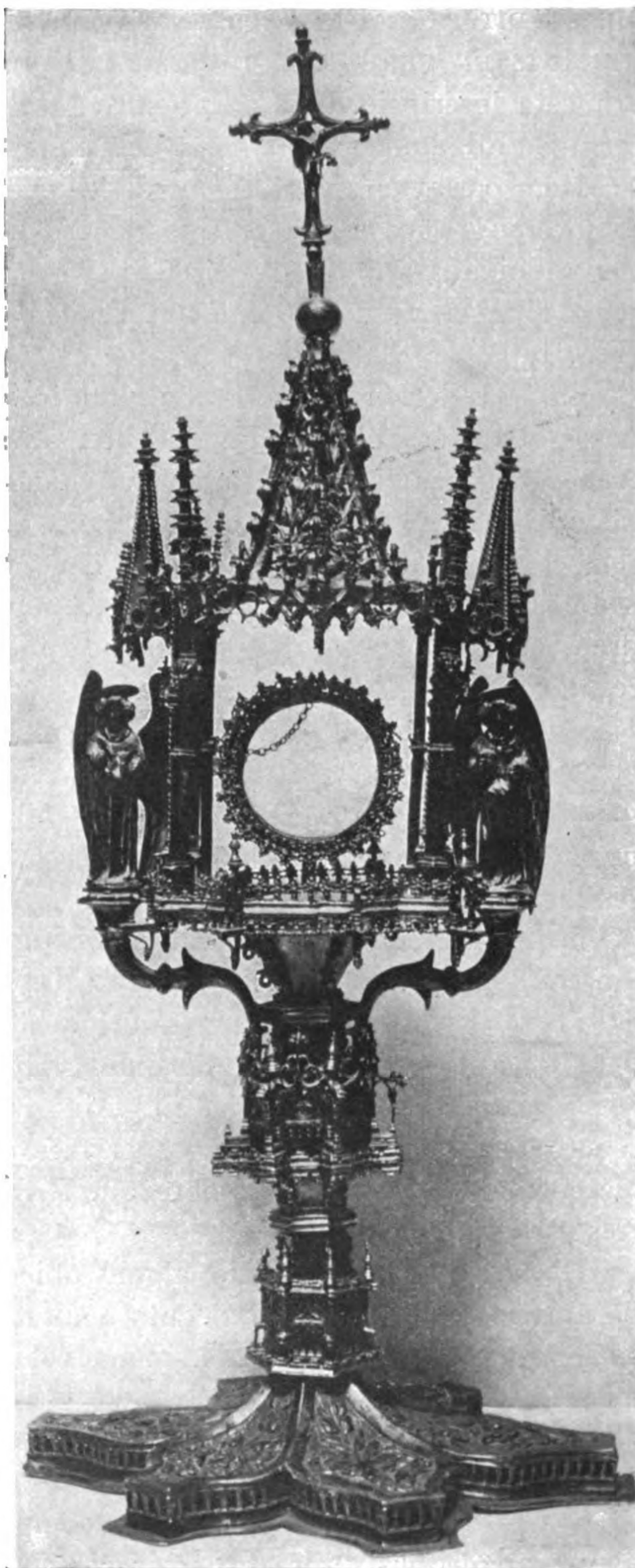

Fig. 16. — Custodia de Ejulve.

jada que s'adapta a una placa llisa que fa de camper. No es obra d'un mèrit gayre notable, però es de totes maneres interessant. Cada peça del retaulet porta la marca barcelonina ab + BA — RCK. Es digne de nota una inscripció que du pintada al tremp en la fusta que fa de sustentàcol de les planxes metàliques y va al dors de cada component. Per llegirla es necessari establir un orde diferent del ab que figuraren aquestos en l'Exposició. Diu aixís en lletres majúscules: + AQUEST RETAULE HA — FET — FER DE MANAMENT — DEL SENYOR REY EN PERE — DEZ VALL DELA TRASORE — RIA DEL SENYOR REY ASE — RUEY DE LA SGLEYA E DE — MADONA SANCTA MARIA DE SALAS — EN ESMENA E SATISFAC — CIO DE CERT NOMBRE DE — LANTIES DARGENT LES QUE — AUANS LO DIT SENYOR FE — U PENDRE DE LA DITA SGL — EYA PER MANS DEL GOUERNAD — OR DARAGO PER NECESSITAT — DE LA GUERRA DE CASTE — LA CON NO HAGUES DE QUE — PAGAS LOS CONUOCATS PER — LO DIT PERE DE VALL — E LES DITES LANTIES DE — MANAMENT DEL DIT SENY — OR E DESTRIBUI LA MONE — DA, PER [ÇO] LO TRASORER HA PROCURAT — AB LO DIT SENYOR QUEL — DIT RETAULA HI SIA FET — PER ÇO SUPLICA AL SENYOR — BISBE E ALS PREUERES — DE LA DITA SGLEYA QUE — TOTS DISSAPTES SIA DITA — UNA MISSA DE MADONA SENTA — MARIA PER LO SENYOR REY — E PER LA SENYORA REYNA E EN REM — ISSIO DE SOS PECATS — SIA FETA COMMEMORACIO

DEL — DIT PERE DES VALL EN SATES — FACCIO DELS TRABALLS QUE — A SOSTENGUTS EN FER — FER E PROCURAR QUE FOS FET — LO PRESENT RETAULA. Aquesta inscripció dona a entendre bé l'època a que ha d'atribuirse el retaulet que antigament havia sigut del monastir de Salas.

Hem parlat ja anteriorment de la creu de Valdeconejos que té igual marca, mentant els seus esmalts. Ara sols afegirem que es elegant obra d'orfebreria ben dibuixada y obrada al cisell y al repujat, sa pinya es com un pom lobulat molt aixafat y en res semblant als esplèndits llanternons de certes creus. (Fig. 14.)

La creu de Menorca obra de plata insignificant, devant de tantes com n'hi havia al costat d'ella, portava les lletres BK repetides infinites vegades. Aquesta marca si era de Barcelona ens es desconeguda. Conservava la disposició general de les creus gòtiques, ab els caps flordelisats, encar que fets sens elegancia y de treball groller, devent atribuirse ja al segle XVIIe.

Més clarament català era 'l punxó que portava l'hermós buste de Sant Andreu apòstol exposat per la parroquia saragoçana de Sant Gil, obra que resultava una interessant barreja de goticisme en la figura y de motius del Renaixement en els burilats dels vestits, en el peu y en la corona, encar que no fóra estrany que aquesta darrera fos quelcom posterior a lo demés (Fig. 15). Es aquest buste digne d'acreditar una fabricació, vegentse en el seu punxó les lletres BAR, aquestes dues darreres lligades. Semblava pertànyer a mig segle XVIe.

La custodia d'Ejulve, bonich treball gòtich plateresch del segle XVIe, y mostrant ja 'l viril d'exposició sota una especie de baldaquí ab pinàcol que té als costats angels turiferaris, portava marca ab + BAR, per més que la darrera lletra no es pas ben clara. (Fig. 16.) Això fa que no sie pas ben segura l'atribució a Barcelona, per més que tampoch sia improbable. Si admetessim que 'l punxó d'orfebre diu BAN tindriem d'afirmar que per nosaltres es ben desconegut.

Hi havia en l'Exposició alguns objectes sense marca que no es molt disbaratat sostenir que fossen deguts a obradors catalans. Entre aquests objectes s'hi ha de posar la creu de les monges del Sant Sepulcre, de Saragoça, feta de plata y presentant doble travesser, com a record de les creus orientals, cosa gens d'estranyar devent servir per un orde que estava dedicada a la veneració dels Sants Llochs. (Fig. 17.) Aquesta creu, elegantment flordelisada, apar haver sigut feta com tenint present un complement d'esmalteria traslúcida, puig que 'ls quadrifolis y tota sa superficie porten figures y ornamentació en relleu baix que havia de quedar altament avalorat per la coloració d'esmalt. Indueix a pensar en la fabricació catalana d'aquesta creu les llegendes d'alguns dels quadrifolis, puig que s'hi troba escrit ISAIES, DAVIT, IUAN, LUC. L'orde en que

estan avuy les figures dels quadrifolis demostra que aquesta creu ha sigut reformada, acabant de indicarho el nú y canó inferiors de la creu que tenen l'ayre de l'argenteria saragoçana del XVI^èn^ segle, a diferencia de la creu que apar esser de la segona meitat del segle XV^è^ y obrada per un cisellador ben expert que sabia imprimir molt bon gust a ses composicions. La placa central del travesser baix de la creu, en que hi va el Sant Sopar, resulta realment digna d'un artista, lo mateix que el Crucifix de l'anvers.

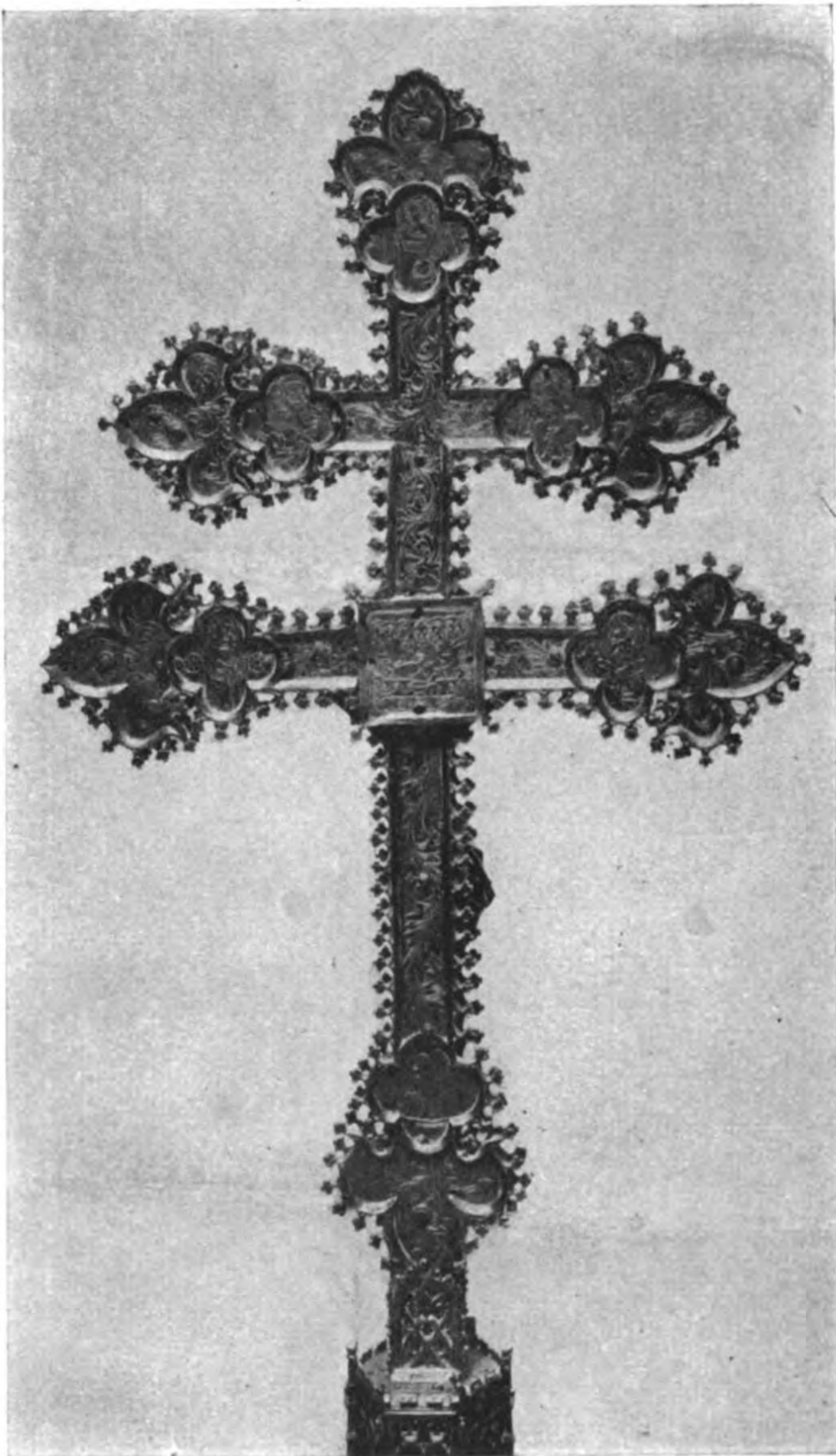
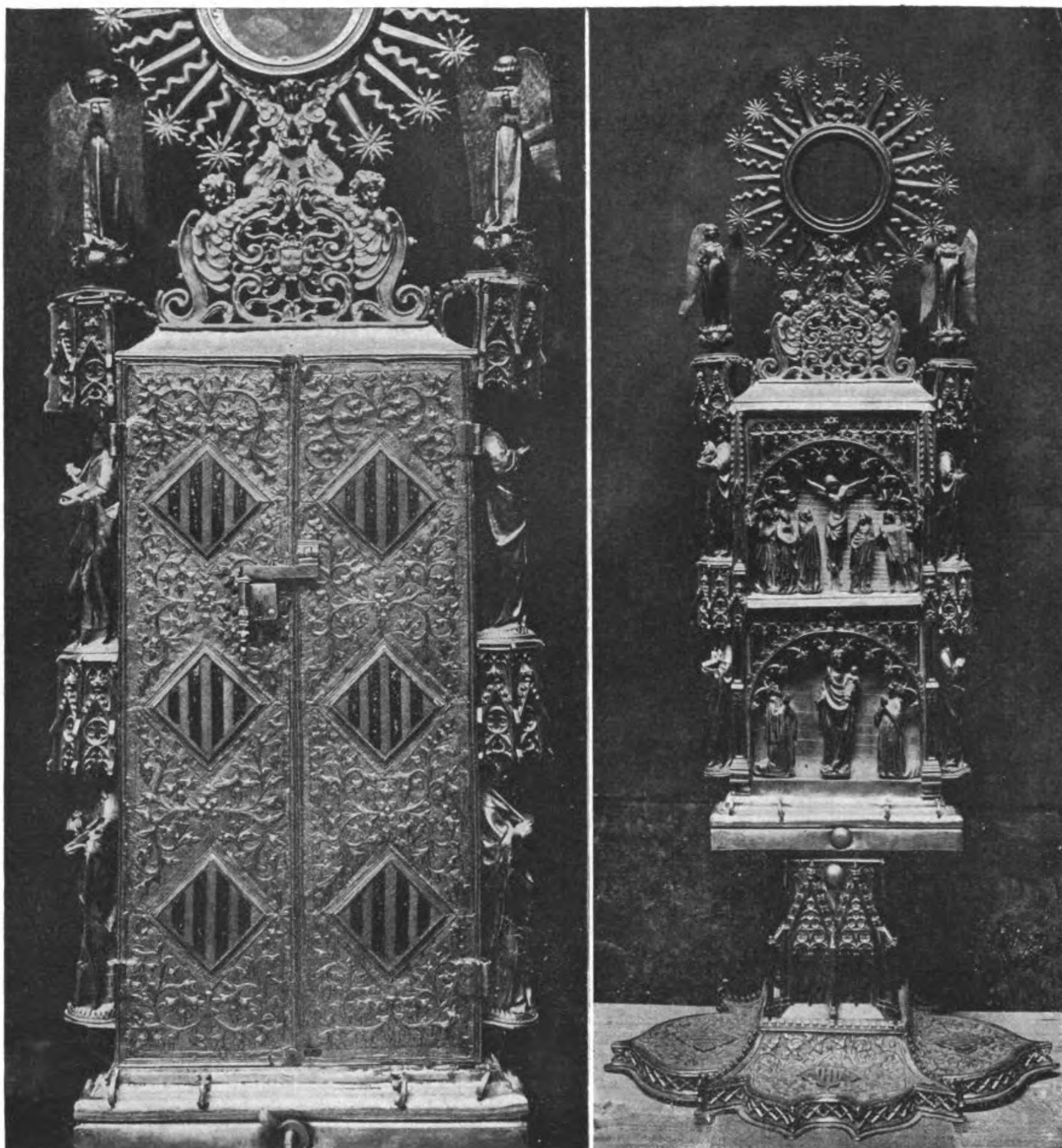

Fig. 17. — Creu de les monjes del Sant Sepulcre de Saragoça.

La gran creu de Valderrobres tenia també llegendes catalanes, encar que no tinga cap semblança ab les obres barcelonines o de la part alta de Catalunya. Potser se tracti d'un exemplar de Tortosa de finals del XVI^èn^ segle, barrocament plateresch, no flordelisat, ab nú de fanal aplanat ab grans imatges de l'Assumpció y la Pietat, tot fet efectísticament y ab poca cura. Els símbols dels Evangelistes porten els mots catalans MARCH, IUAN, LUCH, MATEU.

El Rector de Fortanete exposava un càlzer també sens marca, pero ab les lletres SA — BAS — TIA, que donen un mot català, en un dels lòbuls del peu. Aquesta llegenda, que hem de suposar catalana, y el veinatge de la parroquia que 'l posseeix ab nostra terra fan suposar que 's tracti d'un objecte català, cosa no contradita per la forma y caracters d'aquest càlzer que, per altre part, tenia ben poch d'interessant, podéntseli atribuir època com de mitjans del segle XVI^è^.

Un dels objectes que més cridà l'atenció en la secció d'art antich de l'Exposició de Saragoça fou l'hermosa custodia que feu obrar el Rey Pere III

Figs. 18 y 19. — Custodia dels corporals de Daroca.

per guardarhi 'ls corporals de Daroca. (Figs. 18, 19 y 20.) Formava aquesta interessantíssima mostrança com un armari pediculat en quals portes y peu s'hi veya cisellada ornamentació foliada que deixava lloch a sis escuts reyals en les portes y quatre abaix, aquestos ficats dintre quadrifolis. Al dors de l'armari aon s'hi guarden els cèlebres corporals hi ha com dues amples hornacines, la superior ab un Calvari ab Jesús, Maria, Sant Joan, les tres piadoses dònes y dos soldats, y l'inferior ab una imatge de la Mare de Deu ab el Nen al braç esquer, dreta y entre dos personatges agenollats y habillats ab certa sobrietat,

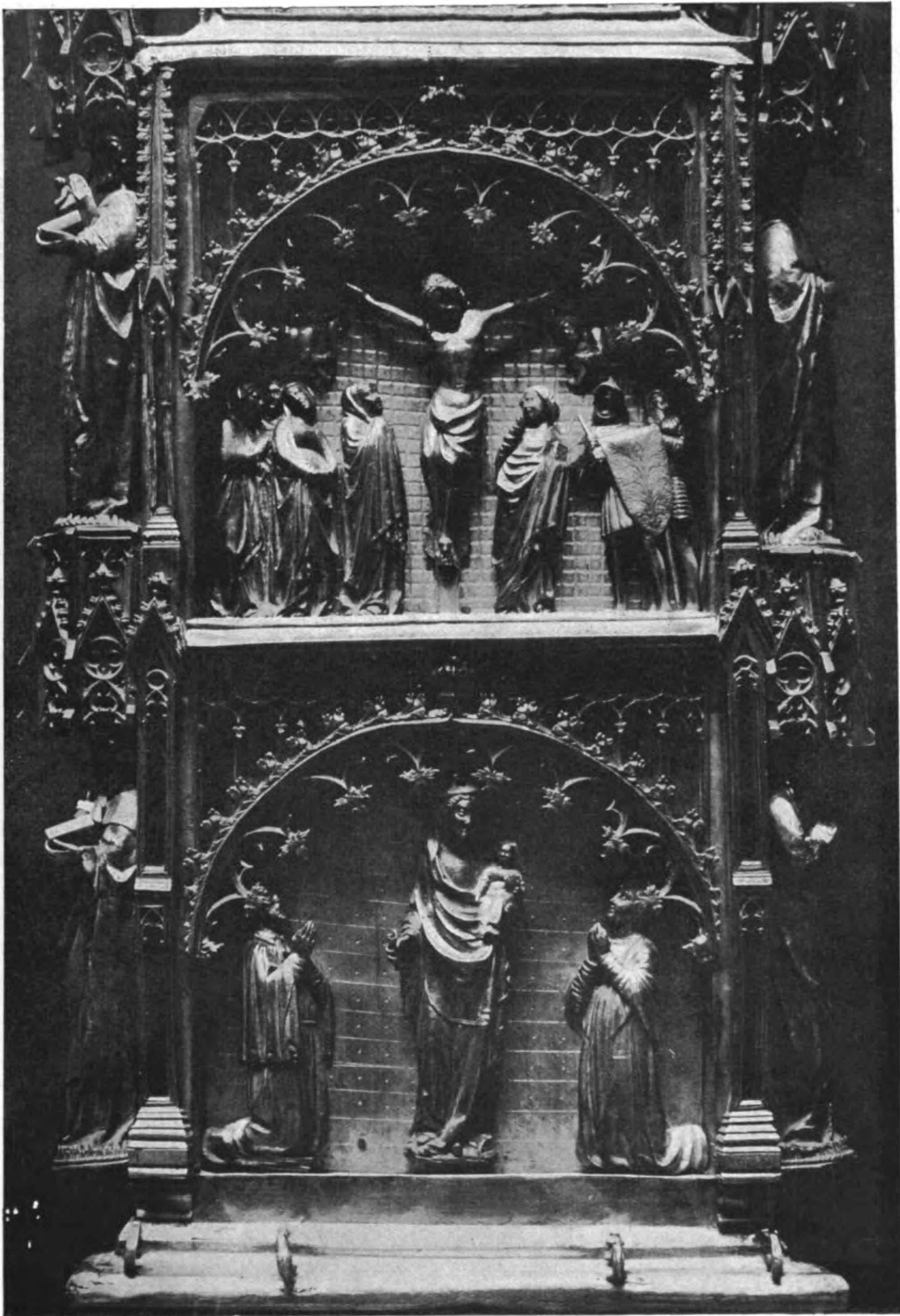

Fig. 20. — Detall de la Custodia dels corporals de Daroca.

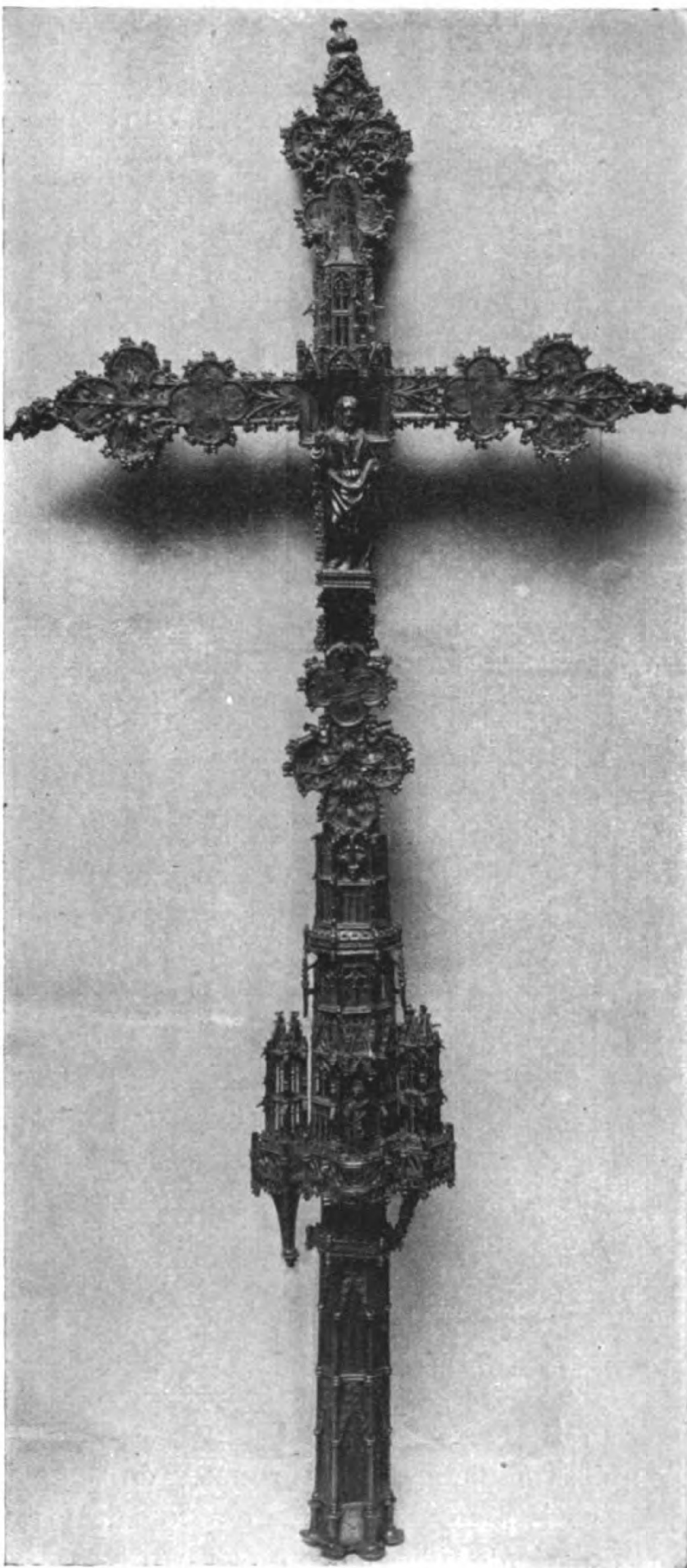
Fig. 21. — Bust de Santa Agna. Iglesia de Cariñena.

y estrany el varó a tot lo que sabem de l'iconografia del Rey Pere III, puig que en un present reial era natural que hi figurés el donador y sa esposa Alianor de Sicilia. Les hornacines estan abrigades per arch semicircolar ab crestes en son interior y elegants claraboyats al dessobre. Als costats del armari-reconditori hi ha, sota docerets, els Evangelistes, dos a cada part, superposats, veninthi al cim dos angels, que anirien fent costat a la creu ab que antigament remataria la joya y que fou substituida per l'ostensori o viril del segle XVII[è] que s'hi veu avuy. Lo que més crida l'atenció en el conjunt tant ben entès d'aquest reliquier es l'imatgeria feta ab veritable art y en plena esculptura. Els Evangelistes, sobre tot, resulten esser quatre preciositats dignes d'acreditar una fabricació que havia d'esser del tot floreixenta durant la segona meitat del segle XIV[è].

Gracies a les investigacions que ha fet Don Francisco Martorell en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, avuy podem tenir per ben datada aquesta interessantíssima peça d'orfebre, sapiguentse que es deguda al barceloní Pere Moragues. Aquest personatge es anomenat en documents diversos *magister imaginum* que vivia a Saragoça a 23 Febrer de 1383 obrant la tomba de la mare del Rey en Pere, y *argenterio Barchinone* a 21 Febrer de 1386, en que ja tenia feta per orde del Rey la custodia de Daroca [1]. En Puiggarí ens parlà d'un March Moragues veí de Barcelona, fill den Pere Moragues *magistri imaginum quondan civis Barcinone*, citat en document de 21 Abril 1391 [2]. Aquestes qualitats d'argenter y especialment de *mestre d'imatges* ressalten en la custodia de Daroca.

En ella hi poguerem observar en la part interior del peu la marca o punxó dels orfebres saragoçans, la ja citada ab + CES — AUG. Això indica que 'ns trobem ab un objecte degut a un artista català, encar que obrat a Saragoça, y com a tal ostentant el més antich dels punxons de la capital aragonesa.

(1) Revista dels Estudis Universitaris Catalans, núm. maig-juny; 1909.
(2) *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras*, vol. III, pág. 278.

Fig. 22. — Creu de Lécera.

Ab aquestos objectes queda senyalat tot lo català que en orfebreria figurava a l'Exposició. Com era natural resultà molt més lo que hi havia procedent dels tallers aragonesos, especialment lo pertinent a Saragoça o als seus antichs argenters.

El més antich punxó saragoçà l'hem senyalat també al parlar del càlzer del Capítol de Sant Pau de Saragoça sobriament executat, encar que d'elegancia digne d'encomi. L'argenter produí ab ella una bella obra de linies excelents encar que simples, casi sens entretenirse en cisellar ni ornamentar. Això feia que 'ls esmalts hi ressaltessin extraordinariament donantli un ayre de noblesa imposant.

Una segona marca de Saragoça ab un lleó rapant y les lletres CES — AVG posades en dues linies coneixem encar de l'Exposició. La portava la bella creu processonal de Muniesa, obra de la primera meitat del segle XVè, digna de nota pel gust ab que fou feta y d'especialíssima importancia per ses esculptures, singularment per la del Jesús Mestre del mon que va al dors. La pinya d'aquesta creu mostrava tot l'ayre d'esser ja de finals del XVè o principis del XVIè, no agermanantse gaire bé sa arquitectura ab la dels esplèndits pinacles que van sobre el Crucifix y l'imatge del revers. Les flors de lis dels extrems de la creu tenien buri-

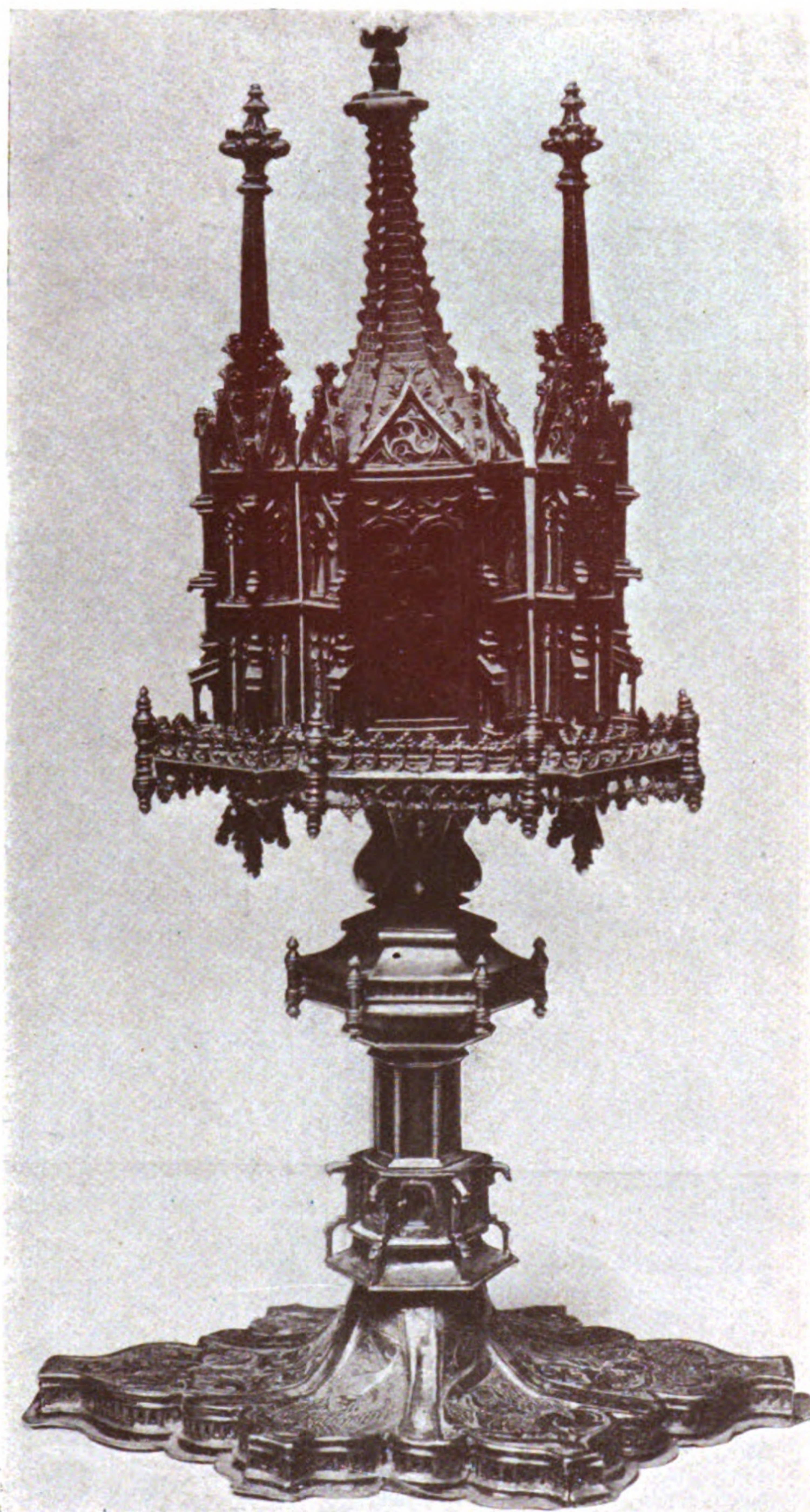

Fig. 23. — Reliquier de Tronchón.

lats, ab poca obra de repujat, d'un treball no tant lloable com tot lo que en ella es fos y cisellat. (Figura 10.)

La creu d'Alcubiarre tenia igual marca essent d'un istil poch agradable y de treball digne d'aprenent ben poch hàbil. S'havia d'atribuir a mig segle XVè, presentant son nú esfèrich posterior d'un segle a lo demés y ab treball burilat en pla.

Altre creu, la de Collados, presentava també aquest punxó de les anteriors. Pertanyia a la quinzena centuria tenint la particularitat de que 'ls quadrifolis de sota les flors de lis y les plaques del centre de la creuera eren planxetes de plata estampada que l'argenter aprofitaria per suplir ab poch treball l'obra del esmaltador. Eren de totes maneres dignes d'esment tals planxetes per son elegant dibuix, especialment les dels Evangelistes y l'*Agnus Dei* central, essent de creure que siguen mostra de les que s'empleaven pera cobrir arquetes de fusta ja al segle XIVè. L'ornamentació dels espais plans de la creu era foliada y burilada ab cert bon gust, formant una especie de fulles de roure ab cardines. El nú y canó de la creu, com en tantes d'altres, es posterior, pertanyent a molt avençada la setzena centuria, notantse en ell marca diferenta de la que 's repeteix varies voltes en la creu, puig que porta el lleonet ab CES. El Crucifix podria esser també de l'època del nú.

Fig. 24. — Gerro de la parroquia de Sant Pau de Saragoça.

Els interessants busts de Santa Pantaria, presentat per la parroquia de Almunia de Doña Godina, y el de Santa Agna (Fig. 21) verge y martir, exposat per la parroquial de Cariñena, eren tant iguals que forçosament devia concedirse ser d'un mateix taller. El segon d'aquests busts portava la marca de les creus fa poch mencionades, essent d'estranyar que un mateix punxó sortis en objectes tant diferents d'istil, ja que tals imatges estaven concebudes segons la norma y manera de fer del Renaixement, pertanyent ja a ben entrat al segle XVIè. A judicar pel vestit que porten tals figures, cota tancada ab fusons al coll y sobrevesta de gran escot carrat y ornat de riques flanges y bufats sobre les espatlles y cabells recullits al darrera ab ret, deixant grans bucles riçats fins a tapar les orelles, podrien creures de per lla l'any 1530, haventhi els motius ornamentals dels teixits concebuts segons les mostres del temps, y les flanges o fresadures del vestit y peanya, que per cert eren ben elegants, resultaven inspirats pels models que 'ns venien en les portades, grabats y orles dels llibres impresos a Italia.

La marca saragoçana del lleonet y les lletres CES, ab la darrera lletra posada al revés, se trobava en ben interessants joies de metall rich de l'Exposició. La portaven les creus de Lécera (Fig. 22) y Puebla de Albortón que ab la de Valderrobres formaven un tipo especial ab aplicacions d'escardots repujats, cisellats y retallats posats sobre les superficies planes dels braços y florsdelís dels capçats. Pertanyen a molt finals del segle XVè o primers anys del segle XVIè. La primera, sobre tot, es d'elegant dibuix y bellament executada per traçut argenter. El nus o pom es arquitectònich y sa disposició sembla indicar l'idea de volguerhi fixar dos braços per aguantar les imatges de la Verge Adolorida y Sant Joan, segons una moda francesa que també prengué arrels en terra hispana. Sobre les imatges la de Lécera hi té docelets ab alt pinacle semblant a la de Muniesa, encar que no tant elegant y sobri de linies.

La creu d'Ejulve, pertanyent a la parroquia dita de Santa Maria la Major portava marca igual, resultant un tipo especial ab repujats, caps flordelisats y les imatges del Bon y Mal Lladre en els braços, tenint l'aire quelcom

Fig. 25. — Creu de Burgo de Ebro.

flamigerat de les peces degudes al començat segle XVIè.

La custodia de Los Olmos, que resulta una estranya combinació del templet d'exposició y viril ab angels adoradors al cim y ab peu massa senzill per l'edifici que sosté; el massa migrat reliquier de Tronchón (Fig. 23), ben interessant, per això, per ses linies y disposició de custodia gòtica; l 'altre reliquier pediculat de Seriñena que resultava una elegant composició de peu y nus ornats segons la moda italiana y el reconditori plateresch encar fortament influit pel goticisme, interessant també per un medalló de l'època que guarda en son interior, y el peu y sotacopa del càlzer de Portillo, tots portaven la marca de que tractem y tots tenien caracters atribuibles a la primera meitat y fins a mitjans del segle XVIè. Un gerro propietat de la parroquia de Sant Pau de Saragoça, de cos dodecagonal ornat de groteschs, ab ansa en forma de serpent y broch ab cap de grifoll y que presenta un bell conjunt repujat y cisellat ab gran inteligencia, porta la mateixa marca ab altre punxó ab un castell, potser indicant el nom de l'orfebre. (Fig. 24.) L'estil de tots aquestos exemplars sembla que permet sentar la conclusió que la marca del lleó y CES perdurà fins a mitjans de la centuria setzena.

Fig. 26. — Portapau de Belchite.

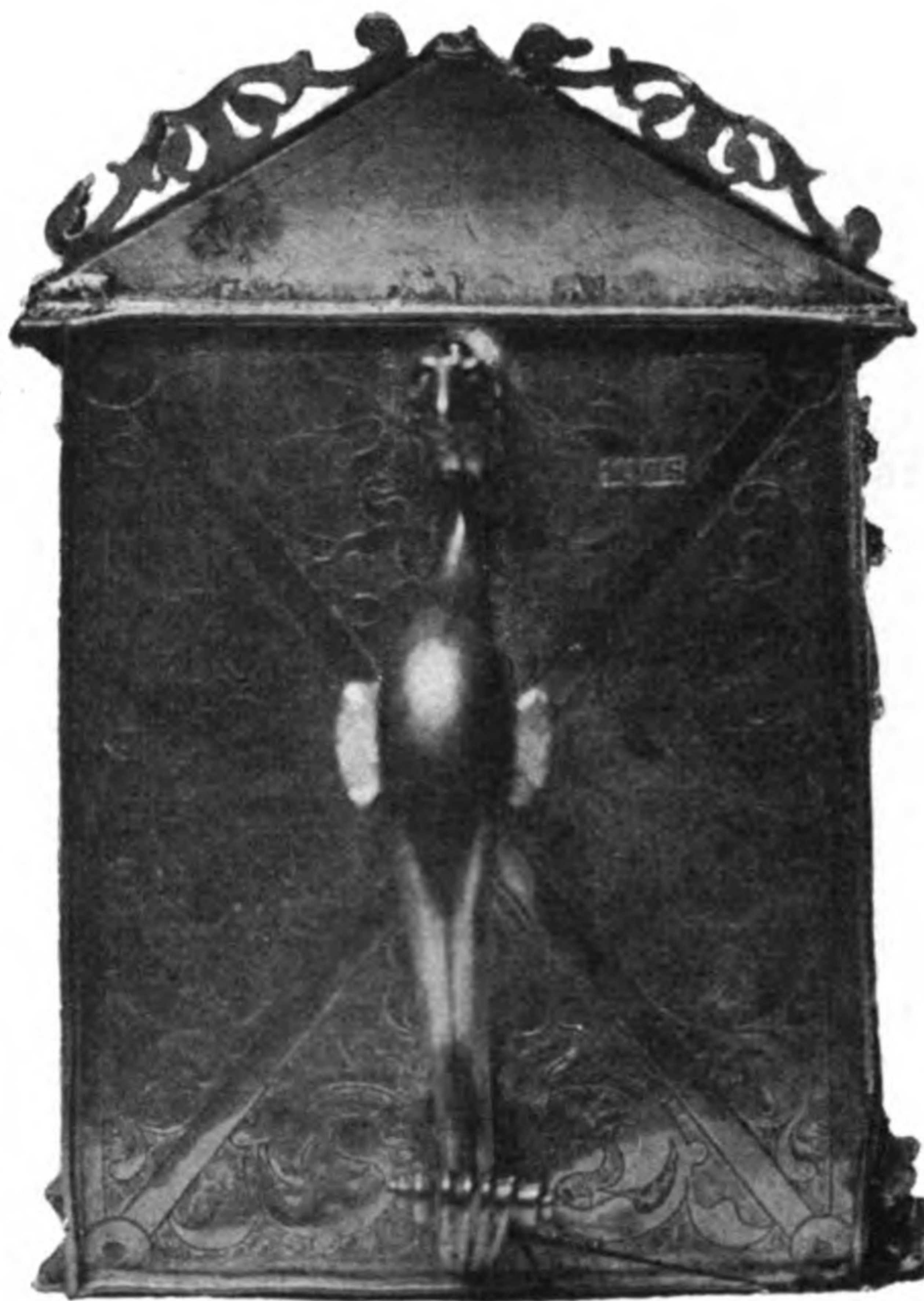

Fig. 27. — Portapau de Santa Creu de Saragoça.

La variant d'aquesta marca ab el lleonet y la sigla CES que ja hem trobat en el nus o pom de la creu d'Alcubiarre era certament la que ab més freqüencia se trobava en l'orfebreria de l'Exposició. Podia notarse en una dotzena de creus.

La de Monegrillo apar esser la més antiga, per esser obrada segons les tradicions gòtiques, ab caps de boniques florsdelís, no essent improbable que sia encar de la primera meitat del XVIèn segle.

Les creus de Burgo de Ebro (Fig. 25) y Crivillén, de que hem parlat apropòsit dels seus esmalts, y les de Báguena, Longares, Torre las Arcas y Puebla de Hijar formen una agrupació especial, tenint de créureseles com sortides d'un mateix obrador. Aquest devia esser el de l'argenter firmat en la creu de Puebla de Hijar: GERO — NIMO — DE LA — MATA. Totes les creus aquestes estan fetes segons un patró a *lo romano*, que 's deia al segle XVIè, per indicar les formes del Renaixement. Han desaparescut les flors de lis capçant la creu, sustituintles uns losanges enrinxolats a cada punta, els quadrifolis son medallons, les frondes son cresteries, els serpenteigs burilats en les superficies planes son relleus més o menys pronunciats semblants als enfilats *candelabri*

Fig. 28. — Càlzer de Muniesa.

dels italians ab groteschs y fruites y armes o atributs pagans, o cartelons ornamentals ab caps d'angel. L'obra fosa y retocada al cisell ab més o menys delicadesa y minucia, prevaleix sobre lo fet fins aleshores ab cisellats plans o repujats. Una certa abundancia y superfluitat invadeix tota la creu donantli ab tant relleu macís un aire de pesadesa que deixa endevinar com a cosa necessaria la vinguda del barroquisme. El nú es lo que més varia en aquestes creus: en la de Burgo de Ebro es una especie d'esfera rodejada per un fris formant lligam dodecagonal quelcom apaynelat; la de Longares forma un pom ab ample faixa octagonal ab medallons en que hi surten busts de sants; la de Puebla de Hijar té el nus rodó ab quatre medallons semblants als de l'anterior y la creu de Mallen que es de crestall de roca té el nus també obrat per Geroni de la Mata, puig que està format ab el punxó d'aquest argenter, però de forma que en podriem dir cúbica ab columnetes motllurades y medallons.

Aquest mateix argenter tenia en l'Exposició la custodia d'Andorra firmada ab el punxó MATA ab una G a dalt y la marca saragoçana del temps, en forma de templet pediculat ab viril patent en l'interior y l'escut de l'Arquebisbe Ferràn d'Aragó (1539-1577), qual forma sembla degué exercir influix en la construcció del reliquier de Sant Grat de Jaca que no porta marca però que segons una inscripció hi fou regalat per Vicens Blasco, sens dubte el cèlebre canonge jaqués Blasco de Lanuza que visqué a finals del segle XVIè y principis del XVIIè.

La marca o la mà den Mata argenter se veu també en els portapaus de Puebla de Alborton, un d'ells datat en 1555, en el de Belchite (Fig. 26) y en el de Santa Creu de Saragoça (Fig. 27) que formen una capella ab dues columnetes de bell treball, ab entaulament y basa y portan al dors un magnífich motiu cisellat y elegantíssim tenidor. Un dels portapaus de Puebla de Alborton es d'aram; la presencia d'altre portapau també d'aram formant un retaulet, propietat de la catedral de Saragoça voldria per ventura indicar que a la ca-

pital d'Aragó s'obraven així els metalls richs com els basts?

La marca saragoçana del CES sembla trobarse també en altre portapau argentí, de la mateixa Sèu de Saragoça, figurant una ampla creu potençada, al estil de las del Sant Sepulcre, surmontada per un frontó curvat en que hi va el Pare Etern que beneeix a l'Immaculada, que entre quatre ángels adoradors ocupa 'l centre de la creu, obra no posterior a mig segle XVI[è].

Té també igual marca de procedencia el càlzer de Muniesa que porta l'escut d'un Mur, cavaller de Calatrava, obra concebuda segons els procedirs gòtichs ja al segle XVI[è] (Fig. 28), y la Vera Creu de Sant Pau de Saragoça ab peu d'aram daurat en que va la llegenda DE SANT BLAS DE LOS GUESOS y no anterior a mitjans de la setzena centuria.

Fig. 29. — Creu de Rodén.

La creu processonal de Casbas demostrava pertanyer al genre creat per Geroni de la Mata, per més que no era de la seva mà, conforme indicava el punxó ab les lletres OB, sens dubte referent al nom de l'orfebre. Les de Torrecilla de Rebollar, Estercuel y Nonaspe pertanyien també an aquest genre d'imitació propagat durant la segona meitat del segle XVI[è] y que perdurà per endevant en l'orfebreria saragoçana. Totes aquestes creus, pertanyents a la setzena centuria, tenen abondant ornamentació que 'ls distreu la forma, treballada a voltes ab poca atenció sobre lo que donaven les peces foses. El pom de la més típica d'aquestes creus y de més grans dimensions que les acostumades a fer per en Mata, la de Torrecilla, era encar dels de fanal, seguint la tradició gòtica y ab imatges sota dosselets de retrencada arquitectura plateresca. Totes aquestes creus porten el punxó cesaraugustà.

Fig. 30. — Bust de Sant Blay de Sant Pau de Saragoça.

La petita creu de Rodén, ja abarrocada, indica prou bé fins aont anaren les corrents del temps. Els escuts que porta aquesta, sota el pom, pertanyen a l'arquebisbe Francesch de Gamboa (1663-1674), lo que es prou per senyalar l'època en que fou feta, encar que no dugui altre marca indicadora del lloch aon fou obrada. (Figura 29.)

El bust o mig cos de Santa Magdalena, fet de plata y en mides excepcionals, pertanyent a la parroquia que la té per patrona a Saragoça, resultava ben poch digne d'atenció en mig de tantes riqueses com hi havia en la vitrina central de la sala sexta de l'Exposició. La Santa era figurada ab l'alabastró o vas de perfums a una mà y el llibre á l'altre, essent d'estil descuidat y poch detingut com pertocaria a una obra d'argenter. Lo que 'l feya més interessant era el punxó ab el lleonet y les tres lletres del nom llatinisat de Saragoça, que tenia per complement indicador del nom de l'orfebre les lletres PEREZ ab una G a dalt.

Ja era altre cosa el grandiós bust de Sant Blay (Figs. 30 y 31), exposat per la parroquia de Sant Pau de Saragoça al que no 'ns fou possible trobar punxó de cap classe, però que 's diu esser obra d'un argenter saragoçà anomenat Marcuello. Quina traça tenia l'autor d'aquesta esplèndida obra de repujat, que no s'espantava devant dels relleus que 's veuen en les flanges y escut dosal de la capa pluvial que porta el Sant! ¡Y quin bon gust demostrà tenir l'argenter en la confecció del conjunt, y com la seva cura va extendres a cada una de las parts! Tot respira bon gust en aquesta figura; la testa ben encaixada y de solemne venerabilitat, la capa pluvial, la nosca del pit, potser imaginada per tenir la *theca* d'un reliquier. Aquesta esculptura de metall potser pugui atribuirse als entorns del any 1550, a judicar per sa disposició y pel detall que proporciona la forma de la casulla que porta el Sant en l'escena del seu martiri que va figurada a l'escut pel pluvial. De totes maneres hem de confessar que no sapiguerem trobarli marca de cap classe que permeti fonamentar una atribució ben certa, com tampoch ne tenía una

Fig. 31. — Part posterior del bust de Sant Blay de la parroquia de Sant Pau de Saragoça.

Mare de Deu del Roser de plata del capítol de Menorca, obra del XVII^{èn} segle, la Verge del Pilar dels Tercis Aragonesos del capítol Metropolità de Saragoça y una Verge ab testa y mans de marfil y vestidures de plata que podia esser de acabat del segle XVI^{è}, pertanyent a la parroquia de Tauste, treball casi podriem dir groller y semblant a lo que venia d'ultramar.

Una nova marca saragoçana 's trobava encar en tres safates d'argent. Diferents variants té aquesta marca constituida per un lleonet. En

una de les safates preuades que té 'l capítol de la Seu saragoçana, en la dita dels musichs, pertanyent al segle XVI^{è}, hi ha tal punxó de forma circolar y ab el mot RIBAS y altre punxó ab un monograma surmontat d'una corona flordelisada de difícil lectura per son estat de conservació, però que no fóra estrany dongués les lletres RI. En altres safates concebudes ab els motius

que popularisà l'estil francès de Lluis XV, una d'elles ben pomposa, propietat de D.ª Enriqueta Zamora y presentant elegant ornamentació rodejant uns angelets, s'hi nota el petit lleó sota una corona, a més dels punxons indicadors

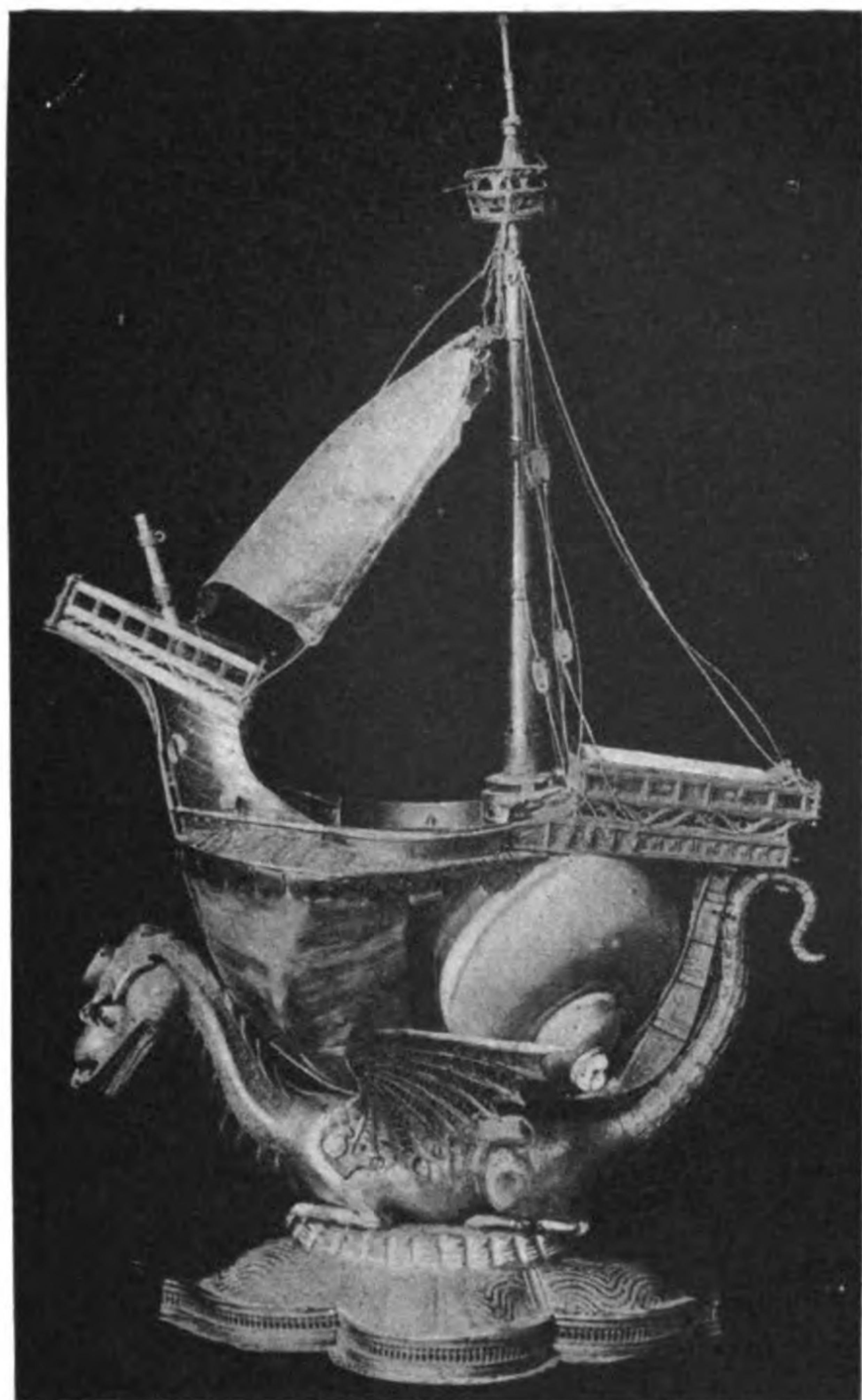

Fig. 32. — Naveta de la Sèu de Saragoça.

Fig. 33. — Safata del Capitol de la Sèu de Saragoça.

del nom de l'argenter CARDIEL y un copó entre les lletres P — C. Altre safata que duya ...PEIO y LEIVA y a dalt 78 presentava també el lleonet, encar que sens corona y dintre un espay oval. Un càlzer del mateix estil, del Seminari de Saragoça, semblava portar també el segon d'aquestos punxons.

Entre els objectes sens marca hi havia una naveta per contenir incens, de la Sèu de Saragoça (Figura 32), en forma de nau sostinguda per un drach alat y ab les ales esmaltades, la quilla de la qual era un nacarat caragol marí y ab el pont, velam y aparell d'argentería. Aquest interessant exemplar existia ja al segle XV[è], haventli, l'any 1494, sigut robat el drach ab un diamant que tenia al front, però l'any 1508 fou refet per l'argenter mestre López, potser un ascendent del constructor de la creu de Tauste de mitjans del XVI[è] y marcada LOP. Era de gran interés aquest vaixell per donar la disposició dels objectes que figuraven a les taules regies per senyalar riquesa o servint de salers, tal com se veia en un dels tapiços representant l'historia d'Esther que hi havia en la mateixa sala aon estava de manifest aquesta nau tan hermosa.

Altre marca saragoçana constituida per les lletres ZA podia veure's en una naveta d'incens que exposava l'iglesia de Sant Pau de la ciutat del Ebre. Estava constituida per un dofí posat sobre una petxina tot d'argent, sobre 'l que anava un

Fig. 34. — Càlzer del Convent de Santa Rosa de Saragoça.

amoret aguantant una conca de mareperla que 's tancava ab planxa de plata daurada, repujada ab un escut d'armes. Es fàcil que en aquest objecte hi hagi una part del segle XVI[è]; de totes maneres el peu es del XVII[è] y porta la marca GONG, y altre ab les lletres ZA indicadores sens dubte de la fabricació saragoçana.

La custodia de Sant Felip de Saragoça es natural que fos deguda als argenters de la mateixa ciutat, encar que no ho confirmi cap marca. Formava un elegant baldaquí ab quatre columnes sobre alta socalada, ab quatre boniques imatges de plata com tot. Sobre les columnes hi anava una ordinació arquitravada sostenint un cimbori de dos cossos, tot segons els canons neo-clàssichs. Semblava obra de principis del segle XVII[è] y duia 'l punxó de l'orfebre REAL y a sobre una A que podria donar lloch a buscar altres noticies d'un artista de mèrit.

Una creu de Sant Miquel dels Navarros de Saragoça, de finals del segle XVII[è] o principis del següent, duia 'ls punxons ALBENIZ y MATE.....

El Capítol Metropolità de la ciutat del Pilar, que tan hermosa colecció de joies portà a l'Exposició, n'hi tenia varies que no hem citat encar, per anar desproveides de marca indicadora del lloch de fabricació. Entre aquestes hi havia un hermós copó oval ab la copa finament burilada, ab angelets entre elegantíssims adornos. El peu era una superba peça de repujat tota trepada ab combinació de motius vegetals, la tija imitava un tronch y s'obria en vuit fulles com la corola d'una flor, dintre de la que hi anés el reconditori de les Sagrades Formes. Les parts d'aquest copó no s'agermanaven pas gaire, fent l'efecte de que 'l peu era d'un objecte de l'argenteria de les taules senyorials de principis del segle XVI[è], potser d'un fruiter, que després va destinarse a us més august, fenthi el globo a mitjans del mateix segle. Del mateix Capitol era la safata alusiva al triomf de l'emperador Carles V y dels seus generals y aliats Andreu Doria, Príncep d'Orange y Marquès del Vasto, sobre 'ls exèr-

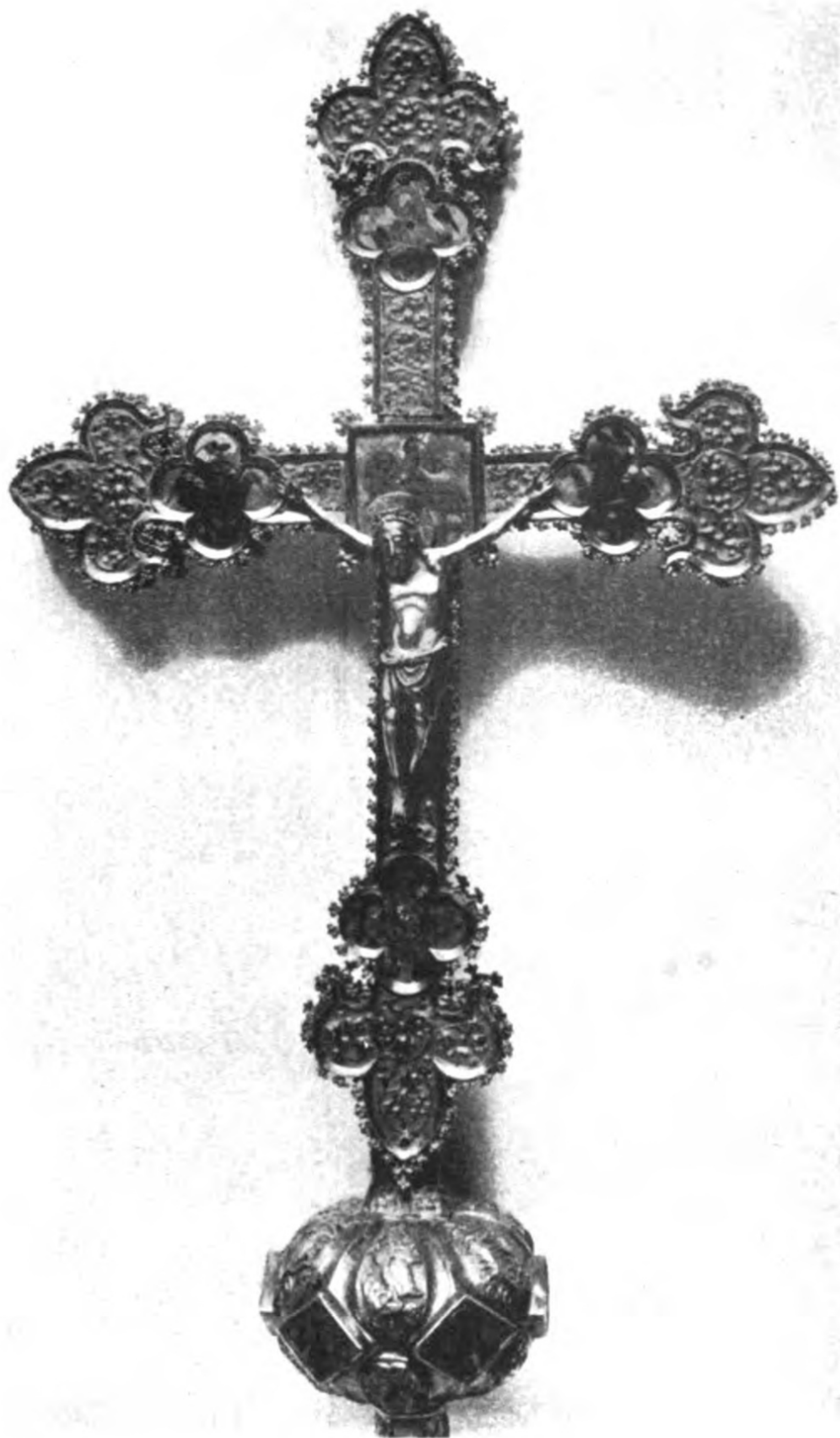

Fig. 35. — Creu de Cuencabuena.

cits francesos del general Odet de Foix, vescomte de Lautrech, que deixà la vida devant de Nàpols, y de son lloch-tinent el Marquès de Saluzzo, en Agost de 1528. Axís semblen indicarho les llegendes CAROLVS TRIVMFANS PARTENOPE — CAROLVS SVPERAT FORTIORES ET DISCEPTIORES — ELOQVENTIA FORTITVDINE PRESTIVM (sic). L'orla d'aquesta gran plata tenia alegories a les llegendes, entre ornamentació y trofeus, y rodejava un gran medalló en que 's veia 'l Príncep d'Orange socorrent el castell de l'Ovo, les torres del qual estan cimerades de fum. Es aquesta safata poch posterior al fet que commemora.

Dues altres hermoses safates d'argent daurat y de forma dodecagonal portant delicadíssima ornamentació de molt bon gust y ab groteschs de mitjans del segle XVIe (Fig. 33) y un altre gerro en forma de copa de profond ventre y ança-broch ab mascaró, ornada de cartelons y motius acostumats en l'art de finals del XVI[èn] segle, cridaven especialment l'atenció.

L'Escola Pía de Saragoça presentava un hermós càlzer Lluis XV, pertanyent a l'arquebisbe de Manila P. Basili Sancho, obra d'or ben notable per la delicadesa y elegancia del treball. També 'l convent de Santa Rosa de la mateixa ciutat n'exposava un altre segons l'istil Lluis XVI. (Fig. 34.)

Les joies degudes als argenters de Daroca tenien bellíssima representació en el Palau de l'Art Retrospectiu. Ocupava el primer lloch entre tots els productes dels tallers de tal població la creu de Cuencabuena, de la meitat del XVe. Conservava en absolut la tradicional disposició flordelisada ab hermosa ornamentació de fulles com de parra en els espais plans y frondes orlant totes les

arestes. Com a treball d'argenter era realment esplèndida, no estant pas a la seva altura el Crucifix massa arcàich y el nús o pom, que no fóra estrany fos quelcom posterior a la creu, de forma esfèrica ab ornamentació y aus de relleu cisellats en els lòbuls que forma superior y inferiorment. (Fig. 35.) Porta la marca DAR o sien les tres primeres lletres del nom de la població aragonesa aon fou obrada. La feta, observada constantment en les més antigues creus aragoneses, de que 'l pom tinga caràcter posterior al de la creu, indueix a pensar si tals creus processonals eren obrades per ser colocades dretes al cim dels baixos retaules, segons una costum que també se seguia en nostra terra.

Fig. 36. — Creu de Daroca.

Dues creus de la parroquial de Daroca (Fig. 36), la d'Albalate del Arzobispo y la de Villanueva de Jiloca, formaven un tipo especial inconfonible, característich de Daroca. Era flordelisat y ab repujats en els espais plans formant grupus de fulles garbosament dibuixades que 's replegaven sobre elles mateixes. El pom era de fanal ab dosserets de genre plateresch, gòtich retrencat y de composició arquitectònica. Les imatges del Crucifix y de la Mare de Deu del revers resultaven quelcom bàrbres y tota la creu tenia un aspecte poch refinat y gros, encar que no desproveit de gracia. Una de les creus de Daroca y la d'Albalate duien la marca DAR y un punxó en que semblaven sortirhi les inicials IF

Fig. 37.— Càlzer de Retascón.

gòtiques; altre de les de Daroca duia un punxó ab MORIN, corresponent totes elles, a judicar per llur istil, a la primera meitat del segle XVIè.

El copó de Tornos duia també 'l punxó de Daroca y la marca de l'orfebre IF que acabem de citar.

Les creus de Las Cuerlas y Monreal del Campo formaven altre tipo apart y per la semblança del treball ab altres objectes marcats podien assignarse a Daroca. Les formes eren bastant gòtiques, flordelisades, però 'ls repujats tenien caracter romà ab groteschs y cresteries que 's continuaven ab flamigeracions ojivals. Com a obra d'argenteria acreditaven el taller d'on sortiren, essent més ben dibuixats els motius ornamentals que no pas les figures. Pertanyien a mig segle XVIè.

La creu d'Herrera era d'època semblant, presentant motius que s'havien de calificar d'ignocents y treballs poch dignes d'acreditar una fabricació. Era en ella especial la presencia d'àngels de metall fos y cisellat a les flors de lis que capçaven la creu. Estava marcada ab DAR.

DAR

El càlzer de Retascón era també marcat a Daroca, presentant el peu burilat y tocat ab poch mirament y dibuixanthi motius ornamentals foliats y el monograma de Jesús, presentant treball gòtich ja decadent. (Fig. 37.) Altre càlzer de Daroca d'època semblant tenia també 'l peu repujat y burilat, lluint el punxó dels argenters d'aquella població. Una custodia de Retascón en forma de sepulcret ab àngels sobre un peu, segons un model gòtich, acreditava també ab sa marca lo que feien els daroquins y altre custodia de Villanueva de Jiloca macisa y feixuga dintre 'l genre plateresch, guardant la forma dels sepulcrets exagonals pediculats a més del punxó ja senyalat pel genre daroquí ne tenia un altre ab D · T · DA que pareixia donar les inicials d'un orfebre y les lletres de sa població. Aquestes dues custodies, la de Retascón y la de Villanueva, eren ja potser de tocant el XVIIèn segle.

D·T·DA

La mateixa població de Daroca presentava un gerro fastuosament barroch

d'argent blanch y una safata vuitavada al centre de la qual s'hi havia aprofitat una interessant placa d'argent daurat ab hermós esmalt traslúcit incrustat ab les armes dels Reis Catòlichs ans de la conquesta de Granada.

Fig. 38. — Creu de la Catedral de Terol.

Un magnífich càlzer exposat per Daroca portava unes marques úniques en l'Exposició. Hi havia en una d'elles, en la que tenia aire de referirse al lloch, un escudet de tarja

apuntada gòtica, que no 's podia pas veure si tenia figura, y anava surmontat per corona de triple floró lisat y seguit de les lletres BG, que potser donguessin el nom Burgos. Altre punxó duia en lletres minúscules gòtiques el mot ALF — ONSO, en

dues linies, y un darrer semblava donar en gòtich una lletra que podia esser una A a més d'una F surmontades d'una O petita, lo que sembla esser el monograma del mateix *Alfonso*. Aquest càlzer era magnífica obra de repujat, tant en els vuit compartiments del peu, com en el nú que

tenia vuit losanges ab capets esmaltats y el sota copa ornat ab fulles d'escardot. Tots els repujats eren de gran relleu fets garbosament y ab gran inteligencia de l'ornamentació angulosa foliàcea. Al voltant de la copa d'aquest càlzer del segle XV[è] s'hi llegia DOMINUS ILLUMINATIO MEA EST.

La fabricació d'argenteria a Terol resultava probada per l'elegant creu daurada propietat de la Catedral terolina. Se tractava d'un obra del Renaixement ab garbós peu de gra d'ordi motllurat, ben ornamentat y sostenint un pom sobre 'l que s'alçava la creu imitant obra de torn ornada ab fullatges y que sostenia l'imatge del Senyor Crucificat. La marca estava constituida per un brau ab el mot TER al demunt y UEL al dessota, en lletres minúscules gòtiques. A més d'aquesta marca tan interessant era

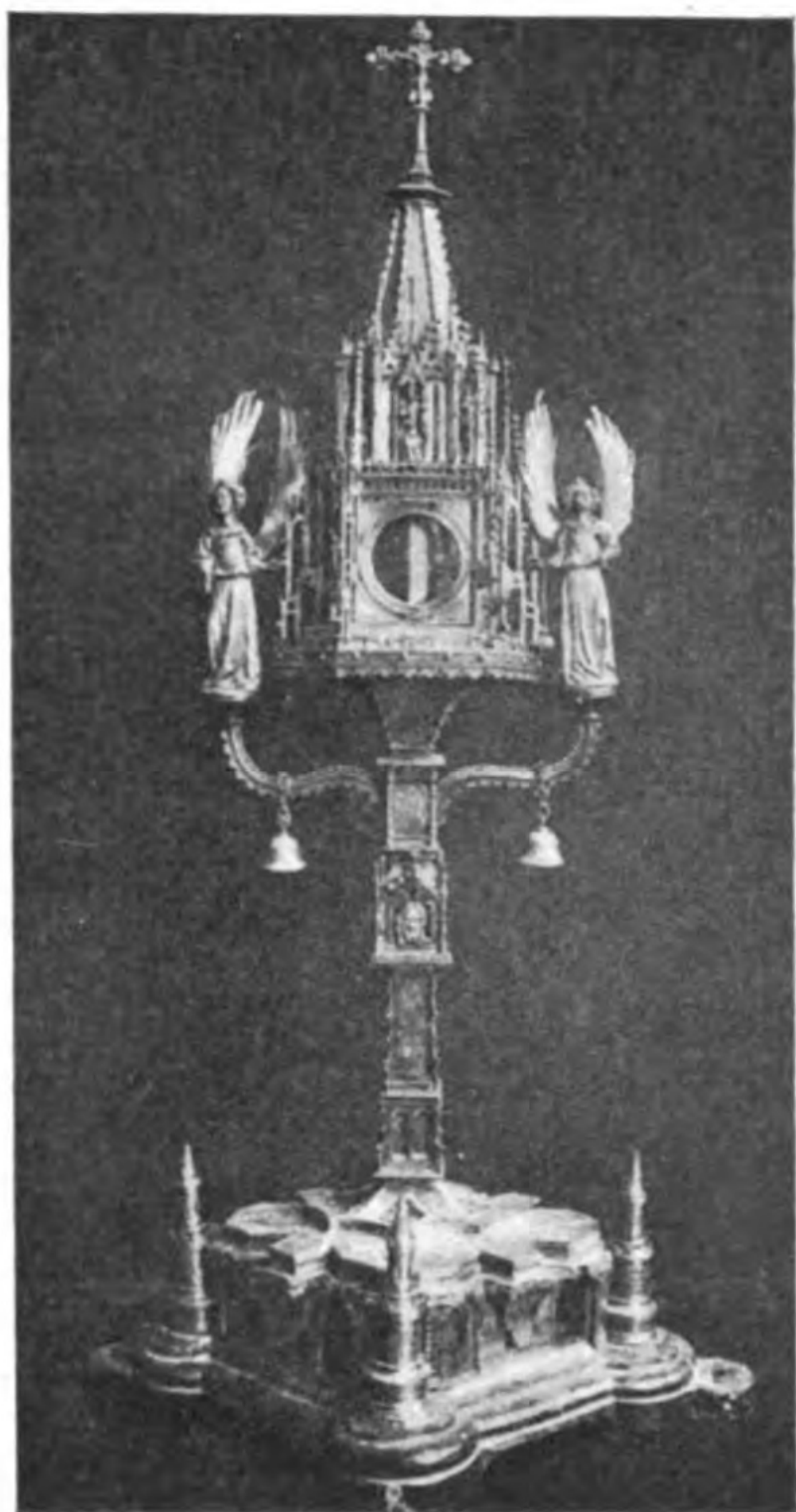

Fig. 39. — Custodia de Cuevas de Cañart.

de notar com la creu era datada l'any 1549. (Figura 38.)

Altre creu d'altar de plata y ab Crucifix de marfil exposava la mateixa Catedral. D'aquesta era de notar el peu triangular, ricament gemat y ab treball que feya referirnos al segle XVIIè, no essentnos possible trobarhi punxó. Dues safates d'igual procedencia portaven escut d'armes ab banda y dos llops, esmaltat de vert, corresponent al Bisbe Jaume Jimeno de Lobera (1579-1594). Era de notar la marca d'un feix de fletxes per nosaltres desconeguda, y ben poch precisa, a més d'un punxó ab el mot PI — CADO que apar fer alusió al treball de repujat y altre ab G — D — SILES que sembla donar a entendre el nom de l'argenter.

La custodia d'Osca resultava un bell treball d'argenteria de finals del segle XVIè, anant acompanyada d'un feixuch y ingrat dosser de plata repujada ab tester d'angelons que feya *pendant* ab l'urna del monument dels Dijous Sants, que 's diu regalada per Martín Rubio, Degà de Terol, Virrey de Sardenya y Auditor de la Rota, després Arquebisbe de Palerm. L'antiga Universitat Sertoriana s'hi recordava per una

maça de bedell datada en 1797 y marcada GARCIA y OACCA. Altra maça duia 'l mot IVLIAN que 's veia en una de les safates de la mateixa Universitat junt ab el punxó OSCA II — OSCA. Un díptich portàtil, com tot lo anterior de plata, que deixava veure 'l Senyor entre símbols dels Evangelistes y el Crucifix duia la data 1657 y punxons en que 's llegia OSCA, REAL y F — GARRO.

Al dir quelcom dels esmalts y objectes d'interès com a obra d'esmalteria hem parlat de la custodia de Tronchón y de sa marca corresponent a Morella. L'importancia y mèrit d'aquesta fàbrica o taller d'argenteria la demostra la factura de tal custodia ab el seu peu gallonat ab canopials; té en son pla obra burilada, son nús y els dos cossos superiors elegantment concebuts y executats ab motius arquitectònichs que formen cresteries claraboiades. Dos angelets ab cirials acompanyen el petit sagrari reservat que forma 'l principal element de la custodia del segle XVè.

La custodia de Cuevas de Cañart (Fig. 39) varia 'l punxó de la fàbrica de Morella, puig que a més d'aquest ne té altres dos en que s'afegeix una creu sobre el nom de la població. Son de notar en aquesta ben interessant obra els àngels que van al costat del cos central, ja construit per contenir patent la

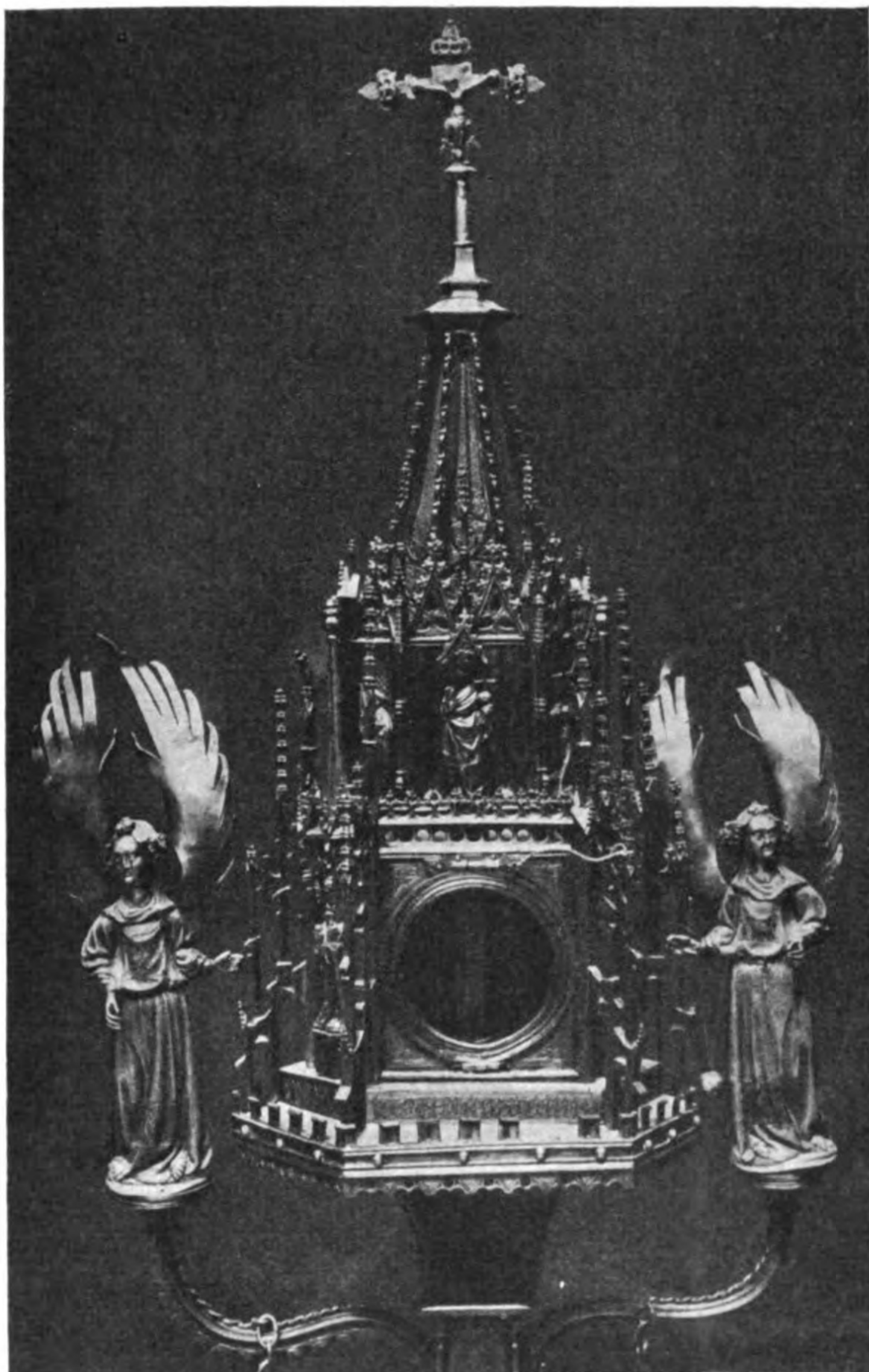

Fig. 40. — Detall de la Custodia de Cuevas de Cañart.

Sagrada Forma y ornat ab contraforts laterals y un cimbori ab dosselets y imatges que remata en agulla vuitavada y creu. Sota 'l viril hi va una llegenda que diu: IN MANUS TUAS DOMINE COMMENDO SPIRITUM MEUM REDEMI. (Fig. 40.) El peu es també d'obra plana, com el de Tronchón, adornantlo uns losanges ab escuts d'armes ab blau y vermell d'esmalt. Tot indueix a creure aquesta bella custodia com a obra de passada la meitat de la quinzena centuria.

Cap altre objecte du marca d'una fabricació tan ventatjosament acreditada per aquestes dues custodies. Si 's pogués probar que la creu de Linares es també de Morella, ens trobariem ab un dels més importants tallers de l'è-

poca gòtica, puig que aquesta creu era entre totes la més sobressortint pels seus esmalts y la seva disposició encertadíssima y molt ben tallada.

La custodia d'Aniñón en forma de templet pediculat ab alt pinacle y quatre reforços, obra del segle XVIè molt ben obrada, no duia marca de cap classe.

La creu processonal de Cosuenda, del XVèn segle y, com de costum, ab nú posterior, duia una marca en que potser s'hi llegia COS o sia el nom de la població d'on procedia, que aixís hauria sigut el lloch de fabricació. El burilat de les parts planes d'aquesta creu resultava defectuós. Un càlzer pertanyent a la mateixa parroquia y que 's distingia per ses

Fig. 41. — Cálzer de Fortanete.

filigranes en el peu lobulat y en el sotacopa no duia marca, per més que de totes maneres interessava per sa data 1588.

El càlzer de Fortanete, de finals del segle XV^è o principis del XVI^è, de peu sisevat ja hem dit que deixava veure la marca + MVN — TIS ✠, de Monçó. Com a obra digna d'acreditar un taller no ho resultava pas, puig que el cisellat del peu venia a esser poch recomanable. (Fig. 41.)

A més dels objectes de fabricació catalana o aragonesa no 'n faltaven pas a l'Exposició alguns de ben interessants que procedien d'altres parts. Cridava l'atenció una creu procedent de Pamplona que potser s'hagués d'atribuir a mitjans del XIV^èn segle, grossa obra de planxa d'argent daurat y estampat, rematant en uns florons de cinch lóbuls, quelcom semblants a flor de lis, tota ella inficionada d'un cert arcaisme y pesantor. Lo que més cridava l'atenció en aquesta creu eren les grosses figures d'argent repujat: Jesús crucificat, tres àngels ab improperis y símbols de Sant Joan Evangelista a l'anvers; els altres tres símbols evangélichs y l'home redimit rodejant la figura de Jesús *in sede majestatis* en l'altre part. Uns braços (posteriors a la creu) sostenint les figures de Maria y Sant Joan sortien de la part baixa de l'arbre de la creu, acompanyant al Crucifix y donant de totes maneres una disposició antiga. Tot demostra en aquesta creu, per cert molt espatllada ab adobs posteriors, la mà d'un bon esculptor y d'un argenter que tenia gran traça en fer els repujats. El pom d'aquesta creu s'ha de considerar com a ben tardà a la mateixa.

La mateixa Catedral presentava un evangeliari ab text escrit en pergamí el segle XIII^è (1) ab tapes que eren una excelent obra d'argent cisellat y daurat del Renaixement, encar influit per l'art gòtich. En una de les tapes hi havia Jesús crucificat entre Maria y Sant Joan, ab el sol y la lluna y en l'altra Jesús en gloria y els símbols dels Evangelistes. El llom del volum està també fet de metall tan ricament obrat com les tapes. Dos punxons podien observarse en aquesta obra d'orfebreria, per desgracia tots poch marcats: l'un semblava portar

(1) A més dels quatre Evangelis, tenia l'anotació per cantar la genealogía del Crist, un himne a l'Esperit Sant y el text d'un curiós jurament sobre l'elecció de prelat, de data III kalendes Febrer de 1228.

les lletres gòtiques PLO lligades, indicadores de la fabricació pamplonesa; l'altre ni 's pot arribar a confegir, vegentse sols una corona de tres florons y uns traços alfabètichs.

Una gran creu processonal neo-clàssica, y per tant gens flordelisada, influida per la manera d'ornamentar per l'art francès del segon terç del segle XVIIIe, ab nú bellament obrat, portava la llegenda: THOMAS RZIENTE FECIT EN SEVILLA AÑO 1747 SIENDO M.º D.ª ANTONIO DE EZCO. Un portapau de Sevilla, formant un pompós dosselet ab pinacles, abrigant un grupo ab Santa Agna, la Verge Maria y el Nen Jesús, obra plateresca més notable per sa ornamentació arquitectural que no pas per l'esculptura, en que hi apareix l'idea de considerar a la Santa avia de Jesús com a confeccionadora dels seus vestidets, puig que ella té una túnica a ses mans y apar vulga posarla al Jesuset que va nú. Al dors del portapau s'hi llegeix... MIÑ, potser *Camino* y la marca... EVILLA, en lletres gòtiques y italiques combinades. Se tracta d'un objecte que pot datar del primer trenteni del segle XVIe.

Altra portapau pertanyent a la Catedral de Saragoça, obra dels darrers temps del segle XVIe, formant un altaret ab l'adoració dels pastors duia dos punxons, un d'ells ab la llegenda GUA — DALUP y l'altre ab un campanar y unes lletres que apar diguin SZERA. Axís aquest objecte deuria procedir d'Extremadura, del taller d'aon sortiren tants reliquiers y medalles de plata o d'or ab l'imatge de la Mare de Deu.

La Catedral de Ciudad-Real tenia exposat un extraordinariament notable portapau d'argent daurat y esmaltat tenint al mig y com fent de march a una interessant placa de serpentina de treball biçantí oriental del segle XIe o XIIe. Aquesta peça esculptòrica porta la llegenda grega HANACTACIC significant la *resurrecció* alusiva al assumpte. Dues figures ab hàbits imperials, un home y una dona, vestint la túnica y clàmide dels nobles y lluint sobre sa testa nimbada en cércol corones ab floró devant, estan també contemplant en actitut reverent l'acció del Salvador. ¿Quí son aquestes figures? No poden pas esser personatges bíblichs y per això entenem que son l'emperador oriental y l'emperatriu que feren obrar aquesta placa, puig es sapiguda la costum biçantina de posar nimbe en cércol a la testa dels regnants. Això acaba de donar importancia an aquesta placa que si no es un model de relleu delicadament tocat y altament artístich no per això deixa d'interessar altament baix el punt de vista iconològich.

La montura d'aquesta placa es finíssim treball d'orfebreria del Renaixement, formant un retaulet ab socalada, dos montants ab hornacines superposades y ornades de Sants, un fris ab la victoria de Santiago y un remat ab les Virtuts Cardinals rodejant un medalló ab la Verge y la figura de Jesús al cim. Uns tochs

Figs. 42 y 43. — Portapaus de la Catedral de Ciudad Real.

d'esmalt blau y blanch, vert y vermell, casi tots traslúcits, avaloren les vestimentes de les figures. Al dors del portapau hi ha un adorno burilat y el tenidor format per bellíssima figura a manera d'alada sirena de doble qúa y al cim la creu dels cavallers de Santiago. Dos punxons porta aquesta magnífica peça d'orfebreria: el del lloch de fabricació Cuenca, ab un copó surmontat d'estrella y la llegenda CVEN y altre del orfebre Francesch Becerril, portant una F y un vedell. Aquest orfebre vivia l'any 1522 y morí en 1573; el portapau tenim entès que es de 1565 [1]. (Figs. 42 y 43.)

Altra peça notable exposava 'l mateix Capítol de Ciudad-Real. Era una corona d'imatge, feta a manera de corona imperial ab esmalts y pedreria, digna de menció per son nitidíssim y esplèndit treball de cisell ab pomposa ornamen-

(1) Tres son els Becerril coneguts com a argenters conquesos. Alfons y Francesch, germans y en Cristòfol fill d'aquest darrer. L'obra important dels Becerril era la custodia de Cuenca, perduda ab la guerra de l'Independencia. (Vegis en el *Viage de España*, d'ANTONI PONZ. Vol. III, carta III, la descripció y elogi de ta custodia.)

tació y petites imatges. Pot dirse que pertanyia al genre usat a principis del segle XVII[è]. Duia una inscripcioneta en que podria llegirse ALoGIA, pero que resulta aclarada per altre en que 's diu A°. G^A^. F. que es natural llegir *Alonso Garcia fecit*. Altre llegenda dóna les sigles IVD · S · M que no tenen pas un sentit prou clar per fernos atrevir a buscarhi una significació.

Una safata de treball bastant defectuós, presentada per D. Joan Ojeda Pomares duia 'ls punxons 62 — MTO y LLOR, a més d'altre ab una ratlla horizontal y quatre verticals que baixen d'ella que va surmontada per una flor de lis. Se tracta d'una peça del segle XVIII[è], potser feta a Segovia, puig que 'l darrer punxó podria pendres per l'aqueducte distintiu de la població castellana.

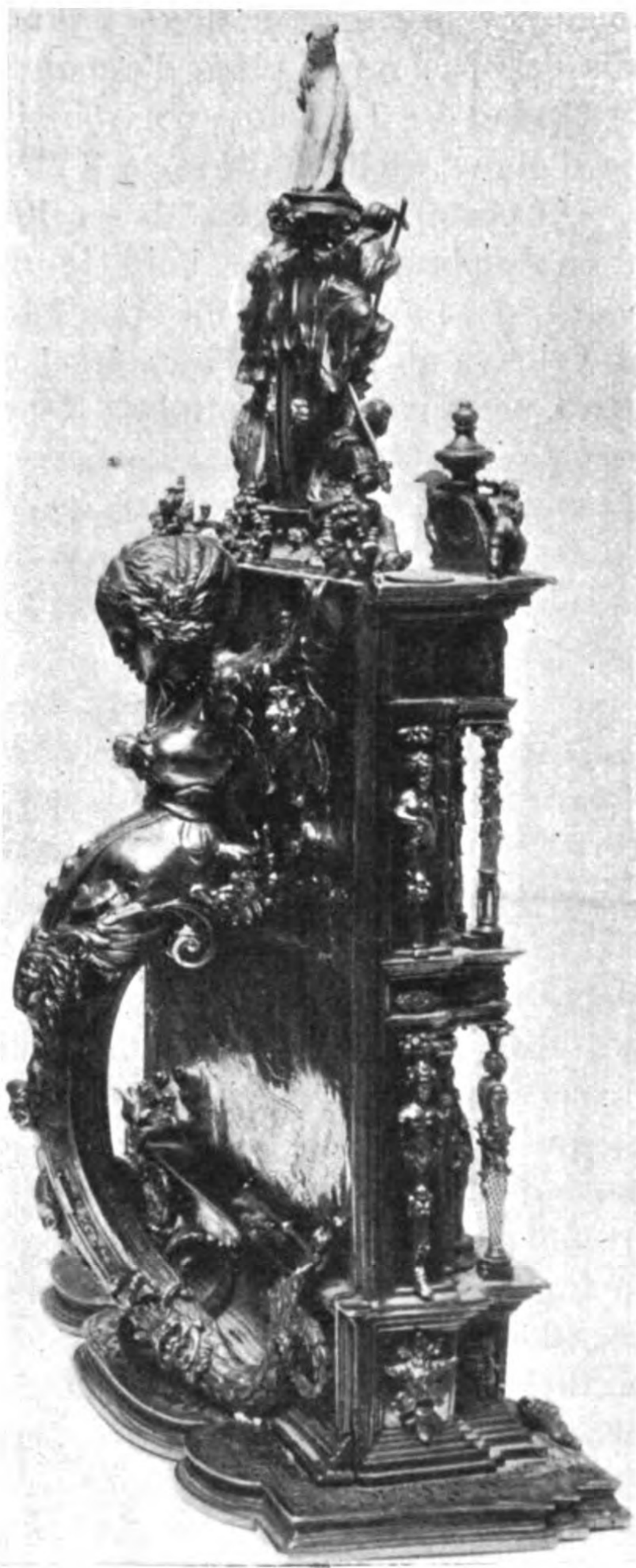

Fig. 44. — Portapau de la Catedral de Ciudad Real.

Una safata també repujada, ab escut d'armes propietat de D. Joseph Maria Gimeno, obra del segle XVII[è], portava un punxó ab AL — TVNA y dues més pertanyents al Sr. Joseph M.ª Ainsa, informades per l'art Lluis XV deixaven llegir SALAS y SOTO. Estem mancats de datos per afegir an aquests noms d'orfebres les indicacions referents a la població de sa residencia. Tampoch podem trobar solució als punxons D y P que 's troben en la creu pediculada de Sigüenza, digna de menció pel peu pomposament repujat y cisellat sobre 'l que s'alça la santa Ensenya dels cristians, feta com de tronchs d'arbre y tot digne d'acreditar el nom d'un argenter no posterior a mitjans del XVI[èn] segle.

No poguerem observar marca en diferents objectes presentats en la sumptuosa instalació de la Casa Reial tals com el càlzer dit de *las Huelgas*, bella obra d'argent daurat de la primera meitat del segle XVI[è]; el reliquiari del dit de Sant Ferran, que pot referirse a finals del segle XVII[è] y l'hermosa joia reli-

quier d'or ab esmalt en que 's figurava l'Adoració dels Reis en un menut relleu y la dels pastors en placa d'esmalt pintat. Després de contemplar el portapau de Ciudad Real un hom no trobaria pas estrany que aquesta interessant joia fós d'obra castellana del segle XVIe.

Un portapau de Casp ab senzilla montura de bronzo, contenint una bona placa de plata cisellada, imitació d'un gravat del segle XVIe, no mostrava marca, per més que no fóra pas estrany que 's tractés d'una peça italiana.

Cridava ab justicia l'atenció el manuscrit dels juraments dels Reis de Navarra, pertanyent al Capítol de Roncesvalles. Era un evangeliari de bona lletra del segle XIIIe, ab anotació de neumes al principi y l'acabament, contenint aixís tonáda la genealogia de Jesús, sempre ab les notes musicals referintse a una ratlla horizontal. Les tapes son del mateix temps que 'l text, haventhi en la de devant, dintre una auriola losangeada, la figura del Redemtor sentat en banch ab alt coixí, beneint ab la dreta y mostrant ab l'altra mà el llibre obert aont hi ha escrits l'*alpha* y *omega*. Els símbols dels Evangelistes acaben d'omplir l'espay que rodeja una orla gemada y filigranada, semblant a la que orna l'auriola. En la tapa posterior hi ha 'l Crucifix ab l'acostumada llegenda en el braç alt de la creu y el bust de la lluna, faltanthi el del sol que aniria a l'altra part y que deixà el lloch que avuy ompla una planxa d'argent estampat ab el símbol de l'Evangelista Sant March. Falten als costats del Crucificat les figures de la Mare de Deu y Sant Joan. Encar que quelcom aixafades y malmeses eren aquestes tapes interessantíssimes mostres de repujat de plata. Com a decoració resultaven excelents y com a obra d'art mereixien l'admiració de tothom. Res hi ha que indiqui lloch de fabricació d'aquestes cobertes de códex, però no pot deixarse de dir que tenen l'aire de l'art romànich reçagat del migdia de França.

Igualment creyem que s'ha de classificar com a francesa la gentilíssima imatge de la Mare de Deu ab el Nen Jesús, pertanyent també al Capítol de Roncesvalles, que ab justicia gran s'anomena *la preciosa*. Es obra molt ben tallada en fusta recoberta de planxes d'argent, donant bellíssimes siluetes y un conjunt ben observat del natural. El Nen està quasi dret apoyat en el braç esquer de sa Mare y tenint els peuets sobre la seva falda, vestint túnica, a diferencia de sa Mare que llueix vel y mantell a més de la cota cenyida al cos per cíngol, imitant les obres d'argenteria y perlats. Ella seu en coixí ab magnífich motiu tret dels teixits en us durant el segle XIVe, posat sobre escambell ab columnetes als

ánguls, entre les que hi ha unes planxes curiosíssimes ab relleu de poca alçada presentant l'Anunciació, la Visitació y el Bethlem ab els tres Reis. La mà de la Mare està feta per sostenir una flor y la del Nen la poma mentres beneeix ab sa dreta. Aquesta bellíssima esculptura del segle XIVe té marca, per desgracia tant poch conservada y estranya que es impossible dexifrarla. Apar tinga un grífol y com part de dues claus.

Després de lo que hem dit del reliquier anomenat *ajedrez de Carlomagno* y de sa marca montpellerina, es en va insistir ponderant la seva magnificencia. Del càlzer de Casp tan grandiós de linies dintre sa senzillesa, marcat ab el punxó d'Avinyó, també 'n queda feta menció ans d'are.

Dels objectes d'aram no esmaltats y més o menys daurats que hi havia en l'Exposició per sa insignificancia ni val quasi la pena de parlarne. Hi havia un incenser romànich, senzill y de barbre construcció, oval, fós en bronze y presentant senzills trepats quadrifoliats pertanyents al segle XIIIe. Una nosca o peça de tancador de pluvial feta d'aram daurat y acusant el segle XVe era d'algun interès per donar la disposició de les preuades que 's conserven en algunes coleccions y museus o es troben en les imatges esculptòriques antigues. També hi havia 'l reconditori d'una custodia, d'aram daurat y donant la disposició dels sepulcrets poligonals que 's troben en objectes semblants de la primera meytat del segle XVIe.

Y per acabar mencionarem com a peçes d'interès, per esser de materia estimable y montades en orfebreria, una conxa d'àgata ab or y esmalt traslúcit del segle XVIe y les tres creus de crestall de roca, la de Mallen, citada anteriorment, montada en argent y marcada pel saragoçà Jeroni de la Mata, altre molt senzilla y una de la Casa Reial de majors dimensions que les altres y de conservació excelent. La catedral de Salamanca exposà una caixeta de crestall y metalls pertanyent al segle XVIIIe.

LES EXCAVACIONS D'EMPURIES. Estudi de la topografía per J. PUIG Y CADAFALCH.

I

ELS TEXTES ANTICHS. — ELS PLANS TOPOGRÀFICHS.

AL N. de Catalunya, vora 'l mar, no lluny del cap de Creus que avança cap a Orient més que tots els altres, prop del troç de serra pirenenca que separa actualment la França de l'Espanya, hi ha 'l pobre veinat de Sant Martí d'Empuries, aixecat dalt d'un turó que de lluny sembla rodejat pel mar.

Es lloch que, fa anys, ocupa als arqueòlechs [1] y aon fa sigles que 'ls habitants del país hi recullen restes interessants de la civilisació grega y romana. Pagesos, pescadors y marins a estones deixen el conreu dels camps, les xarxes y les naus y emprenen l'explotació del subsol que es rich en sorpreses de vasos pintats y figures esculpides, vidres y monedes.

Les ruines enterrades surten d'ací y d'allá y senyalen el rastre d'una ciutat; sobre 'ls monuments creix avuy la vinya y l'arada s'hi passeja mansament; la topografia senyala ab certesa aon fou el port, avuy terra conreuada, y la terra ondulant suaument diu aon hi hagué edificis inconmovibles; aduc devegades l'herba indica, ab faixes que 's troben ben escaire, els llochs aon antichs murs de pedra de les cases fan herm el sol y l'herba no hi pot crèixer. En aquest lloch, de l'Empuries mig-eval y de l'Emporion grega, decidí la Junta de Museus de Barcelona, ab els cabals que en ses mans posà la Excma. Diputació de Barcelona, ensajar, ajudada de les excavacions, una investigació arqueològica. [2]

Son numerosos els problemas que 'l sol remogut ha permès resoldre y més encare els que ha plantejat, alguns dels quals en aquest mateix volum son estudiats y ho seràn temps a venir en altres llibres. Entre ells hi ha principalment el

(1) Les publicacions arqueològiques que cal tenir en compte per l'estudi de la topografia d'Empuries son principalment: Jaubert de Passa: *Notice historique sur la ville et la contrée d'Empuries. Mémoires de la Société royale des antiquaires de France*, Paris 1823.—Botet y Sisó: *Noticia histórica y arqueológica de la antigua ciudad de Emporion*, Madrid 1875.—Pella y Forgas: *Historia del Ampurdán*, Barcelona 1887-1888.— Schulten: *Ampurias. Sonderabdruck aus den Neuen Jahrbüchern*, Lepzig 1907. — *Discursos leidos en la R. Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública de D. Joaquin Botet y Sisó*, Gerona 1908.—Frickenhaus: *Zwei topographische probleme. Sonderabdruck aus «Bonner Jahrbücher»*, Bonn 1909.

(2) En la crónica dels estudis arqueològichs del present volum hi ha una ressenya de les excavacions d'Empuries durant la campanya de 1908, reproduinthi els mes importants dels objectes trobats.

Fig. 1. — La part visible de la ciutat grega d'Empuries al començar les excavacions.
(*Fot. Cazurro.*)

problema topogràfich y el problema d'arqueología arquitectònica tan intimament lligats que seràn objecte d'aquest ensaig preliminar, fonamentat en lo que ha posat a la vista la campanya duta a terme durant l'any 1908 per la Junta de Museus, pels benemèrits germans Srs. Villanueva y pel Cos de Monts en les terres que pertanyen a l'Estat.

Hi ha dues menes de documents auxiliars en aquest estudi d'Empuries: els geògrafs y historiadors grechs y romans y els plans antichs del país. Els més antichs documents que cal aduir en l'estudi d'Empuries son les velles narracions dels navegants fenicis, recullides en un periple grech d'autor desconegut, fill potser de Marsella y escrit en el sigle VIe, entre 'ls anys 530 y 500 a. de J. C. y recopilat després en l'*Ora maritima* de Rufus Festus Avienus, procònsul de l'Africa cap a l'any 366 a. de J. C. El navili fenici que anota la descripció de la nostra costa venia del Mig-dia y, després de veure Barcelona y son «port segur» y ses vinyes, arriba «als *indigetes* (empordanesos) gent dura, gent fera, apegada a la caça y a ses coves. Llavores el cim de la montanya (serra *Celebandica*, segons en Pella el cap de Bagur) avança les seves espatlles fins a la mar salada. Aquí estigué, diu, la ciutat de

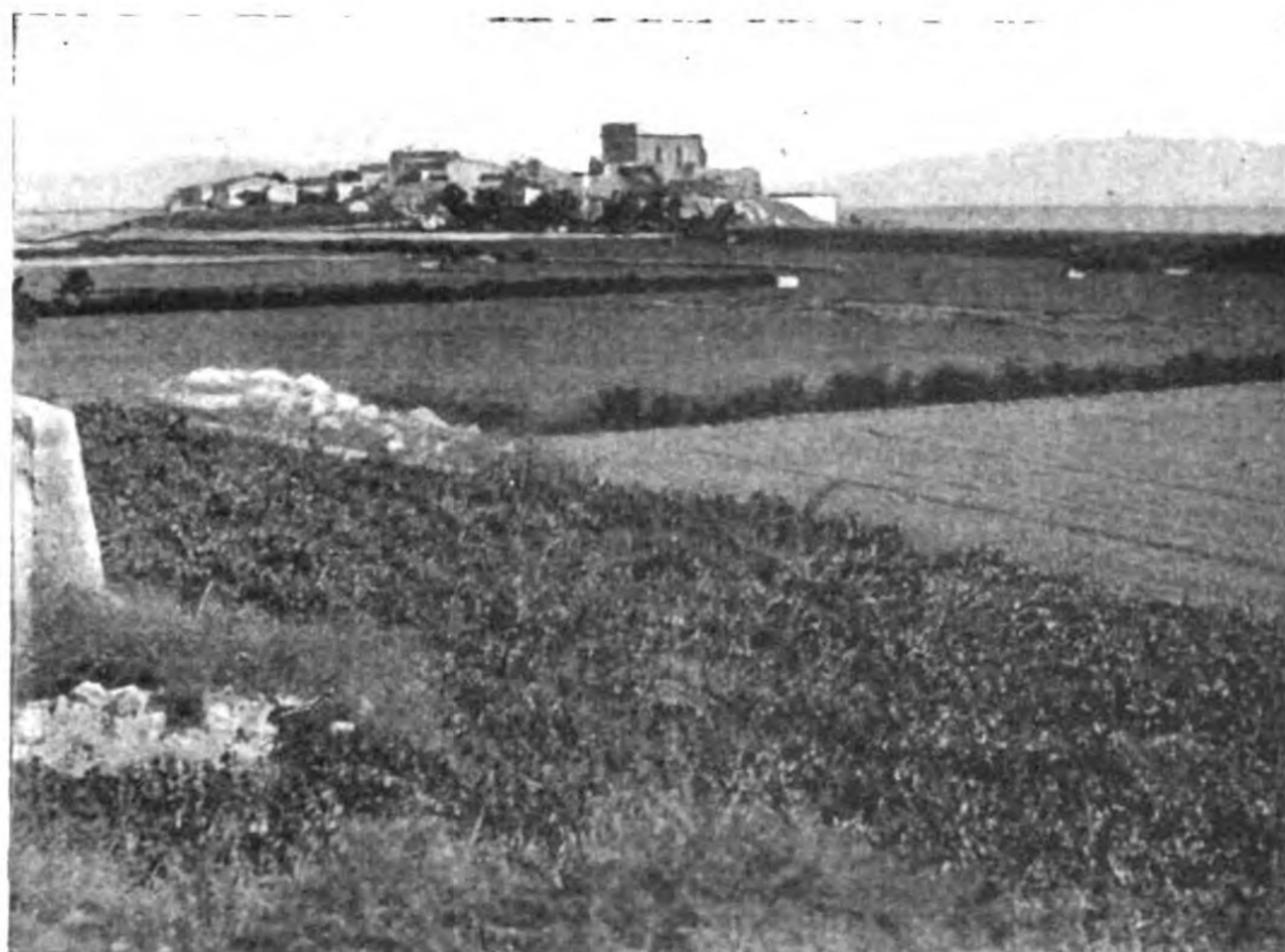

Fig. 2. — L'isleta de S. Martí d'Empuries. *(Fot. Gandía.)*
Lloch de la Paleòpolis, vista desde la Neàpolis.

Cypsela (platja de Pals); sols ne resta la fama, perque cap vestigi de la primera ciutat l'aspra terra conserva. Enllà s'obre 'l port d'ampla sinuositat, y molt lluny y profondament s'interna 'l mar en el camp (platja de Pals y plà de Torroella). Després, s'exten la ribera Indigètica fins a la punta sortint del Pirineu. Després de la ribera que he dit, s'aixeca 'l gros mont Malodes (c. bernat de les illes Medes) entre les ones... y la seva altura bessona... (c. bernat de cap Norfeu). Mes entre elles s'exten amplament un port en el que 'l mar no está subjecte a vent de cap mena, de tal manera que, al lluny, les roques avençades tanquen son costat y el guarden ab llur altura de manera que entre les roques l'aigua s'amaga inmòvil y pregona.» «La seva superficie està quieta; el pèlach tancat s'adorm (golf de Roses), d'aquí l'estany *Tonon* (estany de Castelló y Ciurana) al peu de les montanyes de *Tononita* (Roda y cap de Creus), entre les que revolca sonor la seva corrent espumosa 'l riu *Anysto* (La Muga) y a les ones del mar l'entrega. Aquets son els llochs que 's troben junt a les ones de la costa; mes lo qu'es en la terra alta tot ho posseiren els *ceretes* y abans els *ancroceretes* durs; ara, sots igual nom, es gent ibera. Finalment aquí 'l poble *Çordo* (antichs sards) vivía en els llochs més espadats, extenentse fins al Mediterrani, en que estàn les puntes dels Pirineus cobertes de pinedes, entre les coves de les feres... y els camps extesos fins a la costa. En el confí del camp *Çordiceno* compten que estigué certa ciutat de *Pirene* rica en cases, aon els naturals de Marsella mercadejaven sovint.»

Després, segueix el periple, passats els Pirineus describint el Rosselló y costejant cap a les ribes del Llengadoch y de la Provença [1]. Fa poch temps, ab el text a la mà, varem resseguir tota la costa desde Barcelona fins al cap de Creus, y la ressenya es extraordinariament precisa desde 'l cap de Bagur, notantse l'omissió dels accidents de la ribera que per força havien de cridar la atenció dels navegants desde Blanes, aon comença la terra montanyosa. En el moment en que 'ls navegants fenicis recullen els datos sobre la costa indigètica, no existia 'l poblat d'Empuries encare que 'ls marsellesos mercadejaven

(1) R. Festus Avienus. *Ora Maritima*. M'he servit, pera la traducció, de la den Pella y Forgas. *Historia del Ampurdán*, Barcelona 1883, p. 128.

Fig. 3. — El moll del port d'Empuries. *(Fot. Esquirol.)*

sovint» en el lloch de Pirene, al altre banda dels Pirineus. Això es lo que diu l'*Ora Maritima*.

Hecateu de Mileto, que va escriure en el sigle VIe (548-476), a. de J. C., tampoch parla de la colonia Marsellesa.

Scilax, navegant grech, geògraf del sigle IV, es l'autor més antich que anomena la nostra ciutat. (1)

Polibi, historiador grech mort l'any 125, se limita a citarla en una descripció sumaria de la costa ibèrica dient després que hi desembarcà Cneu Scipió al venir del Ròdan. (2)

Estrabó (66 a. de J. C.—24 d. de J. C.) es l'historiador y geògraf més antich que precisa sobre Empuries. Era fill d'Amasia, ciutat de les vessants del Pont-Euxin y en temps d'August havia emigrat a Roma, aon recopilava y continuava a Polibi, a Artemidor d'Efeso y a Posidoni. Estrabó descriu clarament la ciutat d'Empuries.

«El primer lloch que ocuparen, diu, els emporitans al venir de Marsella, fou una isleta que està enfront d'Empuries, a la que avuy anomenen Paleòpolis, això es, la ciutat vella; mes avuy dia habiten en terra ferma. Es Empuries una ciutat doble, que divideix un mur. Primer fou habitada pels indígenes els que, encara que 's governaven per llurs propies lleis, volgueren ab tot tan-

(1) *Geographi Græci minores.* I, 15.
(2) *Historiarum* liber III, 39, 7, 76, 1.

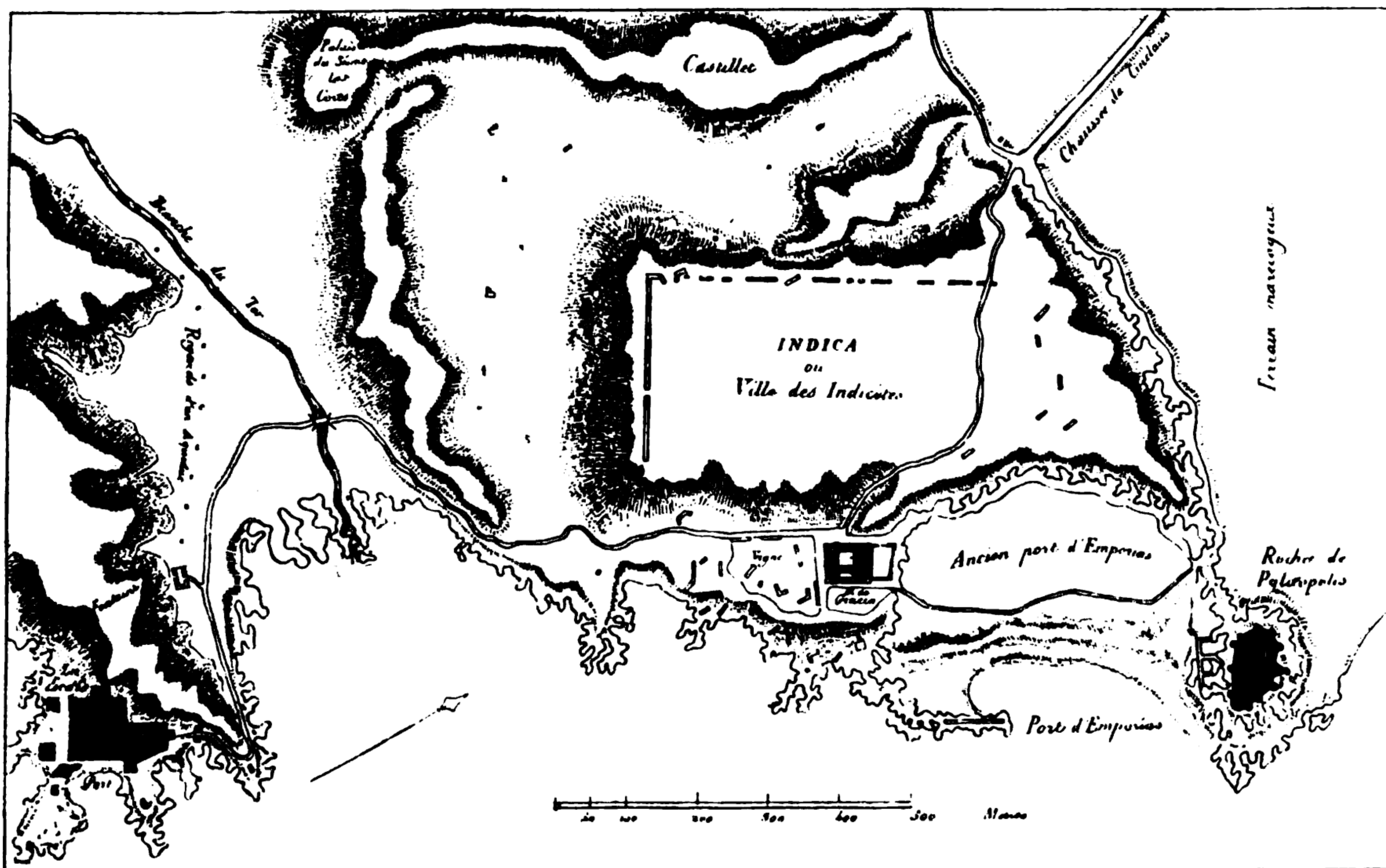

Fig. 4. — Plan d'Empuries segons Jaubert de Passa.

carse com els grechs per un mur comú pera llur major seguretat. Axís hi havia dues ciutats dividides per una muralla mijera; mes, temps després, formaren un govern, agermanant les lleis dels barbres ab les dels grechs» [1].

Titus Livius, l'historiador del temps d'August (59 a. de J. C.—17 d. de J. C.) es encara més precís. Va servirse dels escrits de Cató, el cònsul sever que escrigué 'ls set llibres, *Origens y historia de Roma*, perduts casi en llur totalitat y que comprenen les guerres en que ell havia intervingut. Cató visqué del 233 al 149 y vingué a Empuries l'any 135 a. de J. C.

«Ja allavores Empuries, diu, se componía de dues ciutats separades per un mur; habitada una pels grechs originaris de Focea, com els de Marsella y l'altra pels hispans; però la ciutat grega que donava al mar, estava guardada per un recinte d'unes quatrecentes passes; la ciutat hispana, més allunyada del mar, la circuia un mur de tres mil passes. Empuries rebé després una colonia romana, que el diví César establí en ella, després de la derrota dels fills de Pompeu. Aquests tres pobles se troben avuy confosos en un sol, ja que 'ls hispans primer y els grechs després se convertiren en ciutadans romans. Tenint en compte que sa ciutat estava llavors oberta per un de sos costats a incursions marítimes, y del altre als atachs dels hispans, nació bàrbara y belicosa, hi ha que extranyar com podia viure ab seguretat. Era la salvaguardia

(1) Geograph., llib. III.

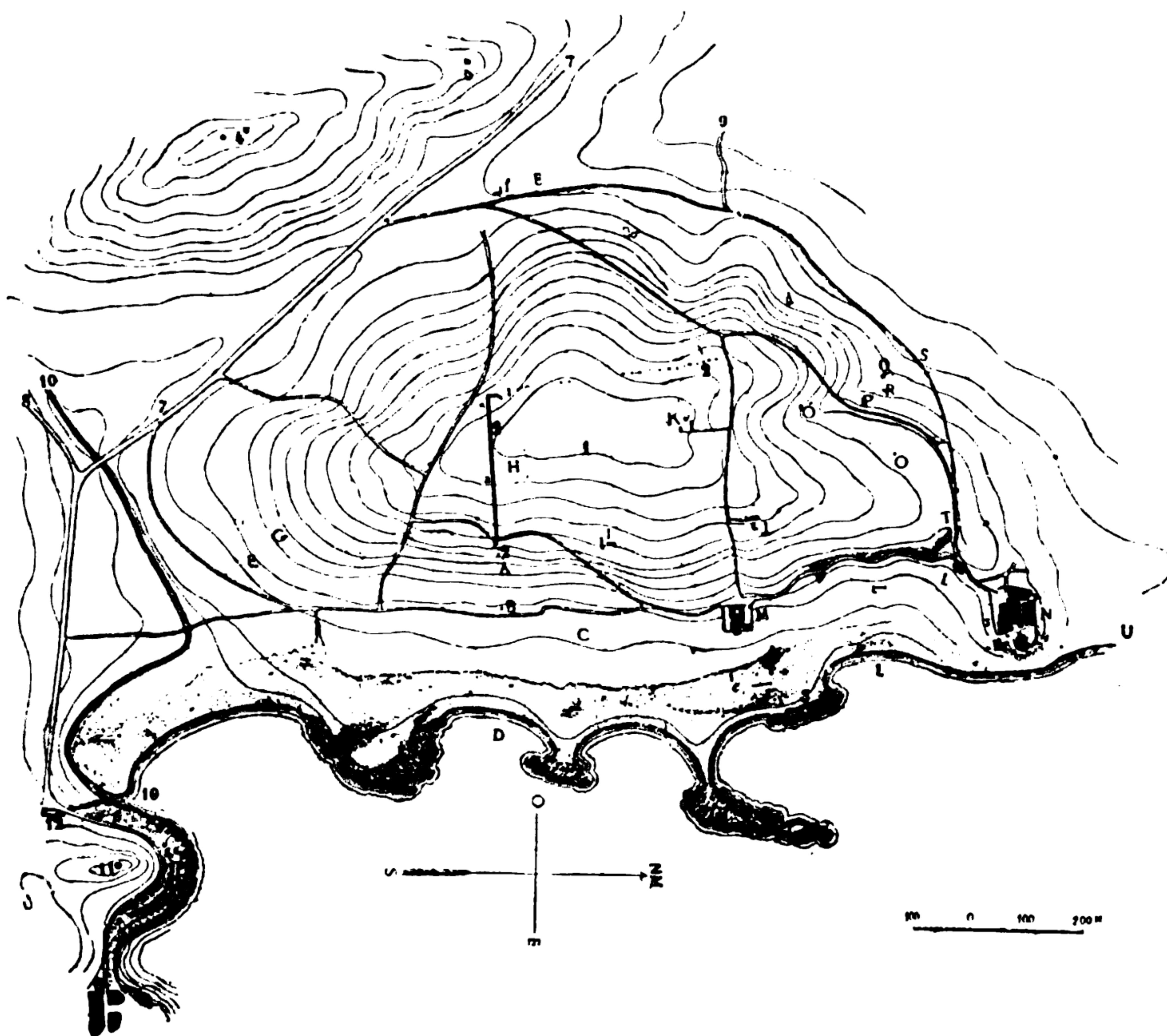

Fig. 5. — Plan d'Empuries segons Pella y Forgas.

de sa debilitat la vigilancia regular y continua que dona sempre la temença d'un veí més fort. La part del mur, que donava cap a terra, era més fortificat y tenia una sola porta; un magistrat guardava aquesta entrada, sens poder deixar son lloch un sol instant. Durant la nit, una tercera part dels ciutadans feia guardia en els baluarts, y no era pas per cerimonia ni per respecte a la lley que les guardies se succeíen y passaven les rondes y s'hi posava cura, com si l'enemich hagués estat a les portes. Cap hispà era rebut dins de la ciutat y els habitants no sortien fòra 'ls murs sino ab precaució; en cambi del costat de la mar, l'entrada era lliure. No sortien may els de la ciutat grega que no fossin en bon nombre per la porta que donava enfront la ciutat hispana, y aquests solien ésser els que havien estat de guardia en els baluarts la nit precedent. Obligàvals an aquesta sortida el comerç que feien ab els hispans, inhàbils en l'art de navegar, que 's contentaven ab poder comprar les mercaderies extranjeres que 's rebien per mar y importaven y entregaven per l'exportació els productes de ses terres». [1]

Els altres historiadors y geògrafs diuen ben poca cosa.

Plini, el que morí devant de Pompeya per la erupció del Vesubi, en sa

(1) Llib. XXXIV, cap. IX.

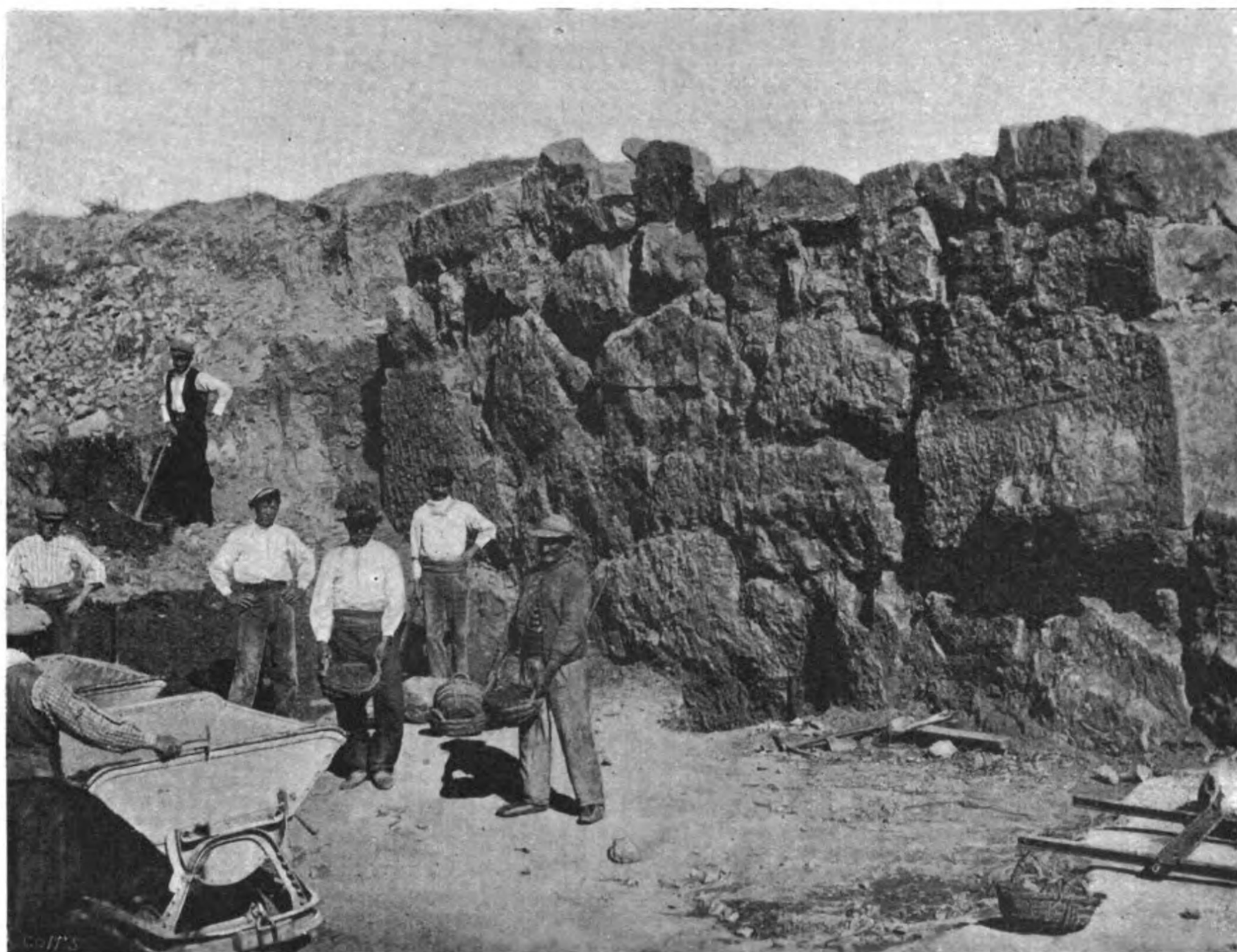

Fig. 6. — Torre del costat esquerra de la porta. *(Fot. Gandia.)*

Historia Natural se limita a dir que Empuries es una ciutat bessona, meitat dels indígenes, meitat dels marsellesos, descendents dels Focis. Plini fa del seu llibre una enciclopedia breu y aquest dato era prou pels curiosos de Roma del sigle Ier.

Mela, geògraf del primer sigle, cita Empuries y Roses entre el *Clodianum* y el mont Jovis que en sa part Oriental presenta sortides de roques que s'aixequen com graus, lo que li ha donat el nom d'escales d'Aníbal.

Ptolomeu la situá entre 'ls rius *Sambroca* y *Clodianum.* (1)

Silio Itàlich anomena 'ls focis d'Empuries entre les colles de diversa raça del exèrcit ab que Aníbal anava a invadir l'Italia, (2) torna a citar la ciutat vella fundada pels grechs, al descriure la navegació cap a Tarragona de Scipió. (3) Seymno de Chio (4) y Esteve de Byzanci (5) fan a la ciutat emporitana lleugeres referencies.

(1) Lib. II, cap. 6, 19, edició Muller.
(2) *Phocaicæ dant Emporiæ, dat Tarraco pubem,* III, 369.
(3) 15. 176.
(4) v. 202 y sig.
(5) P. 270, 15.

Fig. 7. — Part superior de la torre de la figura anterior. (Fot. Cazurro.)

A més dels textes antichs, les excavacions foren guiades pels plans de les ruines que 'ls anys no havien aterrat y que 'ls vents no havien recobert ab les montanyes de sorra movediça o les aigues ab capes de llot y terres transportades. Mr. Jaubert de Passa havia publicat l'any 1823 un plan d'Empuries (Fig. 4) en el qu'está perfectament senyalada la situació de la ciutat superior, el port y el lloch de la ciutat grega, encara que aquesta d'una manera indecisa, sense fixar el perímetre de les seves muralles. (1)

Més tard, en 1879, el Sr. Botet y Sisó publicà un nou plan en sa memoria (2) que no 's diferencia essencialment del de Mr. Jaubert de Passa.

El darrer plan fou degut al mestre d'obres de l'Escala, Sr. Poch, y publicat pel Sr. Pella y Forgas en la seva *Historia del Ampurdán*, més detallat que els anteriors y, encara que ab algunes inexactituts, principalment en les curves de nivell, conté datos interessants; però tampoch indica 'l perímetre de la ciutat grega (Fig. 5).

II

El moment de la fundació d'Empuries. — Posició y data de la Paleòpolis.

Les colonies gregues eren sovint formades per una colla de marxants que s'establien en una ciutat bàrbara; l'element grech absorvia, com a més civilisat, la població primera; unes vegades una ciutat enviava una part de sos habitants a pais extranger, per necessitat material, per esdevenir petita l'àrea del

(1) *Notice historique sur la ville et la contrée d'Empurias*, Paris 1823.— *Mémoires de la Société Royale des antiquaires de France*.
(2) *Noticia histórica y arqueológica de la antigua ciudad de Emporión*, 1879.

Fig. 8. — Disposició d'un dels brancals de la porta d'Empuries ab la regata de la reixa corredera y la polleguera de les portes. *(Fot. Gandia.)*

minúscul estat municipal o per no ser suficient son terrer de conreu pera mantenir una població massa densa; altres per necessitat política: un partit vençut que emigrava, un moviment democràtich contra 'l gobern d'uns pochs, o ja per raons religioses: el deu demanava que se li entregués el dècim de la població y la exilava a fundar una colonia.

La major part de colonies se fundaven per interés comercial y això explica llur situació vora 'l mar, que va fer dir a Ciceró aquella frase de que 'l mediterrani era vorejat d'una faixa de terra grega que tanca la dels barbres.

A la fundació de la colonia la precedia el concell de l'oracle a Delphos, de Dódona o de Hammon o d'Efeso. Després se reclutaven els emigrants, ja voluntaris, ja designats per la sort y a la força, ja d'un estament determinat, ja d'entre tots els ciutadans; devegades se convidava a les altres ciutats gregues o als paissos amichs no grechs.

Un ciutadà, l'hèroe fundador del esdevenir, designat per la metròpoli, dirigia l'expedició y, arribat el jorn, les naus partien enduentse 'l foch sagrat ab que 's devia encendre la llenya del nou altar en la terra nova.

Els textes deixen entreveure la marxa de la colonisació grega cap aqueix extrem del Mediterrani, l'extrem tenebrós del mon conegut com les Indies pera 'l sigle XV ó la Amèrica pera 'l XVI. Els atrevits navegants de aleshores foren principalment els de Focea, una de les dotze ciutats jòniques «els primers entre 'ls grechs que 's llençaren a llargues navegacions, descobriren l'Adriàtich, la Tirrenia, la Iberia, la Tartesia, embarcats, no en vaixells rodons sino en naus llarguerudes de cinquanta rems.» [1]

Era la seva terra seca y 'l seu sol pobre y això 'ls obligava a viure de la pesca y del comerç y la marineria, coses en aquell temps sovint barrejades ab l'ofici de pirata y 'l de lladre [2], per altra part llur ciutat era sovint amenaçada per el proper Imperi dels medas, pel nucli del clàssich enemich dels grechs [3]. Y axís havien intentat establirse a l'Imperi del Mig-dia d'Espanya, a la Tartesia, d'antiga cultura, relacionat ab les civilisacions d'Orient, on hi trobaren oferiments de terra y súpliques d'abandonar la seva patria antiga y or y argent donat ab generositat pera refer les muralles de llur ciutat de Focea amenaçada. Tot això que conta Herodot passava cap a la fi del sigle VII abans de J. C. Els viatges de les naus focees per l'Occident del mar mediterrani foren nombrosos; després de la Tartesia recorregueren l'Italia, cercant terres aon establir llur patria y seguiren les cales y portells del pais Etrusch y navegaren pel Tiber, aon tractaren ab Tarqui 'l vell en la ciutat que havia de ser la conquistadora del Mediterrani, y seguiren les costes blaves de la Liguria y trobaren l'ampla badia de Marsella, la colonia mare d'Ampuries.

L'empresa de Focea, de colonisar l'Occident mediterrani, era obra plena de misteri y de perills, com l'Occeà pera 'ls navegants del sigle XV; era precís acudir als santuaris més famosos demanant la guia del deu. No n'hi havia prou ab els deus de llur patria ni ab els dels temples que aixecaven el seu frontó triangular sobre les cases de llur ciutat.

Conten els historiadors antichs que un oracle manà als de Focea que cerquessin pilot pera llur navegació a la nova guerra, y pera això acudiren a Efeso y consultaren a Artemisa. La deesa aparegué en somnis a una de les més ilustres sacerdotises, Artistarca, a qui omplenà d'honor y distincions. No paraven en això sinó que a totes les colonies que anaven a formar en qualsevulga lloch, encarregaren el culte a la gran deesa, de manera que conservaven el mateix tipus d'estàtua y, aixís en la jerarquia com en l'ofici sacerdotal, no 's diferenciaven de la metròpoli.

Així la deesa de múltiples pits, la mare fecondíssima capaç d'alletar els deus y els homens, presidí la fundació de la ciutat de Marsella (cap al 600 a. de J. C.), y desprès la de la doble ciutat d'Empuries, y tingué sos temples en els dos

(1) Herodot, llibre I, CLXIII.
(2) Justinus, XLIII, 3, 5.
(3) Herodot, llibre I, CLXIII

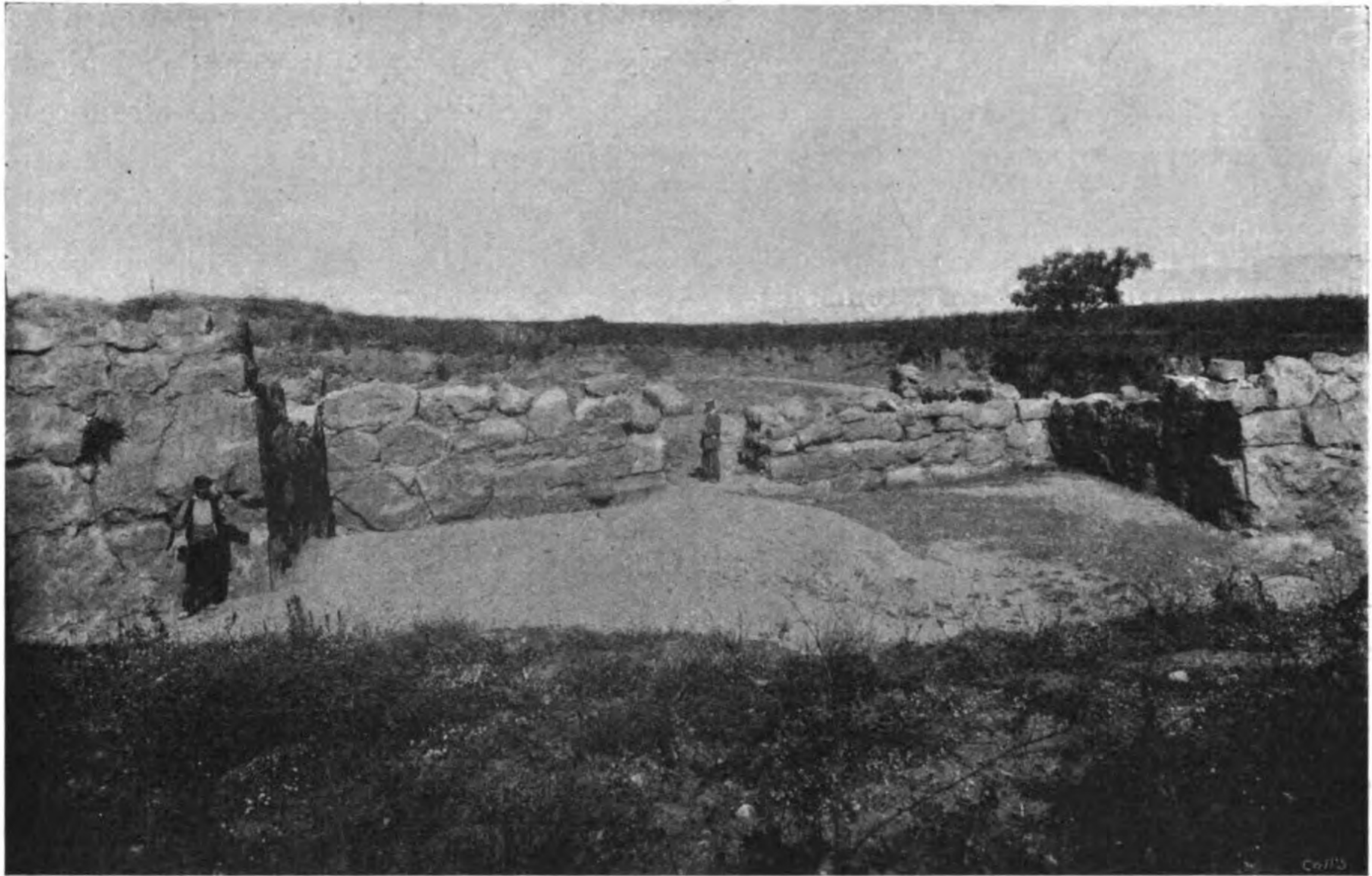

Fig. 9. — La porta de la ciutat grega d'Empuries. *(Fot. Esquirol.)*

extrems del golf «en que la mar no está subjecta a cap vent» en la Paleòpolis d'Emporitana y en les montanyes de Rodes. [1]

La ciutat de Marsella vingué a ser com el centre d'Occident y d'allí irradiaren les naus focees a la fundació de noves ciutats o tan sols nous centres de comerç, les unes cap a Orient lluitant ab els comerciants y navegants etruschs, com en la costa de Còrcega a Alalia (Aleria) (560 a. J. C.), fundada vint anys abans de la destrucció de Phocea [2]; les altres cap a Ponent y a mig-jorn entre les llacunes del Ròdan, no lluny del mar a Arlès, la *Theline* d'Avienus [3], y d'allí a Rodes y a Empuries y seguint la costa a la factoria de nom desconegut de S. Feliu de Guixols, y després més avall fins als límits entre la Iberia, la Tartesia, que venen a esser els de Murcia y Andalusia.

Dos problemes presenta la fundació d'Empuries: un topogràfich, sobre 'l lloch de la illa en que desembarcaven les naus marselleses y fundaren la primera ciutat: la Paleòpolis, de que parla Estrabó; l'altre cronològich: la data

(1) Estrabó diu referintse a Rodes: *ibi et Emporiis Dianam Ephesiam colunt, causam dicemus, ubi de Massilia sermo erit*, lib. III, cap. IV.
(2) Herodot, I, 165.
(3) 689.

Fig. 10. — Les torres de la muralla d'Empuries.

d'aqueixa fundació. Els dos han sigut notablement aclarits pels treballs de les excavacions. No crech que avuy hi hagi discussió possible sobre la situació de la Paleòpolis a St. Martí d'Empuries (*a* del plan general), després de descoberta la muralla de la ciutat grega ab la porta de que parla Livi (Fig. 9, *c*) (1) coincidint ab la seva descripció y ab la d'Estrabó. Desde Jaubert de Passa aquesta era la constant afirmació dels arqueòlechs, abandonada l'hipòtesis de Marca, Costa y Pujades de situarla en les isles Medes. Probablement avuy el professor Schulten no situaria la Neàpolis en l'illa de St. Martí (2), confonent les dos ciutats gregues, la vella y la nova, ben distintament descrites pels geògrafs.

En Schulten se fundava en uns suposats restes de murs antichs que pel costat de terra havia vist en la antigua illa, avuy unida al continent y en que son perímetre es pròximament de quatrecentes passes. Situada per les excavacions la Neàpolis en terra ferma, la Paleòpolis queda fixada *enfront* el port y aquest es avuy situat d'una manera indubitable entre 'l moll antich (*b*) en que els vells hi havien encara vist les argolles per lligar naus, el turonet de St. Martí

(1) Les lletres se refereixen al plan general adjunt y s'han repetit en els plans parcelaris.
(2) Schulten. *Ampurias. Eine griechischenstadt am iberischen Strande.*

Fig. 11. — Fonament de la muralla de ponent. *(Fot. Gandia)*

y els marges espadats que limitaven la ciutat pel costat de tramontana. El port podia tenir dues entrades, una entre 'l moll y el turó de la Paleòpolis, altra que Mr. Frickenhaus ha indicat: el canal entre l'illa y el continent que donava a la desembocadura del riu Fluvià, *el Clodianum* dels antichs, per lo que Estrabó pogué dir ab més o menys propietat que la seva desembocadura servia als emporitants de port. (1)

El problema cronològich ha sigut tractat a la vegada per D. Joaquim Botet y Sisó (2) y per D. August Frickenhaus (3) el qui va catalogar, per encàrrech de la Junta de Museus, la ceràmica grega trobada a Empuries. Arribà 'l primer, fundantse en les monedes més antigues trobades a Pont de Molins y a Empuries y en l'estudi de la ceràmica, a concloure que 'ls grechs s'establiren en la Paleòpolis a la primera meitat del sigle VI^{è}.

En Frickenhaus afirma, seguint an en Camille Jullian (4), que la fundació d'Empuries no podia tenir lloch entre 'l combat naval d'Aleria (535) en el que els etruschs y cartaginesos varen conseguir la supremacia del mar contra 'l poder dels focis y la batalla de Himera (480) que tornà als grechs l'Oest del mediterrani, y «que les troballes arqueològiques ensenyen que Empuries fou fundada abans del any 535».

«L'illa de la ciutat vella, diu després, fou suficient com a domicili pera 'ls fundadors de la ciutat; els morts foren enterrats desde aleshores a terra ferma. La necròpolis, que després fou utilisada fins a la època romana, se troba en un troç al Sud més enllà de la ciutat nova sobre una punta de la costa, que ha sigut desde molts anys explotada pels habitants del pais. Malgrat això, s'han pogut recullir encara uns 150 vasos grechs y algunes pedres sepulcrals.

«En aquesta necròpolis, y en general tot el territori de la ciutat, no s'ha trobat cap troç de vas anterior a la segona meitat del sigle VI^{è} a. de J. C., però

(1) *Zwei topographische probleme.* — Bonn, 1909. D. Manuel Cazurro ha recullit en el perímetre del turó d'Empuries, avuy unit al Continent, diversos exemplars de moluscos marítims. No s'ha trobat en la base del mur mig-eval rastre d'obra antigua que comprobi lo que indica evidentment la topografía actual del pais.

(2) *Discursos leídos en la R. Academia de Buenas Letras de Barcelona, en la recepción pública de* don Joaquín Botet y Sisó. — Gerona, 1909.

(3) *Zwei topographische probleme.* — Bonn, 1909.

(4) *Histoire de la Gaule.* — París, 1909, vol. I.

de data posterior al 550 se troba una gran quantitat de vasos antichs y de fabricació xipriota, del Asia Menor, de Naukratis, de Calkis, corintis y italo-corintis que comunment no s'adelanten més que al sigle VI^è. Això ens data, diu, la Necròpolis del començament de la ciutat».

Fig. 12. — Extrem de la muralla de mig-jorn propera al mar. *(Fot. Gandía)*

Ben aviat la preponderancia focia havia de minvar en el combat naval d'Aleria (Alalia), contra 'ls seus seculars rivals, els etruschs y els cartaginesos, que va portar per conseqüencia la desaparició de la colonia de la Còrcega y la fundació al Mig-dia d'Italia de la colonia de Velia. Era 'l moment de la fundació d'Empuries el dels grans aconteixements, que foren decisius en la vida de les nacions mediterrànies.

Cap a la meitat del VI^èn sigle 's desenrotllava un moment solemne de la historia mediterrània, coincidint ab ell l'establiment en terra catalana dels marxants grechs y l'entrada així d'aquell gran element de la civilisació, de aquelles formes d'art y de pensament que han determinat en gran part la manera d'esser europea. Era aquest el moment del imperi comercial jònich a Occident, el dels quaranta quatre anys de la Thalassocracia focea que Mr. Camille Jullian (1) posa entre 598 y 541, data de la destrucció de Focea, o potser entre 553 y 549, data en que la Focea fou sotmesa a Cirus. La destrucció de la ciutat mare fou prosperitat y riquesa momentània pera les seves colonies d'Occident y durant anys encara 'ls socis «aixecaren temples per les costes y dominaren els mars» (2).

Allavores començava a constituirse 'l gran imperi de Persia y, sobre tot, se preparava Roma, per l'acció de les dinasties etrusques, a sa gran missió de civilitat y de domini.

(1) *Histoire de la Gaule.*
(2) Herodot, lib. II, 164-166.

III

La Neàpolis

L'illa de la Paleòpolis d'Empuries esdevingué petita, y la vella ciutat cercà son engrandiment a terra ferma al voltant del port, que les roques y la mà del home feien seguríssim. Ja una volta 'ls grechs al continent, se resguardaren ab els murs de que parla Estrabó y que degué veure y midar Cató acampat durant mesos ben aprop d'ells.

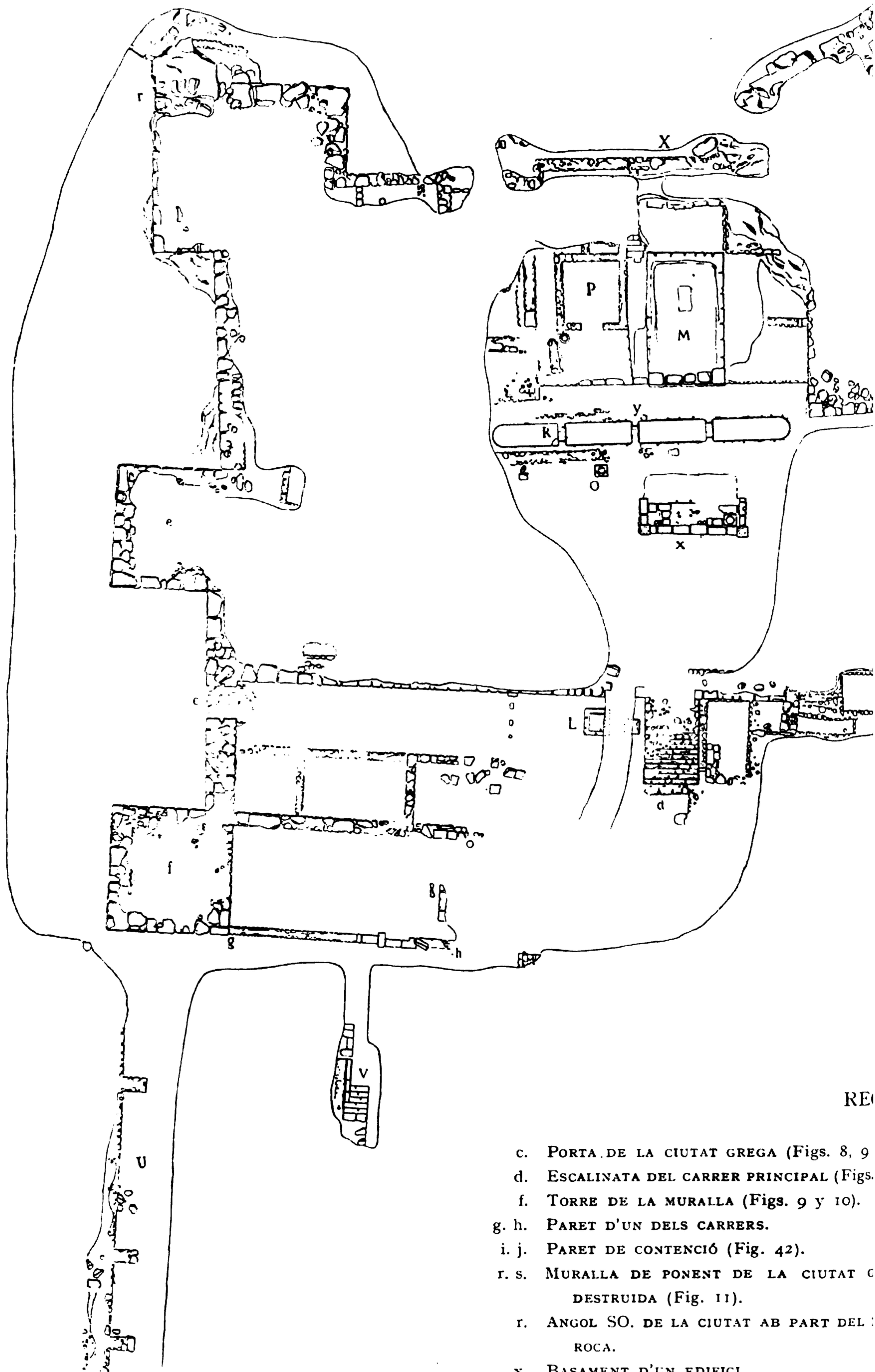
Jaubert de Passa fou el primer en indicar la situació de la Neàpolis, sota 'l monestir dels servites. « El monestir de la Verge de Gracia, diu, es construit sobre l'emplaçament mateix de la ciutat grega. Cada dia l'arada descubreix velles construccions que omplen el terrer, y la vinya solament pot prosperar en aqueix macís de ruines sepultades sota uns quants dits de terra o de sorra. Per aquest punt conegut dèu passar una línea de murs circular de 400 passes.»

En Botet [1] repeteix, sense precisar tant, la mateixa opinió den Jaubert de Passa, y en Pella y Forgas [2] suposa el barri grech formant una península, entre 'l mar y el turó d'Empuries, sota mateix del Convent dels Servites (M del seu plan. Fig. 5) separat de la ciutat ibèrica per un mur (MC del seu plan) que barrava la llengua de terra que la unia al continent. «Si s'observa, diu, lo que passa en els barris marítims de les grans ciutats, la major part de les vegades una llengua de terra es tot lo marítim; d'aqueixa manera el que hi hagué a Empuries recorda el barri de la Barceloneta en la populosa capital de Catalunya: per un estret espay s'uneix aquest a la Ciutat y en tot lo demés el rodejen molls y platjes. A no haver sigut d'aqueixa manera el barri dels grechs defensat naturalment pel port al Nort (costat de 3M. Fig. 5) y en son front d'Orient pel mar y les platjes, no era possible que quatrecentes passes (MC) de muralla l'incomuniquessin ab sos vehins de terra.»

La situació de la ciutat era coneguda, mes no la posició dels seus murs, ni de la porta ni la seva forma y disposició. Alguns havien arribat fins a afirmar que res existia de la fundació marsellesa. [3]

Del portal que feu famós la ressenya de Titus Livi s'en veien sols les pedres de la torre del costat de Ponent, que més semblaven roques de formes indecises

(1) *Noticia histórica.*
(2) Op. cit., p. 199.
(3) Celestí Pujol y Camps. Articles titulats «*Existe Empuries?*» «*No existe Empuries*» publicats a la *Revista de literatura, ciencias y artes, órgano de la Asociación literaria de Gerona*, t. I, Girona, 1896 a 1897.

RE

c. Porta de la ciutat grega (Figs. 8, 9

d. Escalinata del carrer principal (Figs.

f. Torre de la muralla (Figs. 9 y 10).

g. h. Paret d'un dels carrers.

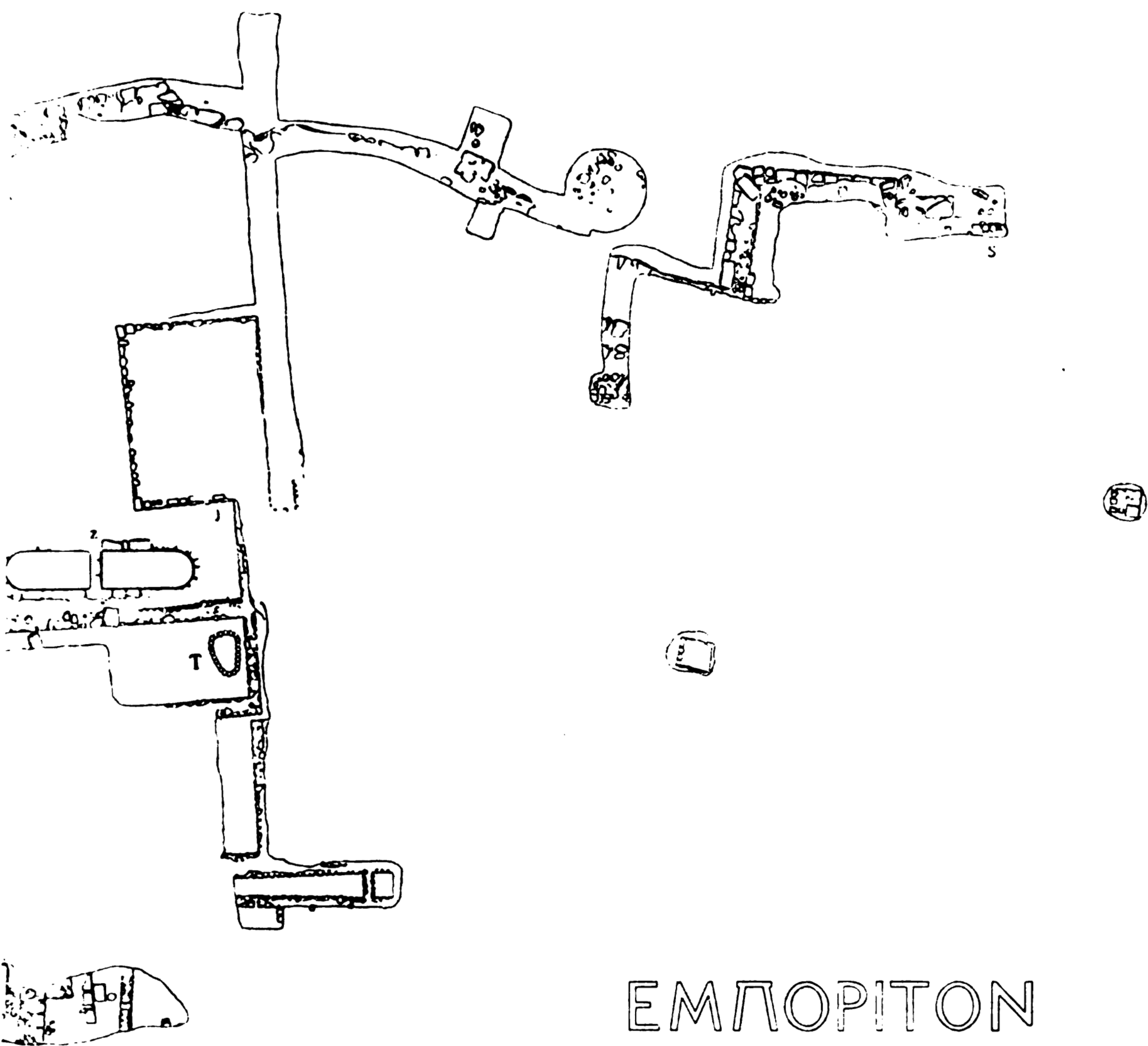
i. j. Paret de contenció (Fig. 42).

r. s. Muralla de ponent de la ciutat g destruida (Fig. 11).

r. Angol SO. de la ciutat ab part del roca.

x. Basament d'un edifici.

y. Cisterna.

ΕΜΠΟΡΙΤΟΝ

EXCAVACIONS DE LA

JVNTA DE MVSEVS DE BARCELONA.

DETALL. PER L'ARQVITECTE

G. BVSQVETS Y VAVTRAVERS.

Escala 1 : 400

IÓ SO. DE LA CIUTAT GREGA

10).
. 13, 15 y 42).

EGA EN PART

R CAVAT A LA

Z. Cisterna.
L. Basament (Fig. 15).
M. Basament d'un edifici.
O. Pedestal d'estatua.
P. Temple.
R. Lloch hont fou trobat el bust de la estatua de Esculapi.
T. Diposit construit d'ànfores.
U. Muralla prop del mar (Fig. 12).
V. Basament ab escalinata.
X. Muralla de ponent.

Fig. 13. — El carrer principal de la ciutat grega d'Empuries, ab la porta d'entrada al fons. (Fot. Mas)

d'un marge, límit de propietat entre dues vinyes (Fig 1). Aquestes pedres feren adquirir la finca en que estaven situades, ab tant bona sort que als pochs dies aparegué sota d'elles una de les torres de la porta (Figs. 6 y 7) de que parla el citat historiador llatí, guardada nit y dia pels ciutadans temerosos de la gent dura y ferotge que 'ls rodeja; la porta de la Neàpolis. La situació d'aquesta quedava ben fixada vora 'l port que senyala clarament un antich moll construit de grans carreus esquadrats, tenint devant l'illeta de la Paleòpolis, tal com conten Estrabó y Titus Livi.

La porta era defensada per dues torres avençades, macisses en la part baixa (Fig. 9, *e j* del plan). Tenia una doble tanca: una reixa que tancava de dalt a baix, una *herse*, les regates de la qual son ben visibles y unes portes ferrades giratories, la polleguera de les quals resta encara en son lloch, ab indicis del plom d'empotrament (Fig. 8). Els claus de ferro de la porta s'han trobat barrejats ab els restes milenaris dels habitants de l'Empuries grega (Fig. 20).

Al començarse l'any 1909, era visible un costat de mur, el de mig-jorn (Fig. 10); pel costat Oest, després de fer una sortida com d'una torre angular, la muralla torç cap a Ponent (Fig. 11); pel costat E. se pert en els límits de la terra, propietat de la Diputació de Barcelona y penetra en el camí de les dunes (Fig. 12); aquest troç es avuy destapat pel costat interior en que apareixen uns espatllers de reforç. L'aparell es irregular ab una certa tendencia

a la horizontalitat y a enquadrar les pedres. Junt als brancals del portal les pedres son més ben esquadrades y en els angles de les torres han sigut repicades en una faixa prop de les arestes, enquadrant com un rudimentari encoixinat (Fig. 6). Aquest treball era fet en obra; els excavadors han cregut trobar prop de la muralla el menudall y esquerdes dels antichs picapedrers. Cap al costat de mar la rusticitat de les pedres s'accentua (Fig. 12); en la torre angular NO. n'hi ha que semblen roques de la mateixa montanya, apoiades pels carreus que ha treballat l'home y en algun lloch, cap al angle de ponent, l'espadat serví de basament a l'obra de defensa. La muralla de Ponent s'ha trobat destruida: el troç descobert es recte y sense torres (Fig. 11). A la vora del mur no 's troben els carreus caiguts que varen esser indubitablement aprofitats en altres obres. De les pedres n'hi ha de colossals, havent n'hi que arriben a tenir quatre metres cúbichs lo que representa un pes de més de vuit tonelades.

Al contemplar la rusticitat del aparell, se presenta desseguida el problema de la data de la seva construcció.

Al examinar per primera volta, junt ab el professor Schulten, la part més ben aparellada del costat de la porta, ens aparegué com una d'aquestes obres de fortificació denominades vagament arcàiques, la data de les quals se fixa cap als sigles VIIè y VIè abans de J. C. La part més apartada de la porta té un aspecte encara més arcàich. Ab tot, no cal pensar ab un mur anterior al sigle VIè; més aviat s'ha de fixar com a primera hipòtesi que l'establiment dels grechs en la terra ferma coincidí o bé ab el moment de la vinguda dels emigrats de Focea destruida pels perses, o bé després de la batalla d'Himera, cap a l'any 480.

No 's podrà fer una afirmació definitiva fins que s'hagin remogut les capes més fondes de la ciutat y s'hagi classificat l'innumerable trencadiça trobada. La ceràmica que 's recull es de figures rojes, y aquesta transformació dels pintors ceramistes grechs comença el primer terç del Vèn sigle a. de J. C. y continua fins entrat el sigle IIIè de J. C. Un sol fragment de figures negres s'ha trobat, no fa molt, dintre 'l recinte murat, explicable pel trasllat de terres o per una peça antiga conservada entre 'ls habitants de la Neàpolis.

En Frickenhaus diu, després d'un primer exàmen dels fragments trobats, que pot fixarse la fundació de la Neàpolis a la meitat del sigle Vè, data que pot esser modificada quan els fragments trobats hagin sigut classificats degudament. A la mateixa conclusió cronològica porta l'exàmen de les monedes, trobades en el recinte grech, la major part de les quals pertanyen als sigles Vè y IVè, mentres que al sigle VIè sols pot atribuirse algun exemplar isolat.

Però aquests datos de la Ceràmica y la Numismàtica estan en plena contradicció ab l'aparell rústech grollerament tallat, barbre, que més aviat recorda l'aparell micènich o el dels murs antichs de Girona o de Tarragona. No era aquesta, en els sigles VIè y Vè a. de J. C., la pràctica dels picapedrers grechs

y etruschs. Al sigle VIè els etruschs havien construit la cloaca màxima de Roma y els murs de Faleria, de carreus rectangulars, y al sigle Vè l'aparell en *opus quadratum* o l'aparell poligonal perfectament treballat, *opus incertum* de Vitrubi es comú a les muralles de la Grecia propia y fins arriba al seu grau màxim la perfecció en l'aparell. Cal no més recordar que de 460 a 435 Pericles es l'àrbitre d'Atenes y Phidias aixeca la colossal obra del Partenon y an aquesta obra admirable li havia precedit la serie numerosa de temples arcàichs a la Grecia propia y a les colonies d'Italia.

Fig. 14. — Carrer que dava á la porta, ab el mur de contenció del terraplè superior vist desde la muralla. *(Fot. Gandia)*

Les ciutats gregues, que en el sigle Vè se murallaven pera defensarse dels lidis y dels perses o dels barbres que 'ls rodejaven, eren perfectament treballades y llur aparell rectangular o poligonal no te res que veure ab les rústegues pedres dels murs emporitans. Megara, una de les més antigues y millor conegudes, que fou destruida pels siracusans en 482, essent transportats els seus habitants a Siracusa, y de la qual deia Thucydides (1) en 415 que era un lloch dezert, tenia 'ls murs de pedres poligonals perfectament picades y ajustades.

La colonia mare Marsella y Focea, la patria antigua de la Jonia, no donen gaires elements de comparació.

Els murs de Marsella son destruits, y dels murs de Focea no se 'n sab quasi res. Herodot conta que «el mur, que té de llarch nombroses estadies, es construit tot ell en grans pedres y molt ben aparellat». (2) Fou aquest mur aixecat ab els diners dels Tartesis (Andalusia). Els pochs arqueòlechs que han recorregut Focea parlen lleugerament, com de passada, de les grans pedres, tot just sortints sobre 'l sol y de ses torres. (3)

Aleria, la colonia corsa, ha estat poch estudiada, y ella donaria elements segurs ja que 's coneix precisa la data en que fou fundada (560 a. de J. C.) (4) y la de sa destrucció (cap al 535 a. de J. C.) y l'emigració de sos habitants a Marsella y a Velia, la colonia focia de la Lucania. Velia es més coneguda; no

(1) VII, 49.
(2) Herodot, I, 163.
(3) Vid. Perrot y Chipier, t. VIII, p. 20.
(4) Herodot, 165.

fa molts anys, foren descrites ses ruines per W. Schleuning, y elles presenten analogies que son profitoses ensenyançes pera 'ls excavadors d'Empuries. (1)

Velia era una ciutat molt més gran que Empuries, ja que sos murs son com en ella reforçats de torres quadrades properes les unes a les altres; la porta en la que 's veuen encara els brancals ab els rabats, s'obria entre dues torres rectangulars; però l'aparell es a lo poligonal, ben treballat, ab certa tendencia a la horizontalitat y a les pedres rectangulars; aqueix aparell se troba en la part baixa dels murs o be inclòs entre adicions de carreus, denotant les dues coses sa major antiguitat. Els dibuixos de Schleuning fan semblarlo més cuidat que a Empuries que sembla una imitació pobre, massotera, rústega, d'un aparell que tendeix també a les filades horizontals y devegades a les pedres rectangulars.

Tampoch cal pensar en un mur ibèrich. La situació de la ciutat ibèrica es tan duptosa com el seu nom d'Alba, Indica y Cèltica ab que l'han batejada 'ls geògrafs antichs y no tingué muralla anterior a la dels grechs. Estrabó, diu clarament, que «Empuries primerament fou habitada pels indígenes, els que encara que 's governaven per llurs propies lleys, volgueren, ab tot, tancarse ab un mur comú ab els grechs pera llur major seguritat»; y Titus Livi coloca la ciutat grega vora 'l port y posa la ciutat hispana més allunyada de mar; d'un y altre 's dedueix clarament que 'l recinte proper al mar era grech y que la muralla de la ciutat ibèrica era més moderna. Les ciutats propiament ibèriques, per altra part, tenien llurs murs de fanch y pedra tal com els que Livi descrigué de la ciutat de Sagunt (2) tal com han estat trobats a Numancia.

En Schulten ha parlat d'una antigua colonisació micènica (3) y l'aparell dels murs d'Empuries ajudaria a la hipòtesi d'un mur aprofitat pels grechs, com el de Tarragona ho fou pels romans, encara que cal afirmar que no troba això confirmació de cap mena a Empuries, com a Numancia, en una ordenada estratificació de la ceràmica.

Jo prefereixo aplicar a Empuries la opinió de Modestou que demostra que l'aparell poligonal ve del Asia emigrant cap a Occident; d'allí venen els constructors dels murs de Tirinte, Micenes y Argos, dels murs pelàsgichs de la Acròpolis d'Atenes y de les ciutats etrusques, y el mur grech d'Empuries era una supervivencia, en plè sigle V^{è}, dels murs aixecats per les ciutats jòniques de l'Asia: un cas d'arcaisme colonial. (4)

Les excavacions han posat al descobert quelcom que permet ferse una idea aproximada de lo que era 'l plan de l'Empuries grega. Passada la porta 'ls

(1) *Jahrbuch des kaiserlich deutschen archäologischen Instituts*, V. IV, 1889. Berlin, 1890, article *Velia en Lucanien*.
(2) *Hist. Rom.*, llibre XXI, XI.
(3) *Neue Jahrburch*, 1907, p. 338.
(4) *Introduction à l'Histoire Romaine*, traducció de Delines, París, 1907.

Fig. 15 *(Fot. Gandia)*

Escala del carrer major de la Ciutat grega ab un basament d'una estatua o una font.

excavadors trobaren a mà esquerra un gran mur de sosteniment de terres (Fig. 14) y el sol ab restes de groller empedrat y rigoles rudimentaries. Avençant l'extracció de terra dura, se va trobar una monumental escala (Figs. 13 y 15) que pujava sobre 'l terraplè; després la paret anava seguint més o menys interrompuda per construccions posteriors; més tard s'han trobat dues altres parets de contenció, una prolongació del mur de Llevant de la torre-defensa del portal més proper al mar (*g h*) y altra de més cap amunt (*i j*).

Aquests murs son aparellats en diferenta forma: comença prop de la porta, essent l'aparell irregular ab clara tendencia a la horizontalitat de les filades y s'aminoren les dimensions de les pedres, interrompudes per trams d'un aparell groller de pedra sense desbastar; més avall prop la escala les pedres son rectangulars (Fig. 14).

L'aparell d'aquests murs es ben diferent del de les muralles, com obres fetes en distint temps, per gents diferentes y per finalitats ben diverses; malgrat això, presenten unes parets ab altres un cert paralelisme, com una ciutat disposada en terraces de cara al mar, atravessada per carrerons en angle recte de gran pendent, fins a necessitar escales.

L'irregularitat dels carrers era la característica de les més antigues viles micèniques. La regularitat comença en la urbanisació grega, ja en la època

Fig. 16
Carreu ab decoració semblant á la dels vasos ibero-micènichs. Museu de Girona.

arcaica, com a Tebes de l'Asia Menor sobre 'l mont Mykale, fundada l'any 700 a. de J. C. Al sigle Vè la regularitat extremada, la quadrícula s'imposa: els plans son de carrers que 's tallen en angle recte ab una cruesa geomètrica que fa pensar ab la fredor de les ciutats sudamericanes o ab les urbanisacions quasi militars del barri marítim del port de Barcelona (Barceloneta); així era la vila del port d'Atenes, el Pireu, y aquesta moda la hi portà, al sigle Vè, Hypodamus de Milet, a imitació de la ciutat nova de la seva patria, feia poch aixecada. Les colonies eren construides de semblant manera, com Selinonte, la colonia dòrica de Sicilia, bastida al sigle Vè; aqueixa forma 's perpetuà a les ciutats del sigle IV com Alexandria, de plan traçat per Demòcrates, en 331, y Priena, la ciutat jònica no fa molt desenterrada per l'Institut Arqueològich de Berlin.

Per res aquestes ciutats tenen en compte la topografia del país; en lloch surt l'idea de les pendents reduides que fan a la vegada fàcil el transport y la conservació de les vies. Els carros que han deixat la marca de llurs rodes en els brancals de la porta emporitana, podien circolar únicament per algun dels carrers; tal succeeix avuy encara en les viles properes de la costa de Catalunya grega, en les que uns carrers son a nivell, els més importants, els del moviment; els altres, els transversals, son ab escales o ab rampes de gran pendent, accesibles sols a peu y a lo més a cavall. Enlloch apareix a Empuries, la regularitat de Priena ni d'Alexandria ni la del Pireu d'Atenes, ni la de Milet; més aviat s'assembla tambè, en l'urbanisació, a les ciutats més antigües. Els carros grechs, que trontollaven pels camins plens de fondes roderes, passaven per la estreta porta guardada nit y dia, fregant els brancals y havien d'aturarse en el carrer que ara torna a iluminar la llum del sol, al cap de sigles.

Per altra part, la ciutat grega d'Empuries era d'una extensió petita, com declara'l text de Titus Livi. «La ciutat grega, diu, que donava al mar, estava guardada per un recinte d'unes quatrecentes passes» y quan l'estol de Cató hi arribà ab les seves vinticinch galeres, en el port grech amich no trobà, dintre ses muralles, lloch aont allotjarse, sino que degué acampar primerament prop de la ciutat y desprès a tres milles d'Empuries.

El perímetre de quatrecentes passes, que degué midar Cató en la seva estada llarga vora 'ls murs d'Empuries, pot tenir dos interpretacions, però ab totes dues resulta una ciutat reduida, fins comparantla ab les ciutats coetànies. 400 passes en mida itineraria romana equivalen a 591 metres, perímetre que

pot compendre l'àrea màxima d'un quadrat d'uns 147 metres de banda. Si les 400 passes fossin les usuals del vianant, equivaldrien a uns 320 metres o sia un quadrat de 80 metres.

Fig. 17
Carreu lateral del fragment anterior.

Lo actualment descobert de muralles es d'uns 114 metres y sembla qu'es una part gran d'uns dels costats de la ciutat y que poch li falten per arribar a 140 metres. No ha quedat, de la part del mur Oest, altre rastre que 'l fonament y el lloch aon sembla era 'l perímetre del port, potser no estigué amurallat, perque 'l terrer era espadat o per no saber navegar els pobles fronteriços. Titus Livi diu que la ciutat estava oberta d'un dels seus costats a incursions marítimes y després fa notar que la part del mur que donava cap a terra era més fortificat que 'ls altres, referintse a les torres que no apareixen en lloch més. Les ciutats gregues antigues com Troya y Micenes y la Atenes de la Acròpolis no eren pas més grans; les ciutats coetànies importants, adhuch les lligades ab Empuries pels llaços de la colonisació, ho eren una mica més. Camille Jullian no vacilà en senyalar a Marsella, interpretant un text del panegirista de Constantí, un perímetre de 1.500 passes [1]. Titus Livi senyala a Focea 2.500 passes [2]. Però, una y altre son viles minúscules, reduidíssimes als ulls d'un home modern y deurien semblarho al que venia dels grans imperis asiatichs o de les ciutats inmenses que poblaren les vores del riu d'Egipte.

Cap dels edificis fins avuy trobats en les nostres excavacions, o en les anteriors, pot classificarse de grech, a excepció de la pedra guardada al museu de Girona, decorada ab elements que recorden els de la ceràmica que 'n Pierre Paris ha anomenat íbero-micènica (Figs. 16 y 17).

Els capitells trobats fins avuy en el recinte grech han d'esser classificats com a helenístichs o romans, y en parlarem al tractar de la ciutat romana.

Cal aquí notar com els edificis clàssichs de la Grecia propia o de les grans colonies es impossible que no deixin rastre; en elles els grans carreus de temples apareixen en son lloch quan se remou la terra que 'ls volta; però a Empuries, al arribar al nivell en que apareix la ceràmica grega, no s'hi troben ni 'ls restes de columnes, ni les cornises, ni 'ls entaulaments característichs, sí sols la trencadissa dels vasos d'oli o de perfums barrejats o ab les fíbules de bronzo. Aquest fet, que no serà constatat d'una manera absoluta fins que els treballs de excavació s'hagin fet a tota l'ària de la ciutat, té una explicació històrica. Tot el conjunt d'edificis públichs presidits pels temples que forma-

(1) Op. cit., p. 210.
(2) XXXVII, 31.

ven l'Acròpolis, es molt probable que estessin al sigle V[è] en la vella ciutat aon s'aixecaria 'l temple de la Artemisa d'Efeso, ornada de pits innumerables. En l'illa es aon s'ha aixecat constantment el temple cristià desde la antigua catedral visigòtica que commemora una inscripció del sigle X, conservada en dos troços en la fatxada de S. Martí d'Empuries (1). A Marsella 's repeteix la mateixa permanencia del lloch destinat al culte, fet comú en la Historia de la Arquitectura. De la Paleòpolis, ab el temps, en devia desaparèixer l'habitació particular, com esdevingué a Marsella, a Focea (2), a Atenes y a la major part de les ciutats de Grecia. En la Neàpolis devia extendre's una població apinyada, escalonada en els diferents terraplens, donant les portes de ses cases als carrers a nivell, reservant les tanques a les pujades y escales com els pobles de la costa empurdanesa; d'aqueixes cases atapaides no n'ha quedat altre rastre que les cisternes.

Es la característica de la Ciutat aqueix rastre dels grans dipòsits d'aigua subterranis; algun d'ells, el situat a la part alta, sembla un dipòsit publich (Figs. 18 y 19); altres, com alguns dels que apareixen vora 'l port, sota les construccions cristianes, semblen pera assortir les cases particulars. Aigua de cisterna y aigua dels pous fou la que begueren los grechs d'Empuries. Aqueixes mateixes cisternes, revestides de bon y gruixut morter, han sigut senyalades a Velia ab iguals archs transversals; les d'Empuries no han conservat la volta com en les de la colonia de Lucania, ni les boques d'entrada.

Paussanies no hauria concedit a un lloch sense fonts, aon l'aigua brollés, ni aqueducte, el dret d'esser anomenat una ciutat, recordant aquella descripció breu que fa del poblet de Panopes, que trobà en sos viatges per la Grecia: «Hi ha a vint estadis, diu, de Cheronea, a Panopes, que es una ciutat dels Focis, si es que 's pot donar el nom de ciutat a un indret aon no 's troba ni edifici destinat a les reunions dels magistrats, ni gimnasi, ni teatre, ni mercat, ni font aon l'aigua hi vagi de lluny.» (3)

Eren les cases gregues d'Empuries probablement construides de tapia, desfeta avuy y convertida en la argila que te com incrustats els pochs carreus que resten de les ruines.

Vitrubi ens parla de les cases cobertes de terra y palla (4) d'us a Marsella y també a Espanya. Eren aquestes cobertes de palla y terra com les a que 's refereix l'anònim autor del *Bellum hispaniense*, quan diu que «a Espanya, com al Africa, cobreixen les cases no ab teules sino ab terra y menudall», tal com era

(1) Vid. Puig y Cadafalch, A. de Falguera y J. Goday: *La arquitectura romànica a Cataluya.*—Precedents. I. 304.
(2) Jullian. I, 210.
(3) Pausanies. X, IV, 1.
(4) Vitrubi lib. I, cap. II. Edició Nisard. Paris 1866.

la tradició ibèrica, trobada per en Siret en les ruines dels miserables poblats hispànichs de les edats primeres dels metalls (1); en una paraula, la forma dels terrats orientals encara usats a Espanya. Dels murs de tapia, com característica d'Espanya, ens parlen Plini, Varró, Titus Livi y Sant Isidor (2), y de tapia son gran part de les cases romanes descobertes en el recinte d'Empuries. Això responia a la pobresa de la habitació particular antiga. El pseudo Dicearca (3) diu d'Atenes que «la ciutat, a causa de la seva antiquitat, era mal feta. La major part de les cases son pobres y n'hi ha poques de còmodes». Les dels millors temps del periode clàssich ens semblarien miserables poblets, acostumats com estem al confort modern, y això ho indica 'l fet de que allí aon els temples han resistit les guerres y els desastres, quasi no ha quedat exemple de la casa. La part pública de la casa grega 's pot dir que llavors no existia: la vida de relació 's feia en els pòrtichs dels temples, de l'àgora y de les estoes. Pera compendreho, cal considerar que cap de les ciutats gregues fou en veinat comparable a les més reduides capitals modernes y que la relació que existeix entre 'ls ciutadans, les cultivaren principalment els varons fòra de casa, en la plaça, en els llochs de pública reunió. Lo mateix succeeix avuy en les poblacions blanques de la costa de Catalunya, ciutats y viles de 3.000 o 4.000 habitants, com en les ciutats gregues de que parlem.

Fig. 18 *(Fot. Cazurro)*

Cisterna de la ciutat grega d'Empuries.

Als murs arcàichs, hi corresponen a Empuries, els carrers irregulars y les cases de tapia cubertes de terra y fusta, talment com les cases pobres y antiquades que 's conserven avuy en les colonies llunyanes y en els recons fòra del pas de les grans corrents de civilisació y dels centres d'intensa vida.

L'arcaisme de les colonies fòcies d'Occident surt a cada punt en els autors grechs y llatins; eren com un extrem inconmovible de la Grecia, apegat a les costums velles, rutinari. Viles petites al extrem del mon pera 'ls vaixells grechs, aon sols s'atrevien les naus tartesies, les bíbliques naus de Tarsis que, com les naus indianes o els moderns transatlántichs, prenien el nom de la terra on el viatge era considerat cosa atrevida, portaven una vida diferent que les ciutats on se congriava 'l pensament helènich, per l'istil de les ciutats americanes, ben diferentes de llurs metròpolis europees; ciutats voltades de barbres barraven la porta guardada nit y dia al extranger y a les novetats. (4)

(1) Puig y Cadafalch, Falguera y Goday. Op. cit. I, 14.
(2) Id. íd. I, 170.
(3) *Geographi Græci minores.* Ed. Müller. I, 2.
(4) Justinus ha conservat la costum de Marsella sobre vigilancia de les portes, anàlega a la que

Fig. 19. — Cisternes d'Empuries. *(Fot. Gandia)*

L'atràs de Marsella era proverbial entre 'ls grechs; els seus habitants tenien quelcom de rural, els hi mancava aquella rapidesa d'esperit y de paraula, aquella subtilitat y intenció propies del esperit helènich. Llur art sembla enterch, antiquat, com si no hi hagués arribat l'art sumptuós del seu pais.

A Empuries les més antigues esculptures trobades tenen també com un caràcter especial de rigidesa: un troç de columna alada com una victoria arcàica, una testa ab els ulls estranyament perfilats, el mateix relleu del museu de Girona, decorat de gregues y de les infantils ondulacions anàlogues a les de la ceràmica ibèrica (Figs. 16 y 17). En Jullian, a qui extractem en lo que 's refereix a Marsella, diu que no hi ha ciutat helènica que hagi proporcionat menys estatues. A Empuries darrerament han començat a trobarse fragments de tres. Les representacions dels deus eren a Marsella també antiquades. Passava en sos temples lo que en les ermites, aon el creient senzill sent extranya impresió de pietat devant l'imatge enterca d'una Magestat romànica. A Grecia, la representació dels deus havia evolucionat. La Artemisa d'Efeso, la deesa nacional de Marsella, de Rodes, d'Empuries y de Denia no era la Diana caçadora elegant y lleugera, sinó l'ídol monstruós de innumerables pits, y Atena no hi apareixia armada y triomfal com la del Partenon, sinó sentada, rígida, hieràtica.

Igual atràs era 'l de llur dret. Eren esborrats de la llista dels que gaudien de la ciutadania, aquells que feien proposicions contraries a les lleis quasi inmutables. Valeri Màxim conta que l'espasa del butxí servia desde la fundació de la ciutat y Camille Jullian hi afegeix que molts altres usos eren tan antichs com l'espasa. Més d'una vegada 'l sacrifici de la víctima humana, nodrida per la ciutat, aplacava les ires d'Artemisa, com en els temps en que 's forja la llegenda d'Ifigenia; y els murs empuritans, grollerament aparellats y sos

comta Titus Livi d'Empuries. «Després d'aquest dia, 'ls marsellesos han mantingut l'us de tancar llurs portes els dies de festa, de vetllar, de fer guardia en les muralles, de reconeixer els extrangers y de guardar llur vila en temps de guerra; tant les bones institucions se perpetuen entre ells, menys per la necessitat que per l'habitut de ben obrar.» (Lib. XLIII, cap. IV.)

carrers torts y ses cases de terra, son encare l'exteriorisació de la vida arcàica vivent a Empuries, en el moment en que Atenes arribava a la plenitut de la civilisació clàssica.

IV

La ciutat ibèrica.

Apareixen entre 'ls restes de ceràmica luxosament decorada pels artistes grechs, peces grolleres, mal cuites, que semblen fetes sense torn, y això es constant en la ciutat grega y en el recinte romà-ibèrich.

Alguna vegada, entremig dels objectes grechs, hi apareix la destral de pedra pulida y el característich ganivet de sílex. Recíprocament en la cova de Serinyà, derrerament explorada, entre l'utillatge d'una població neolítica hi aparegueren fragments de ceràmica vernisada de negre, grega, y d'aquell grupo d'imitació dels vasos de metall, qual centre principal de fabricació era la Campania. El fet que s'ha repetit al Puig Castellar, a la necròpolis propera al mar de St. Feliu de Guixols, a Cabrera, etc. [1], no es extraordinari en l'arqueologia.

Els textes dels geògrafs antichs venen a confirmar l'existencia, al començament de la colonisació fòcea, d'una població que habita les coves. Avienus parla dels aborigens dels actuals ampurdanesos, aspres, gent dura, donada a la caça y a llurs coves [2], gent a la que Titus Livi califica de «nació barbre y belicosa»; en l'època que 'l mariner fenici recullí 'ls datos que serviren a Avienus per son poema de descripció geogràfica era semblant l'estat d'una gran part del país. Diodor de Sicilia diu dels balears que «habiten les coves y els espadats fenthi forats y nombroses grutes. Els que hi viuen, diu, cerquen ab compte l'habitació y la seguretat» [3]. Diodor conta lo mateix dels ligurs y d'Italia [4], y Estrabó dels Sards [5].

Menhirs y dòlmens son en aqueix recò del Mediterrani 'l reflexe de la gran arquitectura d'Orient y les eines de pedra eren lo comú entre ells, encara que coneixien les de metall com una cosa aristocràtica [6].

Ab els anys, el progrès es innegable: la ceràmica ibèrica n'es una demostració ab sos dibuixos d'imitació grega: mes, com avuy, al costat dels ceramistes avençats y de les obres perfectíssimes importades, existeixen les fabricacions

(1) El dietari de les excavacions portat pel director del trevall D. Emili Gandia senyala repetits casos de la troballa d'eines de pedra (ganivets y destrals) y de ceràmica mal cuita y no tornejada, al costat de troços de ceràmica grega y adhuc romana.
(2) *Ora maritima*, 524-526.
(3) V, 17, 3.
(4) V, 39, 5.
(5) V, 2, 7.
(6) Camille Jullian; *Histoire de la Gaule*. Paris 1908, p. 159 y ss.

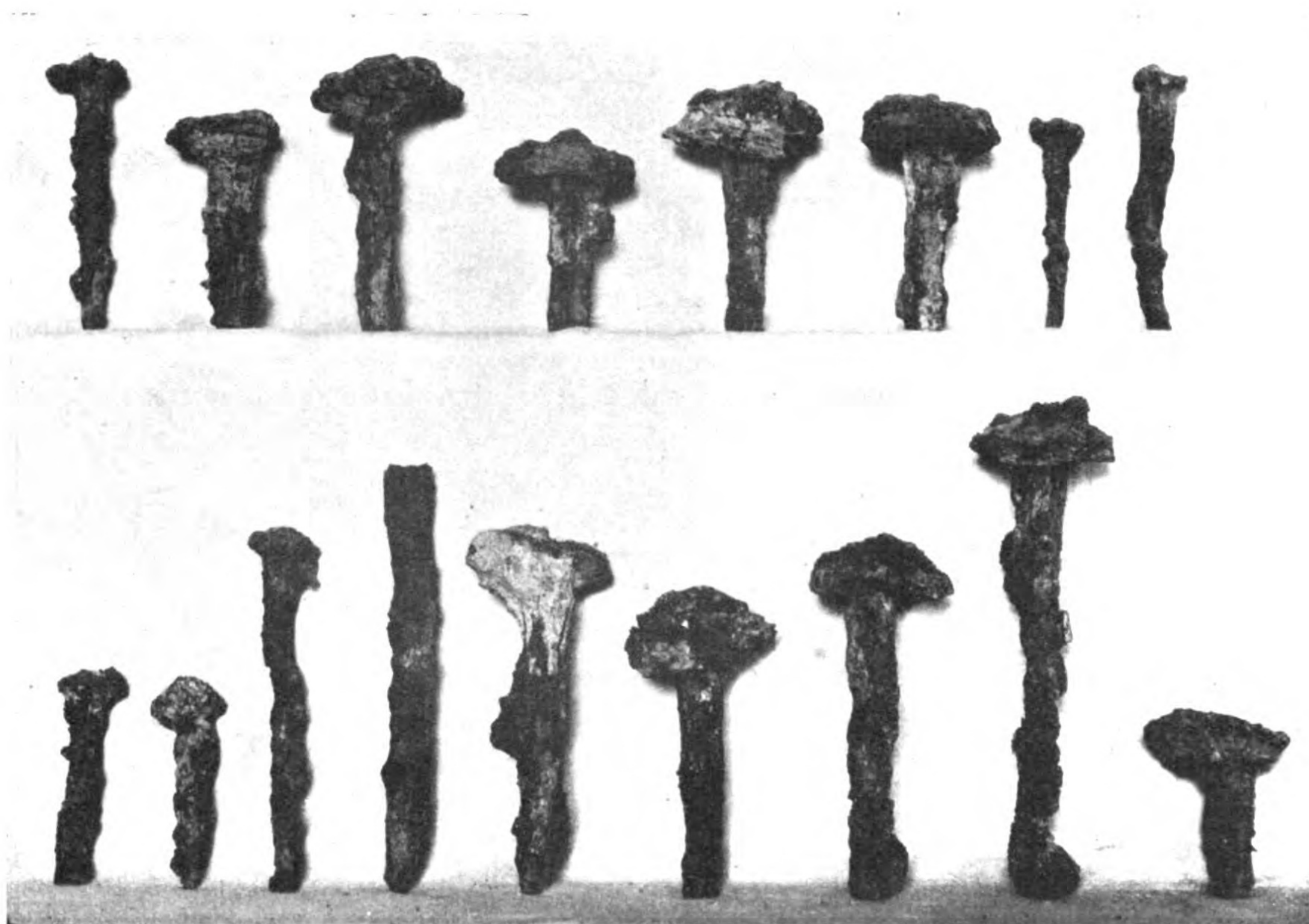

Fig. 20 *(Fot. del Museu de Barcelona)*

Claus de ferro trobats junt a la porta d'Empuries.

de vasos que semblen antiquíssimes, aixís a Empuries compareixen a la ciutat les peces de terriça mal cuites, ornamentades com a les edats prehistòriques.

Part d'aqueixa gent formava petits castres, reduits poblats fortificats, molts dels quals arribaren fins a l'època romana. Plini conta que en el trofeu aixecat en el *Summum Pyreneum* per Pompeius, s'hi feu constar que havia vençut, desde 'ls Alps al Estret, més de 876 pobles, y en l'Espanya Tarraconense diu, hi existien 179 poblacions, de les que 135 eren estipendiaries, habitades per gent de la terra (1).

La gent d'aquestas ciutats vivia dels remats, del conreu de la terra, els fruits de la qual venien als marxants grechs y, sobre tot, de les plantes textils com el llí, que 's teixia a Empuries (2) y l'espart y la rudimentaria explotació dels minerals del Pirineu.

A Empuries existia, a l'arribada dels grechs, una població ibèrica: clarament ho indica Estrabó. El comerç ab els indígenes, prop de llur habitació, era per altre part l'objecte dels *emporis* establerts pels grechs en tot el Mediterrani, de qual nom n'ha quedat rastre en les costes d'Italia y en les d'Africa.

(1) *Hist. Nat.*, llib. III, cap. IV.
(2) Estrabó, III, 4, 9.

Fig. 21 *(Fot. Gandia)*
Part superior de la muralla del recinte romà abans de les excavacions *(k del plan)*.

Mes a Empuries la factoría grega se convertí en ciutat murada, y la seguretat de la ciutat grega y son comerç atragué una població, indígena purament, que acabà murallantse com els grechs, formant ab ells una ciutat doble ab un mur comú per sa major seguretat. Tal es el text de Estrabó.

La contigüitat d'una població ibèrica a les colonies gregues es un fet natural y comú. *La Ciutat*, nom català que indica germanors antigues d'una vila de més enllà de Marsella, fou la *Citharista* grega propera al mar, devant un poblet indígena situat dalt del turó (1). Marsella sembla haver atret una població indígena (2); Olbia y Athenòpolis en la illa d'Hyeres, sembla haver estat una doble ciutat indígena y grega (3); al costat de la Arelate 'ls indígenes hi fondaren la factoría de Rhodamusia (4); axís Agde y Poliginus (5) y Antipolis, l'actual Antibes, el nom de la qual sembla indicar una ciutat devant d'una altra (6).

La situació de la ciutat ibèrica emporitana, seguint la descripció de Titus Livi, era allunyada del mar y la circuia un mur de 4.000 passes, que suposant sigui la mida itineraria romana, equivalen a 4.433 metres y suposant les passes naturals a 2.400.

La ciutat a que Livi 's refereix es probablement la que corona 'l turó d'Empuries y que s'aixeca a uns 150 metres de la ciutat grega, y aqueixa té aproximadament un perímetre de 1.900 metres y tot l'aspecte d'una colonia rectangular romana *(l m n o k del plan)*.

El cònsul Cató, dels llibres perduts del qual tregué Livi la seva descripció, havia estat temps a Empuries batallant contra 'ls indígenes y havia de coneixer la ciutat; la seva descripció sembla no ha de ser dubtosa.

Acabava Cató de perdre a Roma una mala guerra contra 'l luxe de les dones; la lley Oppia era abolida per vot unànim contra son parer prudent y contra sa eloqüencia austera. Les dones deixaven els jardins frescos de llurs atris y sortien al carrer y barraven les sortides del Forum y 's dirigien als cònsuls y als pretors, y cercaven als tribuns d'un a un, y pidolaven a les cases els vots pera elles adhuch als partidaris de la lley enemiga. «No 's podia pas dubtar, diu Titus Livi, que la lley fos derogada per unanimitat y aixís ho fou

(1) Jullian, p. 398, n.° VI.
(2) Jullian, p. 211.
(3) Jullian, p. 397.
(4) Jullian, p. 399, n.° III.
(5) Jullian, p. 400.
(6) Jullian, p. 397, n.° IV.

al cap de vint anys de sa promulgació.» Després de la derrota, es agradable el viatge a llunyes terres y Cató partí ab vinticinch galeres. Costejaren la Liguria y el golf de les Galies, y avençaren fins a Rodes d'aon expulsaren els hispans que la guarnien, y un bon vent les dugué al port d'Empuries.

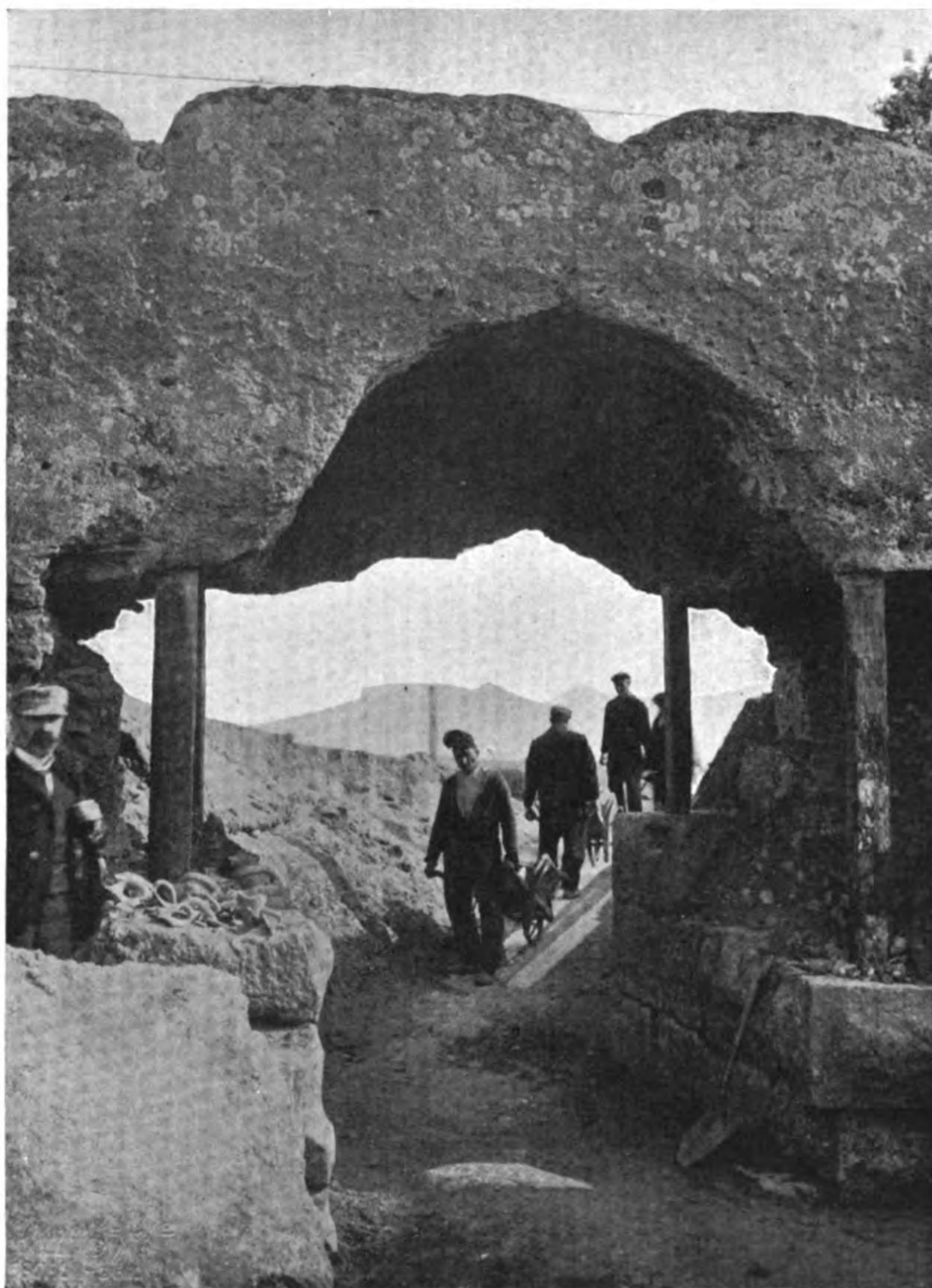

Fig. 22 *(Fot. Esquirol)*
La porta de la ciutat romana desde l'interior de la ciutat.

Cató venia en guerra ab els hispans y ab tot pogué acullirse al port grech.

La frase *jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa* de Titus Livi deu entendres que Empuries era *ja allavors*, en temps de Livi, dos ciutats reunides, separades per un mur, y no en el temps de l'arribada de Cató. Aixís ho deixa entreveure 'l propi text al descriure les batalles de Cató ab els espanyols. Les

dues poblacions no eren una sola ciutat subjecta a una sola policia, ab dos barris de gent de raça diferenta, com els barris jueus y cristians en les nostres ciutats mig-evals: com els de diversa raça en les ciutats d'Orient sinó dos viles enemigues. Els grechs, diu, sortien armats de llur ciutat y anaven a la dels hispans a causa del comerç de la mercancia extrangera que portaven per mar y de l'exportació que feien dels productes agrícoles que recullien els indígenes en les fèrtils planes emporitanes. «Els grechs emporitans, continúa

Fig. 23 *(Fot. Gandia)*
La porta del recinte romà desde l'exterior de la ciutat.

Livi, cercaren noves garantíes pera llur seguretat en la protecció dels romans y, encara que menys poderosos que 'ls Massaliotes, no eren menys fidels a aqueixa aliança. Aixís reberen el Cònsul y son estol amistosa y benèvolament; Cató s'hi deturà 'l temps necessari pera explorar la posició y forçes de l'enemich, y pera treure profit fins de sa inacció empleà aquestos pochs dies en maniobres. Era el moment del any en que 'l forment dels hispans era a les eres. Cató proibí als abastaixadors el proveir de blat y els feu retornar a Roma, dient: «la guerra proveirà a la guerra,» y sortí d'Empuries, passant a sanch y a foch la terra enemiga. La ciutat grega era petita y el Cònsul montà son camp no lluny d'Empuries y allí rebé embaixades de les terres dels Ilergetes «que 's veien sitiats en llurs castres».

L'hivern s'acostava y Cató portà son camp a tres milles d'Empuries y d'allí sortia y feia presoners als que trobava y destruia llurs sembrats y els hispans no gosaven sortir de llurs viles fortificades, aont els atacà.

Fig. 24 *(Fot. Gandia)*
Muralla de carreus en la part NE. de la ciutat romana.

Titus Livi descriu una batalla que acaba ab l'assalt d'una vila ibèrica fortificada. El cònsul cerca el lloch més feble y troba la porta del costat esquerra desguarnida y avença cap allí ab lo escullit de llurs tropes, y el pànich invadeix als hispans que llencen llurs armes y insignies y fugen per les altres portes estretes, aon moren a centenars, a mils, més de quaranta mil als ulls dels vencedors. «Cató, diu Titus Livi que no estava disposat a rebaixar sa gloria, parla també d'una perdua considerable en son exèrcit.» «Allavors els espanyols d'Empuries, continua, y llurs veins se determinaren a sometres y els molts habitants de les ciutats veines a Empuries seguiren llur exemple. Y ab el temps, foren desarmats, y varen ser destruides per complet les muralles de llurs ciutats.»

El text de Livi es evidentment contradictori; d'una part descriu una ciutat doble, ab un mur mitger que separa dos barris, l'un ocupat pels grechs y altre pels hispans, y d'altre pinta la ciutat grega en constant alarma, guardada la porta per un magistrat, guarnits el murs en peu de guerra ab la tercera part dels ciutadans, contra 'ls conveins, dels qui 'ls separa tant sols un mur mitger. D'una part descriu el barri grech obert als romans, mentres els altres del barri hispà no 's rendien a Cató fins després de mesos de guerra y per la força de repetides victories. Cal no coneixer l'importancia d'un mur pera la defensa, pera no veure impossible la convivencia de dos ciutats enemigues dintre un mateix recinte, y que Cató, ab els poderosos medis d'atach de l'exèrcit romà, apoderat del barri grech, no hagués vençut immediatament al barri hispà.

La ciutat que guardava ab tantes precaucions les muralles y la porta, no podia estar unida a la ciutat enemiga: la ciutat doble, o havia d'entendres com dos ciutats y el mur mitger no havia tingut realitat o era posterior al temps de enemistat y desconfiança. El text de Livi, o era inexacte o l'arreplech, de dues realitats separades per sigles. Livi parla en un mateix capítol y, com si fossin simultànis, de dos fets que pertanyen a èpoques diferentes, a sigles de distancia y la ciutat hispànica circuida ab la grega d'un mateix mur no es la enemiga dels grechs, contra la que son necessaries les precaucions d'un perma-

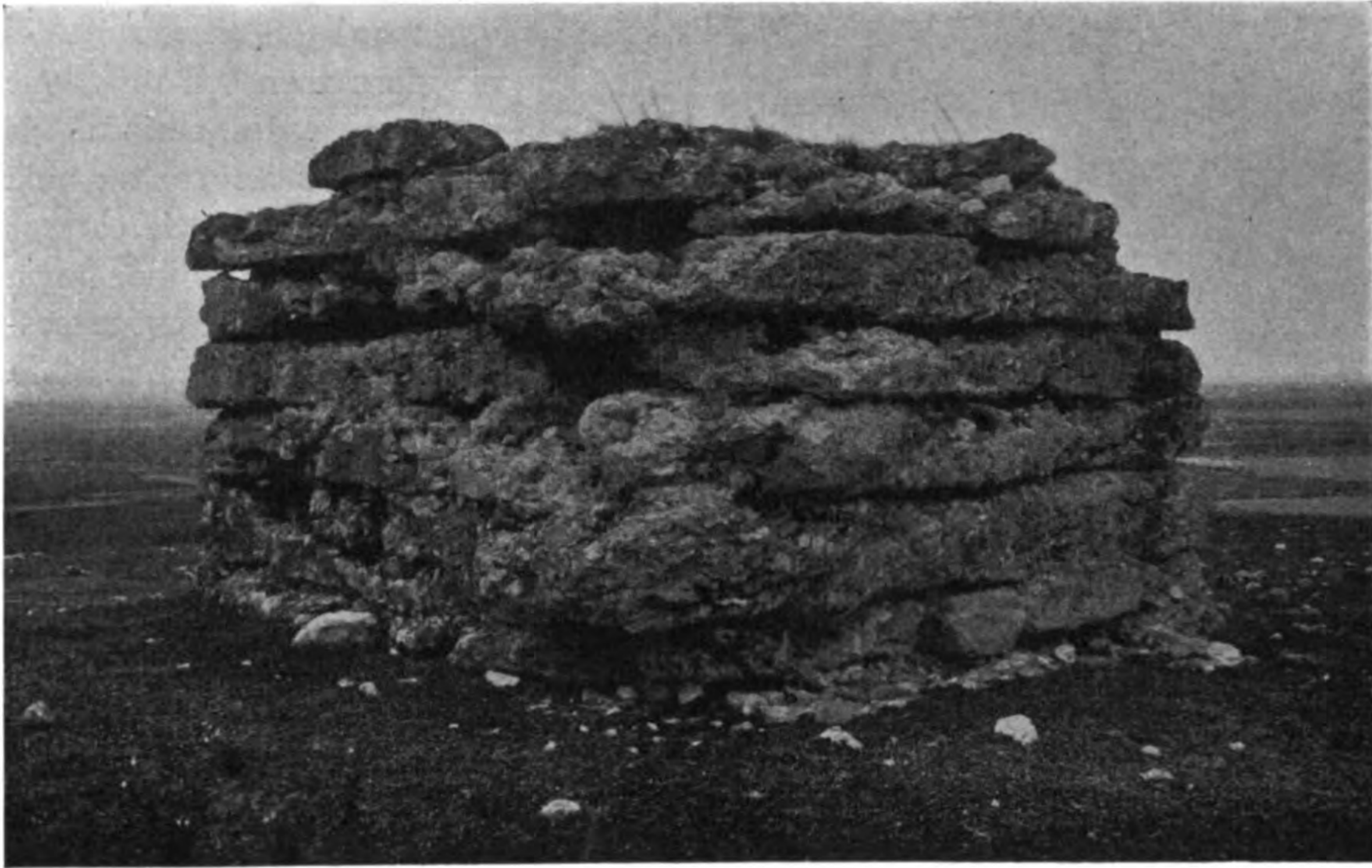

Fig. 25 (Fot. Esquirol)
Basament de sepulcre en forma de torre proper á Empuries.

nent estat de guerra, sinó una altra més moderna. En Frickenhaus, (1) que s'havia preocupat del mateix problema, estudia les fonts d'aon Livi havia tret les dues parts juxtaposades de la seva compilació històrica, feta de retalls d'autors més antichs, y en dedueix un doble origen: una primera font que fa referencia a les ciutats en lluita en la que per la *mena d'equivocacions* creu que es grega, y una altra que 's refereix a la ciutat doble ab mur mitger, que la suposa romana.

La ceràmica y les ruines descobertes per les excavacions diuen que les construccions formen dues èpoques: la ciutat prop del mar plena de ceràmica grega dels sigles V al III, la de dalt, de forma rectangular plena de ceràmica campaniana (sigle III) y aretina (sigle II y següents), barrejada ab l'ibèrica ab decoracions espiralades y ondulades, igual a la que 's troba en la part superficial en un estratus romà que cubreix l'antiga ciutat grega. El plan rectangular de la ciutat y la fàbrica inferior dels murs porta a la mateixa conclusió que l'art ceràmich.

Restava visible al començar les excavacions de la vella Empuries dalt del turó, apartat del mar, un troç de muralla feta de formigó, de que parlàrem en altre lloch (fig. 21); el primer treball de les excavacions fou posar al descobert una porta de temps coneguda, que donava a Ponent (figs. 22 y 23)

(1) V. art. cit.

Fig. 26 (Fot. Gandia)

Mur de carreus que enllaça l'àngle SO. de la ciutat grega ab la muralla E. de la ciutat romana.

y 's trobà que la muralla tenia dues menes d'obra, que responen a dos periodes de construcció diferents: una muralla revestida de carreus d'aire romà, derruida, havia estat aixecada en època posterior per medi d'una obra de formigó.

Aquesta construcció es visible en un troç de muralla prop l'àngul NE. (*n* del plan) (Fig. 26); ha estat trobada en les excavacions verificades pel Sr. Villanueva que ha vuidat part del terraplè adossat a la muralla, fet ab restes d'àmfores; se l'ha trobat en diferents pous, fets pera determinar l'alçat del mur, durant l'estiu de 1908 (1). El sistema mateix de construcció existia en dues o tres filades en tot el perímetre de la ciutat.

Es aquest aparell usat comunment a l'època romana. A Catalunya se 'l troba per tot, revestint un macís de grollera obra de rebla formant l'*opus emplecton*. Tal se veu en l'arch triomfal arruinat del pont de Martorell, la obra de carreus ha dexat sa empremta en el basament de formigó de sepulcre en forma de torre d'Empuries (Fig. 25), en els murs d'Ager, el qual nom revela clarament son origen romà, y finalment en els murs de Tarragona (Figs. 27, 28 y 29).

Devenia 'l problema reduit a dos solucions possibles: la de la ciutat doble y la de les dos ciutats independents o sia la de la existencia o no existencia dels murs d'unió entre la ciutat superior y la inferior, sempre en el supòsit de ser la ciutat ibèrica més moderna, al menys com a ciutat murada, que la Neàpolis grega.

Casi a un mateix temps la segona hipòtesis era exposada per en Frickenhaus (2) y la primera per mi (3) en forma dubitativa.

El mur de Llevant de la ciutat íbero-romana desapareixia a uns quants metres de les cantonades; en el troç del centre (*p q* del plan) les excavacions eren infructuoses, perdentse l'alineació recta.

En Frickenhaus en dedueix que 'l mur deixava allavors la linia recta, pera

(1) Aquests pous venen indicats en els plans y consta 'l resultat de la exploració en el diari de sessions.
(2) Frickenhaus; art. cit.
(3) *L'Arquitectura Romànica a Catalunya;* I, 156 y ss.

cercar a zig-zag la ciutat grega; jo 'n deduia la existencia de dues ciutats properes en constant comerç, en les que l'inferior, més dèbil per sa situació, se sostenia per la superioritat de sos medis de guerra.

Y ara cal aquí afegir que no fà molt s'ha descobert un troç de mur d'aqueix aparell romà, que del àngle de la torre SW. de la muralla grega, seguint un antich camí (*p r* del plan), sembla 's dirigeix a la muralla superior (Fig. 26).

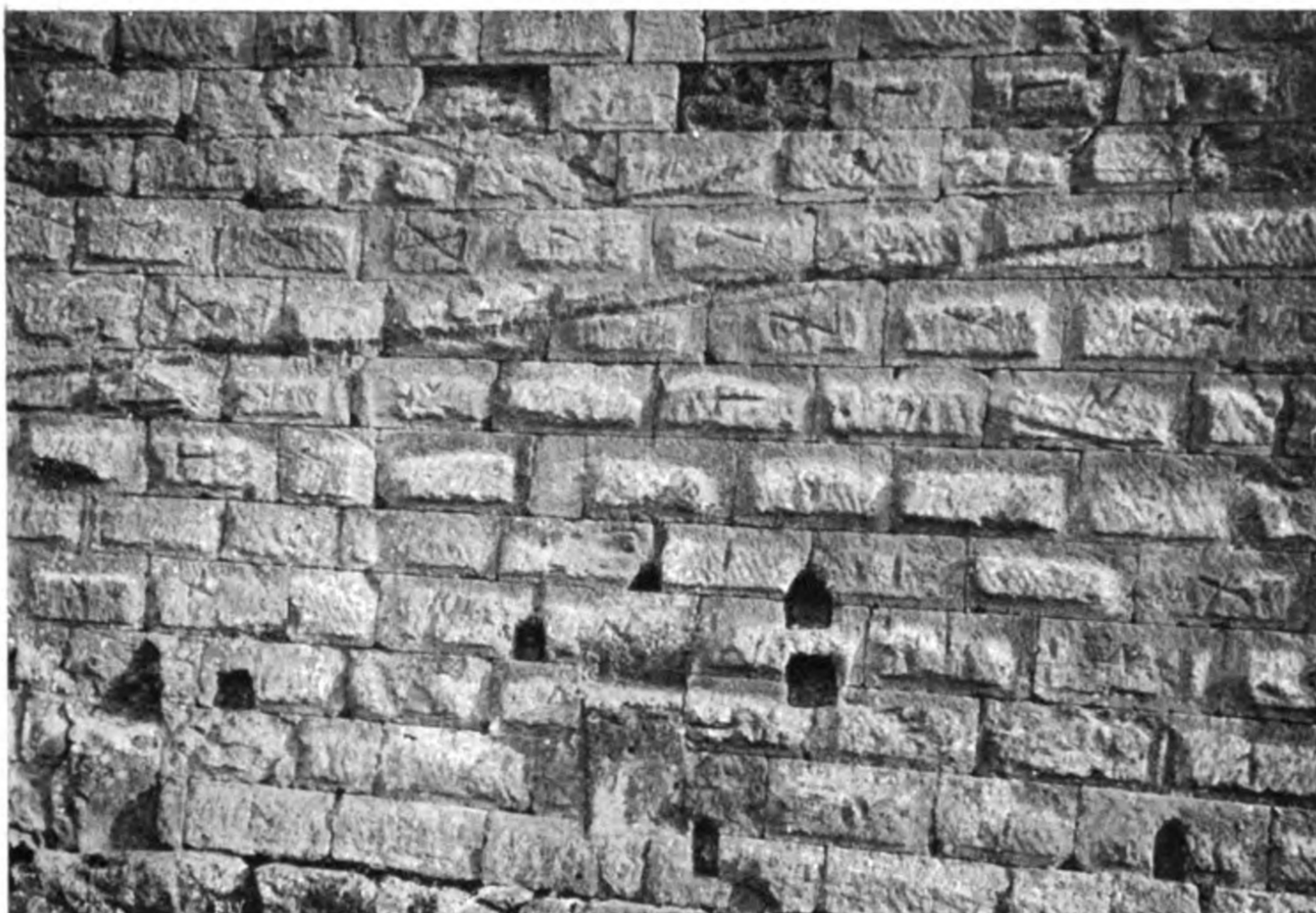

Fig. 27. — Muralles de Tarragona ab marques de picapedrer ibèriques.

Mes, després de això, jo crech encara que les dues solucions han existit, la una després de l'altre. A la ciutat hispànica, probablement no murada o murada rudimentariament, li ha seguit la ciutat rectangular, construida segons els mètodes romans, y sobreixint la població íbero-romana y fonentse el tres pobles en un sol cos, y recubrintse 'l barri grech com d'un estratus de la civilisació occidental que Roma havia creat en el *mare nostrum*, s'havia construit un mur d'unió de la ciutat inferior ab la superior, resultant l'antich mur grech del Nort, el mur mitger de Estrabó y de Livi, aviat derruit per aprofitar sos materials en les construccions noves; d'ell, efectivament, s'en han trovat sols los fonaments. (Fig. 11.)

El mur mitger ha estat trobat en gran part de sa extensió, manca sols trobar encara lo que fou l'antich mur que tancava 'l rectàngle romà en la part central del mur llevantí de la ciutat íbero-romana y la part N. del mur d'unió.

He dit que unes poques filades se conservaren d'aqueixos carreus picats a la romana, y això fà venir a la memoria la ciutat vençuda a la que Cató fà destruir les fortificacions.

Fig. 28. — Porta de les muralles de Tarragona ab la superposició dels aparells.

Son això hipòtesis, algunes prematures, mes les hipòtesis ordenen els fets, y en les ciencies d'observació son la base del mètode. Cal solament no confondre els fets demostrats ab els supostos y les hipòtesis ab les realitats.

Veusaquí 'l resultat provisional d'aqueixes excavacions respecte la ciutat ibèrica, a confirmar o a rectificar per lo que diguin les ruines y la humil trencadiça que en aqueixa geologia del periode històrich son com els fòssils en les capes més antigues.

V

La colonia romana

Ab els anys, Empuries, el reduit port entre l'illeta de la Paleòpolis y el moll de grans pedres que fà encara saltar a les onades, deuria ésser el gran port de la conquesta romana. Allí arribaria Cneu Scipió, venint de les boques del Ròdan, ab les seves 60 naus de guerra (219 a. de J. C.) y després de Corneli Scipió l'africà (209 a. de J. C.), el sever Cató fugint de les dònes airades de Roma y més tart Scilla, Pompeus y Sertori.

César, després de la batalla de Munda en que vencé als fills de Pompeus, (45 a. de J. C.) hi establí una colonia. Y a la disposició usual de les colonies romanes respon el plan rectangular de la ciutat d'Empuries que s'aixeca sobre 'l turó a la part alta més apartada del mar, en el lloch que hem suposat lo de la ciutat ibèrica de que parla Titus Livi.

Fig. 29. — Porta romana de Tarragona.

El plan de les colonies era 'l de un castre romà com un campament permanent definitiu, seguint en llur traçat regles fixades per la ciencia dels augurs, que era inmutable. El campament romà era rectangular, ab una porta a cada un dels quatre costats; dos grans vies el creuaven en àngle recte, el *decumanus* a S. de N. y el *cardo* de E. a O.; prop del punt d'intersecció hi havia la tenda del quefe,

al seu voltant els altars y les imatges dels deus, el tribunal militar, després les tendes dels oficials, legats, qüestors, tribuns, centurions.

Fig. 30 *(Fot. Gandia)*
Descobriment de les primeres bases y canyes en la via porticada de la ciutat romana.

Polibi ha consagrat quinze capítols de son sisè llibre a la descripció del camp romà, que 's realisava, no sols en tendes de roba y barraques de fusta, sinó en els camps definitius de pedra picada, com el de Lambese a l'Africa, y després en les fortificacions rectangulars y orientades de les ciutats, ab llurs portes en el centre de cada pany de mur, ab les dues grans vies, *decumana* y *cardo*, que 's trobaven en el forum, ab llurs carrers rectes y creuantse a escaire. Tals eren la major part de les colonies conegudes desde Timgad, de les fronteres del desert africà, a la *Colonia agrippinensis*, de les vores del Rin, fronteriça de les selves negres inexplorades, de la Germania. La població ibèrica es probable que s'havía murat a la romana.

Molts anys abans de l'arribada de les naus de Cató, les colonies de Marsella y d'Empuries havíen entrat en relació ab Roma, com a medi prudent de defensarse contra 'l poder de Cartago, que anava pujant per les costes d'Espanya extenent cada dia més el seu imperi. Les havíen seguides les mateixes tribus indígenes, solicitant la protecció de la gran ciutat en que 's congriava 'l futur imperi mediterrà. Empuries se coloca sota el protectorat directe romà, no confiant ab el poder de Marsella, seguint a la gent de la seva raça d'aqueixa part del Mediterrani. Cap a l'any 226, el senat de Roma y Asdrúbal havíen fixat l'Ebre com a límit de llurs futures conquestes en les terres ibèriques. Y en aquest temps,

Fig. 31. — Capitell dòrich de la via porticada de la ciutat romana.

Fig. 32 (Fot. Esquirol)
El carrer porticat de la ciutat romana d'Empuries.

bé podía un prefecte militar, coneixedor del mètode de fortificació romana, haver ensenyat als íbers empordanesos a murar la ciutat posantse a cobert, com ho estaven els grechs, dels poderosos enemichs que no trigaren a veure's desde 'ls turons d'Empuries, desfilant cap als colls del Pertus y Panisars, en infinita corrua la innumerable gentada de races diferentes, entonant aspres cants de guerra en llengues repugnantes als llatins, seguits dels indòmits caballs númides y de les colles espantoses d'elefants.

Hem comparat l'aparell de les filades inferiors del mur íber-romà d'Empuries a les dels murs de Tarragona, colocades sobre 'l primitiu de grans pedres irregulars (Fig. 28) y una part de les pedres dels murs de la antiga capital hispànica están marcades pels picapedrers ab lletres ibèriques (Fig. 27); se n'han trobat, segons l'Hubner, en la pedrera del Medol, no lluny de Tarragona; això y el fet d'estar algunes cap per avall fà que s'hagin de veure en elles marques de picapedrer y no una inscripció posterior a la obra de les muralles (1). Aquesta era una antigua costum mediterrània; se 'n senyalen a Jerusalem en els murs del Temple, a Knosos, a Creta, a Erix a Sicilia, marcades ab lletres d'alfabets antichs. ¿Son anteriors a la època romana les de Tarragona? ¿Son, els carreus d'Empuries, restes del mur de la ciutat ibèrica, les mides de la qual

(1) *La Arquitectura Romànica a Catalunya*, Vol. I, p. 19.

indica en sos llibres Cató y que ha transcrit Titus Livi? ¿Son obra romana, com hem afirmat, o obra local ibèrica, prerromana?

Fig. 33. — La via porticada de la ciutat romana. (Fot Gandia)

Fig. 34. — La rigola de la via porticada. (Fot. Gandia)

En Mélida ho ha cregut així dels murs de Tarragona (1). Jo prefereixo creure que els murs de la ibèrica Cose foren aixecats per l'exèrcit de Scipió

(1) *Iberia arqueológica ante-romana*. Discursos de entrada en la Academia de la Historia. Madrid, 1909.

segons les pràctiques romanes, empleant picapedrers ibèrichs, y que la ciutat superior d'Empuries rectangular fou construida sots l'influencia romana per la població ibèrica que s'agrupa prop de la petita ciutat grega o, potser, més tart per la colonia que Cesar hi establí (1), per un prefecte romà que cooperava a la fortificació d'un poble aliat contra un enemich comú, mes, de totes maneres, obra esencialment romana.

Fig. 35 *(Fot. Gandia)*
La via porticada, ab el frontispici de les cases, vista desde la porta.

Els murs de la colonia d'Empuries determinen un rectangle aproximat a 700 metres per 240 *(l t m n q p o k)* y no un quadrat de 400 metres, com havía suposat en Schulten. Potser els soldats veterans de la colonia ocupaven sols una part, qui sab si 'l quadrat que cap al N. determina un camí *(t m n q)*. Això es encare inexplorat.

Al mig pròximament del costat del Mig-día hi havía una porta de temps coneguda *(k)* y la primera tasca de les excavacions fou tornarhi la llum del sol; dessembraçada la porta, se pogué entreveure sa construcció (Figs. 22 y 23): era rectangular, ab llinda que s'apoia en els dos montants de pedra, com la de Tarragona (Fig. 29). Son visibles clarament el frech als murs dels botons dels carros y les roderes en els empedrats.

La porta donava a la via *Cardo maximus*, via empedrada y porticada en un dels costats; resten en sos llochs unes bases àtiques (Figs. 32 y 33), troços de

(1) El dietari de les excavacions senyala la troballa en el recinte romà de fragments de ceràmica aretina, barrejada ab ceràmica ibèrica ab decoració geomètrica.

PLANO DE LA REGIÓ NE. DE LA CIUTAT GREGA

u. v. CARRER (Figs. 36 y 39).
A. CELLA MEMORIÆ.
C. IMPLUVIUM D'UNA CASA ROMANA (Fig. 37).
D. ESCALA (Fig. 38).
E. CASA AB PAVIMENT DE OPUS TESTACEUM Y LIMEN DECORAT AB MOSAICH (Fig. 40).

canya llisa y capitells d'una senzillesa que 'ls assimila al capitell toscà (Fig. 31). Als porxes donava una peça rectangular de les cases; grans troços de fatxada sense obertura recorden la vida interior de les cases antigues (Fig. 35); devant de les cases apareixen una mena de pous sechs per les lletrines, y al mig del carrer rigoles de desaigüe (Figura 34). Tal es avuy encara 'l rudimentari sanejament de moltes de nostres pobres viles.

Fig. 36 *(Fot. A. T. V.)*
Carrer d'època romana en el barri grech d'Empuries (Excavació dels Enginyers forestals).

L'edificació romana emporitana es sols en part coneguda. No ha pogut ésser estudiada encara cap casa completa, els plans de les quals ara s'intenta aixecar. Les de prop el port son senzilles; cap al centre s'hi han trobat les més luxoses en les excavacions Villanueva, Pi y en la coneguda del Sacrifici d'Ephigenia. Son en general construides de tapia *(opus formaceum)* l'*hormazo* castellà; se formava aquest sobre un sòcol de paret de rebla o de carreus petits y s'arreboçava y juntava. Apareixen sovint els restes de pintura en les excavacions ab la mateixa factura, ab les mateixes composicions que les de Pompeya.

Arribà un moment en que l'edificació romana excedí 'ls límits de la ciutat superior y no hi ha dupte que recobrí la ciutat grega. A un metre de profonditat no 's troba en la vila grega més que ceràmica aretina y campaniense o la local ibèrica. A dos y tres metres apareix la ceràmica grega de figures rojes. La senyal del recobriment no pot ésser més evidenta; es possible, y ja n'hi ha algún exemple, que en certs moments l'edificació se fès fòra 'l perímetre antich de les muralles y que aquestes esdevinguessin interiors, com els recintes mig-evals en les ciutats modernes; la ciutat grega, abans aillada, s'hauría convertit en un arrabal de

Fig. 37 *(Fot. A. T. V.)*
Impluvium d'una casa romana, a mà dreta en el carrer anterior (Excavació dels Enginyers forestals).

Fig. 38. — Escala en un carrer del barri grech. *(Fot. Gandia)*

la ciutat romana. Aquest hauría estat el moment d'edificar els murs d'enllaç, esdevenint muralla interior, migera del costat O de la fortificació grega. Ben prop del port se veu un dels carrerons en pujada y ab escales (Figs. 36, 38 y 39, *u v*) y en un dels seus costats l'*impluvium* romà d'una casa modesta ab la seva cisterna (Fig. 37); la cloaca avuy embaraça 'l carrer; més amunt la via s'estreny y després sembla que 's torç, internantse sota 'ls vinyats inexplorats encara.

Com esdevé en les viles actuals que ha aglebat el desenrotllament urbà de les grans ciutats, el barri grech conservava son caràcter y els seus edificis públichs peculiars. Sols els basaments indecisos han aparegut d'aquests: un devant l'escala en la via que dona a la porta (Fig. 42, *x*); y un altre, més reduit, a l'altra banda del carrer, y els dos son de paret de rebla, coronada per una motllura de pedra, encara indesxifrables. En el primer aparegué 'l rastre d'una canya acanalada y, a prop dos capitells senzills que recorden també 'l dòrich romà y que concorden ab les dimensions de la canya (Fig. 41).

Anys a venir, esdevingueren moments de perill y les muralles foren de nou alçades. Els temps no devíen ésser de riquesa excessiva y se buscà un medi econòmich: l'obra de formigó enmotllat entre taulons de fusta. Pot avuy seguirse clarament en la part novament descuberta, no corcada per les aigues, el procediment de construcció. Per medi de taulons s'enmotllaven els murs laterals; inmediatament de treure els taulons interiors, s'omplía de terra l'espay entre 'ls dos murs; sobre la terra s'apoiaven novament els taulons al

Fig. 39. — Carrer en el barri grech. *(Fot. A. T. V.)*

interior y sobre la primera fila exterior se procedía novament al enmotllat y a omplir la terra, fins a arribar a la altura volguda; allavors, sols ab els taulons exteriors se feya la solera de coberta. En ella está impresa la marca d'unes vigues transversals que degueren servir pera guarnir, en moments de guerra, la part alta del mur ab defenses de fusta. L'aigua avuy s'ha endut la terra en part de la muralla que sembla una galería (Figs. 44 y 45). Aquesta mena d'obra no es pas una novetat. Cal en primer lloch no confòndrela, com han fet molts, ab l'obra de tapia, l'*opus formaceum* dels tractadistes romans, l'*hormazo* castellà; la tapia es obra de terra y aquí 's tracta de formigó anàlech al modern, fet de morter y menudall. El formigó era perfectament conegut dels romans. Vitrubi en parla y aconsella en quines obres dèu emplearse. Lo usual era posarlo pera omplir una vall oberta en la terra o bé entre dos macissos de pedra o obra resistenta; en la primera forma es comú en les nostres velles construccions romanes; en la segona, a Empuries mateix, se 'l troba en el sepulcre de forma de torre que s'aixeca en un turó prop la ciutat (Fig. 25). Els romans coneixíen perfectament el sistema d'enmotllar ab caixes de fusta. Varró les explica, al tractar de les obres de tapia, però lo cert es que no son usuals aqueixa mena d'obres de formigó enmotllat. En Choisy, que cita numerosos exemples de cada una de les usades pels peyrers romans, no 'n cita cap de formigó enmotllat, que aquí trobem a Empuries en la obra de reforç de les fortificacions derruides.

Fig. 40 *(Fot. Gandia)*

Casa romana en el recinte grech, ab el paviment d'*opus testaceum* en l'habitació, y ab el marxapeu de la porta decorat ab mosaich.

Fig. 41 *(Fot. Gandia)*

Capitells trobats en el carrer principal de la ciutat grega.

¿A quina època fou feta

Fig. 42 (Fot. Esquirol)
Escala y basament d'un edifici públich en la ciutat grega.

aquesta darrera reconstrucció de les muralles emporitanes? A Catalunya pot citarse, d'aqueixa mena d'obres, l'edícol sepulcral de Corbins y la capella funeraria, la *cella memoriæ*, del cementiri d'Empuries. El primer es difícil de datar, la segona es més fácil [1]. En ella s'han trobat sarcòfechs que poden datarse en el sigle III, els més antichs monuments cristians de Catalunya. Aquestes menes d'obres hàbils, fugint de l'obra de pedra clàssica, son antigues a Roma; ab tot, no 's vulgarisen fins en temps dels Antonins y se perfeccionen y desenrotllen, se pot dir, a l'inversa de les formes artístiques, cap al temps de Constantí.

Fig. 43
Capitells trobats en la ciutat grega en el carrer principal, prop de la gran escala.

A Empuries, es segur que s'usaren al sigle III. Era en moments de decadencia pera la Ciutat, en que 'l barri grech s'abandonava y els cementiris invadíen l'àrea de les cases y els sarcòfechs s'assentaven sobre les antigues cisternes. El port anava a menys y la vida 's concentrava cap amunt en el turó romà ibèrich.

(1) Vid. *La Arquitectura Romànica a Catalunya*, fig. 265.

Fig. 44. — Muralla de formigó del recinte romà d'Empuries. *(Fot. Esquirol)*

Aqueixa concentració de la població emporitana la indica 'l cementiri cristià descobert per D. Xavier de Ferrer, enginyer del servey forestal, al verificar els treballs pera contenir les dunes que acabaren de soterrar la ciutat abandonada. Se troben allí sobreposats els restes de tres èpoques: sota de tot, les cisternes típiques com en el turó grech; a sobre, construccions de cases romanes, y a sobre, capes d'enterraments de diversa mena, y ab una coberta protectora a dos aigues, de *tegulæ*, de la forma usual romana, ja ficat el cadavre dintre dos troços ajustats d'unes ànfores, ja en sarcòfechs voluminosos de pedra, decorats en els angles de rudimentaries acroteres o esculpturats ab els temes pagans que admetíen 'ls cristians del sigle III, entre 'ls que, en un costat, tímidament hi apareix el Bon Pastor o la porta entreoberta, el fons misteriós de la qual tanca una cortina (1). Un cementiri com el d'Aliscamps o 'l de Marsella, o bé com els de Taparura, Salakta o Cartago, vingué a recobrir el barri marítim de la ciutat emporitana. Un cementiri es senyal de despoblació. De temps antich, era proibit enterrar dintre muralles o a poblat. La gent, donchs, s'havía apartat de l'antigua Neàpolis.

Invasions dels barbres, el cambi de les vies de comerç, la desaparició del

(1) Vegis *La Arquitectura romànica a Catalunya*, vol. 1, L. II, cap. II y III.

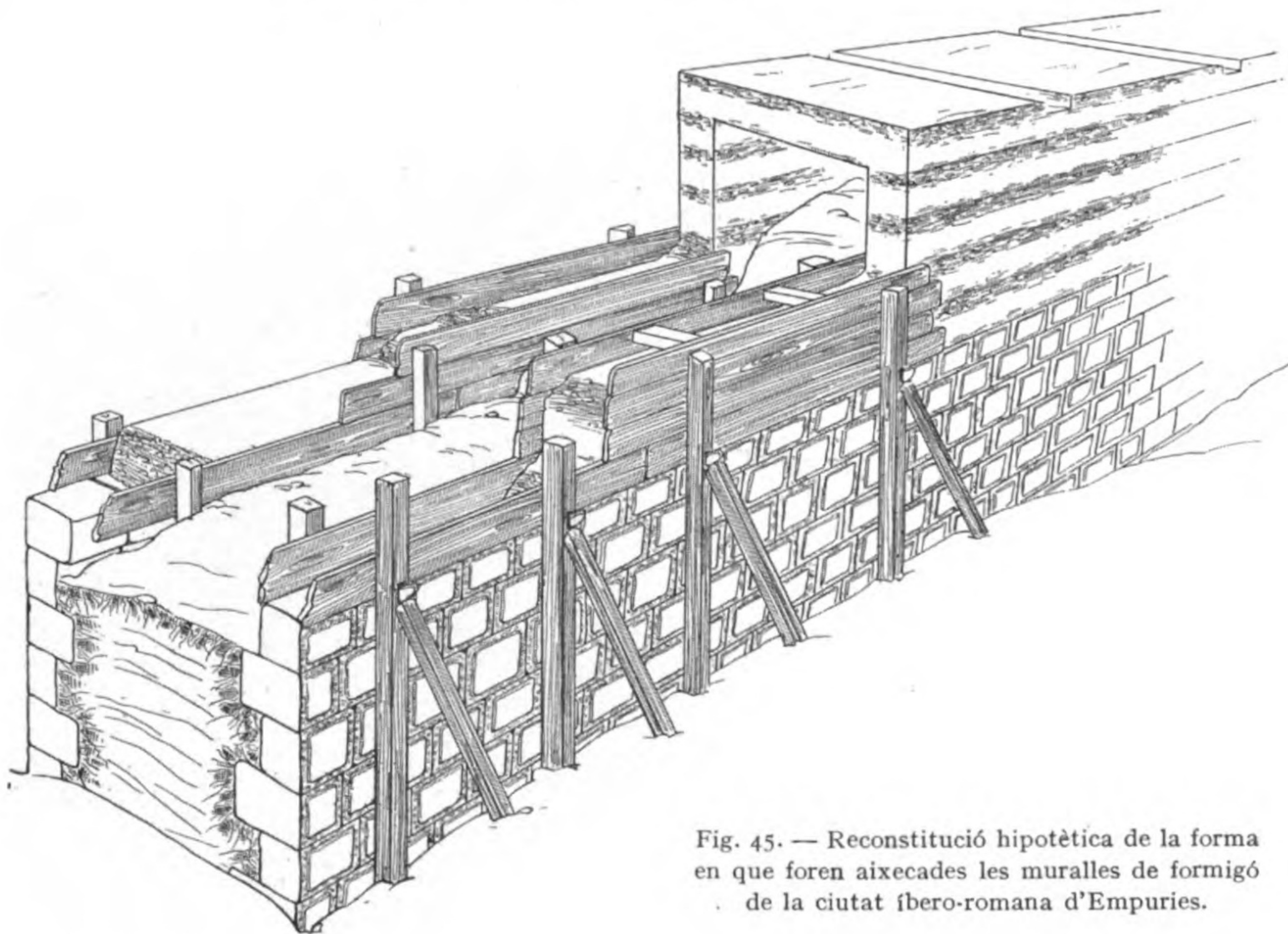

Fig. 45. — Reconstitució hipotètica de la forma en que foren aixecades les muralles de formigó de la ciutat ibero-romana d'Empuries.

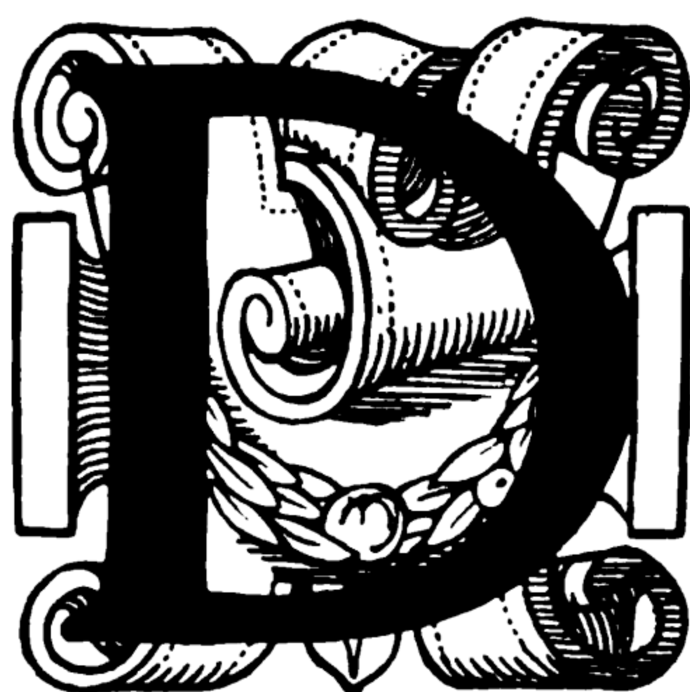
port feien tancar la gent en el recinte lluny del mar, més segur, y en l'antiga illeta aon el temple cristià s'aixecava sobre les ruines del temple de la Deesa *multimamma*, exilada d'Efesus, aon al fí devía la vida concentrarse.

La Sèu cristiana s'aixecà en la Paleòpolis, a Sant Martí d'Empuries. Cal cercar el rastre de son nom en les actes dels concilis de Toledo o en los provincials de Tarragona, Barcelona, Lleyda y Egara. Després, el rastre 's pert fins al any 843, en que a la Basílica pobre hi té lloch un jurament de testimonis en un plet entre 'l bisbe de Girona y 'l comte d'Empuries.

Els normands, es possible que la destruissin en ses navegacions atrevides, desde el Ròdan, en la segona meitat del sigle IX, quan fou cremat el monastir d'Arles y assolada la costa rossellonesa. Una làpida de 926 ens parla de que la Basílica, en altre temps consagrada a Sant Martí, geia en ruines. La làpida illegible per la gent, partida en dos troços, se conserva en l'iglesia actual del poblet de pescadors, que té ses cases en les muralles mig-evals que cerquen el lloch aon desembarcaren els grechs, al arribar a les costes hispàniques.

Avuy, al cap de vintiquatre sigles, les sorres arroçegades pel vent han cobert les vies sumptuoses, y les herbes creixen sobre 'ls mosàichs y les pintures, y restava colgat el portal per aon entrà la civilisació imposada pel poder de Roma. Es cegat el port aon el bon vent hi portà les naus massaliotes y la vida s'ha concentrat tan sols en la vella illeta en el lloch de la *Paleòpolis*, aon el foch de Fòcea cremà, durant anys, devant l'Artemisa, mare feconda, vinguda de la llunyana costa del mar jònich.

GRIECHISCHE VASEN AUS EMPORION
von August Frickenhaus.

Die wichtigste Kolonie Massilias in Spanien, Emporion, ist für die spanische Archäologie von grundlegender Bedeutung; denn diese Stadt ist nicht nur eine Eingangspforte griechischer Kultur gewesen, sondern zugleich, wenigstens in späterer Zeit, ein Centrum der einheimischen Bevölkerung. Aber auch über die spanischen Interessen hinaus verdient Emporion von allen, die sich mit griechischer Archäologie befassen, näher gekannt zu werden; es ist ausser Massilia die einzige phokäische Ansiedlung des Westens, in der grössere Funde gemacht sind, so dass hier der phokäische Handel gut näher analysiert werden kann. Aus den Funden von Naukratis ist es noch nicht gelungen, das phokäische Gut auszusondern. Phokäa selbst ist weder ausgegraben noch überhaupt mit Sicherheit gefunden; eine genauere Kenntniss von Massilia ist uns für immer verloren — so muss uns die Kolonie ersetzen, was die Mutter und Grossmutter versagen.

Die Museen von Barcelona haben jetzt die Erforschung von Emporion oder Ampurias in neue Wege geleitet durch den Beginn regelrechter Ausgrabungen, die von Don Manuel Cazurro in umsichtiger Weise geleitet werden; unter seiner liebenswürdigen Führung habe ich im September 1908 den Ort besuchen dürfen. Über das bisherige Resultat der neuen Untersuchungen haben wir hier nicht zu berichten; in Heft 118 der *Bonner Jahrbücher* sind die wichtigsten Probleme der Stadtgeschichte und Topographie kurz behandelt. Ebendort wurde auch eine besondere Behandlung der Nekropole versprochen, die den Inhalt der folgenden Blätter bildet.

Vor nunmehr 90 Jahren hat Jaubert de Passa in Emporion Ausgrabungen veranstaltet und dabei in der Nekropole und in der Griechenstadt griechische Vasen gefunden, die auf einer besonderen Tafel seiner Abhandlung abgebildet sind. Seitdem ist, besonders in den letzten Jahrzehnten, die Nekropole in privaten Grabungen ausgebeutet worden; aus ihr stammen alle im folgenden beschriebenen Gefässe oder Scherben.

Die Fundstätte ist ein kleiner sandiger Hügel der südlich der Griechenstadt am Meere liegt (vgl. die Skizze *Bonner Jahrbücher*, 118, S. 18); diese Gegend heisst jetzt *Purtichol* (kleiner Hafen). Nach den Funden sind hier bereits die ältesten Bewohner der Stadt begraben worden, aber der Friedhof hat weiterbestanden bis in die Zeit der römischen Kaiser. Das beweisen einige hier gefundene Grabschriften:

Fig. 1.

Thespis

Sohn des Aristoleos

aus Massilia

lebwohl.

1) Im Priesterseminar zu Gerona; Höhe ca. 20, Breite ca. 26, Dicke 8 cm. Besonderer Kalkstein, mit unregelmässigen Rändern. Grosse klare 2 cm. hohe Buchstaben, etwa aus dem I. Jahrh. vor Chr. (kurzer Mittelstrich, des E, Π mit gleichlangen senkrechten Hasten, Σ mit wagrechten Endhasten, A mit gebrochenem Querstrich; keine Apices). Abb. 1.

Interessant ist, dass der Tote aus der Mutterstadt von Emporion stammte. Sehr ähnlich ist die ältere Grabinschrift eines in Sardinien gestorbenen Massalioten (*Griech. Dialekt-Inschriften* 5627): Εὔξενε 'Αναξίλεο Μασσαλιήτη. In beiden findet sich statt des älteren Genetivs auf—ευ oder—εω ein solcher auf —εο bzw.—εου, in beiden die auch auf den hellenistischen Münzen von Massilia erscheinende Dialektform *Massalietes* statt der gemeingriechischen *Massaliotes* (vgl. Dittenberger *Hermes* 41,185).

(2) Im Museum von Gerona 3 Fragmente (b, c, d); in Barcelona Fragment a. Buchstabenhöhe rund 1,5 cm. Nach den Buchstabenformen älter als Nr. 1 (E mit fast gleich langen Hasten, M schrägliegend, A mit ungebrochenem Querstrich, Π und Σ wie Nr. 1; keine Apices). Abb. 2.

Das Fragment c beweist, dass dies Reste einer metrischen Inschrift sind, denn Z. 3 kann nur γενόμ[ην, eine poetische Form, ergänzt werden (γενομε — ist ausgeschlossen, der letzte Buchstabe war I oder H). Der obere Rand des Gedichts ist in a und d erhalten; über die Einordnung von b und c lässt sich aus äusseren Gründen nichts sicheres sagen. Die kenntlichen Worte sind zu dürftig um eine Herstellung der Verse zu ermöglichen. In a scheint π]όλαις zu erkennen. In Zeile 1 von d ist vielleicht τό]γ'ἤνυσ' 'Από[λλων zu ergänzen (Apollon hat mir gewährt — oder wohl richtiger: nicht gewährt). Die letzte Zeile von c lautete vielleicht πα]ρὰ μὲν πόν[του («durch das Meer» habe ich Unglück erlitten?).

Fig. 2.

3) Inschrift in der Sakristei von S. Martin de Ampurias, von der man vermuten darf, dass sie auch aus derselben Nekropole stammt. *CIL.*, II, 4623. Ein Abguss befindet sich im Museum von Barcelona. (Abb. 3).
Grabstein eines Ehepaars, von dem der Mann Grieche, die Frau Römerin war. Auffällig ist dass letztere in griechischer Art den Vatersnamen im Genetiv nach sich hat; für den Fall, dass sie eine römische Bürgerin war, stammt der Stein frühstens aus der Zeit des Livius (XXXIV. 9), in der die Griechen von Emporion das römische Bürgerrecht erhielten.

Über die Anlage der Gräber und die Art der Beisetzung hat Don M. Cazurro allerlei Beobachtungen gemacht, die hoffentlich einmal zusammenhängend publiziert werden. Mir stehen ausser Cazurros mündlichen Schilderungen und einem flüchtigen Besuch der ausgeraubten Stätte noch Notizen von Konstantin Koenen (Bonn) zur Verfügung, die er 1905 an Ort und Stelle gemacht hat; für die liebenswürdige Ueberlassung dieser Beobachtungen bin ich ihm zu grossem Dank verpflichtet. Nur die jüngsten Gräber der Nekropole sind Brandgräber; die verbrannten Knochen wurden (wie oft z. B. in Massilia) in bleiernen Deckelkästen zur Erde bestattet. Aber auch in der hellenistischen und römischen Zeit wurden viele Tote unverbrannt beigesetzt, und zwar sowohl in Ziegelgräbern, als in Steinplattengräbern; im Felsen ausgehöhlte Grabkammern scheinen nicht vorzukommen. Koenen beschreibt ein Ziegelgrab mit folgenden Worten: «Die Länge betrug unten 162, oben 180 cm.; die Breite oben 79, unten 66 cm. Die Höhe ergab aussen 65 cm. Bei der Anlage des Grabes wurde zunächst die Sohle aus mehreren Flachziegeln, deren Leisten nach unten gerichtet waren, hergestellt. Die Ziegel sind 65 cm. lang, 50 cm. breit; ihre Dicke beträgt ohne Seitenleisten 2 $^1/_2$ cm. mit diesen 7 cm. Aus gleichen Ziegeln, und

Fig. 3.

ΔΗΜΟΚΡ[ΙΤΟΣ

ΣΩΣΤΡΑΤ[ΟΥ

PAVLḶA

AEMILI

zwar drei an den Langseiten, wurden die Seitenwände des Grabes gebildet; dabei wurden die fest an einander auschliessenden Seitenleisten noch unter sich durch Bleiklammern verbunden. Das ganze Grab wurde endlich mit drei 16 cm. dikken und 103 cm. breiten Platten aus Kalkstein zugedeckt; daher ragten diese z. B. an der Nordseite 23 cm. über die Innenfläche der Seitenwand heraus.» Dazu ist noch zu bemerken, dass das Provinzialmuseum von Gerona mehrere aus der Nekropole stammende Ziegelplatten mit der eingepressten Inschrift ΔΗΜ enthält; nach den Buchstabenformen mögen diese Ziegel aus dem IV. oder III. Jahrh. vor Chr. stammen, zwei von mir gemessene Stempel waren 10,5×4,5 und 6,5×3,5 cm. gross. Die Inschrift ist eine Abkürzung von ΔΗΜΟΣΙΑΚΕΡΑΜΙΣ oder ΔΗΜΟΣΙΟΣΚΕΡΑΜΟΣ «Stadtziegel»; dass solche für die städtischen Bauten bestimmte Ziegel auch in der Nekropole verwendet wurden, ist auffällig—man möchte beinahe denken, sie wären dazu gestohlen worden! Aehnliche Ziegel mit der Inschrift ΔΗΜ, ΔΗΜΟΣΙΟΣ oder ΔΗΜΟΣΙΑ sind vielfach an anderen Orten gefunden worden, z. B. in Athen, Argos, Sparta (vgl. vor allem M. Nilsson, *Timbres amphoriques de Lindos*, 64 ff); auch die Phokäerstadt Velia lieferte viele Ziegel mit der Inschrift ΔΗΜ und dem Namen eines Architekten (IG XIV p. 598 f.; *Arch. Jahrbuch*, IV, 184 ff).

Ein anderes von Koenen beschriebenes Grab war «aus Kalksteinstücken aufgebaut und zwar wie das vorbeschriebene rechteckig. Das Innere war sorgfältig mit einem 1 ¹/₄ cm. dicken Stuck verputzt. Die Gesamtbreite einer Seitenwand betrug 23 cm. Die lichte Weite war im Westen 64, im Osten 65 ¹/₂ cm. Oben war das Grab, das wie das andre in ostwestlicher Richtung lag, mit Kalksteinplatten von 14 cm. Stärke bedeckt.» In dieser Art scheinen die älteren Gräber der Nekropole (VI. und V. Jahrh. vor Chr.) angelegt zu sein. Von

besonderer Wichtigkeit ist nun, dass die alten Gräber durchweg nach den Mitteilungen von Don Manuel Cazurro, der der Oeffnung mehrerer von ihnen beigewohnt hat, Bestattungsgräber sind. Die Beobachtung, dass die phokäischen Kolonisten von Emporion ihre Toten nicht verbrannt, sondern bestattet haben, ist von grosser Bedeutung. Wir lernen daraus wieder einmal, dass die ionischen Bewohner Kleinasiens die Totenverbrennung kaum anwandten; die Nekropolen von Klazomenae und Milet beweisen dasselbe. Diese Tatsache ist umso wichtiger als Homer nur die Totenverbrennung kennt; auf das Problem hier einzugehen, verbietet leider der Zweck unserer Publikation.

Von allen ausgeraubten Gräbern ist nur der Inhalt eines einzigen zusammengeblieben und befindet sich im Provinzialmuseum von Gerona; seiner Ausgrabung wohnten M. Cazurro und K. Koenen bei. Das Grab war nach Koenen in den festen Boden eingelassen und hatte bei 131 cm. lichter Länge (Kindergrab?) 45 cm. Breite sowohl oben als unten; die Tiefe betrug 50-75 cm. Die Wände waren im Innern mit einer Stuckschicht überzogen. Die Gebeine hatten in einer Holzkiste gelegen, von der sich Holzmoderreste, Eisennägel und eiserne Eckbeschläge vorfanden. Die Knochen waren fast ganz verschwunden, aber der Schädel scheint im Westen gelegen zu haben. Nahe dabei befand sich ein schlecht gefirnisstes Näpfchen mit einwärts gebogenem Rand (Durchm. 8, Höhe 3 cm.), ferner 6 (oder 7?) sog. Thränenkrüge aus grauem Thon, darunter ein schlankerer von 12, und 5 (oder 6?) bauchigere von 10 cm. Höhe. In der Mitte des Fussendes lagen die Reste einer feinen attischen rotfigurigen Schale aus der 2. Hälfte des V. Jahrh. vor Chr.: Innenbild von einem Mäanderband mit Kreuzen umgeben, aussen Palmetten, Satyrn u. s. w. Koenen erwähnt ferner die stark verrosteten Teile einer eisernen Schnalle, die ich nicht gesehen habe, und eine Strigilis aus Eisen. Demselben Grabe gehören endlich zwei von Koenen nicht erwähnte Fundstücke an: ein einheimischer grauer Becher (Durchm. oben 8 ½ cm., Höhe 10 ½ cm.), schlechtgebrannt und von plumper Form, ferner ein schlechtgefirnisstes Schälchen mit auswärts geschwungenem Rand (Durchm. 10, Höhe 3 cm.). Wegen der im V. Jahrh. fabrizierten Schale kann das Grab nicht jünger sein als das IV. vorchristliche Jahrhundert; dass damals schon die bekannten Thränenkrüglein vorkamen, ist bemerkenswert.

Viele Fundstücke der griechischen Nekropole sind noch in Privatbesitz verstreut. Ausser den von Jaubert de Passa publizierten Vasen, die der Vollständigkeit halber eingefügt sind, habe ich die im folgenden beschriebenen Gefässe meist selbst gesehen; sie befinden sich in nachstehenden Sammlungen:

1) BARCELONA, *Museo municipal:* es besitzt hauptsächlich die frühere Sammlung Alfaras aus Figueras, aber auch andere einzeln gekaufte Stücke.

2) Barcelona, *Sammlung Montaner:* ihre Vasen habe ich nur in der geschlossenen Vitrine gesehen und daher nicht direkt untersuchen und messen können.
3) Gerona, *Museo provincial* (Direktor Don M. Cazurro): bisher die grösste Sammlung von Fundstücken aus Emporion.
4) Gerona, *Priesterseminar:* diese kleine Sammlung habe ich nur zum Teil und ganz flüchtig gesehen, verdanke aber Don M. Cazurro Photographieen ihrer wichtigsten Stücke.
5) Gerona, *Privatbesitz von Don M. Cazurro.*

Das bischöfliche Museum von Vich habe ich nicht besucht, weil es nach seinem Katalog (Vich 1893) von griechischen Vasen nur eine kleine zerbrochene Lekythos (nr. 1140) enthält.

Aus der beschriebenen Nekropole stammen nun, wie es scheint, alle vor Beginn der neuen Ausgrabungen gefundenen griechischen Vasen. Zu ihrer Publikation hat mich das Institut d'Estudis Catalans in liebenswürdigster Weise aufgefordert, wofür ich ihm und besonders ihrem Sekretär Don Joseph Pijoan y Soteras, der mir aufs freundschaftlichste und unermüdlich geholfen hat, den lebhaftesten Dank schulde. Ferner habe ich den Verwaltungen der genannten Museen und Sammlungen für freundliche Unterstützung zu danken, unter ihnen niemand mehr als Don Manuel Cazurro, der mit dem geübten Auge des Naturforschers die Reste der Vergangenheit liebevoll beobachtet und mich selbst in die Wissenschaft von Emporion eingeführt hat.

Der nachstehend mitgeteilte Katalog war schon zusammengestellt als eine den gleichen Gegenstand behandelnde Abhandlung von J. Botet y Siso erschien (*Data aproximada en que 'ls Grechs s'establiren á Empories* u. s. w., Gerona, Torres, 1908). Diese sehr fleissige und verdienstvolle Arbeit stellt das ganze ältere Vasenmaterial aus der Nekropole von Emporion zusammen und zieht daraus den richtigen Schluss, dass die Stadt bereits im vi. Jahrh. vor Chr. gegründet wurde. Leider hat allerdings der Verfasser so dürftige Hilfsmittel (im Wesentlichen nur Birch-Walters', *Ancient Pottery* und Reinachs *Répertoire de vases peints*) zur Verfügung gehabt, dass seine Klassifizierung und Beschreibung grossenteils berichtigt werden muss (vgl. *Deutsche Literaturzeitung* 1909, 743); besonders verdienstvoll sind aber die Abbildungen auf den beigegebenen Tafeln und ferner die Zusammenstellung der im Ampurdan gefundenen prähistorischen Gegenstände. Auch hat J. Botet mehrere Gefässe gesehen und beschrieben, die mir nicht zugänglich waren; so habe ich auch von ihm die Masse der im Priesterseminar von Gerona und der Sammlung Montaner bewahrten Vasen übernommen und habe bei der Beschreibung aller Gefässe, soweit ich sie identifizieren konnte, auf die Abhandlung von Botet verwiesen. Auch ist nur ein Teil der von ihm abgebildeten Stücke neu wiedergegeben worden.

Der Verfasser hatte einen ausführlicheren Kommentar zu den verschiedenen Vasen und Vasenklassen schreiben wollen; das ist aber aus zwei Gründen unterblieben. Einmal weil er nur wenige Tage zur Revision und Ergänzung des schon in Barcelona ohne Hilfsmittel zusammengestellten Kataloges zur Verfügung hatte. Vor allem aber scheint es zweckmässiger das Ende der gegenwärtigen Ausgrabungen abzuwarten, um dann zusammenfassend das ganze neue und alte Material zu behandeln. Auch sind inzwischen, wie man mir schreibt, in der Nekropole bei privaten Grabungen viele Gefässe gefunden worden, ja es scheint, dass die Nekropole endgültig erschöpft und zerstört ist. Hoffentlich können wenigstens die neuen Funde bald untersucht und veröffentlicht werden. Aus diesen Gründen enthält das folgende wenig mehr als einen Katalog und nur hier und da kurze Verweise auf ähnliche Fundstücke anderer Orte, ferner über den einzelnen Abteilungen und am Schluss einige allgemeinere Bemerkungen, die zur Orientierung von Nichtfachleuten dienen sollen.

A. Vasen aus dem griechischen Osten (Nr. I - 12)

Weil die Gründer von Emporion ihrer Nationalität nach Ionier aus Kleinasien waren, sollte man hier besonders viele Importstücke aus ihrer Heimat erwarten. Aber um die Mitte des VI. Jahrh., als Emporion gegründet wurde, war der grosse Konkurrenzkampf der Griechen des Mutterlandes und Kleinasiens bereits zu Ungunsten der letzteren entschieden, und nach dem VI. Jahrh. scheint man in Kleinasien kaum noch bemalte Vasen fabriziert zu haben. Daher finden sich nur wenige Thonwaren, die man mit Sicherheit dem kleinasiatischen Kulturkreise zuschreiben kann.

Am auffallendsten ist darunter jedenfalls das Vorkommen einer in Cypern gefertigten Vase (Nr. I); zur Erklärung möge man sich der Beziehungen zwischen Cypern und Naukratis, wo eine phokäische Niederlassung bestand, erinnern. In Naukratis selbst scheinen die zwei Fayencegefässe Nr. 10 und 11 fabriziert zu sein. Die Herkunft der übrigen Stücke ist nicht sicher zu bestimmen, aber sie gehören sicher dem ostgriechischen Kulturkreise an. Unter ihnen fällt besonders die von Nr. 2 bis 8 (und trotz des abweichenden Thones vielleicht auch Nr. 12) gebildete Klasse auf, die mit einfachen Streifen verziert ist (vgl. Dragendorff, *Thera*, II, 218). Sollten die Phokäer im VI. Jahrh. selbst Vasen fabriziert haben, so hat diese schlichte Gattung wohl am ersten Anspruch auf eine derartige Zuteilung; sie entspricht nicht nur der kaufmännischen

Einfachheit der Phokäer, wie sie besonders in Massilia in die Erscheinung trat, sondern ihre Häufigkeit z. B. in Naukratis Milet Samos Klazomenai würde sich bei der obigen Annahme gut erklären. Neuerdings hat die Nekropole von Gela allerlei Gefässe dieser Gattung ergeben (Orsi, *Mon. antichi Lincei*, XVII).

Fig. 4. — Núm. 1

1) CAZURRO. H. 8,5 cm. (Abb. 4).

Kleines Kännchen aus sehr feinem Thon von gelbgrünlicher Farbe. Firniss matt bräunlich, fast violett.

Dekoration: auf der Schulter (rechts und links neben dem Henkel, sowie in der Mitte) 3×2 Gruppen konzentrischer Kreise, sehr exact gezeichnet. Um den Hals über einer plastischen Rippe mehrere umlaufende Linien. Mündung innen und aussen rot gefärbt. Auf dem Henkel 5 Punkte.

Fabrikationsort: Cypern. Die Kanne gehört zu einer lokalcyprischen geometrischen Gattung des VI. Jahrh. v. Chr. (vgl. Herrmann *Gräberfeld von Marion*, 13; Furtwängler, *Arch. Anz.* 1890, 163; Murray, *Excavations in Cyprus*, 75). Aehnlich dekoriert ist z. B. Ohnefalsch-Richter *Kypros* Textband Titelblatt Nr. 1, vgl. p. 501 (Grab vom Ende des VII. und Anfang des VI. Jahrh. nach Ohnefalsch-Richter, der aber angibt, dass ähnliche Vasen in Schichten des VI. Jahrh. vorkämen).

2) BARCELONA 53, H. 14 cm. (Abb. 5).

Henkelloses Kugelgefäss, wohl für Parfüms, aus sehr feinem Thon, der dem attischen ähnelt. Vorzüglicher schwarzer glänzender Firniss. Im Boden eine Eintiefung. Zwischen Hals und Schulter eine plastische Rippe.

Dekoration: Hals und Fuss sind gefirnisst. Um den Bauch ein Firnissstreifen und feine doppelte Firnissstriche.

3) BARCELONA 49, H. 7,5 cm. (Abb. 6).

Gleiche Vase, aber von etwas eckigerer Form, ohne die plastische Rippe und ohne die feinen Firnissstriche.

Fig. 5. — Num. 2

Fabrikationsort von Nr. 2 und 3: Kleinasien, vgl. Boehlau, *Aus ionischen Nekropolen*, 35, T. VIII, 5, 6, 10. Dragendorff, *Thera*, II, 218. Gefässe derselben Art sind überaus häufig in den etruskischen Nekropolen, wo auch etruskische Nachahmungen gefunden sind (Museum in Florenz, Vasenschrank 1, 3698-3700; 71034).

Fig. 6. — Núm. 3

4) GERONA, H. 17 cm. (Abb. 7).

Bauchige Lekythos aus weichem rosa Thon, bräunlicher Firniss.

Dekoration: ein breiter Bauchstreifen, darüber eine Firnisslinie; auf der Schulter Knospenornament. Hals mit plastischer Rippe und Firnissstreifen. Mündung innen und aussen gefirnisst, ebenso der Henkel aussen.

5) GERONA, H. 10,5 cm. Der bandförmige Henkel fehlt zum Teil. (Abb. 8).

Einhenkliges Töpfchen aus feinem, hartem, gelblichem Thon.

Dekoration: 2 Firnissstreifen um den Bauch; innerhalb der Mündung breiter Firnissstreifen. Auf dem Henkel Firnisslinie.

6) GERONA, H. 8,5 cm. (Abb. 9).

Einhenkliges Kännchen aus demselben Thon, dessen Oberfläche jetzt rotbraun erscheint. Firniss warm schwarzbraun.

Dekoration: 2 Streifen auf dem Bauch; die Mündung ist innen und aussen, der Henkel aussen gefirnisst. Um den Fuss eine Linie.

7) BARCELONA 50, H. 7 cm.

Ganz ähnlich.

8) GERONA, H. 7, D. 13 cm. (Abb. 10).

Schale aus schönem rötlichem Thon; Firniss warm schwarzbraun. Fuss tief eingehöhlt.

Gefirnisst sind das Innere, die Henkel und der Unterteil der Aussenseite.

Aehnliche Schalen sind besonders in Naukratis gefunden: Flinders Petrie *Naucratis*, I, T. 10; Prinz *Funde aus Naukratis*, 81.

9) GERONA. H. bis 12,5 cm.; Länge etwa 20 cm. (Abb. 11).

Publiziert von Heuzey *Mon. Piot*, VI., 123; vgl. auch Botet p. 36, G. und 39; T. 8, 1.

Fig. 7. — Núm. 4.

Fig. 8. — Núm. 5.

Fig. 9. — Núm. 6.

Rython in Form eines Ungeheuers mit gehörntem Menschenkopf und 3 Beinen. Oben ein Einguss von 2,5 cm. Durchmesser, hinten beim Schwanz ein kleines Loch. Thon dunkel gelbbraun. Firniss ziemlich matt und brüchig, stumpfes dunkles Rot.

Dekoration: Gesicht schwarz umrahmt, schwarze Augen und Hörner, rote Lippen. Auf dem Leib ein netzartiges System von schwarzen und roten Linien.

9 a) ESCALA, Privatbesitz; erwähnt Botet p. 40 Anm. 1 und 62, mir nur durch Zeichnungen bekannt. (Abb. 12).

H. bis ca. 17 cm.; Länge ca. 25 cm.

Aehnliches Rython mit Widderkopf. Ausguss, Einguss und Beine wie Nr. 9; ferner 2 Oesen zum Aufhängen. Von Bemalung soll nichts zu sehen sein.

Nr. 9 und 9 a gehören zu einer Klasse, von der schon mehrere ähnliche Gefässe bekannt sind, vgl. z. B. *Mon. antichi* (Lincei) I, 876 (Megara Hyblaea), XVII 133 (Gela), Winter *Typen* I 215, 1 (Thera und Samos); vgl. auch Boehlau, *Aus ionischen Nekropolen*, 160, Maxim. Mayer *Arch. Jahrbuch* 1907, 225. Bei all diesen Gefässen trägt ein vogelähnlicher Körper, vorne einen figürlichen Kopf; der Körper ist aber durchaus nicht eine genaue

Fig. 10. — Núm. 8.

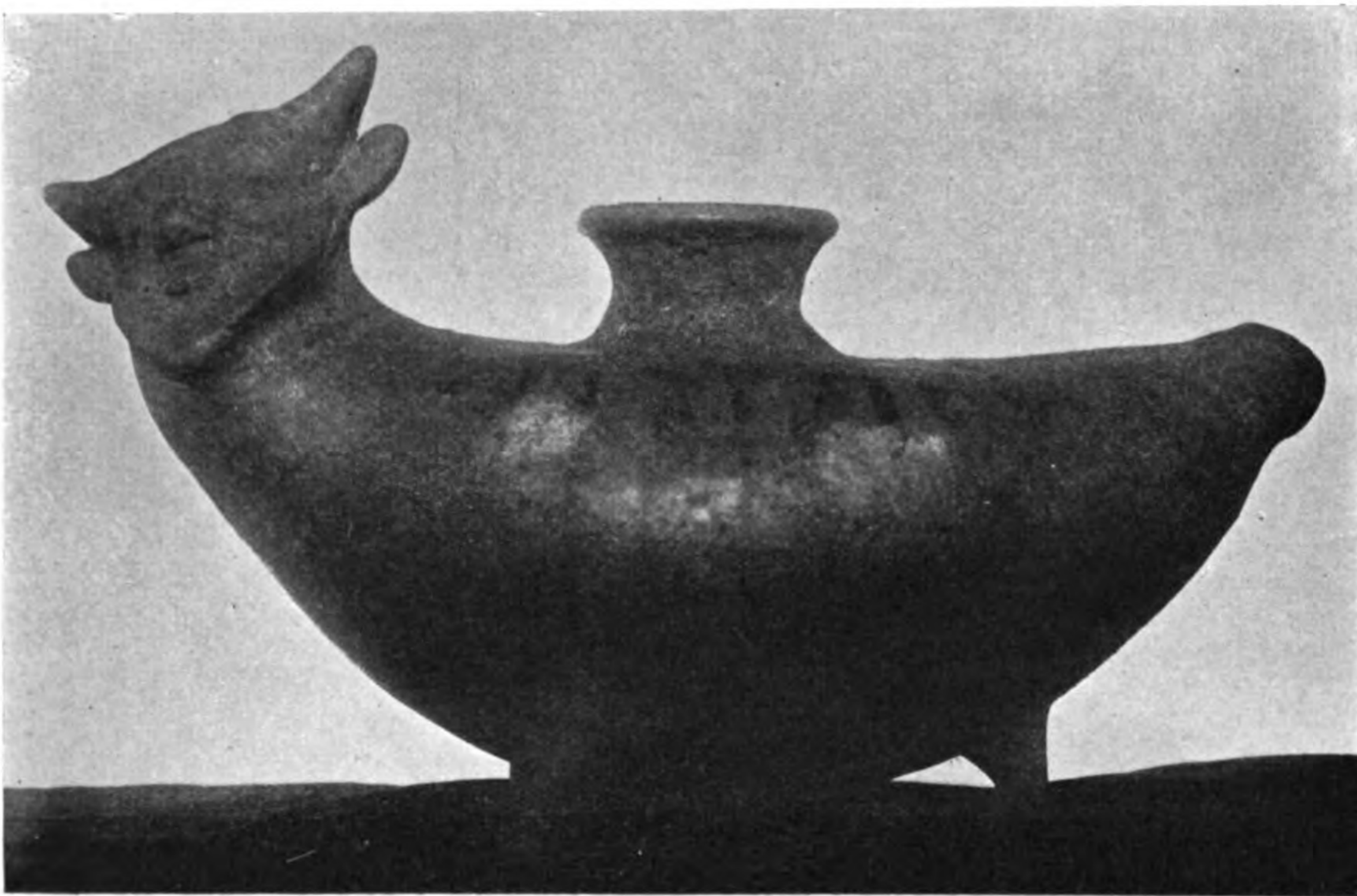

Fig. 11. — Núm. 9.

Nachbildung eines Vogelleibes, so hat z. B. Nr. 9 hinten ein kleines Schwänzchen, und alle diese Gefässe haben drei Beine, auch bildet die Bemalung von Nr. 9 keine Flügel nach. Diese Vasen wurden durch die mittlere Oeffnung mit einer Flüssigkeit gefüllt, die man dann in dünnem Strahle aus dem kleinen Loch hinten ausfliessen liess. Einige von ihnen konnten mit Hilfe zweier Schnurlöcher auch über dem Tisch aufgehangen werden.

Die Fabrik, in der diese und andere figürliche Vasen (z. B. stehende Mädchen, hockende Silene, behelmte Köpfe u. s. w.) angefertigt wurden, hat vermutlich in Kleinasien gelegen, wahrscheinlich in Samos; vgl. Winter *Arch. Jahrbuch* 1899, 73 ff.

10) GERONA, H. 4,5 cm. Botet p. 35 A; T. 7, 1. (Abb. 13).

Aryballos aus Fayence. Im Innern weiche graue Erde; Ueberzug schön grün, fast bläulich.

Plastische Dekoration: auf dem Bauch Netzwerk, auf der Unterseite ein Stern.

10 b) PRIESTERSEMINAR: ähnlicher Aryballos, erwähnt von Botet p. 36 B.

11) GERONA, H 6 cm. Botet p. 36 C; T. 7,2. (Abb. 13).

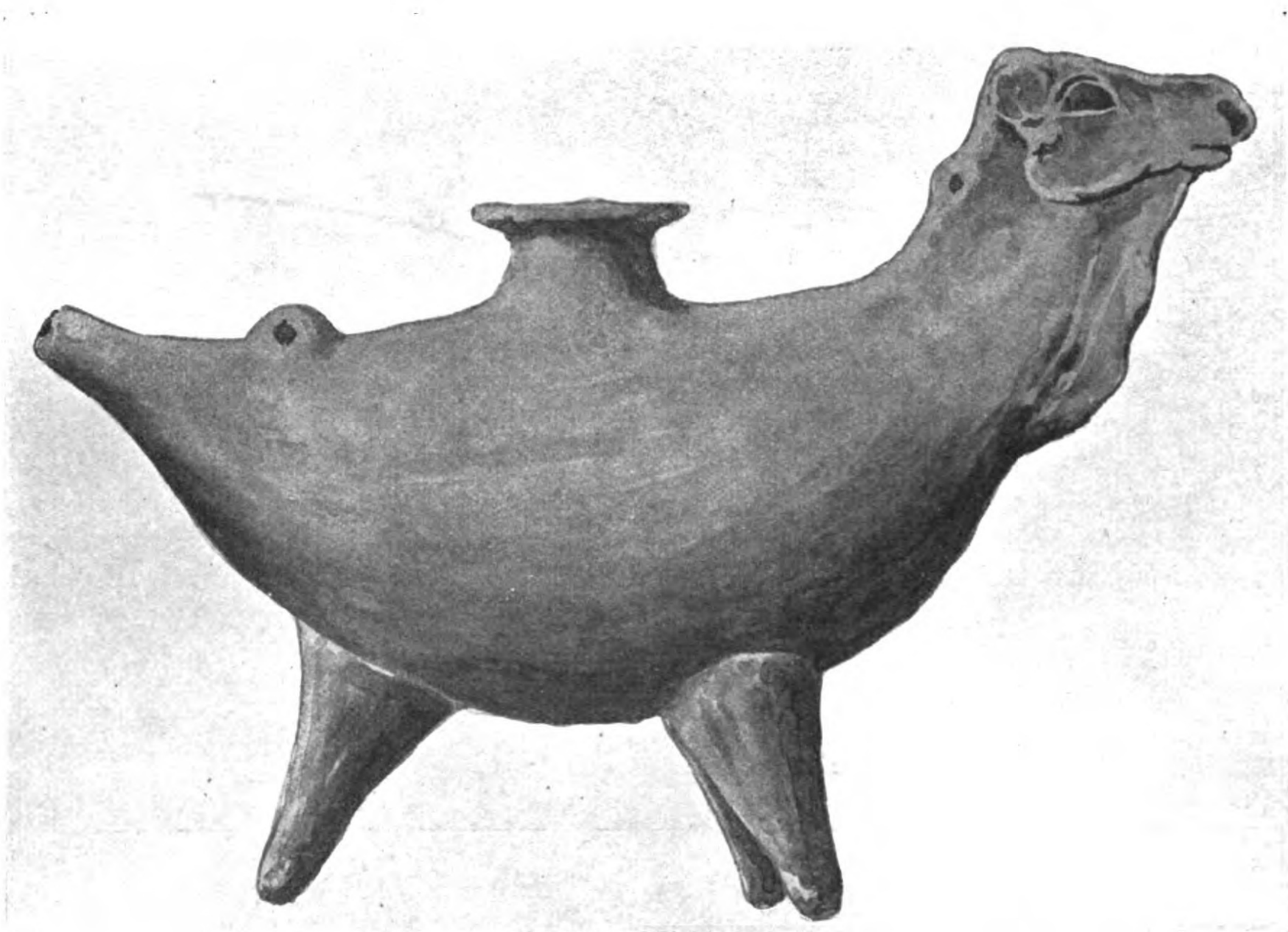

Fig. 12. — Núm. 9 (a).

Igel aus Fayence; die Erde scheint härter. Oben eine Mündung, deren vorstehender Teil mit dem zugehörigen Henkel abgebrochen ist.

Rundum Farbklexe von stumpfem, fast dunkelviolettem Schwarz. Alle 4 Beinchen sind fein ausgeführt.

Fabrikationsort von Nr. 10 und 11: wahrscheinlich Naukratis, vgl. Prinz *Funde aus Naukratis* 104. Die Farbflecke auf dem Igel (schwarzviolette Eisensteinfarbe) entsprechen ganz der ægyptischen Manier, vgl. v. Bissing, *Fayencegefässe in Kairo Einl.* p. XXIV. Aryballen sind sehr häufig in dieser Klasse, seltener der Igel (vgl. Boehlau, *Aus ionischen Nekropolen* T. XIII, 2, wo auch der obere Einguss mit dem Henkel erhalten ist).

Fig. 13. — Núms. 10 y 11.

12) Gerona, H. 7,7 cm. Botet p. 37 H; T. 8,2. (Abb. 14).

Ausgussgefäss aus grauem unreinem Thon; Oberfläche grünlich. Mattschwarzer Firniss.
Umlaufende Streifen und eine Zickzacklinie.
Die Form dieses Gefässes weist auf den kleinasiatischen Kunstkreis; ähnlich, aber mit senkrechtem Henkel, ist z. B. Boehlau, *Aus ionischen Nekropolen*, T. VIII, 14, vgl. Dragendorff, *Thera*, II, 117. Wie ein athenisches «Milchkännchen» derselben Zeit aussieht, zeigt Nr. 112. Vielleicht dienten diese Väschen, die man mit unsern Tropfenzählern vergleichen kann, zum Ausgiessen von Grabspenden (Loeschcke bei Watzinger *Griech. Holzsarkophage*, 22 Anm. 4).

Fig. 14. — Núm. 12.

B. Chalkidische Fabrik (Nr. 13 und 13 a)

Eine Gattung von über hundert Vasen, von denen aber erst etwa 30 publiziert sind, ist nach dem Zeugniss der auf einigen von ihnen befindlichen Inschriften, die ein charakteristisches Alphabet zeigen, in der Stadt Chalkis auf Euböa oder einer chalkidischen Kolonie hergestellt worden. Diese Klasse enthält die besten Produkte, die im VI. Jahrh. vor Chr. von griechischen Töpfern hergestellt sind; Technik, Ornamentik, Form und oft auch die Darstellung übertreffen die meisten der gleichzeitigen athenischen und korinthischen Fabrikate, die manche Einzelheiten der chalkidischen Zeichnung und Dekorationsweise übernommen haben. Die chalkidische Fabrik scheint um die Mitte des VI. Jahrh. und zwar nur kurze Zeit bestanden zu haben; um so wichtiger ist jeder Nachweis ihrer Produkte.

13) Cazurro; grösster Durchmesser 9,5 cm. (Abb. 15).

Fragment einer grossen Vase. Umriss und Innenzeichnung geritzt. Rot sind das Innere des Schildes, der Helmbusch und eine Anzahl von Punkten auf Aermel und Chiton des Kriegers.
Wundervoll glänzender Firniss.
Die Zugehörigkeit zu den chalkidischen Vasen ergibt sich aus der besonders guten Technik und aus mehreren Einzelheiten, wie dem unteren Rand des Chitons und den roten Punkten auf dem Aermel und dem Chiton; das erstere Kennzeichen findet sich auf vielen chalkidischen Vasen,

Fig. 15. — Núm. 13.

Fig. 16. — Núm. 13 (a).

das letztere z. B. auf einer Hydria des Dommuseums von Orvieto (Nr. 995 mit Darstellung des Kampfes zwischen Herakles und den Amazonen).

Darstellung: ein Krieger (Chiton, Panzer, Schild, Helm mit langem Busch) steigt von seinem Wagen ab; im Hintergrund der Wagenlenker.

Auf einem anschliessenden Fragment (in Escala) ist der Unterteil des Wagens, sowil ein hinter ihm stehender Altar erhalten.

13 a) Priesterseminar, H. 14,5 cm. Mir nur bekannt durch Botet p. 23, 2; T. 2, 2. (Danach Abb. 16).

Oinochoe mit Kleeblattmündung. Auf der Schulter Stabornament, am Fuss Strahlen. Der Hauptstreifen zeigt zwei Panther rechts und links von einem Palmetten-Lotos-Kreuz. Flüchtige Zeichnung und Ritzung.

Der Hauptfries findet sich ganz ähnlich z. B. auf einer chalkidischen Amphora in Bonn *(Vente Paris Mai* 1903, T. 1,5).

C. Korinthische und Italo-korinthische Fabrik (Nr. 14-21)

Von den zwei grossen Klassen der korinthischen Keramik, die sich durch ihren Thon (gelb und rötlich), den Formenschatz und andere Merkmale unterscheiden, kommt bisher in Emporion nur die gelbthonige vor. Die Formen der korinthischen Gefässe, deren Thon und Firniss sehr charakteristisch sind, stammen zum Teil aus andern Fabriken, wie der sog. protokorinthischen

(Nr. 16. 17) oder kleinasiatischen (Nr. 18); auch. z. B. chalkidische und attische Produkte haben die Korinther nachgeahmt. Die Hauptblüte des korinthischen Marktes fällt in die Zeit von etwa 700 - 550 vor Chr.; bald darauf hat er nicht mehr gegen die athenische Konkurrenz ankämpfen können. Trotzdem findet sich in Emporion noch eine gewisse Zahl kleiner korinthischer Gefässe.

14) GERONA, H. 6 cm. Botet p. 36 E; T. 7,3.

Aryballos (kugelförmiges Oelgefäss) aus feinem grünlichem Thon. Firniss sehr brüchig und meist abgesprungen; Reste von Rot. Fein und sorgfältig.

Auf dem Bauch eine Lotosdekoration. Die Mündung hat seitlich Netzwerk und oben eine Rosette.

15) GERONA, H. 7,5 cm. Botet p. 23 Nr. 1; T. 2, 1.

Aryballos aus weichem gelbem Thon; geritzte Innenzeichnung.

Auf dem Bauch Vogel mit Menschenkopf, 5 Füllrosetten.

Unten und um die Mündung konzentrische Kreise.

16) BARCELONA 26. H. 4; D. 4,7 cm. (Abb. 17).

Skyphos aus demselben Thon. Firniss schmutzig und matt; ziemlich mattes Rot.

Unten gefirnisst; oben senkrechte Striche. Dazwischen roter Bauchstreifen.

17) GERONA, H. 4,8; D. 5,7 cm.

Ebenso, aber die Dekoration ist fast ganz abgerieben.

Die Form von Nr. 16 und 17 stammt aus der sog. protokorinthischen Fabrik; einen kleinen protokorinthischen Skyphos aus Tiryns bewahrt das Museo provincial von Barcelona (Nr. 2319). Nr. 16 und 17 sind nicht aus dem charakteristischen Thon der protokorinthischen Fabrik, die damals schon nicht mehr existierte, sondern wegen des Thones korinthische Nachahmungen.

18) BARCELONA 31, H. 6,3 cm.; D. 11 cm.

Schale aus demselben Thon, Firniss rotgebrannt.

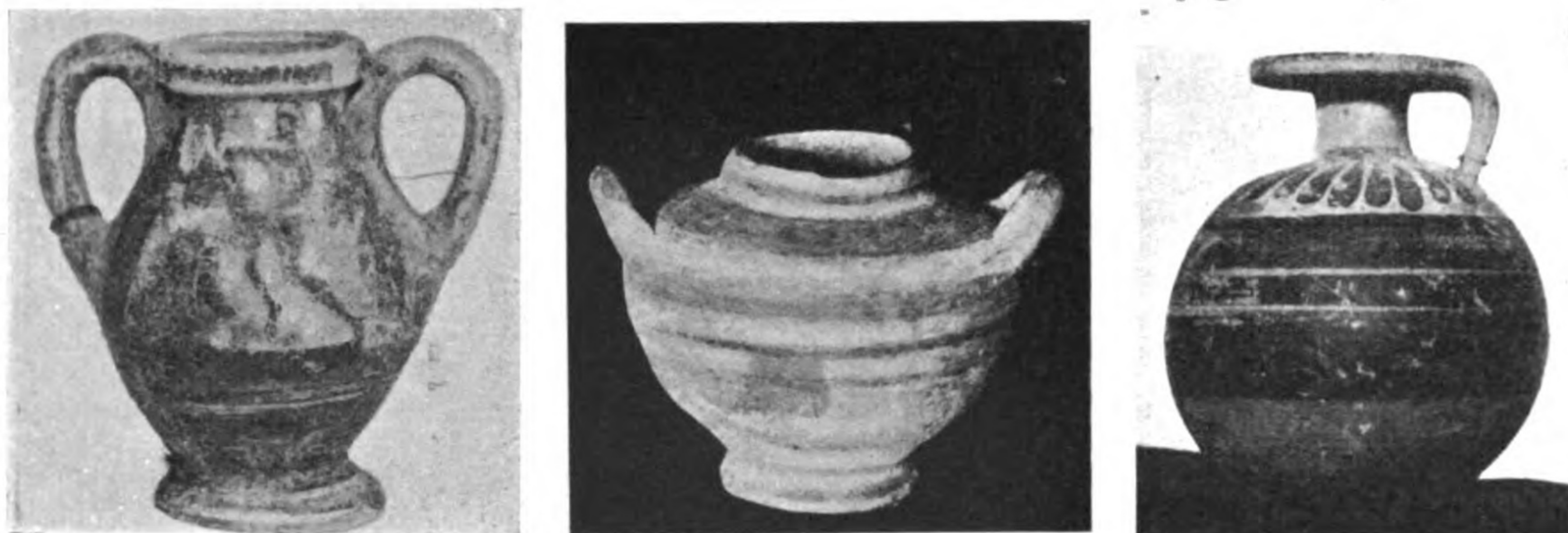
Form und Dekoration fast genau wie bei Nr. 8.

19) BARCELONA 47, H. 6,3 cm. Botet p. 30, T. 3,4. (Abb. 18).

Miniaturamphora aus demselben Thon, stark verkratzt.

Fig. 17. — Núm. 16.

Figs. 18, 19 y 20. — Núms. 19, 20 y 21.

Vorne und hinten ein Bildfeld: A, Kampfgruppe (Theseus und Minotauros?); B, Unsicher.

20) BARCELONA 46, H. fast 5 cm. (Abb. 19).

Zweihenkliges Töpfchen aus demselben Thon, rote und mattschwarze Farbe.

Dekoration: rote und schwarze Streifen, auf der Schulter verkümmerter Mäander.

21) GERONA, H. 8 cm. (Abb. 20).

Aryballos aus hartem grauweisslichem Thon. Braunroter Firniss, rote Linien.

Rote und Firniss-Linien am Bauch und um die Mündung. Auf der Schulter Strahlen.

Diese Vase scheint eine Imitation korinthischer Ware zu sein und der italokorinthischen Fabrik anzugehören.

D. Attische Lekythen

Die meisten griechischen Vasen, die in der Nekropole von Emporion gefunden wurden, sind in Athen hergestellt worden. Die Athener haben schon viele Jahrhunderte vor dem VI. ihren eigenen Bedarf an Thongeschirr selbst angefertigt, aber bis etwa 600 nur wenig exportiert. Als sie dann aber um etwa 530 von der bisherigen schwarzfigurigen Technik, die sich wenig von der gleichzeitigen korinthischen und chalkidischen unterschied, zur rotfigurigen übergingen, haben sie in kurzem die meisten ausländischen Konkurrenten tot gemacht.

Es ist sehr auffallend, dass die in Emporion gefundenen attischen Gefässe fast nur zwei Formen aufweisen: die Lekythos und das Alabastron. Beide dienen zum Aufbewahren von Oel, und zwar scheint man die gewöhnlicheren Oelsorten mehr in der Lekythos, die feineren Parfums mehr im Alabastron transportiert zu haben. Wenigstens sieht man auf einer vatikanischen Vase (Mus. Gregor. II 61,1=Helbig Führer II p. 299=Phot. Moscioni 4488/9), wie ein armer attischer Kleinkrämer, der eben eine Lekythos für einen Käufer füllt, dabei seufzt «Vater Zeus, wenn ich doch reich würde!»—er wird also nicht allzuviel bei seinem Handel verdient haben. Die Alabastra dagegen scheinen mit Vorliebe ægyptische Parfums enthalten zu haben, wie sich unten zeigen wird.

Es empfiehlt sich die Lekythen und Alabastra getrennt von den übrigen attischen Gefässsorten zu behandeln. Denn bei diesen beiden Oelfläschchen ist das in Emporion gefundene Material so reich, dass sich die Entwicklung der beiden Arten, vor allem aber der Lekythen, daran zeigen lässt.

Allerdings fehlt in Emporion die älteste Entwicklungsstufe der attischen Lekythen, die älter als die Gründung von Emporion ist, und aus der sich ergibt, dass sie eine Nachahmung der ægyptischen Alabastra (vgl. Abschnitt E) sind: es wurde ein Fuss hinzugefügt und der obere Teil abgeändert, so dass ein deutlich abgesetzer Hals entstand. Die ältesten uns vorliegenden Stücke (22.23) gehören der Mitte des VI. Jahrh. an; sie sind sehr bauchig, zwischen Schulter und Hals liegt ein plastischer Ring. Dieser verschwindet bei den folgenden Exemplaren, deren Form immer schlanker und endlich fast cylindrisch wird (24 ff). Nach dem Aufkommen des rotfigurigen Stiles ändert sich die Form noch weiter: der Knick zwischen Schulter und Bauch fällt weg, die Einziehung am Fuss nimmt ab, die Väschen werden kleiner und gedrückter (73 ff). Auch die Dekoration wandelt sich beträchtlich in der Zeit von 550 bis 350 Der Hals

hat nur in der schwarzfigurigen Epoche eine besondere Dekoration, die zunächst aus Tieren (wie bei den orientalisierenden Vasen des VII. Jahrh.), später immer mehr aus unter einander verbundenen Blütenknospen besteht. Die Darstellungen des Bauchstreifens sind meist verkleinerte Nachbildungen der Bilder auf den gleichzeitigen grösseren Gefässen; da sieht man im VI. Jahrh. Zweikämpfe, Theseustaten, Götterscenen, Wettkämpfe, dionysische Scenen. Mit dem Verfall der schwarzfigurigen Malerei wird dann die Bauchdekoration immer langweiliger und rein vegetabilisch (Nr. 38-54) oder gar geometrisch (Nr. 56-68). Aber der rotfigurige Stil bringt auch hier neue Anregungen, so die schönen liegenden Palmetten (Nr. 69-72) und endlich allerlei figürliche Bildchen (Nr. 74-81) nach Art anderer Kinderväschen (z. B. der beim Choenfest benutzten). Zum Schluss, d. h. im IV. Jahrh., tritt dann auch hier der Verfall ein: man begnügt sich wieder mit der Darstellung ganz einfacher Palmetten oder kehrt zur geometrischen Linearverzierung zurück (Nr. 82-113). Auffallend ist übrigens das völlige Fehlen der schönen weissgrundigen Lekythen des V. Jahrh.; es gibt nur weissgrundige Alabastra in Emporion. Aber überhaupt sind fern von Athen nur wenige Gefässe dieser empfindlichen Technik gefunden worden.

a) Lekythi mit figürlichen Darstellungen

22) Barcelona 52, H. 19,7 cm. Botet p. 27 Nr. 11; T. 4,5. (Abb. 21).

Schulter: Weidendes Reh zwischen zwei Panthern.

Bauch: Zweikampf über der Leiche eines Gefallenen in Gegenwart von 2 Frauen. Die Krieger sind nackt, führen Lanze und korinthischen Helm mit Busch. Schildzeichen des rechten: ein fliegender Adler.

23) Barcelona 54. H. 13 cm. (Abb. 22).

Schulter: zwei Vögel mit Menschenkopf.

Bauch: zwei nach rechts laufende nackte Jünglinge.

24) Gerona, H. noch 9 cm. (der obere Teil fehlt). Botet p. 27 Nr. 13; T. 3,3.

Fig. 21. — Núm. 22.

Schulter: man sieht noch 2 Hinterbeine eines Vierfüsslers.
Bauch: Kampf des Theseus, der Panzer und Schwert führt, gegen den Minotauros; 2 zuschauende Jünglinge (in Mänteln, mit Stäben).

Fig. 22. — Núm. 23.

25) BARCELONA 5, H. noch 11 cm. (Hals fehlt). Sehr zerstört und sehr flüchtig gezeichnet, Botet p. 27 Nr. 15. (Abb. 23).

Bauch: Kampf eines Mannes gegen ein Tier, zwei zuschauende Frauen.

26) BARCELONA 4, H. 11,5 cm. Sehr geschmiert. Botet p. 27 Nr. 14. (Abb. 24).

Bauch: Theseus ersticht Minotauros, 2 zuschauende Frauen.

27) GERONA, H. 11,2 cm. Sehr verrieben. Botet p. 28 Nr. 19.

Bauch: deutlich ist nur rechts ein Reiter, der gegen einen knieenden Hopliten (mit Schild, Helm und Lanze) kämpft.

27 a) PRIESTERSEMINAR, H. 12, 6, beschrieben von Botet, p. 28 Nr. 18.

Bauch: Kampfgruppe.

28) GERONA, H. 14 cm. Schon flüchtig gezeichnet. Botet p. 28 Nr. 17; T. 4,2. (Abb. 25).

Schulter: Vogel (sehr geklext) zwischen 2 Epheublättern.
Bauch: Viergespann mit dem Wagenlenker; im Hintergrund eine Säule. Der Krieger ist abgestiegen und läuft vor den Pferden (mit Panzer, Schild und Helm).

Fig. 23. — Núm. 25.

29) BARCELONA 3. Noch 11 cm. hoch (Hals fehlt). Schon flüchtig. Botet p. 29 Nr. 28.

Bauch: Viergespann mit dem Wagenlenker; im Hintergrund eine Säule (weiss mit roten Querstrichen). Der Krieger (teilweise durch die Pferde verdeckt) läuft nach vorwärts.

30) MONTANER, H., 19,4 cm. Botet p. 29 Nr. 26.

Aehnlich wie Nr. 28 und 29. Ein anderes ähnliches Exemplar: Botet p. 29 Nr. 27. (Abb. 26).

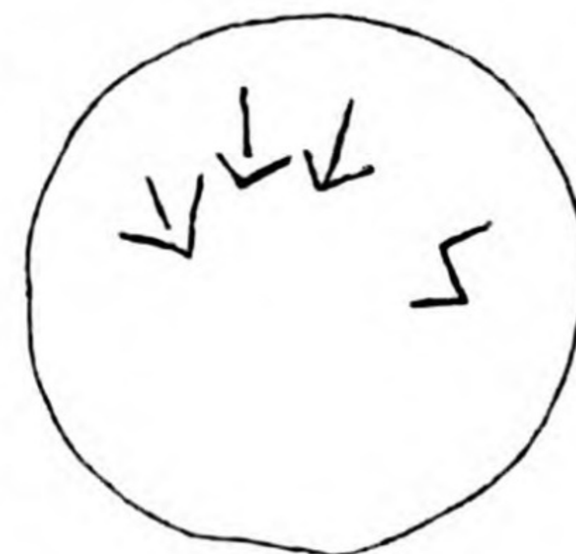
Fig. 24. — Núm. 26.

31) Gerona, H. 16 cm. Sehr flüchtig. Botet p. 29 Nr. 29.

Bauch: Viergespann mit aufsteigendem Mann; vor den Pferden sitzt eine Frau (?) auf einem Stuhl. Im Hintergrund Apoll (Leier) und Dionysos (Horn).

32) Gerona, H. 19,5 cm. Der Hals war im Altertum geflickt (2 Löcher). Sehr flüchtig. Unter dem Fuss eine nebenstehend abgebildete mir unverständliche Ritzinschrift (nach M. Cazurro iberisch). Botet p. 29 Nr. 25.

Bauch: Viergespann mit aufsteigendem Mann; vor den Pferden sitzt Ares (mit Lanze). Im Hintergrund Mann mit Zweigen (Dionysos?).

33) Montaner, H. 19,4 cm. Sehr flüchtig. Botet p. 29 Nr. 30.

Bauch: Wagen mit Mann und Frau, vor den Pferden sitzt ein Mann. Im Hintergrund noch zwei andre Männer (Götter).

34) Montaner, H. ca. 12 cm. Flüchtig. Botet p. 28 Nr. 16; T. 4,1.

Schulter: ein Vierfüssler.

Bauch: Kriegers Abschied: links stehender Mann (mit Himation und Stab), dann sitzender Mann (auf Stuhl, in langem Chiton), Krieger (mit Lanze, Schild und Helm) ihm zugewendet, rechts noch ein Zuschauer.

35) Montaner, H. 19 cm. Botet p. 28 Nr. 20.

Bauch: Götterversammlung: Sitzender Apollo (mit Leier) zwischen zwei anderen sitzenden Göttern (mit Zweigen).

Figs. 25, 26 y 27. — Núms. 28, 30 y 36.

36) Barcelona 2. Noch 14 cm. hoch (ohne Schulter und Hals, die ergänzt sind). Sehr flüchtig. Rote Punkte auf den Gewändern. (Abb. 27).
Bauch: Dionysos auf Kline sitzend, Satyr, Mänade (Chiton mit Überschlag, Mäntelchen), verschiedene Zweige mit Trauben.

37) Cazurro, H. 13,5 cm. Sehr zerstört.
Bauch: Bankettscene.

37 a) Gerona, Privatbesitz, H. 6 cm. Beschrieben von Botet, p. 28, Nr. 21.
Bauch: Athena Promachos zwischen zwei Säulen (nach Art der panathenäischen Vasen).

b) Lekythi mit stehenden Palmetten als Bauchdekoration

Mehrere Palmetten stehen auf einer Linie nebeneinander; die Lotosblüte zwischen ihnen ist zu einem Kolben geworden. Die Palmetten sind stets von

einer weissen Linie umschrieben. Innenzeichnung geritzt. Vgl. Botet, p. 31 c; T. 4,3.

38) BARCELONA 10, H. 13,5 cm. (Abb. 28).
39) » 11, H. 10,5 cm. (Abb. 29).
40) GERONA H. 9,5 cm.
41) » H. 10 cm.
42) » H. 10,7 cm.
43) » H. 11 cm.
44) » H. 14,3 cm.
45) » H. 16,5 cm.
46) » H. noch 8 cm. (Mündung fehlt).
47) GERONA H. noch 10 cm. (Mündung fehlt).

Figs. 28 y 29. — Núms. 38 y 39.

48) bis 54) von Jaubert de Passa in einem Grabe der Nekropole gefunden und auf seiner Vasentafel abgebildet.

c) LEKYTHI MIT GEOMETRISCHER ODER GAR KEINER BAUCHDEKORATION

Bei Nr. 56-61 ist der Bauch mit geometrischen Mustern verziert: wagrechten Linien mit senkrechten Strichelchen oder Punkten, einfachem Mäander, schrägem Schachbrettmuster; vgl. Botet, p. 30 a.

56) BARCELONA 6, H. etwa 15 cm.
57) » 7, » »
58) » 8, » » (Abb. 30).
59) » 9, H. 11,5 cm.
60) GERONA, H. 13 cm.
61) MONTANER, noch ca. 9 cm. hoch (Hals fehlt).

Bei Nr. 62-68 ist der Bauch überhaupt nicht mehr dekoriert, sondern einfach schwarz gefirnisst; höchstens findet sich oben noch ein abgekürzter Mäander oder unten eine rote Linie.

62) BARCELONA 14, H. noch 8 cm. (Mündung fehlt).
63) » 13, war ca 11 cm. hoch (» »).
64) » 12, H. 10,7 cm. (Abb. 30).

Fig. 30. — Núms. 58, 64 y 57.

Fig. 31. — Núms. 71 y 72.

65) Gerona, H. 9 cm.
66) » H. 9 cm.
67) » H. 15 cm. (Abb. 30).
68) » H. 11,7 cm.

d) Lekythoi mit schraegen Palmetten

Diese Art von Palmetten ist erst im rotfigurigen Stil häufig, so dass wir hier einen Einfluss der rotfigurigen Malweise auf die schwarzfigurige erkennen. Wirklich trägt auch bereits Nr. 72, deren Schulter noch wie in allen vorhergehenden Stücken schwarzfigurig dekoriert ist, die Palmetten in rotfiguriger Art. Vgl. Botet, p. 30 b.

Fig. 32. — Núm. 69.

69) Gerona. H. 18,7 cm. (Abb. 32).

Bauch: 2 Reihen freier Palmetten, etwa wie bei dem Alabastron unten Nr. 133, aber flüchtiger.

70) Gerona, H. 11 cm.

Bauch: 2 schräge umschriebene Palmetten.

71) Gerona, H. 10 cm. (Abb. 31).

Ebenso.

72) Gerona, H. 8,2 cm. (Mündung fehlt). (Abb. 31).

Ebenso, aber die Palmetten sind rotfigurig ausgeführt.

e) ROTFIGURIGE LEKYTHEN (Nr. 73-99 b)

Fig. 33. — Núm. 74.

73) PRIESTERSEMINAR, H. 16, 4 cm.; mir nur bekannt durch Botet, p. 31 Nr. 40; T. 5,4.

Standlinie ein Eierstab. Sitzendes und stehendes Mädchen bei einem Wollkorb.

74) GERONA, H. 8 cm. (mit falscher Mündung). Botet, p. 31 Nr. 34. (Abb. 33).

Standlinie ein Eierstab. Darauf Kind (mit einem Amulett um die Brust), das kauernd Ball spielt.

75) BARCELONA 15, H. 11 cm. (Abb. 34).

Standlinie Eierstab. Darauf zwischen 2 Ranken: Mädchen mit Kästchen.

Fig. 34. — Núm. 75.

76) BARCELONA 26, H. 9,3 cm. (Abb. 35).

Mädchen, auf einen Stuhl zugehend.

77) BARCELONA 16, H. 6,5 cm. Botet, p. 31 Nr. 37.

Jünglingskopf mit Hut (Petasos). Aehnlich Botet, Nr. 36.

78) BARCELONA 17, H. 7,5 cm. Botet, p. 31,38.

Mädchenkopf.

79) GERONA, H. 7,4 cm. Botet, p. 31 Nr. 31; T. 5,3.

Gans nach links.

80) GERONA. H. 10,1 cm. Botet, p. 31 Nr. 32; T. 5,6.

Geflecktes Reh, nach links springend.

81) GERONA, H. 9 cm. Botet, p. 31 Nr. 33; T. 5,2.

Sitzende Sphinx nach rechts.

82-93) Einfache umschriebene Palmette auf Standlinie; vgl. Botet T. 6,2.

BARCELONA, 18-22, H. ca. 8; 8; 11,5; 7,5; 4 cm.
GERONA, H. 6; 7,2; 7,2; 8; 8; 9,5; 14,5 cm.

94) GERONA, H. 7 cm.

Nur mit ausgesparter Standlinie und Punkten.

Fig. 35. — Núm. 76.

95-99) BARCELONA, 23-25, 27-28. H. 6,2; 6,2; 6,5; 6,3; 7,5 cm.

Ohne jede Dekoration.

99 b) BARCELONA 26, H. 9,5 cm.

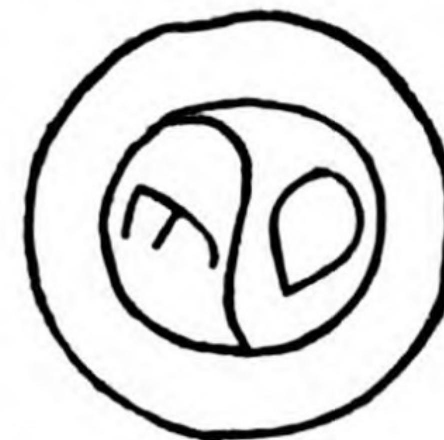
Aehnlich wie die vorhergehenden, aber mit zwei (statt einem) Henkeln, die jetzt grösstenteils abgebrochen sind.

Fig. 36. — Núm. 100.

f) LEKYTHOI MIT NETZDEKORATION

Die Form dieser Klasse (vgl. Botet, p. 33; T. 6,4) entspricht den rotfigurigen Lekythoi. Der Körper ist mit diagonalen Firnisslinien netzförmig überzogen; dazwischen, aber recht unregelmässig und nicht bei allen Exemplaren, sind weisse Punkte gezeichnet. Eine Ausnahme bildet ein Exemplar in Gerona, auf dem die parallelen Linien der einen Richtung schwarz, die der andern weiss sind. Der Hals hat meist ein paar senkrechte Firnisslinien. Auf der Unterseite von Nr. 101 (Barcelona 38) findet sich eine geritzte Inschrift.

100-103 BARCELONA 37-40. H. 8,6; 9,2; 9,3; 9,3 cm.
104-109 GERONA, H. 7,5; 7,5; 9; 9; 9,5; 11,5 cm.
110-112 GERONA, ohne Mündung, noch hoch 6; 7,5; 8,5 cm.
113) MONTANER, ohne Mündung.

E. ATTISCHE ALABASTRA

Die griechischen Thonalabastra sind direkte Nachahmungen der ægyptischen aus wirklichem Alabaster gefertigten schlauchförmigen Oelgefässe, von denen sich übrigens in Emporion auch mehrere Exemplare gefunden haben. Die Athener haben nun zwar meistens eine abgeänderte Form der Oelflasche benutzt, die vor allem den Vorzug hatte selbst stehen zu können (vgl. Einleitung zu Abschnitt D), aber sie haben auch die originale ægyptische Form in Thon nachgebildet. Ja um die Aehnlichkeit mit den Alabastervasen noch grösser zu machen, haben sie die feinsten ihrer Thonalabastra mit einem

weissen Malgrund überzogen, was dann später auch oft auf die Gräberlekythen übertragen wurde.

Ebenso wie die aegyptischen Alabastra haben die attischen meist oben zwei kleine Ansätze, die eine zum Aufhängen dienende Schnur festhalten sollten. Die Dekoration ist rein griechisch. Bemerkenswert ist, dass die ältesten Exemplare mit Netzwerk verziert sind, das erst allmählich durch figürliche Bildstreifen verdrängt wird. Es wäre gut denkbar, dass man die fusslosen Gefässe in einem netzartigen Säckchen getragen hätte, wie bei uns die Kinder ihre Spielbälle, und dass die Dekoration dieses Netz malerisch nachgebildet hätte.

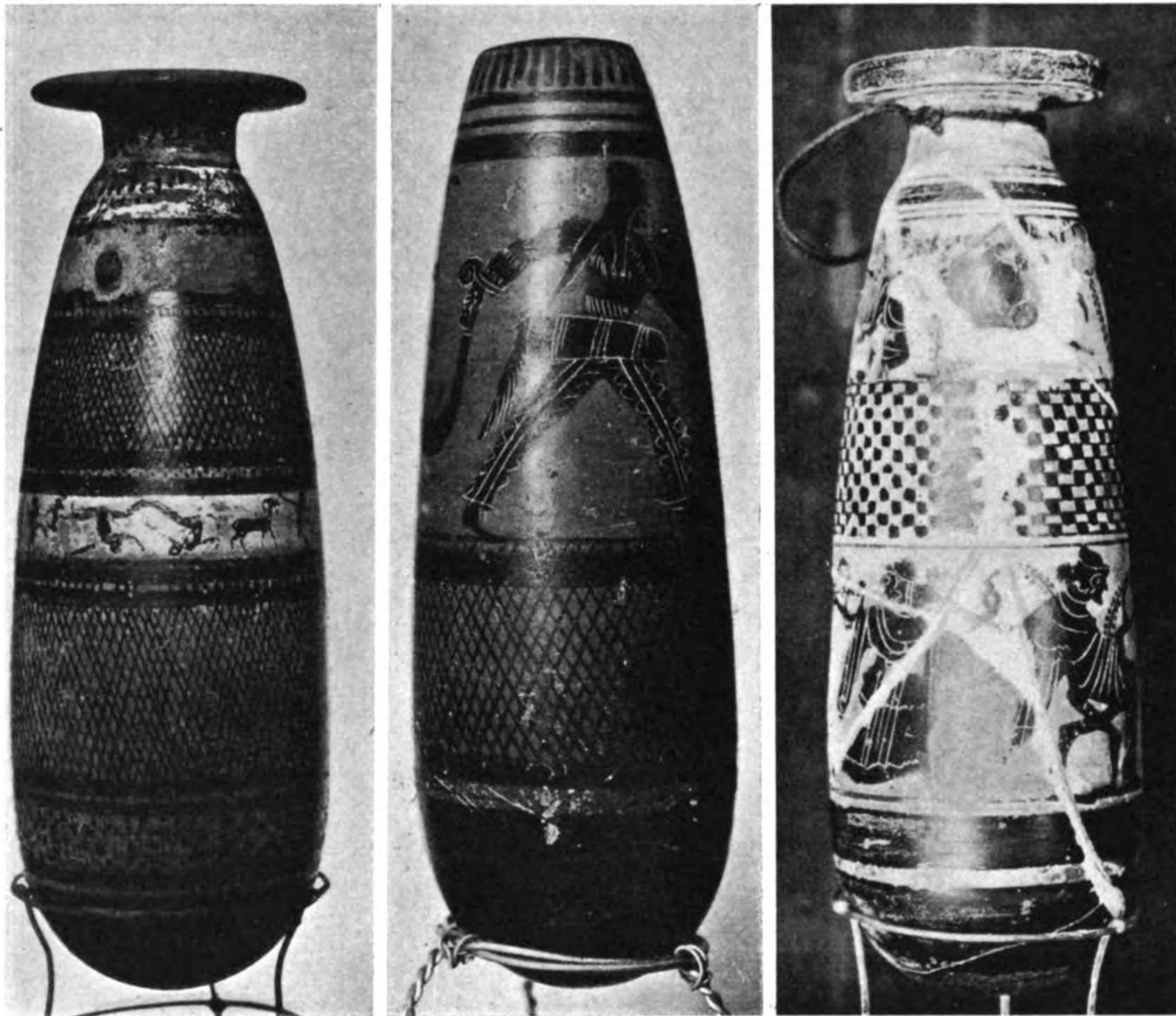
Weiter sind bemerkenswert die figürlichen Darstellungen auf den Alabastra. Zwar Darstellungen wie auf Nr. 125 und 135 sind für die Bestimmung des Gefässes bedeutungslos. Aber unter den andern Themen, soweit sie nicht rein ornamental sind, herrschen zwei Gattungen vor, nämlich Grabes-oder Abschiedsscenen und Negerdarstellungen. Die ersteren (Nr. 127 bis 132) beweisen uns, dass diese Gefässe vorwiegend dem Grabgebrauche dienten. Ganz auffallend aber scheinen die Neger, die schon auf zahlreichen andern Alabastra vorkommen und nun wieder zweimal erscheinen (Nr. 123 und 126). Immer sind es dieselben komischen Gesellen, mit den närrischen Bewegungen, den steifen Hosen, den absonderlichen Waffen. Die Tracht und Ausrüstung kehrt öfters bei Skythen Amazonen Persern wieder (vgl. Lippold, *Münchener Archäol. Studien* 489 ff; vgl. aber unsere Nr. 123 zu der Bemerkung ebenda 494 Anm. 2). Ein sonst mehrfach beigegebener Palmbaum deutet auch an, wo man sich die Negerlein zu denken hat: in Aegypten. Weil nun solche Darstellungen nur auf diesen Alabastra, die die Form und oft auch die weisse Farbe aus Aegypten übernommen haben, vorkommen, so hat Winnefeld (*Athen. Mitt.* 1889, 41 ff) sehr scharfsinnig geschlossen, dass die Neger eine Art Fabrikmarke bilden, und dass diese Gefässe ægyptische Parfums enthielten, die bei den Griechen besonders geschätzt wurden. Dass die ægyptischen Alabastra aus Alabaster auch von Griechen zu solchem Zweck benutzt wurden, beweist übrigens ein in einem Holzsarkophag (Watzinger, *Griech. Holzsarkophage*, 5) gefundenes Exemplar, das nach seiner Aufschrift Narden enthielt.

Die meisten der nachfolgenden Gefässe sind in schwarzfiguriger Manier, oft auf weissem Grund, gemalt; nur Nr. 132 ist polychrom verziert.

a) (Nr. 114-125) Alabastra mit Netzdekoration

114-121) Barcelona 41-43. H. 16,2; 11; 11,4 cm.

Gerona H. 11,5; 13,2; 13,5; 17; ferner ein Fragment von noch 13,5 cm. Höhe.

Figs. 37, 38 y 39. — Núms. 122, 123 y 125.

Diese Vasen haben zwei breite Streifen mit Netzwerk.

Über dem obern parallele senkrechte Striche, unter dem untern ein abgekürzter Mäander, zwischen den Netzen abgekürzter Mäander oder alternierende Punkte. Die ausserhalb der Netze liegenden Streifen sind weissgrundig.

122) Gerona, H. 13,7 cm. Botet, p. 26 Nr. 5. T. 2,4. (Abb. 37).

Unten Schachbrettmuster. Zwischen den beiden Netzstreifen ein nur 9 mm. hoher weissgrundiger Fries mit Kleinmeisterdarstellung: Satyrn, die laufen oder Tummelskopf schlagen, verschiedenes Kleinvieh. Ein ganz einzigartiges und feines Stück!

123) Gerona, noch 14 cm. hoch (Mündung fehlt). Botet, p. 24, Nr. 4 (p. 25 Abbildung des abgerollten Bildstreifens). (Abb. 38).

An die Stelle des oberen Netzes ist ein breiter Bildstreifen getreten: 2 nach rechts schreitende Barbaren, zwischen denen ein Hund geht. Der

vordere unbärtige (ein Neger) hält in der vorgestreckten Linken die Streitaxt, in der Rechten zwei Speere; der andere bärtige l. einen halbmondförmigen Schild mit anhängendem Fell, r. den Krummsäbel, auf dem Kopfe eine Fellkappe. Beide tragen Lederuniform mit Hosen und Aermeln; vor dem Bauche ist der Köcher befestigt.

124) GERONA, H. 17 cm.

Wie 87-94, aber zwischen den beiden Netzstreifen liegt ein 2,5 cm. breites Feld mit einer zwölfreihigen Schachbrettdekoration.

125) GERONA, H. 16 cm. Teilweise restauriert. Unten zwei rote Linien. Botet p. 29, Nr. 3; T. 2,3. (Abb. 39).

Wie Nr. 97, aber die Netzstreifen sind durch weissgrundige Bilderfriese ersetzt;

Unten: Satyrn und Mänaden mit Epheuzweigen u. s. w.; eine Mänade spielt mit einer Schlange.

Oben: sitzender Dionysos, tanzender Satyr, sitzende Frau, tanzender Satyr; den freien Raum füllt eine schräggestellte Amphora und ein anderes Gefäss.

Fig. 40. — Núm. 126.

b) ALABASTRA MIT EINEM EINZIGEN BREITEN BILDSTREIFEN. (Nr. 126-132)

126) MONTANER, H. 17,8 cm. Botet, p. 28 Nr. 22. Farbe zum Teil abgerieben. (Abb. 40).

Zwei Neger nach rechts, bei dem hintern ein Hund. Tracht genau wie bei Nr. 96, auch der Köcher ebenso. Der eine führt einen Bogen.

127) GERONA, H. 13,5 cm. Botet, p. 29 Nr. 23.

Greis auf Knotenstock gelehnt; Frau nach rechts (in langem Aermelchiton mit Mäntelchen) grüsst mit der Linken und hält in der Rechten zwei Schwerter (oder Flöten?), darunter ein Hund; Jüngling nach links mit Mäntelchen und Knotenstock erhebt die rechte Hand wie betrübt über den Kopf.

Fig. 41. — Núm. 131.

128) Gerona, H. 13,5 cm. Stark verrieben, sehr fein. Botet, p. 26 Nr. 8. Weissgrundig.

Drei Gräber, zwischen denen Myrten wachsen und auf denen Sirenen sitzen, von denen eine die Doppelflöte bläst.

129) Gerona, H. 13,5. Botet p. 26 Nr. 7. Weissgrundig.

Zwei Eulen, zwischen ihnen Myrten.

130) Gerona, drei Fragmente. Sehr schön gezeichnet; weissgrundig. Botet p. 26 Nr. 9. (Abb. 42).

Langbeinige Sirenen zwischen Myrten.

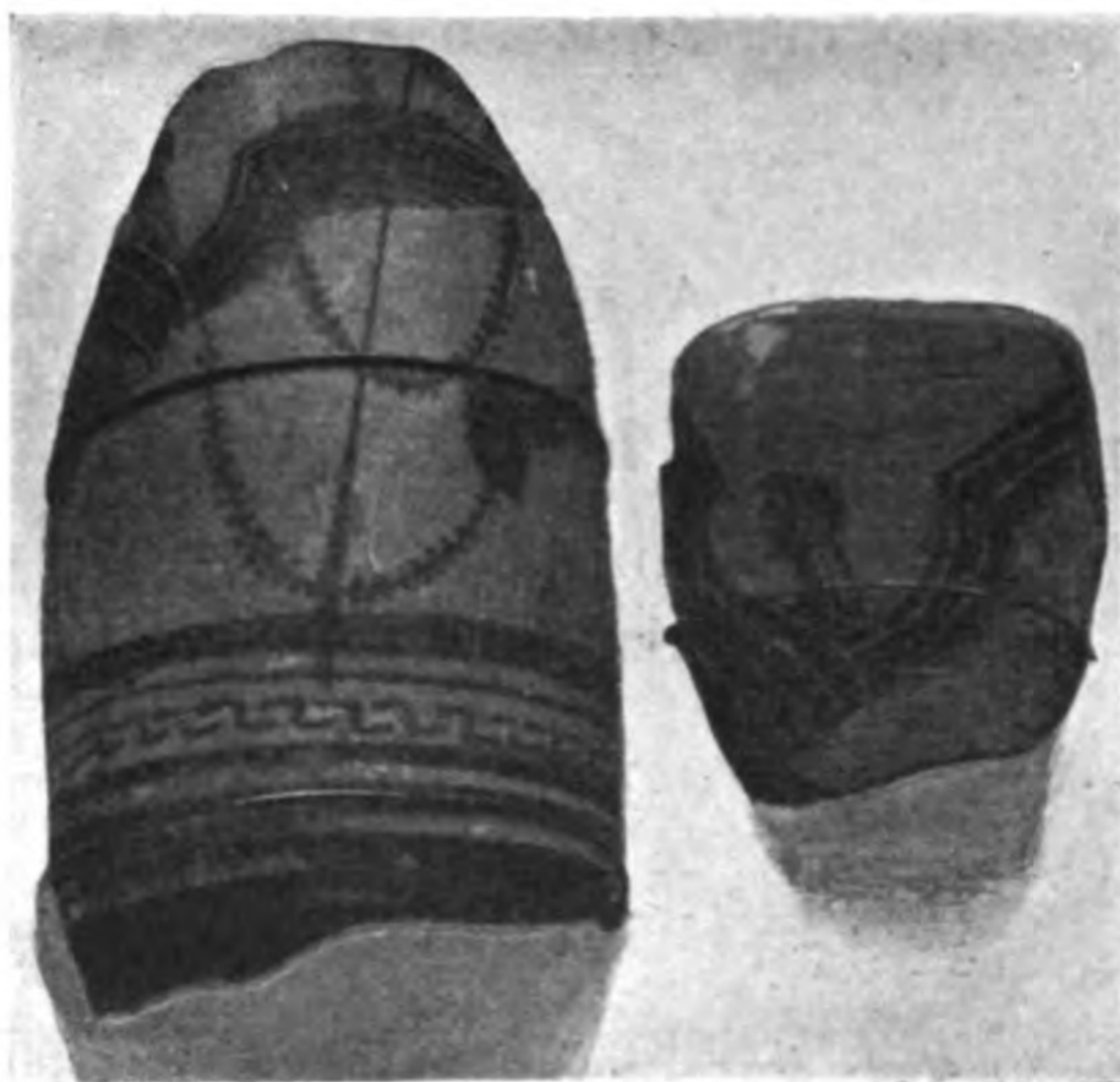

Fig. 42. — Núm. 130.

131) Montaner, H. 13,1 cm. Botet p. 29 Nr. 24. (Abb. 41).

Hund, Mann mit Knotenstock, Jüngling in gesterntem Gewand, Mann mit nackter Brust und Himation um den Unterkörper; der letztere scheint mit einer Schlinge ein Kunststück vorzumachen, die anderen schauen ihm zu.

132) Priesterseminar, H. 14,8 cm.; mir nur bekannt durch Botet p. 26, 10; T. 3,2. (Abb. 43).

Figs. 43, 44 y 45. — Núms. 132, 133 y 135.

Fleisch und Chiton sind weiss, Mantel, Haar u. s. w. schwarz gezeichnet. Sehr sorgfältig in streng schöner Manier. Frau mit Haube, in Chiton und Mantel, mit mehreren Alabastra.

h) Alabastra mit Palmettendekoration. (Nr. 133-135)

133) Gerona, H. 17 cm. Botet, p. 30 Anm. 6. Weissgrundig. (Abb. 44).

Drei Reihen schrägstehender umschriebener Palmetten mit rotem Mittelpunkt; dazwischen einige Knospen.

134) Gerona, H. 17,5 cm. Weissgrundig.

Fast wie Nr. 106, aber ohne Rot und ohne die Knospen.

135) Montaner, H. 16,8 cm. Botet, p. 26 Nr. 6; T. 3,1. (Abb. 45 und 46).

Oben und unten Palmetten wie in Nr. 106, dazwischen ist ein Bildstrei-

Fig. 46. — Núm. 135.

fen geschoben: Pferderennen, man sieht die Zielsäule mit ihrer Basis. Rote Pferdemähnen.

i) Andere Alabastra. (Nr. 136-137)

136) Barcelona 44; noch 9 cm. hoch. (Fragment).
Ganz schwarz gefirnisst.

137) Gerona, H. 12,5.
Nur mit breiten und feinen Firnissstrichen verziert.

F) Verschiedene schwarzfigurige Vasen aus Athen. (Nr. 138-142)

138) Gerona, H. 3,5 (ohne Henkel gemessen).
Ausgusskännchen (vgl. oben Nr. 12); oben ein paar Spiralen.

Fig. 47. — Núm. 138.

139) Cazurro; D. 9, H. 3 1/2 cm. (Abb. 48).
Deckel einer Dose.
Am Rand laufender Hund, auf der Schulter Ranke mit Spiralen.

140) Barcelona 30; D. 7,5, H. noch 5,5 cm. (Fuss fehlt).

Napfartiger dünner Becher, dessen oberer Rand mit demselben Ornament wie die Lekythen Nr. 38-55 verziert ist.

Fig. 48. — Núm. 139.

141) BARCELONA 48; H. 6 cm.

Kleines Gefäss mit 2 Henkeln, von ähnlicher Form wie Nr. 20. Auf der Schulter senkrechte Striche, abwechselnd dick und dünn.

142) BARCELONA 51; H. 5, D. 7 cm. Zerbrochen.

Kleiner Napf mit 2 Henkeln, von denen einer fehlt. Dekoration beiderseits: sitzende Figur zwischen 2 einfachen Palmetten.

Identische Exemplare sind besonders häufig in Lindos gefunden: vgl. Blinkenberg-Kinch, Exploration de Rhodes III. rapport p. 114, 2-4.

G) VERSCHIEDENE ROTFIGURIGE VASEN AUS ATHEN (Nr. 143-151)

Während es in Emporion gar keine grossen schwarzfigurigen Vasen gibt, fanden sich wenigstens einige grosse rotfigurige Gefässe. Allerdings vermögen sie von der Entwicklung dieser Gattung keine genügende Vorstellung zu geben, denn Nr. 147 und 148 sind ein paar recht geringe Proben aus dem Anfang des v. Jahrh., d. h. aus der Zeit des sog. strengen Stils, während die allerdings sehr bedeutsame Vase Nr. 149 aus dem Ende desselben Jahrh. stammt. Der Rest gehört dem IV. Jahrh. an (Nr. 150-151).

Bemerkenswert sind aber noch die schönen figürlichen Gefässe Nr. 143-146 aus der Zeit der Perserkriege; sie gehören zu einer sehr mannigfaltigen Gattung von keramischen Kunstwerken, mit denen die Athener die Produkte ostgriechischer Firmen erfolgreich nachgeahmt und verfeinert haben (vgl. die figürlichen Rhyta und Parfumvasen oben Nr. 9, 9a, 11).

a) GESICHTSVASEN (Nr. 143-146)

143) GERONA, H. 14 cm. (mit Henkel). (Abb. 50).

144) PRIESTERSEMINAR.

Figs. 49, 50 y 51. — Núms. 145, 143 y 146.

145) MONTANER. (Abb. 49).

146) Von JAUBERT DE PASSA in der Griechenstadt gefunden und auf seiner Vasentafel abgebildet; der obere Teil fehlt hier. (Abb. 51).

Vier fast identische Vasen in Gesichtsform; vgl. Botet, p. 30 Anm. 4; T. 2,5. Der Hinterkopf mit dem Ausguss in Kleeblattform und Henkel ist schwarz gefirnisst; ein Blätterkranz (Epheu oder Lorbeer) ist weiss aufgemalt.

b) GROSSE ROTFIGURIGE VASEN (Nr. 147-151)

147) BARCELONA 32. H. 54 cm., aber ein kleines Verbindungsstück zwischen Mündung und Hals ist ergänzt. Ziemlich stark zerstört und mit einigen grossen Lücken. Abb. 52.

Streng rf. Amphora mit schwarzfiguriger Dekoration (Hals gegenständiges Palmetten-Lotos-Band; Schulter Stabornament; unter den Figuren Mäander mit Kreuzen; über dem Fuss Strahlen). Form wie die panathenäischen Amphoren.

In den Papieren des früheren Besitzers der Vase Don R. Alfaras finden sich Mitteilungen über die Fundumstände: danach hat sich in demselben Gra-

be eine vollständige Kriegsrüstung aus Bronze gefunden (Helm, Gürtel, Lanzenschuhe, zwei Schwerter, ein Dolch etc.)

Vorderseite: Links Artemis, bekleidet mit langem Chiton und Mantel; sie hält l. einen Lorbeerzweig, r. eine Oinochoe; hinter ihr und halb durch sie verdeckt ein kleines Reh. In der Mitte Apollon, der eine Schale zum Munde führt; er ist bekleidet mit langem Chiton und Mantel (Zickzackmuster), hält l. eine Leier, ist mit Lorbeer gekränzt. Hinter ihm ein Altar mit Blutspuren. Rechts ist von einer dritten Figur nur der Unterkörper erhalten (bekleidet mit langem Chiton und Mantel): das war Leto.

Rückseite: 3 gleichgiltige Figuren in Chiton und Mantel, mit Stäben.

Fig. 52. — Núm. 147.

148) BARCELONA 36. D. 22 cm.; unvollständig, geflickt, der Fuss fehlt. Botet, p. 32, Nr. 48. Abb. 53.

Streng rf. Schale. Innenbild: ein Mann im Mantel mit Knotenstock, nach rechts schauend. Aussen: Sechs Männer und Jünglinge, sitzend und stehend, in Unterhaltung (nur 3 ½ Figuren sind erhalten). Unter den Henkeln kleine Palmetten; um das Innenbild ein einfacher Mäander.

149) BARCELONA 33. Die schönste Vase aus Emporion. Botet p. 33.

Aus vielen Fragmenten der Sammlung Alfaras ist die Gesamtvase, eine Pelike, in Barcelona rekonstruiert worden (Abb. 54.), im grossen und ganzen richtig; Höhe 64 cm., aber der obere Rand scheint nicht direkt mit dem Hals verbunden. Allerdings wurden mehrere Fragmente an falscher Stelle eingesetzt und andere, deren Platz mit Sicherheit fixiert werden kann, nicht verwendet. In der Wiedergabe sind diese Fehler verbessert und die Fragmente soweit als möglich eingereiht worden.

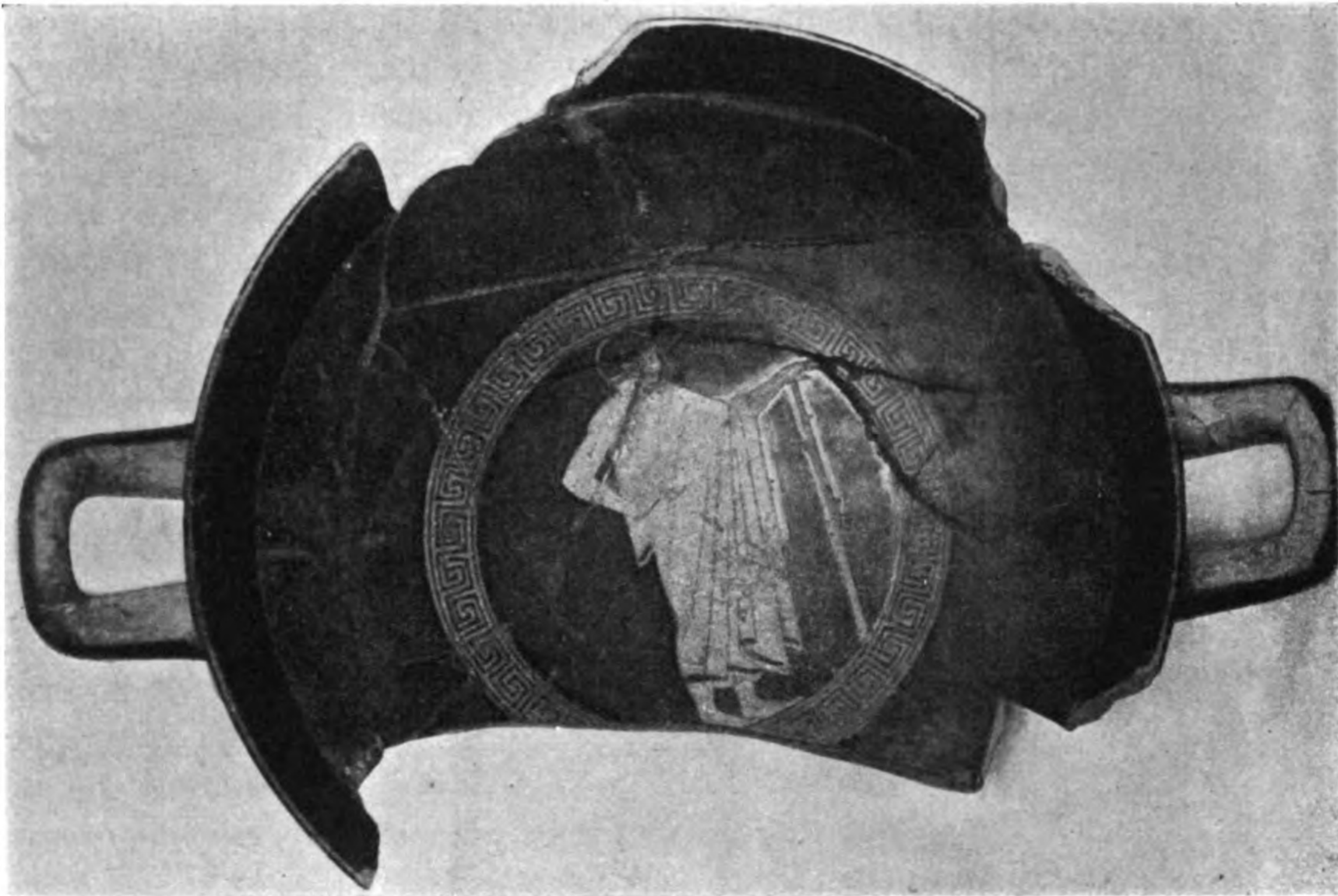

Fig. 53. — Núm. 148.

Die Zeichnungen selbst (Abb. 55 und 56) hat, zum Teil unter meiner Aufsicht, ein bayrischer Maler angefertigt. Die Vorderseite habe ich bis zur Vollendung kontrollieren können; die Rückseite ist erst nach meiner Abreise von Barcelona fertig geworden, so dass ich da nur für die Gesamtanordnung einstehen kann. Ausser einigen kleinen Stücken der Henkelpalmetten und den auf S. 40 beschriebenen Fragmenten ist alles gezeichnet worden.

Leider fehlte aber dem Zeichner nicht nur jegliche Kenntniss griechischer Vasen, sondern auch das Gefühl für ihren Stil und die nötige Treue in der Wiedergabe. Daher ist auf die Einzelheiten der Zeichnungen kein Verlass; nur die sachlichen Fehler der Vorderseite sind zum grossen Teil von mir herauskorrigiert worden. Vortreffliche Stilproben gewähren aber die von einem anderen Zeichner kopierten Einzelfiguren in Abb. 55 und 56.

Der Platz der meisten Fragmente ist aus äusseren Gründen vollkommen gesichert; bei nicht direkt aneinander schliessenden Fragmenten ist aber der angegebene Zwischenraum nicht überall genau zu bestimmen, weil die Zusammensetzung einer so zerstörten Vase unmöglich ganz exakt sein kann, auch war dem Zeichner die Übertragung der gebogenen Flächen auf das Papier ungewohnt. Eine besondere Begründung verlangen nur die folgenden Einordnungen:

Vorderseite: das Fragment mit der Inschrift ΦΟΙΤΟΣ hat nur an der angegebenen Stelle Platz und passt vielleicht nach oben links direkt an, was aber praktisch nicht mehr ausprobiert werden kann.

Rückseite: Das Fragment mit dem Unterkörper des Apollon gehört auch wegen der Thondicke an die angegebene Stelle. Ob das Fragment mit dem Unterkörper der ΠΑΙΔΙΑ so richtig gesetzt wurde, ist nicht unbedingt sicher, aber wahrscheinlich, weil es dann zugleich den Kopf der maskenhaltenden Frau und das untere Ende des Tyrsus der ΠΑΙΔΙΑ enthält. Der Kopf der Figur unten links gehört wegen des benachbarten Ornaments sicher an diese Stelle.

Alle Verletzungen und Risse des Originals, die mit Sicherheit ergänzt werden konnten, sind in den Zeichnungen fortgelassen worden. Der gegenwärtige Zustand der Fragmente ist recht traurig; allerlei ist verrieben und beschädigt, die Erhaltung der einzelnen Teile sehr verschieden. Die Vase war bereits im Altertum geflickt gewesen, wie eine Reihe von Löchern (die nur in der Zeichnung der Rückseite angegeben sind) neben den Fugen beweisen; wahrscheinlich ist sie schon unvollständig mit ins Grab gegeben worden, weil überall die Fragmente mit den entsprechenden Löchern fehlen.

Der Vasenmaler hat sehr geschickt und flott gezeichnet, daneben aber allerlei Einzelheiten recht hingehauen (vgl. z. B. das rechte Bein des Mannes über der Inschrift ΠΕΡΙΘΟΣ). Der schwarze Hintergrund ist recht unregelmässig ausgefallen. Weisse Farbe wurde nur sparsam verwendet: für die teilweise ausserordentlich schwer auffindbaren Inschriften, einige Geländelinien und die Korymben der Tyrsusstäbe.

Die Vorderseite (Abb. 55) stellt die Vorgänge bei der Hochzeit des Peirithoos dar, bei der die eingeladenen Kentauren sich an den Frauen vergreifen wollten; so entstand ein Kampf unter den Gästen, zwischen den Griechen, unter denen sich besonders Theseus hervortat, und den Kentauren. Fünf kämpfende Paare zeigt unsere Vase, drei in der unteren und zwei in der oberen Reihe. Unten links rennt ein Grieche, von dem nur die Beine erhalten sind, einem Kentauren (Ξ]ΑΝΘΟΣ, d. h. der Blonde) einen Spiess in den Leib; dieser deckt sich mit einem Tierfell, das er umhängen hat, und greift nach einer Amphora, die bei dem Getümmel umgefallen und zerbrochen ist, um sie seinem Gegner entgegen zu schleudern. Die Mittelgruppe bilden ein besonders schöner Jüngling (vielleicht Theseus), der einen Schwertriemen umhängen hat, und sein Gegner (ΦΟΙΤΟ[Σ, d. h. der Rote), den er beim Kopfe packt und im nächsten Augenblick mit der hoch geschwungenen Waffe fällen wird. Unten rechts ringt ein waffenloses Paar: der Grieche zwingt den Oberkörper seines Feindes nach vorne hinunter. Darüber steht der Bräutigam selbst (ΠΕΡΙΘΟΣ), im

Fig. 54. — Núm. 149.

Begriff einem sich aufbäumenden Kentauren, der ein Tierfell schwingt, einen Spiess in das Gesicht zu stossen. Das letzte Paar, in der Mitte der oberen Reihe, besteht aus einem Griechen (ΛΥΚΟΡΓΟ[Σ), der seinen Gegner von hinten angreift. Alle Griechen tragen ein leichtes Mäntelchen; sie und die Kentauren sind mit Lorbeer bekränzt, als Zeichen, dass der Kampf bei einem Feste entstanden ist. Darauf weist auch die grosse Volutenamphora oben links hin, die mit ihrem Untersatz bei dem Handgemenge umgestürzt ist. In ihr wurde der Wein gemischt: der kleine Mundschenk, der voller Schrekken wegläuft, ist zur Stelle; auch die Oinochoe für den Wein und die Amphora für das Wasser, die der Kentaur Xanthos schwingt, sieht man nahe dabei. Von oben links aber kommt neue Hilfe: eine königliche Gestalt in einem herrlichen gestickten Gewand eilt herbei, mit einem Krückstock in der Rechten; das kann nur der Brautvater sein. Die flüchtende Frau darunter mag die Braut darstellen. Oben rechts sitzt ein kleines Mädchen und sieht mit der Gebärde des Schreckens dem Kampfe zu; auf sie zu flüchtet eine Frau (1).

Die Rückseite (Abb. 56) zeigt in der Mitte einen riesigen Dreifuss auf einer hohen Akanthussäule. Drei Niken fliegen zu ihm hin, um ihn mit Binden zu bekränzen; alle hatten verschiedene Namen, nur zwei sind erhalten: ΝΙΚΗ (d. h. Sieg) und ΥΓΙ[Ε]Α (d. h. Gesundheit). Rechts oben sitzt Apollon

(1) Die Stellung der beiden Fragmente oben rechts ist vollkommen sicher, sie können nur um wenige Millimeter gegen einander verschoben werden; aber ich vermag nicht auszudenken, wie der Unterkörper des untern mit Kopf und Arm des oberen zu verbinden sind. Wollte man versuchen diesen Unterkörper mit dem Oberteit der letzten Figur rechts zu verbinden, so bliebe der Fuss über dem Kopf des Peirithoos unerklärt.

Fig. 55. — Núm. 149 A

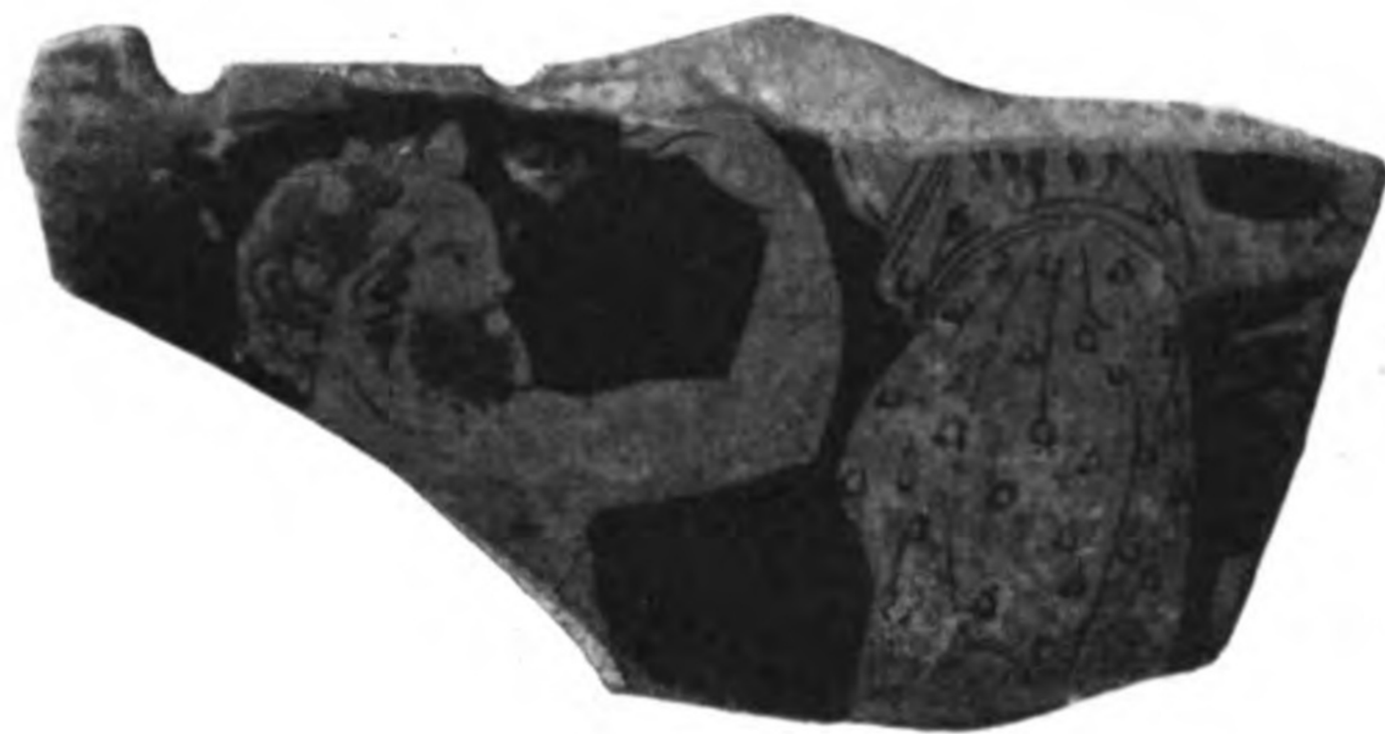

.Fig. 56. — Núm. 149 B.

(ΑΠΟΛΛΩΝ) mit der Leier, nach dem Dreifuss hinschauend; um den Unterkörper trägt er ein kostbares Gewand. Eine ganz ähnliche Gestalt findet man links neben der ΝΙΚΗ: einen sitzenden Mann, mit einem ähnlichen Gewand um den Unterkörper; er führt aber einen Tyrsus, ist also Dionysos. Um die beiden Götter, die der feierlichen Schmückung eines Siegesdreifusses bewohnen, gruppiert sich ihr Gefolge. Oben rechts, mit einem Tyrsus in der Hand, steht ΠΑΙΔΙΑ (d. h. Spiel); ihr nahe ein Mädchen mit einer Maske, also wohl die Muse der Tragödie. Ein nach rechts sitzender Satyr, der eine Oinochoe hält, blickt sich nach dem Dreifuss hin um. Unter ihm befanden sich mehrere Personen, von denen nur die Füsse und ein Kopf erhalten sind. Auf der linken Seite sieht man noch ein von links kommendes Mädchen und einen sitzenden Satyr mit dem Tyrsus; daneben ist eine Frau, deren Anfangsbuchstaben erhalten sind (ΓΑ, wahrscheinlich ΓΑ[ΛΗΝΗ, d. h. Stille; vgl. Heydemann, *Satyrn- und Bakchennamen* S. 5 b) zu ergänzen, auf die zu ein Panther, das Tier des Dionysos, kommt. Zu derselben Darstellung gehören noch einige nicht sicher einzuordnende Fragmente (vgl. Abb. 57):

a) ein Rest der Inschrift ΚΩΜ[ΩΙΔΙΑ (d. h. Komödie), neben einem Kopf und einem andern Fragment.
b) ein Kopfstück.
c) der Unterkörper einer Frau, rechts ein mir unverständlicher Rest.
d) Oberkörper eines sitzenden Satyrs, Mittelteil einer Frau.
e) Unterkörper einer Frau und eines Tyrsus.
f) Eine einen Stab umfassende Hand. Dies Fragment ist jetzt in der Vorderseite an einer sicher falschen Stelle eingesetzt, so dass es unsicher ist, in welcher Richtung das Fragment zu betrachten ist. Vermutlich stand der Stab (Tyrsus?) senkrecht.

Um nun die Rückseite als Ganzes zu deuten, so ist auszugehen von dem das ganze Bild beherrschenden Dreifuss. Der Chorege, dessen Chor zu Athen an einem Fest des Apollon oder Dionysos (d. h. an den Thargelien oder Dionysien) einen Sieg errang, durfte einen Dreifuss errichten, zum Gedächtniss seines Erfolges. Dass hier ein solches Erinnerungsdenkmal gemeint ist, ergibt sich aus der Umgebung, die der Errichtung des Dreifusses beiwohnt: Dionysos, zu dessen heiligem Bezirk das attische Theater gehörte, und Apollon, der Gott der Thargelien, sind zugegen; es handelt sich also um einen musischen Sieg. Die Muse der Tragödie, kenntlich an der von ihr getragenen Maske, ist auch dargestellt. Vermutlich hat dem Vasenmaler überhaupt ein ganz bestimmtes Ereignis vorgeschwebt. Denn der grosse Dreifuss mit der Akanthus- (oder Silphion-)säule ist überhaupt die älteste Darstellung eines derartigen Monuments, wie die Zusammenstellungen bei Furtwängler-

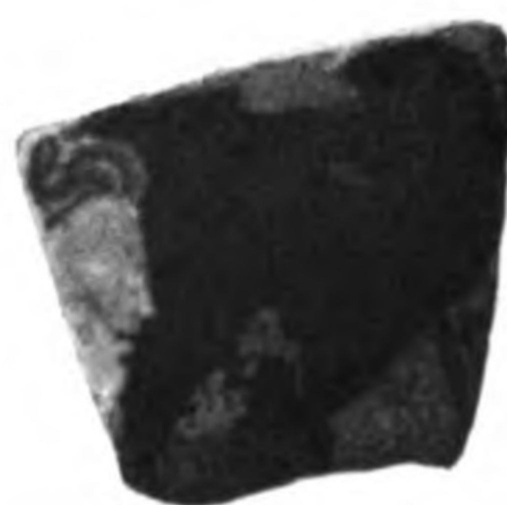

d

e

Núm. 149

a

b

c

Fig. 57. — Fragmente a, b, c, d, e.

Figs. 58 y 59. — Núms. 150 y 151.

Reichhold *Griech. Vasenmalerei* zu Tafel 100 p. 210 und Homolle *Bull. Corr. Hellén.* 1908, 216 ff. beweisen. Vielleicht hat ein Künstler des ausgehenden v. Jahrh. zuerst für einen musischen Sieg ein solches Denkmal geschaffen, das dann mächtig auf die Folgezeit eingewirkt hat und vielfach nachgeahmt wurde.

Die andere Seite der Vase scheint damit in keinem Zusammenhang zu stehen. Aber es gibt noch eine ganze Reihe von Vasen, die auf der einen Seite Dionysos und Apollon mit ihrem Gefolge und auf der andern eine mythische Scene darstellen. Es ist schon mehrfach betont worden (vgl. Nicole *Meidias* 119), dass diese Vasen in ihrem Kostüm einen starken Einfluss der Bühne verraten. Ja das Hauptstück unter ihnen, die Pronomosvase in Neapel, stellt direkt die Vorbereitungen zur Aufführung eines Satyrspiels dar. Danach scheint es mir wahrscheinlich, dass nicht nur die Rückseite unserer Vase einen bestimmten Theatersieg, bei dem eine Akanthussäule mit Dreifuss aufsgestellt wurde, verherrlicht, sondern die Vorderseite den Inhalt des betreffenden Spiels wiedergibt, das also eine Scene aus der Hochzeit des Peirithoos enthielt. Darum sind auch die kostbaren Gewänder des Königs und der Frauen vielleicht direkte Kopien der Kostüme, die bei der Aufführung verwendet wurden. Natürlich sind hier Wirklichkeit und Phantasie gemischt; die Vase gibt

NEBOT dib.

LÁMINA 3

Empuries. Museo de Barcelona, n.º 33. Frickenhaus, 149.

kein Bühnenbild direkt wieder. Alles nähere kann nur durch eine weiterausgreifende Untersuchung bestimmt werden, die ich später einmal vorzulegen hoffe.

Die Zeit der Vase ist das Ende des v. Jahrh.; viele Einzelheiten erinnern sehr an den Maler Aristophanes und andere Zeitgenossen des Meidias (vgl. Nicole, *Meidias;* Hauser *Berl. Phil. Woch.* 1908, 1478). Besonders ähnlich ist z. B. auf einer Bostoner Schale des Aristophanes ein Kentaur, der eine grosse Amphorenscherbe genau wie auf unserer Vase als Waffe benutzt (vgl. die Abb. bei Hauser *Oesterr. Jahreshefte* 1909, 92). Bestimmteres wird man aber erst nach der vollständigen Publikation der Bostoner Schale sagen können; nur sei bemerkt dass einige bei Nicole *Meidias* 109 wiederholte Fragmente einer Kentaurenschlacht offenbar von derselben Hand wie die Pelike in Barcelona sind.

Endlich sei noch hervorgehoben, dass die Darstellung der Kentaurenschlacht abhängig scheint von einem um 470 gemalten Gemälde des Mikon oder Polygnot, das wir aus verschiedenen Vasenbildern rekonstruieren können (vgl. Hauser bei Furtwängler-Reichhold zu T. 118 p. 322). So kommt z. B. die Figur des heraneilenden Königs mit dem Krückstock ähnlich auf einer Berliner Scherbe (*Arch. Zeitung*, 1883, T. 17) wieder, die Gruppe unten rechts auf einer Florentiner Kelebe *(Roschers Lexikon*, III, 1773). Aber in allen Einzelheiten ist unsere Vase ungleich fortgeschrittener als das ältere Gemälde.

150) BARCELONA 34, H. 36 cm. Botet p. 32 Nr. 46. Abb. 58 und 60.

Spät rf. Hydria. Um die Lippe und den Hals Eierstab, ebenso als Standlinie Palmetten hinten und unter den Seitenhenkeln.

Fig. 60. — Núm. 150.

Apollon, mit nackter Brust, bekleidetem Unterkörper und erhobener rechter Hand, reitet auf einem Flügelgreif. Dahinter ein nach der entgegengesetzten Seite ausschreitender Satyr und eine sitzende Mänade mit Spiegel; davor schreiten ein Jüngling im Mäntelchen und ein Mädchen im ärmellosen Chiton.

151) BARCELONA 35, H. 32, D. 29,5 cm. Schlechte geschmierte Arbeit des IV. Jahrh. Botet p. 32 Nr. 47; T. 6,1. Abb. 59.

Spät rf. Krater. Am Hals Lorbeerzweig, als Standlinie Mäander mit einem liegenden Kreuz. Die Henkel sitzen oben.

A. Banket mit 2 Klinen: auf der linken sitzt eine Flötenspielerin und liegt ein Jüngling; zu der rechten, auf der ein Mann liegt, kommt ein Mädchen und bietet Speisen an. Vor beiden Klinen steht ein niedriger Tisch.

B. 3 Mantelfiguren.

H. ROTFIGURIGE VASEN AUS ITALIEN (Nr. 152-154)

Die folgende kleine Gruppe umfasst einige in Apulien (Tarent) fabrizierte Gefässe.

Diese Fabrik imitierte viele athenische Vasen; so ist z. B. die Darstellung von Nr. 152 sehr ähnlich der von Nr. 117, Nr. 154 der von Nr. 121. Der

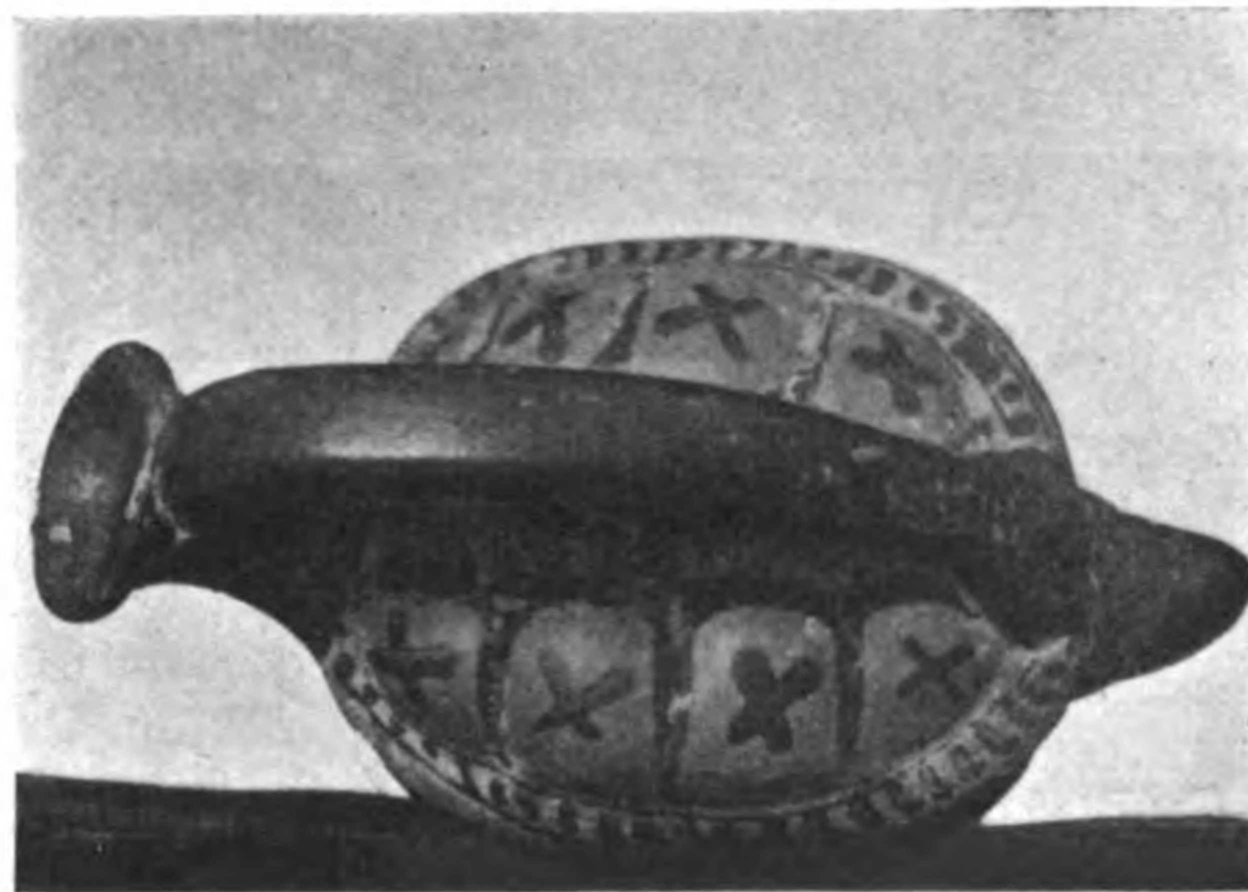

Fig. 61. — Núm. 153.

Fig. 62. — Núm. 54.

Firniss hat einen andern, mehr bläulichen Glanz als in Athen. Zu derselben Gruppe gehören noch einige Vasen im Besitze von Don A. de Riquer, aber die Provenienzangabe ist nicht ganz sicher.

Endlich seien anhangsweise einige von Botet (T. 8, 3 und 4) abgebildete hellenistische Gefässe wenigstens erwähnt.

152) MONTANER, H. 22 cm.; Botet p. 32 Nr. 45; T. 5,5.

Rf. Hydria. Am Hals Stabornament, hinten Palmetten.

Vorne Kind (nackt, mit Amuletten um die Brust und den linken Oberschenkel) bei einem Altar spielend.

153) GERONA, grösste Länge 12 cm. Botet p. 30; T. 5,1. Abb. 61.

Henkelgefäss in Form einer Schildkröte.

154) Botet p. 32 Nr. 42. Abb. 62.

Mädchenkopf zwischen 2 Stelen.

SCHLUSS

Die allgemeineren Konsequenzen, die sich aus dem vorstehend vorgeführten Material trotz seiner Lückenhaftigkeit ergeben, sind mehrfacher Art. Zunächst ergibt sich aus ihm ein ziemlich genaues Datum für die Gründung von Emporion, deren Zeit bisher strittig war (vgl. *Bonner Jahrbücher* 118,24). Wir haben Produkte verschiedener Fabriken gefunden, die teils sicher um 550 hergestellt sind (chalkidische: Nr. 13 und 13 a; attische: Nr. 22 und 23), teils schwerlich viel jünger sind (ostgriechische: Nr. 1-12; korinthische Nr. 14-21). Zu demselben Ergebnis führt auch ein Vergleich mit drei andern Städten, deren Anfangsdaten ziemlich feststehen: Naukratis (650), Massilia (600), Samos (550). In Naukratis fanden sich noch viele ostgriechisch geometrische Vasen (von Prinz ganz irrig als protokorinthisch bezeichnet), die später fehlen; Massilia lieferte wenigstens noch zwei gutgeometrische Kannen (Musée de Marseille Nr. 1928 und 3292); Samos und Emporion dagegen kannten in ihrer ersten Periode nur die sog. Streifenvasen (Nr. 2-8) als die allerletzten Ausläufer des geometrischen Stils. Überhaupt lässt sich der Fundbestand der Nekropole von Samos, die älter ist als der Beginn des rotfigurigen Stils in Athen, am ersten mit dem von Emporion vergleichen; es bleibt nur ein bedeutsamer Unterschied, über den unten kurz gehandelt wird.

Ein weiteres interessantes Resultat ist die Beobachtung, dass die phokäischen Gräber von Emporion fast nur kleine Gefässe geliefert haben. Unter ihnen wieder gibt es ganz wenige Büchsen, etwas mehr Weingefässe (Schalen, Kannen),

vor allem aber Oelfläschchen. Oel und Wein bildeten ja die wichtigsten Spenden, die man dem Toten darbrachte. Es gilt nun die Resultate der Grabungen im Innern der Stadt, Tempel und Häuser abzuwarten, um einen Überblick über das gesamte Verbrauchsgeschirr der Phokäer zu erhalten.

Bei weitem am wichtigsten ist aber die Feststellung der Fabriken, deren Erzeugnisse sich in Emporion finden. Wir müssen ja festhalten, dass durchweg nur phokäische Schiffe den Bedarf der kleinen Stadt deckten; das macht das Studium dieser Niederlassung so wichtig, denn in Etrurien, Süditalien und Naukratis arbeiteten Ionier und andere Griechen verschiedenster Städte an der Herbeischaffung des Thongeschirrs. Nun sehen wir wie Emporion von Anfang an chalkidische, korinthische, attische Waren zugeführt bekam; unter den ostgriechischen Waren aber befinden sich Gefässe aus Cypern, Naukratis, ferner Streifenvasen (aus Phokäa?) und einige figürliche Gefässe. Am auffallendsten ist dabei das völlige Fehlen (wenn man nicht die figürlichen Gefässe für samisch hält) der für den milesisch-rhodisch-samischen Kunstkreis charakteristischen Vasensorten (sog. milesisch, rhodisch-milesisch, Fikelura). Dieselben Gefässe, die nach dem Ergebnis der samischen Grabungen noch nach 550 verhandelt wurden, fehlen aber auch meines Wissens gänzlich in Massilia und seinem südfranzösischen Hinterland. Aus diesem Tatbestand scheint sich nun ein kaufmännisches Hauptprinzip der Phokäer zu ergeben: sie haben die Ware der stammverwandten Milesier und ihrer Freunde nicht vertrieben, wohl aber die Produkte der Fabriken des Mutterlandes; damit aber haben sie den endgültigen Sieg der athenischen Töpfereien entscheiden helfen. Denkt man dem weiter nach, so wird man sich der ionischen Ritzinschriften erinnern, die sich auf vielen attischen Vasen finden und durch die bewiesen wird, dass wenigstens bis 480 nur Ionier die attischen Waren nach dem Westen gebracht haben (vgl. die vortreffliche Arbeit von Hackl in den *Münchener Archäologischen Studien)*. Nun finden sich auch zwei derartige Inschriften auf Gefässen von Emporion (Nr. 32: um 500; Nr. 100: um 350); leider scheinen allerdings die hier vorkommenden Marken sonst nicht nachweisbar. Trotzdem aber liesse sich die Frage aufwerfen, ob nicht die meisten der in älterer Zeit nach dem Westen (und auch nach Naukratis) exportierten attischen Vasen von Phokäern verhandelt seien, und ob nicht die auf ihnen gefundenen Marken vornehmlich auf diese grossen Kaufleute zurückgehen. Mögen neue Funde in Emporion auch weiter den grossen Problemen der älteren griechischen Kulturgeschichte nutzbar werden!

LA CERÀMICA IBÈRICA A L'ARAGÓ, per Josep Pijoan.

L meu objecte al publicar les reproduccions dels vasos ibèrichs que havien sigut de D. Pau Gil y Gil, de Saragoça, y els que s'han trobat al Puig de Sant Antoni de Calaceit, es fer veure l'existencia d'una escola local a l'Aragó diferent de la d'Elx y de Numancia. En P. Paris va presentar al mon la ceràmica ibèrica y ja va fer prou. Després va volguerla dividir per temes, que ell creia que responien a diferentes èpoques, y ara ja veu que s'haurà de rectificar. L'obra capital de seriar cronològicament la ceràmica pintada de l'Espanya preromana, no 's podia fer del primer dia. Quan arribem a coneixer l'edat d'aquesta terriça ab dibuixos pintats que surt per tot arreu, anirem segurs en el descobriment de l'Iberia primitiva.

L'únich que sabem, per ara de cert, es que la ceràmica ibèrica ja 's gastava junt ab la grega de figures negres, y que desapareix tot seguit al venir la ceràmica romana. Sense mourens de les nostres estacions aragoneses jo diré allí tal com se troba: — En l'estació més antiga que 'm sembla ser la de Calaceit, jo mateix he recullit coves sencers de trencadiça ibèrica y molts fragments també de la ceràmica grega, ab el barnís negre inconfonible del sigle IV. May però may, ni un bocí de la ceràmica romana saguntina. D. Joan Cabrer, primer explorador del Puig de Sant Antoni y d'altres estacions del vol de Calaceit, (1) no ha recullit tampoch ni una trista senyal de terriça romana, y en cambi guarda peces senceres de ceràmica grega y un fragment ab figures negres, que ell anomena de *ceràmica etrusca arcaica.* (Fig. 1.)

Fig. 1. — Fragment de ceràmica grega. Calaceit.

Las estacions de Calaceit podrien ser de diferentes èpoques. Nosaltres al parlar de la ceràmica 'ns referim sempre a la trobada en la estació principal o més coneguda fins ara, que es la del Puig de Sant Antoni. Calaceit està a l'entrada d'un pla alt, molt hermós, cobert d'oliveres. Tocant a la vila hi ha un petit serradet, y l'última punta es el Puig de Sant Antoni, aon hi havia el poblat ibèrich. Té una vista maravellosa sobre tota la comarca. Per allí es veu la canal, segons diuen plena

(1) La noticia dels descubriments de Calaceit fou donada pel mateix descubridor D. Joan Cabrer en el *Boletín de la R. Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núms. 28 y 30. Un altre noticia més completa y més illustrada va publicar en el *Boletín del Bajo Aragón*, Octubre del 1908. La crònica de l'Anuari de l'*Institut d'Estudis catalans*, de 1907, també en portava la corresponent noticia. Vegis *Boletín de la Academia de la Historia*, Març 1905.

Fig. 2. — Parets de defensa. Puig de Sant Antoni. Calaceit.

d'estacions ibèriques inexplorades, que 's fica cap al Maestrat y cap a Valencia; per l'altra banda els ulls baixen a buscar les valls del Ebre y del Segre que venen a Catalunya. A dalt al Puig de Sant Antoni avuy no s'hi cultiva res. Es un mont comunal que 's deixa pelat, perque l'aigua s'escorri al hivern a omplir la bassa del poble.

Les troballes de Calaceit han fet molt de soroll, perque D. J. Cabrer, una mica lluny del Puig de Sant Antoni, va recullir dos esteles ibèriques ab relleus de genets y llances y d'una tomba igualment apartada, el candelero de bronzo sostingut pel caballet ibèrich, que ara es al Louvre. No es el nostre objecte estudiar tot això. El poble que vivia a dalt del Puig de Sant Antoni, dominant tota la plana, habitava en cases petites, fetes de pedra ab morter de fanch y ab les parets estucades també ab fanch sense escultura ni pintura enlloch. Les cases formaven un o varis carrers longitudinals, y per la part més accessible, que es la banda de mig dia, s'hi veuen restes d'una defensa circular, feta ab una gran muralla de pedres escuadrades y que domina el camí que puja del pla. (Figs. 2 y 3.)

Desaparescudes les construccions de les cases, no més quedaven sota terra les càmares inferiors cellers, A. B. C. D. E..... (Fig. 4). La mitad d'aquestes càmares era buidada en la pendent de la roca, l'altra meitat de devant era tancada ab parets que han anat timbes avall. Jo estich convensut que les construccions del Puig de Sant Antoni eren de dos pisos, perque vaig recullir á la càmara E. els blochs d'argila que havien caigut del sostre, y aquest era fet de tronchs, com si aguantessin un pis, que s'hagués de trepitjar; d'altre modo, la co-

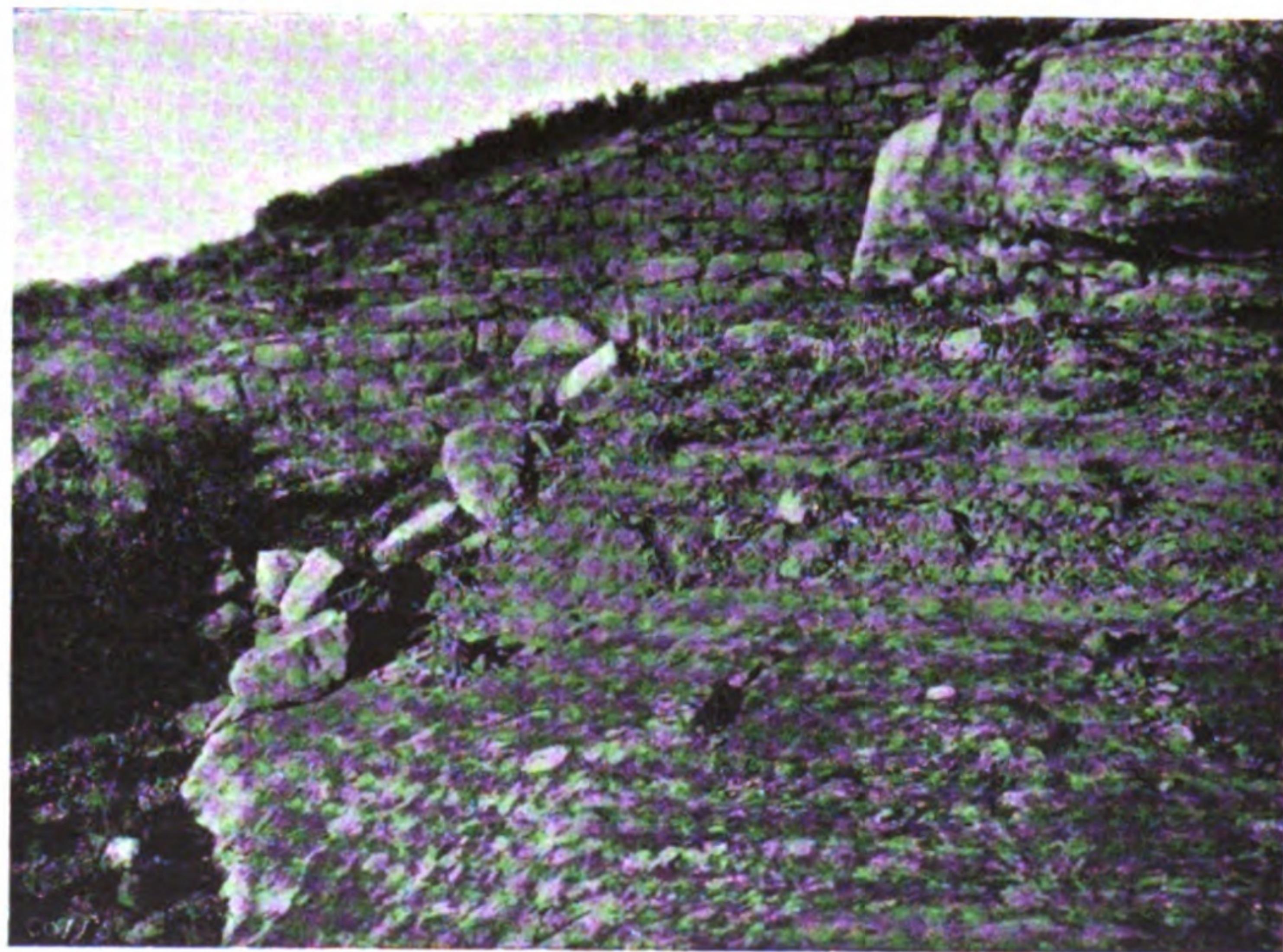

Fig. 3. — Parets mitjeres de les càmares A-B. Puig de Sant Antoni. Calaceit.

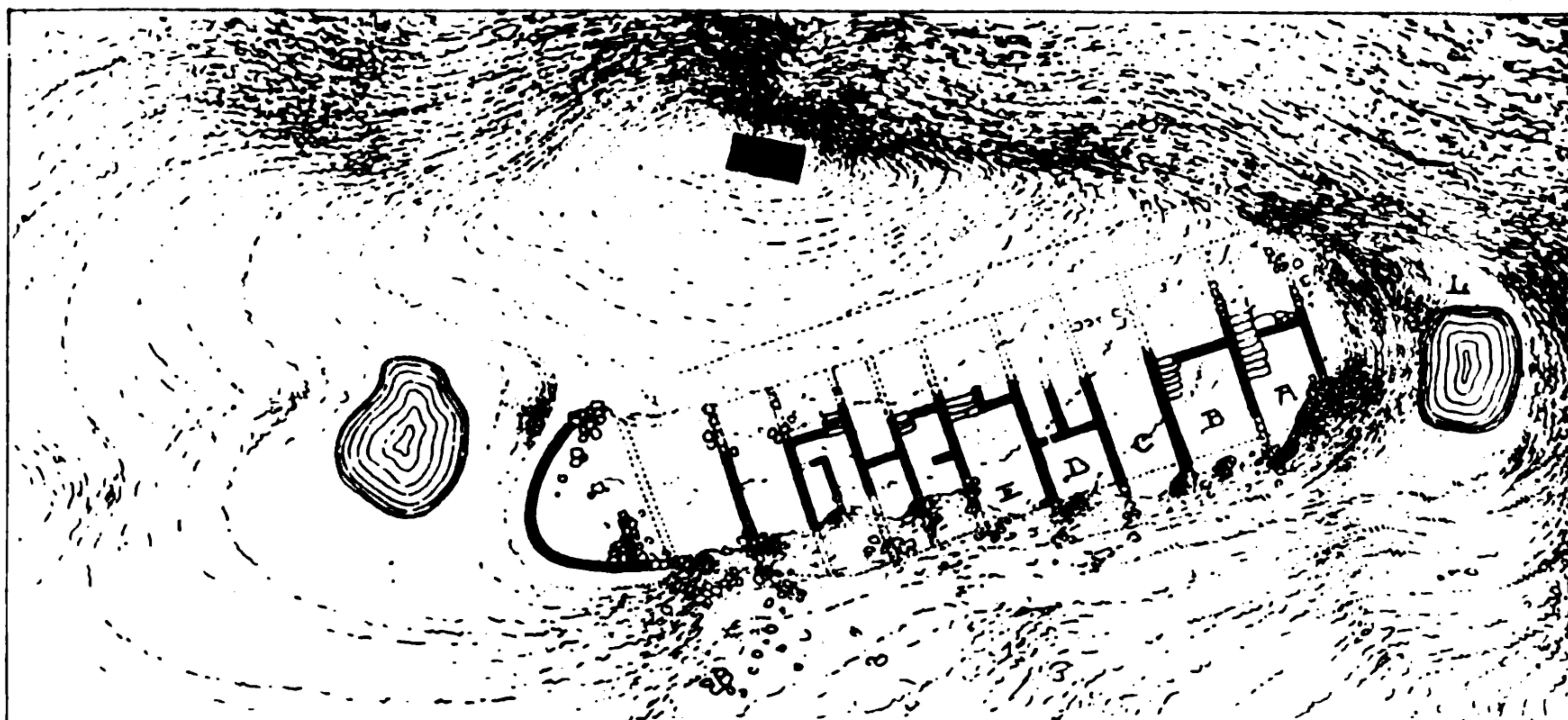

Fig. 4. — Croquis de planta del poblat del Puig de Sant Antoni a Calaceit.

berta hauria anat més prima, sobre un terrat de canyes. (Fig. 5.) Es de creure que aquest segon pis ja vindria al nivell del carrer, y serviria d'habitació, els baixos podrien ser dipòsits d'oli y de grans, que al consumirse deixen una cendra igual a la dels morts. D'ossos de personas y animals, que sempre en queden al fer la cremació, ni en Cabrer ni jo no en vàrem saber trobar cap. Tota la terriça es va xafar perque el primer pis 's va ensorrar dintre 'ls cellers; no més fa extrany perxò, que l'escala de baixarhi es troba tapada ab pedres y calç, com si abans de la destrucció, es volgués escondir un tresor preciós. Aleshores si que aquella cendra podria ser la dels morts, s'els hauria depositat als sótanos de les cases, seguint la costum prehistòrica d'enterrar la gent a dintre les habitacions.

Els objectes trobats ab la ceràmica no donen una absoluta seguretat cronològica. Son unes quantes puntes de llança de bronzo, destrals o *celts* de pedra polida, y eines de pagès de ferro y alguna espasa tan menjada del rovell que ja no 's comprèn la forma que tenia. En una paret un *grafitto* ab cinch lletres ibèriques. Hi havia també molta ceràmica ordinaria de pasta grollera sense tornejar.

El fet més important es que d'aquestes càmares inferiors de les cases va sortirne una cantitat enorme de terriça ibèrica barrejada ab molts fragments de ceràmica grega. Al mig de les càmares hi havia efectivament una taula cuadrada, feta de pedres y fanch, que en Cabrer sense dubtar es pensa que era l'ara central voltada de les olles cineraries. Aquestos vasos ab cendres estaven apoiats sobre una banqueta d'argila, y eren àmfores de pasta més grollera, sense pintar, fetes al torn y ab quatre nances. La forma es la dels *pitoi* trobats a Creta. La vaixella ibèrica estava escampada per terra, sobre la taula

Fig. 5. — Vigues del sostre de les càmares del Puig de Sant Antoni.

y en els graons de l'escala. Tot va sortir trencat a petits fragments, no més ab molta paciencia en Cabrer va reconstituir la forma d'una vintena de vasos.

Entre 'ls fragments despariats, faré notar l'interès de dos dibuixos que per l'intersecció de círcols, fan unes esquemàtiques oves, tretes de motius purament gregs. (Fig. 6.) En P. Paris va recullir a Amarejo fragments ab motius iguals, y n'han sortit també a Empuries, relacionantse per aquest cantó la fàbrica aragonesa ab les escoles mediterrànees desde Elx fins a Narbona. Altres mostres gregues de dibuix son les que decoren els dos plats núms. 9 y 10. Es veu una imitació bàrbara com si el pinzell no 's sapigués doblegar per fer els meandres grechs. Segueixen formant majoria les decoracions purament geomètriques, de faixes y cèrcols tirats a compàs. Hi han també les *cabelleres* o linies ondulades paraleles. No hi trobem cap motiu animal ni vegetal, únicament la petita tapadora n.º 9 té la característica zona ab metopes radials, que sembla un eco de les prodigioses pintures dels vasos que don Pau Gil va trobar a La Zaida. En quant a l'edat d'aquests vasos de Calaceit, ho repetim, vé assegurada per la presencia simultània de ceràmica grega y l'ausencia de ceràmica romana. Es l'única cosa que 'ls fa inestimables, perquè sabem aon han sigut trobats y coneixem totes les circunstancies del seu descobriment; però ni per les seves mides, ni per la decoració, els vasos de Calaceit arriben may a ser peces de valor.

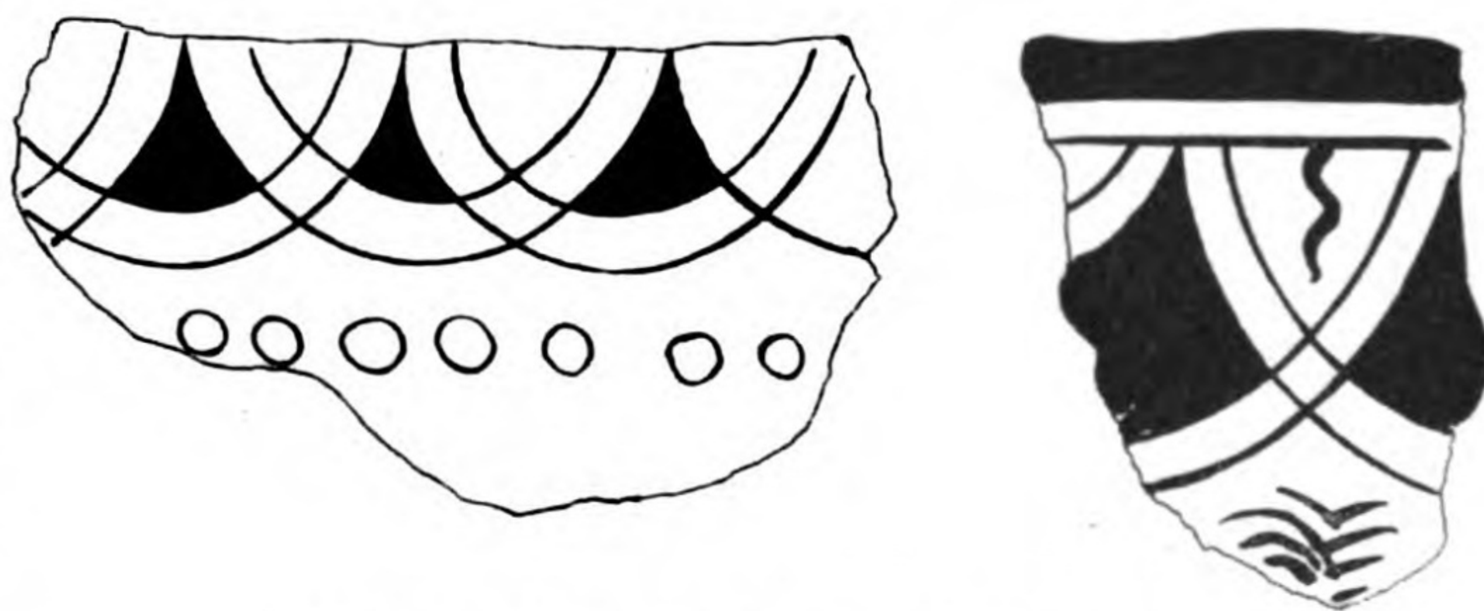

Fig. 6. — Fragments ibèrichs de Calaceit.

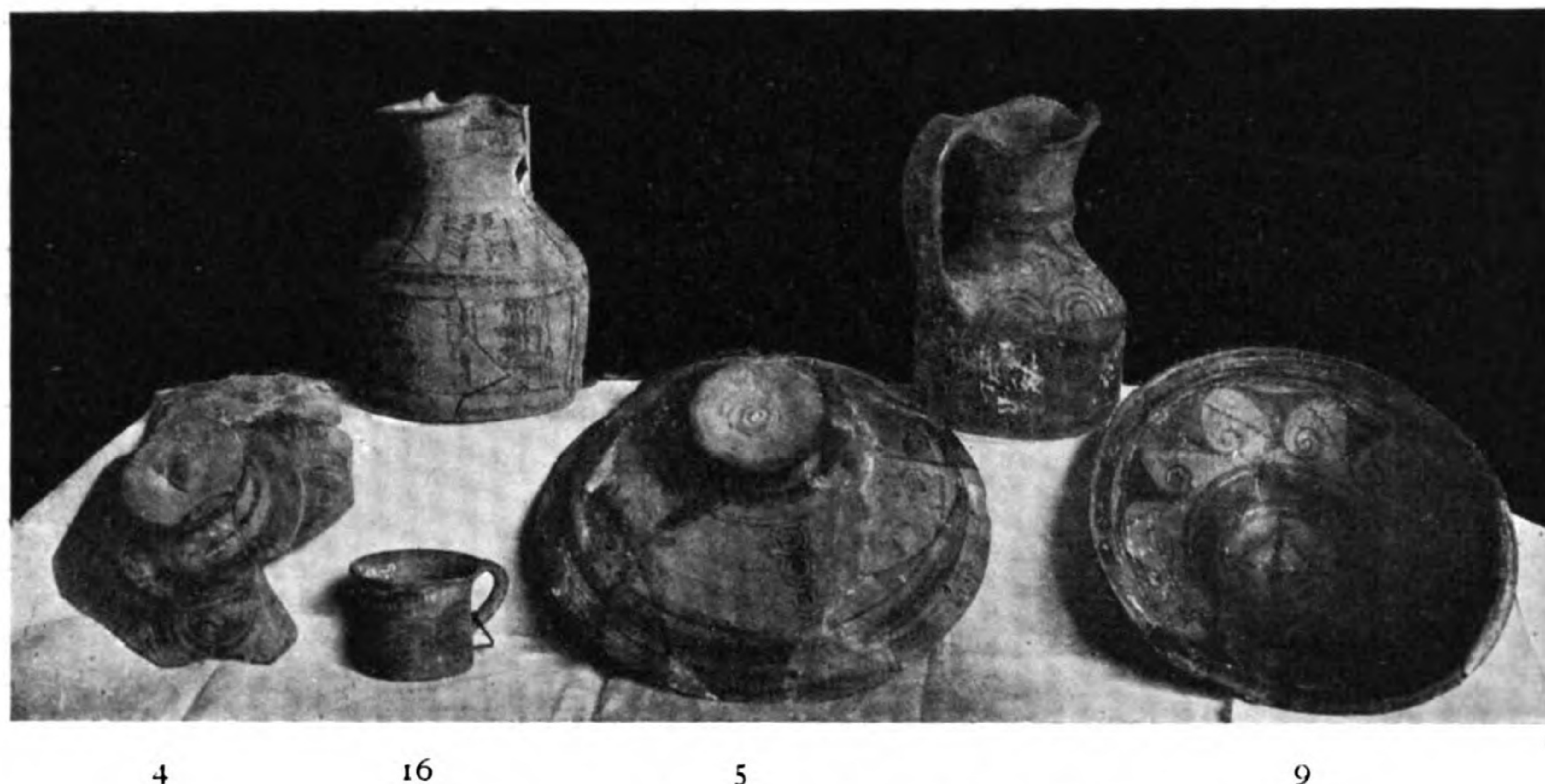
Anem a descriure els principals que encara guarda D. Joan Cabrer a casa seva. (Figs. 7, 8 y 9.)

1. *Oenochœs* o gerro de panxa cilíndrica. Altura 18 cm. (Fig. 7.) Es una forma que pot trobarse semblant dels vasos prehelènichs de Palaikastro. (*Ant. cret.*, p. XXV, n.º 6.) Decoració de series de linies paraleles ondulades en la panxa y l'esquena del vas, dividides per ratlles verticals com a triglifos. L'hi falten alguns bocins.

2. Igual a l'anterior. Alt. 17 cm. (Fig. 7.) Cabrer, *Bol. del B. Aragón*, Octubre 1908, lam. VII, n.º 4. Decoració de semi cèrcols concèntrichs ab un punt al mig. A l'esquena una zona de meandres formen una cinta. Decorat ab pinzellades al broch y a la nansa. Molt restaurat.

3. *Oenochœs* xato ab la panxa curva clàssica. Alt. 17 cm. A l'esquena del

1 2

4 16 5 9

Fig. 7. — Vasos del Puig de Sant Antoni a Calaceit.

vas entre dos bandes una decoració de quarts de cèrcol concèntrichs. L'hi falten alguns fragments.

4. Restes d'una gran tapadora decorada ab cèrcols concèntrichs. (Fig. 7.)

5. Tapadora molt plana. Diàmetre 24 cm. (Fig. 7.) Té una faixa que ocupa tota la superficie, decorada ab unes linies radials de petits cèrcols concèntrichs. A la vora exteriorment, ratlles paraleles forman una estreta zona de triglifos.

6. Gran tapadora cònica. Alt. 26 cm. Diàmetre 34 cm. La superficie exterior decorada per linies ondulades paraleles, disposades en zones radials. Les separen formant metopes uns triglifos fets ab tres linies rectes.

7. Tapadora bombada, sense decoració. Alt. 15 cm. Diàmetre 28 cm.

8. Petita tapadora. 14 cm. de diàmetre. Ab una faixa circular, a la vora, dividida en zones radials. (Fig. 8.) (Vegis P. Paris, t. II, p. 86, reproduint una decoració d'un vas de Meca).

Fig. 8. — Decoració radial desentrotllada de vas n.º 8

9. Plat. Diàmetre 25 cm. (Fig. 7.) Cabrer, *Bol. del B. Aragón,* Oct. 1908, lam. n.º 2. Decorat interiorment pels meandres grechs formant una faixa d'ondes barroeres. Més endins una zona de tres bandes desiguals, y al centre un quadrat ab una creu.

Fig. 9. — Plat de Calaceit. Núm. 10.

10. Plat ab dugues nanses. 22 cm. de diàmetre. (Fig. 9.) Cabrer, lam. VII, n.º 2. La decoració igual a l'anterior però encara més barbarament dibuixada com si 'l pinzell no sapigués caminar. A la vora una banda negre y unes dents triangulars.

11. Hidria o olla, de la forma característica de dos conos ajuntats per la secció més ample. Alt. 14 cm. Decorat ab semicèrcols y bandes.

12. Fragment d'un vas igual a l'anterior. No més la part alta. Els cèrcols de la decoració son complets.

13. Petit vas en forma de copa de curva clàssica, no més ab el peu molt baix. Alt. 12 cm. Té decoració de faixes y ratlles. No tenia nanses.

14. Petita copa en forma de kylix del peu massa alt en proporció. Cabrer, lam. VII, n.º 3. No te nances. Alt. 10 cm. Decoració no més ab tres faixes circulars.

15. Petit vas semiesfèrich ab una mica de peu. Alt. 9 cm. Decoració no més que de faixes circulars. Incomplet.

16. Vas de forma cilíndrica, *de sombrero de copa*, la forma més típica de la ceràmica aragonesa. (Fig. 7.) Es un petit vaset ab una nansa, y decorat ab pinzellades formant ondes. Té un gran interès perquè relaciona aquesta ceràmica ab els grans vasos d'altres estacions.

Com se veu les formes per lo general son poch clàssiques, fora del Oenochœs n.º 3, no hi ha una sola peça que conservi pures les línies de la ceràmica grega. En cambi, les olles n.os 11 y 12, son d'una neta tradició prehistòrica. Les urnas sense decorar y els Oenochœs, núms. 1 y 2, recorden les formes dels vasos prehelènichs de Creta. La decoració habilíssima, quan no 's mou de la gramàtica geomètrica, resulta d'una maladresa desesperant quan imita els meandres clàssichs.

Un altre vas procedent d'aquesta regió serà, ab moltes probabilitats, la gran urna aragonesa de l'Academia de l'Historia de Madrid. Al desmontar jo mateix l'ara o taula central de la càmara E del Puig de Sant Antoni, vaig trobar empastats en la calç molts fragments d'una urna grossa decorada ab les mateixes faixes cèrcols d'aquella gran ànfora. La forma encare que comú te una curva especial. La trencadiça de ceràmica pintada ab cèrcols concèntrichs com es la urna de l'Academia de Madrid es va fer servir de grava per lligar el morter. Això indica dos coses. De primer la procedencia d'aquell gran

monument ceràmich de Madrid. Segonament que les decoracions de faixes y cèrcols, eran anteriors a les imitacions dels meandres clàssichs que començaven a introduirse en les fàbriques aragoneses, quan la destrucció del poblat del Puig de Sant Antoni.

Fa trenta anys que D. Pau Gil y Gil, quan encare era solter, va fer els seus descubriments a La Zaida. (Fig. 10.) La viuda es recorda vagament del lloch, y els capellans del poble, que van ajudar a D. Pau Gil en les seves excavacions, també son morts. Els papers del difunt es van cremar y els amichs de Saragoça no coneixen els detalls de l'aventura. El gelós professor de moment va tractar de restaurar els vasos ab fil ferro y lacre, y els primers que va poguer veure enganxats va regalarlos al Museo de Saragoça. Allí van sofrir una nova restauració y s'hi van quedar anys y anys sense que ningú en fes un gran cas, fins que els va publicar en P. Paris, però d'una manera insuficient per fer compendre la magnífica y original fastuositat d'aquelles peces de ceràmica.

Fig. 10.
D. Pau Gil y Gil.

Tot lo demés que va sortir de l'excavació de La Zaida, D. Pau Gil y Gil s'ho va guardar a casa seva esperant l'hora, que no venia may, de ferne alguna publicació. Era lo mateix que l'hi passava ab tots els seus tresors: manuscrits, documents, teles aràbigues y armes... ensenyantlos o amagantlos segons l'humor de cada dia. Nosaltres desseguida que va ser mort, vam tenir la fortuna d'adquirir la colecció dels seus vasos ibèrichs pel nostre jove museu de Barcelona. Ab aquesta compra la colecció de peces de ceràmica descobertes a La Zaida quedava definitivament salvada pel nostre país y recullida en dos museos espanyols.

Junt ab la vaixella ibèrica, D. Pau Gil tenia també

Fig. 11. — Colecció Gil. Núm. 1. Museo de Barcelona.

Fig. 12. — Colecció Gil. Núm. 2. Museo de Barcelona.

a casa seva molts vasos grechs pintats uniformement del negre y vermell que 's gastaven a les fàbriques italiotes del segle III. La majoría eren pateres planes, ab marques de palmetes y rosetes, y hi havia també un cràter y un kylix del mateix temps. En tota la casa de D. Pau Gil no vàrem saber trobar a la seva mort cap altre fragment de ceràmica grega, y això ens fa pensar que aquells vasos grechs podien haver sortit junt ab les peces ibèriques de La Zaida. No 's comprèn que un home com en Gil que segons diuen ho recullia tot, hagués llensat la terriça extrangera que per forsa tenia d'acompanyar els magnífichs vasos de la seva estació ibèrica.

Fora d'això no tenim cap altre senyal per aventurar una època que corresponguí a la vaixella de La Zaida. Aquí es quan se troba a faltar la serie dels motius decoratius que 'ns permeti fixar el valor cronològich dels productes de les fàbriques ibèriques. Els vasos devien sortir quasi sencers, no més esquerdats els grossos, com surten sempre els que han estat massa temps a sota terra. Ab paciencia es podien enganxar tots; desgraciadament en Gil va cambiar d'aficions y dels vasos maltractats s'en va perdre alguna pessa. Vetaquí no més els que queden sencers.

Fig. 13. — Colecció Gil. Núm. 2. Museu de Barcelona.

1. Museu de Barcelona, n.º 9, altura 39 cm., ample de boca, 34 cm. Publicat per Gascó, *Zaragoza artística y monumental*, tom. I. Perrot y Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité*, tom VI, pág. 940. Pierre Paris, *L'art et l'industrie etc.*, tom II, pág. 37. Es el vas que per la nota del llibre d'en Perrot y Chipiez va sugestionar a M. Paris l'estudi de la ceràmica ibèrica. D. Pau Gil el va guardar tot restaurat a casa seva fins a la seva mort. (Fig. 11.) Te una forma cilíndrica, ab dugues nançes aixafades que no podien servir ni per lligar la tapadora, ni per aguantar el vas. Es un dels detalls que 'ns fan creure que no podia fer un servey casolà, y que seria probablement una urna cineraria. La decoració grandiosa ocupa en una sola faixa tota la paret exterior del vas, y no està subjectada a cap ordre, ni a cap línia general de simetria, es l'última paraula d'una escola geomètrica, un *barroch* d'un art elemental. Cara anterior: Començant per la dreta s'hi veuen: *a)* Unes tiges cargolades en forma de crossa, resseguides ab una segona línia de contorn. *b)* Dos tiges mès grans doblegades formant un nus, ab unes segones curves plenes de ratllats dividits per triànguls. A dalt y a baix plantes estilisades omplint els buits. *c)* Dugues crosses contraposades ab un quadrat al mig.

Cara posterior. De dreta a esquerra: *a)* El motiu *c* invertit de la cara an-

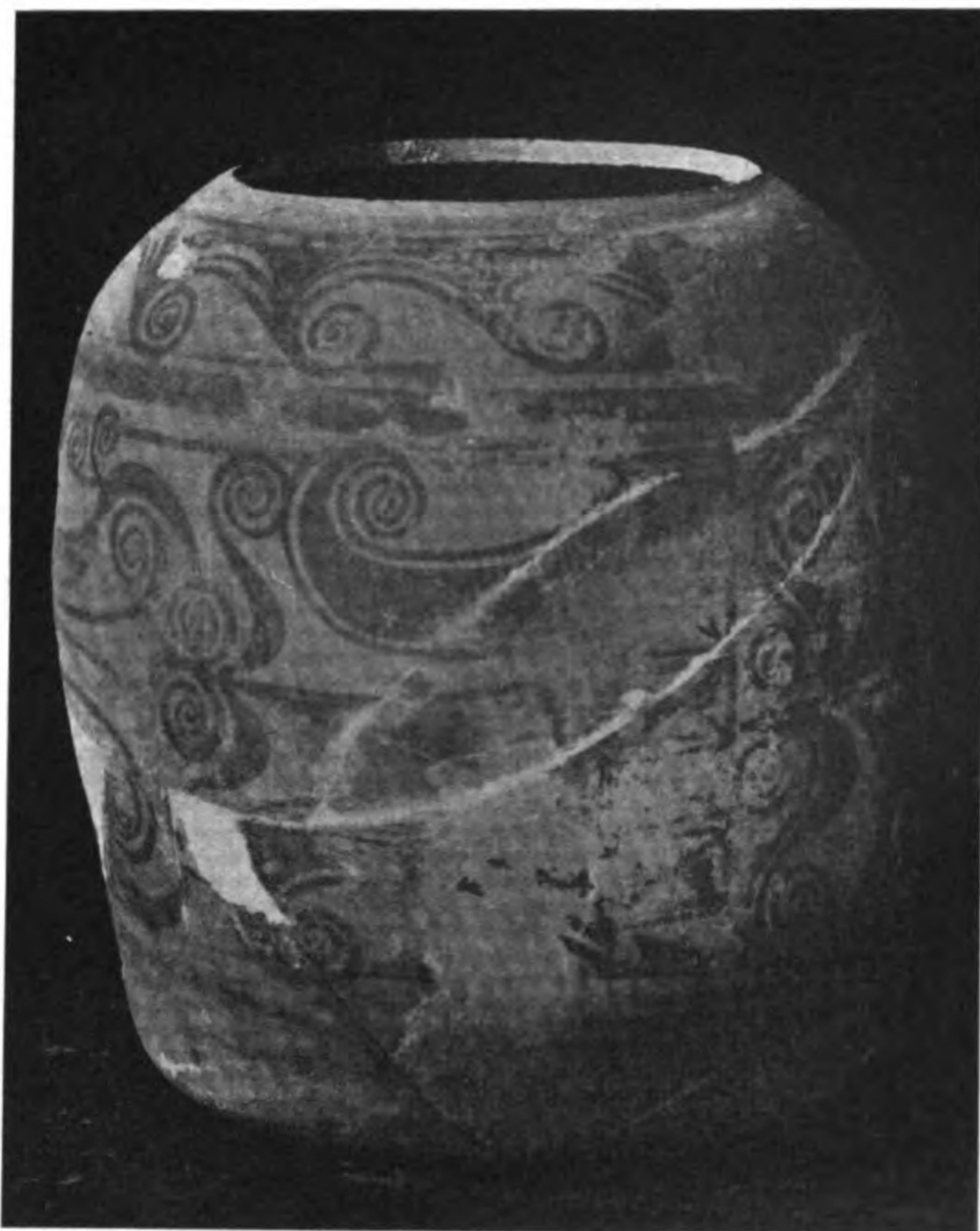

Fig. 14. — Colecció Gil. Núm. 3. Museu de Saragoça.

terior, de manera que formen un grupu simètrich. *b)* El mateix nus *b* de la cara anterior mès ample per acabar d'omplir l'espay que queda.

Hem de declarar que no comprenem lo que poden representar aquestes decoracions; devegades, mirantles molt, hi hem volgut veure l'estilisació dels tronchs tendres de les plantes fibroses, cargolats al moment d'anar a brotar. Apenes es compren perxò cap fulla, ni cap forma animal. El conjunt, de totes maneres, es d'un efecte inexplicable. Es l'art fanàtich de suntuositat y de riquesa, que acumula els elements y retorça les formes: potser vindrà de les decoracions floreals y marines dels vasos micènichs, però no 's pot negar que s'acomoda al sentiment estètich nacional que 'ns fa complaure en prolongar totes les decadencies.

2. Museu de Barcelona. Sense número. Alt. 41 cm. Ample de boca 40. Molt restaurat. Es pot dir que no existeix més que per la cara del devant. De la mateixa forma cilíndrica de l'anterior. No 's pot saber si tindria les característiques nances, enganxades a la paret com el vas n.º 1. Lo interessant es que va tot plè d'una decoració zoològica. En la cara anterior una tira de gossos, posats els uns sobre dels altres, perseguint un cervo. Es veu començar una altre tira de aucells. (Fig. 12.)

Cara posterior. (Fig. 13.) En queden tres fragments.

En el primer fragment s'hi veu un home tot nu, ab les mans sobre dugues ratlles, que no comprenem bé lo que poden ser: tant ens sembla que l'artista hagi volgut representar un home llaurant, com que aquestes dugues ratlles representin un bastó que ell aguanta ab l'una ma, y una fona que aguanta ab l'altra. A sobre del home s'hi veu encare el tros de la cua d'un aucell.

El segon fragment porta un toro, única representació ceràmica que nosaltres coneixem del toro ibèrich y el reste està ocupat per dugues faixes d'aucells.

A sota una ornamentació de motius vegetals estilisats, que trobàrem també en altres vasos de la mateixa procedencia.

El tercer fragment es un altre troç d'aquesta faixa inferior; y per fí, el quart es sumament interessant, perque s'hi veuen varis restes de figures humanes. Una d'elles es una figura d'home mutilada, com la del fragment primer, però més avall hi ha un cap de dona ab el pentinat típich de les esculptures ibèriques. Porta les rodes d'argenteria, com la Dama d'Elx y les estatues del Cerro de los Santos, o els petits bronzos de la colecció Vives. La dona alça el braç ensenyant una grossa ma desproporcionada, y enfront s'hi veu un altre braç y un altra ma, com si perteneixessin a un altre figura relacionada ab l'anterior. Les representacions humanes dels vasos ibèrichs fins avuy eren molt escasses. M. P. Paris apenes si reprodueix mitja dotzena de fragments ab un cap o una cama. M. Albertini, publica també cinch o sis fragments ab figures *(Bulletin hispanique* 1906-1907). Sembla que a Archena s'hi va trobar un vas ab el genet ibèrich, armat de escut y llansa com en les esteles. Ara es diu si en les escavacions de Numancia s'ha trobat quelcom de semblant, y d'Empuries ha sortit aquest any el magnífich fragment, propietat de D. M. Cazurro, que reproduim en la crònica d'aquest mateix ANUARI.

Fig. 25. — Colecció Gil. Núm. 4. Museu de Saragoça.

Però la decoració del vas Gil, de que estem parlant, ensenya moltes coses sobre la manera de representar els ceramistes ibèrichs la figura humana. Primerament, s'els veu dibuixar les formes ab una silueta de color uniforme, imitant la ceràmica grega de figures negres dels sigles V y VI. Després l'istil es també arcàich, tant per la forma del crani, com pel cos cenyit, marcant les anques, com pel contorn de les cames, y manera de expressar els moviments. Els artistes ibèrichs han copiat evidentment vasos grechs ab figures negres, com abans havien imitat les decoracions vegetals y zoològiques dels estils prehelènichs. M. P. Paris que no coneixia, al publicar el seu llibre [1] les decoracions

(1) *L'art et l'industrie de l'Espagne primitive*, t. II, pàgs. 36 y 37.

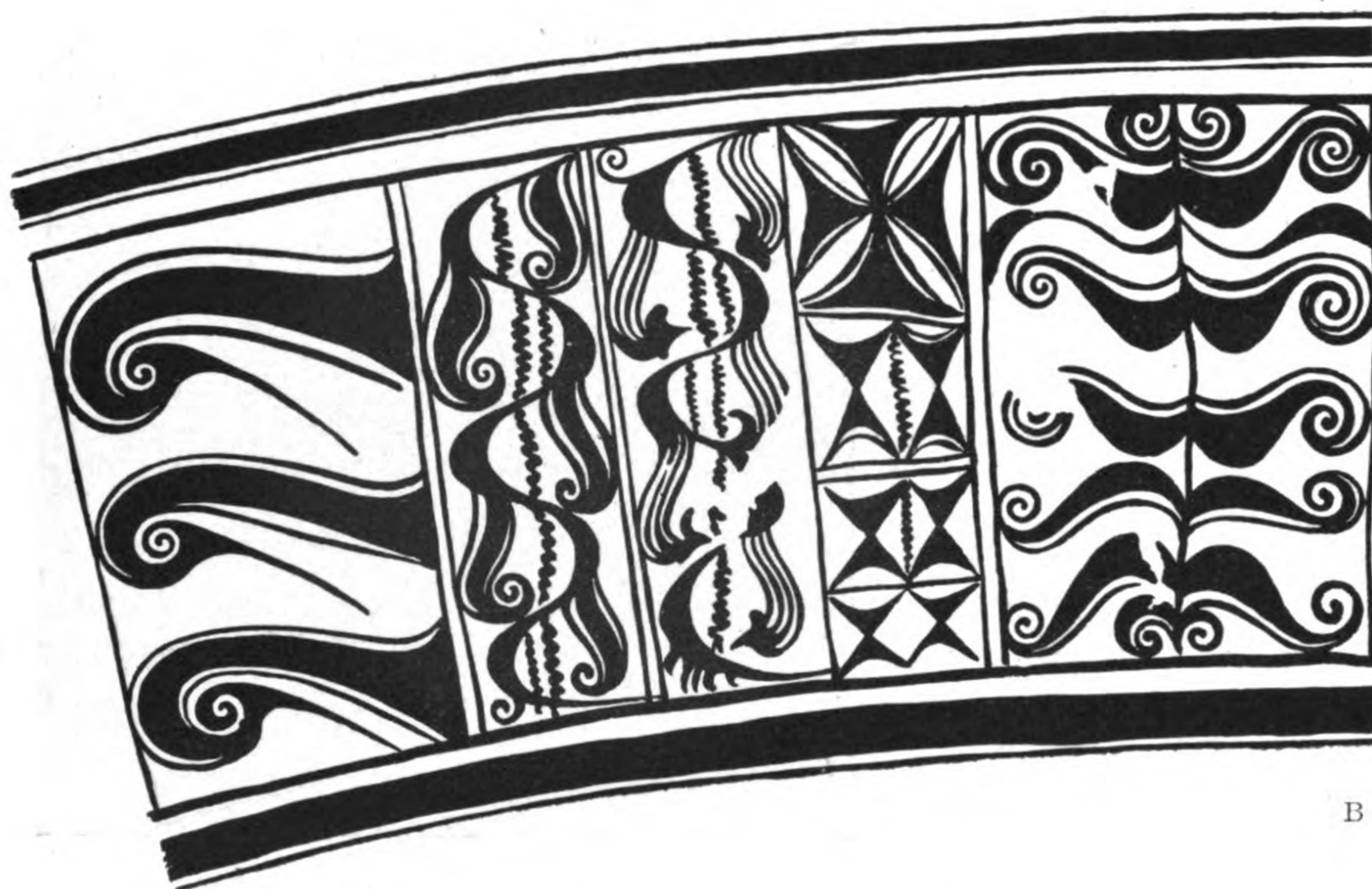

Fig. 16. — Colecció Gil. Desentrotllo de la decoració del vas núm. 4. Museu de Saragoça.

ibèriques imitades de la ceràmica de figures, tracta de explicar la resistencia dels ceramistes ibèrichs a deixar les seves espirals, cércols y ratlles, perque progressant tant ràpidament la ceràmica grega, comprenien que may podrien aconseguir als pintors grechs... y perxò tota la ceràmica de luxe de l'Espanya, diu ell, va venir de la Grecia. A nosaltres ens sembla que aquests vasos de la Zaida tant pel seu tamany com per l'art que demostren, senyalen l'esforç dels ceramistes ibèrichs de fer també peces de valor. A més fan veure, que si en les manufactures ibèriques hi havia una predilecció especial pels istils geomètrich y vegetal, no 's descuidava tampoch d'imitar els productes més moderns que arribaven de l'Atica.

Aquests fragments que formen el vas n.º 2 de la colecció Gil, fan veure encara com els pintors ibèrichs no sabien abandonar la divisió del camp, en zones verticals. Aixís coloquen les faixes d'aucells y gossos, els uns sobre dels altres, formant metopes, sense cap coneixement de la perspectiva, ni de l'art d'agrupar les figures, formant una escena pintoresca.

3. Museu de Saragoça. Sense numeració. Alt. 43 cm. Ample de boca 24. P. Paris, tom. II, fig. 178. Es una variant dels vasos de forma cilíndrica, tancats de la boca. Es un exemplar monumental, el més magnífich de tots els vasos ibèrichs que coneixem. Al coll té una faixa de meandres, molt caracte-

A

B

Fig. 17. — Colecció Gil. Desentrotllo de la decoració del vas núm. 4. Museu de Saragoça.

rístichs. A la panxa del vas, hi ha decoració feta ab tiges vegetals cargolades ab una rara habilitat. Tots aquestes espirals, recorden, els temes de decoració micenichs. (Pottier. *Vases antiques du Louvre.* A. 489.) Les formes es combinen sense cap eix de simetría ni horizontal, ni vertical; no més estàn interrompudes per unes estretes metopes llargues com les generatrius, y plenes, de triàngols apuntats, com en el vas anterior. La tapadora s'ajustaria a la forma curva superior. Reproduit en la fig. 14.

4. Museu de Saragoça. Sense numeració. Alt. 39 cm. Ample de boca 20. P. Paris, tom. II, fig. 178. De forma cilíndrica, igual als 1 y 2. Té la superficie exterior decorada, ab motius vegetals estilisats, distribuits en zones verticals o metopes de diferent amplada. No té nances, y es pot donchs, començar a mirar per qualsevol banda. Nosaltres donem d'aquest vas una fotografía del conjunt (Fig. 15) y el desenrotllo de la decoració pintada (Fig. 16 y 17), perque 's vegi com combinaven els seus temes els artistes ibèrichs. Ens escusem de descriure aquestes formes evidentment vegetals y de volguerhi reconeixer fulles de falguera tendre cargolades o plantes marines, o triànguls simbòlichs de la generació, reliquies de cultes egeus, supervivencies en la gramàtica ornamental de religions primitives, etc., etc. Tot això fa rodar el cap, y no ens explicaria res dels nostres vasos. Creiem que una mirada a

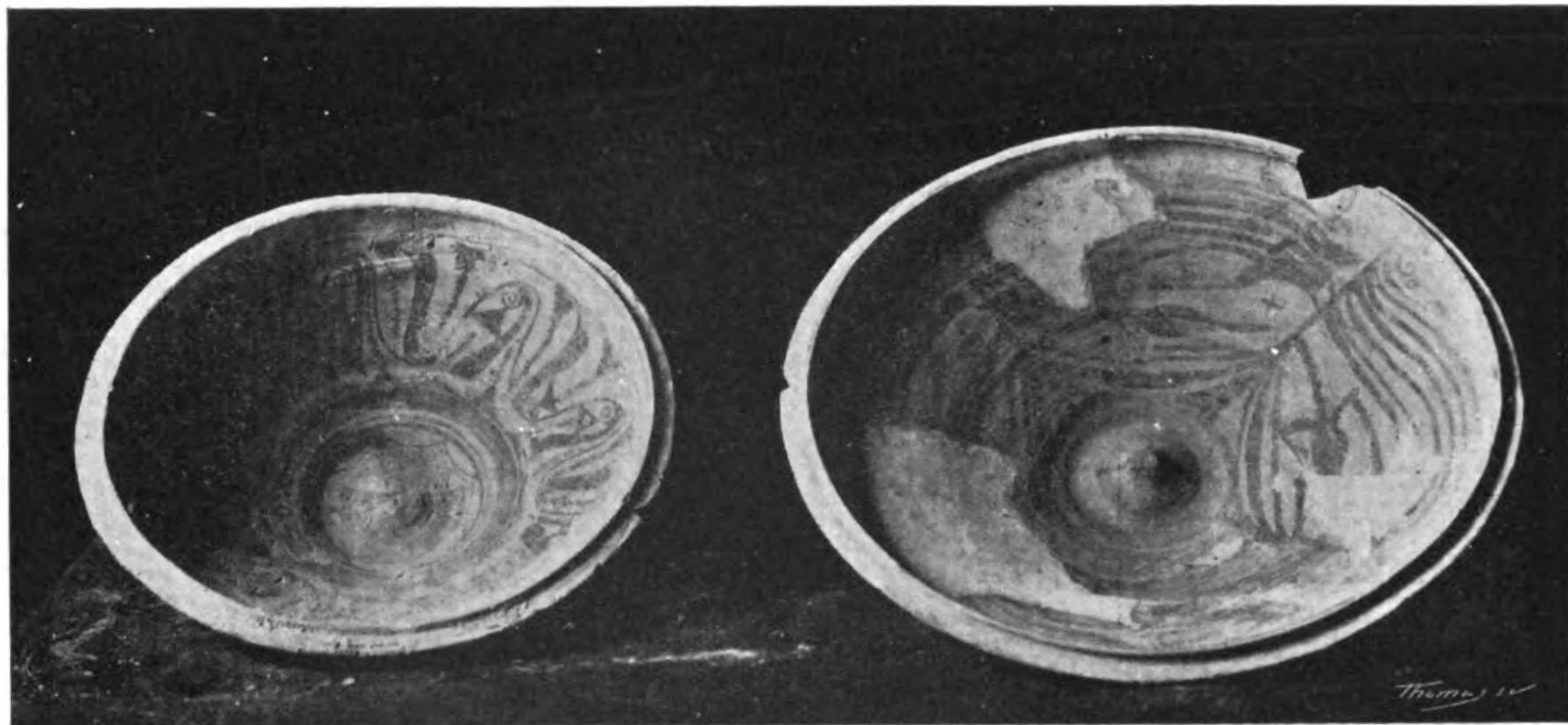

Fig. 18. — Colecció Gil. Vasos núms. 7 y 5. Museu de Saragoça.

n'els dibuixos servirà més que totes les nostres divagacions. A la boca del vas, hi ha una cresta circular per apoiarhi la tapadora. Nosaltres creiem que tant aquest vas com els anteriors servien d'urnes cineraries.

5. Museu de Saragoça. Sense numeració. Diàmetre 45 cm. Gran gibrell decorat no més en la superficie interior. Està dividit en quatre segments, que cada un d'ells els omple una gran fulla carnosa, com una fulla de nap. Els buits que queden son plens ab creuetes y els mateixos naps, dibuixada l'arrel graciosament. En el centre, un quadrat curvilini y al mig un círcol ab una creu, En donem una fotografia a la fig. 18 y el dibuix de la decoració a la fig. 20.

6. Museu de Saragoça. Sense numeració. Diàmetre 39 cm. Gran plat circular. Decorat en la superficie interior. La decoració en dugues zones, una de fulles carnoses, un altre de meandres; al mig el círcol ab la creu. En donem la fotografia a la fig. 19 y la decoració interior a la fig. 21.

7. Museu de Saragoça. Sense numeració. Diàmetre 35 cm. Tapadora decorada interiorment, reproduida en la fig. 19. Els dibuixos els donem precisos en la fig. 23. Creiem que la seva vista valdrà més que totes les nostres explicacions.

7 bis. Museu de Saragoça. Sense numeració. Diàmetre 35 cm. Tapadora decorada exteriorment ab motius geomètrichs y vegetals. Reproduida en la fig. 19, y els dibuixos decoratius en la fig. 22. Es una saborosa barreja de temes supervivents del periode prehelènich.

8. Museu de Barcelona. N.º 10. Diàmetre 21 cm. Tapadora ab la superficie exterior decorada de fulles d'eura, que semblen tretes d'un vas micènich. Reproduida en la fig. 24. En la part de dins té una marca ⩛

9. Museu de Barcelona. N.º 41. Diàmetre 24 cm. Tapadora ab la superficie exterior decorada de dibuixos radials. Reproduida en la fig. 24.

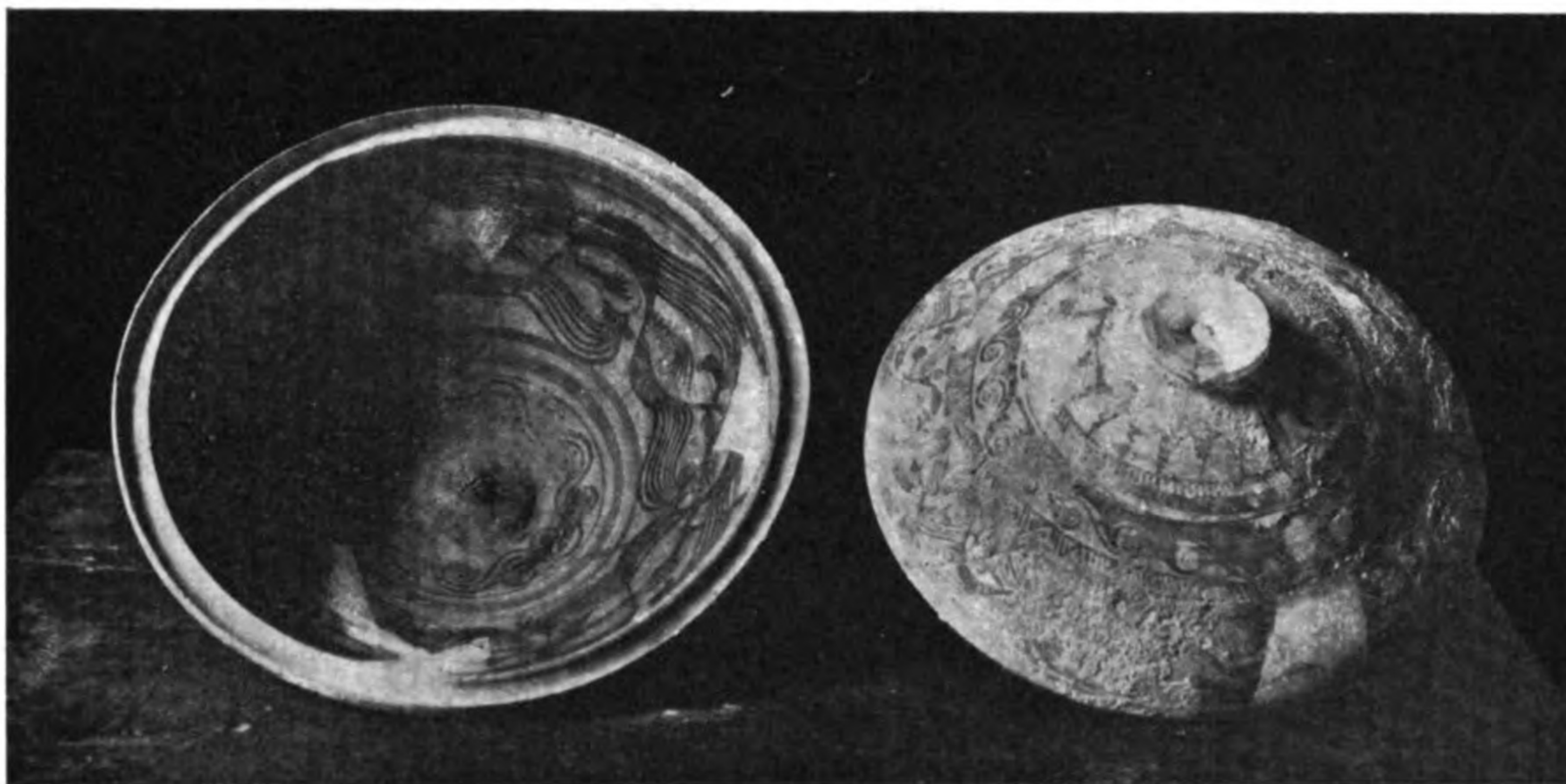

Fig. 19. — Colecció Gil. Vasos núm. 6 y 7. Museu de Saragoça.

10. Museu de Barcelona. N.º 42. Tapadora de 21 cm. de diàmetre. Reproduida fig. 24. Decorada ab els meandres enrotllats que hem trobat en el vas gran n.º 4 y que 's veuen també a fora de la gran tapadora n.º 7. Semblen més imitats de les formes prehelèniques, que de dibuixos de la ceràmica clàssica. *(My Kenische thongefaesse,* pl. II.) A la vora, una graciosa fulla de palma.

11. Museu de Barcelona. N.º 12. Diàmetre 19 cm. Tapadora semblant a l'anterior. Reproduida fig. 24.

12. Museu de Barcelona. N.º 17. Tapadora de 24 cm. de diàmetre. Reproduida fig. 24. Decorada ab les fulles carnoses que hem trobat en els vasos n.os 2 y 3 y en el gran plat n.º 5. Una mica restaurada. Té una marca al interior ///

13. Museu de Barcelona. N.º 46. Tapadora de 18 cm. de diàmetre. Reproduida en la fig. 24. No té més que ornamentació geomètrica.

14. Museu de Barcelona. N.º 95. Tapadora de 13 cm. de diàmetre. Decorada no més que ab unes pinzellades radials tot el vol. No en donem reproducció.

15. Museu de Barcelona. N.º 96. Diàmetre 10 cm. Petita tapadora decorada ab unes aspes curves radials. No en donem reproducció.

16. Museu de Barcelona. N.º 13. Cràter ab una sola nansa de forma quasi clàssica. Altura 21 cm. Ample de boca 16 cm. El coll està decorat ab un reticulat o tauler d'escachs de imitació clàssica. La panxa té una zona decorada ab semicírcols concèntrichs. Es curiosíssima aquesta barreja d'una forma clàssica y de motius clàssichs, ab els cercols típichs de la ceràmica ibèrica. Reproduit en la fig. 25. Molt restaurat.

Fig. 20. — Colecció Gil. Decoració del vas núm. 5. Museu de Saragoça.

17. Museu de Barcelona. N.º 94. Cràter semblant a l'anterior de forma potser encare més clàssica, perque el coll es lleugerament curvo y té dugues nances. Decorat no més ab línies ondulades. Falta tota la panxa y el peu. No ha sigut restaurat. No en donem reproducció.

18. Museu de Barcelona. N.º 45. Olla ab la boca més tancada. Alt. 15 cm. Diàmetre de la boca 10 cm. Reproduit en la fig. 25. Decorada l'espatlla del vas ab meandres.

19. Museu de Barcelona. N.º 44. Pot o gerro de 14 cm. d'alsada. Decorat ab dibuixos elementals fets ab traça, però sense fixarshi gaire. Reproduit fig. 25.

20. Museu de Barcelona. N.º 14. Copa cònica de 14 cm. d'altura. Es una forma típica d'aquesta ceràmica. La nostra fig. 25 la reprodueix cap per vall. Hi falta el peu. Decorada ab dibuixos com la tapadora n.º 7 en que 's veuen podromos de cignes y meandres. Reproduida en la fig. 25.

Fig. 21. — Colecció Gil. Decoració del vas núm. 6. Museu de Saragoça.

21. Museu de Barcelona. N.º 47. Alt. 15 cm. Copa de forma cònica com l'anterior. També li falta el peu. Els dibuixos son simples fulles d'eura. No reproduida en els nostres gravats.

22. Museu de Barcelona. N.º 43. Vas cilíndrich de 13 cm. d'altura per 18 d'amplada en la boca. Té la forma que el conde de Samitier ne diu de «sombrero de copa invertido». Relaciona aquests vasos menors, ab les grans peces, cilíndriques, núms. 1, 2, 3 y 4. La seva dimensió es la usual d'aquesta forma y es d'una conservació perfecta. Decorat no més ab semicírcols concèntrichs. Reproduit en la fig. 25.

Per últim els fragments hermosissims reproduits en la fig. 26, perteneixen a una barreja de trencadiça, que tenia D. Pau Gil també a casa seva, y que ni ell ni nosaltres hem sapigut restaurar. Ara, al museu de Barcelona porten els números 49, 59, 48 y 53.

Fig. 22. — Colecció Gil. Decoració del vas núm. 7. Museu de Saragoça.

El nostre objecte era no més publicar els dibuixos: ens fa peresa entrar en altres consideracions. Aquests vasos no necessiten ser comparats ab res, ni reflexar altres escoles artístiques: ells mateixos per sí sols, son prou interessants. Es veu una escola local a l'Aragó, produint explèndides ceràmiques, d'un art sever y decidit. Aquesta escola que té en el seu repertori ornamental, motius de les fàbriques llevantines y andaluses, es molt més sobria d'elements vegetals y animals y es complau més en la repetició de les zones y els temes decoratius. A més de les dugues estacions de Calaceit y La Zaida, hi ha la de Belmonte, explorada pel conde dę Samitier. Els exemplars d'aquesta última surten sencers y sembla que 's tracta d'una necròpolis. L'ornamentació es del mateix istil, sense vacilar: els meandres curvos, alguna faixa ab eures estilisades: junt ab els semicercols concèntrichs. A la ratlla de Castella, el Marquès de Cerralbo ja troba ceràmica que s'acosta més al tipo de Numancia, ab imitacions del Dipylon. Axís tindriem per ara: Una escola mediterrànea, que arriba fins a Narbona, una escola aragonesa, y un altra castellana. Sembla també que al mig-dia de

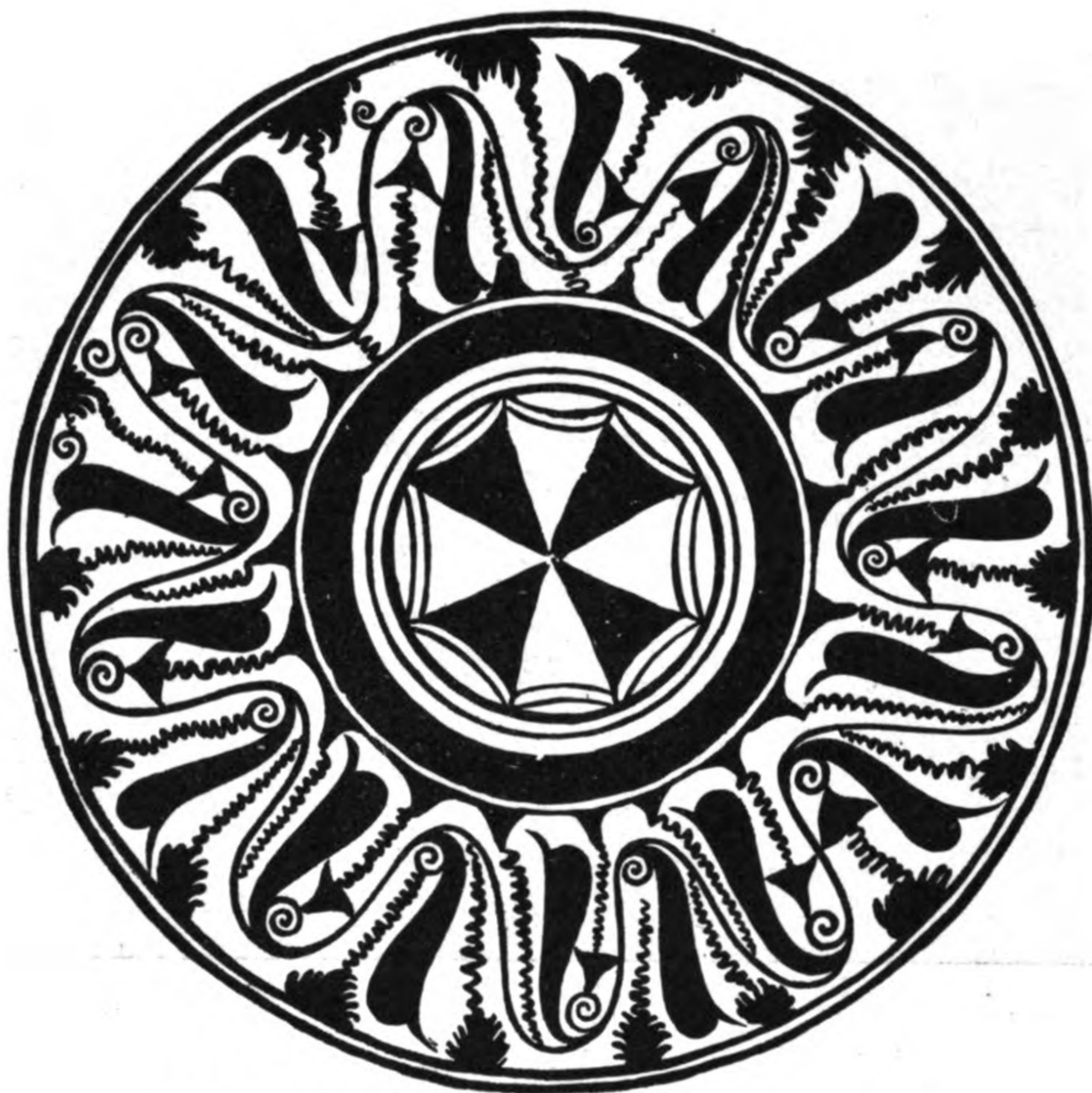

Fig. 23. — Colecció Gil. Decoració del vas núm. 7. Museu de Saragoça.

França apareix un tipo més simple de ceràmica ibèrica ab oramentació geomètrica, feta ab ratlles de llustre, sense pintar.

En quant a l'istil, l'imitació grega es evident en totes èpoques y en totes les oficines se segueixen fent productes derivats de les escoles prehelèniques, s'imita també la ceràmica arcaica del Dipylon, la grega de figures negres... es van traduint y barrejant els istils fins a l'època romana. La cronologia es lo més enredat. L'istil pot orientar, però no es suficient per fixar l'època de les nostres ceràmiques. Quant M. P. Paris va publicar el seu llibre, l'art prehelènich no era conegut més que per les coses micèniques, y ara ab les troballes de Creta la confusió es més gran. Tot lo ibèrich s'assembla més aviat ab lo minoà que ab lo micènich, y reculant els primers models, els origens de l'art ibèrich son cada dia antichs. La serie de datos cronològichs fins avuy coneguts positivament sembla ser aquesta. 1.ª Època romana: Un vas d'Elx porta a dintre una moneda romana; la ceràmica ibèrica abunda als campaments d'Escipio a Numancia. Com a datos incerts, hi ha el d'Ampuries, aon se troba barrejada la

8 9 10

11 12 13

Fig. 24. — Colecció Gil. Vasos núms. 8, 9, 10, 11, 12 y 13. Museu de Barcelona.

ceràmica ibèrica ab la grega y la romana en la mateixa capa. L'Albertini la troba a Elx, també ab fragments grechs y romans. Igual passa a Meca y a l'Amarejo y en mil altres llochs. 2.ª Epoca grega: A La Zaida (dato incert), es possible que la vaixella ibèrica anés acompanyada dels vasos campanians de vernís negre que guardava D. Pau Gil. A Belmonte tampoch es va trobar ceràmica romana. A Villaricos surten vasos grechs pintats de figures rojes, al costat de peces ibèriques. A Calaceit no 's troba enlloch ceràmica romana, en una mateixa càmara surten els vasos ibèrichs y els grechs italiotes; y es comproba la presencia simultànea en un altra part de fragments indígenes — y grechs pintats de figures negres. A Montlaures surt la ceràmica de figures negres al costat dels fragments ibèrichs. Així reculant, arribem fins al sigle VI, però l'istil dels vasos demana encara sempre més. Nosaltres no dubtem que 'ls navegants egeus, directa o indirectament, van portar terriça prehelènica aquí a l'Espanya y que un dia o altre surtirà. S'ha trobat a l'Italia (Dawkins, *Mycenian vases at Torcello)* no sabem si a Marsella; ¿perque no podia arribar a l'Iberia, aont hi ha una riquesa aixi de vasos que la reclama com a precedent? Tots aquests estudis de l'art prehelènich estàn començant, ¿qui 's tenia

16 18

19 20 22

Fig. 25. — Colecció Gil. Vasos núms. 16, 18, 19, 20 y 22. Museu de Barcelona.

d'esperar fa pochs anys de trobar lo minoà a la Grecia propia, lo micenich a les ciutats gregues de l'Asia, y fins a l'Italia y a la Galia? Tinguis present que quan s'han exumat els vasos ibèrichs de les estacions més importants: Archena, La Zaida, Elx, no hi havia ningú autorisat per reconeixer un fragment micènich o cretense vingut de l'altre banda del mar: el model al costat de l'imitació. El pagès que reventaba una necròpolis, quin cas n'havia de fer de un petit bocí blanquinós de terriça pintada... A Empuries, ciutat fòcea, seria estrany trobar rastres de la colonisació prehelènica, ni a Numancia ciutat de l'interior. Qui podria més aviat descobrir el primer vas micènich o cretense de l'Espanya, seria en Siret si no estigués tan abstret en comentar els símbols misteriosos d'aquestes arts primitives. Es a la costa llevantina que s'han de trobar els rastres de la vinguda dels vaixells prehelènichs, abans de la colonisació clàssica. En Roman a Ibiza ens sembla que va recullir ceràmica pre-

Fig. 26. — Colecció Gil. Fragments de grans vasos. Museu de Barcelona.

helènica. (*Los nombres é importancia arqueológica etc.*, lam. 18 y 19.) Al menys hi han uns fragments que ell no va saber calificar més que de *cerámica pelásgica.*

Si aquests vasos prehelènichs no s'han trobat a Espanya, no vol dir de cap manera que no 'n vinguessin. Tampoch s'han trobat fins are vasos arcaics de Rodes y de les isles, ni la ceràmica del Dipylon, imitada indubtablement per l'escola de Numancia. Els temes barrejats y naturalisats, van durar fins a l'època romana (fins als pintors de terriça daurada de Manises, podriem dir), però jo crech que ab temps y paciencia, arribarem a destriar l'istil de les capes succesives d'aquesta industria espanyola, que fa deu anys no 's conexia y que avuy ens arrisquem a ferla durar desde la vinguda dels navegants egeus, al sigle XII a. de J. C. fins al dia en que Escipio va construir els seus *castella* forts devant de Numancia.

SECCIÓ HISTÒRICA

NEGOCIACIONS DIPLOMÀTIQUES D'ALFONS III DE CATALUNYA-ARAGÓ AB EL REY DE FRANÇA PER LA CROADA CONTRA GRANADA (1328-1332), per JOAQUIM MIRET Y SANS.

JAUME II havia sentit un viu desig d'empendre seriosament la conquesta de Granada y portar a terme la total expulsió dels musulmans de la península ibèrica. La situació política en que 's trobava Castella, sens la qual no podia ferse semblant guerra, no afavorí la realisació de l'empresa. Les turbacions de la minoria d'Alfons XIè, desde 1312 y l'abatiment moral produit per la desfeta y mort dels infants Joan y Pere, prop de Granada, en 1319, impossibilitaven donar per part dels Castellans ferm adjutori als bons propòsits del rey d'Aragó.

Emperò, al conèixer aquella desfeta, volgué encara Jaume II pendre la iniciativa de la revenja y organisar l'acció militar per contenir promptament la osadía serraina. Demanà ab insistença al Papa la concessió de dècimes y altres medis extraordinaris y no la pogué atènyer. Fóu llavors que, descoratjat y malalt, celebrà un tractat de pau per cinch anys ab el Rey de Granada, Abdalà Ismael, en 1321, y 's decidí a fer preparatius per una expedició a l'illa de Sardenya, a l'objecte de pendre possessió de la terra que vintitrès anys abans li havia enfeudat la Santa Sèu. Son fill, l'infant Alfons portà a terme l'ocupació de l'illa, en 1324, y dos anys desprès fóu renovat per cinch anys més l'esmentat tractat de pau ab els moros de Granada, poguent el rey En Jaume morir sossegadament a Barcelona, el dos de novembre de 1327.

No obstant de que, com diu en Gimenez Soler (1), era una equivocació del nostre rey volguer esser director de la política contra Granada y cercarhi avantatges, perquè desde 'l tractat d'Almizra (1244), que marcà la partició de les terres de conquista y que no podia esser derogat, la Corona d'Aragó no res devia pretendre de l'Andalusia, el fill y successor de Jaume II, continuà encara les temptatives reconquistadores.

Alfons IIIè, al moment d'entrar a governar, començà a pensar en els projectes que 'l seu pare no havia pogut realisar y creient bonament que la presa

(1) *La Corona de Aragón y Granada*, en el *Boletín de la R. Academia de Buenas Letras de Barcelona*, número 26, abril 1907.

de Granada y la expulsió total dels musulmans devia esser una empresa general de tots els pobles espanyols, probà de donarhi impuls.

El Rey de Granada, sabedor de la mort de Jaume II, havia tot seguit demanat al seu successor la ratificació de la pau existent. Arribaren a firmar una pròrroga del tractat per altres cinch anys; emperò no tingué gaire durada, ja que 'l nou rey d'Aragó degué accedir a les solicitacions d'adjutori que li feu 'l de Castella, qui estava en guerra ab els granadins.

Alfons XI[é] de Castella, atacant fortament a Mahomet, rey de Granada, havia obligat an aquest a demanar socors al soldà de Marrochs. Aparegué llavors el perill seriós d'una nova invasió africana y això obligà al castellà a tractar facilitats y mijans de guerra ab el nostre monarca. Fóu pactat que l'exèrcit català-aragonès que anés contra Granada, podria passar per el territori de Murcia, que pertanyia a Castella, y que les viles, lluny de tancarli les portes, el reberien bé y li facilitarien queviures; y s'accordà també proibir a tota població d'abdós regnes tractar separadament y per son propri compte, pau ni treva ab els serrains. De manera, que 'ls dos Alfonsos, pactaren fer la guerra contra Granada, emperò sens determenar compensacions territorials, ni plan de campanya, ni contingent militar. Cada hu era lliure de fer la guerra com volgués y en el temps que estimés oportú (1).

El nou perill d'invasió dels africans, l'anada del soldà de Marrochs a Ceuta per preparar el pas cap a Espanya y les recents victories dels granadins sobre 'ls castellans, no solament despertaren temors y excitaren el sentiment religiós del nostre comte-rey, sinó també mogueren l'esperit d'altres prínceps de la cristianitat. El rey de França, el rey de Polonia y alguns senyors principals demanaren a Alfons III[é] participació en la croada que 's projectava.

«Cosa estranya, diu en Gimenez Soler; quan els espanyols havien solicitat »adjutori d'Europa per espulsar els alarbs, ningú havia vingut ni donat espe»rançes de venir; ara que la Reconquesta anava de vençuda y un esforç sol y »mancomunat de tots els espanyols podia acabarla, ara s'oferia 'l rey de Polonia »y altres senyors, el rey de França entre ells, com si la lluita sostinguda per els »habitants de la península fos cosa nova o inaudita o els perills majors que abans. »No puch atribuir aquesta atenció a les coses d'Espanya, més qu'a la ressonan»cia que degué tenir al extranger la mort dels Infants y les esperançes de dos »reis joves: el d'Aragó, qui s'havia distingit en Sardenya y el de Castella, qui »demostrava energies y esperit conquistadors.»

A mitjans del any 1328, Joan de Luxembourg, rey de Bohemia (2), trameté un missatger al nostre sobirà, oferint la seva cooperació per la guerra contra 'ls alarbs. Alfons III[é] li respongué que de moment no res podia empendres, per

(1) Giménez Soler, obra citada, *Boletín de la R. Academia de B. Letras*, n.º 27.

(2) Era nascut en 1296, fill del Emperador Enrich VII[é] y casat ab una germana del rey de França, Felip de Valois. Fou coronat a Praga, en 1311 y morí en 1346.

existir una dissensió fonda entre 'l rey de Castella y son parent Don Joan Manuel [1] y que una volta 's restablís l'armonia y s'efectués el casament de la germana del monarca castellà ab ell, ab el citat rey d'Aragó, tot seguit li comunicaria son projecte d'expedició militar, sempre abans de San Miquel (29 setembre).

Passat aquest jorn el rey de Bohemia, frisós per no rebre noves d'Espanya, envià un segon missatger, en Guillem *Pinchon*, qui manifestà a Alfons IIIe, que aquell estava preparat per venir a la guerra de Granada. Sembla que en Pinchon era clergue y secretari del rey de Bohemia y que no vingué sol, sino ab un altre missatger nomenat Enrich de Bomale.

Alfons IIIe, qui 's trobava a Tarazona desde 'l 22 de janer, tingué una conferencia ab Alfons XIe y celebraren el conveni a la primería de febrer. El dia 11 ja tornava a esser a Saragoça y el 13 escrivia als Concellers de Barcelona que fessin avisar als catalans qui eren en territori de Granada y Almería, que en sortissin depressa y 's posessin en punt segur, perque anava a començarse la guerra. Nostre monarca sentí remoures la sanch de Jaume Ier y dels antichs Comtes de Barcelona que portava y que se li havia ja manifestat dignament sis anys enrera en la conquesta de Sardenya. Prengué la empresa de Granada ab tant, y al començament ab major, ardiment y devoció, com el rey de Castella, y bé podem dir, després de llegir y estudiar tota la seva documentació, que durant dos o tres anys ne feu l'objecte preferent del seu pensament y de les seves ilusions.

Consignat en el conveni que 'ls pobles de Murcia li farien homenatge, sens perdre temps constituí ab data del 7 de febrer, a Don Jofre Gilabert de Cruilles, llochtinent de procurador en el regne de Valencia, per anar a pendre dit homenatge dels oficials y jurats del rey de Castella en l'esmentat territori de frontera, y en la lletra deia: «Esguardantes que entre las cosas que el muy alto »et muy noble don Alfonso rey de Castiella ha prometido a nos en razon de la »guerra que a servicio de Dios e acrecentamiento de la fe Catholica e abaxa»miento e estrunimiento de los descresientes daquella devemos fazer contra el »Rey de Granada e su tierra e sus gentes, es prometido por esto por el dicto rey »a Nos con jura, pleyto et homenage, que non consintra que Perlados, Maestros »de Ordenes, Richoshomnes nin Caveros, ni ciudades, castiellos, villas ó lugares »del Regno de Murcia ne de los otros regnos et tierras suyas ni los habitantes »en aquellas hayan o puedan haber en general ni en especial paç ni treuga con »el dicto Rey de Granada...» Y sabedor el rey d'Aragó de que Pedro Lopez de Ayala, *adelantado* del regne de Murcia per el rey de Castella, havia tractat ab els serrains, s'apressurà a escriureli que, «avemos entendido por cierto que »vos avedes dada treuga de quatro meses a los moros de Granada, de la qual

(1) La lletra del rey d'Aragó al de Bohemia està datada a Valls, 3 dels idus de novembre 1328.

»cosa nos maravalamos mucho porque es cuentra las posturas entre el muy »noble Rey de Castiella, muy caro ermano nuestro et Nos, agora en las vistas »que oviemos ensemble, en la ciudat de Taraçona feytas con jura et pleyto... »on vos requerimos que vista la present revocades et fagades revocar la dicta »treuga...»

Es innegable qu'Alfons III[é] començava la seva intervenció en l'empresa contra Granada ab completa bona fè y ab verdader esperit religiós y polítich, desitjós de fer de l'espulsió definitiva dels musulmans una obra general, no privativa d'un sol dels regnes cristians d'Espanya.

Reduit el nostre estudi de tan complexa empresa a les negociacions seguides per Alfons III[é] per obtenir la cooperació dels extrangers, anem a veure la resposta que aquest donà a la segona missatgería del rey de Bohemia.

Seguramet que llavors ja tenia nostre sobirà noves de que pensaven venir també 'l rey de França, el comte d'Hainaut, el de Juliers y altres magnats, ja que resolgué trametre un mateix embaixador a tots ells. Fóu aquest en Ramón de Melany, qui conexia molt bé la cort de França y la llengua, per haver estat embaixador de Jaume II, en 1327, tramès al rey Carles IV y que al retorn portà encàrrech especial d'aquest darrer de proposar el matrimoni de Carles d'*Uros* (Evreux?) parent y cunyat del citat rey francès, ab donya Violant, la filla més petita del nostre rey en Jaume. Als pochs dies de regnar Don Alfons, en el mes de novembre del mateix any (1327), en Ramon de Melany, anà per segona vegada á la cort de França per tractar diversos afers y manifestar que no essent possible acceptar pactes de casament de l'esmentada Na Violant ab el cunyat de Carles IV, per estar ja acordat son matrimoni ab el fill del Príncep de Tarento, proposés el casament del dit cunyat ab Constança, filla del rey Frederich de Sicilia, cosina del rey d'Aragó (1).

(1) La lletra d'Alfons III[é] al rey de França, deia que era son viu desig mantindre y consolidar els lligaments y amistat d'abdues cases regnants y que per resoldre diferents afers li trametia el *dilectum militem nostrum* Ramon de Melany, pregantli que donés crèdit a tot quant aquest li comunicaria. Y acabava ab aquests termes: «Et quia sigilla Regia nondum fieri feceramus presentes assueto sigillo quo antea utebamur jussimus sigillari (feia no més que vint dies de la mort del seu pare y no havia pogut encare ferse 'l nou segell). Datada en el Monestir de Santes Creus, on era Alfons III[è] per soterrar son pare, a 10 de les calendes de desembre (22 novembre 1327). Les instruccions donades al embaixador son les següents:

Informacio tradita dicto Raymundo de Melanno sequitur.

Memoria sia an Ramon de Melan que quan sera ab lo Rey de França e apres la acustumada salutacio li haura presentada la letra del senyor Rey Namfos de creença, que li deia proposar ab belles rahons et ab belles peraules en qual manera lo dit en Ramon era vengut al molt alt senyor Rey en Jacme de bona memoria, Rey Daragó pare del dit senyor Rey Namfós, per tractar matrimoni entre lo noble en Karles de Vros, parent et cunyat del dit Rey de França et la noble dona Violant, filla del dit senyor Rey en Jacme de bona memoria e sor del dit senyor Rey Namfos. E que jassia que al dit senyor Rey en Jacme plagues molt lo dit matrimoni per refermar et reintegrar lo deute de sanch et la amor qui eren et son entre la casa de Ffrança et la casa Darago, pero lo dit fet no poch venir a acabament axi com plahia al dit senyor Rey en Jacme et al dit senyor Rey Namfos, per ço quar ja era molt enantat ans quel dit en Ramon de Melan vengues en lo matrimoni dela dita nobla na Violant et del Dispot de Romania fill del princep de Taranto en lo qual ja lo senyor Papa havia dispensat per que lo senyor Rey Namfos pus en lo fet de la dita nobla na Violant nos poch complir la volentat que son pare et ell hi havien ha pensat de semblant matrimoni faedor entre lo dit noble en Karles et la nobla Dona Costança Regina de Xippre, filla del molt alt en Frederich Rey de Sicilia, germá del dit senyor Rey en Jacme et oncle del dit senyor Rey Namfós la qual lo dit senyor Rey Namfós te et ama axi com sa sor

Era, donchs, la tercera embaixada que s'encarregava a Ramon de Melany, en la cort de França, la que el Rey Alfons li donà el 26 de febrer de 1329, per tractar de la croada contra 'ls musulmans d'Espanya.

Aquesta vegada devia veures ab els reis de França y de Bohemia, ab el Comte Guillem d'Hainaut, ab Carles, comte d'Alençon, ab Robert, comte de Beaumont, ab Lluis, duch de Bourbon y ab els concellers y secretaris del nou rey de França, Felip de Valois, principalment ab Miles de Noyes, Jean de Viana, ardiaca de París y Andreu de Florencia [1].

Les credencials foren totes signades a Saragoça el 4 de les calendes de març (26 febrer 1329) y redactades en termes iguals, demanant que cada hú dels dits personatges y prínceps donés fè a les coses que 'ls manifestaria en Ramon de Melany [2].

A Joan, rey de Bohemia, qui no 's trobava a Polonia com indica en Gimenez Soler, sino a la cort francesa, li deia ademés nostre monarca que l'havien satisfet del tot les ofertes que en representació seva li havien estat fetes per el seu missatger Guillem Pinchon, y que era ja moment de posarles en execució; atorgantli protecció, guiatge y seguretat per tots els seus dominis y els del rey de Mallorca, quan passaria ab les seves gents per dirigirse envers Granada: «Cum »presenti carta nostra concedimus quod vos dictus Rex cum tota familia vestra »necnon vniversi et singuli equites et pedites tam crucesignati quam alii cuius»cumque condicionis existant qui vobiscum vel ad vos vel cum vestra familia »aut in exercitu et consorcio vestro sive per se venerint vel accesserint per ad»quisicione, impugnacione, offensione et guerreficacione Regis et Regni Granate »et gencium atque locorum Regis ipsius positis et possint venire ad omnes et »singulis civitatibus, terris et locorum nostris dominii a loco videlicet de Oriola »qui est ulterior versus dictum Regnum Granate usque ad locum de Salses et »eius terminum quem illustris Rex Maiorice consanguineus nostri carissimus

per que deu plaer al dit senyor rey de Ffrança de consentir en aquest matrimoni ab la dita Reyna qui es daquell matex Casal Darago.

Encara sia memoria al dit en Ramon de Melan que parle ab lo dit Rey de Ffrança de part del senyor rey Darago de la manera quels homens de Sanguessa del regne de Navarra han tenguda et tenen ab los homens del Real del regne Darago, faen dampnatges tots dies al dit loch.....

En aprés sia membrant al dit en R. de Melan de perlar al dit Rey de Ffrança sobre lo fet del Comtat de Pallars, lo qual es alou del senyor Rey Darago e lo qual te per ell en feu lo Comte de Pallars et en Roger de Comenge fa guerra en lo dit Comtat ab les gens del Regisme de Ffrança, e con lo senyor Rey Daragó sia apereliat de tenir a dret lo dit Comte a tots clams que dell haia lo dit R. de Comenge, que li plazia fer manament expres als senescals de Tolosa et de Carcassona que no donen leer que ab les gens del regne de Ffrança se faça guerra en lo Comtat de Pallars.

Aprés sia membrant lo dit en R. de Melan que recoman de part del senyor rey Darago al rey de Ffrança et a monsenyer en Luiç et a monsenyer en Karles de Vros lo fet del religios ffrare Bernat de Requesen, del orde dels preycadors, estudiant en Paris e que la recomendacio se faça per aquella manera quel dit senyor Rey Darago ha dit e informat lo dit en Ramon de Melan.

E per tal con lo segell Reyal no era fet, lo dit senyor mana aquests Capitols segellar ab lo segell antich acustumat. (Registre 562, foli 2.)

(1) Carles IV, rey de França havia mort el 1.er de febrer de 1328, sense fills. Fou succeit per son cosí germà Felip VI, ungit a Reims el 29 de maig del mateix any.

(2) Registres 541 y 562, folis 9 y 72, Arxiu de la Corona d'Aragó. Signaren com a testimonis les credencials, l'infant Joan, patriarca d'Alexandría y l'infant Pere, comte de Ribagorça y Empuries, germans del rey Alfons, els seus fills Pere, primogènit y Jaume, comte d'Urgell, y Pere, arquebisbe de Saragoça y canciller reyal.

»tenet sub directo dominio nostro... cum equis, equitaturis, armis, vasella, pec»cunia et aliis quibuscumque bonis et rebus vestris et illorum stare, morari »indeque regredi et redire salve tute pariter et secure.»

En Ramon de Melany, devia passar per Montpeller, y el rey l'havia recomanat a Guillem Ribera, mercader de dita vila. S'en portava trasllats del conveni celebrat a Taraçona entre 'ls dos sobirans espanyols, dels capitols de les ofertes fetes per el rey de Bohemia y de la resposta que hi havia donat el nostre. Alfons IIIe trameté al mateix temps al rey de Castella copia de les instruccions donades a Ramon de Melany per les negociacions [1].

Quan arribà a París en Ramon de Melany, en la segona quinzena de març, el rey Felip de Valois estava aposentat al Louvre. Se presentà an aquest y al rey Joan de Bohemia, y abdós li indicaren la conveniencia de concertar una entrevista o conferencia ab el rey d'Aragó, per resoldre tots los detalls de l'expedició contra Granada. Ademés el segón manifestà que volia abans de posarse en camí, obtenir del rey de Castella els mateixos privilegis y seguretats que li havia concedit el rey d'Aragó y que portaria molta gent.

Entretant que l'embaixador treballava ab gran afany per aplegar adherents per la croada, el rey de Castella mostrava poch entusiasme y els seus oficials no paraven de posar obstacles a la acció del rey d'Aragó. Aquesta acció, intervenció ó cooperació dels catalans y aragonesos en la conquesta de Granada inspirava recel y contrarietat a Castella, que creia era empresa que de dret li pertanyia exclusivament. Alfons IIIe se planyia de semblant obstrucció y per lletra de 19 d'abril manifestava a Alfons XIe que li trametia 'l Bisbe de Burgos per enterarlo de totes les dificultats. Ab altra lletra, dèu dies després adreçada a Pedro Lopez de Ayala, *adelantado* del rey castellà en la terra de Murcia, li expressà la sorpresa y indignació que li havia causat la seva estranya conducta, negantse a veures ab en Jofre Gilabert de Cruilles per acordar quants cavallers s'estimaven necessaris per guardar la frontera y per tractar de la restitució de mercaderies robades per vassalls de Castella a gent valenciana.

Y es que les rivalitats y antipaties entre 'ls subjectes d'abdues corones existien llavors ben senyalades y fondes. Quan els d'Oriola, vila que 's tenia per naturalment catalana, sapigueren les intrigues y la resistencia passiva dels de Murcia a fer la guerra ab companyia dels soldats del rey d'Aragó, volgueren respondre ab idèntica desconsideració y agror y 's negaren a fer al citat *adelantado* l'homenatge convingut en el tractat de Taraçona. Els d'Oriola donaven per escusa no haver rebut manament directe del rey d'Aragó per fer semblant acte, mes la veritat de la negativa era el desig de venjarse de la obstrucció feta per els castellans.

El rey d'Aragó procedia de bona fè y creia afavorir la sort y seguretat

(1) En Giménez Soler ha publicat la part important de dites instruccions.

de l'Espanya cristiana. No obstant de topar ab tanta resistencia passiva, no parava de dictar ordes per organisació militar d'aquella frontera, per la que devia començar la guerra contra 'ls serrains [1] y de fer preparatius y convocacions. Encara, ab data del mateix mes d'abril, tornava a escriure al rey de Bohemia, manifestantli la confiança de fer ben prompte la guerra ab companyia seva.

Emperò, aquest rey y el de França s'en anaven llavors de París envers Amiens, on devia el segon celebrar vistes ab el monarca d'Inglaterra. Del 6 al 11 de juny (1329) estigueren aplegats en Amiens Felip de Valois, rey de França, Felip d'Evreux, rey de Navarra, Joan de Luxemburg, rey de Bohemia y Eduart IIIe, rey d'Inglaterra; figuraven en la comitiva francesa el Duch de Borgonya, el comte d'Alençon y Robert d'Artois.

Creiem que en Ramon de Melany no 's mogué de París, on tornàren ben prompte 'ls reys de França y Bohemia [2], y que pogué conferenciar ab ells durant una mesada. El 13 de juliol escrigué desde París al rey Alfons, recomptantli 'ls tractaments ab dits sobirans; però, a les darreries del mateix mes, Felip de Valois sortí de la capital y consta que passà per el monastir de Loroux, en l'Anjou [3], y dies després per el lloch de Saint Remy en Varenne sur Loire [4]. Segurament que l'embaixador català anà llavors darrera de la cort, ja que 'l dia 26 del mateix juliol, era fora de París y desde 'l lloch de Bauche escrigué una nova lletra al rey d'Aragó, que té molt interés històrich. Porta la data incompleta y equivocada; es del dijous 26 d'abril, sense senyalar any y com en 1329 no fou dijous aquest dia 26, sino que això occorregué l'any següent, hi ha error manifest perquè es indubtable que la lletra es del juliol de 1329. Ho demostra tot son contingut, relacionat ab dues lletres del rey Alfons IIIe ab data completa de 15 y 28 d'agost del propi 1329, que son respostes a la den Melany, y també per parlar de la recent missatgeria den Teobalt de Barbasà al nostre sobirà, qui havia estat tramès per els senyors de Craon y Lebret en el mes de maig anterior, segons recomptarem més avant.

En aquesta lletra de l'embaixador hi trobem explicades les intrigues y dilacions per part dels dos sobirans, que volien entretenir les negociacions sens arribar encara a solució definitiva.

Comença recomptant la questió entre 'l Duch de Brabant y 'l Senyor de Foucamont, vassall del rey de Bohemia, y com havia aconcellat el propi Melany

(1) Desde Valencia escrivia ab data de 4 de maig: «Als feels seus los prohomens de Billena, de Pax, de Alcapdet et de Jumella &: Com nos haiam ordonat metre escoltes et talayes en aquexes partides tro al Canyadal, per ço a vos dehim et manam que entre tots los lochs demunt dits donets et metats dos homens en les escoltes et talayes desus dites; e axo non triguets en neguna manera com perill sia en la triga.»

(2) Tenim documents del rey Felip, datats a París el 21 juny y el 14 juliol 1329.

(3) La carta de franqueses y salvaguarda que atorgà a dit convent porta aquesta data: Actum in abbacia dicti monasterii de Oratorio in Andegavia anno domini M·CCC° vicesimo nono, mense julii.

(4) El document reial diu: Actum apud Sanctum Remigium in Varena super Ligerim, mense augusti, anno Domini MCCC°XX° nono.

al rey Felip que obligués al rey de Bohemia a sometreli al seu exàmen y resolució dita querimonia.

Sabedor Joan de Luxembourg del concell donat per en Melany al rey Felip, manifestà a l'embaixador català que profitaria d'aquella circunstancia per fingirse agreujat d'ell, devant del monarca francès, per haver sigut la causa de l'intromissió d'aquest darrer en una questió feudal que solament interessava als dos litigants y al senyor d'un d'aquests, o sia al mateix rey Joan; y que ab semblant simulació obtindria que 'l rey Felip no sospités res de les negociacions noves que en Melany y ell començaven sobre la seva cooperació a la croada.

Afegía en Melany en la lletra a Alfons IIIe, curioses noves d'aquells fets. Així que 'l rey de França tingué l'assentiment del de Bohemia per resoldre les diferencies entre 'l Duch de Brabant y 'l senyor de Foucamont, trameté al dit Duch dos missatgers, qui foren el cavaller Balduí de Roches y 'l clergue Gariganant, menaçantlo ab la seva enemistat si 's resistia a acceptar la seva mediació.

El rey de Bohemia havia sortit de París, a la primeria del mes de juliol, envers el comtat de Luxembourg y al moment de la partida digué a l'embaixador català que sospengués el seu retorn a la cort d'Alfons IIIe, perque aixís que fos resolt el conflicte entre 'l seu parent y vassall ab el Duch de Brabant, estaria tranquil y lliure per occuparse de la croada y donarli ja seguretats de la seva cooperació.

Segons referia encara en Melany, el rey Felip li havia demanat que li posés per escrit tot quant li havia manifestat verbalment per encàrrech del rey d'Aragó y que trobantse 'l dia de Sant Jaume en la missa del Palau reial, li digueren el Gran Condestable, qui era llavors en Raoul de Brienne, comte d'Eu y l'Amalrich, senyor de Craon, que 'l rey no li faria cap resposta sobre les negociacions de la croada fins passat alguns jorns. Aquests senyors y en Bernat-Ezi, senyor de Lebret, qui també 's trobava a la cort, preguntaren a Ramon de Melany quines concessions havia obtingut del Papa el rey Alfons IIIe en punt a indulgencies per els concorrents a la guerra de Granada. Com que també li havien preguntat si era certa la noticia que corria aquells dies d'haver els reis de Castella y Aragó pactat treuga ab el de Granada, en Melany manifestava a Alfons la conveniencia de que tot seguit escrivís al rey de Bohemia y a tots els dits senyors, desmentint aquella nova.

Sembla que en Melany y la Comtesa d'Hainaut, germana del rey Felip, prepararen un altra intriga, per evitar que 'l Comte, son marit, portés a realisació son desig d'anar a lluitar contra 'ls musulmans de l'Asia menor. Acordaren que 'l rey d'Aragó adreçés una lletra al Comte Guillem pregantlo d'anarsen a la guerra de Granada. La Comtesa volia encaminarlo a una aventura menys llunyana, perillosa y costosa que no la d'Orient [1].

(1) Vegis l'appèndix de documents, n.° I.

Alfons IIIe rebé a Valencia les lletres den Melany. El 15 d'agost respongué a la del 13 de juliol y 'l 28 del mateix agost a la del 26, que acabem d'explicar, manifestant esser molt content de la activitat y acert demostrats per en Melany y que espera procurarà evitar que 'l rey Felip insisteixi en demanar vistes o junta ab ell (ab Alfons) per tractar de la croada, perque aquest viatge per trobarse ab el sobirà francès li portaria gran destorb. Quant a les demandes fetes per el rey de Bohemia, Alfons IIIe oferia interessarse per que el rey de Castella li concedís seguretats iguals a les obtingudes d'ell, s'oposava a admetre molta gent estrangera a la croada y desitjava que 'l rey de Bohemia hi concorregués ab poca comitiva, però que aportés ab preferencia ballesters de cavall, perquè eren els més apropiats per lluitar ab sarrains. Aquesta comitiva, que no deuria passar de dos cents homens a cavall ab elms y quatrecents ballesters també a cavall tindrien part en els captius y bens mobles que 's guanyarien en la guerra. Desmentia ademés, Alfons IIIe, la noticia que corria d'haverse pactat una treva entre ell y el rey de Castella, ab el de Granada; accedia a escriure al Comte d'Hainaut, a prechs de la Comtessa, per induirlo a venir a la croada; manifestava no res haver obtingut encara del Papa en punt a indulgencies per la guerra y que seria convenient que 'l rey de Bohemia interposés la seva influencia per que Joan XXII accedís a la demanda feta. Li deia també a Ramon de Melany, en la lletra de 28 d'agost, que acabava de rebre la visita den Teobalt de Barbassà, missatger dels senyors de Craon y Lebret, conforme li advertia l'embaixador català en la seva lletra de 26 de juliol. Y finalment, se negava el nostre monarca a la petició del rey de Bohemia de celebrar confederació ferma y escrita ab ell, però que li conservaria sempre bona consideració (1).

Com menys necessaris creia als extrangers el rey d'Aragó més eren els qui se li oferien per la guerra de Granada. A mitjans de maig rebé lletra de Gastó, comte de Foix, presentada per els missatgers Bernat de Bearn y Arnau Guillem de Barbezà, manifestant son desig de concorre ab deu cavallers a la croada. Li respongué el 26 de juny, que agraia en gran manera ses ofertes (2). A la primeria de juliol rebia a un cavaller nomenat Adolfo, missatger de Guillem, comte de Juliers, oferint també son adjutori y li responia per lletra de 20 del mateix mes, dientli que estés preparat per venir, donchs s'acostava l'hora de la expedició contra 'ls alarbs (3). El dia següent escriví Alfons IIIe també a Guillem, comte d'Hainaut, sogre del citat Comte de Juliers, qui treballava també per cooperar a la croada; y li tornà a escriure, sempre desde Valencia, el 30 d'agost,

(1) Apèndix, documents n.s II y III.
(2) Lletra datada a Valencia, 6 calendes de juliol 1329. (Registre 521, foli 94.)
(3) Lletra datada a Valencia, 13 calendes d'agost 1329 (Registre 541.) Guillem, comte de Juliers, era fill de Guerau VI, comte de Juliers (Bélgica) y d'Isabel de Brabant, y estava casat ab Joana d'Hainaut, filla de Guillem el Bò, comte d'Hainaut y Holanda y de Joana de Valois, germana del rey de França. Per part de la muller era, donchs, el conte Guillem de Juliers, nebot del rey Felip de Valois.

manifestantse enterat y content de lo que 'l Comte havia tractat ab en Melany. Ab la mateixa data escrigué encara a Joana de Valois, muller del citat Comte d'Hainaut, mostrantli verdadera satisfacció per la decisió del seu marit de venir a la croada.

Una altre adhesió important rebé el rey d'Aragó de senyors extrangers, la dels richs y potents Amalrich, senyor de Craon (*Credonio*) y Bernat-Ezi, senyor de Lebret [1]. El primer havia escrit el 29 de maig, desde La Réole o Regle (Gironde) una lletra a Alfons IIIe, anunciantli que en representació seva y del senyor de Lebret li trametien el donzell Teobalt de Barbasà, per presentarli y tractar certes proposicions referents al adjutori que volien donarli contra 'ls granadins. En Barbasà arribà a Valencia y demanà que 'l rey senyalés lloch y jorn als dits senyors per unirse a l'expedició, que 'ls dongués seguretat y ademés jurisdicció civil y criminal sobre 'ls homens que portarien de França y que 'ls prometés que si durant la guerra necessitessin diners, hi hauria qui 'ls fés préstechs. El sobirà respongué que atorgava la seguretat; que també concedia la jurisdicció sobre 'ls homens que portarien si en el litigi o qüestió no hi tingués part cap vassall reial; y que en punt a manlléutes, si presentaven garanties o avals de mercaders de Tolosa, Narbona o Montpeller, coneguts a Barcelona, certament que trobarien préstechs.

Aquestes respostes verbals, les comunicà Alfons IIIe per lletra del 19 d'Agost als dits senyors de Craon y Albret, manifestantloshi ademés que en Barbasà li havia preguntat si era cosa segura 'l trobar queviures durant l'estancia en els territoris peninsulars y que donava paraula de que procuraria que 'ls tinguessin al mateix preu que 'ls cavallers de la terra. Emperò, en Barbasà havia demanat encare al rey d'Aragó, que fés que 'l rey de Castella permetés traure cavalls del seu regne per ells, en cas de tenirne necessitat al venir a la croada. Alfons IIIe, els digué que trameteria un missatger a Castella a demanar la concessió; y finalment, els senyalava la ciutat de Valencia y el dia primer d'abril de 1330 per reunirse. D'aquest acord s'en féu acta, signada el mateix 13 d'agost per el Rey y en Teobalt de Barbasà, figuranthi com a testimonis Bernat de Serrià, Ot de Montcada, Miquel Perez Zapata y Pedro Calderon [2].

En Teobalt de Barbasà, senyor de Marcellí, s'en tornà a França y temps después, desitjós de sapiguer si 'l rey d'Aragó persistía en començar l'expedició al primer d'abril, li escrigué en nom de molts senyors. Alfons li respongué per lletra de 28 novembre, de Valencia, que persistía en son voler y que continuava els preparatius.

(1) Amauri o Amalrich, senyor de Craon y Sablé, senescal hereditari d'Anjou, fill de Maurici, senyor de Craon, morí en 1332. Bernat Ezi, senyor de Labrit, Lebret o Albret, en la Guiena; germà de Bernat de Lebret, senyor de Vayrés. Abdós vivien encara en 1345.

(2) Registre 562, foli 86, Arxiu de la Corona d'Aragó, y Cartes reials sens data, d'Alfons III, n.º 3343. Altra copia en Registre 541, foli 13.

El 19 agost, nostre sobirà havia també comunicat per lletres separades a Carles, comte d'Alençon, germà del rey de França y a Joan, duch de Bretanya, que estava preparant la croada d'acort ab el rey de Castella y que agrairia molt llur adjutori (1).

No eren, donchs, guerrers y soldadesca lo que anava escàs, sino moneda per sostenir la guerra. Com els pobles estaven endarrerits y empobrits, era molt precís obtenir concessions de l'Iglesia, de delmes, benifets y indulgencies. A aquest efecte tant el nostre sobirà com el de Castella trameteren embaixadors al Papa. Per Alfons XIe hi anà Alonso Lope Tenorio y per Alfons IIIe, en Blasco Maza y en Garcia Perez de Carrion, tinentsegell de la reina. Els nostres, després de comunicar al Papa 'l conveni de Tarazona, devien exposarli la fretura de diners «per moltes affers et carrechs de messions qui al senyor Rey son esde»venguts dalcun temps a ença, axi per la conquesta de Sardenya com per la »solempnitat de la sua coronacio, com encara per satisfaccio de la anima del »senyor rey en Jacme pare seu et per raho del seu matrimoni que ara ha fet et »per altres moltes rahons». Devien demanar per dèu anys consecutius la dècima part de les rendes y fruits de totes les iglesies, monastirs, dignitats y benifets ecclesiàstichs, «comptadora segons veritat de la valor de les rendes et no segons la taxacio antiga»; emperò, si 'l Papa 's resistia a atorgar per deu anys la dècima, podien regatejarla, ab condició de no esser menor de tres anys. Mes, el rey d'Aragó donà encare altres tres interessants instruccions als embaxadors tramesos a Avinyó. Era la una, que si 'l Papa 'ls demanava que senyalessin data certa per començar la croada, que diguessen que no era possible fixarla. L'altra, que si demanava que 'l rey s'obligués a no pactar cap treuga ab els granadins sens consentiment dels bisbes, que tampoch hi accedissin. Y finalment, que en cas de voler obligar al rey a construir y dotar catedrals en certs llochs del territori que conquistaria del regne de Granada y a proibir l'estancia de musulmans en dit territori, «sia atorgat de les esgleyes Cathedrals; mas de no »romanir sarrahins no seria profitosa cosa, et sieli assignat eximpli del senyor »rey en Jacme antich que per manera de confederacio et de pacte mes que per »armes, conquerí lo Regne de Valencia. Mas finalment, la hon als fer no si pogués »sia atorgat» (2).

El Papa atorgà a la primeria del any 1330 igualment als reis d'Aragó y de Portugal, qui també havia entrat en la croada (3) que al de Castella, a tots

(1) Registre 562, foli 87. Joan III, Duch de Bretanya y vescomte de Limoges, tenia 44 anys d'edat y acabava de casarse per tercera vegada, ab Joana de Saboya.

(2) Registre 562, fol. 93. La data de les instruccions y de la credencial es de Valencia, 6 de les calendes de setembre de 1329.

(3) Per una lletra del rey d'Aragó al de Castella (Valencia, 3 novembre 1329) sabem que aquells jorns se li havia presentat en Lope Ferrandez, embaixador de Portugal qui anava al Papa, y en nom del monarca portuguès (Alfons IV) ratificà «las posturas e covinencias que fueron renovades et firmades en Agreda en estas vistas que fueron entre vos et nos, les quales renovastes et firmastes vos por el dicto rey de Portogal, et juró en nompne del dicto rey aquellas et nos end fizo pleyto et homenage... e nos dixo de parte del dicto rey que lo en-

tres anys de les dècimes, segons tasació antigua y ab obligació de fer cada monarca al menys una expedició militar dins les terres dels granadins cada any y concorreguenthi personalment. Com diu bé en Gimenez Soler, la concessió pontificia no fóu equitativa; donchs no podien esser igualment considerats els reis d'Aragó y Portugal, els qui no hi anaven a adquirir ni un pam de terra y tot el seu guany romandria reduit als captius y a alguns bens mobles, que no 'l rey de Castella, per qui seria tot el territori conquistat. Per aquesta raó, poch temps después (març de 1330), Alfons IIIe trameté una nova embaixada a Avinyó, per obtenir modificació de les concessions pontificies, sens la qual li era impossible pendre part important en la croada.

A la cort d'Avinyó hi havia la creencia o al menys la sospita de que 'ls reis espanyols may no 's movien per esperit religiós, sino solament per cobdicia y afany de guanys materials y per això eren rebudes ab fredor les peticions llurs.

Convençut desde bon principi nostre sobirà de que seria molt difícil obtenir del Papa una suficient concessió y desitjós per altra part de fer sens retard la guerra als granadins, ja havia pensat dirigirse directament a la clerecia dels seus Estats en demanda d'adjutori voluntari. Al efecte solicità del seu germà Don Joan, arquebisbe y patriarca d'Alexandria, per medi d'un missatger anomenat Calvet, que li convoqués a tots els prelats, abats y capitols catedrals per una assamblea que 's reuniria a Lleida. La lletra credencial y les instruccions donades al dit Calvet son de 7 de setembre (1). Aquest recurs tampoch donà bon resultat.

Haviem deixat al rey de França y en Ramon de Melany, en el llogaret de Beauche, el 26 de juliol (2); y haviem trobat al primer, en agost, a Saint-Remy en Varenne. Consta per un altre document, que Felip de Valois era el 6 de setembre a La Fontaine Saint-Martin del Maine (3). Pochs dies desprès era a Orleans y d'allí s'encaminà a Chartres. En Melany havia tornat a Paris, on rebé el 8 de setembre la lletra del seu rey, que ja havem esmentat, datada a Valencia 'l 15 d'agost; y en virtut de les indicacions que li feia escrigué al rey de Bohemia qui era en el Luxembourg y del qui s'havia separat en el lloch de Bouget (*Bouchet?*), prop d'Anjou. El rey Joan havia deixat la cort francesa per anar a resoldre les seves diferencies ab el Duch de Brabant. En Melany li manifestava que venia de rebre la resposta d'Alfons IIIe a les demandes que presentava el dit rey de Bohemia y que era convenient una conferencia, per lo que 'l pregava li senyalés dia y lloch, abans d'internarse en *la pregona* Alemanya, que

viava al Papa sobre los fechos empresos entre nos contra los moros de Granada... Nos dixo de vuestra part que vos semellava que era bueno que los mandaderos de todos tres nos los dictos reyes, demandassen en uno lo que avemos menester del Papa.» Aquesta unificació d'acció dels embaixadors s'efectuà realment en Avinyó.

(1) Registre 522, foli 158. Vegis l'apèndix de documents, n.º IV.

(2) Creiem que 'l nom *Bauche*, que posà en Melany en la data de la lletra de 26 juliol, es el petit lloch de Beauche, en el departament d'Eure y Loire, prop de Chartres. No es probable que degui reduirse ni al poblet de Bauche, de la Savoya, a 28 kilometres de Chambery, ni al de Beauce, departament d'Ille y Vilaine, prop de Fougères, ni menys encara al de Beausse, departament de Maine y Loire.

(3) *Ordonnances des rois de France*, per Lauriere-Secousse (París, 1729).

no gosava ell entrar en dita terra, donchs *es ben sabut que no va segurament per Alemayna quis vol.* Aquesta lletra del embaixador català era del 9 de setembre. El 22 rebia la resposta del rey Joan de Bohemia datada en la vila d'Aulon del comtat de Luxembourg, manifestantse aquest molt satisfet del rey Alfons IIIe y que ja havia abandonat el propòsit que tingué de entrar en Alemanya. Li senyalava, ademés, la darrera setmana del mateix mes (setembre) per trobarse a Paris, *en nostre Ostal.* Però, el rey Joan estigué no més que un jorn a Paris y per poder parlar llargament ab ell, se vegé forçat en Melany a partir també, sortint de la ciutat una hora abans y a esperarlo en el camí, en el lloch anomenat *el borch de la Regina* (*Bourg la Reyne*). Allí s'ajuntaren y anarense cap a Chartres, a la cort del rey Felip. Es molt curiós veure recomptada per en Melany la conversa durant el camí y com procurà que 'l rey Joan dificultés les vistes que 'l rey Felip demanava al rey d'Aragó, fentli veure que dites vistes no podien celebrarse sense qu'ell hi concorregués, *ell qui era començament de totes les faenes* y hon devien tractarse *les coses per ell mogudes* (la cooperació dels senyors extrangers a la guerra de Granada); y recordantli les grans despeses que ocasionen les vistes, en moments com aquells en que ell estava fentne tantes per les lluites y qüestions ab els Duchs de Brabant y Lorena y ab el Comte de Bar. El rey de Bohemia acceptà 'l consell den Melany y romaní molt content de la concessió de part dels captius y mobles que 's guanyessin en la guerra de Granada, que li havia otorgada el rey d'Aragó, accedint tot seguit a l'indicació d'anarhi ab ballesters de cavall.

Arrivaren el rey de Bohemia y l'embaixador català a Chartres els darrers dies de setembre o el primer d'octubre. Allí 'l rey Felip celebrava festes per el casament del duch Joan de Bretanya ab Joana, filla del Comte de Saboya, y en Melany ens ha recomptat la seva assistencia a un *gatge de batalla* entre dos jovens cavallers, un d'ells a peu y l'altre encavalcat, situantse nostre embaixador en el mateix cadafalch reial y essent consultat per Felip de Valois sobre quin dels dos justadors era mereixedor del premi.

A Chartres y el 4 d'octubre, rebé en Melany la lletra de que havem ja parlat, escrita per el rey d'Aragó, el 28 d'agost a Valencia. Poch pogué parlar ab el rey Felip dels afers de la croada y als tres o quatre jorns, entre 5 y 10 d'octubre el monarca francès partí de Chartres envers Orleans, per tenir la quinzena de Saint-Remy. Llavors el rey de Bohemia y en Melany s'encaminaren cap a Poissy y Paris.

El 13 d'octubre (1329), un divendres, en Melany escrigué llarga lletra al rey Alfons recomptantli tots aquets fets [1]. Ja estava datada a Paris y li manifestava com havia ab bones manyes obtingut suspensió de la marca o concessió de represalies contra 'ls catalans y demés vassalls de la Corona d'Aragó, feta

(1) Havem publicat aquesta lletra en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, volum II, plana 192.

per el rey Felip a Bernat de Mayllach, al qui havien pres dos naus en la illa de Sardenya temps enrera. Tots el que sabem els greus danys que les represalies causaven al comerç en aquella època, podem compendre la importancia pública y extraordinaria que tenia la noticia de suspensió o rellevació d'una marca decretada.

Comunicava igualment al seu sobirà en Melany, que tant el rey de Bohemia com els altres personatges qui volien concorrer a la croada, havien ja rebut y acceptat el desmentiment de la suposada treva dels dos monarques espanyols ab el de Granada (1); y que creia que ja cascun dels dits senyors se procuraria particularment les indulgencies pontificies, per que era millor que ell (el rey Alfons) se dediqués ab preferencia a obtenir del Papa les altres ajudes més importants. Y en darrer terme li manifestava que tant el rey Felip com els altres li havien senyalat el dia de la festa de Tots Sants per donarli definitiva resposta sobre la seva concorrencia o cooperació a la tan lloada empresa de Granada; y que, una volta rebuda la resposta empendria tot seguit el retorn a Catalunya.

En Melany en aquells dies creia fermament en la vinguda y ajuda del rey de Bohemia y del senyor de Craón y encara temia ab candidesa que tindriem massa extrangers concorrents a la croada. Poch podia presumir que després de tants oferiments y de tan parlar no 'n vindria cap.

No menys candidesa y bona fè manifestava 'l seu rey y senyor, Alfons IIIe. Les contrarietats no 'l desanimaven gens y continuava els preparatius segons la pobresa de mijans que llavors sofria la Corona.

A la primeria de novembre (1329) tractava encara d'armar galeres y deia per lletra a l'Escrivà de ració: «Com nos haiam ordenat de armar deu galees en»tre les quals ne haia IIII. leugeres a ops del benaventurat viatge de Granada, »per ço volem que encontinent regonegats totes les galees nostres qui son en »Barchinona e fetles adobar e prestats hi vos ou manlevats dalcun amich vos»tre... que encontinent sera pagat quan sapiam la quantitat... E no res menys »regonegats tota la exarcia et tems, segetam et armes quals que sien en lo »Darazenal nostre de Barchinona et veiats et fets triar aquell de que se pora »hom servir» (2.

Sembla que entretant en Ramon de Melany havia tornat de Paris, ab noves proposicions y observacions dels reis de França y de Bohemia y dels grans senyors qui havien ofert son adjutori per la croada espanyola. Aixi se comprèn d'una lletra del nostre sobirà al de Bohemia, escrita a Valencia el 29 de desembre, on diu haverse enterat dels seus proposits al retorn den Melany (3). Si realment fou a Valencia en Melany, degué ferhi curta estada,

(1) Les lletres dirigides per el rey d'Aragó al de Bohemia y al Comte d'Hainaut, desmentint la noticia d' haver fermat treva ab els serrains, estaven datades a Valencia, 3 de les calendes de setembre de 1329. (Registre 541, foli 11.)

(2) Lletra datada a Valencia, 11 novembre 1329.

(3) Registre 562, foli 79.

perque es ben cert que a les darreries de febrer de 1330 era altra volta a la cort francesa.

Llavors hi anà també un embaixador de Castella y Portugal, en Lope Ferrandez Pacheco, conceller y merino major del monarca portuguès. El dia primer de març, el rey d'Aragó escrigué desde el monastir de Santes Creus al rey Felip de Valois, recomanantli aquell missatger, que 'l devia informar plenerament de tot (1). Emperò, ja no era possible a Alfons IIIe complir la promesa feta mig any abans, de començar la croada el dia primer d'abril. Ni tenia diners, ni estol organisat, ni menys encara acordat un plan de campanya ab el rey de Castella. Es veritat que tampoch hagueren pogut presentarse en l'esmentada data els reis de França y Bohemia, ni a la major part dels senyors extrangers qui tenien oferta la cooperació. Fou, donchs, allongada la convocació del exèrcit fins a l'any vinent, per a la primavera de 1331.

Per això, al rebre 'l rey d'Aragó a Guillem de Montargis, missatger den Bertran de la Illa (2), qui oferia també concorrer a la guerra de Granada, a les darreries de febrer, li fou precís manifestar clarament que tot estava sospès per raó de les dificultats sobrevingudes en Castella. Y així ho escrigué el rey al dit senyor de la Illa, el 2 de març (3).

A part dels obstacles sobrevinguts aquí, havien arribat lletres del rey de França demanant l'allongament de la croada; y repetí verbalment aquesta petició y exposà les causes en Joan Eximenis d'Urrea, al tornar de la cort françesa, en el mes d'abril de 1330. Per aquella terra ja feia uns dos mesos que corria la veu de que Felip de Valois demanava 'l dit allongament, y a primers de març escrigué 'l Comte d'Hainaut a Alfons IIIe preguntantli si era cosa certa. La resposta, escrita a Barcelona, el 29 març, començava així: «Vestram recepimus »litteram continentem vobis fuisse datum intelligi quod nos ad preces illustris »Regis Francie carissimum consanguinei nostri intendebamus suspendere hoc »anno a prosequcione guerre quam contra incredulos catholice fidei facere per»sonaliter...» Y acabava prometent que sens cap més suspensió, la croada tindria lloch en el mes d'abril de 1331.

El mateix dia (29 març 1330), Alfons escrigué també al seu embaixador a Paris, en Ramon de Melany, donantli noticia de la lletra rebuda del Comte d'Hainaut y de la resposta que li feia, confermantli l'allongament: «intendimus »esse in frontaria Granate in medio mensis marcii vel ad longius et infallibiter »prima die aprilis anni proxime futuri, cessante dificultatem et dilacionem qua»cumque intendentes tamen interim galeas armare et miliciam ad frontariam »destinare» (4).

(1) Registre 532, foli 61.
(2) Bertràn Jordà, senyor de la Illa (departament del Gers), fill de Jordà V, y casat ab Isabel de Lévis, senyora de Saissac, morí en 1348. Fou un rich baró de la Gascunya y un notable militar.
(3) Lletra datada al Monastir de Santes Creus, 6 nones març 1330; registre 532, foli 63.
(4) Registre 562, foli 80.

Un senyor extranger que no havia fet encara cap oferiment fou l'unich que o impacient o ignorant la suspensió de la croada vingué a Barcelona, disposat a anarsen a Castella a fer la guerra contra 'ls moros d'Andalusia. Era aquest en Galter, senyor d'Enghien, qui 's presentà al nostre sobirà a la primeria d'abril. Alfons IIIe, el feu acompanyar a la cort de Castella per el seu porter Felip Monge, ab una lletra pera Alfons XIe que deia: «Salut, como a rey que »amamos de coraçon et de quien fiamos mucho et por a quien querriamos tanta »vida et salut como por a nos mismo, Rey hermano fazemos vos saber que el »noble don Galter senyor de Anghien, viniendo de las partes de Alamanya, par»tiendo agora de nos se va enta la frontera de los moros por servicio de Dios et »vuestro, por que rey vos rogamos que el dicto Galter ayades acomendado et lo »recibades benignament por honra nuestra et le fagades fer aquella honra que »sea conveniente a vos et a ell» (1).

Alfons XIe y els castellans se preparaven per fer tot sols operacions militars contra 'ls granadins durant la pròxima primavera y estiu, que era en realitat lo que desitjaven, donchs, no veien ab bons ulls la cooperació catalano-aragonesa, ni la francesa. El nostre sobirà no sapigué encara endevinar aquella gelosia barrejada ab egoisme y mentre anunciava la suspensió de la croada als francesos, tenia la magnanimitat o potser millor dit l'innocencia de cooperar en la manera que podia a les dites operacions dels castellans. Per lletra del mateix mes (abril 1330), manifestava ab satisfacció a Alfons XIe com li donaria adjutori: «Bien creyemos quel Almirante et Lope Ferrandez faularon con vos »de parte nuestra de las razones que han embargado nuestra entrada a tierra de »moros oganyo; empero, nos queriendo servir a Dios e fazer ayuda a vos, faze»mos armar galeras para guardar la mar. E otrossi, enviamos a la frontera los »de las ordenes de nuestra tierra et el vizconde de Cabrera con companya de »nuestra casa et vase de camino pora Orihola.»

Efectivament, el rey de Castella feu durant els quatre mesos de l'istiu de 1330 una fructífera campanya, prenent als serrains algunes viles y castells y aplegant no poch profit; y el rey d'Aragó envià desinteressadament per ajudarlo cinch galeres, comanades per l'almirall català Bernat Cespujades, a l'estret de Gibraltar, mentre feia situarse a Oriola al Castellà d'Emposta, capdill dels Hospitalers y al vescomte de Cabrera, on foren mal rebuts per els vassalls de Alfons XIe, negantloshi l'estada á Lorca (2).

La gran ansia del rey d'Aragó era cercar diners, nervi de la guerra, y no sabent on trobarne, volgué intentar novament la millora de les concessions que li havia fet el Papa. El 21 de març, donà instruccions a Bernat Jordà, embaixador que anava a Avinyó, per reclamar que les dècimes atorgades ho

(1) Registre 541, foli 48. Data de la lletra: Barcelona, 19 abril 1330.
(2) Vegis en Gimenez Soler, *La Corona de Aragón y Granada*, en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, volum IV, plana 166.

fossin de totes les rendes eclesiàstiques y no segons la taxació antigua, sino segons l'actual (1). La gestió den Jordà fou poch afortunada; emperò, obtingué moltes indulgencies per els croats qui concorreguessin a la guerra y que 'l rey Alfons y 'ls barons prenguessin solempnialment la creu 'l dia de Corpus Christi. A les darreries d'abril ja tenia nostre sobirà noticia d'aquestes concessions de molta fantasia, però de poca utilitat per el sosteniment de la host y les galeres.

Per donar compliment a les condicions imposades per Joan XXII, convocà 'l rey d'Aragó a molts cavallers y prelats per la festa citada del Corpus, en la ciutat de Lleida, y allí reberen ab solempnitat la creu, de mans del patriarca d'Alexandria, germà del monarca. També hi concorregueren els dos altres germans, Pere, comte de Ribagorça y Ramon Berenguer, comte de les Montanyes de Prades (2).

Alfons IIIe seguia simultàniament un altre negociació ab la Cort pontificia, per procurar la pau o al menys una treuga entre son cosí Frederich, rey de Sicilia y Robert, rey de Napols, y sembla que 'l Papa estava descontent del nostre sobirà per no haver treballat ab promptitut y verdader interés per aital concordia. Alfons IIIe havia tramès a Avinyó per tractar de dita pau a un frare predicador anomenat G. Costa, a la primeria de l'any. En Costa tornà ab aprobació del Papa, però 'l rey no 's curà ja de l'afer, esperant que al seu germà, l'infant Pere, comte de Ribagorça, li vingués bé d'anarsen a Avinyó a enllestir la negociació de Sicilia. Al cap d'avall, convençut de que l'infant no aniria a la Cort pontificia, resolgué Don Alfons a la primeria del mes de maig, trametre com embaixador especial per aquest afer al Papa y al rey de França, al seu conceller Ferrer de Canet. El rey d'Aragó pensava que per assegurar la pau entre Frederich y Robert era necessari també obtindre 'l consentiment del rey de França. Les lletres de creença adreçades a Felip de Valois, a la seva muller, la reina Joana, al Comte d'Alençon, al Duch Lluis de Borbó, a Mile de Nohiers, conceller reial, a Andreu de Florencia, altre conceller y a Martí d'Ossars, tresorer del monarca, estaven datades a Barcelona, el tres de les nones de maig 1330 (3). Es de pensar donchs, que l' idea que 'l Papa tenia de la poca voluntat d'Alfons IIIe per procurar la pau de Sicilia segons les condicions que ell indicava, presumpció y ressentiment que alimentava encara Joan XXII al rebre 'l

(1) Registre 541, foli 44. Data de la credencial: 12 de les calendes d'abril de 1330, a Barcelona.
(2) El Rey estigué a Lleida desde el 23 de maig fins el 19 de juny (1330).
(3) Registre 562, foli 127. En les instruccions donades a Ferrer de Canet se deia: «E com lo rey Daragó »occupat per grans negocis no li pogués de mantinent fer resposta, lo dit Sant Pare li tramés altra vegada los »Capitols per lo dit en F. de Canet; e la raó per quel rey ha tant leguiat de fer li resposta es per quel rey pen»sava com axi ere acordat, quel Infant en Pere anas lavors al dit rey de França et per ell o per lo dit en F. de »Canet, qui devia anar ab ell en Ffrança, li faes saber la dita resposta, passant per lo dit Sant Pare linfant o »el dit en F. de Canet. E com lo dit Infant per occupació dalcuns afters, haia haut a leguiir et per conseguent »lo dit F. de Canet, per ço la dita resposta ses tan leguiada.»
En Canet devia demanar també a Felip de Valois que no exigis de moment del rey d'Aragó pagament de la indemnisació acordada per unes represalies d'una nau den Bernat de Maillach, que havia estat presa en Sardenya, ja que 'ls preparatius de la croada contra Granada l'havien empobrit.

nou embaixador d'Aragó, frare Bernat Jordà, fou una de les causes del poch èxit de la negociació y de que s'escatimessin les concessions per la croada.

Entretant, els reis de Castella y Portugal havien accordat empendre per son propi compte també negociacions ab el rey de França, prescindint de l'embaixador català Ramon de Melany. En abril o maig, aquells dos monarques s'ajuntaren en Fonteguanaldo, y resolgueren trametre a Paris l'almirall portuguès Manuel Pissague. El rey de Portugal ho comunicà al d'Aragó y 'l pregà de recomanar l'almirall al rey Felip de Valois. Alfons IIIe, sempre noble y ben intencionat hi accedí tot seguit. El 14 de juny, respongué ab els següents termes al sobirà de Lusitania: «Rey, sàbet que viemos vuestra carta en que nos fiziestes saber que agora en estas vistas que fuistes vos et el rey de Castiella en »Fonte guanaldo, acuerdastes vos el dicto Rey que en vuestras tierras posasedes »defesa... en como acuerdastes vos el rey de Castiella que era bien de mandar »al rey de Francia Manuel Pissague vuestro almirante porque es hombre que »fué ala en tiempo del rey vuestro padre (*Don Dionís*), con vuestro recaudo »porqué un su ermano vive con el rey de Francia y es de su consello et de su »faubla, al qual el rey de Castiella diese su carta de credencia por el rey de Fran»cia que creese de vuestra parte el vuestro almirante. Ont Rey, entendidas »todas las sobredictas cosas... toviemos por bien que si el dicto almirante vues»tro viene acá a nos quel daremos nuestra carta de credencia el enformaremos »sobre los affers, que tal carta non dariamos a hombre que no conosciese»mos...» (1) No tenim suficients proves per dir si era aquella embaixada un intent dels castellans de pendre la direcció de les negociacions ab els extrangers al rey d'Aragó y procurar atraure l'adjutori d'aquests directament. Sabem, emperò, que en Ramon de Melany continuà essent el verdader director y 'l més considerat a la cort de França.

Nostre sobirà ja havia près ab gran pompa la creu, però la fretura de moneda no l'havia poguda fer cessar. Demanava a tot hom y no res aplegava. El 20 de juny trameté a Sardenya el seu familiar y escrivà en Climent de Sala-

(1) Registre 523, foli 40. Data de la lletra, Lleida, dijous 14 de juny 1330. L'estimació y deferencia del rey d'Aragó envers son cunyat el de Castella se veu bé en la següent lletra:

Al muy noble et muy honrado don Alfonso por la gracia de Dios Rey de Castiella... Don Alfonso por aquella misma gracia Rey Daragón... salut como a rey que amamos de coraçon et de quien mucho fiamos et por a quien querriamos tanta vida... Por que sabemos que de nuestro buen estamiento et de la muy noble Reyna Daragon ermana vuestra et muy cara muger nuestra tomaredes gran plazer, por esto vos fazemos saber por la present letra nuestra que nos et la dicha Reyna por la gracia de Dios somos sanos et alegres cobdiciando de vos a saber esto mismo; porque vos rogamos que vos a goyo et a plazer nuestro nos fagades el vuestro buen estamiento cada que podredes a saber, ca esto sea cosa que plazera muyto a nos. Et ahun vos fazemos a saber que por que sabemos que vos deleytades muyto en feyto darmas vos enviamos lo que faze por al trempo. E a saber dos siellas franzesas et una muy buena loriga et faldas et mangas et barbuda et dos pares de camberas et de cuxotes et dos pares de guantes de landas et quatro manguetas de lança et un batente con barbuda et con chimera Et II. maças e tres brotxes con esmaltes a senyal vuestro. una espada guarnida de plata et tres gubetes, dos de panyo blancho et uno de panyo de seda et unos sobresenyales de cavallo et una carga de especias confitas. Las quales todas cosas vos enviamos por Bort de Molina, hombre de buen solar et de nuestra cambra. Por que vos rogamos quel dicho Bort ayades en vuestra convenda, ca sabet que ha grant talant de servir vos et es hombre que lo sabra muy bien fazer. Dada en Barçelona XIIII dias andados del mes de mayo en el anyo de nuestro senyor M.CCC.XXX.

vert, per recullir diners d'aquella terra, manant a l'administrador general de la illa que presentés el missatger, ab el trasllat de la concessió pontificia d'indulgencies, als arquebisbes de Caller, Arborea y Torres y que entre tots fessin un bell donatiu per la croada. El resultat fou insignificant, perque la Sardenya empobrida per les guerres y revoltes no s'havia encara refet.

Comunicà aixi mateix el rey d'Aragó que acabava de pendre la creu als sobirans de França y Bohemia, a Carles d'Alençon, als Comtes d'Hainaut y de Beaumunt, al Duch de Bourbon, als senyors de Craon y Lebret, al Comte d'Armanyac, a Miles de Nohiers y a Andreu de Florencia, per lletres datades a Osca les unes el 10 y les altres el 15 de juliol [1]. Del text d'aquestes sembla deduirsen que en Melany havia vingut altre volta a la Cort d'Alfons IIIe. Y ho confermen la credencial y les instruccions que li donà novament el rey, datades també a Osca 'l 10 del propi juliol de 1330, per presentarse al rey Felip de Valois, axí com la lletra dirigida per Alfons pochs jorns després a la comtesa Joana d'Hainaut, dientli que hi anava en Melany y que la informaria de tot. Y no obstant dels documents, ens pareix dificil de creure que en Melany fes dos viatges desde Paris a la Corona d'Aragó en tan poch temps, viatges plens de dificultats y de massa durada en aquella època. Si malgrat les dificultats resulten els viatges veritat, tenim que haguera sortit de la capital francesa en el mes de novembre de 1329 y que 's trobava a Valencia a mitjans de desembre; a les derreries de febrer de 1330 era de retorn a Paris, però en el mes de juny següent tornava a la península y el 10 de juliol el rey el trametia novament a la cort de Felip de Valois. La credencial es de la tenor següent:

«Excellenti et magnifico principi Philipo Dei gratia Ffrancie Regi illustri »consanguineo nostro karissimo, Alfonsus per eamdem Rex Aragonum &, sa»lutem et votive felicitatis augmentum; reveniente dilecto consiliario nostro »Raymundo de Meleanno de legacione pro qua ad Excellenciam vestram ip»sum duxeramus destinandum que ex parte vestra nobis retulit libenter audi»vimus ac pleno suscepimus intellectu. Nuncque dictum Raymundum super »eisdem negociis ad vos ducimus remitendum de intencione nostra plenarie »informatum, rogantes Serenitatem vestram quatenus eius relatibus fidem cre»dulam prebeatis. Date Osce sexto idus julii anno Domini M°CCC°XXX°» [2].

Segons les instruccions donades a l'embaixador devia dir a Felip de Valois que 'l rey Alfons accedia al seu préch d'alongar el començament de la crohada, per creure que seria més avantatjós per tots y confiant que aixi li daria més ferm

(1) Registre 562, foli 160. Joan, comte d'Armanyac (de 1319 á 1373), un dels principals senyors de Gascunya, ja havia escrit en octubre de 1329, al rey d'Aragó, oferintse per la guerra de Granada, contestantli aquest darrer per lletra de 28 de novembre, que agraia son concurs.

(2) Registre 562, foli 152. En altra credencial per en Carles, comte d'Alençon, d'igual data, se menciona també 'l viatge doble d'en Melany: «Super negociis pro quibus dilectum consiliarium nostrum Raymundum de »Meleanno pridem ad Serenissimi principis Philippi Ffrancie Regis karissimi consanguinei nostri presenciam »duximus destinandum eundem Raymundum ad ipsum Regem nunc de intencionis nostre proposito remittimus »informatum, Serenitatem vestram rogantes quatenus ipsius nuncii nostri relatibus velitis fidem credulam ad»hibere.»

adjutori; senyalantli al efecte el mes de març de 1331 per entrar en terres de Murcia y esser a la primeria d'abril en el regne de Granada. Ademés, en Melany devia aconcellar al monarca francès que no vingués per terra, on toparia ab grans dificultats d'allotjaments, sino que anés a embarcarse a Aigues Mortes, en la costa de Provença, en quin port podria fer bon aparellament y ab les naus li seria fácil enportarsen abundoses viandes y armes. El rey d'Aragó li podria facilitar fins a vint galeres; y, si el de França a la fi decidia no vindre, llavors que fes ajuda y que li cedís per la croada totes les deixes que 'ls subdits seus per testament o en altre forma haguessen legat per obres pies o a favor de la guerra santa, demanant autorisació pontificia per convertir totes aquelles quantitats al dit objecte [1].

No fou millor el resultat de les noves negociacions den Melany per l'adjutori dels reis de França y Bohemia, els qui començaven ja a mostrar poch interés per la guerra de Granada, per veure un camp de major activitat política y de més profitoses adquisicions territorials en la Provença y l'Italia del nort. S'iniciava llavors el conveni entre Felip de Valois y Joan de Luxembourg, que 's portà a terme un any y mig després, per realisar el primer el desig constant de la Casa de França d'adquirir el regne d'Arles y Vienne, que era possessió del Imperi y completar aixi la unitat territorial de la nació françesa, mentre que 'l rey de Bohemia volia constituir per ell en regne la part septentrional d'Italia, profitantse de l'anarquia general que alli existia; y sobre tot, mitjançant l'abandonament del regne d'Arles al rey de França, trobar Joan de Luxembourg el dret o la oportunitat de ferse Emperador. Aquesta era l'idea capital de tota la política dels reis de França y de Bohemia [2]. L'anada a Granada era per ells no més que un entreteniment o un recurs secundari reservat per satisfer en alguna manera la seva ambició y esperit aventurer en el cas de no poder satisferlos en altre lloch, especialment a Italia y Provença.

El rey de Castella no considerava tampoch de capital necessitat la cooperació dels extrangers, ni encara la de la Corona d'Aragó a la guerra de Granada. L'adjutori d'Alfons III[é] no l'haguera volgut sino en cas de verdader perill, y mentre aquest no 's presentés entretenirlo ab mitjes promeses y posarli entrebanch per que no avançés. Una lletra del nostre monarca al de Castella (Calatayud 9 de setembre 1330) ens dona una mostra curiosa de les moltes dificultats

(1) Registre 562, foli 157. Vègis l'apèndix, n.º V.
El 10 de juliol, Alfons III[é] donà també legació y instruccions al seu germà l'infant en Pere, comte de Ribagorça y Empuries, per anar al Papa y al rey de França y es de creure que aquesta vegada feu el viatge, al menys fins a Avinyó, donchs en el registre 562 al transcriures aquests documents hi posaren el següent epígraf: *Quando dominus infans Petrus ivit ad dominum Papam et ad Regem Francie*. La data de les credencials es del 6 dels idus de juliol de 1330. L'infant devia demanar a Joan XXII no solament les dècimes de tres anys per la guerra de Granada, sino ademés les responsions que la Castellanía d'Emposta y 'l Gran Priorat de Catalunya de l'orde del Hospital feien al gran Mestre de Rodes, durant tres anys també. No 's comprèn com abans d'un mes de la sortida de l'Infant, el rey Alfons ja trametré un altre missatger al Papa, per demanar lo mateix. El rey escrigué el 7 d'agost una lletra a Joan XXII manifestantli que li enviava en Guillem Riquer, ardiaca de Santa Engracia, per tractar dels auxilis per la croada. ¿Es que tampoch havia volgut anarhi l'Infant?
(2) *Le Royaume d'Arles et de Vienne*, per Paul Fournier (Paris, 1891).

y obstacles que li promovien: «Rey hermano, havemos entendido por los jura-»dos et homnes buenos de la ciudat et Regno de Valencia que vos o vuestros ofi-»ciales havedes fecha inhibicion et vedamiento que alguno non saque ganado »grosso o menudo del regno de Castilla, la qual cosa es danyo del regno nuestro »de Valencia et poria seer mengua et embargamiento del viatge de Granada »lo qual en certa Deus queriendo, entendemos a fer con nuestras gentes; de la »qual cosa, Rey hermano, nos semos muyto maravellados, que por los prede-»cessores vuestros qui no havian tan gran deudo con los nuestros como vos con »nos havedes, tales inhibiciones et vedamientos nunca fueron acostumbrados, »ne que se catassen assin strenytamientre como agora fan; porqué vos rogamos »Rey hermano, que por ondra nuestra las dichas inhibiciones fagades cessar.» Es un document assats significatiu y que 'ns relleva de continuar altres proves.

Respecte del Rey Felip de Valois, al qui haviem deixat a Orleans, celebrant a mitjans d'octubre de 1329, la quinzena de Saint-Remy, anà després a Saint-Germain en Laye, ont era en novembre. El 4 y 16 desembre consta per documents la seva estada a Paris. També son datats a Paris altres documents seus del 8 y 12 de març y 6 y 16 d'abril de 1330. Alguns, emperò, com un privilegi al convent de la Fontaine Notre Dame en Valois, eren datats a Vincennes: *Donné au Bois de Vincennes l'an de grace mil trois cenz vingt et nuef au mois de decembre.* Un altre carta de protecció a la abadía de Nioeil, deya: *Actum apud Vincenas anno Domini M°CCC°XXX°, mense madio.* En el mes de setembre encara signava a Paris els documents y després a Chateau-Thierry y Marigny Saint Marc. En octubre de 1330, passà per Villiers Coteretz, Longchamp, Saint Cloud y La Loge en Laye, de Saint-Germain, llogarets dels voltants de Paris; y en novembre y desembre era també a Paris [1].

En Melany havia continuat les negociacions en la cort francesa y tenim indicis de que 's deturà també algun temps a Avinyó per conferenciar ab el Papa, perque quan el rey Alfons trameté, a mitjans de setembre, en Francesch de Rocabruna a Joan XXII, per demanar que fos nomenat cardenal en Guerau de Rocaberti, paborde de la catedral de Tarragona, per no haverhi llavors ni un sol cardenal natural de la Corona d'Aragó, no descuidà d'escriure a Melany que dongués consell y ajuda al nou missatger [2]. En aquells moments devien començar també les negociacions per obtenir dispensa pontificia per el matrimoni projectat de l'infant Pere, germà del rey d'Aragó, ab la Reina de Xipre.

No sabem, emperò, si la lletra que Alfons IIIe endreçà 'l 24 d'octubre, desde Valencia, a Ramon de Melany, manantli que enllestís els afers y tornés a aquesta terra, la rebé l'embaixador en Avinyó o en Paris. Deia aquesta missiva: «Cum »nos adventum vestrum cum prospera negocii expedicione affectemus, ideo

(1) *Ordonnances des Rois de France*, por Lauriere Secousse (Paris, 1729).
(2) Les lletres al Papa, a Ramon de Melany, a vintitrès cardenals y a Pere de Via, nebot de Joan XXII, eren datades a Cubells, el 18 de les calendes d'octubre de 1330.

»vobis dicimus et mandamus quatenus negocio predicto pro quo missus fuistis »expedito celeriter et cum illa quam potueritis diligencia ad nos ut cicius pote»ritis veniatis» (1). Sembla que 'l rey Alfons estigués un moment desanimat o cansat de les perllongades negociacions ab els reis de França y Bohemia y ab el Papa y volgués sortirsen de qualsevulla manera, per dedicarse ell tot sol a la croada.

Fou en tot cas una curta interrupció del seu lleial esforç, perquè al cap d'un mes tornava a treballar de ferm per la preparació de la guerra y l'obtenció de l'adjutori dels extrangers. Nombroses foren les lletres de convocació als barons catalans y aragonesos y a les viles per disposarse a formar l'exèrcit contra Granada y per altra banda sortiren diferents missatgers cap a Llenguadoc y Gascunya a tractar ab els Comtes d'Armanyach y Foix y ab els senyors Amalrich de Craon, Bernat de Lebret y Bertran de la Illa.

El 24 de novembre va escriure Alfons IIIe, al comte Joan d'Armanyach, avisantli que li trametia en Gil Daraçu y n'Eximen de Ayvar per comunicarli tot lo referent a la croada y obtenir seguretat de la seva cooperació. Y les instruccions an aquests missatgers deien:

«Primerament dada la carta de creencia (*datada a Valencia,* 8 *de les* »*calendes de desembre de* 1330) al dicto Cuende diran en como el dicto senyor »rey, sabiendo la buena voluntat que el dicto Cuende ha al servicio de Dios et »a la honra de la casa Daragon, et como entendia seer con el et en su com»panyia en el viage o entrada quel dicto senyor rey entendia fer contra el rey »de Granada et sus gentes a servicio de Dios et exalçamiento de la fe catholica »en el anyo primero passado, segunt quel dicto Cuende embio dezir al dicto »senyor Rey por su carta, de la qual cosa el dicto senyor Rey ovo muy grant »plazer que el viniesse et fuese con el et en su companyia en el dicto viage, »segunt lende envio su carta de respuesta (*de* 28 *novembre* 1329). E agora el »dicto senyor Rey entienda fazer el dicto viage en el tiempo della primavera »que viene (*març de* 1331), por esto acordo de fazer saber al dicto Cuende su »entendimiento...» (2).

El mateix dia escrigué també nostre sobirà al Comte Gastó de Foix, manifestantli que havia rebut als seus missatgers Ramon de Llordà y Ramon Arnalt d'Espés y s'havia enterat ab molta satisfacció de la seva oferta de concorrer personalment y ab sèquit escullit a la guerra de Granada. Y encarregà als dits Eximen d'Ayvar y Gil d'Eraçu, presentarse després del Comte d'Armanyach al Comte de Foix y li fessin entendre que no era convenient que vingués tot seguit, sino que devia esperar, «que tan ayna no convenia que viniese »mas que attendiesse al tiempo quel dicto senyor rey faria el dicto viage el

(1) Registre 562, foli 158.
(2) Registre 541, foli 97.

»qual ell le faria saber en su tiempo et sazon». No es d'estranyar la fogositat o impaciencia del comte Gastó, per que era un jovincel de vintidós anys.

Datada igualment a Valencia 'l 8 de les calendes de desembre 1330, era la credencial de 'n Eximen d'Ayvar y Gil d'Erazu per presentarse als senyors de Craon y Lebret; y dos dies després expedils el rey altra credencial per anar al noble en Bertran de la Illa. En les corresponents instruccions els deia: «Si por »aventura trobaran los dictos mandaderos quel dicto Noble don Bertran de la »Illa sea en Cort de Roma o en otras partes fuera su tierra, liuren et lexen en »el logar do tiene casa el dicto Noble, la carta de creencia que lievan por a ell »et quel sea enviada do que sea, por quel senyor Rey no entiende que en tal »caso vayan al dicto Noble.» (1)

Els dos missatgers degueren partir el mateix dia 26 de novembre; però, tement el rey que no trobarien a Bertran de la Illa y desitjant per altra part la cooperació d'aquest personatge aquità, feu sortir tot seguit un altre missatger especial, ab carta de creença datada 'l 4 de les calendes de desembre per anar per tot arreu fins a trobar al senyor de la Illa. Aquest missatger especial era en Gonzalbo Zapata, ardiaca de Tarazona. Bona mostra tot això de l'activitat y diners que esmerçava Alfons IIIe per obtenir seguretats de l'ajuda francesa.

Entretant en Melany treballava prop dels reis de França y Bohemia y per lletra de 17 de novembre, escrita a Poissy, a 27 kilomètres de Paris, donava compte de les negociacions al rey d'Aragó. Deia que 'l 3 d'octubre (1330) havia anat a veures ab Felip de Valois en el lloch de *Vermens*, a una jornada de la capital envers Normandia; però per anarhi havia baixat fins prop de Burdeus y tornat a pujar després cap al Anjou per arribar a l'esmentat poble sens perill de les represalies concedides per el Tribunal francès a mercaders de França contra 'ls catalans. A tan grans molesties se veien condempnats els viatgers en aquell temps per no caure en mans dels qui tenien marques o represalies. Es molt curiosa la descripció de com fou en Melany rebut per el rey Felip, en una cambra reservada y a soles y com aquest no volgué rebre encara les lletres d'Alfons IIIe, fins a un altre jorn de més calma. El rey Felip manà a Ramon de Melany no dir a ningú ni una paraula de les negociacions, sots pena de mort. Recompta l'embaixador que al sortir de la cambra reial, li preguntaren en una sala contigua els cortesans que alli 's trobaven sobre la seva conferencia al monarca y que per sortirse del pas se li ocorregué respondrels hi que havia anat a demanar la mediació del rey francès perque 'l Gran Mestre de l'orde del Hospital de Jerusalem derogués la destitució que havia dictat del Gran Prior de Catalunya, fray Ramon d'Empuries. Passaren divuit jorns fins que 'l rey Felip volgué parlar novament ab l'embaixador català, qui havia anat seguint la cort. Eren al lloch de *Queu de Roy* y fou rebut per el monarca en la seva

(1) Vèginse les instruccions donades als missatgers E. de Ayvar y G. d' Erazu, apèndix, document n.º VI.

cambra dels vestits, acompanyat del Condestable y del Comte d'Etampes. El rey Felip estava ajaçat sobre una alfombra, al peu del escalfapanxes. Aquestes noticies íntimes de Felip de Valois no 's troben més que en les lletres del embaixador català y en aquest concepte es evident la seva importancia històrica.

El rey Felip volgué saber si en Melany havia portat lletres del rey Alfons per el rey de Bohemia y 'l Comte d'Hainaut. L'embaixador se vegé obligat a mostrarles y llavors el monarca escrigué al de Bohemia y al citat Comte que tan prompte rebessin les lletres portades per en Melany, sen vinguessin a Paris. En aquells jorns Joan de Luxembourg se trobava en Bohemia y 'l Comte en Holanda. Emperò, el rey Felip no havia encara donat resposta a les proposicions del rey d'Aragó y transcorregueren altres catorze dies, fins que trobantse en el lloch de Grondeville, cridà Felip de Valois a una nova conferencia al embaixador d'Alfons, tot per dirli que tampoch podia donar resposta definitiva sobre la data de la seva anada a Catalunya y Granada, ni sobre 'l camí que pendria, ni menys sobre 'l nombre precis de cavallers y soldats que portaria (1).

No obstant d'això, creia en Melany que no trigaria gaire en obtenir el rey Felip compromís dels reis de Bohemia, Navarra, Inglaterra y Escocia, dels Comtes d'Alençon, Flandes, Hainaut y Beaumunt y d'altres personatges secundaris, fins a un total de dos mil o dos mil cinch cents homes a cavall per concorrer a la croada d'Espanya. Ilusionat nostre embaixador ab semblants rumors y noves que corrien per la cort, escrivia a Alfons IIIe «*que si les coses se fan axi com comencen que aço no es obra de homes, ans pot hom dir que es obra de Deu*», manifestant que la volentat del rey Felip per anar a Granada era tan ferma, que ja havia disposat que quan ell (en Melany) retornés a Catalunya s'emportés un dels tresorers reials francesos y en Rou de Rochefort, mestre dels escuders y germà de Joan de Rochefort que havia estat del servici de dona Blanca d'Anjou, reina d'Aragó, perque comencessin a preparar els allotjaments y provisions, ja que el citat Rou conexia bé les costums y llengues d'Espanya. Al comunicar això a Alfons IIIe li previngué en Melany que procurés dissimular la seva gran necessitat o pobresa (2), donchs si dits tresorer y cavaller

(1) El rey Felip escrigué una lletra al rey d'Aragó, datada a Grondeville el diumenge 4 de novembre de 1330, dientli que encara retenia a Melany algun temps.

(2) Com a proba del estat pobre del rey d'Aragó aleshores, vegis aquest document endreçat a sa germana, la viuda del Infant Don Pere de Castella, qui habitava el convent de Sixena:

A la Infanta dona María.

Muy cara hermana: fazemos vos saber que recibiemos vuestra carta que nos enviastes con Pero Sanchez vuestro mayordomo mayor et Pedro de Forns de casa vuestra e entendiemos lo que se contenia en aquella et lo que los ditos P. Sanchez et P. Forns nos dixieron de vuestra part. E quanto a los XXX. mille solidos que teniades de nos que vos demandaron por parte vuestra, vos faziemos saber que nos por muytos et grandes aferes que havemos de deliurar por razon del viatge de Granada que entendemos Dios queriendo fazer entrada a servicio suyo et exalçamiento de la fe christiana non podiemos hi buenamente entender. E assi mismo de las joyas vuestras que son empenyadas non vos las podiemos enbiar por que no son en nuestro poder ni hi pudiemos entender por la dicha razon ni de aquella quantia que finca por pagar de los XXX. mille solidos barchinonenses que vos fueron assignados sobre los dineros de los drechos de nuestros siellos non vos podiemos enviar recaudo alguno

francesos la descobrien, podria esser causa de que no vinguessin els extrangers a la croada: «*façats vostre poder*, diu en Melany, *que per defaliment de messió ne de companya cels qui de tan longueres terres irán no puguen alegar ne conexer en vos necessitat, maiorment com sots a la porta e en la frontera dels affers; e placia, Senyor, a la vostra senyoria que quan vos parlarets ab vostre poble, quels donets un poch de la vostra mel, per ço que ells vos donen del llur sucre*».

En Melany no pogué, donchs, retornar encara a Catalunya y se vegé forçat a anar seguint al rey Felip conferenciant ab ell novament en Poissy-l'-Abadie, prop de Paris, sense obtenir una resposta clara y completa. No perdia, emperò, l'esperança y quan el monarca francès intervenia en les questions entre 'l Comte de Saboya y 'l Delfí de Viena, en Melany creia que ho feia no més perque tots vinguessin a la guerra d'Espanya.

En Melany, per encàrrech especial del rey d'Aragó, havia demanat al de França que dongués llicencia a un frare català, anomenat Bernat Oliver, qui era a l'Universitat de Paris, de passarse Mestre en Teologia. El rey Felip feu vindre tot seguit a Poissy un canciller de la Catedral de Paris y li manà que permetés al dit frare pendre 'l titol indicat. El canciller manifestali quel reglament del Estudi, *qui es molt gran cosa*, ho impedia, donchs no era temps *de fer mestres en teologia*, però que essent volentat del sobirà, un dels primers mestres que graduaria seria en Bernat Oliver (1). Aquesta concessió irregular, feta per deferencia a Alfons IIIe, produí certes protestes y segons escrivia l'embaixador, *molts de nobles batxillers hi havia a Paris qui deyen quel rey Felip els havia agreujats; más hanso a passar pus ell ho vol* (2).

El rey Alfons va respondre 'l 25 de desembre a la lletra que en Melany li havia dirigit desde Poissy el 17 de novembre, acompanyada d'una del rey Felip. Insisteix nostre sobirà en que 'ls extrangers no vinguin per via de terra, perque es any de gran carestia per la molta secada, *qual null temps no fo vista semblant;* y diu que tot lo més tard deu ferse l'entrada en el territori del rey de Granada a mitjans d'abril, per evitar que 'ls serrains tinguessen ja cullits els blats, *e a nos farien gran fretura los blats* (3). Don Alfons temia que quan aquesta lletra seva arribaria a Paris, ja 'n seria fora en Melany y per ço li manava que si trobava 'l correu a quatre o cinch jornades de Paris y continuava ab la impresió de que 'l rey Felip volia venir per terra a la croada, que girés y altra volta sen anés a veure al dit sobirà.

por que los espondaleros del senyor Rey don Jayme nuestro padre qui devian cobrar et a qui fueron assignados los dictos XXX. mille solidos nonde han avido ne podido haver ninguna cosa... Dada en Valencia a XXVIII. dias andados del mes de Noviembre en el anyo de Nuestro Senyor MCCC XXX.

(1) Es de creure que era 'l mateix frare Bernat Oliver, al qui encarregà el Papa, en 1312, recullir un llibre de medicina que havia escrit l'Arnau de Vilanova (*Documents per l'historia de la cultura catalana mig-eval*, de A. Rubió y Lluch, I. plana 56). En 1350, hi havia a Elna un canonge de nom Bernat Olivé, qui demanà al rey d'Aragó la fundació de l'Estudi general de Perpinyá.

(2) Apèndix de documents, n.º VII.

(3) Apèndix, document n.º VIII.

El mateix correu que partí de Valencia cap a Paris, s'emportà ademés de la lletra del rey d'Aragó per en Melany, altres dues per els reis de França y Bohemia. La destinada a Felip de Valois deia: «Serenitatis vestre receptis »litteris et intellectis, Magnificencie vestre rescribimus placere nobis quia »dilectum militem et consiliarium nostrum Raymundum de Meleanno pro »expedicione negociorum quibus missus est retinere et expectare amplius »voluistis ipsumque inde suscipimus excusatum; Rogantes celsitudinem vestram »quatenus eumdem Raymundum ad nos expeditum ut cicius fieri poterit re»mittere placeat et velitis. Datum Valencie VI° calendas januarii (27 *desembre*) »anno Domini MCCC°XXX°.»

L'endreçada a Joan de Luxembourg, rey de Bohemia, era del 29 de desembre y de la tenor següent: «Serenitatis vestre recepimus literam in nostris manibus »noviter presentatam in efectu taliter continentem quod super hiis pro quibus »nobilem et dilectum consiliarium et militem nostrum R. de Melanno ad ves»tram presenciam duximus destinandum, eundem R. ad nostram redeuntem »presenciam *remititis* informatum de vestre proposito voluntatis, et quatenus »discurrente fama intellexeritis Nos super intrata contra sarracenos facienda »nostrum propositum comutasse peciistis ut voluntatem et intencionem nos»tram super eo vestre Magnificencie describere deberemus; quibus plenarie »intellectis, Excellencie vestre presentibus intimamus nos dictum nostrum »propositum non mutasse, immo in eodem persistentes intendimus ea prosequi »*sicut* ante; et quatenus dictus R. nondum ad nostram redivit presenciam »nequivimus super eis plenius respondere set cum ipso revenerit nos informati »de hiis que egerit et de voluntate et responsionibus vestris celsitudini vestre »de intencione nostra et progressu quem facere intendimus contra dictos sarra»cenos et de die eciam curabimus plenarie reddere cerciores.»

Es lo cert que a la primeria de desembre de 1330, Alfons IIIe pensava encara poguer començar l'expedició militar en el març de 1331, per trobarse al començament d'abril dintre ja del regne de Granada, malgrat de que tenia noticia de l'intenció del rey de Castella de pactar treva ab Mohamed IV de Granada. Per aclarir aquesta situació d'ambigüetat nostre sobirà trameté el seu conceller Andreu Martinez de Peralta a Castella, qui devia dir a Alfons XIe: «quel faze »saber que se es aparellado et se apareia cada dia de entrar en tierra de moros »con la voluntat de Dios este março que viene, de guisa que sea en tierra de mo»ros la primera semana de abril por que troba de conseio que muchas meiorias »ha en fazer huest et poner cerca temprano.» En les instruccions a aquest embaixador s'hi disposava: «Sea enformado A. Martinez que cuando será con el »rey de Castilla si trobara por cierto que se tracta paz o tregua con los moros »que dicha su mandaderia segunt la informacion, otro dia diga *como por sí*, al »rey que ha entendido que se tracta paz o tregua con los moros, de la qual cosa »se maravella mucho et que non lo puede creer, como quiere que se diga, por

»razon de las posturas que son entre ell et el Rey de Aragon, que ell uno ni el »otro non puede fazer ni tractar paz o tregua sin voluntat o consentimiento del »otro; e assi quel diga que por cosa del mundo tal tractamiento no escuche ni »entienda, que seria muy grant carga suya et grant dizienda solament de oyr »tal tractamiento, mayormente pues, non deva nin pueda venir a acabamiento, »porque cierto es que el Rey de Aragon non consintria tal cosa en ninguna ma- »nera por la fama que es por todo el mundo daquest fecho. E el Papa que ha »dado sus indulgencias et fechas gracias por esta razon, e el Rey de Aragon ha »tomada la cruz et feytas ya muy grandes messiones et faze cadaldia. E si el »Rey de Castiella dezia que esto fazia por razon que el Rey de Aragon non fizo »guerra por su cuerpo este anyo passado et que el non puede bien cumplir a las »messiones, diga el mandadero que la postura, salva su reverencia, non dize »que el Rey por su cuerpo deviesse fazer guerra, mas que fiziese guerra et assi »lo fizo... E si dezia el Rey de Castiella que esto ha fecho por necessitat et por »algunas razones et que tambien ha fecho paz por el Rey de Aragon, puede res- »ponder el mandadero que, salva su honra, ningunas razones non pueden seer »bastantes a fazer tal cosa menos de sabuderia et consentimiento del Rey de »Aragon; e que sea cierto quel Rey de Aragon en quanto el mandadero cuyda »non terná aquesta tregua o paz ni será en ella. E desto non sea enganyado el »Rey de Castiella e esto estranya el mandadero quanto podra ni sabra» (1).

El rey d'Aragó ho sabia certament que 'ls de Castella y Granada pensaven en fer pau, donchs Mohamed IV li havia tramès un mercader català, en Guillem Badia, com a missatger per parlarli dels avantatges que per tots hi hauria en la treva.

Alfons XIè, respongué a Alfons IIIè, per lletra datada en Sevilla (2 de janer 1331), que per les grans despeses fetes en la darrera expedició militar se vegé forçat a llicenciar la host y que després el rey de Granada també li havia demanat pau o treva; però que el seu voler era continuar la guerra així que 'ls medis li permetessin, cosa que no podria esser encara en abril com desitjava 'l rey d'Aragó. En Gimenez Soler en el seu treball *La Corona de Aragón y Granada* ha publicat aquesta lletra del rey de Castella.

Com veurem més avant, Alfons XIè fou poch franch y lleial per son cunyat. En la data de la lletra estava ja poch menys que resolt a pactar la treva ab Granada.

Malgrat d'aquests rumors de pau y de defecció del principal interessat en la croada, el rey d'Aragó no parà de treballar per reunir auxilis. El 12 de desembre 1330, encara escrivia al rey de Mallorca, demanantli que fes bon acolliment al Bisbe de Barcelona, que li enviava per tractar de la croada. Lletres semblants endreçà a Ademar de Mosset, conceller, Nicolau de Sant Just,

(1) Registre 562, foli 187. Data de les instruccions: 1.er de desembre 1330, a Valencia.

tresorer, Guillem Durfort, canceller y Jaume Escuder, tinent el segell del monarca mallorquí.

Les instruccions donades al prelat de Barcelona deien: «Primerament li »diga com ell (*el mallorquí*) sab bé com lo dit senyor Rey Darago, per exalça- »ment de la fè catholica et abaxament dels sarrains Despanya enemichs de la »dita fé catholica, ha feta dalcun temps a ença et fa guerra contra lo Rey de »Granada et les terres et gents sues, segons que ja li tramés a dir per lo Bisbe »de Leyda et apres per en G. de Pau missatges seus. Ara li fa saber per cert... »enten a proseguir la dicta guerra et entrar personalment en la terra del dit »Rey de Granada ab grans gens de cavall et de peu ara en la primavera... E com »a aquestes affers haia mester moltes grans despeses, a les quals lo dit Rey »Darago bonament no pot complir, per ço prega lo dit Rey de Mallorcha que »ell esguardant com aquest fet es a tan gran serviy de Deu et a gran honor de la »Casa Darago, de la qual lo dit Rey de Mallorcha es; esguardant encara lo deute »que ha ab lo dit senyor Rey Darago et com en semblant cas lo rey en Jacme »de Mallorcha et apres lo Rey Don Sanxo, avoncle seu, en la conquesta de Sar- »denya faeren assenyalada ajuda a la dicta Casa Darago, que li placia et vulla »aiudar en aquests affers al dit senyor Rey, ço es de C. homens a cavall et de »XII. galees armades á VI. meses...» (1).

Aquells dies el nostre sobirà s'havia convençut de que era de tot punt impossible reunir l'estol y la host a la darrera setmana de març de 1331, perque no tenia res completament preparat, ni encara havia pogut aplegar diners. Emperò, les ilusions que may no l'abandonaven, li feyen creure que la empresa que no era possible el 31 de març, podia molt bé esserho el 15 d'abril y així pensà ab candidesa tenir resoltes totes les dificultats prorogant la convocació y sortida de la host per quinze jorns.

Comunicà aquesta prorogació als seus missatgers Eximen d'Ayvar y Gil d'Eraçu, perque la manifestessin als senyors de Craon y Lebret, segons lletra del 12 de desembre, en la que 'ls deia: «Bien sabedes en como segunt la informa- »cion que vos diemos, haviamos ordenado de fazer la entrada en tierra de mo- »ros assi que entendiamos seer en la villa de Oriola la postremera semana del »mes de março que viene, et esto vos comendamos que dixieseis... Agora vos »fazemos saber que Nos, havido acuerdo sobre esto por algunas razones et por »bien de los fechos, havemos alargado el dicto tiempo tro a mediar el mes de »abril que viene» (2).

No obstant de comunicar la prorogació de la reunió de la host a Oriola als extrangers, continuava 'l rey d'Aragó convocant als seus súbdits per la darrera setmana de març. Per lletres de convocació expedides de Valencia 'l 5 de de-

(1) Registre 541, foli 127.
(2) Registre 541, foli 132. Una lletra igual, també datada a Valencia, 12 desembre 1330, fou endreçada a Gonzalvo Zapata, per avisar al senyor de la Illa.

sembre, citava per dits lloch y setmana a Don Jaume, senyor d'Exérica, a Blasco Maça de Vergua, aquest ab trenta cavalls armats, a Blasco d'Alagón, Lope de Luna, senyor de Segorb, Pedro Cornel, Ato de Fozes, Guillem d'Entenza, Gombau de Castellnou, Sancho d'Antillon d'Erill, els vescomtes de Cardona y Cabrera, Pere Galcerán de Pinós, Pere de Queralt, Uguet de Cervelló, Gaufret de Rocaberti, Bertran de Castellet, Uguet de Cardona, Pons de Santa Pau, Guerau de Cervià, Pere de Aguiló, Pons de Gualba, R. de Copons, Ramon de Palafolls, Dalmau de Crexell, Gombau de Sant Martí, Jaume de Talarn, el Bort de Pallars, Arnau d'Erill, Arnau d'Orcau, Guillem de Bellera, Jaume de Montoliu y molts altres. Feia un mes que ja havia convocat els soldats que devien presentar les viles y llochs de Tarazona, Borja, Barbastro, Tauste, Sos, Ricla, Epila, Berbejal, les valls d'Arahués, Aynsa y Tena y demés llochs dels regnes. Per lletra de 7 novembre demanava als Jurats de Daroca vint cavalls armats per esser a Oriola en les derreries de març. El dia 2 del mateix mes havia senyalat a Borja un cert nombre també de cavalls ab pà per a quatre mesos. El 25 de novembre reclamava de Bernardí, vescomte de Cabrera, vint cavalls armats per la guerra de Granada; altres vint de Gaufret de Rocaberti; a Bonanat de Pera, vuit cavalls armats y dos alforrats; a Berenguer de Castellvell, un d'armat; a Pere de Montpaó tres armats y un alforrat; a Roger de Sant Vicents, sis d'armats. Fins al pobre embaixador qui era a França, al atribulat Ramon de Melany se li demanaren sis cavalls armats per aportar a la host d'Oriola. El 29 de desembre de 1330 encara 'l rey Alfons convocava per la darrera setmana de març a Oriola. Entre altres, porta aquesta data la lletra al Concell de Manzanera, dientli que 'ls vuitanta o cent homens que la vila havia ofert per la guerra de Granada, devien esser en dit lloch abans de la fi de març. Als qui ja tan allunyats dels fets, estudiem freda y impassiblement tot el desenrotllo del projecte de la croada que tingué Alfons IIIe, ens produeix encara avuy una impressió mig dolorosa y mig còmica, veure remoure ab semblant ardiment a tants senyors y tantes viles y dictar tan nombroses disposicions, missatgerias y convocacions per no arrivar a donar un sol pas definitiu.

En Melany continuava entretant a Paris, retingut per el rey Felip, qui cada volta retrassava més el donar resposta a les indicacions d'Alfons IIIe. L'estat de les negociacions el recomptà l'embaixador català en tres lletres al rey, a les darreries del any. La primera, datada a Saint-Germain en Laye entre 'l 10 y 'l 15 desembre, no l'havem trobada.

En la segona, feta a Paris, el dissabte anterior a Nadal, diu que 'l rey Felip havia entrat a la capital el dijous de la setmana abans, per tractar de la qüestió entre 'l Duch de Borgonya y Robert d'Artois, per la possessió del Comtat d'Artois [1]; que havia anat al Bosch de Vincennes a parlar ab el Rey, qui li

(1) Al morir Robert II, comte d'Artois, ja havia mort son fill Felip, deixant un nin, de nom Robert, qui fou després Comte de Beaumunt. Com no existia el dret de representació el Parlament adjudicà el Comtat d'Ar-

havia manifestat que per agraiment d'haver accedit Alfons IIIe al seu prech d'allongar la croada, li faria tot l'adjutori que bonament podria.

Dos jorns després escrigué en Melany la tercera lletra de les fetes dins del desembre de 1330. Datada igual que l'anterior a Paris, manifesta al rey d'Aragó que tant si hauran retornat com si no 'ls missatgers que 'l rey Felip li ha ara poch tramesos, ell creu sortir de Paris després del primer de janer y esser de retorn en Catalunya a la primeria de febrer lo més tart, portantli bona resposta de tot. El pobre embaixador estava ja en gran necessitat y deia acongoixat: *Som cert que si la Vostra benigna Senyoria sabia ço que yo hic he sofferit et hic sofir que vos ne hauriets compassió et pietat de mi.* Lo que no havia perdut encara era la confiança en l'ajuda dels extrangers y pinten son esperit humil y bondadós les seves mateixes paraules: «*Jo, Senyor, fas en aquests affers segons mon poch seny et mon poch saber, axi com a hom; mas Deu, de qui els affers son, hi fa axi com a Deu*» (1).

El nou any, 1331, començà ab noves peticions d'alongament de la croada per part del rey de França, qui estava en negociacions difícils ab el d'Anglaterra y no podria sospéndreles. Demanà, donchs, que l'empresa contra Granada fós diferida fins al mes d'agost, perquè «en lendemig el enten a haver pacificats »los afers qui empachen la anada sua ne la ajuda que el enten de fer». Això ho comunicà en Melany a Alfons IIIe per lletra feta a Montlery, el dimecres després de Sant Vicents, a les darreries de janer, aconsellantli que cridés a certs barons y prelats y els manifestés l'avantatge de tenir content al rey Felip y per conseqüent la necessitat de no començar res fins al estiu. Promet en Melany anar prompte a Catalunya y donarli verbal informació de tot.

L'embaixador català anava seguint a la cort de Felip. Aquell dimecres mateix (després de Sant Vicents) el rey anà de Montlery, prop de Longpont, cap al hospital de Corbeil, y al arribarhi també en Melany afegí una postdata a la lletra, per dir a Alfons IIIe una vegada més que accedís a la prorogació esmentada (2).

A la primeria de febrer, en Melany endreçà dues altres lletres al rey Alfons, desde Paris, contestant a la que acabava de rebre, portada per dos correus, anomenats Alfonselo y Joan de Besora y acompanyantne una per el rey Felip. El rey d'Aragó 's resistia aquesta vegada a complaure al rey de França en lo de l'alongament de la croada fins a l'agost y persistia en voler començar la guerra

tois a la filla de Robert II, Mahaut, viuda d'Ot, comte de Borgonya. Mahaut morí en 1329, deixant el comtat a sa filla Joana, viuda del rey Felip *el Llarch;* pero Joana també morí, pochs meses després de la mare, deixant dues noies, una d'elles casada ab Eudes, duch de Borgonya. Llavors Robert, comte de Beaumunt, cregué oportú reclamar el comtat d'Artois, com a net del comte Robert II y presentà documents falsificats, moguentse una forta maror sobre tot això en la cort de França. El Parlament adjudicà 'l comtat d'Artois al Duch de Borgonya. Llavors Robert d'Artois, comte de Beaumunt, veientse enujat, injurià al rey Felip y per aquesta causa fou perseguit y privat dels seus bens.

(1) Apèndix, documents n.os IX y X.

(2) Apèndix, document n.º XI.

en el mes d'abril per trobar encarà els blats en els camps, cosa molt avantatjosa per la host. En Melany deturà aquesta lletra d'Alfons al rey Felip y no s'atreví a donarli y al comunicar aquesta desobediencia al primer, deia: «*La letra que trametets al senyor Rey de França es repulsiva et pensant com los franceses son savis et malicioses et quel senyor Rey de França sab noveles de totes parts et encare per dubte que algunes indignacions no 's poguessen crexer per la manera del dit repols, et encara per no gitarlo dels afers ans per retenirli, demanam perdon com me som plavit de vos, Senyor, de tant com no he presentada la letra.*»

En Melany aconsellava a Alfons IIIe que si no volia accedir al nou allongament de l'empresa militar, la fes en el temps acordat, en abril, emperó sens dirne res de moment al rey Felip, y d'aquesta manera si abans de començarla se li presentés algun afer que li impedís l'expedició contra 'ls serrains, podia donar per excusa al Papa y als reis de Castella y Portugal, que ho sospenia fins a l'agost a petició del de França. Deia també l'embaixador que «*com ningú nos deu massa fiar en son seny et yo sabent quel meu no es tan bastant que en les coses dessus dites de la retenció de la letra no hagués ops acort et conseil, acordem et demané de conseil al honrat religiós Mestre Bernat Oliver, et dix que tenia per bon mon conseil; et per cert, Senyor, el es tengut per un dels excellents clergues qui sien en l'estudi de Paris ne en Franca.*» Afegia que dit religiós agustí, desijava *fer sa festa* o sia graduarse en aquell Estudi y entornarsen tot seguit a Catalunya, peró estava sens diners; per lo que «*Senyor, si li faiets alguna ajuda fariets gran mercé et gran honor vostra et ell tantost iriasen et valrian mes tot vostre Regne si ell hi era, donchs per una excellent persona tota una terra en val mes.*»

En la segona de les indicades lletres den Melany, datada a Paris a la primeria de febrer de 1331, el dimecres després de la festa de la Candelera, comunicava al rey d'Aragó, com se li havien presentat dos cavallers portadors d'una lletra del Comte de Juliers, en la que anunciava la seva pròxima sortida envers Catalunya, ab siscents homes, per esser a l'abril a la frontera de Granada y demanava que en Melany s'en anés en sa companyia y que procurés que hi trobessin a Salses dos funcionaris del rey d'Aragó per guiarlos y conduir la host extrangera fins a Valencia o allà on fos Don Alfons. En Melany donà credit a tot quant manifestava 'l Comte de Juliers y digué al rey d'Aragó que sortirien de Paris tots junts la primera setmana de cuaresma, prenent el camí d'Avinyó. Y terminava dient en Melany, que això de la expedició a Granada en abril, no entengués que degués empèndrela de totes maneres per que hi anés el Comte de Juliers; perque si no estava suficientment preparat la sospengués: «*car altrament ne per lo dit Comte, ne per altre vos no devets començar coses, que si aquelles vos venien a menys que ço que vos haurets aparellat no pogués bastar a vostre enteniment, puix Senyor, diu lo gallego que per altruy lart no deu hom metre sa olla al foch* (1).

(1) Apèndix de documents, n.os XII y XIII.

Després de semblants lletres Alfons IIIe devia romandre tan dubtós y insegur com abans de rèbreles. Mes, si alguna ilusió de començar la guerra en el mes d'abril li hagués pogut produir la nova de la vinguda certa del Comte de Juliers ab sis cents guerrers alemanys, al arrivar a les seves mans la lletra den Melany ja no hi havia lloch per les ilusions. Ja sabia que 'l rey de Castella havia pactat y signat el conveni ab Mahomet IV, de tenir pau per quatre anys consecutius y això feia impossible la croada.

Havem indicat abans que Alfons de Castella havia comunicat al seu homònim d'Aragó, per lletra del dos de janer, desde Sevilla, que 'l rey de Granada li demanava tractar pau o treva. Per altra lletra de 20 del propi janer, també desde Sevilla, li avisava que insistia 'l granadi en sa demanda y que per tractar d'aquesta qüestió li trametia a Valencia un missatger especial, Aichum (Joan?) Roiz del Gaine ó Ganua. Com diu en Gimenez Soler, fou aquesta consulta y missatgeria al rey d'Aragó, per pura cortesia y fórmula; no més que una comedia del rey de Castella. L'Aichum degué parlar ab el rey d'Aragó a la primeria de febrer y el dia 19 del mateix mes, sens esperar el retorn del missatger y sens coneixer la opinió del nostre sobirà, Alfons XIe signà y segellà 'l conveni ab Mahomet IV. El pacte dels dos Alfons, fet a Tarazona en 1329, romania respectat en apariencia, per raó de la consulta prèvia, mes, en realitat havia sigut trencat y escarnit per el rey de Castella.

A les darreries de janer havia retornat a Valencia el missatjer que 'l rey d'Aragó havia tramés a Castella y encara portava encàrrech de dir que aquell any no faria guerra; emperò, sens donar a entendre que en los successius no volgués continuarla y complir el pacte de Tarazona. Aixís es com en lletra del 4 de febrer deia Alfons IIIe a Alfons XIe que l'Andreu Martinez de Peralta li havia entregat la seva y que sentia molt els motius que l'impossibilitaven de lluitar ab els serrains en aquell estiu venider, mes que confiava en que després faria tot quant pogués per continuar les campanyes.

El 21 de febrer nostre rey donà noticia del conflicte al seu germà Pere, comte de Ribagorça y Empuries, enviantli un missatger, en Bernat Ces-pujades, ab aquestes instruccions: «Encontinent, lendema quel dit missatge de Castella »(l'Aichum ó Joan Roiz) fo vengut, vench I. hom per nom Francesch de Man»çant, qui aporta dues letres de part den G. Badia, mercader qui esta en Gra»nada et es molt familiar del Rey de Granada, la una de les quals letres venia al »senyor Rey (*a Alfons IIIe*) et laltra an P. March e contenien in efectu quel dit »G. Badia feya saber que pau era tractada entrel Rey de Castella el Rey de Gra»nada a IIII. anys, segons la qual pau lo Rey de Granada dava al Rey de Cas»tella XV. mille dobles dor cascun any.» Demanava en G. Badia que se li comuniqués si el rey d'Aragó volia també pactar pau ab Granada y en Ces-pujades devia dir al infant Pere, que Don Alfons havia respost que *quan fassi pau ab Granada la negociajerà a part y no per mediació de Castella.* Ab aquestes parau-

les veiem clarament que Alfons IIIe havia comprès que de tot alló podia resultarne una cosa de molta gravetat, el reconeixement d'una inferioritat de la Corona d'Aragó respecte de la de Castella, l'establiment d'un poder imperial en Espanya. Reclamà, donchs, tota independencia nostre rey per tractar ab els serrains.

Continuaria dient en Ces-pujades al infant Pere de part del rey: «que audes »moltes deliberacions sobrels affers de Granada troba et veu que pus lo Rey de »Castella fa pau, ell no poria fer bona guerra als moros, per ço com la sua terra »no comarca ab los moros ans nes molt luny. E que pus axi es, *si li era tractada »pau tal que li fos honrada o almenys no deshonrada*, que li sera profit que la faça, »per ço que mils porá entendre en altres affers que si romania axi en guerra; et »enten que Deus *et tot lo mon porá entendre que pus lo Rey de Castella ha feta pau, »que cosa necessaria et forçada es estada a ell de fer pau per la rahó dessus dita»* (1).

Emperò, es en la resposta donada per el rey d'Aragó al de Castella, al entornarsen cap a la cort de Sevilla en Joan o Aichun Roiz de Gauna (Valencia, 24 febrer 1331), on se manifesta millor la contrarietat soferta per Alfons IIIe y la seva situació difícil devant del Papa y dels reis de França y Bohemia. Li deia que segons li havia exposat dit missatger, «porlas grandes cuestas et mis»siones que vuestras gentes fizieron este anyo en la frontera et por la gran ca»restia que alli era et el fuerte tiempo que començava, que no podiades escusar »de fazer paç con los moros et que nos lo faziades saber et nos rogavedes que »quisiesemos seer en aquella paç. Onde rey hermano, entendido esto vos face»mos saber que por otra nuestra carta vos respondemos cumplidamente la nues»tra intencion, la qual vos levan dos correos nuestros».

En aquesta altra lletra, de la mateixa data (24 febrer), després de repetir lo dit per el missatger castellà, afegia Alfons IIIe: «A esto vos respondemos Rey »hermano, que bien creemos que assin son las razones como nos fiziestes saber, »EMPERO POR ESTO SON LOS REYES ET SUS VASALLOS PORA FAZER ET SOFRIR MU»CHO POR EL SERVICIO DE DIOS ET POR LEVAR SU HONRA ADELANTE; porque vos »rogamos catando vuestra honra et la nuestra, que querades por quantas mane»ras podredes excusar aquesta paç, si fazer se puede, que finça firme podremos »haver en Dios que serviendole meiorara el tiempo et nos dara mucha buena »ventura... Mas, si por aventura por otra manera no podedes pasar, no vos po»demos al dezir, que mas sabedes vos en vuestra fazienda que otro ninguno, »*commo quiere que conoscemos que si esta paç se faze sera de las maiores deziendas »et cargas que la Casa Daragon recibiesse por aventura en ningun tiempo*, por ra»zon que haviamos presa la cruz et ganadas indulgencias et ayudas del Papa »et el fecho era publicado por todas las partidas de xristianos et nos et muchos »parientes et amigos nuestros de muy grant estamento et vasallos nuestros

(1) Registre 562, foli 192. Data, Valencia 9 calendes de març 1330 (1331).

»eramos aperellados por la dicta guerra en muchas maneras. *E quanto allo que »nos rogades que seamos en esta paç, bien entendedes Rey hermano, que si nos en »la paç havemos de seer conviene que con nos la tracte et la faga el rey de Granada, »que assi es fecho otras vegades en semellant caso»* (1).

Quan el rey d'Aragó escrivia aquesta lletra plè de congoxa y desengany, feia quatre jorns ja que 'l de Castella havia signat la pau, en la ciutat de Sevilla. El projecte tan parlat y preparat de la croada estava desfet y 'l prestigi del rey d'Aragó en les nacions extrangeres minvava, fentlo aparèixer com inferior al de Castella. «Era muy conforme á razón, diu en Gimenez Soler, que este »último (Alfons IIIe) extrañase aquel final que inutilizaba sus aprestos guerre»ros, y que se quejara del desaire, cuando entró en la guerra por deseo de servir »á quien así lo trataba y á instancias suyas, pues ningún interés directo ni ma»terial tenían en Granada ni él ni sus súbditos.»

Ab tot, prompte se extengué per França la nova de que 'l conveni del rey de Castella ab el de Granada era una desllealtat y que cap responsabilitat tocava a Alfons IIIe en el fracàs de la croada. Richard Lescot, religiós del monastir de Saint-Denis, prop de Paris, estava llavors escrivint una crònica y dintre l'any 1330 hi posà la següent nota: «Multi nobiles principes et barones et »alii milites parabant se in auxilium christianorum proficisci in Regnum Granate, »sed, licet devote ob zelum fidei moverentur, nichilominus sunt fraudati, nam »rex Hispanie treugas dederat sarracenis, quas treugas dicunt multi regem His»panie corruptum pecunia concessisse» (2).

En definitiva resultà pau entre Granada y Castella y sens saberse si continuaven en pau o en guerra Granada y Aragó. «Mas que enérgico, soberbio, en »este punto Alfonso XI, y tocado de espíritu imperialista, hizo saber á su aliado »por el Maestre de Santiago que, hecha la paz con los moros, no consentiría que »por nadie se les molestase, ni toleraría que los moros hiciesen daño á otros es»pañoles aunque no fuesen castellanos, y Alfonso IV (*Alfons IIIe de Catalunya*) »que no podría ir á Granada sin atravesar parte del reino de Murcia, se avino »á lo primero, y fiado en lo segundo dejó desguarnecida la frontera» (3).

No obstant de la situació en que 's colocà 'l rey de Castella, nostre sobirà no volgué de cop y volta renunciar ja definitivament a la projectada croada. Continuà les negociacions ab els extrangers, mes sens l'ardiment d'abans. L'onze de març, dirigia ja Alfons IIIe una lletra al Comte de Juliers, manifestantli que havia rebut al seu missatger y quan tractaven dels preparatius per l'abril, arribà la nova de la pau de Castella ab Mahomed IV, impossibilitant per el moment la croada (4). El 5 d'abril endreçà una segona missiva al citat Comte

(1) Registre 562, foli 191.
(2) *Chronique de Richard Lescot* (1328-1344), publicada per la «Société de l'Histoire de France» (Paris, 1896).
(3) *La Corona de Aragón y Granada*, por Gimenez Soler.
(4) Registre 562, foli 161. Data: Valencia, 5 idus de març 1330 (1331).

pregantlo que no vingués perque la empresa contra Granada l'havia prorrogada fins a la festa de Nadal pròxima [1].

En Melany bregava entretant a Paris per obtenir la tan desitjada resposta definitiva del rey Felip. El 5 de març (1331) escrivia al rey Alfons, manifestantli que havien donat opinió 'ls missatgers del rey d'Anglaterra al de França el darrer jorn de febrer. El mateix dia volia el rey Felip parlar de la croada ab l'embaixador català y com se trobava al palau de Saint-Germain en Laye, feu escriure una petita lletra de avís per el condestable, el Comte d'Eu, endreçada a Ramon de Melany, qui habitava dintre Paris. Era mitja nit quan en Melany rebé l'avís y deixant el llit partí tot seguit cap a Saint-Germain. El primer de març, donchs, conferencià en Melany ab el rey Felip, trobant en el palau al senyor de Sully, missatger del rey de Navarra, qui havia ja rebut la nova de la pau de Castella ab els serrains, de la qual el monarca françès «et els altres desta »terra qui han volentat danar el viage se mostraven despagats; *mes el senyor »Rey de France non havia desplaer,* segons que dix a mi, que aitant tost com »fui ab ell sobre la sua taula metexa que menjava, comença a parlar ab mi dels »affers». El rey Felip manifestà al embaixador el desig de que la croada d'Espanya fos allongada encara mes, fins a la festa de Nadal, per que llavors creia poder concorrerhi personalment, *ab gran quantitat de nobles persones et en petit nombre de gens.* En Melany confiava molt en les promeses de Felip de Valois y deia tot content al rey d'Aragó en la mateixa lletra del 5 de març: «vos conexe»rets que ell vol esser en aquests affers et en altres ab vos frare et companyó; »et siats cert que ell ha tant a cor aquests affers, que yo 'm pens que si vos et »el rey de Castella preniets treva ab los moros, que ell encare faria el viatge »et el començaria al dessus dit temps de Nadal.» Es una afirmació o concepte més que atrevit inversemblant, fill de la inagotable bonhomia y candidesa den Ramon de Melany.

Sembla que 'l rey Felip ja havia indicat al embaixador del rey d'Aragó que no pretenia terres com a participant dels profits de la guerra y que no volia més que la part de les coses mobles o movents. Dit sobirà francès havia encara ofert influir prop del Papa perquè 'ls anys concedits de dècimes y d'indulgencies no 's comencessin a comptar sino desde la vinent festa de Nadal. De la lletra den Melany s'en dedueix que 'l rey Felip volia venir a la croada per via terrestre y que si 'l rey d'Aragó hagués ja fet aparellar galeres per anar a pèndrel a Aigues Mortes, li aconsellava que per no malmetre les despeses fetes que cerqués manera de dirigir l'estol contra 'ls genovesos y debilitar a un poble rival. Diu finalment, que 'l comte de Juliers ab cinch cents homes de cavall era arribat ja a Paris, de pas envers Avinyó y Espanya. Afortunadament per el nostre bon rey, aquesta host alamanya no realisà son propòsit.

(1) Registre 562, foli 163. Dirigí una lletra igual al comte Joan de Hainaut, també datada a Valencia, nonas d'abril 1331.

Quatre jorns després tornà en Melany a escriure al rey d'Aragó, dues lletres d'una mateixa data, del 9 de març (1331). Comunicavali que 'l rey Felip li havia demanat que s'en anés ab lletra seva de creença tant prompte pogués cap a Catalunya y Valencia; peró que no sentli a ell possible satisfer en tan breus dies els deutes que havia contret a Paris, no podia sortir encare y per aquesta raó dit monarca havia resolt tramètreli tot seguit un missatger (al rey Alfons III[é]), que seria en Johan Lopez, sergent d'armes aragonès, qui d'algún temps era al servey de França, y tenia comanat el castell de Duras (?) en Agenés. En Melany pregà molt al rey d'Aragó que per poch que pogués, accedís a allargar la croada fins a Nadal, perque Felip de Valois desitjava «que vos l'esperets, que »de tots los altres qui anar poden ell no es en res, sol que vos en persona l'espe»rets axi que abdós puscats anar en companyia ensemps». Volia encara en Melany, que la resposta que Alfons III[é] fés al rey de França per mediació del nou missatger Johan Lopez de Sangoça, li trametés an ell abans que a cap altre persona, per tenir occasió d'esser el primer en comunicarla al monarca francès, «per ço, Senyor, car, aquesta resposta es la fí dels afers en que yo he tan trebai»llat et sabets quem costa molt de ço del meu; et no semblaria rahó, Senyor, »que de ço que yo he tan trebaillat et mes de ço del meu, que per altres faes »certa resposta en la fí dels afers.» (1)

En Ramon Rovira, correu català s'enportà les lletres den Melany, prometent anar de Paris a Valencia en quinze jorns. El rey Alfons devia rèbreles en dita ciutat sobre 'l 23 de març.

En Joan Lopez de Sangoça també arribà a Valencia en la darrera setmana de març ab la lletra y missatgeria del rey de França. Alguns dies abans d'aquesta presentació den Lopez, el rey d'Aragó ja havia escrit al rey Felip y a Ramon de Melany la nova certa de la pau celebrada per Alfons XI[é] de Castella ab Mahomed IV. Son dues lletres del 12 de març 1331 (Valencia, 4 dels idus de març 1330 de l'Encarnació) y l'endreçada al monarca francès començava aixis: «Excellenti ac magnifico principi Philipo Dei gracia Francie regi illustri con»sanguineo nostro karissimo Alfonsus per eandem rex Aragonum... Serenitati »vestre presencium tenore defferimus quod postquam dilectum militem et con»siliarium nostrum Raymundum de Meleanno ad vos ultimo misimus fuit motus »tractatus illustri regi Castelle per regem Granate super inienda pace inter eos.» Y deia que trobantse territori del rey de Castella entre Valencia y Granada, «bene per quatuor dietas et ultra nec ipsis sarracenis notumentum inferre pos»semus nisi faciendo transitum per terram prefati regis Castelle qui transitus »est nobis totaliter ex causa pacis huiusmodi interdictus... quod Magnificencie »vestre non absque cordis turbacione maxima providimus intimandum ut inde »noticiam habeatis.»

(1) Apèndix, documents n.os XIV, XV y XVI.

Al embaixador li trameté trasllat d'aquesta lletra al rey Felip y li manifestà que tot seguit, «iamdictum regem Francie illis melioribus modis quibus »poteritis informetis... predictus rex Castelle cum rege Granate pacem inivit, »nos de necessitate opportuit dictam guerram relaxare omnino; et nichilominus »barones, milites et alios... qui in prosequcione dicte guerre venturi erant super »eodem informare potestis quod ex causa predicta ipsos ad has partes venire »non decet, vosque quod cicius poteritis redeatis cum non expediat ex quo ita »est *nec esset nobis honorificum vos in illis partibus ulterius remanere*» (1). El rey Alfons prou podia considerar acabada la tasca den Melany y inútil la seva estada a Paris; pero no podia ferlo tornar a Espanya sens enviarli diners per satisfer els deutes que tenia. Y diners may se n'hi enviaven. En la seva lletra al rey, ja citada, del 9 de març, li deia 'l pobre embaixador català: «Vos fas saber, »Senyor, que axí com ia per altres letres vos fiu saber, yo era a si gran destret »en França que vos n'hauriets pietat et compasio de mi si ho sabessets; et ara »vos fas saber pus estretament que som en presó o aytant se val, pus de ço del »vostre non havets trames conseyl, que vos de ço del meu, qui mes degut per »vostra cort, me trametats o en argent o en letra de cambi de que puga pagar »ço que dech en França.» Y encara degué altra volta demanar ab més pressa diners, escrivint una lletra sens data a Alfons III[t], que es una eloqüent complanta de la miseria a que s'el tenia condempnat: «Vos fas saber que som en »gran pobrea et encare a perill de pendre gran onta et d'esser mes en presó, »per ço com no puch dar consell als deutes que dech dins Paris et fore de Paris; »per que sia mercé de la vostra senyoria que me vullats trametre de ço del vos»tre o del meu de ço que vos, Senyor, me devets dentany et daquest any, en »guisa que puga pagar et que haia ab que men vaja, *car... no us es nuylla honor »el mal et la pobresa que yo hic sofir.*» (2) El 5 d'abril el rey li responia que «quant »a ço quens fets saber de la vostra despesa, sapiats que dins breus dies vos tra»metrem recapte per Ramon Rovira, missatge vostre.» Sempre se li parlava en futur al famélich embaixador quan se tractava dels diners. En Melany continuà, donchs, per algun temps a Paris, vigilat sempre per els acreedors.

El missatger del rey francès, en Johan Lopez no havia arribat encara a Valencia, que ja un altre missatger sortia de Paris, tambe envers la cort del rey Alfons III[t]. Era aquest darrer en Raul de Rochefort, escuder del rey Felip (3). La lletra de creença donada al dit missatger Raul era datada en l'abadia de Val-Notre-Dame, el 6 de març (1331) y en ella 'l rey francès demanava que l'allongament de la expedició a Granada fos fins a la Cuaresma de 1332, «et »pourra estre que lors nous y envoyerons aucun de nostre lignage ou par

(1) Arxiu C. de A., registre 562, foli 161.
(2) Apèndix de documents, n.º XVII.
(3) Aquest Raul era 'l mateix que devia ja vindre a Catalunya en el mes de novembre 1330, acompanyant a un oficial de tresoreria del rey de França per preparar les provisions de la host francesa que devia arribar en abril 1331. Creiem que llavors no vingué en Raul de Rochefort.

»aventure y pourrons aler en notre persone, selon ce que nous veirons le bon »estat de notre Royaume». El rey Felip tenia bona cura de no donar may seguretat de la seva vinguda [1]; emperò, se sentía gelós de que altres senyors extrangers se decidissin a posarse en camí, fastiguejats de tantes dilacions y prorogacions de la croada. Sabedor de que en aquells mateixos dies el Comte de Juliers y Johan d'Hainaut estaven resolts a anarsen cap a Espanya ab les seves gents, escrigué el rey Felip una altra lletra al rey Alfons, datada del 7 del propri mes de març, pregantli «que si le Cuens de Juliers et Jehan de »Henaut chevaliers et aucuns autres vont par dela pour faire le voiage de Gre- »nate, vous ne vuiellez soufrir en nulle maniere... quil passent en ceste saison »et nulle aide, nul confort ne nulle faveur ne leur donnez». No volia que cap extranger passés la frontera per anar contra 'ls musulmans d'Espanya, mentre no hi pogués anar ell o la seva comitiva [2].

Als cinch dies escrivia Felip de Valois una tercera lletra al rey d'Aragó, sempre desde 'l monastir de Val de Graçe, indicantli la conveniencia de que promptament se vegessin ab el rey de Navarra per acordar tot lo referent a la croada que deuria empendres en els primers mesos de 1332, perque sortiria de França per la festa de Nadal [3]. Pensava que 'l rey de Navarra forçaria al rey d'Aragó a acceptar una vegada més la prorogació que se li demanava.

Com ja havem indicat, en Johan Lopez de Sangoça presentà la seva credencial al rey Alfons a les darreries de març de 1331 y sortí de Valencia, de retorn a Paris, sobre 'l sis ó set d'abril, emportantsen lletres del nostre sobirà per el de França, per l'infant Pere, comte de Ribagorça y Empuries, qui era a Avinyó, segons pensem y per en Ramon de Melany. Sembla que a la anada de Paris a Valencia, en Johan Lopez havia passat per Avinyó y havia conferenciat ab l'infant Pere. En la seva citada lletra el rey Alfons li deia al germà que en Johan Lopez era portador d'ella y que ell mateix l'enteraria de tot.

En la lletra a l'embaixador català, datada igualment a Valencia en les nones d'abril (5 abril), hi acompanyava don Alfons unes instruccions sobre lo que devia tractar ab Felip de Valois respecte al temps y manera de venir a la guerra de Granada, procurant sobre tot que vingués ell personalment y no més que ab mil cinchcents cavallers, donchs no podia assegurarli provisions per un major nombre [4]. No obstant, hi havia una salvetat molt significativa en aquesta lletra. Alfons IIIe avisava al seu embaixador que volia coneixer la intenció o propòsit del rey de Castella abans de resoldre definitivament els tractes ab França [5]. Començava a coneixer la trascendencia del vet o desautorisació de la croada, oposat per Alfons XI[è].

(1) Apèndix de documents, n.° XVIII.
(2) Apèndix de documents, n.° XIX.
(3) Apèndix de documents, n.° XX.
(4) Arxiu C. de A., registre 562, foli 164.
(5) Apèndix de documents, n.° XXI.

Quant a la lletra que en Joan Lopez s'enportava per el rey francès (Valencia, nones d'abril 1331), al esser transcrita en el registre de la cancelleria hi posaren aquest encapsament: «Quando venit ad dominum Regem Johannes Lupi ser- »viens armorum illustris Francie Regis.» Y en sa part important deia: «...rece- »pimus litteram vestram per dilectum Johanem Lupi servientem armorum ves- »trum die veneris sancta in manu nobis traditam continentem in efectu quod »si egregii Comes Juliatensi et Johannes de Hanaut vel alii ad has partes pro »viagio Granate declinaverint ipsos non permittamus transire versus fronta- »riam... Quoniam vos in instanti feste Nativitatis Domini facietis nobis tali- »ter... auxilium in negocio dicti viagii... quod speratis in Deo id esse maximum »comodum dicti viagii et honorem nostrum et omnium qui in prosequcione »tunc fuerint viagii predicti. Et circa hoc... respondemus quod negocium dicti »viagii propter treugam quam illustris rex Castelle cum rege Granate per IIII. »annos duraturam inivit, tantam mutacionem accepit quod adventus dictorum »Comitis Juliatensi et J[is] de Hanaut ad presens locum non habet *propter quod* »ante receptione dicte vestre littere respondeamus per nuncios, per eosdem no- »bis missos, quod dicta decausa ipsos venire minime opportebat.» Li manifes- tava també haverli solicitat la pau 'l rey de Granada y que era acceptable, perque no podia fer guerra sens atravessar territoris de Castella, cosa impossi- ble desde que Alfons XI[è] havia fet el conveni, peró que «videntes sanctam et »bonam affectionem quam ad Dei servicium et honorem vestrum et nostrum »geritis intendimus prorogare et suspendere huiusmodi pacis tractatum et ni- »chilominus ad dictum regem Castelle nostrum presencialiter mittimus nuncium »pro inducendo ipsum et cum eo viam exquirendo et *medum* ut treuga quam »fecit non transeat vel *serrianit* effectum... et habita responsione ab eo incon- »tinenti statum dicti negocii Magnitudini vestre curabimus liquide intimare, »sperantes in Deo qui huiusmodi bonum et sanctum propositum in cordibus »vestri et nostri ponere voluit quod aperiet vobis et nobis viam per quam eius »servicium poterimus adimplere» (1).

Efectivament, el rey d'Aragó trameté una embaixada al de Castella per convencel de rompre 'l conveni de pau que acabava de celebrar ab Mahomed IV. Fou l'embaixador en Joan Enriquez, qui sorti de Valencia cap a Castella sobre 'l 13 d'abril, perque la data de la lletra de creença y de les instruccions es del 12. Aquestes delicades instruccions començaven aixi: «Primerament sea enformado »que faule con el en poridat quanto mas podra et diga en como el rey de Fran- »cia enpués que comenzó la guerra de los moros algunas vegadas escribió al rey »de Aragon mostrando que havia gran talant de fazer aiuda por aquell fecho »et aun dava a entender que por su cuerpo y queria venir; mas agora envió un »escudero suyo bien privado, con cartas por a los dictos reyes, e despues envió

(1) Registre 562, foli 162.

»otro escudero muy privado con otra carta; e despues ahun envió otra carta so-»bre aquello mismo con un correo suyo, las quales cartas muestre el mandadero. »E diga que el rey Daragon viendo que este fecho era grant... por a servicio de »Dios, ca parecia que obra suya era en que tal rey (el de França) se moviese »con tan gran talante por a este fecho...» Per lo que era molt convenient profitar tan bona ajuda per atacar al rey de Granada; emperò, si Alfons XIè se resistís a fer cap innovació en l'estat de pau ab Mahomed IV, el missatger Enriquez li devia preguntar: «Si hauria por bien et consintria el rey de Castiella quel rey »Daragon con los sobredictos podiese pasar por el regno de Murcia contra los »moros; *más, no se ponga en porfiar sobre esto si el rey de Castiella noi respondia »bien que cumple que sienta su talant.*» De manera que al rey d'Aragó no l'interessava tant obtenir permis per atravessar el territori de Murcia, com saber *oficialment* si 'l negava o no Alfons XIè [1]. Aquesta comunicació oficial de la volentat del rey de Castella per altra part ja presumida o sospitada en sentit negatiu, era la que devia orientar les negociacions ab el rey de França.

El segon missatger tramès a Alfons IIIé per Felip de Valois, en Raul de Rochefort, s'havia presentat a aquell en Tarragona, a les darreries d'abril y s'entornà tot seguit cap a Paris, sens esperar el retorn de Castella de l'embaixador Joan Enriquez y per conseguent, sense poder comunicar al rey francès la decisió imperialista y orgullosa d'Alfons XIè de no permetre a ningú atacar als moros granadins. La lletra d'Alfons IIIé al rey Felip, confiada al dit Raul, portava data de Barcelona, on s'havia trasladat llavors nostre monarca ab el missatger, del 4 de les nones de maig (1331). Manifestàvali que havia rebut al citat Raul de Rochefort y que desitjava que aquest assistis a la reunió convocada de infants, barons y concellers per tractar del nou aspecte que devia pendre la projectada croada, aixis que tornés de Castella en Joan Enriquez ab resposta del rey Alfons XIè; pero que, en Raul no havia volgut aturarse y s'en anava sense saber res.

Entretant havia arribat en Joan Lopez a la cort francesa ab les lletres del nostre rey y el dia 13 de maig ja li escrigué Felip de Valois novament, que s'havia enterat de tot quant li comunicà el missatger y que en atenció a la complicació que prenia l'empresa de Granada després de la pau ab Castella, seria molt convenient que l'infant en Pere, Comte de Ribagorça li fos tramès a Paris, juntament ab l'aragonès Joan Semeriz de Reux, per tractar ab tot coneixement dels afers. Semblava aixó una desautorisació o llicenciament del pobre Ramon de Melany. Finalment, el rey Felip manifestava en la lletra, datada en Val de Rivel el 13 de maig, que 'l rey d'Anglaterra l'havia visitat y li havia comunicat la seva intenció decidida de concorrer a la croada [2].

(1) Registre 562, foli 196. En Joan Enriquez devia també tractar ab el rey de Castella de marques o represalies entre subjectes d'abdós regnes.
(2) Apèndix de documents, n.º XXII.

Al cap de vuit dies, trobantse 'l rey Felip en el monastir de Bonport, endreçà una nova lletra al rey d'Aragó, insistint en anar contra 'ls granadins, «si les »choses sont en estat que faire se puisse bonnement», que era tant com dir que may trobaria moment oportú y desenfeinat per partir cap a Espanya. També insistia en que li trametés l'infant en Pere y en Joan Semeriz y en que tinguessin Don Alfons y 'l rey de Navarra vistes promptement, desitjant saber el lloch on se juntarien (1).

Don Felip de Navarra havia per altra part també escrit al nostre sobirà y li trameté un missatger, en Pascual de San Martin, exposantli 'l propòsit ferm d'anar personalment a la guerra de Granada. Alfons IIIe li respongué per lletra de 8 de maig 1331, que no res podia dirli fixament ni senyalar jorn per les vistes, fins que hagués rebut resposta del rey de Castella y s'hagués celebrat el matrimoni del seu germà, l'infant en Pere (2). Sembla, donchs, que en Joan Enriquez, missatger tramès per nostre rey al de Castella, no havia encara retornat.

A la primeria de juny rebé Alfons IIIe, qui continuava en Barcelona, les lletres del rey de França que havem indicat y li feu resposta 'l dia 6 (8 dels idus de juny 1331), manifestantse ben enterat del propòsit lloable del rey d'Anglaterra, dientli ademés que per resoldre sobre la empresa de Granada havia convocat corts als catalans per el primer de juliol y després li trametria un missatger per enterarlo de lo tractat per la assamblea y de lo que hagués dit el rey de Castella a Joan Enriquez.

El 12 de juny, el rey d'Aragó escrigué una segona lletra al de Navarra, acusantli 'l rebut de la seva acompanyada de trasllat de la que li havia endreçat Felip de Valois y fentli avinent que per no haver tornat encara de Castella l'Enriquez, creia convenient que 'l rey francès sospengués l'enviarli nous missatgers. Ab la mateixa data (Barcelona, 12 de juny 1331), Alfons IIIe escrigué també al rey Felip de Valois, notificantli que per raó de continuar sens saber res de Castella, se veia forçat a prorogar les corts convocades per el primer de juliol en Tortosa, fins al 15 d'agost y per consegüent que ell retardés igualment tramètreli els missatgers.

L'endemà endreçà un altra lletra (Barcelona, idus de juny 1331) a Ramon de Melany, comunicantli la citada prorogació de la reunió de les corts y dientli que 'l rey francès li demanava que no li enviés l'infant Pere y en Joan Ximenez d'Urrea fins que ell li trametés els seus missatgers. Alfons IIIe indicava també a Melany que procurés que 'l rey francès no li enviés encara cap nou missatger (3).

El 29 del mateix juny tornava Don Alfons a escriure al rey de França per dirli que tenia a Barcelona al seu germà l'infant Pere, comte de Ribagorça, y

(1) Apèndix de documents, n.° XXIII.
(2) Apèndix de documents, n.° XXIV.
(3) Arxiu de la C. de A., registre 562, foli 201-203.

que tractaven de la croada; que tan prompte s'haguessin celebrat les corts de Tortosa, l'infant aniria a visitarlo y l'enteraria de tot y que entretant ell feia deturar a Joan Lopez, també fins a la celebració de les corts. Es, donchs, indubtable que en Lopez vingué dues vegades de França com a missatger del rey Felip; la primera per el mes de març y la segona per el de juny. Aquesta lletra l'endreçà a Ramon de Melany, qui devia presentarla al monarca francès [1].

Felip de Valois respongué per lletra feta en Breteuil de Normandía, el 22 de juliol, donantse per enterat de l'allongament de les corts de Tortosa y de que 's deturava a Barcelona el seu missatger Lopez fins després de la reunió de la assamblea, per lo que entenia no devien encara ell ni el rey d'Anglaterra tramètreli els altres missatgers que tenien disposats. Tornava a simular el monarca francès gran desig de contribuir a la croada, «que tous jours avons nous desiré »et encores desirons de faire et acomplir le dit voiage, *en cas ou nous le pour- »riems faire bonnement a honneur e a l'exaucement de Dieu*». Sempre reservantse una retirada per el cas de que la empresa arribés a ferse probable [2].

Sense esperar a rebre noves del acort de les Corts de Tortosa, Felip de Valois tornà a escriure al rey de Aragó. Aquesta lletra, datada a Saint Germain les Evreux, el 12 d'agost, manifestava una vegada més la seva gratitut per que 's comptava ab ell per la croada y se 'l tenia al corrent de tots els preparatius; y expressava 'l desig de rebre ben aviat a l'infant Pere perquè aquest li recomptés «toute la certaineté de la besoigne». La certitut del negoci o empresa prou la sabia millor el rey Felip que no Don Alfons. Fer veure que volia pendre part a una tan santa y lloable obra y entretenir als parents y subjectes que hi pensaven concorre, procurant de passada arrancar del Papa bones concessions, per trobarse a la fi ab el vet o proibició del rey de Castella, magnifich y oportú pretest per no sortir de casa y motiu esperat per tallar el curs de les negociacions sens cap perill una volta aquestes no eren ja convenients a la ficció política de França [3].

Mentre aquesta darrera lletra de Felip de Valois venia a Catalunya, anava cap an ell un altra missiva del nostre monarca, escrita en Tortosa, el 21 d'agost, comunicantli haverse ja començat les Corts generals y prometent encare tramètreli l'infant en Pere tan prompte acabessin les sessions [4]. Fou enviada a Ramon de Melany perque la presentés personalment al rey Felip. En la lletra a l'embaixador li donava Don Alfons la bona noticia de que per via de cambi el seu tresorer Boil, li trametria cent reals d'or y que procuraria recompensarli tots els seus serveis aixi que arribés a la seva presencia, manantli que vingués tot seguit per no esser ja necessari a Paris: «Quoniam volumus ac vobis manda- »mus ut ad nos continuo veniatis cum sumus in expedicione curie prelibate,

(1) Lletra del rey a R. de Melany, del 3 de les calendes de juliol 1331; registre 562, foli 204.
(2) Apèndix de documents, n.º XXV.
(3) Apèndix de documents, n.º XXVI.
(4) Registre 562, foli 205.

»super litteris autem quas petitis que illustribus regibus Castelle et Portugale »cum nobiscum fueritis ipsas fieri faceremus.»

En Ramon de Melany que no desitjava altra cosa que retornar a Catalunya després de tant temps de negociacions, sortí sens retard de Paris. No obtingué al arribar aquella indemnisació de les despeses fetes durant la seva embaixada ni la recompensa per tans serveis y sofriments, que podia atendre del rey. Per tota paga Alfons IIIe concedí an aquell cavaller que s'havia empobrit fent d'embaixador seu, l'ofici de batlle y administrador de la Vall d'Arán (1).

Ab tot, el rey d'Aragó persistí en les ilusions de anar a Granada, fins a la fí de la seva vida, y continuà demanant subsidis per la guerra y trametent embaixadors al Papa per la obtenció de dècimes y d'indulgencies. A les darreries de novembre de 1332 designà a son conceller Pere de Martorell, batlle general d'Aragó, per la recaudació del subsidi de la guerra contra *perfidos sarracenis Ispanie et eciam cum jannuensibus publicis hostibus nostris*. El 4 de janer de 1333, endreçà lletres a les aljames jueues senyalantloshi també 'l subsidi: «Cum ra- »cione subsidii a vobis noviter postulati in auxilium expensarum per nos fien- »darum in armata quam in proximo vere Deo duce facere intendimus contra »perfidos sarracenos et aliquos hostes nostros, nobis exsolvere teneamini XL mille »solidos...» Aquesta quantitat era la que devia satisfer la aljama de Çaragoça. A la aljama de Barcelona y la seva colecta n'hi demanaren 70 mil sous, a la de Girona 65 mil, a la de Lleida 6 mil, a la de Valencia y Liria 14 mil, a la de Teruel 14 mil, a la de Tarazona 12 mil y lo mateix a les altres aljames en proporció a la llur importancia.

En 25 de setembre del citat any 1333, escrigué al seu embaixador a Avinyó, frare Bernat Oliver, unes noves instruccions per negociejar les concessions pontificies:

«Es estat significat al senyor Rey per lo honrat frare B. Oliver, que sobrel »fet de la decima quel dit Senyor Rey demana á III. anys per raho de la guerra »dels moros es haut a venir a novells tractaments ab lo senyor Papa et ab lo »collegi dels Cardenals, en los quals ha ofert per lo senyor Rey que el primer »dels dits III. anys estara lo senyor Rey personalment en la frontera per III. »meses per defendre les terres dels xrisptians et per entrar e esveir les terres »dels moros. Item, que en los segons II. anys tendra lo dit senyor Rey en la »frontera D. homens a cavall, ço es per III. meses de cascun any, entrels quals »no sien comptats los ordens nels altres cavallers qui son tenguts destar en la »frontera sens sou. La qual oferta quant als dits II. anys lo senyor Papa nel »collegi no han acceptada per ço com dien que troben que la decima bastara »complidament al cárrech dels dits D. homens a cavall tenidors en la frontera »per los dits III. meses... e axi quel senyor Rey no deu entendre ne voler que

(1) En 20 de janer de 1333 exercia encara dit ofici en Melany.

»ab los diners de la Esgleya solament mantenga la guerra, per que demanen quel »senyor Rey los façia saber quina ajuda fara del seu a la dicta guerra oltra los »dits D. homens a cavall quis pagaran de la decima.

»A aquestes coses... del estar seu personalment en la frontera, respon lo »senyor Rey que be pot entendre lo senyor Papa el collegi dels Cardenals *que no »es ofici de rey estar en frontera,* car aquells qui estan en frontera et fan guerra »garrejada entrèn moltes de vegades amagadament et descuidada et sen tornen »avegades als mils que poden a lur aventatge si troben sobres de laltra part. »E aço nols es minve ne vergonya, la qual cosa lo senyor Rey no poria fer, ne »null temps sos predecessors no feeren, ans si ell se metia en cor de anantar hi »et esser personalment, hauria a entrar ab gran poder *et no gens per correr, mas »per aturar et per asetjar, axi com los seus han acustumat de fer,* la qual cosa »seria molt dificil per ço com hi serien necessaries quantitats maiors que XX. »decimes no son. Esguardada la multitut de la gent de caval de moros qui son »en lo regne de Granada, ab aquells qui hi son passats de les parts della mar (1), »perque lo senyor Rey no prometria aço ne als que li fos minva ne vergonya e »quel senyor Papa el Collegi de aço lo deuen raonablement haver per escusat.

»Quant al segon capitol respon lo senyor Rey que tenir cavallers en frontera »per III. meses lany tant solament no seria cosa profitosa ans seria quaix messió »perduda, per ço com los moros en tot lestiu aytant com es de la fi de marz tro »a la fi de setembre, qui son VI. meses, han acustumat de fer guerra, e axi »matex tot lo dit temps es covinent als xrisptians dentrar contra ells...»

«Quant al als contengut en lo dit segon capitol, respon lo senyor Rey quel »senyor Papa el Collegi saben be quel dit Rey oltra la guerra dels moros ha »altres affers, entrels quals es la guerra dels genoveses, la qual embarga molt que »ell no pot tan be retre son deute a la guerra dels moros com faria si aquella no »fos... E sobre aço enten que pacificada la dita guerra dels genoveses, ell a ser- »vey de Deu tendra X. o XII. galees contra los dits enamichs de la fe per IIII. »meses lany. E per aço fortificara la frontera de cavallers com de mes pora de »ço del seu, en manera que fara la guerra com millor puxa per terra et per mar.»

Tres o quatre mesos abans de morir, en octubre de 1335, Alfons IIIe treballava encare per organitzar la expedició contra Granada. En les instruccions que donà llavors a Ferrer de Canet, qui anava ab embaixada al Papa, hi consignà: «Item com lo dit senyor Rey haia provabla suspita de haver guerra ab los »reys de Marrochs et de Granada, en la qual haurà a fer grans aperellaments et »moltes messions et encara en la defensió del dit Regne de Sardenya et en »prosecucio de la guerra dels genoveses li haia covengudes et li covengua tot dia »a fer importables messions, sie supplicat al senyor Papa que li placia atorgar »per les dictes rahons o la una daqueles a II. anys la decima dels seus regnes.»

(1) Vègis Gimenez Soler, *La Corona de Aragón y Granada,* Boletín de la Academia, volum IV, pàg. 175 a 177.

Y després de tant escriure y de tantes embaixades morí Alfons IIIe sens portar a terme cap expedició militar contra Granada. La responsabilitat d'haver deixat passar una bona occasió per netejar d'islamites tota la peninsula ibérica, es dels reis de Castella y de França, perquè no res pesava en aquestos afers la voluntat y la opinió dels de Portugal y Navarra. Al bon desig y a la creencia d'Alfons IIIe, de que en la conquesta de Granada també li corresponia de dret un lloch a la Corona d'Aragó y que no devia esser obra exclusiva de Castella, hi oposà Alfons XIe o 'ls seus consellers y directors una gelosia, desconfiança y ambició injustificades. Quan comprengueren els castellans que de la cooperació dels catalans y aragonesos a la projectada croada, podien provenirne compensacions territorials y potser una modificació del tractat d'Almizra, de l'any 1244, sobre la partició de la regió sudest, no pensaren més que en eliminar de la obra de la reconquesta als pobles qui formaven la unió, si no podem dirne en sentit estricte del mot, la confederació catalano-aragonesa. Castella volia tot per ella y preferí retardar la presa de Granada més d'un segle, abans que admetre ab l'adjutori una possible cessió de territori meridional que portés més avall la frontera de Murcia. Alfons IIIe d'Aragó pensava noblement que la presa de Granada devia esser una obra de tota la Espanya cristiana, sens regatejar les recompenses y per aquesta raó al rebre invitació del rey de Castella per celebrar una conferencia y establir sino una verdadera aliança, al menys un concert per lluitar ab mútues facilitats contra 'ls granadins, anà tot seguit a Agreda a signar el pacte, pacte que fou trencat soptadament al poch temps per aquell qui havia tingut l'iniciativa de celebrarlo.

Tenia nostre sobirà idea clara de l'importancia de l'expulsió total dels serrains, per acabar per sempre 'l perill de noves arribades de exèrcits africans, cridats en los moments crítichs per els reis de Granada y pensava que per assolir aital resultat devien abandonarse les rivalitats, ambicions y gelosies y acceptar el concurs de totom per un esforç vigorós y decisiu. Aixi que se li manifestaren alguns desitjos de concorrer a la croada per part dels reis de Bohemia y de França y d'altres princeps extrangers, Alfons IIIe procurà cobejosament atraurels y ferloshi formalisar el compromís y per fixar les condicions no li dolgueren les despeses, trametent continues missatgeries y mantenint llargues negociacions diplomàtiques, que no fou pas per culpa d'ell si no donaren cap resultat, com no sia l'haver descobert el joch de Felip de Valois y demostrat que aquest may no tingué propòsit de concorrer a la guerra de Granada, malgrat de ses continues manifestacions per lletres al rey Alfons IIIe y verbals a l'embaixador Ramon de Melany. Aquestes manifestacions no les feia ab altra intenció que enganyar al Papa y obtenir diverses concessions. Sembla al primer cop d'ull extraordinaria y inexplicable candidesa per part del nostre rey y del seu embaixador, haver donat per tant temps crèdit a les promeses de Felip de Valois; emperò, es precis veure com anaven lligades aitals negociacions ab

les que 's mantenien ab els reis de Bohemia y Navarra y ab altres princeps y sobretot, recordar que Alfons IIIe entenia de gran utilitat la vinguda dels extrangers perque la victoria no podia atenyerse sino per la reunió de grans medis ofensius. Lo que podem assegurar es que 'l fracàs de la projectada expedició contra Granada no produí descrèdit per el rey d'Aragó, ni 'l feu romandre en situació ridícula als ulls d'Europa. Desde 'l dia que corré la nova de que 'l rey de Castella, rompent lo pactat a Agreda, havia per son sol voler atorgat treuga al rey de Granada, sens curarse del greuje que produia a Alfons IIIe, se tenia concepte per tot el mon de que era fracassada la croada y que no era 'l rey d'Aragó 'l fracassat ni 'l responsable.

APÈNDIX DE DOCUMENTS

I

LLETRA DEN RAMON DE MELANY AL REY ALFONS III. BAUCHE, 26 DE JULIOL 1329. (Arxiu de la Corona d'Aragó, *Cartes reials*, n.º 3400.)

Al molt alt e molt poderos senyor Namfos, per la gracia de deu Rey Daragon et de Valencia et de Cerdenya et de Corcega e Comte de Barchelona.

Mout alt e molt excellent e molt poderos Senyor meu. A la vostra molt alta senyoria molt humilment faz saber que, apres les altres letres que us he trameses per Guillamet vostre correu, les quals, Senyor, foren fetes en la ciutat de Paris divenres XIII. jorns de juliol e en les quals vos fiu saber molt longament ço qui era avengut en los affers et en el viatge entro al dia de la dada de les dites letres, ses seguit et fet ço quis seguex ço es a saber de ço Senyor, que jo us fahia saber quel Senyor Rey de França el senyor Rey de Beanya devien esser ensemps ab daltres princeps et nobles homens per aver tractament sobrels affers per que vos Senyor, mavets trames en esta terra, per que, Senyor, sapiats que yo ans quel sényor Rey de Beanya fo ab lo senyor Rey de França ne agues parlat ab el, jo agui feta tal emformacio al dit senyor Rey de França que el volch quel senyor Rey de Beanya meses en son poder e en sa man la guerra el contrast qui es entrel Duch de Brabant el Senyor de Faucamunt, de la qual cosa lo senyor Rey de Beanya fo molt forçat ho ho parech e en fou semblant de mala cara a mi denant lo senyor Rey de França, que conech que aço era vengut per mon percas et per mon tractament. Mas empero, Senyor, aquest mal semblant feu el per cautela, per ço quel senyor Rey de França nos pensas res de ço que el ha en volentat del viatge de Granada ne de ço qui es empres entre vos, Senyor, e el e axi mo dix el depuys e fahia asemblant que li fos greu per ço com no podia falir bonament al dit Senyor de Faucamunt, qui es parent seu et hom propi, sens que no li fos desonor, empero en la fin feu dels affers de la dita guerra ço quel Senyor Rey de França volch, la qual guerra, Senyor, axi com jo ja us avia fet asaber empatxava los affers, per ço com lo senyor Rey de Beanya noy podia falir per la rahon desus dita. E tant tost com lo senyor Rey de Beanya ac atorgat al senyor Rey de França que faria dels affers ço que a el plagues, lo senyor Rey de França a ordonat que .I. cavaler rich hom et .I. clergue senyor de leys, lo nom dels quals es aquest quis seguex, lo cavaler ha nom mossenyor en Beldovi de Rocches, lo clergue, Senyor, ha nom mossenyer de Gari-ganant, que trames al dit Duch de Brabant a aytal fin que el volia quel dit Duch de Brabant meses los affers de la dita guerra en sa man e en son poder pus quel senyor Rey de Beanya los li avia meses. E si per aventura lo dit Duch nols hi volia metre, quels dits misatges li diguessen alcunes paraules, les quals volen aytant dir, quel dit senyor Rey de França seria de part daquel qui no ho volgues metre en son poder e pus quel senyor Rey de Beanya ho avia ja mes en son poder, vol aytant dir que sil Duch de Brabant nou metia en son poder axi matex, quel seria de part del dit senyor Rey de Beanya en la dita guerra. E axi, Senyor, jo enten certanament quel dit Duch nou gosara contrestar aço quel senyor Rey de França vol, per que

los affers qui son empreses entre vos Senyor, et el dit senyor Rey de Beanya no poden aver alongament, cor tot tenia en aquest punt. E tan tost com lo dit senyor Rey de França ac trameses los dits misatges al dit Duch de Brabant, lo senyor Rey de Beanya pres comiat del senyor Rey de França et tornassen cuytosament el comdat de Lucemborch per fer semblant de adreçar si mateix sil Duch de Brabant nos volia posar en raho dels affers que faes de la guerra ço qui fos sa honor, pensan et saben que les coses no poden anar a avant e ans que pertis daqui volch parlar ab mi secretament dien et manan a mi senyor, que jo no us trameses la primera resposta ne encara que nom partis de França entro que la jornea quel senyor Rey de França dona al senyor Rey de Beanya et al dit Duch de Brabant fos passada, per ço com en continent que la dita jornea fos passada el faria tal comenzament els affers que vos Senyor, et tot lo mon conexerets que ço que el ha comenzat vol metre a perfeccio. Veus, Senyor, sobre que jo esper los affers.

Apres aço, Senyor, volch lo dit senyor Rey de França que li donas per escrit ço que li volia dir de part vostra e axi, Senyor, fiu ho en aquesta manera. Primerament que per profit et per meylorament dels dits affers de Granada et encara per pacifficacio de molts mercades et de moltes daltres gens de vostre regne, Senyor, fiu .X. ho .XII. capitols que li done de part vostra, dels quals encara no he resposta definitiva, mas hen es ver, Senyor, quel senyor Rey de França jo estant en sa cort lo gran Conestable de França et Mossenyer de Crao dimartz a hora de missa que fo la festa de Sent Jacme e dixeren me de part del dit senyor Rey de França que el se retenia acort entro dimecres seguent jac se fos que de pus, Senyor, que jo agui parlat ab el, el mach respost que ço que jo li volia dir de part vostra, Senyor, li donas per escrit fossen passat .VIII. jorns entro al dit divenres el se retenia lo dit acort, diens a mi los dits Conestable et monssenyer de Crao quel senyor Rey de França fahia tan gran acort per ço que pogues entregrament a III. capitols qui eren entrels altres principals. Al primer capitol, ço es que el pogues purgar e satisfer a la consciencia de sa anima en tant com comana al servey de Deu, segons aquel capitol que posat era. Lo segon quant a satisffer a la volentat et al plaer de vos, Senyor, al qual el vol satisffer e complir en tot ço que el puga, axi com a sencer cosin, em manera que vostres gens no sien agreuyades ne dampnificades en sa senyoria, sino axi com en la vostra matexa, diens encara que aço dehia lo senyor Rey de França a mi em persona de vos, Senyor, e que no ha persona el mon per qui el mes faes ne mes amas con vos Senyor. E axi sobre aquests .II. punts a declarar volia aver acort entro al dit divenres, et per ço, Senyor, jo encara no us pusch fer saber nuyla certenitat de la resposta. Mas, Senyor, he esperança en Deu que ela sera bona axi com jo, Senyor, la he demanada de part vostra segons ço que jo ja hi presumir ne veer.

Item, Senyor, vos faz saber quel senyor Rey de Beanya et encara daltres nobles an dit a mi et encara al honrat en Simon de Castel Arnau, companyo meu, quels era estat donat a entendre en aquestes partides que vos Senyor el Rey de Castela aviets presa treua ab lo Rey de Granada, per que molt hom sem maraveylava en parlava deça e especialment lo dit senyor Rey de Beanya ab qui les coses son empreses, per que es mester, Senyor, que per rao de la fama que vos escriscats al senyor Rey de França et al senyor Rey de Beanya et al senyor Comte de Haenaut et a tots los altres a qui jo aporte letres de part vostra que les coses no son axi com hom ha mes em fama ne dat a entendre e quels fassats saber a cascun longament que ans atur jo açi per manament vostre entro sapia que sera dels affers per jo son en esta terra ne que he a fer ab lo senyor Rey de Beanya ne ab los altres princeps qui en aquests affers son consents ne tractados. Item Senyor, vos faz saber que us tramet .III. letres, vna del senyor Rey de Beanya de la primera resposta que fo feta a Binguen. La segona del Comte de Haenaut, la terça de madona Ioana Comtessa de Haenaut, cosina germana vostra, les quals letres, Senyor, vos tramet per lonrat en Simon de Castel Arnau companyo meu. Mas empero, Senyor, la letra del dit senyor Rey de Beanya de la primera resposta no va per neguna resposta el senyor Rey de Beanya qui mo a dit, per ço cor lavors con aquela resposta fo anaven los affers daltrament que ara no van e per ço hi posava el tan lonch temps con se cuydave que la guerra del Duch de Brabant fos et que no pogues romandre, la qual guerra laguiava los affers, per que Senyor, em breu aurets altre resposta del meylor et plus breu. Mas jo, Senyor, la us tramet per veer en quin cas eren los affers al començament que yo fuy ab el.

Quant es de la creença, Senyor, qui es comanda a mi en la letra del Comte de Haenaut, vos faz saber que es aytal quel dit senyor Comte dix a mi que degues dir de part sua a vos, Senyor, que el avia gran volentat de fer servey a vos et de esser els affers a honor de Deu, mas que el nos volia moure entro quels altres princeps de la terra qui eren estas començament dels affers se moguessen, per ço que li parria ben covinent cosa que el qui nou avia començat se mogues primer els derres, mas que tota vegada que els vayen el es aparcylat de esser a honor de Deu et de vos, Senyor, els affers

e hac gran plaer de les noveles de jo li dixi de part de vostra senyoria. Item Senyor, vos faz saber que es mester que vos trametats vna letra special a la dita Madona la Comtessa de Haenaut, cara cosina germana vostra, en la qual letra, Senyor, sia contengut que vos la pregats que ela dexa exercitar et conseylar lo dit Comte de Haenaut son marit, sobrels affers del Regne de Granada, cor axi Senyor, es empres entre la dita dona et mi ab letra secreta de creença e que aço placia a vos Senyor, que axi matex sia secret, e ela audes les vostres letres, Senyor, tractara e fara en tal manera que ab la volentat quel dit Comte de Haenaut hi a e ço que ela hi fara, el vendra en la frontera de Granada a servey de Deu et a honor de vos, Senyor. E sapiats, Senyor, que aquesta es la raho que mou a aço madona la Comtessa, ço es a saber, que com lo dit Comte agues ja peça a em volentat et em proposit danar en lo Regne de Leteue, qui es en les parts de levant, la on lo senyor Rey de Beanya es vengut no ha gayre, lo qual regne es de sarrahins e que hi auria a anar lo dit Comte ab molt maior messio et ab molt maior perill e en pus lonch viatge que no es lo viatge de Granada, e encara Senyor, per ço que si la dita madona la Comtessa lo sab ab vos que ho amara aytant com si era ab lo senyor Rey de França e axi li ten ben per seguir part que del servey que fara a vos, Senyor, sera molt pagada et molt alegre e aço Senyor, son les rahons que la mouen. Item Senyor, es mester que façats en tal guisa ab los mercades de vostra senyoria que les dites gens qui partiran daquestes partz e iran el viatge, pusquen aver bastament de viandes axi com es empres entre vos, Senyor, el dit senyor Rey de Beanya els capitols qui son entre amdos, cor gran vergonya seria, Senyor, et poria esser dampnatge si els no trobaven viandes e altres coses qui fan mester a aytals affers. Cor per cert Senyor sapiats que segons que les coses aparen, si les coses fenexen axi com se comenzen tantes seran les gens qui hi iran daquestes partz que sera una infinitat. Empero, Senyor, tant que aya la resposta del senyor Rey de França que deig aver divenres, segons que dessus es dit, vos pore certifficar per les primeres letres que us tramete molt mils de moltes coses que ara no faz. Empero, Senyor, en les altres letres exoblide que nous fiu saber aquest punt lo qual es mester que vos per vostra letra me declarets e quel senyor Rey de Beanya, el senyor Comte de Haenaut el gran Conestable de França man demanat, vos que avets fet ab lo Sant pare de la indulgencia e axi matex mo han demanat lo senyor de Crao el senyor de Lebret e que si vos, Senyor, ho avets acabat que sen tenen per pagats e si nou aviets que ab vos ensemps Senyor, hi farien ço que fer si degues. Per que, Senyor, es mester que vos me certifiquets per vostra letra en guisa que jols en puscha dir tota certenitat et quen puscha respondre segons que vostra entencio es ne que vos navets fet.

Item, Senyor, vos faz saber quel senyor de Craon e mossenyer de Lebret qui son en la Cort del senyor Rey de França man dit que els vos an trames en Tibaut de Barbozan, per que Senyor, es mester que de ço que us ha trames a dir los façats graciosa resposta, per ço com son nobles homens e apoderats de moneda e qui poden anar ab gran companya a lur cost e a lur messio, mas empero Senyor, que us placia de guardar et de moderar la resposta en tal manera quel senyor Rey de Beanya qui va els altres princeps el Comte de Haenaut que cuyt esser cert que hi ira, no so tenguen a mimve. Placiaus Senyor, que daqueles letres primeres que Guillamet correu vostre sen porta e daquestes aya vostra resposta al pus tost ques puscha fer daqueles coses Senyor que us sera semblant qui sien a perfeccio dels affers. Item, Senyor, vos faz saber que lonrat en Simon de Castel Arnau companyo meu, sen va, lo qual, Senyor, ha a parlar ab vos dels dits affers et encara dalcuns altres affers qui toquen a mi, per que sia merce vostra, Senyor, quel deyat creure de ço que dira de part mia a la vostra senyoria. Coman me Senyor molt humilment en vostra gracia. Lo senyor Rey de França Senyor, ha dit an Bernat Ermengou et an G. Flandina porters vostres qui eren anats a el per una letra del passatge segur per en Simon de Castel Arnau et per els, que el vos vol trametre vna letra e no se, Senyor, de quina rahon es, mas bem pens que sia per ço quel Rey de Castela ha fet al Rey de Navarra dels cavals, de que lo senyor Rey de França et els altres qui son en estes parts qui son sos tenguts sen tenen fort per despagats et per aontats. Altre novel, Senyor, noy a que us puscha fer saber, mas quem coman en vostra gracia. Dada a Bauxe digous a XXVI. jorns de juliol.

RAMON DE MELAN vostre humil et devot cavaler.

II

LLETRA D'ALFONS III A RAMON DE MELANY. VALENCIA, 15 D'AGOST 1329. (Arxiu de la C. de A. *Registre* 541, *foli* 10 y *Registre* 562, *foli* 76.)

Namfos per la gracia de Deu Rey Darago &. Al noble et amat conseller nostre en Ramon de Melan salut et dileccio: fem vos saber que havem reebudes IIes letres vostres a nos presentades per

Guillamet correu nostre e havem entes cumplidament ço qui es contengut en aquelles. On vos esponem que creem fermament que vos havets continuament et molt traballat per los affers per que us havem trames e som contentes de vos de la diligencia que havets hauda. Quant aço quens fees saber que nos serem aemprat per los Reys de França et de Boemia que aiam vista ab ells vos responem que no trobam que la dita uista sia a nos profitosa ans entenem quens daria gran torb al fet de la entrada que entenem a fer contrals moros; per que volem que vos tenen aço secret, procurats bella manera... per que non sia requests de la dita vista, cor no volriem venir a punt quey aguessem a dir de no. Quant aço quens fets saber dels III. capitols quel Rey de Boemia demana esser anyadits a ell, vos responem quels havem regoneguts. E sobrel primer en que es demanat que si per aventura el Rey de Boemia havia entrar en la senyoria del Rey de Castella que li sien dats per lo Rey de Castella semblans privilegis dels nostres, nos aquells ades *amanves* no podem trametre ab acabament, mas podets dir al Rey de Boemia que nos per cert entenem a fer et procurar ab acabament quel Rey de Castella li dara semblants privilegis dels nostres. Sobrel segon Capitol entenem que no seria profitosa cosa ne a nos ne a ells que tan grans gens venguessen com en lo dit Capitol es contengut, per que volem que vos daqui avant no endugats a venir en aquests affers negu daqueys princeps e Comtes si doncs no hic devia cascu venir ab *trempada* companya. E podets dir al Rey de Boemia sobrel dit segon capitol que segons la condicio el estament del et de son Regne no par a nos quey sia mester tan gran gent, com seria messio superflua... tenim per mellor quel dit Rey els altres vinguen ab pocha companya e bona, en manera que puguen per algun temps aturar per servey de Deu, que si la amanasen tan gran que amanues sen aguessen a tornar. Quant al III. Capitol li podets dir de part nostra quens plau molt ço qui es contengut en aquell. E aço som aperellats de prometre et fermar con sapiam que ell sia dacort de venir. Quant aço quens fets saber si volem que romengats aqui ous en vingats, vos responem que es enteniment nostre que con aquesta sia ab vos ja sera estada la jornea que deyts ques devia tenir ab lo Rey de França e creem que haurets sabut lur acort, per que volem que tan tost que lur respost haiats haut vos en vingats. Volem encara et tenim per bo que consellets al dit Rey de Boemia et façats ab ell et ab los altres queic vendran que entrels homens a cavall que amenaran haia balesters a cavalls com mes poran que nulla gent noych

Fig. 1. — Lletra d'Amalrich, senyor de Creon, a Alfons III, datada del 28 de maig de 1329, a la Réole (Gironde). Arxiu de la Corona d'Aragó, *cartes reyals* n.º 3343 provisional. Original 12 X 29 centímetres, en pergamí.

será mellor segons la manera dels moros. Dada en Valencia XV. dies anats del mes dagost del any de nostre Senyor Deus M.CCC°XX°IX°.

III

Lletra d'Alfons III a Ramon de Melany. Valencia, 28 d'agost 1329. (Arxiu de la C. de A. *Reg.* 541, *f.* 12 y *R.* 562, *f.* 78.)

Namfos &. Al noble et amat conseller nostre en Ramon de Melan salut &. Havem reebuda vostra letra la qual nos aporta lamat nostre en Simon de Castellarnau companyo vostre. E axi les coses contengudes en aquella letra vostra com encara ço quell dit en Simon per la creença per vos a ell comanada nos volch dir de part vostra complidament entesem, a les quals coses vos responem et primerament sobrel fet dels Capitols per vos offerts al alt Rey de França per pacificacio et be de les gents de nostra terra, quens plau molt et loam la vostra diligencia sobre aço, maiorment car creem quen haiats fet saviament et a profit de nostres sotmeses. Quant açó quens havet fet saber que al rey de Beanya et a altres nobles ere dat a entendre quel Rey de Castella et nos haviem presa treua ab lo Rey de Granada, vos responem que no es ver quel Rey de Castella ne nos haiam feta treua ab lo dit Rey de Granada ne ab res del seu ne ho entenem a fer. -- E podets vos pensar que con ho aguessem fet hagrem ne certificat lo dit Rey de Beanya et vos. E daquesta raho scrivim nos per nostra letra al dit rey de Beanya. Quant aço quens fet saber quel Comte de Haenaut ha gran volentat de esser ab nos en aquests affers et que nos scrisquessem per nostra letra a la comtessa sa muler quel volgues induir et consellar, sobre aço vos responem que nos per nostras letras scrivim als dits Comte et Comtessa que sil dit Comte vol esser ab nos en aquests affers quen serem molt pagats et li farem aquell acolliment que hom deu fer a tant noble persona com ell es.

Quant aço que volets quens certifiquem que havem fet ab lo senyor Papa de les indulgencies, vos responem que nos ne havem trameses nostres missatges al dit senyor Papa, mas encara no havem resposta. Esters duptam quel dit senyor Papa vulla atorgar les dites indulgencies *sino* a les gents de nostra terra, per ço com en semblant cas fo denegat al senyor Rey nostre pare, a qui Deus perdo, per que tendriem per be axi com vos nos fets saber quel dit Rey de Beanya et los altres qui ab nos entenen a esser en aquests affers, fassen ab lo senyor Papa que les dites indulgencies sien atorgades a aquells de la lur terra qui en aquests affers iran. E nos daltra part ferem nostre poder que les haiam per ells. Quant aço quens fets saber que an Tibaut de Barboçan qui es estat trames a nos per los senyors de Creon et de Lebret volguessem fer graciosa resposta, vos responem que ho havem fet en manera que creem que ells sen tendran per pagats.

Quant a aquells IIII. Capitols quel Rey de Beanya nos ha trameses encloses en la sua letra, vos responem quant al primer en que ell demana que pusca manar en estes parts tanta companya com ell volra reebre et tenir sots son regiment; quens es semblant que ell deya venir ab temprada companya en manera que a nostra terra no sen seguesca gran carestia ne pusca esser perill al dit Rey ne a aquells qui vendran ab ell. E es nos semblant que per tant lonch viatge seria covinentea que venga ab CC. homens a cavall ab elms et ab CCCC. balesters a cavall. E axi vos com per vos matex bellament fets o venir a aquest nombre et digatsli que nos lo pregam que a I. caváller ab elm anien II. ballesters a cavall, que nulla gent noyic sera tan profitosa contra los moros com seran los ballesters a cavall. Quant al altre Capitol en que lo dit Rey demane que la sua Cavalleria o companya haia part en los catius et bens mobles, que volen Deus se guanyaran, vos responem quens plau molt et entenem que es gran raho. Quant al altre Capitol en que lo dit Rey demana que letres de guiatge sien haudes del Rey de Castella per aell semblans de les nostres vos responem que nos farem nostre poder de haverles. E creem fermament que les haurem et tramatrem les li. Quant al darrer Capitol en que lo dit Rey demana que confederacio ferma sia feta entre ell et nos, vos responem que nos no havem acustumat de fer confederacio ferma ab negu princep, mas pot esser cert quens haurem tota hora envers ell axi com a frare. E axi podets li respondre sobrels dits Capitols segons que dessus es contengut. Esters volem que vos nous entrematats de escomoure altres nobles persones a esser ab nos en aquests affers, per ço com nos entenem que de la gent haurem assats et poria sen seguir destorb et escandel en la nostra terra. Data en la Ciutat de Valencia a XXVIII dies anats del mes dagost del any de nostre senyor Deus M°CCC°XXIX°.

IV

INSTRUCCIONS DONADES PER ALFONS III AL SEU MISSATGER GUILLEM CALBET. VALENCIA, 7 DE SETEMBRE 1329. (Arxiu de la C. de A. *Reg.* 522, *f.* 158.)

Memorial sia an G. Calbet de les coses que de part del senyor Rey deu parlar ab lo senyor Patriarcha.

Es a saber con lo senyor Rey haia gran cor et gran afeccio segons que ell sap en los affers de Granada et per mil fer acabar aquells entena a emprar ses gens et especialment la clerecia axi com aquella qui es et deu esser cap et començament et exemplar de ajudar et de servir en aquests affers al senyor Rey con sien a serviir de Deu et utilitat de la xhrisptiandat et del Regne et en gran dampnatge dels enemichs de la fe. E en demanar et haver la dita ajuda de la clerecia sien tocades diverses maneres, finalment lo senyor Rey ha acordat, salvat consell del dit senyor Patriarcha, que sobre aço dega el dit senyor Rey convocar et manar parlament general als dits senyor Patriarcha et archebisbe de Çaragoça et a tots los prelats axi bisbes et abats com altres et als capitols de les Esgleyes Cathedrals et collegiades sufraganies daquelles, poblades empero dins la sua senyoria, los quals se ajusten en la Ciutat de Leyda per acordar a fer ensemps la dita ajuda. E com lo senyor Rey haia maior fe et maior esperança en ell que en persona del mon en aquests affers; e especialment que en la ajuda dels prelats li puxa mes fer et ajudar que negun altre, prec afectuosament lo dit en G. de part del senyor Rey al dit senyor Patriarcha que aquests affers, per servix et per reverencia de Deu et per bonea sua, vulla pendre ab bon cor et ab bona volentat et ajudar en aquells axi per obra et per ajuda com per consell, segons que be ley ha promes. E el senyor Rey, segons que dit es, na especial fe et sperança en ell e especialment li placia consellar si aquesta via li par bona con lo senyor Rey sia aperellat en tot et per tot de seguir son consell et sa volentat. E el dit en G. Calbet pot li dir les rahons per quel senyor Rey ha eleta tenir en aço la dicta via del dit parlament.

V

INSTRUCCIONS DONADES PER ALFONS III AL SEU EMBAIXADOR RAMON DE MELANY. OSCA, 15 DE JULIOL 1330. (Arxiu de la C. de A. *Reg.* 562, *f.* 157.)

Aquesta es la informacio de ço que en R. de Melan ha a dir de part del Rey Darago al Rey de Ffrança.

Primerament dita la salutacio deguda diga al Rey de Ffrança que el Rey Darago ha reebudes dues le res sues en les quals lo pregava que per algunes certes rahons volgues alongar lenentament contra los infeels del Regne de Granada tro al any seguent per be dels affers et per ço cor moltes gents de les parts del dit Rey de Ffrança vendrien a serviy de Deu en ajuda del dit Rey de Arago los prechs del qual lo dit Rey Darago atorga segons que li feu saber per sa letra, esperant que será profitosa cosa per los afers damunt dits.

Apres empero la primera letra tramesa per lo dit Rey de Ffrança lo Noble en Johan Exemeneç Durrea tornant de Ffrança dix en secret al dit Rey Darago quel Rey de Ffrança cobejant servir a Deu per molts bens que li ha fets, volen encara sa honor et son nom exalsar havia proposit de esser personalment en los dits affers, si donchs altres affers de necessitat nol en barguen. En qual cas de embargament entenia a fer tal aiuda de la qual lo dit Rey Darago se poria tenir per content. E aço meteix conferman dix al dit Rey Darago en Ramon de Melan; les quals coses oides, lo Rey Darago fo molt alegre oent tant sant et tant loable proposit envers Deu et homens per la qual cosa tramet lo dit Missatge per saber son plaer et sa volentat sobre les damunt dites coses significanli que lo dia de la festa de Corpore Xrispti lo Rey Darago ensemps ab los infans sos ffrares et altres nobles en la Ciutat de Leyda preycada la creu et la indulgencia de la qual li tramet translat, reebe la creu de ma del molt honrat pare en Jhesu xrispt lo senyor Patriarcha de Alexandria, frare seu, et aço assignat per lo Sant Pare per que lo Rey Darago prega lo dit Rey de Ffrança que li placia sostenir que la dita indulgencia en la sua senyoria sia publicada.

Encara diga lo Missatge que proposit et consell del Rey Darago et de sos ffrares et dels barons es fermat et sens mudament diffinit que en lo mes de Març primer vinent Deu volent, entraran

en tal manera que en lo començament del mes dabril sien en la terra dels enamichs de la fe xrisptiana.

Tro assi es la missatgeria principal ne diga als lo Missatge tro quel Rey de Ffrança haia dit son enteniment.

Si emperó lo Rey de Ffrança responia que ell enten de tot en tot esser en los affers e eemprarse en ost et en companya, digali lo Missatge, que pus aytal es sa volentat lo Rey Darago ha haut madurament et familiarment son acort sobre aço ab aquells qui en aquests affers et en semblants son esprovats, e tots concordaren en aço que la on fos aytal volentat del dit Rey de Ffrança cove de necessitat que per mar fassa son apparellament, ço es a Aigues Mortes. E aço per moltes de rahons, ço es per la longuea del camí, en lo qual moltes de vegades se esdeve que per la poquea dels lochs no poden caber tantes gents ne pot hom trobar ço que ha mester oltra barayles e escandels qui se poden esdevenir. En lo navili empero poden totes coses necessaries axi armes et viandes com altres coses pus leugerament et pus habundada et ab menor despeses esser portades, pot hom encara en breu temps fer et acabar lonch cami.

E si lo Rey de Ffrança consent a aço et demana endreçament de navili et de estol necessari per lo dit viatge, porali respondre lo Missatge quel Rey Darago li pora provehir de partida de galees et darli avinentea de navili en la sua terra et en Mallorches et porali prestar per honor sua tro a XX galees, de viandes encara en la terra del Rey Darago ne pora haver copia a sufficient et bo mercat per la gracia de Deu.

Si empero lo Rey de Ffrança responia que no enten a venir, en aquests cas lo Missatge prech lo dit Rey de part del Rey Darago que li placia per los affers tant piadosos et tant sants fer aquella ajuda que a la sua altea sia vista faedora.

Encara con lo dit Rey Darago entena a haver gracia del senyor Papa que li atorch a prosequció dels dits affers ço que es estat lexat en la terra del dit Rey de Ffrança a serviy de Deu o a conquesta contra moros que placia al dit Rey de Ffrança que en aquest cas do loch a la dita gracia et li placia sostenir que sia haut et convertit en los dits affers et liurat al dit Rey Darago.

Item que per raho de marcha ne per altra manera alcuna no sien aturats ne embergats en persona ne en bens en anar ne en tornar ne en star Missatges porters o correus del dit Rey Darago o altres persones que vajen per affers del dit Rey Darago, e que daço do carta o cartes sues de manament a sos officials.

VI

Instruccions donades per Alfons III als seus missatgers Ximen d'Ayvar y Gil d'Eraçu. Valencia, 24 de novembre 1330. (Arxiu de la C. de A. *Reg.* 541, *f.* 95.)

Esto es lo que Exemen de Ayvar et Gil Daraco an a dezir de part del senyor Rey de Aragon a los nobles don Amalrich senyor de Creho et don Bernat senyor de Lebret.

Primerament dadas las cartas de creença que lievan, diran en como el dicto senyor Rey sabiendo la buena voluntat que ellos han al servicio de Dios et a la honra de la casa Daragon, et como entendian seer con el et en su companya en el viatge o entrada quel dicto senyor Rey entendia fer contra el Rey de Granada et sus gentes a servicio de Dios et exalçamiento de la fe catholica, por la qual razon los dictos nobles en el anno passado que el dicto senyor Rey entendia fer el dicto viage enviaron a el su mandadero es a saber don Teobalt de Barbasa con carta de creyencia et ciertos capitulos de la qual cosa el dicto senyor Rey ovo muy grant plazer et otorgo los dictos capitulos con carta suya que fue liurada al dicto Tebalt por razon del dicto viage. E agora el dicto senyor Rey con la voluntat de Dios entienda fazer el dicto viage en el tiempo de la primavera que viene, por esto acordo de fazer saber a ellos su entendimiento et su voluntat et de enviar a ellos los dichos mandaderos por que meior et mas complidament lo puedan saber los dictos nobles, segunt que por carta suya les faze saber el dicho senyor Rey.

E asi los dictos mandaderos por la creyencia a ellos acomendada diran a los dictos nobles et a cada uno dellos quel dicto senyor Rey asi como aquel qui es muy pagado de la voluntad de los dictos nobles. . . . . esta aparellado de entrar con su gente de cavallo et de pie en la postrimera semana del mes de março que viene en el lugar de Orihuela que es cerca la frontera de los moros.

Por que conviene que si ellos an voluntat de entrar con el dicto senyor Rey et de seyer con el en su companyia que se guisen et fagan por guisa que sean con el en el dicto tiempo y lugar et que desto fagan . . . saber su voluntat et entendimiento al dicto senyor Rey complidament por cartas suyas et por los dictos mandaderos. E el dicto senyor Rey es aparellado de recebir aquellos et fazer les aquella honra que se conviene et provedir a ellos segun los dictos capitulos et en otras cosas en que favor et ayuda suya ayan menester.

VII

LLETRA DEN RAMON DE MELANY A ALFONS III. POISSY, 17 DE NOVEMBRE 1330. (Reial Academia de l'Historia; Manuscrits de la colecció Salazar, A. 2.)

Molt alt et molt poderos et molt excellent Senyor meu: a la vostra benaventeresa magnificencia molt humilment besan la terra dauant vostres peus faz saber, que al terz iorn alentrada devuytubri yo ffuy ab lo senyor Rey de França a .I. loc quis apela Vermens a I.ª jornada mes enla que Paris emues Normandia et fora estat senyor pus tost ab el sino fos senyor que per paor de la marcha no gose fer lo cami tot dret, ans hagui a fer el cami del ducat de Guiana et per Bordales entro pres de Burdeu I.ª jornada et daqui drece mon dret cami al dessus dit loc de Vermens on era el senyor Rey de França. On Senyor, faz saber a la uostra molt alta Senyoria que encontinent que io vingui dauant lo dit senyor Rey de França el me demana de ucs molt curosament et molt affectuosa et segons semblant parec que hagues plaer de la mia venguda per raon de ucs senyor, et encontinent ans que nuyl hom pogues parlar ab mi el senyor sexi de la cambra on era et entrassen en I.ª rere cambra et feu me demanar et con fuy lains, senyor, ab el feune exir tot hom que no romas ab el nuyl hom sino yo, et tantost que tot hom ne ffo exit, el me dix aquestes peraules quis seguexen: Ramon, ia us hauem demanat de nostre car cusin com está, mas encuare us demanam com estan el ne la Regina ne ses frares nostres cusins. Et yo respus: Senyor, el senyor Rey et madona la Regina et tots los frares del senyor Rey son a vostre plaer et el senyor Rey trametme a uos. Et el respos: bens pensam per que us hic tramet, ne vcs perque venits et plaunos fort. Et yo dix: Senyor, en les letres o porets veer et en la creença que io senyor vos dire. Et el respos: Nons donets are les letres, cor nos no havem tant despay que nos pugam veer adespau ço quom nos aportats, axi com nos o volem fer ab gran acort et ab gran deliberacion, que nostre enteniment es sens tota fala, que aquest nouel temps qui ven nos anem ab nostre cusin lo rey Darago ensems el Sant viage de Granada,et per ço us manam sots pena del cap a perdre que uos no parlets a nuyla persona viua vos per que sots vengut ne que nos i deiam anar. Et yo dixi: Senyor, yo fare ço que uos me manats. Et tantost exissen en la gran sala als Richs homens et als caualers qui aqui eren et con yo senyor, fuy en la gran sala, tots los grans barons et els caualers me demanauen de noues espressament et yo no sabia bonament quels resposes, saluant que per los affers de frare R. dempuries que el mestre del Espital desaretaua del priorat de Catalunya, era vengut al senyor Rey de França quim hauia promes que li faria restituir, et aquesta raon, senyor, dixi lauores et he dita tota vegada tro are. Et el senyor Rey de França ha tenguda assats per bona la manera de la resposta que yo fas a cels quim demanen axi per que son vengut en la terra. Finalment, Senyor, quel Senyor Rey de França estec XVIII. iorns enans que reebes neguna de les letres, ne vis res que io li aportas de part vostra, puys con venc senyor al XVIII. die fo a I. loch qui ha nom quo de Roy et aqui fo el romas axi assoliat que no fo romas ab el saluant el comte Destampes son cusin girman et el conestable de França, et aqui el me feu venir dauant el et demanam si yo tenia ab mi ço que yo aportaua de vostra part et yo respus li senyor, oc. Dones, dix el, entrats vos en la nostra garda roba al pus priuadament que porets; et yo senyor, fiu axi com el me mana et a cap duna estoneta venc lo conestable de França en la dita guarda roba et feune exir tots saluant mi et puys tanqua les portes et a cap duna estona venc lo dit senyor Rey de França, el dit comte Destampes ab el tan solament et el dit conestable obrí la porta et puys con els foren entrats tanquá et fom en la dita guarda roba, senyor, lo senyor Rey de França et el comte Destampes et el conestable et tan solament yo ab els; et el senyor Rey assecse en I. tapit ran duna examinea al foch et dix a mi que are volia veer largament et adespau tot ço que yo, senyor, li aportaua de part vostra et con ho hac vist tot largament mostra, senyor, quen hagues gran plaer et comfermam enquare lo manament quem hauia feyt al dessus dit loc de Vermens que a neguna persona del mon yo no perlas de res de les coses desus dites perque io era vengut, empero, Senyor

demanam si io aportaua letra a nuyl altre hom sino a el et yo dixi Senyor, que oc, a molts daltres, me especialment aqueles que hauia aportades a el, per ço con en el era tot lo fundament dels affers, per raon cor vos hauiets lexat lo viage de Granada lan qui passat es per sos prechs et el dix que be no sabia et queus o graia fort et que el faria tant en los afers que Deus lin sabria grat et vos axi metex. Empero demanam espressament si yo aportaua letres al Rey de Beaya ne al comte Dahennaut; et yo dixli oc senyor; on dix el son; et yo dixili, senyor, veles vos açi; et el dix nos: les volem hauer. Et nos les recaptarem et vos sien les letres ha creença fets vnes letres al dit Rey de Beanya et altres al comte Dahennaut en que les façats saber la creença que nostre car cusin lo Rey Daragon los tramet et nos trametrem los letres a cascun per aquest missatge metex qui portara aquestes, en les quals los farem saber que vista la present letra sien ab nos. Et yo respus: Senyor, yo fare ço que vos me manets et axi ne manament de mon senyor lo Rey Daragon vostre cusin. Oc, cor tantost, dix el, sien feytes les letres que vos hauets a fer et yo comandare le mies. Et axi Senyor, fo feyt; aquel die metex el senyor Rey de França feu fer les sues letres et yo les mies et els missages se partiren la I. per anar al Rey de Beanya en Beanya et laltre al Com Dahennaut en Aholanda, et sia cert a la vostra senyoria, Senyor, quel senyor Rey de França feu guardar quals correus eren pus sofficients et mils encavalcats per ço que pus tost hagues resposta de les faenes. Aço Senyor se feu en aquel iorn de XVIII[té] dessus dit et yo apres, Senyor, seguen et demanan la resposta al dit Senyor Rey de França dura la continuacion per lespay de XIIII. iorns que venguem a I. loc qui ha nom Grondeuila et aqui el me feu entrar en la cambra et dix que encare nom podia respondre, per que el volia que io romases et que yo trameses I. correu a uos, Senyor, per qui us faes ab mes letres assaber la condicion del feyt et que el vos trametria letres com el mavia retengut entro are et enquarem retenia entro a tant quom pogues fer final resposta ab acabament. Et axi senyor, aquesta respostam fo feyta aquel dia metex en aquel loc de Gondreuila et aqui fo dada la letra que el vos tramet lo quart die duytubri. Veus, senyor, ço que he feyt ne pogut fer tro al die de vuy.

Are, Senyor, vos fas emformacio et declaracio de tots los affers com lo senyor Rey de França los enten a tractar ne metre a acabament. Primerament, senyor, yo enten per les paraules del senyor Rey de França que ans que yo haia neguna resposta ferma será vengut lo Rey de Beanya et el Comte Dahennaut et lauesque de Beuvays, qui es anat en Agenes et emues Burdeu per aportar la pau sagelada qui es atorgada entrel senyor Rey de França et el Rey Danglaterra et per cert, senyor, tantost yo hauré certa resposta et declarada. Empero, senyor, faz uos saber lenteniment quel senyor Rey de França enten a ordonar et em breu despay de temps con aquestes coses sien feytes. Primerament enten a amprar lo Rey Danglaterra et el Rey Descocia que vagen ab el et es cert quel Rey de Beanya et el Rey de Nauarra iran ab el et puys lo Duc de Burgoya et el Duc de Bretaya, el Duc de Borbon, daltra part el Comte Dahennaut, el Comte de Flandres, el Comte de Lanço, frare del dit senyor Rey de França et el Comte de Beumunt et puys daltres comtes et grans Richs homens de menor poder en quantitat de VIII. fins a X. et sapiats, senyor, per tot cert que al comte et a la taxacion quel senyor Rey de França fa que entre el et tots los dessus dits qui iran en sa companyia, muntaran en soma de .MM. fin a MM.D. homes a caual et no pus ne tans segons que el diu. Mas podets pensar, senyor, segons les persones dessus dites qui seran caborals et el poc nombre de les gens quines persones ne quines gents seran cels qui iran, perque senyor, siats cert que si les coses se fan axi com començen, que aço no es obra domes, ans pot hom dir que es obra de Deu. Yo, senyor, tracte et faz mon poder ab lo senyor Rey de França, segons quoms senyor mavets manat et enquare ordonat per vostres capitols segelats. Axi ques quel senyor Rey de França uaia per mar axi com de quantitat de gens axi com destrecaria de terra axi com dalcuns passes periyloses axi com totes les altres coses que bonament ab raon yo puc dir ne mostrar al senyor Rey, segons que en los dits capitols es contengut. Empero, senyer, si aço es obra de Deu segons que dessus es dit, poc valrien les mies paraules al contrastar ne al enegar ne de pus saui que yo no son. Cor cert siats senyor que la volentat del senyor Rey de França es tan gran en aquests affers et les coses son ia tant a auant quel senyor Rey de França ha ordonat ia que .I. de sos tresaurers sen vaien ab mi per fer ses garnisons ses proueençes de viandes et de cauals et daltres coses qui a el sien necessaries qui en la terra se puguen trobar et va en la companyia del dit tresaurer per ço com sab les costumes de la terra et enten lo lengage, Rou de Rochafort, frare de mossen Johan del caualer qui solia esser ab madona la Regina uostra mara, a qui Deus perdon, et el dit Rou es are molt ben del senyor Rey de França et .I. dels meestres de la escuderia et per ço, senyor, lo tramet la lo dit senyor Rey ab lo dit tresaurerer et ab mi emsems per les raons dessus dites que nos los vuylats

liurar quils mostre la on trobaran maior habundancia de les coses que els han mester; et per ço molt car senyor meu perdon me la vostra senyoria que, saluat vostre meylor consey, seriam vigares que uos deguessets parlar o fer parlar ab los barons et Richshomens et prelats et caualers et ciutadans et homes de vila et a tot hom en general de tot vostre regne et senyoria ab aqueles maneres et ab aquela sauia deliberacio que sera auist a uostra discrecion, senyor, ne a uostre saui consey, que cel o cels qui us han nuyl temps en cor de donar de moltes de guises que els vostre vos poden dar que are us donen et cel o cels qui nuyl temps uos ha cor de seruir que ara us seruesqua; per ço senyor, cor nuyl temps no hauent aytal cas a hom de vostre liyage que ab tantes de nobles et daltes presones estranyes haguessen comuersacio ço que uos senyor haurets a hauer en aquest punt et sab ben senyor la vostra senyoria que en les conuersacions se conexen les prosperitats o les necessitats, per que, senyor, uos haurets a conuersar ab los de sus dits, per que es mester, senyor, que uos et els vostres façats vostre poder que necessitat entre aquels no puga esser coneguda. E com aquests, senyor, sien los affers que diu lo filosof que nobles affers han a hauer .IIes. proprietats, la .I. que sien nobles dels matexs, laltra que nobles presones los menegen et com aquests affers senyor, sien nobles dels metexs et tantes daltes et de nobles persones los menegaran, que placia a la vostra senyoria que uos qui sots .I. dels auts princeps et dels nobles del mon et dels loats dobra per vostres predecessors et per vostra persona, que uos façats vostre poder en aquest cas, que per defaliment de mession ne de companya cels qui de tan longeres terres iran, no puguen allegar ne conexer em vos necessitat, maiorment con sots a la porta et en la frontera dels affers, et placia senyor a la vostra senyoria que con vos parlarets ab uostre poble quels donets .I. poc de la vostra mel, per ço que els vos donen del lur sucre.

Apres de la dada, senyor, de la letra del senyor rey qui fo dada vuy ha XIIII. jorns en dimenge, a Grondeuila, lendema lo senyor Rey me dix que enquares auisaria sim poria fer pus breu resposta et donam die a Pochi labadia, a .VI. legues de Paris et yo tot die, senyor, anant apres dura los XIIII. jorns dessus dits que nom parti del, et en la fin, senyor, nom feu altra resposta; mas vuy que es dissapte .XVII. dies anats del mes de noembre, me respos clarament que el volia que yo aturas axi com en les letres que el vos tramet es contengut. Per que, senyor, yo pus tramet aquest correu ab emformacion et ab certificacion, axi com ia dessus es contengut, la qual certificacion uos faia ia lendema que fo dilluns apres la dada de la letra del senyor Rey de França; on sapiats senyor que puys en lendemig nos ha res miruat els affers que dessus son escrits, ans aytant i ha cregut que per cert lo senyor Rey de França ha trames al Delfin deruiana et al comte de Sauoya que venguen a el et que el los enten a adobar de la guerra et del contrast que han entre els et puys quels a ampre et que vuyla que vaien ab el el dit viage lurs persones ab petit nombre de companya, axi com los auets dessus dits; et ia senyor, lo Dalfin de viana es vengut mas nou es enquare el comte de saboya, mas quant que sia vengut diu hom que encontinent fera adobar lo feyt quel senyor rey de França o pren fort a cor que faça ladob. Altres noues, senyor, noyc ha que are us faça assaber saluant aquestes dessus dites queus faz saber, per cert que nous o tingats senyor en escarn, ans sia merce uostra queus napareylets en guisa vos et cels qui us han cor de seruir, axi com dessus es dit, que no pugats esser soptat, que per cert sapiats, senyor, que si el Rey de Beaya et el comte Dahennaut eren venguts et lauesque de Beauvays qui deu aportar la pau escrita et sagelada axi com dessus es dit, yo haure tantost resposta clara de tots los affers per tornarmen ues la vostra senyoria, els dessus dits tresaurer et Rou de Rochafort sen iran ab mi ensems per fer les guarnisons del senyor Rey de França, axi com dessus es dit. Molt humilment, senyor, me coman em vostra gracia, pregan Deus queus don bona vida et longua. Dada a Pochi disapte a .XVII. dies anats de noembre a hora de vespres.

Ramon de Melan humil sotmes vostre.

Apres la dada senyor, uos faz saber que enquare ir que fo dissapte a XVII. dies anats del mes de noembre a Pochi, segons que dessus es dit, hagui a donar altra vegada los capitols que de uostra part he demanats al senyor Rey de França, segons que en los capitols per uos senyor a mi donats escrits et segelats es contengut, ço es assaber entrels altres tres que yo he donats al senyor Rey de França, ço es assaber lo primer que a el placia de consentir que si el sant Pare uos uol fer gracia que .I. partida dels bens qui en lo Regne de França son lexats per lo passage doutramar o per Deu seruir, que sien comuertits en lo sant viage de Granada et que venguen em uostra ma et que si el o vol ne li plau quen faça letres segelades ab son segel per tal quel sant pare pus volenterosament et sens tot altre dupte pogues et volgues atorgar la gracia dessus dita.

Item que a el plagues que la croada fos denunciada et manifestada per son Regne sollemnament et ab aquela actoritat que al dit senyor Rey de França fos vist faedor.

Item lo terç que per ço com vos senyor hauets a trametre emucs lo papa et emues el alcunes vegades que a el plagues que per raon de marcha ne daltra represayla caualers ne clergues ne embexadors pus poguessen mostrar que alcuna legacio o missageria los fos comanada no fossen arrestats ne empatxats.

A les quals coses lo dit senyor Rey de França, senyor, respos ço quis seguex, sens tot acort sempre quels capitols li foren lests.

Primerament que quant a la croada que li plaia que fos denunciada et manifestada per tot son Regne axi com de vostra part per mi li era request. Mes empero que no li era semblant que faes affer per ço cor sens manifestacio de croada el era cert et sabia tals coses que el seria affaenat que pogues retenir les gents de son Regne que mal son grat no ni anassen tants que el ne vos, senyor, no volriets que tants ni anassen; empero que si yo o uolia de vostra part que preicas es denuncias la dita croada que el o volia, mas que aquest seria son consey. Et yo, senyor, respusi: yo, senyor, he manament del senyor Rey Daragon, que faça en tots los affers ço que vos me manarets, et axi, senyor, fets ne ço qui us placia. Et el dix: lexats nos fer, cor nos farem els affers ço qui sera mester ab la hajuda de Deu. Veus, senyor, ço que he enantat en la .I. capitol.

Item, senyor, als .II. seguents capitols de les lexes et de la marcha que el hauria son acort et que examinades les coses qui a aelo tocauen que el hi faria tal resposta a mi de que vos vos tenriets per pagat. Apres, senyor, ço que he enantat en los II. capitols et als no he pogut fer ne ha romas em mi, et per ço, senyor, yous tramet Alphonselo correu vostre ab les coses dessus dites et encontinent, senyor, dins breus de dies yous tremetre Gelmet (¿o Guillemet?) laltre correu ab les respostes dels II. capitols et de totes les altres coses que yo fer pore et yo qui tantost hauda la resposta del senyor Rey de França axi com dessus es dit men ire deues vos.

Item sapiats quel senyor Rey de França se feu venir a Pochi en canceler de nostra dona de Paris a requesta mia axi com vos senyor, mauiets manat, que yo ho requeses al senyor Rey de França, et com fo aqui manali que donas licencia a ffrare Bernat Oliuer deser meestre en teologia et el canceler respos: Senyor, segons la ordinacio del papa et del estudi de Paris qui es molt gran cosa, no es are temps de fer meestres en theologia ne de darlos licencia, mas, pus uos axi o volets .I. dels primers que yo fare sera el. Axo, senyor, ha feyt lo senyor Rey de França per amor de uos, que per cert, senyor, molts de nobles batxelers ha a Paris qui dien quel senyor Rey de França als ha agreugats, mas han so a passar pus el o vol.

Al molt alt et molt poderos senyor lo senyor Namphos per la gracia de Deu Rey Darago et de Valencia et de Cerdenya et de Corcegua et comte de Barçelona.

VIII

Lletra d'Alfons III al seu embaixador Ramon de Melany. Valencia, 25 de desembre 1330. (Arxiu de la C. de A. *Reg.* 562, *f.* 158.)

Namfos per la gracia de Deu Rey Daragó &: al amat conseller nostre en Ramon de Melan salut et dileccio. Reebem vostra letra quens havets tremesa ab la letra del Rey de França et loam la vostra diligencia. Iassia que clarament nons pogues segons que par certificar de la manera de la venguda del Rey de França si a fer se ha, la qual cosa empero es sobiranament neccessaria de saber per que con vos sabets et encara havets informacio per capitols la cosa que nos fahia mes dubtar de la venguda del dit Rey era si ell volia venir per terra per moltes rahons que son espresades en los dits Capitols et moltes altres maiors que no son espresades. E encara que ni ha cregudes que devets saber que depuys vos partís desta terra ses mesa molt gran carestia en tota la terra per la gran secada que es per tot, la qual null temps no fo vista semblant et es en la nostra et encara en Castella, per que es mester en totes maneres que vos enformets lo Rey de Ffrança et aquells de son consell que no assaiassen de venir per terra si venir deuen, que aço seria tan gran perill que nos poria expressar de paraula especialment per la mimva de les viandes et per raho del temps axi com es dit. Mas que consellets el informets que per mar venga si venir deu. E aço sera profit del fet et del servey de Deu, e a ell profit et avantatge. E tota hora poria haver refrescament de viandes en nostra terra per la maritima. E si en altra manera venia per terra seria tot lo contrari et mes que nous podem fer saber, jassia que nos tenim per impossible que ell ab temps pusca esser en los affers enguany, per ço car nos ab la volentat de Deu entenem esser en la terra

dels enemichs migant lo mes dabril que ve et axis cove a fer de necessitat, que en altra guisa los enemichs haurien cullits lurs blats, per que aquella terra es molt temprana mes que la nostra ne encara lo Regne de Murcia et a nos farien gran fretura los blats per a les besties et a ells molt gran profit et avantatge sils podien recullir. Empero no fa adeses parar lo Rey de Ffrança dels affers que si be enguany no era a temps ell ho poria esser per avant et per ventura pus profitosament que nos ab la volentat de Deu hauriem conquesta alcuna partida de la entrada on es la terra pus estreta et pus minva daygues et daltres coses. Dada en Valencia XXV. dies anats del mes de deembre en lany de nostre senyor M°CCC°XXX°.

Dintre d'aquesta lletra hi anava la seguent cedula o nota solta:

«En R. si vos con aquesta letra reebrets erets partit del Rey de Ffrança, encara que fossets a IIII. o V. jornades a ença luny dell et erets partit ab aquella opinio que ell degues venir per terra, volem et tenim per be que tornets a ell per darli la informacio segons aquesta letra nostra. Si empero erets pus luny podets enviar la dita letra axi com per vos meteix al dit Rey de Ffrança.»

IX

Lletra den Ramon de Melany a Alfons III. París, desembre 1330. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials, n.*° 3532.)

Al molt alt et molt poderos et molt excellent princep Namfos per la gracia de Deu Rey Darago et de Valencia et de Cerdenya et de Corçegua et Comte de Barçalona.

Molt alt et molt poderos Senyor, sapia la vostra senyoria que pus la primera letra fo feita a Sent Girman en Laye, qui fo dada ir hac .VIII. jorns, yo men entre a Paris al senyor Rey de França qui lo digous passat con el sen entra a Paris per la questio qui es entrel Duch de Borgonya et Mossen Robert Dartes per lo comtat Dartes que la .I. et laltre demanen que deu esser lur, jatsia ço quel Duc de Borgonya ten la possession en quel dit senyor Rey de França la mes, enquare es molt gran la questio per lo gran poder que cascuna de les parts han. En lo cami el me dix quel missager que yon devia trametre que nol ne trameses tro ab el hagues parlat, per que yo Senyor, fiu les dessus dites letres et puis lo diluns entremen a Paris et aqui vinc davant el al bois de Vincenes et mostreli .I.ª letra vostra que havia reebuda aquel dia per man de Bertaut, lescuder frances a qui vos la donas et demaneli, Senyor, si el me podia espeegar perço cor el podia veer segons la letra, que la cosa era cuytosa o si el nom podia espegar si el vos volia al re dir si no ço que a mi havia dit et el dix.... depus entram a Paris nos havem haut ardit Danglaterra tal de que fort nos tenem per pagats, per que nos volem que li façats saber axi com ia us haviem dit et mes li fets saber, dix lo dit senyor Rey *et nos volent que o façats que per cert ab la ajuda de Deu vos li portarets tals noveles de nostra part, que Deus et nostre cusin lo Rey Daragon sen tenran per pagats et li podets mes escriure que del temps qui passat es que el ha lexat per nos a fer lo viage de Granada et de les altres coses de que nos lo pregam sofferir el naura tal esmena de nos et del papa de ço que el ne volra, que el et tots cels de son Regne poran dir ab veritat que si el ha esperats los affers que el na feit plaer a Deu et profit dels affers et honor et profit de si metex et de son Regne; per que nos lo pregam carament axi com podem que el vuyla soferir per tot lo mes de giner o per tot lo mig mes de febrer, que el no do sou a nuyl hom ne acorriment ne faça altres messions perque son tresaur ne sa moneda se despena et axi metex que o faça saber al Rei de Castela per la manera dessus dita et vos, dix lo dit senyor Rey, fetsli saber totes aquestes coses, que per cert en la manera complida et el temps dessus dit vos serets ab el.*

Per que, Senyor, yous o faç saber et soplec et conseil a la vostra senyoria molt alt senyor meu, que vos o vuylats fer axi com lo dit senyor Rey de França vos en pregua, cor per cert, Senyor, el es fort volenteros de fer en aquestes affers ço qui sia serviy de Deu et honor sua et honor et profit vostre et he esperança en Deu, segons ço que yo veg et conec que en les obres o conexerets. Io, Senyor, faz en aquets affers segons mon poc sen et mon poc saber, axi com a hom, mas Deus de qui els affers son i fa axi com a Deu, que per cert, Senyor, sapiats que sol que em vostra terra ne en la frontera se troben viandes ne cavals ne armes a vendre vos haurets gents et diners assats, cor els sapareylen quen porten tants que no es sino emfinitat. Senyor si a Deu plau yo sere devant la vostra senyoria al temps dessus dit o abans si abans puc. Per la gran cuita, Senyor, que yo he que vos no poguessets haver enantat en les coses dessus dites, yo Senyor, ne tramet Guillamet de

Florença, vostre correu, aytant cuytosament com pusc et el ham promes que dins XVIII. dies sera ab vos et yo, Senyor, heli dats diners per loguar bestics en la belsa et en Limosi et en Catalunya axi com men son avengut ab el per ço que el cuyt pus avant lo viage, per raon dels affers qui son cuitoses. Molt homilment Senyor, besan la terra davant vostres peus me coman en vostra gracia. Dada a Paris dissapte ans de Nadal matin a hora dalba.

RAMON DE MELAN humil cavaler vostre se comana em vostra gracia.

X

LLETRA DEN RAMON DE MELANY A ALFONS III. PARÍS, 24 DE DESEMBRE 1330. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials*, n.º 3532 duplicat.)

Al molt alt senyor Rey Daragon.

Senyor, a la vostra molt alta senyoria, molt humilment faz saber que axi coms ia us fiu saber per les primeres letres que us porta Alfonselo et per aquestes altres .IIes. que us tramet, la .I.ª qui fo dada a Sent Girman et laltra qui fo dada a Paris dissapte a hora dalba, es veritat tot o la sustancia qui aço qui contengut i es aparte, eus faz saber senyor, quel senyor Rey de França ira en la manera que yo us faz saber et si nou faia el vos profer enquare que us acorrera de companya et dargent, ço es assaber, de cel qui en sa terras pot levar segons que yo he demanat per vos et vos me manas en .I.ª quantitat tam bona que vos vos en tenrets per pagat. Enquares carregua ab lo Papa que de temps passat ne daquel dare no us comtara res de la gracia que feita us ha del temps dels .III. ans quel dit sant pare vos ha feita gracia de decima o dindulgencia o daltres coses, ans axi com yo li he .I. poc indicat (?) axi com per mi metex que de decima complida o daltres gracies que vos vuylats del Papa que seran feites et complides et que vos et el haurets lo Papa aital coms lo sabrets demanar en aquests affers ne en altres. Enquare Senyor, quant al altre punt que us fiu saber secretament enquare es axi com sera et em maior fermetat, cascun jorn, Senyor, que yo parl ab lo dit senyor Rey de secret et cuit me per cert, Senyor, que si el missages quel Senyor Rey de França ha trameses per los affers dessus dits fossen venguts, que yo hagra ia resposta et hic fora partit. Empero Senyor, yo son cert ab la hajuda de Deu que sia que aquels missages sien venguts o no sien venguts, yo partire apres ninou tantost en tal guisa que yo seré ab vos per tot lo mes de giner o .VIII. dies dins febrer et portar vos he, Senyor, si a Deu plau, bona resposta de totes les coses dessus dites per capitols o per altres escriptures segelades del sagel del dit senyor Rey de França et altra fermetat maior si a Deu plau, Senyor, segons que yom cuit. Altres noves, Senyor, no ye ha que ades vos faça saber, mas prec Deus que us don bona vida et longa et son cert que si la vostra benigna senyoria sabia ço que yo hic he sofferit et hic soffir que vos ne hauriets compassion et pietat de mi. Jo, Senyor, me retengut lo correu de dissapte a hora dalba entro vuy que es diluns aquela hora metexa per alcuna raon justa la qual a present no us vuyl escriure. Mas que humilment besan la terra davant vostres peus me coman en vostra gracia. Dada a Paris la vespra de Nadal matin.

R. DE MELAN vostre humil cavaler se comana em vostra gracia.

XI

LLETRA DEN RAMON DE MELANY A ALFONS III. MONTLERY, JANER DE 1331. (Arxiu de la C. de. A. *Cartes reials*, n.º 3659).

Al molt alt et molt poderos et molt excellent princep Mossenyor Namfos per la gracia de Deu Rey Daragon et de Valencia et de Cerdenya et Corcegua et compte de Barçalona.

Molt alt et molt poderos et molt excellent senyor meu, a la vostra benaventerosa magnificencia molt humilment besan la terra dauant vostres peus faz saber, que axi coms ia per altres letres vos fiu saber, les quals foren dades a Sent Girman en Laye divenres apres Senta Lucia, lo senyor Rey de França es en aquela propria volentat et enteniment que ia per les altres letres dades a Pochi .XVII. dies anats de noembre vos avia feit saber et per ço vole et mana a mi que yo

us escrisques de sa part especifican la raon per que el volc que yo us demans de sa part sobreseiment de pagar accorriment ne guages ne sou a tota manera de gens darmes et de totes altres mesions et despeses qui tocassen al sant viage de Granada, segons que are, Senyor, porets veer per ses letres que el vos tramet. Perço, Senyor, cor siats cert que era son entenimet que el em persona axi coms ia Senyor, per les altres primeres letres dessus dites dades a Pochi vos fiu saber, que a lentrada del abril vinent axi coms vos, Senyor, havets a hordonat vostre viage el fos ab vos ensems en lo dit viage en lo començament et en lentrada et en la preseveracion axi coms vos metex en gran quantitat de nobles persones et en peti nombre de gent. Are Senyor, pensan et veen que el no sab certenitat dels affers seus et del Rey Danglaterra et pensan que el temps del mes dabril es tam breu que el no porie complir a tot et que el no volria lexar ren de sa terra en negun trebayl et volen complir et esser en lo dit viage ab vos ensems segons que dessus es dit, axi con cel quiu ha tant a cor que per res nou vol lexar, el Senyor, vos escriu en la forma quis seguex o quax, es a ssaber que axi coms ia daltres vegades vos a escrit et vos per amor del havets alongat lan passat lo dit sant viage de Granada et enquare vos ha coms dessus es dit feit escriure a mi que vos no paguassets accurriment ne sou a nuyl hom per los .VIII. dies de febrer e per lo mig mes et enquare pus fortment vos pregua que vos enquare per amor del deiats alonguar tro al mes dagost primer vinent de fer lo dit sant viage et daquesta raon siats cert Senyor, que ha ia escrit al Sant Pare, per ço cor en lendemig el enten a aver pacificats los affers qui empachen la anada sua ne la ajuda que el vos enten de fer, la qual cosa el no us vol enquare escriure declaradament, ço es assaber, Senyor, que el no vol especificar que el vaia em persona. No res menys siats cert, Senyor, que aço vol dir que el ira personalment, mes que nou vol metre en letres mes que yo us o portare de boca ab letra de creença de sa part are con men vaia a vos.

On coms yo, Senyor, qui son present veen la gran volentat que el ha els affers et el profit que el prefer tan gran els affers et emves vos et enquare Senyor, que con hom comença grans affers hom deu pendre totes les ajudes que haver pot em bona manera, per ço con hom no sap a que grans affers poden venir em per amor daço, Senyor, mon petit sen, saul vostre meylor et deliberat conseil, seriam semblant que vos faessets ço de quel dit senyor Rey de França vos pregua axi curosament et affectuosa et que per lespay o tardança de .III. o de .IIII. meses no deiats pendre la gran ajuda que el vos enten a fer fer del Papa et de si metex et de son Regne. Perque, Senyor, si vos havets en cor de sofferir et desperar lo temps que el vos pregua seriam semblant saul meylor conseil de la vostra alta senyoria, que vos deguessets fer venir davant vos .II. sindichs o procuradors de cada ciutat o bones viles et enquare dels barons et prelats et nobles homes de vostre Regne assoliats ab poca companya per guardar de mession et quels mostrassets les letres et les raons que hom vos dona per sobreseir lo dit viage entro al agost; et ço, Senyor, dic per .II. raons, la primera que ço que vos sobreseits ne fets, sobreseits per amor et per honor del Senyor Rey de França et per meylorament et per profit dels affers et no per altra manera qui a vos fos menys donor ne que blasme vos en pogues seguir, ne quels affers sen deguessen pijorar. Laltra raon Senyor, si es que ço que vostre Regne vos a donat que no murmurassen nes cuydassen que vos o volguessets metre ne distribuir en altres coses sino el viage per que els vos o han dat. Apres Senyor, me seria semblant saul meylor conseil de la vostra alta senyoria, que vos deguessets haver .I.ª bona persona et digna de fe per la qual vos deguessets trametre les letres del senyor Rey de França al senyor Rey de Castela et especifican et emforman enquare de la vostra entencio segons lo conseyl que vos haurets trobat ab vostres gents, et aço, Senyor, dic per conservacio dels affers et per moltes de raons qui son et porien esser entre vos et el dit senyor Rey de Castela et els nobles et no nobles de son regne, et si per aventura vostres gens, Senyor, ne el senyor Rey de Castela vos deien que dampnage pot esser dels affers per raon de les tales quis farien en lo dit temps dabril, ia estat disputat secretament davant lo dit senyor Rey de França et el respos que sens comparacion sera mes lo profit de vos et dels affers ço que el fara et fara fer en ajuda dels affers que les tales ne els gasts quis farien ne serien dampnage dels sarrains. Et axi, Senyor, pot conexer la vostra molt alta senyoria que tot ha estat menegat per que, Senyor, si vos trobats dacor que vos façats ço de que el senyor Rey de França vos pregua, yo Senyor encontinent sere davant vos et porets li fer pus acabada resposta con aurets hauda la emformacion mia que yo us portare de sa part; et si Senyor, vos trobats dacort ab vos metex et ab vostre conseyl et ab vostres gens que no deiats ne pugats esperar lo temps que el vos raquer, fets li resposta al pus tost que vos porets, cor yo son cert que el esperan que vos sobresigats el dit temps per amor del enten en alcunes grans coses que si el sabia que vos no sobresseguets noy entendria, que yon son cert. Quant a mi Senyor, sapia la vostra senyoria que peça men fora ayat (o *anat?*) ab gran mester

quem seria per moltes de raons, les quals Senyor no us fare saber, cor per venteranosa affer, yo Senyor vos o dire con sere davant vos. Mas tant, Senyor, vos puch fer saber que depuis fiu en França lo senyor Rey ma retengut em reten enquare tro la setmana apres la candelor axi coms yo cuy esser cert que el vos fa saber per ses letres. Altres noves, Senyor, no ic ha que saber vos faça mas que humilment besan la terra davant vostres peus, me coman en vostra gracia pregan deus queus don bona vida. Dades a Mont-leri pres Loc pont dimecres (o divenres?) apres sent Vicenz.

R. de Melan vostre humil cavaler besan la terra davant vostres peus se comana en vostra gracia.

Apres, Senyor, con les letres foren feites et yon volia trametre el missage demane al Senyor Rey si us volia als dir et el respos que no mes que yo us degues escriure et pregua et soplegar de sa part que vos faessets ço de que el vos preguava et segons ses paraules, Senyor, esme semblant fermament que per les raons dessus dites per que el Senyor, vos pregua del sobreseiment del temps si es per conservacion de si metex et de ses gents et de cels qui ab el iran per dupte de les grans calors de les quals el et cels qui ab el iran no son acostumats et aço, Senyor, pens et premeesch per les sues peraules no per altra certenitat que yon haia ne que el maia dita, enquare mas be son cert, Senyor, que are con yo men ire yo us portare certa declaracion daquestes coses et de totes les altres qui als affers toquen. Escrita al espital de Corbuyl on lo Rey se muda aquel die metex.

XII

Lletra den Ramon de Melany a Alfons III. Paris, febrer de 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials*, n.º 3661.)

Al molt alt et molt poderos et molt excellent princep Monssenyor Namfos per la gracia de Deu Rey Daragon et de Valencia et de Cerdenya et de Corcegua et Comte de Barçalona.

Molt alt et molt poderos et molt excellent Senyor meu. A la vostra benaventerosa magnificencia molt humilment besan la terra davant vostres peus ffaz saber que ço que us fiu saber per les letres qui foren dades digous apres sent Vicens a Mont-leri pres Longpont, ab aqueles del senyor Rey de França ensems qui foren dades el dit loc de Lonc pont, esta et estava en veritat axi cous tot a la maior partida porets veer per les letres de li dit senyor Rey de França, et per ço, Senyor, cor la declaracio del senyor Rey de França jo no havia auda ne he enquare si el iria per mar o per terra, mes premeia em pensava segons raon, que segons lo poc appereil que el faia de mar et el temps qui era tam breu et ab tan poc despay, que pensaba ben que el iria per terra, mes yo esperava la certenitat que el me devia fer en aquesta setmana apres les vuytaves de senta Maria canaler. Are, Senyor, yo trameten a vos les dites letres del senyor Rey de França et les mies et esperan la responsa de les coses dessus dites segons que es contengut en dites letres del senyor Rey de França, la qual me deu fer per tota dita setmana, novelament entre aquets II. termes reebi lo darrer die del mes de giner II. missages vostres per nom Alfonselo et Johan de Besauda, aportans a mi vna vostra letra contenent la forma que us seguex, que en la letra que yo us havia tramesa, Senyor, no us havia declarat, lo senyor Rey de França si iria per mar o per terra et que vos voliets que yo enformas lo dit senyor Rey et son conseil que anas per mar, per ço cor seria gran profit dels affers et enquare per los perils qui i son destraria de viandes per raon de les secades qui son grans per tota vostra terra et per altres raons maiors, et que si el anava per mar seria cosa profitosa als affers et en altra manera seria el contrari la sua anada per daltres perils que nons podets fer saber. Mes que vos, Senyor, teniets per inpossible que el ab temps posques esser en los dits affers quant a aquest an, per ço car vos ab la ajuda de deu entenets esser en la terra dels enamichs migant lo mes dabril vinent et que axis covenia a fer de necessitat per raon cor vos seria gran profit dels blats qui farien gran serviy et si els sarrains los podien recuylir seria als gran profit et gran avantage et per aquesta raon vos enteniets a fer la dita entrada el dit temps, mes empero quel senyor Rey de França no seria (?) adesemperar jassia que el no fos aquest any ab temps a lentrada, car pus profitosament i poria esser per davant, car vo ab la volentat de Deu auriets conquesta en la entrada la I.ª partida de la terra qui es pus estreta et pus minue daigues et daltres coses et que totes aquestes coses eren els capitols. On cog yo Senyor, esguardan la enformacio que vos Senyor, maviets dada et la vostre volentat et enquare pus fortment per aquesta letra que ara novelament he reebuda, et aperceben et conexen em

partida la entencio que vos et vostre conseil avets et esguardan et conexen em partida que segons la letra que a mi trametets, la letra que trametets al Senyor Rey de França es repulsiva et pensan cog los franceses son savis et malicioses et quel Senyor Rey de França sab noveles de totes parts et enquare per dubte que algunes indignacions nos poguessen crexer per la manera del dit repols et enquare per no gitar lo dels affers ans per retenerli, demanan perdon con me son plauit de vos, Senyor, de tant con no he presentada la letra per les raons dessus dites a enduccio daqueles quis seguexen.

Primerament, Senyor, lo senyor Rey de França vos escriu axi affectuosament cog vos podets veer pregan que vos deiats sobreseir de la entrada de Granada tro al mes dagost qui ven, segons que per les mies letres et per les sues pus fortment porets veer, per les raons qui en les sues letres et mies qui aqueles seguexen porets veer. Per que, Senyor, yo veen la entencio del dit senyor Rey de França qui al temps que vos havets empres no pot esser ab vos ensems el viage de Granada axi cog havia entencio ens havia feit escriure a mi, segons que el per ses letres vos conferma, ans vos requer eus pregua dalongament del temps, es me semblant que la dita letra no faes apresentar et per ço lam he retenguda, cor me sembla, Senyor, que vos en aço haiats molt davantage. Primerament , Senyor, que si vos havets appereylat ab la ajuda de Deu que façats lo viage en lo temps que havets empres, vos, Senyor, lo podets fer et respondre valorosament et honrada al dit Senyor Rey de França, faen mencio dels temps et del temps que per amor et per honor del havets lexat et sobresegut,. et que are son les coses tant a avant que vos bonament no podets sobreseir et en aço posan ab bela manera aqueles raons qui a vos ne a el se pertanyen et es me semblant, senyor, que us sia maior honor et ab menys de desgrat respondre ab beles maneres al senyor Rey de França aço que el vos demana que no seria darli repulsa, pus el metex las pren en lalonguament del temps que el per ses letres vos demana tro al agost vinent, et per totes aquestes raons, Senyor, yo he estat que no he presentades les dites letres et enquare, Senyor, men he estat per ço cor axi cog moltes deveguades esdevenen moltes diversitats als princeps et als grans senyors del mon en lur terra o fore de lur terra et que si vos, senyor, ço que deus no vuyla aviets neguna daqueles diversitats en vostra terra ó fore de vostra terra, en manera quel viage no poguessets complir al temps que havets empres, que us poguessets escusar per la letra del senyor Rey de França a el metex et al Papa qui o sab et a totes altres persones qui mester faes en general et en especial per que senyor me par que si vos havets appereylat de fer lo dit viatge que havets bon per anar et si nou havets apperevlat ab bona escusa havets bon per estar que si vos (?), senyor, no podets anar daci al agost el (?) senyor Rey de França vos demana alongament moltes coses qui are no fossen adreçades haurien pres adreçament et diu, senyor, laragones que qui passa punto passa muyto. Placia a aquel senyor de qui tots bens venen queus lex triar lo meylor. Yo, senyor, percaçe acordadament ab gran diligencia quel meu missage vos portas les letres del senyor Rey de França per ço que nuyl seu missage ne altra persona estranya no puguen saber ne apercebre la determinació ne la deliberacion que vos fariets en aquets affers et que vos haguessets mes despay a la deliberacio et determinacio dels affèrs dessus dits segons que la condicio dels vostres affers es et que si reprensio i havia de res que yo la fiava (?) mes haver o mon missage que simissage del Rey de França vees ne sentis res els affers qui no fos vostra honor.

Si vos, Senyor, trametets resposta al senyor Rey de França de les letres quel meu missage vos ha portades, qui foren dades a Long pont, placiaus, Senyor, que vos me deiats trametre II. correus la I. per lo camin Davinyon, laltre per lo camin de Manresa et de Ripol et de Pug cerdan et de Tolosa. Aço, Senyor, dic cor yo enquare no se qual camin fare, cor, Senyor, segons la ordonacio quel senyor Rey de França fara yo hi haure a fer et aço, Senyor, es per la presentacio de les letres, per tal que yo qui açi son et se els affers qui faes ço que pugues de ben o si vos, Senyor, podiets esperar de fer sa resposta tro yo i fos, yo senyor, vos enformaria pus largament de paraula et poriets fer la resposta pus acabadament. Empero, Senyor, con negun nos deia masse fiar en son sen et yo saben quel meu no es tam bastant que en les coses dessus dites de la retencio de la dita letra no hagues ops acort et conseil, acordem et demane de conseyl lo honrat et religios Meestre Bernat Oliver si tenia per bon lacort que yo havia aut et el dix que hauria son acort et haut son acort dix que tenia per bon mon conseyl et axi o escriu el al noble et honrat en Gonçalbo Garcia et par, Senyor, quel dit Meestre Bernat faça a demanar et a creure dun bon conseyl, que per cert Senyor, el es tengut per I. dels excellents clergues qui sien en lestudi de Paris ne en França et creu, Senyor, que iria sen si podia fer sa festa, mes bonament no ha de que la faça axi cog del se pertany, per que, Senyor, si li faiets qualque hajuda fariets gran merce et gran honor vostra et el tantost iriasen et valrien mes tot vostre Regne si el i era, cor per I.ª excellent persona tota I.ª terra

lon val mes. Molt humilment, Senyor, besan la terra davant vostres peus, me coman en vostra gracia pregan deus que us bona vida. Dades a Paris diluns apres senta Maria canaler.

RAMON DE MELAN vostre humil cavaler, besan la terra davant vostres peus, se comana em vostra gracia.

XIII

LLETRA DEN RAMON DE MELANY A ALFONS III. PARIS, FEBRER DE 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials,* n.º 3156.)

Al molt alt et molt poderos et molt excellent princep Mossenyor Namfos per la gracia de Deu Rey Daragon.

Senyor, a la vostra molt alta senyoria molt humilment besan la terra davant vostres peus, faz saber que es diluns apres senta Maria caneler con les grans letres en que es contengut ço que yo us he feyt saber foren fetes. Enves hora de vespres lo senyor Comte de Jules dalamanya, me trames II. cavalers ab I.ª letra sua, la qual Senyor porets veer con yo sere davant la vostra senyoria, et oltre aquela letra los dits cavalers dixeren a mi de paraula que el ve per anar em vostra companyia en lo sant viage de Granada ab .C. elms qui son .CCC. homes ab armes et oltre aquels ne venen en sa companyia pres daltres CCC. qui venen a lur despens; per que, Senyor, lo dit Comte ma feyt saber que el sera ab lo Rey de França dins .XII. dies al pus luny, pregam mi que yo sia appareylat que men vaia ab el ensems et yo Senyor, ab lajuda de Deu aure feyt mon poder que aure auda la resposta del senyor Rey de França et fare ço de que el me pregua et el encontinent estat ab lo Rey de França .II. jorns sen va de cami passan, segons que creu, per cort de Roma, per anar la on vos serets, em manera que ans del temps que vos havets empres de fer lo viage sia ab vos la on vos serets; perque Senyor, si vos devets fer resposta al senyor Rey de França que vos nol podrets esperar, ia la li podets fer ab maior fortificacion, pus tantes bones gents van en vostra hajuda, car segurament, Senyor, yom ferm et cuyt esser cert que vos haurets daquestes parts de ça .DC. homes ab armes de les bones gents qui sien en aquestes parts sens quel Rey de França ne hom de son Regne noy vaia ne sen meta en res. Per que, Senyor, sol que ab los vostres no contrastets ne els ab vos, es me vigares que haiats bon per anar, pus tam bona hajuda havets de deça et que vostra honor no deiats remetre a nuyl altre, pus necessitat no u faça fer.

Item Senyor, me requeseren los dits II. cavalers, per nom Adoulf de Huquesalue et Beiçel de Broquen, de part del dit senyor comte que yo escrisques a vos que us placia que trametats tro a Salses .II. vostres porters qui per tota la vostra terra Senyor, nos pertesquen del tro sia ab vos. Per ço, Senyor, que yo pugua ordonar dels dits porters en guisa quel comte sia albergat axi com de vos se pertany em manera Senyor, que el conegua que la sua venguda es a vos agradable, per ço, Senyor, cor y ha moltes de raons, primerament senyor, cor es .I. dels nobles homes del emperi Dalamanya. Daltra part, Senyor, que va a vos ab bona companyia en aital cas et en aital punt com vos veets. Enquare Senyor, que es ab vos en deute, que ha per muyler sa fiyla del Comte Dahennaut, fiyla de vostra cusina girmana. Enquare Senyor, que per honor de vos metex i devets fer, perque Senyor, per totes les raons dessus dites me es semblant que vos li deiats fer bel acuyliment et que en començament del acuyliment li deiats trametre los dits porters, car mes val Senyor, quels dits porters despenen .C. ho .CC. sous del vostre que si el dit senyor Comte no trobava bon acuyliment en lentrada de la terra del Senyor Rey de Maylorqua et en la vostra ne no conexia el plaer que vos avets de sa anada, si vostra plaer es Senyor, per ço con yols me conec sien los porters en Ramon et en Bernat Armengou, ab la hajuda de Deu, Senyor, nos pertirem tots daçi la primera setmana de quaresma per anarnosen enves vos, mes passarem segons que creu per Aviyon. Si res, Senyor, i volets fets mo saber cuytosament. Empero, Senyor, lo conseyl meu del anar vostre si es a entencio si vos, Senyor, ho havets apereylat, car altrament ne per lo dit Comte ne per altre vos no devets començar coses, que si aqueles vos venien menys, que ço que vos haurets appereylat no pogues bastar a vostre enteniment, ben et sufficientment, cor Senyor, diu lo galego que *per altruy lart no deu hom metre sa ola al foc.*

Perdon me, Senyor, la vostra senyoria con tant me son plauit de vos en fer vos saber los affers en la manera que you faz, mes sab Deus que la volentat que yo he que vostres affers se faessen adreçadament et en bon punt me enduu que yo us faça saber ço que us faz saber. Molt

humilment Senyor, besan la terra davant vostres peus me coman en vostra gracia. Dades a Paris dimecres apres Senta Maria caneler.

Ramon de Melan vostre humil cavaler besan la terra davant vostres peus se comana en vostra gracia.

XIV

Lletra den Ramon de Melany a Alfons III. Paris, 5 de mars 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials*, n.º 3245.)

Al molt alt et molt poderos et molt excellent senyor Mossenyor Namfos per la gracia de Deu Rey Daragon et de Valencia et de Cerdenya et de Corcegua et comte de Barçalona.

Molt alt et molt poderos et molt excellent senyor meu a la vostra benaventerosa magnicencia molt humilment besan la terra davant vostres peus faz saber que depus Alfonselo correu vostre parti de mi .XI. dies anats de febrer la setmana metexa yo cuydava haver la resposta del senyor Rey de França, axi com el per ses letres vos havia feit saber et yo per les mies. Mas yo senyor no hagui ne pugui haver la resposta del dit senyor Rey axi com yom cuydava, per co, Seyor, cor los missagers del Rey Dangleterre no havien feita resposta ne faeren tro al darrer die de febrer, de que, Senyor, I. die abans yo havia reebuda .I.ª letra del conestable de France de part del senyor Rey contenent aquesta forma: *Mossen Raimon de Melan, chers amis, jai parle au Roy Monssenyeur, sus la besougne de ce voyage de Granade si est sa volunte que vous nen facies nulle mencio ne nul semblant juques a tant quil sache la fin de ces besougnes de Guascuingne pour les queles les messagiers Dengleterre son per deça et si tost quil en sera certeins je le vous farei assavoir. Diex soit guarde de vous. Escript a Saint Germain en Laye le .XXVII.ᵉ jour de feurer. De par le Conte de Eu conestable de France.*

Per la qual dita letra, Senyor, podets veer com yo hagra puguda haver pus tost la resposta que no he com lo darrer die lo conestable me mana per manament del senyor Rey de França que non faes semblant negun. Apres, Senyor, lo segon jorn segent, lo qual fo lo darrer die de febrer, los angleses faeren la resposta al Senyor Rey de França et a hora dapres dinar lo dit conestable metex tramesme .I.ª letra de part del dit senyor Rey de França cuytosament per .I. seu missage qui fo ab mi a hora de miga nit, la qual letra conten aquesta forma:

Mossen Raimon de Melan, ie vous mans que ces letres veues, vous venes par deves le Roy Monsseigneur, sanz nul delay et ce ne leissies pas. Donne a Saint Germain en Laye le darrain jour de feurer. De par le conestable.

E yo, Senyor, aquela metexa hora levem et anemen tot dret ves lo dit senyor Rey de França et era, Senyor, aqui lo senyor de Sulli per lo senyor Rey de Navarra, lo qual comtava que havia audes letres del dit senyor Rey de Navarra ens les quals se contenia quel senyor Rey de Castela havia presa treua ab lo Rey de Granada a .III. ans, de quel senyor Rey de Françe et els altres desta terra qui han volentat danar el viage se mostraven despagats, mes el senyor Rey de França non havia desplaer segons que dix a mi qui aytant tost com fuy ab el sobre la sua taula metexa que mengaba, comença a perlar ab mi dels affers, segons la manera quis seguex, ço es assaber, Senyor, que el volia que yo hagues la resposta lo jorn metex, per tornarmen ves vos et enquare volia que yo hagues .II. correus cossers los quals volia que yon trameses ab mes letres declaranvos per mes letres la volentat entencio que el ha en aquets affers, la qual, Senyor, es aquesta quis seguex:

Primerament com el, Senyor, vos pregua aitan carament et aitan espressa com pot que vos per amor et per honor del vuyllats alongar et sobreseir lo viage et lentrada de Granada entro a Nadal qui ven, per ço cor es sa entencio, Senyor, que el em persona vaia el dit viage en la forma et en la manera que yo, Senyor, vos fiu saber, ço es assaber en gran quantitat de nobles persones et en petit nombre de gens et enquare, Senyor, daltres maneres et daltres condicions a ordonacion sobrels affers que vos porets conexerets que el vol esser en aquets affers et en altres ab vos frare et companyo et com, Senyor, siats cert que el ha tant acor aquets affers que yom pens que si vos, Senyor, et el Rey de Castela preniets treua ab los moros que el enquare faria el viage el començaria al dessus dit temps de Nadal que el vos pregua que us sobresiguats per amor del, segons que yo Senyor, vos port especificat per ses letres et enquare de peraula ab letra sua de creença, les quals letres senyor, yo no us puc trametre per ço, Senyor, cor la creença i es. Mes

tramet vos aquestes mies per enformar, si vos Senyor enantavets res enans que haguessets audes les letres que yo us port ab la enformacio quel senyor Rey de França me a manat que yo us faça, a aital fin, Senyor, que si vos lo podets nel devets nel havets a esperar que li pugats respondre en tal guisa quen haiats grat et si nol podiets o nol voliets esperar, que vos, Senyor, poguessets respondre bastantment segons la emformacio que yo us faz. Empero, Senyor, certific vos les coses que el vos vol fer sil esperats:

Primerament, Senyor, que el vol anar ab vos ensems en la manera dessus dita en gran quantitat de bones persones et en petit nombre de gent et totes les altres coses sues per mar.

Item que de conquesta que faça el ne el seus ab vos ensems ne en altra manera non volen res quant al aretage de la terra ne de res si no eren coses movents, axi que qui les movents coses se pren que les se haia et el sobrepus que sia tot vostre aitat com es de la vostra conquesta, sia conquest per les vostres gents ó per les sues.

Item si per aventura lo dit senyor Rey de França sen avia a tornar per alcuna raon que el vos lexaria tal hajuda que vos vos en tenries per pagat. Les coses dessus dites, Senyor, son en aquest cas quant aço qui a el toqua.

Item, Senyor, quant al feit del Papa vos faz saber que us profer que primerament que us fara fer al Sant Pare mes avant que no us ha feit entro açi et enquare, Senyor, que de ço que feit vos ha ço es assaber de la decima et de la indulgencia a .VI. ans que per ço cor vos haurets estat II. ans de temps passat si arel esperats, que de tots .II. el se carregua que us fara fer gracia al Sant Pare que no us sia res comtat en la gracia del .III. ans axi de la decima com de la indulgencia, ans la dita gracia sia continuada daquest Nadal qui ven a .III. ans et aços carregua, Senyor, el dacabar, et sobre aço ha el escrit al Sant Pare per ses letres de les quals yo Senyor, vos tramet .I. trelat, lo qual el ma feit donar per ço que vos veiats ço que el enanta et com el de bona volentat se mou els affers que axim dix el, Senyor, que us o faes saber yo de sa part et per ço, Senyor, vos tramet yo el trelat de la letra del Sant Pare eus faz saber les altres coses per ço que vos mils veiats et conegats la certenitat dels affers. Per que, Senyor, pus vos veurets clarament la volentat del senyor Rey de França porets haver vostre acort entre .II.[s] condicions la .I. si vos, Senyor, esperarets lo senyor Rey de França ab aqueles condicions que us promet o si irets sens el et que el faça el viage lan vinent sens que no us sia tengut de les coses dessus dites, cor aital mes semblant que si a son enteniment, yo senyor no us o pusc pus especificar, ço que yon sent de sa volentat, cor per cert, Senyor, enquare us faz saber que tot outre es sa volentat de fer lo viage al temps dessus dit de Nadal, et sia cert, Senyor, a la vostra senyoria quel senyor Rey de França es daital enteniment que si el senyor Rey de Castela et el Rey de Portogal et el Rey de Mayorca et el Rey de Navarra anaven tots personalment, que el noy fa força sol que vos em persona no anets et si havets tant enantat que us fos gran damnage lexar lo viage quant a ades plagues vos de metre vostres guarnisons et vostres establides en la frontera et que romasessets vos vostra persona, per ço que el sen pogues anar em vostra companyia et si per aventura vos haviets feites grans despeses per lo feit de la mar mesessets o contra el genoveses o en altra part, car puis quant a les despeses tal conseyl si pendra que vos ne serets pagat. Aço, Senyor, es lo punt si vos lavets en cor desperar, sino Senyor, proveesca la vostra senyoria en aquela manera que a vos et a vostre savi conseyl sera semblant que a fer faça, cor en la fin Senyor, vos trobarets per les letres del dit senyor Rey de França et per la creença que yo us deg dir de sa part, que ço que yo us faz saber es veritat. Quant a mi, Senyor, vos faz saber que no men puc anar ne puc romanir et clamvos merce, Senyor, que us membre .I.[a] paraula que us fiu saber en la altra letra, que si sabiets el cas en que yo hic son haurets pietat de mi. Yo Senyor, men ire al pus tot que pore, per ço que la tornada del meu serventesch sia vera. Item Senyor, vos faz saber que es açi el senyor comte de Jules ab gran companya, axi que seran con sien a Aviyon ben .D. homes a caval et van sen ab vos si donchs per ço que vos veets en la letra que el senyor Rey de França tramet al Sant Pare nos destorbaven et axi, Senyor, podets avisar mils de les coses et enquare, Senyor, quel senyor de Sulli me ha dit que per cert quel Rey de Navarra ira el viage. Molt humilment Senyor meu, besan la terra davant vostres peus me coman en vostra gracia pregan Deus que us don bona vida. Dada a Paris dimar lo V.[e] dia de marz.

RAMOM DE MELAN vostre humil cavaler besan la terra davant vostres peus me coman em vostra gracia.

XV

Lletra den Ramon de Melany al rey Alfons III. Paris, 9 de març 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials*, n.º 3216.)

Senyor, a la vostra molt alta senyoria molt humilment faz saber que diumenge qui passat es lo senyor Rey de França me demana si yom podia espatxar et yo dixi, senyor oc daci a pochs dies; et el dixme que volia que yo pertis lo die metex o lendeman per anarmen ves vos, et yo, Senyor, respusi que tant tost no poria pertir, per ço cor tant havia estat en França que nom podia tan tost despatxar et el dix, vos havets complida resposta et nos qui us hi affegirem enquare mes per gran cuyta que nos havem volem trametre I. missage et volem i trametre Johan Lopiz, sargant darmes, que nostre cusin lo Rey Daragon nos comana, lo qual, Senyor, el vos tramet ab letres molt cuytoses de la forma que ia moltes vegades, Senyor, vos he fet saber de la volentat et del enteniment del et enquare eus certific que tot oltre es sa volentat de fer lo viage sens tot reteniment si vos per neguna res lo volets esperar ab vos emsems et per ço el carament vos pregua axi com pot que vos lesperets que de tots los altres qui anar poden el no es en res, sol que vos en persona lesperets axi que amdos puscats anar en companyia emsems, et si vos fets aço per amor del, el vos promet de fer tot ço que yo us faz saber en les mies letres de sa volentat et enquare us permet de fer fer al sant pare tot ço que vos vuylats demanar et aço, Senyor, a el dit a mi et enquare o porets veer en alcunes letres sues, per que Senyor, sia vostra merce que vos vos avisets pus quel senyor Rey de França es tan cuytat daço que el vol fer el viage ab vos o sens vos si per amor o per honor del lesperarets et enquare per los grans aventatges que el vos promet de fer ó si farets vostre viage sil volets nel podets fer entre ço que vos vos en sots appereylat et la hajuda qui vs ve de aquestes parts, ço es assaber entrel comte de Jules, qui perti dimarts et Mossen Johan Dahenaut, qui pertex vuy, qui entre tots seran, segons que els han dit a mi seran en lo nombre que yo, Senyor, vos he feyt saber, pero non veg venir tans com els han dit ne guaubat (?), pero Senyor, vos porets conexer en la lur venguda com van los affers et quant als perils, Senyor, de ço que us sabets que vos me dixes com perti de vos em donas en capitols ne puys me faes saber per vostres letres, vos respon, Senyor, que segons mon vigares que maiors seran los perils si vos nol esperats que sil esperats, puis el ha tan gran volentat danar, car vos bonament ab raon no li porets vedar passage per vostra terra et siats cert, Senyor, quel senyor Rey de França ha enteniment danar ab totes les nobles persones que yo us he feit saber, per que Senyor, seriam semblant que en el seu esperar retenguessets vos grat del et enquare tots los aventages que el vos promet de fer et de fer fer al Papa, pus que per lanar vostre vos no poguessets desfer la anada sua al temps que yo us he feyt saber, et el vos faare saber per ses letres et enquare ha feit saber al sant pare, segons que vos porets veer en lo trelat que yo us tramet de la letra que el ha tramesa al sant pare. Per que, Senyor, sia merce de la vostra senyoria que vos façats resposta al senyor Rey de França axi com a vos et a el et als affers qui grans son apresent, empero Senyor, clam merce a la vostra senyoria que qualque resposta vos façats al senyor Rey de França que vos si ja no lam havets tramesa la donets al portador de les presents encontinent qualque resposta li façats sias quel deiats esperar o no. Per ço, Senyor, cor aquesta resposta es la fin dels affers en que yo he tant trebaylat et sabets quem costa molt de ço del meu et no semblaria raon, Senyor, que de ço en que yo he tant trebaylat et mes de ço del meu que per altres faes certa resposta en la fin dels affers entre vos et el senyor Rey de França ans que per mi qui tant hi e trebaylat, per que, Senyor, vos placia que encontinent me trametats la dita resposta, per R. Rovira missager damunt dit, lo qual ma promes que en espay de XV. dies el sera ab vos a Valencs o la on vos serets. Per que, Senyor, placia a la vostra senyoria que pus yo no li puch que vos lo reebats de vostra merce, cor segurament Senyor, yom pens que el vos servira leyalment yo us en son tengut. Esters, Senyor, vos faz saber que axi com ia per altres letres vos fiu saber yo era a si gran destret (ó *descret?*) en França que vos nauriets pietat et compassio de mi si o sabessets. Are Senyor, vos faz assaber pus estretament que son en preson o aytant se val, pus de ço del vostre non havets trames conseyl que vos de ço del meu qui mes degut per vostra cort me trametats o en argent o en letra de cambi de que puga pagar ço que dec en França et que ço quem trametrets que mo trametats per lo portador daquesta letra ab totes les respostes axi

com dessus es dit si vostra merce es, Senyor. Et si per aventura, Senyor, yo men anava ab compliment de resposta del senyor Rey de França et enquare que yo pogues haver donat conseyl açó que dec en França que trobas quim donas conseyl tro a Tolosa. Jo, Senyor, he adreçat al missager lo camin on me trobara et yo, Senyor, tornaria al senyor Rey o en aquela manera que vos me farets saber, sino Senyor yo hauria lexat aci I. escuder qui presentaria per nom meu les letres al senyor Rey de França et seria tot complit et aquel portar vos hi ha certenitat de tots los affers del Rey de França et del Papa. Empero, Senyor, no cuidets que aço digua per lalongament del temps que yo fare vertedera la tornada del meu serventesch, que si en altra manera noy podia esser yo i sere axi com en R. de Gironela fo ab senyor de sur al assalt de tir. Molt humilment Senyor, besan la terra davant vostres peus me coman en vostra gracia. Dada a Paris dissapte a IX. dies anats de marz a hora de tercia.

Placiaus, Senyor, quem trametats per escrit aqueles coses que vos volrets del Rey de França ne del Papa si vos obeits los prechs del Rey de França.

Ramon de Melan vostre humil cavaler besan la terra davant vostres peus se comana en vostra gracia.

XVI

Lletra den Ramon de Melany al rey Alfons III. Paris, 9 de març 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials*, n.º 3215.)

Al molt alt et molt poderos et molt excellent senyor meu Monssenyor Namfos per la gracia de deu Rey Daragon et de Valencia et de Cerdenya et de Corcegua et comte de Barçalona.

Senyor meu, faz vos saber que pus que yo hagui la resposta la qual hagui dimenge qui passat es, per ço cor yo nom podia tantost espatxar, car no podia donar conseyl aço que havia despes, lo senyor Rey a ordonat que us tramet I. sargant darmes seu, cel que vos li comanas, per nom Johan Lopiz de Sangoça, lo qual es molt ben del et el si fia fort et li ha comanat el castel de Duraz en Agenes per amor et per honor de vos et enquare per amor et per benea (?) del, et per cert, Senyor, conexerets en les letres et en ço que el vos porta que ço que yo us he feyt saber tota vegada del feyt de Granada es veritat, de la volentat quel dit senyor Rey de França hi a, per que, Senyor, sia vostra merce que vos vos avisets de fer en aquestes affers tant quel senyor Rey de França vos en sapia grat, cor vos, Senyor, conexerets o porets conexer en molts de missages qui us van quels affers son tant a cor al senyor Rey de França que no porien pus et especialment o porets conexer en ço quel dit Johan Lopiz sargant darmes seu vos porta, per que, Senyor, vos placia de despatxar lo dit Johan Lopiz et de fer la primera resposta et en tal manera, Senyor, que sia honor vostra et que paregua que pus lo senyor Rey de França per honor et per amor de vos li fa honor et profit, que vos lin façats tant quel senyor Rey de França et cels qui son en torn del coneguen que vos lamats e us aaltats del et que ço quel senyor Rey de França li fa que us plau molt et que us es molt a cor, cor ço Senyor, que vos li farets de profit et de ben, maior honor sera vostra que sua, cor cert siats, Senyor, que a tots cels que vos trametets al senyor Rey de França, lo dit Johan Lopiz los acuyl et els aquela honor et aquel plaer que el pot, en tal manera que vos vos en deuets tenir per tengut a el. Altres noves no ha que us faça saber, cor tot largament vos o fiu saber per les letres que Ramonet correu vos porta. Molt humilment, Senyor, besant la terra davant vostres peus me coman en vostra gracia. Dada a Paris dissapte IX. dies anats de marz.

Ramon de Melan vostre humil cavaler, besan la terra davant vostres peus, me coman en vostra gracia.

XVII

Lletra den Ramon de Melany a Alfons III. Paris; abril 1331 (?). (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials*, n.º 3597.)

Al molt alt et molt poderos et molt excellent princep et senyor meu Mossenyor Namphos per la gracia de deu Rey Daragon et de Valencia et de Cerdenya et de Corcega et comte de Barçalona.

Fig. 2. — Lletra de 'n Ramon de Melany a Alfons III, escrita a Paris en l' abril de 1331.
(Original en paper, 24 × 23 centímetres.)

Molt alt et molt poderos et molt excellent princep senyor meu, a la vostra benaventerosa magnificencia molt humilment besan la terra davant vostres peus faz saber, que son en gran necessitat et en gran pobrea et enquare a perill de pendre gran onta et de esser mes en preson per ço com no puch dar consell als deutes que dech dins Paris et enquare fora de Paris per lo Regne de França, en Picardia et en Normandia et daltres parts la on son estat seguent lo senyor Rey de França. Per que, Senyor, sia merce de la vostra haute senyoria que vos me vuylats trametre de ço del vostre o del meu de ço que vos, Senyor, me devets dentan (*de antaño*) et daquesta an, en guisa que puga paguar ço que dech en esta terra et que haia ab que men vaia, *car sia cert, Senyor, a la vostra senyoria, que no us es nuylla honor el mal et la pobrea que yo hic soffir* et enquare us sera menys donor ço que, mal mon grat, haure a fer si vos, Senyor, nom trametets consell et ajuda. Per que sia merce, Senyor, de la vostra senyoria que vos me trametats vostra ajuda et que si nuyl hom vos consella el contrari que nol ne creegats. Moltes vegades, Senyor, vos ne escrit claman merce sens que vos, Senyor, nom

volets dar consel en ma gran necessitat en que son vengut percaçan los affers per que vos Senyor, me haviets trames en esta terra, los quals affers ab la hajuda de Deu son estats et son enquare en punt que no par, Senyor, que yon sia estat fort mal curos ne negligent. Als, Senyor no us faz saber mes que clam merce a la vostra senyoria, que vista la present me façats respost de oc o de no et aço dic, Senyor, per ço cor no creu que puga passar que no haia presa gran onta ans que aquest missage sia vengut. Molt humilment senyor meu, besan la terra davant vostres peus, me coman en vostra gracia. Dada a Paris.

RAMON DE MELAN vostre humil cavaler, se comana humilment en vostra gracia.

XVIII

LLETRA DEL REY FELIP DE FRANÇA AL COMTE-REY ALFONS D'ARAGÓ. ABADÍA DE VAL-NOTRE-DAME, 6 DE MARÇ 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials,* sens numeració.)

Tres cher et tres amé cousin: Nous vous prions tant cherement comme plus pouvons que vous vous vuillez soufrir de faire en ceste saison le voiage de Grenate et le deslaier iuques au caresme prochain car adonc pluseurs de notre royaume pourront faire le dite voiage que quant a present ne le feroient et pourra estre que lors nous y envoierons aucun de nostre lignage ou par aventure y pourrons aler en notre personne selon ce que nous veirons le bon estat de notre Reyaume. Et vraiment beau cousin nous ..e voulons cest delay que seulement pour le profit du dit voiage ne ia plus grant ne querons ne ne vous en pensons a requerr si ne nous en vuillez poit faillir si cher comme vous nous avez. Car çe que nous en entendons nest que pour le gran profit de la deuant dite besoigne la quell nous avons molt a cuer si ne nous vuillez pas faillir de penre le dit delay pour amour de nous. Et s(us) c(e)s choses vuillez croire a notre amé escuier Raoul de Rochefort le quel nous envoions pour ce fiablament par deuers vous et sus la dicte besoingne nous rescrisiez votre entente le plus tost que vous pourrez.

Donne en labaie du val notre dame le VI. jour de Marz.

Transumptum trium litterarum per dominum Regem Francie missarum domino Regi quarum originale fuerunt tradite Iohani Enrici quando ivit ad regem Castelle.

XIX

LLETRA DEL REY FELIP DE FRANÇA A ALFONS III. ABADÍA DE VAL-NOTRE-DAME, 7 DE MARÇ 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials,* sens numeració.)

Tres cher et tres ame et excellent cousin: Nous vous requerons e tant a certes comment plus pouvons prions que si li Cuens de Juliers et Jehan de Henaut chevaliers et aucuns autres vont par dela pour faire le voiage de Grenate vous ne vuiellez soufrir en nulle maniere ..... si cher comme vous nous avez quil passen en ceste saison et nulle aide nul confort ne nulle faveur ne leur donnez ne ne leur faites quant a ce. Car sachez tres cher cousin que lannee suivant nous ferons telle et si gran aide au dit voiage de ceus de notre lignage et par auenture de nous meismes et dautres de notre Royaume que nous avons esperance en Dieu quil sera au tres grant profit de dit voiage et a honneur de vous et de tous ceus qui le dit voiage feront a donc. Et si en ceste present saison le dit voiage se faisoit nous ne cuidons pas que ce fust profit mes grant dommage et gran confusion a toute la crestiauté; si que beau cousin, ne vueillez nullement souffrir que en ceste present saison aucuns passent par le dit voiage faire ...... les dessus nomez ne quil cullen sus frontiere pour les perilz qui en pourroien venir et les retardez iusques a lannee venant perchaniment et ne nous faillez pas de ceste chose, la quelle nous auons tant a cuer comme plus povons .... pour le profit evident de le dicte besoingne et pour votre honneur, car ou cas ou vous nous en faudriez il nous semblerait que vous ne auriez pas (?) chere notre venue par dela ne gran voulente de nous veoir en vos ...archez si nous vueillez mostrer par effet

en ce car lamour que nous tenons que vous avez e devez avoir a nous. Donnee en la abbaye du val notre dame le VII jour de marz.

Transuptum trium litterarum per dominum regem Francie missarum domino Regi quarum originales fuerunt tradite Iohanni Enrici quando ivit ad Regem Castelle.

XX

LLETRA DEL REY FELIP DE FRANÇA A ALFONS III. ABADÍA DE VAL-NOTRE-DAME, 11 DE MARÇ 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials*, sens numeració.)

Tres cher et tres honorable cousin: nous vous prions que vous et notre cher cousin le roi de Navarre vuillez asembler ensemble et avoir grant et bonne deliberacion et nous advisier de tout ce que vous verrez que soit a faire au profit du voiage de Grenate le quel nous entendons a faire a laide de Dieu lannée qui vient et partir de France a ce prochain Noel pour estre la au nouuel temps. Et de ce nous escriuons a notre cousin de Navarre comme a vous. Donnee en labaye du val notre dame le XI jour de Marz.

Trasumptum trium literarum per dominum regem Francie missarum domino Regi quarum originales fuerunt tradite Iohanni Enrici quando ivit ad regem Castelle.

XXI

LLETRA D'ALFONS III A RAMON DE MELANY. VALENCIA, 5 D'ABRIL 1331. (Arxiu de la C. de A. *R.* 562, foli 164.)

Namfos &. Al amat conseller nostre en Ramon de Melan salut et dilecció: fem vos saber que havem reebudes vostres letres per ma de Johan Lopeç sargent darmes del molt alt rey de Ffrança car cusi nostre. Encara havem reebudes letres del dit Rey de Ffrança per les quals havem entes clarament lo proposit molt sant et molt bo quel dit Rey ha al servÿi de Deu contra los sarrahins et a la honor sua et nostra de la qual cosa havem haut gran goig et gran plaer per moltes rahons et especialment per lo serviy de Deu et en apres per la vista de la sua persona, la qual es a nos molt cara et molt desijable de veer. E podem conexer que en aço ha obrat en partida la diligencia et lealtat vostra. E som ne molt pagats de vos, on sapiats que nos responem per nostra letra al Rey de Ffrança segons que veurets en I. translat queus en trametem enclos dins aquesta. E jassia que vos per lo dit translat puxats entendre la intencio nostra sobrels affers de Granada, empero encara havem enformat lo dit Johan Lopeç de paraula de la condicio et estament de les terres nostres e de Castella e de Granada e dalcunes altres coses les quals volem que ell vos diga clarament segons que de nos nes enformat perque volem vos ab lo dit Johan Lopeç ensemps vos acordets et façats en los affers ço que si pertanga, cor volem que sapiats que nos fiam molt del dit Johan Lopeç. E tenim per bo que procurets que encontinent lo Rey de Ffrança respona a nos sa volentat sobrels affers, cor nos entretant haurem cobrat ardit del Rey de Castella et haurem parlat ab nostres frares et ab nostres vassalls en manera si a Deu plau que sera honor et plaer del Rey de Ffrança et nostra. E es nos vijares que sera bo que ab la resposta torn lo dit Johan Lopeç e vos podets romanir aqui per tenir los affers aprop. Quant es a aço quens fets saber de la vostra despesa, sapiats que dins breus dies vos trametrem recapte per R. Rovira missatge vostre. Datum Valencie nonas aprilis anno Domini Millesimo CCC °XXX° primo.

XXII

LLETRA DEL REY FELIP DE FRANÇA A ALFONS III. VALL DE RIVEL, 13 DE MAIG 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials*, sens numeració.)

Tres cher et tres ame cousin: Nous avons reçeu voz letres que vous nous avez envoiees par Jehan Loupis notre ame sergent darmes et auons a bonne diligent et voulontiers veu tout çe que

escript nous avez et oy que de par vous a dit de bouche notre dit sergent darmes si avons este molt liez de votre bon estat quil nous a reporte et de la bonne e gran voulonte que vos avez a la besogne du voiage de Grenate du quel nous vous avions escript par lui et nous plest molt de ce que ... vous naviez pris nulles trieuues et de ce que vous avez envoie pour la dite besogne par devers le Roy de Castelle li quels avoit pris trieuues avec ceus de Grenate iuques a quatre ans si comme signifie nous avions si nous prions tres cher cousin que vous vueillez envoier par devers nous le plus tost que vous pourrez votre frere lenfant Pierre notre cher cousin et don Jehan Semeriz de Reux votre chevalier a pleine informacion de le dite besoigne et que nous .... sachent dire touthe votre entencion et votre voulonte car par vous et par votre bon conseil et auis nous pensons a laide de Dieu aler avant en icelle. Et nous tenons que vous ne nous voudrets consellier chose qui ne soit a notre honneur et au votre et au profit de la besoingne. Et sachez tres cher cousin que li rois danglaterre notre cher cousin li quels a este nagueres par devers nous a encomienacion de faire avecs nous le dit voiage..... Tres cher cousin vueillez nous mander sus la besoigne dessus dite chose qui soit ferme et certaine et ce que voz messages les quels vous avez envoiez par devers le Roy de Castella auront tranue et fait par devers li par que nous y puisons penre meilleur avis. Donnee au val de rivel le XIII jour de Mai.

XXIII

Lletra del rey Felip de França al comte-rey Alfons III. Abadía de Bonport, 22 de maig 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials*, sens numeració.)

Tres cher et ame cousin: Commen nous vous aions escript nagueres que pour la besoingne du voiage de Grenate le quel nous et le Roy dengleterre nostre cher cousin entendons a faire oloa de nostre seigneur se les choses sont en estat que faire se puisse bonnement vous envoies siez par devers nous lenfant don Pierre darragon vostre frere, nostre cher cousin et don Johan Semeriz du Reux vostre chevalier, a plein enformez de la dicte besoingne. Et depuis lo roy dengleterre ait envoie par dens nous pour haster la dicte besongne e le dit Roy dangleterre les siens. Nous vos prions beau cousin que vous et le Roy de Navarre nostre cousin au quel nous en escrivons certainne journee dassembler de prisse ne lauiez et se priselavez au si tost quelle le sera Signifiez la nous hastivement par ce message ou par autre certain le quel faites venir par Bordeaus et par Poitierts par quoi si noz diz messages estoien ja partiz il le puissent trouver en chemin et puis son par lui savoir la dicte jornee et le lieu on vous et le dit Roi de Navarre assemblerez. Et faites demourer nostre dit cousin, votre frere et don Jehan Semeriz iuques a tant que noz diz messages soient venuz par dela se ainsi ne soit quil fussent ja partitz et bien auant en leur chemin en quel cas lessiez les venir par deuers nous et sil nestoient partiz faates les demourer sicoment dit es et les envoiez par deuers nous avec noz diz messages quant il sen retorneront par deça. Donnee en labbaye de bon port le XXII jour de May.

XXIV

Lletra d'Alfons III al rey Felip de Navarra. Barcelona, 8 de maig 1331. (Arxiu de la C. de A. *R.* 541, foli 175.)

Al muy noble et excellent princep don Phelip por la gracia de Dios Rey de Navarra, conde de Euuros, Dangolesme, de Mortayn et de Longavilla muy caro cormano nuestro, don Alfonso por aquella misma gracia Rey Daragon, de Valencia... saludos muchos como Rey a quien cobdiciamos mucha hondra et salut. Cormano, recibiemos vuestra carta en la qual nos fiziestes saber quel Rey de França vos havia scripto sobre lalongament del viage nuestro de Granada et que nos rogavades que vos scriviessemos sobre sto nuestra intencion et Paschual de Sant Martí, sargant vuestro darmes dixo nos esto mismo por la creencia e ahun nos dixo que voluntat

vuestra era de ir personalment en aquel viage. A esto cormano, vos respondemos que semelantment scrivio a nos el dicto Rey e ahun que nos viesemos en *vno* vos et nos sobre esta razon. Mas es verdat que cierta respuesta nol podiamos facer ni la vista no semellava que oviese logar entro a que oviessemos cobrado ardit cierto del Rey de Castiella ... e axi mismo que havemos de seer a las bodas del infante Don Pedro muyt caro ermano nuestro e havido acuerdo con nuestros ermanos et con los richos homnes que a las dichas bodas an de seer e havida respuesta del dicho Rey de Castiella nos vos faremos saber certenidat..... e sobre esto faulrá con vos el dicho Paschal de Sant Martin mas largament del vuestro buen estamiento que nos feziestes saber e del bon proposamiento que havedes al servicio de Dios e a honra de vos et de vuestra casa somos muyt alegre e pegado e havemos gran plazer que Dios quiera ordonar que seamos companyeros ensemble a su servicio.

Del nuestro estamiento otrossi vos fazemos saber que nos et la Reyna dona Elionor muyt kara muger nuestra, somos sanos la merce de Dios. Dada en Barchinona VIII dias andados del mes de Mayo en el anyo de nuestro senyor de M°CCC°XXXI.

XXV

LLETRA DEL REY FELIP DE FRANÇA A ALFONS III. BRETEUIL, 22 DE JULIOL 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials*, sens numeració.)

Tres cher et tres ame cousin: Nous auons reçeu uos letres et bien veu ce que vous nous auez escript pour ce que pluseurs granz et nobles persones de votre royamnen et de vostre terre qui devoient estre au mariage faire de nostre tres cher cousin lenfant dan Pierre ni out paus este et qui estoient molt necessaire de estre a la deliberacion e conseil sus la besoingne du voiage de Grenate vous navez peu avoir vostre deliberacion e pour ce ausi que vostre message le quel vous aviez envoie par deuant le Roy de Castelle nestoit ancores venu. Pour quon vous avez *ma..de* vostre court general au jour de la feste nostre dame en Aoust. Et lors.e... conseil et deliberacion a plein sus toutes les choses touchanz le dit voiage nous ferez savoir ce que acorde sera et pour ce auez fait demourer per dela Jehan luppi nostre ame sergent darmes per quoy nous pouons veoir que la venue de noz messatges et de çeus nostre tres cher cousin le Roy dengleterre les quels nous deuions envoier pour çe par deus vous ne semble mie estre necessaire quant a present. Si vous faisons assavoir beau cousin que touz jours avons nous desere et ancores deserrons de faire et acomplir le dit voiage en cas ou nous le pourriens faire bonnement a honneur e alexaucement de dieu et de la foy crestienne. Et pour ce tres cher cousin que vous pouez tres mieuz savoir quel profit peut avoir ou dit voiage et comment et plus profitablement il se pourr faire que nous ne faisons vous en avons nous du..our chargie et nous en attendons a vous et a vostre ordenance si ferons demaurer ancores noz diz messatgesjus ques a tant que nous aiens sus ce vostre response. Et beau cousin quant a ce que requis nous avez de octroier a boz messatges les quels vous envoierez a la court de Rome lettres de conduit semblables a celles que nous auons octroiees pour voz messages qui vendront par dens nous li quel pourroient estre *empesch...* pour raison des marques octroiees par nous en nostre terre contre voz subyiez nest mie nostre entente que mils de voz mesages que vous envoiez a la dicte court de Rome ou par dens nous qui ne soient marcheans ou portanz marchandises soient en riens empeschiez arrestez ne molestez comment que ce soit pour raison des dites marques. Donnee a breteueil en normandie le XXII jour de juillet.

XXVI

LLETRA DEL REY FELIP DE FRANÇA AL REY ALFONS. ST-GERMAIN-LES-EVREUX, 12 D'AGOST 1331. (Arxiu de la C. de A. *Cartes reials*, sens numeració.)

Tres cher et tres ame cousin: Nous avons bien veu ce que escript nous avez par deux parres de lettres les queles vous nous avez envoiees derrairrament comment vous et nostre tres cher et ame

cousin lenfant dan Pierre vostre frare vaquez assiduement chaus(cun?) jour sous ladroicement du voiage du Grenate et ce que en votre general court ou perlement que vous avez pour ce mande vous puissiez avoir plus brieue deliberacion sus la dicte besoingne et pour nous enformer de lafeccion et cure que vous y avets le nous avez signifie a ce que nous perseverems et demorems en nostre bon propos. Et que tantost apres votre dit perlement notre dit cousin votre frere vendra par deuers nous avec pleine et clere informacion de le dicte besoigne comment aussi vous avez retenu jusques apres votre dit perlement Jehan Luppi notre ame sergent darmes. Et si vous faison assavoir tres cher cousin que nous avons este et sommes molt liez de la bone afeccion que nous veons que vos avez ....ceste besoingne a la quelle nous avons bonne voulonte de entendre et de perceverer ou ... que ells se poura fare en bonne maniere et molt nous plerra la venue par deça de notre dit cousin le quel nous verrons voulentiers e le quel nous vous nous vuillez tost envoier apres votre dit perlement et nous signifier par li toute la certaineté de la besoingne et ausi nous vuillez envoier notre dit sergent darmes le quel nous plest bien que vous aiez retenu jusquers lors. ..... Donnee a Sant Germain de les Evreux le XII jour dagost.

DOCUMENTI SU LE RELAZIONI DEL RE ALFONSO III DI ARAGONA CON LA SICILIA (1285-1291) per GIUSEPPE LA MANTIA.

Le notizie delle vicende del regno di Alfonso III di Aragona riescono assai interessanti anco per la Sicilia. In quel breve periodo di poco meno che sei anni seguirono avvenimenti notevoli per le condizioni del governo dell' isola e per le guerre contro gli Angioini.

Lo storico spagnuolo Zurita (✠ 1581) espose le vicende del regno di Aragona, ricercando con diligenza molti documenti, ma non pubblicò affatto il testo di essi. [1] L'infaticabile diplomatista messinese Antonino Amico, che dimorò varî anni nella Spagna, dal 1618 al 1625, esplorò gli Archivi della Corona di Aragona in Barcellona, e trascrisse, fra gli altri, alcuni documenti del Re Alfonso o del suo regno, ed altresì il testamento del 10 marzo 1287. I manoscritti di Amico rimasero però inediti, e servirono più tardi a coloro che ricercarono le storiche memorie della Sicilia. [2]

Tommaso Rymer, nella grandiosa raccolta dei documenti storici dal secolo XII al XVII riguardanti l'Inghilterra, e conservati in quegli archivi, ne pubblicava nel 1704 molti per l'epoca del Re Alfonso di Aragona, che fu in continui rapporti col Re Edoardo I d'Inghilterra. Tali documenti sono preziosi per la notizia delle tregue e dei trattati dei tempi di Alfonso. [3]

Il dotto mons. Francesco Testa (✠ 1774), nel lavoro pubblicato dopo la sua morte, e concernente la vita di Federico II aragonese, aggiunse alquanti documenti tratti dalle collezioni manoscritte di Amico, esistenti in Palermo, e tra essi il testamento di Alfonso già da me ricordato. [4]

Nel 1836 il sac. Buscemi dava in luce l'erudito *Saggio storico* su Giovanni da Procida, le cui gesta aveva, con liberi sensi, rievocato il Nicolini nel 1830 nella sua stupenda tragedia. Buscemi, in una appendice, pubblicava altresì varî documenti, e quello del 1286 per l'omaggio prestato dal Re Giacomo al fratello Alfonso, e li desumeva dalla raccolta di Amico. [5]

(1) ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*. Çaragoça 1610. Nel libro IV, cap. 72 a 122 tratta degli avvenimenti del regno di Alfonso.

(2) Per le notizie su la vita di Amico cfr. STARRABBA, *Notizie e scritti inediti e rari di Antonino Amico*. Palermo, 1892, pag. 18 e seg.

(3) RYMER, *Foedera, conventiones, literae et cuiuscumque generis acta publica inter Reges Angliae et alios quosvis imperatores, reges, pontifices, principes vel communitates, ab ineunte saeculo duodecimo, videlicet ab anno* 1101 *ad nostra usque tempora habita et tractata*. Londini, 1727, 2.ª edit. Nel t. II, pag. 317-523 sono riferiti i documenti del regno di Alfonso.

(4) TESTA, *De vita et rebus gestis Federici II Siciliae regis*. Panormi, 1775, nei *Monumenta*, pag. 232.

(5) BUSCEMI Nicolò, *La vita di Giovanni di Procida, privata e pubblica. Saggio storico*. Palermo, 1836, nei *Documenti* in fine del volume, pag. XVI e seg.

L'illustre Michele Amari scriveva, contemporaneamente al Buscemi, sul Vespro e le guerre che ne seguirono sino alla pace del 1302; il quale argomento, trattato assai rozzamente dal discreditato Mugnos sin dal 1645, e brevemente dal Filocamo nel 1821 in una memoria poco nota e niente originale, fu svolto dall'Amari con molta erudizione ed amor patrio, nel tempo delle maggiori oppressioni del Borbone contro la Sicilia. In quel lavoro, pubblicato la prima volta nel 1842, l'Amari si giovò non poco dell'opera del Rymer pei documenti riguardanti le vicende del tempo di Alfonso, ma non riferì il testo di alcun documento inedito di quel Re, essendo rimasta ad Amari ignota sino al 1882 la preziosa fonte storica dell'Archivio di Barcellona per l'epoca aragonese. (1)

Ne trasse profitto invece il Saint-Priest, il quale nel 1847 pubblicò nell'ultimo volume della sua *Storia* molti documenti inediti di quell'Archivio, e ristampò l'atto di omaggio di Giacomo ad Alfonso di Aragona nel 1286. (2)

Antonio Bofarull y Brocá, nella pregevole ed estesa *Historia de Cataluña*, esponeva nel 1876 gli avvenimenti del regno di Alfonso, e ricordava varî documenti conservati nell'Archivio di Barcellona. (3)

Le solenni feste centenarie del Vespro, che preparavansi, senz'altro esempio, all'inizio del 1882 nella Sicilia rivendicata a libertà, furono (mercè lo zelo della benemerita Società siciliana per la Storia patria) fortunata occasione d'indagini negli Archivi della Corona d'Aragona. Ricorderò soltanto che pel regno di Alfonso il can. Carini si limitò a dare il sunto delle pergamene, che credette più importanti per gli avvenimenti che concernono anche la Sicilia. (4)

Amari, lieto di aver favorito la missione del Carini, perchè poteva in tal guisa migliorare il suo lavoro, si affrettò, sebbene grave di anni, a formare nel 1886 l'ultima edizione *corretta ed accresciuta secondo i registri di Barcellona ed altri documenti*. Offrì pertanto più estese e precise notizie in torno ai rapporti di Alfonso con la Sicilia; ma non potè fornire il testo almeno di qualche documento più notevole, poichè al Carini era mancato il tempo per la trascrizione di quelle pergamene. (5)

Nel pubblicare nel 1905 una mia memoria su alcuni frammenti di registri

(1) AMARI, *Un periodo delle istorie siciliane del secolo XIII*. Palermo, 1842, pag. 1, nota 1, ricorda il tempo, nel quale cominciò il suo lavoro, e nell'edizione di Firenze del 1851 *(prefazione)* dice che esso «nacque dalle passioni che ferveano in Sicilia innanzi il 1848». Espose i fatti di Alfonso nel cap. XIII della 1.ª ediz. (pag. 168 e seg.). — Giova fornire, anco per la bibliografia, le indicazioni dei lavori di F. MUGNOS, *I raguagli historici del Vespro Siciliano*, Palermo, 1645, e di F. P. FILOCAMO, *Storia compendiata del Vespro siciliano, in cui si espongono le cause e le conseguenze di questo grande avvenimento*. Palermo, 1821.

(2) SAINT-PRIEST, *Histoire de la conquête de Naples par Charles d'Anjou*. Paris, senza data (1847), nell' *Appendice*, pag. 291.

(3) BOFARULL Y BROCÁ A, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*. Barcelona, 1876, t. III, pag. 536 e seg.

(4) CARINI, *Gli archivi e le biblioteche di Spagna in rapporto alla storia d'Italia in generale e di Sicilia in particolare. Relazione*. Palermo, 1884, parte II, pag. 208 e seg.

(5) AMARI, *La guerra del Vespro Siciliano*. 9.ª ediz. Milano, Hoepli, 1886, vol. II, cap. XIII, p. 161 e seg.

del 1353-55 del Re Ludovico di Aragona, esistenti in Palermo, ricordava come fossi «intento da alquanti anni a fare ampia raccolta dei documenti dei primi Re aragonesi di Sicilia dal 1282 al 1355 per la pubblicazione di un Codice diplomatico». Accennerò pertanto che, avendo ottenuto nel 1906 (per il cortese interessamento dell'illustre senatore Andrea Guarneri, Presidente della Società siciliana per la Storia patria) dal Ministro della Pubblica Istruzione, on. Rava, il permesso ed il sussidio per una missione destinata a ricercare nella Spagna i documenti del Re Giacomo II, mi recai in Barcellona, ove dimorai nei mesi di settembre ed ottobre di quell'anno. (1)

Volli nel celebre Archivio della Corona di Aragona estendere le ricerche sui documenti riguardanti i rapporti del Re Alfonso III con la Sicilia, ed esaminai attentamente a tal uopo, oltre le pergamene, i ventisette registri di quel Re, e ne trassi particolari indicazioni e trascrizioni. Il can. Carini non avea dato alcuna notizia dei documenti contenuti in quei registri, sebbene in una lettera del 12 giugno 1882 al Silvestri avesse detto di attendere allo studio dei registri appartenenti ai «due regni di Pietro *e di Alfonso*». (2) Rimasero perciò ignoti ad Amari tali documenti di Alfonso, trascritti nei registri.

Son lieto di potere pubblicare ora i documenti del Re Alfonso nella grande metropoli catalana, dove li trascrissi, e della quale serbo gradita memoria per le cortesie del Console generale d'Italia, cav. uff. David De Gaetani, del Vice-Console cav. Antonino D'Alia, dell'illustre Direttore dell'Archivio comm. Francesco de Bofarull y Sans, dell'archivista prof. Edoardo Gonzales Hurtebise e di altri egregi cultori di studi storici.

Al benevolo invito dell'illustre prof. Antonio Rubió y Lluch, il dotto espositore delle vicende del dominio catalano in Grecia, e degno Presidente dell'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, io ho aderito con animo grato, potendo così aggiungere, fra le importanti memorie di questa Rivista, anco la notizia degli avvenimenti della Sicilia, che per oltre un secolo ebbe comuni tradizioni con la Catalogna.

Alfonso III, detto *el Liberal*, succedeva a 10 novembre 1285 in età assai giovane, cioè a soli 21 anni, al suo genitore Pietro III. Dimostrò durante il suo regno attività ed accortezza, si distinse sin dal principio nella conquista delle isole di Maiorca, Minorca ed Iviza, e dovette talvolta cedere alle turbolenti pretese dei baroni aragonesi.

Trascorse gran parte del suo tempo nel regolare i rapporti coi sovrani degli altri stati, poichè la conquista della Sicilia suscitava sempre nuovi dubbî e pericoli non solo per l'isola, ma anche per la Catalogna. Si deve a tali condizioni del suo regno se alcune tregue e paci riuscirono in parte utili all'Arago-

(1) Cfr. la notizia che ne fu data alla Società storica siciliana nelle sedute dei 9 settembre e 11 novembre 1906. *Archivio Storico Siciliano*, Palermo, an. XXXI (1906), pag. 581 e 586.
(2) SILVESTRI G. *Isidoro Carini e la sua missione archivistica nella Spagna*. Palermo, 1895, pag. 115.

na e dannose alla Sicilia. (1) Poco prima di sposare Eleonora, figlia di Edoardo Re d'Inghilterra, delle quali nozze si era trattato sin dal 1282, il Re Alfonso morì a 27 anni l' 8 giugno 1291.

Dante Alighieri rimpiangeva ai suoi tempi la perdita immatura del successore di Pietro III, e diceva:

«E se Re dopo lui fosse rimaso
Lo giovinetto che retro a lui siede,
Bene andava il valor di vaso in vaso». (2)

L'insigne storico spagnuolo Modesto Lafuente nota giustamente che «otro de los caracteres que distinguen el reinado de Alfonso III y le dan fisonomía propia, son las cuestiones de política exterior». Aggiunge che Pietro III ne lasciò molte e gravissime, perchè nel suo breve regno non potè tutte definirle o toglierle. (3)

E' degno di nota che il Re Pietro III innanzi che partisse per l'Africa, donde recavasi poi in Sicilia, scrisse a 3 giugno 1282 in Portfangos il suo testamento, nel quale istituiva erede in Aragona il figliuolo Alfonso. Nel caso che questi premorisse, o non lasciasse figli, chiamava a succedergli l'Infante Giacomo, e simile sostituzione stabiliva a favore degli altri figli sopravviventi. (4)

Amari dubita che la cessione del regno di Aragona, che in alcuni documenti del 1283 e degli anni posteriori si dice fatta da Pietro III, nel tempo della coronazione (1276), al figlio Alfonso, sia stata inventata nel 1283 dopo la privazione del regno ordinata dal Papa Martino IV. (5)

In un documento del Re Alfonso del 1290, che viene da me pubblicato (N. XXI) si dice soltanto che il Re Pietro *antequam in Siciliam venisset per septem annos*, cioè nel 1276, lo aveva istituito suo erede, ed aveva fatto a lui prestare omaggio dai sudditi. Tale atto di esplicita dichiarazione di legittima successione voluto dal Re Pietro, nel caso di sua morte, è ben diverso dalla cessione creduta inesistente dall'Amari, e della quale trovasi soltanto menzione in documenti di origine od influenza ecclesiastica. In altro documento, pure di Alfonso, ricordato da Zurita, si fa cenno di quella dichiarazione e del testamento del Re Pietro. (6)

Conquistata la Sicilia, e ritornato nel 1283 il Re Pietro in Catalogna, era d'uopo di dar norma esatta alla successione nel regno di Sicilia, poichè nel testamento del 1282 non era su ciò nulla previsto. Il Re Pietro volle per tanto

(1) Notevoli sono pure i trattati conchiusi col Re di Tunisi nel 1288, e col Soldano di Egitto nel 1290, e nei quali fu compresa la Sicilia. Ne darò notizia nel mio *Codice diplomatico aragonese*.
(2) *Purgatorio*, canto VII, versi 115-117.
(3) LAFUENTE, *Historia general de España*. Madrid, 1861, t. III, pag. 446.
(4) Una copia del testamento del Re Pietro si conserva in Palermo fra i manoscritti dell'Amico. L'egregio G. SALVO-COZZO lo pubblicò, in fine di una lunga recensione, nell' *Archivio Stor. Sicil.*, an. VII (1882), pag. 437.
(5) AMARI, cit. vol. I, pag. 275.
(6) ZURITA, op., cit. lib. IV, cap. 90.

che il figlio Alfonso, già emancipato dalla patria potestà, confermasse con un atto solenne (Doc. N. I) la donazione di quel regno già fatta dal medesimo Re Pietro al secondogenito Giacomo. Di tale donazione non si ha alcuna notizia; ma certamente la forma del governo della Sicilia dovette essere determinata nel Parlamento tenuto in Messina nell'aprile del 1283, prima che il Re Pietro si allontanasse diffinitivamente dall'isola. (1)

Notevole è l'altro documento del 2 novembre 1285 (N. II), cioè pochi giorni prima della morte del Re Pietro. Alfonso faceva con quell'atto ampia cessione a Giacomo per ogni diritto che potesse competergli nel regno di Sicilia. E' manifesta così l'intenzione del Re Pietro che la successione fosse regolata con espresse dichiarazioni tra i due fratelli, senza che alcun altro testamento avesse dato occasione a nuovi ostacoli da parte della Chiesa romana.

Non occorre, dopo tali documenti, che io aggiunga nuovi ricordi dell'atto del 2 novembre 1285, così ripieno di sacra liturgia, per la cessione del regno di Sicilia alla Chiesa romana, e del codicillo del 3 novembre poco importante (anco se non fosse cancellato), e contenente soltanto legati a monasteri e chiese di Catalogna; poichè non può esser dubbio che l'origine di tali atti si debba a prelati, che ingerivansi illecitamente negli affari dello stato, ma non potevano per nulla mutare gl'intendimenti del grande Aragonese. (2)

Avvenuta la morte del Re Pietro (10 novembre 1285), il successore Alfonso ai 25 dello stesso mese si affrettò a promettere (Doc. N. III) in Maiorca, dinanzi l'ammiraglio di Sicilia Ruggiero di Loria, di difendere il fratello Giacomo ed il suo regno *semper dum nobis fuerit vita comes*. Aggiungeva che nel giorno della coronazione avrebbe fatto di ciò la conferma con atto solenne.

Surita dice che Loria richiese ad Alfonso tale promessa, perchè riconosceva il vantaggio che sarebbe derivato dalla unione dei due fratelli Alfonso e Giacomo pei loro regni. (3)

Nel medesimo giorno il Re Alfonso costituiva procuratore (Doc. N. IV) il suddetto ammiraglio Loria, perchè ricevesse, allo stesso modo, da Giacomo nel giorno della sua coronazione il giuramento di difendere Alfonso ed il suo regno, curando di far redigere di ciò pubblico atto.

Antonio Bofarull y Brocá, nel dare nel 1876 notizia di questi due documenti, deplorava che non fossero noti ad Amari, e diceva: «lo que no es extraño, por no haberse tomado la pena de visitar nuestros archivos». (4)

Alfonso nel marzo del 1286 provvide (Doc. N. V) per il pagamento di som-

(1) La donazione comprendeva l'intero regno di Sicilia, cioè insieme alle provincie continentali; e però si dimostra l'antico desiderio dei Re aragonesi di acquistare, anco in parte, quelle regioni.

(2) La cessione del 2 novembre 1285 fu pubblicata la prima volta da SAINT-PRIEST cit. vol. IV, p. 239, e riprodotta da SALVO-COZZO nell' *Arch. Stor. Sicil.* cit., p. 442, il quale diè pure in luce il codicillo del 3 novembre, secondo una copia a lui rimessa. CARINI, *Relazione* cit., vol. II, p. 204, ristampò quel codicillo, dicendolo inesattamente «non mai finora pubblicato».

(3) ZURITA, op. cit., lib. IV, cap. 75.

(4) BOFARULL cit. t. III, p. 539 e 541.

me dovute a cagione della spedizione che preparavasi di soldati *(familia)* in aiuto del Re Giacomo di Sicilia. Scrisse a 21 giugno a Carlo, principe di Salerno, che era in prigione in Catalogna, e gli annunziò (Doc. N. VI) che il Re Giacomo, con lettere portate dal Loria, lo aveva avvertito che non avrebbe conchiuso alcuna pace, se la Sicilia non fosse a lui rimasta.

Al Re Giacomo dava altresì notizia (Doc. N. VII) che il principe di Salerno era ben custodito nel castello di Siurana, ove era stato trasferito, e che nessuna convenzione od accordo sarebbe avvenuto senza il consentimento del medesimo Giacomo. (1)

E' veramente importante la lettera del 26 ottobre (Doc. N. VIII) spedita da Alfonso al Re Giacomo, alla regina Costanza ed a Giovanni da Procida. Essa concerne i capitoli della supplica presentata dal famoso Alaimo di Lentini, che si sottoponeva al giudizio di Giacomo per il preteso delitto di tradimento. Alfonso annunziava pure di inviare in Sicilia il complice Adenolfo di Mineo.

Il Re di Aragona richiedeva poi in novembre (Doc. N. IX) il fratello Giacomo perchè volesse rendere perpetua la concessione fatta ai Barcellonesi per l'esportazione del grano, ed inoltre estendere ai medesimi le franchigie commerciali che godevano i Genovesi. (2)

Eran dati nel 1287 ordini speciali da Alfonso perchè la nave dell'ammiraglio di Sicilia Loria venisse subito da Maiorca in Barcellona, col biscotto destinato *ad opus armate nostre* (Doc. N. X e XI). Per le istanze degli ambasciatori di Giacomo fu consegnato il prigioniero Alaimo coi nipoti, per essere trasportati sur una nave sollecitamente in Sicilia, e col permesso di ucciderli se fossero stati aggrediti dai nemici. Ciò si ricava dal documento del 4 agosto da me riferito (Doc. N. XII); ed appare quindi probabile che la data del viaggio fornita dal cronista Bartolomeo di Neocastro non sia esatta. (3)

Alfonso era stato coronato in Saragozza a 14 aprile 1286 nella festa della Pasqua, e poco prima nel febbraio si era coronato Giacomo in Sicilia. Questi volle che il fratello gli confermasse col sigillo *facto post predictam coronacionem* tre documenti del medesimo Alfonso, cioè uno del 2 novembre 1285 per la cessione dei dritti su la Sicilia (vedi Doc. II), l'altro del 25 novembre per la difesa promessa a Giacomo (vi. Doc. III), e l'ultimo della stessa data (vi. Documenti IV) per l'omaggio da prestarsi da Giacomo ad Alfonso. (4)

I transunti fatti eseguire, per ordine regio, dal Cancelliere Giovanni da Procida nel febbraio 1287 per quei tre documenti (Doc. N. XV), furono spe-

(1) Su la prigionia di Carlo, gli ordini dati ai custodi, ed il permesso di parlare col principe sono varî documenti degli anni 1286 e 1287 nel reg. 66, fol. 125; reg. 70, fol. 84, 87, 119; reg. 74, fol. 34, ecc.

(2) AMARI, cit. vol. II, p. 170, ricorda soltanto i privilegi concessi da Giacomo ai Barcellonesi nel 1286 e 1288.

(3) NEOCASTRO, *Historia sicula*, cap. CIX, in GREGORIO, *Bibliotheca scriptorum qui res in Sicilia gestas sub Aragonum imperio retulere*. Panormi, 1791, t. II, p. 149.

(4) L'omaggio fu prestato da Giacomo con atto del 12 febbraio 1286, e fu pubblicato (come ho detto innanzi) da BUSCEMI cit., pag. XVI.

diti ad Alfonso, che a 4 agosto di quell'anno confermò solennemente in Jacca (Doc. N. XIII e XIV) quelli del 2 e 25 novembre sopra ricordati. (1)

Dopo la disfatta degli Angioini avvenuta nel golfo di Napoli (giugno 1287) per il valore di Ruggiero Loria, gravi controversie insorsero per la tregua. Si rileva (Doc. N. XVI) che con sua lettera Giacomo aveva nel 1288 richiesto il fratello Alfonso di non acettare la tregua col Conte di Artois, essendo poco utile alla Sicilia. Alfonso in giugno rispondeva che, prima di ricevere tale lettera, egli avea dovuto confermare quella tregua, perchè l'ambasciatore siciliano Corrado Lanza (*diu erat*, cioè sin dalla fine del 1287) aveva riferito tale desiderio del suo Re.

Annunziava inoltre Alfonso il trasferimento del prigioniero principe di Salerno nel castello di Migniença, chiedeva aiuti per la difesa contro i nemici in Barcellona, avvertiva Giacomo di far divulgare con un bando la tregua conchiusa sino al giorno di S. Michele (29 settembre) in Provenza e riguardante il principe Carlo, e diceva che la liberazione di costui non era ancora possibile. (2)

Nella fine dell'anno 1289 il re di Aragona si rivolse al Re Giacomo, a Loria e ad altri personaggi della Corte (Doc. N. XVII e XVIII), perchè gl'inviassero solleciti aiuti di venti galee, fornite di vettovaglie e comandate dal Loria, per combattere i nemici, che tentavano di invadere nella prossima estate i suoi dominî. Alfonso diceva di sperare in Loria *plusquam in aliquo huius mundi*. (3)

Scrisse contemporaneamente una lunga lettera a Giacomo (Doc. N. XIX), dandogli notizia che dopo di aver liberato *(ad magnam instanciam et requisicionem Regis Anglie)* nell'anno precedente (1288) il principe Carlo per agevolare le trattative della pace, questi ha mancato ai patti, facendosi coronare Re di Sicilia, e recandosi presso il Re di Francia, invece che nei luoghi designati. Aggiunge di avere scritto al Re d'Inghilterra perchè s'interponga su tale materia, e di avere tenuto nella festa di S. Michele una Curia generale a Montesono per gli affari di Aragona e Sicilia. (4)

Per eseguire i patti del trattato di Oleron, Alfonso a 30 dicembre in una lettera agli abitanti della Provenza (Doc. N. XX) espose le vicende del principe di Salerno dalla sua prigionia in Sicilia sino alla liberazione, e ricordò che, secondo il trattato già conchiuso, quegli abitanti doveano ritenersi soggetti al Re di Aragona, avendo il principe mancato alle convenzioni.

Nè pago di ciò, Alfonso richiese, a 27 gennaio 1290, al Comune di Genova

(1) Amari cit. vol. II, p. 164, per equivoco indica il trasunto con la data 1286, invece del 1287.

(2) La liberazione del principe Carlo era stata convenuta nel trattatò di Oleron del 13 luglio 1287. Cfr. Zurita cit., lib. IV, cap. 92.

(3) Sono annessi nel doc. XVII i capitoli in lingua catalana per quanto dovea fare il nunzio de Canellis. Amari, cit. vol. II, p. 225 indica, per gli aiuti richiesti, due documenti editi da Rymer, ma che sono estranei.

(4) Il principe di Salerno fu, come è noto, liberato dal carcere in novembre 1288.

(Doc. N. XXI) la sua amicizia e lega, pel timore che il principe Carlo gli movesse guerra. Il documento è notevolissimo, perchè vi si narrano brevemente i fatti concernenti la liberazione del regno di Sicilia dagli Angioini compiuta dal Re Pietro III, la privazione del regno di Aragona ordinata dal Papa Martino IV (nonostanti i diritti di legittima successione di Alfonso) ed infine le lunghe trattative di pace avvenute sino a quel tempo, e non riconosciute dalla Chiesa romana. (1)

I due sovrani Alfonso e Giacomo promettevansi reciproci aiuti di navi e di vettovaglie. Alfonso nel settembre avvisava (Doc. N. XXII) il fratello di mandargli subito il frumento necessario per gli accampamenti nella frontiera, non avendo il Re di Francia accettato la tregua convenuta sino al giorno di tutti i Santi (1 novembre). Soggiungeva che, se non avvenisse la pace, avrebbe richiesto l'invio delle navi promesse da Giacomo.

Non desistevasi intanto dal procurare una pace diffinitiva. Il Re di Aragona a 13 novembre diceva a Giacomo (Doc. N. XXIII) di avere ritardato a scrivergli, sperando di annunziargli il trattato di pace tra lui, il principe di Salerno, la Chiesa romana ed il Re di Francia. Ricordava i preparativi fatti anche dai Cardinali, che attestavano la necessità di conoscere i desiderî del Re Giacomo, e diceva che era probabile di doversi conchiudere presto la pace o lunga sicurtà. (2)

La pace, dalla quale fu ingiustamente escluso Giacomo, fu stabilita poco dopo in Brignolles in febbraio 1291. Alfonso moriva nel giugno seguente.

Conviene ricordare che il suddetto Re Alfonso ordinò col suo testamento (fatto sin dal 10 marzo 1287) che nel regno di Aragona dovesse succedere il fratello Giacomo, e che il regno di Sicilia appartenesse all'altro fratello Federico. Sostituì costui nella succesione all'Aragona, se invece Giacomo avesse preferito il regno di Sicilia. Stabilí infine altre norme di successione nei casi di premorienza. Per tali disposizioni si scorge che il Re Giacomo, succedendo nel regno di Aragona, non adempì la volontà di Alfonso, perchè ritenne pure per sè il regno di Sicilia. Ciò fu cagione di gravi sventure per la Sicilia, ceduta poi da Giacomo agli Angioini. (3)

Il testamento di Alfonso fu trascritto da Amico nel secolo XVII, e pubblicato poi da Testa, come sopra ho notato. Il dotto Manuel de Bofarull y Mascaró nel 1836 ricordò quel testamento conservato nell'Archivio della Corona di Aragona, ed inoltre due codicilli (disposti *pocas horas antes de su muerte)*,

(1) Trovansi in fine del documento i capitoli in lingua catalana per gli ambasciatori, che si recavano a Genova. Sui dritti di legittima successione accennati nel documento, ho dato già notizia in questa memoria.

(2) Si legge in tale documento: «Est plurium opinio *quod vos et nos* inde bonam pacem aut securitatem longam debeamus habere». Alfonso dava in fine alcune notizie sul Re di Castiglia, e trasmetteva varî capitoli, *sub nostri sigilli munimine interclusa*.

(3) Il cronista Nicolò SPECIALE erroneamente afferma che nel testamento del Re Pietro III (del 1282) fosse stabilita la successione di Federico in Sicilia (lib. II, cap. 7 e 17 in GREGORIO, *Bibl. arag.* cit. t. I, p. 335 e 345). Ciò invece era ordinato nel testamento di Alfonso.

nei quali il Re ratificava il suo testamento, e provvedeva per una sua moglie illegittima, e per la propria sepoltura nella Chiesa dei frati minori di Barcellona. (1)

Antonio Bofarull però affermava nel 1876 che il testamento, veduto dal Surita nel secolo XVI, più non esisteva. (2)

In Barcellona ricercai accuratamente quel prezioso documento; ma non fu possibile rinvenirlo e farne un esatto confronto con la trascrizione del messinese Amico.

Si rileva chiaramente, da quanto finora ho esposto, l'utilità di conoscere nel testo originale i documenti del regno di Alfonso riguardanti le relazioni con la Sicilia. Ai giudizi ed ai ricordi, talvolta inesatti e fugaci, di storici e di cronisti, viene in tal modo sostituita la prova indubitabile, derivante dalla corrispondenza dell'epoca.

La dichiarazione della successione di Alfonso nell'Aragona e la cessione della Sicilia a favore di suo fratello Giacomo eran volute dal Re Pietro durante la sua vita, per rendere più sicuro il possesso della Sicilia. I vincoli di reciproca amistà e difesa poscia rinnovavansi, quando i due fratelli Alfonso e Giacomo succedevano nei loro regni. I fatti della prigionia del principe di Salerno, restituito alfine in libertà, e di quella di Alaimo e suoi complici poi inviati a Giacomo, le tregue e paci conchiuse fra continui ritardi ed ostacoli, i soccorsi richiesti spesso alla Sicilia per combattere i nemici, il testamento di Alfonso che stabiliva in modo preciso la distinzione della successione nei due regni palesano gl'intendimenti e gli sforzi comuni dei due sovrani.

Alfonso nel 1289 manifestava che il desiderio dell'animo suo di avere notizie frequenti e prospere del Re Giacomo era pari alla sollecitudine di informarlo di quanto avveniva in Catalogna. (3) Le sorti del regno di Aragona costituivano però per Alfonso la base principale della sua politica, tanto da lasciare nel diffinitivo trattato di pace di Brignolles incerta la condizione della Sicilia, ed esposta alle pretese della Chiesa romana.

I Siciliani dovevan quindi maggiormente fidare nelle loro forze e nello affetto ai proprî Re, pei quali, come a ragione osserva il Lafuente, tanto entusiasmo testimoniava che *eran dignos de ceñir tal corona y de regir tal pueblo.* (4)

(1) BOFARULL M. *Los Condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los Reyes de España.* Barcelona, 1836, t. II, p. 250.
(2) BOFARULL A., *Hist. de Cataluña,* cit. t. III, pag. 599.
(3) Vedi Doc. N. XIX.
(4) LAFUENTE, *Historia* cit., t. III, pag. 449.

DOCUMENTI (1)

I

S. Celedonio, 8 maggio 1285

L'INFANTE ALFONSO CONFERMA LA DONAZIONE DEL REGNO DI SICILIA FATTA DAL RE PIETRO III IN FAVORE DELL'INFANTE GIACOMO.

Noverint universi quod nos Infans ALFONSUS, illustris regis Aragonie et Sicilie primogenitus, confitentes nos fore sollepniter emancipatum a dicto patre nostro, in bono animo et spontanea voluntate, et ex certa scientia cum testimonio huius publici instrumenti, vicem eciam epistole gerentis, laudamus, approbamus et confirmamus vobis karissimo fratri nostro Infanti Jacobo et vestris perpetuo totam illam donacionem, quam predictus dominus rex pater noster et domina Constancia uxor eius, Aragonie et Sicilie regina, mater nostra, vobis fecerunt de predicto regno Sicilie, et de terris sive locis Apulie, Calabrie, principatus Capue et terre Laboris, cum omnibus civitatibus, villis, insulis, castris, terminis et iuribus universis ad dictum regnum Sicilie et ad dictas terras sive loca Apulie, Calabrie, principatus Capue, et terre Laboris competentibus, et competere aliquo modo debentibus, seu infra dictum regnum et loca supradicta constitutis, prout melius et plenius in instrumento vestre donacionis continetur. Hanc autem laudacionem, approbacionem et confirmacionem facimus per nos et omnes heredes et successores nostros, vobis dicto fratri nostro et vestris in perpetuum de predictis omnibus et singulis, pure, libere et absolute et sine omni condicione et retencione, et sicut melius dici potest et intelligi ad vestrum vestrorumque salvamentum et bonum intellectum, ita quod de predictis omnibus et singulis a dicto patri nostro et a dicta domina matre nostra vobis donatis vestram possitis facere libere voluntatem, sine contradicione et impedimento nostri et heredum et successorum nostrorum et alterius cuiuscumque persone, promictentes vobis bona fide, licet absenti et notario infrascripto a nobis legitime stipulanti pro vobis nomine vestro, quod nunquam contra predictam donacionem vobis factam nec contra hanc confirmacionem et laudacionem nostram veniamus per nos vel per interpositam personam, aliquo iure, causa vel racione. Et ut predicta omnia et singula maiori gaudeant firmitate concedentes nos pervenisse ad perfectam et legitimam etatem iuramus per Deum et eius sancta quatuor evangelia manibus nostris corporaliter tacta predicta omnia et singula, ut superius dicta sunt, tenere et observare in perpetuum inviolabiliter et non in aliquo contravenire aliquo tempore. Salvis tamen condicionibus, retentionibus et substitucionibus, si que sunt in instrumento donacionis vestre predicte. Et insuper presentem cartam quam iussimus fieri auctoritate notarii infrascripti fecimus sigillo nostro pendenti sigillare. Actum est hoc in Sancto Celedonio VIII Idus Madii, anno domini M° CC° LXXXV.

Gallabinus de Crudiliis. — Benedictus de Castroterciolo. — Magister Petrus de Costa cappellanus dicti domini Infantis Alfonsi. — Magister Manfridus Rubei. — P. de Minorisa.

Arch. Cor. de Arag. — Reg.° Pietro II, n.° 62, fol. 152 *r.*

II

Tarracona, 2 novembre 1285

L'INFANTE ALFONSO CEDE AL FRATELLO INFANTE GIACOMO TUTTE LE RAGIONI, CHE GLI COMPETONO SUL REGNO DI SICILIA.

Noverint universi quod cum illustrissimi domini Petrus dei gracia Aragonum et Sicilie Rex, et Constancia eius uxor per eamdem Regina dederint, concesserint seu ex causa hereditatis

(1) Nella trascrizione dei documenti ho corretto talvolta alcuni errori evidenti, e supplito qualche omissione. — La indicazione archivistica dei nomi di Pietro II deriva dalla distinzione dei Re di Aragona della Casa di Barcellona.

assignaverint infanti Jacobo, eorum filio karissimo, regnum Sicilie, principatum Capue et ducatum Apulie, cum omnibus insulis, iurisdicionibus et pertinenciis eorumdem, vel partem omnium predictorum, prout in testamentis vel concessionum instrumentis hec et alia plenius continentur, Nos Infans ALFONSUS, eorumdem regis et regine primogenitus, nostri iuris effectus et a patria potestate per emancipacionem liberatus, volentes votivis magnificenciis parentum annuere et obsecundare, ut expedit atque decet, et commodum et honorem et promocionem fratris nostri ut proprium est, ampliando predicta et robur plenissimum conferendo, idcirco per nos et nostros absolvimus, diffinimus et perpetuo remittimus vobis karissimo infanti Jacobo supradicto absenti tanquam presenti, omnes peticiones questiones et demandas reales et personales utiles et directas et etiam mixtas et cuiusque iuris vel racionis nos habemus vel habere debemus, seu speramus habere, tam voce paterna quam materna, aut qualibet alia racione, que dici vel cogitari possit, in toto regno Sicilie et principatu Capue et Salerni et ducatu Apulie et in omnibus insulis, comitatibus, iurisdicionibus et omnibus aliis pertinenciis omnium predictorum et singulorum, tamquam si in presenti instrumento essent specialiter enumerati, et sine omni retencione et excepcione quam ibi vel inde facimus aliqua racione, absolventes vos et vestros et bona predicta ab omni peticione, questione seu demanda quam possemus facere seu movere racione legitime vel supplementi eiusdem vel quolibet alio quovis iure. Ita quod de cetero non possimus vos vel vestros in iudicio vel extra convenire vel eciam agravare, faciendo vobis et vestris super premissis finem legalem et pactum perpetuum de non petendo. Iusuper damus, concedimus et cedimus per nos et omnes nostros omnes acciones, raciones et iura nobis competentes seu competencia, competituras seu competitura, et quas speramus nobis competere contra quascumque personas. Ita quod predictis possitis uti, agere ac experiri contra quoscumque retinentes aliquid de predictis, ut nos poteramus ante huiusmodi donacionem, concessionem seu eciam confirmacionem. Constituentes vos procuratorem ut in rem vestram propriam. Mandantes comitibus, ducibus, baronibus et richis hominibus, militibus, civibus, hominibus villarum et omnibus habitatoribus omnium predictorum et singulorum presentibus et futuris, cuiuscumque gradus, status, dignitatis, sexus et condicionis existant, ut vobis tamquam eorum regi et domino naturali obediant, ut nobis tenebantur ante huiusmodi donacionem et concessionem ac eciam cessionem. Et ut vobis quoniam *(sic)* nobis ex nunc ut ex tunc ipsos absolvimus ab omni vinculo et obligacione, quibus nobis tenentur racionibus supradictis. Et ut premissa omnia et singula maiori gaudeant firmitate, recognoscentes nos esse maiores decem et novem annis, iuramus quod contra predicta vel aliquid predictorum non venimus. Sic Deus nos adiuvet et hec sancta Dei Evangelia coram nobis posita, et a nobis corporaliter manu tacta. Quod est actum Tarracone quarto [nonas] Novembris [1285].

Arch. Cor. de Arag. — Reg.º di Pietro II, n.º 62, fol. 161, r.

III

Maiorca, 25 novembre 1285

L'INFANTE ALFONSO PROMETTE DI DIFENDERE L'INFANTE GIACOMO ED IL REGNO DI SICILIA.

Noverint universi presentem seriem inspecturi quod nos Infans ALFONSUS, domini Petri inclite recordacionis excellentissimi regis Aragonum et Sicilie, et serenissime domine regine Constancie eius uxoris primogenitus, volentes votivis magnificenciis parentum annuere et obsecundare, ut expedit, atque decus, promocionem, comodum et honorem fraternum ut proprium prosequi, ampliando predicta et robur plenissimum conferendo. Idcirco gratuito animo et spontanea voluntate convenimus et promittimus bona fide, per firmam et solempnem stipulacionem, karissimo Infanti Jacobo fratri nostro, absenti tamquam presenti, et vobis nobili Rogerio de Loria Almirallo nostro et dicti karissimi fratris nostri, et eciam vobis notario infrascripto, tamquam publice persone, nomine et vice dicti fratris nostri recipientibus, et pro ipso a nobis legitime stipulantibus, quod nos nostro corpore et avere ac toto posse et viribus nostris totisque gentibus et terris nostris defendemus et iuvabimus dictum Infantem Jacobum, karissimum fratrem nostrum, necnon et regnum Sicilie, principatum Capue et Salerni et ducatum Apulie, et omnes comitatus, iurisdicciones et insulas predictis omnibus et singulis adiacentes, et omnia

alia bona et iura dicti karissimi fratris nostri contra omnes personas de mundo cuiuscumque gradus, status, dignitatis, sexus vel condicionis existant, semper dum nobis fuerit vita comes. Promictimus eciam quod hec omnia et singula supradicta laudabimus et confirmabimus, cum instrumento nostre bulle dependentis munimine roborato, statim cum regale sumpserimus diadema. Et ut hec omnia et singula semper maiori gaudeant firmitate, et omnis dubitacio inde removeatur, promictimus predicta omnia et singula semper rata grata et firma habere, tenere, actendere et complere. Sic Deus nos adiuvet et eius sancta quatuor Evangelia coram nobis posita, et a nostris manibus tacta corporaliter et iurata. Et ad cautelam omnium predictorum et singulorum habendam, scienter et consulte facimus vobis iam dicto nobili Rogerio de Loria, nomine et vice dicti carissimi fratris nostri, homagium ore et manibus ad consuetudinem Catalonie, et secundum usaticos Barchinone de omnibus et singulis supradictis. Actum est hoc in Maiorica septimo calendas decembris anno ab incarnacione domini millesimo CC° LXXX° quinto.

Signum ✠ Infantis Alfonsi domini Petri inclite recordationis regis Aragonum primogeniti appositum hic per manum Petri Marchisii notarii nostri, loco, die et anno prefixis, et ad maiorem cautelam huic instrumento sigillum nostrum apponi fecimus per eumdem. Testes huius rei sunt Conradus Lancea, Blasius Exemini de Agerbe, Petrus Garcie de Noç, Albertus de Mediona, Petrus de Libiano, Belengarius de Castilione Assessor Curie Maiorice et Petrus Marchisii dicti domini Infantis notarii.

Signum Guillelmi Moratoni notarii puplici Maiorice et Curie eiusdem, qui mandato dicti domini Infantis Alfonsi hoc scripsit et clausit die et anno prefixis.

Arch. Cor. de Arag. — Pergaminos del reyno de Alfonso II, n.° 129 e 152.

[Il documento è trascritto pure nel registro di Alfonso II, n.° 63, fol. 97.]

IV

Maiorca, 25 novembre 1285

L'Infante Alfonso nomina l'Ammiraglio Ruggiero Loria suo procuratore per ricevere da Giacomo il giuramento di difendere il suddetto Alfonso ed il regno di Aragona.

Noverint universi presentem seriem inspecturi quod nos Infans Alfonsus, domini Petri inclite recordacionis excellentissimi Aragonum et Sicilie regis, et serenissime domine regine Constancie eius uxoris primogenitus, cum hoc presenti puplico instrumento utili et firmiter valituro scienter et consulte facimus, constituimus et ordinamus vos nobilem Rogerium de Loria Almirallum nostrum maris et terre, presentem et recipientem, certum et specialem procuratorem nostrum ad petendum, demandandum et recipiendum, pro nobis et nomine nostro, ab Infante Jacobo karissimo fratre nostro, cum idem frater noster sumpserit dyadema regale vel antea, iuramentum ad sancta quatuor Dei Evangelia, et homagium ore et manibus ad consuetudinem Catalonie et secundum usaticos Barchinone, quod ipse karissimus frater noster suo corpore et avere ac toto posse et viribus suis totisque rebus, gentibus et terris suis defendet et iuvabit nos et omnes gentes nostras et regnum Aragonum, Majorice et Valencie et comitatum Barchinone, et omnes alios comitatus et iurisdicciones nostras, et omnes insulas predictis omnibus et singulis adiacentes, et omnia alia bona, res et iura nostra presencia pariter et futura, contra omnes et singulas personas de mundo cuiuscumque gradus status dignitatis, sexus vel condicionis existant, semper dum sibi fuerit vita comes et quod idem frater noster, semper dum vixerit, iuvabit nos suo corpore et avere ac toto pleno posse totisque rebus, viribus, terris et gentibus suis per mare et terram et alia quelibet loca mundi et gentes nostras ad capiendum, adquirendum, lucrandum, habendum et adquistandum regnum et regna, comitatus et quaslibet alias terras, provincias et insulas, castra, iuredicciones et omnia alia quelibet bona et iura, tam Christianorum quam Sarracenorum, que a quibuscumque personis nos quocumque modo capere, habere, adquirere seu adquistare voluerimus ad totam nostram liberam voluntatem. Constituimus igitur vos dictum nobilem Rogerium de Loria procuratorem nostrum ad petendum et recipiendum ab eodem karissimo fratre nostro omnes alias cauciones seu securitates, firmas

convenciones et pacta, super quibus et de quibus nos eidem karissimo fratri nostro, vobis presentibus fecimus, et concessimus puplicum instrumentum, factum per manum Guillelmi Moratoni notarii publici Maiorice et Curie eiusdem sub die et anno infrascriptis. Ita quod dictus frater noster nobis faciat de predictis instrumentum, sue bulle dependenti munimine roboratum, et ad petendum, demandandum et recipiendum ab eodem karissimo fratre nostro simile instrumentum diffinicionis et cessionis de regnis et de aliis terris nostris, prout fecimus et concessimus nos eidem. Constituimus insuper vos procuratorem nostrum ad faciendum, exercendum et expediendum cum dicto karissimo fratre nostro in predictis et circa predicta omnia alia generaliter, que necessaria fuerint in premissis. Nos enim comitentes et cedentes vobis in hiis, procuratorio nomine, loca, iura, vices et acciones nostras, promittimus vobis et etiam subscripto notario, nomine et vice dicti fratris nostri recipientibus, et eidem fratri nostro absenti tamquam presenti, nos ratum, gratum et firmum perpetuo habituros et observaturos, ulloque tempore revocabimus quicquid in predictis et circa predicta per vos processum et actum fuerit sive gestum. Sic Deus nos adiuvet et eius sancta quatuor Evangelia, coram nobis posita et a nostri manibus tacta corporaliter et iurata. Actum est hoc in Maioricis septimo kalendas decembris anno ab incarnacione domini millesimo CC.° LXXX.° quinto. — Signum Infantis Alfonsi, domini Petri inclite recordacionis regis Aragonum primogeniti, appositum hic per manum Petri Marchisii notarii nostri, loco, die et anno prefixis, et ad maiorem cautelam huic instrumento sigillum nostrum apponi fecimus per eumdem. Testes huius rei sunt Conradus Lancee, Blasius Eximeni de Agerbe, Petrus Garcie de Noç, Arbertus de Mediona, Petrus de Libiano, Berengarius de Castilione Assessor in Curia Maiorice et Petrus Marchisii dicti domini Infantis notarii. Signum Guillermi Moratoni notarii publici Maiorice et curie eiusdem, qui mandato dicti domini Infantis Alfonsi hoc scripsit et clausit die et anno prefixis.

Arch. Cor. de Arag. — Pergaminos del Reyno de Alfonso II, n.° 130.

V

Gerona, 15 marzo 1286

IL RE ALFONSO ORDINA CHE SIA PAGATA A BERNARDO DE SARRIANO LA SOMMA DI 50 MILA SOLDI MUTUATA PER LE SPESE DELL'INVIO DI SOLDATI PER DIFESA DEL RE GIACOMO.

A. de Bastida salutem et graciam. Cum nos habeamus mictere familiam multum illustri Regi Sicilie fratri nostro karissimo pro defensione sui et regni Sicilie, mutuavimus dilecto nostro Bernardo de Sarriano militi quinquaginta mille solidos regales ad opus expensarum et expedicionis familie predicte, eos quidem L mille solidos solvi mandavimus de denariis questiarum, que nunc de mandato nostro in regno Valencie colliguntur, ut cum nos de denariis dictarum questiarum mandaverimus vobis respondi racione debiti, quod vobis debemus, dicimus et rogamus quatenus scribetis ex parte vestra protinus nostris collectoribus dictarum questiarum in dicto Regno Valencie quod solvant dicto Bernardo quantitatem predictam, iuxta mandatum nostrum, maxime cum predictus frater noster debeat nobis mictere frumentum de Sicilia valoris quantitatem predictam continentis ...*(logoro)* ab exitura et alio iure quod pro ipso solvi deberetur, et volumus quod de precio ipsius frumenti [satis]fiat vobis in predictis L millibus solidis regalibus, si forte aliquod remanserit vobis ad solvendum de debito supradicto. Datum Gerunde idus marcii etc. [1286]. *Arch. Cor. de Arag.* — Reg.° Alfonso II, n.° 65, fol. 94 r.

VI

Barcellona, 21 giugno 1286

IL RE ALFONSO ANNUNZIA AL PRINCIPE DI SALERNO QUANTO GLI SCRISSE IL RE GIACOMO INTORNO LA PACE.

Egregio et inclito viro domino Karolo, illustri Principi Salernitano. ALFONSUS dei gracia rex Aragonum etc. Noveritis nos ex parte domine Regine matris nostre ac domini Jacobi fratris

nostri [per]nobilem Rogerium de Lauria almiratum nostrum [quam] eorum, licteras recepisse, et tam per ipsum Rogerium quam per eorum licteras cercioratos ac certificatos fuisse expresse quod nullam omnino composicionem seu pacem uberiorem facerent, nisi eis saltem insula Sicilie remaneret, et quod pro alia composicione tractanda nullo modo ad eos nostros nuncios mitteremus, cum non possunt in hac parte aliud obtinere, et posset predictorum nunciorum missio eis afferre periculum valde magnum; quare rogamus vos quatenus si in Siciliam non mictimus sicut vobiscum condixeramus et ordinaveramus, nos habere velitis, si placuerit, excusatos. Et super hiis credatis Guillelmo Durfortis, quem ad vos propterea duximus transmictendum. Datum Barchinone XI kalendas Julii [1286].

Arch. Cor. de Arag. — Reg.º Alfonso II, n.º 66, fol. 125.

VII

Barcellona, 21 giugno 1286

IL RE ALFONSO SCRIVE AL RE GIACOMO SU LA PRIGIONIA DEL PRINCIPE DI SALERNO, E GLI ACCORDI DA TRATTARSI COL CONSENSO DEL SUDDETTO GIACOMO.

Magnifico et illustri Principi domino Jacobo, inclito regi Sicilie, ducatus Apulee et Principatus Capue karissimo fratri suo. ALFONSUS dei gracia Rex Aragonum, Maioricarum et Valencie ac Comes Barchinone salutem, cum fraterna dileccione et aptata videre. Fraternitati vestre presentibus innotescat quod nobilis Rogerius de Loria miles, Ameratus comunis, dilectus consiliarius, familiaris et fidelis noster nobiscum pro parte vestra locutus extitit super negocio principis Salernitani, qu[em] divina favente clemencia carcer noster includit, ad que fraternitati vestre, tenore presencium respondentes, rescribimus quod dictum principem bene, caute et diligenter custodiri facimus, et quod ipsum pro meliori et tuiciori ipsius custodia in Castro nostro Siuriane permutari et includi fecimus, sic quod de ipsius custodia non est aliquatenus dubitandum, et quod de eodem principe aliqua convencio, ordinacio seu composicio non fiet absque consciencia, consensu, ordine et voluntate fraternitatis vestre, et de hoc securi estote pro firmo et nullatenus dubitetis, quia nostri semper adest firmi propositi tam de hiis, quam de omnibus aliis nil aliud tractare et facere, nisi ea que de vestri consencia, consensu et voluntate procedant. Datum Barchinone XI kalendas Julii [1286].

Similis fuit facta domine Regine. Datum ut supra.

Arch. Cor. de Arag. — Reg.º Alfonso II, n.º 64, fol. 183.

VIII

Lerida, 26 ottobre 1286

ALFONSO INVIA A GIACOMO I CAPITOLI PRESENTATI DA ALAIMO DA LENTINI INTORNO L'ACCUSA DEL DELITTO DI TRADIMENTO.

Excellentissimo et karissimo fratri suo dompno Jacobo Dei gracia illustri regi Sicilie, ducatus Apulie et principatus Capue. ALFONSUS etc. salutem et fraterne dileciones constanciam ac prosperitatis augmentum. Ex parte nobilis Alaymi de Lentino est nobis humiliter supplicatum quod, consideratis serviciis per eum exibitis excellentissimo domino regi patri nostro inclite recordacionis, deberemus super suo negocio providere, et super hoc obtulit nobis tria capitula continencia infrascripta. Primo quod si vos in consciencia vestra, expulsis et remotis verbis, que per inimicos et malivolos suos contra ipsum indebite opponuntur, intenditis ipsum dicto domino regi patri nostro in vita sua aut vobis in aliquo fore offensum, quod mictet et subponat se ad voluntatem et mercedem vestram. Secundo quod si aliqui, preter excellentissimam dominam reginam matrem nostram et vos, voluerint ipsum reptare de fide, aut alia obicere contra ipsum, quod est paratus ostendere se et deffendere ad consuetudinem Aragonie vel Ca-

thalonie aut eciam Sicilie, aut quocumque alio modo vos duxeritis ordinandum. Tercio supplicavit quod si in consciencia vestra inveneritis ipsum non fore culpabilem de propositis contra ipsum, dignetur excellencia vestra ei graciose restituere graciam vestram, uxorem et filios suos ac bona sua, et ipsum a carcere liberare. Et ubi volueritis ipsum esse et vivere, vel in Sicilia aut in partibus nostris, ducat istud vestra excellencia ordinandum, cum ipse paratus sit super hoc mandatis vestris et beneplacitis obedire. Unde cum nos in hiis, absque requisicione domine regine matris nostre et vestra nolumus aliquid ordinare, predicta fraternitati vestre significavimus per presentes. Rogantes quatenus, consideratis predictis serviciis exhibitis per dictum Alaymum, deliberetis super premissis, et quidquid deliberandum duxeritis et iuxta conscienciam vestram volueritis fieri in eisdem, rescribatis nobis si placet per presencium portitores. Significantes vobis quod deliberavimus mictere super hoc Adenolfum de Mineo, cui securitatem de comparendo coram vobis prestitimus, ut loquatur vobiscum super premissis, et inde responsionem nobis afferat simul cum dilecto scutifero nostro Johanne Gondiçalvi, tenente locum nostri Alguaçirii, quem quidem Adenolfum sub custodia ipsius Johannis duximus statuendum. Datum Ilerde VII Kalendas novembris anno etc. [1286]. — R. Escorna.

Similis fuit missa domine regine. Datum ut supra. Idem.

Similis fuit missa dompno Johanni de Prochida. Datum ut supra. — Idem.

Fuit facta litera ducatus Johanni Gondiçalvi et Adenolfo de Mineo predictis. Datum ut supra. Idem.

Fuit missa lictera precum regi Sicilie, quod permictat dictum Adenolfum loqui cum uxore domini Alaymi, in presencia dicti Johannis. Datum ut supra. — Idem.

Arch. Cor. de Arag. — Reg.º Alfonso II, n.º 64, fol. 188.

IX

Tarracona, 5 novembre 1286

ALFONSO SCRIVE A GIACOMO SUL PERMESSO DA COSTUI DATO AI BARCELLONESI DI ESPORTARE GRANO, E SU LE FRANCHIGIE DA ACCORDARSI IN MODO SIMILE A QUELLE CONCESSE AI GENOVESI.

Excellenti et magnifico principi et karissimo fratri suo dompno Jacobo dei gracia illustri Regi Sicilie, ducatus Apulie et principatus Capue. ALFONSUS per eandem Rex Aragonum, etc., salutem et sincere dileccionis affectum ac continuum incrementum. Cum Excellencia vestra, ad instanciam et preces nostras, concessisset et graciam fecerit probis hominibus et universitati civitatis Barchinone quod de partibus Regni vestri Sicilie possint extrahere granum et portare ad partes Barchinone, ipsis solventibus pro dirictu, pro salma qualibet, tres tarinos, vestre fraternitati gracias referimus infinitas. Verum quia dicta concessio sive gracia, per vos eis concessa, non est eis ad imperpetuum concessa, fuit nobis ex parte dictorum proborum hominum supplicatum quod ad vestram serenitatem rogando pro eis scribere dignaremur, ut graciam predictam ipsis perpetuam concederetis, et eciam quod placeret vobis eisdem concedere talem graciam, qualem Januenses habent et utuntur in terra vestra super facto mercium. Quare fraternitatem vestram karissimam, prout possumus, deprecamur quatenus, honore nostri, dignemini dictis probis hominibus et universitati Barchinone graciam per vos eis factam concedere perpetuam et eciam ipsi habeant in vestra terra franquitatem et graciam talem, qualem Januenses ibi habent super facto mercium eorundem, et de hiis, si placet, ad eternam rei memoriam inde cartam seu privilegium mandetis et fieri concedatis. Istud enim gratum habebimus plurimum et acceptum. Datum Terrachone, nonis Novembris [1286]. — R. Scorna.

Arch. Cor. de Arag. — Reg.º Alfonso II, n.º 70, fol. 9.

X

Barcellona, 12 aprile 1287

ALFONSO ORDINA AI COMANDANTI DELLA NAVE DI RUGGIERO LORIA DI VENIRE SUBITO DA MAIORCA A BARCELLONA PER LA DIFESA.

Fidelibus suis preposito navis nobilis et dilecti nostri Rogerii de Lauria, regnorum Aragonum et Sicilie Admirati, qui est in Maiorica, et A. de Valle viridi statuto super oneracione ipsius navis per predictum admiratum. Mandamus et dicimus vobis quatenus, visis presentibus, omni occasione remota, veniatis ad partes istas Barchinone cum predicta navi et biscocto onerato in ea, quod predictus Admiratus nobis mittit ad opus armate nostre, quoniam nos eo plurimum indigemus. Similiter volumus et mandamus vobis quatenus omnes illos Sarracenos nostros, quos vobis micti mandamus per R. Calveti recipiatis in predicta navi, et eos aportetis seu ducatis vobis cum... *(logoro)*, prout predictus R. Calveti vobis mandaverit ex parte nostra. Datum Barchinone II idus aprilis [1287].

Arch. Cor. de Arag. — Reg.º Alfonso II, n.º 71, fol. 36 *r.*

XI

Barcellona, ... aprile 1287

ALFONSO DÀ NOTIZIA A R. CALVETI DELL'ORDINE CONTENUTO NEL DOCUMENTO PRECEDENTE.

R.º Calveti. Sciatis quod nos scribimus preposito navis nobilis Rogerii de Loria, regnorum Aragonum et Sicilie Admirato, et eciam statuto ibidem per eum, que quidem navis ut intelleximus nuper applicuit ad partes Maiorice, quod incontinenti, omni occasione remota, debeant venire ad partes istas cum predicta navi et biscocto onerato in ea, quod iam dictus Admiratus nobis mictit ad opus armate nostre. Quare vobis dicimus et mandamus quatenus faciatis et procuretis quod predicta navis expediatur incontinenti, ad partes istas celeriter profectura. Volumus eciam et mandamus vobis quatenus de Sarracenis nostris, vestre custodie deputatis, ad hoc ut securius venire possint, mittatis seu ponatis in predicta navi illam quantitatem Sarracenorum ipsorum, quam fidelis thesaurarius noster A. de Bastida suis licteris vobis scribit. Datum Barchinone ... *(logoro)* aprilis [1287].

Arch. Cor. de Arag. — Reg.º Alfonso II, n.º 71, fol. 36 *r.*

XII

Jacca, 4 agosto 1287

ALFONSO SCRIVE A GIACOMO DI AVERE AFFIDATO ALAIMO DA LENTINI E SUOI NIPOTI A BERTRANDO DE CANELLIS PER CONSEGNARGLIELI.

Egregio principi domino Jacobo dei gracia illustri Regi Sicilie, ducatus Apulie et principatus Capue karissimo fratri suo. ALFONSUS etc. salutem etc. Venientes nuper ad nos Gisbertus de Castelleto et Bertrandus de Canellis, nuncii vestri, nos pro parte vestra instanter requisiverunt quatenus Alaymum de Lentino et nepotes suos, nostro carceri mancipatos, eis vestro nomine tradere deberemus. Nos autem, requisicioni nunciorum predictorum annuentes, quia dictus Alaymus pluries asseruit quod dampnacionem sive liberacionem suam libens commicteret consciencie et voluntati vestre, assignavimus et tradi fecimus captivos predictos Bertrando de Canellis alteri nunciorum predictorum, ad vos incontinenti redeunti, recepto homagio ab eodem quod

dictum Alaymum cum nepotibus ad vos ducat, data per nos sibi licencia quod si contingeret navem aut vassellum, in quo dictus Bertrandus, cum dictis captivis, ad partes Sicilie navigabit, expugnari ab inimicis, vel consanguineos aut amicos eorum aggredi seu invadere ipsum Bertrandum pro eis liberandis, sicque videretur ei non posse salve ad vos ducere, possit eos occidere in utroque casuum predictorum. Datum Iacce II nonas Augusti [1287].

Arch. Cor. de Arag. — Reg.° Alfonso II, n.° 70, fol. 163.

XIII

Jacca, 4 agosto 1287

ALFONSO CONFERMA, DOPO LA CORONAZIONE, L'ATTO DI CESSIONE DEI DRITTI SUL REGNO DI SICILIA COMPETENTI AL MEDESIMO ALFONSO.

Noverint universi quod nos ALFONSUS dei gracia rex Aragonum, Maioricarum et Valencie ac comes Barchinone, recognoscentes nos ad etatem pubertatis plenarie pervenisse, cum testimonio huius publici instrumenti, gratis et ex certa scientia laudamus, ratificamus et approbamus per nos et nostros difinitionem, remissionem, donationem et cessionem per nos iam pridem ante coronacionem nostram factas illustri regi Sicilie carissimo fratri nostro, tunc dicto Infanti, Jacobo, de omnibus petitionibus et demandis, et omnibus actionibus et iuribus nobis competentibus et competituris in toto regno Sicilie et principatu Capue et Salerni et ducatu Apulie, et omnibus pertinenciis et iurisdiccionibus eorumdem, cum quodam instrumento sigillato sigillo nostro pendenti, quo tunc utebamur et sacramento vallato, cuius instrumenti series sic se habet:

[*Segue il testo del documento del 2 novembre* 1285, *da me pubblicato a N. II.*]

Et laudantes atque confirmantes ex certa sciencia omnia et singula supradicta, promictimus, sub virtute dicti sacramenti, dicto regi Sicilie fratri nostro, absenti tamquam presenti, et vobis Jasperto de Castelleto et Bertrando de Canellis, nunciis dictis regis, ac notario infrascripto, presentibus et vice ac nomine ipsius regis a nobis legitime stipulantibus, ea semper firma habere et inviolabiliter observare, et nunquam contravenire iure aliquo, causa vel ratione. In cuius rei testimonium presens publicum instrumentum signi et sigilli nostri maioris appositione fecimus communori. Quod est actum Jacce pridie nonas Augusti, anno domini millesimo ducentessimo octogesimo septimo.

Signum Alfonsi dei gracia regis Aragonum, Maioricarum et Valencie ac comitis Barchinone appositum hic de voluntate et mandato ipsius dominis regis, per manum Jacobi de Cabannis scriptoris eiusdem, loco die et anno prefixis.

Testes sunt J. Episcopus Valencie. — Poncius prepositus Selsone. — Gilabertus de Crudiliis. — Lippus Ferrench de Luna. — Petrus Marchisii, domini regis notarius.

Signum Guillelmi Luppeti scriptoris curie predicti domini regis Aragonum et notarii publici, auctoritate regia per totam terram et dominacionem suam, qui de mandato eiusdem domini regis hec scripsit et clausit loco, die et anno prefixis.

Arch. Cor. de Arag. — Pergaminos del reyno de Alfonso II, n.° 151.

XIV

Jacca, 4 agosto 1287

ALFONSO CONFERMA, DOPO LA CORONAZIONE, L'ATTO DI DIFESA PROMESSA A GIACOMO ED AL SUO REGNO.

Noverint universi quod nos ALFONSUS dei gratia rex Aragonum, Maioricarum et Valencie ac comes Barchinone, cum testimonio huius publici instrumenti laudamus, ratificamus et aprobamus convencionem et promissionem per nos iam pridem, ante coronacionem nostram, factam

illustri regi Sicilie karissimo fratri nostro, tunc dicto Infanti, Jacobo, cum quodam publico instrumento sigillato sigillo nostro pendenti, quo tunc utebamur, cuius instrumenti series sic se habet:

[*Segue il testo del documento del* 25 *novembre* 1285, *da me pubblicato a N. III.*]

Et laudantes ac confirmantes ex certa scientia omnia et singula supradicta, promittimus sub virtute sacramenti et homagii predictorum iam dicto regi fratri nostro, absenti tamquam presenti, et vobis Gisberto de Castelleto et Bertrando de Canellis nunciis eiusdem regis, ac notario infrascripto, presentibus et nomine ac vice eiusdem regis a nobis legitime stipulantibus, predicta omnia et singula semper firma habere, attendere et complere ac inviolabiliter observare, et non contravenire aliquo casu vel aliqua racione. In cuius rei testimonium presens publicum instrumentum ex sigilli nostri maioris apposicione facimus communiri. Quod est actum Jacce II nonas Augusti, anno domini millesimo CC.° LXXX.° septimo.

Signum Alfonsi dei gratia Regis Aragonum Maiorice et Valencie ac comitis Barchinone appositum hic voluntate et mandato ipsius domini regis, per manum Jacobi de Cabannis scriptoris eiusdem loco, die et anno prefixis.

Testes sunt J. Episcopus Valencie. — Poncius prepositus Selsone. — Guilabertus de Crudiliis. — Luppus Ferrench de Luna. — Petrus Marchisii domini regis notarius.

Signum Guillermi Luppeti scriptoris curie predicti domini regis Aragonum et notarii publici auctoritate regia per totam terram et dominacionem suam, qui de mandato eiusdem domini regis hec scripsit et clausit, eum literis suppositis in quarta linea ubi scribitur prosequi, loco, die et anno prefixis.

Arch. Cor. de Arag. — Pergaminos del reyno de Alfonso II, n.° 152.

[Il documento è pure trascritto nel registro di Alfonso II, n.° 75, fol. 24.]

XV

Messina, 18 febbraio 1287

Il Cancelliere del regno di Sicilia, Giovanni da Procida, fa transuntare tre documenti del Re Alfonso, perchè siano da costui confermati dopo la sua coronazione.

In nomine domini amen, anno incarnationis eiusdem millesimo ducentesimo octuagesimo sexto mensis februarii octavo decimo eiusdem, quintedecime indicionis, regnante inclito domino nostro rege Jacobo, dei gracia rege Sicilie, ducatus Apulie et principatus Capue, regni eius anno secundo feliciter amen. Nos [Gofridus de Imperatore] Iudex Messane, Nicolaus de Scorciagacta regius publicus Messane notarius et testes subscripti ad hoc vocati specialiter et rogati, presenti scripto publico notum facimus et testamur quod cum oporteat serenissimum dominum nostrum regem Jacobum illustrem regem Sicilie, ducatus Apulie et principatus Capue *tria privilegia* sibi facta super quibusdam negociis per excellentem dominum fratrem suum regem Alfonsum, illustrem regem Aragonum, Maioricarum, Valencie et comitem Barcellone ante felicem coronacionem ipsius regis Aragonum, sub pendenti sigillo, quo tunc generaliter utebatur, habere firmata et roborata, pendenti sigillo dicti domini regis Aragonum facta post predictam coronacionem suam, ut de tenore privilegiorum ipsorum apud eumdem dominum regem Aragonum et alios fieri valeat plena fides, nobilis vir dominus *Johannes de Procida* regni Sicilie Cancellarius nos ex parte dicti domini regis Sicilie requisivit nostrum officium implorando ut *privilegia ipsa* exemplari, et in scripturam publicam redigere faceremus, cuius requisicione utpote iusta admissa, quia eadem originalia privilegia ostensa nobis per predictum dominum Cancellarium inspeximus et legimus diligenter, et vidimus ea esse sigillata noto et consueto sigillo pendenti dicti domini regis Alfonsi de cera comuni, quo ante coronacionem suam, cum vocabatur Infans, generaliter utebatur, non abolita, non abrasa, non cancellata, ac omni vicio et suspicione carencia, privilegia ipsa de verbo ad verbum, nichil in eis addito, mutato vel diminuto, exemplavimus et presens redegimus instrumentum, quorum privilegiorum tenor per omnia talis est:

[*Segue il testo dei documenti di Alfonso inserti.*]

In fine: Ego Gofridus de Imperatore iudex Messane.

Arch. Cor. de Arag. — Pergaminos del reyno de Alfonso II, núms. 129 e 130, e Pergam. de Pedro II, núms. 47 e 496.

XVI

Barcellona, 1.º giugno 1288

ALFONSO SCRIVE A GIACOMO SU LA TREGUA CONCHIUSA, PER MEZZO DI RUGGIERO LORIA, COL CONTE D'ARTOIS, E SU LA PRIGIONIA DEL PRINCIPE DI SALERNO E LA TREGUA STABILITA.

Illustrissimo et quamplurimum diligendo Jacobo regi Sicilie etc. ALFONSUS etc. Fraternitatis vestre licteras nobis missas per quendam porterium vestrum latorem presencium, qui nuper accessit ad partes istas in galiono quodam, quem ducit Ezimbardus siculus habitator Cesarauguste, gratanter accepimus, quarum viso tenore, ad significata in eis taliter duximus respondendum quod nobilis Corraldus Lança ante recepcionem dictarum licterarum ...*(logoro)* diu erat, requisiverat nos ex parte vestra ut treuguam, que facta et recepta erat per nobilem Rogerium de Lauria inter vos et nos ex una, et Comitem Atrabatensem ac eciam Cardinalem Baiulum Apulie ex altera, quam peciistis non acceptari, per nos acceptaremus et confirmaremus... predictam treuguam acceptavimus, et eandem preconizari fecimus per terram nostram, quare bono modo non possumus ipsam de cetero revocare, nisi prius per predictos Comitem et Cardinalem infringeretur. Unde nos super eis excusatos habere velitis. Verum quia peciistis de nostris agendis felicibus successibus, Deo volente, certificari, significamus vobis quod convenimus bene et satis laudabiliter cum aragonense, et recuperavimus principem, quem eis pro hostagiis tradideramus, et ipsum nobiscum duximus, et posuimus in castro de Mignienҫa, ibidem remansurum donec quedam generalis Curia, quam mandavimus Catalanis et Aragonensibus apud Montemsonum, in proximo venturo festo Sancti Johannis mensis iunii, pro direccione nostri et negociorum nostrorum ac eciam defensione, fuerit celebrata. Nos vero nunc accessimus Barchinonam, cum maxima equitum et peditum, tam Catalanorum quam Aragonensium, comitiva, et exercitibus eciam terre nostre, cum quo intendimus, si inimici veniant, nos et terram nostram defendere, et ipsos inimicos nostros invadere ac eciam offendere in quantum poterimus. Et po [tuissemus] ipsos offendi amplius, si habuissemus galeas, quas de partibus ipsis, sicut vos requisivimus, mictere debebatis. Quare fraternitatem vestram rogamus, sicut possumus, quatenus, quam cicius poteritis, dictas galeas nobis necessarias mictere procuretis. Datum ut supra [Barchinone, kalendis Junii 1288].

Preterea significamus vobis quod, post confeccionem presencium licterarum, venerunt ad nos nobilis Guilabertus de Crudiliis et magister R. de... Salduno Archidiaconus in ecclesia Ilerdense, quos miseramus in Provinciam pro facto principis, et firmaverunt treugam cum Provincialibus... et nobis usque ad festum Sancti Michaelis proxime venturum. Quare vos rogamus quatenus dictam treugam acceptetis, et eamdem... faciatis per terram vestram, cum nos ipsam preconizari fecerimus per terram nostram; ad huc eciam fraternitatem vestram... quod predicti Guilabertus de Crudiliis et magister R. nichil potuerunt facere de facto hostagiorum, et pecunie que pro liberacione... dari debebat, pro eo quia Rex Francie noluit guidare neque dare transitum per terram suam predictis hostagiis... ens processus liberacionis dicti principis remanet ita, donec super eo aliud ordinetur.

Arch. Cor. de Arag. — Reg.º Alfonso II, n.º 77, fol. 2.

XVII

Barcellona, 9 dicembre 1289

ALFONSO SCRIVE A RUGGIERO LORIA PERCHÈ RICHIEDA A GIACOMO L'INVIO DI VENTI GALEE CON VETTOVAGLIE IN SOCCORSO DELL'ARAGONA.

Rogerio de Loria. Noveritis quod inimici nostri, tam per mare quam per terram, apparamenta maxima faciant et varia et diversa, adeo quod in estate proxima terram nostram nituntur intrare

et invadere circum circa, et nos in potenti manu et excelso braxio impugnare, et quamquam nos et gentes nostre ad resistendum eisdem ordinamus et faciamus totaliter posse nostrum, adhuc tamen propter eorum potenciam auxilio et secursu illustris regis Sicilie et domine matris nostre et vestro plurimum indigemus, propter quod rogamus dictum regem Sicilie, per nostras licteras speciales, ut in auxilium predictorum mictat nobis personam vestram, ad minus cum XX galeis paratis optime et armatis, et cum aliis XX amarinatis et de grano et biscocto prout nobis magis mictere poterit bono modo, et tria mille remorum paratorum, et optime directorum; quare nobilitatem et dileccionem vestram, de qua fiduciam gerimus specialem, sicut possumus, carius deprecamur quatenus eundem regem scilicet ad faciendum premissa, in quantum poteritis, inducatis, ita quod nos cum dictis galeis, vel pluribus, si poteritis, habemus iuxta festum Paschatis proxime venientis vel cicius quam possitis; post Deum enim regem in vobis confidimus, et speramus plusquam in aliquo huius mundi; et ideo in tali passu non deficiatis nobis aliqua racione, secientes pro certo quod in facto nostro nos taliter habebimus, quod a nobis pactatus eritis et contentus, et super predictis omnibus et aliis dilecto nostro Bertrando de Cannellis, quem ad dictum regem Sicilie et vos mictimus, credatis in omnibus sicut nobis. Datum ut supra [Barchinone, V idus decembris 1289].

Aquestes coses deu dir en Bertran de Caneles, de part del senyor Rey daragon, en la sua missatgeria.

Primerament que con lo senyor Rey daragon esper en guan daver gran guerra per terra e per mar ab sos enamichs, el senyor rey de Sicilia ara aia treves que ello prega que en aiuda et deffeniment de la sua terra que li prest XX galees armades et aparalades et XX desarmades et mes, si mes pora, les quals totes galees li trameta per lalmiray en totes guises.

Item que prec lo Rey que li trameta III milia rems a ops de larmada per so cor desa noa rems que poguessem aver al temps que obs los avem, et seria gran don del senyor rey si nols avia que per fiança de aquests non a percassats daltre part.

Item que prec la dona reyna, el Rey, cadau per si, que li fassen secors de gran et de bescuyt, com mes pora et dazo que parle ab lalmiray et ab *miser Johan* et ab los altres del conseyl, e quels prec, de part del senyor rey, que endressen azo ab la reyna et ab lo rey, et encara que prec lalmiray quel gran el bescuit de que li acorreran que el quelli fassa aportar en esta tierra, et que venga com abans pusca.

Item que prec, com pus diligentment pora, lalmiray que el de tot en tot venga, per zo cor si el ve encara et ...b lo rey darago que els e la sua terra sera restaurada, et encara que li diga que el ha maior fianza en el dazo que en nuyl hom del mon, levat son frare, per quel prega carament que en azo no li falega en aquest cas, quel senyor rey saura enguis en ves el quen sera pagat.

Item que de totes les cartes, que porta, don aqueles que li sia semblant que adonar fassen, et les altres queles se retenges si voya que no feessen adonar.

Item que de totes les dites cartes port el translat obert per zo ques pusca acordar ea si faran adar ono.

Item que diga al Almaray que aquesta armada qui aras fa en Catalunya vol lo senyor rey que hi sia en Bereng. de Mont Oliu sots almirals en son loc, et zo qui si fo entany se fe per zo com los promes de Barchinona fayen aquela armada, et axi no era en periudici seu.

Item que li menbre del fet del Almiray per quel senyor rey trames a Valencia.

Item sobre fet del prestec que si lalmiray ve que nol ampre del prestec *(manca il resto).*

Arch. Cor. de Arag. — Reg. Alfonso II, n.° 77, fol. 31, r.

XVIII

Barcellona, 9 dicembre 1289

ALFONSO SCRIVE A GIACOMO, E AD ALTRI DELLA CORTE, PEL SOCCORSO DI NAVI IN ARAGONA.

Regi Sicilie. ALFONSUS etc. Magnificencie vestre, frater karissime, tenore presencium intimamus quod inimici nostri et vestri, tam per mare quam per terram, apparamenta maxima faciunt et varia et diversa, adeo quod in estate proxima terram nostram nituntur intrare,

agredi et invadere circumcirca, et nos in potenti manu excelso braxio impugnare, et quamquam nos et gentes nostre, ad resistendum eisdem, ordinamus et faciamus totaliter posse nostrum, adhuc tamen propter eorum potenciam indigemus multum vestro auxilio et succursu; quare sincerissimam dileccionem vestram rogamus, affecione qua possumus cariori, quatenus mictatis nobis in auxilium modis omnibus Admiratum cum XX galeis ad minus armatis optime et paratis, et cum aliis XX saltim amarinatis, vel cum pluribus si potestis; mictatis eciam nobis de grano et biscocto in ausilium predictorum, prout magis mictere poteritis bono modo, et tria millia remorum paratorum et directorum, taliter facientes quod dictas galeas simul cum Admirato predicto et granum et biscoctum ac remos habeamus tempore oportuno; ex quo enim vos treugam habetis, liberius potestis nobis mictere securssum memoratum, cum prout scitis deffensio regni nostri ex vestro dependat et vestri ex defensione et auxilio similiter regni nostri. Et mictimus ad vos dilectum nostrum Bertrandum de Cannellis, cui super predictis et aliis, que ex parte nostra vobis duxerit referenda, credatis in omnibus tamquam nobis, rescribentes nobis si que pro vobis volueritis nos facturos. Datum ut supra [Barchinone V idus decembris 1289].

Item fuit scriptum domine Regine, quod credat dicto Bertrando de hiis, que sibi ex parte domini regis duxerit referenda.

Item domino Federico.

Item dompne Jole.

Item nobili Johanni de Proxida.

Item R.º Alamanni.

Item. G. Gaucerandi. *Arch. Cor. de Arag.* — Reg. Alfonso II, n.º 77, fol. 31.

XIX

Barcellona, 9 dicembre 1289

ALFONSO DÀ NOTIZIA A GIACOMO SU LA LIBERAZIONE DEL PRINCIPE CARLO, E L'INADEMPIMENTO DELLE CONDIZIONI PER LA PACE.

Regi Sicilie etc. ALFONSUS etc. Quanto maiori anime desiderio statum felicem persone et regni vestri audire frequencius affectamus, tanto sumus magis solliciti et intenti vestram celsitudinem regiam nostris licteris et nunciis visitare. cum viceversa sciamus vos in eodem desiderio constitutos; hinc est igitur quod, pro Dei gracia, tam nos quam dominus Infans P[etrus] leta fruimur sospitate, et cum nostris nobilibus et subiectis taliter ad honorem et comodum nostrum et vestrum ordinamus facta nostra, que prout tenemus in Domino firmiter, speramus, mediante vestro auxilio et aliorum amicorum nostrorum, inimicis nostris resistere poterimus viriliter et potenter, ac obtinere victoriam contra eos, cupientes de salute et prosperitate vestra et domine regine et fratruum nostrorum quidem frequencius audire, et si offeret comode oportunitas libencius intueri, set quia nichil de nostris negociis volumus vos latere cum pre ceteris huiusmodi carior nobis sitis, magnificencie vestre, tenore presencium, intimamus quod anno preterito sicut iam intimavimus, ad magnam instanciam et requisicionem Regis Anglie, qui nos super hoc sepe et sepius requisivit nobis multipliciter, consulendo quod, pro liberacione principis, nos et vos pacem Ecclesie, quam vobis et nobis semper optavimus et optamus, quantum tamen posset fieri bono modo et aliorum inimicorum nostrorum, poteramus consequi et habere, ipsum Principem super hostagiis ex certis pactis et condicionibus, prout satis sub fide et legalitate ac confidencia ipsius Regis Anglie, a nostro carcere duximus liberandum, dictis eiusdem regis Anglie fidem plenissimam exhibentes. Intendentesque per hoc nobis et vobis dare pacem et toti mundo et quod vobis signanter regnum Sicilie remaneret, quo principe liberato prout inter nos et ipsum fuerat ordinatum, mictebamus ad Sedem Apostolicam nostros nuncios speciales, quorum aliqui, decepti confidencia guidatici ipsius Sedis Apostolice, in itinere sunt detenti, et ut capti eciam contra iusticiam detinentur, alii vero, redempcione prius prestita per aliquos ex eisdem, ad prefatam Romanam Curiam devenerunt, et ibidem simul cum dicto principe, et eciam sine eo, domino Pape et eius fratribus nostram iusticiam exponentes, pacem pro nobis devote cum magna instancia humiliter postularunt, que quidem iusticia eis, immo vobis pocius, in eisdem per ecclesiam extiterit denegata, ut nobis dicti nuncii retulerunt; princeps autem licet verbo treugam et pacem tractare prima facie videretur, suarum promissionum obli-

tus, et proprii sacramenti facto, eius quod promiserat faciens contrarium, procuravit de facto se in Regem Sicilie coronari, et alia que non inductiva pacis, set impeditiva pocius videbantur, sic quod dicti nuncii, aliquibus ibidem, prout domino placuit, ab hac luce subtractis, ad nos sine expedicione aliqua redierunt. Tandem ibidem princeps, per venerabilem Hugonem Cesaraugustensem episcopum et fratrem Bn. Abbatem Sinaque, aliquos tractatus pacis, qui singularem pacem aliquam sapere videbantur, et per suas speciales licteras nobis misit, hec inter alia specialiter continentes, quod cum ipse princeps ad formam pacis contente in dictis tractatibus vellet, si nobis placeret, intendere toto posse, et iuxta convenciones et pacta inter nos et ipsos habita pro complendis dictis convenienciis, vel pro regressu ipsius principis ad nostrum carcerem, esset certus terminus assignatus, et de dicto termino modicum remaneret, nos in prefatis licteris, et per dictos nuncios cum instancia precabatur ut usque ad kalendas Madii proxime venientis deberemus sibi terminum prorogare, ut liberius posset intendere tractatui dicte pacis. Nos vero credentes quod non ambularet in tenebris, set in luce, ac volentes deliberare plenius super tractatibus memoratis, cum nostris baronibus et subditis nos essemus in dicta generali Curia constituti, et tam super predictis, quam super aliis tractaremus que regnis nostris expedicioni dicte pacis necessaria videbantur, princeps prefatus misit nobis duos nuncios, sine aliquo precatorio, literas credencie tantummodo aportantes, qui nobis ex parte ipsius principis retulerant quod, eo quia non poterat quod promiserat plenissime, dictus princeps redibat ad nostrum carcerem, et quod pararemus nos ad recipiendum ipsum et restituendum sibi aliquas marchas argenti et personas, quas pro obsidibus tenebamus; set quia in dictis convenienciis continetur expresse quod, si contingerit redire ad capcionem nostram, teneretur redire ad alterum de duobus, scilicet ad collem Sancte Christine, vel inter collem de Panissariis et Junqueriam, ubi nos ipsum tute recipere possemus, que loca distant per se per X dietas vulgares et ultra, et quia dicti nuncii aliquem certum locum de predictis ad quem ipse veniret non designaverunt, et ad quem nos pro recipiendo eundem accedere deberemus, et quia impossibile erat nos eadem die nos et ipsum principem in dictis duobus locis, ita distantibus, simul convenire; et quia sibi concesseramus prorogacionem, ut predicitur, memoratam, multum dubitavimus de nunciis memoratis, et sic respondimus eisdem quod prefato principi responderemus per licteras nostras et nuncios speciales, et sic quasi sine aliquo intervallo duos nuncios cum licteris nostris versus collem de Panissars, et alios duos versus partes Sancte Christine duximus destinandos, ut per eos intencionem sue liberatorie d..... an ad capcionem nostram redire intenderet, et ad aliquem locum de predictis venire proponeret, si haberet propositum redeundi, set ipse fingens se velle redire, quandocumque propositum non haberet mundo credens satisfacere solo verbo, venit subito ad dictum locum inter Junqueriam et Collem de Panissars cum inimicis nostris et multitudine amicorum, antequam nostri nuncii pervenissent, simplicitatem et ignotenciam quam hominibus ostendebat, in astuciam convertendo, et inmediate Perpinianum protinus est reversus, interim suis nunciis nobis missis, ut ad partes Gerunde accedere deberemus, quia volebat in illis partibus nobiscum vistas habere, ac super tractatu pacis aliquid ordinare; set cum interim ad eum nostri nuncii devenissent, et exposuissent ei omnia, que per eos sibi mandavimus exponenda, non spectans nos, qui versus partes Gerunde, prout ipse requisierat, dirigebamus continue gressus nostros, ut nichil veritatis in eo possemus et fidem invenire, in Franciam abiit vias suas, mictens nobis dici quod nos non poterat expectare; hoc igitur vobis significare curavimus, ut videatis et plenius cognoscatis qualiter dictus princeps oblitus graciarum, per nos multipliciter impensarum, contra convenciones et pacta iureiurando et homagio vallata, velamento pacifico a promissis illicite deviando, nos circunvento utitur toto posse, cum non tractet vel tractaverit ea que sunt pacis et concordie ut promisit, set pocius ea que sapiunt discordiam atque [guerram], et qualiter nobis et illustri Regi Anglie fidem multiplici modo..... polavit, et ut vobis sciatis in similibus precavere; set tamen eidem regi scripsimus super istis, et credimus et speramus quod ipse complebit et compleri faciet omnia que promisit, ex quo dictus princeps procedit et processit in dicto negocio fraudulenter. Sciat insuper vestra discrecio quod in dicta generali Curia, quam celebravimus in festo Sancti Michaelis apud Montemsonum, sunt ordinata plura et tractata que erunt ad utilitatem nostram et vestram et tocius eciam regni nostri pariter atque vestri, est eciam concessum nobis ibidem per supradictam per continuum triennium auxilium sive visa, de qua ad conservacionem terre plura poterunt ordinari; super predictis autem omnibus et pluribus aliis vobis lacius et plenius referendis mictimus ad vos Bertrandum de Cannellis, cui credatis, si placet, in omnibus, sicut nobis. Rescribentes etc. Datum Barchinone V° idus decembris [1289]. Sacrista.

Arch. Cor. de Arag. — Reg.° Alfonso II, n.° 77, fol. 29.

XX

Villafranca, 30 dicembre 1289

ALFONSO AVVISA GLI ABITANTI DI PROVENZA DI ESSERE RICADUTI AL SUO DOMINIO, PER L'INADEMPIMENTO DEI PATTI PROMESSI DAL PRINCIPE CARLO.

ALFONSUS dei gracia Rex Aragonum, Maiorice et Valencie ac Comes Barchinone dilecto suo P.° Cuyrat salutem et dileccionem. Scire vos credimus qualiter princeps Salerni, captus existens in Sicilia, fuit per Siculos ad penam capitis condempnatus, et cum hoc ad aures domini Petri inclite recordacionis, patris nostri, pervenisset, mandavit dompno Jacobo Regi Sicilie karissimo fratri nostro et gentibus ipsius Regni quod eundem principem ad eum micterent, credens Ecclesie Romane ostendere ex hoc magnam reverenciam et honorem, et ipsi principi graciam facere specialem. Postquam vero ipse princeps fuit in Cathalonia in posse nostro quantus honor fuit exhibitus, et cum quanta reverencia custoditis ad vos credimus pervenisse. Tandem post multos tractatus inter nos et ipsum principem habitos, a manu nostra procurante illustri Rege Anglie, contra voluntatem quasi omnium nostrorum subditorum, ipsum principem liberandum duximus sub hiis pactis, scilicet quod infra annum a sue liberacionis tempore computandum, primogenitum suum in posse nostro pro obside poneret, et ab Ecclesia romana treugam trium annorum obtineret, et a Rege Francie et Karolo fratre suo et valitoribus eorumdem; obtineret eciam convencionem a dicta Ecclesia romana quod, si ipse infra dictos tres annos pacem non fecisset nobis et dicto fratri nostro, iuxta voluntatem nostram, incideret in has penas, scilicet quod amicteret centum mille marchas argenti et quod tres filii eiusdem et alii obsides de Provincia et Comitatus Provincie nobis et nostris incursi et comissi existerent perpetuo, et [quod] Romana Ecclesia ipsum principem non iuvaret, nec permicteret Regem Francie vel Karolum fratrem eius aut alium quemlibet, qui nobis vel dicto fratri nostro nocere vollet, dampnum aliquod nobis dare. Dictus vero princeps, ad maiorem firmitatem omnium predictorum, absolvit nobiles, milites et alios, cuiuscumque condicionis existerent, de Provincie Comitatu, vel iurisdicione eiusdem, ab homagio, fidelitate et naturalitate et aliis quibuscumque obligacionibus essent sibi astricti, precipiendo eisdem ut si contingeret ipsum principem fidem infringere in predictis, et premissa ad effectum non ducere, vel infra annum ad nostrum carcerem non redire, quod omnes predicti nobis et nostris tanquam vero domino et naturali accederent perpetuo, et responderet cum toto Comitatu predicto, et voluit per eos homagium nobis fieri et fidelitatem prestari, prout in instrumentis inde nobis per ipsum principem et per nos R.° de Molina militi et magistro R.° Archidiacono Ripparcurie, in ecclesia Ilerde procuratoribus nostris, lacius et plenius continetur. Verum cum dictus princeps venerit contra pacta predicta, et ex hoc in penas inciderit memoratas, propter quod Provincie Comitatus, cum omnibus iuribus suis, ad nos et nostros pertineat pleno iure, et vos et omnes alii de Provincia teneamini nobis accedere, ut vestro domino naturali, vos requirinus et monemus, et vobis mandamus quatenus nobis actendatis et respondeatis, racione convencionum et Comitatus predicti, taliter quod possitis de legalitate merito commendari. Alias vobis patere potest quod infringeritis homagia et iuramenta per vos prestita, quod de vobis non est credendum nec eciam cogitandum. Scientes quod filios principis et alios obsides de Provincia, quos tenemus, multipliciter adgravabimus, si premissa neglexeritis adimplere. Ad contenta nos nichilominus [pr] ocessuri loco et tempore oportunis, nec vos dictus princeps verbis seducat inanibus, si asserat se venisse ad collem de Paniçars paratum redire ad nostrum carcerem, nec pro omni fecisse se per nos quominus premissa duxerit ad effectum, nam ubi verum esset quod dictus princeps ad locum venerit supradictum, non satisfecit pactis predictis, immo fecit contra eadem, primo quia in ipsis cavetur quod ad carcerem nostrum redire volens, venire debeat ad collem de Sancta Christina vel intus collem de Paniçars et Juncheriam, ubi tute et sine periculo inimicorum nostrorum ipsum recipere valeremus, et sic in eius consistebat arbitrio de ipsus locis alterum eligere, quem nobis denunciare competenti tempore necessario tenebatur, ut possemus nos parare ipsum tantum virum tute recipere cum idonea comitiva. Unde quia idem princeps non denunciavit nobis locum predictum, ad quem venisse dicitur, fecit contra convenciones, et ubi denunciaverit, venit intus collem de Paniçars et Juncariam qui locus totus nobis esse desierat, post ipsas convenciones cum a Rege Francie raptus fuerit, et ab aliis inimicis nostris, et ultra alia loca certa data per duas

leucas et amplius detineantur ab eisdem occupata, quod erat et est notorium et ipsi principi manifestum, propter quod ad ipsum locum venire debebat, immo ad alterum ubi eundem tute recipere poteramus, precipue cum ipse venerit, ut dicitur, ad dictum locum cum magna multitudine armatorum, et in fine termini comprehensi. Ex predictis igitur vobis potest liquide apparere ipsum principem dictas convenciones non servasse, immo contra eas fecisse, et ideo in penas predictas incidisse, que nobis sunt adquisita racionibus supradictis. Preterea legalitatem et fidelitatem vestram requirimus quatenus super predictis nobis in brevi curetis taliter respondere quod non valeatis a nobis, nec ab alio aliquatemus reprehendi. Nos enim promictimus vobis bona fide iura et privilegia, usus et consuetudines inviolabiliter observare, ac nova privilegia concedere, et vos manutenemus et defendemus contra cunctos homines viriliter et potenter. Datum in Villafrancha III Kalendas Januarii [1289].

Gaufrido Dieras. — Oliverio Ronis. — Hugoni Inardo. — Bertrando de Marsilia. — Bertrando Alba. — Girberto de Vaccheyris. — P. de Tarascona. — P. Rovardi. — Fulcho Eymeric. — Romeo de Grassa. — Johanni Petri. — Rostano Macltrici. — Bertrando de Tardana. — P. de Satinitra. — R.º de Muera. — Blachasio Dalps. — R.º G.ⁱ de Vallatranega. — Bertrando de Marcolls. — Johanni de Valencia. — Berengario de Ilerda. — R.º dels Ameneges. — G.º Salvaterii. — Geraldo Bossi. — P. de Costa. — P. S. Vanina. — Augusto Hadat. — G.º de Ruppin. — G.º Daygera. — Thomeo de Graylla. — G. Faraut. — Guisio de Fors. — G.º de Siya. — Rambau et Guira. — Somiana. — Gaufrido Flanques.

Arch. Cor. de Arag. — Reg.º Alfonso II, n.º 73, fol. 66.

XXI

Lerida, 27 gennaio 1290

ALFONSO RICHIEDE IL POTESTÀ ED IL COMUNE DI GENOVA A STRINGERE LEGA CON LUI, IN SEGUITO AI FATTI DEL PRINCIPE CARLO.

Viris nobilibus et dilectis potestati, Capitaneis et probis hominibus et universitati Janue salutem et sincere dileccionis affectum. Memorande dilecionis antique... incorrupti vinculum, quod inter predecessores nostros et vestros communicare hactenus fuisse dinoscitur, prudenciam vestram credimus non latere, et nos utique cognoscimus vos aliquando nostro auxilio hostibus viriliter restitisse, et nostros predecessores cum vestre comunitatis subsidio in crucis inimicis de suis regnis et terris eiectis pluries feliciter triumphasse. Sane discrecioni vestre satis credimus esse notum qualiter, cum felicis recordacionis dominus Petrus pater noster, contra crucis inimicos accinctus, fines barbaricos invasisset, ad requisicionem et suplicacionem Siculorum veniens in Siciliam, de oppressionibus et violenciis Karoli, quondam Regis Iherosolimitani, liberat eosdem ubique in terra ac mari per suum exercitum, multis triumphis obtentis. Tandem princeps Salerni filius dicti Karoli, cum fuit pro carceri mancipatus, quem cum Siculi mori dampnassent, prefatus pater noster volens ipsum de morte eruere, ipsum ad terras nostras de sua solita benignitate fecit adduci. Ex hiis igitur premissis dominus Martinus papa, qui tunc sacerdocii principatum habebat, carnalitatis sequens affectum, non iudicium racionis, ut dicitur, contra dictum patrem nostrum et homines regni, predictorum omnium innocuos et immunes, durius quam debuit vel potuit, suam sentenciam fulminavit, non actendens quod iniquum est quemque aliquando odio pregravari, et non tantum fuit censura ecclesiastica, que triplex dinoscitur esse, contentus, immo ipsum regno privatus per suam sentenciam, in ipsum alii assignare presumpsit, quod regnum nostri progenitores, non sine multa sui suorumque sanguinis effusione adquisitum, ad catholicam fidem redegerant, Christi blasfemiis eiectis, cuius eciam regni predictus pater noster, antequam in Siciliam venisset, per septem annos, nos post ipsum successorem et heredem universalem instituerat, et fecerat nobis secundum morem Yspanie a subditis prestari fidelitatis et homagii sacramenta. Unde, quamvis dictus pater noster delequisset, et ad ipsum papam eius cohercio pertineret, que tamen omnino negamus, non tamen debuit de iure puníri, ob delictum patris, heredem, deinde volens suam iniquam sentenciam execucioni mandare, invocato brachio seculari, et crucem contra homines terre nostre fideles et catolicos predicando, et summas indulgencias concedendo, innumerabile exercitum, tam per mare quam per terram, ad perdendum

gentes nostras et regnum, transmictere procuravit; set ipse rex celestis, per quem reges regnant et principes dominantur, qui superbos humiliat, et exaltat humiles, quique solus habet in regnis hominum potestatem, nostro non defuit adiutorio, unde ipsis multiplici clade percussis, redierunt non tantum que de nostro acceperant, sed de suo plurima relinquentes. Tandem, inclito patri nostro rebus humanis exempto, mox cum nos fuissemus regni moderamen adepti, quia pacem habere cum Ecclesia Romana pre omnibus optabamus, ad ipsam nostros solemnes nuncios destinare curavimus, offerentes nos ad omnia, super quibus tenemur, facere iusticie complementum, necnon et obedire humiliter eidem in omnibus, que congruerent nostre regie dignitati; et quia tam ex promissione dicti principis, quam ex multorum assercione credebamus quod ipsius principis esset optate pacis plurimum inductiva, ad instanciam illustris regis Anglie ipsum duximus liberandum, sub certis condicionibus, pactis et obligacionibus necnon et plurimis commissionibus ut pacem nobis penitus obtineret, quas quidem obligaciones, condiciones et pacta, quia longum esset licteris enarrare, dilecti et familiares A. de Arcyus et G. Galvanus legum doctor, nuncii nostri, quos vobis mictimus, lacius et plenius enarrabunt, quibus credatis super hiis, que ex parte nostra duxerint referenda. Verum quia pro certo didiscimus, et probabili coniectura cognovimus quod dictus princeps, erga quem nos ita clementer habuimus, fraudolentis machinacionibus, contra pacta nobis prestita et suo iuramento vallata, versatur, asserens se ab huiusmodi supersticionis adinvencionibus per sedem apostolicam absolutum, et quia non pacem, imo guerram et discordiam contra nos ipse procurat, idcirco predictos nuncios nostros vestre dilecioni, qui tractatus inter nos et ipsum principem habitos vobis referant, duximus destinandos, qui eciam vobis ut amicicie, de qua confidimus, referant qualiter Romana Ecclesia hoc anno uostris solempnibus nunciis iusticiam denegavit ac dicte Ecclesie Romane et principis predicti maliciam et duriciam et nostram innocenciam ex ipsorum relacione clarius et perfeccius cognoscatis. Rogamus igitur universaliter singulos et singulariter universos quod illud amicicie quondam venerabile nomen, quod vestra comunitas cum nostris, et nostri cum vestra comunitate, hactenus habuisse dinoscitur, illesum et incorruptum nobis conservare velitis, presertim cum tam nostri quam vestri huiusmodi dilecionis copulam inter se senciant fructuosam. Preterea unum vobis significare curamus quod, licet nostri subditi omnes uno animo se paraverint ad defendendum se ipsos et terram, quia tamen Ecclesia romana non vult in iusticia nos audire, immo in quantum potest nos et terram impugnare procurat, inimicos Ecclesie quos nos et nostri predecessores temporibus retroactis de affinibus nostris eiecimus, nunc in nostrum adiutorium contra ipsam Ecclesiam reducemus, et iudicet ille, qui omnia novit et velit, quod si ex hiis peiora sequentur, redeat pena debita in actorem, nam vim vi repellere omnes leges omniaque iura proclamant. Datum Ilerde VI kalendas februarii [1290].

Aquestes coses deven dir los missages qui iran a Jenoa.

Primerament aven dir et retrer con tots temps ha estat bona e ferma amor entre ancessor del senyor Rey, el comu de Jenoa et hanc null temps senyor darago no venc contra Jenoveses per null hom, ne Jenoveses contra senyor darago, e son se valguts e ajudats molts vegades et an ne mils feit lurs affers.

Item diguan quel seyor Rey ha cor e volentat de honrar et damar e de mantenir els e totes lurs coses per tots locs de sa senyoria e la on poder aia, per mar e per terra.

Item diguan quel senyor Rey volrra e tractara que son frare lo Rey de Sicilia los am els honrre, els mantenga en tots locs hon senyuria ne poder aia, e quels sera be amic.

Item diguan los quel senyor Rey los prega que ells li sien bons amics, e que noli vengen contra per nul hom e pus el vol esser lur amic per tots temps quels preguen, de part dell que els sien amics del atretal.

Item diguen los que si per aventura alguns homens de senyoria de senyor Rey an feit al cuminal ho a alcuns homens de Jenoa, en mar o en terra, algun mal que ho an feit sens volentat dell e que li desplau molt, e trameten li lurs missatges e el fer los ho ha adobar a aquels qui feit ho an, e si els an feit alcun mal a alcu de les sues jens que els ho fassen adobar per aquella menera matheixa.

Item sils Jenoeses volen refermar amor ab lo senyor Rey per tots temps ho atemps sabut fermen la los missatges, e ho prometen de part del senyor Rey, e si per aventura duptaven los Jenoveses que nul fermat damor no poguessen ben fermar ab aquestes missatges e que la volguessen fermar ab lo senyor Rey, diguen lus que trameten ça lurs missatges el senyor Rey fermara ab aquels la dita amor.

Item si per aventura los Jenoveses deien que les jens de lo senyor Rey los an feit molts mals

et molts torts diguen los quel senyor Rey lus ho fara adobar, axi com damunt es dit, e els que fassen atretal si no par que per aitals coses desamor deia auer entrel senyor Rey ni tan bo comu com aquel ni no parria fermetat de sen si foilla gent pudia mal metre entre tan gran senyor et tan bo comu, pero tota via prenen e diguen los missatges saviament aquestes coses e aquestes paraules e guarden que sils Jenoveses nos som... peraules de desamor que els nou poguessen gens, mas tota via responen saviament asso quels lur diran nils mouran.

Item digen los missatges que tot Catala qui vaia en nau de Jenoveses sia assegurat e defes per los Jenoveses de la nau axi com Jenoves e que del no sia dat escorceyl a enamics, e aclo metheix promecten de part del senyor Rey de tot Jenoves qui vaia en nau de Catala.

Arch. Cor. de Arag. — Reg.º Alfonso II, n.º 73, fol. 73 r.

XXII

Albaraçin, 18 settembre 1290

ALFONSO CHIEDE A GIACOMO SOCCORSI DI FRUMENTO PER L'ESERCITO DI CATALOGNA CONTRO I NEMICI.

Excellentissimo ac magnifico principi karissimo fratri suo dompno Jacobo dei gracia illustri regi Sicilie etc. ALFONSUS per eandem etc. Magnificencie vestre licteras noviter missas, quas dilectus noster Bn. de pulcro visu nobis attulit, recepimus animo gratulanti, et intellecta sospitate vestri et karissime domine regine matris nostre, ac eciam dompni Frederici karissimi fratris nostri, necnon et dompne Iolant sororis nostre, tam aspectu dictarum licterarum quam eciam relacione predicti Bn. de pulcro visu, immensitatem assumpsimus gaudiorum. Super hiis vero, que nobis dici misistis super facto grani et galearum, per vos nobis mictendarum, et super facto navis et marinariis per nos ad vos destinandis, fraternitati vestre taliter duximus respondendum quod, quando predictus Bn. de pulcro visu venit ad nos de partibus Sicilie, princeps Salerni significaverat nobis per licteras suas, ac eciam comiti Impurie et aliis de frontaria Rossilionis, quod Rex Francie noluerat acceptare treugam inter nos et dictum principem initam usque ad proximum festum omnium Sanctorum, et quia nobis nondum poterat constare de pace, et sic habeamus castra nostra stabilire, oportuit nos mictere ad vestram fraternitatem fidelem nostrum P. de Talarno presencium exhibitorem cum una navi pro afferendo nobis residuo frumenti quod vos et domina regina mater nostra nobis mictere debebatis, quod quidem frumentum per vos et dictam dominam reginam matrem nostram nobis mictendum est in summa quinque mille salmarum, de quo nobis misistis in navi Admirati duas mille salmas et ducentas quinquaginta salmas in biscocto. Quare fraternitatem vestram, prout karius possumus, requirimus et rogamus quatenus residuum dicti frumenti quod est duarum mille septingentarum quinquaginta salmarum nobis incontinenti curetis mictere per dictum P. Talarn, taliter quod idem P. Talarn incontinenti possit cum dicto frumento celeriter redire, cum illud sit nobis valde necessarium propter stabilimenta, que habemus ponere in castris frontarie et locis aliis terre nostre. Nos vero, si quid fieri seu tractari contingerit de pace, [trac]tabimus et curabimus de pace vestra ut de nostra, et quicquid inde factum fuerit, vobis significabimus per licteras seu nuncios speciales. Si vero contingat quod dictam pacem minime habeamus, mictemus quandam navim cum marinariis necessariis pro adducendis galeis, quas nobis in subsidium guerre nostre mictere promisistis. Preterea significamus vobis quod, cum nobis constaret quod Agnes Sappata deberet tradere dompno Sanchio Regi Castelle castrum de Albarrasino, cuius tradicio erat valde dampnosa nobis et terre nostre, nos accessimus ad dictum castrum et, per Dei graciam, cepimus ipsum Castrum, et ipsum tenemus viriliter et potenter. Significamus eciam vobis quod nobilis Johannes Nunii et Didacus Luppi de Haro sunt vassalli nostri et. . . . . nobiscum in guerra contra predictum Regem Castelle nichilominus tractatus de pace inter nos et dictum regem Castelle; et nos volentes equiescere consiliis nostris credimus ipsam pacem habere infra paucos dies cum dicto Rege Castelle domino annuente. Datum in Albarrasino XIII kalendas Octobris [1290]. Consilium.

Arch. Cor. de Arag. — Reg. Alfonso II, n.º 73, fol. 88.

XXIII

Barcellona, 13 novembre 1290

ALFONSO ANNUNZIA A GIACOMO LE TRATTATIVE DI PACE, CHE SPERA DI TERMINARE IN BREVE TEMPO.

Domino Jacobo Regi Sicilie. Excellenciam et fraternitatem vestram scire volumus quod nos hucusque prorogavimus vobis significare arditum nostrum, eo ut plenius vobis possemus intimare tractatum pacis, qui fieri debet inter nos et illustrem principem Salernitanum, suo nomine ac Sancte Romane Ecclesie et eciam Regis Francie. Significantes vobis preterea nos super predicto tractatu [licteras] venerabilium patrum dominorum Gerardi Episcopi Sabinensis et Benedicti Sancti Nicholay in carcere Tulliano Cardinalium recepisse, et eciam nuncios cum licteris de credencia ex parte principis supra dicti. De quibus licteris cardinalium predictorum vobis translatum mittimus presencium portitore, in quibus ipsi cardinales dixerunt quod primo micteremus nos nuncios nostros ad presenciam ipsorum antequam vestros nuncios micteremus, et habita certitudine de intencione vestra super perfeccione tractatus predicti, micterent guidagium vestris nunciis supradictis, ac in traslato lictere dictorum cardinalium poteritis liquide evidere. Similiter receperamus iam licteras ex parte cardinalium et principis predictorum, in quibus continebatur quod, pro eo quia videbatur eis quod pax firma et secura minime fieri posset sine vobis, quod scriberemus vobis ut ad ipsorum presenciam deberetis vestros nuncios mictere pro predictis, quos iuxta nostri requisicionem misistis. Qui cardinales predicti, et eciam nuncii principis, ex parte ipsius, dixerunt quod nos apud Montem Pesulanum nostros solemnes nuncios ad ipsorum presenciam mictere deberemus, ita quod in festo Purificacionis beate Marie Virginis proxime venturo dicti nuncii in dicto loco debent personaliter comparere. Verum quia pro certo perpendimus per aliquos familiares et domesticos domini Pape, quia ipse multum loquitur de pace, et est voluntarius parti nostre, et prefert signa pacis iuxta multorum arbitrium, nos paravimus nuncios nostros, et ipsos atque nostros paratos tenemus mictendi, et ad presenciam cardinalium predictorum, et antequam dicti cardinales et principes recedunt a loco predicto est plurium opinio quod vos et nos inde bonam pacem aut securitatem longam debeamus habere. Super facto nostro et illustris dompni Sancii regis Castelle, sciatis quod tractatus pacis habitus fuit inter nos et ipsum, set cum eo nullam fecimus firmitatem, pro eo quia detinebat nos verbis, et nolebat in aliquo procedere nisi de consensu Romane Ecclesie et regis Francie predictorum, et ut nobis videbatur, fraudulenter habebat se in negocio supradicto, et ita factum illud non potuimus modo aliquo ducere ad effectum; alia quo ad presens nova non sunt in pactis predictis de quibus vos certificare possimus, sed tunc statim, cum aliquid ibi innovatum fuerit, illud significare curabimus festinanter. Denunciamus eciam vobis quod aliqua nobis et vobis utilia, in quibusdam capitulis sub nostri sigilli munimine interclusis, vobis per Artaldum de Azlor duximus transmictenda, et rogamus fraternitatem vestram quatenus, tam super hiis que in presentibus licteris, quam in dictis capitulis continentur, in brevi vestram convenientem sub sigillo vestro responsionem per presentem portarium nostrum Bn. de Surca quem ad vestram presenciam mictimus facere debeatis. Datum Barchinone Idus novembris anno domini M.° CC.° XC.°

Arch. Cor. de Arag. — Reg.° Alfonso II, n.° 73, fol. 89, r.

ELS CASTELLS CATALANS DE LA GRECIA CONTINENTAL, per A. RUBIÓ Y LLUCH.

L'ESTUDI històrich dels anomenats castells franchs de Grecia pot esser molt útil pera resoldre el problema de l'època de la seva construcció o adaptació a les necessitats dels nous conquistadors. Generalment foren edificats sobre antigues Acròpolis helèniques o fortaleses bisantines, y els seus materials se presenten moltes voltes de tal manera barrejats, que es fa difícil determinar ab precisió lo que correspon a cada un dels periodes de la seva historia.

Els castells anomenats franchs son en Grecia molt nombrosos, però poden establirse en ells dos grupos perfectament desllindats: els de la Morea y els de la Grecia ferma o propiament continental. L'historia y l'origen dels primers perteneix generalment a l'època francesa; els segons la tenen principalment en la catalana y en alguns casos no seria aventurat posar en ella també, total o parcialment, la seva procedencia. Els primers son ademés en major nombre y per lo regular molt més interessants que 'ls segons. Això prové de causes històriques perfectament conegudes.

Un sistema feudal més ben organisat, que prengué mil formes, com l'establert en el Peloponès franch, no 's podia desenrotllar de la mateixa manera en la Grecia continental. La Morea es més gran y per sa propia naturalesa era més adaptable a l'implantació del feudalisme occidental. En ella se fundaren diverses baronies, alguna com la de Matagrifó (Akova) y la de Karytena, ab vint y quatre y vint y dos feus subalterns respectivament. Encara avuy en dia les ruines magestuoses anomenades pels grechs *paleocastra*, dels castells de Kalabryta, Akova, Karytena, Geraki, Veligosti, Passava, Chalandritza y altres, mostren la rica historia dels nobles franchs en el Peloponès [1].

Cap dels feus de la Grecia continental, ni en el periode franch ni en el català, arribaren a adquirir tal importancia. Les families nobles del Ducat d'Atenes, en temps dels senyors de la Roche y dels Brienne, foren poch nombroses y importants, y molt més encara en la època catalana, en que 'l sistema feudal se reduí a límits més estrets per el desenrotllo que tingué el regisme municipal en una massa d'obscurs colonisadors. Els registres de nostra cancelleria, y en menor escala 'ls dels Arxius de Palerm y de Venecia, ens han conservat els noms de més de doscentes families d'aquesta nova població con-

(1) Ferdinand Gregorovius; *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter*. — Stuttgart, 1889, v. I, p. 321.

quistadora, y apenes si entre ells hi trobem una dotzena de families nobles, y no arriba a la meitat la llista de posseidors de feus de la època de l'anexió que 's conserva en el nostre Arxiu, sobre la qual hem d'insistir més endevant.

Ruines de construccions militars mig-evals apenes si s'en troben en l'Atica. Deixant de banda l'anomenat *Castell de Cetines*, en les fortificacions del qual es probable que hi deixessin alguna petjada els conquistadors franchs, com ho hem tractat de demostrar en un treball especial (1), sols hi trobem, y encara generalment en les costes, algunes torres, semblants a les anomenades de la *guarda* que tenim en Catalunya. Ens bastarà citar aquí la torre o castell de Livadostro (2), el principal port dels catalans en el golf de Corent, per sa proximitat a Tebes. El castell no figura en els registres de nostra cancilleria, mes sí el port ab el nom de Ripadostria (3). En la Beocia tan sols el castell de Livadia demostra lo que era una poderosa fortalesa dels nostres compatriotes durant la seva dominació. Ademés d'ella, el castell més important y que 'ns ofereix les més interessants ruines entre tots els demés de la Grecia ferma, es el de Salona, en l'actual *nomos* de la Fócida, residencia d'una familia catalana de soca reial, mes sense l'esplendor de les corts d'Atenes y Andravida.

Aquests son juntament ab el més ben conservat castell de Lamia o Zeitun, els restes més importants o coneguts de les construccions que més figuren en la època del govern militar català en Grecia. Explica en part aquesta pobresa el que 'ls habitants grechs del Nort del istme eren molt menys belicosos, menys nombrosos y més débils que 'ls que habitaven la montanyosa Morea; sofrien, de mala gana es cert, però ab menys impaciencia que 'ls moreotes, als conquistadors llatins. Durant els llarchs anys de pau y benestar que 'ls Duchs francesos donaren als seus dominis apenes necessitaren de defensa militar y els seus castells quedaren casi sense historia.

Els catalans foren, sens dubte, els que més els utilisaren y els que 'ls hi donaren l'activa vida de que 'ns ocuparem en aquestes planes, tan diferent de la brillant y caballeresca que en les seves enlairades fortaleses menaven els senyors franchs de la Morea. Desde 'l bell principi de la conquesta els catalans se vejeren combatuts per tota mena d'enemichs, y visqueren en continua lluita durant el periode de casi un sigle que feren el miracle de mantenirse en Grecia. En un treball nostre anterior ja hem tingut ocasió d'indicar que l'Acròpolis atenesa durant la dominació catalana, tornà a esser lo que fou en els gloriosos

(1) Academia provincial de Bellas Artes de Barcelona. — *La Acrópolis de Atenas en la época catalana.* — Discurso leído por el académico D. Antonio Rubió y Lluch en la sesión pública celebrada el día 24 de Mayo de 1908. — Barcelona, 1908.

(2) *Eine Spazierfahrt in Golfe von Korinth.* — Prag., 1876; p. 117. (Es obra deguda al Arxiduch Lluis Salvador d'Austria.)

(3) Arxiu Històrich de Mallorca: Doc. català de Tebes de 28 Dec. 1360. — D. del O. C. (Ab aquesta abreviatura designarem, com ho varem fer ja en altre treball publicat en el passat ANUARI de 1907, *Atenes en temps dels Catalans*, tots els documents que 's refereixin a la historia de la dominació catalana, trets de diferents Arxius y altres fonts diplomàtiques, y que tenim ja disposats per la imprempta, ab el nom de *Diplomatari del Orient català*. An ell ens referirem sempre d'aci en endevant, en les nostres cites de documents).

jorns antichs; la més superba fortalesa de la Grecia continental [1]. Ab els catalans s'obre de nou el seu periode heròich y militar. Devant dels seus murs s'estrellaren les escomeses de la creuada den Gualter de Brienne en 1335, de l'invasió turca en 1363, del Comte de Conversano en 1379, dels navarros en 1380, y es deturaren durant dos anys els esforços del florentí Nerio Acciajuoli. Els castells catalans foren els que salvaren els nostres Ducats d'Atenes y Neopatria de la reconquista que n'intentà en dit any de 1335, auxiliat pel Papa y per les cases de França y Napols, el citat Gualter de Brienne, fill del desgraciat darrer duch franch d'Atenes. Després d'un primer encontre infructuós ab el nombrós exèrcit creuat, els catalans no feren més que tancarse en llurs fortaleses, contra les quals esdevingueren inútils les seves embestides [2].

Lo que hem dit de l'Acròpolis, tindriem ocasió de aplicarho a altres fortaleses no menys importants, recordant, per exemple, les heròiques defenses de les de Livadia y del Estir contra 'ls navarros; la del castell de Megara, sostingut per Dimitri Rendi d'Atenes y Francisco Lunel de Tebes, contra Nerio Acciajuoli; la del de Neopatria, defensat pel valent capità Andreu Çavall.

No es pas en aquests castells, plens d'austeritat y de remors de combats, y en els que s'hi sent més el recort del almugàver que 'l del cavaller disposantse al brillant torneig, on el geni de Goethe haguera colocat, adhuc que 'ls hagués conegut, l'episodi de les noces de Faust y Helena, de la seva inmortal creació. La poètica visió del maridatje del feudalisme occidental ab la civilisació del mon clàssich, simbolisada per aquell encontre en l'imaginari castell del Taiget, en l'indret mateix on Guillem de Villehardouin aixeca 'ls torreons de Misithra, degué esser principalment sugerida per la historia de les nobles construccions que s'alcen sobre 'ls murs megalítichs o de les ciutadelles bizantines que coronen ab els seus marlets rosegats pels sigles, les montanyes de l'Argolida o de l'Arcadia, o'ls turons de la Elida y de la Acaya.

Hora es ja d'indicar sumariament els castells que figuren en la època catalana. Una llista d'ells, si bé incompleta, ab els noms grechs o llatins mig-evals, traduits a la nostra llèngua, se troba en el nostre Arxiu. Fou, sens dubte, presentada al Rey Pere III pels missatjers o síndichs de les universitats dels seus nous dominis y quedà registrada en la reial cancelleria. Dels de la Morea en coneixem dugues de més completes, una de l'any 1364, l'altre de 1391 [3]. La curiosa llista que hem esmentat es la única referent al llarch periode de les dominacions llatines en la Grecia continental (1204-1460). La publicàrem totalment, es a dir, ab la nota dels prelats y nobles principals dels Ducats, en una obra anterior [4]; per lo tant, aquí sols donarem l'estret dels feus allí indicats, que completarem ab les noticies tretes d'altres documents:

(1) *La Acrópolis de Atenas en la época catalana.* — Pàg. 11.
(2) Gregorovius. *Geschichte der Stadt Athen*, II, 121.
(3) *Chroniques gréco romaines inédites ou peu connues publiées par Charles Hopf.*—Berlín, 1873.—Pàg. 226.
(4) *Los Navarros en Grecia y el Ducado catalán de Atenas en la época de su invasión, por A. Rubió y*

Don Lois Frederich d'Aragó, Comte de la Sola e senyor del Cito.

Item lo Comte de Mitra, que pot haver be M. D. homens a cavall albaneses. E aquest porta la bandera de la vostra reyal majestat perque es natural vasall.

Item lo Marquès de la Bondoniça qui es tengut cascun any de presentar al vicari del ducam IIII cavalls armats.

. . . .

Item Misili de Novelles, senyor del castell den Estanyol.

Item Galceran de Puigpardines e Francesch, germà seu, senyor de la Cadarniça e del Talandi.

. . . .

P. de Bellestar senyor de la Cabrena e de Patricio.

La situació geogràfica y l'enumeració completa de dits castells y feus, que ara l'un, ara l'altre, van surtint en els documents dels arxius de Palerm y de Barcelona, es lo que 'ns proposem ara precisar, ab la seva correspondencia onomàstica catalana y grega actual.

Començant pel N., en la Thesalia, trobem de primer el Comtat de Demetriades o Demetrias *(Mitra)*, l'antiga capital de la Magnesia, sobre 'l golf Pagasètich, ab la baronia de Lekhonia *(Liconia)*, junt an aquest golf y per últim, la del castell de Castri (del *Estanyol)*, anomenat així, sens dubte, per estar situat vora del llach o *estany* = λίμνη, de Boibeis, al peu del mont Mauro-Vouni, entre Volo y Larissa [1]. Els feus de Demetrias y de Castri encara 's conservaven en l'època de l'anexió dels Ducats catalans a la corona aragonesa. Els demés castells de la Thessalia no tenen historia. Sols se 'ls menciona per Marino Sanudo [2] al parlar de les conquistes d'Alfons Frederich. Ni Farsalos, ni Domokos, ni Gardiki, tornen a figurar en els anals de la dominació catalana.

En la Phtiotis trobem el castell de Neopatria *(la Patria)*, avuy Hypate, el de Siderocastro, que ocupava 'l lloch de l'antiga Acròpolis d'Heraclea en qual situació s'alça ara la vila de Monstapha-Bey, y els de les baronies de Zeitun (el *Citó*), avuy Lamia, prop del golf del mateix nom, y el de Gardiki vora l'antiga Larissa Kremaste, patria d'Aquiles, devant de l'estret de la Eubea.

En la Lòcrida oriental se distingien el marquesat de Bodonitza (la *Bondoniça*) feudatari dels catalans, ab el seu fort castell demunt les Termòpiles, [3] y la baronia de Atalanti (del *Talandi*), actual escala en la Lòcrida, en el canal de la Eubea.

Lluch. — Barcelona, 1886. — Memorias de la Real Academia de Buenas Letras, t. IV, p. 481, doc. n.º XLII. Arx. Cor. Aragó, reg. 1559, f. 1 (any 1381).

(1) Tal vegada per evitar el pleonasme de castell de Castri, es a dir, *castell del castell*, y per distingirlo ab més claretat, se l'anomenà del *estany* o *estanyol*.

(2) Dicit quod Athenarum ducatus quam plurimum est ditatus, et quod catellani qui dominantur ibidem, adquisiverunt et tenent in Blachia, Lapater (Neopatria) et castra Lodorichi et Siderocastri, Gitonis (Zeitun), Gardichie, Donchie (Domokos) et Ferselle (Pharsalos)... Est etiam quidam Groecus tertius, qui vocatur Missilino, qui tenet castrum del *Castri* et de *Liconia*, et videtur quod iste contraxit parentelam cum Catelanis... (Se refereix al mariscal Ot de Novelles, qui 's casà ab una germana d'aquest dinasta grech anomenat Gabriel Melisenos, que li portà en dot aquests castells). Epístola III. Venecia, 1325. Marino Sanuto Torsello. — *Liber secretorum Fidelium Crucis super Terræ Sanctæ recuperatione...* Hannovice, MDCXI. (Bongarsius, *Gesta Dei per Francos*, t. II, p. 291). — Misili o Meliseno de Novelles era, en 1380, senyor del castell de Castri o del Estanyol, confirmantse aixís ab el nom del posseidor y del castell, el seu origen y el seu emplaçament. — Vid. Rubió y Lluch, *Los Navarros en Grecia*, etc. Mem. de la R. Acad. de B. Letras, VI, 481.

(3) The Marquisate of Bondonitza (1204-1414) by W. Miller. Reprinted from the *Journal of Hellenic Studies*. Vol. XXVIII, 1908.

En la Lòcrida occidental hi havia 'ls castells de Salona (la *Sola*), avuy Amphissa, Loidorikion *(Ledorix)* y Vitrinitza (la *Veterniça* o *Veteraniça*), prop del mont Tricofyron, port del golf de Corent, molt freqüentat en la època catalana. Els tres castells perteneixien al Comtat de Salona, el principal feu dels Ducats.

En la Fòcida hi havia els castells de Daulia (la *Dablia*) (1) y de Stiris (lu *Estiru* o el *Estir*), demunt la profonda vall d'aquest nom, y prop del famós monestir de Sant Lluch, que se suposa fou saquejat pels catalans (2). El primer no figura per res en l'historia dels nostres Ducats; el segon juga en cambi un paper important en la època dels duchs sicilians y de l'invasió navarra (3).

En la Beocia tenim el senyoriu de Carditza (la *Cardaniça*) que perteneixia ab el d'Atalanti a la mateixa familia dels Puigpardines, poble que ocupava 'l lloch de l'antiga Akraephion, y els de Kaprena (la *Cabrena*), pobre llogaret sobre l'indret de la famosa Queronea, y del Patricio. Respecte a l'identificació actual d'aquest nom, tot son confusions. Neroutzos diu que correspon a la torre de Petra, demunt del antich llach Copais, envers mitjorn (4), en el camí de Tebes a Livadia. El document que parla dels feus catalans, no diu que la Cabrena y el Patricio siguin precisament dos castells: sols afirma que P. de Bellestar era *senyor de la Cabrena e del Patricio*. No es probable que 'ls dos pobres llogarets estiguessin molt distants. En les informacions que 'l Batlle de Livadia Sr. Korosos en la excursió que vaig fer a les regions on estigueren probablement situats aquells feus catalans, va pendre devant meu als pagesos de l'encontrada sobre castells o llochs veins que poguessin recordar els que cercavem, sols esmentaren dits pagesos un indret, avuy deshabitat, que s'anomena encara *Patiri* (Πατήρι). Sembla que aquest mot te més parentiu ab Patricio, que

(1) L'antiga acròpolis de Daulia es sumament interessant. En ella s'alça 'l castell franch. La porta, ampla de més de tres metres, està flanquejada de dos torres. El mur ab ses torres quadrades està ben conservat. *(Grèce*, par Gustave Fougères. — París, 1909. — Pàg. 231.)

(2) The monastery of Saint Luke of Stiris, in Phocis, and the dependent monastery of Saint Nicolas in the fields, near Scripou, in Bœtia, by Robert Weir Schultz... and Sidney Howard Barnsley... London, 1901. *(British School at Athen)*, p. 4, «...it was doubtless sacked by these freeboters».

(3) La revisió completa que emprenguerem a les darreries de l'any 1906 de l'investigació començada en l'Arxiu reial de Barcelona en 1884, juntament ab noves y més estenses recerques que no hem terminat encara, després de quatre anys de treball continuat, ens ha permès rectificar un important erro en la copia dels documents núms. 5 y 23, publicats en la nostra monografia *Los navarros en Grecia*. Mem. de la R. Acad. de Buenas Letras, IV, 439 y 455. En el primer el rey Pere agraeix als grechs Dimitro y Mitro els seus esforços en la defensa del castell del Estir, que per desconeixensa de la geografia grega convertirem en Estive o Tebes; en el segon document insisteix el rey en el seu agraiment. El primer es de 18 Setembre 1380, reg. 987, f. 176 v., y el segon de 31 d'Abril (sic) 1380; reg. 1268, f. 131. Aquesta rectificació es molt important, perque per ella se corrobora 'l fet de la perdua definitiva de Tebes, y el de la conservació del Estir, en el qual mana 'l rey al castellà de Salona que recullís les gents del Vescomte de Rocaberti. Ademés desapareix el fet inesplicable de que Tebes, ciutat de domini ducal, se convertís en feu de Joan de Lluria, y se modifica la serie de senyors del castell del Estir, que queda ara en la següent forma: Armengol de Novelles: ? — 1365.
Guillem Frederich d'Aragó: 1366.
Roger de Lluria: 1367.
Joan de Lluria: 1370-1381.
Bernat Ballester: 1381 — ?

(1) Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι ὑπὸ Τάσσου Δημητρίου Νερούτζου. En el Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος. T. IV. εν Ἀθήναις. 1892, p. 185.

Fig. 1. — Torre del castell de Tebes.

Petra, però falten probes pera afirmar l'identificació. Tota aquesta planura del Copais y Queronea está plena de castells o torres de poca importancia. Durant l'indicat viatge vaig visitar ademés les ruines de la torre de Moulki, que Mr. Miller creu son, en part al menys, de construcció catalana [1], ignoro ab quin fonament. Te una certa retirada a nostres torres de la marina, anomenades de la *guarda*, o *torres de moros*. Tot anant a Queronea se veu a l'esquerra una altre torre franca, demunt d'un petit turó. Els del país li diuen *Karbouni*, perque allí prop se fa carbó. Es més gran y está més ben situada que la de Petra y se troba a cosa d'una hora de Kaprena. Correspondria aquesta al senyoriu de Patricio? Creiem que aquest petit problema es insoluble; mes pensem també que aquestes torres de la planura beòtica no han d'esser precisament totes de la època franca.

Perteneix encara a la Beocia, el castell franch de Sycaminos *(Sucamono)*, que en la època catalana perteneixia a una comanda dels caballers de l'Hospital, [2] y del qual en temps dels duchs florentins fou senyor Franco Acciajuoli, anant després a parar al domini de Nerozzo Pitti de Florença [3]. Estava situat vora la costa de la Beocia. La principal fortalesa d'aquesta regió era la de Livadia; d'ella ens ocuparem ben aviat.

En l'actual *eparchia* o provincia de la Megarida, perteneixent al nomos del Atica, posseiren els catalans el castell de Megara, clau del istme y d'aquella regió. En els registres figura ab el nom de *castrum Megri*, castell de la *Maguara* o simplement *la Maguera*. De les seves dugues Acròpolis antigues, la Karia y l'Alkothóos, aquesta es la única que conserva restes de torres migevals y seria probablement la que serví de defensa als catalans. En 1374 caigué en poder de Nerio Acciajuoli.

Sols ens resta enumerar els castells catalans dels dominis insulars. El

(1) W. Miller. *Compte rendu* de *The Princes of Achaia und the cronicles of Morea...* by Sir Rennell Rodd Arnold, en *The English Historical Review*. July 1907, p. 572.

(2) La Reina Sibilia d'Aragó demanà en 2 Abril 1381, al Gran Mestre Joan Fernández d'Heredia, que adjudiqués a Berenguer Batlle la comanda del castell de Sycaminos. «Cum igitur commenda de Sucamono in ducatu Athenarum vaccet ad presens, etc.» Arx. Cor. Aragó. R. 1587, f. 82.

(3) Hopf. *Chroniques*, p. 476. Sycaminos es avuy un poblet insignificant que conta escasament uns cent habitants.

principal fou el de *Karystos*, en la Eubea, que portà en dot a Alfons Frederich d'Aragó la seva esposa Marulla de Verona y que després deixà per testament al seu fill Bonifaci Frederich d'Aragó, que 'l possei desde 1338 fins a 1365, en que el vengué als Venecians. Tenim noticia d'un dels seus gobernadors, Gerart de Leisture; de l'inventari dels objectes que contenia en l'època de la venda y sabem que comptava pera la seva defensa ab 25 a 30 soldats [1]. No 'n necessitaven pas gaires més els castells de l'Edat Mitjana. Sols hem de recordar la guarnició de dotze ballesters que Pere III envià pera custodiar l'Acròpolis d'Atenes, y sense moure 'ns de Grecia, perque podriem multiplicar exemples de la nostra terra y altres nacions, indicarem aqui que la República de Venecia considerava en 1400 que eren suficients vint y cinch homens per la guarda dels castells de Corfú [2]. El de Karystos era anomenat també *Castel-Rosso*, a causa del color rogench de les seves pedres. Anexe a n'ell anava el de *Larmena*, que no tenia l'importancia del primer, cobejat ab tanta insistencia pels Venecians. Altre castell posseiren els catalans en la Eubea, si bé per molt curt temps, al menys en estat fortificat: el de *Filagra*, prop del cap d'aquest nom, en la part meridional y oriental de la illa esmentada. En la treuga pactada el 11 de maig de 1321 entre 'l batlle del Negrepont y Alfons Frederich, aquest s'obligà a destruir les murallas de Filagra en el Negrepont, y a no alçar cap més castell en el districte de Karystos, y Venecia consentí en fer lo mateix en el territori entre Larmena y Karystos [3].

El darrer castell català important de Grecia, y el darrer feu insular en que 's mantingué la nostra dominació, fou en Egina *(castell e illa de la Eguena* o de la *Leguena)*, en el golf del mateix nom, enfront del istme de Corent. L'origen d'aquest feu es venecià, y a Venecia va anar a parar en 1451 mantenintse en ell prop d'un sigle. Les nostres recerques en l'Arxiu ens permeten establir la genealogia dels senyors d'Egina y rectificar alguna vegada els datos de Hopf [4], en la següent forma:

Alfons Frederich d'Aragó (1317-1338).
Jaume Frederich (1338-1365).
Bonifaci Frederich, son germà (1365-1376).
Pere Frederich, son fill primogénit (1377-1380).
Lluis Frederich d'Aragó, el desposseeix per la seva rebelió (1380-1382).
Joan Frederich, segon fill de Bonifaci (1382-1394?).

A partir d'aquesta època els registres de la nostra cancilleria estan en con-

(1) Disertazione documentata sulla Storia de Karystos nell'isola di Negroponte, 1205-1470. Scritta dal Dr. Carlo Hopf... versione fatta de G. R. di Sardagna. Venezia, 1856.

(2) C. N. Sathas. — *Monuments inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge.* — Venise, 1881. — T. II, p. 5.

(3) Mas Latrie: *Mélanges historiques*, t. III, p. 49 y ss. — Biblioteca de Sant March de Venecia, Mss. class. XIV, cod. LXXI, f. 333. — D. del O. C.

(4) *Chroniques*, p. 475. La seva *Storia di Karystos*, trad. italiana, abans esmentada, conté una historia completa de la illa d'Egina, desde Joan Frederich d'Aragó.

tradicció ab la ben documentada historia d'Egina de C. Hopf [1]. En 1399 veiem aquesta isla baix la influencia directa de la casa d'Aragó, a la qual sembla haver prestat serveis anteriors Aliot de Caupena, distingit en aquesta època ab el títol de coper del Rey Martí. Aquest mateix sobirà 'l felicitava en el esmentat any per haver *pres muller en aquelles parts, dona de be e d'onor,* abans de que sortis de Sicilia per anar a pendre possessió de la corona d'Aragó, lo qual se realisà en la primavera de 1397. Sembla que aquest casament s'ha de referir a la filla de Joan d'Aragó. En 1402 al demanarli el cap de Sant Jordi, eterna deria dels nostres sobirans, l'anomenava ja senyor de la Legana (sic.) Set anys més tard l'escrivia alegrantse de sa anunciada vinguda a les parts de Catalunya, que li havia comunicat son nebot Arnau Guillem de Caupena, y aquesta vegada l'anomenava *senyor de la Leguena e de la Payada.* En 31 de maig de 1410, sobrevingué la mort del Rey Martí, trencantse el darrer llaç de dependencia entre l'últim reste dels antichs dominis catalans a Grecia y la seva metròpoli. Més tard en 1418, se presenten en escena els dos germans Caopena Aliot II y Arnau Guillem, nebots del anterior Aliot, dividintse la seva herencia; al primer, com major, correspongué Egina, al segon, Piada. Els dos feus passaren a les hores de la sobirania única dels catalans a la de Venecia. A la mort d'Aliot II, el succeí 'l seu fill bort Antonello II Caopena, hagut d'una esclava grega, més simpàtich, sens dubte, als insulans eginesos, que Arnau Guillem Caopena tan afecte als catalans. Antonello II governà fins a sa mort (1451). No havent deixat fills heretà en la seva senyoria a la República de Venecia.

Arnau Guillem s'aguantà encara en Piada *(la Payada)*, lloch situat en la Argòlida, prop de Nauplia, en el indret on existí la Nea-Epidauros, fins a 1460 en que morí, y per una estranya coincidencia aquest fou el darrer troç de terra grega on se mantengué independent, al costat de la dominació veneciana, l'últim senyor feudal català, per espay encara de prop de mig sigle. Tenint en compte aquest inesperat fet, es cert lo que diu l'historiador Moncada [2], de que 'ls catalans permanesqueren en Grecia durant una centuria y mitja. La familia dels Caupena, per la seva aliança matrimonial y per la seva herencia feudal, sempre 's considerà com catalana y mantingué estretes relacions ab els Reis Martí de Sicilia y d'Aragó [3]. De tal manera en aquell oscur racó vehí a la patria d'Agamenon, sobrevisqué per més de mig sigle a la ruina del Ducat d'Atenes, l'últim vestigi del feudalisme català en Grecia, conservat per extranya coincidencia en la Lòcrida y en l'Argòlida, per dugues dames descendents d'un rebrot bastard del casal d'Aragó.

(1) *Storia de Karystos,* trad. italiana, p. 66 a 73.

(2) Son les darreres paraules ab que acaba la seva historia. «Con esto daremos fin á la expedición de nuestros catalanes y aragoneses, hasta que tengamos larga y verdadera noticia de lo que sucedió en el espacio de *ciento y cincuenta años* que tuvieron aquel estado.» *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos.....* con un prólogo y notas por D. Jaime Tió. Barcelona, 1842, p. 210. En efecte, la dominació catalana començà en el Ducat d'Atenes en 1311, y acabá en l'Argòlida en 1460.

(3) Arx. Cor. Aragó; Doc. 21 Dec. de 1399. Aquest y els demés documents en que 's funden els nous datos que donem a coneixer sobre la historia d'Egina, formen part de nostre *Diplomatari del Orient català.*

Al costat d'aquests feus y castells s'han conservat els noms d'altres més insignificants, com la torre y casal de Spilia *(Lespileya)* en el territori de Livadia, del que fou senyor Arnau Despuig [1]; la torre de Metochi *(Mathocyu)* en la Fócida, que pertenesqué a Armengol de Novelles [2]; el feu de *Neopleu*, avuy Neochorion, prop de Tebes, cedit per Frederich III al prevere Francesch Locansa, a pesar d'estar proibida als clergues pels estatuts de la Companyia, l'adjudicació de bens feudals [3]; y la torre *Gittina* en el Ducat d'Atenes, de la qual ignorem el lloch de emplaçament, ja que com veurem més endevant, no 'ns decidim a identificarla ab l'important castell de Zeitun (el *Citó* dels catalans y el *Gipton* dels franchs).

Deuriem parlar aquí també del famós castell de Santameri o Saint-Omer de Tebes en l'antiga Cadmea, mes la seva historia interessantíssima més perteneix al periode franch que al nostre, en el que, per desgracia, se realisà la seva destrucció [4]. El castell era tan grandiós que segons la Crònica de Morea un Rey s'hi haguera pogut hostatjar ab tota la seva casa. L'adornaven hermoses pinturas murals històriques com les dels castells franchs de Siria y Palestina, y les recentment descubertes en Mistrà. Un passatje de la Crònica de Morea mal comprès, ha donat lloch a suposar que Alfons Frederich ordenà la destrucció del castell, temerós de que Gualter II de Brienne, al intentar la seva creuada de reconquesta se fes amo d'ell, y després s'apoderés de tot el Ducat. No 's pot acceptar aquesta absurda raó estratègica, perque la mateixa haguera pogut alegar el valent capdill català, per destruir altres importants y perilloses fortaleses. Ademés el passatje alegat indica ben clarament que la destrucció fou feta tot seguit després de la conquista del Ducat pels catalans; *puis que il orent la seignorie* [5].

No cal dubtar, de que a les hores el castell fou enderrocat en tot o en part, y de que perdé tota la seva importancia estratègica. Ho proba també el que sols una vegada se 'l cita entre les moltes que 'l nom de Tebes surt durant la nostra dominació en els registres de les cancilleries palermitana y barcelo-

(1) Archivio di Stato di Palermo. Regia Cancelleria, t. IX, p. 70 (5 Oct. 1366). — D. del O. C.
Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας..... ὑπὸ Φερδινάνδου Γρηγοροβίου μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς γερμανικῆς μετὰ διορθώσεων καὶ προσθηκῶν ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου. Τόμος III.-Ἐν Ἀθήναις. 1906. Ἔγγραφα. p. 330. D'aci en endevant citarém sempre ab el titol de Lambros: Ἔγγραφα, el vol. III de la traducció de la *Historia de Atenas en la Edat Mitjana*, de Ferrán Gregorovius, feta y ampliada pel professor de la Universitat atenesa Spyridió P. Lambros.

(2) En el territori de Stiris se troben tres indrets que porten el nom de Metochi, dos en el interior y un altre vora la platja de la badia de Aspra-Spitia. — Μετόχι significa dependencia, anexe o masia d'un convent. — Der Meerbusen von Korint oder Lepanto aufgennomen v. Lieutenant Owen Stanley 1834, ergänzt A. Capitain A. L. Mansell im Jahre 1866, etc. Vid. *Eine Spaziertahrt in Golfe von Korinth.*

(3) Arx. de Palerm. — Messina 8 Juin 1367. R. C. XIII, 306 v. — D. del O. C.

(4) Ἔδε ἁμαρτίαν ὁποῦ ἐπῆκαν οἱ δόλοι Κατελάνοι,
Καὶ ἐχάλασαν ἐτέτοιον κάστρον καὶ ἐτέτοιον δυναμάρην.
Buchon. *Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronies.* — Paris, 1845, t. II, 292.

(5) «Mais li Catellans de la Compagnie l'abatirent (el castell) *puis que il orent la seignorie*, pour doute que le dux d'Athenes ne le preist en aucun maniere et recouvrait le ducheame par cel chastel». Buchon. op. cit., p. 274.

Fig. 2. — Vista de la ciutat y castell de Livadia.

nina, ab el nom de *Castrum Destives* (1), y encara alguns anys després d'haver Tebes caigut en poder dels Navarros.

El castell de Saint-Omer no obstant guardava recorts de la nostra historia y d'ell ne parla en Muntaner, per haverhi visitat al desgraciat infant Ferran de Mallorca. Sols s'en conserva avuy una pesada torre, vora la qual s'ha edificat l'actual Museu d'antiquitats de Tebes. La torre es quadrada; de murs groixuts y sense cap elegancia. En una fatxada s'hi ovira una antiga finestra. L'interior, en la part baixa, la única accessible, está dividit en dugues peces, a la segona de les quals dona entrada una ample arcada. Ha servit llarch

(1) «Nos Martinus, etc.: ad servicia laude digna nobis animose prestita, diu est, per Guillem de Turrillis, quondam, militem, qui in servicio nostro apud *castrum destives* ducatus Athenarum finivit laudabiliter dies suos, etc.» Arx. Cor. Arag. Doc. 26 Octubre 1400. — D. del O. C.

temps de presó, y ningú reconeixeria en ella una ruina de l'esplèndit palau dels Sant-Omer. (Fig. 1.)

Per la llarga enumeració que acabem de fer, ja compendran els nostres llegidors que no volem intentar un estudi detallat de tots els castells mig-evals de la Grecia continental durant l'època catalana. Això donaria lloch a escriure una voluminosa monografía, un vertader llibre. Sols ens proposem tractar en el present treball, no desde 'l punt de vista de sa construcció, sino del de sa significació històrica, dels castells més importants que per aquesta raó visitarem, si be menys detingudament de lo que haguessim volgut, durant el nostre darrer viatje a Grecia. Els estudiarem per l'orde mateix que en el nostre viatje els recorreguerem. D'ells ne traguerem nombroses y belles vistes, degudes casi totes [1] a l'expert Mr. Gustav Röhrer, fotograf del Institut germànich d'Atenes, que 'ns acompanyà en l'excursió històrica per l'interior de la Grecia ferma, treballant baix la nostra direcció.

Al donar an aquests castells el nom de catalans, no tractem de calificar d'una manera dogmàtica la seva procedencia. Eminents arqueòlechs extrangers y grechs, els batejen ab aquest nom, tal volta pera designarlos més comprensivament, o distingirlos dels franchs de la Morea o dels positivament venecians, que 's troben en els llochs y illes que per espay de llarch temps dominà la República de l'Adriàtich, y no hem d'esser nosaltres precisament els que 'ls hem de descalificar. Al contrari; fundades raons històriques y els curiosos datos, no pochs del tot inèdits, que anem a exposar; donen a una simple conjetura o tradició un caràcter de major probabilitat, que la mera suposició destituida de tot fonament històrich, en que 's basa l'opinió sostinguda fins ara per alguns arqueòlechs de sa procedencia exclusivament franca.

I. — LIVADIA

Desde la més gran antiguitat fins a temps relativament moderns, se pot dir que Livadia no té historia, fora de la època catalana. Durant tot el primer periode clàssich no era més que un petit poble, sense cap importancia. La vila antiga, la *Mideia* homèrica, estava situada a dos kilometres al nort de la ciutat moderna. D'ella no 'n queda res. Tota la seva fama y sa prosperitat, li vingueren de la gorja infernal del Hercyna, y del oracle de Trofonius. En temps de Pausanias havia esdevingut la vila més floreixent de la Beocia, y en l'Edat Mitja la seva situació estratègica li tornà a donar alguna notorietat, emperò apenes tenim d'ella efemèrides històriques. En cambi en la època cata-

(1) Escepte dugues, degudes al nostre bon amich y company de viatje D. Ramón d'Alos, a qui regraciem desde aquí sos desinteressats serveis.

lana coneixem la seva vida política y social; les advocacions de les seves iglesies; els fets heròichs del seus defensors; els noms dels seus veguers y castellans y fins els de les principals families catalanes y gregues en ella establertes. Aquesta historia detallada y plena s'estén desde 1311 fins a 1393. Ja no sovintegen tant els datos en la època italiana, en que comença a figurar com un feu familiar d'Antoni Acciajuoli. De tot això n'hem de parlar més extensament en una monografía en curs de publicació [1] y avuy tan sols ens limitarem a donar algunes noticies, relacionades principalment ab l'historia del castell.

Livadia després de Tebes y Atenes, vingué a esser el tercer nucli més dens de la població catalana establerta en els Ducats. Fou la seva capital militar, axís com Tebes ne fou la civil y Atenes tingué la preeminencia d'honor del títol ducal. Aquest prestigi li venia del seu fort y gran castell, situat en el centre mateix dels dominis catalans, en l'enforcat dels congostos del Parnàs y de la gran vía del Nort, que unia 'l Ducat d'Atenes ab el de Neopatria. Livadia ademés, estava situada en mig d'una fèrtil y dilatada planura, y llavors com avuy li donava abundancia d'aigua el torrent caudalós del Hercyna, que devalla del Helicó, alimentat per fonts permanents, que tal vegada corresponen a les famoses de Mnemosyne y del Letheu (de la Memoria y del Oblit), que descriu Pausanias.

L'importancia estratègica del seu castell en temps dels franchs, no degué esser molt gran, quan el princep Otho de la Roche al principi de la conquesta, en 1214, el cedí a la Santa Sèu [2], y quan caigué en 1311, després de la batalla del Cefis, tan fácilment en poder dels catalans. Es veritat que 'ls grechs favoriren la seva entrada, fatigats de la dominació borgonyona, lo que 'ls hi valgué que 'ls conquistadors els concedissin els privilegis de ciutadanía franca, y el esser regits per les *costums* de Barcelona. D'aquesta manera Livadia resultà la ciutat més catalana entre les gregues dels Ducats, mercès a la florida que tingué en ella 'l regisme municipal, y a la protecció y seguretat que li donaren les noves fortificacions que sens dubte en el castell alçaren els conquistadors. Livadia va atenyer a les hores l'importancia que conservà després, sobre tot en els temps de la dominació turca, y la que ara de dia en dia va conseguint, com centre de la industria del cotó conreuat sobre 'ls camps dessecats del Copais (Figura 2). Les interessants noticies, — que sense compendre encara tot el seu valor — va sorpendre en la cancillería de Palerm l'eminent historiador Hopf, que no va poder coneixer les més curioses del nostre Arxiu, el feren esclamar que l'existencia en temps dels catalans d'un orde de coses tan perfectament establert, com no 's troba baix cap altre do-

(1) La població dels Ducats catalans de Grecia. *(Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1908. Any VIII, n.º 32.)
(2) Gregorovius. *Geschichte der Stadt Athen*, I, 326.

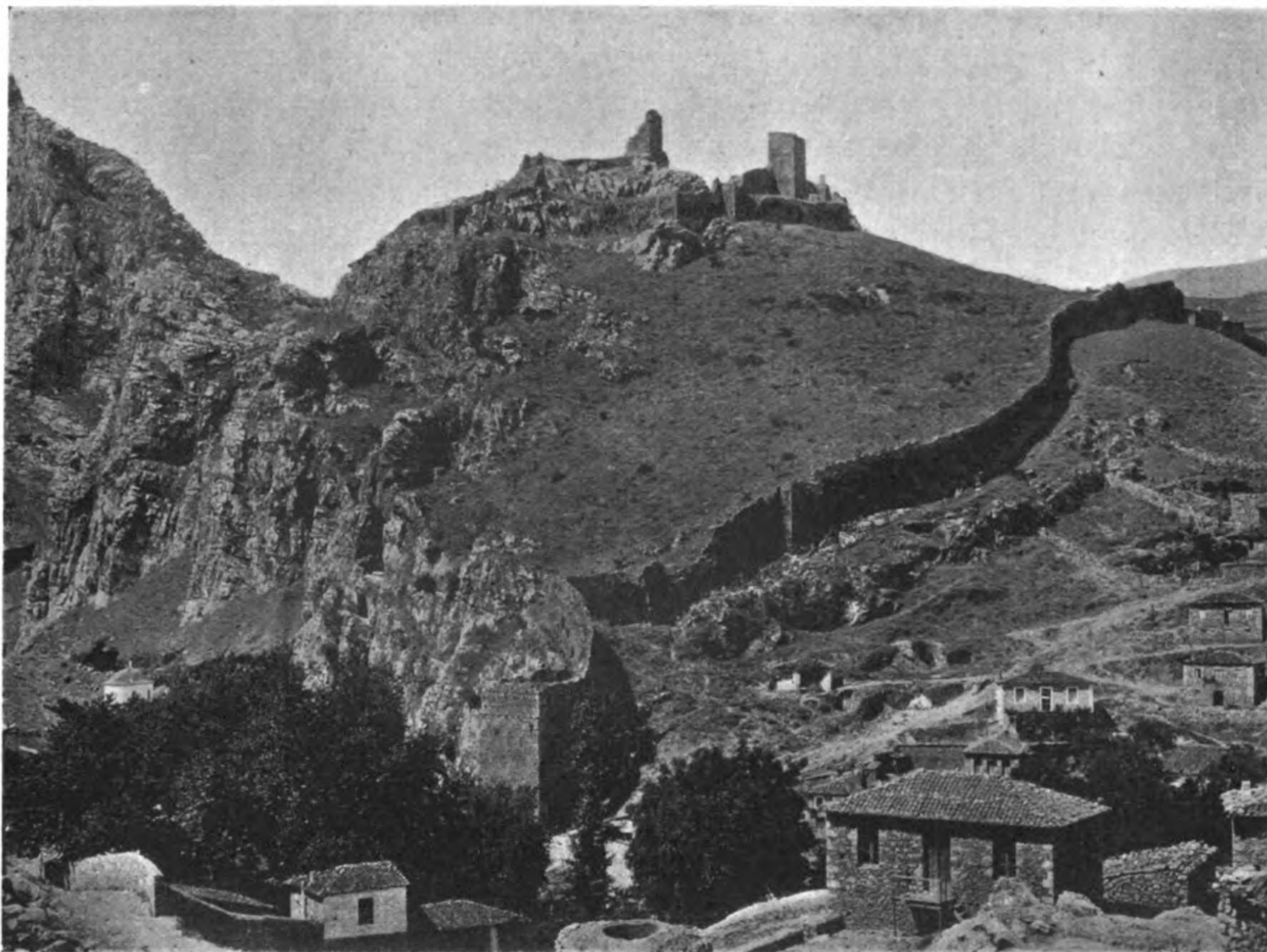

Fig. 3. — Vista del castell de Livadia y gorja de Trofonius.

minació estrangera de la Grecia, mostra que aquella suposada *República de lladres y malfactors*, sols prengué forma en el pensament del darrer duch francès d'Atenes, Gualter II de Brienne, que ab tanta tenacitat la combaté, y en el dels Papes que tant sovint l'excomunicaren [1].

L'historia heròica del castell de Livadia se desenrotlla en la época dels nostres antipassats. Com l'Acròpolis d'Atenes, ell resistí les escomeses dels cavallers franchs de Gualter II de Brienne en 1335, y si caigué en poder dels navarros fou perque la traició els hi obrí les portes. La defensa de Livadia en 1380, recorda la dels numantins. Abans d'acceptar el jou dels invassors, abandonaren les seves llars, cremaren els bens que no 's podien emportar y emigraren en massa al Negrepont [2]. El seu valent castellà y capità, Guillem d'Almenara, un dels més adictes a la causa de Pere III, fou mort a traició dintre del castell [3], y el barceloní Ferrer de Salona, que feia vint anys vivia

(1) C. Hopf. *Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit... Leipzig*, 1870. T. VI, 453. (Allgemeinen Encyklopädie der Wissenschaften und Künste von Ersch und Grüber.)

(2) Doc. de 8 de Maig de 1381. Arx. Cor. Aragó, reg. 1559, f. 3. — Vid. *Los Navarros en Grecia*, etc. Mem. de la R. Acad. de B. Letras de Barcelona, t. IV, 483.

(3) « ... castellanus et capitaneus *castri et terre de la Levadia*, qui proditorie fuit in nostro servitio *intus*

Fig. 4. — Torre y porta del darrer recinte del castell de Livadia.

en els Ducats, també 's distingí en la seva defensa, perdent tots els seus bens y escapant a penes de la mort [1]. El rey li concedí en recompensa dels seus serveis els nombrosos bens mobles y inmobles, esclaus y servos, casals y camps, vinyes y terres que als termes y veguería de la Livadia posseia 'l grech Rotari Gasco de Duraix, la traició del qual fou causa de la presa del castell pels navarros [2]. En cambi al costat dels catalans combaté 'l feel livadès Constantí de Mauro Nichola, com en 1311 havia combatut son pare Nicholachi de Mauro Nicola, ajudant als grechs en la entrega del castell als invassors [3]. El rey Pere III li agraí la seva lealtat, confirmantli 'l dret de ciutadanía franca que 'ls Reis de Sicilia havien otorgat a· la seva familia y concedintli l'escribanía de la seva ciutat nadiva [4]. Als feels livadesos els otorgà la lliure poses-

dictum castrum interfectus». Arx. Cor. Aragó, reg. 987, f. 180 v. — *Los Navarros en Grecia*, etc. Mem. de la R. Acad. de B. Letras de Barcelona, t. IV, 443.

(1) «... nuper quando *castrum de la Levadia* fuit per inimicos nostros expugnatum et proditorie captum ubi vos pro defensione ipsius nostro servitio eratis, omnia bona que habebatis amissistis vixque vobis facultas mortis interitum evadendi...» Arx. Cor. Aragó, reg. 1559, f. 4. — *Los Navarros...*, Doc. n.º XLV.

(2) Arx. Cor. Aragó, reg. 1559, f. 4 (8 Maig 1381). — D. del O. C.

(3) Arx. de Palerm. Doc. de 29 Juliol, 1366. — Reg. Canc. VIII, 27 v. — D. del O. C. — Lambros: Ἔγγραφα. 337.

(4) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 8 Maig 1381. — D. del O. C.

sió de tots els bens que tenien abans de l'ocupació dels navarros y els ratificà, com hem dit abans, els usos, constitucions y usatjes de Barcelona, ja concedits pels seus antecessors (1). Emperò després d'aquella inesperada y terrible catàstrofe, l'universitat catalana de Livadia desaparegué per sempre. Quan el 1 de juny de 1380 els seus prohomens otorgaren poders al llur procurador Bernat Ballester pera prestar homenatje en nom seu al nou duch, En Pere 'l Cerimoniós, ho tingueren de fer en la vila de Salona (2); y quan en 1381 comunicà 'l rey als livadesos el nomenament de Rocaberti com Vicari general, tingué que dirigirse no a la ciutat mateixa sino «als feels nostres tots aquells que son foragitats del *castell et terra nostra de la Levadia*, així franchs com grechs, qui son en Negrepont» (3).

Livadia desapareix de l'historia en 1381 y ja no torna a figurar en les seves planes fins a 1392. Durant aquests deu anys no sabem per testimoni cert lo que fou d'ella; això es, fins a quan durà la dominació navarra; quan fou conquistada pels Acciajuolis; axís com ignorem també si 'ls grechs comanats per Rotari Gasco pogueren després deslliurarse dels mateixos enemichs que havien afavorit. Es de suposar, que aniria a parar al poder de Nerio Acciajuoli al empendre aquest en 1385 la conquista del Ducat d'Atenes.

En l'any 1390 la corona de Sicilia passà a D. Martí d'Aragó, fill del duch de Montblanch, anomenat també D. Martí, que després havia d'esser rey d'Aragó. El jove D. Martí esdevingué rey de Sicilia pel seu casament ab Donya Maria, la hereua d'aquell regne, que ab tanta gelosia havia reservat el rey Pere III per la seva familia, y an ell se consideraren anexionats de nou els restes que en Neopatria, Salona y Egina se conservaven dels antichs Ducats catalans de Grecia. El jove rey baix la tutela del seu pare, més enèrgich y actiu que 'l seu germà Joan I, tractà de reconquistar de nou y rescatar del poder de Nerio Acciajuoli aquells dominis, aprofitantse de la desòrganisació y desordes portats per la seva caiguda en poder dels navarros. Al efecte, nomenà Vicari general dels Ducats el 1.er de Setembre de 1392 an Pere de Fenollet, de la noble casa catalana dels vescomtes d'Illa y de Canet (4). En la guerra de reconquista que llavors s'intentà, se presenta en escena un capità gascó, que havia format part de l'antiga Companyia navarra, y a qui els nostres documents califiquen d'*un dels majors capitans del Ducat d'Atenes*, anomenat Bertranet, el qual havia estat carceller de Nerio en el castell de Listrina (1390) (5). No es probable, per aquesta raó, que Bertranet Mota arranqués en 1392, per compte del mateix Nerio, la ciutat de Livadia de mans del turch Evrenos-Bey, que acabava de conquistarla. En Bertranet s'aprofità sens dubte de l'anarquia

(1) Arx. Cor. de Aragó, reg. 1559, f. 3. Doc. de 8 de Maig de 1381. *Los Navarros en Grecia*, n.º XLIV.
(2) Ibid., reg. 1366, f. 79 v. Doc. de 1 de Set. de 1380. *Los Navarros en Grecia*, n.º XXXIX.
(3) Ibid., reg. 987, f. 176. Doc. de 31 Abril (sic) 1381. *Los Navarros en Grecia*, n.º III.
(4) Arx. de Palerm. Reg. Canc. XXI, f. 178 v. — D. del O. C. — Opere scelte del Can. Rosario Gregorio. — Terza edizione. Volume unico. — Palermo, 1858, p. 451.
(5) Lambros. Ἔγγραφα, III, 372.

regnant en els antichs Ducats per péndrela pel seu compte, o pera ajudar als capdills catalans que tractaven de recobrar lo perdut, auxiliats pels nuclis de Salona y Egina. Un d'aquestos capdills fou en Guillem de Torrella, que havia anat a Grecia en 1384 ab Albertí de Vilanova. D' en Torrella sabem, com hem vist abans, que intentà apoderarse de Tebes y que morí en l'atach o defensa del seu castell (1). El nomenament de Fenollet parla de castells y viles no ocupades pels enemichs, y dels subdits fidels residents en els Ducats (2). Sigui com vulgui, lo cert es que a Bertranet Mota el trobem ab íntimes relacions ab en Guillem Ramon de Moncada (un dels individus de la familia del qual intentà casarse ab la jove Maria Frederich, Comtesa de Salona) y ab els Aliots d'Egina, quals antichs serveis agraia encara en 1409 el rey Martí, antich regent de Sicilia y ja llavors sobirá d'Aragó (3). La nova de la presa de Livadia per Bertranet Mota arribà a l'illa de Sardenya en la primavera de l'any 1393, per una nau de viscains que retornava del Ducat d'Atenes. El Governador d'aquella illa escrigué al rey Joan I haver sabut per el patró de la dita nau, que 'n Bertranet havia trobat en un lloch que prenguera recentment, el cap de Sant Jordi, tan desitjat pel pare d'aquell monarca català, y li deia que li seria fàcil haverlo si 's dirigia a Mossen Guillem Ramon de Moncada, gran amich d'aquell famós capità (4). Aixís ho feu el rey Joan, el qual a més escrigué al seu germá el Duch de Montblanch, pera impedir que 'l conquistador de Livadia vengués la reliquia al rey d'Anglaterra (5). Alguns anys després el rey Martí feia noves gestions per obtenirla, perque 's deia l'havien portada a Europa tres bisbes que acompanyaven l'Emperador Manuel II Paleòlech, de Constantinoble, ab l'intent d'obsequiarla al princep que 'ls hi fes algun bé; «emperò, afegia, som duptos per ço com havem hoit dir que *aquest gasco que era senyor de la Levadia*, la havia liurat al emperador o empenyorat a venecians» (6).

Livadia en 1394 caigué de nou en poder dels turchs comanats per Bayacet (7). No sabem si Bertranet y el seu amich Antoni Acciajuoli la rescataren tot seguit del terrible invasor, mes lo cert es que en el testament del primer duch florentí d'Atenes se llegeixen aquestes dugues curioses clàusules, una de les quals demostra que aquell havia sancionat les conquistes,

(1) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 26 Oct. 1400, ja extractat.
(2) Rubió y Lluch. *Catalunya a Grecia*. Biblioteca popular del Avenç, t. 49. — Barcelona, 1906, p. 62.
(3) Arx. Cor. Aragó. Doc. 25 Juny 1409. — D. del O. C.
(4) Ibid. Doc. de 13 Abril 1393. — D. del O. C.
(5) Ibid. Dos docs. de 13 Abril 1393. — D. del O. C.
(6) Ibid. Doc. 28 Juliol 1400. — D. del O. C.
(7) Chalcocondylas, p. 145. 213, citat per W. Miller, *The Latins in the Levant*. — Cf. Epirotica, 242. La presa de Livadia per Bayacet deuria tenir lloch entre 20 Febrer 1394 a 25 Setembre 1394. En la primera de les dugues dates Nerio comunicava al seu germà Donat la caiguda de Salona y que 's preparava a la guerra contra 'ls turchs; «et apresso (d'emportarse la senyora de Salona) a preso tutto il suo paese, e sperasi lui venira piu inanzi. Il perche crediamo piu tosto la guerra che la pace.» Això vol dir evidentment que Bayacet a principis de 1394, encara no havia invadit el Ducat. Vid. Gregorovius-Lambros, II, 652. — Chalcocondylas afirma que Bayacet prengué Livadia avans de la mort de Nerio, que tingué lloch el 25 Setembre 1394.

fetes o no pel seu compte, del famós gascó ab el qual tal volta el seu fill Antoni havia intervingut en la presa o recuperació de Livadia.

«Item lassamo a nostro figlio Antonio *lo castello della Livadia* con tutte sue pertinentie et ragioni et tutto quello ch' apartiene a noi *della Livadia in la* e che abbia lo ritratto et lo regimento della citta di Thebe.»

«Item volemo et ordinamo che Baltrineto di Salai (o Mota) debbia ricevere tutto quello che possedeva prima nell paese nostro» (1).

Antonio Acciajuoli fill bort de Nerio, fou senyor de Tebes y de Livadia desde 1394 a 1435, afegint desde 1405 an aquests títols el de duch d'Atenes.

Tal es la historia política de la vila y del castell de Livadia en el sigle XIV. Emperò per els catalans tenia ademés un especial prestigi, per guardarse en el darrer, com hem vist, el cap del venerat Sant Jordi, preciosa reliquia que cobejaren casi tots els Reis del casal d'Aragó, desde Pere III fins a Alfons V, «per ço com es cap, patró e intercessor de la dita casa», com deia en certa ocasió el rey Martí I al seu fill primogènit (2).

Abans de l'anexió dels Ducats a la confederació catalana-aragonesa, en 1354, el rey Pere III envià a Grecia el seu familiar Francisco Colomer, pera obtenir aquella sagrada reliquia, estotjada dins el castell de Livadia, y tanta importancia li donava, que prometia al Vicari general, Ramon Bernat de Sarbou, al mariscal Roger de Lluria, al Degà de Tebes, Miquel Oller, y a totes les universitats de la terra, que en el cas de conseguir el seu fervent desig, treballaria pera atenyer les dugues coses que més podien alegrar als catalans d'aquells llunyadans dominis del Reis de Sicilia: la suspensió del entredit religiós en que 'l Pontificat els tenia desde el seu establiment en Grecia, y una pau definitiva ab Venecia, la seva més tenaç y temuda enemiga (3). Si en mig dels rigors del porfiat siti del Alguer, pensava 'l rey en enviar una embaixada a Tebes per conseguir la testa del patró dels seus reialmes, no es d'estranyar que al anexionarse els Ducats a la seva corona, volgués tot d'una realisar el seu pensament. Per això, pochs dies abans de partir el Vescomte de Rocaberti per anar a pendre possessió dels Ducats, li encarregava que li portés de retorn del viatje que feia pel seu servey, de la millor manera que pogués, *lo cap de Sant Jordi existent en Livadia* (4). Al any següent accedint a la petició del Bisbe de Salona, establí en el seu castell l'orde de aquell sant, y ademés manava al Vescomte de Rocaberti, a qui llavors creia en Grecia, que li indiqués quins cavallers hi podria ordonar ni quina renda els hi podria assignar (5).

(1) Buchon. *Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronies.* — París, 1845. T. II, 437. Aquesta frasse que *possedeva primo nell paese nostro*, sembla ratificar la nostra conjectura de que Bertranet no lluità per compte de Nerio, sino per sí, o al servey dels catalans en la primera reconquista de Livadia en 1392 abans de la invasió de Bayacet.

(2) Arx. Cor. Aragó, Doc. 21 Desembre 1399. — D. del O. C.

(3) Ibid. Doc. del Alguer, 1 Desembre 1354. D. del O. C. «pro habendo caput... beati Georgii, quod est in castro Livadie.»

(4) Ibid. Saragoça, 24 Juliol 1381. Reg. 1270, f. 9 v. *Los Navarros en Grecia.* Op. cit., doc. XXIX.

(5) Ibid. Valencia, 9 Maig 1382. Reg. 1274, f. 54. *Los Navarros en Grecia.* Op. cit., doc. XXVIII.

Per tan especial circunstancia volia 'l Rey que lo mateix que en els seus regnes d'ençà del mar, fos el castell de Livadia residencia principal en els dominis grechs de l'orde de cavalleria del patró de Catalunya, de qual mantell blanch y creu roja investí als nobles D. Lluis Frederich y D. Joan Frederich d'Aragó, y Mossen Jofre Zarrovira, que ocupaven un lloch preeminent en la gerarquia feudal y s'havien distingit per sa singular adhesió a la seva causa [1]. No sabem per quina raó el Vescomte de Rocaberti, no complí l'encàrrech del seu sobirà. Acabem de veure quant s'interessà Joan I prop del valent capità Bertranet Mota, per recobrar aquella reliquia, y com els seus esforços se malaguanyaren tan inutilment com els del seu pare el Rey Pere III. Lo que se sap ab certesa es que 'l cap de S. Jordi va anar a parar a l'illa d'Egina, sens dubte en recompensa dels serveis prestats pel seu senyor Aliot de Caopena, casat ab una filla de Joan Frederich d'Aragó, an Bertranet, y al dit Aliot el demanà també més tard ab insistencia el rey Martí d'Aragó. Per últim desde Egina fou portada a Venecia, en la meitat de la quinzena centuria [2].

Fig. 5. — Roques Traquinianes y gorja del Esopos.

El castell de Livadia fou objecte d'especial cura per part dels Duchs sobirans y de la seva Universitat. Era una de les principals fortaleses dels Ducats, d'aquelles que may eren enalienades dels dominis de la corona, posada al mateix nivell que l'Acròpolis d'Atenes y que 'l castell de Neopatria. Ni tan sols consentien respecte d'elles els concells de les més importants viles municipals, que 'l rey es reservés el dret de disposarne a son albir «quod castra Livadie et Neopatrie tineantur et remaneant in custodia predictarum Universitatum ad opus et pro parte Regie Curie usque ad beneplacitum Regie Majestatis», per el temor de que fossin entregades a un individu determinat, per alt y noble que fos, y arrencades del seu carrech y vigilancia. [3]

Foren castellans o governadors de la fortalesa de Livadia, individus de les families més importants dels Ducats, aixís d'origen sicilià, com català, tals com Arnau Terrades, Joan Bonacolsis de Mantua, Guillem Frederich d'Aragó, Francisco Lunel y Guillem d'Almenara. L'entrega del castell se feia ab so-

(1) Arx. Cor. Aragó. Reg. 1559, f. 8 v. Saragoça, 18 Maig 1381. *Los Navarros en Grecia*, Op. cit., doc. LI.

(2) Hopf. *Chroniques*, p. 202. Estratti degli Annali Veneti di Stefano Magno. «Ex Aegina insula, fu tolto la testa del glorioso martire et cavalier S. Zorzi, quod quidem caput Venetiam ductum ibique magnifice sepultum est.»

(3) Arx. de Palerm. Reg. Canc. IX f. 107. Document publicat per Francesco Guardione: *Sul dominio dei ducati di Atene e Neopatria dei Re di Sicilia*. Palermo, 1895. Capitols de Tebes, de 2 de Janer de 1367. V ind.

lemnitat. De les formalitats de dit acte en veiem una proba en el nomenament de Francisco Lunel de Tebes, fet per el Rey, en vista de la demora de la universitat de dita vila de fer us del seu dret de designar la persona que havia de sustituir al noble Guillem d'Almenara. El castellà dimitent o remogut havia de rebre del castellà entrant l'acostumat jurament de fidelitat y ademés un inventari y acta de asignació, de la que se n'havien de fer tres copies, de les quals una devia remetres a la Cancilleria dels Ducats, y les dugues altres quedar en poder dels interessats (1).

De la custodia y fortificació del castell de Livadia, com de la dels demés de jurisdicció reial, cuidaven indistintament l'universitat o el Vicari general. Aquella proveia ab solicitut de tot lo necessari an el castell, y com deien ab arrogancia al rey, en cap persona *quantumque sit splendida seu quevis sit alta* podria confiar més que en elles en aquest punt (2). El Vicari general, per altra part, era 'l que devia rebre y entregar els castells y fortaleses del domini reial, en nom del Rey, y anomenar els castellans, atribució que algunes vegades també 's reservava a les universitats. Aixís veiem quan el nomenament de Vicari general en favor de Matheu de Moncada, que el Rey mana a Jaume Frederich d'Aragò, que provisoriament desempenyava aquell càrrech, que li faci entrega dels castells de Livadia, Neopatria y Siderocastro (3). El Vicari era per fi el que devia cobrar les rendes y tributs reservats al fisch, tant per aplicarlos a la custodia y reparació dels castells com a les altres necessitats del públich govern (4). En tenim ademés una proba en el fet de que 'l mateix Mateu de Moncada baix pretext de que necessitava diners pera 'l pagament dels castellans y servidors dels castells dels Ducats, va vendre al encant publicament els bens del difunt Joan Sacco de Tebes (5). Es probable ademés que al castell de Livadia li fossin assignats pera la seva conservació, pels capítols de la universitat, com esdevenia ab l'Acròpolis d'Atenes, certes donacions ilegals, com per exemple, les fetes a favor de la Iglesia «Item si alcun lexara alguns vilans ne possessions en lasgleia que dejen tornar en lo Castell de Cetines» deia un capítol, que hem esmentat més d'una vegada, dels que establí pel seu govern municipal la ciutat d'Atenes (6).

(1) Arch. di Palerm. R. C. VI, 62 v. Doc. de Mesina, 19 Janer 1374. D. del O. C. «factum de assignacione dicti castri tres quaternos consimiles formam presencium dicte assignacionis eiusdem arma et res predicta districte et particulariter continentes, quorum uno tibi sub sigillo dicti Francisci retento, et alio eidem Francisco sub tuo sigillo dimisso, tercium *cancellarie dictorum ducatuum* mittas et facias pro parte nostre curie assignari.»

(2) Ibid. R. C. IX, 107. Guardioné, op. cit.

(3) Ibid. Prot. Reg. I, 309 v. Doc. de Catania, 24 Febrer 1365, III ind. D. del O. C. — «Et quia dicto nobili recepcio *castrorum Livadie, Neopatrie et Siderocastri* nostri domini eorundem ducatuum a nobilibus et personis illa tenentibus ipsorumque custodia et conservacio nostre nomine majestatis inter alia signanter per nostram celsitudinem sunt comissa», etc.

(4) «Item quod castra et fortalicia nostro Demani dictorum Ducatuum pro parte nostra recipiatis... Item quod excedentias et obventiones ad fiscum nostrum pertinentes... pro custodiis castrorum ac pro alii supportandis oneribus vobis debeant deputari...» Arch. de Palerm. Prot. Reg. I, 108 v. Gregorio: *Opere scelte*, p. 357 y 358. Doc. de Siracusa, 16 Agost 1363. I ind. — D. del O. C.

(5) Ibid. Reg. Canc. VIII, 26 r. D. del O. C. Lambros: Ἔγγραφα. III, 348. — Creiem que aquest fet de la incautació dels bens de Joan Sacco de Tebes, degué tenir lloch durant el primer vicariat de Matheu de Moncada, any 1359 a 1362, en que els seus soldats van esser derrotats per Roger de Lluria.

(6) *Los Navarros en Grecia*. Mem. de la R. Acad. de B. Letras de Barcelona, t. IV, 467.

Al conferir el Rey de Sicilia en 1366 a son parent Guillem Frederich d'Aragò, senyor del Estir, els oficis de la castellania, vegueria y capitania del castell y terra de Livadia, els hi encomanava d'una manera especial, encarregantli que s'hi traslladés personalment y que 'l rebés en nom seu y el custodiés diligentment de nit y dia [1].

De l'importancia que el castell de Livadia va atenyer durant la nostra dominació, ne dona ademés testimoniatje, y no deixa d'esser un fet significatiu, el que se l'anomeni sempre en primer lloch en els documents de la cancilleria dels duchs de la nostra niçaga.

Sentim que la nostra incompetencia en l'ordre tècnich no 'ns permeti assenyalar la construcció de dit castell com d'origen català ab raons de caràcter arquitectònich. Mes es indubtable que 'l castell té un tirat mig-eval molt marcat y en tal cas, cap dels tres pobles llatins que dominaren en Livadia hi porta més titols històrichs que 'l català. El sabi historiador inglès Miller, tan competent en el coneixement d'aquella època, diu d'ell que es un noble monument del govern català [2]. Lo mateix assegura Mr. Fougeres, antich membre de l'Escola francesa d'Atenes [3]. A nosaltres ens ha paregut veurehi portes, murs y torres semblants a les dels castells o antigues viles murades de la nostra terra: per tant, mentres no tinguem probes documentals més fortes que les que hem citat, considerarem com la més probable la opinió del origen català sustentada per ilustrats estrangers y conservada ademés per una vaga tradició.

El castell de Livadia produeix una impressiò de bella y austera grandiositat, a la que hi contribueix la de les montanyes que li fan de majestuós respatller. Per una banda domina la pintoresca vila, ab ses blanques cases, penjades sobre 'l torrent del Hercyna, enfilantse per el vehí turò; d'una altre, sos murs cauen a plom sobre l'espadada gorja de la Hercyna, el Styx infernal dels beocis. Està sobre del mont de Hagios Ilias a 402 m. d'altura. La major part dels seus murs se son conservats, y fan un bell efecte les seves masses mogudes, les portes badades y les torres que s'enlairen demunt d'aquelles àrides roques, que servien de clos a l'antich bosch sagrat, colocat al voltant del antre. Darrera de l'últim recinte del castell y per demunt de la torre d'homenatje, s'alça la punxaguda montanya de Leibethrios, que s'exten al mig-dia de Livadia, y com el puig del castell, forma part del sistema orogràfich del Helicó. Mirant el pregón y espadat avench del darrera, es compren al moment que aquella gorja imponent, bruscament tallada, es deguda a una violenta sotra-

(1) «... predictum castrum a servientibus ibi degentibus pro parte curie nostre recipias, illudque cum numero servientium ibidem deputatorum die noctuque diligenter custodias et facias custodiri ...» Arch. de Palermo. Reg. Can. IX, 65. — Lambros: Ἔγγραφα, 379. — D. del O. C.

(2) Op. cit., p. 311. «The fine castle, wich still stands on the hill above Livadia, a noble monument of Catalan rule in Greece...»

(3) Op. cit., Paris, 1909, p. 298. «Au XIV siècle elle (Livadia) passa aux ducs d'Athènes, puis (1311) aux catalans qui y construissirent un chateau fort.»

Fig. 6. — Mur oriental del castell de Lamia.

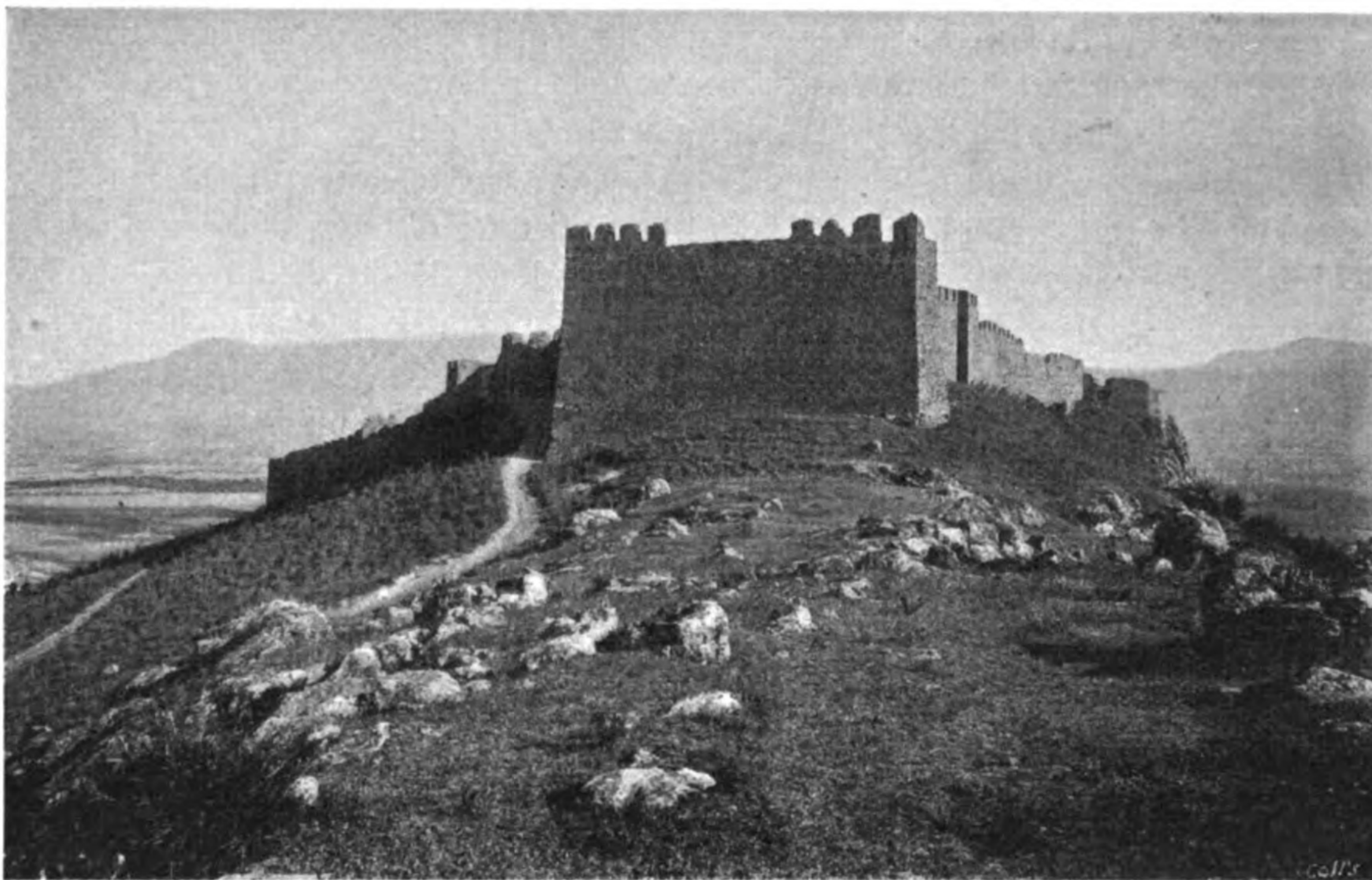

Fig. 7. — Banda septentrional del castell de Lamia.

gada volcànica de la montanya, que va arrancarne 'l troç menys ferm y menys rocós, que forma 'l puig de Sant Elias. Strabó y Pausanies ens donen oscures noticies, reveladores d'una antiga tradició, de catastròfichs moviments volcànichs en la Mideia dels Flegyons y Leibethryons.

Desde 'l peu del puig comencen les murades y fortificacions. Casi demunt del sagrat torrent y formant angle ab la gorja y el antre de Trofonius, y en la part més espantable del precipici, una poderosa torre quadrada s'alça a manera de clau mestre que defensa la roca y serveix d'apoy a la murada del primer recinte, que s'enfila fins al costat oposat (Fig. 3). Aquesta murada separa avuy el turó del castell, d'un altre un poch més baix sobre 'l que s'enfila, com ja hem indicat, la moderna vila de Livadia. El camí de pujada s'obre entre la primera murada y el pintoresch poblat que queda a la dreta, ab una ermita dedicada a Santa Agna. Desd'aquest punt, se té una bona vista dels recintes del castell, en la que 's destaquen la torre quadrada, la porta que dona accés al darrer clos, y l'enrunada torre d'homenatge. Abans d'aquest clos el més interessant de tots, hi ha un altre pany de murada, devant de la torre esmentada, que forma com una mena de baluart, al qual s'entra per una vella porta tancada per un gros forrellat. Els dos recintes superiors estan en el punt més espadat y prominent del puig; el primer en cambi segueix la vessant de la montanya que dona a la vila, en pendent bastant ràpida, cenyit per una murada molt separada de les altres dugues, sobre tot en la part inferior.

La porta del darrer clos està oberta; es rodona y té al costat una arrogant torre també quadrada. El temps ha rocegat els marlets que coronaven el mur en el que s'obre dita porta y els que adornaven el cim de la torre (Fig. 4). Una y altre estan bastant ben conservats, com en general tot el castell, a pesar del fort terratrèmol de 1894, del que patiren molt els murs, y a pesar del important paper que jugà en la guerra d'independencia de Grecia, oferint més d'una vegada refugi a la població grega contra 'ls atachs dels Turchs, com l'oferi també a la població franca y catalana en els setges que sofrí en l'Edat mitjana. Al costat de la torre de l'homenatje, bastant enrunada, sobre tot desde 'l cantó de ponent, hi ha una iglesia nova dedicada a Santa Sofía, advocació molt comuna en Grecia. Sota d'aquesta nova, sen hi troba un altre, al pareixer de l'època bisantina. Sols conté avuy un pobre altaret modern y casulà a Santa Bàrbara, per l'estil de la Panagia Spiliotitza, en la cova de la banda sur de l'Acròpolis d'Atenes. Es probable que aquesta iglesia la convertirien els catalans en un temple catòlich, y que en ella 's guardaria la famosa reliquia del cap de Sant Jordi. L'esmentada iglesia pel costat de ponent, està vora mateix de l'espadat cingle del famós antre de Trofonius. La torre de l'homenatje se troba situada també en lloch inaccessible. Desde 'l peu d'ella s'ovira una hermosa vista de la ciutat, una de les més encisadores de la Grecia continental; els ulls ademés es deliten contemplant les sagrades montanyes del Parnàs, del Citheró y de l'Helicó, y l'estesa planura del Copais, en la que 's donà la més cruenta de les batalles de la Companyia catalana.

La fama de Livadia, com hem indicat abans, li vé desde la més gran antigüetat per l'oracle de Trofonius y la gorja de l'Hercyna, y aquestos dos prestigis de temps tan reculats, son avuy un perill pel castell català, contra 'l qual hem d'alçar la nostra modesta veu. Els moderns arqueòlechs grechs s'encaparren de bona fe en esbrinar els llochs que ocuparen els santuaris del *Bon Geni* y de la *Bona Fortuna*, en fixar les deus de les fonts de *Mnemosyne* y del *Lethé*, en indrets que tan grans modificacions han sofert desde Pausanies, y en cercar el redòs del *bosch sagrat*. En quant a l'oracle de Trofonius, que feia la competencia a la Pythia de Delfos, els uns el cerquen en l'interior del castell català, a un quart d'hora de les fonts; els altres sobre 'l mateix cim del mont de Sant Elias. Aquestos arqueòlechs no hi ha que dir que consideren el nostre monument de l'Edat mitjana, que res important els recorda, com un estorb per les seves recerques y excavacions, y si comptessin ab suficients cabals, l'obra de destrucció s'haguera començada, com succeí ab l'interessant torre franca de l'Acròpolis atenesa. Alguns grechs ilustrats en la nostra visita a Tebes y Livadia, ens assenyalaren aquest perill y després l'hem vist confirmat en una monografia del livadés Dr. Gatsa, que hem llegit ab detenció, però sense convencens (1).

(1) Εἰδήσεις ἐκ τοῦ Τροφωνίου... ὑπὸ Ευσταθίου Δ. Γάτσα. Ἐν Λεβαδείᾳ (1909).

No trobem gaire científica aquesta pruija de certs moderns arqueòlechs grechs, d'esborrar y destruir una plana certa de l'historia de la seva terra, pera cercarne un altre de dubtosa. Hi ha en això quelcom de *chauvinisme*, més que d'amor patri seriós, com si l'historia de Grecia se reduís unicament a dos periodes; al de les glories de Maraton y Salamina, y al de les hassanyes dels Canaris, Miaoulis y Tombasis, y com si 'ls grechs actuals no fossin més propers y més parents pel seu caràcter, religió y costums dels de l'època bisantina, que d'aquells dels reculats temps de l'Iliada y l'Odisea (1).

II. — Siderocastron (Herakleia)

Del castell de Siderocastron se pot dir també que sols té historia durant la dominació catalana. En les darreries del sigle XIII el veiem citat per primera vegada, com constituint el dot d'una princesa bisantina, Elena Angelina Commeno, que en 1275 uní la seva sort a Guillem de la Roche, que més tard havia d'esser Duch d'Atenes (2). Siderocastron, Zeitun y Gardiki venien a esser una ampliació del Ducat franch a l'altre banda del Œta, y com una anticipació històrica del futur ducat català de Neopatria. Quan morí en 1318 Joan II Angel es disolgué 'l poderós estat que havia fundat en la Thessalia, y el fort castell de Siderocastron passà llavors a les mans del Vicari general de la Companyia catalana, Alfons Frederich d'Aragó, que en la terra clàssica de Grecia continuà la heròica dinastía dels Entenza y Rocafort. Desde llavors Siderocastron fou inclòs en el Ducat català de Neopatria, constituit per les noves conquistes dels catalans en la Phtiotis y Thessalia.

La seva situació ha sigut molt discutida pels historiadors de la Grecia mig-eval. El que al meu entendre l'ha fixada ab més exactitut es Neroutzos (3). Buchon confongué el Siderocastron ab el castell de Sideroporta en el mont Knemidos enfront de la Eubea. Gregorovius (y la mateixa errada opinió vaig sostenir abans en un dels meus primers estudis sobre la Grecia catalana) (4), creia que era el castri de Delphos o Arakhova en el Parnàs (5). Y no obstant, la vertadera situació de Siderocastron l'assenyala exactament l'anònim cronista francès del Llibre de la Conquesta, al referir el camí que va seguir el Mariscal

(1) Aprofitem aquesta ocasió per manifestar nostre més coral agraiment al digne batlle actual de Livadia Sr. Jordi Korosos per l'interés ab que va facilitar l'estudi del castell en el nostre darrer viatge y per les senyalades atencions que 'ns dispensà. El Sr. Korosos segueix ab verdadera curiositat les nostres recerques relatives a la seva vila nadiva, de la qual coneix perfectament l'historia antiga y mig-eval.

(2) Gregorovius. Geschichte der Stadt Athen. I. 429.

(3) Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι. p. 147.

(4) *Los Navarros en Grecia*, etc. Mem. de la R. Acad. de Barcelona. IV. p. 270 y 283.

(5) Op. cit., II, 168.

d'Acaya, Nicolau III Saint Omer, en 1304, desde Salona fins a Neopatria per orde del Duch d'Atenes, Guido III de la Roche, que havia declarat la guerra a la Despina del Epirus y Arta, Agna Paleologina Cantacuzeno. «Y partint de Salona, diu, arribà (Saint Omer) a Gravia, perque 'l seu cosí 'l Duch d'Atenes l'esperava feia una setmana al riu Ellada (Sperchius), sota Siderocastron. Al dia següent partí 'l Mariscal (desde Gravia) y passant per Siderocastron baixà a una gran planura y va arribar al riu Ellada junt al poble de Loutron», [1] o sigui a les aigues calentes de Neopatria, els actuals banys termals de Hypate, tan concorreguts a l'estiu, a una hora de distancia de l'actual vila del mateix nom.

Ara bé, afegeix Neroutzos, Siderocastron estava situat en el camí que condueix de Gravia a la planura del Sperchius, demunt d'ell y del estret congost que recorre el seu afluent Aesopos, en impetuosa torrentera. De tot això se dedueix que s'anomenava Siderocastron l'antiga forta ciutat d'Heraclea o Trachini, que dominava 'l magestuós estret que porta desde la plana del Cefis a la del Sperchius. Aquesta gorja del Esopos, avuy s'anomena Karvunaria. El torrent ocupa 'l fons entre les dugues imponents parets tallades a pich, o sigui, les antigues Roques Traquinianes. El llogaret de Mustapha-Bey ocupa aproximadament avuy la situació d'Heraclea Traquiniana, fundada en 427, abans de J. C., del recinte de la qual se veuen encara alguns restes, aixís com de la vella Acròpolis helènica, que dominava la població, ocupant l'espadat cim N. E. Es de suposar que demunt d'aquesta Acròpolis s'alçaria com en totes les demés gregues, el fort castell de Siderocastron, guarnit de grans torres franques, de les que no sé si encara sen conserven les ruines.

La descripció dels documents catalans confirma lo que diuen els geògrafs y historiadors moderns sobre 'l lloch del emplaçament de l'antiga Acròpolis d'Heraclea, que descobreix el viatger desde 'l rebord de les citades roques Traquinianes, quan dirigeix la mirada sobre la gorja profonda del Esopos (Fig. 5). Al demanar el Comte Lluis Frederich de Salona a Pere III que li plagués confirmarli perpetualment an ell y als seus, el castell de Siderocastron, se funda en que *es edificat en mig dels castells del dit magnifich, en via pública e en certs passos.* En efecte, Siderocastron està a un xich més de la meitat del camí que uneix Amphissa y Lamia, es a dir, els dos castells de Salona y de Zeitun, que pertenesqueren al darrer comte català de Salona. La *via pública* es la mateixa carretera que va avuy desde aquella població fins a la capital de la Phtiotis, passant per Gravia, Bralos y el Khani d'Alamanna; y els *certs passos* semblen denotar la gorja profonda de les roques Traquinianes.

L'actual camí de ferro de Livadia a Lamia no passa molt lluny de l'antiga Heraclea o del fort Siderocastron, y el viatjer veu al tren atravessar l'Esopos

(1) Buchon. *Recherches historiques de la Principauté française de Morée et ses hautes baronies.* — Paris, 1845. T. I, p. 414.

Fig. 8. — Vista general de Neopatria.

per atrevits viaductes y per l'estret congost que separa 'l magestuós Æta del Callidromi, per un túnel de 2,110 m. continuat per un viaducte de 350 y altres 15 túnels (1), constituint una serie de paisatges alpins admirables y que may més s'obliden (2).

Se designava entre 'ls catalans aquella fortalesa per lo escarpat de la seva posició, ab el nom de la *mola y castell de Siderocastro* (3), y se la considerava ademés com la clau del Ducat d'Atenes, perque efectivament se trobava situada en la frontera entre aquest y el Ducat de Neopatria. Per aquest motiu estava poblada ella y els llochs vehins per gent de la Companyia catalana (4), a fi d'assegurar més l'estabilitat y possessió dels conquistadors en les terres dominades. Proba palesa de que a Siderocastron existia un nucli important de població catalana, es la de que figura entre les cinch principals universitats

(1) Fougères. Op. cit., p. 284.
(2) Vid. la fotografia den R. d'Alos. Fig. 5.
(3) Arx. Cor. Aragó, reg. 1281, f. 13.
(4) «quod castrum Siderocastri existens in frontera *populatum est cum villis propriis hominum dictarum Universitatum*, et quia *clavis Athenarum ducatus* noscitur et habetur...» Doc. de 18 Maig 1367. Publicat per Guardione, op. cit. — D. del O. C.

dels Ducats, al costat de Tebes, Livadia, Atenes y Neopatria. Allí on més nombrosa era la població catalana, allí s'establí tot seguit un municipi, que reflectia en sa organisació interna les costums, la vida política y social y les lleis de la terra d'on duia 'l seu origen. Siderocastron fou un d'aquests municipis nostrats, transplantats al bell cor de la Grecia clàssica, y apenes foren arribats a la presencia del rey Pere III els primers síndichs o procuradors dels Ducats, anunciantli 'l fet de la seva anexió a la Corona aragonesa, s'apressà aquell a comunicar a les cinch universitats esmentades de Atenes, Tebes, Livadia, Neopatria y Siderocastron el nomenament del Vescomte de Rocaberti, com Vicari general y llochtinent seu en aquells estats [1].

El castell de Siderocastron pertenesqué successivament a les dugues poderoses families dels Frederich d'Aragó y dels Novelles. Marino Sanudo diu ben clarament en sa epístola III abans citada, datada a Venecia en 1325, que Alfons Frederich havia conquistat Siderocastron y altres sis castells de la Blaquia, y que altres tres grechs s'havien repartit ab ell els dominis de Joan II de Neopatria: «est etiam quidam Græcus tertius qui vocatur Messilino (Esteve Melisseno) qui tenet castrum del *Castri* et de *Liconia* et videtur quod iste contraxit parentelam cum Catellanis, eo quod tradidit sororem suam in uxorem Marescalco Catellanorum (el Mariscal Ot de Novelles), et videtur fecerit ei fidelitatem» [2]. El castell del Castri, que perteneixia a Melisseno, senyor de Demetrias, no es com se veu, el Siderocastron, conquistat per Alfons Frederich, ja que en un mateix document y a poca distancia se 'l cita ab noms y posseidors diferents. Liconia (Lechonia) existeix encara junt a les ruines de Demetrias en la provincia de Volo; y també 's conserva Kastri, perteneixent avuy al Demos de Kasthanea, y que com hem vist estava no lluny de l'estany de Boibeis, junt als precipicis de les ramificacions occidentals de l'anomenat Maurobounion [3].

Per lo tant, el *Kastri*, que per el matrimoni de la germana d'Esteve Melisseno ab Ot de Novelles va anar a parar an aquesta familia, no fou el Siderocastron conquistat per Alfons Frederich, sino precisament aquest castell demunt de l'estany de Boibeis (λίμνη βοιβείδος), y que com hem indicat abans fou per aquesta raó anomenat pels catalans el castell de l'*Estanyol* o sigui de l'estany, que encara 's conservava en poder de la familia dels Novelles en temps de Pere III, quan se verificà l'anexió a la corona aragonesa dels Ducats catalans.

En cambi el castell de Siderocastron fou un dels set castells, adquirits per dret de conquista, y confirmats pel Rey de Sicilia a Alfons Frederich, que no

(1) La copia del document enviat es dirigida al municipi de Tebes y porta la data de 13 de Setembre de 1379. — «Item fuit facta similis littera sindicis, probis hominibus et universitati de Siderocastro.» Després estan citades les demés universitats de Livadia, Neopatria y Atenes pel mateix ordre en que les indiquem. — *Los Navarros en Grecia*. Mem. de la R. Acad. de Barcelona, IV, 446.

(2) *Secreta fidelium crucis*. Pars. IV, § 13, p. 68.

(3) Neroutzos, op. cit., p. 151,

pogué obtenir la concessió del de Neopatria [1]. No sabem com després anà a parar a Armengol de Novelles, fill d'Ot del mateix cognom.

Sigui com vulgui, a mitja centuria 'l posseia ja el dit Armengol. Durant el Vicariat de Jaume Frederich d'Aragó (1356-1359), sembla que tractà de ferse independent dels Ducats, en els seus dominis de la Phtiotis y Sur de la Thessalia. S'encengué una guerra violenta y Jaume Frederich l'arrancà per la força de les armes de mans del Armengol y el retornà al domini dels Ducats [2]. Siderocastron passà de nou a la jurisdicció ducal, mes poch després caigué en poder dels albanesos, que pels anys de 1360 a 1361 feren una seria incursió en l'interior dels dominis catalans. Degué aquesta tenir lloch poch després de la batalla del Acheloos, que en 1358 els feu senyors de l'antich Despotat del Epiro, fins al punt de que 's pot afirmar que pels vols de 1362, tot el N. O. de la Grecia era albanès, excepte Lepant y Vonitza [3]. Governava llavors els Ducats Mateu de Moncada, o millor son llochtinent Pere de Pou, que fou mort violentament per una revolució a Tebes, en la primera meitat de l'any 1362. Hopf assegura [4] que 'l jove Lluis Frederich logrà arrebatar de nou Siderocastron als albanesos. En 1365 el veiem altra vegada en poder de Jaume Frederich d'Aragó, a qui 'l rey manava que l'entregués junt ab els castells de Livadia y Neopatria al vicari Mateu de Moncada, que desde 1363 havia sigut investit, si bé nominalment, d'aquell càrrech [5]. En l'any 1367 cessà en el seu càrrech de castellà de Siderocastron per la seva menor edat Lluis Frederich d'Aragó, y pera sustituirlo fou nomenat per tota sa vida castellà y capità de la famosa *mola*, el sicilià Nicolau de Sosa [6]. A pesar d'aquest nomenament quedà aquesta dins la jurisdicció feudal de Lluis Frederich, lo qual proba que al morir son pare en 1366, passà al seu poder per via hereditaria. Així se desprèn d'una contestació del rey Frederich de Sicilia als capítols acordats per les universitats dels Ducats, en Tebes, el 2 de janer de 1367, y presentats més tard a la seva aprobació, en un dels quals manifestaven aquelles els temors de que 'ls castells de

(1) «el demunt dit senyor rey, pare meu, merce sua si ha provehit a mi en les parts de Romania de VI castells dels quals benignament ma feyta donación». Arx. Cor. Aragó. Cartes reials Alfons III, n.º 3280 provisional. — D. del O. C. — Rubió y Lluch, *Documents per l'historia de la cultura catalana mig-eval*, Barcelona, 1908. Vol. I, pàg. 96.

(2) «Castrum de Siderocastro quod nobilis Jacobus Frederici pater vester *via armorum* a manibus Ermengaudi de Novelles, quondam, eripuit et dominio subegit Ducatum predictorum». Doc. de 17 Sept. 1380. — «Item humilment... fa saber lo dit magnifich (D. Lluis d'Aragó) com son senyor Don Jaume Frederich pare seu, quondam, de bona memoria, hagués conquistat lo castell de Siderocastro per *fina força d'armes* de poder de Nermengau de Novelles, quondam, lo qual era rebellat e encontre la senyoria Real e ducal.» — Doc. de 1.er Sept. 1380. — D. del O. C.

(3) W. Miller. Op. cit., p. 247.

(4) *Griechenland im Mittelalter*. VII, 19. No 's pot acceptar l'opinió de Hopf y altres historiadors que suposen que l'invasió dels albanesos a que 'ns referim tingué lloch en l'any 1366, ja que aquest any del govern de Roger de Lluria (1362-1370) ho fou de pau completa, y ademés perque Pere de Pou, que prengué algunes mides pera rebutjar dita invasió, morí en la primera meitat de 1362. No es ara ocasió d'insistir sobre aquestos fets històrichs. Me proposo parlarne més endevant ab detenció, ab l'ajuda de nous y curiosos documents que han esclarit l'oscur periode del vicariat de Roger de Lluria.

(5) Arch. di Palerm. Prot. Reg. I, f. 309 v. y 310. D. del O. C. — Lambros. Ἔγγραφα. III, 302.

(6) Id. Reg. Canc. IX, 110 v. y R. IV, 136. Doc. de Messina, 17 Juny 1367. — D. del O. C. — Lambros. Ἔγγραφα. III, 309.

Livadia, Neopatria y adhuc el de Siderocastron, per la seva posició especial, fossin separats de la seva jurisdicció comunal. El rey els hi manifesta que en quant al castell de Siderocastron, no creia que fos un acte convenient treurel del poder de Lluis Frederich, perque 'l seu pare l'havia recobrat de mans de l'ocupant, y ara 'l mateix Lluis el retenia ab fidelitat y a disposició de la corona (1). En dit castell posseia abans d'aquesta època bens mobles y inmobles, vilans y vilanes, micer Francesch de Castell, que comprà més tard Roger de Lluria y que més endevant manà 'l Rey Pere III d'Aragó, al dit Comte de Salona, que 'ls concedís al seu vassall Bernat Ballester en pagament de la missatgeria que li havia comanada (2).

Quan l'anexió dels Ducats d'Atenes y Neopatria a la Corona d'Aragó fou un fet, Pere III en atenció als grans serveis que li havia prestat el noble Lluis Frederich d'Aragó, especialment pels seus esforços en conseguir que 'ls Ducats vinguessin a la seva obediencia, li concedí de tota sa vida 'l dit castell de Siderocastron, la qual confirmació havia demanada instanment el seu antich posseidor, tant perque estava situat en el camí que unia 'ls seus dos feus de Salona (la *Sola*) y Zeitun (el *Citó*), com perque 'l seu pare l'havia guanyat per *fina força darmes* del poder d'Armengol de Novelles (3). Després de la seva mort que tingué lloch a mitjans de l'any 1382, el rey Pere III concedí també de tota sa vida y d'aquella manera que l'havia donat al noble D. Lluis Frederich, a sa única filla na Maria, la *mola e castell* de Siderocastron, ab la condició emperò de que portés a acabament el matrimoni fermat entre ella y el noble en Bernaduch de Rocaberti, fill de Mossen Dalmau, Vescomte de Rocaberti, Vicari general dels Ducats d'Atenes y Neopatria. El rey se dirigí llavors als feels seus els prohomens y universitats de Siderocastron, comunicantlos aquesta decissió seva, ab les condicions abans esmentades, contingudes en la seva lletra a Elena Cantacuzeno, viuda del Comte de Salona, manantlos que en el cas que la dita noble na Maria complís el dit matrimoni, y no en altra manera, la tinguessin per senyora y la obeissin a ella o al seu tudor, com havien obeit al seu pare mentres vivia (4).

No es ara l'ocasió d'exposar els motius perque no pogué realisarse aquest matrimoni, que tal vegada haguera salvat per la Corona d'Aragó el Comtat de Salona, o detingut quan menys la seva caiguda. El castell de Siderocastron no pogué incorporarse als feus del dit Comtat y continuà formant part dels dominis ducals que en aquesta època 's mantenien encara per la Corona d'Aragó,

(1) «de castro Siderocastri non videtur conveniens ut illud tollatur a manibus sive posse egregii Aloysii Friderici, cum illud pater eius a manibus occupantis recuperaverat et ipsum idem Aloysius sub fide nostra remictit semper et teneat et disponat ad omne nostrum mandamentum...» Doc. Messina, 18 Maig 1367. — D. del O. C.

(2) Saragoça, 8 Maig 1381. — D. del O. C.

(3) «quod de tota vita vestra possitis habere et tenere castrum de Siderocastro, quod nobilis Jacobus Frederici pater vester via armorum a manibus Ermengaudi de Novelles, quondam, eripuit...» Doc. de Lleyda, 1 y 17 Set. 1380. — D. del O. C.

(4) Arx. Cor. Aragó; Doc. de Tortosa, 18 y 20 Novembre de 1382. — D. del O. C.

IMPERI DE CONSTANTINOBLE
La Blaquia
DISPOTAT DE L'ARTA
DUCAT D'ATHENES
COMTAT DE XIFELLONIA
PRINCIPAT DE LA MOREA
Protanto
(Butrinto)
Curfó
Sajada
Joannina
La Tricala
(Tricala)
Larsa
(Larissa)
Estanyol
(Kastri)
CURFÓ
(KERKYRA)
Fanari
(Fhanari)
Suboto
Parga
PACISO
(PAXOS)
Fersella
(Pharsalos)
Larmiro
(Halmyros)
Arta
Donchio
(Domokos)
La Prevessa
(Proveza)
G. de l'Arta
(Arta)
La Vondiça
(Vonitza)
R. de la Allada
(Sperchelos)
(Lamia)
El Citó
Gardiki
(Gardiki)
LA PATRIA
(Hypate)
Siderocastro
(Heracleia)
La Bondonia
STA MAURA
(LEUKAS)
Gravia
R. Cefis
C. Ducato
Angelocastro
(Angelokastron)
(Loidorikion)
Ledorix
La Sola
(Amphyssa)
La Dablia
La Cabrena
(Queronea)
COMPAR
(ITHAKI)
Natillico
(Anatolikon)
Neopaton
(Naupaktos)
La Veteranica
(Vitrinitza)
Estir
(Styris)
C. Thera
(Athera)
St Andrea
(Antirhion)
Galaxidi
XIFELLONIA
(KEPHALLINIA)
Patraix
(Patrus)
Vostitza
(Egion)
Calandritza
Santameri
(Santomer)
La Grifa
(Kalavryta)
Clarença
(Killene)
Clermont
(Klomutzi)
Andravida
(Andravis)
Gastuni
Diuri
Cemilia
(Hexamili)
JAZANTO
(ZAKYNTHOS)
Pelosa
(Peluso)
Nata
(Marathonisi)
Bellver
R. Carbuns
(Alfeo)
Isova
Matagrifo
(Akova)
Dimitsana
Argens
(Argos)
Kiveri
Golf de Carbuns
(de Arkadia)
Caritena
Astro
Is STAMFARIA
(STROPHADES)
Leondari
(Leontarion)
Arcadia
(Kyparissia)
Drussa
(Andrussa)
Nissi
(Messenia)
Calamata
Mistra
Geraki
Port dels Jonchs
(Navarino)
Modó
(Methoni)
Coró
(Koroni)
Beaufort
(Leuktron)
Passava
SAPIENCIA
CRAVA
(CABRERA)
VENETICO
(BENETIKON)
C. Matapá
(Tenaron)
SIGNES CONVENCIONALS
Bisbat
Arcabisbat
Municipis o universitats catalanes
Batalles
KILOMETRES
10 5 0 10 20 30 40 50
Nota. — La nomenclatura geogràfica catalana ha sigut presa principalment de la Crónica de Muntaner, de documents del Arxiu de la Corona de Aragó, y del famós Atlas català den Cresques, de 1375; la restant nomenclatura de la època, dels portulans del XIVe sigle publicats per A. E. Nordenskiöld: Periplus. An essay on the early history of charts and sailing directions, translating from the swedish original by F. A. Bather, Stockholm 1897, y K. Krestschmer: Die italienischen Portolane des Mittelalters, Berlin 1909.

LA GRECIA EN 1330
Imperi grech. — (Nord de la Blaquia y Joannina, illes Scati, Dromo, Spoll, Schir, Culuris y regió Sur de la Morea.)
Dominis de Joan II Orsini.— (Dispotat de Larta, Curfó, Paciso, etc. Santa Maura, Jazanto, Compar.)
Dominis catalans.—(Ducats d'Athenes y Neopatria y regió Sur de la Blaquia, Eguena y Terça part meridional de Negrepont.)
Domini feudatari dels catalans. — (Marquesat de Bodonitza.)
Dominis angevins.—(Principat de la Morea, Xifellonia y Neopaton.)
Dominis dels Brienne, duchs d'Athenes abans de la conquesta catalana.— (Argens y Nápols.)
Dominis venecians. — (Feteleu, Negrepont, Coró y Modó.)
Dinastes italians de les illes:
a) Sanudo.—(Ducat del Arxipèlech.)
b) Ghisi. — (Meitat de Serfane, Terça part septentrional de Negrepont, Tiu y Micola.)
c) Barozzi.—(Senturi.)
d) Premarini. —(Meitat de Cidia.)
e) Schiavi y Grimani. —(Co-senyors de Morgo, feudataris de Sanudo.)
f) Michieli.—(Quarta part de Cidia y Serfane.)
g) Carceri de Verona. — (Terç central de Negrepont.)
h) Giustiniani de Gènova. — (Quarta part de Cidia y de Serfane.)
ILLES DE ROMANÍA
ILLA DE NEGREPONT
DUCAT DEL ARXIPELECH
DE LA PATRIA
Golf de Saronikos
C. St Jordi
Mitra
SCATI (SKIATOS)
(CHELIDROMI) DROMO
SPOLL (SKOPELOS)
SCHIR (SKYRO)
Loreo (Oreos)
La Clisura
Negrepont (Chalcis)
Estives (Thive)
Sucamono (Sykaminos)
Ripadostria (Livadostro)
C. Filagra
Larmena
(Karystos) Kastri
Lefsina (Eleusis)
La Maguera (Megara)
CETINES (Athine)
CULURIS (SALAMIS)
Port Leo (Pireus)
Pt Rafti (Prasas)
ANDRIA (ANDROS)
TIU (TINOS)
EGUENA (EGINA)
Columpnes (C. Sunion)
CIDIA (KEOS)
LA SUDA (SYRA)
MICOLA (MICONOS)
SDILI (DILOS)
C. Killi (Skylleon)
FERMANES (KYTHNOS)
LA SIDRA (HYDRA)
SETEPACE (SPETZA)
SERFANE (SERIPHOS)
PARI (PAROS)
NIXIA (NAXOS)
ANTIPARI (ANTIPAROS)
SIFANO (SIPHNOS)
QUIMANO (KIMOLOS)
MIL (MILOS)
NIO (IOS)
MORGO (AMORGOS)
SENTURI (THIRA)
NANFO (ANAPHI)
Malvasia (Monembasia)
C. de les Guatlles (Malea)

y desde l'any 1382 res més sabem de la seva historia. Ni una sola vegada el trobem citat durant la dominació italiana y no coneixem la data de la seva pèrdua, ni les últimes vicissituts de la seva existencia.

Fig. 9. — Torre franca del castell de Neopatria.

III. — Zeitun (Lamia)

El castell de l'actual Lamia, capital del nomos de la Phtiotis, ocupa una hermosa posició sobre un contrafort de l'Othrys, en el mateix lloch de l'antiga Acròpolis helènica y del *Kastro* de la Edat mitjana. Domina la moderna y industriosa vila del mateix nom, una de les més importants de la Grecia renovellada, el nom de la qual ens porta a la memoria 'l record de les guerres lamiaques, de l'invasió romana de Flaminius, de Filipo de Macedonia, de la lliga etolia, y tants altres fets interessants de la època clàssica. En la bisantina perdé a la vegada sa importancia y el seu nom, y sols baix les dominacions llatines apareix altra volta en l'historia ab el de Zeitun, segons sembla, d'origen eslau, transformat uns cops en el de Gipton o Gytona, de caient franch, o en el catalanesch de *Citó*, ab el que se 'l designa sempre en els registres de la nostra Cancilleria.

Es un dels castells més importants del periode mig-eval. No obstant durant la nostra dominació no adquirí 'l relleu dels de Siderocastron, Livadia o Salona. No son més plenes les seves efemèrides durant el govern dels cavallers borgonyons, [1] que fundaren en ell una baronia, compresa de primer en els límits dels reialmes de Thessalia o de Salònica, y més tard en els del Ducat d'Atenes, que en el temps de Ramon Muntaner s'estenia més enllà del Othrys, fins al port d'Armyros, saquejat per l'infant Ferran de Mallorca, al separarse dels Catalans de Galipol. De les mans dels Franchs passà a les d'aquets, y fou una de les poques regions de la Grecia continental que retornà als dominis de l'agonitzant imperi bisantí, abans de caure definitivament en poder dels Turchs. L'heròica guerra d'independencia helènica tornà a donar a Zeitun un

(1) En una epístola d'Inocenci III s'anomena ja 'l «castrum de Situn super Ravennica».

nou prestigi històrich, y sota els seus murs se repetiren altre cop els sagnants combats de les guerres lamiaques y franques (1).

Durant el temps dels catalans Zeitun o Citó no figura com Universitat al costat de les altres cinch ja indicades, sino com un feu baronial que casi bé no 's desmembrà may dels dominis dels poderosos Frederichs d'Aragó, Comtes de Salona. El seu antich bisbat fou separat de l'Arquebisbat d'Atenes, després de la conquista de la Phtiotis pels Catalans y va esser posat sota la jurisdicció de la Sèu arquebisbal llatina de Neopatria (2). Zeitun en efecte, pertenesquè al Ducat de Neopatria desde sa erecció, després de les conquistes d'Alfons Frederich d'Aragó, quant aquest capdill constituí dit ducat, aprofitantse de la ruina del principat bisantí de Joan II Angel. D'aquest principat formaven part, entre altres, les viles de Zeitun y Gardiki en el golf lamiach, les quals en premi de certs serveis, forent cedides per Joan I Angel als senyors de la Roche, Duchs d'Atenes. Més endevant en feu donació d'elles Guido II de la Roche a Bonifaci de Verona y d'aquest passaren al poder d'Alfons Frederich. Muntaner ens conta que l'amistat de Bonifaci ab els Catalans venia de temps y posà 'l segell an aquesta aliança, el matrimoni de sa filla Marula, — la bellesa de la qual tant alaba 'l candorós cronista, — ab Alfons Frederich d'Aragó (3). Bonifaci disminuí en favor d'aquest l'herencia del seu fill Tomàs, y Marula portà en dot al Vicari general de la Companyia els castells de Larmena y Karystos en Negrepont, la illa d'Egina y els drets sobre Citó y Gardiki en la terra ferma.

La pau ab Venecia permeté a Alfons Frederich aventurarse en noves empreses, y tal vegada pera ocupar els feus tesalis del seu sogre, intentà l'extensió del nou estat català més enllà del Œta, fins a les planures de la Phtiotis y de la Thessalia. D'aquesta manera vingué al seu poder la ciutat de Zeitun en 1319, que 's conservà catalana fins a l'any 1393, en que 'l Bisbe grech Sabbas, famós per la seva depravada conducta (4), cridà als Turchs comanats per Bayacet (5), als quals a son torn expulsà en 1403, després de la mort d'aquest, Theodor I Paleòlech, dèspota del Peloponès, tornant Lamia a esser bisantina.

Segons Hopf (6), a la mort d'Alfons Frederich en 1338, heretà 'ls feus de Karystos y del Citó el seu fill Bonifaci Frederich d'Aragó, personatje turbulent

(1) Φθιωτὶς ἡ πρὸς Νότον τῆς Ὄθρυος... ὑπὸ Ἰωάννου Γ. Βορτσέλας... Ἀθήναις. 1907, p. 360 a 452.

(2) Neroutzos; op. cit., p. 192. Com de costum, no indica la font d'on treu aquesta noticia.

«Item l'arcabisbat de la patria, e aquest ha un sufragani ço es lo bisbe del Citon qui es dintre del ducam de la Patria.» Arx. Cor. Aragó, reg. 1559, f. 1. — Aquest es l'únich dato que tenim del Bisbat catalá del Citó. Un dels prelats llatins de dita diocesis en temps dels Catalans, fou Lucas de Mannellis o Manelli (1344-1353), O. P., autor d'un comentari llati sobre Séneca, que fou traduit al català en el mateix sigle XIV ab el títol d'*Exposició de tots els llibres de Séneca, feyta per frare Luchas bisbe auximense, del orde dels Preycadors al senyor papa Clement VI*. La obra fou escrita en llatí en el pontificat de Clement VI (1342-1352), per lo tant en la època en que Manelli era bisbe de Zeitun, abans de serho de Ozimo, en l'Italia meridional. — Fra Lucas Manelli mori en 1364. (V. Morel Fatio; *Grundriss der Romanische Philologie; Katalanische Litteratur;* III, 103.— Eubel; *Hierarchia Catholica medii aevi*. Munster, 1898; I, 195).

(3) Crónica de Muntaner. Barcelona. 1886. Cap. 243.

(4) Βορτσέλας; op. cit. p. 357. — Gregorovius; *Geschichte der Stadt Athen*. II, 95.

(5) Hopf; *Griechenland im Miltelalter*, VI, 61.

(6) Hopf; *Chroniques greco-romanes*, p. 474.

d'aquella època, educat en Sicilia a la Cort del seu oncle, el rey Pere II [1], que 's barreja allí en les lluites encarnisades entre la facció catalana y la *llatina* o siciliana. Al retirarse als seus estats de Grecia, continuà la seva agitada vida política, prenent partit a favor dels rebelles contra alguns dels Vicaris, y en particular contra 'l darrer de la terra, el seu nebot, el Comte Lluis Frederich d'Aragó. L'afirmació de Hopf, seguida per Miller [2] y altres eminents historiadors de la Grecia mig-eval, no la trobem confirmada fins ara en cap document del nostre *Diplomatari de l'Orient Català*.

Dels que hem recullit es desprèn clarament que Zeitun passà al poder de Jaume Frederich d'Aragó, sens dubte, després d'haver pertenescut al seu germà gran, Pere Frederich. En el testament d'Alfons Frederich s'instituia hereu universal en els seus bens feudals (y Zeitun sempre ho fou), al primogènit Pere y s'ordenava que en el cas que aquest premorís sense hereus llegítims, el sustituís en l'herencia el segon nascut, Jaume Frederich. Com la condició d'aquesta sustitució se realisà en 1355, Joan Frederich d'Aragó, germà dels dos abans esmentats, suplicà al Rey Frederich III de Sicilia que concedís al segon, Jaume Frederich, les terres de Salona y Lidoriki, ab llurs castells y pertinencies [3], que li corresponien en virtut de la mort del predit primogènit, que tingué lloch en aquell mateix any. Consta en efecte per un document molt posterior, que 'ls castells de Salona y Zeitun foren conferits al dit Jaume Frederich d'Aragó [4]. A la mort d'aquest en 1365, y no en 1367, com suposa Hopf [5], degueren passar inmediatament aquells castells al seu unich fill Lluis Frederich.

El fonament de l'adjudicació que 's fa del castell de Zeitun a Bonifaci Frederich d'Aragó, estriba, si no 'ns equivoquem, en certa concessió an ell feta per Frederich III de Sicilia, de la torre de Giffina segons Hopf, o de Gittina, com vol Neroutzos [6], que s'ha volgut identificar erradament ab el castell del Citó, anomenat també pels franchs Gipton o Gyptona. En cas d'esser certa aquesta identificació ¿com s'explica que a Bonifaci d'Aragó, suposat senyor del Citó desde 1338, se li concedís altre vegada en 1366? En el document esmentat, erradament aplicat a Zeitun, Bonifaci demana al Rey que li entregui «turrim que dicitur Giffinam positam in *eodem Ducatu* (Athenarum) que fuit dicti Petri» (de Pou), en compensació de la quantitat de 5.000 perpres que 'l dit Pere de Pou, quan fou llochtinent de Vicari (1361-1362) arrebatà violentment a Jaume Frederich d'Aragó, al que havia desposseit també dels castells de Salona y Li-

(1) Hopf; *Dissertazione documentata sulla Storia di Karystos*. Venezia, 1856, p. 42.
(2) *The Latins in the Levant*, p. 267.
(3) G. Cosentino; *Codice diplomatico di Federico III*. Palermo, 1885; f. 27. Messina, 7 Desembre de 1355. — D. del O. C.
(4) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 17 Set. 1380. D. del O. C.: «quod nobilis Jacobus Frederici de Aragonia, cuius erant loca *dal cito* et de *la sola*...»
(5) Hopf; *Chroniques*, p. 474.
(6) Op. cit., p. 189, nota.

doriki. Per obtenir aquesta compensació alegava Bonifaci que 'l seu germà li havia cedit en vida tots els bens y drets que tenia *in ducatu Athenarum* [1]. Aquesta torre, donchs, degué estar situada en el Ducat d'Atenes (ignorem quina sigui la seva correspondencia actual), no en el de Neopatria. Pera afirmarho ens fundem en primer lloch, en que tots els documents de l'època designen l'important castell del Citó ab el nom de *castro*, que es el que realment li correspon, may ab el de torre, y ademés sempre ab el nom *dalcito*, del *Citó*, *castri Citonis*, *lu citon*, etc., may ab el de torre Gittina o Giffina, que indica una construcció militar menys important y més modesta. En segon lloch, y aquest es l'argument de més força, ens fundem en el següent fet. El 5 d'Octubre de 1366, cabalment *dos mesos* després de la concessió de la torre Gittina [2], el rey Frederich de Sicilia, com Duch d'Atenes, en feu una altre a Nicolau d'Ardoyno, de Tebes, tan favorescut pels serveis que prestà en aquest temps a la corona, de tots els bens y drets que 'l difunt Armengol de Novelles tenia en Neopatria y en el mateix territori del Citó: «quodque idem Nicholachius ab eodem primo septembris usque ad nostre beneplacitum maiestatis tenebat atque possidebat... in territorio *lu citon*» [3]. Molt estrany seria que en dos documents tan acostats de data y sortits de la mateixa cancelleria, donessin a un mateix lloch dos noms tan diferents. Mes, encara hi ha un altre circunstancia que prova que 'l castell y son terme no s'havien separat may del govern de Lluis Frederich d'Aragó, que l'adquirí sens dubte, per institució hereditaria. El rey Frederich de Sicilia ho creia aixís, quan en la mateixa data, es considerava obligat a notificar als tudors de Lluis Frederich, llavors menor d'edat, l'orde que hem citat donada al Vicari general Roger de Lluria, respecte a Nicolau Ardoyno, encarregantlos que fessin efectiva la donació abans esmentada, y no li posessin cap obstacle, a pesar de radicar en la jurisdicció feudal del dit Lluis Frederich: «ad suplicationem prefati Nicolahi asserentis predicta bona in literis contenta, fore posita atque sita *infra tenimenta atque pheudorum dicti nobilis Frederici in* CASTRO CITONI» [4]. Bonifaci Frederich heretà donchs dels seus parents Karystos, la illa d'Egina y altres bens importants en la terra ferma del Atica [5], no en la de Neopatria, sobre la qual tingueren principalment jurisdicció els Novelles y les dugues branques majors dels Frederichs d'Aragó.

També es un error, portat per la confusió entre Gittina y Zeitun, el suposar que 'l castell de l'antiga Lamia hagués pertenescut may al tirà Pere de Pou. De les seves persecucions y violencies ne patiren principalment Roger de Lluria y Jaume Frederich, al que desposseí dels seus castells de Salona, Lidoriki y

(1) Arx. Palerm. Messina, 3 Agost 1366. — Reg. Canc. IV, 127. Lambros: Ἔγγραφα, 343. — D. del O. C.
(2) Vid. el anterior document de 3 Agost 1366 en el que 's concedeix a Bonifaci d'Aragó dita torre de Gittina.
(3) Arx. Palerm. Messina, 5 Oct. 1366. — Reg. Canc. X, 11. — Lambros: Ἔγγραφα, 242. — D. del O. C.
(4) Arxiu Palerm. Messina, 5 Oct. 1366. Reg. Canc. X, 11 v. — Lambros: Ἔγγραφα, 243. — D. del O. C.
(5) Hopf; *Dissertazione documentata...*; p. 42.

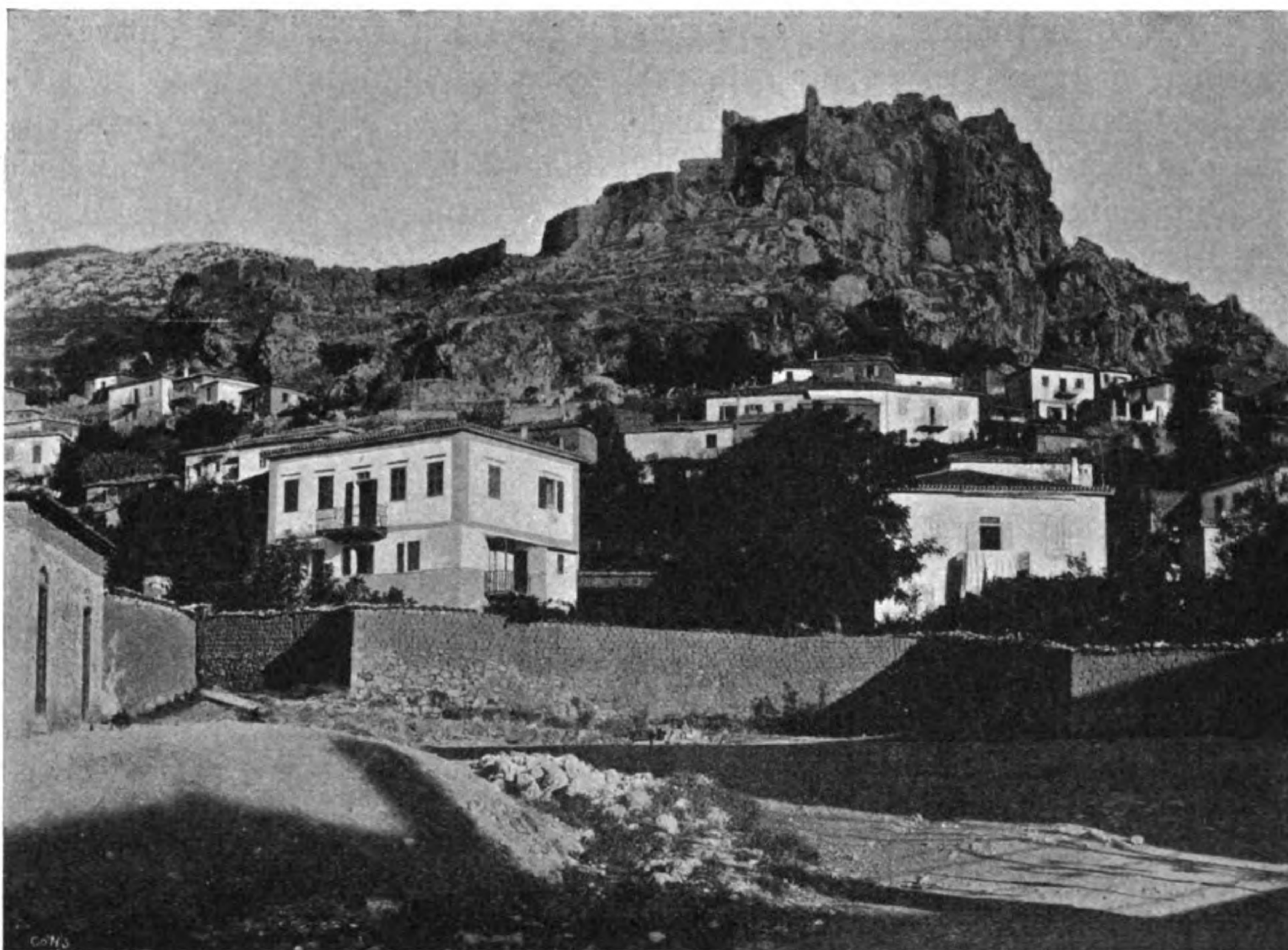

Fig. 10. — Castell de Salona

Vitrinitza (1), però sembla que la seva jurisdicció no s'estengué al ducat de Neopatria.

A la mort de Lluis Frederich, poch temps després de la partida del Vescomte de Rocaberti de Grecia, la baronia y castell del Citó passaren a mans de la Comtessa viuda de Salona, Elena Cantacuzeno, per esser menor d'edat encara la Comtessa pubilla, na Maria Frederich d'Aragó. Un document de 1384 en que Pere III comunica a la primera que tot seguit hagi finides les Corts de Fraga, enviarà altre cop als Ducats al Vescomte de Rocaberti, està endreçat a dita Comtessa en la següent interessant forma: *Dirigitur nobili Eleni Assanina Despina, Comitisse de la Sola e del Citó* (2). La mateixa dedicatoria trobem en altra lletra de 1387, en que 'l rey Joan se queixa a la noble dama de les projectades esposalles entre sa filla y el noble Guillem Ramon de Moncada (3). Passada aquesta època, el nom del castell o baronia del Citó, no torna a sortir en els registres de la cancilleria catalana.

(1) Arx. Palerm. Reg. Canc. IV, 127. — Messina, 3 Agost 1366. — Lambros: Ἔγγραφα, p. 343. — D. del O. C.
(2) Arx. Cor. Aragó: Doc. de 30 Maig 1384. — D. del O. C.
(3) Ibidem. Doc. de 7 Novembre 1387. — D. del O. C.

No 's pot afirmar, ni tampoch negar ab certesa, que dit interessant castell contingui materials de la època catalana, però aquesta opinió que sostenen Buchon (1) y Miller (2), no està desproveida de fonament. Els datos històrichs que aduim proben que Zeitun no fou en temps dels nostres antipassats un lloch insignificant. En la regiò de la Phtiotis, la situació de la fortalesa al peu del Othrys, y en front del golf lamiach, era tan estratègica com la de Neopatria en els contraforts del Œta. Els dos castells eren les claus mestres que tancaven y defensaven els dos estrems oposats del Ducat de Neopatria, per la part de mar y per la de terra.

Es, donchs, més que probable que 'ls Catalans el fortifiquessin, per la seva escaienta posició en la frontera de la Thessalia, y ab més motiu que 'ls franchs, perque la posseiren més de setanta anys, en tant que 'ls segons sols la tingueren trenta cinch. La construcció, que es la més ben conservada de tots els castells que hem visitat, porta la petjada dels diversos pobles que l'han ocupada. El mur interessantissim de l'angle meridional de la banda de llevant, el més majestuós y enlairat de tots, y que recorda els dels castells dels creuats de Palestina, té un pany considerable de carreus dels primers temps helènichs (Figura 6). La part superior y els baluarts interiors son franchs o catalans, y dintre del recinte, el fort que talla cap al sud la murada exterior y altres adicions, les considera Buchon de la època turca (3). Desde dalt de la torre de la banda septentrional, la vista s'exten sobre la planura del Sperchius y el vast y pintoresch horitzó que tanquen d'una part el golf Maliach, la illa de l'Eubea y de l'altra 'ls cims del Parnàs, del Helico y del Œta. (Fig. 7.)

IV. — Neopatria (Hypate)

Després d'Atenes cap ciutat de la Grecia continental té pera 'l català un prestigi més gran que la de Neopatria. Vingué a esser com la segona capital dels nostres dominis helènichs, y va donar an els sobirans de la nostra niçaga, y adhuc després an els reis espanyols la meitat del pompós títol ducal grech, que no fa pas gaire temps encara ostentaven en el llenguatje de gala cancilleresch. May fou oblidat aquest títol y fins la poesía s'encarregà de recordarlo. En els versos del poeta Diego del Castillo a la mort d'Alfons el Magnànim trobem aquesta prosaica alusió:

> El tu Rosellón, la tu grande Atenas
> *la tu Neopatria*, y tierras tan buenas
> porque non te prestan salud nin clemencia?

(1) Buchon. *La Grèce continentale et la Morée*. Paris, 1844; p. 326.
(2) *The Latins in the Levant*, p. 327.
(3) *La Grèce continentale et la Morée*, p. 326.

L'actual ciutat d'Hypate, que té unes 1,500 ànimes, algunes menys que quan la dominació turca, per haver emigrat d'ella després de l'independencia tota la població musulmana, està situada exactament en el mateix lloch de l'antiga, — el nom de la qual ha pres de nou — en una riallera estribació del Œta, fentli com de respatller cap a la banda de l'Orient un enlairat montícul cònich, que sembla arrencat de la montanya per el cop d'una gegantina destralada. Desde ell y son inexpugnable castell, governaren de primer els *veguers* catalans y més tard els *pachàs* turchs, una població mixta de Valachs y Grechs, successors d'aquells famosos Mirmidons, que foren conduits per Aquiles al setge de Troya.

Aristòtil ja 'ns parla d'ella y després la veiem figurar en la guerra dels Etolis y del seu aliat Antíoch, rey de Siria, contra 'ls Romans. Fou una de les capitals de la lliga etolia y llavors, segons sembla, se construiren les antigues muralles de la ciutat, de les quals encara en sa banda oriental se veuen restes de colossals carreus. Quan Justinià fortificà les ciutats de la Tesalia y els castells de Siderocastron, y de les Termòpiles, per lliurarles de les escomeses dels pobles eslaus, l'antiga Hypate es una de les especialment mencionades pels escriptors bisantins (1). Es més que probable que les seves defenses s'aumentarien quan el sebastocrator Joan I Angel va fundar en 1271 entre l'Olympo y el Parnàs, un principat compost de la Tesalia meridional o Megalo-Blaquia y de les terres dels Locris Ozolis y de la Phtiotis, fentne capital del nou estat bisantí, que va durar prop de quaranta set anys, l'antiga Hypate, ja ab el nou nom de Neopatria. No es possible tampoch que deixessin de fortificarla 'ls catalans, que hi establiren durant setanta anys la capital del seu segon domini grech, y en tenim una proba d'això en el llarch siti que sostingué el seu valent capità Andreu Çavall, en 1390, contra les hosts del grech Micer Arner. El document de l'època, en el que no 's fa menció del castell sino sols de les defenses de la ciutat, proba que la de Neopatria estava llavors murada (2).

Més d'un sigle abans, en 1275, quan Neopatria fou sitiada per l'emperador bisantí Joan Angel Paleòlech, pogué resistir llarch temps a un exèrcit de 30.000 homes, fins que acudí en son auxili, cridat pel seu sebastocrator Joan I Angel, el duch Joan de la Roche, que la deslliurà ab l'esforç de sols 500 cavallers. Llavors es fama que el duch francès, recordant segons uns, una frase de Diògenes Laerci, segons altres un passatje d'Herodot ab motiu de la defensa de les Termòpiles, o una dita popular, exclamà en llengua grega al veure 'l nombrós exèrcit sitiador: Πολὺς λαὸς, ὀλίγοι ἄνθρωποι, això es: *molta gent y pochs homes* (3).

(1) Βορτσέλας. Φθιωτίς. p. 238.
(2) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 3 de Janer de 1390. — D. del O. C. — En la lletra del rey Joan I al capità català, s'hi llegeix aquest curiós passatge: «Entes havem que vos sots aqui en la ciutat nostra de la Patria asseiat per micer Arner... perque us pregam e manam que vos vos esforcets a tenir bones guaytes e *demfortir la ciutat* com mils puxats...»
(3) Marino Sanuto. Istoria del Regno di Romania. (V. Hopf: *Chroniques greco-romanes;* p. 121.)

La situació de la novella Hypate es deliciosa, y avuy com en el sigle II de la era cristiana, Apuley celebraria el seu encís. Prop d'una hora hi ha que pujar per arribar fins a l'ample plaça del poble, voltada, com moltes de Grecia, de cafès o modestos hostals. Casi totes les cases estàn rodejades de jardins (Fig. 8), la verdor dels quals contrasta ab els ermots que rodejen el puig. No es ocasió aquesta de parlar de les antigüetats d'Hypate. Sols per lo que interessa a la nostra historia, recordarem que la tradició assegura que en el lloch en que s'alça avuy la humil Iglesia de Santa Sofía, se construí un temple catòlich que serví de Catedral metropolitana als dominadors franchs y catalans. Anterior a ella fou un altre temple bisantí, edificat sobre un de pagà o helènich, del qual se veuen encara capitells empotrats entre les lloses de la petita iglesia moderna, y fragments de columnes. L'actual iglesia de Sant Nicolaos, la més important, que conserva pintures murals en la portada, fou en cambi la metropolitana bisantina.

El principal objecte de la meva rápida excursió a Neopatria, fou la visita als migrats restes del seu antich castell, que tanta importancia tingué en la època catalana. Es el més feréstech de tots els que he tingut ocasió de veure en la Grecia continental. Pochs n'hi ha que la naturalesa rodeji de més fortes defenses. Com diu ab molta raó Buchon (1), sembla un castell aeri, una creació de fades. La pujada es fatigosa; sols per un costat es accessible la roca cònica que li fa de base. Fins a mitja costa, serpenteja un camí ombrejat d'arbres, a manera de curriol, pel que salta un xaragall que naix d'una delitosa font y s'escola cingle avall, proveint d'aigua la vila. Després se deixa el camí y llavors hi ha que pujar dret y de pit l'escarpada roca. Una mica abans d'atenyer el cim, y com en una mena de contrafort avençat, se troben les ruines d'una torre rodona (Fig. 9), de construcció franca o catalana, ja que 'ls franchs apenes s'establiren a Neopatria. Després s'exten una mena de planich, y en ell no s'hi veuen més que 'ls restes o carreus inferiors d'una de les parts de l'antiga fortalesa; més amunt un troç de mur helènich, y fragments dels fonaments d'un antich temple, tal vegada 'l dedicat a Apolus Hypateu (2). Es difícil distingir entre els informes restes d'un castell que s'ha anat estimbant desde 'l niu d'àligues en que l'alçaren, pels tres cingles que 'l rodejen a tall vertical, lo que es una obra mig-eval franca o bisantina; la naturalesa el fortificà ab mès poder que 'ls homes; mes la tradició atribueix son origen a Nicèfor, fill de Miquel Comneno, y cunyat del príncep de Morea, Guillem de Ville-Hardouin (3).

L'historia de Neopatria en l'Edat Mitja té dos periodes culminants: el del govern dels sebastocrators bisantins de la branca borda dels Angels, y el dels

(1) *La Grèce continentale et la Morée;* p. 330.
(2) Βορτσέλας. Op. cit., p. 187.
(3) Buchon. *La Grèce continentale...* p. 331. Λοιπὸν τοῦτος ὁ Νικηφόρος ἔκτισε τὴν Νέαν Πάτραν, καὶ κάστρον ἔκαμε διὰ φύλαξιν (Dorotheo: fragment de la seva crónica publicada per Buchon en el seu prefaci de la *Chronique de Morée*, p. XXXV). Ruinas enim illas, quas Hypate cernimus, Nicephori Angeli arcem indicant. (C. Hopf. *De historiae ducatus Antheniensis fontibus;* Bona, 1852, p. 96).

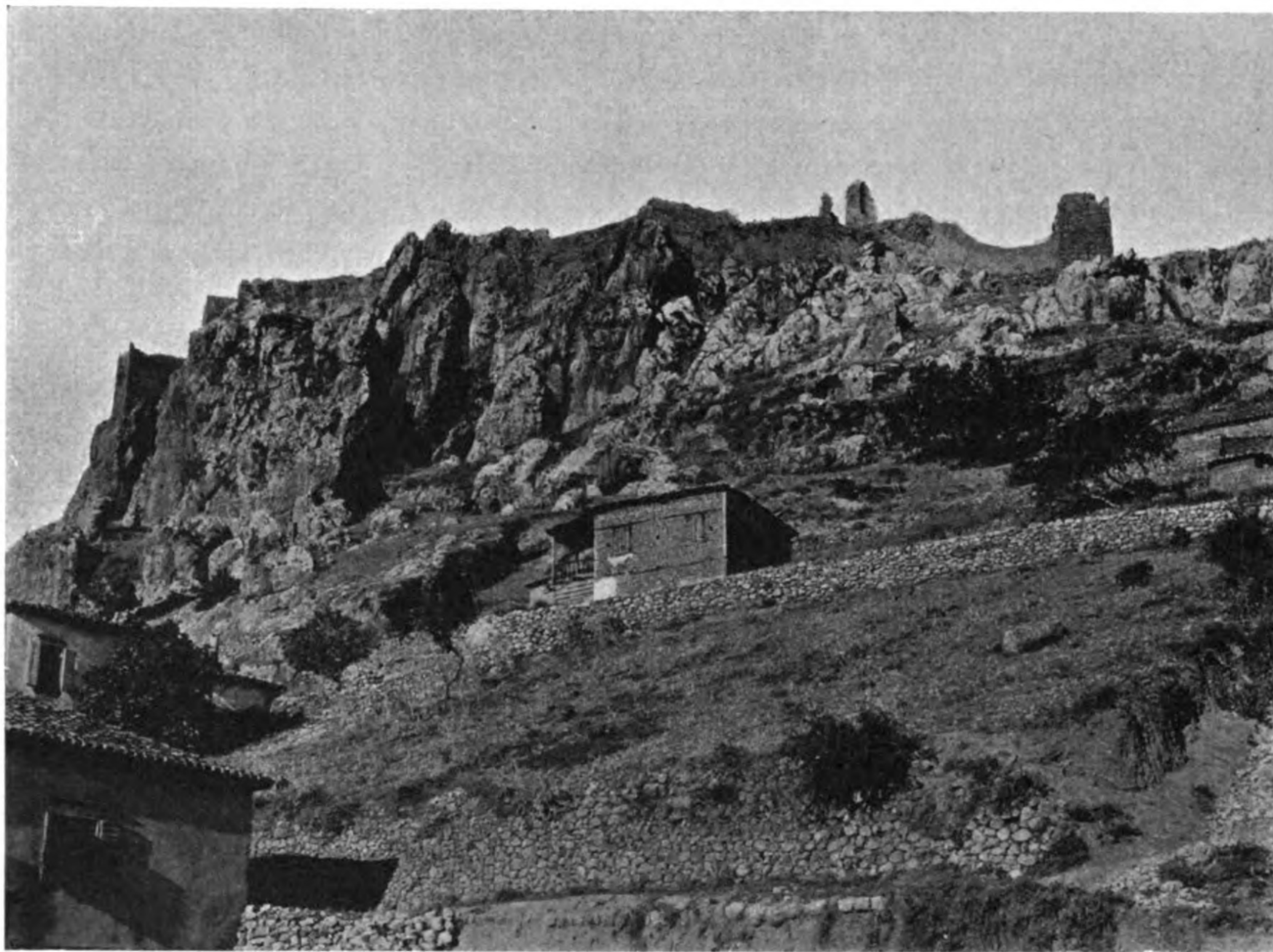

Fig. 11. — Castell de Salona. Salt de la Basilopoula.

duchs de la casa reial catalana de Sicilia y Aragó. Per primera vegada se fa menció de l'antiga Hypate, batejada ja ab el nom mig-eval de Neopatria, Νέαι πάτριαι, en les actes del Concili celebrat a Constantinoble en 819. Se conjetura que en 886 ja era iglesia Metropolitana. Abans de caure en poder dels catalans esperimentà, durant uns pochs anys, l'influencia franca del brillant govern dels duchs de la Roche. El sebastocrator Constantí Angel Dukas, el segon de la curta dinastía dels tres princeps bisantins que regnaren sobre Neopatria, independents de l'imperi de Constantinoble, morí en 1303, y en son testament deixà tudor del seu fill menor Joan II Angel y regent del seu principat tessali, a son cunyat Guido de la Roche, últim princep d'aquesta familia.

El duch Guido II organisà a la franca el regisme dels pais sotmès a la seva tutela, nomenant mariscal de la Megalo Blaquia al noble Antoni el Flamench, y proveint altres càrrechs. Les relacions que inicià entre la Tessalia y el Atica la duquesa Helena, muller del de la Roche d'Atenes, de nissaga bisantina, se feren tan estretes, que 'l pais començà a llatinisarse; les lleis y costums franceses se posaren en guisa, y fins arribaren a encunyarse en llengua llatina les monedes que portaven el nom del sebastocrator Joan II (1).

(1) Gregorovius; *Geschichte der Stadt Athen*. I, 459-60.

Aquest estat de coses cambià per complet al cap de pochs anys ab l'aparició en les planures de la Phtiotis de la famosa Companyia catalana. No sabem si Neopatria va atenyer llavors la prosperitat que tingué l'antiga Hypate en el sigle II, ni el relatiu benestar del govern de la Roche, emperò may una dominació estrangera establerta fins a l'època turca, tingué tan llarga durada com la catalana, ni s'organisà d'una manera tan estable. Cap tampoch ens es tan coneguda y ab tanta abundancia de testimonis històrichs, com la dels nostres compatriotes.

La mort de Joan II fou pera la Gran Valaquia el principi d'una espantosa anarquia. La seva herencia se la disputaren d'una part la cort de Bisanci baix pretext de defensar els drets d'Irene Paleologina, d'altre part, els arconts de Tessalia que desitjaven la llur independencia, y els catalans. El capdill d'aquets, Alfons Frederich, volia no sols apoderarse dels feus tessalis del Citó y Gardiki que li havia aportat en dot sa muller Marula de Verona, sino que alentat per l'exemple del difunt Joan II, havia concebut l'ambiciós projecte d'afegir a les seves conquistes el titol de Duch de Neopatria. Axís se despren de una humil carta que entre 1328 y 1330 dirigí a Alfons III d'Aragó (1), de la que ja hem parlat abans.

Els magnats bisantins que 's repartiren les terres del difunt Sebastocrator foren: Joan el Angel de Castoria, Joan Syrgianes de Berat y els Melissenos de Castri (2). En 1319 Alfons Frederich conquistà la Phtiotis y la part meridional de la Thessalia y els antichs dominis dels dèspotes bisantins en aquestes regions foren agregats definitivament al Ducat d'Atenes, ab el títol de Ducat de Neopatria. La conquista degué esser rápida, però devastadora (3). Els castells presos per Alfons Frederich foren: Neopatria, Lidoriki, Siderocastro, Zeitun, Gardiki, Domokos y Farsalos. Ademés passaren a mans dels catalans el que fou anomenat, durant la seva dominació, comtat de Mitra (Dimitrias), el castell de Castri (Estanyol) y Lechonia, de Magnesia, prop del Pelion, pel casament ja esmentat del mariscal de la Companyia Ot de Novelles, ab la germana del magnat bisantí Stèfanos Gabrielopoulos Melissenos, senyor d'aquets feus tessalis (4).

El rey Frederich de Sicilia després de les victorioses conquistes del seu fill Alfons Frederich en la Thessalia y la Phtiotis, li feu donació dels sis castells

(1) Arx. Cor. Aragó. Cartes reials d'Alfons III, n.º 3230 (provisional). Tebes, 15 Abril. Aquesta curiosa carta, l'unich autògraf català que de la Cancilleria de Grecia durant la nostra dominació ha arribat fins ara al nostre coneixement, l'hem publicada en el nostre estudi: *La llengua catalana a Grecia;* p. 238 del volum del *I Congrés Internacional de la llengua catalana*, y en els *Documents per l'historia de la cultura catalana migeval.* Barcelona, 1908. Vol. I, Doc. LXXIX, p. 96.

(2) Hopf; *Chroniques*, 529.

(3) Hopf; *De historiae ducatus Athenarum fontibus*, p. 92. Parlant de Marino Sanudo, de son llibre y de la seva carta geográfica, diu: «Qui cum saepius rerum Graecarum mentionem faciat, ex Atheniensi ducatu ligna comparari posse dicit (T. I, Lib. II, pars 4, § 13, p. 68); portus vero eius regiones, Armyrum, Demetriadem, Laden (?) a magna societate direptos esse declarat».

(4) Marino Sanuto Torsello; *Secreta fidelium crucis*, p. 293. Epistola III. Venecia, 1325. Hopf; *Chroniques*, 529. — Neroutzos, op. cit., p. 179.

de Farsalos, Domokos, Zeitun, Gardiki, Siderocastron y Lidoriki. A lo que sempre 's resistí fou a enagenar dels dominis de la Corona, passantlo a la jurisdicció feudal, el castell y ciutat de Neopatria, y per més que, com abans hem indicat, una y altre vegada li demanés la dita fortalesa, may volgué otorgarli, per lo que desesperat se dirigí al rey d'Aragó Alfons III, desitjant conseguirlo, *per la honor y títol*, son ses propies paraules, *que ab ell li pervindrien*. «Entre los dits .VI. castells en mig daquels, li deia, si ha un castell lo qual a nom Patria, qui *es cap del pahis e es cap del ducam de la Blaquia* (1).» Debades li feia constar que 'l rey son pare li havia donat molts millors llochs; el rey de Sicilia no 's volgué despendre may del segón dels títols ab que adornava la seva corona, precisament per les mateixes raons en que fundava sa demanda son fill bastard.

El castell de Neopatria, com l'Acròpolis d'Atenes y com el de Livadia y en certes ocasions el de Siderocastron, no volgueren may els sobirans dels dominis catalans de Grecia, que s'enagenés de la jurisdicció reial. El càrrech de Vicari portava com anexe la conservació d'aquets castells, que eren com els puntals de la sobirania de l'estat, y així hem vist al rey Frederich III manant a Jaume Frederich d'Aragó, que entregués el càrrech de Vicari y els castells de Livadia, Neopatria y Siderocastron al nou governador Matheu de Moncada (2).

La ciutat de Neopatria y son castell constituiren sempre una universitat catalana, un municipi més o menys autònom, baix el domini directe del seu duch y sobirà. Governava la important fortalesa un castellà, y la ciutat un capità. Aquets càrrechs recaigueren per molt temps en la familia Çavall; Bernat Çavall fou capità de Neopatria abans de 1366 (3); Berenguer de Villosa ho fou en aquesta època (4), y després exercí aquell càrrech fins a 1390, Andreu Çavall, fill del primer. No se sab que Neopatria constituís una vegueria, o al menys no consta axís de cap document, com d'Atenes, Tebes y Livadia. El concell de l'universitat el componien catalans y grechs, fet que sols veiem comprobat testimonialment respecte d'Atenes (5), y estava format de prohomens, nomenats probablement per elecció. L'universitat elegia també 'ls seus síndichs o procuradors que la representaven devant del sobirà y que li trametien els seus greujes y peticions. La cancilleria catalana ens ha conservat el

(1) Carta de Tebes de 15 d'Abril, abans citada. Rubió y Lluch. *Documents*, etc., p. 96.

(2) Arx. Palerm. Catania, 24 Febrer 1365. Protonot. Reg. I, 309 v. Lambros: Ἔγγραφα, p. 302. — Una recomendació semblant fa 'l rey d'Aragó a Lluis Frederich, respecte al mateix castell de Neopatria. Pere III en lletra de 31 Abril (sic) de 1381, agraeix al esmentat Lluis Frederich els seus serveis y esforços pera que 'ls Ducats vinguessin al seu poder; li notifica 'l nomenament del Vescomte de Rocaberti com vicari general, y li ordena que entregui «al dit Vescomte o a qui ell volra *per part nostra lo castell nostre e terra de la Patria.*» — Arx. Cor. Aragó; reg. 987, f. 177 v. — D. del O. C.

(3) Arx. Palerm. Doc. de Messina, 5 Octubre 1366. Reg. Can. IX, 70. — Lambros, Ἔγγραφα, p. 330. — D. del O. C.

(4) Arx. Cor. Aragó. Doc. 8 Maig 1381. — D. del O. C. — No s'han conservat tants nomenaments de castellans y capitans de Neopatria, com sen coneixen d'Atenes, Tebes y Livadia.

(5) «Als feels nostres los sindichs e prohomens e universitat de la ciutat de Cetines axi franchs com grechs.» Arx. Cor. Arag. R. 987, f. 176 v. — Doc. de 31 Abril (sic) 1381.

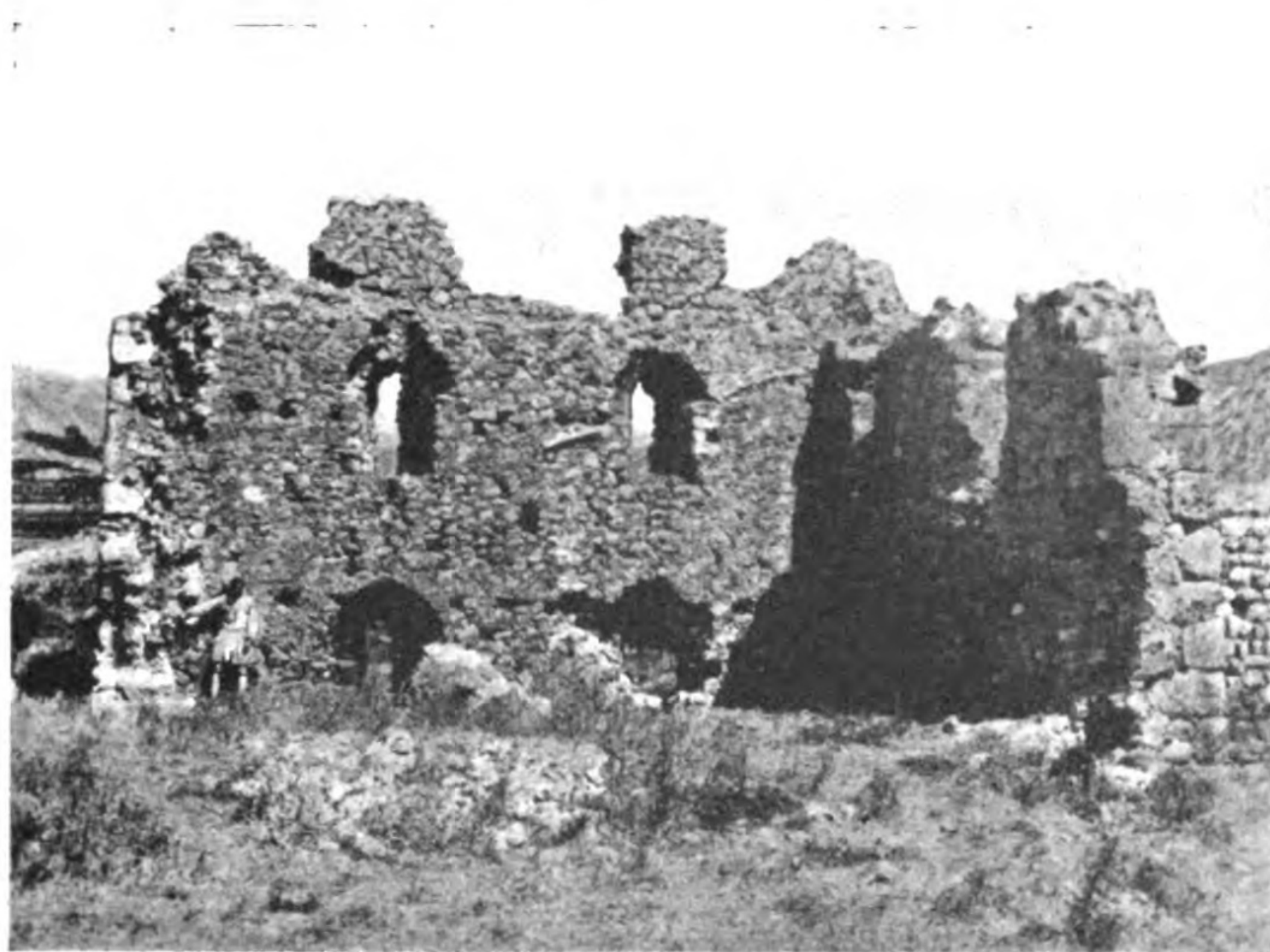

Fig. 12. — Castell de Salona. Interior de l'Iglesia franca.

nom d'un d'aquests síndichs, Antoni de Fassana o Faysa, que en 1366 se presentà al rey de Sicilia en nom de l'universitat de Neopatria y d'Armengol de Novelles, per tractar d'alguns afers de la seva ciutat nadiva [1]. Els Reis d'Aragó sempre se dirigiren a l'universitat de Neopatria nominalment, sense cap més intermediari, usant la fórmula consabuda o altres semblants: «als feels capità, castellà, prohomens, síndichs y concell de la ciutat de la Patria» [2].

La universitat de Neopatria fou tal vegada, després de la d'Atenes, la que meresqué dels sobirans dels Ducats major consideració, lo qual s'esplica facilment, si es té en compte que era la segona capital honorífica dels seus dominis, perquè en realitat, encara que no portava 'l títol ducal, la ciutat de Tebes fou en la època dels duchs de la dinastia catalana de Sicilia, la verdadera metròpoli de fet d'aquells estats. Tots els nomenaments de Vicari general, — acompanyats a voltes d'excuses fundades en els fets polítichs, quan el seu envio es retardava, — li eren comunicats inmediatament. Així en 1370 Frederich III participava a dita Universitat el nomenament de Matheu de Peralta [3]; en 1379 Pere III li comunicava, ensemps que a les altres quatre universitats d'Atenes, Tebes, Livadia y Siderocastron, el nomenament del Vescomte de Rocaberti, y li encarregava que procedís contra les ciutats, viles y castells rebelles al nou Vicari [4]. En 1381 tornava a participarli el nou nomenament den Rocaberti, que havia sigut anulat a les darreries de 1379, y li ordenava que li prestés obediencia y homenatje [5]; en 1383 s'escusava de no haver tornat a enviar al dit Vescomte de Rocaberti, després de la seva estada a Grecia en l'any anterior, per la mort del Jutge d'Arborea y per raó de les Corts

(1) Arx. Palerm. Reg. Can. IX, 136. Proba que era natural de Neopatria l'encàrrech que Frederich III fa a Roger de Lluria, Vicari general, que permeti retornar en Fassana a dita ciutat: «ad eius redire patriam atque lares».

(2) Vid. Arx. Cor. Aragó. Doc. 13 Sept. 1379. Item alia similis probis hominibus et universitati de la Patria. — Doc. 31 Abril (sic) 1381. Als feels nostres los sindichs e prohomens e universitat de la ciutat de la Patria. — Doc. 20 Juny 1383. Fuit directa Capitaneo, castellano, sindicis et probis hominibus civitatis de la Patria. — Doc. 17 Agost 1386. Als amats e feels nostres los Capitá, Castellá, prohomens, sindichs e concell franchs e grechs de la Patria. — D. del O. C.

(3) Arx. Palerm. Messina, 31 Maig 1370. R. C. 151 v. 152. Lambros: Ἔγγραφα, 274. — D. del O. C.

(4) Arx. Cor. Aragó. Reg. 1265, f. 28. Barcelona, 13 Sept. 1379. — Rubió y Lluch; *Los Navarros en Grecia.* Mem. de la R. Acad. de B. Letras de Barcelona, IV, 446. — D. del O. C.

(5) Ibidem; IV, 442. — Doc. de 31 Abril (sic) 1381. — D. del O. C.

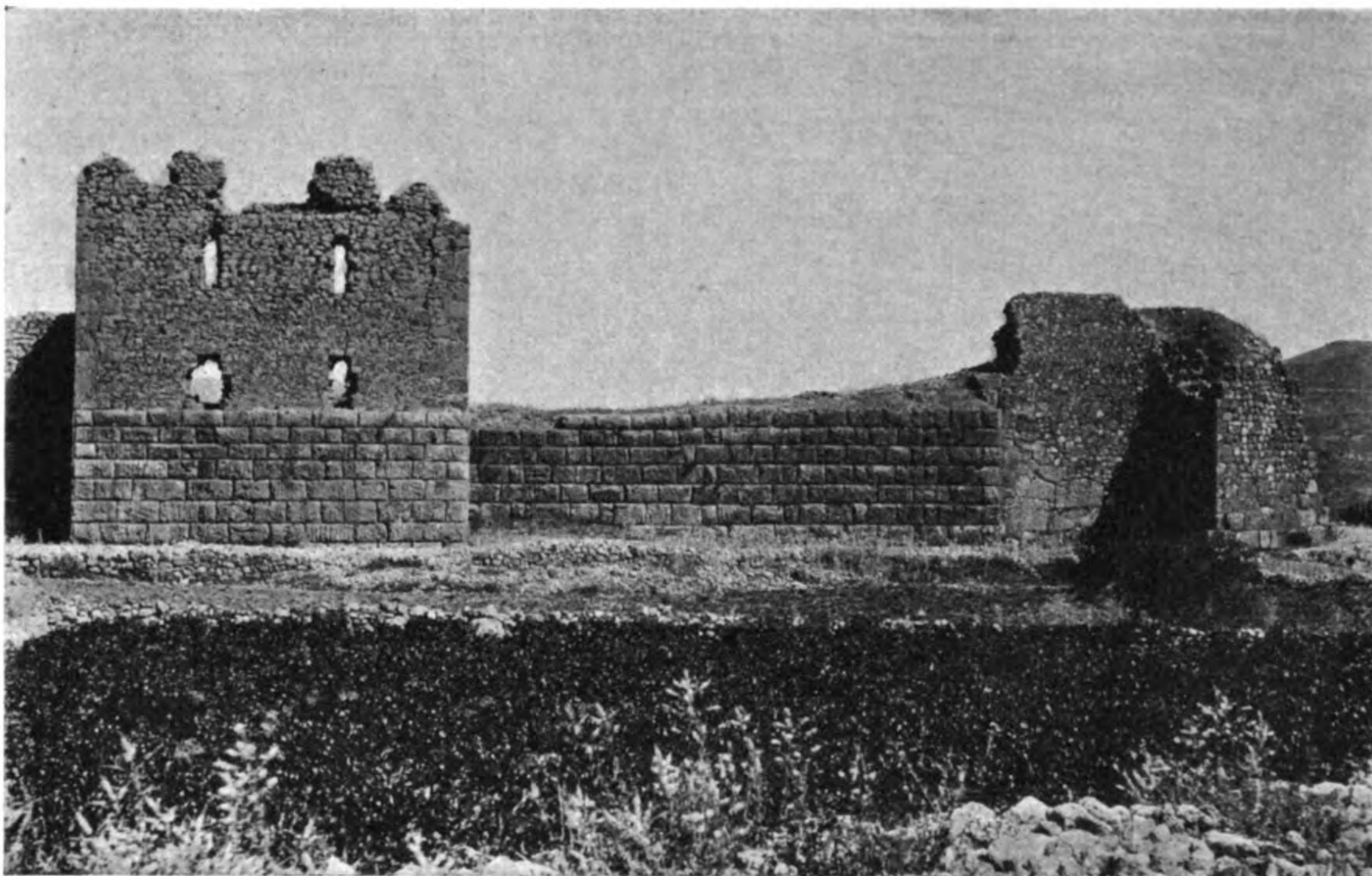

Fig. 13. — Castell de Salona. Exterior de la Iglesia franca y mur helènich.

generals que llavors celebrava en la vila de Montçó [1]; y per últim feia a saber en 1386 als prohomens, síndichs y al concell de franchs y grechs de dita ciutat de Neopatria, que per mort de molts arduus negocis y sobre tot, de les Corts darrerament celebrades, no havia pogut proveir abans a la designació de Vicari pera regir y defensar els ducats, però que ara havia designat pera dit càrrech a Bernat de Cornellà, el qual passaria allí ab suficient gent armada de peu y a caball, ab la que esperava que recobraria aviat les terres perdudes. Entre tant, afegia, enviava a Guillem de Cornellà, pregant a l'Universitat que li donés plenera creença, pera tractar de tots els afers de la terra [2].

La consideració d'universitat de que fruí sempre Neopatria, desde 'ls primers temps de la conquista fins al terme de la dominació catalana, proba que existí en ella un nucli important de gent nostrada. Tenim indicis suficients pera deduir que després de Tebes, Atenes y Livadia, ocupava respecte d'aquest punt el quart lloch, l'antiga Hypate. Ella fou, donchs, un altre y verdader municipi de la nostra gent, trasplantat al bell cor de la terra dels heròichs Mirmidons. En coneixem alguns, no gaires per desgracia, d'aquests pobladors: els Çavalls (Bernat y Andreu), Villosa, Novelles, Fassana o Faysà, y els Escrivà (Nicolau, Pere y Bernat), probablement d'origen mallorquí [3]. La fami-

(1) Arx. Cor. Aragó; Doc. de 20 Juny de 1383. — D. del O. C.
(2) Ibidem. Doc. de 17 Agost de 1386. — D. del O. C.
(3) Predelli; *I Libri Commemoriali della Republica di Venecia.* Regesti. — Venezia, 1878. — T. II, p. 203,

lia dels Çavalls degué esser molt rica y molt influient a Neopatria, y adhuc considerada entre l'element aristocràtich del Ducat. En el catàlech dels feus y nobles, que 's va fer en temps de Pere III, en 1381, Andreu Çavall ocupa 'l quint lloch en la gerarquia feudal, y en el sech registre s'acompanya 'l seu nom ab l'elogi de «noble hom e valent capità de la Patria», significatiu per demés y escepció unica, perque tots els demés nobles, fins els més importants, son enumerats solament ab els seus títols o parentius. Andreu Çavall, lo mateix que 'l seu pare Bernat, se distingí per les seves violencies, y per les morts dels Escrivà, per qual motiu obtingué un indult del Vicari general,—probablement de Lluis Frederich [1] —, y després un altre d'ample y total del rey Pere III, y l'indemnisació d'una exacció injusta de 20.000 perpres, arrancada a son pare Bernat Çavall per Berenguer Villosa, llavors castellà y capità de Neopatria, per la qual s'obligà Armengol de Novelles ab els seus bens, ab el dit Villosa, al començament del seu govern [2]. Bernat Çavall, arrebassà indegudament al català Arnau Despuig, habitant de Livadia, certa torre y casal, anomenat Lespileya, en el territori de dita ciutat [3].

Armengol de Novelles no residí sempre a Neopatria, però tenia en dita ciutat y territori bens considerables, y junt ab els Çavalls y Villosa, exercí alguna influencia en el seu govern. Armengol, fill del famós mariscal de la Companyia, el mateix que, com hem vist, se casà ab una germana d'un arcont tessali de la familia dels Melissenos, no sols tenia possessions y bens en la Tessalia y Phtiotis, sinó en altres territoris del ducat. Ademés del castell de Castri *(Estanyol)*, posseia bens al Citó y Neopatria, dels quals uns foren concedits després de la seva mort en 1366, a Nicolau d'Ardonyo [4] y els altres hipotecats a Berenguer Villosa y a Andreu Çavall en 1381. Obtingué també, no sabem quan, el castell de Siderocastron, el qual li fou près, com ja hem indicat més amunt, per la força de les armes per Jaume Frederich d'Aragó, quan se rebelà contra l'autoritat del sobirà dels Ducats. Per últim, el castell del Estir y la torre Mathocyu que tenia en la Fòcida, foren comprats als seus hereus per Roger de Lluria [5]. La familia dels Novelles, una de les més importants de la terra, perdé per complet la seva preponderancia després de la

n.os 439, publica un estret (Doc. Genova, 2 Setembre 1352), d'una instancia de Nicolau Escrivà de Mallorca al Dux: «Navigando con legno del greco Vapulo, nelle acque di Tenedo, fu spogliato dall'armata veneta di Nicolá Pisani di ben 400 florini d'oro. In seguito a sua querela, il Pisano promesse di restituirgli il tutto in Constantinopoli... etc.» Vid. Pere Escrivà; op. cit., n.os 40, 160, 184, 187, 253, 318. — V. també Arx. Cor. Aragó; Doc. 8 Maig 1381. — Sembla que Nicolau y Pere Escrivà son els mateixos que juntament ab Bernat Escrivà y Antoni Fasana o Faysà, foren morts violentment a Neopatria per Andreu Çavall, probablement en el Vicariat de Lluis Frederich d'Aragó (1377-1380). Com hem vist abans, Antoni Fasana figura en 1366 com «sindicus universitatis dicte civitatis Neopatrie et familiaris quondam nobilis Armengai de Novelles». Arx. Palerm. Reg. Can. IX, 136. — D. del O. C.

(1) «jam remissionem obtinuit a vicario et *consilio generali* ducatuum predictorum». Arx. Cor. Aragó. — Doc. de 8 Maig 1381. — D. del O. C.

(2) Arx. Cor. Aragó. Doc. 8 Maig 1381. — D. del O. C.

(3) Arx. de Palerm, 5 Octubre 1366. Reg. Can. IX, 70. Lambros: Ἔγγραφα; p. 330. — D. del O. C.

(4) Ibid. Doc. 5 Octubre 1366. — Lambros; Ἔγγραφα, p. 242. — D. del O. C.

(5) Ibid. Doc. 18 Maig 1367. — Lambros; Ἔγγραφα, III, 260. — D. del O. C.

mort d'Armengol, y de tots els seus bens y castells, sols li quedà al seu ultim descendent, el mig helenisat Missili de Novelles, el llunyadà feu de Castri *(Estanyol)* que ab el de Dimitrias *(Mitra)* foren els ultims restes de la dominació catalana en la Thessalia.

No sabem si podem considerar com habitants de Neopatria tots els prelats de la seva diòcesis nomenats durant la nostra dominació. En els ducats sols hi hagué tres archidiòcesis, la d'Atenes, Tebes y Neopatria, y aquesta darrera no tenia, com hem vist, més que un sufragani, el bisbe de Zeitun (1). No hi ha cap periode de l'historia de l'Iglesia llatina a Neopatria tan conegut com ho es el nostre. Del sigle XIII sols se coneix un prelat; en cambi del XIV tenim noticia de sis metropolitans, desde 1323 fins a 1390 (2). La major part d'ells no foren catalans, a consecuencia del interdit que pesà sobre 'ls Ducats durant tota la seva existencia, perque 'ls papes francesos d'Avinyó no perdonaren may a la gran Companyia 'l delicte d'haver desposseit als duchs franchs de la casa de Brienne, de les seves possessions de l'Atica y de la Beocia. A consecuencia d'això també, alguns d'aquets prelats no feren estada en la Sèu de la seva Archidiòcesis, sino que seguiren en sa residencia o en la cort pontificia, intrigant sa traslació a una diòcesis més rica y no tan allunyada. Un d'aquets fou l'ilustre català Ferrer d'Abella, de l'Orde de Predicadors, nomenat arcabisbe neopatrench en 27 de juny de 1323, qui no conegué may la seva diòcesis. El Papa Joan XXII li conferí la dignitat prelaticia ab el titol de Bisbe de Neopatria, perque si l'hagués donat el d'Arcabisbe, no li haguera estat possible trasladarse tan facilment a alguna diòcesis dels regnes d'Aragó (3). Ferrer d'Abella treballava en 1325 per passar al Arcabisbat de Torres en Sardenya, però el papa Joan XXII, enemich personal d'aquest prelat, s'oposà a complaure en aquest punt al rey d'Aragó (4). Res més podem dir en aquestes planes, — perque no ho consent l'objecte del nostre treball — d'aquest important personatje, una de les figures diplomàtiques més eminents del regnat de Jaume II, y home illustradíssim en lletres llatines, com ho mostren els seus escrits. Morí bisbe de Barcelona en 1344.

Successor de Ferrer d'Abella en la sèu de Neopatria fou un altre català, Jaume Mascó (5). La primera vegada que en les nostres recerques s'ens ha pre-

(1) Arx. Cor. Aragó; reg. 1559, f. 1. Rubió y Lluch; *Los Navarros en Grecia.* — Mem. de la R. Acad. de B. Letras de Barcelona, t. IV, 481.

(2) Eubel; *Hierarchia catholica medii-aevi.* Munster, 1898, I, 379. No afegeix en aquest punt cap noticia 'l treball de Γιαννόπουλος. 'Αρχαιολογήματα 'Υπάτης, p. 247. Lo mateix pot dirse de l'obra citada de Neroutzos, p. 145, 155 y 194. Com metropolità de Neopatria en 1322, parla d'un tal Guillem del qui l'Eubel no 'n fa menció. En l'Arxiu de la Corona d'Aragó he trobat curioses indicacions respecte dels prelats catòlichs de Grecia en la època catalana.

(3) Arx. Cor. Aragó. C. R. Alfons III, sense any, n.º 3378 (provisional). Avinyó, 24 de Juny.—D. del O. C.

(4) Finke; *Acta Aragonensia.* Quellen... aus der diplomatischen korrespondenz Jaymes II. Berlin und Leipzig, 1908, II, 812. En 1327 encara era bisbe elet de Neopatria. V. la carta en favor seu de l'infant Alfons al Papa. C. R. de Jaume II, n.º 9455 (prov.). — Ferrer d'Abella fou tresladat a la diòcesis de Mazzara, en Sicilia, el 20 Set. 1330. Eubel, op. cit., I, 347.

(5) Eubel, op. cit., I, 379, no dona noticia del cognom d'aquest prelat.

sentat el seu nom, ha sigut en l'any 1345. En la vigilia dels idus de Novembre del mateix any, el trobem a Perpinyà, demanant al rey auxili de part del princep de les illes Fortunades y comte de Telamon, pera subjectarles a la seva obediencia contra la qual s'havien rebelat (1). Sembla que tampoch residí en la seva diòcesis. En 16 setembre de 1356 manifestava 'l rey Pere al Cardenal Pere de Croso, del títol de Sant Esteve, que havia rebut les seves lletres per mans de Jaume Mascó, Arcabisbe de Neopatria, al qual recomanava perque s'interessés en favor seu per millorarlo de bisbat. El rey d'Aragó apoiava ademés ab la seva influencia altra de les peticions del prelat català; la de que procurés que 'l Sant Pare alcés l'interdicte que pesava sobre 'ls catalans dels Ducats, feia prop de 30 anys, «propter confussionem Turchorum infidelium et scismaticorum inimicorum Romane fidei cristianæ» (2). Dels demés arcabisbes de Neopatria, Pere Fabri d'Armoniaco, O. M., nomenat en 1361, Francesch O. M., que ho fou en 1369, Matheu, de la mateixa orde (1376-1381), y per últim de fra Joan Rius, elegit en 1381, poca cosa ne sabem. Dels tres ultims ens consta, no obstant, que feren residencia a Neopatria, al menys en alguna ocasió, y que prengueren una part activa en la vida del país. L'arcabisbe Francesch, treballà ab el Papa Gregori XI en promoure la defensa de la Grecia contra 'ls perills de l'invasió turca, y ab aquest intent fou enviat en 1372 per dit Pontífex al rey Lluis d'Hungria, pera invitarlo a una unió de princeps cristians (3). Ab igual objecte foren invitats l'emperador grech de Bisanci, el titular llatí de Constantinoble, Felip princep de Tarent, les repúbliques de Gènova y Venecia, els cavallers de Rodes, el Vicari general del Ducat d'Atenes, els reis de Xipre y Sicilia y Nerio Acciajuoli, senyor de Corent, a una reunió de princeps cristians que devia tenir lloch a Tebes el 1 d'Octubre de 1373. L'Arcabisbe de Neopatria retratà al Papa ab vius colors l'estat difícil en que 's trobava el Principat d'Acaya y el Ducat d'Atenes a causa de les freqüents incursions piràtiques dels Turchs (4).

Al seu successor, l'Arcabisbe Matheu, de la orde dels Menors, el trobem en 1377 y en 1379, després de la mort del rey Frederich III de Sicilia, proclamant decididament la sobirania de la casa d'Aragó sobre la Phtiotis, juntament ab Andreu Çavall, el Comte de Dimitrias y els demés nobles afectes a la causa catalana, en aquella regió de Grecia (5).

(1) Arx. Cor. Aragó. — D. del O. C.

(2) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 16 Set. 1356. — D. del O. C. — En 1358 encara era Arcabisbe de Neopatria. V. reclamació contra fr. Buillus de Areis, O. P., que diu que havia sigut fet prior de l'Orde, per fra Jaume Mascó. Ibid. Doc. 15 nov. 1358.

(3) Avinyó, 13 Novembre 1372. A. Theiner; *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia.* Roma, 1860, II, 130. — D. del O. C. «Gregorius eidem (Lluis d'Hungría) ut procuratores ad civitatem Thebanum ad foedus ineundum cum aliis fidelibus contra Turcos mittat».

(4) «Nuper autem lacrimabili exposicione venerabilis fratris nostri Francisci Archiepiscopi Neopatrensis, latoris presencium... audivimus, etc.». Ibidem.

(5) L'Arcabisbe Matheu degué esser el que a principis de 1380, veiem acompanyant al Bisbe de Megara, Joan Boyl, per les terres del comtat de Salona, quan aquell se disposava a embarcarse per Catalunya, on arribà en l'estiu del mateix any. Fra Matheu no seguí a fra Joan Boyl en aquest viatje. Per el lloguer de les dugues

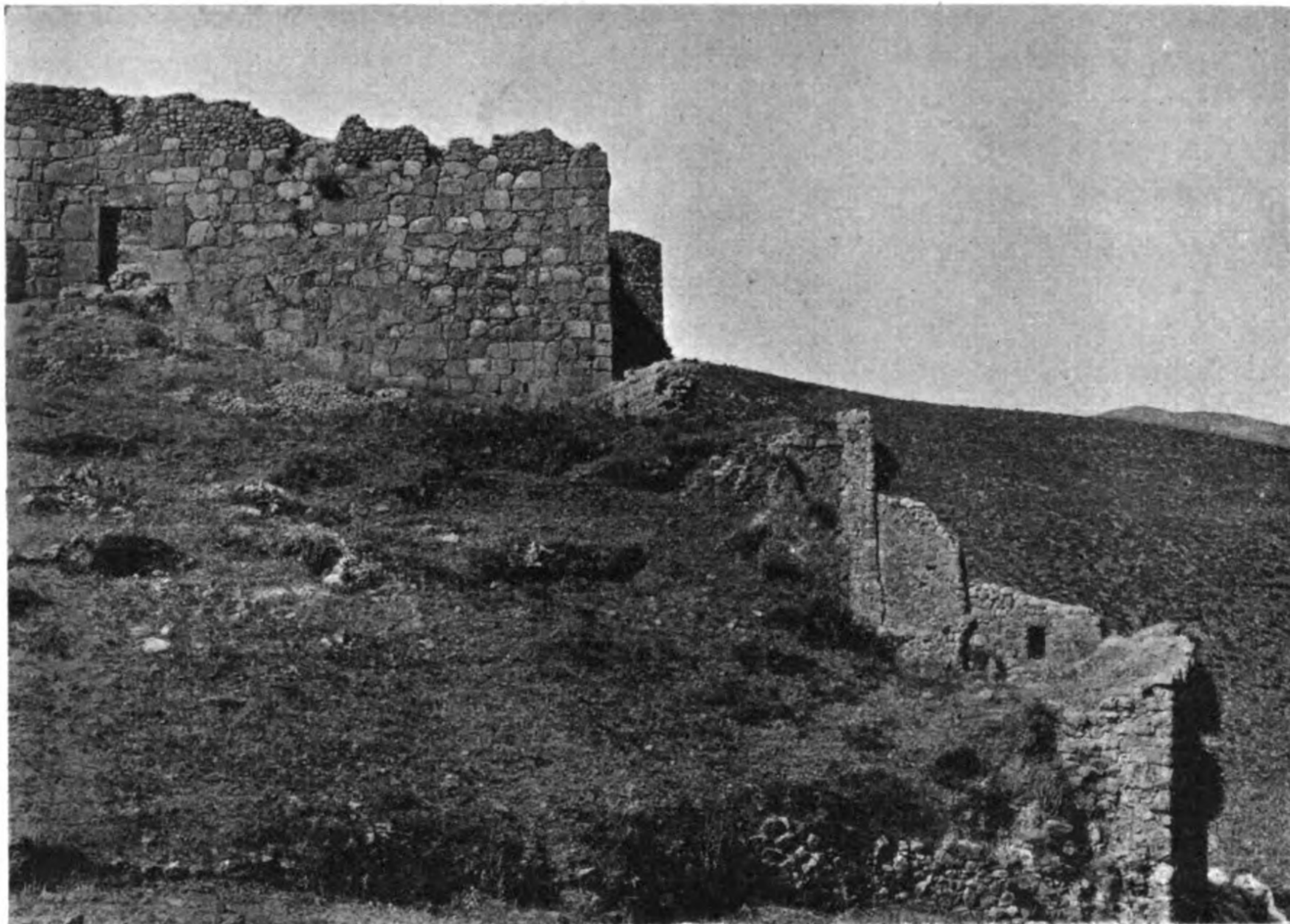

Fig. 14. — Porta del darrer recinte del castell de Salona.

Si hem de creure a Le Quien (1) sembla que en 1381 fou proveit de l'iglesia de Neopatria, el català Joan Rius de l'orde de Sant Agustí, el qual encara en 1394 s'intitulava *episcopus Neopatrensis in Grecia*. D'esser certa aquesta noticia, Joan Rius fou l'últim prelat d'aquella regió, durant la dominació nostrada. En les nostres recerques hem trobat que en 1384 un Joan, arcabisbe de Neopatria, se presentà en Perpinyà al primogènit Joan, de qui obtingué una recomendació pera 'l capítol y canonjes de l'iglesia cesaraugustana, aon devia anar a prestar un important servey, que no s'especifica (2). Si es el mateix Joan Rius que en 1394 portava 'l títol d'arcabisbe de Neopatria, degué retornar a la seva diòcesis abans del any 1387 y fruir en ella de l'influencia moral y política que tots els prelats llatins tingueren sempre en l'historia de l'Iglesia, y molt particularment en l'Edat Mitjana. Tal consideració mereixeria dels seus conciutadans, que Joan I se cregué obligat a participarli que havia proveit en el seu amat camarlench, el Vescomte de Rocaberti, el càrrech de

cavalleries que devien servir als dos prelats, el de Megara empenyorà per 20 ducats d'or una caixa de llibres en poder de Joan Moscho y de Cahuni. — Arx. Cor. Aragó, reg. 1366, f. 65. — Rubió y Lluch; *Los Navarros en Grecia*. Mem. de la R. Acad. de Barcelona, IV, 475.

(1) *Oriens christianus*, III, col. 1013.

(2) Arx. Cor. Aragó. Doc. 14 Dec. 1384. — D. del O. C.

Vicari general del Ducat d'Atenes y de tota aquella part de Neopatria subjecta encara al seu domini [1].

Aquets documents mostren que en el darrer temps de la dominació catalana, a pesar del interdicte o excomunió que sobre 'ls Ducats havia pesat en casi tota la catorzena centuria, els prelats intervingueren activament en la vida social y política del país, y feren sentir en ella directament tot el prestigi de la seva autoritat. El rey d'Aragó, una volta realisada l'anexió d'aquells llunyadans dominis, concedí a tots els seus prelats les mateixes prerogatives y privilegis de que fruien llavors els d'Aragó y Catalunya [2].

El Ducat de Neopatria sucumbí després del d'Atenes. Andreu Çavall pogué aguantarse en l'enlairat castell de l'antiga Hypate, dos anys més que Pere de Pau en l'Acròpolis de Cimon y de Temistocles. Ells foren els dos darrers hèroes catalans d'aquell memorable exèrcit, que durant prop de vuitanta anys, visqué sempre lluitant a les vores del Ilissus y del Sperchius. El Ducat de Neopatria, lo mateix que 'l Comtat de Salona, se salvà de la devastadora irrupció de la Companyia navarra, que sembla no va poder passar dels límits de l'Atica y de la Beocia. El Comte de Dimitrias ab els seus albanesos y el de Salona ab els valents montanyesos de la Lòcrida, els deturaren als peus del Parnàs y del Œta. Emperò l'invasió navarra va ferir de mort l'existencia dels estats catalans de Grecia, corcats per la més espantosa anarquia ja desde 'l vicariat de Roger de Lluria, que 's sabé imposar durant vuit anys als seus enemichs exteriors y interiors. Aquest estat de coses reanimà l'esperit nacional del poble grech, que desde feia molts anys en la Grecia continental sols combatia en favor de dominacions estrangeres. L'exemple del despotat de Misithra va encendre en el cor dels grechs subjugats en l'altra banda del istme estimuls y fundades esperances de resorgiment y independencia. En la presa de Tebes y Livadia pels navarros, l'element grech hi va jugar un important paper, facilitant la conquista als invasors. L'Arcabisbe llatí de Tebes, antich *calogeros* o monjo basili grech, contribuí a l'expulsió dels catalans, y juntament ab ell Micer Arner, grech influient de la ciutat, tractà ab Joan Conomines y altres rebelles, la seva entrega. No sabem quant temps estigué Tebes en poder dels navarros: es probable que poch, y que l'element que governà allí fins la conquista de Nerio Acciajuoli fos el grech. Els navarros sols prengueren les places en que 'ls hi facilità l'entrada la traició. En 1388 Tebes havia caigut en poder de Nerio, però dos anys més tard, en el janer de 1390 veiem assetjant la ciutat de

(1) Arx. Cor Aragó; Doc. de 17 Abril 1387. — D. del O. C. «De vicariatu dicti Ducatus (Athenarum) et regimine totuis patrie que ibi nostro dominio est subjecta».

(2) Ibid. Doc. de 9 Sept. 1380. R. 1366, f. 55. — Sols coneixem el nom d'un canonje de l'Iglesia de Neopatria, que tingué una participació molt directa en l'agitada vida política del país; el de Miquel Oller, al mateix temps canonje y degà de Tebes, en la qual ciutat visqué ordinariament, y en la que morí de mort violenta en 1362, en la revolució d'aquella ciutat contra Pere de Pou. Figura per primera vegada en els nostres registres en l'any 1354 (Alguer, 5 Desembre). Lletra de Pere III «dilecto nostro Michali Oler, canonico et decano ecclesie Tebane et canonico Neopatrie», recomanantli la missió de Francisco Colomer als Ducats. — D. del O. C.

Neopatria, a Micer Arner, que sembla esser el mateix grech que entregà aquella ciutat als navarros. Nerio se trobava desde 10 de novembre de 1389 presoner en poder d'aquets, y fins el 22 de maig de 1390, es dir, fins prop de quatre mesos després d'haverse presentat el citat Micer Arner devant dels murs de Neopatria, no va poguer atenyer la seva deslliurança. Tenim, donchs, probat que Nerio Acciajuoli no fou el conquistador de l'antich ducat català de la Phtiotis, ni tingué temps de serho. Poch després de la presa de l'Acròpolis (2 maig 1388), fins a tant que caigué en les mans de les bandes navarres, ocuparen tota la seva atenció els assumptes de Venecia, ab qual colonia del Negrepont estigué a punt de rompre les hostilitats, y indirectament ho feu, instigant contra 'ls dominis dels Venecians al seu sogre Theodor Paleòlech, y trencant ab la Senyoria tota mena de relació mercantil. Ignorem de tot punt si Micer Arner obrà de propi impuls al atacar Neopatria, portat del sol desig de deslliurar als seus germans de raça, o si allí fou enviat per Nerio Acciajuoli, ja desde 1388 o 1389, ab la missió de conquistar el ducat tessali, sobre qual possessió abrigava, com es natural, els drets heretats dels catalans per la força de les armes. No deixa cap lloch a dubte respecte d'aquestes pretensions el conveni firmat en l'Acròpolis d'Atenes en 29 decembre de 1391, en el que Nerio reconeix al Comte Amadeu de Saboya com princep d'Acaya y alt senyor d'Atenes. En aquest conveni se firma per primera vegada senyor d'Atenes y Neopatria: «Pacta... inter nos Nerium Deyaczolli de Florentia, militem, dom. Corinti, ducatus Athenarum et Neopatrie ex parte una etc.» (1). En cambi després de 1393, quan Neopatria havia caigut en poder dels turchs, Nerio Acciajuoli no 's firma ja senyor de Neopatria. Així ho veiem en el nomenament de Duch d'Atenes que li fou conferit pel rey Ladislau de Napols en 1394 (11 de janer), en el que 's fa menció moltes vegades de la dignitat de duch de la ciutat de Pericles, y ni una sola vegada de Neopatria (2). Tenim, donchs, un període que va desde 1390 a 1393, en que 'l florentí Nerio Acciajuoli tingué sobre Neopatria una senyoría efectiva, guanyada en tal cas per Micer Arner, o abrigà al menys pretensions de domini respecte d'ella y de son territori.

L'antich ducat català de Neopatria se pot dir que ja no existia en 1387. Ja hem vist que en un document d'aquesta època 'l nostre rey Joan I, al dirigirse al seu Arcabisbe, li comunica que havia proveit en el Vescomte de Rocaberti, el Vicariat del Ducat d'Atenes, y el govern de tota aquella part de Neopatria, que estava subjecte al seu domini (3). El monarca català, aimador dels plaers y de les lletres, més que de la guerra y de les conquistes, no va esser tampoch bo per defensar l'últim reste del seu ducat neopatrench. Va repetir ab la capital de la regió del Sperchius, lo que va fer dos anys abans ab l'Acrò-

(1) Lambros; Ἔγγραφα, III. 246.
(2) Lambros; Ἔγγραφα, III. 165.
(3) Arx. Cor. Aragó. Doc. citat de 17 Abril 1387. — D. del O. C.

Fig. 15. — Torre mig-eval del castell de Salona.

polis atenesa. Deixà abandonat al valent capità Çavall als seus esforços, com al castellà de l'Acròpolis, Pere de Pau, y posà en les mans de la Comtesa de Salona uns dominis que considerava perduts, y pels quals no va tenir may el menor interès. «E com veiam, li deia, la vostra aiuda al dit Andreu Çavall... e a la dita ciutat sia necessaria, pregam vos... vullats la dita ciutat e tota *aqueixa terra nostra haver en special recomendació*» (1). Respecte d'Andreu Çavall se contentà de moment en enviarli 'l seu missatger Pere Bertran, ab la promesa de prompte socors y ajuda (2). Ignorem si en Bertran va encara arribar a temps de veures ab el capità de Neopatria. Es de presumir que aquest, que segons sembla, en el mes de janer se veia sols sitiat darrera 'ls forts murs de la vila, perllongaria algun temps la resistencia desde l'altura del seu inexpugnable castell.

Després d'una efímera reconquista grega o dominació florentina, Neopatria caigué en poder dels Turchs. Hem d'admetre que 's va salvar de l'expedició de 1392 que Bayacet envià a la conquista de la Grecia continental, baix les ordes d'Evrenos-Bey, però no de la més formidable que llençà al any següent el terrible soldà contra les provincies bisantines del Ponto Euxino y de Macedonia, després d'haver agregat al imperi turch el regne dels Bulgars. Llavors re-

(1) Arx. Cor. Aragó. Barcelona 3 Janer 1390. — D. del O. C.
(2) Ibid. Altre document de la mateixa data dirigit a Andreu Çavall. — D. del O. C.

solgué la conquista de la Grecia continental; el seu exèrcit va sometre Larissa, Farsalia y Zeitun, y devallant a la vall del Sperchius, s'apoderà de Neopatria. A principis de l'any 1394, les conquistes de Bayacet s'estenien fins a Salona y el golf de Lepant. L'antiga Hypate dels etolis, la Neopatria bisantina y la Patria dels catalans, se convertí en la Patradjik turca, que havia d'esser fins a la deslliurança de la Grecia, capital d'una important provincia dels Osmans y sèu d'un Pacha musulmà.

El record dels nostres antipassats sols viu en l'actual riallera vila asseguda al peu del Œta magestuós, en alguna que altra tradició local, que va perdentse de dia en dia. Κατιλάνος εἶσαι! deia encara la generació passada, a algú que menjés carn en divendres, o que 's signifiqués per la seva rudesa y per la crueltat del seu caràcter, y en general l'exclamació Κατιλάνε! es encara per alguns equivalent a malfactor (1). Dintre de poch, ni aquest desagradable record quedarà dels nostres antipassats. La vida moderna tot ho esborra, y avuy dia son casi 'ls erudits els que conserven les tradicions populars.

V. — Salona (Amphissa)

Com diu ab molta raó el erudit historiador anglès William Miller, les ruines del castell de Salona son tal vegada 'l més hermós record franch de la Grecia mig-eval (2). Dominen avuy la moderna ciutat d'Amphissa, que ha près el mateix nom de l'antiga capital dels Locris Ozoles o occidentals, qual emplaçament ocupa en part. Els murs de la fortalesa franca estàn gaire bè assentats demunt dels carreus de la clàssica Acròpolis, que Filipus de Macedonia havia destruit quinze centuries abans, quan la tercera guerra sagrada. Refeta la vila sacrílega del crudel càstich ordenat pels Amphictions, fou enderrocada de nou més tard pels bulgars y altre volta reconstruida pels franchs ab el nom de Salona, que es viu encara, y que deriva del rey de Thessalònica, el seu segon fundador. Els franchs l'anomenaren indistintament la *Sula* o la *Sola;* els catalans sempre la *Sola*. Dugues dinasties d'origen estranger han regnat en ella, desde que Bonifaci de Montferrat, després de la quarta creuada, fundà allí la baronia del mateix nom: la francesa dels Stromoncourts, de 1205 a 1311, y la catalana dels Frederichs d'Aragó, que durà fins al any 1394, en que fou conquistada per Bayacet. De l'època francesa tenim molt poques noticies: no aixís en quant a la catalana. Més de cinquanta documents he arribat a reunir sobre

(1) Me donà compte d'aquestes tradicions el escholarca o professor de Hypate, Joan Papanastasios, durant la meva curta estada en aquella vila. Aprofito aquesta ocasió per manifestar an ell y als demés professors que m'acompanyaren, el testimoniatje del meu coral agraiment per les atencions que 'm dispensaren.

(2) *The Latins in the Levant*, p. 33.

d'ella, alguns dels diposits de Venecia y de Palerm, els més del nostre arxiu reial de Barcelona. Per aquesta raó la seva historia no cap en els reduits limits del present treball, y me reservo escríurela ab més detenció en altra ocasió més propicia. Avuy sols assenyalo aquest fet important, pera apoiar la meva opinió de que en l'esplèndit castell que fundaren els Stromoncourt, també hi degueren posar la seva mà uns princeps de niçaga més alta que 'ls barons franchs y un poble que ha deixat un rastre històrich més profond — no m'atreveixo a dir més lluminós — en els anals de l'antiga ciutat helènica, les planes dels quals havien quedat casi en blanch desde 'ls dies anteriors a Filipus de Macedonia. El record de la darrera comtesa de Salona y d'una tràgica historia ab ell estretament enllaçada, rodeja les ruines del vell castell mig gòtich, mig pelàsgich, que omplen d'encís al viatger, d'una auriola de llegendes y tradicions que li comuniquen encara més poesia y magestat. Sobre aquesta darrera fase de la seva historia es la única en que insistirem més endevant, perque es en certa manera inseparable d'ella, y es la que ha deixat arrels més fondes en el cor dels moderns salonites.

El castell de Salona, es encara avuy lo més característich de la moderna vila. El rodejen per totes bandes, menys de la part del mig-jorn, una serie de ferèstegues montanyes, que sembla que cauen aplomades sobre Amphyssa, per la llur majestuosa elevació: el Parnàs, el Kiona, el Elatos y el Geroleka (la més alta, el Kiona de 2,512 metres, la més baixa, el Elatos, de 1,507). En cambi l'antiga planura sagrada de Crissa, s'obre riallera y encatifada per una espessa boscuria d'oliverars, fins al golf de Corent. Desd'aquesta planura, venint pel camí d'Itea, tot d'una, com cenyit d'una vella corona mural, s'alça ab el seu castell, el turó al peu del qual s'extén la moderna Amphissa. (Fig. 10.)

La pujada an ell es planera y poch fatigosa, molt al revés de la del de Neopatria. Tot pujant s'hi troba una bella font turca, ab les típiques arcades, propies d'aquesta mena de construccions. D'ella raja una aigua abundant y frescal que abasteix la vila y rega 'ls nombrosos vergers que rodejen les seves blanques cases, que sembla volen enfilarse pel turó del castell, el camí del qual embaumen taronjers y llimoners. Crida també l'atenció una casa enlairada, edificada demunt dels carreus d'un antich temple d'Esculapi. Superba es la vista que, tot pujant el turó, s'ovira de la ciutat casi enterament renovellada y de l'ample vall crisea, que per un costat s'exten fins al mar, y que sembla enfilarse per la part oposada fins a les vessants de les ferèstegues montanyes que li fan de respatller, trencada la plana, com per una cinta blanca, per la carretera que va a Itea y per la que passant per Topolia se dirigeix a Gravia, fins a la Phtiotis y la Thessalia.

Vist d'abaix, desde les cases de la vila més properes al camí d'Itea, l'extens mur del castell sembla cenyir tot el planich allargassat de l'antiga acròpolis. Cap al Nordest s'alça com una cresta rocosa que fa de respatller an aquest

planich, y que constitueix la part més espadada y la única inaccessible. Per aquesta banda se veu un cingle a tall vertical, que forma com un mur natural, altíssim y aplomat. Com veurem més endevant, la tradició popular anomena aquest cingle el *salt de la basilopula*, ó sigui de la princesa. (Fig. 11.)

El castell degué tenir tres recintes. Del primer, el més desdibuixat de tots, poca cosa en queda. Cenyia tal vegada tot el voltant del puig, tancant dintre de sos murs l'antiga capital dels Locris Ozoles. Sols sen conserven restes isolats de ferma construcció helènica.

El segon recinte es el que propiament constitueix el mur del castell, y vist desde abaix, fa l'efecte de que 's manté casi sencer. D'ell se veuen encara considerables panys de muralles, que sols han desaparegut de la part que dona a la vila. Molts dels troços que 's mantenen encara ferms, mostren marlets rocegats pel temps. L'esplanada que aquests murs cenyeixen es ample y desembraçada. Dintre d'aquest clos y com adelantantse a manera de torre, demunt d'una ben conservada muralla ciclòpea, formada de carreus quadrangulars, simètricament arrenglerats, crida l'atenció una destartalada ruina de l'iglesia franca. Els terratremols y altres accidents l'han reduida casi a un destroçat fragment de fatxada, en la qual s'obren quatre finestres, que encara mostren, si bé un xich borroses, les línies ogivals. De la part de dintre, la ruina fa encara més pena. Munts de pedra y de terra, bruchs y tota mena d'herbes paràsites, omplen l'interior de l'iglesia, badat ja per totes bandes. Encara me 'n recordo haber vist en 1896 una paret d'aquesta iglesia, que un temporal de vent va fer caure fa dos anys. (Figs. 12 y 13.)

Sota d'ella hi ha una petita iglesia o crypta, d'una forma del tot inusitada, composta de dos cossos, ab una sola sortida; y vora la primera n'hi ha un altra de bisantina, més xíca, de la que 's conserven escassos restes, y al costat d'aquesta un petit *sacellum*, probablement romà. L'iglesia franca subsistí després consagrada a Santa Sofía.

Crida ademés l'atenció en la fortificació exterior d'aquest recinte, quan un retorna cap a la vila, y ja al sortir d'ell, un imponent pany de mur ciclòpich, de carreus quadrangulars, de gegantines dimensions. L'altura de dos d'ells es la d'un home de regular alçada. En un altre indret hi ha que assenyalar també un nou detall de mur helènich, d'aparell poligonal, que recorda les muralles de Tarragona, demunt del qual s'hi bastí la fortificació mig-eval, ab pedruscall com de formigó, no ab carreus regulars.

El darrer clos que circunda la part superior de l'Acròpolis, es menys conservat que 'l segón, però també molt interessant. Al acostarse an ell, ja abans de franquejar la murada que 'l separa del segon clos, fins a la torre de l'homenatje que 'l corona, la pujada 's fa sempre més sensible. Els troços de torres rodones del tot badades que s'alcen demunt d'un enlairat cingle, semblen desde abaix les gòtiques arestes d'una fantàstica construcció. Res més majestuós

Fig. 16. — Fragment del mur poligonal del castell de Salona.

vista desde aprop, que aquesta murada natural, més rocosa y moguda encara, que la de la vessant sud de l'Acròpolis d'Atenes.

Dugues portes resten avuy del vell castell d'Amphissa; la més important es la que dona accés al darrer recinte. Està molt ben conservada, y recorda les de les construccions micèniques. Es alta de 2'70 metres, sobre 2'35 m. d'ample y 2'65 de gruix. L'enquadrament es de 2'30 m. d'alt per 1'70 d'ample. Lo mateix que totes les altres portes helèniques, se composa de dugues altes y groixudes pedres, demunt de les quals se n'hi atravessa una tercera, també de colossals dimensions. A una y altra banda de la porta s'exten un llarch mur de carreus poligonals y quadrangulars barrejats. (Fig. 14.) Algun cop, en mig dels murs de la fortalesa s'hi troba empotrada una torre rodona, d'aspecte migeval. (Fig. 15.) Casi sempre 'ls angles dels murs son fets de grans carreus quadrangulars, ben tallats, mentres que 'ls panys intermedis son compostos tan aviat de pedres poligonals, irregulars, com de quadrangulars, tallades unes voltes curosament, altres d'una faysó grossera. (Fig. 16.) Això obeeix, sens dubte, a la necessitat de fer més resistents els estrems, es á dir, les arestes, que son precisament la part més dèbil y exposada.

Fig. 17. — Construccions del darrer recinte del castell de Salona.

Els murs helènichs se mantenen encara en part considerable, sobre tot en la banda que separa 'l segon del tercer recinte. Demunt d'ells s'aixequen fragments informes y destroçats d'altres murs posteriors, ab rocegats marlets. Una d'aquestes parets, més elevada que les altres, mostra encara alguna que altra finestra. La tradició popular suposa que es un reste del palau senyorial dels comtes de Salona, que allí feren estada. (Fig. 17.) Pel mateix cantó, sempre dintre del darrer clos, se veuen també restes d'una cisterna antiga, completada en la edat mitjana. Per últim en el centre y en la part més alta d'aquest clos, s'aixeca encara, com un enorme queixal de pedra, l'antiga torre de l'homenatje, rodona y enlairada, de nobles y robustes proporcions. (Fig. 18.)

La construcció del castell, sobre tot la mig-eval, la menys sòlida, ha sofert molt en distintes ocasions de les injuries del temps, y principalment dels terratremols, que tan sovintejen en aquesta part de la Grecia. Del que més se ressentí fou del de 1870, que sembrà de runes y de pedres l'ample clos interior de l'Acròpolis. Els vells de Salona que recorden el castell abans d'aquesta destrucció, parlen ab recansa y elogi de la seva hermosa perspectiva. Dessota d'ell, segons una tradició, que may falta en tota construcció d'aquest genre, s'obre un camí soterrani d'una milla de llargaria.

Tal es, sense pretensions tècniques de cap mena, sino feta a tall de *turista*, y a grans trets, la descripció en son estat actual del famós castell de Salona,

que 'l papa Honori III manà fortificar, lo mateix que 'l de Bodonitza, al tenir noticia de la caiguda del regne creat a Tessalònica, considerantlos com els dos principals baluarts de la Grecia septentrional. Encara en mig de les seves ruines mostra quan gran fou l'esplendidesa de les poderoses families dels Stromoncourt y dels Frederichs d'Aragó, que en ell hi feren estada per espay de dugues centuries, si bé es difícil determinar què es lo que es dèu a cada una d'elles en la construcció y fortificació del castell franch.

També es difícil precisar de quina manera passà al poder dels Frederichs d'Aragó, després de la conquista del Ducat d'Atenes pels catalans. Muntaner sols ens diu que llavors feren capità a Micer Roger Deslaur, un cavaller del Rosselló, que moltes vegades havia sigut enviat per missatger a la Companyia, y un dels pochs nobles que s'escapà ab vida de la batalla del Cefis, y que li *donaren per muller la muller qui fo del senyor de la Sola, ab lo castell de la Sola* [1]. Del govern d'en Roger Deslaur no 'n coneixem cap més document que 'ls capítols, en virtut dels quals la Companyia catalana, representada per dit noble (que sols se titula Mariscal y rector de la seva universitat y procurador seu per tal acte designat), reconeix per son senyor al infant Manfre, fill del rey Frederich de Sicilia [2]. Res més se sab del primer governant de la Companyia. Ignorem si fou destituit del seu càrrech o si retornà al seu feu de Salona. Ignorem aixís mateix com passà aquest feu al poder d'Alfons Frederich d'Aragó, y l'època en que fou erigit en comtat. Un document de l'Arxiu de Palerm destrueix la suposició de Hopf [3], del casament de Pere Frederich d'Aragó, primogènit d'Alfons Frederich, ab una filla de Roger Deslaur. Per ell sabem, com hem vist al parlar de Zeitun, que al morir Alfons Frederich, passaren per institució hereditaria les seves posessions de Salona y Lidoriki, al seu fill major Pere Frederich, y que al morir aquest en 1355, els heretà el seu germà segon, Jaume Frederich, en virtut de la clàusula de sustitució establerta en el testament del primer, de que en el cas de no deixar el seu primogènit fills llegítims, havia de succeirlo en aquelles terres el germà segon [4]. Llevat de la usurpació temporal del regent interí dels Ducats, Pere de Pou, que arrebassà per les armes a Jaume Frederich d'Aragó els seus castells de Salona y Lidoriki, la serie dels senyors y comtes de Salona se restableix en la següent forma, a la llum de les fonts documentals dels Arxius de Palerm y Barcelona:

(1) Crónica d'en Ramón Muntaner... Barcelona, 1886, cap. ÇCXL, p. 466.

(2) Sense lloch y ab la sola data de 4 Juliol (1312). Arx. Cor. Aragó. Lletres reials de Jaume II, número 4387 (interi). «Capitula et conventiones secundum que universitas exercitus francorum in Romanie partibus existentis per nobilem Rogerium de Lauro, militem, marescalcum et rectorem universitatis ipsius ac procuratorem eius ad hoc solenniter ordinatum elegit, approvabit et peciit seu postulavit in eorum verum legitimum et naturalem dominum inclitum Manfredum, filium serenissimi principis domini Frederici illustris regis Trinacrie, ac nomine ipsius infantis, eundem dominum regem in eiusdem universitatis rectorem et defensorem.» — D. del O. C.

(3) Hopf; *Chroniques*, 474.

(4) Messina, 7 Desembre 1355, IX indic. — Protonot. Reg. II, 193. — G. Cosentino: *Codice diplomatico di Federico III*, Palermo, 1885, I, 27. — D. del O. C.

1. Roger Deslaur: 1311 — ?. — 2. Alfons Frederich d'Aragó; ¿ — 1338. — 3. Pere Frederich d'Aragó, primogènit: 1338-1355. — 4. Jaume Frederich d'Aragó, fill segon: 1355-1365. — (Usurpació de Pere de Pou: 1361-62). — 5. Lluis Frederich d'Aragó, fill de Jaume: 1365-1382. — 6. Elena Cantacuzeno, Comtesa viuda regnant y Maria Frederich, Comtesa pubilla: 1382-1394.

Per espay de més de mig sigle la reial línia bastarda dels Frederichs d'Aragó, fou la vertadera mestressa dels destins dels catalans de Grecia. Ella 'ls hi donà tres Vicaris generals: Alfons Frederich d'Aragó, el conquistador de Neopatria; Jaume Frederich, que afegí al Comtat de Salona, el castell de Siderocastron, y Lluis Frederich, el darrer governant indígena, per dirho aixís, de la famosa Companyia. Ells constituiren en el Comtat de Salona, poblat per la més pura raça grega, el domini feudal més important dels Ducats, que en els darrers temps de la seva existencia, mercès a afortunades anexions de la branca directa, reuní en una sola mà tots els feus que pertenesqueren a Alfons Frederich. Llavors comprenia el fort castell de Salona, en el cor mateix de la Lócrida y el vehí de Lidoriki (el *Ledorix*), darrera del mont Elato, defensat pels temuts montanyesos d'aquella regió, — que feren recular més d'un cop als catalans y als turchs, — ab els ports de Vitrinitza y de Galaxidi, tan famós pels seus hàbils mariners, y ademés els castells de Siderocastron y del Citó en la Phtiotis, extenentse fins al golf de Salamina, on posseia la illa de Egina. Els comtes de Salona ho foren també de les illes de Malta y de Goy (Gozzo), prop de Sicilia, per la donació feta en 18 Novembre de 1330 per Guillem Frederich, Duch d'Atenes, a Alfons Frederich d'Aragó [1].

Lluis Frederich heretà 'l valor del seu avi y a no haver mort en el plè de sa vida, tal vegada ell hauria salvat els dominis catalans de l'ambició dels Acciajuoli, com els havia salvat dels navarros y de l'anarquía. Fou el darrer de la nissaga dels conquistadors y l'únich que arribà a constituir un estat feudal organisat, com el dels Duchs franchs d'Atenes, que adhuc després de sa mort, resistí més temps que 'ls Ducats d'Atenes y Neopatria les escomeses dels florentins y dels turchs. Quan la companyia navarra, clavantse com una espina en el cor mateix del territori, s'emportà ab un atrevit cop de mà la Beocia, que no retornà may més a mans dels catalans, el Comtat de Salona fou com el llaç d'unió entre 'ls despedaçats restes dels dominis d'Atenes y Neopatria, separats per un poder enemich. D. Lluis Frederich d'Aragó no sols lliurà les seves terres de l'embestida dels navarros, sino que envià encara 'ls seus grechs y catalans manats pels castellans Dimitro y Mitre, de raça helènica, a salvar en la Fòcida 'l castell de l'Estir,— situat prop del famós monastir de Hosios Loukàs —, qual senyor Joan de Lluna no va poder defensarlo per trobarse près llavors en poder del Comte de Conversano. Tan terrible 's feu als navarros, que 'ls cavallers hospi-

(1) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 1.er Setembre 1380. — D. del O. C.

talaris als quals servien, l'amenaçaren ab declararli la guerra, si no concedia la pau a Joan d'Urtuvia y als seus soldats, que havien ocupat la ciutat de Tebes, y saquejat altres llochs dels Ducats [1]. Sabuda es també l'energia ab que combaté als rebelles al rey Pere d'Aragó, mereixent d'aquest que li concedís els castells an ells presos per la força de les armes, fins a l'arribada del Vescomte de Rocaberti [2]. Per desgracia pels Ducats catalans, morí aquest valent capdill, poch després del retorn d'aquell a Catalunya, a mitjans del any 1382, y desd'aquest moment, bé 's pot dir que acaba l'historia d'aquells estats, que queda reduida a la d'Atenes y a la de les darreres peripecies del Comtat de Salona. Del seu enllaç ab Elena Cantacuzeno, neta del famós Emperador y historiador bisantí del mateix nom, al qui tants serveis prestaren els nostres compatriotes, sols tingué una filla, Maria Frederich d'Aragó, de gentil hermosura a judicar per l'interès ab que 's disputaren sa mà nobles catalans, servis y florentins. Ella jugà 'l paper de la Helena homèrica en la destrucció de la poixança catalana a Grecia.

La llegenda y la tradició han rodejat els darrers dias de l'existencia de les dugues princeses, de tràgichs epissodis, fentles víctimes o heroines d'espantosos drames d'amor, que ompliren de sanch y crims la caiguda de l'esplèndit castell dels Stromoncourt y Frederich d'Aragó. El nostre Arxiu ha omplert de llum, en part, les tenebres d'aquells espantosos epissodis, al menys en lo que 's refereix a la figura de la gentil y jove princesa, més desgraciada que culpable, y a la de la princesa bisantina, que resulta, a jutjar pels documents que hem tingut la fortuna de trobar, una dona d'excepcional energía, digna d'haver viscut en temps menys fatals. Els nostres reis Pere III y Joan I, que tingueren ab ella freqüent correspondencia, feren de la *seva saviesa e proesa* gran apreci, y respectaren en ella *la gran sanch del imperi de que devallava* [3]. Aquí ens limitarem a indicar els fets històrichs, tals com els revelen els documents dels Arxius d'Italia y Barcelona, y després aludirem sumariament a les relacions dels historiadors y cronistes grechs de l'època, que testimoniejen el recort d'una espantosa catàstrofe, que ha quedat viu encara en la memoria dels salonites, a pesar de les crudels escenes y actes d'heroisme estampats ab caràcters de sang en la terra grega per la dominació turca y el gloriós alçament del poble helènich.

Durant la seva curta estada a Grecia, el Vescomte de Rocaberti tractà ab el Comte de Salona 'l casament del seu fill Bernaduch de Rocaberti, ab la única filla d'aquella dinastia catalana. El rey Pere *el Cerimoniós* aprobà 'l polítich acte del seu llochtinent que evitava que sortís del seu domini el més important dels feus dels Ducats, y confirmà a Maria Frederich per sa vida, com

(1) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 23 Setembre 1380. — D. del O. C.
(2) Ibid. Doc. de 17 Setembre 1380. — D. del O. C.
(3) Ibid. Doc. de 17 Agost de 1387. — D. del O. C.

hem vist abans, la donació del fort castell de Siderocastron que havia conquistat el seu pare, mes ab la condició expressa de que portés a cap aquell matrimoni. Així ho comunicà el rey en sengles lletres, de que hem parlat abans, a sa cosina Helena Cantacuzeno, a la seva filla, y a l'universitat de l'antiga Heraclea [1].

Fig. 18. — Torre del homenatge del castell de Salona.

Per raó de les Corts de Montçó y de les complicacions que dugué la mort del jutge d'Arborea en Sardenya, el rey Pere III no pogué realisar el seu intent d'enviar una altra vegada ab més reforços a Grecia, al Vescomte de Rocaberti, y en les lletres que en 1383 y 1384 va escriure a la Comtesa viuda [2] sols se llegeixen escuses y promeses respecte a la realisació de aquell desig, sense fer esment per res del projectat casament. Emperò en l'any següent esdevingueren aconteixements que precipitaren la ruina dels darrers restes del poder català a Grecia y que foren un obstacle an aquells projectes.

Mentres Nerio Acciajuoli, senyor de Corent y futur duch d'Atenes, va creure poderós al rey d'Aragó, y que 's prenia a cor els fets de Grecia, es va posar de sa part y al efecte va concertar pau y treva ab el Vescomte de Rocaberti en 1382, que en certes ocasions, com en 1384, es va arribar a convertir en aliança per la defensa d'Atenes contra 'l perill turch y grech. Mes quan se va convencer de que 'ls nous reforços promesos als catalans pel seu nou sobirà no vindrien may, per tenir ocupada al plegat la seva atenció 'ls afers de Sardenya y de Sicilia, y de que 'l Ducat vehí no s'aixecava de sa postració, a les hores tornà a reanimar les seves pretensions sobre d'ell. Una lletra del Bisbe d'Argos

(1) Arx. Cor. Aragó. Doc. 4, 18 y 20 de Novembre de 1382. — D. del O. C.
(2) Ibid. Doc. 20 Juny 1383 y 30 Maig 1384. — D. del O. C.

de primers de l'any 1385, ens informa de que Nerio reunia homes d'armes de totes bandes y que havia posat en peu de guerra setanta llances, vuit cents cavalls albanesos y molts soldats a peu [1]. Quan tot estigué preparat va cercar un *casus belli* y el va trobar fàcilment [2], demanant la mà de Maria Frederich, pel seu cunyat Pere Sarracino de Eulea. La Comtesa viuda, en les venes de la qual corria la sang imperial dels Cantacuzenos, va rebutjar ab despreci la proposta del comerciant florentí, y veient les dilacions del promès Bernaduch y que se li venia a sobre un conflicte ab el poderós senyor de Corent, cercà l'aliança d'un dinasta vehí als seus estats, al qual oferí la mà de la seva filla. Era aquest el princep servi Esteve Dukas Chlapenos, senyor de Farsalos y Domokos, ciutats que en temps passats foren conquistades pels Frederichs d'Aragó. La Comtesa envià tot seguit en Roger de Lluria al rey d'Aragó, a comunicarli aquestes esposalles, excusantse per la necessitat d'haver tingut que proveir a la seva defensió, en vista del retard del sobirà en enviar reforços y Vicari que governés el Ducat [3]. El rey Pere III rebé, com es natural, molt malament la noticia y recordà a la seva cosina 'l compromís anterior ab Bernaduch, y els perills que 's podrien seguir a la seva terra d'un matrimoni estrany [4].

En 1385 Nerio havia ja invadit el Ducat y conquistat part d'ell, perque en juliol del mateix any s'intitulava *dominus Choranti et Ducaminis* [5], però es probable que no arribés a la montuosa regió de la Lòcrida, ni menys a la capital del comtat català. La dissort perseguia a la gentil Maria y tampoch va cumplirse la seva aliança matrimonial ab el dinasta servi, que fou sens dubte mal vista a la vegada pels seus súbdits grechs y catalans. En 1387 tornava a parlarse de nou de les antigues esposalles, y el rey Joan I, al comunicar a Elena Cantacuzeno el recent nomenament de Vicari general a favor del Vescomte de Rocaberti, li anunciava el pròxim viatge de Bernaduch, el seu amat coper, tantes vegades promès a la seva filla [6]. Ignorem si 's realisà l'anada a Grecia del fill del Vescomte de Rocaberti; es probable que no, y que aquest desistiria del tot del seu intent, al tenir esment en el mateix any de les noves tinences de matrimoni de la Comtesa Maria ab un noble de la casa dels Moncada, que tenia una branca en Sicilia. Joan I s'en queixava d'això amargament a la Comtesa mare, recordantli l'anterior promesa, la qual realisació li era més convenient an ella, per esser el jove Bernaduch fill del recent anomenat Vicari dels

(1) *Corrispondenza Acciajoli*, publicada per Gregorovius, en els *Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Klasse der K. Bayer. Akademie der Wissenschaften zu München*. 1890. T. II, p. 285 y s. y reproduida per Lambros en sa traducció grega de la Historia d'Atenes de dit escriptor, t. II, p. 640.

(2) Miller, *The Latins in the Levant*, pág. 323.

(3) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 17 Agost 1386. — D. del O. C.

(4) «car sabets be que l noble e amat... don Luis, marit vostre, mentres vivia... dona per marit a la dita Maria lo fill del Vescomte de Rocaberti... e aço per tal que no isqués de nostra naturalesa... e la terra que ha la dita Maria, per matrimoni estrany e que no es nostre natural, no prengues algun dany.» Ibidem. Lletra de 17 de Agost 1386 a la comtesa Elena. — D. del O. C.

(5) Archivio di Stato. Venecia. Misti XXXIX, f. 10 v. — D. del O. C.

(6) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 17 Abril 1387. — D. del O. C.

Ducats, y més acceptable per ell, ja que del fill den Ramon Guillem de Moncada sols havia rebut ofenses y deserveis [1]. Emperò les circunstancies cambiaren y les raons d'estat, més poderoses que les simpaties personals, feien veure tres anys desprès ab bons ulls al rey Joan I el matrimoni ab en Mateu de Moncada, fill de Guillem Ramon de Moncada, comte d'Agosta, que tant l'havia molestat abans [2]. Ja s'havia perdut a les hores la ciutat d'Atenes y estava a punt de caure Neopatria, y sols els hi quedava als catalans de Grecia, el comtat de Salona y l'illa d'Egina, governats per dugues dones. La corona de Sicilia havia passat al poder de Martí d'Aragó, nebot de Joan I, qui 's preparava a pendre possessió d'ella, y a la mateixa corona s'havien incorporat altra volta 'ls drets sobre 'ls Ducats catalans de Grecia, y els escassos territoris que casi nominalment els hi perteneixien. En tals condicions era més convenient per la jove Comtesa de Salona una aliança ab l'hereu d'un dels nobles catalans més poderosos de Sicilia, envers la qual s'orientava de nou la precaria existencia dels catalans de Grecia. Cabalment en aquella ocasió Nerio estava en poder dels navarros y els catalans que quedaven en els Ducats, ajudats per ells, tornaven a alimentar ilusions d'una pròxima reconquista, que s'intentà, com hem vist al parlar de Livadia, pels vols de 1392, quan fou nomenat pels reis de Sicilia, com nou Vicari, D. Lluis de Fenollet, Vescomte d'Illa y de Canet. Elena Cantacuzeno tampoch vegé realisats aquesta vegada 'ls seus desitjos d'assegurar a sa filla, per medi d'una sortada unió conjugal, els richs dominis que li havia deixat el seu marit D. Lluis Frederich. El rey Joan d'Aragó se queixava en aquella època de que aquell matrimoni «axí per rao de les guerres qui son en aquestes partides com per altres impediments, no es pogut venir a deguda perfecció [3]». Entre tant amenaçaven grans perills al Comtat de Salona, entregat al govern d'una dona enèrgica, es cert, però privada de tot apoy poderós. Ella conseguí, no obstant, mantenir ferm l'únich poder organisat que existí en la Grecia catalana, quan l'anarquia y els enemichs exteriors anaven enrunant pedra per pedra l'antich edifici bastit per la victoria, y an ella entregà el rey Joan, com hem vist, la sort d'aquella gloriosa Atenes que havia promès visitar [4], y la del inexpugnable castell de Neopatria.

Emperò, si hem de creure 'l testimoni d'un historiador y d'un cronista bisantins, aqueixa mateixa dona tan enèrgica y inteligent, que tant consideraven els nostres reis, fou la causa principal de la ruina del seu Comtat. La corrupció y la traició l'entregaren en mans de l'enemich més poderós de Grecia, del terrible Bayacet, anomenat el Llamp. L'atenès Chalcocondylas, l'únich

(1) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 17 Novembre 1387. — D. del O. C. «segons que ns es estat dit vos havets fetes tinences de matrimoni entre vostra filla e un fill den Guillem Ramon de Moncada... per algunes paraules vanes que per lo dit Ramon vos son donades a entendre contra veritat».
(2) Ibid. Doc. de 7 Janer 1390. — D. del O. C.
(3) Rubió y Lluch; *Catalunya a Grecia*, p. 65.
(4) Rubió y Lluch; *Atenes en temps dels catalans.*—Institut d'Estudis Catalans. Anuari, MCMVII, p. 253.

escriptor fill de la ciutat de Pericles que 'ns ofereix l'Edat Mitjana, y l'anònim autor d'una crònica local de Galaxidi, poble que pertenesqué al comtat de Salona, coincideixen en el fons en la relació dels successos que causaren sa ruina. Tant d'aquestes dugues obres en lo que 's refereixen an aquest epissodi, com del drama que basat en ell escrigué en sa jovenesa l'eminent historiador grech Spiridion P. Lambros (1), en vaig fer llarchs estudis ja fa molts anys, y an ells remeto al lector que menudament vulgui enterarsen (2). Avuy portat de l'afany de la brevetat, resumiré els fets transcribint la concisa relació del diligent historiador de la Grecia llatina William Miller, que ab bona crítica aprofita dels dos testimonis tot lo que està més conforme ab les recents investigacions y la part nova y complementaria que cadascú aporta a la historia de la caiguda de Salona. La comtesa viuda, diu Chalcocondylas, que tenia una filla en esposalles, s'havia enamorat d'un sacerdot grech, al qual permeté governar en nom seu, y aquest petit tirà va abusar del seu poder arrancant diners dels pastors del Parnàs, y corrompent les donzelles de Salona ab els seus demoniachs encantaments, en aquella terra vehina de Delphos, el clàssich racer de lo sobrenatural. Per últim va posar els ulls en l'hermosa y riquíssima filla del Bisbe grech Serafein. Privat aquest de la seva filla y vegent en perill els seus diners, excità al poble contra 'l monstre y invità al Soldà Bayacet a ocupar una terra que tan escaienta devia esser als seus esbarjos favorits de la cacera, com ho son les planures y vessants del Parnàs. El turch acceptà l'invitació y el sacerdot se tancà en el fort castell, matà la filla del Bisbe y es preparà a la defensa. Emperò hi havia traidors en la guarnició: un home de Salona va matar al tirà y oferí 'l seu cap al Soldà, y la comtesa viuda y sa filla debades procuraren calmar al conquistador ab richs presents. Bayacet va enviar la jove comtesa Maria al seu harem a Andrinòpol, entregà la mare als insults dels soldats y la terra a un dels seus llochtinents, a Murad Bey. Ben aviat mostrà aquest afanys d'independencia, mes fou també desposseit y decapitat. Falta encara una altra taca de sang an aquesta horrible tragedia. L'historia recorda al poble de Salona que Bayacet matà a la gentil comtesa, considerant indigne del seu amor una descendent dels tronos reial y imperial de Aragó y de Bisanci (3). Aixis acabà aquella tan hermosa com infortunada donzella. Els recents descobriments històrichs han confirmat el tràgich fi de la princesa Maria (4) y la tradició po-

(1) "Ο τελευταῖος κόμης τῶν Σαλώνων. — 'Εν 'Αθήναις, 1870.

(2) *Estudios sobre los historiadores griegos acerca de las expediciones catalanas á Oriente.* I. Leónico Chalcocondylas. (*Revista de Ciencias históricas.* Barcelona, 1881. T. III, p. 57 a 70.) — *Consideracions sugerides per la lectura d'un drama grec.* (*Catalunya a Grecia*, p. 9 a 30.)

(3) Miller; *The Latins in the Levant*, p. 346 y 347.

(4) Vegis la manera com Nerio Acciajuoli comunica al seu germà Donato, que era a Florença, la caiguda de Salona, en lletra de 20 febrer 1394... «Inpero che lo gran Turcho e venuto a Salonichi e *a preso per moglie la figlia della donna della Sola*, et apresso a preso tutto lo suo paese, e sperasi lui venira piu innanzi...» Gregorovius-Lambros; 'Ιστορια τῆς πόλεως 'Αθηνῶν... Atenes, 1904. — T. II, p. 652. (Corrispondenza Acciajouli). — El viatjer Martoni que visità la Grecia en 1395, y que va passar per Vitrinitza, port del comtat de Salona, conta que la Comtesa per fugir de les violencies del Dèspota de la Morea, entregà la seva filla al gran Turch, y afegeix: «Deinde *dictum fuit nobis* quod Turchus mori fecit dictam uxorem suam, *quia sibi videbatur non esse dignam suo sociari conjugio*». El curiós Martoni es, donchs, el que 'ns dona 'l desenllaç d'aquest llarch drama

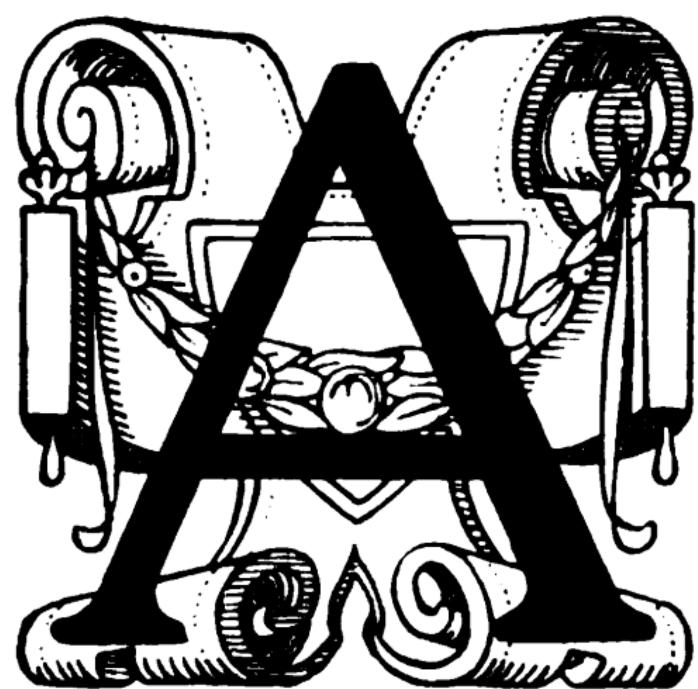
pular mostra que encara 's conten avuy pels moderns habitants de Salona, els fets relatius a la tràgica caiguda de la casa comtal catalana, com en els temps de Chalcocondylas y del obscur cronista de Galaxidi [1]. El mateix interessant drama, abans esmentat, del historiador Lambros, descendent d'una familia salonita, proba quan arrelades estan en el cor dels habitants de l'actual Amphyssa aquestes tradicions.

d'amors que comença ab Bernaduch de Rocaberti, y acaba ab l'acte barbre de Bayacet. (V. *Revue de l'Orient Latin*, t. III, 1895, p. 660. El viatge de Niccolo da Martoni, en la part referent a Atenes, fou reproduit en les *Mitteilungen des kaiserlich deutschen archaeologischen Instituts. Athenische Abteilung*. Band. XXII, p. 427, 30).

(1) Vaig tenir ocasió de comprobarho durant la meva curta estada a Amphyssa, en mon darrer viatje a Grecia. M'acompanyà a la visita del famós castell, l'erudit metje salonita Alexandre Sturnaras, que 's sab pel cap dels dits l'historia de la seva hermosa ciutat nadiva, y que es verdaderament son *genius loci*. El Sr. Sturnaras recorda perfectament el castell abans de la parcial destrucció que sofrí en el gran terratremol de 1870. En la seva infancia recullí de la boca d'un vell d'Amphissa la relació de la mort de la Βασιλοπούλα o sigui de la jove princesa catalana. Un comte (Κόντος), s'enamorà de la neboda del *dèspota* (així s'anomenen també a Grecia 'ls prelats) d'Amphissa, o la feu seva per apoderarse dels seus diners, car deien que 'l seu pare en tenía molts. Desenganyat després, la va despenjar desde 'l cim pel cingle més esgarrifós del castell, que per això l'anomenen alguns el *salt de la basilopoula* (fig. 11). Conta un altra tradició que 'ls Turchs al entrar al castell deshonraren la Comtesa vella, que portaren a un poblet prop de Salona, per l'indret del mont Elatos, y que a la jove se l'endugué el gran Turch al seu harem. Una altra tradició parla de la venjança que 'ls salonites prengueren del Κόντος. Un habitant de la vila se fingí una dona prenyada pera entrar al castell, y una volta introduit en ell matà al Comte y el despenjà de l'espadada roca. — En aquestes tradicions, y alguna altra que no recordo bé en aquest moment, que 'm contà el simpatich Sr. Sturnaras, se veu la confusió que fa 'l poble entre 'l comte català y el petit tirà, el sacerdot grech Strateo de que parla Chalcocondylas, portat del natural desig d'atribuir tots els crims al odiat dominador estranger. Aprofitem aquesta ocasió per agrair coralment al senyor Sturnaras la gentil acullida que 'ns feu a Amphissa.

SECCIÓ JURÍDICA

JURISTES Y JURISCONSULTS CATALANS DELS SEGLES XI, XII Y XIII, FONTS DELS SEUS CONEIXEMENTS Y TRASCENDENCIA QUE EXERCIREN, per GUILLEM M.ª DE BROCÀ.

PLEGAR els elements indispensables per arribar a una completa exposició crítica dels homes de Dret a Catalunya, dels coneixements que tenien, dels seus treballs, intervenció en les tasques llegislatives y l'adjutori que per medi de dictamens prestaven als governants o públichs administradors, es tasca que deu ferse paulatina y pacientment. Distingí al jurisconsult català una decidida predilecció pel dret públich y aquesta primordial afició qu'es troba ja en els glosadors dels Usatges y perdura en el laberintich contingut de tractats qual títol sembla que no ha de donar entrada a semblant dret, té gran esbarjo en les respostes donades a les *consultes* relatives als objectes y facultats de quiscun dels organismes del Estat ab motiu de les lluites d'atribucions qu'en determinats periodes històrichs sovintejaren.

¡Prou que n'hi ha de noms escampats en les obres dels antichs tractadistes, especialment en les de Marquilles, Mieres y Socarrats, y prou que se n'han fet de llistes de jurisconsults! Al lleridà doctor Antoni Oliba (1) es deu un resenyament dels *Autores Cathalani qui super usaticis et antiquo Cathalanorum jure, et quo tempore; una cum nonnullis qui super juri communi, civile et canonico scripserunt*, començant per la formació de la glosa *ordinaria* dels Usatges y acabant en els autors de dret especial de Catalunya y del romà de son temps (segle XVI). Andreu Bosch (2) presentà una relació de noms d'escriptors de *dret y cànons* indicant, respecte d'alguns, quines foren les seves obres; el P. Manuel Marcillo continuà a son opúscul (3) una llista d'escriptors de Catalunya, incluinthi molts que conreuaren el dret o exposaren les lleis, ab expressió de llurs treballs y el lloch y la data d'estampació, y el gran romanista, catedràtich a la Universitat de Cervera, D. Josef Finestres y de Monsalvo, en la salutació al lector, posada al devant de la seva obra *In Hermogeniani juris epitomarum commentarius* (4), fa un elench de la vida jurídica de Catalunya y esmenta bon nombre d'autors en conformitat a una classificació de les materies del dret.

(1) *Comentarium de Actionibus*, part. I, lib. 3.º, n.º 89 (vol. I, p. 411-415).
(2) *Sumari index epitome dels... titols de honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya* (Perpinyà, 1628); llibre III, cap, 13 (p. 366 y 367).
(3) *Crisi de Catalunya*. — Barcelona; Mathevat, 1685.
(4) Cervera. — Tip. acad. d'Antonio Ibarra, 1757.

Lo que donà peu per serioses exposicions bibliogràfiques, fou el gran aplech que de tota mena de manuscrits y estampacions d'Espanya, per bona sort de les ciencies, portà a cap lo sabi saragoçà, arquebisbe de Tarragona, Antonio Agustin. Grau Ernest Franckenaau en la secció IX *(De Catalanorum Legibus)* de la conciençuda obra *Sacra, Themidis Hispaniæ Arcana, jurium legumque ortus, progressus, varietates et observantias* (1), feta ab els materials reunits per Juan Lucas Cortés en la seva *Historia Juris hispani* resenyà lo més granat de bibliografia jurídica de Catalunya, y en 1788 es donà a llum la gran obra de Nicolau Antonio *Biblioteca Hispana*, dividida en *Vetus* y *Nova* (2).

Torres Amat (3), aplegà y, a voltes, amplià lo dit pels escriptors fins aquí mencionats, publicant Juan Corminas un, no gaire felís, suplement (4), D. B. Oliver (5) donà una *Noticia de los jurisconsultos catalanes y de sus obras*, formada sobre el treball d'en Torres Amat, y D. Antoni Elías de Molins, relatà els escriptors catalans de la darrera centuria, continuant aquells que 's consagraren al Dret (6).

Encara es troben noms escampats en les obres de Fontana (7), Lipen (8), Schott (9) y Schulte (10).

Subjectar a un escrupulós anàlisi lo dit per aquestos escriptors, rectificar els erros en que caigueren y completarho ab el resultat de noves investigacions, es treball que s'imposa com imperiosa exigencia jurídich-històrica, y tant perquè l'ordre lògich recomana començar pels primers temps, quant perquè a ells se contrau el major nombre d'inexactituts comeses, aquest assaig es contraurà als segles XI, XII y XIII.

En la fita que assenyala a Catalunya el començament d'una vida jurídica propia que va desenrotllantse y transformantse sincrònicament a les mutacions socials, ço es en el còdech dels Usatges, es indispensable fixar l'atenció d'una manera detinguda. ¿Quins foren els seus redactors? ¿Quins coneixements aquestos revelaren?

(1) Hannover, 1703. — *Editio secunda novis accessionibus locupletata a Francisco Cerdano et Rico.* — Madrid, Antonio Sancha, 1780.

(2) Madrid, Viuda y herederos de I. Ibarra, 1783-88.

(3) *Memorias para ayudar á formar un Diccionario crítico de los escritores catalanes.* — Barcelona; Verdaguer, 1836.

(4) *Suplemento al Diccionario crítico de autores catalanes que en 1836 publicó D. Félix Torres Amat.* — Burgos; Arnáiz, 1849.

(5) *Estudios históricos sobre el Derecho civil en Cataluña.* — Barcelona; Tasso, 1867.

(6) *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX.* — Barcelona; Giró, 1889-1895.

Desconeixem l'*Helench dels escriptors catalans* que segons Torres Amat (p. 227), ab referencia a Serra y Postius, fou estampat a Perpinyà en l'any 1644, posantlo al devant de la obra *Fènix Català*, obra que també cita Nicolau Antonio, *Biblioth. nova*, I, p. 804, col. 2.ª

(7) *Amphiteatrum legale... seu Bibliotheca legalis amplissima.* — Parma; 1688-99.

(8) *Bibliotheca realis juridica.* — Leipsig, 1758.

(9) *Hispaniæ Bibliotheca seu de academicis ac bibliothecis.* — Madrit, 1783-88.

(10) *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratiam bis auf die Gegenwart.* — Stuttgart, 1875-1880.

Per contestar a aquestes preguntes, cal distingir les diverses classes d'Usatges; originaris, afegits en època incerta y afegits en temps de Jaume I.

En quant als primers ens dona llum el proemi calificat d'usatge quart [1] *(Hæc sunt usalia)* que en la relació d'aquells personatges ab qual assentiment Ramón-Berenguer y Almodis feren els Usatges, anomena en darrer lloch a Guillem March, Bonfill March y Guillem Borrell, *jutges*. D. Josep Balari [2], escrigué la biografia del segón valentse per traçarla del cartoral de la Sèu de Barcelona apelat *Libri Antiquiores*, especialment, y digué que son nom de fons era el de Pons, que el de Bofill o Bonfill era un calificatiu per ses bones qualitats y que March era el nom de son pare; que nasqué a les darreries de la dezena centuria, anomenantsel ja en un document de l'any 1011 *clericus et judex*, que fou canonge, que com a jutge eclesiàstich y com a particular intervingué en molts actes importants, y que Berenguer Ramón I li donà el títol de jutge del palau, *judex palacii*, que el posà en la categoria dels magnats y primats del palau y l'inclogué en la cort del Comte; essent d'edat provecta quan apareix com un dels concorrents a la junta en que 'ls Usatges foren formats.

Molt interessants son aquestes noticies, mes la circunstancia de no haverne trobades dels altres dos, Guillem March y Guillem Borrell, no es motiu suficient per afirmar, com afirma en Balari [3], que Pons Bonfill March fou l'únich redactor dels Usatges. No degueren concorrer els altres dos juristes com a meres figures decoratives, y indubtablement que si Pons Bonfill March era home de valúa, també devien esserlo sos companys. Atribuim, donchs, a tots tres la gloria d'haver donat forma de lleis als usos dels Tribunals, d'haverlos, sens dubte, posat en lògica relació els uns ab els altres y d'haverlos modificat en quant necessari era pel bon regisme d'aquella ferèstega societat.

Eren tres juristes verament catalans. Que coneixien d'una manera completa el *Forum judicum (Lex gotica, Liber legum, Lex gotorum, Lex)*, es evidentíssim, ja sia que en els Usatges es consigna que son fets per suavisar el rigorisme d'aquest llibre y perque en ell no 's tracta del homenatje, es a dir, que no 's regulen les relacions feudals, y ja sia, també, que contenen abundoses referencies al mateix llibre. Coneixien els usos dels tribunals del comtat de Barcelona de tal manera qu'ells constitueixen tota la substancia y materia dels Usatges. ¿Tenien altres coneixenses? El contingut d'aitals usatges originaris no autorisa el supost afirmatiu. Hi ha coincidencies ab altres lleis *barbres*, especialment en el sistema acusatori y en les probes faedores en los judicis criminals, però això no vol dir que es traguessin preceptes de lleis determinades, significant tan sols que els mateixos sistemas de procedir y de les probes es trobaven aplicats en el Comtat.

(1) Seguint la numeració adoptada en las compilacions generals.
(2) *Orígenes históricos de Cataluña*, p. 437-44.
(3) *Eod.*, p. 448-52.

Altra cosa es respecte del juriste desconegut que encabí en el llibre dels Usatges els de la segona mena. Per llur lectura sembla que ademés del *Forum judicum* coneixia el dret romà prejustinianeu, el canònich y fins treballs particulars de l'època d'or visigòtica; mes, seguint lo indicat per en Ficker [1], tenim per probable que, tant el dret romà, pres en gran part de les *Petri Exceptiones*, com el canònich de la colecció d'Ivo y els altres elements, els trobà aplegats en una de les coleccions, avuy desconeguda, de les moltes que a Italia y al Mig-dia de França s'escrigueren utilisant el Breviari alaricià, les compilacions canòniques y escrits de sabis que tal volta no eren coneguts en son text directe; donant probabilitat a que fos una colecció francesa el fet de que un d'aquestos usatges (el 82) sia un canon del concili de Clermont.

Ficker, per medi d'un exame comparatiu, demostrà que els usatges de caràcter eminentment romà [2] concorden ab l'epítome denominat *Petri Exceptiones* o *Exceptiones Legum romanorum*, de tal manera que va tenir la sospita, que a la fí se li desvanesqué, d'haver sigut formades a Catalunya les *Exceptiones*. Feu avinent que diversos capítols d'elles passaren integrament als Usatges, no traspassant les variants, especialment en el usatge 167, els límits del descuit del copista y de l'aproximació del llenguatge al usat a Catalunya, y advertí que 'l contingut dels 167 y 168 està en el mateix ordre que 'l dels capítols 55, 56 y 57 que en l'edició de Tubinga té el llibre IV de les *Exceptiones;* que en els 77 y 78 han desaparegut moltes de les paraules primitives; que en el *Duo testes* (verament, un apartat del 89), el precepte del *Forum Judicum* es troba adaptat al text de les *Exceptiones*, apareixent en el 88 vestigis d'aquest llibre; y que, procedint d'aquesta manera, el jurista que utilisà les *Exceptiones* feu evident que no procedia per mera afició a elles, ja que quan son contraries a l'*observancia* de Catalunya, les gita fora.

Aquest jurista adicionador dels Usatges ¿coneixia el Breviari? Indueix a aquesta pregunta la circunstancia d'esser els usatges 86 y 87 copia, respectivament, de l'*interpretació* ab que l'autor del Breviari adicionà una lley del Còdech Teodosià y una sentencia de Paulus. Entenem que la resposta deu esser negativa, perque si hagués sigut utilisat directament el Breviari, serien més nombroses les copies o concordancies, y no s'hauria recorregut a les *Exceptiones* per l'inclúsió d'elements romans. Per aquestes raons, perque els esmentats usatges estan mesclats ab els trets de coleccions canòniques (en les quals tenia bona part el dret prejustinianeu), y perque estan contingudes en aquestes la *lex* y

(1) En el treball *Ueber Usatici Barchinonæ und deren Zusamhang mit den Exeptiones Legum Romanorum*, insertat en *Mitheilungen der Instituts für Œsterreicchische Geschistsforschung;* II ergänzungsband 1 heft. — Insbruch, 1886, p. 236-75.

(2) *Usatges*, 77, 78, 105, 108, 134, 167, 168, 169 y en part els 88, 89 incís 2.on, y 164.

Res de lo dit per Ficker destrueix Max Conrat *(Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen rechts in früheren Mittelalter*. 1.a part. — Leipzig, 1891, p. 466-71), el qual reconeixent la concordancia de diversos usatges ab el llibre de Tubinga, s'embrancà en una multitud de fosques consideracions nascudes en part del delit de fer la contra a Ficker, y en part a que 'ls usatges, com ell mateix diu, fan avinent que ab posterioritat a Ramon Berenguer I foren objecte d'una revisió y de les conseqüentes adicions.

la *sententia* qual respectiva *interpretatio* constitueix el text dels dos usatges, cal suposar que alguns epítomes o coleccions, en lloch de la *lex* y de la *sententia*, portaven llur *interpretatio*. Ficker manifesta l'improbabilitat de que aquestos dos usatges y aquells que son copia de les *Exceptiones* sien de la font primitiva, y D. Eduart d'Hinojosa (1), defensor de la conservació de l'influencia del Breviari a Catalunya, no va més enllà d'assenyalar «las huellas del derecho »romano en algunos usages al utilizar el Breviario de Alarico y el libro de »Tubinga», no precisant si aquestes fonts s'utilisaren directa o indirectament. Cert deu esser que aquestes incorporacions al llibre dels Usatges tingueren lloch abans de la coneixença a Catalunya de les compilacions justinianees, o treballs demunt d'elles realisades.

Res hem de dir en quant al darrer grupu d'Usatges, per quant es redueix a una mescla, feta en temps de Jaume I, de lleis del *Forum Judicum*, constitucions dels monarques y acords de *Pau y Treva;* elements, tots ben determinats, que passaren al llibre dels Usatges com a consagració del dret que estava vigent a Catalunya.

Agens foren a la formació dels Usatges un prelat y un copista als quals s'ha atribuit la gloria d'haver colaborat en aquesta formació. Del cardenal Huch Candit (Hugus Candidus) digué en Bosch y repetí en Torres Amat que fou un dels *compiladors* dels Usatges, y la veritat es que, com a llegat del Papa, presidí el conegut concili de Girona de l'any 1068 en que no 's formaren ni s'aprobaren los Usatges, devent esser el mateix de qui el segon dels esmentats escriptors, fent, sens dubte, dos erros, diu: «Hugo *(alias Blanch)*, natural de »Barcelona. En los Mss. de Caresmar se lee: *Interfuit in componendis usaticis »Cathaloniæ, anno* 1040.» El copista es Homobonus del qual en Torres Amat, per una referencia d'en Caresmar concordant ab la feta per en Villanueva (2), en feu un escriptor jurídich, suposantlo autor d'una obra, la qual no era altra que el *Forum judicum* que per son us copià, de la mateixa manera que, poch temps després, en tragué la copia que, gaire bé ab el mateix epigraf, es conserva al Escorial y es coneguda ab el nom de *Códice de Cardona* (3).

Al morir el s. XII es general a Catalunya la difusió del dret romà, y no hem de repetir els tantes voltes exposats motius y justificants d'aquesta difusió. A la Sèu de Tortosa es troba un exemplar llatí, ab lletre de les darreries del s. XII, de la famosa *Summa* escrita en provençal y anomenada *Lo Codi*, exemplar que havia passat desapercebut fins que 'n donaren compte el P. Denifle y en Chatelain (4), y després, d'una manera més amplia, el canonge-arxiver de la Sèu de Tortosa, Sr. O'Collagan (5), havent publicat el text l'eminent

(1) *De la reception du droit romain en Catalogne* en les *Melanges Fitting*, II, 401.
(2) *Viaje literario*, VIII, 51.
(3) Veginse Beer *(Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*, I, 25 y 26) y Sanpere y Miquel *(Discurs llegit en la recepció á la Rl. Academia de Buenas Letras de Barcelona*, any 1908, 58-68).
(4) *Inventarium Codicum manuscriptorum Capituli Dertusensis* y la *Revue des bibliothèques*, 1896, jan.-feb.
(5) *Los Códices de la Catedral de Tortosa*. — 1897, p. 97.

Fitting en l'obra escrita ab la colaboració de Suchier (1). Aquestos dos escriptors (2) proben que es la traducció que Ricardus Pisanus feu (3), per us en el seu pais, del expressat *Lo Codi* escrit, probablement, a Arles y any 1149 y del qual diu Suchier (4) que poques obres científiques produí l'Etat Mitjana que tinguessin l'importancia y l'extensió per tot el món conegut que ella tingué. Tardif (5), sense grans raons, suposà que el manuscrit tortosí es l'original y que *Lo Codi* es la traducció al provençal; mes, apart de les probes contraries aduides per aquells investigadors, trau verosimilitut a aquesta opinió (6) la circunstancia de que, segons resulta del inventari de la biblioteca del Rey Martí, *Lo Codi*, o sia el text provençal, fou traduit al català (7), com també es traduí al francès (8) y al castellà (9). Si 'l text llatí fos l'originari no s'esplicaria que essent conegut aital text, s'acudís a una traducció per posarlo en català (10) ni hi hauria hagut cas de que totes les traduccions ho fossin del llibre provençal, el text del qual es de desitjar que, complint el seu propòsit, dongui a llum Suchier; com també ho es que aviat els Srs. Ureña y Bonilla donguin a l'estampa el text castellà, que, indubtablement, anirà enriquit ab sòlides notes y profitoses consideracions d'aquestos conciençuts escriptors. Es comprèn la gran aceptació que *Lo Codi* meresqué a Catalunya. Els jurisconsults tenien y estudiaven les compilacions justinianees y les seves gloses, però els jutjes estaven necessitats d'un llibre en que trobessin aplegades les regles del dret romà que tenien aplicació. Fitting (11) fa avinent que *Lo Codi*, prescindint de quant es teòrich y savi y de la indicació (com se fà en altres treballs anàlechs) de les fonts, presenta solament el contingut pràctich del Dret romà, de manera que 'l pugui coneixer qui sia mancat d'ilustració jurídica (lo qual, ademés d'explicar que fos empleada la llengua vulgar y no el baix llatí, llegitima els molts exemples que posa), que 's refereix al temps present y no al de Justinià y que fà aplicable el Dret romà al temps allavors present, per lo qual consigna que prescindeix de

(1) LO CODI. *Eine Summa Codicis in provenzalischer Sprache aus der mitte des XII Iahrhunderts.* — Halle a. S. 1906. — Hi ha també un facsimil de la primera plana.

(2) Fan avinent que si bé en moltes de les variants respecte del llibre de Justinià, *Lo Codi* concorda ab la *Summa Trecensis* atribuida a Irneri, no hi ha identitat, trobantse en aquell materies no tractades en aquesta.

(3) Com s'expressa en el manuscrit llatí de la biblioteca de la vila d'Albi, n.º 50, que es de fi del sigle XII.

(4) *Fünf neue Handscriften des Provenzalischen Rechtsbuchs Lo Codi.* — Halle a. S.; 1890, p. 6.

(5) *Annales du Midi*, V, 34, y VIII, 47.

(6) Que ab motiu, per res tenen en compte Hinojosa *(La reception du droit romain en Catalogne)*, y Meynial *(Notes sur la formation de la théorie du domaine divisé*, també en les *Melanges Fitting*, II, 241).

(7) Arxiu de la Corona d'Aragó, Inventari del rey D. Martí, n.º 16: *Item un altre libre appellat* LO CODI EN CATHALA... *e feneix Nonas februarii anno domini M.CCC Nono.* — Creu Suchier *(Annales du Midi*, Six. an. 1894, ps. 187-90), qu'aquesta data es la del ingrés en la biblioteca del Rey, per quant anteriorment el llibre pertenesqué als Templers.

(8) N' hi havia un exemplar a la dita biblioteca del rey Martí, n.º 19. *Item un altre libre appellat* LO CODI EN FRANCES... lo qual comensa... en lo negre *Per toutes les Chouses.*

(9) Biblioteca Nacional, R. 393 y Ii. 72. Els dos exemplars son del sigle XIV.

(10) En la biblioteca del rey Martí hi havia un exemplar en provençal, n.º 131, fol 18: *Item un altre appellat* CODI EN THOLOZA..., y Suchier, ab referencia al P. Villanueva *(Viaje literario*, XVIII, 35, y XX, 111) y al treball del Dr. Beer sobre els manuscrits d'Espanya *(Sitzungsberichte* de l'Academia de Viena, CXXIX, 22), diu qu'ls Templers en tenien un altre.

(11) L'esmentada obra LO CODI, fóls. *4 y *5.

lo que no té aplicació, exposantlo complet baix aquest punt de vista, perque si bé es fonamenta en el Codex de Justinià, arredoneix el contingut d'aquest ab títols del Digest y de l'Instituta. En tant es cert el caràcter *d'actualitat* de *Lo Codi,* com que fà menció del feu y de prestacions feudals (1).

Per ço no es d'extranyar que, com ha demostrat Hinojosa (2), en la centuria següenta els redactors de les *Costums de Tortosa* l'utilisesin per son treball.

El Dret romà justinianeu que havia vingut d'Italia y, sens dubte també de França, com element de sabiesa, entrà a Catalunya en forma pràctica y en llenguatje vulgar pels Pirineus y entrà, en la mateixa forma encara que portant la vestidura del llatí que allavors s'usava, per la part oposada, per Tortosa que tantes relacions tenia ab Pisa d'aon venia. Catalunya en lo jurídich sofria una nova romanisació en la que s'amotllaven les institucions existents incloses les originades pel feudalisme, v. g. la del *establiment,* que essent una *dació* ab totes les dures imposicions d'un senyor feudal, se la considera com *enfiteusi* (3), aquesta institució del Baix imperi que no 's rastreja a Catalunya abans de la vinguda dels barbres, ni durant l'imperi visigòtich, ni en els primers sigles de la reconquesta.

Curta es la coneixensa de juristes d'aquest sigle XII y sembla que tots pertanyeren a la classe eclesiàstica. Juristes degueren esser els canonges de Barcelona Pere que a l'any 1188 posseia un Digest, Arnau de Caldas qu'en 1195 declarà haver rebut del abat Ramon y dels canonges tots els llibres de lleis de l'Iglesia per tenirlos durant la seva vida, Pere de Sant Joan qu'en 1197 declarà tenir alguns llibres de dita Iglesia que foren del bisbe Bernat *(institutiones, enforciatum, et tres partes et autenticum cum tribus libris codicis)*, y Pere de Pinell qu'en el mateix any declarà a l'Iglesia tenir dels llibres del bisbe Bernat els *codicem et digestum vetus et novum,* y dels de Bernat de Pinell *totum corpus juris, exceptus autenticum,* y ademés *quemdam summam decretorum,* haventlos de tenir tots durant la seva vida (4), y també el bisbe de Vich Guillem

(1) Text llatí de Tortosa, III, 25: *Per istud dimandamentum potest petere rem ille qui est dominus rei quocumque modo. et etiam ille qui habet rem ad censum, id est* IN FEUDUM, *quamvis non sit suum dominium..* — IV, 70: *Si ille qui tenet rem aliquam* AD FEUDUM *estabit per III annos quod non pagabit censum, vel per duos annos, se res est ecclessie vel alterius loci venerabilis sicut hospitalis, ipse perdit rationem... Si res quam aliquid dat* AD USATICUM *est pejorata usque ad medietatem non debet propterea minus pagare* USATICUM, *si non fuit dictum in conventione. set si res fuit pejorata ultra medietatem, non potest aliquis petere* USATICUM *nisi pro ea parte que remansit si non est alia convencio. Ille qui* TENET ALIQUID AD USATICUM *si vult vendere vel donare vel aliquo modo alienare illam dictruram quam habet in re illa, et debet ei dicere pretium... Su ille qui tenet aliquid ad* USATICUM *vendiderit vel alio modo alienaverit aliter quam debeat, perdet omnem dricturam quam habet in re illa. Si ille qui tenet aliquid a me in emphiteosis perdiderit possessionem...* Es important la declació de prescriptibilitat continguda al final d'aquest §: *Si ille qui tenet rem meam ut supra dictum est tenueri eam per XXX annos et semper pagat michi* (mii) *usaticum, non potest dicere quod res sit sua propter illam retentionem. set si tenuerit eam per XXX annos quod non dederit usaticum nec facit aliquod servicium, potest se defendere et a domino et ab omnibus hominibus et potest rem illam tenere pro sua, ita quod nulli homini dabit usaticum.*

(2) *La reception du Droit romain en Catalogne* ou les *Melanges Fitting,* II, 399.

(3) L'exemple venia de fora. En el L. IV, cap. 70 (poch ha transcrit en part), es considera la dació a *usaticum* com cosa distinta de l'enfiteusi, però l'equipara a aquesta.

(4) Balari, *Orígenes históricos de Cataluña,* p. 470 y 471, ab referencia al cartoral de la Sèu de Barcelona titolat *Libri Antiquitatum.* — Creu en Balari que aquestos canonges tingueren durant la seva vida els esmentats llibres a fí de dedicarse al estudi y a la ensenyança.

de Tevertet que al morir en 1228 deixà *libros juris civilis* (1) del carácter de *Lo Codi*, ja que indubtablement un d'ells era el famós exemplar de la *Summa* a la Instituta, el més antich dels coneguts, que escrita per en Placenticus està recòndita en el Museu episcopal de Vich, essent verossímil la suposició de que un altre era la *Summa codicis* de Rogerius (2). No pot esser considerat com escriptor jurídich Ramon de Caldas (Calidis), degà de la Sèu de Barcelona y de qui diu Torres Amat que en el s. XII «compuso el libro de los feudos del real »Archivo de la Corona de Aragón». Fou merament un compilador y copista, no de preceptes legals y sí de documents qual majoria constitueixen tractats de pau, convenis diversos y testaments de reis d'aquella centuria y de les altres anteriors (3). No fou de Catalunya l'autor de les obres *Inventarium juris canon.* y *Speculum judiciale*, que 's conserven en manuscrits del començament del s. XIV a la *Biblioteca Nacional* (4) y que Torres Amat, sens dubte prenent la paraula *Biterrensis* per la de *Barcinonensis*, atribuí a un bisbe de Barcelona de les darreries del s. XI o començament del XII. Son del famós Berenguer, bisbe de Beziers, que prengué part en la formació del Sext de les Decretals.

En la tretzena centuria apareixen les gloses als Usatges, un particular dona el complement al dret feudal d'aquestos y Catalunya entra en plena comunicació científica, que esdevé pràctica per arrivar més tard a esser legal, del dret romà justinianeu.

En el llibre estampat per en Amorós l'any 1544 (5) ab el títol *Antiquiores Barchinonensium leges, quas vulgus usaticos appellat*, al comentari o glosa que dels jurisconsults Callís, Montjuich y els Vallseca, o d'alguns d'ells, hi ha a cada usatge, precedeix una glosa anònima denominada per molts glosa *ordinaria* y de la qual Oliba (6) diu: *Post leges editas quas usatic. appellamus autorib. et legislatoribus iis, quos iam antea diximus, accesit interpretatio litteralis, quæ glossa ordinaria fuit appellata, a quo hæc glo. facta sit et scripta non legi hactemus, dicam postea si auctorem invenero.* Ficker (7) creu que aquesta glosa 's formà en temps de Jaume I repetidament indicat en los usatges 128 a 134 ab les paraules *Domi-*

(1) Villanueva, *Viaje literario*, VII, 25.

(2) Denifle, obra citada, p. 343, n.º 515. — Beer, *Handschriftenschätze Spaniens*, p. 548, descriu el moviment jurídich al monestir de Ripoll y creu que en ell degueren influir les relacions tingudes ab el Mig-dia de França, y que foren en gran part ocasionades per la dependencia en que 'l dit monestir estigué del de Sant Victor de Marsella.

(3) Forma un sol volum (1.er d'Alfons I, del Arxiu de la Corona d'Aragó) ab lletra de començaments del sigle XIII. Conté lo que resta dels dos intitolats *Liber primus feudorum* y *Liber secundus feudorum*, que, segons una certificació, tenien, respectivament, 489 y 399 fulles; bastantes en blanch. En queden 59 del primer qual contingut es *Prologus* (breu expressió de la complacencia d'Alfons I per la formació d'aquest cartoral y la seva utilitat), *Instrumenta Regni Aragoni* (26 documents), *Instrumenta super divisione Regnorum Navarræ et Hispanæ* (8 doc.), *Instrumenta Comitis Pallariensis* (69 doc.), *Cartæ Guillermi de Sanctomartino* (10 doc.) y *Cartæ Arnaldi de Lercio* (4 doc.). Del segon llibre en queden 29 fulles contentives de *Comitatus Bisuldonenisis* (9 doc.), *Comitatus Impuritanensis* (3 doc.), *Comitatus Ceritanensis* (6 doc.), *Comitatus Rossilionensis* (17 doc.), *Cartæ Guillermi de Apiano* (21 doc.), *Comitatus Carcasonensis, Redensis, Coseranensis, Comciensis, Menerbensis, Narbonensis ac Tolosanis* (5 doc,) y *Cartæ Melgorii* (4 doc.).

(4) MMs. 586 (abans S. 14) y 693 (abans D. 28).

(5) No existí, com s'ha suposat, una anterior edició de 1534.

(6) *Coment. de Actionibus*. P. I, llib. 3.er, cap. 3.er, n.º 88 (Volum I, p. 441, col. 2.ª).

(7) Treball ja citat.

nus Rex y, com sia, que en ella son freqüentes les referencies al dret gòtich que 'l té per vigent (haventli tret son vigor Jaume I en l'any 1251), degué existir abans d'aquesta data, pero que necessariament fou terminada o completada ab posterioritat, ja que la del usatge 134 *(Si ille qui plivium)* (1) es refereix a la constitució de *Pau* promulgada a Lleida l'any 1257 (2). Declara el significat de les paraules (3), explica l'origen y la significació de molts usatges per la lley goda, y tracta de completarla per les lleis de les compilacions justinianees, molt citades.

Aquesta no es l'única glosa anònima (4). Per lo poch que 's pot veure en el facsímil publicat en l'ANUARI de 1907, la que volta els usatges del manuscrit del Vaticà es diferent d'elles y de abdues s'aparta la del exemplar dels Usatges que conserva la Real Academia de Bones Lletres de Barcelona (5) y es fàcil que d'un examen resultin que tampoch son iguals les contingudes en altres manuscrits. Juristes avuy desconeguts, les devien esborronejar abans de fer treure pel seu us una copia dels Usatges, a fi de tenir aplegats en un mateix llibre el text legal y l'explicació o interpretació propia.

Pere Albert, canonge de la Sèu de Barcelona y que vivia en 1249, escrigué el famós tractat de Dret feudal que de les Corts celebrades a Montçó l'any 1470 rebé força de lley ab el titol de *Consuetudines o Conventiones Cataloniæ inter dominos et vassallos*. Es troba en son llenguatje original llatí a la Biblioteca de ca 'n Dalmases y als Arxius de la Corona de Aragó, del Escorial y del Vaticà y altres, rebé el nom de *Conmemoracions* y aviat fou traduit al català ab el titol de *Costumes de Catalunya entre Senyors y Vassalls*, ja que apertany al mateix s. XIII la traducció continguda en un manuscrit del Museu episcopal de Vich (6) y que no es idèntica a la que, feta per manament de les Corts de 1413, s'insertà en les compilacions generals estampades en 1492, 1588-89 y 1704 (7). Fonamentà son treball en los Usatges (donantlos amplitut en quant aixequen al *Princeps* com element d'ordre en el fraccionament de la sobirania constitutiu

(1) Fol. CLV. (Per erro d'estampació el foli porta les chifres CLXVII) de l'obra publicada per l' Amorós.

(2) *Hæc glossæ fuerunt factæ post compilationem decretalium Gregoric. in glo. in usat. si quis contra alium querelam. Et sic post annos* MCC.XXX (Oliba, obra y lloch citats). Efectivament, en la glosa al usatge *Si quis contra alium* (fol. CXLI de l'obra d'en Amorós), se cita un capitol del titol *De restitutione spoliatorum* de les Decretals.

(3) P. e., en el proemi *Antequam usatici* aclarint la significació de la paraula *neglecta*, diu «neglecta, id est, desnaletanda sive excusata».

(4) Mieres *(Apparatus super constitutionibus*, etc., prologus) diu: «In prima pars ponantur usatici Barchinonensi qui *sunt glosati per glosas ordinarias et antiquas.*» Oliba, després de las paraulas que hem transcrit, segueix dient: «repetitur etiam *glossa extraordinaria* super aliquibus usat. qui non fuerunt ab antiquioribus glossatoribus declarati, ut in usat. Quoniam ex conquæstione subiectorum nostrorum...» (Fol. 159 v.º de l'obra d'Amorós.)

(5) L'*Institut* es proposava publicar aquesta glosa en el present ANUARI, pero el gran treball que (per les moltes abreviatures y referencies convencionals) exigeix una copia fidel y completa, y la necessitat de posari després bon aplech de notes, han estat causes de diferir pel pròxim ANUARI tan interessant publicació.

(6) Publicada per D. Josep Gudiol en l'ANUARI de 1907, p. 318-34.

(7) De les dues parts de que consta, la primera porta el titol *Costumas generals de Catalunya entre los senyors é vassalls tenent castells é altres feus per senyors, compilats per Pere Albert canonge de Barcelona.* L'epigraf de la segona es *Los casos en los quals lo senyor no es tengut, segons los usatges de Barcelona é observancia de Catalunya, retre la postat presa del Castell ne emparament de feu á son castla, o vassall, compilats per dit Pere Albert.* En l'index de la segona y tercera compilació els capitols son anomenats *Commemorations de Pere Albert*, nom ab que son designats en el capitol 21 de les Corts tingudes a Monçó per Joan II l'any 1740, que, com queda indicat, manà fossen observats.

del regisme feudal, y la pràctica ulteriorment establerta a Catalunya, revelant al mateix temps institucions típiques y que perduren, com es la del heredament), pero el completa y li dona forma per medi de les constitucions fridereciancs [1] y altres disposicions del Dret feudal comú, al que aludeix ab les paraules segons *Costums de Catalunya y* SEGONS DRET (Caps. 36 y 43) o SEGONS DRET ESPECIAL DE FRANÇA (Cap. 35); a bé que sempre ajusta aquestos elements a la observancia de Catalunya, per lo qual la seva obra, lluny d'esser la d'un jurista teòrich, es eminentment pràctica y serveix de ferma base per l'estudi del dret feudal peculiar de la nostra terra. Tampoch desconeixia el dret romà, del qual partí al donar com establerta la institució dotal (Cap. 22), y que esmentà al fer observar que li es contrari al pacte pel qual un home se somet a un altre (Cap. 33).

El dret feudal constituí l'objecte d'una de les perdudes obres de Jaume Bellvis [2].

L'element científich està representat per Sant Ramon de Penyafort, Canyelles y Pons [3].

A Sant Ramón de Penyafort, personatge universal, més que pel gegantí tre-

(1) Citades expressament en la primera de las *Costums de Catalunya* que, formades a la mateixa època, en les complacions generals precedeixen a les de Pere Albert.

(2) *De usu feudorum.* — Torres Amat ab referencia a Tritemi, edició de Basilea (a. 1494, fol. 72), cita altres dos obres d'aquest jurisconsult: *Disputationes variæ* y *Additiones in Novellis.*

(3) Savigny, *Historia del Dret romà a l'Etat mitjana* (Edició italiana de 1844, Vol. II, part. 2.ª, ps. 193-96), diu que no influiren en la ciencia els escrits jurídichs del portentós Ramon Lull, y, efectivament, en quant a Catalunya no resulta que 'ls coneguessin els glosadors y tractadistes. Per la seva importancia filosòfica mereixen esser recordades. Son les següents:

I. — *Ars juris* estampada a Roma en 1516 «apud Jacobum Mazochium» ab el titol *Ars juris illuminati Doctoris Raymundi Lulii* (1 vol. in 8.º) y reestampada a Mallorca per Cerdà y Amorós en 1745 (1 vol. in 8.º).

II. — *Ars brevis quæ est de inventione mediorum juris civilis*, o simplement *De inventione juris*. Inèdita. MMs. 14,713 y 17,825 de la *Bibliothèque Nationale* (Paris) y 10,535, 10,536, 10,576, 10,583, 10,654 y 10,658 de la de Munich. — En l'*Histoire littéraire de la France* començada pels P. P. Maurins y continuada per l'*Academie des Inscriptions et Belles-lettres*, Vol. XXIX, p. 308, se suposa qu'aquesta obra es l'indicada en el més antich catàlech de les lulianes (a. 1311) ab el títol *Alia ars juris* (Veigis la mateixa *Histoire littéraire*, Vol. IX, p. 72). — Pascual (*Vindiciæ Lullianæ*, Vol. I, p. 342) parla d'una tercera *Ars juris* que comença *sciencia juris est valde prolixa et dificilis.....*, y els autors de l'esmentada *Histoire littéraire*, Vol. XXIV, p. 308 y 309, consignant l'imposibilitat d'assegurar que Pascual estés ben informat al atribuir a Ramon Lull la copia qu'afirma estar conservada a la Biblioteca de Mallorca, diuen que pels ressenyaments que 'n feu el mateix Pascual es pot assegurar que 'l títol *Ars juris* indica malament el contingut del llibre en el que no 's tracta de lògica judicial y sí de *Dret natural.*

III. — *Liber principiorum juris.* Estampada en el vol. I de l'edició de Maguncia del any 1721 que, com es ben sabut fou obra del prevere Ivo Salzinguer y 's publicà a despeses del Elector Joan Guillem y del seu germà y succesor Carles Felip.

IV. — *Liber de modo aplicandi novam Logicam ad Scientiam Juris et Medicina.* — Inèdita. MMs. a la dita *Bibliothèque Nationale*, a la Rl. de Munich y a la Marciana de Venecia. El Sr. Obrador y Bennassar poch avans de sucumbir al pes del treball, em digué: «Ara recentment a Munich, vaig trobar, apart de les versions »llatines, un exemplar del text original *en vulgar*. Va a continuació del tractat de *Nova Lògica* (MMs. N. »600 del Catàlech, segle XV, Hispano-català, N. 56). Comença en el fol. 78 v.º la *Doctrina e manera de apli- »car Logica nova a la sciencia de Dret e de Medicina»* y diu en son *incipit: «Com lo juriste e lo metge deguen »encercar comensaments generals per los quals cascú la sua sciencia pusca auer pus leugera e pus clara e pus »ferma, per so nos compilam aquest libell e donam doctrina ab la qual ho pusquen fer.* — Es un tractat molt »curt y sumari. Acaba en el fol. 85, de manera que la seva extensió total no passa de set o vuit fulles.»

Savigny cita altres dues obres: *Liber de Jure canonico* y *Ars Juris arborea*. No figuren en cap dels més antichs, complets y autèntichs inventaris o catàlechs bibliogràfichs lullians, ni ab tal denominació se 'n coneix cap exemplar imprès ni manuscrit. Semblen molt sospitoses, y probablement son apòcrifes.

En altres obres seves no especialment jurídiques tracta en Lull, més o menys incidentalment, materies de Dret, per exemple, cap. 76 de la *Doctrina Pueril* (Pàgs. 135-137 de l'edició de Mallorca de 1906) y cap. 114 del *Llibre de Contemplació.* — El Sr. Obrador y Bennassar les reuní en l'opúscul *Estudi de les Doctrines Sociològiques de Ramon Lull*, Palma de Mallorca, 1905.

ball de la colecció de les Decretals y per l'obra que al dret canònich es refereix, o sia *Summa de Pœnitentia et Matrimonio* (1), devem considerarlo de la manera que 'l considera en Beer (2): com la personificació, durant molts anys, de les relacions científich-jurídiques de Catalunya y Italia, y difundidor en la primera de l'esperit de l'escola bolonyesa de la qual fou deixeble y preceptor.

Home genial y adornat de grans coneixements fou el *Tribonià* de la Corona aragonesa, el cèlebre bisbe d'Osca Vidal de Canyelles o Canellas (de Canelis). Comentador de les lleis de la seva terra (els usatges), compilador de les aragoneses y inspirador y principal redactor dels *Furs* de Valencia, ha sigut considerat en tots aquestos diferents caràcters pels molts escriptors que cita Franckenau, pels Srs. Marichalar y Manrique, per Tourtoulon, per Darwin Suif y altres historiadors polítichs y jurídichs.

De Pons (Pontius), nadiu de Lleida y professor també a l'Universitat bolonyesa a l'any 1213 (3), segons Savigny (4) ab referencia a Sart (5), es conserven alguns manuscrits relatius al *Arbor actionum* de Joan Bassiano.

Influencia degueren exercir les obres del professor dels drets civil y canònich a Bolonia, Joannes, d'orígen aragonès segons ell digué (6), per quant una de les seves obres (7) es troba en un còdice que conté els usatges y un tractat anònim *De legitima secundum legem gothorum.*

Res hem trobat de tres jueus citats per Amador de los Rios: Selemoh-Ben Abraham-Ben Aderet a qui califica (8) de *señalado jurisconsulto*, Isahak-Ben-Reuben ha Barkeloni traductor al hebreu del tractat de *Dret comercial* escrit en arabich pel cèlebre Gaon Hai y autor d'un tractat de *Dret civil*, deduit, com aquell, de la doctrina talmúdica, y Yehudáh Ben-Barzilai de qui diu que seguí les petjades del segón, son mestre, escrivint un llibre sobre les lleis del matrimoni y de les festes, ab el títol de *Sepher ha Ittim* ab altres tractats menys importants (9).

Del segle XII en que pren gran importancia la *ciutat*, es un dels seus caràcters distintius en lo jurídich la fixació de dret particularista. Guillem Botet,

(1) Schulte (*Die Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts*, Part. 2.ª, p. 108-13), s'ocupa extensament de les obres de Sant Ramón y considera que de la *Summa de Penitentia et Matrimonio* els tres primers llibres que constitueixen el penitencial son originals, y que el quart llibre o sia el tractat *de Matrimonio* es de la *Summa* de Tancredus, haventhi ell posat el pròlech y cites del nou cos de les Decretals. — Respecte a manuscrits y estampacions ens remetem a Torres Amat y al mateix Schulte.

(2) *Die Handschriften des Klosters Santa M.ª de Ripoll*, II, 81.

(3) *Pontius de Ilerda, Bonnoniæ residens, sacrarum legum interpres.* (El mateix Pons a la fi dels seus treballs, segons Savigny.)

(4) *Historià del Dret romà en la Etat mitjana*, edición italiana de 1845; vol. II, part. 2.ª, p. 279 (Tavola alfabetica dei giuresconsulti, etc.).

(5) Mauro Sarti, *De claris Archigymnasii Bononiensis professoribus* a Seculo XI ad Sæculum XIV. — Tomo I, Pars. 1, p. 90, Bononiæ MDCCLXIX. Ex tup. Saeli a Vulpe, Instituti Scientiarum typographi. — Tomi I, Part. II, ib. MDCCLXXII.

(6) Vegis Schulte (*Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts*, 2.ª part (vol. III), pag. 107, y Nicou Antonio, *Bibliotheca Hispano vetus*, II, 370.

(7) *Summa de formandis sentenciis universis.* — *Bibliothèque Nationale* (Paris), IV MCCXLIX, Catàlech antich del *Fond latin.*

(8) *Estudios históricos y literarios sobre los judíos de España*, Ensayo II y cap. 4.º (p. 292).

(9) *Historia social, política y religiosa de los judíos de España y Portugal*, Lib. I, cap. 6 (Vol. I, página 260).

cònsul de Lleida, en l'any 1229 consignà les *Consuetudines ilerdensis* (1), que contenen la declaració de preponderar ja a la dita ciutat el dret romà: *Maiore autem parte usaticorum utimur; goticis vero leges paucimus utimur; legibus quædam romanis pluribus utimur.* L'exercici de la càtedra a Bolonia per en Pons, en el sigle anterior, y l'expresió que un document (2) conté del canonge de Lleida *Petrus de Tolone juris qualisque minister*, indueixen a creure que a Lleida el dret romà havia fet grans progressos pel medi científich.

Al famós *Llibre de les Costums de Tortosa* precedí una compilació particular feta l'any de l'Encarnaciò 1272 pels notaris Pere Tamarit y Pere *Egidii*. En 1277 foren anomenats compromissaris per fixar d'una manera definitiva les costums d'aquella ciutat, el bisbe de la diòcesis Arnau Desjardius, Josep de Bonal abat de San Feliu de Girona, que fou sustituit per Ramón de Besalú (de Bisulduno) ardiaca de Tarrantona en la sèu de Lleida, y el mestre Domenge de Terol. Feren la seva tasca Desjardius, Besalú y Terol abans de finir la tretzena centuria, y encara el segon d'ells escrigué les esplicacions de la *Carta de Paeria* y de alguns capítols del *Llibre de les Costums* ab els respectius títols de *Conseyl del maestre Ramon de Besuldo sobre el feyt de la Paeria* y del *Conseyl del maestre Ramon de Besuldo*, al esser estampat aquest en l'any 1539 per Arnau Guillem de Monpesat. Quant el Sr. Oliver (3) esbrinà y exposà magistralment, ens dispensa de parlar dels elements que 'ls tres compromissaris integraren en el Llibre, y tant sols cal afegir, com queda ja indicat, que utilisaren la traducció llatina de *Lo Codi*.

Barcelona tanca aquest moviment codificador local, al obtenir de Pere II en l'any 1283 que confirmi les costums fins allavors servades en aquesta ciutat y les amplii ab capítols de privilegis. El primer capítol de costums comença ab la frase *Recognoverunt proceres* (Reconeixeren els prohoms esser costum), però ignorem quins foren aquestos prohoms y qui fou el redactor material d'aquesta petita compilació aprovada pel monarca. Elements purament locals, com el que ab les finalitats d'engrandir la població y de l'afebliment del feudalisme, declara ciutadà de Barcelona al que en ella resideix un any y un dia, estan mesclats ab algun gòtich (testament sacramental y, en certa manera, la llegítima) o ab una armoniçació dels drets gòtich y romà (prescripció), o ab modificacions d'aquest (fiança en general y S. C. Veleyà). Vé en el segle inmediat el ben conegut y estudiat cicle dels grans comentaristes dels Usatges y de la *Pau y Treva*, que, ab remembrança encara de la passada lley goda, supleixen la deficiencia del *dret de la terra* y fins l'interpreten acudint a les compilacions de Justinià y als treballs dels glosadors.

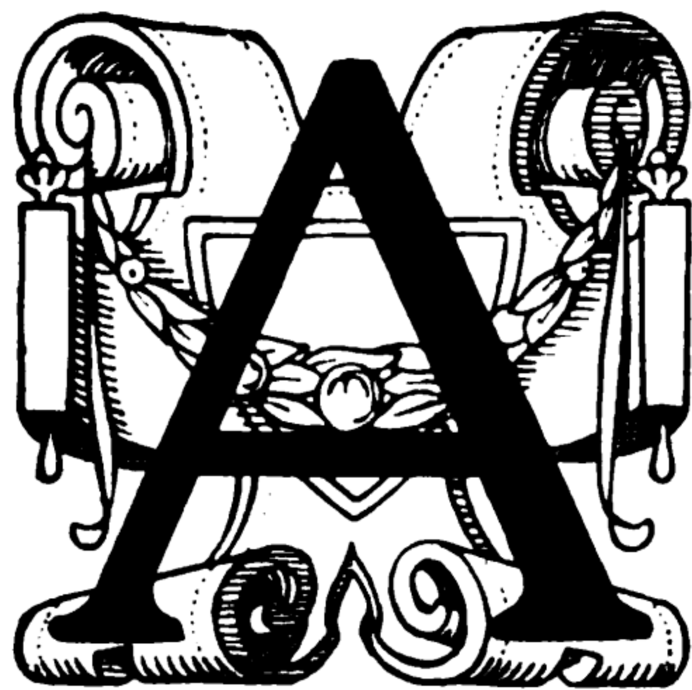
(1) Estampades pel P. Villanueva *(Viaje literario;* XVI, 160-95), traientles d'un manuscrit que encara es conserva a la biblioteca de ca 'n Dalmases de Barcelona. A Lleida hi ha altres dos manuscrits: un al arxiu municipal, y un altre (que forma part d'un còdice del s. XIV) a la Sèu.

(2) 16 Kal. maii 1206. — Arxiu episcopal de Solsona, plech d'Isanta.

(3) *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las Costumbres de Tortosa*, 1876-81.

SECCIÓ LITERARIA

EN RAMÓN MARTÍ Y LA SEVA "EXPLANATIO SIMBOLI APOSTOLORUM", per JOSEPH M. MARCH, S. J.

A l'hora mateixa que Catalunya, constituida en nacionalitat perfecta, havia d'assolir un grau enlairadíssim de cultura intelectual y material, y, aplegada al Aragó, estendre la civilisació cristiana a estenses y hermoses encontrades posant l'unitat de pensar en lo trascendent y essencial com a basa de tot engrandiment y organisació social y política: Deu, que exalça o abat les nacions, li donava els dos homes providencials, S. Ramón de Penyafort y 'l rey en Jaume 'l Conqueridor; que en el sigle XIII omplenaren la historia, no sols de Catalunya, sino de tota la poderosa [1] confederació catalano-aragonesa.

Fonts abundoses d'obstacles y principis dissolvents d'aquella unitat eren la dolenteria herètica y l'incredulitat rabínica y mahometana [2]. Per ço, no es estrany que l'ordre dominicana, a llavors tan floreixent y que tanta de part prengué en la formació de les nacionalitats migevals integradores de l'Espanya, s'afanyés, no sols a esposar al poble el dogma cristià, sino a refutar els errors que li son contraris. Però sense un coneixement profón de les llengues orientals era la tasca faedora? De cap manera. Prou ho entengueren aquells savis religiosos, y en quant a nosaltres fa, no satisfets d'haver comanat ja de temps antich aquells estudis a alguns religiosos, fundaren les escoles de llengues orientals de Tuniç, Murcia y Xàtiva [3], contribuint aixís ab eficacia a la refutació de les doctrines erronies, a la conversió racional dels infidels y al ufanós floreixement de les ciencies lingüístiques, filosòfiques y teològiques.

Ja 'l concili provincial d'Espanya, a instancies, a lo que sembla, de St. Ramon de Penyafort y sots la presidencia d'Arnau de Segarra havia donada als 1250 la solemne ordinació que segueix: «Volent satisfer al manament del Mestre y atenent a l'utilitat del negoci de present y en especial del pervindre, en nom del Pare y del Fill y del Sant Esperit, assignem per a

(1) L'importancia de la política extrangera dels reis del casal d'Aragó ha sigut reconeguda per H. Finke en l'*Acta Aragonensia*, quan retreu que la correspondencia diplomática de Jaume II, era tan gran que un de sos embaxadors, en Vidal de Vilanova, podia escriureli de Roma estant: se sent a dir molt alt a la curia, que vos sols escriviu mes cap aqui, que no pas tots els princeps junts. Referintse al Arxiu de la Corona d'Aragó, diu el mateix Finke que no hi ha dipòsit en el mon sencer que posseexi semblant quantitat de documents en paper, qui daten de les darreries del sigle XIII. Cfr. *Revve d'histoire ecclésiastique* (Louvain, 1909) n. 2.

(2) Cfr. Torras y Bages, *La Tradició catalana* (Vich, 1906, 2.ª edició). Llibre segón, capitol primer, plana 204.

(3) Cfr. Diago, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores* (Barcelona, 1599), llib. 2, cap. XVI, fol. 123; llib. 1, cap. II, fol. 4.

l'estudi arabich, encomanantloshi en perdonança de llurs pecats, ab l'autoritat del Mestre y la nostra y manantloshi en virtut d'obediencia a fra Arnau Guardia, fra Pere de Cadireta, fra Ramón Martí, fra Pere Aria, fra Pere Pou, fra Pere de Sant Feliu, fra Domingo Esteva y fra Pere de Canellas: y al demunt dit, fra Arnau de Guardia, lo senyalem per Prelat dels demes» (1).

Fou el cap de brot que despuntà entre tots en el camp científich en Ramón Martí (Raymundus Martini); d'aital manera, que ab pròu rahó el doctíssim Mandonnet, O. P. l'anomena «el més cèlebre alarb-hebraisant del sigle» (2), y l'insigne Menéndez y Pelayo diu d'ell que «era versat, pot ser com no ho ha sigut cap més cristià, en l'erudició rabínica y talmúdica y coneixedor pregón, ademés, del llenguatge alarb; de que se li atribueix el primer diccionari» (3). El mateix P. Getino, fent comparança d'en Ramón Martí ab St. Tomàs d'Aquí, escriu: «St. Tomàs no te fretura d'hiperbòliques lloances; l'admiració que sentim envers ell no te d'encegarnos fins al punt de conceptuarlo *en tot* superior a Ramón Martí. Martí era gran arabista, gran hebraista y St. Tomás no coneixia aqueixes llengues; Martí estava més instruit en els escrits rabínichs que 'l Doctor Angèlich; Martí podia haver estat un instrument digne del gran Doctor per a que aqueix, mitjansant Marti, conegués les obres de Avicena, Algasel, Averroes y Maimonides, tan bé com va coneixer per medi de Moerbeka les del estagirita.....» (4) Bé prou, donchs, s'ho valdrà que 'ns en ocupem d'aquesta remarcable personalitat catalana. Aixís passem a ferho, jatsia ab la rapidesa que requereix un senzill article de capsalera.

(1) Cfr. Diago, op. cit. llib. 1, cap. II, fol. 4; Quétif-Echard *De Scriptoribus Ordinis Prædicatorum*, tom. I, plan. 396. Diago retreu una cita de Marsili aon diu: «St. Ramón procurá que a dits estudis (arabichs) fossin enviats religiosos escullits de la nació catalana, que foren de gran profit.» Y dels que figuren en l'ordinació demunt dita afegeix: «es cert que tots ells foren catalans y escullits». Diago, op. cit. llib. 2, cap. XVI, fol. 124.

(2) «Le plus celèbre arabo-hébraïsant du siècle, Raymond Martin.....» Mandonnet, *Siger de Brabant* IIme partie, textes inédits (Louvain, 1908, 2e édit.), plan. XXVIII.

(3) Pròlech a l'obra, *Algazel* del Dr. Asín (Zaragoza, 1901), plan. XXXI.

(4) Getino, O. P. *El averroísmo teológico de Sto. Tomás de Aquino* (Vergara, 1906), VI, plan. 29.

«Els Predicadors foren els seus principals sostenidors (de les controversies ab els jueus y sarrains), y bastaria el nom de Ramón Martí, l'autor de *Pugio fidei*, tan conexedor de la filosofía oriental, per immortalisar la contribució que Catalunya aportà a la polèmica antiaverroista, que en un altre sentit, encara que ab el mateix criteri religiós, arrocegà també a Ramón Llull.» *Estudis Universitaris Catalans*. Literatura Catalana (Barcelona, Juliol-Desembre 1908).

Aquestes o consemblants alabances trobará, qui les cerqui, en els molts autors que tracten d'en Ramón Martí. Sense pretendre ferne la bibliografia completa, car pretendreho fora ridícol, y concretantnos gaire bé als llibres que de moment tenim a la ma, ne citarem alguns agrupantlos més aviat per ordre de materies y sense inclourehi *els ja esmentats* en les planes anteriors:

Scheeven, *La Dogmatique* (traducció Belet), (Paris, 1877), vol. 1, plan. 677; Kaulen, Wetzer und Welte, *Kirchenlexicon* (Freiburg, 1897), vol. 10, col. 753; Maisonneuve, *Dictionnaire de théologie catholique*, Vacant-Mangenot (Paris, 1903), tom. I, col. 1536; Le Bachelet, *Dictionnaire Apologétique de la foi catholique*, 4e édition (Paris, 1909), fasc. I. Articl. Apologétique, col. 200; *Diccionario de Ciencias eclesiásticas*, Perujo-Angulo (Barcelona, 1888), tom. VII, plan. 116; Asín, *El averroísmo teológico de Sto. Tomás de Aquino*, en *Homenaje á D. Fr.co Codera* (Zaragoza, 1904), plan. 271; Wulf, *Histoire de la Philosophie médiévale* (Louvain, 1905), plan. 330; E. Blanc, *Histoire de la Philosophie et particulièrement de la Philosophie contemporaine* (Lyon, Paris, 1896), tom. I, chapitre XIV, n. 269, plan. 446; González, *Historia de la Filosofía* (Madrid, 1878), plan. 179; Blanc, *Dictionnaire de Philosophie* (Paris, 1906), plan. 1018; Urraburu, *Institutiones philosophicæ* (Vallisoleti, 1890), vol. 1, plan. 56; Menéndez y Pelayo, *Historia de los heterodoxos españoles* (Madrid, 1880), vol. I, cap. IV, plan. 508; *Crítica filosófica*, (Madrid, 1892), plan. 23..., *Ciencia española*...; N. Antonio, *Bibliotheca hispana vetus* (Matriti, MDCCLXXXVIII), tom. 2, plan. 89; Torras y Bages, *La tradició catalana* (Vich, 1906, 2.a ed.), llib. 2, cap. I, plan. 209; Hurter, *Nomenclator litterarius* (Œniponte, 1899), tom. IV, col. 317; Torres Amat, *Diccionario crítico de los escritores catalanes* (Barcelona, 1836), plan. 392; *Biografía eclesiástica* (Madrid, 1862), tom. XIII, plan. 320; Bofarull, *Historia*

Nasqué en Ramón Martí vers l'any 1230 a Subirats, poble no gaire llunyà de Barcelona, y, essent encara jovincel, prengué en aquesta ciutat comtal l'hàbit de St. Domingo. Se 'l dedicà en 1250, segons hem vist, al estudi de llengues orientals. En lo bò de la jovenesa encara, va intervindre en 1263 en les disputes que contra Moysès (1) el gironí tingué, en el palau real de Barcelona y devant del rey en Jaume, el cèlebre fra Pau Cristià, jueu convers y ardit campió de la fè cristiana. Coneixedor a fons, com era, de les llengues orientals, rebé del mateix rey en Jaume la comanda de revisar les blasfemies que 's continguessen en els llibres talmúdichs. Passà, més endevant, a Tuniç ab fra Cendra a treballar en la conversió dels mahometans, y en aquest sagrat ministeri aportà fruits saborosos de senceres conversions. Als 1269 retornava ab fra Cendra a Barcelona fugint per humilitat les honors reals. Morí en aquesta mateixa ciutat vers l'any de 1284.

Sa obra *princeps* es el *Pugio fidei*, « obra mestra de controversia y erudició rabínica, monument immortal de la ciencia espanyola » (2), al dir d'en Menéndez y Pelayo, y aon, segons el gran arabista M. Asín, s'hi troba palesament: « la copiosa erudició aràbiga del autor; qui, no solament coneixia perfectament l'Alcorà....., sino les obres dels més celebrats filosofs y teòlechs del islam; com Alfarabi, Avicena, Algasel, Abenaljatib Arrasi y Averroes, dels quals adueix les paraules correctíssimament traduides al llatí en fermança de ses propries idees » (3). Mes, ¿es aquesta l'única preuada perla que roman de les encastades per en Ramón Martí a la doble corona ab que nostres autors migevals coronaren la ciencia cristiana?

L'ilustríssim Sr. Bisbe de Vich y profon filosof en sa obra magistral, *La Tradició catalana* (4), diu ab la senzillesa que li es habitual: « En Menéndez Pelayo dona d'ell (en Ramón Martí) escelentes noticies, mes nosaltres res més podem dir del ilustre fill de Subirats, perquè en Catalunya no existeixen ses

crítica de Catalunya (Barcelona MDCCCLXXVI), tom. 3, plan. 310; Denifle, *Historisches Jahrbuch* (1877), plan. 225; Denifle-Chatelain, *Inventarium codicum manuscriptorum capituli dertusensis*, extrait de la *Revue des bibliothèques* (Janv.-Febr. 1896), plans. 4, 32; O'Callaghan, *Los códices de la catedral de Tortosa* (Tortosa, 1897), plans. 6, 110; Rubió y Lluch, *Documents per l'historia de la cultura catalana mig-eval* (Barcelona, 1908), vol. 1, plans. 333, 334, docum. CCCLXXI, etc. Omitim les cites d'autors antichs qui parlen també d'en Ramon Martí, com son Nicolau de Lira en el comentari al capítol IX d'Oseas, Pau de Burgos en les anotacions al comentari de Lira, Porcheto en el proemi de sa victoria contra 'ls jueus, sense contar tampoch el plagiador Galatí, que poden veures en N. Antonio o en Torres Amat, en llurs llibres y llochs adés citats.

(1) Per evitar la confusió en que son incorreguts no pochs autors, es mester tenir en compte que hi hagué dos Moysès Gironins; l'un fou R. Moseh bar Najman, qui també 's deia Rambán y va disputar ab Pau Cristiá y Ramón Martí; l'altre era fill del primer, segons sembla (Bofarull, op. y tom. cits., plan. 310) y escrigué contra Pau de Burgos, Cfr. Bartoloccio-Imbonati, *Bibliotheca magna rabbinica* (Romæ, MDCXLIII), vol. 4, plans. 68 y 218). El primer es molt celebrat encara entre 'ls seus y li deien *Pare de la ciencia;* fou molt afectat á la cábala y composà moltes obres. D'elles es la mès celebrada la *Biur al Hattorah*, de la qual en tenim a la vista un exemplar dels editats a Venecia (1545). Sobre Najman poden veures además: Denifle, *Historisches Jahrbuch*, plan. 225; Kaulen, *Kirchenlexicon*, vol. 10, plan. 764; etz. Villanueva, o. cit., vol. 13, plan. 332, porta *Acta disputationis R. Moysis Gerundensis cum Fr. Paulo Christiani...*, pres del Cartulari de la curia de Girona. En l'Arxiu de la Corona d'Aragó, registres 12, 13 y 7, hi ha documents importantíssims sobre aquestes disputes, qui han sigut poch y malament aduits per algún escriptor modern. Ne tractarem, pot ser, en altra ocasió.

(2) *Heterodoxos*, tom. I, cap. IV, plan. 509.

(3) Asín, *El averroismo teológico de Sto. Tomás de Aquino*, plan. 320.

(4) Id., id., llib. 2, cap. I, plan. 209 (2.ª edició).

obres.» El lloat Menéndez y Pelayo al parlar de Ramón Martí, tant en els «Heterodoxos», com en el pròlech al estudi «Algazel» de M. Asín no cita altres llibres, que restin fins avuy dia, sino 'l *Pugio fidei* y el vocabulari alarb editat per Sciaparelli. Així mateix fan la majoria dels autors, adhuc el propi M. Asín y el P. Getino, que tan doctament han tractades les doctrines científiques de Ramón Martí.

Malgrat açò, ens resta sortosament del gran escriptor català y inèdita gaire bé en sa totalitat, una altra preuada obra, de la que no 'n parla cap dels escriptors antichs que haguem vist, y ara per primera vegada n'oferim en les planes que segueixen una bella edició integral.

S'enclou sencera en un codex (190 × 135 mm.) escrit a les darreries del segle XIII o al començament del XIV, en dues tintes, negra y vermella y en 69 folis, la major part de pergamí y els restants de cartronet. En el primer foli apar escrit: «Is [te codex est] sedis Dertusæ»; capsalera que porten altres codexs que al ensemps es conserven, com el present, en el rich arxiu de la Sèu tortosina. Son títol es: *Explanatio simboli apostolorum ad institutionem fidelium a fratre R[aymundo] Martini de ordine predicatorum edita.*

Malgrat haver donat compte de sa existencia 'l doctíssim Denifle en *Historisches Jahrbuch* (1887), y més llargament encara aprés (1896) junt ab l'erudit Chatelain, al fer en *Revue des Bibliothèques* l'inventari, jatsia incomplet (1), dels codexs de la sèu de Tortosa, declarant esser aquest l'únich exemplar conegut, y fins publicantne alguns fragments (2); l'*Explanatio simboli* roman fins avuy dia per la major part dels erudits desconeguda y inèdita, com ja més amunt ho hem fet avinent.

Y diem roman; perquè cap dels escriptors que han escrit en temps passats de les coses de Tortosa ne parla. Ni el canonge Cortés, tan afectat a l'arqueologia en sa *Historia de Tortosa* (1748) (3); ni 'l P. Risco en la *España sagrada;* ni 'l mateix P. Villanueva en son *Viaje literario*, baldament en el volum cinquè parlés d'altres codexs del arxiu tortosí. No es estrany: car, segons ell mateix ens conta, «dels molts y esquisits llibres..... n'hi havia (al arxiu al seu temps) pilots per terra y per les taules, plens de pols y consumits en bona part pe 'ls degoters. No manquen (afegeix) en l'iglesia persones doctes capaces de posarhi

(1) Realment están inventariats els codexs modernament lligats en badana y tela, signats ab grans nombres al llom. El Sr. canonge Dr. O'Callaghan, tan benemèrit de l'historia de Tortosa, al escriure l'esmentada obreta *Los códices de la catedral de Tortosa*, valentse del inventari de Denifle-Chatelain, no parla més que dels inventariats per ells y que son els lligats y demunt dits, afegint (plan. 10): «aytal estima aquells distingits escriptors (Denifle y Chatelain) feren dels codexs d'aquesta catedral, que formaren un inventari *molt complet* de tots ells...» Noresmenys, recorrent un dia l'arxiu y escorcollant sos recons, trobí un gran calax rublert de codexs desqüernats, sense nombres ni retols y que no están inventariats de cap manera. N'hi ha verament de gran preu y de que 'n tractarem tal volta més endevant.

(2) Denifle y Chatelain diuen, parlant dels fragments per ells publicats: «Ubi de Sarrazenis vel Judæis agitur, vel de Scriptoribus Arabicis nihil praetermisimus». *(Inventarium...*, plan. 32.) Açò no es pas exacte; car no hi es tot, com ho hem comprobat.

(3) A. Cortes, *Historia de la ciudad de Tortosa y de la Región de Hergavonia...* (1748). Manuscrit de la R. Academia de l'Historia, lligall 16, n. 14. Ne tenim copia.

remey; però 'ls fa por la magnitut de l'empresa..... Sortosament he ensopegat encara ab quelcom de bo y d'això parlaré» (1). No ensopegà ab l'*Explanatio simboli* y aixís no 'n parlà.

Aquesta obra s'escrivia pe 'ls anys 1256 y 1257, com consta pe 'l seu context; molt abans, per tant, que 'l *Pugio fidei*, que 's composava l'any 1278 (2). L'intent que tingué en Ramón Martí per escriure l'*Explanatio simboli* va manifest en el títol que 'l capsa y es mostra encara més en el decurs del llibre. En realitat es un petit però complet y sucós capbreu de teologia; mes no de teologia com se vulla, o solzament espositiva, sino també de teologia polèmica. Car may oblida son autor que escriu per cristians que viuen entre mig de jueus y mahometans, contra 'ls qui té d'armarlos pera que sapien rebutjar llurs escomeses a la religió cristiana y foragitar llurs errors. Per çò, ademès d'esposar y demostrar el dogma ab una justesa y força estraordinaria, fonamentantlo majorment en les Sagrades Escriptures, que proba esser incorruptes y maneja ab un enginy y seguretat admirables (3), arreplega les armes que la raó natural y l'historia li ofereixen, y abasta les que en llurs obres li presenten els més anomenats savis creients o infidels y ab tot basteix el bellíssim y ferm palau en que regna magestuosa la Fè cristiana y l'emmarleta y aspitllereja y arma contra 'ls enemichs que per tots indrets l'escometen. Les personals qualitats, que ornen l'excels arquitecte d'aquest científich palau, enamoren; car en Ramón Martí, ademés de gran orientalista, escrivia en llatí correcta y elegantment, era dreturer dialecte, erudit escriturari, clar y solit teòlech, y ardit y noble apologeta; formant tot un conjunt harmònich y equilibrat, que no desmenteix pas la robusta nissaga de savis a que l'autor perteneix. Brillen ab llum esplendorosa totes aquestes qualitats en la *Explanatio simboli*, que no sabrem pas fer valer, com ella 's mereix y lo que de dret li pertoca.

Entremhi a n'aquest palau desconegut. ¡Quina hermosura d'idees propries, barrejades y combinades, no sols ab doctrines filosòfiques platònich-agustinianes, tan estimades en aquell temps (4); sinó també ab doctrines y testimonis de

(1) Villanueva, *Viaje literario á las Iglesias de España* (Madrid, 1806), tom. V, carta 43, plan. 170.

(2) En l'esplicació de l'article terç, al aduir la profecia de Daniel per probar que'l Messias ja era vingut, diu en Ramón Martí en l'*Explanatio simboli:* «Cum igitur iam complete sint ille LXX ebdomade, sive sint dierum, sive mensium, sive annorum, et amplius fluxerint MCCLVII anni.....» y ja abans, esplicant el primer article havia dit, tot probant que'l mon no fou *ab eterno:* «Ceterum si mundus ab eterno fuisset, verisimile est, quod illi, qui gesta antiqua scripserunt, scripsissent utique, vel ab aliis scripta memorassent gesta vel facta, que a multis milibus annorum in mundo contigerunt. Sed nos non invenimus aliquod scriptum, in quo memoria sit de aliis antiquitatibus, nisi de hiis tantum, que a VI milibus annorum et CCCCLVI annorum contigerunt...»

Altrement en el *Pugio fidei* diu: «Ad hoc est hic sciendum quod Christianis computantibus nunc ab incarnatione Domini annos mille ducentos septuaginta octo, computant judæi ab initio mundi quinque millia triginta octo». Pars 2.ª, cap. X.

D'aquestes cites se dedueix clarament l'època en que escrivia'n Ramón Martí ses dos obres.

(3) Però per çò, s'ha de tenir en compte l'època en que escrivia en R. Martí, quan encara no s'havien fets els treballs de depuració y confrontació moderns. Aixís l'aplicació que fa en el foli [42 v] del vers d'Isaías (XI, 10): Et erit sepulcrum eius gloriosum, al sepulcre de Jesus, com solen fer els predicadors, no es pas gaire escaient; car la versió de St. Jeroni, en qui l'aplicació 's funda, no es exacte. La paraula hebreua mnuathot no 's pot pas aplicar a la son de la mort, y encara menys a l'idea de *sepulcre*, com feu St. Jeroni, Cfr. Knabenbauer. *Commentarius in Isaiam.* Parisiis, 1887; (Pars prior), p. 283.

(4) Creiem que hi toca'n Wulf al dir (*Revue Neo-Scholastique*, (Louvain, 1901) plan. 151, que no convé

doctors cristians, de rabins y mahometans, y curioses gestes històriques o llegendaries! Entre tot açò admirarem especialment la gran coneixença que tenia en Ramón Martí de les profecies messiàniques, que ja reconegueren en el *Pugio fidei* els autors antichs y moderns y degudament exalçaren [1]. En quant als testimonis que adueix, n'hi ha prou, ara per ara, ab dir que en el dotzè article, per exemple, retreu les paraules d'Avicena, Algasel y Alfarabí, pera refermar ses propries doctrines. Entre 'ls fets, hi trobarem al començament l'antiquíssima tradició d'atribuir a cada un dels apostols un article del símbol, seguint l'antich escriptor Rufí [2], primer testimoni conegut de la tradició apostòlica del símbol; y més avant fruirem ab la famosa llegenda d'Abgar (o Abagar, com diu en Ramón Martí), aduida (article primer) en defensa del culte de les sagrades imatges, d'igual faiçó que 's fa en les capitulars de Carlemany.

En la part teològica, pot ser la més important del llibre, entre altres punts notabilíssims, atrauran la nostra atenció les probes de la trinitat *per rationes*, y notarem l'ampla significança que 's donava antigament a la paraula *proba*, tan mal entesa per molts flestomadors de nostre Bt. Ramón Llull y que encloia també lo que posteriorment s'anomena *congruencia*. En elles, y en general en tot el tractat, segueix gaire bé sempre molt d'aprop les petjades del gran mestre St. Agustí; qui, com a majestuosa àliga del pensament, tan amunt enlairà sa volada en la contemplació de la trinitat sacrossanta. Aixís el segueix en els tres punts capdals de la concepció agustiniana trinitaria: en considerar clara y distintament la naturalesa divina abans que les divines persones; en l'insistencia d'atribuir a tota la Trinitat les operacions *ad extra* y en l'esplicació psicològica de les processons divines. Malgrat açò, qualque vegada sembla pendre viaranys quelcom diferents, si no oposats. Aixís com a fórmula de la trinitat, ens presenta en les criatures en general, l'unitat, la veritat y la bondat,

estremar la nota, com qualque vegada s'ha fet, presentant en general aquesta tendencia, quelcom vaga, platònich-agustiniana, o pretomista, com a contraria al peripatetisme. Aixís, en Ramón Martí ja en l'*Explanatio simboli*, obra certament lliure d'influencies tomistes, es mostra molt deferent ab Aristòtil, a qui sovint cita y segueix ab respecte y estima.

(1) Com ho fa notar en Maisonneuve, o. cit. col. 1536. Imbonati ja en son temps (1694) l'aduia com a autoritat suprema en la materia *(Bibliotheca latino-hebraica. Adventus Messiæ a judæorum blasphemiis... vindicatus)* (Appendix) (Romæ, MDCXCIV), p. 250 y 276.

(2) *Commentarius in Symbolum*, Migne, P. L., tom. XXI, col. 337. Però per çò, Rufí no suposa que quiscun apostol posés un article, sinò diu solament: «in unum conferendo quod sentiebant». Els principals y més antichs representants a Espanya d'aquesta tradició son: St. Isidor de Sevilla, *De officiis eccles*, II, 23, Migne, P. L., tom. LXXXIII, col. 815, 816; St. Anfos de Toledo, *Liber adnotat. de cogn. baptismi*, 32, Migne, P. L., tom. XCVI, col. 126 y també Eleteri y Beat contra Elipand. El primer escrit que 's troba, precisant que cada apostol posà un article, sembla esser el *Sermo* CCXL del seude-Agustí, Migne, P. L., tom. XXXIX, col. 2189, del segle VI, a lo que pareix St. Tomás després d'aduir la forma més determinada (in IV sent. dist. XXV, art. 1, in c.) tal com la posa'n Ramón Martí, afegeix: «Alii aliter... Sed in hoc non est magna vis». S. Bonaventura (ibid. Oper. Quaracchi, 1887, tom. III, plan. 535) admet la procedencia apostòlica del símbol en la forma més determinada donantli gran importancia. Suárez *(De fide*, disp. II, sect. V. (París, 1858), tom. XII, plan. 27), presenta les dos formes de procedencia com a admisibles, inclinantse més aviat a la segona, çò es, a la més determinada; qui es també, com hem vist, la de Ramón Martí.

Sobre la llegenda d'Abgar (o Abagar) pot veures el breu, però erudit article de son nom de Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible* (Paris, 1895), col. 37, y el novell treball de Karasek (Berlin, 1908), alabat per els Bolandians, *Anallecta Bollandiana* (Bruxelles, 1909), tom. XXVIII, fasc. II, plan. 201.

y en Deu mateix, la potencia, la sabiduria y la bondat; formules que no usà St. Agustí o, al menys, en que no insistí [1]. Y fins al explicar per què 'l Verb diví s'anomena d'aital manera, per contes d'acudir a l'esplicació psicològica agustiniana que més avall esposa y usa 'l mateix Ramón Martí, diu que es perque: *sicut aliquis per verbum enunciat conceptum mentis, sic Pater per Filium omnia operatur et etiam per eum fecit se hominibus in tempore manifestum.*

Llegida l'excelsa obra per primera vegada, veurem aixecarse superba, si som capaços de capirla, tota la magnitut d'aquest breu, mes complet y bellíssim tractat de religió, y sentirem vehement impuls a examinar detingudament en quins autors s'inspirà en Ramón Martí y de quines pedreres arrencà els blochs per a bastir sa obra, y, si som tan benaurats que poguem consultar un dels raríssims exemplars que 's conserven a Espanya del *Pugio fidei*, advertirem que en aquesta obra mestra, fruit hermós de l'edat madura, hi ha incorporada part de la materia de l'*Explanatio simboli*, modificada en algun indret; revelantnos aixís l'evolució intelectual de llur autor comú [2].

Mes romandrà encara a fer un estudi interessantíssim, y serà la comparança ab altres tractats similars que tant abundaren a l'edat mitjana, especialment a Espanya; com el *Dialogus Sauli et Pauli contra judæos* de Pau de Burgos [3] (llibre que té qualque retirada ab el del oriental Sargis d'Aberga, tot just publicat) [4] y 'l *Fortalitium fidei* d'Anfós de Spina: punyals, escuts, cuyraces, fortaleses... era la terminologia d'aquells belicorosos apologetes.

Uns altres estudis encara voldrà esbrinar tal volta l'entès llegidor; çò es, la qüestió del averroisme teològich de St. Tomàs, tessis nova defensada per el docte orientalista en Miquel Asín y impugnada per el conegut escriptor P. Getino O. P.; y, ademés, l'influencia que hi hagué entre 'ls dos grans escriptors dominicans, St. Tomàs y en Ramón Martí. Es clar que, si aquells dos respectables escriptors moderns haguessin coneguda l'*Explanatio simboli*, hagueren tractada la qüestió de diferent manera; com que l'*Explanatio simboli* es ab certesa anterior a la *Summa contra gentiles* y part d'aquella, com ja havem dit, està incorporada al *Pugio fidei*. No hem de ficarnoshi, per manca de temps y oportunitat, a n'aquesta controversia, al menys ara per ara; tan sols volem notar, com a detall bibliogràfich, que 'l text de l'*Explanatio simboli* aduit per Mandonnet, pres dels fragments publicats per Denifle-Chatelain, està escapsat, o millor dit,

(1) Cfr. Portalié, *St. Augustin* en *Dictionnaire de Théologie catholique* (ja citat), col. 2351.

(2) Punt notabilíssim modificat per en Ramón Martí es la possibilitat de la creació del mon *ab æterno*. En l'*Explanatio simboli* (art. 1), sosté 'ls arguments que tiren a demostrar per raó que 'l mon no pogué existir ab *æterno*, car «ponere mundum causatum et eternum importat oppositionem»; en el *Pugio fidei* altrement confessa ab St. Tomàs que «novitas mundi per revelationem tantum habetur». La discrepancia entre St. Tomàs y Ramón Martí en l'*Explanatio simboli*, ja la notaren Denifle-Chatelain (*Inventarium...* plan. 42) y Mandonnet la repeteix (*Siger...* 2e part. plan. XXVIII).

(3) Nausac en el pròlech al *Pugio fidei* diu: «Qui enim post eum secuti sunt omnes, Nicolaus de Lyra, Finus, Riccius, Hieronymus a S. Fide, Porchetus, Galatinus, Fabianus Fioghi, Philippus Mornœus, aliique non pauci, ducem alium non habuerunt».

(4) *Patologia orientalis*, tom. III, fasc. 4 (Paris, Firmin-Didot, 1909).

mutilat, sense punts suspensius qui ho indiquin y ab petites errades, encara que no cambia 'l sentit de la proposició total.

Com a acabament, volem fer nostres els desigs manifestats per l'insigne autor de *Historia de los heterodoxos españoles*, de que hi hagi algun escriptor que, estudiant els punts demunt dits y altres que s'hi podrien afegir, treni una digna corona «a aquest insigne teòlech, filosof, escriturari y filòlech (en Ramón Martí), gloria de les més grans y injustament enfosquida de nostra oblidadora Espanya».

TEXT. (1)

EXPLANATIO SIMBOLI APOSTOLORUM AD INSTITUTIONEM FIDELIUM A FRATRE R[AYMUNDO] MARTINI DE ORDINE PREDICATORUM EDITA.

Videmus nunc per speculum in enigmate, tunc autem facie ad faciem. I. [ad] Cor. XIII. Speculum, de quo hic loquitur apostolus, est fides, per quam tamquam per speculum videtur, id est, 5 cognoscitur Deus, ut videri potest in hac vita. Enigma appellat obscuritatem fidei annexam. Etsi enim per fidem Deum in via cognoscimus, non tamen sic lucide sicut in gloria, quando per speciem ipsum facie ad faciem videbimus. Est igitur fides, ut dictum est, sicut speculum, per quod videmus Deum quoquo modo. Verbi gratia; ponatur quod est aliquis in aliqua domo figuris depicta ita curvus et depressus, quod non potest levare caput, et dicitur ei: tales et tales picture sunt su- 10 pra in tecto. Et quia ipse non potest eas videre, affertur sibi speculum vel aqua clara in pelvi et, ut dicebatur sibi verbo, sic videt per speculum vel per aquam. Postea, si erigatur, videbit sine medio picturas, quas viderat speculo mediante. Et tunc intelliget, quod speculum infallibiliter sibi ostendebat picturas illas, licet non ita clare, ut videt eas modo, capite elevato. Similiter, dum sumus in hac vita misera, sic depressi sumus per corruptionem carnis et per peccatum, quod non 15 possumus videre Deum, nisi per speculum; idest, per veram fidem et puram; quia, ut dicit Augustinus, mentis humane acies invalida in tam excellenti luce non figitur, nisi prius [1.v] per mundiciam fidei emundetur. Et ipsa fides in veritate ostendit nobis, quasi quoddam speculum, quomodo est Deus, ut ostendi potest in hac vita. Et, cum corruptionem carnis deposuerimus et erimus in gloria, tunc intelligemus et cognoscemus quod fides infallibiliter ostendebat nobis veritatem, licet 20 non ita clare, ut tunc videbimus; sed ad modum speculi. Hoc tale speculum, id est, fidem impressit Spiritus sanctus in cordibus patriarcharum, prophetarum et apostolorum. Et dominus Jhesus Christus non tantum impressit hoc speculum, id est, fidem in cordibus apostolorum, sed etiam docuit eos verbo hoc idem. Et apostoli, cum deberent discedere ab invicem per universum mundum ad predicandum Evangelium, redegerunt in scriptis concorditer ea, que in hac vita, quasi per 25 speculum, cognoscimus de Deo, ut omnes possent legere et intelligere, quomodo debent in Deum credere. Et illud scriptum communiter et concorditer ab apostolis editum, dicitur symbolum fidei apostolorum; quia quilibet eorum posuit ibi sententiam suam, id est, articulum suum. Dicitur, enim, symbolum a *sin* quod est *con* et *bole* quod est *sentencia;* quia comunis sentencia fidei apostolorum. Quilibet, enim apostolus posuit ibi unum articulum, quasi proprium et omnes comuniter in 30 omnibus articulis consenserunt; unde, secundum numerum apostolorum, XII sunt articuli fidei.

Petrus quidem posuit primum articulum, scilicet: Credo in Deum patrem omnipotentem, creatorem celi et terre.

Andreas posuit II.m, scilicet: Et in Jhesum Christum Filium eius unicum, dominum nostrum.

(1) Hem procurat ab gran cura, que la copia del manuscrit fos lo més exacte possible, conservant la mateixa ortografia, malgrat de ser aquesta en moltes paraules fluctuant y varia, y en altres clarament errada. Solzament ens hem permès d'escriure ab lletres mayúscules els noms propis y cambiar la *u* en *v*, quan el cas ho requeria. Hem llevades també abreviacions y modificada la puntuació, sense cambiar el sentit, pera que fos l'impresió més agradívola y planera de llegir. Els nombres enclosos en [ ] corresponen als de la foliació del còdex.

Explanatio simboli apostolorum de Ramon Martí (Ms. de la Sèu de Tortosa, n.º 6, f. 1.)

Johannes posuit III.m, scilicet: Qui conceptus est de spiritu sancto, natus ex Maria virgine.
[2] Jacobus Zebedei posuit IIII.m, scilicet: Passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus.
Thomas posuit V.m, scilicet: Descendit ad inferos tertia die resurrexit a mortuis.
5 Jacobus Alfei posuit VI.m, scilicet: Ascendit ad celum, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis.
Philippus posuit VII.m, scilicet: Inde venturus iudicare vivos et mortuos.
Bartholomeus posuit VIII.m, scilicet: Credo in Spiritum sanctum.
Matheus posuit IX.m, scilicet: Sanctam ecclesiam catholicam.
10 Simon cananeus posuit X.m, scilicet: Sanctorum communionem, remissionem peccatorum.
Judas Jacobi posuit XI.m, scilicet: Carnis resurrectionem.
Mathias posuit XII.m, scilicet: Vitam eternam, amen.

Hoc itaque symbolum primo ostendit Deum esse unum in essentia et trinum in personis. Deinde alia, que quilibet fidelis tenetur credere. De quibus in sequentibus ostendetur auctoritatibus ve-
15 teris et novi testamenti, et etiam alicubi rationibus et similitudinibus secundum modum parvitatis nostre. Et quia probatio et explanatio huius simboli habet fieri maxime per libros veteris et novi testamenti; dicit, enim, Augustinus: Quod credimus, auctoritati debetur, et, quod intelligimus, rationi; quod autem erramus, oppositioni; primo oportet monstrare eosdem libros incorruptos esse et veros, scilicet, quod permanserunt integri et incorrupti, sicut editi sunt a spiritu sancto, per auc-
20 toritates et scriptores eorundem librorum. Quo probato, necesse est credere et suscipere omnia illa, que per ipsos probabuntur et alia, que in eis continentur.

QUOD LIBRI VETERIS ET NOVI TESTAMENTI SUNT INTEGRI ET INCORRUPTI.

Igitur, quod libri sint integri et incorrupti, [2.v] potest ostendi per auctoritates; quoniam nullus auderet mutare, vel diminuere, vel addere in veteri vel novo testamento, quoniam super hoc
25 habetur prohibitio et etiam maledictio. Unde Moyses Deuteronomii IV: Non addetis ad verbum, quod vobis loquor, nec auferetis ex eo. Item Salomon in Proverbiis XXX. b.: Omnis sermo Dei ignitus clipeus est sperantibus in se; ne addas quicquam verbis illius, et arguaris, inveniarisque mendax Item Johannes in Apocalypsis ultimo: Si quis apposuerit ad hoc, apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto. Et si quis diminuerit de verbis libri prophetie huius auferet Deus
30 partem eius de libro vite et de civitate sancta. Non autem videtur quod aliquis esset ita presumptuosus, quod contra ista auderet aliquid mutare in libris sanctis. Si quis vero dicat quod Nabuchodonosor combussit libros legis et prophetarum, hoc ostenditur esse falsum per gesta filiorum Israel. Nam, sicut habetur in IIII libro Regum XVII., Salmanasar, rex Assiriorum, et posuit eos in civitatibus Medorum et adduxit de Babilone et de aliis locis terre sue colonos et collocavit eos
35 in civitatibus Samarie pro filiis Israel. Et cum ibi habitare cepissent non timebant Deum, cum essent ydolatre; unde immisit Deus in eos leones, qui interficiebant eos. Et nunciatum est regi Assiriorum quod perirent coloni eius, quia ignorabant legitima Dei terre. Et misit rex unum de sacerdotibus Israel et etiam legem Moysi, sicut dicitur in ystoriis. Et iste habitavit in Bethel et docebat gentes illas [3] legitima Dei Israel. Ipsi tamen, licet colerent Deum Israel, colebant etiam
40 ydola sua unusquisque iuxta ritum gentis sue. Unde lex Moysi permansit apud eos. Et predictus Salmanasar rex Assiriorum fuit ante Nabuchodonosor C. annis, sicut probatur ex numero annorum regum, qui regnaverunt in Jherusalem ab ipso Salmanasar usque ad Nabuchodonosor. Verum non potest dici quod ipse Nabuchodonosor combusserit legem generaliter, cum non legatur destruxisse nisi Jherusalem, quam quidem destruxit Nabuzardan princeps militie eius, non in prima vice, sed
45 in secunda, sicut infra dicetur. Et tunc iam libri legis erant apud Samaritas tempore Salmanasar regis, qui fuit ante Nabuchodonosor c. annis, ut dictum est. Cum ergo non legatur destruxisse Salmanasar, non destruxit etiam libros legis, qui apud Samaritas erant. Quando igitur pervenit Nabuchodonosor, ut expugnaret Jherusalem, sicut dicitur in predicto libro Regum XXIIII. egressus est Joachim rex Juda ad ipsum de voluntate propria et mater eius et servi eius et principes eius,
50 et suscepit eum et suos rex Babilonis et transtulit eum et omnem populum [1] Jherusalem XVII. milia, et non reliquit ibi, exceptis pauperibus populi terre. Et tunc non destruxit Jherusalem nec combussit aliquid in ea. Unde satis videtur verum, quod isti, qui se reddiderunt et translati sunt

(1) Segueix una *i* ab un punt a sota, çò es, inutilisada.

in pace, portaverunt sanctos libros legis et prophetarum et alios libros, quos habebant, sicut contigit in Sarracenis, qui expulsi sunt de Oriente et Occidente Ispanie, qui secum de libris suis, quos voluerunt, porta[3.v]verunt.

In secunda vero vice, quando captus fuit Sedechias rex Jherusalem et exoculatus (1), Nabuzardan, princeps regis Babilonis, destruxit muros Jherusalem et combussit domos; sed non legitur 5 aliquem librum combussisse (2). Et tunc, de beneplacito principis, remansit Jheremias propheta cum populo iudeorum, qui remansit ad colendam terram. Populares vero de maioribus et divitibus translati sunt etiam tunc in Babilonem, non tantum de Jherusalem, sed etiam de aliis civitatibus Judee, que non fuerunt combuste, nec destructe, ut habetur Jheremie XI. Et est verisimile, quod tam apud transmigrantes, quam apud populum, cum quo remansit Jheremias propheta, fuerunt 10 libri legis et prophetarum. In Daniele etiam legitur XIII. quod iudei habebant iudices de iudeis, qui eos iudicabant secundum legem suam. Unde ibi legitur quod fecerunt duobus senibus, sicut male egerant adversus proximam, dicendo contra eam falsum testimonium, et ideo interfecerunt eos, ut facerent secundum legem Moysi. Item in 1.° Esdre VII. a.: Ipse Esdras ascendit de Babilone et ipse velox scriba in lege Domini, quam dedit Dominus Deus Israel. Et infra: Esdras autem 15 paravit cor suum, ut investigaret legem Domini et faceret et doceret in Israel preceptum et iudicium. Item Artaxerses rex regum Esdre sacerdoti scribe legis Dei celi doctissimo salutem. A facie regis et VII. consiliariorum eius missus es, ut visites Judeam et Jherusalem [4] in lege Dei tui, que est in manu tua. Et in Neemia VIII.° a.: Dixerunt Esdre scribe, ut afferret librum legis Moysi, quod preceperat Dominus Moysi. Attulit ergo Esdras sacerdos legem coram multitudine virorum ac mu- 20 lierum cunctisque, qui poterant intelligere.

Ecce per ista patet quod lex permansit apud iudeos, sive in captivitate sive post captivitatem. Unde in II.° libro Machabeorum II.° dicitur de Neemia, quod, construens bibliotecam, congregavit de regionibus libros et prophetarum et David et epistolas regum.

Item Dominus in Evangelio Matthei XXIII. a.: Super katedram Moysi sederunt scribe et 25 pharisei; omnia ergo, que dixerint vobis, conservate et facite; secundum vero opera eorum, nolite facere. Et in capitulo, ubi hec dixit, arguit eos de appetitu laudis et honoris et de ypocrisi et de aliis viciis, que erant in ipsis. Unde si legem mutassent in aliquo, magis eos de hoc redarguisset. Sed ipsemet ostendit legem integram esse, ubi dicit Matthei V.: Non veni legem solvere aut prophetas, sed adimplere. Amen quippe dico vobis, donec transeat celum et terra, iota unum aut unus 30 apex non preteribit a lege, donec omnia fiant. Et Luce XXI.: Celum et terra transibunt, verba autem mea non transient. Ex hoc apparet quod lex incorrupta permanserat apud iudeos.

Item, sicut habetur in ystoria, Ptolomeus, rex Egipti, librorum cupidus usque ad L. milia libros congregavit. Qui, cum audisset quod apud iudeos [4.v] esset lex ore Dei edita, misit de iudeis captivis, qui erant in regno suo CXX. milia et munera magna auri et argenti Eleazaro summo pon- 35 tifici iudeorum, ut sibi mitteret iudeos sapientes in ebrea et greca lingua cum lege Dei, qui ad eam transferendam in grecum sufficerent. Unde predictus pontifex misit sibi CXX. seniores peritos utriusque lingue, qui legem et prophetas transtulerunt. Et hoc fuit per magnum tempus ante Christum. Et ista translatio remansit (3) apud grecos. Unde, etiam si voluissent iudei aliquid mutare, nichilominus veritas translationis remansisset apud duas gentes diversas ab ipsis, que ipsos arguere 40 possent de mutatione. Postmodum vero tempore apostolorum Christi, cum predicte gentes et alii recepissent fidem Christi receperunt et Evangelium ab ipsis apostolis et ab aliis discipulis, qui predicaverunt eis iuxta mandata Christi, Matthei ultimo: Euntes in mundum universum predicate Evangelium omni creature; et hoc in diversis ydiomatibus. Unde iste gentes non possent congregari de finibus mundi ad mutandum Evangelium, cum inter se sint diverse moribus et linguis et 45 sub diversis principibus et regnis, et si factum fuisset, non potuisset latere. Item, emulatio est inter christianos et iudeos specialiter de scripturis; et ideo, nec corruptionem iudeorum [5] silerent christiani, nec corruptionem christianorum occultarent iudei. Cum autem sint discordes, circa intellectum scripturarum, constat quod ad corruptionem scripturarum non poterunt concordare. Cum igitur utrique concordent in lege Moysi et prophetis, constat legem Moysi et prophetas non esse 50 corruptos.

Item, Evangelium est completio legis et prophetarum, et lex et prophete fuerunt figura Evangelii. Unde lex et prophete continentur in Evangelio et Evangelium in lege et prophetis; propter quod dicit Ezechiel I.° quod rota erat in medio rote. Si ergo Evangelium fuisset corruptum discor-

(1) IV Reg. 25, 7.
(2) IV Reg. 25, 9.
(3) Hi ha una *a* de més inutilisada ab un punt a sota.

daret a lege et prophetis, et si lex et prophete corrupti fuissent, similiter ab Evangelio discordarent. Cum ergo perfecte concordent ad in vicem, sicut patet habentibus rectum intellectum scripture; manifestum est, quod tam vetus, quam novum testamentum sine corruptione et mutatione remanserunt.

5 Item, cuilibet magis credendum est in sua scientia vel in arte. Stultum, enim, esset magis credere medico de agricultura et agricole de medicina. Qua ergo temeritate volunt sarraceni, quod ipsis, vel domino suo, qui ignoraverunt Evangelium Christi, de ipso Evangelio magis credatur, quam christianis, qui professionem Evangelii per succesionem temporum continuam ab inicio tenuerunt? Nostrum quidem Evangelium, non solum a fidelibus testibus conscriptum est, verum 10 multitudine prophetarum veridicorum et concorditer adventum Christi preconizantium roboratur [5.v] nec non et miraculis quam plurimis supra naturam et martyrum multitudine copiosa, quos nec mors, nec gladius, aut tribulatio quecunque potuit a fide Evangelii separare. Unde, si quis temptasset Evangelium mutare, tam zelo fidelium et devotione, quam librorum veterum collatione, quam diversorum codicum apud diversas nationes attestatione confutaretur.

15 Preterea si Alcoranus vel unus liber gramatice, qui est in una lingua, non potest corrumpi; quomodo Evangelium, quod fuit scriptum in diversis linguis, potuisset universaliter corrumpi? Quod ergo recipiunt pro se de incorruptione Alcorani, vel alterius libri, oportet eos necessario recipere contra se de incorruptione legis et Evangelii; quia de similibus idem est iudicium. Et quia validius est argumentum ab hoste sumptum, sicut dicitur in Alcorano in c. *apostolorum*, apostoli, 20 qui fuerunt cum Christo, sancti fuerunt et veraces; unde certum est quod, tale predicaverunt Evangelium et scripserunt, quale ab ipso Christo docti fuerunt; alioquin veraces non fuissent.

Quod vero lex et Evangelium sint incorrupta, potest ostendi per Alcoranum; unde in capitulo *Jone* dictum fuit Machometo secundum dictum suum sic: Si fueris in dubio de eo quod misimus super te, interroga eos, qui legunt librum prius quam tu. Sed constat quod Deus, vel Gabriel, qui, 25 ut ipse dicit, loquebatur ei, non dicebant sibi, ut interrogaret falsarios, sed veraces, qui leg [6] ebant librum secundum veritatem, non secundum mutationem, que inducit falsitatem. Unde per hoc ostenditur quod libri Evangelii et Legis erant incorrupti; quia illi qui legebant librum prius, quam ipse esset, erant iudei veraces et christiani, a quibus, secundum mandatum Domini, debebat requirere veritatem.

30 Item, in cap. *mense*, quando iudei postulaverunt iudicium ab Ebihoreyra, quem posuerat Machometus iudicem, ut iudicaret inter homines, et ille diceret eis: Non iudico inter vos, donec interrogem Machometum; et ille ivisset ad Machometum et interrogasset eum, respondit Machometus et dixit: Deus misit super me in facto iudeorum, et dixit: Si venerint ad te, iudica inter eos, aut avertere ab eis, et si avertaris ab eis, non nocebunt tibi in aliquo. Et si iudicaveris inter eos, iudica 35 iuste; quia Deus diligit iuste iudicantes. Et quando veniunt ad iudicium tuum et apud eos est lex et in ipsa est iudicium Dei. Et ecce hic testatus est Machometus, quia tempore suo lex erat apud iudeos, in qua erat iudicium Dei; unde ex hoc patet quod remanserat incorrupta; quia, si corrupta fuisset, verum iudicium Dei non contineret.

Item, in cap. *Hygr*, introducit Deum sibi loquentem. Nos demissus (sic) memoriale et sumus 40 eius custodes. Vocat autem legem et Evangelium memoriale Dei, ut dicunt sarraceni. Quod, cum ipse Deus custodiat, non est corruptum; alioquin non esset Deus [6.v] fidelis custos, quod absit.

Item, in cap. V.: Non est mutatio verbo Dei; sed verbum Dei est lex et Evangelium. Cum ergo verbo Dei non sit mutatio, lex et Evangelium non sunt mutata.

45 Item in cap. *Vace*, in fine secunde distinctionis dicitur: Credimus Deum et id, quod fuit missum nobis, et, quod fuit missum Abrahe et Ismaeli et Isaach et Jacob et tribubus, et id, quod fuit datum Moysi et Jhesu, et id, quod fuit datum prophetis a Domino suo, et non separamus inter aliquem ex ipsis. Ecce in hiis verbis mandatur sarracenis, ut credant legem et prophetas et Evangelium Jhesu Christi, et quod non faciant differentiam inter aliquem prophetarum; et ita de necessitate 50 oportet eos credere legem et prophetas et Evangelium. Cum ergo dictum sit eis, quod credant omnia supradicta, nec Deus mandaret credi corrupta, nec erant corrupta, sed vera et incorrupta.

Item in V. cap. circa finem. Dedimus librum Moysy complementum ei, qui benefecit et discretionem in omni re et directionem et misericordiam; sed corrupta lex non dirigit, sed potius facit 55 errare; ergo lex Moysi non est corrupta.

Item in cap... (sic): Donec statueritis legem et Evangelium, in nichilo estis. Ibi loquitur Dominus christianis et iudeis, ut dicunt sarraceni. Sed cum Deus bonum consulat et malum dissuadeat,

hoc eis non dixisset, si lex et Evangelium (1) [7] corrupta fuissent; ergo incorrupta sunt lex et Evangelium apud christianos et iudeos.

Item in c. *Jone* introducunt Deum dicentem de Jhesu: Nos dedimus ei, scilicet Jhesu, Evangelium, in quo est directio et lumen. Sed, si Evangelium corruptum fuisset, non dixisset Deus in eo esse directionem et lumen, sed potius errorem et falsitatem. Unde constat Evangelium esse verum 5 et incorruptum.

Item, non videtur rationabile, nec verisimile, quod christiani vel iudei corruperint, vel mutaverint libros suos, in quibus est eis tradita a Deo forma vivendi et spes salutis; cum pagani poete non mutaverint libros suos, in quibus fabule et manifesti continentur errores, sicut in eorum libris adhuc hodie invenitur. Unde astutia dyaboli suggestum videtur et hominum etiam malicia 10 hoc firmavit ad fulcimentum sui erroris, ut libros sacros non legerent et corruptos assererent, ne, manifestato errore ipsorum per veritatem sacrorum librorum, a suis erroribus averterentur. Et hec astucia posita est in Alcorano, ubi dicitur in cap. *Vace:* Nolite interrogare quid egerunt priores, eis facta sua, vobis vestra, subaudi, sufficiant. Cum tamen in cap. *Jone* dicatur: Si fueris in dubio de eo, quod misimus super te, interroga eos, qui legunt librum antequam tu; ubi mandatum est ei 15 in dubiis interrogare priores.

Si quis vero dicat, quod in hoc sunt corrupti libri, quod nomen Machometi est inde [7.v] amotum, respondemus, quod non est causa, quare nomen eius amoveretur; quia, si bonus erat futurus, utile erat sciri nomen eius, ut, cum venisset, sicut bonus et de quo iam prophetatum erat, reciperetur; sicut contigit in Johanne Babtista precursore Christi, de cuius adventu prophetarunt 20 Isayas et Malachias. Item, sicut scriptum est etiam de Elia et Enoch, quorum adventus in fine mundi predictus est in veteri et in novo testamento, per quos iudei in fine mundi convertentur. Si vero malus futurus erat, necesse fuit similiter sciri nomen eius et mores, ut cum veniret, per huius noticiam caveretur ab eo; sicut scriptum est de antichristo et de moribus eius, et de seductione, et de falsis miraculis, que facturus est; ut per ista iam scripta, cum venerit, cognoscatur 25 et a fidelibus caveatur. Unde, sicut non est ablatum nomen antichristi, nec nomen dyaboli de libris; eodem modo nec nomen Machometi inde fuisset ablatum, si ibi fuisset scriptum. Unde esset frivola excusatio, que assumitur in defensione mendacii et erroris. Quod autem dicunt pro se nomen eius scriptum fuisse in libro Abacuch prophete c. III.: Deus ab austro veniet, et sanctus de monte Faran, non potest convenire Machometo; quia nec Deus fuit, nec sanctus, sed potius pec- 30 cator et immundus. Fuit enim luxuriosus et raptor bonorum alienorum, et interfector hominum sine iusticia; sicut colligitur ex ystoriis et gestis de eo scriptis, nec venit de monte Faran, imo de monte Meche; nam [8] mons Meche, unde ipse fuit oriundus, dicitur Cayquiyan; sicut dicitur in libr. *Ayci.* Nam Pharan, quem iactant esse montem Meche, est in introitu terre promissionis; sicut habetur ex tertio libr. Moysi c. XIII.º Mecha vero distat a terra promissionis per longa 35 terrarum spacia, itinere mensis unius et ultra. Prophetia vero predicta verius Christo convenit; sicut patet per precedentia et sequentia.

Item, quod dicunt quod Christus predixit de Machometo in Evangelio, ubi promisit mittere discipulis paraclitum, volentes intelligere, per paraclitum Machometum, hoc non potest stare; quoniam, Johannis XIIII., promisit et dedit paraclitum apostolis, quorum tempore non venit Macho- 40 metus, dicens: Paraclitus autem Spiritus Sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia. Unde cum Paraclitus sit Spiritus Sanctus, qui docuit apostolos omnia, non convenit Machometo, ut dicatur Paraclitus; cum nec Spiritus Sanctus fuerit, qui est Deus, nec apostolos docuerit.

Item, paraclitus idem est quod consolator, quod Machometus non fuit; imo desolator, quia ve- 45 nit cum gladis cogens homines ad suscipiendam suam sectam, quod tamen Deus facere noluit, cum hominem liberum creaverit, et sue voluntatis; nec aliquis propheta vel iustus hoc attemptaverit unquam; sicut patet legentibus gesta antiquorum.

Item, Spiritus Sanctus non videtur ab hominibus mundanis, nec scitur ab eis. Unde, Johannis XIII.º, Ego rogabo Patrem et alium paraclitum dabit vobis, ut maneat vobiscum in eternum, Spi- 50 ritum veritatis, quem mundus non potest accipere; quia non vidit eum nec scit eum; vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit et in vobis erit. Ecce per [8.v] ista, que hic dicuntur, patet manifeste, quod nullo modo potest dici Machometus Paraclitus, cum non fuerit datus apostolis. Inter illos enim et ipsum fluxerunt prope DC. anni, nec fuerit consolator, sed potius desolator, nec fuerit Spiritus Sanctus, qui videri non potest, sed potius corporalis et visibilis. 55

Ostensa igitur veritate et sinceritate librorum, ad explanationem simboli redeamus.

(1) Segueix una *i* puntuada, o sia inutilisada pel copiador.

PRIMUS ARTICULUS

Primus igitur articulus simboli est: Credo in Deum Patrem omnipotentem, creatorem celi et terre. Singula verba in hoc articulo posita per ordinem exponemus. Dicit itaque: Credo in Deum. In quo verbo ostenditur quod fides christiana unum tantum dicit et credit Deum esse. Et hoc probatur per scripturas. Unde Matthei XII.: Audi Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est. Et eadem auctoritas est Deuteronomii V. Item, 1.ª [ad] corinthios VIII.º: Scimus quod non est ydolum in mundo, et quod nullus Deus, nisi unus. Item [ad] Eph. IIII.º: Unus Dominus, una fides, unum baptisma. Et quia totus fere mundus unum credit esse Deum, dimissis rationibus, quibus hoc probari possit et aliis auctoritatibus, probatio dictarum auctoritatum sufficiat ad presens. Per hoc autem quod fides christiana unum credit et dicit esse Deum reprobat errorem gentilium, qui non Deum, sed ydola adorabant. Unde Psalm. (1): Simulacra gentium argentum et aurum. Fides vero christianorum dicit: Credo in Deum, non in Deos, nec in aurum, vel argentum, vel ymaginem, vel creaturam aliquam.

Item, per hoc idem tollitur error Machometi et illorum sarracenorum, qui christianis impo [9] suerunt, quod sanctam Mariam et crucem et ymaginem sancte Marie et alias ymagines, quas in ecclessiis ad memoriam sanctorum formant, vel pingunt, adorant tamquam Deum (2). Sed fides christianorum dicit: Credo in Deum, non in sanctam Mariam, vel in sanctos, vel ipsorum ymagines. Credere enim in Deum est, credendo, ipsum amare; credendo, in ipsum ire, ei adherere et eius membris, id est, sanctis incorporari. Sed istud credere est tantummodo in Deum, non in aliquam creaturam; quia nulla creatura amanda est propter se, sed propter Deum. Unde christiani non credunt nisi in Deum, nec adorant nisi Deum.

Honoratur autem sancta Maria a christianis tamquam sancta et electa mater Christi, secundum quod ipse est homo, et non adoratur, ut Deus, nec creditur esse Deus. Et si ipsa non adoratur ut Deus, nec creditur esse Deus, multo minus ymago eius. Dicitur autem a christianis mater Dei, licet ipse ante eam fuerit et ipsam creaverit, eo modo quo aliquis dicitur filius matris sue, cum tamen non sit ab ea genitus, nisi secundum carnem. Et hoc est, quia homo est una persona constans ex corpore et anima. Eodem modo Christus, Deus et homo, cum sit una persona constans ex divina natura et humana, dicitur beata Virgo, mater Filii Dei; quia Christus ex ipsa natus est, secundum humanam naturam divinitati eius unitam; cum tamen ex ipsa virgine Maria non acceperit nisi carnem.

De cruce autem et ymaginibus est sciendum, quod christiani ea non adorant ut Deum, sed venerantur; non propter se, sed quia sunt quedam recorda [9.v] tiones beneficiorum Dei, per que salvati sumus. Unde, videntes crucem et alias Christi ymagines, excitamur ad gratiarum actionem pro perceptis beneficiis. Videntes autem sanctorum ymagines provocamur ad eorum imitationem, qui fide et obedientia et passionum longanimitate Deum promeruerunt habere amicum, et ejus gloriam sunt adepti. Sunt enim quasi quedam scripture simplicium, qui litteras nesciunt. Sicut enim scripture reducunt sapientibus ad memoriam ea, que sunt preterita, sic crux et ymagines, quasi quedam scripture, ad memoriam reducunt simplicibus et ydiotis beneficia Dei, et magnalia operum, et virtutes, que aliquando audierunt a sapientibus de Domino Jhesu et sancta Maria et aliis sanctis. De hoc dicit Johannes Damascenus: Deus secundum substantiam vere factus homo et perambulavit terram, et cum hominibus conversatus est, miracula fecit, passus est, crucifixus est, surrexit, assumptus est, et omnia secundum veritatem facta sunt, et visa, sunt hominibus. Scripta quidem sunt ad memoriam et doctrinam nostram tunc non presentium; ut non videntes, audientes quidem et credentes, potiamur beatitudine. Quia vero non omnes noscunt litteras, vel lectioni vaccant, priores excogitaverunt velut quosdam triumphos in ymaginibus hoc scribere ad velocem memoriam. Quapropter multoties non secundum mentem habentes Domini passionem ymaginis Christi crucifixionem videntes et salutaris passionis in rememorationem venientes, procidentes [10] adoramos non materiam, sed ymaginem; cum similiter et Dei genitricis ymaginis, non materiam, sed figuram adoramus. Honor enim, qui est ad ipsam, ad eum, qui ex ipsa incarnatus est, reducitur. Similiter et sanctorum certamina erigencia nos ad fortitudinem et imitationem et zelum veritatis eorum, et gloriam Dei; quia honor qui exhibetur sanctis demonstrat benivolentiam

(1) CXIII. 4.; CXXXIV. 15.
(2) Aquesta mateixa acusació 's repeteix fins avuy dia contra 'ls catòlichs.

conservorum, quam habent ad communem Dominum; quia honor ipsorum, qui sunt imitatores Dei, pervenit ad ipsum Deum, quem exemplum bonitatis habuerunt. Ex his satis ostendit Johannes Damascenus quare fiunt cruces et ymagines. Sed ne aliquis credat quod noviter sint invente: ipsemet ostendit quod ab ipso Domino Jhesu Christo et ab (1) apostolis primo facta sunt in novo testamento. Et dicit, sicut fertur ystoria, quod Dominus Abagaro Edisse civilitatis regi, qui pic- 5 torem miserat, ymaginem Domini similiter figurare nequeunte pictore, propter coruscantem a facie ejus claritatem, ipse vestimentum proprie faciei et divine et vivifice superimponens in vestimento illo sui ipsius ymaginem abstersisse; subaudi, fertur et illam cupienti Abagaro misisse. Idem Johannes: Accepimus autem Lucham apostolum et evangelistam pinxisse Dominum et matrem eius. Quemadmodum et plurimi sancti apostoli ex novo (2) scripto tradiderunt. Scripsit Paulus 10 gentium apostolus II.a [ad] Thes. II.o: Ergo fratres, state et tenete traditiones nostras, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram. [10.v] Et I.a [ad] Cor. XI.o a.: Laudo autem vos, fratres, quoniam omnium nostrum meministis, et sicut tradidi vobis traditiones meas tenetis. Igitur, secundum Joh. Damascenum, non sunt a quibusvis invente ymagines, sed ab ipso Domino Jhesu Christo et ab apostolis; non ut adorentur, sed ut facta pristina ad memoriam revocent, non 15 solum simplicibus et ydiotis, sed etiam internum sapientibus.

Hoc etiam sciendum quod cum Dominus Jhesus Christus sit verus Deus et verus homo, sicut fidelibus tenendum christianorum, et ita per scripturas probatur, licet in cruce depinguatur, et etiam aliis monumentis, non depingitur secundum quod Deus; quia Deus nulla forma corporali potest depingi, cum sit summus spiritus, Johann in Evangelio IIII.o c.: Spiritus est Deus, sed 20 depingitur secundum quod est homo.

Item, sicut vexillum imperatoris in reverentia habetur, non propter se, quia pannus est, sed propter imperatorem; sic crucem in reverentia habemus, non propter se, sed propter Dominum Jhesum. Quando autem prohibetur in Exod. XX a. quod non fiant ymagines, intelligitur quod non debent fieri ad colendum tanquam Deum, nec adorandum, sicut faciebant pagani. Unde ibi 25 sequitur. Non adorabis ea neque coles. Unde, in eodem capite, Dominus exponens illam prohibitionem dicit: Non facietis Deos aureos, neque Deos argenteos facietis vobis. Unde cultus ydolorum prohibitus est, non veneratio ymaginum sanctorum. Alias enim Moyses et Salomon fecissent contra Dei prohibitionem. Moyses enim fecit archam, quam filii Israel venerabantur, supra quam erant cherubin, id est, ymagines angelorum, Exod. XXV, c. Similiter et Salomon, [11] III. Reg. 30 VI. f., fecit ymagines cherubin in templo. Et non solum in templo, sed etiam sculpsit in portis oraculi ymagines cherubin. Unde ymagines non sunt prohibite fieri simpliciter, sed ne adorentur ut Deus. Vere ergo dicit fides christianorum: Credo in Deum, non in Deos.

Ostensa igitur unitate divine essentie, sequitur ut ostendatur in ea etiam trinitas personarum. Et hoc potest ostendi, primo per auctoritates; quia probatio per auctoritates in hac materia 35 fortior est et certior fidelibus. Deinde rationibus et similitudinibus quoquo modo. Sciendum est autem in principio, quod loqui de Trinitate difficillimum est, eo quod supra intellectum [est], non solum humanum, verum etiam angelicum; secundum quod prophete et sancti testantur. Et de hoc dicit Jeremias propheta XXXII, c.: Fortissime, magne et potens Dominus exercituum, nomen tibi; magnus consilio et incomprehensibilis cogitatu. Et Isidorus similiter dicit: Sancta 40 trinitas sibi soli nota est, et homini assumpto. Propter hoc, quamvis possit ostendi rationibus et similitudinibus quoquo modo quod Deus est trinus in personis, tamen securins est et melius credere libris sanctis in hac materia, cum rationibus et similitudinibus trinitas personarum perfecte ostendi non possit. Si quis ergo vult sanctam trinitatem perfecte intelligere magis fidei quam rationi debet inniti, quod sicut dicit Isayas VII.: Nisi credideritis non intelligetis. Cum 45 enim Deus incomparabiliter sit maior omni intellectu creato, nullus intellectus creatus eum capere potest perfecte, sicut est. Et ideo, cum libri sancti sint a Deo, et Deus in libris suis per prophetas et apostolos et in Evangelio se unum esse in essentia et trinum in personis dicat magis credendum est sibi de se [11.v] per libros suos, quam alicui: quamvis perfecte intelligi non possit. Sicut etiam cuilibet homini veridico magis creditur de seipso, quam alii de eo. Verum, 50 quia auctoritates sacrorum librorum non omnes recipiunt sapientes, tam fideles communiter quam infideles rationibus acquiescunt, rationes aliquas post auctoritates ad ostensionem sancte trinitatis in medium proponemus.

(1) Segueix una *i* inutilisada.
(2) Paraula dubtosa.

PROBATIO TRINITATIS PER AUCTORITATES

In Evangelio Matthei ultimo, ubi Dominus Jhesus Christus, dixit apostolis: Euntes docete omnes gentes, baptizantes, eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Item, Johannis XIIII., dicit Christus Filius Dei: Paraclitus autem Spiritus sanctus quem mittet Pater in nomine meo, 5 ille vos docebit omnia, et sugeret vobis omnia. Ecce hic nominat Patrem et Spiritum sanctum, et se ipsum, cum dicit in nomine meo. Item, Johannis XV., dicit idem Christus: Cum venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Ecce hic similiter exprimuntur tres persone. Item, Joannis in prima epistola ultimo: Tres sunt, qui testimonium dant in celo, Pater, Verbum, et Spiritus sanctus, et hii 10 tres unum sunt; scilitet, in essentia. Ecce hiis verbis non potuit Johannes apostolus expressius ostendere trinitatem personarum, et unitatem essentie divine. Item, in Evangelio Johannis I.° dicitur de persona Patris et Verbi eius, qui est Christus: In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum et Deus erat Verbum. Item, eodem X.°, dicit Christus: Ego et Pater unum sumus. Et intelligitur de tribus personis quod dicit de duabus; scilicet, quod sunt unum in essentia. 15 Per istas auctoritates et per alias multas probatur trinitas personarum et unitas essentie divine [12] in novo testamento.

Per legem vero Moysi et prophetas probatur similiter in multis locis; et primo in Genesi, ibi ubi Pater loquitur ad Filium et Spiritum sanctum, dicens: Faciamus hominem ad ymaginem et similitudinem nostram. Per hoc quod dicit *faciamus* et *nostram* pluraliter, intelligitur quod dixi- 20 mus; scilicet, quod Pater loquitur ad Filium et Spiritum sanctum; et non potest dici quod loquitur ad angelos, cum angeli non sint creatores. Dicit autem ad ymaginem et similitudinem secundum animam. In anima, enim, cum sit una, sunt tres vires, sive tres potentie, scilicet, memoria, intelligentia, et voluntas. Vel tres vires anime sunt irascibilis, rationalis et concupiscibilis. Ad ymaginem ergo et similitudinem Dei factus est homo secundum animam; quia sicut Deus est 25 trinus et unus, ita et anima suo modo est trina et una. Unde cum dicitur pluraliter *faciamus* et *nostram*, notatur trinitas personarum. Cum vero dicitur *ad ymaginem* et *similitudinem* noscitur unitas essentie divine. Quod si aliquis dixerit, quod non dixit *faciamus* et *nostram* ad insinuationem trinitatis, sed magnificentie sui ipsius, sicut est consuetudo usitata in libris arabicis, respondeo quod enunciatio unius de se ipso in numero plurali, secundum modum magnificandi se, 30 contingitur semper in ostentatione et glorificatione; sed Deus non habet hoc necesse, cum ipse sit maior omnibus. Et preterea non est consuetudo usitata in veteri testamento quia (1) aliquis unus enunciet de se ipso plurali numero, sed modus magnificentie et ostentationis. Et ideo sciendum est, quod non invenitur omnino in lege Moysi, nec in libro prophetarum quod Deus enunciet licet loquatur de se ipso, plurali numero, secundum modum osten[12.v]tationis sui ipsius; sed 35 enunciatio ejus in libris sanctis de se ipso semper est per numerum singularem, quando designatur essentia divina. Unde dicitur, *benedixi*, et *custodivi*, et *dedi*, et huiusmodi. Et non invenitur Deus enuncians, sive ennarrans de se ipso plurali numero, nisi raro et in paucis locis; scilicet, quando innuitur personarum distinctio. Ideo dicit David propheta in Psalmo LXVI.: Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus, et metuant eum omnes fines terre. Et est sensus: 40 Benedicat nos Deus, id est, Pater; Deus noster, id est, Filius, qui est Deus noster per carnis assumptionem; benedicat nos Deus, id est, Spiritus Sanctus. Ecce posuit ter Deum, ad insinuandam trinitatem personarum. Sequitur, et metuant eum omnes fines terre. In hoc quod dicit singulariter eum, notatur unitas essentie divine. Item II. Reg. XXIII. a.: Hec sunt verba novissima, que dixit David filius Isay. Dixit vir cui constitutum est de Christo Dei Jacob, egregius psaltes 45 Israel: Spiritus Domini loqutus est per me, et sermo eius per linguam meam. Dixit Deus Israel michi loqutus est. Ecce hic, Dominus, spiritus, et sermo eius. Per Dominum, exprimitur Pater, per sermonem Filius, per spiritum, Spiritus sanctus. Similiter et in Psalmo XXXII ostenditur, ubi dicitur: Verbo Domini celi firmati sunt et spiritu oris eius omnis virtus eorum. Item Isayas VI. b, hanc trinitatem insinuat cum dicit se vidisse et audisse seraphin clamantia et dicentia: Sanctus. 50 Sanctus, Sanctus, Dominus Deus exercituum; plena est omnis terra gloria eius. Ecce ter dicit *sanctus*, propter trinitatem divinarum personarum. Sequitur Dominus Deus singulariter, propter [13] unitatem essentie divine. In hoc etiam concordat Johannes apostolus in Apoc. IIII,

(1) Te de ser *quod*, segons el sentit.

ubi dicit se vidisse IIII.or animalia plena oculis, que requiem non habebant die ac nocte, dicentia: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Omnipotens. Multe alie auctoritates sunt, que hanc rationem insinuant, que ad presens, propter prolixitatem, omittimus.

Probatio trinitatis per (1) *rationes.*

Postquam igitur ostendimus trinitatem divinarum personarum per auctoritates sacre scripture, 5 restat ut hoc ipsum per rationes et similitudines ostendamus:

Prima ratio

Prima ergo ratio est talis. Omne causatum demonstrat suam causam, sicut ferrum calefactum per ignem, ostendit caliditatem ignis, et aer illuminatus per solem ostendit luminositatem solis, et sic de similibus. Sed in causatis invenitur unitas, essentie et trinitatis propietatum, que insunt 10 ipsi rei; propter quod dicit Claudianus philosophus: Sicut nichil potest esse nisi ab ipso creatore, sic nichil potest esse nisi triumpharium et unum. Et sunt iste proprietates, unitas, veritas, et bonitas. Unitas, quia unumquodque est indivisum in se, et divisum ab aliis. Veritas, quia quicquid est, in quantum est, verum est; quod enim non est, verum non est. Unde Aristoteles: Unumquodque, quando, est sicut se habet ad esse, sic ad unitatem. Bonitas, quia unumquodque, 15 quando est bonum est. Et licet ista tria differant in ratione; tamen una est substantia, in qua sunt. Cum ergo in causatis inveniatur unitas et trinitas, et causatum demonstret suam causam, erit invenire in ipsa causa unitatem et trinitatem. Et hoc videtur innuere Aristoteles in principio de *celo* [13.v] *et mundo* dicens: Numerus ternarius est numerus omnis rei, et figurat trinitatem rerum. Nos vero non extraximus hunc numerum nisi ex natura, et retinuimus ipsum similem legi 20 earum. Et per hunc quidem numerum adhibuimus nos ipsos magnificare Deum unum, creatorem eminentem proprietatibus eorum, que ab ipso creata sunt. Eminentem proprietatibus, que ab ipso creata sunt dicit; quia proprietates (2) cuiuslibet rei insunt ipsi rei et non sunt ipsa res. Nam unitas, veritas et bonitas rei, non sunt ipsa res, sed insunt rei. In Deo autem non sunt. Imo, omnes proprietates, que in Deo sunt, Deus sunt; quia nichil est in Deo, quod non sit Deus; sicut 25 prius ostensum est. Et sic eminet proprietatibus eorum, que ab ipso creata sunt. Cum ergo per numerum ternarium magnificemus Deum unum, ostenditur volenti intelligere ut intelligi potest, et non contradicenti veritati, quod ipse Deus est trinus et unus. Aliter sine ratione diceretur per ternarium numerum magnificari; quia, nisi hoc esset, ita per binarium et quaternarium et quemlibet alium numerum magnificaretur a nobis. 30

II.a ratio

Secunda ratio est talis. Naturale est fonti indefficienti emanare quamdiu fons est, nisi ab aliquo impediatur. Deus autem fons est sicut ipsemet dicit per Jheremiam prophetam, cap. II.: Me dereliquerunt fontem aque vive, qui a nullo impediri potest. Cum igitur sit eternus et fons indeficiens, manat de se aliquid ab eterno. Perfectissimo autem Deo modus perfectissimus emanationis est 35 tribuendus; sed perfectissimus [14] modus emanationis, qui potest esse, est naturalis, qui sit per generationem; ergo emanatio Dei ab eterno est naturalis et per generationem. Sed ubicumque est generans, ibi necessario est genitus, propter naturam relationis; ergo ab eterno in divinis est generans et generatus. Sed, qui generat, dicitur Pater et, qui gignitur, dicitur Filius; ergo ab eterno in divinis, vel in Deo, est Pater et Filius. Hunc autem Filium Dei Patris sacra scriptura appellat Ver- 40 bum hac ratione; quia, sicut aliquis per Verbum enunciat conceptum mentis, sic Pater per Filium omnia operatur, et etiam per eum fecit se hominibus in tempore manifestum. Cum autem in Deo nullum sit accidens, sicut dicit Boetius in libro de trinitate, hec emanatio Dei essentialis est, non accidentalis. Generando ergo Filium, totam essentiam suam sibi dedit; quia, cum sit simplicissimus, in eo pars cadere non potest; et ideo partem essentie sue dare non potuit. Necessario ergo 45 dedit totam, et ideo Filius omnino equalis est Patri. Nec putes in generatione Divina Filium posteriorem Patre tempore, sicut fit in generatione carnali, in qua filius necessario est posterior patre tempore. Sed in illa non sic. Imo sicut Pater est ab eterno, similiter et Filius est ab eterno. Non enim aliquando fuit Pater sine Filio, sicut nec fons sine emanatione aque. Item, cum duo sint

(1) El copista havia escrit *auctoritates* per comtes de *rationes* y ho ha esmenat puntuant a la part inferior. *auctoritates*: axís ho solien fer.

(2) Hi ha un *que* puntuat, çò es, inutilisat.

principia emanationis nobilis, natura, scilicet, et voluntas; quedam est enim emanatio per modum nature, que generatio dicitur, quedam vero per modum voluntatis, qui ad liberalitatem spectat; cum in Deo sit prima emanatio, que, scilicet, fit per modum nature, id est, generatio Filii; est etiam in Deo emanatio secunda, que est per [14.v] modum voluntatis, scilicet, liberalitas doni. Quia igitur ad summe liberalem pertinet, ut semper ab eo aliquod donum procedat, alioquin summe liberalis non esset, Deus autem summe liberalis est ab eterno, non enim fuit aliquando sine liberalitate; ergo aliquod donum ab eo procedit ab eterno. Et quia una est voluntas Patris et Filii, una est etiam eorum liberalitas; et quia una et eadem liberalitate voluntatis unum et idem donum procedit, unum et idem donum est Patris et Filii; hoc autem donum appellat fides catholica et sacra Scriptura Spiritum sanctum. Cum vero in Deo nullum sit accidens, ut predictum est donum, quod a Patre procedit et Filio, non accidentale, sed essentiale est donum. Et quia Deus simplicissimus est, suo dono partem essentie sue communicare non potest; necessario ergo tota Dei essentia in divino est dono. Sed quicquid habet divina essentia, ipsum est Deus; ergo donum Patris et Filii necessario est Deus.

Nempe et philosophi intellexerunt primam causam mundi (1) manantem ab eterno; sed, quia non intellexerunt emanationem eius per modum predictum erraverunt multi ex ipsis et dixerunt mundum ab eo emanare ab eterno; et ideo dixerunt mundum esse eternum, tamen causatum a prima causa; ponere autem mundum causatum et eternum importat oppositionem, cum causatum non possit intelligi nisi habens principium, nec eternum proprie nisi carens principio; unde cum mundus sit (2) creatus et creatum omne habeat principium, impossibile est ipsum ab eterno fuisse.

Si quis [15] dicat quod mundus, licet sit causatus, potest esse sue cause coeternus, sicut calor solis, qui causatur a sole est soli coevus, et esset ei coeternus, si sol esset eternus, similiter et calor ignis et similia; dicimus quod hoc non potest esse in Deo, et mundo causato ab ipso. Quid, si Deus ab eterno mundum creavit [?] Aut creavit eum de essentia sua, aut de materia extranea, aut de nichilo. Si primo modo, ergo mundus, cum sit de divina essentia, est Deus, quod falsum est. Si secundo modo, ergo aliqua materia extranea a Deo est (3) eterna; quod etiam est falsum. Si tertio modo, nichil precessit mundum; ergo mundus non est eternus. Non potest ergo divina emanatio intelligi de hoc mundo.

III.a ratio

Tercia ratio talis est. Bonum est diffusivum sui, ut dicit Dyonisius; ergo summum bonum summe est diffusivum sui; sed Deus est summum bonum; ergo summe communicat suum esse. Si enim non communicaret suum esse, cum communicare possit, videretur invidus. Absit autem a Deo omnis invidia. Sicut autem Deus ratione sue bonitatis est communicabilis, sic ratione summe simplicitatis, que in ipso est, est indivisibilis; ergo est simul communicabilis et indivisibilis, ut dictum est in precedenti ratione, scilicet, per generationem, in qua Deus Pater communicavit totum esse suum Filio, et per summam liberalitatem, cum sit summe liberalis, qua communicavit esse suum totum similiter Spiritui sancto. Cum vero nulla res se ipsam generet, aut donet, sequitur de necessitate quod distincti sunt distinctione [15.v] quadam, generans et generatus et donum amborum. Et cum tam generatus quam donum acceperit perfectam et integram divinitatis essentiam emanando, eo quod deitas indivisibilis est, est tam generans quam generatus quam donum perfectum Deus. Est igitur in Deo una essentia sub distinctione trium.

Quarta ratio

Quarta ratio talis est. Nullus sapiens ambigit, quin in Deo sit potentia, sapientia et voluntas, et sic reperitur aliquo modo trinitas in Deo. Et quamvis hec tria unum sint in essentia divina. Tamen est inter ea differentia quedam in ratione. Refertur, enim aliquid ad unum, quod non refertur ad aliud. Verbi gratia: Refertur ad potentiam, quod non refertur ad voluntatem. Nam Deus potest mundum subvertere in momento, non tamen vult quod probatur per hoc, quod non eum subvertit. Et sic aliquid refertur ad potentiam, quod non refertur ad voluntatem.

Item, scit Deus peccata, non tamen potest peccare. Et sic aliquid refertur ad sapientiam quod non refertur ad potentiam. Item, scit Deus mala, id est, peccata, que sunt privationes boni non

(1) Diu *dni.*, però ha de dir *mdi.*, çò es, *mundi.*
(2) Diu *sic*, però ha de dir *sit.*
(3) Hi ha *Deus* puntuat.

tamen vult, id est. non approbat ea cum sit optimus, eo quod quicumque vult vel approbat malum, est et ipse malus; et sic aliquid refertur ad sapientiam. quod non refertur ad voluntatem. Et per ista invenitur in Deo trinitas quoquo modo.

Hanc autem trinitatem non negaverunt philosophi. Cognoverunt, enim, potentiam Dei per magnitudinem creaturarum, et sapientiam per dispositionem [16] et ordinem earumdem, et boni- 5 tatem per earumdem utilitatem. Attamen eorum noticia non fuit secundum proprietates personales, que sunt in ipsis personis distincte, sed secundum ea, que ipsis personis appropriantur, que sunt communia cuilibet persone. Nam quelibet trium personarum est sapiens, potens, et volens, et ipsarum trium personarum una est potentia, sapientia et voluntas, sive bonitas. Est tamen appropriata potentia Patri, sapientia Filio, voluntas, sive bonitas, Spiritui sancto. Et huius simile 10 ostenditur in anima rationali. Primo enim potentia, secundo scientia, tercio voluntas. Primo enim habet homo potentiam sciendi, deinde scit, et postea vult et amat, quod est sibi notum per scientiam. Et sic inter hec tria, potentia est quidem prima et a nullo illorum trium. Et ab ipsa potentia est sapientia, et a potentia et sapientia est voluntas, sive amor. Considerans igitur anima rationalis et fidelis hec tria in se sic ordinata, ascendit quodammodo ad noticiam summe trinita- 15 tis, et cognoscit in trinitate Patrem a nullo esse, sicut dicit fides catholica, per hoc quod invenit in se potentiam, que non est a sapientia, vel voluntate. Sed ipsa potentia, ut dictum est, est principium earum duarum, et ideo attribuit Patri potentiam. Cognoscit etiam Filium esse a Patre, per hoc quod invenit in se sapientiam esse a potentia, et ideo attribuit Filio sapientiam. Cognoscit etiam Spiritum sanctum esse a Patre et Filio per hoc quod invenit in se voluntatem, sive amo- 20 rem, esse a potentia et sapientia. Et ideo attribuit voluntatem, sive amorem, Spiritui sancto.

Cum vero hec noticia trinitatis non sit nisi per appropriata personis tantum, recte [16 v.] supra diximus, quod noticia philosophorum de Deo, scilicet, quod in Deo est potentia, sapientia et voluntas, non fuit noticia ipsarum personarum distincte, sed noticia eorum, que ipsis personis appropriantur. Noticia autem trinitatis, sicut crediderunt patriarche et prophete et apostoli, et 25 sicut credunt hodie christiani, que est secundum proprietates, que sunt in ipsis personis, distincte, altiori modo intelligitur quam intellexerunt philosophi. Quem modum non possunt intelligere, nisi illi, qui credunt et recipiunt legem et prophetas et novum testamentum, in quo clarius et manifestius declarata est trinitas, que est unus Deus, propriis nominibus personarum, que sunt pater et Filius et Spiritus sanctus. Per quod patet quod, si aliquis de philosophis intellexit proprietates 30 personarum distincte, prout sunt in singulis personis, hoc videtur accepisse de dictis prophetarum, qui precesserunt; sicut Mercurius philosophus, qui memoravit proprietates trium personarum, cum dixit: Monas monadem genuit, et in se suum reflectit ardorem. Per hoc quod ait monas genuit, notatur persona Patris; quoniam, qui gignit, Pater est. Per hoc quod ait genuit monadem, notatur persona Filii; quoniam, qui ab alio gignitur, filius est. Per hoc vero quod ait, in se 35 suum reflectit ardorem, notatur persona Spiritus sancti, qui est ardor, id est amor utriusquie.

Quinta ratio

Quinta ratio talis est. Quatuor sunt cause principales, scilicet, efficiens, formalis, sive exemplaris, finalis et materialis [17]. Efficiens est, que de nichilo, vel de materia, aliquid operatur. Formalis, ad cuius exemplar facta sunt universa. Finalis, propter quam aliquid fit. Materialis, de 40 qua vel in qua aliquid fit. Tres autem cause istarum, scilicet, efficiens, formalis, sive exemplaris et finalis in Deo reperiuntur. Unde Plato loquens de causa oppifice dixit, quod una res est causa efficiens omnium et exemplaris et finalis. Causa omnium rerum efficiens est Deus; quia per se res creat et facit. Formalis, sive exemplaris, quia res formatas indit et eas ipsis distinguit non ad exemplar extrinsecum, sed ad exemplar sue sapientie, sive artis. Finalis, quia, sicut dicit Salomon, 45 Prov. XVI: Universa propter semetipsum operatus est Dominus; non quia rebus indigeat, sed ut per eas eius potentia, sapientia et bonitas ostendatur. Causa vero materialis Deo non convenit aliquo modo.

Possunt autem predicte tres cause, que Deo conveniunt, refferri ad potentiam, sapientiam et bonitatem. Nam causa efficiens refertur ad potentiam, quia per potentiam facit Deus et creat uni- 50 versa. Causa formalis, sive exemplaris, refertur ad sapientiam. Nam per sapientiam specificat omnia et ordinat. Causa finalis refertur ad bonitatem. Nam per bonitatem suam Deus omnia in esse conservat. Quia igitur hec ita sunt potentia, sapientia et bonitas, ad quas referuntur tres cause predicte, ut predictum est, manifestant tres personas divinas, consequitur, ut secundum numerum causarum, sit in Deo numerus personarum. 55

Sexta ratio

[17 v.] Sexta ratio talis est. Ponamus unum hominem esse episcopum, medicum et magistrum. Episcopus est homo. Medicus est homo. Magister est homo. Non tamen tres homines, sed unus homo, una natura, una essentia. Et ubicumque est unus trium, ibi sunt et reliqui duo. Et quic-
5 quid operatur unus trium, operantur et reliqui duo, excepto quod, attendere circa salutem animarum, appropriatur episcopo. Intendere vero circa salutem corporum, medico. Intendere autem circa instruccionem ignorantium, magistro. Similiter dicimus et credimus, quod in Deo sunt tres persone, scilicet, Pater et Filius et Spiritus sanctus. Et quod Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus sanctus est Deus; non tamen tres Dii, sed unus Deus, una natura, una essentia, simplicissima,
10 indivisibilis. Et ubicumque est unus trium, ibi sunt et reliqui duo, cum sint omnes tres, una essentia simplicissima, ut dictum est. Item, quicquid operatur unus trium, operantur et reliqui duo. Simili modo, quecumque conveniunt nature, vel essentie divine, communia sunt personis, ut creare mundum, fundere imbres, operari miracula, et omnia hiis similia. Habent tamen persone quedam propria, quibus ad invicem distinguntur. Proprium quidem est Patris de sua substantia gene-
15 rare Filium. Et hoc non convenit nisi Patri. Proprium est Filio generari a Patre, et hoc non convenit nisi Filio. Proprium est Spiritui sancto procedere simul a Patre et Filio, et hoc solum convenit Spiritui sancto. Item, proprium est Patris procedere a nullo. Proprium vero Filii esse a Patre. Proprium vero Spiritus sancti a Patre et Filio simul procedere.

PROBATIO TRINITATIS PER SIMILITUDINES

20 Item per similitudines potest ostendi [18] quod res una potest esse trina et una. Unde Dyonisius: Coniungantur tres candele. Tres candele sunt accense et lumen unum. Non est enim, qui sciat dividere in lumine illarum.

Item, a sole procedit lux et ab utroque calor. Et ista tria simul constituunt unum solem. Nec unum alterum precedit tempore, quia non fuit essentia solis aliquando sine lumine et calore. Et
25 hoc trinitati divinarum personarum et earnm origini attestatur, quia ipse sunt essentialiter unus Deus. Unde dixit Macrobius philosophus: Plato solem de visibilibus simillimum Deo reperit, et, per eius similitudinem, viam sermoni ad comprehendendum aliquid de Deo patefecit.

Item, in igne est essentia ignis et lux et calor. Et ista tria sunt coeva, et in una substantia. Licet lux procedat ab igne, et calor ab utroque. Similiter Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt
30 unus Deus, licet Filius procedat a Patre, Spiritus sanctus ab utroque. Et hanc similitudinem confirmavit Moyses Deuteronomii IIII. et Apostolus [ad] Hebreos XII. dicens: Deus noster ignis consumens est.

Vermutamen iste similitudines non sunt perfecte; cum res iste sint temporales, Deus autem eternus. Et ideo dicit Augustinus: Quid possumus in creatura invenire coeternum, cum non inve-
35 niamus in ea eternum? Sufficit (1) ad similitudinem inveniamus coevum. Splendor est de igne, et tamen splendor et ignis coeva sunt. Similiter ymago virgulti et ipsum virgultum natum super aquam coeva sunt. Da michi ignem sine splendore, et credo [18 v.] Filium fuisse sine Patre (2). Quod vero similitudines inducuntur ad probandam Trinitatem, nulli videatur incongruum, cum et sancti hoc faciant. Et in Alcorano, in quo Deus loquens, secundum credulitatem sarracenorum,
40 inducit similitudines hominibus ut ipsum intelligant. Unde dicit in c. *Luminis*, quod Deus est lumen celorum et terre, et similitudo luminis eius sicut lampas olei incensa lumine. Et subiungit dicens: Inducit Deus exempla hominibus. Item in c. *Abraam:* Dicit Deus, secundum credulitatem eorum. Inducit Deus similitudines hominibus ad hoc, ut recondentur, et modus loquendi per similitudines est multum usitatus in Alcorano. Non igitur miretur aliquis si de Deo per similitudines
45 loquimur, quia Deum, qui est causa efficiens omnium rerum, ut supra ostensum est, non possumus cognoscere in presenti prout est, nisi per causata ab ipso, que sunt effectus eius, in quibus apparet vestigium eius, et similitudo quoquo modo. Propter quod dicit Apostolus, [ad] Rom. I.: Invisibilia Dei a creatura per ea, que facta sunt, intellecta conspiciuntur. Sempiterna quoque virtus

(1) Segueix *ut* inutilisat ab punts a sota.
(2) Ja no hi ha més tinta roja en el text. Manquen, donchs, els senyals d'apart, que havien d'esser rojos, restant els buits pera posarlos. Manquen també els titols rojos desde [18 v.].

eius et divinitas. De multis autem rationibus et similitudinibus, quas plures de Deo scripserunt, hec breviter ad instructionem fidelium sufficiant.

Ostensa igitur unitate divine essentie et trinitate divinarum personarum per auctoritates sacrarum scripturarum, et per rationes et similitudines, ad expositionem simboli (1), exprimitur unitas divine essentie et [19] trinitas personarum, redeamus. Sequitur siquidem de persona Patris: Credo in Deum Patrem. Notandum autem quod aliquando Deus dicitur Pater relative ad Filium, et aliquando tota trinitas dicitur Pater in respectu ad creaturas. Cum autem dicitur Pater relative ad Filium, distinctio exprimitur personarum. Hoc modo accipitur Matthei XI. f. et Luce. X. d. ubi loquitur Filius. Omnia michi tradita sunt a Patre meo. Et nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius et, cui voluerit Filius revelare. Item, in Evangelio Johannis XVI.: Omnia, quecumque habet Pater, mea sunt. Item Johannis XIIII. c.: Si quis diligit me, sermonem meum servabit et Pater meus diliget eum. Item, IIª [ad] Cor. I. a.: Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jhesu Christi, Pater misericordiarum et Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra. Item, Petrus in Iª epistola I. a.: Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jhesu Christi, qui secundum magnam misericordiam suam regeneravit nos in spem vivam. Super hoc sunt multe auctoritates in novo testamento, quas longum esset ponere. In vetere quoque testamento idem probatur. Unde David propheta in persona Filii dicit de Patre. Dominus dixit ad me, scilicet, Pater: Filius meus es tu. Ego hodie genui te. De cuius generatione idem dicit in Psalmo CIX.: Ex utero ante luciferum genui te. Verba sunt Patris ad Filium. Ante luciferum Filius dicitur genitus, quia eius generatio est eterna, sicut dicit Micheas propheta V.: Et egressus eius ad inicio a diebus eternitatis. Productio luciferi et omnis creature est temporalis. Ex utero dicit, id est, ex secreto. Et loquitur per similitudines; quia, sicut quod est in utero, est secretum, ita generatio Filii est secreta, et occulta, Ysaye LIII.: Generationem eius, quis enarravit? Item Salomon, Prov. XXX. [19 v.] b.: Quis suscitavit omnes terminos terre, quod est nomen eius et quod nomen Filii eius si nosti? Ille qui suscitavit omnes terminos terre, constat quod Deus est, cuius nomen et Filii eius ambo propter suam immensitatem omnino nosci non possunt, sicut dicit Macrobius philosophus: Plato, cum dę togaton, id est, Patre loqui esset animatus, dicere, qui sit, non est ausus; hoc solum de Deo sciens quod scire, cuale sit, non possit ab homine. Item Trimegistus, id est, Magnus Hermes: Non espero totius magestatis effectorem omniumque patrem vel dominum, quamvis e multis nominibus composito, posse nuncupari nomine. Item Aristoteles in libr. *de causis:* Causa prima superior est narratione, et non defficiunt lingue a narratione eius, nisi quia ipsa est super omnes causas, et nichil narratur, nisi per secundas causas, que illuminantur a lumine prime cause. Dicitur etiam aliunde tota trinitas Pater, respectu creaturarum; quia creature facte [sunt] ab ipso, non tamen de substantia sua, secundum quod dictum est supra in tractatu de trinitate. Unde de hoc Moyses loquens populo Israel, Deuter XXXI (2) dicit: Numquid non ipse est Pater tuus, qui posuit te, et fecit, et creavit te [?]. Item Job. XXXVIII: Quis est pluvie Pater, et quis genuit stillas roris? Item Ysay. LXIIII. e.: Et nunc, Domine Pater noster es tu, nos vero lutum. Item Jherem. XXXI. b.: Factus sum Israeli Pater. Item Malach. I.: Si ego Pater, ubi est honor meus? Item Matth. VI. b., Luc. VI. a.: Pater noster, qui es in celis.

Sequitur omnipotentem. Quod autem Deus sit omnipotens probatur. Gen. XVII. a., ubi Deus dixit ad Abraam: Ego Deus omnipotens, ambula coram [20] me et esto perfectus. Item, dixit Jacob filiis suis profecturis in Egiptum: Ite ad virum terre, Deus autem omnipotens faciat eum vobis placabilem. Item Exodi XV. a.: Dominus, quasi vir pugnatur, omnipotens nomen eius. Item, in novo testamento Johannes, in Apoc. IIII. f., audivit quatuor animalia dicentia: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Omnipotens. Item, in eodem XV. d.: Magna et mirabilia sunt opera tua, Domine Deus Omnipotens. Attenditur autem Dei omnipotentia in quatuor.

Primo in universalitate, quia potest omnia, potest enim quecumque vult facere. Unde in Psalmo CXXXIIII.: Omnia quecumque voluit, Dominus fecit in celo et in terra, in mari, et in omnibus abyssis.

Secundo attenditur in remotione cuiuslibet auxilii in hoc, quod ad agendum aliquid nullo indiget; quia se ipso sufficiens est. Unde Ysay. XL. c.: Quis adiuvit Spiritum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? Item, Job XXVI.: Cuius adiutor es? Numquid imbecillis et sustentas brachium eius, qui non es fortis.?

Tercio in remotione coactionis extrinsece, non enim ab aliquo potest cogi.

(1) Manca, *ubi*, o be, *in quo*.
(2) Es el XXXII, v. 6 de la Vulgata.

Quarto in remotione omnis prohibitionis et impedimenti. A nullo enim prohiberi, vel impediri potest. Unde, Job. IX., dicit idem Job de Deo: Sapiens corde est et fortis robore, quis restitit ei et pacem habuit? Et infra e.: Quis potest ei dicere cur ita facis? Dominus, cuius ire nemo potest resistere. Item. Salomon Prov. XXVI. g. (1): Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum.

Potest ergo Deus omnia, licet intellectus noster hoc non possit apprehendere. Unde dicit Augustinus: Demus Deo aliquid posse, quod nos profiteamur non posse intelligere. Item, Salomon in Ecclesiaste VIII. f.: Est homo qui [20 v.] diebus ac noctibus somnum oculis non capit et intellexi, quod omnium operum Domini nullam possit homo invenire rationem eorum, que fiunt sub sole; et quanto plus laboraverit ad querendum, tanto minus inveniat; etiam si dixerit sapiens se nosse, non poterit reperire. Item, Apostolus ad Ephes. III. g.: Ei autem, qui potest omnia facere superabundanter, quam petimus, vel intelligimus, secundum virtutem, que operatur in nobis, ipsi gloria. Hoc etiam testatur philosophus Aristoteles in libr. *de speclis.* dicens: Potens est omnipotens artifex talia machinare, que nec oculus, nec ratio nostra valet considerare. Idem in libr. *de causis*: Prima rerum causa est supra naturam, et supra animam, et supra intelligentiam.

Quod autem dicitur ab aliquibus, Deus non potest peccare; ergo non potest omnia; non est obiectio, quia posse peccare non est posse, sed potius deficere. Unde potest omnia, que posse est possibile, sed non illa que posse non est possible, sed deffectus. Similiter si dicatur, non potest currere et similia; ergo non est omnipotens; non valet. Isti enim actus sunt diminuti, et notant defectum; quia cursus est secundum mutationem loci ad locum. Unde cum Deus sit ubique, et omnia comprehendat, non indiget currere. Non enim habet, quo currat, qui ubique et omnibus adest. Potentia igitur currendi et consimilium, que est in creatura, potius deffectum importat, quam perfectionem. Ideo enim habet (2) posse currere, quia non potest in diversis locis simul et semel esse. Et idem dicimus de similibus. Sicut posse comedere et similia, quorum actus determinant corporalia instrumenta, et ideo notant deffectum et diminutionem potentie; quia sine ipsis instrumentis huius actiones non possunt expleri. Cum itaque tales actus sint diminuti, [21] non decent divinam omnipotentiam, que omnia, que decent eam, potest libere et sine impedimento et instrumento facere.

Sequitur creatorem celi et terre, id est, visibilium et invisibilium creaturarum. Per celum enim intelligitur continens et contentum id est, celum suppremum, quod empireum dicitur, et angelica natura, que est invisibilis. Ipsum quippe celum empireum locus est proprius et determinatus omnium angelorum et spirituum beatorum. Per terram intelliguntur visibilia omnia, scilicet, corporalia, tam superiora, quam inferiora. Quorum inferiorum principia sunt quatuor elementa. Et sic Deus ostenditur creator visibilium et invisibilium. Unde Apostolus [ad] Col. I. d.: In ipso, id est, in Christo condita sunt universa, in celo et in terra, visibilia et invisibilia. De hoc etiam Moyses, Gen. I.: In principio creavit Deus celum et terram. Creare autem est de non esse, vel de nichilo, aliquid in esse, producere. Et hoc soli Deo convenit, cum hoc sit infinite potentie. Facere vero est aliquid operari de materia; unde et homo et angelus dicitur aliquid facere, sed non creare: Deo vero et creare et facere convenit. Item, Job. XII.: Quis ignorat quod hec omnia manus Domini fecerit [?]. Item, David in Psalm. CXLV.: Beatus, cuius Deus Jacob adiutor eius, spes eius in Domino Deo ipsius, qui fecit celum et terram, mare et omnia, que in eis sunt. Item, Salomon in Eccles.e XI. d.: Quomodo ignoras, que sit via spiritus et qua ratione compungantur ossa in ventre pregnantis; sic nescis opera Dei, qui fabricator est omnium. Item, Johann. I.: Omnia per ipsum sunt. Idem in Apoc. XIIII.: Adorate eum, qui fecit celum et terram, mare et omnia, que in eis sunt. Et ita per istas auctoritates ostenditur quod Deus est creator et fabricator omnium. Item, Dominus in Evangelio, loquens de tempore Antechristi, [21 v.] dicit, Matthei XIII. d.: Erunt tribulationes tales, quales non fuerunt ab initio creature, quam condidit Deus usque nunc. Ubi expresse dicitur quod Deus creaturam condidit, non angeli, ut aliqui falso dixerunt, et quod ipsa creatura inicium habuit, contra illos, qui dicunt quod mundus est ab eterno; quod non est intelligibile, scilicet, ut aliquid sit creatum et eternum. Eternum enim de sua ratione caret principio. Creatum vero quodlibet de sua ratione principium sumsit. Que duo, propter sui oppositionem, eidem convenire non possunt. Cum igitur mundus cum omnibus suis contentis principium sumpserit, et idcirco vere contineatur sub nomine creature, impossibile est ipsum ab eterno fuisse. Sed quoniam eorum que sumpserunt principium, non potest esse mensura durationis eternitatis

(1) Es el XXI. v. 30.
(2) *Non*, puntuat o inutilisat.

propter repugnantiam iam dictam, concreatum est eis tempus, quod est mensura omnium mutabilium rerum.

Çeterum si mundus ab eterno fuisset, verisimile est quod illi qui gesta antiqua scripserunt, scripsissent utique vel ab aliis scripta memorassent gesta vel facta, que a multis milibus annorum in mundo contigerunt. Sed nos non invenimus aliquod scriptum, in quo memoria sit de aliis antiquitatibus, nisi de hiis tantum, que a VI milibus annorum et CCCCLVI annorum contigerunt. In quorum annorum principio mundus legitur incepisse, sicut scripsit Moyses in principio Genesis, per quod videtur quod si aliquid preter Deum ante id tempus fuisset, Moyses vel aliquis de ystoriographis in scriptis suis memoriam (1) posuissent. Sed quia nulla memoria de hoc in aliquo scripto gestorum antiquorum invenitur, videtur quod (2) mundus principium habuit, sicut sacre confirmant scripture.

Et licet [22] dixerimus et ostenderimus Deum esse factorem et auctorem omnium rerum, non tamen dicimus eum auctorem peccati. Peccatum enim nichil est, sicut dicitur Johannis I.: Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nichil. Exponit Augustinus, id est, peccatum. Dicit enim idem Augustinus: Peccatum nichil est, et nichil sunt homines cum peccant. Dicitur autem peccatum nichil esse, quia est privatio boni, quod debet inesse. Privatio autem, eo quod purus est deffectus, nichil est, et ita peccatum nichil est. Exemplum huius est in claudicatione. Si enim queratur quid est claudicatio, nichil aliud est nisi deffectus virtutis, que debet inesse tibie, ad ambulandum. Idem est etiam in cęcitate, que nichil aliud est nisi deffectus virtutis, que debet esse in instrumento visus ad videndum. Sic loquitur Augustinus in libr. de *originali peccato*, dicens: Sicut in iustitia non est aliud quam absentia debite iustitie, ita malum non est aliud quam absentia debiti boni, que nulla essentia est.

Quamvis autem dixerimus peccatum nichil esse, non tamen dicimus subiectum peccati nichil esse, sed aliquid. Sicut cecitas quidem nichil est ut prediximus, oculus tamen cecus aliquid est. Sic etiam dicimus maliciam peccati nichil esse, opus autem peccati non negamus aliquid esse. Malum enim non accipit rationem et intentionem suam ex parte subiecti, quod relinquit, sed potius ex parte habitus, quo privat id est, bonitatis et rectitudinis.

Sed quomodo, si peccatum nichil est, potest bonum auferre vel corrumpere? Augustinus hoc ostendit in libr. de *natura boni*, dicens: Abstinere a cibo non est aliqua substantia, tamen substantia corporis, si omnino abstineatur a cibo, languescit et frangitur. Sic peccatum non est substantia, eo tamen natura anime corrumpitur, quantum ad bonum esse, non quantum ad esse naturale, quia a bono ad quod [22 v.] a Deo creata est, per ipsum avertitur.

Item si obiciatur, tu dicis quod peccatum nichil est; sed homo damnatur pro peccato; ergo damnatur pro nichilo. Concedimus quod Deus pro eo quod non invenit in natura bonum, quod invenire debet, punit eam; sicut aliquis punitur quia deest ei potentia solvendi quod debet, et ita punitur pro carentia eius quod debet habere et non habet. Unde dicitur in Evangelio Matthei V. c., per simile: Amen dico tibi, non exies inde, donec reddas novissimum quadrantem. Hoc dicitur ei, cui deest potentia satisfaciendi, quia in inferno nulla est satisfactio pro peccatis. Puniuntur etiam mali, quia honorem debitum Deo non exhibuerunt quando potuerunt.

Secundus Articulus simboli (3)

Secundus articulus simboli est: Et in Jhesum Christum Filium eius unicum Dominum nostrum. Et est sensus: Credo quod Jhesus Christus Dominus noster est unicus filius Dei. Et in hoc quod dicitur Filius Dei insinuatur quod ipse sit Deus. Sicut enim filius hominis homo est, sic filius Dei Deus est. Unde dicit Augustinus in libr. *de simbolo:* Quando audies Dei Filium, agnosce Deum. Si verus est Filius, hoc est quod Pater. Si Deus Pater, Deus Filius. Dicto ergo de Patre quod est Deus omnipotens, creator; sequitur Filium esse Deum omnipotentem, creatorem.

Quod autem Deus habeat Filium ostensum est per rationes supra in tractatu de trinitate; nunc vero hoc ipsum etiam per auctoritates veteris et novi testamenti ostendemus.

Probatur ergo hoc per David prophetam primo, qui introducit Filium loquentem Patri, et dicentem: Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te, id est, eternaliter. De cuius generatione dicit Pater in Psalmo CIX.: Ex utero ante Luciferum genui te. Quid est ante Lucife-

(1) El text deia primer *memorassent*, però està esmenat.
(2) Hi ha una *i* ab un punt a sota.
(3) Lletra roja com abans. N'hi torna a haver en [22 v.] y [23].

rum genui te nisi ante quam primus angelus esset creatus, qui est prima [23] creaturarum? Unde cum nichil precedat angelis, nisi eternitas, ostenditur quod Dei Filius est ab eterno genitus, ex utero, id est, ex secreto Patris. Et loquitur per similitudinem, quia sicut, quod est in utero secretum est; ita generatio Filii est secreta et occulta. Unde Isayas LIII.: Generationem eius quis
5 enarravit? Item in Psalm. LXXXVIII idem David introducit Patrem loquentem de Filio, et dicit: Ponam in mari manum eius, et in fluminibus dexteram eius. Ipse invocabit me, Pater meus es tu. Hoc quod dicit ponam in mari manum eius et in fluminibus dexteram eius exponitur in Psalmo LXXI ubi dicitur: Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terrarum. Et infra: Benedicentur in ipso omnes tribus terre, omnes gentes magnificabunt eum.
10 Quod de nullo alio quam de Christo intelligi potest, cum nullus alius nisi Christus fuerit dominatus a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terre. Nec in aliquo alio quam in Christo benedicte sint omnes tribus terre, neque omnes gentes magnificent aliquem nisi Christum. Item Salomon inducit Sapientiam, Prov. IX., [1] sic loquentem: Dominus possedit me ab initio viarum suarum, ante quam quicquam faceret a principio. Ab eterno ordinata sum, ante-
15 quam terra fieret. Necdum erant abissi et ego iam concepta eram. Necdum fontes aquarum eruperant, necdum montes gravi mole constiterant. Ante colles ego parturiebar. Et infra ostendens se omnia fecisse cum Deo, dicit: Quando appendebat fundamenta terre cum eo eram cuncta componens. Ecce hiis verbis ostendit Salomon Sapientiam esse a Deo genitam, quam nos Filium Dei nominamus et credimus. Item, idem Salomon Proverb. XXX. b.: Quis suscitavit omnes ter-
20 minos terre? Quod est nomen eius, et quod nomen filii eius si nosti? Per hoc habetur quod Deus qui terminos terre [23 v.] solus suscitavit, Filium habet. Item, Ysay. prophet. LXVI. c., dicit Dominus: Numquid ego qui alios parere facio, non pariam, dicit Dominus? Numquid ego, qui ceteris generationem tribuo, sterilis ero, dicit Dominus? quod dicit non. Item, Dan. III. g., cum Nabuchodonosor rex Babilonis fecisset mitti in fornacem tres pueros, quia noluerunt statuam auream
25 adorare, postea aspiciens in fornacem ait: Ecce video quatuor viros solutos et ambulantes in medio ignis et nichil corruptionis in eis est. Et species quarti similis filio Dei. Ecce hic gentili revelatum est quod habeat Deus Filium. Item in novo testamento in multis locis probatur quod ipse Christus est Filius Dei. Unde dixit Gabriel angelus ad Mariam virginem, Luce. I.: Hic erit magnus et Filius Altissimi vocabitur. Et infra: Quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius
30 Dei. Item Matth. III. g., Marc. I., Luce. III., Christo baptizato facta est vox super eum de celis dicens: Hic est Filius meus dilectus in quo michi complacuit (sic). Hec eadem vox facta est super eum similiter quando transfiguratus est in monte coram apostolis suis Petro, Jocobo et Johanne, et facies eius resplenduit sicut sol, et vestimenta eius facta sunt sicut nix, sicut legitur in Evangelio Matthei XVII, Marci X, Luce. IX. Johannes etiam Babtista ipsum esse Dei Filium testifi-
35 catus est dicens, Johannis I.: Ego et vidi, et testimonium perhibui, quia hic est Filius Dei. Item in eodem III. g.: Pater diligit Filium et omnia dedit in manu eius. Qui credit in Filium habet vitam eternam, qui autem incredulus est Filio, non videvit vitam eternam, sed ira Dei manet super eum. Item Matthei XVI., Petrus confessus est dicens: Tu est Christus Filius Dei vivi. Item Johannis IX., Christus dicit [24] se esse Filium Dei. Unde dixit ceco nato, quem illuminaverat:
40 Tu credis in Filium Dei? Respondit ille et dixit: Quis est, Domine, ut credam in eum? Et dixit ei Jesus: Et vidisti eum, et, qui loquitur tecum, ipse est. At ille ait: Credo, Domine. Item, Johannis III., loquens de se ipso dicit: Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam eternam. Item Johannis V. c.: Pater meus usque modo operatur et ego operor. Operatur autem Filius cum Patre, gubernando mundum, sus-
45 tentando res ne deficiant, renovando anno quolibet plantas, propagando homines et animalia, et similia. Etiam operatur cum Patre creando animas, et iustificando ipsas et resuscitando mortuos, et alia miracula operando, que omnia Filius cum Patre operatur. Item in eodem capite dicit: Sicut Pater suscitat mortuos et vivificat, sic et Filius, quos vult, vivificat. Et in eodem capite sunt multa de hoc. Item Johann. VI.: Hec est voluntas Patris mei qui misit me, ut omnis qui videt
50 Filium et credit in eum habeat vitam eternam. Non solum autem prophetis et apostolis revelatum est, quod Deus habet Filium, sed etiam aliquibus de sapientibus gentilium. Unde Mercurius ethiops, qui fuit circa tempus Moysi, qui et Hermes, qui et Trimegistus, dixit in libro qui *logos tileos*, id est, verbum perfectum: Dominus et omnium sanctorum deorum secundum fecit dominum, quoniam hunc fecit primum, et solum et verum, bonus ei visus est et plenissimus omnium
55 bonorum et beatus est et valde dilexit eum, tanquam unigenitum suum. Hic est filius Dei bene-

(1) Es el VIII de la Vulgata.

dicti. Ecce quem prius sanctum dixit tropo loquendi, postea unigenitum et filium Dei benedicti appellavit. Quod dicit sanctorum deorum, [24 v.] intelligitur angelorum, qui dicuntur dii, non natura, sed assimilatione. Sicut etiam dicitur in Psalmo LXXXI. de hominibus qui ad imaginem Dei facti sunt: Ego dixi, dii estis et filii excelsi omnes. Item Augustinus in libr. X *de Civitate Dei*, introduxit testimonium Porfirii platonici, qui ait: Deum Patrem et Deum Filium, quem intellectum 5 vocant.

Item, quod ipse Dominus Jhesus Christus sit Deus ostenditur per obedientiam creaturarum, que eius obediebant imperio. Unde de ventis et mari legitur, quod obedierint ei. Matth. VIII, Marc. IIII, Luce. VIII, cum esset cum discipulis in navicula et esset tempestas magna, surgens imperavit ventis et mari, et facta est tranquillitas magna. Porro homines mirati sunt dicentes: 10 Qualis est hic quia venti et mare obediunt ei. Item mare calcabile se ei prebuit, ut super illud ambularet, sicut super terram. Unde Matth. XIIII.: Navicula, scilicet, in qua erant discipuli eius in medio mari iactabatur fluctibus. Erat enim eis ventus contrarius. Quarta autem vigilia noctis venit ad eos ambulans supra mare. Et videntes eum super mare ambulantem turbati sunt dicentes: Quia fantasma est, et pre timore clamaverunt. Statimque Jhesus loqutus est eis dicens: Ha- 15 bete fiduciam, ego sum, noli timere. Et non solum hoc, sed et Petro apostolo, mare calcabile prebuit. Unde sequitur in Evangelio: Respondens Petrus dixit: Domine, si tu es, iube me venire ad te super aquas. At ipse ait: Veni. Et descendens Petrus de navicula, ambulabat super aquam ut veniret ad Jhesum. Videns vero ventum [25] validum timuit, et cum cepisset mergi clamavit dicens: Domine, salvum me fac. Et continuo Jhesus extendens manum, apprehendit eum et ait illi: 20 Modice fidei, quare dubitasti [?]. Et cum ascendisset in navim, cessavit ventus. Qui autem in navicula erant venerunt ad eum dicentes: Vere Filius Dei es. Item (non) (1) panis obedivit ei quando V panes multiplicavit et ex eis pavit V millium hominum, et remanserunt XII cophini de reliquiis. Jo. VI, Matth. XIIII, Marc. VI, Luce. IX. Simile huic fecit quando VII panes multiplicavit, et de eis saciavit IIII milia hominum, preter parvulos et mulieres, et de reliquiis remanserunt VII 25 sporte plene, Matth. XV. g., Marc. VIII. a. Item, ostenditur quod ipse erat Deus in miraculorum operatione, propria virtute et auctoritate, sicut patet in curatione leprosi, Matth. VIII ubi dixit ei leprosus: Domine, si vis potes me mundare. Et ait: Volo mundare. Et confestim mundata est lepra eius. Hoc idem patet in resuscitatione adolescentis, qui ferebatur ad sepeliendum, Luce VII b, quem extra portam civitatis suscitavit, dicens: Adolescens, tibi dico, surge. Et resedit qui erat 30 mortuus, et cepit loqui. Patet etiam hoc idem in resuscitatione Lazari, quem iam IIII.^or dies habentem in monumento clamavit voce magna dicens: Lazare, veni foras. Et statim prodiit vivus ad vocem eius , sicut legitur in Evangelio Johann. XI. Hoc idem similiter patet in resuscitatione puelle mortue, quam in domo coram patre et matre ipsius [25 v.] puelle et coram apostolis suis Petro, Jacobo et Joanne suscitavit dicens: Puella, tibi dico, surge. Et statim surrexit viva, sicut 35 legitur Marc. V, et Luca VIII. Patet deinde hoc in aliis multis, que longum esset enumerare, in quibus sicut et in predictis ipse modus dominandi et imperandi potestatem ipsius et auctoritatem insinuat. Unde ipsemet hoc ostendit per opera miraculosa, quando iudeis postulantibus, ut diceret eis palam si ipse esset Christus, respondit, sicut sequitur in Evangelio Joannis X.: Opera, que ego facio in nomine Patris mei, ipsa testimonium perhibent de me. Et infra: si non facio opera Pa- 40 tris mei, nolite credere. Si autem facio, et si michi non vultis credere, operibus credite, ut cognoscatis et credatis quia ego in Patre et Pater in me est. Item eiusdem Joannis XIIII.: Verba que ego loquor vobis, a me ipso non loquor, Pater autem in me manens, ipse facit opera. Non creditis quia ego in Patre, et Pater in me est? Alioquim propter opera ipsa credite. Diximus autem quod Christus propria virtute et auctoritate fecit miracula, quia in suis miraculis nullius 45 adiutorium invocavit. Tamen aliquando Patrem, qui cum ipso et Spiritu sancto, secundum divinam naturam, una est essentia, sicut supra ostendimus, sed quod ipse erat hoc invocavit. Alii autem omnes sancti, qui aliquando miracula operati sunt, in Christi nomine et invocatione perfecerunt. Item probatur quod ipse est Deus in cogitatorum cognitione. Unde legitur Matthei IX., Marc. II., Luc. V. quod cum ipse Dominus Jhesus diceret cuidam paralitico: Remittuntur tibi 50 peccata, ceperunt pharisei cogitare intra se dicentes: Hic blasfemat. Et cum vidisset [26] Jhesus cogitationes eorum dixit: Ut quid cogitatis mala in cordibus vestris? Et hoc, scilicet, scire cogitationes hominum est proprium solius Dei. Unde Jheremias XVII.: Profundum est cor hominis et inscrutabile; quis cognoscet illud? Ego Dominus scrutans corda et probans renes. De hoc dicit Salomon in Proverbiis XXV. a.: Celum sursum et terra deorsum, et cor regum inscrutabile. Idem 55

(1) Aquest *non* sobra.

Salomon III., Regum VIII. d. loquens Deo dixit in oratione: Tu solus nostri corda hominum. Item probatur quod erat Dominus in peccatorum remissione, propria auctoritate. Unde ait predicto paralitico: Remittuntur tibi peccata tua. Quod ut ostenderet se posse, dixit phariseis cogitantibus quod blasfemabat: Quid est facilius? Dicere dimittuntur tibi peccata tua an dicere
5 surge et ambula? Ut sciàtes autem quod Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, tunc ait paralitico: Surge, tolle lectum tuum et vade in domum tuam. Et surrexit et ambulavit in domum suam. Et quod remittere peccata sit proprium solius Dei ostenditur Ysay. XLIII. g., ubi Deus dicit: Ego sum qui deleo iniquitatem tuam propter me. Item ostendit se esse Deum in passione, quando contra naturam hominis cum magna voce emisit spiritum,
10 Matth. XXVII., Marc. XV.; cum alii homines emittant spiritum cum defectu et debilitate. Unde in Evangelio Marc. XV, videns centurio qui ex adverso stabat, quia sic clamans expirasset, ait: Vere hic homo filius Dei erat. Luc. XXIII idem refert.

Item ostenditur esse Deus, per hoc quod in passione sua elementa sunt conturbata; quia sol passus est eclipsim contra naturam, cum luna esset tunc XV. Nam eclipsis solis qui fit secundum
15 cursum nature, nunquam [26 v.] contingit nisi in XXX luna vel XXIX; unde legitur in ystoriis, quod cum vigeret tunc Athenis studium, et inquisiissent philosophi causam illius eclipsis, nec invenissent, ad hoc inducti sunt, ut dicerent quod Deus nature patiebatur. Et tunc fecerunt ei aram et scripserunt desuper titulum: Ignoto Deo; id est hec ara dedicata est ignoto Deo. Et cum vellent homines offerre sacrificia illi ignoto Deo, dixerunt philosophi: Bonorum nostrorum non eget, sed
20 facietis genuflexiones ante aram eius, et supplicabitis ei; quia non querit oblationes peccorum, sed devotionem animorum. Inde preteriens Paulus apostolus, vidit aram illam, et inquisita et inventa causa super scripcionis illius, ait: Hunc Deum ignotum, cui hanc aram consecrastis, ego annuncio vobis. Hic est Deus qui fecit mundum, et omnia, que in eo sunt, in quo vivimus, movemur et sumus. Asserebat etiam Paulus ipsum mortum fuisse et resurrexisse, et ascendisse in
25 celum et in fine orbem iudicaturum. Tunc multi adherentes Paulo, crediderunt. Inter quos fuit Dyonisius ille magnus philosophus, qui quamvis crederet, non tamen nisi post longam disputationem, quam cum Paulo habuit, confessus est se credere. Que disputatio dum inter eos esset, forte transit cecus per viam coram eis, et statim ait Dyonisius Paulo: Si dixeris huic cèco in nomine Dei tui vide, et si viderit, ego statim credam. Sed ne utaris magicis verbis, quia forte nosti
30 verba, que habent huius efficaciam. Ego prescribam tibi formam verborum. Hanc, inquit, formam verborum [27] dices: In nomine Jhesu nati de virgine, crucifixi, mortui, qui resurrexit et ascendit in celum, vide. Et, ut omnis tolleretur suspicio, precepit Paulus Dyonisio ut ipse (1) eadem verba proferret. Et in eadem forma verborum dixit Dyonisius ceco, ut videret. Et statim vidit, et tunc concessus est Dyonissius se credere. Item in Christi passione aer obscuratus est, terra tremuit
35 et petre scise sunt et velum templi a summo usque deorsum et monumenta aperta sunt; Matth. XVIII (2). Unde, Matth. eiusdem, centurio et qui cum eo erant custodientes Jhesum (3) viso terremotu et iis que fiebant, timuerunt valde dicentes: vere Filius Dei erat iste.

Item ostenditur esse Deus in resurrectione, quia propria virtute surrexit, cum sit communis animorum conceptio quod nullus mortuus potest semetipsum resuscitare. Et hoc est quod ipse di-
40 xit ante passionem, Joannis X. c.: Nemo tollit a me animam meam, sed ego pono eam a me ipso, potestatem habeo ponendi animam meam et potestatem habeo iterum sumendi eam.

Item ostenditur esse Deus per hoc, quod propria virtute ascendit ad celos, sicut legitur in Evangelio Matthei ultimo et Luce ultimo, quod non est possibile alicui homini.

Item ostenditur esse Deus per hoc, quod misit Spiritum Sanctum apostolis, qui eis dedit no-
45 ticiam omnium linguarum, et scientiam Scripturarum, et fortitudinem insuperabilem. Unde non timuerunt predicare verbum eius regibus, et principibus, et sapientibus, et insipientibus. Nec timuerunt mori pro fide eius et amore. Et hoc patet in omnibus actibus apostolorum et in gestis eorum. Ecce os [27 v.a] tensum est per ea, que dicta sunt, quod Christus sit Deus et Dei Filius.

Sequitur unicum, et est sensus: Credo Dei Filium esse unicum, id est unum solum Dei Filium
50 naturalem, de Patre genitum eternaliter. Et per hoc ostenditur differentia inter ipsum et sanctos qui sunt multi filii Dei, non per naturam sed per adoptionem; sicut dicitur in Evangelio Joannis I.: Dedit eis Pater filios Dei fieri, hiis qui credunt in nomine eius. Et in prima Epistola eiusdem III.: Karissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus, etc.

Sequitur: Dominum nostrum. Dicitur autem Christus Dominus noster dupplici ratione: iure

(1) Segueix *diceret* puntuat.
(2) Es el XXVII, 45-54.
(3) Aquestes dos paraules anteriors, malgrat esser en la Biblia, van puntuades.

creationis et iure redemptionis. Sed, si quis querat quare Dominus appropriatur Filio, non Patri nec Spiritui sancto, respondendum quod Dominus equaliter convenit Patri et Filio et Spiritui sancto, sed in simbolo specialiter dicitur Dominus Filius, ut non solum in quantum Deus, sed etiam in quantum homo credatur Dominus universe creature. Unde ipse dicit in fine Matth.: Data est michi omnis potestas in celo et in terra. Michi dicit in quantum homo, quia in quantum Deus 5 ab eterno habuit eamdem potentiam cum Patre, et ab inicio creature ante hominis susceptionem, idem rerum dominium habuit cum Patre et Spiritu sancto. Item in Psalmo: Omnia subiecisti sub pedibus eius, ut, scilicet, eum omnes adoret: sicut dicit Apostolus [ad] Philippenses II.: In nomine Jhesu omne genu flectatur celestium, terrestrium et infernorum. Celestium, id est, angelorum; terrestrium, id est, hominum; et infernorum, id est, demonum. Etenim tam angeli, quam 10 homines, quam demones, timebunt eius potentiam in die iudicii.

Dicitur etiam noster: quia participat naturam nostram quam sibi univit in unitatem persone. Similiter dicitur noster propter exequtionem redemptionis nostre, in [28] carne assumpta. Unde per hoc ostenditur quare univit sibi humanam naturam et factus est homo. Non quod humana (1) natura mutaretur in humanam (sic), vel humana in divinam, sed utraque permanente in sui natura, 15 facta est unio associatione naturarum, non commixtione. Et est aliquo modo simile, sicut spiritus humanus iungitur humano corpori, nec tamen spiritus efficitur corpus, nec corpus, spiritus; sed utrumque remanet in sui natura, licet ex hiis unitis efficiatur una persona.

TERCIUS ARTICULUS

Tercius articulus simboli est: Qui conceptus est de Spiritu sancto, natus ex Maria Virgine. De 20 Spiritu sancto, id est, operatione Spiritus sancti; quia Spiritus sanctus de purissimis partibus corporis beate Virginis Marie, scilicet, de sanguinibus eius purissimis, qui generationi carnis secundum naturam propinquissimi sunt, eo quod caro ex sanguine generatur, formavit corpus Domini nostri Ihesu Christi et in instanti perfecte formationis illius corporis animam rationalem ipsius Christi creavit, et formato corpori in utero beate Virginis Marie infundendo univit, et in eodem 25 instanti corpus idem anima rationali Verbo Dei univit; ut sic in eodem instanti esset Christus verus Deus propter Verbum Dei, et verus ac perfectus homo, propter animam rationalem corpori humano unitam. Et hec est conceptio Christi de Spiritu sancto facta. Quia enim hec humana operatione, vel etiam angelica, vel quacumque alia virtute creata fieri non potuerunt, divina virtute, id est, operatione Spiritus sancti facta sunt, sicut dicitur Matthei I.: Cum esset desponsata Mater Jhesu, 30 Maria, Joseph; antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto. Et in eodem capite dixit angelus: Quod in ea natum est de Spiritu sancto est. De hoc prophetavit Jheremias propheta XXXI. d.: Novum faciet Dominus super terram: femina circumdavit virum, scilicet, in gremio [28 v.] uteri sui. Et dicitur hoc novum, quia alii homines non sunt in instanti conceptionis viri perfecti in corpore et anima, sicut fuit Christus. Aliter enim non esset hoc novum super terram 35 neque mirabile. Fuit autem Christus vir perfectus in instanti sue conceptionis, propter corporis sui perfectam organizationem, licet ipsum corpus esset parvissimum in specie hominis, et propter anime ipsius perfectionem in sapientia et gratia, quam habuit in instanti sue conceptionis. Unde dicit Gregorius: Iuxta hominis naturam proficiebat sapientia. Non quod ipse sapientior esset ex tempore, qui a prima conceptionis hora spiritu sapientie plenus erat, sed eamdem, qua plenus erat, 40 sapientiam ceteris ex tempore paulatim demonstrabat. Hoc autem in nullo alio, preter Christum, unquam contigit aut continget.

Dicitur autem Spiritus sanctus specialiter operatus esse conceptionem Christi, cum tamen tota trinitas ipsam conceptionem operata sit. Indivisa enim sunt opera trinitatis; quia beneficium conceptionis Filii Dei de Virgine nulla merita promereri potuerunt; sed sola divina pietate et bonitate, 45 que Spiritu sancto appropriatur, Filius Dei conceptus de Virgine factus est homo pro redemptione et salute generis humani, sicut dicit Apostolus [ad] Titum II: (2) Apparuit benignitas et humanitas salvatoris nostri Dei, non ex operibus iustitie, que fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit. Et in Psalmo LXXXIIII.: Dominus dabit benignitatem, et terra nostra, id est, Virgo Maria, dabit fructum suum. Et Isaye XLV.: Rorate celi desuper et nubes pluant iustum, 50 aperiatur terra, id est, beata Virgo per fidem et consensum, et germinet Salvatorem. De quo ait angelus Gabriel, Matth. I.: Ipse salvum faciet populum suum a peccatis eorum [29]. Ipse est de

(1) Equivocat: ha de ser divina.
(2) Es el III. 4.

quo dixit Dominus ad Abraam, XXII Gen.: Benedicentur in semine tuo omnes gentes. Christus
enim de semine Abrae fuit secundum carnem. Unde Paulus apostolus exponens predictum verbum
dictum, Abrae a Domino dicit, Galat. III.: Et semini tuo, qui est Christus. De quo etiam in Psal-
mo LXXI.: Benedicentur in ipso omnes tribus terre: omnes gentes magnificabunt eum. Quod de
5 nullo alio intelligi potest nisi de Christo, sicut totus ille Psalmus ostendit. Item de adventu ipsius
prophetavit Micheas propheta, eiusdem V.: Et tu Betleem Effrata parvulus es in milibus Iuda: ex
te michi egredietur, qui sit dominatur in Israel, et egressus eius ab inicio a diebus eternitatis. Et
infra: Magnificabitur usque ad fines terre. Per hoc quod dicit ex te michi egredietur, qui sit domi-
natur in Israel, notatur ingressus eius in mundum per assumptam humanitatem: per hoc quod
10 dicit, et egressus eius ab inicio a diebus eternitatis, notatur egressus eius eternus a Patre per gene-
rationem. Non enim egressus puri hominis est eternus, nec magnificatus est unquam purus homo
usque ad fines terre. Item Aggeus propheta de adventu Christi dicit, II. c.: Hec dicit Dominus
exercituum: Adhuc modicum et ego commovebo celum, et terram, et mare, et aridam, et movebo
omnes gentes, et veniet desideratus cunctis gentibus. Quem propheta venturum prophetabat, Deus
15 est. De quo Baruch, postquam loqutus est de operibus, que fecit Deus, dicit, III.: Hic est Deus
noster, et non estimabitur alius (1) adversus eum. Et infra: Post hec in terris visus est, et cum
hominibus conversatus est. Sic etiam dicit Johannes I. Verbum caro factum est, et habitabit in
nobis. In [29 v.) adventu autem ius commovit Dominus celum mittendo angelos de celo sue in-
carnationis nuncios. Commovit terram, mittendo prophetas contemporaneos sue incarnationis, qui
20 eius incarnationem expressius nunciarent, quam prophete, qui precesserant. De quibus fuit Eli-
sabet mater Johannis Babtiste, filii Zacharie, que cum esset pregnans de ipso Johanne, et veniset
ad eam Maria mater Domini nostri Jhesu Christi, pregnans similiter de ipso Domino Jhesu, excla-
mavit Elisabet et dixit: Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui. Et unde hoc
michi ut veniat mater Domini mei ad me? Ecce enim ut facta est vox salutationis tue in auribus
25 meis exultavit infans in gaudio, in utero meo. Item Zacharias predicti Johannis pater dixit pro-
phetando ipsi Johanni, scilicet, cum fuisset natus: tu puer propheta Altissimi vocaberis, preibis
enim ante faciem Domini, parare vias eius. Item legitur in Evangelio Johannis I. quod cum di-
ctus Johannes Babtista predicaret et videret Christum, dixit populis de eo: Ecce agnus Dei, ecce
qui tollit peccatum mundi. Item dixit de eo: Ego vidi et testimonium perhibui, quia hic est Filius
30 Dei. Item legitur in Evangelio Luce II. quod cum Dominus Jhesus Christus offerretur in templo
XC° die post nativitatem eius secundum consuetudinem legis, Symeon venit in spiritu in tem-
plum. De quo ibidem legitur quod erat homo iustus et timoratus et expectans redemptionem (2)
Israel et Spiritus sanctus erat in eo et quod acceperat responsum a Spiritu sancto non visurum se
mortem, nisi prius videret Christum Domini. Hic cum Christus offerretur in templo, ut dictum
35 est, accepit eum in [30] ulnas suas et benedixit Deum et dixit: Nunc dimitis, Domine, servum
tuum secundum verbum tuum in pace; quia viderunt oculi mei salutare tuum. Quod parasti ante
faciem omnium populorum. Lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis tua Israel. Item,
commovit Dominus mare et aridam, id est, habitatores in insulis et in aliis terris, quando predica-
tio apostolorum de Christo pervenit ad eos. Unde exponendo dicit: Et movebo omnes gentes, sci-
40 licet, ad fidem. Multe alie auctoritates prophetarum de adventu Christi sunt, quas propter proli-
xitatem vitandam omittimus.

Sciendum est autem quod adventus Filii Dei in carnem non solum fuit per prophetas propheta-
tus, sed etiam per aliquos sapientes gentilium est ostensus. Unde Hermes philosophus loquens de
incarnatione eius dicit: Quis est iste puer sapiens, decorus facie, suavis odore, gratiosus moribus,
45 qui veniet, nascetur de puella virgine, sancta, speciosa, et ipse existens Deus ex Deo fit homo per
voluntatem Dei [?].

Item Sibilla erithea dixit: In ultima autem etate humiliabitur pro, id est, et humiliabitur proge-
nies divina. Iungetur humanitati divinitas. Iacebit in feno agnus et puellari obsequio educabitur
Deus et homo.

50 Item, alia sibilla, que exposuit visionem C virorum ex senatu Rome de IX solibus dicit in expo-
sitione quarti solis: In diebus illis exurget mulier de stirpe hebreorum nomine Maria, habens espon-
sum nomine Joseph, et procreabitur ex ea sine commixtione viri de Spiritu sancto Filius Dei
nomine Jhesu, et ipsa erit virgo ante partum et post partum. Quod ergo ex ea nascetur erit verus
Deus, et verus homo, sicut omnes prophete prophetaverunt [30 v.], et adimplebit legem hebreorum,

(1) Seguex una *i* puntuada a sota, çò es, inutilisada.
(2) Al marge hi ha *consolationem*. El que escrigué aquesta paraula puntuà *redemptionem*.

et adiunget suam propriam insimul, et permanebit in secula seculorum regnum eius. Nascento autem eo, exercitus angelorum a dextris et a sinistris eius erunt dicentes: Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bone voluntatis. Veniet namque vox super eum: Hic est filius meus dilectus; ipsum audite. Et ne aliquis dicat ista esse composita a christianis, sciendum, quod Solinus philosophus facit mentionem, in libro *de mirabilibus mundi*, de sibillis predictis. Et dicit quod liber 5 unius erat Rome, quem romani consulebant.

Item rationibus potest ostendi quo modo Deum decuit humanam naturam assumere. Sed ut rationes, quas ponemus melius pateant, primo sciendum est quod homo, nobilissimum opus Creatoris, lapsus est per peccatum in mortem et damnationem et servitutem dyaboli, sicut sacre Scripture ostendunt. Unde Genesis I. precepit Deus Ade dicens: Ex omni ligno paradisi comede, de 10 ligno autem scientie boni et mali ne comedas. In quaqumque enim hora comederis ex eo, morte morieris, id est, mortalis efficieris. Qui transgressus preceptum ad dyaboli suggestionem comedit, et sic factus est servus dyaboli. A quo enim quis superatus est, huius et servus est, sicut dicit Petrus IIa, II (1). Incurrit etiam mortem per precepti illius transgressionem, iuxta sententiam Domini. Et per illam transgressionem sive peccatum, transivit peccatum et mors in omnes homines. Unde 15 dicit Apostolus [ad] Romanos V. c.: Per unum hominem in hunc mundum peccatum intravit et per peccatum mors, et ita in omnes homines mors [31] pertransit, in quo omnes peccaverunt. Ubi ostendit Apostolus quod propter peccatum unius, scilicet, Ade, omnes effecti sunt peccatores et mortales et per consequens digni damnatione. Unde dicit in eodem capite: Per unius delictum in omnes homines in condenationem, supple, processit sententia Dei. Quod autem peccator peccato- 20 rem gignet, potest ostendi per simile. De massa enim totaliter fermentata quicquid accipitur erit fermentatum. Tota autem massa humane nature in Adam et Eva fermentata est, id est, corrupta per peccatum et morti addicta, et eterne damnationi adiudicata. Unde, qui ex eis nati sunt, nati sunt corrupti corruptione peccati et mortales et adiudicati eterne damnationi. Leprosus etiam si gignet, filius eius leprosus erit, ut dicitur. Et duo servi, si faciant filios, erunt similiter et filii 25 eorum servi. Similimodo Adam et Eva peccantes, facti sunt leprosi spiritualiter per peccatum et servi peccati. Idcirco omnes filii eorum generantur leprosi spiritualiter et servi peccati. Premissis hiis, dicimus sic:

Summe bonum artificem Deum decet opus suum nobilissimum lapsum reparare; sed homo erat nobilissimum opus eius et lapsus et captivus per peccatum, ut prius dictum est; ergo decebat eum 30 ut ipsum repararet et redimeret; ergo aut per se aut per creaturam. Sed nulla creatura erat ad hoc ydonea: ergo decebat eum ut ipse per se repararet et redimeret ipsum. Quod a nulla creatura ad hominis reparationem esset ydonea, patet. Nam si aliqua creatura fuisset ad hoc ydonea, hec esset homo vel angelus; sed neuter ad hoc ydoneus erat. De [31 v.] homine patet, nam omnes homines lapsi erant per peccatum et captivi, ut predictum est, et nullus poterat seipsum nedum alios repa- 35 rare nec redimere. De angelo etiam patet, quod ad hoc ydoneus non erat. Angelus enim malus, id est, dyabolus iam in peccatum ceciderat et eterne damnationi erat condemnatus. Et ideo nec sibi nec homini prodesse poterat. Angelus etiam bonus ad hominis redemptionem impotens erat, quia redemptionis precium debet equivalere redempto. Angelus autem non equivalet toto humano generi; ergo non potuit esse precium redemptionis eius. Probatio maioris est, quia homo equé est ad 40 imaginem Dei sicut angelus, et ad eternam beatitudinem ordinatus. Sed esto quod aliquis homo immunis a peccato vel aliquis angelus mitteretur ad hominem reparandum et redimendum, et non caderet, et redemptionem et reparationem hominis perficeret, restabat nichilominus aliud inconveniens nimis magnum, scilicet, quod homo suo reparatori et redemptori teneretur ex debito reparationis et redemptionis se totum impendere. Aliter esset ingratus, nisi ei se totum exhiberet, et 45 per reverentiam et honorem. Et si se totum exhiberet creature, que eum reparasset et redemisset in ydolatriam laberetur. Haberet enim reparatorem suum et redemptorem velut alium dominum. Et sic haberet duos dominos, unum ex parte creationis et alium ex parte reparationis et redemptionis. Posset enim dicere homo: Creator in me nichil laboravit, dixit enim et facta sunt. Sed reparator et redemptor mortem pro me sustinuit. Et sic honorem Deo debitum impenderet creature [32] 50 redimenti. Propter hoc inconveniens, nec homo nec angelus erat idoneus mitti ad hominem reparandum et redimendum. Ut igitur totus honor referretur ad Deum convenientius fuit ut, qui erat creator, esset reparator et redemptor. Ergo decuit Deum, ut ipse per se hominem repararet et redimeret. Sed cum Deus sit misericors simul et iustus, decebat ut ipsum per misericordiam et iusticiam manifestam repararet et redimeret; per misericordiam, ut ipsum meritis nudum sine meritis libe- 55

(1) IIa II. v. 19.

raret; per iusticiam, ut peccatum pena debita puniret. Cum igitur deceret Deum ut hominem per se repararet et redimeret, ut dictum est, et per penam secundum iusticiam peccato debitam, et Deus sit omnino impassibilis, conveniens fuit ut hominem sibi uniret, qui penam sustineret, quam iustitia exigebat. Sicque per misericordiam et iusticiam, homines repararet et redimeret. Et quod 5 Deus hominem assumeret et non aliam creaturam ad huiusmodi penam sustinendam, hoc ipsum iusticia exigebat ut, qui scilicet peccaverat, penam sustineret, et ut homo victus et captivatus a dyabolo dyabolum vinceret. Pena autem, quam pro peccato passurus erat homo Deo unitus, Deo congrue attribuitur. Et hoc ostenditur per simile. Homo enim compositus est ex corpore et anima, et tamen si percutiatur, vel vulneretur, vel occidatur, corpus percutitur, vel vulneratur, vel occi-10 ditur, non anima, et tamen dicitur homo percussus, vulneratus, vel occisus. Simili modo cum dicitur Deus redemisse a peccato hominem et sustinnuisse penam, quam iusticia exigebat, hoc dicitur quia homo sibi unitus illam penam sustinuit.

[32 v.] Item, alia ratio. Iniuriosus tanto tenetur ad maiorem satisfactionem, quanto maior est ille, cui infert iniuriam. Inde dico sic: Homo iniuriatus est Deo, quando eius preceptum transgressus 15 est et, eius derelicto dominio, ipsum contempsit. Sed Deus est infinitus. Ergo hominis iniuria fuit infinita. Ergo tenebatur ad infinitam satisfactionem. Sed infinitam satisfactionem ille potest solus facere, qui est infinitus et non alius. Solus autem Deus est infinitus. Ergo solus Deus poterat satisfacere pro homine, et non aliqua creatura, cum constet omnem creaturam esse finitam. Dictum est autem in precedenti ratione, quod Deum decebat reparare et redimere hominem lapsum et capti-20 vum, tanquam opus suum nobilissimum. Conveniens vero non erat de iusticia manifesta, ut ipsum repararet et redimeret sine satisfactione infinita, quia infinita fuerat eius culpa. Sed homo illam complere non poterat, ut predictum est. Ergo decebat Deum illam complere. Sed cum Deus sit omnino impassibilis, et satisfactio pro peccato requirat et implicet non solum servicium ad honorem illius contra quem peccatum commissum est sed etiam penam, conveniens fuit ut Deus homo 25 fieret et sic homo factus, pro peccatis omnium penas sustinendo, satisfaceret, homine sibi unito penas sustinente. Quidquid enim unitus homo Deo passus est, Deo ratione unionis attribuitur, ut supra dictum est.

Item, alia ratio. Omnis effectus fortior est in sua causa quam in causatis, sicut patet in calore ignis; fortior est enim calor in igne quam sit in aqua calefacta per ignem, et lux maior est in sole 30 quam in aere illuminato per solem [33] vel a sole, et idem de similibus. Spiritus etiam rationalis simplex incorruptibilis, immortalis, unitur humano corpori composito, corruptibili et mortali, tanto amore, ut nolit ab eo naturaliter separari. Cum igitur iste effectus unionis sit in causato, id est, in spiritu rationali, multo magis poterit esse in sua causa, id est, Deo. Cum ergo spiritus humanus potuerit uniri corpori, Deus, qui est summa causa, potuit uniri humane nature, et sic fieri 35 homo. Unde unio ad corpus est exemplum unionis Dei et hominis. Item divinus amor excedit omnem amorem humanum. Cum igitur effectus amoris tantus sit in creaturis, quod matres facit interdum exponi morti pro filiis; ergo immensitas amoris in Deo potuit ipsum facere subire mortem pro salvandis hominibus, sicut fuit possibile. Sed mortem subire non potuit Deus nisi in humanitate assumpta; ergo ipsam potuit et decuit assumere ad ostendendum et complendum effectum sui 40 amoris. Dixi autem sicut fuit possibile. Cum enim Deus sit in se immortalis et impassibilis, naturam hominis assumpsit passibilem et mortalem, qua sustinente mortem cum sibi esset unita, magnitudinem amoris per effectum ostendit. Mors enim illata homini assumpto a Deo, attribuitur Deo, propter unionem in persona, sicut supra dictum est. Unde per viam istam dicitur Deus mortuus, quia homo sibi unitus est mortuus, sicut et homo dicitur mori, qui constat ex corpore et anima, 45 cum eius corpus moritur, non quod secundum animam moriatur sed secundum corpus. Et cum vulneratur caro alicuius, dicitur homo vulneratus, cum tamen sola caro vulneretur non spiritus.

Quod vero Filium decuit incarnari [33 v.], non Patrem vel Spiritum sanctum, potest ostendi ratione. Et ratio ista est; ut, qui erat Filius in trinitate divinitatis, esset Filius in humanitate. Et sic una eademque persona esset Dei et hominis Filius.

50 Item, cum Pater et Filius et Spiritus sanctus sint unus Deus, ut supra dictum est in tractatu de trinitate, ne videatur alicui incongruum quod humane nature una persona unita fuerit et non tota trinitas. Et quod non sit hoc inconveniens potest ostendi per simile. Videmus enim quod licet solis lux et calor in una sint substantia; tamen lux illuminat et non calor. Calor vero calefacit et desiccat et huius modi, quod non facit lux. Item, anima rationalis, cum sit unum in essentia, habet tres 55 vires, sive potentias, scilicet rationalem, concupiscibilem, irascibilem. Et unaqueque harum potentiarum habet actum vel officium, quod alia non habet. Rationabilis enim potentie est, discernere inter verum et falsum. Concupiscibilis est, desiderare bonum sive conveniens secundum ratio-

nem. Irascibilis vero, conari ad ardua et contraria detestari. Cum igitur tam in sole quam in anima quedam trinitas inveniatur, et unum illorum trium non habet actum vel officium alterius, non est inconveniens quod in trinitate, que Deus est, una persona humane nature unita fuerit, et non tota trinitas.

Item, hoc idem potest ostendi alia similitudine. Insuper sicut fons, rivus et stagnum sunt unum, scilicet, una aqua. Rivus enim a fonte, stagnum ab utroque, tamen solus rivus fistulatur. Similiter Pater, et Filius et Spirius sanctus sunt unus Deus, ut supra dictum est; tamen solus Filius est incarnatus. Unde Johannes in Evangelio I.: Verbum caro factum est, idest, Filius Dei et habitavit in nobis.

[34] Quod autem iam venerit Christus ostenditur expresse per signa, que predixerunt prophete. Et primum signum fuit, quod predixit Jacob, cum, benedicens inde filio suo, dixit Genesis XLIX. b.: Non auferetur sceptrum de Iuda et dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus est, et ipse erit expectatio gentium. Cum sceptrum ablatum sit a iudeis, qui descenderunt de Iuda et princeps carnalis cessaverit de genere ipsorum, constat venisse illium, qui mittendus erat, scilicet Messiam, cum iam completa sit prophetia Jacob.

Similiter signum, quod iam venit, et completio LXX ebdomadarum, quas predixit Gabriel angelus Danieli dicens IX eiusdem: Ego autem veni ut indicarem tibi quia vir desideriorum es. Tu ergo animadverte sermonem et intellige visionem. LXX ebdomade abreviate sunt super populum tuum et super urbem sanctam tuam, ut consummatur prevaricatio, et finem accipiat peccatum, et deleatur iniquitas, et ungatur Sanctus sanctorum, et adducatur iustitia sempiterna, et impleatur visio et prophetia. Scito ergo et animadverte ab exitu sermonis ut iterum edificetur Ierusalem, usque ad Christum ducem, ebdomades VII et abdomades LXXII (1) erunt. Et rursum hedificabitur platea et muri in angustia temporum. Et post ebdomades LXII occidetur Christus. Et infra: Confirmabit autem pactum multis, ebdomada una. Et in dimidio ebdomadis deficiet hostia et sacrificium. Et sic templo erit abhominatio desolationis. Et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio. Secundum usum sacre Scripture, non potest intelligi ebdomada ad plus nisi VII annorum. [34 v.] Unde Levit. XXV. b.: Numerabis tibi VII ebdomadas annorum. Cum igitur iam complete sint ille LXX ebdomades, sive sint dierum, sive mensium, sive annorum, et amplius fluxerint MCCLVII anni, sicut ostenditur per ystorias regum, qui ab illo tempore usque ad Christum regnaverunt, constat volenti recipere veritatem et non excecanti intellectum suum invidia atque malitia, quod prophetia illa iam completa est. Et sic patet quod iam venit Christus. Et ideo cessavit visio et prophetia et sacrificia, quia postquam venit Christus et mortuus est, nullus propheta surrexit inter iudeos, cum antea plures fuerint inter eos, qui prenunciaverunt adventum Christi, nec enim sacrificia habuerunt postquam Ierusalem destructa est per Titum et Vespasianum. Cessationem quippe prophetie posuit Salomon signum dissipationis populi iudaici dicens, Proverb. XXIX. e.: Cum prophetia defecerit dissipabitur populus. Et hoc idem probatur per Evangelium Matthei XI. c. Luce XVI. d., omnes prophete et lex usque ad Johannem prophetaverunt, scilicet, de Filio Dei in carnem venturo. Et Lucas addit ex eo, scilicet, tempore regnum Dei evangelizatur, et ita post promissionum regni celestis non indigemus alia prophetia nec promissione. Unde nulla fuit prophetia Mahometi.

Tertium signum quo constat Deum venisse in carne, fuit operatio miraculorum. Et hoc signum predixit Ysayas, dicens XXXV. c.: Deus ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cecorum et aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua mutorum. Quod autem ista completa fuerint in adventu Christi patet in Evangelio Matthei XI. a., Luce VII. c., quando [35] Johannes Babtista positus in carcere misit duos discipulos ad Ihesum dicens: Tu es qui venturus es an alium expectamus? Hoc autem fecit non quia ipse dubitaret, sed ut discipuli, visis miraculis et audita responsione Ihesu, crederent in ipsum. Unde sequitur in Evangelio Luce: In ipsa autem hora curavit Ihesus multos a langoribus et plagis et spiritibus malis, et cecis multis donavit visum. Et respondens dixit illis: Euntes renuntiate Johanni que audistis et vidistis, quia ceci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes evangelizantur. Et hoc quidem dicit Ysayas LXI. a., de pauperum evangelizatione: Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me Dominus, ad annunciandum mansuetis misit me. Cum igitur ista prophetia miraculorum, completa sit, constat quod Deus venit, et ipse est Ihesus Christus. Et quia validuis est argumentum ab hoste sumptum, hoc idem testatur Alcoranus ubi loquitur de miraculis Christi.

(1) Demunt hi ha ben esmenat LXII.

Quartum signum est, conversio gentium ydola colentium ad Deum. Unde David in Psalmo XXI.: Reminiscentur et convertentur ad Dominum universi finis terre. Et adorabunt in conspectu eius universe familie gentium. Hoc autem nunquam fuit completum nisi modo, quum universe gentes adorant Deum, ut distributio universitatis intelligatur non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum. De quolibet enim genere gentium conversi ad fidem Christi adorant Deum. Quod autem huiusmodoi conversio gentium sit signum quod Deus venerit, ostendit Zacharias propheta qui fuit post captivitatem Babilonis, dicens ex persona Dei, II eiusdem: Lauda et letare, filia Sion, quia ecce ego venio et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et applica [35 v.] buntur gentes multe ad Dominum in die illa, et erunt michi in populum. Cum igitur (1) gentes multe, relictis ydolis, applicate sint ad Deum per fidem, constat Deum, venisse in carnem. Et hoc est quod dicit applicabuntur gentes multe ad Dominum in die illa, scilicet, cum venerit. Item de hoc signo, Ysaye LX. a., loquens Dominus ad Iherusalem dicit: Super te, Iherusalem, orietur Dominus et gloria eius in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui. Et infra: Tunc videbis et afflues, mirabitur et dilatabitur cor tuum, quando conversa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi. Hoc autem completum est post ortum Domini secundum carnem, quando multitudo maris, scilicet, habitatores in insulis et alie gentes fortes converse ad fidem Christi ceperunt peregrinari in Iherusalem. Quod usque hodie perseverat. Item ad idem Ysay. II. a.: Erit in novissimis diebus preparatus mons domus Domini in vertice montium et elevabitur super colles et fluent ad eum omnes gentes. Quod autem dicit, erit mons domus Domini in vertice montium et elevabitur super colles, ostendit per hoc quod erit elevatus in honorem super alia loca excelsa, in quibus olim pagani sacrificabant; per hoc etiam quod dicit, fluent ad eum omnes gentes, ostendit in Iherusalem faciendam esse peregrinationem, non in Mecham.

Si quis querat, quare iudei non credunt cum omnia hec scripta sint apud eos, hoc est propter incredulitatem eorum et excecationem. Et hec excecatio est maledictio, quam predixit Moyses in Deuteron. XXVIII. b. dicens: Quia si audire nolueris vocem Domini Dei tui, ut (2) custodias et facias omnia mandata eius et ceremonias, quas ego pre[36]cipio tibi hodie, venient super te omnes maledictiones iste, et aprehendent te. Maledictus eris in civitate, maledictus in agro. Et infra: Percutiet te Dominus amentia et cecitate ac furore mentis et palpes in meridie sicut palpare solet cecus in tenebris, et non dirigas vias tuas omnique tempore calumniam sustineas, et opprimaris violentia, nec habeas, qui liberet te. Istam maledictionem incurrunt iudei. Et hoc patet, quod ex amentia cordis et cecitate intellectus et furore (3) mentis contingit eis quod veritatem manifestam, quam tenent et legunt nolunt intelligere, nec curant. Unde sicut predictum est, palpant in meridie, sicut palpat cecus in tenebris et non dirigunt vias suas in veritate querenda, licet satis dirigant in temporalibus. Et sustinent calumniam et opprimuntur violentia ab omnibus nationibus, nec habent, qui liberet eos de captivitate ista, in quam ceciderunt post mortem Christi; quia Deus abiecit eos propter infidelitatem suam, cum de omnibus aliis captivitatibus fuerint liberati. Et maior captivitas, quam sustinuerunt postquam susceperunt legem, fuit LXX annorum, sicut patet in Ieremie XXIX. Ista autem habet ad minus MCC. annos. Cum autem Dominus promiserit eis, Deuter. XXX. a., quod quando peniterent et reverterentur ad eum, et obedirent eius imperiis, reduceret captivitatem ipsorum de omnibus gentibus, in quibus essent dispersi, etiam si ad cardines celi essent disipati, et tanto tempore sint in ipsa captivitate, patet quod non penitent de peccato, propter quod in captivitatem [36 v.] ceciderunt. Constat autem quod maximum peccatum, quod iudei commiserunt, pro quo ipsi captivitati fuerunt, fuit infidelitas sive cultus idolorum, sicut dicit Moyses, Exod. XXXII, g., de filiis Israel, quando adoraverunt vitulum: Peccavit populus iste peccatum maximum, feceruntque sibi deos aureos. Et id fuit eis tunc dimissum, et postea multotiens in terra promissionis, et in Babilone quandocumque penituerunt, sicut predixit Moyses. Et non legitur quod tempore Christi, nec post mortem eius, nec modo iudei idola coluerint. Unde patet quod aliud peccatum est istud propter quod sunt in captivitate, preter idolatriam sive cultum idolorum, de quo non penitent, et ideo non liberantur. Maius autem peccatum, quod fuit in iudeis et generalius, fuit occisio Christi et blasfemia et rebellio contra ipsum, propter quod in universum orbem captivi ducti sunt. Et quia isti moderni consentiunt morti Christi, quam fecerunt patres eorum, ideo sic puniuntur; quia secundum mensuram culpe debet esse mensura pene. Unde Moyses, Deuter. XXV. b.: Pro mensura peccati erit et plagarum modus. Unde per penam huius captivitatis, que maior est omni alia captivitate, patet quod peccatum, cui respondet hec pena, scili-

(1) Segueix *constet* puntuat a sota.
(2) Erradament posà Denifle *nec* per contes de *ut*.
(3) Segueix *i* puntuada.

cet, occisio Christi, maius est idolatria et occisione prophetarum, propter que prioribus temporibus fuerunt captivitati. Et quia nolunt agnoscere istud peccatum, ideo non penitent de eo, et ideo misericordiam non consequntur. Ille potest petere misericordiam a Deo, et ipsam suscipere, qui cognoscit peccatum et penitet de eo. Unde in Psalmo L: Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam. Et subiungit causam [37] dicens: Quoniam iniquitatem meam ego cognosco. Et quia iudei hodie non cognoscunt peccatum suum, ideo sunt captivi sine rege et sacerdote, et absque Deo vero, et absque doctore veritatis et sine lege quantum ad intellectum eius. Unde Azarias propheta II Paralipomen. XV. a.: Transibunt multi dies in Israel absque Deo vero et absque sacerdote et doctore, et absque lege. et sic etiam completa est in eis prophetia Osee dicentis III: Dies multos sedebunt filii Israel sine rege, et sine principe, et sine sacrificio, et sine altari, et sine ephod, et sine theraphim. Et post hec revertentur filii Israel, et querent Dominum Deum suum, et David regem suum, scilicet, Christum, qui fuit de genere David secundum carnem, et pavebunt ad Dominum et ad bonum eius in novissimo dierunt. Unde licet modo sint in hoc statu ignorantie, secundum predictam auctoritatem in novissimo dierum debent converti. Et hoc quidem testatur Moyses dicens, Deuteron. IIII. e.: Novissimo autem tempore reverteris ad Dominum Deum tuum et audies vocem eius. Et ad idem Ysayas X. c.: Reliquie convertentur, reliquie inquam, Jacob ad Deum fortem. Si enim fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquia convertentur ex eo. De excecatione etiam ipsorum dixit Ysayas VI. d.: Audite audientes et nolite intelligere et visiones videte et nolite intelligere [1]. Exceca cor populi huius et aures eius aggrava et oculos eius claude, ne forte videat oculis suis, et auribus suis audiat, et corde suo intelligat, et convertatur, et sanem eum. Item ipse Ysayas XXIX. d.: Erit vobis visio om[37 v.]nium sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti litteras, dicent: Lege istum. Et respondebit: Non possum, signatus est enim. Per hoc quod dicit quod visio omnium, scilicet, prophetarum erit sicut verba libri signati, qui non potest legi, etiam a literato, ostendit intelligentiam prophetarum occultam esse iudeis. Unde in eodem. e.: Peribit sapientia a sapientibus eius, et intellectus prudentium eius abscondetur. Et hoc est quod Moyses significavit, quando descendens de monte Synay, accepta lege, posuit velamen super faciem suam, Exodi XXXIIII. g., ubi dicitur: Operiebat ille rursus faciem suam si quando loquebatur ad eos. Unde Apostolus II [ad] Cor. III. f.: Usque in hodiernum diem cum legitur Moyses, velamen est positum super cor eorum. Cum autem conversus fuerit ad Deum, auferetur velamen. Item de hoc eodem Daniel XII. f.: Clausi sunt signatique sermones, usque ad tempus prefinitum. Si quis vero dicat, ex quo clausi sunt signatique sermones, quis igitur eos aperuit? Dicendum quod Christus aperuit eos, fidelibus suis, qui clausi sunt infidelibus per obstinationem. Unde in Apocalypsis V.: Dignus es, Domine, accipere librum, et aperire signacula eius, quoniam occisus es et redemisti nos Deo in sanguine tuo. Et idem, III., hec dicit sanctus et verus, qui habet clavem David, qui aperit et nemo claudit, claudit et nemo aperit. Clavis David dicitur intelligentia Scripturarum, in quibus ipse David pre ceteris intellexit, sicut ipsemet dicit in Psalmo CXVIII: Super omnes docentes me intellexi, quia mandata tua quesivi. Hoc autem quia non possunt intelligere est ex deffectu fidei, quam non habent; quia, ut dicitur in Psalmo XXXII. a.: Omnia opera Dei in fide. Et Abacuc II: Iustus ex fide vivit.

Item de cecitate [38] in qua sunt iudei dicitur in sapientia Salomonis II. g.: Excecav[it eos][2] malicia eorum, nescierunt sacramenta Dei, id est, secreta, scilicet, incarnationis, passionis et ressurrectionis, et huiusmodi. Per ista itaque patet, quod iudei hodie sunt in infidelitate, propter quam sunt in cecitate predicta, et captivitate et vivificatione, apud omnes gentes, sicut predixerunt prophete. Et hec posita sunt hic ut sciatur quare iudei non possunt intelligere que precedunt et que sequuntur licet ea habeant in libris suis; christiani vero ista intelligunt, quia sicut predicta sunt a prophetis, ita completa sunt in Evangelio. Unde sunt eis iam tamquam narratio rei geste.

Sequitur natus ex Maria Virgine. De hoc Ysayas VII. c.: Dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet et pariet filium; hoc est, existens virgo concipiet, et existens virgo pariet; aliter enim nec signum nec mirabile esset. Item ipse Ysayas XI. a.: Egredietur virga de radice Iesse, et flos de radice eius ascendet. Per virgam intelligitur virgo Maria, per florem Christus. Unde Cantic. II. a.: Ego flos campi; quia sicut flos oritur de virga sine commixtione alterius virge, et sine ipsius corruptione, sic Christus natus est de virgine. Unde ipsa vocatur ortus conclusus bis, Cantic. IIII. f. [3]. Item Ysayas LIII. a.: Ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sicienti. Christus enim de quo hec dicuntur, natus est de virgine contra cursum nature velut planta de terra

(1) Demunt, *aliter cognoscere.*
(2) Està raspat.
(3) Çò es, dos vegades en Cantich dels cantichs, cap. IV, vers 12.

sicca. Unde significatum huius precessit in virga Aaron, Num. XVII. g., que posita in tabernaculo cum aliis XII. virgis, secundum numerum principum filiorum Israel, in una nocte fronduit, floruit et fruc[38 v.]tum protulit. Sicut ergo virga illa non plantata, neque rigata, neque alii insita, protulit fructum miraculose, sic virgo sine societate viri incorrupta genuit filium. Qualiter autem hoc
5 completum sit, habetur in Evangelio Matth. I., et Luce. I. c., et II. a. Nec hoc debet Deo reputari impossibile; quia, si radius procedit a stella sine ipsius corruptione, et intrat et exit per fenestram vitream, ipsa manente incorrupta, et si odor potest procedere de floribus, et de pomis, et de speciebus aromaticis, sine ipsorum corruptione, multo magis Christus, Deus et homo, qui est auctor nature, potuit nasci de Virgine sine eiusdem Virginis corruptione.

10 QUARTUS ARTICULUS

Quartus articulus simboli est: Passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus. Passus est autem Christus ut hominem perditum propria culpa, que mors est anime, redimeret de peccati potestate et dyaboli, et ad vitam gratie et glorie reduceret. Est enim redimere, cum solutione iusti precii liberare. Sed cum nulla creatura esset sufficiens solvere iustum precium ad redemptionem
15 hominis, Filius Dei carnem assumens pro eo precium solvit, passionem et mortem sustinendo, et suum sanguinem pro eo fundendo in cruce. Quod supra ostensum est, ubi probatur quod conveniens fuit Deum incarnari, et pro peccato hominis satisfacere. Unde hic sufficit per auctoritates prophetarum et per Evangelium probare quod Christus passus est, et ab uno ex discipulis propriis traditus, et quia voluntarie venit ad passionem, et de modo passionis. Ut ergo habetur in II. Psal-
20 mo, gentiles et iudei convenerunt adversus [39] eum. Unde dicit ibi David: Quare fremuerunt gentes et populi meditati sunt inania [?] Astiterunt reges terre et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum eius. Populi meditati sunt inania, quando putaverunt se hominem purum occidere, clamantes Pilato iudici, Matthei XXVII.: crucifigatur, et Marc. XV. c.: Crucifixe eum, et Lucc. XXIII. c.: Crucifige, crucifige eum. Et cum Pilatus diceret eis: Innocens
25 ego sum a sanguine iusti huius, vos videbitis, respondens universus populus dixit: Sanguis eius super nos et super filios nostros. Veruntamen meditati sunt inania, quia unde crediderunt nomen eius delere de terra, per hoc dilatata est fama eius per universum orbem. Et unde putaverunt se posse ledi clamantes: Sanguis eius super nos, inde destructi sunt et captivati et dispersi per totum mundum, sicut supra ostensum est in tractatu de cecitate et captivitate iudeorum. Sequitur in
30 Psalmo: Astiterunt reges terre, scilicet, Pontius Pilatus preses Iudee et Herodes rex quarte partis Iudee, sicut habetur in Evangelio Luce. XXIII. a., ubi dicitur: Ut cognovit Pilatus quod Ihesus de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui et ipse Iherosolimis erat illis diebus. Et infra: Et facti sunt amici Herodes et Pilatus in illa die, nam antea inimici erant ad invicem. Unde in Actibus apostolorum IIII. dicitur in expositione predicte auctoritatis: Convenerunt vere in ci-
35 vitate ista, scilicet, Iherusalem adversus sanctum puerum tuum Ihesum, quem unxisti, Herodes et Pontius Pilatus cum gentibus et populis Israel. Item, quod unus ex discipulis eum traderet habetur in Psalmo XL.: Qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem. Et hoc completum est in Evangelio Matthei XXVI. ubi Dominus predixit de predica[39 v.]tione sua: Amen dico vobis quia unus vestrum me traditurus est. Et contristati valde ceperunt singuli dice-
40 re: Numquid ego sum, Domine? At ille respondens ait: Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet. Et infra: Ecce Iudas unus de XII. venit, et cum eo turba multa cum gladiis et fustibus missi a principibus sacerdotum et senioribus populi. Quia autem tradidit eum, dedit eis signum dicens: Quemcumque osculatus fuero, ipse est, tenete eum. Ecce sicut predixit David quomodo ille, qui comedebat cum eo, subplantavit eum, tradendo eum iudeis. Et hoc idem dicit
45 Marc. XIIII., et Luc. XXII. e., et Job. XVIII. a.

Item quod voluntarie venit ad mortem, Ysayas ostendit dicens, LIII. e.: Oblatus est quia ipse voluit, et non aperuit os suum. Sicut ovis ad occissionem ducetur, et quasi agnus coram tondente se obmutescet, et non aperiet os suum. Et in eodem capite, f.: Si posuerit pro peccato animam suam videbit semen longevum, scilicet, filios spirituales credentes in se per fidem, sicut dicitur in Evan-
50 gelio Johannis I.: Dedit eis potestatem filios Dei fieri, hiis, qui credunt in nomine eius. Unde ipse Dominus Ihesus passionem suam primo predixit discipulis, ostendens, ut habetur Matthei XVI. e. quia oportebat eum ire Iherosolymam, et multa pati a senioribus et scribis, et principibus sacerdotum, et occidi, et tercia die resurgere. Et cum Petrus apostolus diceret ei: Absit a te, Domine; non erit hoc tibi; dixit ei Ihesus: Vade post me Sathana, scandalum es michi; quia non sapis

ea, que Dei sunt, sed que hominum. Et hoc ei dixit, quia volebat impedire passionem eius, non intelligens utilitatem ipsius. Hoc etiam habetur in Johannis X. b.: Nemo [40] tollit a me animam meam, sed ego pono eam a me ipso. Item eodem XVIII. a., cum de nocte quereretur a cohorte et a ministris pontificum, ut caperetur, processit obviam, et dixit eis: Quem queritis? Responderunt ei: Ihesum nazarenum. Dixit eis Ihesus: Ego sum. Quo audito, abierunt retro, et ceciderunt in 5 terram. Iterum ergo eos interrogavit: Quem queritis? Illi autem dixerunt: Ihesum nazarenum. Respondit Ihesus: Dixi vobis quia ego sum. Si ergo me queritis sinite hos abire. Et in hoc ostendit quod voluntarie suscipiebat passionem, quia aliter potuisset evadere, si voluisset, cum ad verbum eius, quando ipse voluit, omnes, qui ad capiendum ipsum venerant, fuerint prostrati.

Modus passionis ostenditur in tribus, scilicet, in multiplici illusione, in clavorum affixione, et 10 in fellis et aceti potatione. De primo dicit Ysayas in persona eius, L. d.: Corpus meum dedi percutientibus, et genas meas vellentibus: faciem meam non averti ab increpantibus et conspuentibus in me. Et hoc in Evangelio completum ostenditur, ubi legitur quod expuerunt in faciem eius, et colafis eum ceciderunt (sic) et in faciem eius, palmam dederunt. Matth. XXVI. g., et Marc. XV. a., et Luc. XXII. g. De II°, scilicet, quod predixit David in persona eius, clavis affigendus erat cruci, 15 psalmo XXII.: Foderunt manus meas et pedes meos. Et Zach. XII. e.: (1) Ad me, quem confixerunt, aspicient. Et Abac. III. a.: Cornua, scilicet, crucis, in manibus eius. Hi abscondita est fortitudo eius. Abscondita inquit, quia reputabatur homo infirmus cum esset Deus fortis. Unde mundus contremuit in morte eius, et petre scisse sunt, et sol obs[40 v.]curatus est, sicut in Evangelio Matth. dicitur XXVII.: Et hoc ostenditur esse completum in Evangelio, ubi dicitur, quod postquam venerunt in locum, qui dicitur calvarie, ibi crucifixerunt eum, Luc. XXIII. d., Job. XIX. d. 20 De tercio, scilicet, quod felle et aceto potandus erat, predixit David similiter in persona eius, in Psalmo LXVIII. e.: Dederunt in escam meam fel et in siti mea potaverunt me aceto. Ideo Moyses Deutoron. XXXII. d., vocavit uvam eorum uvam fellis, et fel draconum vinum eorum. Et hoc completum fuit in Evangelio, quando dederunt ei bibere vinum mirratum. Marc, XV. c., et 25 Matth. XXVII, d. dicit vinum cum felle mixtum, et postea potabant eum aceto cum penderet in cruce, Matth. XXVII. f., Marc. XV. f. Luc. XXIII. e., Joh. XIX. e.

Sequitur mortuus, scilicet pro peccatis hominum. Quod moriturus esset dicitur in Psalmo LXIII.: Deus noster Deus salvos faciendi, et Domini Domini exitus mortis. Domini Domini dicit ad maiorem confirmationem. Et dicit quod eius exitus est mortis, quia secundum quod homo, per mortem 30 exivit de mundo. Et hoc est quod dicit Ysayas LIII. e.: Abscisus est de terra viventium. Quod completum fuit in Evangelio Matth. XXVII. f., ubi dicitur: Ihesus clamans voce magna emisit spiritum. Marc. XV. f., Luc. XXIII. f., et Job. XIX. f.: Inclinato capite tradidit (2) spiritum, et ita per mortem fuit exitus eius de mundo. Item quod mori deberet predixit Daniel IX. g.: Et post LXII ebdomadas occidetur Christus. Item Ysayas LIII. e.: Tradidit in mortem animam suam, 35 et cum sceleratis reputatus est. Quod completum fuit, quando in medio duorum latronum crucifixus est, sicut habetur in Evangelio Matth. XXVII. e., Marc. XV. d. Una autem de causis, propter quam condemnatus [41] est, et crucifixus, quia Filium Dei se dicebat, sicut vere erat, ut supra dictum est. Unde habetur in Sapientia Salomonis, II.: Dixerunt impii: circumveniamus virum iustum quoniam inutilis est nobis. Et infra promittit se scientiam Dei habere et filium Dei se no- 40 minat. Et infra: Contumelia et tormento interrogemus eum, ut sciamus reverentiam illius et probemus pacientiam eius. Morte turpissima condemnemus illum. Mortem autem turpissimam appellat mortem crucis, que apud paganos mors turpissima erat. Et hec causa mortis eius ostenditur in Evangelio Johannis XIX. a.: (3) Responderunt iudei Pilato dicenti se non invenire causam mortis in eo: Nos legem habemus et secundum legem debet mori, quia Filius Dei se fecit. Et hoc dixe- 45 runt credentes eum blasfemasse, in hoc non intelligentes Scripturas.

Item, quod pro peccatis hominum mortuus est et passus, habetur Ysaye XLIX. f.: (4) Servire me fecisti in peccatis tuis, prebuisti michi laborem in iniquitatibus tuis. Idem, LIII.: Vere languores nostros ipse tulit et dolores nostros ipse portabit. Et infra: Ipse autem vulneratus est propter delicta nostra, attritus est propter (5) scelera nostra. Disciplina pacis nostre super eum et livore 50 eius sanati sumus. Omnes nos quasi oves erravimus unusquisque in via sua declinavit, et Dominus posuit in eo iniquitates omnium nostrum, id est, penam pro iniquitatibus. Unde infra: Propter sce-

(1) Hi havia escrit XXII, però està esmenat rectament, car es el XII. 10.
(2) El copista havia escrit primer, *emisit;* però ho esmenà posant demunt, *tradidit.*
(3) Segueix C puntuat.
(4) Es el XLIII.
(5) *Propter* hi es dos vegades en el còdex erradament.

lus populi mei percussi eum. Et de hoc ipse Dominus in Evangelio Matthei XX. g.: Filius hominis non venit ministrari sed ministrare, et dare animam suam redemptionem pro multis. Item Johannis III. c.: Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filius hominis, ut omnis [41 v.] qui credit in ipso (sic) (1) non pereat sed habeat vitam eternam. Et infra: Non misit Deus
5 Filium suum in mundum, ut iudicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum. Item Petrus apostolus in I. canonica II°. f.: Tradebat iudicanti se iniuste, qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum. Idem, III.° f.: Christus semel pro peccatis nostris mortuus est iustus pro iniustis. Item Paulus ad Rom. V. b.: Christus cum adhuc infirmi essemus, secundum tempus, pro impiis mortuus est. Et cum adhuc multe alie auctoritates possent induci, quod esset passurus
10 et moriturus pro peccatis hominum, iste de multis sufficiant.

Per ista que dicta sunt et per evidentiam rei geste, et per successionem generationis et generationis, que hoc idem accepit ab apostolis et aliis discipulis Domini per predicationem et scripturam, sicut idem apostoli et discipuli Domini viderunt oculis propriis, et manibus contrectaverunt, patet quod ipse Christus in propria persona passus est et mortuus, non alius ei similis loco
15 eius, crucifixus est, et mortuus, sicut sarraceni delirant. Unde Johannes apostolus et evangelista, in I. can., I° a. testatur dicens: Quod fuit ab inicio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus et manus nostre contrectaverunt de verbo vite, et vita manifestata est, et vidimus, et testamur, et annunciamus vobis vitam eternam, que erat apud Patrem, et apparuit nobis. Et infra de passione: Sanguis Jhesu Christi Filii eius emundat nos ab omni peccato. Unde
20 de effusione sanguinis ipsius dicit idem Johannes, qui tunc aderat presens cum Maria matre eius, et cum aliis, in Evangelio XIX. f.: Unus miles lancea latus eius, scilicet Christi, aperuit [42], et continuo exivit sanguis et aqua.

Et quia crucifixione eius non solum fuerunt presentes apostoli et discipuli sicut dicitur in Evangelio Luce XXIII. e. sed et iudei et gentiles, ideo per continuam successionem remansit apud
25 christianos, apud iudeos et apud plures ex gentilibus quod illa persona, que dicta est Christus, crucifixus est. Unde quidam iudeus sic opponebat sarraceno: Si aliquis percutit alium multis presentibus, et percussus conqueritur coram iudice, et percutiens confitetur se percusisse, et presentes testificantur se vidisse, et alius superveniens, qui tunc presens non erat, dementitur omnes, dicens eos falsum dixisse, cui credendum est? Respondit sarracenus: Percusso et percutienti et tes-
30 tibus presentibus. Et iudeus intulit: Nos confitemur quod priores nostri occiderunt Christum, quem credunt christiani, et christiani, qui acceperunt fidem eius, confitentur hoc idem, et Machometus post DC annos veniens, qui nec presens fuit, nec aliquid de re gesta vidit, ausus est dicere et scribere quod non fuit crucifixus? Nos vero respondemus, quod credendum est crucifigentibus, et illis, qui affuerunt, scilicet, apostolis, et gentilibus, et crucifixo, qui mortem suam antea predixit
35 per prophetas et in persona propria apostolis, sicut supra ostensum est. Et postquam surrexit a mortuis, hoc ipsum confirmavit dicens, duobus discipulis suis, quibus apparuit: Hec oportuit Christum pati, et ita intrare in gloriam suam, Luc. XXIV. e.: Et eadem die apparens XI. apostolis, et eis, qui cum ipsis erant, dixit: Quoniam sic scriptum est, et sic oportebat pati Christum, et resurgere a mortuis die tercia. Et infra: Vos autem estis testes horum. Et ad maiorem [42 v.] huius rei
40 confirmationem, habetur in Evangelio Johannis XIX. d. quod Pilatus, qui erat gentilis et qui eum fecit crucifigi, superscripsit titulum cause eius in cruce sic: Ihesus nazarenus rex iudeorum; et erat scriptus hebrayce, grece, et latine. Et hoc fecerunt ut diverse nationes, que de diversis partibus orbis Iherosolyman ad diem festum convenerant, possent illum legere, per quod probatum est tam cum iudeis, quam grecis, quam latinis qui tunc affuerunt, quod ipse Ihesus Christus fuit
45 crucifixus non alius pro eo ut dicunt sarraceni.

Sequitur: et sepultus. De hoc Ysayas VI. d.: (2) In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur, et erit sepulcrum eius gloriosum. Quod patet quia de omnibus partibus mundi illuc vadunt in peregrinationem. De ipsius sepultura in Evangelio Luc. XXIII. g.: Et ecce vir nomine Joseph, qui erat decurio vir bonus et iustus: Hic non consenserat
50 consilio et actibus eorum ab Arimathia civitate Judee, qui expectabat et ipse regnum Dei. Hic accessit ad Pilatum et petiit corpus Ihesu. Et depositum involvit syndone et posuit eum in monumento exciso, in quo nondum quisquam positus fuerat. Quod etiam sepultus fuerit, manifestum est per hoc: sepulcrum eius est in Iherusalem, quod etiam a sarracenis habetur in reverentia et christiani propter idem de toto orbe illuc peregrinantur, et multa miracula ibi facta sunt et fiunt.

(1) Abans hi havia escrit *cum*, però 'l copista ho esmenà; la Vulgata posa *ipsum*.
(2) Es el XI. v. 10 de la Vulgata.

QUINTUS ARTICULUS

Quintus articulus similiter est: Descendit ad inferos, tertia die ressurrexit a mortuis. Quod autem Christus esset descen[43]surus ad inferos predixit in persona eius David in Psalmo LXXXII. b. dicens: Vita mea inferno appropinquavit. Estimatus sum cum descendentibus in lacum; factus sum sicut homo sine adiutorio. Inter mortuos liber. Quod de David intelligi non potest, 5 cum nequaquam fuerit inter mortuos liber, imo unus ex eis. Item in Psalmo XV: Caro mea requiescet in spe. Quoniam non derelinquis animam meam in inferno nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. Quod Petrus apostolus exponens dicit Actibus II. Quod Deus suscitavit Jhesum solutis doloribus inferni iuxta quod impossibile erat illum teneri ab eo. Et infra: viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha David, quoniam defunctus est et sepultus: et sepulcrum eius 10 apud nos est. Propheta igitur cum esset, et sciret quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu ventris [1] eius sedere super sedem eius, providens loqutus est de resurrectione Christi; quia nec derelictus est in inferno nec caro eius vidit corruptionem. Per hoc quod dicit quod impossibile fuit illum teneri ab inferno et quod non est derelictus in inferno, ostendit eum ad inferos descendisse. Item Proverb. XXX. a.: Quis ascendit in celum atque descendit; hoc exponens Paulus Apostolus 15 ad Ephes. IIII. b. dicit: Quod autem ascendit, quid est, nisi et quod descendit primum in inferiores partes terre? Descensus autem iste fuit secundum animam et causa descensus eius fuit ut liberaret sanctos, qui ibi detrahebantur propter peccatum Ade. Unde de hoc dixit Dominus per prophetam Ose. XIII: Ero mors tua o mors. Morsus tuus ero inferne. Mortem dicit dyabolum quia causa mortis [43 v.] fuit. Unde in libro Sapientie II. g.: Invidia dyaboli mors introivit in orbem te- 20 rrarum. Mortis ergo, id est, dyaboli Christus fuit mors, ipsum mortificando quantum ad potestatem, quam habebat in hominibus. Unde Apostolus ad Hebreos II. c.: Ipse, scilicet. Christus, participavit eisdem, ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, idest, dyabolum. Fuit etiam morsus inferni, partem eorum qui erant in inferno relinquendo, scilicet, malos, et partem educendo, scilicet, sicut in morsu pars accipitur et pars relinquitur. Item ad idem Zacha- 25 rias IX. e.: Tu quoque in sanguine testamenti tui eduxisti [2] vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua, id est, refrigerium. Item in libro Ihesu filii Syrach [3] XXIIII. g. loquens sapientia, id est, Filius Dei, dicens: Penetrabo omnes inferiores partes terre et inspiciam omnes dormientes, scilicet, mortuos, et illuminabo omnes sperantes in Domino.

Sequitur, tertia die resurrexit a mortuis. 30

De resurrectione predixit David propheta in persona ipsius in Psalmo III: Ego dormivi et soporatus sum et exurrexi, quia Dominus suscepit me. Hic loquens Christus secundum humanitatem dicit; ego dormivi, scilicet per mortem, que somnus dicitur. Quia sicut ille, qui dormit, post dormitionem integer surgit, sic ipse a mortuis integer surrexit. Anima enim, que per mortem fuit separata, in resurrectione ad corpus rediit. Et soporatus sum somno mortis voluntarie. Unde Ie- 35 remias XXXI. c.: Quasi de somno suscitatus sum; et vidi, et somnus meus dulcis michi. In hoc quod dicit, quasi de somno suscitatus sum, notatur acceleratio resurrectionis; quia tertia die resurre[44]xit. Per hoc quod dicit, et somnus meus dulcis michi, innuit quod mors eius grata sibi fuit. Item Ysayas XXXIII. c.: Nunc consurgam dicit Dominus: nunc exaltabor, nunc sublevabor. Nunc consurgam, scilicet, in resurrectione. Nunc exaltabor, scilicet, in ascensione ad celos. Nunc suble- 40 vabor, scilicet, in iudicio. Ittem Osee VI: Vivificabit nos post duos dies, scilicet, mortis sue et sepulture; tertia die suscitabit nos, scilicet, die resurrectionis sue. Et qualiter hoc factum fuerit habetur in Evangelio Matthei XXVII. f.: ubi dicitur quod in passione eius monumenta aperta sunt et multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt, scilicet, in resurrectione Christi. Et exeuntes de monumentis post resurrectionem eius, venerunt in sanctam civitatem et appa- 45 ruerunt multis. Item Sophonias III.: Expecta me dicit Dominus in die resurrectionis mee in futurum. Item in Psalmo CXXXVI loquitur ipse Christus Patri dicens: Exurrexi et adhuc tecum sum. Sicut autem predictum est a prophetis, sic completum ostenditur in Evangelio Matthei XXVIII. a. Unde angelus dixit mulieribus, que iverant ad Christi sepulcrum videntes: Nolite timere vos: scio enim quod Ihesum, qui crucifixus est, queritis: non est hic: surrexit, sicut dixit: venite, et videte 50 locum, ubi positus erat Dominus. Et cito euntes, dicite discipulis eius quia surrexit: et ecce prece-

(1) L'Escriptura diu *lumbi* per contes de *ventris*. En Ramón Martí sol aduirla *ad sensum*.
(2) La Vulgata porta *emisisti*.
(3) Ço es, el llibre del Eclesiastich.

det vos in Galileam. Idem Mattheus XVI. (1) b.: Et postquam exierunt mulieres ipse de monumento occurrit eis Ihesus dicens: Avete. Ille autem accesserunt et tenuerunt pedes eius et adoraverunt eum. Item habetur in Evangelio Luce XXIIII., quod duo angeli apparuerunt Marie [44 v.] Magdalene et Johanne et alii (2), que cum eis erant, stupefactis de hoc, quod non inveniebant corpus Domini in sepulcro, et dixerunt ad illas: Quid queritis viventem cum mortuis? Non est hic, sed surrexit. Recordamini qualiter loqutus est vobis cum adhuc in Galilea esset, dicens: Quia oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, et crucifigi, et die tertia resurgere. Et recordate sunt verborum eius. Item in Evangelio Johannis XX., eadem die resurrectionis, cum esset sero et fores essent clause, ubi erant discipuli congregati propter metum iudeorum, apparuit illis Ihesus dicens: Pax vobis. Et ostendit illis manus et latus. Apparuit etiam pluries sicut in Evangelio dicitur et in epistola Pauli ad Corinthios prima XV. a. ubi idem Paulus dicit: Tradidi vobis in primis, quod et accepi: quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas, et quia sepultus est, et quia resurrexit tertia die secundum Scripturas; et quia visus est Cephe, et post hoc XI. Deinde visus est plusquam quingentis fratribus simul: ex quibus multi manent usque adhuc, quidam autem dormierunt. Deinde visus est Yacobo, de inde Apostolis omnibus. Novissime autem omnium, tanquam abortivo, visus est et michi. Surrexit autem propria virtute cum Deus esset et homo. Unde, licet mortuus fuerit secundum humanitatem, surrexit tamen virtute divinitatis. Unde Apostolus II [ad] Corinth. XIII, d.: An experimentum queritis eius, qui in me loquitur Christus? Qui in vobis non infirmatur, sed potens est in vobis. Nam etsi crucifixus est [45] ex infirmitate: sed vivit ex virtute Dei. Item ipse Christus in Evangelio Johannis VI. c. (3): Ego pono animam meam, et iterum sumo eam. Et hinc noscitur, quod propria virtute surrexit.

SEXTUS ARTICULUS

Sextus articulus est similiter: Ascendit ad celos, sedet ad dexteram Dei Patris. De Ascensione Christi predixit Moyses in Deuteronomio XXXIII. f.: Non est Deus alius ut Deus rectissimi: ascensor celi, auxiliator tuus. Magnificentia eius discurrunt nubes. Sed constat quod Deus non ascendit secundum loci mutationem, cum omnia compleat. Ascendit ergo secundum humanitatem assumtam. Item in Psalmo XVIII.: A summo celo egresio eius, et occursus eius usque ad summum eius. Quod sic exponitur. Egressio eius, id est, manifestatio eius in carne, fuit a summo celo; quia ille, qui erat in summo celo, imo vobis occultus, per incarnationem nobis est manifestatus. Et occursus eius usque ad summum eius, scilicet, per humanitatem; quia secundum humanitatem ad celos ascendit. Item in Psalmo XVII. a.: Ascendit super cherubim. Item in Psalmo XLVI.: Ascendit Deus in iubilo, et Dominus in (4) voce tube. In iubilo, scilicet, Apostolorum, qui cum magno gaudio intuebantur ascendentem in celum. Et Dominus in voce tube, id est, vocis angelice, qui apostolis et ceteris, qui cum eis erant, in eius ascensione apparuerunt. Actibus II.: Et dixerunt: Viri Galilei quid statis aspicientes in celum: hic Ihesus, qui assumptus est a vobis in celum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in celum. Item in Psalmo LXVII. g.: Psallite Deo, qui ascendit super celum celi ad Orientem [45 v.]. Ad Orientem dicit, quia versus Orientem ascendit, ut dicit Damascenus. Item in eodem Psalmo: Ascendisti in altum, cepisti captivitatem, id est, sanctos, qui in inferno captivi tenebantur, et eos tecum duxisti. Unde Paulus hoc exponens dicit ad Ephesios IIII. b.: Ascendens in altum captivam duxit captivitatem, id est, sanctos, qui in captivitate inferni captivi tenebantur. Item in Psalmo CIII.: Benedic anima mea Domino. Et infra: Qui pones nubem ascensum tuum. Et hoc est quod dicitur in Actibus I. b.: Videntibus illis, elevatus est, et nubes suscepit eum ab oculis eorum. Non quod nubis auxilio indigeret, sed creatura sibi obsequium parabat, ut per hoc Dominus nubium esse ostenderetur. In Evangelio Marci ultimo: Et Dominus quidem postquam loqutus est eis, assumptus est in celum et sedet a dextris Dei. Dicitur autem Christus assumptus, scilicet, virtute propria secundùm humanitatem; quia in quantum Deus est, propria virtute ascendit. Et in Evangelio Luce ultimo f.: Et duxit eos, scilicet, apostolos foras, et eos, qui convenerant in Bethaniam; et elevatis manibus suis, benedixit eis. Et factum

(1) Es el XXVIII.
(2) Te d'esser *aliis*.
(3) Es el X. v. 17.
(4) En aquest indret y termenant la ratlla hi ha un senyal que respon a un altre del peu de la plana, aon, ab lletra molt menuda, hi ha afegit lo que segueix: *Ascendit Deus in iubilatione. Similiter quoque Beda in quadam omilia illius Evangelii. Erat homo ex phrariseis, Nichodemus nomine et cetera, ait: Quomodo, enim Deus nisi in homine assumpto ascenderet, qui, in sue natura magestatis, semper ubique presens adest?*

est dum benediceret illis, recessit ab eis et ferebatur in celum, scilicet, propria virtute. Ne autem aliquis de eius ascensione dubitaret, in eodem die ascendit videntibus apostolis et multis aliis. Et hoc ostenditur per hoc, quod postquam cum eis comedit, ut se veraciter resurrexisse ostenderet, licet non indigeret cibo, cum haberet corpus glorificatum. Et postquam eos exortatus est, videntibus illis, ascendit in celum, sicut dicitur in Actibus apostolorum I.: Et convescens, precepit 5 eis ab Ierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris. Et infra: Accipietis virtutem Spiritus Sancti in [46] vos, et eritis michi testes in Iherusalem, et in omni Iudee et Samarie, et usque ad ultimum terre. Et cum hec dixisset, videntibus illis, elevatus est. Ascendens autem Dominus in celum, sanctos, quos de limbo traxit, secum duxit, ut supra dictum est in tractatu de descensu ad inferos, et in se credentibus viam aperuit. Unde Michee II. g.: Ascendet 10 pandens iter ante eos. Item Ieremie III: Patrem vocabis me, et post me ingredi non cessabis. Item [ad] Hebreos X. c.: Habemus, fratres, fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi, quam iniciavit nobis viam novam, et viventem per velamen, id est, carnem suam. Introitum sanctorum in celum vocat viam novam, quam iniciavit Christus; quia ipse primo intravit, et viam patefecit. Et ideo ipsam viam vocat viventem, id est, vitam dantem, sic usque ad finem mundi 15 omnes etiam sanctos, qui sibi deserviunt, in celo postmodum collocabit, sicut in Evangelio promisit. Unde Johannis XIIII: Si abiero et preparavero vobis locum: Iterum venio, et accipiam vos ad meipsum, ut ubi sum ego, et vos sitis. Item XII eiusdem: Si quis michi ministrat, me sequatur; et ubi sum ego, illic et minister meus erit. Item XVII: Pater, quos dedisti michi, volo ut ubi ego sum, et illi sint mecum. Hoc etiam asseritur per multos, qui viderunt animas sanctorum in 20 celum ascendere, sicut Deus voluit eis revelare. Ascendit itaque Dominus de die, multis videntibus, non sicut Machometus, qui iactavit se ad celos ascendisse, sed de nocte et nullo vidente.

Sequitur: Sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis.

Secundum quod [est] homo, dicitur sedere ad dexteram Dei Patris, quia est in potiori gloria ipsius; (1) per [46 v.] dexteram enim Dei intelligitur gloria eterna. Unde David in Psalmo XV: Adim- 25 plebis me leticia cum vultu tuo: delectationes in dextera tua usque in finem. In dextera, id est, in gloria. Item Salomon in Proverbiis III. c.: Longitudo dierum in dextera tua. Secundum etiam, quod est Deus, dicitur sedere ad dexteram Patris, id est, in gloria equalitatis; quia conregnat equaliter ei, sicut dicit glossa super locum Psalmi CIX: Dixit Dominus Domino meo; sede a dextris meis. Per hoc quod dicit David: Dixit Dominus, sciliter, Pater, Domino meo, scilicet, Filio, sede a dextris 30 meis, ostenditur equalitas Filii ad Patrem, cum utèrque vocetur Dominus.

SEPTIMUS ARTICULUS

Septimus articulus similiter est: Inde venturus iudicare vivos et mortuos. Vivi vocantur illi, qui in adventu Christi ad iudicium reperientur vivi, ad litteram, qui prius morientur et post resurgent cum aliis mortuis. De qua resurrectione infra dicetur. De eius adventu ad iudicium in Psalmo 35 XLIX. a.: Deus manifeste veniet: Deus noster et non silebit. Ignis in conspectu eius exardescet: et in circuitu eius tempestas valida. Per hoc quod dicit, Deus manifeste veniet, ostendit quod omnibus in iudicio manifeste apparebit. Sed constat quod videre Deum est summa beatitudo, et mali non sunt digni summa beatitudine; ergo non videbunt Deum. Quod verum est. Unde Ysayas XXVI. c.: Impius non videbit gloriam Domini. Unde cum congruum sit quod iudicandus 40 suo iudici presentetur, sententiam auditurus, Filius Dei Jhesus Christus in humanitate omnibus apparebit. Unde Zacharias XII. e.: Aspicient ad me, quem confixerunt. Et in Apocalypsis I. c.: Ecce veniet cum nubibus, id est, cum sanctis, et videbit eum omnis oculus et, qui eum pupuger [47]unt. Quod vero Filius debeat iudicare, Christusmet testatur in Evangelio Johannis V. d.: Pater non iudicat quemquam, sed omne indicium dedit Filio. Et infra: Potestaten dedit ei iu- 45 dicium faciendi, quia Filius hominis est. Et est ratio quare Filius in humanitate iudicabit, ut is, qui legem posuit, secundum legem iudicet. Et quia hic (2) iniuste fuit iudicatus. Unde in Psalmo LXXIIII.: Cum accepero tempus, ego iusticias iudicabo. Quod dicit: Iudicatus fui iniuste, sed cum ego accepero tempus, scilicet, iudicandi, iusticias iudicabo. Unde et Apostolus ad Philipenses II. ubi loquens de Christo dicit: Humiliabit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem 50 autem crucis. Propter quod Deus exaltavit illum et donavit illi nomen, quod est super omne no-

(1) Està corretgit. Abans deia *eius*.
(2) Deia abans *hoc*.

men: ut in nomine Jhesu omne genuflectatur celestium, terrestrium et infernorum. Sed modo non flectuntur ei a pluribus. Unde in iudicio, de necessitate, flectentur ei, et cognoscent eum Dominum et iudicem. Item Petrus apostolus, Actibus X. f.: Nos testes sumus omnium, que fecit in regione iudeorum et Jherusalem, quem occiderunt suspendentes ligno. Et infra: Precepit nobis predicare
5 populo, et testificari, quia ipse est, qui constitutus est a Deo iudex vivorum et mortuorum. Sequitur in Psalmo: Et non silebit. Nam, qui modo silet hominibus peccantibus, tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos, sicut dicitur in Psalmo II. Sed hominibus dulciter loquitur. Et de hiis duobus in Evangelio Matthei XXV. f.: Tunc dicet rex hiis, qui a dextris eius erunt: venite, benedicti Patris mei, possidete regnum, quod vobis paratum est a constitutione mun-
10 di. Et infra: Tunc dicet et hiis, qui a sinistris eius erunt: Discedite a me, maledicti, in eternum ignem, qui paratus est dyabolo et angelis eius. Et sequitur: Et ibunt [47 v.] hii in supplicium eternum: iusti autem in vitam eternam. Et sic nichil proderit intercessio Machometi, qui finxit quod per suam intercessionem omnes sarraceni salvarentur. Sequitur in Psalmo: Ignis in conspectu eius exardescet, qui, scilicet, comburet superficiem terre. Unde Sophonias III. d.: In igne zeli mei
15 devorabitur omnis terra. Item comburet etiam malos, quos inveniet vivos. Unde in Psalmo XCVI.: Ignis ante ipsum precedet et inflammabit in circuitu inimicos eius. Cum autem multa habeantur de iudicio in veteri et novo testamento, hic pauca ponimus preter dicta. Dicitur ignis. Ysayas III. e.: Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui. Item Malachias III. f. (1); Ecce dies Domini veniet succensa quasi caminus: et erunt omnes superbi, et omnes facientes impietatem
20 stipula. Item in Evangelio Matthei XXIIII. d.: Sicut fulgur exit ab Oriente, et paret usque in Occidente; ita erit et adventus Filii hominis, subitus, scilicet, et manifestus. Et infra: Et tunc apparebit signum Filii hominis in celo, id est, signum crucis: et tunc plangent se omnes tribus terre: et videbunt Filium hominis venientem in nubibus celi cum virtute multa et maiestate. Item Mattheus XXV. e.: Cum venerit Filius hominis in maiestate sua et omnes angeli cum eo, tunc sedebit
25 super sedem maiestatis sue: et congregabuntur ante eum omnes gentes, et separabit eos ad invicem, sicut separat pastor oves ab edis. Item Paulus Iª [ad] Corinthios III. e.: Uniuscuiusque opus quale sit, manifestum erit. Dies enim Domini declarabit, quia in igne revelabitur. Et uniuscuisque opus quale sit ignis probabit. Item in eadem [48] IIII. b.: Nolite ante tempus iudicare, quoad usque veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum et manifestabit consilia cordium, et tunc
30 laus erit unicuique a Deo. Item Iudas apostolus in Epistola catholica II. c. (2). Ecce veniet Dominus in sanctis milibus suis facere iudicium contra omnes et arguere impios de omnibus impietatibus eorum, quibus impie egerunt, et de omnibus duris, que loquti sunt contra Dominum peccatores impii.

OCTAVUS ARTICULUS

35 Octavus articulus similiter est de tercia persona divina, que est Spiritus Sanctus. De quo dicit: Credo et in Spiritum sanctum, id est, credo Spiritum sanctum unum esse Deum cum Patre et Filio, sicut supra ostensum est in tractatu de trinitate. Quod autem Spiritus sanctus sit Deus ostenditur per sanctas Scripturas. Et primo in libro Sapientie I., ubi dicitur: Spiritus Domini replevit orbem terrarum, ostenditur ipsum esse Deum, quia solius Dei est proprium omnia replere. Unde Iere-
40 mias XXIII. c.: Nunquid non celum et terram ego impleo, dicit Dominus? Item I.ª [ad] Corinthios II. e.: Quis scit hominum, que sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est? Ita et que Dei sunt nemo cognosit, nisi Spiritus Dei. Per quod exprimitur quod Spiritus Dei Deus est, cum non sit alius ab eo, eius Spiritus est. Item in eadem Epistola XII. b.: Divisiones gratiarum sunt, idem autem Spiritus. Et infra: Alii quidem per Spiritum datur sermo sapientie. Alii autem sermo
45 scientie, sed eumdem Spiritum. Et infra: Hec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult. Quod facere non potest nisi Deus esset. Item Johannes in Evangelio XIIII. f.: Paraclitus Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia. Qui omnia docet, Deus est. Et hoc completum est in Lº. die post resurrectionem Domini, quando Spiritus sanctus venit super apostolos in linguis igneis et [48 v.] docuit eos omnia ydio-
50 mata, sicut ostenditur Actibus I. Et hoc nullo modo potuisset facere nisi esset Deus. De missione Spiritus sancti predixit Dominus per prophetam Ioel III. a.: Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, id est, super viros et mulieres. Unde sequitur: Et prophetabunt filii vestri et filie vestre. Et Ysayas XLIIII. a.: Effundam Spiritum meum super semen tuum, et benedictionem

(1) Es el IV. v. I de la Vulgata.
(2) Cap. unic. v. 12.

meam super stirpem tuam. Per predicta ostenditur quod Spiritus sanctus est Deus. Dicitur autem simbolo niceni concilii, quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio; et procedere a Patre et Filio idem est, quod esse ab utroque. Unde in Iohannis XV. g.: Cum venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Per hoc quod dicit, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ostendit quod Spiritus sanctus 5
est a Patre; per hoc vero quod ait, quem ego mittam vobis a Patre, ostendit quod Spiritus sanctus similiter procedit ab ipso Filio. Mitti enim Spiritum sanctum a Filio, principaliter significat quod procedit ab ipso, et secundario connotat effectum in creatura. Et hoc notatur per hoc quod dicit, vobis. Item quod procedit a Filio probatur, Iohannis XVI. c., ubi Filius loquitur de Spiritu sancto dicens: Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et anunciabit vobis. Per hoc quod dicit, de meo 10
accipiet, ostendit quod ab ipso est. Ab eo enim accipit a quo est. A Filio autem accipit suam essentiam, procedendo ab ipso ab eterno. Et hoc ipsum, quod Spiritus procedit a Filio, habet Filius a Patre. Accipit autem Spiritus (1) sanctus a Patre et Filio procedendo ab ipsis, non partem sed totam essentiam, cum pars in Deo non cadat, sicut supra de dignitate Filii ostensum est in tractatu de trinitate. Item, hoc idem potest ostendi per simile in anima. Mens et (2) noticia et amor in 15
anima imago sunt Patris et Filii et Spiritus sancti. Sed amor non tantum procedit a mente, sed a noticia; ergo, cum amor representet Spiritum sanctum, mens Patrem, noticia Filium, Spiritus sanctus non tantum procedit a Patre, sed a Filio. Item, hoc idem potest ostendi per simile in re corporali; quia a luce procedit splendor, et a luce similiter et splendore calor. Ita Filius, qui est splendor, sicut dicit Paulus apostolus ad Hebreos I. a., nascitur a Patre, et Spiritus sanctus, qui est 20
amor, procedit ab utroque.

NONUS ARTICULUS

Nonus articulus similiter est: Sanctam Ecclesiam catholicam. Et coniungitur hic articulus precedenti. Unde est sensus: Credo in Spiritum sanctum sanctificantem sanctam Eclesiam catholicam. Ecclesiam appellat societatem universalem sanctorum ubicumque sint. Unde catholica 25
idem est, quod universalis. Et hanc Ecclesiam, id est, sanctorum societatem Spiritus sanctus sanctificat. Unde Mattheus III.: Ipse, scilicet, Christus baptizabit vos Spiritu sancto et igne. Baptizabit, id est, mundabit sive sanctificabit; baptizare enim abluere est vel sanctificare. Et hoc facit in Spiritu sancto et igne, scilicet, divini amoris.

DECIMUS ARTICULUS 30

Decimus articulus similiter est:

Sanctorum communionem. Et est triplex communio.

Prima sacramentorum, et, secundum hoc, est sensus: Credo sanctorum communionem, id est; Credo sacramenta, in quibus communicant Sancti, esse sancta. Et tunc sanctorum tenetur neutraliter pro sacramentis. Et quare dicantur sancta ostenditur cum subiungitur: Remissionem pec- 35
catorum, que, scilicet, fit in sacramentis.

Secunda communio est donorum Spiritus [49] sancti. Unde Apostolus [ad] Romanos V. b.: Karitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Item II [ad] Corinthios ultimo, g.: Communicatio Sancti spiritus sit cum omnibus vobis. Et est sensus: Communicatio Sancti spiritus, id est, dona Spiritus sancti, quibus communicant, sint cum omnibus vobis. 40
Et ista sunt VII, sicut habetur Ysaye XI. b., ubi loquitur propheta de Christo dicens: Requiescet super eum spiritus Domini, Spiritus sapientie, que, scilicet, est de divinis. Sequitur, intellectus, qui est de rebus spiritualibus, ut de angelis et animabus. Spiritus consilii, qui est in eligendo meliora, ut est contemnere temporalia pro amore celestium. Sequitur, et fortitudinis, que est in adversis tolerandis. Spiritus scientie, que est in discernendo bonum et malum, et in dispensando bona tempora- 45
lia. Unde sequitur, et pietatis, que existit in compatiendo miseris, corde, ore et opere. Sequitur, et replebit eum spiritus timoris Domini, qui est in expulsione vicii, et in cautela ab offensa Dei, et exhibitione reverentie.

Tercia communio est bonorum operum, in quibus boni communicant sibi ad invicem. Unde de hoc David in Psalmo: Particeps ego sum omnium timentium te, et custodientium mandata tua. 50
Hec autem participatio acquiritur per amorem; quia dum homo diligit bonum, quod in alio cernit,

(1) Hi ha dos vegades *Spiritus*.
(2) Per contes de *et* deia *enim*, que esta puntuat.

ipsum per karitatem suum efficit. Unde Gregorius: Hoc michi provenit ex Dei munere, ut quod tuum est per laborem, meum fiat per amorem. Item Augustinus: Qui bonum in alio diligit, eo ipso suum efficit. Item Gregorius: Pensent invidi quod tuum bonum est karitas, que sine labore nostro, aliena bona, nostra facit.

5 Prima istarum communicatio est sacramentorum, in quibus [50] boni communicant licet differenter. Nam quedam sunt communia omnibus, quedam quibusdam secundum exigentiam et electionem, baptismus enim confirmatio et eucharistia et extrema-unctio sunt cunctis communia, penitentia vero ordo et coniugium sunt communia differenter. Nam penitentia communis est omnibus qui peccaverunt. Ordo autem ministris Ecclesie. Coniungium vero volentibus nubere.

10 Primum igitur sacramentum est baptismus, in quo gratia confertur in remissionem peccatorum. Unde Ezechiel XXXVI. e.: Effundam super vos aquam mundam et mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris, et cetera. Item Zacharias XIII. a.: In die illa erit fons patens domui David et habitatoribus Jherusalem in ablutione peccatoris et menstruate, id est peccatricis. Quod de nullo alio fonte potest intelligi, nisi de fonte baptismi, cum in alio fonte non laventur nisi 15 sordes corporis. Item Dominus Jhesus post resurrectionem suam dixit discipulis suis, Marci ultimo, g.: Euntes in mundum universum, predicate Evangelium omni creature, id est, omni homini, qui omnis creatura dicitur, quia habet aliquid commune cum omni creatura, sicut dicit Crisostomus. Habet enim esse cum lapidibus, vivere cum arboribus, sentire cum animalibus, intelligere cum angelis. Sequitur: Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit. Qui vero non crediderit condem-20 nabitur. Item in Evangelio Johannis III. dixit Ihesus Nichodemo: Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei. Item Petrus apostolus ad Iudeos ait, Actibus II. f.: Penitentiam agite et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Christi in remissionem peccatorum vestrorum. Ex [50 v.] predictis patet quod baptismus est ad remissionem peccatorum.

25 Forma autem verborum, quibus fit baptismus, hec est: Ego te baptizo in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Et hanc insinuavit Dominus Ihesus quando misit apostolos predicare nationibus, dicens, Matthei ultimo: Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Unde baptismus sic describitur: Baptismus est necessaria sanctificatio in aqua verbo vite significat. Et hoc ostendit Apostolus ad Ephesios V. f. dicens: Christus dilexit 30 Ecclesiam et semetipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret mundans eam lavacro aque in verbo vite. Unde aqua sine forma verborum non est nisi aqua, nec valet ad emundationem peccatorum. Unde errant sarraceni credentes se mundari a peccatis per lavacrum solius aque, cum aqua sine verbo non lavet nisi corpus. Unde Augustinus: Verbo baptisma consecratur. Detrahe verbum et quid est aqua nisi aqua? Accedit verbum ad elementum et fit sacramentum. Unde est hec tanta 35 virtus aque ut corpus et cor abluat, nisi faciente verbo, non quia dicitur, supple tantum, sed quia creditur. Errant etiam frequentantes multotiens idem lavacrum, cum, sicut Deus est unus et una fides, ita et unum sacramentum fidei, scilicet, baptismi. Unde Apostolus [ad] Ephesios IIII. a.: Unus Dominus, una fides, unum baptisma.

Secundum sacramentum est sacramentum confirmationis. In quo Spiritus sanctus datur ad ro-40 bur per impositionem manus episcoporum. Unde in Actibus Apostolorum VIII. dicitur de quibusdam samaritanis, qui baptizati fuerant in nomine Domini Ihesu quod Petrus et Iohannes imponebant manus super [51] illos et accipiebant Spiritum sanctum. Item Actibus XIX. dicitur de quibusdam, qui fuerant baptizati in Iohannis baptismate: Hiis auditis, baptizati sunt in nomine Ihesu. Et cum imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos. Ex hiis patet quod 45 gratia specialis confertur in confirmatione, que est ad robur. Et hoc significabit Dominus dicens apostolis ascensurus in celum, Luce ultimo in fine: Vos estis testes horum, et ego mittam promissum Patris mei in vos, scilicet, Spiritum sanctum. Et subiungit: Vos autem sedete in civitate, quoad usque induamini virtute ex alto. Hoc autem fuit completum in die Pentecostes. Unde Actuum II.º: repleti sunt omnes Spiritu sancto, et ceperunt loqui variis linguis prout Spiritus sanctus 50 dabat eloqui illis. Unde tunc acceperunt robur ad predicandum nomen Christi, et ad sustinendum audacter passiones pro ipso, cum primo non auderent predicare. Unde Actuum III dicitur [1]: Videntes autem Petri constantiam et Iohannis, comperto quod homines essent ydiote et sine litteris, admirabantur. Hoc autem patet in Petro, qui primo negavit Christum ad vocem unius ancille, post receptionem vero Spiritus sancti, non timuit nec reges nec principes.

55 Tertium sacramentum est eucharistia, id est, sacramentum corporis Domini, quod dicitur eucha-

(1) IV. 13.

ristia, id est, bona gratia; quia ibi suscipitur ille, qui est plenus gratia et veritate: Iohanne I. et in eius susceptionem confertur gratia hiis, qui fide digne assumunt, in remissionem peccatorum, et in vitam eternam, et in custodiam anime et corporis, ut dicit Damascenus c. V.º Unde Dominus [51 v.] in Iohanne VI. e.: Ego sum panis vivus, qui de celo descendi. Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in eternum et panis quem ego dabo caro mea est pro mundi vita. Et infra: Qui 5 manducat me vivet propter me. Manducatur autem duobus modis. Uno modo per fidem, alio modo sub sacramento. De primo modo Iohannes VI.: Ego sum panis vite. Qui venit ad me, scilicet, per fidem, non esuriet, et qui credit in me non sitiet unquam. De secundo modo, eodem, f.: Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, scilicet, digne, habet vitam eternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die. Caro enim mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus. 10

Hoc sacramentum statuit Dominus in die cene quam fecit cum discipulis prius quam crucifigeretur, Luce XXII. a., quando, accepto pane, gratias egit, et fregit, et dedit discipulis dicens: Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur. Hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem, postquam cenavit, dicens: Hic est calix novi testamenti in sanguine meo, qui pro vobis effundetur. De hoc Mattheus XXVI. b., Marcus XIIII. c. Item Paulus apostolus I.ª [ad] Corhinthios XI. e. 15 Ego accepi a Domino, quod et tradidi vobis, quoniam Dominus, in qua nocte tradebatur, accepit panem, et gratias agens, fregit et dixit: Accipite et manducate: hoc est corpus meum verum, quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem, postquam cenavit, dicens: Hic calix novum testamentum est in meo sanguine: Hoc facite quotienscumque bibetis, in meam commemorationem. [52] Quotienscumque enim manducabitis panem hunc et calicem bibetis: mortem Domini anuntiabitis donec veniat. De hoc sacramento in proverbiis Salomonis IX. a.; 20 dicit Sapientia: Venite, comedite panem meum, et bibite vinum, quod miscui vobis. Cum autem Christus sit Dei Sapientia, sicut dicit Paulus I.ª [ad] Corinthios I. f., panis, quem proposuit et vinum quod miscuit, sunt corpus eius et sanguis.

Propter hoc et Dominus per Malachiam prophetam I. f. loquens de abiectione sacrificiorum 25 iudaycorum, de perfectione huius sacrificii dicit: Non est michi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum, et munus non suscipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus. Et in omni loco sacrificatur et offertur nomini meo oblatio munda. Iudei enim offerebant animalia, cum sanguine eorum et cum fimo quandoque, quae in se non erant munda, nec a peccato poterant mundare, quia imposibile est, sicut dicit Apostolus ad Hebreos 30 X., sanguine taurorum, et hircorum peccata offerri. Et ideo David loquens Domino, dicit in Psalmo XXXIX: Sacrificium et oblationem noluisti, aures autem perfecisti michi. Holocaustum et pro peccato non postulasti. Et hoc intelligendum est quod Deus noluit sacrificia carnalia simpliciter, sed ex causa ne, scilicet, ydola sacrificarentur, sicut patet in libris prophetarum. Unde, cessante causa, scilicet, cultu ydolorum, cessavit et causatum. Hoc autem sacrificium in se mundum est et 35 mundat etiam a peccatis; panis enim et vinum, ex quibus conficitur corpus Christi et sanguis, apud omnes sane intelligentes, [52 v.] sunt res munda. Unde etiam Melchisedech sacerdos Dei summi optulit panem et vinum, Genesis XIIII. f. et benedixit Abrahe. Unde etiam in lege preceptum est quod offerretur panis et vinum, Levitici XXIII. b.

Quia vero dupplicis sumus nature compositi, scilicet, ex corpore et anima, dupplicem escam et 40 compositam dedit nobis. Constamus enim ex spiritu et corpore, ideo ipse Christus, Deus et homo, qui est panis vite, dedit se ipsum nobis in escam, ut, eius divinitate et humanitate, nostra duplex natura reficeretur. Unde Augustinus in libro *de spiritu et anima:* Duo sensus in homine sunt, unus interior et unus exterior, et uterque bonum suum habet, in quo reficitur. Sensus interior reficitur in contemplatione divinitatis (1). Sensus exterior in contemplatione humanitatis. Propterea enim 45 Deus homo factus est, ut totum hominem in se beatificaret, ut tota conversio hominis ad ipsum, et tota dilectio esset in illo, et assensu carnis videretur per carnem et assensu mentis (2) per deitatis (3) contemplationem, hoc enim erat totum bonum hominis, ut sive egrederetur sive ingrederetur, pascua in sudore suo inveniret, pascua foris in carne Salvatoris et pascua item in deitate Creatoris. Ne autem hoc alicui imposibile videatur, quod panis et vinum transeat in corpus et sanguinem 50 Domini, potest hoc ostendi esse posibile ratione et exemplo. Ratione sic: Cum supra probatum sit quod Christus est Deus et Verbum Dei, constat quod quicquid dixit verum est et infallibile; sed hoc dixit ipse in Evangelio et mandavit fieri in (4) sui commemorationem; ergo sicut [53] dixit, ita fit.

(1) Havia posat *deitatis*.
(2) Hi havia *spiritus*.
(3) Demunt hi ha *aliter divinitatis*.
(4) Segueix *ev* puntuat.

Unde Iohannes Damascenus capite V. in libro de *ortodoxa fide:* Si verbum Domini vivens est et activum et omnia quecumque voluit Dominus fecit. Si dixit fiat lumen et factum est, fiat firmamentum et factum est, si verbum Domini celi firmati sunt. Et infra: Si volens utique ipsum Deus Verbum beate et sancte Virginis puros et immaculatos sanguines inseminabiliter carnem constituit, 5 non potest panem corpus sui ipsius facere, et vinum et aquam sanguinem? Et infra: Dixit Deus hoc est meum corpus, et hic meus est sanguis, et hoc facite. Et operi eis precepto, donec veniat, sit. Item, si natura hominis per comestionem, panem et vinum et aquam potest in corpus et sanguinem comedentis et bibentis mutare, et non fit aliud corpus a corpore, quod prius habebat; multo magis Verbum Dei, cui nil est imposibile, potest panem et vinum supernaturaliter transmutare in 10 corpus suum et sanguinem, et non sunt duo sed unum et idem corpus. Item exemplo potest hoc ipsum ostendi. Nam Moyses precepto Domini convertit aquam in sanguinem, Exodo VII. f., Item Dominus in Evangelio Iohannis II. convertit aquam in vinum, et vinum secundum naturam citius mutatur in sanguinem quam in aquam. Unde non est imposibile quod in sacramento verbo et virtute Christi inmutetur in sanguinem. Item cum sit corpus quod possit esse in diversis locis, 15 hoc est ex potentia deitatis sibi unite, que non est destinata limitibus nature, que hoc facit propter dispensationem nostre salutis. Tamen adhuc potest dari exemplum qualecumque in naturalibus: quia si multa specula opponantur corpori vel diversa vasa aque, in omnibus simul et semel et in eodem tempore apparebit fi[53 v.]gura corporis. Idem in sole et luna et stellis, quia simul et semel figure eorum apparent in diversis (1) aquis et speculis. Item visus corporalis videt diversas 20 formas corporum simul in uno tempore. Multo magis cum potentia divina sit super naturam potest facere quod unum corpus et maxime glorificatum, sit in eodem tempore in diversis locis. Item quod a pluribus accipiatur et non diminuatur in se, potest ostendi exemplo lucis candele, a qua plures alie accipiunt lumen, nec per hoc lumen eius minuitur. Item sapientia docentis a pluribus percipitur, nec tamen propter hoc in docente minuitur. Licet autem hec exempla posuimus, 25 tamen ipsa indigna et insufficientia ad tantam excellentiam reputamus.

Quartum sacramentum est penitentia, que est sacramentum tam veteris quam nove legis. Est autem penitentia, ut ait Ambrossius, mala preterita plangere, et plangenda iterum non commitere, supple: in proposito. Unde idem ait: Vera penitentia est a peccato recedere. Et quia non sufficit a malo recedere nisi bonum fiat, ideo dicit David in Psalmo XXXIII.: Diverte a malo et fac bonum. 30 Item Ysayas I. e.: Quiescite agere perverse, discite bonum facere. Sunt autem tres partes penitentie: contritio, confessio et operis satisfactio. Est autem contritio dolor de peccatis. De qua dicit David: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum et humiliatum Deus non despicies. Item Daniel III. d.: In animo contrito, et spiritu humilitatis suscipiamur. Confessio est peccatorum revelatio coram sacerdote. De hac Numeris V. b.: Vir sive mulier, cum fecerit ex omnibus [54] pec- 35 catis, que solent hominibus accidere, et per negligentiam transgressi sunt mandatum Domini atque deliquerint, confitebuntur peccatum suum. Item Salomon in Proverbiis XXVIII. a.: Qui abscondit scelera sua, non dirigetur; qui autem confessus fuerit ea et reliquerit ea, misericordiam consequetur. Item Iob XXXI.: Si abscondi, quasi homo, peccatum meum, et celavi in sinu meo iniquitatem meam; quod dicit, male accidat michi. Item in Psalmo: (2) Dixi: Confitebor adversum me 40 iniustitiam meam Domino: et ut remisisti impietatem peccati mei. Item Dominus in Evangelio Luce XVII dixit leprosis quibusdam, per quos peccatores significantur: Ite ostendite vos sacerdotibus. Per quod significatur quod peccator debet se ostendere sacerdoti per confessionem. Et hoc ostenditur in Levitici XIII et XIIII, ubi dicitur quod leprosus separandus erat ad iudicium sacerdotis, et ad iudicium eius revocandus et recipiendus in societatem mundorum. In quo signifi- 45 catum fuit quod sacerdos iudicat peccatorem esse separatum per peccatum a societate sanctorum et ipsum per confessionem ad eorumdem societatem iudicat revocandum et recipiendum. Item Iacobus: Confitemini alterutrum peccata vestra. Quod sic intelligitur, ut simplices confiteantur sacerdotibus, et sacerdotes, si peccaverint, sacerdotibus. Et hoc expressit Iacobus quod homines confiteantur hominibus. Quod vero homo debeat confiteri homini dicit Algazel in libro de *peni-* 50 *tentia*, ubi dicit quod in qualibet civitate debent poni sapientes, qui sint velut phicisi, qui debent cognoscere infirmitates hominum, et eas mederi, donando eis consilium. Et infirmitates spirituales sunt peccata, que, nisi ostendantur, [54 v.] non possunt curari. Unde dicit Boetius in libro de *consolatione:* Si opera medicantis expectas, oportet ut vulnus detegas. Item alia ratione potest probari quod homo debet confiteri. Nam, si quis confiteatur Deo tantum, nescit pro certo quid Deus iudi- 55 cet, utrum, scilicet, ipsum absolvat aut condemnet; quamdiu in hoc est nec pro absoluto nec pro

(1) Segueix *locis* puntuat.
(2) Es el XXXI. v. 5.

condemnato se habere debet reus, sed pendet sententia. Unde ipse pendebit dubius et pavidus in tota vita sua. Item nullus in re propria constituitur iudex; quia igitur penitens in iudicio, quo iudicandus est pro peccato, reus est et a Deo irretitur, merito in eodem iudicio iudex esse non potest. Subaudi alio igitur et per alium iudicandus est. Et quia ipse Deus actorem legibus firmatum et consuetudinibus observatum est ut tertius in medio sedeat, qui ius reddat, propter quod Deus 5 hoc ipsum elegit, dicens, Ysaye XLIII: Iudicemur simul: narra si quid habes, ut iustificeris. Et Michea VI.: Iudicium Domino cum populo suo, et cum Israel diiudicabitur. Item, cum homo naturaliter sibi compatiatur et parcat, non debet iudicari iudicio proprio in penitentia, cum sibi parceret plus debito; unde oportet quod stet iudicio alterius. Item, sicut delicta corporalia. iudicantur per legem et iudices seculi; sic peccata animarum iudicari debent per iudices spirituales et legem 10 Dei. Sed iudices spirituales, qui per legem Dei iudicant, sunt sacerdotes; ergo ad sacerdotes pertinet iudicium animarum. Sed non possunt iuste iudicare nisi noticiam habeant de peccatis, nec noticiam habere possunt nisi per confessionem delinquentium; necesaria [55] est ergo confessio peccatorum. Item cum Deus sufficienter providerit sue reipublice, sicut constituit iudices manifestorum criminum, qui sint reges et principes et constituti sub eis; ita constituit iudices peccato- 15 rum occultorum. Et quia nemo libenter confitetur illi, quem scit punire ad mortem, ut ait Philosophus; ideo statutum est ut iudex occultorum non puniat morte, sed iniunctione penitentie, ne aliquis timeat peccatum suum confiteri. Unde sicut dicitur in libro dicto *Albuchan* et in libro dicto *Muzlim;* quia Machometus fecit lapidari voluntarie confitentes sibi se peccantes in fornicatione, avertit sarracenos a confessione. Sequitur de tercia parte que est satisfactio, que est emenda debita 20 pro peccatis. Nam cum peccatum sit inuisticia, necessario exigit iustificationem et tormentum ipsius peccantis et emendam faciendam iniuriam passo. De hac satisffactione Matthei III. d., Luce III. c., dicit Iohannes Baptista: Facite fructus dignos penitentie. Fructus digni penitentie sunt, ut, sicut homo multum peccavit, multum satisffaciat. Et ista satisfactio consistit in tribus, scilicet, in ieiunio, oratione et eleemosyna. De ieiunio dicit Dominus per prophetam Ioel II. c.: Con- 25 vertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio. De ieiunio et oratione insimul in Mattheo XVII. f.: Hoc genus dominii non eiicitur nisi in oratione et ieiunio. De elecmosyna Luce XI. f.: Date eleemosynam et ecce omnia munda sunt vobis. Item Thobias IV. c.: Eleemosyna ab omni peccato et a morte liberat, et non patietur animas ire in tenebras. Item simul de tribus eodem XII. d.: Dixit angelus Thobie et filio eius: Bona est oratio cum ieiunio et eleemosyna magis quam thesaurus 30 auri condere, quoniam elemosyna a morte liberat et ipsa est quae purgat peccata et faciet invenire misericordiam et vitam eternam. Sunt etiam multa alia opera, per que potest satisfieri de peccatis, scilicet, peregrinationes, vigilie, discipline et similia.

Quintum sacramentum est extrema unctio infirmorum. Istam unctionem inceperunt apostoli facere ante Christi passionem. Unde in Evangelio Marci VI. dicitur de ipsis apostolis: Ungebat 35 oleo multos egrotos et sanabantur. Unde Iacobos apostolus archiepiscopus Iherosolimitanus statuit postea ut hoc fieret in Ecclesia, dicens in epistola sua capite V. f.: Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros Ecclesiae et orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini, et oratio fidei salvabit infirmum et alleviabit eum Dominus, et si in peccatis sit, dimittentur ei. Et hic tangitur duplex effectus huius sacramenti, scilicet alleviato infirmitatis, si expedit patienti, et remis- 40 sio pecatorum, per hoc quod augmentat gratiam et virtutes.

Sextum sacramentum est ordo. Est autem ordo sacrum signaculum, quo spiritualis potestas traditur ordinato et officio. Ista vero potestas et officium consistit in ministris ecclesie et maxime in sacerdotibus, quibus data est potestas ligandi et solvendi in susceptione sacri ordinis. Unde Matthei XVIII. dixit Dominus apostolis, quorum locum tenent in ecclesia maiores sacerd[56]otes, ut 45 sunt episcopi et simplices sacerdotes: Amen dico vobis quecumque ligaveritis super terram erunt ligata et in celo, et quecumque solveritis super terram erunt soluta et in celo. Quod non tantum intelligitur de apostolis, cum quibus Dominus erat presens corporaliter, sed de omnibus aliis, qui tenent locum apostolorum, cum quibus erat presens spiritualiter. Et hoc confirmavit, Matthei ultimo dicens: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consumationem seculi. Item in Evan- 50 gelio Iohannis ultimo C. dixit Dominus discipulis: Accipite Spiritum sanctum. Quorum remiseritis peccata remittuntur eis et quorum retinueritis retenta sunt. Ubi ostenditur quod per Spiritum sanctum fit remissio peccatorum; hoc tamen ministerio sacerdotum. Unde propter hoc illa, que statuta sunt a sanctis Patribus, qui habuerunt istam potestatem, servantur a fidelibus christianis. Unde ista potestate sacerdotes excommunicant et eiiciunt de ecclesia inobedientes, et recipiunt 55 penitentes. Unde Paulus apostolus excomunicavit corinthium fornicatorem, I.ª [ad] Corinthios V. dicens: Ego absens corpore, presens autem spiritu, iam iudicavi ratione huiusmodi sathane in inte-

ritum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Ihesu Christi. Et infra: Si is, qui frater est fornicator est nominatus [1], aut avarus, aut ydolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax: cum huiusmodi nec cibum sumere. Suple: scripsi vobis. Item Iohannes in epistola II circa finem [2]: Qui permanet in doctrina, hic et Patrem et Filium habet. Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam 5 non affert, nolite eum recipere in domo, nec Ave ei dixeritis. Huiusmodi autem excommunicationes fiebant ab apostolis et fiunt hodie in Ecclesia [56 v.], ut peccatores timeant et erubescant, et convertantur ad penitentiam. Quod autem apostoli aliqua statuerint in Eclcesia et tradiderint servanda praeter ea que scripta sunt in epistolis eorum, ostendit Paulus apostolus II. [ad] Thessalonicenses II. g. dicens: Itaque fratres state et tenete traditiones, quas didicistis sive per sermonem, 10 sive per epistolam nostram. Item in Actibus XV. g. dicit Luchas de Paulo quod perambulabat Syriam et Ciliciam, confirmans ecclesias: precipiens custodire precepta apostolorum et seniorum. Item eodem XVI. a. dicitur de Paulo et Sila et Thimotheo: Cum pertransissent civitates, tradebant eis custodire dogmata, que erant decreta ab apostolis et senioribus, qui erant Iherosolimis. Unde etiam apostoli instituerunt dyachones sicut habetur Actuum VI. v. Ex quibus fuit unus 15 Sanctus Stephanus prothomartir. Postea etiam instituerunt episcopos et sacerdotes. Unde Paulus dicit Thimotheo, quem constituit episcopum Ephesi, II.ª Thimotheo I.: Admoneo te ut resuscites gratiam Dei que est in te. Et hoc intelligitur de gratia, quam recepit per impositionem manuum eius, quando fecit eum episcopum, ut eam, scilicet, resuscitet Evangelium predicando, et alios ad hoc idoneos iustituendo, scilicet, sacerdotes et dyachones. Unde dicit eodem II.: Tu fili mi, con-20 fortare in gratia, que est in Christo Ihesu, et que audisti a me per multos testes, hec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere. De hoc ad Titum episcopum I.: Huius rei gratia reliqui te Crete, ut ea, que desunt, corrigas, et constituas per civitates [3] presbyteros, sicut ego tibi [57] disposui. Ex hiis que predicta sunt habuerunt auctoritatem sancti Patres condendi canones super gradus matrimonii ad ampliandam karitatem intehomines. Similiter eadem aucto-25 ritate statuerunt observationes ieiuniorum et festivitatum, et emunitates personarum religiosarum et divino cultui mancipatarum et sacrorum locorum. Et quod hoc potuerint fecisse, potest haberi ex ratione. Nam si princeps rei temporalis potest statutum condere super subiectos sibi, multo magis principes spirituales, qui potestatem acceperunt a Domino, possunt condere statuta super subiectos sibi, secundum quod viderint expedire ad salutem animarum.

30 Septimum sacramentum est matrimonium. Est autem matrimonium sacramentum commune illis, qui fuerunt ante legem et sub lege et sub Evangelio. Et difinitur sic: Matrimonium est legitima societas sive vinculum maris et femine in genere humano individuam vite consuetudinem retinens. Et ideo, qui obligati sunt vinculo matrimonii, efficiuntur debitores huius societatis sibi adinvicem. Unde per difinitionem apparet quia unica debet esse unius. Non enim dicit maris et feminarum, 35 nec femine et marium, sed maris unius et femine unius. Unde etiam Dominus in principio mundi non dedit Ade nisi unicam uxorem, quam edificavit de costa, quam tulit de Adam, ut per hoc ostenderet quod societas et dilectio propterea debet esse inter eos; sicut dilectio perpetua est inter membra unius corporis. Et ideo Adam prophetans dixit Genesis II. g.: Hoc nunc, os ex ossibus meis, et caro de carne mea, [57 v.] et vocabitur virago quia de viro sumpta est.

40 Quamobrem relinquet homo patrem et matrem, et adherebit uxori sue. Non dixit uxoribus, sed uxori. In quo dicit, unicam esse unius ab institutione nature. Si enim alicui plures uxores fuissent concedende de iure naturali, potius debuissent concedi Adam, qui unus erat tantum in mundo, et habebat multiplicare genus humanum, quam alicui ali. Item quod unus debeat esse unius, ostendit ipsa natura, que non coniungit [4] masculum et feminam nisi unum et unam in opere generationis. 45 Imposibile est enim quod commisceatur unus et due, aut duo et una. Item cum aliqua animalia sint, et in bestiis et in volucribus, quorum mares non coniunguntur nisi singulis feminis, ut leo et ursus in bestiis, ut dicitur, et aves venatice in volucribus, ratio dictat quod homo, qui ratione pollet, refrenet concupiscentiam suam, et unus una sit contentus. Item vis generativa tam in mare quam in femina est ad opus generationis et fructum, qui proles est, et non ad voluptatem, licet 50 hoc huiusmodi operi incidat; quare uti instrumentis generationis ad voluptatem tantum, abuti est eisdem, et propter hoc etiam viciosum, quia est immutatio usus debiti. Item voluptas carnis effrenata non solum non affert comodum, sed etiam aufert comoditates spirituales. Est enim ut vinum inebrians humanam mentem, rigorem eius ac virtutem emolliens, et enervans, et virilitatem eius

(1) Hi ha un *quid pro quo*. La Vulgata diu: *Si is, qui frater nominatur, est fornicator, aut avarus*... v. II.
(2) V. 9-10.
(3) *Episcopos* puntuat.
(4) *Ipsam naturam* puntuat, çò es, inutilisat.

effeminans. Et velut caligo oculos mentis [58] obtenebrans, et velut aqua profunda mentem immergens, et velut laqueus ipsam captivans. Et quoniam contraria est spiritualibus et sublimibus deliciis, ab illis animam avertit. Sicut et eorum, quibus spiritualia et eterna sapiunt, eis necesario desipiunt delicie corporales. Unde dicit Sanctus: Gustato spiritu desipit omnis caro. Cum ergo multiplicatio uxorum provocet concupiscentiam, contrariatur spiritualibus deliciis; ergo est viciosa. 5
Item mens humana cum sit spiritualis et ad spirituales delicias ordinata, quanto plus multiplicat (1) carnales delicias, tanto magis a suo ordine elongatur. Sed multiplicatio uxorum augmentat delicias corporales, ergo elongat mentem humanam a suo ordine. Sed quod elongat mentem humanam ab ordine suo, est humane menti contrarium et viciosum; ergo multiplicatio uxorum est viciosa et humano animo contraria. Item, aut frenanda est concupiscentia carnalis aut non. Si 10
dicatur quod non, non restat nisi ut eat natura humana in omnem immundiciam, et sodomiticam et brutalem, quod manifestissime falsum est. Si vero concedatur restringendam esse, sed usum concubinarum et uxorum limitandam (sic), ut dixit Machometus, hoc multipliciter improbatur. Primo quia virorum et mulierum similis est in matrimonio conditio, ergo si unus vir est unius mulieris, et una mulier debet esse unius viri. Item, concupiscentia mulieris vehementior est quam viri, 15
ergo magis subveniendum est ei de multitudine virorum, quam viro de multitudine mulierum, ut quod Machometus statuit pro viris, statueretur pro mulieribus, quod utique [58 v.] natura vel consuetudo non patitur. Item, si quis dicat quia unus oportet habere propter vitandam incontinentiam, ut cum, scilicet, una est infirma, possit habere alteram; eadem ratione et mulierem oportet plures habere, ut cum unus est infirmus vel absens, possit habere alterum, et ut si non concipit 20
de uno, concipiat de altero, cum mulier magis pateat incontinentie periculo, utpote infirmior in hac parte et minoris intellectus, et concupiscentie vehementioris; quod est manifeste inconveniens. Item, in matrimonio aut dant sibi vir et uxor invicem ius plenum, ut alter utatur corpore alterius; aut alter dat, alter non; aut in potestate sibi hoc concedunt. Si totaliter, manifestum est quod non potest esse matrimonium nisi inter unum et unam. Impossibile est enim duas pleno iure aliquem 25
possidere. Si dixerit quod alter dat ius plenum, alter non, manifestum est quod ex parte altera non est matrimonium, sed potius claudicatio propter inequalitatem; quia non dat ius utendi corpore suo illi, nisi ad tempus tantum. Consentire enim vel dare corpus suum ad tempus, non est contractus matrimonialis, sed fornicatorius. Item si in parte sibi invicem concedunt ius corporis proprii et non in toto, hoc modo concubine et lenones erunt coniuges; quapropter non erunt vir et 30
uxor, si neuter alteri plenum ius in corpore suo dederit. Manifestum est (2) igitur non aliter esse matrimonium veri nominis inter marem et feminam, nisi plenum ius coniugalis usus uterque alteri in corpore suo dederit. Sed plenum ius non potest dare vir pluribus mulieribus; ergo habere plures est contra matrimonium. [59] Item hoc patet per hoc, quod dicit Job XII. b.: Interroga iumenta et docebunt te, volatilia celi et indicabunt tibi: Sed hanc doctrinam possumus accipere a iumentis et 35
volatilibus, quod sequntur naturam et consuetudinem patrum suorum; ergo per simile oportet nos sequi naturam et consuetudinem primi parentis nostri, scilicet, Ade; sed ei non fuit data nisi una uxor, cum plures posset fecundare; ergo sequentes formam eius non oportet mutare, nec est honestum, nisi quod unus unicam uxorem accipiat. Item cum Deus non sit causa dissensionis sed pacis, cum sit summum bonum, a quo non potest esse nisi bonum; cum multiplicatio uxorum et concubi- 40
narum sit causa invidie, ire et discordie inter ipsas, et hoc sit malum; ergo Deus non est causa talis multiplicationis. Quod si quis obiciat de antiquis quod habuerunt plures, respondendum quod hoc potuit contingere ex imperfectione virorum illius temporis, eo quod non essent plene eruditi, nec in vera religione firmati. Unde videntes ydolatras multitudinem uxorum habere, et ex hoc illos beatos et se miseros reputantes, emulati sunt illos in hoc facto, sicut et non nulli ipsorum emulati sunt illos 45
in multitudine diviciarum. Et quod pestis concupiscentie prevaluerit in populo iudeorum, apparet in libro Num. XXV, ubi legitur quod filii Israel fornicati sunt cum madianitis, et adoraverunt deos earum, et comederunt de sacrificiis earum, propter quod interfecti sunt ex eis una die XXIIII^or milia. Item apparet ex libro Iudicum XIX. ubi filii Beniamin vix parcentes levite, uxore eius tota nocte abusi, [59 v.] ipsam nefarie suffocaverunt. Apparet etiam in Salomon, qui licet esset mul- 50
tum sapiens, tamen peccavit in multiplicationem uxorum, ut legitur IIII Regum XI. De sanctis vero prioribus dicendum, quod quemadmodum indulsit eis Deus divicias et gloriam mundi, quibus uterentur cum modestia et humilitate, sic multitudinem uxorum ex certa causa ultra communem legem indulsit, quibus uti noverant cum temperantia et castitate, propter amorem liberorum, ad Dei cultum dilatandum. Non enim ignorabant spiritu Dei ducti homines, filios ad imita- 55

(1) *Sp.* puntuat.
(2) *Enim* puntuat.

tionem patrum naturaliter pronos esse, et ad eorumdem doctrinam capiendam faciliores, difficiliusque aversibiles ab eadem. Quare manifestum est intelligentibus consilio usos fuisse ad tempus in parte ista, quo nature auxilium contra tenebras errorum, impietatis et ydolatrie advocarent. Unde quod ex causa indultum est paucis ad tempus, non est trahendum ad consequentiam, cum 5 privilegia paucorum non faciant legem communem. Propter predictas igitur causas multitudo uxorum tolerata est, ne deteriora fierent. Aut suscepto divino consilio ut gentes sanctorum multiplicarentur, et divini cultus religio augmentaretur.

Quantus autem amor sancte posteritatis sanctis mulieribus fuerit, ostendunt Sara, Lia, Rachel, que viros suos Abraam, scilicet, et Iacob induxerunt, ut ad ancillas earum ingrederentur; Gen. 10 XVI. a. et XXX. a. b. Viris igitur perfectis alia fuit causa, ut diximus, multitudinis uxorum, alia deteriora timentibus, ut imperfectis, alia lascivientibus et viciosis. Et hoc preci[60]pue mundo in Dei noticia et cultura novicio. Verum, perfectionis evangelice luce radiante, omnia hec interdicta sunt et ad primum statum nature humane redacta; ubi ipsum Verbum Dei eternum in humanitate assumptum, interdixit multitudinem uxorum, et etiam dualitatem, et separationem, excepta 15 sola fornicationis causa. Unde Matthei XIX. a. et Marc. X. a.: Accesserunt ad Ihesum pharisei temptantes eum et dicentes: si licet homini uxorem suam dimittere quacumque ex causa? Qui respondens ait eis: Non legistis, quia, qui fecit ab inicio, (1) masculum et feminam fecit eos, et dixit: Propter hoc dimittet homo patrem et matrem et adherebit uxori sue, et erunt duo in carne una. Itaque iam non sunt duo sed una caro. Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet. Dicunt illi: 20 Quid ergo Moyses mandavit dari libellum repudii, et dimittere? Ait illis: Quoniam Moyses ad duriciam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras. Ab inicio autem non fuit sic. Dico autem vobis, quia quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem et aliam duxerit, mechatur. Et, qui dimissam duxerit, mechatur. Et in Evangelio Marci X. a. Et si uxor dimiserit virum suum et alii nupserit mechatur.

25 Ex premissis patet quod non licet habere nisi unam uxorem, et quod non potest nec vir uxorem, nec uxor virum dimittere, nisi ob fornicationem. Et si uxor dimissa, etiam propter fornicationem, alteri nupserit mechatur et polluta est. Unde Ieremias III. a.: Si dimiserit vir uxorem suam et recedens ab eo duxerit virum alterum; numquid revertetur ad illam ultra? Numquid non polluta et contaminata erit [60 v.] mulier illa? Item Paulus apostolus [ad] Rom. VII. a.: Que sub viro est mulier, 30 vivente viro, alligata est legi. Si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est a lege viri. Igitur, vivente viro, vocabitur adultera si fuerit cum alio viro. Idem ad Cor. I.ª VII. a.: Bonum est homini mulierem non tangere. Propter fornicationem autem, supple vitandam, unusquisque suam uxorem habeat, et unaqueque suum virum habeat. Et ibidem: Mulier potestatem sui corporis non habet, sed vir. Similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. Et ideo non potest istud 35 dare duabus vel quatuor, sicut dicit Machometus. Item in eodem capit b.: Hiis, qui matrimonio iuncti sunt, precipio, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere; quod si discesserit manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et vir uxorem non dimittat. Lex itaque repudii permissio fuit non preceptio, ob duriciam cordis iudeorum tolerata, hoc est, non lege vindicata, ut supra proximo Matth. XIX. Ne enim in uxores crassarentur ad mortem, toleratum fuit minus malum, id est, 40 repudium ut maius viteretur, id est, occisio uxorum. Patet igitur ex predictis quod matrimonium est ius perpetuum et vinculum indisolubile et societas stabilis, que auctoritate divina firmata est; quare per hominem dissolvi non potest. Quod si quis dicat quod propter odium, vel iram, vel feditatem, qualis est lepra, vel propter deformitatem, vel esterilitatem debeat uxor dimitti, sicut faciunt sarraceni, qui ipsas et sine causa, et ex levi causa dimittunt, respondendum quia, hoc dato, 45 licebit id ipsum mulieribus ex ne[61]cessitate, cum non minus consulendum sit eis quam viris, et longe magis indigeant sublevari propter imbecillitatem cordis et pravitatem (2) intellectus, et quia etiam non sunt serve sed socie. Unde prima mulier de costa Adam facta est, ut tanquam socia haberetur, non tanquam ancilla. Preterea, si propter ista dimittenda esset uxor, vel propter aliquod ipsorum, sub hoc, senectus disolveret omnia matrimonia. Ipsa enim superinducit mulieri- 50 bus deformitatem et sterilitatem. Et hoc, cum iniqum sit, quia est contra pietatem, non indiget improbatione. Intentio enim et finis proprius pietatis est miseriam tollere vel lenire. Contra pietatem autem est, ut propter miseriam suam mulier deseratur, cum propter hoc potius miserendum sit ipsius, unde nec propter feditatem qualis est lepra, nec propter aliam infirmitatem dimittenda est uxor, sed ei in necesitate pocius providendum. Si enim duo socii essent federati, et unus alte- 55 rum in necessitate infirmitatis dimitteret, nec ei ministraret, crudelis et infidelis iudicaretur. Pre-

(1) Manca ***hominem***.
(2) Demunt está esmenat ***parvitatem***, sense puntuar ***pravitatem***. El sentit total demana més aviat ***parvitatem***.

terea, si sine causa, vel levi causa, secundum sectam sarracenorum potest mulier dimitti, non restat lascivis et iracundis nisi multitudinem uxorum unam post aliam polluere, et virgines deflorare, et relinquere, et per hoc odia et dissensiones inter se et uxorem suam et propinquos eius seminare, quod est contra legem naturalem et honestatem. Item, quare impie agatur per huiusmodi divorcia contra mulieres, patet; quia cum mulier sine culpa sua dimittitur postquam deflorata est 5 vel gravidata, efficitur vilis et inhonorata, ceterisque viris despicabilis, et hoc totum [61 v.] potest esse sine culpa sua. Potest etiam per huiusmodi divorcia generatio filiorum impediri, quod est principalius bonum matrimonii. Sed qualibet die quilibet potest IIII.or uxores accipere, et eas in sequenti die dimittere, et alias IIII.or accipere. Unde ista lex non est hominum rationabilium et honestorum, sed lenonum et meretricum. Quare etiam verecundum sit et nefandum, quod aliquis, 10 dimissa uxore sua ter, non posit eam recuperare secundum Alchoranum, nisi prius ab alio cognoscatur, satis patet hominibus sani intellectus inde obviantibus veritati, cum etiam ipsa mulier, que parvi est intellectus, si sit nobilis cordis et generosa, nullo modo vult se submittere tali vilitati, ut ab alio per istud modum cognoscatur. Quis etiam homo nobilis cordis et sani intellectus velit uxorem suam alii commisceri, cum hoc sit inhonestum et contra naturam, non solum hominum, 15 sed etiam avium et aliquarum bestiarum, sicut patet in ursis, qui velut fidem coniugii sibi invicem inviolabiliter servant, ut dicitur, adulterium non ferentes; quod etiam in ciconiis, ut dicitur, est probatum. Item, si quis dicat quod, postquam aliquis dimittit uxorem suam propter fornicationem, necesse habet aliam ducere, quia non poterit continere, respondendum est ei, quod ratio hominis est supra concupiscentiam. Unde dicit Aristoteles quod vis rationabilis est regere; concu- 20 piscibilis vero et irascibilis, regi. Et ideo, si vult, potest continere; quia potest concupiscentiam refrenare. Non enim est sicut asinus et equs, quibus non est intellectus. Item, coitus non est ad vitam necessarius, sicut cibus et potus, sine quibus vite animalis non subsistit, sed sine muliere potest homo vivere, quod patet in multis, et ideo falsum [62] est quod aliquis non possit continere. Item, multi philosophi sine fide et gratia elegerunt continentiam, et servaverunt, propter 25 honestatem. Unde dicit Aristoteles, quod sapientes castitatem quidem decorem dixerunt. Multo magis ergo homo fidem habens, consilio et gratia Dei poterit continere. Quod si omnino non vult continere, talis reconcilietur uxori sue, et ita non erit necesse aliam ducere. Et hec de matrimonio sufficiant.

UNDECIMUS ARTICULUS 30

Undecimus articulus simboli est: Carnis resurrectionem; supple, credo. Et diffinitur a Damasceno sic: Resurrectio omnino est, copulatio rursus et anime et corporis, et secunda eius, quod dissolutum est et cecidit, animalis (1) surrectio. Et congruo ordine sequitur carnis resurrectio, post remissionem peccatorum. Nam ipsa remissio est resurrectio anime a peccatis, que est resurrectio prima. Ad quam sequitur resurrectio corporum, gloriosa in bonis, que est resurrectio II.a De hac duplici resur- 35 rectione, dicitur Apocalypsis XX.: Beatus et sanctus, qui habet partem in resurrectione prima; et cetera. De hoc [ad] Romanos VIII.: Si spiritus eius, qui suscitavit Ihesum a mortuis habitat in vobis, qui suscitabit Ihesum Christum a mortis, vivificabit et mortalia corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum eius in vobis. Tamen tene, quod dicit Apostolus I.a [ad] Corhintios XV.: Omnes quidem resurgemur, sed non omnes immutabitur; suple, in gloriam. Unde infra eodem. 40 Canet enim tuba; et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur, scilicet, boni in gloriam: Tuba ista intelligitur vox Filii Dei. De quo in Evangelio Iohannis V. e.: Venit hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei; et procedent, [62 v.] qui bona fuerunt, in resurrectionem vite: qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicii. Et dicitur vox Filii Dei tuba; quia erit manifesta et terribilis, sicut tuba. Ad quam vocem omnes resurgent, incorrupti et immortales, 45 quia ultra mori non poterunt. Sed boni immutabuntur ad gloriam etiam quantum ad corpus; que gloria quadruplex est. Prima claritatis. Unde Paulus apostolus ad Philippenses III. g.: Salvatorem spectamus Dominum nostrum Ihesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostre, configuratum corpori claritatis sue, secundum operationem, qua potest etiam subicere sibi omnia. Item, in Evangelio Matthei XIII. e.: Fulgebunt iusti sicut sol in regno Patris eorum. Secunda agi- 50 litatis, de qua Ysayas XL. g.: Qui sperant in Domino mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquile; ut, scilicet, sint agiles sicut et plus quam aquile. Current et non laborabunt, ambula-

(1) Havia escrit *resurrectio*, però ho inutilisà y escrigué a continuació *surrectio*.

bunt et non deficient. Sancti quippe vocantur a Christo aquile, Matthei XXIIII.: Ubicumque fuerit corpus, scilicet, Christi, iiluc congregabuntur et aquile id est, sancti. Et hec congregatio quomodo fiet, ostendit Apostolus ad Thesalonicenses I.a IIII. g.: Mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi, id est, precipui gloria. Deinde nos, qui vivimus, qui relinquimus, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera, et sic semper cum Domino erimus. Tertia erit impassibilitatis. De qua Iohannes in Apocalipsi VII. g.: Non esurient, neque sitient amplius, neque cadet super illos sol, neque ullus estus. Et paulo post. Et absterget Deus omnem lacrimam [63] ab oculis eorum. Item in eodem XXI. b.: Absterget Deus omnem lacrimam ab oculis eorum; et mors ultra non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit ultra. Per quod constat, quod non erit perpessio mali. Quarta erit subtilitas. De qua Sapientie III. b.: Fulgebunt iusti, et tamquam scintille in arundineto discurrent. In scintillis noscitur subtilitas. Hanc gloriam subtilitatis ostendit Dominus, quando intravit ad discipulos, ianuis clausis, post resurrectionem; sicut dicit in Evangelio Iohannes XX. c. De hiis quatuor simul dicit Apostolus prima [ad] Corinthios XV. f.: Stella a stella differt in claritate. Sic et resurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione, scilicet, passibilitatis; surget in incorruptione, scilicet, impassibilitatis. Seminatur in ignobilitate, scilicet, obscuritatis; quia ipsum corpus obscurum est in se; surget in gloria, scilicet, claritatis. Seminatur in infirmitate, scilicet, ponderositatis; surget in virtute, scilicet, agilitatis. Seminatur corpus animale, scilicet, grossum et indigens alimonia; surget corpus spirituale, habens se, scilicet ad modum spiritus; quia erit subtile, nec indigens cibo, sicut nec spiritus. Unde corpus glorificatum non indiget cibo. Unde Apostolus eodem XIIII. c.: Non est regnum Dei esca et potus. Item infra [ad] Corinthios VI. e.: Esca ventri et venter escis. Deus autem et hunc et has destruet. Ventrem quidem destruet per mortem, licet ipsum reparet [1] per resurrectionem, sed destruetur quantum ad usus escarum, quibus non indigebit, et insuper esce simpliciter destruentur; quia non erunt necessarie. Et ita adnichilatur fabula paradisi Machometi. Quod etiam ratione potest probari. Vi[63 v.]demus enim corpora celestia non indigere cibo, nec alio sustentamento. Cum ergo corpus humanum erit impassibile et incorruptibile, non indigebit cibo neque potu; cum ista sint propter indigentiam, quoniam homo in presenti nisi uteretur hiis, deficeret. Sed ibi non erit indigentia, neque defectus. Ergo non erit ibi cibus et potus, que sunt propter indigentiam et defectum. Quoniam vero aliqui sapientes sarracenorum negant resurrectionem corporum, ponentes beatitudinem hominis tantum in anima, nesse est ut eius veritas rationibus ostendatur, et primo sic: Iusticiam iudicis iusti, in cuius terra multa fiunt digna premio et suplicio, quem non fallit ignorantia neque prohibet impotentia, necesse est quandoque converti in iudicium. Sed talis iudex Deus est; ergo eius iusticia quandoque convertetur in iudicium; sed hoc non fit in presenti universaliter, cum interdum mali floreant, et boni opprimantur; fiet ergo in futuro, et sic reddet Deus unicuique prout meruerit. Ergo hominibus, qui sibi serviunt, mercedem reddet; quod fieri non potest nisi ipsi resurgant. Siquis vero dicat omnes posse remunerare in animabus, sine corporum resurrectione, non sufficit. Cum enim anima sine corpore, non sit homo; nec remuneratio anime, sine corpore, est remuneratio hominis.

Preterea, cum homo servierit Deo corporalibus operibus, et spiritualibus, et Deus non sit minus liberalis remunerando quam homo serviendo, utroque modo, et in corpore et in anima, debet remunerari.

Item corpus simul laborat cum anima, ita quod anima sine corpore, non meretur; ergo remunerabitur corpus et conregnabit, et glorificabitur [64] cum ipsa.

Preterea cum anima naturaliter appetat esse in corpore, eo quod est forma et perfectio ipsius, et omnis appetitus naturalis in perfecta beatitudine anime debeat impleri, corpus reddetur ei, sine quo appetitus eius naturalis non impleretur.

Preterea, sol et luna et alii planete facta sunt per [2] hominem; et aves, et animalia similiter. Ex hoc patet, quod humanum corpus est finis aliorum corporum. Cum ergo inter cetera corpora, quedam habeant esse perpetuum, ut sol et luna et multa alia, corpus humanum habiturum est esse perpetuum. Finis enim melior est hiis, que sunt ad finem. Quod autem durabilius est melius est; et quod sol et luna et stelle creata sint propter hominem, ostenditur Deuteronomii IIII. c.: ubi dicitur: Cave ne forte elevatis oculis ad celum, videas solem et lunam, et omnia astra celi, et errore deceptus adores ea et colas, que creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus, que sub celo sunt.

Item constat quod homo est una species specialissima, nobilissima in natura, constans ex anima

(1) Primer hi havia *ad*, però es va esmenar posanthi *per* y puntuant l'*ad*.
(2) Per, çò es, *propter*, per a l'home.

et corpore, sicut ex forma et materia; sicut etiam equs et leo sunt due species animalis; sed creature quedam minus nobiles quam sit homo, ut elementa, habebunt esse perpetuum; ergo multo fortius homo. Quod autem anima cum corpore perficiat speciem unam in natura, patet ex hoc quod nec corpus sine anima est homo, nec anima similiter sine corpore. Sed ex unione anime ad corpus, sicut forme ad materiam, efficitur una species in natura, que est homo. 5

Cause vero unionis anime ad corpus sunt due, ut dicit quidam philosophus. Una est, ut [64 v.] per agones certaminum, que ei insunt adversus terrena, celestis glorie hereditatem acquirat; et sicut aurum igne presentis vite erumnarum probetur examine. Alia causa est, ut hanc deteriorem naturam corporis secum trahat, ac sursum [1] supernis sedibus collocet; unde una causa unionis eius est bonum anime, alia bonum corporis. Utraque autem causa requirit, ut corpus resurgat. 10 De prima patet. Iustum enim est ut caro, que fuit socia in certamine socia etiam sit in gloria. De secunda item manifestum est. Quod autem in errorem induxit sapientes sarracenorum ut non crederent resurrectionem corporum videtur processisse ex Alcorano; quum ibi contineatur quod post resurrectionem habebunt delectationes corporales, ut delectatio cibi, potus, et coitus; que, in veritate, si in alia vita essent, intellectum a cogitatione et dilectione summi boni impedirent. Unde, 15 quia visum est eis hoc esse inconveniens, sicut est in veritate, negaverunt corporum resurrectionem, ponentes tamen beatitudinem hominis in anima, non intelligentes quod corpus humanum posset vivere sine cibo; cum, ut supra tactum est, cum efficietur impassibile et immortale, non indigebit alimonia. Delectatio enim glorie, que influetur a Deo in anima, per redundantiam glorificabit ipsum corpus, sicut etiam in presenti ex gaudio anime ipsum corpus exilarescit et melio- 20 ratur. Unde Salomon in Proverbiis XXII: [2] Animus gaudens etatem floridam facit. Cum ergo negare resurrectionem sit iniustum et ponere beatitudinem in voluptate carnis sit vile, christiani [65] sequentes prophetas et Evangelium, credunt resurrectionem corporis, et post resurrectionem negant voluptates carnales tamquam indignas perfectioni status glorie sanctorum. Unde dicit Christus in Evangelio Matthei XXII: In resurrectione neque nubent neque nubentur, sed 25 sunt sicut angeli Dei in celo. Et hec de resurrectione sufficiant.

DUODECIMUS ARTICULUS

Duodecimus articulus simboli est: Vitam eternam,: supple, credo esse. Hec autem vita eterna consistit in cognitione Dei. Unde in Iohannis XVII. a.: Hec est vita eterna ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Ihesum Christum; supple, verum Deum solum, cum Patre et Spiritu 30 sancto; quia, quod de uno dicitur, de alio intelligitur. Hec autem cognitio erit, cum anima videbit Deum sicuti est. Unde Iohannis I.º III, a.: Karissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus. Scimus autem quoniam cum apparuerit similes ei erimus; quoniam videbimus eum, sicuti est. Quod dicitur, similes ei erimus, intelligendum est per impassibilitatem et immortalitatem. Quia, sicut Deus est essentialiter impassibilis et immortalis, et beatus; ita nos per gratiam ip- 35 sius participantes gloriam sanctorum, impassibiles et immortales ac beati erimus. Et hoc proveniet ex visione Dei. Unde cum dixit, similes ei erimus, subiunxit causam dicens; quoniam videbimus eum sicuti est, id est, in sua essentia. Cum autem cognoscemus Deum ut est, necessario diligemus ipsum; cum sit summum bonum, et ex cognitione et dilectione sequitur delectatio ineffabilis, et gaudium inennarrabile. Unde [ad] Corinthios I.ª II. d.: Quod oculus non vidit, nec auris [65 v.] au- 40 divit, et cetera. Quod gaudium tantum erit, quod etiam ex ipso corpus glorificatum exultabit. Unde David in Psalmo LXXXIII.: Cor meum et caro mea exultaverunt in Deum vivum. Nam ex cognotione Dei sequitur amor. Qui enim cognoscit summum bonum, et videt facie ad faciem, necessario ipsum diligit, et in cognito et dilecto necessario delectatur. Unde David in Psalmo XVI loquens Deo, dicit: Ego autem in iusticia apparebo conspectui tuo, saciabor cum apparuerit gloria 45 tua. Saciabor dicit; bona enim temporalia et delectabilia corporis, ut sunt, cibus et potus et coitus et similia non saciant appetitum anime, que naturaliter appetit summum bonum. Unde dicit Augustinus: Animam solius Dei capacem nichil minus Deo potest implere. Preeminentia autem delectationum spiritualium et divinarum, ad corporales delectationes, necnon et comparationem earum adinvicem, ponit Avicenna in libro *de scientia divina*, tractatu IX. capite VII. de promis- 50 sione divina, loquens de felicitate anime. Sapientibus theologis multomagis cupiditas fuit ad consequendum hanc felicitatem, quam felicitatem corporalem, que, quamvis daretur eis, non tamen

(1) Segueix *ce*... puntuat.
(2) Es el XVII. v. 22.

attenderent eam, nec appretiati sunt eam, comparatione huius felicitatis, que est coniuncta prime veritati. Et infra: Delectatio voluptatis corporalis, et bonitas eius est, ut patiant ad eam qualitas sensibilis convenientis alicui ex V^e, supple, sensibus. Et delectatio ire est victoria, et delectatio estimationis est fiducia, et delectatio memorative est recordatio rerum convenientium. Nocumen-
5 tum vero uniuscuiusque horum est id, quod est [66] contrarium ipsis. Cuius autem perfectio est nobilior et abundantior, et cuius perfectio est maior et diuturnior, et cuius perfectio est sibi vicinior et preparatior, et cuius actio est perfectior, et nobilior est et apprehensior, in se fortior illius delectatio, quam habebit erit excellentior et gloriosior, sine dubio. Et infra: Et ideo oportet ut prudens homo non putet, quod omnis delectatio est, sicut delectatio asini, et quod prima principia,
10 que sunt proxima Domino seculorum, careant omni delectatione et gaudio. Item, asini et pecora habent delectationem et suavitatem. Sed, que comparatio potest esse superiorum ad humilia? Et infra: Sed hoc quomodo poterit comparari perfectioribus animalibus aliarum virium, cum turpe sit dicere eius ordines esse nobiliores vel perfectiores istis; quoniam istarum ad illam nulla omnino comparatio est, nec in excellentia nec in perfectione, nec in multitudine, nec in ceteris, quibus per-
15 ficitur delectatio apprehendentium, de quibus supra diximus[?]. Sed diuturnitas eternitatis quomodo potest comparari diuturnitati variabili, corruptibili? Et infra: Sed illa delectatio non est de genere delectationis sensibilis et animalis ullo modo. Imo, delectatio conveniens dispositioni naturali, que est substantiis vivis et puris, et est excellentior et nobilior omni delectatione, et hec est felicitas; illa vero alia, est labor et infelicitas.
20 Item, Algazel firmat idem in libro *Intentionum physicarum*, tercio tractatu, V. capite: Differt apprehensio intelligentie ab apprehensione sensus, modis multis. Apprehensa enim a sensibus sunt corpora, et accidentia, que sunt vilia et varia. Apprehensa vero ab [1] in[66 v.]telligentia est quidditas universalis, eterna essentia, quam permutari est impossibile. Adhuc etiam de apprehensis eius est essentia primi veri, a quo fluit omnis pulcritudo et decor in mundo. Igitur, delectatio
25 sensilis non habet comparationem ad delectationem intelligentie. Idem in eodem: Angeli etiam cognoscunt se, sed per primum, et sunt semper in contemplatione illius pulcritudinis, sicut postea probabimus. Eorum igitur delectatio est etiam sine fine; sed est infra delectationem primi. Delectatio autem, quam habent ex contemplatione primi, vincit delectationem, quam habent de apprehensione sui. Eorum enim delectatio de apprehensione sui non est nisi ex hoc, quod vident
30 se servos eius, et implentes mandata eius. Quanto autem gaudium meum perfectius est gaudio brutorum, quibus precellimus in perfectione et in virtute inteligentie et inequalitate creationis, tanto maius est gaudium angelorum gaudio nostro; licet non habeant voluptatem cibi et coitus, propter propinquitatem sui ad Dominum seculorum, et propter securitatem nunquam perdendi, quod habent. Homo autem sic est dispositus, ut possit sibi acquirere felicitatem eternam, si exierit
35 virtus intelligibilis de potentia ad effectum; sic ut depingatur in anima eius esse omnium, que sunt, secundum ordinem suum, et apprehendat ipsum primum, et angelos, et alia quecumque sunt; aliquando autem sentiet aliquantulum delectationis ex contemplatione eorum in hac vita, eo quod coheret corpori. Cum vero separatus fuerit a corpore per mor[67]tem, et remotum fuerit quod prohibet, complebitur eius delectatio, et revelabitur, quod occultum est, et permanebit felicitas
40 in perpetuum, et acquiret vastitatem altissimam, et erit socius angelorum in appropinquatione sui ad primum verum affectione non loco. Eandem etiam sententiam confirmat in libro qui dicitur *Vivificatio scientiarum*, in demonstratione quod gloriosior et excellentior delectationum, cognitio Dei excelsi, et contemplatio vultus eius. Et in libro qui dicitur *Trutina operum*, in capitulo probationis, quid sit beatitudo ultima. Hoc idem etiam confirmat Alpharabius in libro *de auditu natu-*
45 *rali*, tractatu II° circa finem, et in libro *de intellectu*.
Ex hiis patet, quod etiam apud philosophos sarracenorum, beatitudo eterna consistit in cognitione et amore Dei, non in delectatione. Et hoc confirmatur per legem, Genesis XV, a., ubi Dominus dixit ad Abraam: Ego protector tuus, et merces tua magna nimis. Et Iob XXXIII. f.: Videbit faciem eius in iubilo, scilicet, Dei. Item, in Psalmo XV: Adimplebis me leticia cum vultu tuo; dele-
50 ctationes in dextera tua usque in finem. Ideo in Psalmo XX. dicitur Deo, de iusto: Dabis eum in benedictionem in seculum seculi; letificabis eum in gaudio cum vultu tuo. Et bene benedixit, cum vultu tuo; non enim pulcritudine muliercularum, ut dixit Machometus. Item Ysaye LXIIII: Oculus non vidit, Deus absque te, que preparasti expectantibus te. Sed cibum et potum et mulieres, in quibus dixit Machometus esse beatitudinem, videt oculus. Quod vero coitus non erit in gloria post re-
55 surrectionem, [67 v.] ostenditur in Evangelio Matthei XXII. e., ubi Dominus dixit saduceis: Erra-

(1) Hi ha repetit *in* erradament.

tis nescientes Scripturas, neque videntes virtutem Dei. In resurrectione enim neque nubent neque nubentur, sed sunt sicut angeli Dei in celo. Et idem dicitur in Evangelio Marci XII. Item in Evangelio Luce XX. f.: Filii seculi huius nubunt et traduntur ad nuptias. Illi autem, qui digni habebuntur seculo illo et resurrectione, ex mortuis, neque nubent, neque ducent uxores: equales enim angelis sunt, et filii Dei. Quod etiam ibi non comedetur neque bibetur, iam ostensum est 5 supra, auctoritatibus et ratione in tractatu de resurrectione.

Quod ergo sarraceni aliqui nituntur probare per auctoritates Evangelii quod ibi comedetur et bibetur, non est verum. Quod enim dicitur in Evangelio Matthei XXVI. et Marci XIIII: Dico autem vobis: non bibam amodo de hoc genimine vitis, usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei. Et in Evangelio Luce XXII: Dico vobis quod non bibam de 10 generatione vitis, donec regnum Dei veniat. Non intelligitur per hoc quod bibatur (1) in gloria eterna, sed datur intelligi, quod Christus factus inmortalis, cum resurrexisset a mortuis, quod est esse in regno Dei vel in regno Patris, bibit et comedit cum discipulis suis, ut eis suam resurrectionem probaret, de qua dubii erant. Sic habetur in Evangelio Luce ultimo, ubi dicitur: Adhuc illis non credentibus, scilicet, eum resurrexisse a mortuis, et pre gaudio mirantibus, dixit: Habetis 15 hic aliquid quod manducetur? at illi optulerunt ei partem piscis assi et favum mellis. Et cum manducasset coram eis, [68] sumens reliquias dedit eis. Item Actuum I°: Et convescens precepit eis ab Iherosolimis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris. Est ergo sensus predictarum auctoritatum: Dico autem vobis; non bibam amodo de genimine vitis, usque in diem illum, scilicet, usque ad diem resurrectionis mee, cum illud bibam vobiscum novum, id est, novo 20 modo non incorporando michi vinum sicut prius, cum essem mortalis. Quoniam corpus glorificatum, sicut iam tactum est supra, non indiget cibo neque potu, neque illud sibi incorporat, sicut etiam angeli cum sint simplices spiritus, quando apparuerunt in susceptis corporibus, comederunt; non propter indigentiam comederunt, et biberunt, nec sibi cibum vel potum incorporaverunt, sed consumpserunt tantum, sicut sol aquam. 25

Quod autem angeli, cum sint spiritus, apparuerint in susceptis corporibus et comederint, ut dictum est, habetur Genesis XVIII. ubi dicitur de Abraam quod rogavit III. angelos, qui ei apparuerant in meridie, ut ospitarentur apud eum et comederent. Et dicitur ibi, quod Abraam tulit butirum et lac et vitulum, quem coxerat, et posuit coram eis. Ipse vero stabat iuxta eos sub arbore. Cumque comedissent, dixerunt ad eum: Ubi est Sara uxor tua? Ille respondit: Ecce in taber- 30 naculo est. Item, XIX. eiusdem, dicitur de duobos angelis, qui apparuerunt Loth, quod Loth ingressis domum fecit convivium, coxit azima, et comederunt. Item Thobie XII. dixit Angelus Raphael Thobie et filio eius: Pax vobis: nolite timere. Etenim, cum essem vobiscum per voluntatem Dei, videbar quidem vobiscum [68 v.] manducare et bibere. Sed ego cibo invisibili et potu, qui ab hominibus videri non potest, utor. De quo cibo habetur in Ecclesiastico XV: Cibavit (sic) illum 35 pane vite et intellectus, et aqua sapientie salutaris potavit illum, scilicet, virum sanctum.

Ceterum, quod status immortalitatis et incorruptionis Christi post mortem dicatur regnum Dei, habetur ex Evangelio Marci IX: Dico vobis, quod sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant regnum Dei. Et subiungitur qualiter ex discipulis aliqui viderint illud regnum in similitudinem: Et post dies sex, assumpsit Ihesus Petrum, et Iacobum, et Iohannem, et 40 duxit illos in montem excelsum solos, et transfiguratus est coram ipsis, et vestimenta eius facta sunt splendida sicut nix, qualia fullo non potest super terram candida facere. Et ideo statum gloriosum post resurrectionem suam, qui hic ostensus est, in similitudinem, vocavit regnum Dei. Item, quod Dominus dixit discipulis in Evangelio Luce XXII: Ego dispono vobis, sicut disposuit michi Pater meus regnum, ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo, non intelligitur de co- 45 medendo vel bibendo corporaliter in gloria eterna, cum ibi non sit aliquis deffectus, ut iam dictum est; sed intelligitur de esu et potu corporis et sanguinis sui, super mensam altaris in regno sancte Ecclesie, quod suum est. Et quod presens Ecclesia, que adhuc laborat in terris, dicatur regnum Dei, habetur Matthei XIII., ubi dicitur: Simile est regnum celorum homini, qui seminavit bonum semen in agro suo. Cum autem dormirent homines, venit inimicus, et superseminavit [69] zizania 50 in medio tritici, et abiit. Regnum celorum vocat hic presentem Ecclesiam; bonum vero semen, filios regni; zizania autem, filios nequam; inimicum, qui superseminavit ea, dyabolum; sicut ipse Dominus exponit. Et sequitur, infra, in expositione: Mittet Filius hominis angelos suos, et colligent de regno eius omnia scandala, et eos, qui faciunt iniquitatem, et mitet eos in caminum ignis. Sed constat quod in gloria eterna nulla sunt scandala, nec aliquis ibi facit iniquitatem. Unde neces- 55

(1) Segueix *de* puntuat.

sario per regnum celorum ibi intelligitur presens Ecclesia, in qua mali sunt commixti bonis. Si ergo inveniatur alicubi in superficie littere, quod comedetur vel bibetur in regno celorum vel in regno Dei, intelligendum est de regno presentis Ecclesie. Possunt etiam intelligi huiusmodi auctoritates, de gloria celesti, in qua comedunt sancti spiritualiter non carnaliter; sicut supra dictum est de
5 cibo angeli, qui non est corporalis sed spiritualis. Unde suus cibus et potus est visio Dei, amor et fruicio. Sicut etiam Christus dicit suum cibum esse facere voluntatem Patris, Iohannis IIII., ubi dicit: Meus cibus est, ut faciam voluntatem eius, qui misit me. Per ea, que dicta sunt, patet, quid sit vita eterna. Sed queret aliquis, quare non adiungitur in simbolo pena eterna, cum utrumque oporteat credere.

10 Respondendum est quod relatio [1] oppositorum est, ut uno dicto intelligatur et reliqum. Sicut ergo vita eterna erit bonis, sic pena eterna erit malis. Et quod mali puniantur eternaliter, probatur rationibus et auctoritatibus. Rationibus [69 v.] sic: Deus est iustus. Ergo retribuet unicuique secundum merita sua bona et mala. Sed, si mali ita haberentur apud eum, sicut boni, non esset iustus; et sic non esset Deus, quod est inconveniens. Cum ergo sit iustus, sicut bonos remunerat
15 gloria eterna, sic punit malos pena eterna. Item, alia ratio; quia homo peccavit in suo eterno, id est, in sua durabilitate, scilicet, quamdiu duravit in hac vita, et semper peccare voluit, si semper viveret; iustum est ut puniatur in eterno Dei.

Item auctoritatibus probatur idem. Unde Iob VII. b.: Sicut consumitur nubes, et per transiit, sic, qui descenderit ad inferos, non ascendet. Item in XV. eiusdem: Non credat frustra errore de-
20 ceptus, quod aliquo precio redimendus sit. Item, Ysaye ultimo, dicitur de malis: Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur. Item, Matthei XXV., dicetur reprobis: Ite, maledicti, in ignem eternum. Item, in eodem de iisdem: Ibunt hii in supplicium eternum. Item, in Evangelio Iohannis III. g., dixit Iohannes Baptista: Qui credit in Filium Dei, habet vitam eternam; qui autem incredulus est Filio, non videbit vitam; sed ira Dei manet super eum. Item Matthei III. et
25 Luce III: Veniet fortior me post me, cuius non sum dignus solvere corrigiam calciamentorum eius. Et infra: Cuius ventilabrum in manu eius, et purgabit aream suam, et congregabit triticum in orreum suum, paleas autem comburet igne inextinguibili. Item Danielis XII.: Multi de hiis, qui dormient in pulvere terre, evigilabunt; alii in vitam eternam, alii in opprobium, ut videant semper.

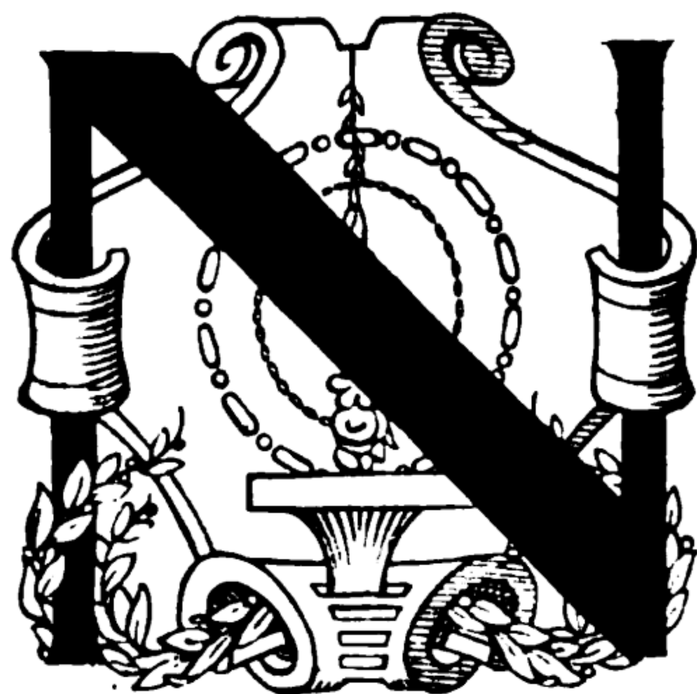
(1) Primer hi havia *relativa*.

EXPLICIT

CONTRIBUTO AGLI STUDI LULLIANI,

per P. E. Guarnerio, dell'Università di Pavia.

DE LA DOCTRINA DELS INFANS Cod. Ambr. O. 87 sup.

NELLA rivista *La Cultura* di Roma del 1907 pag. 205-6, nel dar conto del I° volume delle *Obres de* Ramon Lull, edito da M. Obrador y Bennassar (1), io avvertivo che l'antico testo catalano del secolo XIV, intitolato *De la Doctrina dels infans*, di cui l'Obrador a pag. 436 annunciava l'esistenza, sulla fede di alcune note prese da Antonio Ciuffo sui cataloghi dell'Ambrosiana di Milano (2), non era l'opera originale del fecondo poligrafo majorchino, nota sotto il titolo di *Doctrina Pueril*, ma bensì uno scarno catechismo, occupante solo una decina di carte di un codicetto del quattrocento. Eccomi ora a darne qui la prova, pubblicando per intero il testo, che non ha gran valore in sè, ma offre occasione a qualche considerazione letteraria e linguistica, forse non del tutto superflua.

L'Ambrosiano O 87 sup., che contiene la *Doctrina dels infans*, è un codicetto cartaceo del secolo XV, di 0,23×0,16, rilegato più tardi in pergamena.

Sulla carta di guardia leggesi di mano recente: *Raymundi Lulli Ars Magna.—Lingua Hispanica.*—Item *La Doctrina dels Infans*. Seguono due carte bianche pure recenti; poi due altre carte più vecchie. Sul *recto* della prima di queste è scritto il nome del possessore: *Est Francicj Torrella*, e sul *recto* della

(1) *Obres doctrinals del illuminat Doctor Mestre* Ramon Lull: Doctrina Pueril. — *Libre del Orde de Cavalleria*, seguit d'una antiga versió francesa. — *Libre de Clerecia*. — *Art de confessió*. — Palma de Mallorca, Comissió editora Lulliana, 1906.

(2) Giova pure avvertire che da queste note apparirebbero conservate nell'Ambrosiana due altre opere in catalano di R. Lull: *Libre de Contemplacio* A, 268 Inf., e *Arbre de ciencia* D, 549 Inf. — Essi invece costituiscono un unico codice, contenente tutta intera la massima opera lulliana. E questo un codice membranaceo, veramente pregevole e per se stesso e per la buona conservazione, che misura 0,39 × 0,28, di fol. 259 il 1° volume e di fol. 277 il II°, entrambi di rilegatura moderna. È scritto nel 1280 da Guglielmo Pages Presb. in Majorca, come risulta dall'*explicit*, e ogni pagina è a due colonne di 47 righe ciascuna, con grandi iniziali miniate a fregi sobrii lungo il margine, le quali si succedono al principio di ogni capitolo, il cui titolo è in rosso. Le iniziali di ciascun periodo nel mezzo del testo, assai più piccole delle precedenti, si alternano una in rosso ed una in turchino, e anche nella numerazione dei capitoli in margine, di fianco al titolo del capitolo, si avvicendano le cifre, una rossa ed una turchina. La numerazione delle pagine è in rosso all'angolo destro del *recto* d'ogni carta, e c'è pure in alto nel mezzo del *recto* il titolo corrente in rosso della «Distinzione» col suo numero, e codesta numerazione si ripete pure in alto nel mezzo del *verso* di ciascuna carta. Il codice membranaceo originario è preceduto nel vol I° (A, 268 Inf.) da un quaderno di 10 fogli cartacei, contenenti un indice latino di questo volume, di mano relativamente recente, con l'intestazione: *Raymundi Lulli de Divina Contemplatione ex Arabico in maternam linguam vorsi libri quattuor in tomos duos, alias in tres digesti;* e vi si annota: *Nusquam in his libris legitur nomen autoris. Joannes Ant. Cabas pre. non autoris nomen est, sed eius qui librum possedit, qui lullistam dici voluit.* E infatti a piè di pagina della c. Ir si legge, di altra mano però di quella del codice: *Hic liber est Mag.ri Joannis Cabas pres. Lullistae.* Alla fine dell'indice latino è scritto: *Reliquum indicis quaere in altero tomo;* dal che si vede che fin d'allora il codice era diviso in due parti e se ne aveva conoscenza. L'indice invece, in catalano, che inizia il codice membranaceo, abbraccia tutta intera l'opera, è amplissimo e si stende pel *recto* e pel *verso* delle prime cinque carte non numerate, con iniziali turchine a ciascuna distinzione e titolo di essa in rosso, mentre sono in nero i titoli dei capitoli, pur avendo le iniziali, vicendevolmente rosse e turchine. Dopo queste cinque carte, comincia il testo e continua nel modo che dicemmo, così in questa parte A. 268 Inf., come nell'altra D. 549 Inf.

seconda, di mano diversa, alcuni appunti, che hanno tutta l'aria di esercizii scolastici: *Lo mon es: e es en. IIJ. coses, ço es sensualitat, jntelectu(al)itat e anjmalitat. Materia, forma et p(ri)uacio son pri(n)cipi de gen(er)acio, e corrupcio, en los cors*[*ors*]*elementars* (1).

Axi com composicio no pot esser sens materia, e forma, e p(ri)uacio, axi sinplicitat es en esser sens materia, e forma e p(ri)uacio, che è ripetuto un'altra volta in carattere più piccolo.

Nel *verso* è trascritto da altra mano il principio del codicetto, che comincia dalla carta seguente, e ne comprende 95, numerate modernamente in matita.

Da c. 1ʳ a c. 44ʳ si contiene l'*Art breu*, che a c. 10ʳ dopo poche righe è scritta in carattere più piccolo e meno accurato, con inchiostro sbiadito, e così prosegue per il rimanente. A c. 44ʳ l'*explicit* suona così: *A honor e lahor de deu e dela publica utilitat acaba Ramon aquesta libre en pisa en lo monestjr de sent domjngo lo mes de gener en lany dela encarnatio de nostro senyor ihesu christ. m. ccc. e set.*

Da c. 44ᵛ fino a c. 61ʳ la stessa mano trascrive *De la regla de B* e una tavola delle nove regole dà nella 61ᵛ.

Dopo una carta di appunti varii, dalla 63ʳ alle prime due righe della 64ʳ, è una serie di cinquantun proverbi, che portano in testa il nome *Ramon Lull*, e alla fine *pro Deo gratias* ed una postilla. È bianco il resto della carta e così le 64ᵛ e le 65ʳ, mentre altre postille sono nella successive 65ᵛ e 66ʳ·ᵛ.

A c. 67ʳ comincia, sempre della stessa mano, la *Doctrina dels Infans*, che arriva fino alla c. 76ʳ.

Da c. 76ᵛ fino alla 80ᵛ alcune facciate sono bianche, altre portano diverse note e appunti di mani e tempi diversi, una del 1565; poi una tabella *De regulis* in latino, e un trattatello *De arte morali* pure in latino.

A c. 81ʳ dopo l'intitolazione *De deffinitionibus: Differencia, Concordança, Contrarietat*, di mano posteriore con intestazioni e maiuscole in rosso, comincia il trattatello in catalano: *Sensual es aquella cosa que sent, o es sentida* ecc. e finisce a c. 95ᵛ così: *ab conceccio de santa mare esglesia es acabat aquest petit libre a honor laor gratia e reuerencia del glorios universsal redemptor e dela sua gloriosa mare. deo gratias.*

Da questa sommaria descrizione del contenuto del codicetto, si comprende che deve essere stato un libro di note ed appunti, fatto ad uso di qualche chierico; ed è facile arguire che i trattatelli che vi sono trascritti, siano dei riassunti, anche indipendenti, delle opere originarie. Di ciò è una prova evidente la *Doctrina dels Infans* (2), di cui pubblichiamo più innanzi il testo, facendolo precedere da un esame comparativo del contenuto in confronto della

(1) Così si legge, per quanto il primo *rs* apparisca alquanto sgorbiato; ma evidentemente è un'erronea ripetizione della stessa parola.

(2) Che d'ora innanzi indicheremo con la sigla DI.

Doctrina Pueril [1], per vederne le reciproche relazioni, e inoltre da alcune annotazioni linguistiche, per stabilire la genuità o meno del testo catalano.

Cominciamo dal Prologo.

Nella DP, dopo aver significata la necessità che ha l'uomo di «*mostrar a son fill les coses qui son generals en lo mon, per que sapia devallar a les specials*», l'autore mostra subito un'affettuosa paterna premura, per la quale egli «*pobre pecador, menyspreat de les gents, colpable, mesquí, indigne que son nom sia escrit en est libre, fa abreviadament, com pus planament pot, aquest libre e daltres al seu amable fill, tal que pus leugerament e enans pusque entrar en la sciencia, en la qual sapia conexer e amar e servir son gloriós Deu.*» Nulla di questo nel prologo della DI, dove invece è messo in rilievo, come motivo principale «*d'aquest dictat*» l'istruzione degli infedeli che sono in errore e nel falso; e se ritorna qui il ricordo dei figli, è per ragione di contrapposto. Siccome gli infedeli hanno cura di «*monstrar a lurs fills lur ley e secta, e aço de cor per que s sapien deffendre dels cristians on que sien o aon que vagen*», così sarebbe «*gran vergoya e gran negligencia al poble dells cristians*», se questi non insegnassero la vera dottrina ai loro figli, «*per ço que sapien deus amar pregar honrar obeir e servir e tentacions diabolicals esquivar e fugir. E ancara que sapien als infaells monstrar sots breus formes e peraules lur ley e crença, sin eren demanats.*»

E qui viene l'altro motivo fondamentale, che è conseguenza della ricordata istruzione degli infedeli. Di questa è fatto più obbligo «*als letrats que als lecs, e mes als clergues qui son preveres, que als lecs letrats, per ço com los preveres ne son obligats segons lur orde de ensenyar per dit e per obre*». A vantaggio dunque dei chierici avviati al sacerdozio è composta codesta dottrinetta, e i sacerdoti esalta appunto, ricordando che Gesù Cristo disse loro: «*vos sots sal de la terra e lum del mon*».

Al prologo segue nella DI: *De la divisio del libre*, che manca invece nella DP, secondo il ms. del secolo XV della Biblioteca Episcopale di Barcellona edito dall'Obrador; ma nell'edizione di Palma, P. A. Capó, 1736, si ha la divisione, e l'Obrador l'allega a pag. 4 n in questi termini, che riportiamo in parte per dare un'idea della diversità idiomatica dei testi: «*Aquest llibre se divideix en nou parts. En la primera de las quals se tractarà de los Articles de la Fé. En la segona, de los deu Manaments de la lley. En la tercera, de los set Sagraments de la Iglesia. En la quarta, de los set dons del Esperit Sant. En la quinta, de las vuyt Benaventuranças. En la sizena, de los set gois de Nostra Señora Santa Maria. En la setena, de las set Virtuts... En la vuytena de los set Pecats mortals... En la novena y ultima part se tractarà de moltas altras cosas necessarias y profitosas, y dignas de esser sabudas de tots los miñons.*»

(1) Che citeremo con DP.

Nella DI le parti enumerate nella divisione e svolte nel testo, sono otto soltanto; inoltre sono invertite nell'ordine le prime due, avendosi I° *Dels X manaments de la ley* e II° *Dels XIIIJ articles de la fe sancta catolica;* di più passa al VI° posto il capitolo *De les vuyt beneuyrances*, in luogo *Dels set goigs de N. S.* che mancano, e il V° è occupato dalle *Set obres de misericordia*, di cui invece non si ha traccia nella DP. Infine, è superfluo notare, che essendo solo otto i capitoli della DI, non vi si fa parola della nona parte della DP, che in effetto nel testo dell'Obrador sono due: IX° *De les IIJ. Ligs* pp. 120-29, e X° *De les. VIJ. Arts* pp. 130-99.

Passiamo alle singole parti o capitoli del nostro testo. Nel I° capitolo: «*Dels deu manaments de la ley*», i comandamenti sono dati nella seconda persona dell'imperativo futuro «*no adoraras ne hauras deus stranys*», «*no pendras e no juraras lo nom de deu en va*», «*colras lo disapte*», e così di seguito tutti e dieci. All'incontro, nella DP si ha di solito l'imperativo futuro nelle intitolazioni: I° *Amarás un Deu*, IV° *Honrarás ton pare e ta mare*, V° *No ferás homey*, e così negli altri, tranne nel II°: *No sies perjur* e nel III°: *De colre;* ma poi nei diversi paragrafi di spiegazione si svolge ciascun comandamento in forme diverse, e lo si correda di commenti minuziosi, avvalorati da ricordi delle sacre scritture o da esempi della vita pratica. Così, nel I° si diffonde a parlare della legge antica di Mosè e della legge nuova, «*la qual fo donada per nostro Senyor Jhesu Christ, so son los Evangelis que ous legir en santa esgleya*». Nel III° ricorda la creazione del mondo in sette giorni, e dice che nel settimo Dio riposò a significare «*que home al VII*[e] *dia dega reposar corporalment, e que spiritualment e corporal. fassa reverencia e honor a nostro Senyor Deu*». Nel VII° specifica in che consista il fare ladroneccio, con queste parole: «*Si mala cosa es, fill, emblar diners o draps o altres coses semblants a aquestes, les quals pot hom retre, adoncs molt pus mala cosa es emblar temps e fama e les altres coses semblants a aquestes, les quals hom no pot satisfer ne retre*».

Di siffatto corredo di commenti è priva la DI, in cui, come avviene nelle forme catechistiche, la spiegazione è semplificata in una formola, che si ripete costantemente eguale. Qui all'enunciazione del comandamento, segue la formola: «*contra aquest manament fan tots aquells e aquelles*» che operano contrariamente al precetto; così per esempio nel I° alla suddetta formola tengon dietro le parole «*qui han lur fe e lur sperance en les criaturas mes que en deu vertader, e tots aquells e aquelles qui amen mes a si mateys que a deus qui ls ha creats*». Nel III° «*qui mes aempren lo dia demunt dit en vanitats e en carnals delits, per honrament de si matexs mes que per honrament de deu, e fan obres manuals no degudes de fer aquell dia*». E così via dicendo; solo è curioso che nel X° comandamento: «*No cobeiaras res de ton prohisma*», i beni che non si devono desiderare, e che nella DP sono detti in genere *bens temporals*, nella DI siano specificati nel modo seguente: «*Contra aquest manament fan tots aquells qui*

desigen haver fils o filles seruents o catives de lur prohisme iniuriosament e lurs bens mobles e posesions»; dove sono degne di rilievo le parole «figli o figlie servi o prigionieri» che parrebbero riferirsi a costumanze guerresche di far schiavi i prigionieri.

Ancora più spiccio è lo svolgimento del II° capitolo «*Dels articles de la sancta fe*», che sono quattordici e sono enumerati via via con le parole: «*lo... article es creure* ecc.; e qui si riscontra maggior corrispondenza della DI con la DP. Così nel nostro testo è detto: «*Lo primer article de la sancta fe catholica es creure en un deu tot poderos, lo qual es comensament de tots comensaments»;* e parimenti nella DP: «*Lo primer article es creure en un Deu, lo qual es comensament de tots comensaments*». Nello stesso modo nella DI: «*Lo segon article es creure en deu lo pare. Lo ters es creure en deu lo fil. Lo quart en deu lo sant spirit»;* e nella DP: «*creure en lo Deu Pare es lo segon article, e creure en lo Deu Fill es lo terç, e creure en Deu Sant Spirit es lo quart*». E non poteva essere diversamente, trattandosi di articoli di fede, che già ridotti alla più semplice redazione, non potevano modificarsi altrimenti nelle parole, senza alterarli nella sostanza. V'è solo da notare per la comparazione che nella DP, quantunque l'intestazione dica *Dels XIIIJ Articles*, in realtà succedono soltanto dodici capitoli, per la ragione che nel cap. 2° *De Trinitat* sono riuniti gli articoli di fede intorno alla Trinità, che nella DI sono distribuiti nel 2°, 3° e 4° articolo.

Del resto la DI non fa che parafrasare con qualche parola di più le semplici rubriche dei dodici capitoli della DP, mentre questa approfitta largamente delle Sacre Scritture per spiegare la vita e passione di Cristo. Solo è da notare che la DI aggiunge qualche determinazione di tempo che manca alla DP; così nell VIII° dice che «*Jhesu Christ..... fou concebut per obre del sant spirit en lo ventre de nostra dona sancta Maria de mars»;* nel VIIII° che nacque «*per aytal dia com lo dia de natal*», nel X che morì in croce «*per aytal dia com lo divendres sant»;* nel XII° che risuscitò «*per aytal dia com lo dia di pascua*», e infine nel XIII che «*munta ver deu e ver hom als cels seer en la dreta part de deu lo pare per aytal dia com lo dia de la assencio*».

Anche nel III° cap. «*Dels VII sagramens de la sancta sglesia*» non abbiamo nella DI che poco più dell'indice dei sette capitoli della DP. Del I° *batisma* dice solo che «*leva e munde hom de peccat original, lo qual peccat fou perpetrat per nostre pare adam e per nostra mare eva en paradis terrenal*», e non dà nessuna notizia, come fa invece la DP. 43, sulle diverse maniere di battesimo «*de l'aygua, de foch e de sanch*». Il II° è definito in questi termini: «*es confirmacio, lo qual gita de fer manca los padrins de aquell qui ha reebut lo sant sagrament de batisma*», dove la frase *gita de fer manca los padrins* non è molto chiara e ne ritocchiamo nel glossario. Qui basti dire che essa riceve luce dal commento dei §§ 2 e 3 della DP. 45, che così si esprimono: «*Aquest sagrament de confermacio es atrobat per so car los infants con son creeguts e han enteniment atorguen so que*

los padrins prometeren per ells, lo dia que foren bateyats; en lo qual dia los infants no avien enteniment per lo qual poguessen consentir al sagrament del baptisme. Amable fill, con tu reebs lo sagrament de confermacio, adoncs ixen de la promessio los padrins qui t tengren a les fonts e qui in presencia de tu promeseren a conservar lo sagrament del baptisme». La frase dunque significa che la confermazione «libera dal mancare (alla loro promessa) i padrini di quello che ha ricevuto il battesimo», cioè li assolve dalla promessa fatta al fonte, allo stesso modo che nella DP è detto che con la confermazione «*ixen de la promessio los padrins qui t tengren a les fonts*».

Nel III° sacramento detto «*de altar*», e nella DP «*de sacrifici*», la DI riassume abbastanza fedelmente anche nelle parole quello che espone la DP. 46 nei §§ 2 e 3, e nulla più. Il IV° è *ordens* e il V° *penitencia*, invertendo l'ordine più logico della DP, dove questo precede a quello. Quanto agli *ordens* la DI dice che sono di quattro gradi: «*corona sotdiaca e diacha e prevere, los quals se donen per mans de prelat axi com de bisba o de archabisbe*». La DP. 49,2 enumera veramente tre soli ordini, dicendo che il vescovo ordina «*subdiacha a cantar la epistola, e lo diacha a cantar l evangeli, e lo prevere a cantar la missa*»; ma poi 50,3 aggiunge che egli fa altri ordini «*les quals reeben los escolans qui ajuden a servir lo prevere qui canta la missa*», e a questi, che pure sono considerati dalla DP come ufficiali della chiesa, si riferisce probabilmente la DI con la parola *corona* v. gloss. Rispetto alla *penitencia* la DI ricorda, che è necessario sia ricevuto sotto forma di «*vera contricio confessio e satisfatio*», come si vede nel *Liber clericorum* a pag. 345 della cit. ediz. dell'Obrador; mentre invece nella DP. 49,1 non si fa menzione che della «*contriccio de cor e amargor d'anima*», svolte però con molta ampiezza nelle loro pratiche esterne e nelle loro conseguenze.

Le brevi parole con cui la DI definisce il VI° sacramento «*matrimoni*», non trovano alcun riscontro nella DP, che ha anche qui una redazione particolareggiata e del tutto independente. Nel VII° infine «*extrema uncio*» coincidono alcune frasi: «*untant lo prevera los locs hon hom ha fets peccats*» della DI con «*unten hom per los locs on hom ha fet peccats*» della DP. 53,3; ma si riferiscono ad una pratica determinata che non si poteva altrimenti significare, mentre altre pratiche descritte dalla DP, e necessarie perchè il sacramento abbia effetto, sono taciute affatto dalla DI, che se la sbriga con le parole «*si es reebut iustament.*»

Nel Cap. IV° «*Dels set dons del sant spirit*» questi sono gli stessi e nello stesso ordine enumerati; ma ancora qui definizioni rapide e concise nella DI, e all'incontro discussioni lunghe e minute nella DP, ravvivate ad ora ad ora da immagini vivaci, e da richiami all'amato figlio. Veggasi ad esempio il secondo dono, che secondo la DI «*es enteniment, ço es a dir illuminament en entendra*», in confronto della DP. 57,1, dove l'immagine del lume è resa evidente da due similitudini: «*Lo Sant Esperit illumina, fill, l anima del home, de enteniment, enaxí com*

lo ciri ardent illumina la cambra e enaxi com la resplendor del sol qui illumina tot lo mon.»

V'è qua e là qualche corrispondenza di parole e di frasi; così per esempio nel II° dono è detto nella DI, «*per ço que hom entena les veritats e falcetats e concordances e contrarietats de les creatures*», come nella DP. 57,2, *entén differencia e concordansa e contrarierat en les creatures.*» E parimenti nel IV° della DI: «*per ço que vence los temptacions del mon e de la carn e del demoni*», come nella DP. 60,2: «*es hom forts contra la carn e contra aquest mon e contra lo demoni.*» Ma siffatte coincidenze non bastano a stabilire una derivazione diretta, poichè erano per così dire inerenti alla materia stessa. Vi sono invece esempi di differenze non lievi nella redazione; così per esempio nel V° dono la DI insegna che esso è «*sciencia, ço es conexensa de les santes scripturas sens mestre, per ço que li fassa testimoni de veritat alla on es desonrat per ignorancia e per falcedat;*» mentre nella DP. 61,3, non si fa menzione nè delle sacre scritture, nè del disonore prodotto dall'ignoranza e dalla falsità, e si considera anzi la scienza infusa dallo Spirito santo come «*molto major e pus noble que aquella que hom apren en l escola del mestre*». Del pari, il VII° dono, secondo la DI, è «*temor, ço es a dir remordiment de consciencia per ço que havia contricio e satisfactio dels peccats que ha fets contra la bonea de deu*», e non ha a che fare con la significazione che ne dà la DP. 64,1, dicendo: «*temor es conéxer hom sa menoritat e la majoritat de son major en ves lo qual ha fets falliments*».

Il Cap. V° «*De les set obres de misericordia*», che manca nella DP, è svolto nella DI con il solito sistema scolastico delle divisioni regolari, spiegandosi di ciascuna opera il significato spirituale e corporale con la formola I^a^ «*ço es a dir menjar spiritual e corporal*» II^a^ *beura* id id, III^a^ *vestir* id id, e così di seguito.

L'argomento del Cap. VI° è «*De les VIIJ beneuyrances que promet Jhesu Christ*», che come dicemmo occupano invece il quinto posto nella DP. Anche l'enumerazione di queste felicità nella DI è fatta su un unico stampo; dopo enunciata, secondo il numero d'ordine, la *beneuyrança* promessa da G. C., il testo prosegue con la formola: *dient beneuyrats;* e così nella I^a^ «*son los pobres de sperit, car de aquells*, ecc.»; nella II^a^ «*son los suaus de cor, car aquells*, ecc.»; nella V^a^ «*son los misericordiosos, car aquells*, ecc.»; nella VI^a^ «*son los mundes de cor, car aquells*, ecc.»; oppure nella III^a^: «*son aquells qui ploren, car aquells*, ecc.»; nella IV^a^ «*son aquells qui famigen e disijan iusticia, car aquells*, ecc.»; nella VII^a^ «*son aquells qui pacifiquen, car ells*, ecc.». Solo nella VIII^a^ il testo sostituisce il futuro: «*dient beneuyrats serets quant sofferrets persecucions*, ecc.». Cammina poi per una via, dove si incontra qualche espressione identica, come quella della IV^a^ che è «*sadolament, dient beneuyrats son aquells qui famigen e disijan iusticia*»; corrispondente a quella nella DP. 71,2: «*Deus ha promeses, fill, beneuyranses de sadollament a tots aquells qui desigen justicia*»; ma in generale la DI ha un andamento del tutto proprio e independente per forma e per contenuto.

Il Cap. VII° nella DI ha l'intitolazione «*De les quatre virtuts cardinals*», ma dopo l'enumerazione di queste quattro, si aggiungono le tre teologali, cominciando senz'altro: «*la sinquena virtud, qui es teologal, es fe*, ecc.». Nella DP. 88 per contro, il titolo «*De les VII vertuts qui son carreres de salvacio*» corrisponde al contenuto, che tratta prima le tre teologali *fe, esperansa, caritat*, e poi le cardinali *justicia, prudencia, fortitudo, temperansa*. Come il solito, la DI segue il medesimo rigoroso sistema scolastico della formola, che qui per le quattro cardinali è in questi termini: enunciata la virtù, seguono le parole: «*ab la qual hom qui de ella es abituat e vestit es...*» e qui l'aggettivo qualificativo desunto dal nome della virtù, e quindi per *ius'icia* è *iust*, per *prudencia* è *prudent*, per *fortitudo* è *fort*, per *temperancia* è *temperant;* mentre all'enumerazione della tre teologali tengono dietro rispettivamente le frasi «*es fael en creura..., espera de deu ajuda..., es caritatiu en deu amar...*»

Qualche reminiscenza di parole e di costrutti non manca; così per esempio nella DI trattando della prudenza, dice che chi ne è fornito «*es prudent en fer electio de dos mals lo manor, e de dos bens lo major*», e la DP 98,2 definisce: «*prudencia es eléger mayor be o menor mal*»; ma, come già dicemmo, su queste e altrettali congruenze, data la natura della materia, non si può fare grande assegnamento per una diretta derivazione.

Tra la differenze, è degno di nota che mentre la DP 101,3, a proposito della temperanza, non tratti che del *menjar e boure*, la DI, di norma così laconica, specifichi la detta virtù «*en totes obres axí com en menjar, beura, vestir, calçar e parlar, e axi en les altres coses semblants.*»

Nell'ottavo ed ultimo Cap.: «*Dels set pecats mortals*» la DI segue un ordine un po' diverso: *avaricia, glotonia, luxuria, argul, accidia, enveia, ira;* mentre nella DP si ha: *glutunia, lutxuria, avaricia, accidia, superbia, enveja, ira*, a cui seguita un capitoletto *De dampnacio*, di cui si tace affatto nella DI. Del resto, questa si attiene al noto schema che qui consiste nell'enumerare il peccato mortale, e di farvi seguire la frase «*ab la qual hom avar*, o *golos*, o *luxurios*, o *ergulos*, o *enveios* o *iros*, e poi le spiegazioni relative; manca invece l'aggettivo qualificativo sotto *accidia*. La DP all'incontro ha, come di solito, ampie spiegazioni divise in diversi paragrafi ciascuna. Inoltre, non vanno d'accordo anche nei particolari; per esempio, mentre la DP. 109,1 nell'avarizia specializza, dicendo che l'avaro tiene cose superflue a lui e necessarie ai poveri, «*les quals coses per insadollable voler son vedades als pobres, qui han fam, set, fret, nuedat, malautia, tristicia e mort*», la DI sintetizza nella maniera seguente: «*avaricia, ab la qual hom avar fa perdre les fins dels bens que posseex, ço es a dir perdre que no servescan a deu ni a si matexs ne a son prohisma, a servey dels quals son creats*». Al contrario, la DI nella *glotonia* scende a particolari, anche curiosi, dicendo: «*hom golos viu per ço que meing e bega, per que sia gras e rog e fresh, e que pusque molt luxuriagar*»; mentre la DP. 105,1 sta sulle generali definendo: «*glutu-*

nia es destrempat desig en menjar e en boure, menjant e bevent mes que nos covè, e dicendo che gli uomini desiderano vita per poter mangiare e bere e non per servir Iddio.

Da questa analisi del contenuto della DI risulta evidente che del libro così vario e complesso di Ramon Lull non c'è altro che il nudo scheletro e qualche frase o proposizione qua e là; ma codeste frasi e proposizioni sporadiche, che fossilizzate, per così dire, in formole tradizionali sancite dalla Chiesa, passavano da una compilazione ad un'altra, non possono servire ad attestare una qualsiasi derivazione dall'opera originaria. Parmi dunque di poter conchiudere, che ad una di siffatte compilazioni, passate attraverso a cento mani diverse, risalga la nostra *Doctrina dels infans*, senza che abbia avuto diretto contatto con la *Doctrina Pueril*. Questa è un trattato, dove l'autore ha messo qualche cosa del suo spirito, col caldo amore del sapere e il vivo sentimento della fede, che animano l'esposizione; quella all'incontro, è un catechismo, arido e freddo, irrigidito in un formulario impersonale ed astratto, ad uso di studio di qualche chierico.

Passiamo ora all'indagine sistematica della lingua della DI, e vediamo se da essa ci può venire qualche luce sulla sua provenienza.

Grafia. — È piuttosto trascurata e con la incertezza e la moltiplicità dei segni per un unico suono accusa una mano non molto esperta.

Rispetto alle bilabiali, alle labiodentali e alle linguodentali (1) nulla da osservare; solo per la linguodentale fricativa sorda (nr. 10) bisogna notare che è resa da *s*, *ss*, *ç* e da semplice *c* non solo davanti *e*, *i*, ma anche davanti ad *a* e all'uscita della parola (2): *sena* 70^v, *ladronisi* 69^r, *forsa* 71^r, *fassen* 67^v, *aço* 67^r, *cels* 70^r, *cer* 73^v, 74^r, *vence* 71^v, *falcedat* 67^r, *encarnacio* 67^v, *negligencia* 67^v, *crenca* 67^v, accanto a *creensa* e *creença* ibid., *beneuyranca* 73^v, *venjanca* 73^v, *marc* 69^v, *terc* 68^v, 71^r accanto a *ters* 75^v e via dicendo.

Quanto alle prepalatali la affricata sonora (nr. 22) è trascritta il più delle volte col semplice *i*, anche all'iniziale, e più raramente con *j* o *g*: *iust* 69^v, *iusticia* 74^r, *maior* 67^v, *enveia* 75^v, *haia haien* 71$^{r\ e\ v}$, 72^v, *meniar* 71^v ecc.; *jurenant-aras* 68^r accanto a *desperiuren* 68^v, *dijous* 70^v, *desigen* e *desig* 69^r accanto a *desijant* 68^v, *famegen* acc. a *fameiar* 73^r, *vagen* 67^r, *verge* 69^v, *diumenge* 68^v, *meing* 75^v, *rog* 75^v, *enugs* 73^v. E una volta sola, se ho ben visto, *g* avanti *a*: *luxuriagar* 75^v, e *y* all'iniziale: *yuijar* 70^r. Per la fricativa sorda dell'ordine (nr. 23) occorre ora *ix*, ora il semplice *x*: *peix* 72^r, *complex* 70^v, *atribuexen* 67^r, *dexebles* 70^v, *matex* 75^r, *matexa* 67^r, *matexs* 68^v, ecc. A volte anche *ys*: *mateys* 68^r.

(1) Seguirò per amore di uniformità la terminologia e i numeri d'ordine del *Manual de Fonètica catalana* del Dr. B. SCHÄDEL, Cöthen, 1908, pag. 36.

(2) Non occorre forse nemmeno ricordare che il numero che segue immediatamente all'esempio, indica la carta *recto* o *verso* del Ms. ambrosiano.

Delle mediopalatali la fricativa sonora (nr. 28) è trascritta con molta regolarità *y: ley* 67^r, *sgleya* 67^v, 68^r, *aytal* 70^r, *aygua* 70^v, ecc. All'incontro per la laterale sorda e sonora (nr. 29 e 30) si oscilla tra *ll* e il semplice *l* [1]: *fills* $67^{r\,e\,v}$, 74^r, *filles* 69^r acc. a *fil* 67^r, *devalla* 70^r, *consel* 71^r, *argul* e *ergulos* 75^v, *muler* 68^v, 69^r acc. a *muller* 70^v, ecc. Sempre regolare è la trascrizione della nasale sorda o sonora dell'ordine (nr. 31 e 32) con *ny: stranys* 68^r, *companyo* 75^v, *ensenyarament* 67^v, *senyor* 71^v, 72^r, ecc.

Delle velari l'esplosiva sorda (nr. 33) è resa con *c*, *ch* e più spesso col noto digramma *qu: carn* 70^v, *carnal* 68^v, *colras* 68^v, *pusca* 71^r, *pascua* 70^r, *diacha* 70^v, e all'uscita *prec* 67^r, *nasc* 69^v; accanto a *aquells aquelles* passim, *esquivar* 67^v, *nasquen* 70^v, *pusque* 67^v, *servesquen* 70^v, ecc. Una volta anche *x* in *puxen* 76^r, che non può leggersi altrimenti che *pusquen*. La esplosiva sonora (nr. 34) ora con *g*, anche davanti *i*, ora con *gu: pregar* 67^v, *segon* 68^r, *gita* 70^v, *apaga* e *apaguen* 72^r, *aprenguen* 67^v, *clergues* 67^v, ecc.

Fonologia. Vocalismo. — § 8 e 9. Nulla di particolare rispetto alle toniche [2].

10. Normale il dilegno delle vocali atone all'uscita, escluso l' *-a*; ma peculiare caratteristica del nostro testo è il ridursi quasi costante di *-e* ad *-a*, o almeno l'oscillare nella grafia tra *-e* ed *-a*, sia che continui *-e* originario di desinenza verbale: *beura* 72^r, 74^v acc. a *beurer* cat. mod., *creura* 69^v, 75^r acc. a *creure* 69^v, 70^r, *veura* 73^v; sia che risalga ad *-e* oppure ad *-o* ridottosi ad *-e* di desinenza nominale [3]: *batisma* $70^{r\,e\,v}$ acc. a *batisme* cat. mod., *prevera* 70^v, 71^r acc. a *prevere* 73^r, 75^r, *prohisma* 69^r, 71^v, 73^r, $75^{r\,e\,v}$ acc. a *prohisme* 69^r, 71^v, $72^{r\,e\,v}$, *autra* 75^r masch. per *autre*, *bisba* 70^v acc. ad *archabisbe* ibid, con cui passi *diacha* e *sotdiaca* 70^v, cat. mod. *diaca*, da un precedente DIACHEN DIACONUM, cfr. § 44. E l' *-e* e l' *-a* si avvicendano pure per la desinenza originaria *-a* di nomi e verbi: *doctrina* e *doctrine* 67^r, *obra* $72^{r\,e\,v}$ e *obre* 67^v, 69^v, 72^r, *speransa* 72^v, 75^r e *speranse* 68^r, *pusca* 71^r e *pusque* 75^v, *forma* 67^r e *forme* 70^v, *munde* $70^{r\,e\,v}$ e simili. Per l'*a* atono finale avanti ad una consonante, il quale diventi *e*, occorrono numerosi gli esempi: *animes* 70^r, *veres coses* 67^r, *obres* 68^r, 69^r, *paraules* 70^v, ecc., *haien* 72^v acc. a *haian* 72^v, *havien* 70^r, *eren* 67^v, *monstren* 67^r, *servesquen* 70^v acc. a *servescan* 75^r, ecc.

11. Spettano qui: *pagat* 75^v = *apagat* e cfr. *apagar* 72^r, *quex* 74^v, *stranys* 68^r EXTRANEUS.

13. Pel dittongo proveniente dalla vocalizzazione di consonante: *breus* 67^v, *breument* 67^v, *caritatiu* 75^r, *suaus* 73^r, *viu* 75^v VIVIT, *dijous* 70^v DIES JOVIS, e di più v. § 45. Pel dittongo AU atono in *a*: *laor* 73^v, 74^r.

(1) Ed è curioso che nella sua incoerenza lo scrittore usi spesso il doppio *ll* pel *l* semplice: *infells* 67^r, *infaells* 67^v, accanto a *fael* 75^r, *qualls* 68^r, acc. a *qual* 67^r e simili.

(2) Nello spoglio fonetico e morfologico mi terrò allo schema del lavoro, che intorno al catalano hanno steso MOREL-FATIO e poi J. SAROÏHANDY nel *Grundriss d. rom. Phil.* del GRÖBER, I° vol, 2ª ediz., pp. 841-77, riferendomi ai singoli paragrafi di esso.

(3) Una volta sola *vostro* 74^r per *vostre*, ma è dell'uso comune, ed è registrato anche nel *Grundr.* § 60.

14. Siamo al mod. *servey* 75^{v}, di contro a *serviy* della DP 97, 9; soltanto *veuran* 73^{v}, non *veiran;* invece *ayga* o *aygua* 70^{v}, 72^{r}, non mai *augua*.

15. Con la nota riduzione: *beneuyrát-áts* 73$^{r\ e\ v}$, *beneuyranca-es* 68^{r}, 73$^{r\ e\ v}$ = BENE-*AGURATUS.

16. Si è alla fase dell'*e*: *creu* 70^{r}, e non mai *crou*, che a volte occorre nella DP 23, 6; 53, 5, ecc. È fuori della norma *traher* 70^{r}, e v. § 45.

20. Di -UA in *a* è esempio *ayga* acc. a *aygua* 70^{v}, 72^{r}; mentre -UA si conserva in *pascua* 70^{r}.

22. A tacere di *conexensa* 71^{v} che va con *coneixe*, qui viene *enredó* 73^{v}.

23. Della medesima serie è *vul* 67^{v} *VOLEO, per effetto della vocal in iato che sussegue, cat. mod. *vullch*, cfr. *full* folium, di contro a *vol* 71^{r} *VOLET. Per la metatesi vocalica ritorna qui *beneuyrát*, ecc. 73$^{r\ e\ v}$, da *bene* + *ahuir* BENE + *AGURIUM. E per la contrazione del dittongo occorrono, di *ai* in *e*: *mes* 68^{r}, 73^{r}, 75^{r} MA[G]IS, *mestre* 71^{v}, *lecs* 67^{v} = *laics;* e di *ei* in *i*: *delits* 68^{v}, cat. mod. *deleyte deleyts* DILECTUS.

24. Siamo alla fase ultima della nota evoluzione: *fet feta fetes* 67^{v}, 69^{r}, 70^{v}, *dreta* 70^{r}, *vuyt* 68^{r}, oltre *delits* qui sopra veduto, ma intatto il nesso nelle voci dotte: *dictat* 67^{v}, 68^{v} acc. a *dit* 67^{v}, 68^{v}, e *secta* 67^{r} v. gloss.

25. Per influenza della nasal labiale attigua: *blastomant* 68^{v}, *blastomats* 74^{r}, e *montint* 74^{r} per *mentint*. E qui spetta con UA in *o*: *goyar* 72^{v} per *gonyar: guanyar*, che è addotto dal *Grundr*. in questo paragrafo, e vi possiamo aggiungere *gordons* DP 76, 4 acc. a *guardons* ibid. plur. di *guardó* 74^{r}. Ma per UA all'uscita v. § 20.

28. Passino qui i varii esempi di alterazione delle protoniche, prodotti da influenze diverse: L'A diventa *e* in *peraules* 67^{v} acc. a *paraules* 70^{v} per avvicinamento al prefisso *per-*, e in *atenyer* 76^{r} AD-TANGERE, *meniar* 71^{v}, 74^{v} per la palatale attigua, come nelle forme rizotoniche: *meing* 75^{v} e cfr. cat. mod.;- l'E in *i* per dissimilazione: *firent* 68^{v}, *pinet* 76^{r} per *penet;*-l'I in *e: enveia* 75^{v}, *enveiaras* 69^{r}, *desonos* 73^{v}, *delits* 68^{v}, e simili, per ragione delle preposizioni *en, de,* e così pure *desaconsellat* 72^{v}, *desperiuren* 68^{v}, *dessonren* 68^{v}, *desliberatio* 75^{v}, v. gloss. Ma più caratteristico lo scambio dell'E protonico in *a: fael* 73^{v}, 75^{r}, *infaells* 67^{v}, *arror* 67^{r}, *matent* 74^{r}, *pasas* 73^{v}, gloss., pei quali è da tener presente il § 10. Anche l'I per la via di *e* si fa *a: amblen*, 69^{r} gloss., *manor* 74^{v}; e parimenti l'O si fa *e* e *a: ergul* 73^{r}, *ergulos* 75^{v}, *argul* 75^{v}.

30. Conservato: *dia* 68^{v}, 69^{v} e così pure *desplaer* 75^{v}, *fael* 75^{r}, *infeels* o *infaels* 67^{r}, una volta sola *infells* 67^{r}, *faeent* 75^{v}.

32. Siamo alla fase *homey* 68^{v}, che è pure della DP, 35 cfr. § 14.

34. Sempre *spirit* 67^{v}, 68^{r}, 69^{v}, 71$^{r\ e\ v}$, senza trasposizione d'accento, dunque; e una sola volta *sperit* 73^{r}, mentre nella DP è sempre *esperit*.

Consonantismo.

39. Siamo all'esito normale assibilato di CE, CI in *se (ce), si (ci): cels*

70^r, 74^r, *sena* 70^v, *spesificarê* 68^r, *falcedat* 67^r, 71$^{r\,e\,v}$, e simili. Parimenti per CJ, TJ nell'iato appresso consonante: *calçar* 74^v CALCEARE, *forsa* 71^r, *marc* 69^v, *terc* 68^v, 70^v, 71^r acc. a *ters* 75^v, ecc., ecc.; ma v. anche § 45.

40. Nulla ci dice sul valore fonico del continuatore di J, trascritto nel modo indicato: *iust* 69^v, *iusticia* 74^r, *juren-ant* 68^r, *desperiuren* 68^v, *maior* 67^v, 74^v, ecc. E pei gruppi DJ, GJ, ecc., ricordiamo: *enveia* 75^v, *enveiaras* 69^r, *inveios* 75^v, *desig* nome e verbo 69^r, 73^r, 74^v, *desigen* 69^r, *desijant* 68^v, *rog* 75^v RUBEUS, oltre *yuijar* 70^r cfr. mod. *jutge* JUDICEM, con cui vanno *meniar* 71^v, 74^v, *meing* 75^v, *venjanca* 75^v, *diumenge* 68^v.

41. Nella norma *x* o *ix* per SC e CS (X): *conexensa* 71$^{r\,e\,v}$, *peix* 72^r, *dexebles* 70^v, *eximplis* 72^r, *lexen* 68^v, oltre *matex-a*, *mateys*, ecc. 68^v, 72^r. Isolato *fresh* 75^v.

42. Regolarmente con la jotizzazione di LJ: *aquells-elles* passim, *consel* 71^r, *desaconsellat* 72^v, *ergul-os* 73^r, 75^v, *fils* 69^r, *fills* 67^r, 74^r, *filles* 69^r, *muler* 68^v, 69^r, *muller* 70^v, *trabals* 72^v, 74^r, e simili. All'iniziale nessuna traccia della jotizzazione del L-semplice, onde sempre *l-*: *lei* 67^r, *libre* 67^v, *lum* 67^v, *lurs* passim, ecc. Parimenti il nesso NJ riesce alla nasale palatalizzata *ñ*, trascritta con *ny*: *senyor* 71^v, 72^r, 75^v, *stranys* 68^r EXTRANEUS, con cui vanno *companyo* 75^v, *ensenyar-aments* 67^v, oltre *atenyer* 76^r AD-TANGERE.

43. Della caduta del *s* di-SJ-intervocalico, peculiare delle Baleari, è traccia in *sgleya* 67^v, 70^r, e una volta *sglea* 67^v, che nella DP è sempre *esgleya*, di contro al cat. mod. *esglesia* [1]; ma nessun esempio della sibilante, come esito di precedente dentale. Abbiano invece *desplaer* 75^v accanto a *placent* 74^r, *reebutuda-uts* 67^r, 70^v, 71^r, 73^v; e pel dilegno di -G- o di -V- intervocalici i soliti *mestre* 71^v e *paor* 76^r; ma *fugir* 67^v. Infine sia qui ricordata la normale caduta di -D- tra vocali, di cui occorrono numerosi esempi: *creen*, *creensa* 67^r, *fael* 73^v, *infells* 67^r, *loat* 76^r, *seer* 70^r, *posseir* 75^v, *possehint* 73^r, *poseexen* 72^v, e simili. Ma il *-d-* da T, incolume: *nadal* 69^v, *peccador* 69^v, *perdonador* 69^v, ecc., ecc.

44. Abbondante la messe degli esempi del caratteristico dilegno del -N ridottosi all'uscita, sia subito dopo la vocal tonica: *do* 71^r, *fi* 71^r, 76^r, *li* 72^r, *pa* 70^v, 72^r, *vi* 70^v, *va* 68^r, e la serie numerale con la desinenza -ENUS, *sise* 68^v, 75^v, *sete* 75^v, *nove* 69^r, che nell'alto italiano, nel provenzale e nel catalano sostituisce i consueti distributivi; sia dopo una vocale atona: *diacha* e *sotdiacha* 70^v DIACONUM, *home* 69^v, 75$^{r\,e\,v}$, *orde* 67^v, 69^r e simili. Ma la nasale ritorna al plurale: *fins* 75^r, *mans* 70^v, *padrins* 70^v, *ordens* 70^v, *homens* 70^v, 74^r e via dicendo. Però ho sempre *bon* 71^r, 72^r, che anche il cat. mod. registra, e il normale plur. *bons* 70^r, 72$^{r\,e\,v}$. E il *-n* è parimenti incolume, se risale a -ND: *enten* 71^r INTENDIT, *mon* 67^v, *segon* 68^r e simili, Non ho traccia della scomparsa di *-r* all'uscita, che è ben saldo: *primer* 68^r, 69^v, 71^r acc. al fem. *primera* 68^r, 71^v, *minister* 72^v, *ver* 70^r, *vertader* 68^r, ecc.

(1) Una volta sola in una intestazione *sglesia* 70^r.

45. Già vedemmo al § 43 come -D- mediano protonico o postonico cada; invece, quando riesce all'uscita, si vocalizza in *-u* con uno svolgimento, che è una delle caratteristiche più spiccate del catalano: *graus* 70^v GRADUM, *veu* 75^v, ma *fe* 68^r, 73^v voce della chiesa. E la vocalizzazione avviene pure di *b* nella formola *b'r: beura* 72^r, 74^v, acc. a *boure* DP. 105, 1; *scriure* 67^v, ma *libre* 67^v, 68^r voce dotta, e *pobre* 71^v, 72^r in cui il *b'r* è secondario da PAUP'RUM; e parimenti di *d* nella formola *d'r: creure-a* 69^v, 70^r, 75^r, *veura* 73^v.

Lo stesso esito si ha per -CE all'uscita: *creu* 70^r CRUCEM, *deu* 68^r DECEM, *diu* 69^r DICIT, *pau* 74^r accanto alla parola colta *pacifiquen* 74^r. Forma sospetta è *ladronisi* 69^r, cfr. *-iciu*=prov. *izi*.

Resta *-ts* desinenza del plur. dei nomi e participi: *dits* 67^r, *fets* 71^{rev}, *l:-trats* 67^v, *peccats* 68^r, 71^r, ecc.; e delle 2^a pers. plur. dei verbi: *serets* 74^r, *sots* 67^v, mod. *sou, sofferrets* 74^r ecc. Va invece con *preu* PRETIUM il verbo composto *menysprear* 72^v, che è anche del cat. mod.

Il nesso L$^{cons.}$ appare intatto: *altar* 70^v, *altres* 68^v, *-a* 74^v, *fals* 69^r, *falcedat* 67^r, 71^{rev}, e simili; ma occorre una volta *autra* 75^r, che è nella norma provenzale. Sia qui allegato *traher* 70^r, pel cat. mod. *traure*, che è pure foggiato sul provenzale; e in questa serie entra pure *malauts* 72^v, che ripete il provenzale *malaut*, mentre il cat. resta a *malalt* col *l* implicato conservato, cfr. *malaut* pure nella DP. 63, 2, 106, 5.

46. Normale lo scadere a sonora della consonante semplice mediana: *reebuda* 67^r acc. a *reebut* 70^v, *pregar* 67^v acc. a *prec* 67^r, ecc.; e anche implicata: *dexebles* 70^v, *obra obre* 67^v, 69^v ecc., *poble* 67^r, *pobres* 71^v, 72^r, 73^r, *sagraments* 68^r, 70^v acc. a *sacraments* 70^v, 71^r di forma dotta, ecc. Ma la sorda nel nesso in *disapte* 68^v. All'uscita costantemente la sorda, qualunque ne sia la fonte: *dic* 67^r, *foc* 72^r, *met* 67^v, *mut* 73^r, *prec* 67^r, *set* 72^r SITIS, *sanc* 70^v e simili.

49. Come effetto di assimilazione la nota riduzione di -ND a *n: enten, -ena -eniment* 71^r, *gran* 67^r, *manaments* 68^r, 72^r, 75^r, *demanar -ats* 67^v, 72^v, *mon* 67^v, 71^v, 74^v, *on, hon, aon* 67^r, 71^r UNDE, *segon* 68^r, 69^v, 71^v, *segona* 72^r, e simili, di contro a *munde* 70^v MUNDAT e 73^v MUNDUS, *viandes* 72^v e altrettali dovute alla cultura. Resta isolato *quant* 71^r QUANDO, che è anche del cat. mod. e del prov.

Per -NV- in *v* solo *cove* 72^v CONVENIT; e per -TR- in *r* i soliti *pare* 68^v, 69^v, 70^r, e *mare* 68^v, 70^r, oltre *prevere -a* 70^v, 71^r, 73^r, ecc. mod. *prebere*.

Per -RS- in *s* all'uscita *lavos* 74^r pel mod. *llavors*, oltre *cos* 71^v per *corps*, di cui si ritocca al § 52; ed una traccia della riduzione odierna dei plurali in *-rs*, in *s* è in *desonos* 73^v per *desonors*, con cui vanno *dines* 72^v per *diners*, *pasas* 73^v per *pesars* v. gloss.

52, Rientrano nella serie di riduzioni di gruppi consonantici: *infers* 70^r con dilegno di *n; cors* 75^v con dilegno di *p*, e *cos* 71^v, come nel cat. mod., ulteriore riduzione con caduta di *r*, e forse spetterà qui, se non è errore gra-

fico, *fresh* 75^{v} per *fresch* con la perdita di *c*. Nei casi di dileguo notevole è quello di *ny* (=*ñ*), che si semplifica a *y* (*j*), di cui non si fa cenno nel *Grundr.*, e non può essere una svista, occorrendo due volte, sempre senza alcun segno di abbreviazione: *goyar* 72^{v} per *gonyar* e *vergoya* 67^{r} per *vergonya.*

53. Per la prostesi di *a*, non davanti a *r-* iniziale, mi occorrono: *aconseguiran* 72^{v}, *anomenat* 67^{r}, come nel cat. com.; ma notevole che la prostesi di *e* avanti a *s* + cons. sia rarissima, due o tre esempi; *esperan* 75^{r}, *esquivar* 67^{v}, e invece *spirit* 67^{v}, 68^{r}, 69^{v}, $71^{r\ e\ v}$, *speransa* 75^{r}, *scriure* 67^{v}, *scripturas* 71^{v}, *stranys* 68^{r}, ecc. ecc., mentre è già in vigore nella DP. *esperar, esperansa* 91, 92, *escampar*, 98, 2, *esperit* 55 ecc.

Di *v* avanti *u* iniziale anche qui: *vuyt* 68^{r}.

L'epentesi di *-d-* tra *nr* non è costante: *desonrat* 71^{v}, *deshonren* 68^{v}, *honrar,-aras,-ament* 67^{v}, 68^{v}, 73^{r}, accanto a *divendres* 70^{r}, *entendra* 71^{r}, *pendras* 68^{r}, *vindra* 70^{r}.

Per l'inserzione di *b* tra *mr* in seguito a dissimilazione di *m'n* il non indigeno: *combregat* 72^{v} COMMUNICARE.

Ma come il provenzale, il nostro testo predilige il nesso *lr* senza *d* epentetico: *colras* 68^{v}, *volria* $75^{r\ e\ v}$ cfr. *colre* DP. 32,1, *volrás* DP. 55,4, *tolre* DP. 11, 1, in luogo del cat. mod. *coldras, voldria.*

Scarsa la paragoge di *-r* nei verbi, come si vedrà al § 66.

54. Per la metatesi solo il noto *apendre* 67^{v} cat. com. *apendrer.*

Morfologia.

55. Nome. Nessuna traccia della declinazione. Occorrono *deu* e *deus*, ma sì l'uno che l'altro servono tanto pel caso retto 67^{r}, 70^{r}, che per l'obbliquo 68^{r}, 69^{v}, $73^{r\ e\ v}$, e 67^{v}, 68^{r} ecc. Conserva il *-s*: *stranys* 68^{r}, dovuto forse a *deus* attiguo.

56. Numero. Regolarmente con *-s* il plurale: *obre: obres* 67^{v}, $68^{r\ e\ v}$, 69^{v}, ecc., *bones obres* 71^{r}, 74^{v}, *veres coses* 67^{r}, 74^{v}, 75^{r}, *prevere: preveres* 67^{v}, 70^{v}, *animes* 70^{r}, *paraules* 67^{v}, 70^{v}, e simili; *cels* 70^{r}, 74^{r}, *mals* 70^{r}, *locs* 71^{r}, *creats* 68^{r}, ecc.; e nei temi in nasale: sing. *home* 69^{v}, $75^{r\ e\ v}$, pl. *homens* 70^{v}, 74^{r}, *orde* 67^{v}, 69^{r}, 72^{v}: *ordens* 70^{v}, *cristians* 67^{r}, *mans* 70^{v}, *padrins* 70^{v}, e simili.

57. Genere. Nulla di notevole. Sia ricordato *amor* 71^{r}, 75^{r} di genere femminile, nella norma dei temi in *-or*, e del pari *la dia* 70^{r} una sola volta di contro a *lo dia* 69^{v}, 70^{r} ripetuto più volte, e *sos dies* 71^{r}; inoltre *la aiuda* 76^{r}.

58. Articolo. I soliti *lo (l), la, los (ls), les, del, de la, dels* o *dells, al, als, a les*, ecc., passim, e così pure in composizione delle altre preposizioni.

59. Pronomi personali: *ell, ella* passim, *nos altres* 70^{r}, *vos* 67^{v}, *ells* 67^{r}, 74^{r}, ecc. Casi obbliqui: *de mi* 74^{r}, *a tu* 71^{v}, *d el* 67^{r}, *a si* $68^{r\ e\ v}$, *en si* 67^{r}, *a ell* 72^{r}, *de ella* $74^{r\ e\ v}$, 75^{r}, *de nos* 72^{v}, *a ells* 68^{v}, ecc. Notevole *los* usato anche pel dativo «a loro» 71^{v}, $72^{r\ e\ v}$ ecc. Nella composizione: *qui l* 68^{r}, *qui ls* 68^{v}, *que s* 76^{r}, *no s* 73^{r}, 75^{v}, «non si», *no n* 73^{r} «non ne», *e us* 74^{r} «e vi», *e s* 70^{v} «e si», *li n* 73^{v} «ne li», *sapien s* 72^{v} «si sappiano», *demanar los* 72^{v} e simili.

60. Possessivi. Congiunti: *ton* 68^{v}, 69^{r}, 71^{v}, *ta* 67^{r}, *son* 69^{r}, *sos* 73^{v} e anche *seu* 69^{r}, 75^{v}, *seus* 68^{r}, di contro a *seu* 74^{r} assoluto, *nostre* e *nostra* 69^{v}, 70^{r}, *vostro* 74^{r}, *lur* 67^{r}, 68^{r}, *lurs* 67^{r}, 68^{v}, ecc.

61. Dimostrativi. *quex* 74^{v}, *aquest* 67$^{r\ e\ v}$, 68^{v} ecc., *aquesta* 67^{r}, 74^{v}, *aquests* 74^{v}, *aquestes* 68^{r}, 72^{v}, ecc.; *aquells aquelles* 68^{r}, 69^{r}, ecc.; *matex -a -xs* 67^{r}, 68$^{r\ e\ v}$, 71^{v}, ecc., ecc.; *so* 69^{r}, *aço* 67^{r}, 76^{r} ecc., *ho* 67^{v}, 72^{v}, *o* 75^{r} tutti per «ciò», *ne* 67^{v}, *hi* 67^{v} «vi», *ich* 74^{v} per *hi*, ecc.

62. Relativi. *qui* caso retto, *que* obbliquo passim, *la qual* 67^{r}, 74^{v}, *les qualls* 68^{r}; *qui* 73^{r} «quello che».

63. Altri pronomi. *aytal* 70^{r}, 74^{r}, *altra* 74^{v}, *altres* 68^{v} mas. pl., *lo un al autra* 75^{r} «l'uno all'altro», *cascun -a* 75^{r}, *nenguna res* 67^{v}, *tot tots totes* 68^{r}, 69^{v}, 73^{v}, 74^{v}, *res* 69^{r}, *no res* 69^{v}, «nulla», *tot quant* 69^{v}, e simili. Notevole *hom* 67^{v}, 71^{r}, 73$^{r\ e\ v}$, 74$^{r\ e\ v}$, 75^{r} in questa forma usato sempre come pronome impersonale, di contro a *home* come sostantivo, nella qual funzione due volte solo, se non ho mal visto, occorre *hom* 69^{v}, 70^{r}, uno dei quali corretto in *home*.

64. Numerali. *dos* 74^{v}, *set* 68^{r}, e la bella serie dei distributivi: *primer -era* 68^{r}, 69^{v} ecc., *segon -ona* 68^{r}, 69^{v}, *ters* 68^{r}, 69^{v}, *quart* 68^{v}, 69^{v}, *quint* 68^{v}, 75^{v}, *sinquena* 74^{v}, *sise* 68^{v}, 75^{v}, *sete* 75^{v}, *nove* 69^{r}, *onse* 70^{r}.

65-66. Conjugazione. I^{a} -ARE: *calçar* 74^{v}, *errar* 71^{r}, *honrar* 67^{v}, 71^{v}, *matar* 68^{v}, *pagar* 67^{v}, 71^{v}, *parlar* 74^{v}, e simili. II^{a} -ĒRE, -'ĔRE senza *-r* paragogico, come pure nella DP.: *apendre* 67^{v}: *apendrer*, *beura* 72^{r}, 74^{v}: *beurer*, *creura -e* 69^{v}, 70^{r}, 75^{r}: *creurer*, *deffendre* 67^{r}: *defendrer*, *perdre* 75^{r}: *perdrer*, *retre* 74^{r}: *retrer*, *veura* 73^{v}: *veurer;* alla quale lunga serie fa riscontro col *-r* il solo *atenyer* 76^{r}. III^{a} -IRE, alcuni dei quali provenienti da -ĒRE, -'ĔRE: *obeir* 67^{v}, 71^{v}, *servir* 67^{v}, 71^{v}, *vestir* 74^{v}, 75^{r}, e insieme *complir* 69^{v}, *fallir* 71^{r}, *fugir* 67^{v}, *tenir* 75^{v}.

67. Gerundio e Participio presente. I^{a} *amant* 73^{v}, *jurant* 68^{v}, *untant* 71^{r}, ecc. — II^{a} *placent* 74^{v}, ecc. — III^{a} *possehint*, ecc.

68. Participio passato. *-at: anomenat* 67^{r}, *creats* 68^{r}, *loat* 76^{r}, ecc.; *-ut: concebut* 69^{v}, *cregut* 70^{r}, *degudes* 68^{v}, *reebut — uda* 67^{r}, 70^{v}, ecc.; *-it: beneyt* 76^{r}, *vestit* 74$^{r\ e\ v}$.

69. Indicativo presente. I^{a} *dona* 71^{r}, *leva* 70^{r}, *pecca* 75^{v}, *pensa* 75^{v}, ecc., *prec* 67^{r}, e con *-a* in *-e* giusta il § 10: *munde* 70$^{r\ e\ v}$, ma è dubbio *consume* 75^{v}, avendosi *consumir* e *consumar*. Per la medesima alterazione dell' *-a* in *e* le terze pers. plur. della 1^{a} vengono a coincidere con quelle della 2^{a} e 3^{a} conjugazione: *amen* 68^{r}, *creen* 67^{r}, *donen* 70^{v}, *juren* 68^{v}, *apaguen* 72^{r}, *maten* 68^{v} e simili. — II^{a} *pren* 74^{v}, *promet* 73$^{r\ e\ v}$, *viu* 75^{v} e simili. — III^{a} *te* 75^{v}, *soste* 74^{v}, *sostenen* 72^{v}, *menten* 68^{v}, *tolen* 69^{r}, ecc. — Incoativi: *complex* 70^{v}, *posseex* 75^{r}, *poseexen* 72^{v}, *atribuexen* 67^{r}.

70. Imperfetto. Non ho che una forma: *fallia* 67^{v}, v. gloss.

71. Perfetto. Forme in vocale: *devalla* 70^{r}, *munta* 70^{r}, *resuscita* 70^{r};

mori 69^{v}, *stabli* 70^{v}. — Forma in velare: *nasc* 70^{r}; in sibilante; *dix* 67^{v}, 71^{v} DIXIT.

73. Congiuntivo presente. Nella norma antica: I^{a} *desig* 73^{r}, *mut* 73^{r}, *meing* 75^{v}. — II^{a} e III^{a} *bega* 75^{v}, *vence* 71^{v}, *aprenguen* 67^{v}, *disponguen* 76^{r}, *nasquen* 70^{v}, *sapien* 67$^{r\ e\ v}$, 71^{v}, 76^{r}. Incoativi: *servescan* 75^{r}, *servesquen* 70^{v}, ecc.

74. Imperativo. Va col cong. pres.: *met* 67^{v}.

75. Imperfetto Congiuntivo. Una sol voce: *amas* 73^{v} conforme all'antica forma.

76. Futuro e Condizionale. I^{a} *spesificare* 68^{r}; *adoraras* 68^{r}, *juraras* 68^{r}, ecc. — II^{a} *colras* 68^{v}, *pendras* 68^{r}; *entendra* 71^{r}, *reebra* 74^{r}, *vindra* 70^{r}; *creuran* 69^{v}, *veuran* 73^{v}.

77. Verbi irregolari. Avere: *hauer* 69^{r}, 73^{r}; *han* 67^{r}; *hauien* 70^{r}; *hauras* 68^{r}; *haia* 71$^{r\ e\ v}$, *haian* o *haien* 72^{v}; *hauria* 67^{v}; *hauent* 73$^{r\ e\ v}$.

Essere: *cer* 73^{v}, 74^{r}; *es*, *son* passim, *sots* 67^{v} «siete»; *eren* 67^{v}; *fou* 69^{v}, 70^{r}, 72^{v}; *serets* 74^{r}, *seran* 74^{r}; *sia* 71^{v}, 74^{r}, 75^{v}, *sien* 67^{r}, 72^{r}; *fos* 70^{v}.

Andare: *anaras* 71^{v}; *vagen* 67^{r}.

Dare: *dare* 67^{v}, *dara* 69^{v}, 70^{r}.

Fare: *fer* 68^{v}, 70^{v}; *fa* 69^{r}, 70^{v}, *fan* 67^{r}, 68^{r}; *faras* 68$^{r\ e\ v}$, 69^{r}, *fera* 71^{r}; *fassa* 71^{v}, *fassen* 67^{v}, 70^{v}; *ha fetes* 69^{r}, *hauria fet* 67^{v}; *faeent* 75^{v}.

Dire: *dir* 72^{r}, 73^{v}, 75^{r}; *dic* 67^{r}, *diu* 69^{r}, *dien* 69^{r}; *dire* 68^{r}, *diran* 74^{r}; *dix* 67^{r}, 71^{v}; *dient* 73$^{r\ e\ v}$; *es dit* 67^{v}, 68^{v}.

Potere: *pore* 68^{r}; *pusca* 71^{r}, *pusque* 75^{v}, *puxen* 76^{r}.

Volere: *vul* 67^{v}, *vol* 71^{r}; *volria* 75^{r}; *volent* 73^{r}.

80. Preposizioni. Prescindendo da: *ab*, *de*, *en*, *contra*, *per* passim, rilevo *a* con l'accusativo oggetto: *qui amen mes a si mateys que a deus* 68^{r} e parimenti 69^{v}; *apres* 69^{v}, *ans* 69^{v}, *segons* 67^{r}, 72^{v}, *sots* 67^{v}, *sens* 68^{v}, 71^{v}, 73^{v}.

81. Avverbi. *on*, *hon*, *aon* 67^{r}, 71^{r}, *alla on* 71^{v}, *de ça*, *de sa* 73^{v}, *della*, *de la* 73^{v}; *demunt* 68^{v}; *lavos* 74^{r}; *pus* 67^{v}, *mes* 68^{r}, 73^{r}, 75^{r}; *ne* 67^{r} 69^{r}, 75^{r} negativo, e così una volta anche *ni* 75^{r}.

82. Congiunzioni. La copulativa è sempre, conforme ai testi antichi, *e* passim, *he* 72^{v}, e ha lo stesso valore *ni* 67^{r}, 71^{r}, 72^{v}; *mas* 73^{v} «ma»; *car* 67^{v}, 72$^{r\ e\ v}$, 73^{v}; *doncs* e *donques* 67^{v}, *enaxi com* 72^{r}, 75^{r}, *axi com* 72^{v}, 74^{v}, *com sia aço que* 67^{r}, *encara* 73^{v}, ecc., ecc.

Dallo spoglio che precede, risulta manifesto che l'antico catalano della *Doctrina dels infans*, pur prescindendo dalle scorrezioni dell'inesperto menante, non è molto genuino e puro, non soltanto perchè vi si nota qualche seriorità di forme, rispetto a quelle della *Doctrina Pueril*, e qualche infiltrazione provenzale; ma soprattutto perchè vi si rilevano alcune particolarità fonetiche caratteristiche, che danno al testo un certo qual colorito dialettale.

Sono di certo fenomeni notevoli l'incolumità del L- iniziale, ma la sua jotizzazione *ll* (=*lj*) è ignota anche alla DP, cfr. § 42, la mancanza del *r*- paragogico all'uscita dei verbi della 2ª, d'accordo anche in questo con la DP, cfr. § 66, e la tolleranza del nesso *lr*, prediletto dal provenzale, che si riscontra pure nella DP, cfr. § 53; ma queste sono varietà cosi diffuse nell'ant. cat., che non se ne può trarre conseguenza alcuna in ordine alle relazioni del nostro testo con la DP.

D'altra parte, alcune forme più recenti, quali *servey*, *ley* e simili, di contro a *serviy*, *lig* e sim. della DP, cfr. § 14 e parimenti *creu* e *beura* di contro ai più antichi *crou* e *boure* pure della DP, cfr. § 16 e 45, oltre ad alcuni esempj sporadici di provenzalismo, quali *autra*, *traher*, e *malauts* comune con la DP, cfr. § 45, non ci possono autorizzare a ritenere la DI indipendente affatto dalla DP e proveniente da qualche testo provenzale; perchè mette senz'altro in dubbio siffatta derivazione la mancanza della prostesi di *e*- avanti S-[cons], propria del provenzale, e che vige già nella DP, cfr. § 53. Siffatte incongruenze da una parte, e infiltrazioni estranee dall'altra sono da attribuirsi alle mani diverse per cui dicemmo esser passato il nostro testo, e non vi si può fare soverchio assegnamento per una decisiva attribuzione, mentre invece la sorte delle atone iniziali e specialmente di quelle finali ci attesta che siamo dentro i confini del dominio linguistico catalano. La tendenza di volgere ad *a* ogni altra vocale protonica con esempi caratteristici, come *arror*, *argul*, *matent*, *manor*, *pasas* e altrettali cfr. § 28, oppure di volgere ad *a* ogni-*e* postonico all'uscita § 10, ed il costante oscillare nella scrittura tra -*a* ed -*e* in desinenze nominali e verbali, sono indizio di una varietà di pronuncia dialettale, estranea alla letteratura, ma sempre nell'ambito catalano.

Già nell'*Archivio glottologico italiano*, vol. IX, pag. 337, a proposito dell'algherese, io rilevavo il fatto dell' *a* da *e* protonico e postonico all'uscita, e lo mettevo in relazione col barcellonese, pag. 355, senza però dare maggiori ragguagli del fenomeno, per cui mi mancavano i dati. Ma nel *Grundriss*[2] vol. I[2], pag. 853 n. 2 si ebbero poi più chiare informazioni sulla natura e sull'estensione geografica del fenomeno; e un più minuto esame fisiologico e più precise indicazioni dei luoghi ci fornì di recente lo SCHÄDEL, *Man. de fonètica catal.* pag. 63 sgg., classificando codesti suoni turbati, tra le *vocals relacsades (voyelles relâchées)*. Se non che il nostro testo non essendo vivo, non ci può dire con la semplice grafia, se si tratti dei fonemi dei nr. 57, 59 e 60 dello Schädel, oppure di quelli del nr. 64, che occorrono in diverse località per l'-*a* di desinenza femminile. Tuttavia, restringendoci in grazia del nostro assunto, all'estensione geografica del fenomeno, se l' *a* / *e* della DI sta ad indicare quell *a* / *e*, che si riscontra nella pronuncia del catalano letterario a Barcellona e nelle comarche adiacenti, nell'Ampurdas, nel Rossiglione e nelle Baleari, allora potremmo affermare che da una di queste regioni proviene il colorito dialettale

della DI. Che se invece, l' *a* / *e* della DI indica qualcuna delle varietà vocaliche dei nr. 57, 59 e 60, restringeremmo alquanto i termini geografici del territorio, ma vi sarebbero pur sempre compresi Barcellona e la sua comarca, donde potrebbe trarre origine il testo che abbiamo preso a studiare.

TESTO

Cod. Ambr. O. 87 sup.

[c. 67.r] Deu ab ta suma clemencia e karitat comensam aquest libre anomenat d*e* La doctrina dels infants.

Com los infells sien en arror e en falcedat e no creen ni at*ri*buexe*n* a deu co*m*plime*n*t ni *per*fectio, segons q*ue* fan los cristians q*ui* a deu at*ri*buexen la sancta diuina trinitat e la s*anc*ta diuina encarnacio del fil de deu segons lur v*er*a ley e creensa, la qual han reebuda d el. E sapien los dits infeells monstrar a lurs fills lur ley e secta, e aço de cor *per* que s sapien deffendre dels cr*ist*ians on q*ue* sien o aon que vagen. P*er* ço dic doncs q*ue* es gran v*er*goya e gran negligencia al poble dells cristians, co*m* aquesta matexa forma e doct*ri*ne no han en si ne monstren ne fan mo*n*strar a lurs fills. Com sia aço q*ue* ells creen de deu veres coses segons lur ley e creenca. Prec doncs los dits cristians q*ue* la forma e doct*ri*na [67.v] de lur uera ley ap*re*nguen e fassen apendre de cor a lurs fills, segons q*ue* en aquest dictat ne dare ensenyame*n*t, *per* ço q*ue* sapien deus amar p*re*gar honrar obeir e seruir e te*n*tacio*n*s diabolicals esq*ui*uar e fugir. E ancara q*ue* sapien als infaells mo*n*strar sots breus formes e peraules lur ley e crenca si n ere*n* demanats. E aço es pus necessari e de maior obligament als letrats q*ue* als lecs, e mes als clergues q*ui* son p*re*ueres, q*ue* als lecs letrats, *per* ço co*m* los p*re*ueres ne son obligats sego*n*s lur orde de ensenyar *per* dit e *per* obre. Co*m* sia aço q*ue* ihesu ch*rist* los dix: vos sots sal de la terra e lum del mon. E *per*tal donq*ue*s q*ue* ço q*ue* demu*n*t es dit pusq*ue* hom complir, breume*n*t vul scriure e mo*n*strar ab aiuda del sant spirit la dita forma e doc*tri*na, la qual es finidame*n*t de la s*an*cta sglea. e si en nenguna res hi fallia, met ho en correctio de la dita sgleya, car *per* neglige*n*cia o *per* ignora*n*cia o hauria fet e no de certa s*cie*ncia.

De la divisio del libre.

[68.r] Departit es aquest dictat en vuyt p*ar*ts, les q*ua*lls son aquestes. Ço es .X. maname*n*ts de la ley. XIIIJ articles de la fe sancta catolica. Set sagrame*n*ts de la s*an*cta sgleya. Set dons del sant spirit. Set obres de mis*er*icordia. vuyt beneayrances q*ue* iehus ch*rist* promet en los seus sants [2] euangelis. Set u*ir*tuts p*rin*cipals. Set peccats mortals. Gen*er*alme*n*t spesificare en cascuna part de aquestes breume*n*t axi co*m* pore, ço q*ue* cascuna cosa es e q*ue* sig*ni*fica, e p*ri*m*er*ament de la p*rim*er*a p*ar*t dire.

Dels deu manaments de la ley.

Lo p*rim*er manamen*t* de la ley es no adoraras ne hauras deus stranys. Co*n*tra aquest maname*n*t fan tots aq*ue*lls e aq*ue*lles q*ui* han lur fe e lur sperance en les criaturas mes q*ue* en deu vertader, e tots aq*ue*lls e aq*ue*lles qui amen mes a [3] si mateys q*ue* a [3] deus q*ui* ls ha creats. Lo sego*n* maname*n*t es no pe*n*dras e no juraras lo no*m* de deu en ua [68.v]. Contra aquest maname*n*t fan tots aq*ue*lls e aq*ue*lles q*ui* juren sens necessitat e qui jurant mente*n* e s desp*er*iuren. Lo terc maname*n*t es colras lo disapte, lo qual *per* lo adueniment de ih*e*su ch*rist* e *per* la sua resurrectio es ordenat e mudat en diume*n*ge. Contra aquest maname*n*t fan tots aq*ue*lls q*ui*

(1) Sciogliamo le abbreviazioni, dando in corsivo le lettere supplite, e correggiamo la punteggiatura; ma del resto, ci manteniamo fedeli al sistema ortografico del ms. senza aggiunger maiuscole, nè accenti, solo indicando tra parentesi rotonde le lettere da espungere, tra le quadre quelle da aggiungere.

(2) *sants* aggiunto dalla stessa mano sopra la riga.

(3) *a* sopra la riga.

mes aempren lo dia demunt dit en vanjtats e en carnals delits per honrament de si matexs mes que per honrament de deu e fan obres manuals no degudes de fer aquell dia. Lo quart manament es honraras ton pare e ta mare. Contra aquest manament fan tots aquells qui l dessonren blastomant offirent [1] o desijant o procurant a ells mort. Lo quint manament es no faras homey. Contra aquest fan tots aquells qui maten o fan matar lur prohisme o si matexs corporalment o spiritualment. Lo sise manament es no faras fornicacio. Contra aquest manament fan tots aquells qui lexen lurs mulers e lurs marits per altres iniuriosament, e aquells qui no [69.r] son en orde de matrimoni e fan luxuria. Lo .VIJ. manament es no faras ladronisi. Contra aquest manament fan tots aquells quj amblen o tolen a son prohisme so del seu. Lo .VIIJ. manament es no faras fals testimoni. Contra aquest manament fan tots aquells qui dien que lur prohisme diu o fa o a fetes obres, les quals aquell no diu ne fa ne ha fetes. Lo noue manament es no enveiaras la muler de ton prohisma. Contra aquest manament fan tots aquells o aquelles qui desigen complir lur carnal desig ab la muler o ab lo marit de lur prohisma. Lo .X. manament es no cobeiaras res de ton prohisma. Contra aquest manament fan tots aquells qui desigen hauer fils o filles seruents o catiues de lur prohisme iniuriosament e lurs bens mobles e posesions.

Dels articles de la sancta fe.

[69.v] Lo primer article de la sancta fe catholica es creure en un deu tot poderos, lo qual es comensament de tots comensaments. Lo segon article es creure en deu lo pare. Lo terc es creure en deu lo fil. Lo quart en deu lo sant spirit. Lo .V. article es creura que deu ha creat tot quan es de no res. Lo .VI. article es creure que solament deu es perdonador dells peccats del hom vertaderament penjdent, e aquell fa de peccador iust. Lo .VIJ. article es creura que deu dara gloria perpetual a tots aquells e aquelles qui als seus manaments obseruaran e creuran en la sancta fe catolica. Lo .VIIJ. article es creura que ihesu christ fil de deu en quant home fou concebut per obre del sant spirit en lo uentre de nostra dona sancta Maria de marc. Lo .VIIIJ. article es creura que ihesu christ nasc uer deu e uer hom del uentre de nostra dona sancta Maria per aytal dia com lo dia de nadal, stant madona sancta Maria verge ans del part e en lo part e apres del part. Lo .X. article es creure que ihesu christ mori en [70.r] la creu per nosaltres a saluar per aytal dia com lo diuendres sant. Lo onse article es creura que la anima de ihesu christ deualla als infers per traher ne les animes dels sants pares e profetes qui hauien cregut en lo seu sant aduenimēt. Lo .XIJ. article es creura que ihesu christ resuscita uer deu e uer hom per aytal dia com lo dia de pascua. Lo .XIIJ. article es creure que ihesu christ cen munta uer deu e uer hom als cels seer en la dreta part de deu lo pare per aytal dia com lo dia de la assencio. Lo .XIIIJ. article es creura que ihesu christ uer deus e uer hom vindra yuijar los bons e los mals e dara gloria perpetual als bons e pena perpetual als mals.

Dels .VIJ.[2] sagraments de la sancta sglesia.

Lo primer sagrament de la sancta sgleya es batisma, lo qual leua e munde hom de peccat original, lo qual peccat fou perpetrat per nostre pare adam e per nostra mare eua en paradis terrenal. Lo segon [70.v] sagrament es confirmacio, lo qual gita de fer manca los padrins de aquell qui ha reebut lo sant sagrament de batisma. Lo terc sagrament es lo sant sagrament de altar, lo qual se fa de pa e de ui e d aygua per lo preuera transmudant de pa en carn e de vi e d ayga en sanc de ihesu christ ab concebiment de pensa e per forme de paraules, les quals ihesu christ stabli per aytal dia com lo dijous de la sena ab los seus dexebles per tal de ell [3] fos feta commemoracio. Lo quart sagrament es ordens de .IIIJ. graus, los quals son corona, sotdiaca, e diacha e preuere, los quals se donen per mans de prelat axi com de bisba o de archabisbe. Lo .V. sagrament es penitencia, lo qual munde los [4] homens de peccats actuals, si es reebut sots forma de uera contricio confessio e satisfactio. Lo .VJ. sacrament es matrimoni, lo qual se fa per consentiment de uoluntat e s complex per copula carnal de marit e de muller,

(1) Corr. *o firent* « o ferendo ».
(2) Ms. VIIJ, ma l'errore è evidente, perchè sono sette i sagramenti.
(3) *de ell* sopra la riga.
(4) *los* id.

per ço que fassen fils, qui be nesquen a seruey de deu [1]. Lo .VIJ. sacrament [71.ʳ] es extrema uncio, lo qual se dona per lo preuera, quant hom es a la fi de sos dies, untant lo preuera los locs hon hom ha fets peccats, per lo qual sacrament son perdonats tots los [2] peccats que ha fets confessats e oblidats quant a la pena eternal, si es reebut iustament.

Dels set dons del sant spirit.

Lo primer do que dona lo sant spirit es sauiesa, ço es infusio e illuminacio de anima, per ço que haia conexensa de deu, qui es uera sauiesa e uera amor. Lo segon do que dona lo sant spirit es entenjment, ço es a dir illumjnament en entendra, per co que hom entena les ueritats e falcetats e concordances e contrarietats de les creatures. Lo terc do que dona lo sant spirit es consel, ço es clara conexensa del bon proposit, que hom enten a fer, per ço que [3] hom no pusca errar ne fallir en les bones obres que vol fer ni fera. Lo quart do que dona lo sant spirit es forsa [71.ᵛ] ço es a dir consolacio e aiuda de anima e de cos, per ço que uence los temptacions del mon e de la carn e del demonj. Lo .V. do que [4] dona lo sant spirit es sciencia, ço es conexensa de les santes scripturas sens mestre, per ço que li fassa testimonj de ueritat alla [5] on es desonrat per ignorancia e per falcedat. Lo .VI. do que dona lo sant spirit es pietat, ço es a dir amor e compassio que hom ha de son prohisma freturant, per ço que hom sia obedient al segon manament de nostre senyor deu ihesu christ, qui dix amaras ton prohisme axi com a [6] tu matex. Lo .VIJ. do que dona lo sant spirit es temor, ço es a dir remordiment de consciencia per ço que haia vera contricio [e] satisfactio dels peccats que ha fets contra la bonea de deu.

De les set obres de misericordia.

La primera obre de misericordia es dar a meniar als pobres de ihesu christ, ço es a dir meniar spiritual e corporal. Spiritual [axi com] monstrar los com sapien deu amar pregar e honrar, obeir e [72.ʳ] seruir. Corporal axi com dar los pa e carn e peix e altres coses semblants. La segona obre de misericordia es dar a beura als pobres per amor de ihesu christ, ço es a dir beura spiritual e corporal. Spiritual axi com monstrarlos los .X. manaments de nostre senyor ihesu christ, per ço que sien obedients a ell e a les uirtuts. E per aço que sapien apagar los vicis. Car en axi com l ayga apaga lo foc o la set, axi les virtuts apaguen los vicis corporals, axi com dar los vi o ayua. La tercera obre de misericordia es dar a uestir als pobres per amor de ihesu christ, ço es a dir vestir spiritual e corporal. Spiritual axi com es dar bons eximplis de si matexs e de ihesu christ e dels sants. Corporal axi com dar los drap de lana o de li. La quarta obra de misericordia es albergar los pobres per amor de ihesu christ, ço es a dir corporalment e spiritual[ment]. Spiritual en la sua anima per compasio e pietat. Corporal en la sua casa per necessitat. La quinta obra de misericordia es dar bon [72.ᵛ] consel al prohisme desaconsellat per amor de ihesu christ, ço es a dir consel spiritual e corporal. Spiritual com sapien s menyprear los bens terrenals e temporals per goyar los bens celestials e perdurables. Corporal com sapien usar sauiament e iustament dels bens que poseexen. La .VI. obra de misericordia es visitar los malauts per amor de ihesu christ, ço es visitatio corporal e spiritual. Spiritual axi com demanar los si an feta orde de cristia, ço es que haien confessat he combregat. Corporal si han menester dines, uiandes nj altres coses semblants a aquestes. La .VIJ. obre de misericordia es dar bon confort als encarcerats per amor de ihesu christ, ço es a dir confort spiritual e corporal. Spiritual axi com confortar los que haien fe e speransa en la misericordia de ihesu christ, qui fou encarcerat per amor de nos. Corporal axi com confortar los que haian paciencia en los lurs trabals que sostenen. Car per lurs males obres que han fetes los ho coue segons iusticia a sostenjr.

De les .VIIJ. beneuyrances que promet ihesu chrjst.

[73.ʳ] La primera beneuyransa que promet ihesu christ es regnar, dient beneuyrats son

(1) *a seruey de deu*, cosi era scritto, poi fu cancellato e vi fu scritto sopra *y seruesquen*, d'altra mano posteriore, che si tradisce anche per la copulativa *y* invece di *e*.
(2) Ms. *lo*.
(3) *que* sopra la riga.
(4) *do que* id.
(5) *alla* scritto sopra invece di *la* cancellato sulla riga.
(6) *a* sopra la riga.

los pobres de sperit. Car de aquells es lo regne del cel, ço es a dir pobre de spirit, possehint hom [1] los bens temporals mes a honrament de deu que de si matex e qui no n ha que no n desig hauer. La segona beneuyransa que promet ihesu christ es posessio, dient beneuyrats son los suaus de cor, car aquells posseiran la terra, ço es a dir hom hauent malanança qui no s mut per ira ni per impaciencia, e hom qui ha benananasa qui no s mut per ergul ni per descona-xensa. La terca benauyranca que promet ihesu christ es consolacio, dient beneuyrats son aquells qui ploren, car aquells seran consolats, ço es a dir plorar penitencial[ment] per los peccats, o plorar per la passio de ihesu christ o per sos peccats o de son prohisma. La quarta benauyransa que promet ihesu christ es sadolament, dient beneuyrats son aquells qui famigen e disijan ius-ticia, car aquells seran sadolats, ço es a dir fameiar e disijar iusticia hom volent e obrant [73.v] que a deu sia donat honor e laor e gloria e benedictio per totes creatures, ço es per tot lo mon en lonch e en ample, e en enredon per tots temps. E ancara desijant e amant que cascun cristia fael amas vertaderament e iustament son prohisme en ihesu christ. La .V. beneuyrança que promet ihesu christ es misericordia, dient beneuyrats son los misericordiosos, car aquells aconse-guiran misericordia, ço es [2] a dir misericordios hom hauent reebuts pasas [3] enugs [4] e desonos de son prohisma, no per sos merits, mas per deffaliment [5] de aquell e que li n perdo-[na], no sperant ne uenjanca de ça ni della. La .VJ. beneuyranca que promet ihesu christ es veura deu, dient beneuyrats son los mundes de cor, car aquells veuran deu, ço es a dir munde de cor hom viuent sens peccat mortal, hauent bones cogitations e bons pensaments. Aytals veu-ran deu de sa per fe e entenjment e de la en gloria per enteniment e gracia sens fe. La .VIJ. beneuyranca que promet ihesu christ es cer appellat fill de deu, dient beneuyrats son [74.r] aquells quj pacifiquen, car ells seran appellats fils de deu, ço es [a] dir cer appellats fils de deu los [6] homens pacificant trabals e discordias quj son entre los homens, matent hi [7] pau e con-cordia. Aytals seran appellats fills de deu per gracia. La .VIIJ. benauyranca que promet ihesu christ es guardo, dient beneuyrats serets quant sofferrets persecusions, e serets per mi blasto-mats e perseguits dels homens, e diran tot mal contra vos per amor de mj ells mentjnt, [8] ans lauos vos alegrats be e ns consolats. Car lo vostro guardo es abundos en los cells, ço es a dir ells montjnt [9] que hom no sia culpable de la persecutio e blasfemia que reebra daquells.

De les quatre virtuts cardinals.

La primera virtut cardinal es iusticia, ab la qual hom qui de ella es abituat e uestit es just en retre a cascu, ço qui seu es, axi com a deu honor gloria e laor, e a son prohisma fraternjtat e amor, e a si matex vida, placent a deu. [74.v] La segona virtut cardinal es prudencia, ab la qual hom qui de ella es abituat e uestit es prudent en fer electio de dos mals lo manor, e de dos bens lo major. Axi com de aquests dos bens celestials e eternal, quj pren lo celestial ha pru-dencia, e quj pren lo terrenal fa lo contrari qui es imprudencia e folia; de dos mals axi com pena perpetual e foc jnfernal e la pena temporal de quex mon, la qual ich soste hom de penitencia, aquell quj pren aquesta del mon per penjtencia ha prudencia, e quj pren la altra fa lo contrari, qui es jnprudencia e folia. La terca uirtut cardinal es fortitudo, ab la qual hom qui de ella es abituat e vestit es fort a contrastar a les temptations diabolicals e carnals e desigs desordenats qui son contra deu e virtuts. La quarta virtut cardinal es temperancia, ab la qual hom qui de ella es abituat e vestit es temprat en totes obres axi com en menjar beura vestir calçar e parlar, e axi en les altres coses semblants. La sinquena virtut, qui es [75.r] teologal, es fe, ab la qual hom qui de ella es abituat e vestit es fael en creura de deu ueres coses, axi com los .X. mana-ments de la ley o los articles de la fe, e los sacraments de la sancta sgleya, e enaxi de les altres coses semblants. La .VI virtut qui es teologal, es speransa ab la qual home [9] catholic qui es de ella abituat e uestit espera(nt) de deu aiuda e [10] consolacio e perdo [11] dels peccats que ha fets

(1) *hom* sopra la riga.
(2) *es* sopra la riga.
(3) cancellato nel testo e sostituito nel margine da altra mano *pessars*.
(4) pure cancellato come sopra e sostituito da *enuigs*.
(5) Corr. *defalliment*.
(6) *los* sopra la riga.
(7) *hi* sopra la riga.
(8) Ms. *mentynt, montynt*; ma nel secondo l' *o* è un pò sgorbiato e potrebbe essere *e*.
(9) Corretto, con aggiungere *e* sopra *hom*.
(10) Aggiunto *e* sopra la riga.
(11) Aggiunto *e perdo* sopra la riga.

contra ell e son p*ro*hisma. La .VIJ. uirtut qui es teologal, es caritat, ab la qual hom q*ui* de ella es abituat e uestit es caritatiu en deu amar mes q*ue* (1) res e son prohisma axi co*m* si matex, la qual amor de p*ro*hisma axi com si matex es satisfer lo (2) un al autra axi com cascun o volria p*er* si matex.

Dels set pe[c]cats mortals.

Lo p*ri*mer peccat mortal es auaricia, ab la qual hom auar fa p*er*dre les fins dels bens q*ue* possecx, ço es a dir p*er*dre q*ue* no s*er*uescan a deu nj a si matexs ne a son [75.v] prohisma a s*er*vey dels quals son creats. Lo segon peccat mortal es glotonia, ab la qual hom goles viu p*er* ço q*ue* meing e bega p*er* q*ue* sia gras e rog e frech (3), e q*ue* pusque molt luxuriagar. Lo ters peccat mortal es luxuria ab la qual home luxurios consume lo seu cors p*er* luxuria e la sua a*n*j*m*a per peccat. Lo quart peccat mortal es argul ab lo qual home ergulos no te p*er* senyor deu, ne son prohisme p*er* companyo, e no s pensa q*ue* p*er* altre sia mes tant solame*n*t p*er* si matex. Lo quint peccat mortal es accidia, ab lo qual home pecca no faeent be a si matex ne a altri, e ha desplaer del be que veu fer a son prohisma. Lo sise peccat mortal es enueia, ab la qual home inueios no s te p*er* pagat de aço q*ue* deu li dona e uolria tenir e posseir los bens de son p*ro*hisma contra la uoluntat e iusticia de deu. Lo sete peccat mortal es ira, ab la qual home iros no fa deslibe*ra*tio e [76.r] pinet se de aço q*ue* ha fet de be p*er* paor o p*er* amor.

Acabada es ab la aiuda del sant spirit la doct*ri*na de aquest dictat dells infans, la qual es fort necessaria a saber o mo*n*strar de cor als infants petits p*er* ta! que s dispongue*n* a seruir e honrar deu, de man*er*a q*ue* puxen e sapien atenyer la fi p*er* q*ue* deus los ha creats. Sia lo nom de n*o*stre senyor deu ih*es*u ch*rist* beneyt e loat p*er* totes les gents del mon. Amen.

GLOSSARIO

aempren 68v «occupano», cat. com. *emprar*, *emprament*, cfr. prov. *emparar* «prendere possesso» ecc. Körting3 4756, da AD-IN-PARARE, il cui contrario è *desamparar* «abbandonare qualche cosa».

amblen 69r «rubano», cat. com. *emblen;* cfr. fr. *embler* Körting3 4889a, 5138 e 10287, da INDE-VOLARE.

apaga-ar 72r «spegne-ere», estingue -ere, *com l'ayga apaga lo foc o la set, axi les virtuts apaguen los vicis* = come l'acqua spegne il fuoco o la sete, così le virtù estinguono i vizi.

benanansa 73r «fortuna, prosperità», è anche nella DP. ed è prov. v. *malanança*.

blasfemia 74r «ingiuria», come nel cat. mod., di contro alle forme verbali che seguono:

blastomant 68v, *blastomats* 74r «ingiuriando, ingiuriati» che occorre anche nella DP. 21. 14. e va con la base *blastemar* Körting3 1462 con *e* in *o* v. § 25, mentre nel cat. mod. è *blasfemar*.

bonea 71v «bontà», unico esempio delle desinenza nominale *-ea*, così rigogliosa nella DP.

cobeiaras 69r, *no cobeiaras res de ton prohisma* = non desidererai nulla del tuo prossimo; va col prov. *cobeitar* da *CUPIDITARE Körting3 2690, ma entra nella serie dei verbi in *-diare*, cfr. *enveiar* INVIDIARE, e sim.

corona 70v il primo dei gradi del sacramento degli ordini, che sono quattro: *corona*, *sotdiaca*, *diacha e prevere*, dati per mano di un prelato, vescovo o arcivescovo, e corrisponde a «chierica o tonsura», che gli ecclesiastici portano sulla testa, radendosi un disco di capelli nel mezzo del capo. In questo significato *corona* è pure del vocabolario italiano.

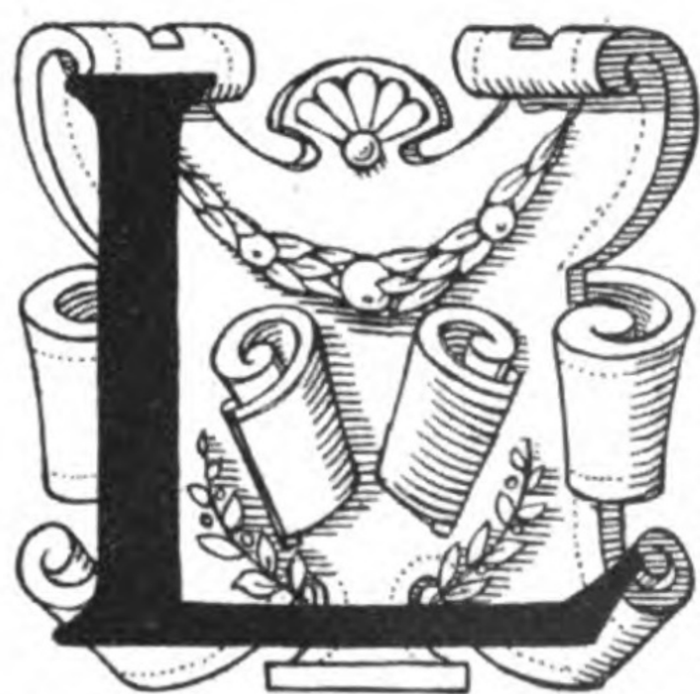
de cor 67r, v, *monstrar de cor*, *apendre de cor*, modo avverbiale «a memoria», come nel cat. mod., cfr. sp. *saber de coro*, donde *decorar*, ossia *recitar*, e fr. *par cœur*.

desliberatio 75v «deliberazione», cat. com. *deslliberacio;* notevole l'uso elittico della frase: *home iros no fa desliberatio*, cioè l'iracondo non fa deliberazione, non agisce secondo la ragione e la volontà, e trova spiegazione nella DP. 117,1, dove è detto che «*ira es torbament de pensa qui destruu la conveniencia de voler e de intelligencia*».

(1) *Que* sopra la riga.
(2) Ms. *la*.
(3) Leggi *fresh* e v. § 52.

en lonch e en ample e en enredon 73ᵛ curiosa espressione per dire «in lungo, in largo e in giro».
enugs 73ᵛ, cat. com. *enuigs* «affanni, molestie», *enujar* «molestare ecc.», cfr. prov. *enoiar*, sp. port. *enojar* ecc., il noto verbo da *IN-ODIO-ARE Körting³ 5007.
freturant 71ᵛ, *amor e compassio que hom ha de son prohisma freturant* = amore e compassione che si ha del suo prossimo indigente; cfr. *fretura* «mancanza, penuria di alcuna cosa».
gita 70ᵛ «libera, disimpegna», potrebbe leggersi *ghita*, cfr. cat. *quitar* «disimpegnare, riscattare, liberare» (Labernia), ma non è più in uso. Invece *gita* con *g* palatale, è parola viva nel senso di «togliere», «gettare», «vomitare», e anche riflessivamente col significato di «coricarsi», in Tortosa e Valenza; così nella DP. 36,5: *luxuria gita del coratje del home leyaltat e veritat* = lussuria toglie dall'animo dell'uomo lealtà e verità; ib. 98,6: *si lo foll ab sa ira te gita de pau* = se il folle con la sua ira ti toglie da pace, ecc.; e va con l'it. *gettare*, prov. *getar*, *gitar* e sim. Körting³ 3216 s. EJECTO-ARE.
glotonia 75ᵛ «gola, golosità», ora *glotoneria*.
goyar 72ᵛ per *gonyar* § 25, cat. com. *guanyar* «guadagnare» Körting³ 10337.
guardo 74ʳ «guiderdone», ora non più vivo, cfr. prov. *guazardon-s*, *guiardon-s* e sim. Körting³ 10384.
lecs 67ᵛ «laici», cat. mod. *llech* oppure *llaich;* indica, come è noto, la classe contrapposta ai *clergues*, in quanto questa era letterata e quella no, e infatti poi distingue i *clergues qui son preveres*, e i *lecs letrats*.
malanança 73ʳ «sventura», è pure della DP. ed è un provenzalismo assai noto, pel cui etimo v. Körting³ 5826.
manca (fer) 70ᵛ modo di dire che trova corrispondenza in quello moderno *fer manco a algu* «mancare», e *manca* è un sostantivo deverbale da paragonarsi a *pensa* da *pensar*. Quanto al significato di tutta la proposizione v. quel che ne diciamo nel testo a proposito del cap. IIIº.
matar 68ᵛ «uccidere», verbo caratteristico del prov. sp. e port., Körting³ 5783.
menysprear 72ᵛ «disprezzare», è pure del cat. mod., sp. *menospreciar*, fr. *mépriser*, Körting³ 6196.
met 67ᵛ imperat. 2.ª pers. sing. «metti»; *e si en nenguna res hi fallia, met ho en correctio de la dita sgleya, car per negligencia o per ignorancia o havria fet e no de certa sciencia* = e se in alcuna cosa io (vi) errassi, metti ciò in correzione, cioè falla correggere dalla detta chiesa, perchè per negligenza o per ignoranza ciò avrei fatto e non di certa scienza; dove è da avvertire che *fallia* è 2.ª pers. sing. dell'imperf. indicativo, mentre il contesto richiederebbe l'imperf. congiuntivo, o al più il condizionale.
mut 73ʳ congiunt. presente 3.ª pers. sing. «muti»; *hom havent malanança qui no s mut per ira ni per impaciencia, e hom qui ha benanansa qui no s mut per ergul ni per desconaxensa* = uomo che ha disgrazia (che) non si muti per ira e impazienza, e uomo che ha fortuna (che) non si muti per orgoglio e non riconoscenza (verso Dio).
pasas 73ᵛ forma del nostro testo per *pesars* «pene, disgusti, e simili», come è nel cat. mod.; va col prov. *pesar* «ciò che pesa, che rincresce» e anche «pensiero», detto pure *pessar*, *pessamen*, e per la duplice significazione di PENSARE v. Körting³ 7019
pensa 70ᵛ «pensiero»; è anche del cat. mod. codesto deverbale di *pensar*.
petits 76ʳ «piccoli», anche cat. com. *petit*.
pinet se 76ʳ «si pente», col pronome riflessivo posposto, cfr. mod. *se penet*.
retre 74ʳ «dare, rendere», nel cat. mod. *retre* o *retrer* «produrre, rendere, dare di rendita», non pare indigeno, perchè, se da **red're* REDDERE, sfugge alla risoluzione di CADERE **cad're caure*, CREDERE **cred're creure*, di cui si è detto al § 45.
secta 67ʳ si accompagna a *ley* e significa «religione, credenza», e infatti più sopra aveva detto *segons lur ley e creensa* 67ʳ.
stranys 68ʳ, *ne havras deus stranys* = non avrai altro dio; cfr. mod. *estrany* «estraneo, straniero, strano e simili».
terrenal 70ʳ è detto del paradiso e quindi vale «terrestre»; ma altrove *bens terrenals* 74ᵛ «beni terreni»; per la desinenza va con *celestial*, *eternal*, *penitencial* e simili, che tutti occorrono nella DI.

HUIT CHANSONS DE BÉRENGER DE PALAZOL, par A. JEANROY et P. AUBRY.

Le lecteur estimera sans doute, comme nous, que ce n'était point le lieu, en tête de cette édition incomplète et non critique, d'instituer des recherches originales sur la vie et l'œuvre de Bérenger de Palazol. Quelle est la source de son ancienne Biographie, dont les allégations, au reste fort sommaires, ne trouvent aucun point d'appui dans ses chansons, au moins dans celles qui nous sont parvenues? (1) Le poète est-il identique à un personnage du même nom, qui fut témoin, en 1157, d'un acte du Comte de Barcelone? (2) Le Comte Jaufré, qu'il a chanté, (3) est-il, comme l'a conjecturé Milà y Fontanals, (4) l'avant-dernier comte de Roussillon, Jaufré III, mort en 1163? Quel est ce Bernat qu'il a célébré dans deux envois? (5) La dame Maria, nommée dans un envoi (6), est-elle cette Maria de Peralada que mentionne l'ancien biographe? Devons nous faire état, pour fixer l'époque où il vécut, d'une chanson qui ne lui est attribuée que par trois manuscrits très voisins et sans grande autorité, où est nommé un comte de Toulouse? Ce sont là des questions que nous laissons à d'autres le soin de traiter. Notre seule ambition est de mettre le lecteur en état d'apprécier, en même temps que les fraîches et naïves mélodies du vieux troubadour catalan, les poésies qu'elles accompagnaient et qui nous paraissent leur être bien inférieures: en effet, si les vers de Bérenger se distinguent, comme l'a justement remarqué Milà (7), par «la douceur, la facilité et la simplicité» du style, il faut avouer que ces qualités dégénèrent parfois en fadeur, en banalité et en monotonie. Les idées, qui n'ont rien d'original, son souvent mal rattachées entre elles, et on s'étonnera sans doute des brusques sautes de sentiment ou de pensée que l'auteur s'y permet. Je n'ai nullement essayé de pallier ces défauts dans ma traduction, que j'ai faite aussi littérale que possible, sans espérer toutefois atteindre à une fidélité parfaite: en effet, les termes techniques de la langue courtoise représentaient pour les lecteurs du moyen âge, tout un ensemble de sentiments que ne sauraient rendre les équivalents modernes les mieux choisis.

Quoique le texte ici présenté au lecteur ne soit pas critique, il est au moins correct, et, ce me semble, à peu près assuré. Il est fondé sur le manuscrit *C*,

(1) Ce document a été imprimé en dernier lieu par C. Chabaneau *(Biographies des Troubadours*, p. 96).
(2) Chabaneau, *loc. cit.* n. 4 et p. 128.
(3) Dans l'envoi de la chanson *S'ieu sabi'aver guizardo*, imp. par Milà, *De los Trovadores*, 2.ª éd., p. 465.
(4) Milà, *loc. cit.*, p. 465.
(5) *De la gensor qu'om vei'* et *Ab la fresca clardat* (plus loin), nos II et III.
(6) *Ab la fresca.*
(7) *Loc. cit.*, p. 364.

le meilleur de tous, que j'ai reproduit fidèlement, sauf à le corriger, en de rares passages, à l' aide de *E* [1]. Je n'ai pas jugé utile de communiquer les leçons de *R*, puisqu'on trouvera le texte complet de ce manuscrit dans la reproduction photographique ci-jointe.

Nos huit poésies sont toutes dans *C* (fol. 207 v°-209 v°) et dans *R* (fol. 36 v°-37 v°); sept seulement dans *E* (p. 93-6); c'est notre numéro VI qui manque; pour cette pièce j'ai utilisé les manuscrits *A* et *H* [2].

Les trois manuscrits de Paris portent les rubriques suivantes:

R: *B. de Pararols* ou *Pararol.* — E: *Berenguier de Palazol.* — C: *Ber. de Palou* [3].

Les pièces suivantes avaient déjà été imprimées intégralement:

I *(Bona domna):* Raynouard, *Choix*, III, 239. *Archiv.* XXXVI, 444 *(V).*
II *(De la gensor):* Rayn., III, 232.
III *(Ab la fresca):* Mahn, *Gedichte*, n° III *(C).*
IV *(Totz temoros):* Rayn., III, 234.
V *(Dona, si totz temps):* Appel, *Prov. Inedita*, p. 16 *(CER).*
VI *(Dona, la genser): Archiv.* XXXIV, 179 *(A)* et 413 *(H); Studj di filol. rom.* III, 530 *(A)* et V, 538 *(H).*
VII *(Aital dona):* Rayn., *Lexique*, I, 359.
VIII *(Tant m'abelis):* Rayn., III, 236.

C'est le ms. *C* que Raynouard a constamment suivi, mais il y a introduit un certain nombre de corrections, parfois inutiles. — A. J.

Les mélodies affectées aux chansons de Bérenger de Palazol nous ont été conservées par le seul manuscrit *R:* elles sont la raison du choix fait ici dans les poésies de ce troubadour.

Les leçons mélodiques de ce manuscrit s'imposent donc dans une reconstitution des chansons de Bérenger de Palazol. Elles sont ordinairement excellentes et quand, à deux ou trois reprises, nous avons cru devoir nous en écarter, nous donnons en note les motifs de nos corrections. Toutefois pour ce qui est de l'élément littéraire de ces compositions nous suivons, d'accord avec M. Jeanroy, le texte du manuscrit *C*.

La transcription en notation moderne de ces vieilles mélodies est faite conformément aux principes exposés par nous en diverses publications [4]. Il ne s'est point rencontré de difficultés particulières dans cette partie de notre travail: l'œuvre musicale du troubadour catalan a repris d'elle même sa place à la tête de ses compositions poétiques, dont elle est sans doute la meilleure part. — *P. A.*

(1) L'ordre adopté est celui de *R*, qui nous a seul conservé les mélodies. Je ne m'astreins pas à corriger quelques fautes contre la déclinaison imputables au scribe. Dans *E* plusieurs des strophes initiales ont à peu près disparu, par suite de l'ablation des lettres ornées.

(2) Le premier, auquel manque la strophe III et qui ajoute un envoi, a été imprimé dans l'*Archiv* de Herrig, XXXIV, 179, et dans *Studj di filologia romanza*, III, 530; le second, qui ne donne que les strophes I et II dans *Archiv* XXXIV 413, et *Studj* V, 538.

(3) Cette forme est intéressante, en ce qu'elle atteste la fidélité relative de *C* à un original sans doute catalan qui devait porter ou *Palau* (de *Palatium*) ou *Pallol* (pour *Palahol*, de *Palatiolum*). Sur cette localité, aujourd'hui *Pallol*, près d'Elne voy. Chabaneau, *loc. cit.*, p. 96, n. 4.

(4) Voir principalement *La rythmique musicale des troubadours et des trouvères*, Paris, Champion, 1907 et *Trouvères et troubadours*, Paris, Alcan, 1909.

I

Bo - na do - na, cui ricx pretz fai va - ler So - bre las
plus va - lens, al mieu ve - jai - re, A - vetz ra - zo per que·m
de - jatz es - trai - re Lo belh so - latz ni l'a - mo - ros pa - rer,
Si non quar vos au - ziey anc far sa - ber Qu'ie·us a - ma -
-va M ai - tans mais que me? En a - quest tort me tro - ba - retz jas -
-se, Quar non es tortz que ja·us po - gues des - fai - re.

I. Bona dona, cuy ricx pretz fai valer
Sobre las plus valens, al mieu vejaire,
Avetz razo per que·m dejatz estraire
Lo belh solatz ni l'amoros parer, 4
Si non quar vos auziey anc far saber
Qu'ie·us amava mil aitans mais que me?
En aquest tort me trobaretz jasse,
Quar non es tortz que ja·us pogues desfaire. 8

II. Si·l belh semblant que·m soliatz aver
De clar que fo, dona, tornatz en vaire,
Quar connoissetz qu'ieu no m'en puesc estraire,
Mielhs me fora ja no·us pogues vezer; 12
Quar ges pauzar no·us puesc a non chaler:
Tals es l'envey 'e·l dezir que m'en ve
Manhtas sazos que de vos me sove
E vir mos huelhs envas vostre repaire. 16

III. E si de vos dizetz que·m dezesper,
Dona, no sai de qui·m sia esperaire;
Si m'avetz fait d'autras amar estraire
Q'una non vey ab cui dezir jazer: 20
Sens totz covens vuelh ab vos remaner,
E sia en vos que·m fassatz mal o be;
Pero guaratz qual mielhs vos en cove,
Que no·us deman oltra grat pauc ni guaire. 24

IV. De bon talan, ab cor leyal e ver
M'autrey a vos per vostres comans faire,

Leçons de E: I. 3 nauetz... degratz. — III. 22 e *manque*. — 23 qual] quel.
Leçons rejetées de C: I. 3 quen. — II. 10 quem.

Sol no·m mandetz de vos amar estraire,
Quar ja, dona, no·n auria lezer; 28
E no m'en cal per messongier tener,
Aissi m'en pren, dona, per bona fe;
Ja dezamar no·us poiria per re,
Ni fi non vuelh, s'aman no la·n puesc traire. 32

V. Trop mi podetz lonjamen mal voler,
Si·m dezamatz quar hieu vos suy amaire,
E volgues m'en mon essien estraire,
Ja de mon cor no n'auria poder; 36
E doncs, dona, pus no m'en puesc mover,
Ni m'abelhis autre joys ni·m soste,
S'ab vos no truep chauzimen e merce,
Vostre belh cors n'er vas Amor peccaire. 40

VI. Amors n'a tort quar enveyos me te
Del vostre cors graile, gras, blanc e le,
S'inquer no·m faitz mielhs que no·m soletz faire. 44

Leçons de E: IV. 30 mi pres p. b. f. — V. 38 joy. — VI. 43 gras *manque*.
Leçons rejetées de C: V. 36 joy. — VI. 44 voletz.

COMMENTAIRE MUSICOLOGIQUE: *Cette pièce appartient au ton de* ré *transposé à la quarte supérieure sur* sol *avec altération bémolisée du* si.

Au point de vue rythmique, nous avons choisi le IIIe mode mensuraliste qui se trouve déterminé par la nature décasyllabique des vers de la strophe.

*Le dernier vers est altéré dans R: la correction qui nous a permis de ramener la distinction mélodique aux proportions de l'*ordo tertius *s'imposait musicalement.*

TRADUCTION

I. Douce dame, que noble Mérite élève, à mon avis, au-dessus de celles qui ont le plus de valeur, avez vous des raisons de me priver de votre aimable entretien ou de vos agréables semblants, sinon celle-ci que vous m'avez entendu publier que je vous aimais mille fois plus que moi? Mais dans ce tort vous me trouverez toujours, car ce n'est pas un tort que je puisse amender.

II. Si les beaux semblants que vous me montriez, de clairs qu'ils furent, dame, sont devenus sombres parce que vous savez que je ne puis renoncer à vous, mieux eût valu pour moi que je ne vous visse jamais, car je ne puis vous mettre en nonchaloir: telle est l'envie, tel est le désir qui naît dans mon cœur maintes fois, quand il me souvient de vous et que je tourne les yeux vers votre demeure.

III. Et si vous dites que je dois désespérer à votre sujet, dame, je ne sais quel sera l'objet de mon espoir; car vous m'avez si bien fait renoncer à tout autre amour que je n'en vois aucune avec qui je désire être couché. Sans nulle promesse je veux rester à vous; qu'il dépende de vous de me faire mal ou bien: considérez pourtant ce qui vous paraît le plus convenable, car je ne vous demande, contre votre volonté, ni peu ni beaucoup.

IV. De tout mon vouloir, d'un cœur loyal et sincère, je me donne à vous pour accomplir vos ordres; pourvu que vous ne m'ordonniez point de renoncer à mon amour, car jamais, dame, je n'en aurais le pouvoir: et il ne faut point m'en tenir pour menteur, car j'agis ainsi en toute bonne foi. En aucune façon je ne pourrais vous désaimer, et je ne veux à cet état aucune fin, si elle ne me vient en aimant.

V. Vous pourrez me haïr longuement, si vous me haïssez parce que je vous aime; et quand même je voudrais éloigner de vous ma pensée, mon cœur ne m'en laisserait pas le pouvoir. Donc, dame, puisque je ne puis renoncer à vous, puisqu'aucune autre joie ne me plaît ni me soutient, si je ne trouve pas auprès de vous indulgence et pitié, votre beau corps sera criminel envers Amour.

VI. Amour a tort de m'inspirer ce désir de votre corps svelte, en bon point, frais et poli, si vous ne me faites plus de bien que vous ne m'en avez coutume de faire.

II

De la gen - sor qu'om vey', al mieu sem - blan, On nueg e jorn. velh e .
pens e cos - sir Mi vuelh lun - har, si'l cor mi vol se - guir, Ab tal a -
-cort que mays no'l torn de - nan, Quar longa - men m'a ten - gut de-zi - ron
Ab bel sem-blan, mas tan dur me res - pon Qu'anc jorn no'm volc precx ni demans so - frir.

I. De la gensor qu'om vey', al mieu semblan,
On nueg e jorn velh e pens e cossir,
Mi vuelh lunhar, si·l cor mi vol seguir,
Ab tal acort que mais no·l torn denan, 4
Quar longamen m'a tengut deziron
Ab belh semblan, mas tan dur me respon
Qu'anc jorn no·m volc precx ni demans sofrir. 7

II. Ja mais miei huelh ab los sieus no·s veyran,
S'a lieys no plai que·m man a se venir;
Qu'on plus la vey, plus m'auci de dezir,
Et on mais l'am, mais y fatz de mon dan; 11
E·l non vezer me languis e·m cofon;
E pus no·m plai ren als que si'al mon,
Ab pauc no·m lays de vezer e d'auzir. 14

III. Ai! belha dona, ab belh cors benestan,
De bel semblan e de gent aculhir,
A penas sai de vos mo mielhs chauzir,
Si·us vey o no, o si·m torn, o si m'an: 18
Non ai saber ni sen que mi aon;
Tan suy intratz en vostr'amor prion,
Qu'ieu non conosc per on m'en puesca essir. 21

IV. Pero, dona, si·us vis cor ni talan
Que·m denhessetz l'amor qu'ie·us ai grazir,
So es us mals don no volgra guerir;
Mas, pus no·us plai, al ver Dieu vos coman; 25

Var. de E: Il ne reste de la strophe I *que quelques syllabes.* — II. 12 non] mieu. — III. 17 de uos *manque.* — 18 o si] os. — IV. 23 denhasetz. — 24 us] uers.

De vos mi tuelh, e non ab cor volon,
Quar res ses vos no·m pot far jauzion:
Vejatz si·m puesc ab gaug de vos partir! 28

V. Quar conoissetz que no·us am ab engan,
E quar vos suy plus fis qu'ieu no·us aus dir
E quar ab vos m'ave viur'o murir,
Vos afranquis merces vas me d'aitan, 32
Dona, que·l cor que·m falh e·m fug e·m fon
Me sostenguatz, quar ieu no sai vas on
Mi serc secors, se vos mi faitz falhir. 35

VI. Senher Bernart, no·ns part ren viu del mon,
Mas la belha que·m destrenh e·m cofon
Tem que·m fassa per mort de vos partir. 38

Var. de E: IV. 28 de uos a. g. — V. 32 uas me *manque*. — VI. 36 nons] nous.

COMMENTAIRE MUSICOLOGIQUE: *Nous ferons en ce qui concerne la tonalité et le rythme de cette pièce les mêmes remarques qu'à la pièce précédente.*

TRADUCTION

I. De la plus belle qu'on puisse voir, à mon avis, pour laquelle nuit et jour je veille, pensif et soucieux, je veux m'éloigner, si mon cœur veut me suivre; mais avec cette convention, que jamais je ne reparaîtrai devant elle, car longuement elle a entretenu mes désirs par ses beaux semblants, mais elle me répond si durement que jamais elle n'a voulu souffrir mes prières et supplications.

II. Jamais mes yeux ne se rencontreront avec les siens, à moins qu'elle ne m'ordonne par son plaisir de venir à elle, car plus je la vois, plus elle me tue de désir, et plus je l'aime, plus j'accrois mon dommage. Si je ne la vois point, je languis et me consume, et comme rien autre chose au monde ne saurait me plaire, peu s'en faut que je ne renonce à voir et à entendre (à vivre).

III. Ah! belle dame, beau corps gracieux, aux aimables façons et au plaisant accueil, c'est à peine si je sais, à votre sujet, choisir mon avantage: dois je vous voir ou non, retourner à vous ou m'en aller? Tout mon sens, tout mon savoir ne suffisent pas à répondre. Je suis entré si profondément dans votre amour que je ne sais par où j'en pourrais sortir.

IV. Pourtant, dame, si j'apercevais en vous volonté ou désir de daigner me savoir gré de mon amour, c'est un mal dont je ne voudrais pas guérir. Mais puisqu'il ne vous plaît pas ainsi, je vous recommande au Dieu véritable (je vous dis adieu): je m'arrache de vous, et non de bon gré, car rien, sauf vous, ne peut me rendre heureux: voyez si je puis me séparer de vous avec joie!

V. Puisque vous savez que je vous aime sans perfidie, que je vous suis plus fidèle que je ne saurais le dire, et qu'il me faut vivre ou mourir avec vous, que Merci vous fasse consentir, ô dame! à ceci du moins, que vous réconfortiez mon cœur qui défaille et me fuit et se fond, car je ne sais où je devrais chercher secours si vous me manquez.

VI. Sire Bernard, rien au monde ne peut nous séparer; mais je crains que la belle qui me torture et me détruit me sépare de vous par la mort.

III

Ab la fres - ca clar - dat Que mou del temps se - re, Do - na, e
ab l'es - tat Que re - no - vela . e ve Ai tot mon cor pau - zat [En
la - vos - tra mer - ce] E quar tant ai es - tat Que ve - zer no'us vo-
-li - - a, Si la col - pa es mi - - a E ieu m'o ai com - prat.

I. Ab la fresca clardat
Que mou del temps sere,
Dona, et ab l'estat
Que renovela e ve
Ai tot mon cor pauzat 5
[En la vostra merce,]
E quar tant ai estat
Que vezer no·us volia,
Si la colpa es mia,
Et ieu m'o ai comprat. 10

II. Mas tant ai sofertat
Gran dezir e sai be
Que si m'avetz desgrat
A mon tort s'esdeve,
Dona, e per ma foudat 15
Quar d'amic no·s cove
Qu'el truep si dons irat
Per nulha fellonia,
E fols hom no·s castia
Ans a trop mescabat. 20

III. Be m'avi' acordat
Qu'al cor vires lo fre,
Mas quan vey la beutat
E·l belh cors blanc e le,
Graile, gras e delguat, 25
E·l plus azaut qu'om ve
E·l mielhs afaissonat,
Totz mon cor se cambia
Que de vos no·s partria
Per nulh autr'embayssat. 30

Leçons de E: I. 1-10. *Il ne reste de ces vers que quelques lettres; au* v, 6 vostra. — II. 14 al mieu. — 17 que trop. — III. 21 ben auia. — 25 gras *manque.* — 29 nom.

Le vers 6, qui manque dans C, est emprunté à R.

IV. Tan n'ai grant voluntat
E tant hi vey de be
E tan mi ve per grat
Qu'ie·us am per bona fe,
E tan m'avetz trobat 35
Ab leyal cor ancse
Que vos avetz comtat
Qu'ie·us aya ad amia
Per plana drudairia,
O·y auriatz peccat. 40

V. Per vos ai oblidat,
E non per altra re,
Tot quant avi'amat,
Que de pauc mi sove;
Si ai per vos camjat, 45
Camjatz, dona, per me
Vostre cors abdura[t],
Vulhatz ma companhia
Aissi cum ieu volria
Vos e vostr'amistat. 50

VI. Me avetz, En Bernat,
En vostra senhoria
Mielhs qu'om ja non auria
Ren que agues comprat. 54

VII. Chanso, a Na Maria
Diguas qu'ieu chantaria
Si·n sabi'aver grat. 57

Leçons de E: IV. 31-57. *Il ne reste de ces vers que quelques syllabes.*

COMMENTAIRE MUSICOLOGIQUE: *Cette mélodie, écrite dans la tonalité de* fa, *appartient rythmiquement au premier mode anacrousique.*

TRADUCTION

I. Par la fraîche clarté qui descend du ciel rasséréné, dame, et en ce temps d'été qui de nouveau revient, j'ai placé tout mon cœur en votre merci; et puisque voilà tant de temps que je ne voulais plus vous voir, je reconnais que si la faute est mienne, je l'ai chèrement payée.

II. Mais j'ai supporté de grands désirs, et je sais bien que si j'ai encouru votre mauvais gré, ce fut par ma faute, dame, et par ma folie, car il ne convient pas qu'un ami irrite sa dame par nulle félonie; mais le fou ne retrouve sa raison que quand il a souffert de sa folie.

III. Je m'étais bien promis de tourner le frein à mon cœur (de détourner mon cœur de vous); mais quand je vois cette beauté, ce beau corps frais et lisse, élancé, svelte, en bon point, le plus gracieux, le mieux façonné qui puisse être, ma volonté m'abandonne et je ne consentirais point à me séparer de vous pour nul message d'amour.

IV. J'ai de vous un tel désir, je vois en vous tant de bien, et tant il m'agrée de vous aimer en bonne foi, et vous avez toujours trouvé en moi un cœur si loyal, que vous devez compter que je vous aurai un jour pour amie, que nous serons vraiment l'un à l'autre: car autrement ce serait pour vous péché.

V. Pour vous, et pour nul autre objet, j'ai oublié tout ce que j'avais aimé et dont il ne me souvient guère; si j'ai changé pour vous, vous aussi, dame, changez pour moi votre cœur endurci: acceptez ma compagnie, du même cœur que je voudrais avoir et vous et votre amour.

VI. Vous m'avez, Sire Bernard, en votre seigneurie, plus sûrement qu'un homme ne peut avoir un objet qu'il aurait acheté.

VII. Chanson, va dire à dame Marie que je chanterais, si je savais que l'on m'en saura gré.

VIII

Tant m'a - be - lis joys et a - mors e chans, E a - le -
-grier, de - port et cor - te - zi - a, Que'l mon non a ri - cor
ni ma - nen - ti - a Don mielhs d'ais - so'm tengues per ben - a - nans;
Doncs, sai hieu ben que mi dons ten las claus De totz los bes qu'ieu a -
-ten ni es - per, E ren d'ais - so ses lieys non puesc a - ver.

I. Tant m'abelis joys et amors e chans,
Et alegrier, deport e cortezia,
Que·l mon non a ricor ni manentia
Don mielhs d'aisso·m tengues per benanans; 4
Doncs, sai hieu ben que mi dons ten las claus
De totz los bes qu'ieu aten ni esper,
E ren d'aiso sens lieys non puesc aver. 7

II. Sa grans valors e sos humils semblans,
Son gen parlar e sa belha paria,
M'an fait ancse voler sa senhoria
Plus que d'autra qu'ieu vis pueis ni dabans; 11
E si·l sieu cors [amoros] e suaus,
En sa merce no·m denha retener,
Ja d'als Amors no·m pot far mon plazer. 14

III. Tant ai volgut sos bes e sos enans,
E dezirat lieys e sa companhia
Que ja no cre, si lonhar m'en volia,
Que ja partir s'en pogues mos talans; 18
Et s'ieu n'ai dic honor ni be ni laus,
No m'en fas ges per messongier tener,
Qu' ab sa valor sap ben proar mon ver. 21

Leçons de E: II. 10 maun.

IV. Belha dompna, corteza, benestans,
Ab segur sen, ses blasm'e ses folhia,
Si tot no·us vey tan soven cum volria,
Mos pessamens aleuja mos afans, 25
En que·m delieyt e·m sojorn e·m repaus;
E quan no·us puesc estiers dels huelhs vezer,
Vey vos ades en pessan jorn e ser. 28

V. Sabetz per que no·m vir ni no·m balans
De vos amar, ma belha douss'amia?
Quar ja no·m cal doptar, si hie·us avia,
Que mesclessetz falsia ni enjans; 32
Per qu'ieu am mais, quar sol albirar n'aus
Que vos puscatz a mos ops eschazer
Qu'autra baizar, embrassar ni tener. 35

VI. Doncs, s'ieu ja·m vey dins vostres bratz enclaus
Si qu'ambeduy nos semblem d'un voler,
Meravil me on poiria·l joy caber. 38

Leçons de E: IV. 24 cum] quan. — V. 29 nom uira nim. — 32 mesclasetz. — VI. 36-8 *manquent par suite de l'ablation d'une vignette.*

COMMENTAIRE MUSICOLOGIQUE: *Tonalité de* ré *transposée sur* la. *Troisième mode mensuraliste.*

TRADUCTION

I. Tant me plaisent joie, amour et chant, allégresse, divertissement et courtoisie qu'il n'y a au monde richesse ou opulence qui pût également contribuer à mon bonheur. Donc je sais bien que c'est ma dame qui tient les clefs de tous les biens que j'attends et espère, et sans elle je ne puis en avoir la moindre partie.

II. Son mérite accompli et ses façons condescendantes, ses agréables propos et le charme de sa compagnie m'ont toujours fait vouloir qu'elle fût ma souveraine, plus qu'aucune autre que j'aie vue, ensuite ou auparavant; et si cette dame charmante et suave ne me daigne pas retenir en sa merci, jamais Amour ne pourra faire mon plaisir d'aucune autre.

III. J'ai voulu si ardemment son avantage et sa glorification, j'ai tant désiré elle et sa compagnie, que je ne crois pas que, si je voulais m'en éloigner, mon cœur pût y consentir; si j'ai chanté ses louanges et célébré ses mérites, je ne me fais point passer pour menteur; car elle sait, par sa valeur, démontrer ma véracité.

IV. Dame, belle, courtoise, accomplie, pleine de sens, éloignée de toute folie, de toute chose blâmable, bien que je ne vous voie pas aussi souvent que je le voudrais, mes tourments sont allégés par votre souvenir où je me délecte, me repose et me soulage, et puisque je ne peux vous voir de mes yeux, je vous vois sans cesse, nuit et jour, dans ma pensée.

V. Savez vous pourquoi j'ai résolu de vous aimer sans jamais changer, ma belle et douce dame? C'est que si je vous avais [pour dame], je n'aurais pas à craindre que la perfidie ou la mauvaise foi troublât jamais notre amour; et c'est pourquoi j'aime mieux espérer simplement que vous serez un jour à moi que baiser, embrasser, ou tenir une autre dans mes bras.

VI. Donc si jamais je me vois enfermé dans vos bras de telle sorte que nous soyons tous deux d'un même vouloir, je m'émerveille où peut être le bonheur [sinon là].

IV

Totz te - mo - ros e dop - tans, Cais qui·s laiss' a non - cha - ler,
Sol puesc' en - tre·ls bos ca - ber, Vuelh que si' au - zitz mos chans;
Pe - ro no·m en - tre - me - tri - a Si mon vo - ler en se - gui - a:
Mas fran - ca - men m'en so - mo Tals cuy non aus dir de no.

I. Totz temoros e doptans,
Quais qui·s laiss'a non chaler,
Sol puesc' entre·ls bos caber,
Vuelh que si'auzitz mos chans; 4
Pero no·m n'entremetria
Si mon voler en seguia:
Mas francamen m'en somo
Tals cuy non aus dir de no. 8

II. Dompna, cuy suy fis amans,
Vos me faitz viur'e valer;
E quan pensan m'alezer
E·ls guais amoros semblans 12
Que m'an mes de joy en via.
Dic vos que no·m camjaria
A la belha sospeisso
Per nulh autr'oc vostre no. 16

III. Tant etz belha e benestans
Era mi vengr'a plazer
Qu'en pogues un oc aver;
Qu'ades, sitot m'es afans, 20
N'am mais la belha fadia
Qu'el don d'autra no faria:
De vos aurai aquelh do
Que plus vuelh que d'autra no? 24

IV. Francha res, conhda e prezans,
Veu mi al vostre plazer;
E si·us plai mi retener,
Suy vostres, senes enjans, 28
E vostres, si no·us plazia;
Et en vostra senhoria
Remanh e serai e so,
Ab que·m retenguatz o no. 32

Leçons de E: I. 1 temeros... doptan. — II. 9 aman. — 12 gai... semblan. — III. 20 afan. — 22 quels dons. — 24 *que*] oc. — IV. 25 prezan.
Leçons rejetées de C: II. 10 voler. — 12 el. — III. 18 plazers. — 24 *que* o.

V. Pueys qu'anc no·us vi ni davans,
No pogui dels huelhs vezer
Re que·m pogues tan plazer,
Sia mos pros o mos dans, 36
Pus qu'ieu vos vi, belh'amia;
E quar m'en lays per feunia,
O per un pauc d'uchaizo,
Guerrey mi eys e vos no. 40

VI. Dompna, no sai si·us plairia
Qu'ie·us vis, o si·us pezaria,
En tan gran doptansa so
No say s'i·us vis o si no. 44

Leçons de E: V. 33 dauan.

COMMENTAIRE MUSICOLOGIQUE: *La finale sur* mi *donnée par le ms. est anormale; nous avons cru devoir la ramener sur* ré, *ce degré étant considéré comme finale à la dominante de la tonalité de* sol, *qui nous semble être la tonalité de cette pièce.*

On pouvait avoir quelques hésitations sur la choix du mode rythmique à adopter pour cette chanson: mais les césures après la quatrième syllabe dans ces strophes à vers heptasyllabiques ne nous ont pas paru assez marquées pour déterminer le IIIe mode et, finalement, nous nous en sommes tenu au Ier mode, qui convient parfaitement à cette pièce.

TRADUCTION

I. [Bien que je sois] tout craintif et tremblant, pareil à celui qui se laisse aller au nonchaloir, je veux faire entendre mon chant, à la seule condition qu'il parvienne aux meilleurs; et même je ne l'entreprendrais point si j'obéissais à mon cœur, mais tel (ou telle) m'en prie instamment à qui je ne puis répondre non.

II. Dame, que j'aime fidèlement, c'est vous qui me faites vivre et valoir; et quand ma pensée se délecte au souvenir des gaies et gracieuses façons qui m'ont mis sur le chemin d'amour, je vous dis que je ne changerais point, tellement est flatteur l'espoir que je nourris (?), pour nul autre oui, votre non.

III. Vous êtes si belle et gracieuse que ce me serait certes une grande joie d'obtenir de vous un oui. Mais toujours, bien que ce me soit un supplice, je préférerai ce beau refus au don qu'une autre pourrait me faire. Aurai-je de vous, un jour, ce don que je désire plus que celui que toute autre pourrait me faire?

IV. Noble dame, gracieuse et digne de tout honneur, me voici à votre plaisir: s'il vous plait de me «retenir», je suis vôtre, en toute loyauté; et vôtre aussi, s'il ne vous plaît pas. Je reste en votre seigneurie et y serai toujours comme j'y suis, que vous me reteniez ou non.

V. Ni avant de vous voir ni après, je n'ai pu voir de mes yeux dame qui tant me pût plaire, que ce soit pour mon profit ou mon dommage, depuis que je vous ai vue, belle amie; et quand j'essaie de renoncer à vous par félonie ou pour quelque tort (que je vous attribue), c'est moi-même que je torture et non vous.

VI. Dame, je ne sais s'il vous plairait de me voir, ou si cela vous pèserait; et je suis là-dessus en si grand doute que je ne sais si je dois vous voir ou non.

V

Do - na, si totz temps vi - vi - a, Totz temps vos se - rai a - clis:
Es - tran - ha - men m'a - be - lhis Qu'ie·us am, qual - que dans me·n si - a,
Des - ti - natz ni a ve - nir; Si tot no m'en puesc jau - zir
Tan be - cum mos cors vol - ri - a Si·n val - mais mos pes - sa - mens
E me·n sap mel - hor jo - vens E de - portz e gual - lar - di - a.

I. Dona, si totz temps vivia,
Totz temps vos serai aclis:
Estranhamen m'abelhis
Qu'ie·us am, qual que dans me·n sia,
Destinatz ni a venir; 5
Si tot no m'en puesc jauzir
Tan be cum mos cors volria,
Si·n val mais mos pessamens
E me·n sap melhor jovens
E deportz o guallardia. 10

II. Per Dieu, belha douss'amia,
Per cuy aflam e languis,
Enaisi m'avetz conquis
Qu'altra jauzir no·m plairia;
Si tot m'assagiey mentir 15
Per tal que pogues cobrir
La sobramor qu'ie·us avia,
Anc jorn no·s camget mos sens
De vos amar finamens,
Ni poderos no·n seria. 20

III. Molt vuelh vostra senhoria
Mais que d'altra que anc vis,
E·l vostre cors francx e fis,
Genser qu'ieu dir no sabria,
Fa mi d'enveya murir 25
Quar plus soven no·us remir;
Tan es de bel!a paria
Qu'autre joy es dreg niens,
D'aitan suy ieu ben sabens,
Encontra qui vos avia. 30

Leçons de E: II. 12 aflam] planh. — III. 26-30 tant es cucinda et agradiua e plazens tug autre ioy son nuns encontra qui uos iauzia.
Leçon rejetée de C: II. 14 altre.

IV. Anc no cuydiey en tal via
Intrar don ja non issis;
Pero tan cochos m'i mis
Qu'anc non guardiey on iria.
E doncx, dona cuy dezir, 35
Pus a cap no puesc yssir
De so que ieu tan volria
Quals er mos captenemens?
Que sai on prumeiramens
Intrey me truep tota via. 40

V. Ja'l sens ni la cortezia
Ni'l bel semblan [ni·l dous ris
Qui] m'estant [al cor assis
. . . .
No·m de]gron tant [abelir, 45
Si no·m denhatz] cossentir,
[Ans que'l deziriers m'au]cia
Que·m [sobrapoder'e·m vens];
Que·l vostre [ricx cors valens
Res]taur' ab sen [ma folia]. 50

VI. Foldatz es [e leujaria
Quar] part vostr[es mandamens
Vos] am, pero per [nuls sens
Ma fou]dat non camjaria. 54

Leçons de E: IV. 36 no] non. — 37 *manque.*

COMMENTAIRE MUSICOLOGIQUE: *Cette chanson, écrite d'un bout à l'autre dans la tonalité de* sol, *se termine bizarrement sur le degré inférieur de* fa. *Il y a là une inattention certaine du copiste. Nous avons ramené la finale sur la tonique* sol.

Le rythme de cette pièce est celui du Ier mode mensuraliste.

TRADUCTION

I. Dame, si je vivais éternellement, toujours je serais votre fidèle; je me plais étrangement à votre amour, quelque dommage qui m'en puisse échoir, que le destin me le réserve [maintenant] ou dans l'avenir. Si je ne puis avoir de vous toutes les joies que souhaiterait mon cœur, ma pensée du moins en vaut davantage, et davantage j'en estime Jeunesse, plaisirs et vaillance.

II. Pour Dieu, belle douce amie, pour laquelle je brûle et languis, vous m'avez si bien conquis, que la possession d'aucune autre ne me plairait; j'ai essayé de mentir pour mieux couvrir l'excessif amour que je vous portais, mais jamais ma volonté de vous aimer loyalement n'a été altérée, et je n'en aurais nul pouvoir.

III. Je préfère votre seigneurie à celle de quelque autre dame que je vis jamais; et votre personne noble et loyale, plus gracieuse que je ne saurais dire, me fait mourir de désir, parce que je ne vous vois pas plus souvent. Votre accueil est si doux que toute joie serait un pur néant — de cela je suis sûr, — comparée à celle de vous posséder.

IV. Jamais je n'eusse pensé entrer en une voie dont je ne pusse sortir; pourtant je m'y suis mis avec tant d'ardeur que jamais je ne considérai où elle pouvait me conduire. Donc, ô dame que tant je désire, puisque je ne puis atteindre ce que je voudrais si ardemment, quelle doit être ma conduite, puisque là où j'entrai d'abord, je me trouve encore aujourd'hui?

V. Jamais le sens, la courtoisie, les gracieuses façons, les doux sourires qui sont imprimés dans mon cœur... ne devraient autant me plaire, si vous ne daignez accepter mon amour avant que je ne sois tué par ces désirs qui me vainquent et m'abattent; que votre personne vaillante et noble restaure par sa sagesse ma folie.

VI. C'est folie et légèreté de ma part que de vous aimer malgré votre défense; et néanmoins contre nulle sagesse je ne changerais ma folie.

VI

Do - na, la gen - ser qu'om ve - ya, Sai de belh a - cul - hi - men,
A - gra - div' a to - ta gen, Mas trop ten en gran en - ve - ya
Selhs que de - zi - ron jau zir Q'us non pot a - cos - se - guir
D'un an só que'n cuyd' a - ver Quo - ras que la torn ve - zer.

I. Dona, la genser qu'om veya,
Sai, de belh aculhimen,
Agradiv'a tota gen,
Mas trop ten en gran enveya 4
Selhs que deziron jauzir,
Q'us non pot acosseguir
D'un an so que'n cuyd'aver
Quoras que la torn vezer. 8

II. Ren no promet ni autreya
Ni estrai ni falh ni men,
Mas «de no» sap dir tan gen
Q'ades cuydaretz que deya 12
Totz vostres precx obezir;
Pero, quan ven al partir,
Sap sens colpa remaner
Ab grat qu'en sap retener. 16

III. Tan gen despen e despleya
Sa gran valor e so sen
Q'una·l sieus laus non aten,
E ja nulhs hom no·m mescreya 20
De lauzor que·m n'auga dir,
Qu'aitant hi pot hom chauzir
De bon pretz fin e de ver
Cum en dona pot caber. 24

Leçons rejetées de C: I. 4 ten en j temon; *la leçon adoptée est celle de AH.* — 5 quen *(leçon de AH)*] que.—6 no *(leçon de H)*] noi; non i A.—II. 9 ren *(leçon de AH)*] ilh.—15 sap *(leçon de AH)*] nol.—22 iauzir.

IV. Sobre totas senhoreya
De pretz, mas tan car despen
S'amor, meravilha·m pren,
Qui per sol sen la corteya 28
Çum o pot guaire sufrir;
O·s fai ab art abelhir,
O ylh a qualque saber
On nulhs hom no·s pot valer. 32

V. Be vuelh que·m tenh', on qu'ieu seya,
Per son leyal be volen;
Si tot joy non hi aten,
Mos cors l'aclina e·l sopleya 35
E·m platz tots sos bes auzir
Et ajut ad enantir
Sos laus ades, jorn e ser,
En totz locs, a mon poder. 40

VI. Dieus me don l'ora vezer
Qu'ie·lh puesca far son plazer. 42

Leçons rejetées de C: IV. 26 d. p. m. *(leçon de A)*] mas pus que. — V. 33 on, A] hom. — 40. *A intercale ici trois vers.*

COMMENTAIRE MUSICOLOGIQUE: *Tonalité d'*ut *et premier mode mensuraliste.*

TRADUCTION

I. Je sais une dame, la plus noble qu'on puisse voir, de bel accueil, et qui sait plaire à tous; mais elle est vraiment trop cruelle envers ceux qui poursuivent son amour, car nul ne peut obtenir en un an ce qu'il se flattait d'avoir le premier jour où il la reverrait.

II. Elle ne promet ni n'octroie rien, mais si agréable est sa façon de dire «non», que toujours vous croyez qu'elle va écouter vos prières; puis, quand on en vient à la séparation, elle sait, tout en restant sans reproche, s'assurer votre reconnaissance.

III. Elle étale et déploie si bien sa grande valeur et sa sagesse qu'aucune autre ne peut prétendre aux mêmes louanges; et que nul ne me mécroie, quelques éloges qu'il m'entende faire d'elle: car on y trouve tout le mérite le plus accompli et le plus vrai qui puisse jamais être contenu en aucune femme.

IV. Sur toutes elle emporte le prix de la valeur, mais elle est si chiche de son amour que je m'émerveille comment un homme sensé peut la courtiser et supporter si longtemps ses refus; elle possède sans doute un secret qui fait qu'elle plaît, ou un charme auquel nul ne peut résister.

V. Je veux qu'elle me tienne, où que je sois, pour son fidèle et loyal serviteur; bien que je n'en attende aucune joie, je la révère et me soumets à elle; il me plaît d'entendre louer ses mérites et d'aider moi-même à propager ses louanges, en tout temps, de jour et de nuit, et en tout lieu, selon mon pouvoir.

VI. Que Dieu m'accorde de voir l'heure où je puisse faire son plaisir!

VII

Ai - tal do - na, cum ieu sai, Rich' e de bel - las fais - sos,
Ab cors co - vi - nent e guay, Ab digz pla - zen - tiers e bos,
Si volgues precs ni de - man - da su - frir, Degr' om on - rar car te -
-ner e ser - vir, Que no·y falh re que·m bo - na domp-na
si - a, Mas quar A - mors hi pert sa sen - ho - ri - a.

I. Aital dona cum ieu sai,
Rich'e de bellas faissos,
Ab cors covinent e guay,
Ab digz plazentiers e bos, 4
Si volgues precs ni demanda[s] sufrir,
Degr'om honrar, car tener e servir,
Que no·y falh re que·m bona dompna sia,
Mas quar Amors hi pert sa senhoria.

II. Sobre las melhors val mai
Et es la genser qu'anc fos,
Mas tan a ric pretz veray
E tant es sos cors joyos, 12
E tan gen sap tot quan vol far e dir,
E tan se fai als plus honratz grazir
Que·n pren orguelh, qu'es contra drudaria:
Ve·us tot lo mal que ieu dir en sabria. 16

III. Amar e temer se fay
Sovent a manht enveyos
En cuy pauc de ben estai,
Mas ab un semblan ginhos 20
Et ab belhs digz o sap tan gen cubrir
Per qu'om de lieys no·s pot claman partir,
Q'us no s'en part, si son vol en seguia,
Que no·y volgues tornar en eys lo dia. 24

Leçons de E: I. 6 e quar tener. — II. 12 es *manque.* — 13 so ques uol. — 15 contra] outra. — III. 18 e souent m. — 19 a cuy. — 21 ab *manque.*

Leçon rejetée de C: III. 23 part] port.

IV. Anc no·s volc metr'en assai
De nulh fait aventuros
Per que pogues en folh plai
Venir sos pretz cabalos; 28
Totz sos faitz sap acabar e complir
Ab segur sen ses reguart de falhir
E ses mal gienh, ses blasm'e sens folia,
Ses enueg dir e senes vilania. 32

V. Quar denha sufrir ni·l plai
Qu'ieu la laus en mas chansos,
Del sobregran gaug qu'eu ai
M'es complitz lo guazardos, 36
Sol que·y saubes tan be esdevenir
Cum agra cor e talan e dezir,
E gran razo pus me en par n'auria,
Mas no sai dir lo be que·y tanheria. 40

VI. Dompna, no puesc de vos lauzar mentir,
Que tot lo be hi es qu·en puesc hom dir,
E mais n'i a que hieu dir no sabria
El remanens cab s'en vos tota via. 44

Leçons de E: IV. 25 no... enaisí. — 27 pogues uenir. — V. 35 que nai.
Leçon rejetée de C: IV. 25 no. — V. 39 pos me en par, *que donnent les deux ms., n'a pas de sens: corr.* pos me ampar (?)

COMMENTAIRE MUSICOLOGIQUE: *Le ton de* ré *est nettement indiqué. Le rythme du IIIᵉ mode est déterminé par le mélange des vers heptasyllabiques et décasyllabiques entrant dans la composition de la strophe.*

TRADUCTION

I. Une dame pareille à celle que je sais, noble et d'aimables façons, gracieuse et enjouée, aux discours aimables et droits, si elle consentait à supporter les prières et requêtes, on devrait l'honorer, la tenir en haut prix et la servir, car il n'y manque rien qui puisse se trouver en la meilleure femme, sinon qu'Amour y perd son droit de seigneurie.

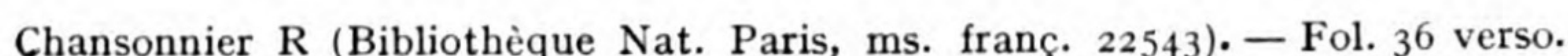
II. Sur les meilleures elle emporte le prix, et elle est la plus parfaite qui fut jamais; mais son mérite est si entier et véritable, sa personne est si accomplie, elle sait si bien faire et dire tout ce qu'elle veut, elle se fait tellement apprécier des plus honorés qu'elle en conçoit de l'orgueil, ce qui est contre les lois de l'amour; voilà tout le mal que j'en saurais dire.

III. Elle se fait aimer et craindre souvent de maints envieux, en qui peu de bien réside, mais elle sait si agréablement dissimuler cela sous de beaux semblants flatteurs et d'agréables paroles qu'on ne peut, en la quittant, se plaindre d'elle, et que nul ne s'en séparerait, s'il suivait son inclination, sans désirer la revoir le jour même.

IV. Jamais elle ne consentit à tenter l'épreuve de quelque aventure par où son mérite souverain pût être l'objet de facheux propos; toutes ses actions sont parfaites, accomplies, réglées par une sagesse sûre; [en elle] nulle crainte de faillir, nulle perfidie, nulle chose blâmable, nulle folie, complet éloignement de toute parole choquante ou vilaine.

V. Elle daigne souffrir et il lui plaît que je la loue en mes chansons; la joie extrême que j'en éprouve est pour moi une récompense suffisante, [et je serais heureux] si seulement j'étais aussi sûr d'y réussir que j'en ai le désir, la volonté et le dessein; et j'en aurais de grandes raisons,... mais je ne sais dire d'elle tout le bien qui conviendrait.

VI. Dame, en vous louant je ne puis mentir, car en vous est tout le bien qu'on puisse dire; il y en a plus que moi-même n'en pourrais dire, et tout le restant [tout ce qui dépasse ce que je dis] est contenu en vous.

Chansonnier R (Bibliothèque Nat. Paris, ms. franç. 22543). — Fol. 36 verso.

Chansonnier R (Biblioth. Nat. Paris, ms. franç. 22543). — Fol. 37.

Chansonnier R (Biblioth. Nat. Paris, ms. franç. 22543). — Fol. 37 verso.

CRÒNICA

SECCIÓ ARQUEOLÒGICA

Monuments megalítichs de la regió de S. Feliu de Guixols.

D. Agustí Casas, de S. Feliu de Guixols, ens envia un catàlech dels monuments megalítichs de la regió, que desitjariem veure completat pera tota la provincia de Girona, com té el projecte de fer el bon amich de l'INSTITUT D. Manel Cazurro. Publiquem agraits la nota del Sr. Casas per veure si estimula a altres coloboradors de fora a fer semblants comunicacions de llurs comarques:

«1. BARRACA D'EN DAYNA. — Es el *tumulus* de Romanyà, en la parroquia d'aquest nom, en el terme municipal de Sta. Cristina d'Aro. Està situat en la propietat del Sr. Cama, vora 'l camí, que, partint del poblet vers sol ixent, per la nova creu de terme, se dirigeix cap a Calonge (1).

2. LA PEDRA AGUDA. — Anomenada també *Pedra de les Gojes*, per estar enllaçada ab ella una relació llegendaria de la qual sols he posat en clar que una bruixa portava aquell còdol al pont de Girona en construcció o el treia d'allà, quan li caigué en el lloch que encara ocupa. Es un *menhir*, situat al mig d'un camp, en la carena de Vallvenera, allà on s'ajunten el camí d'aquest punt a Romanyà y el que puja de Santa Cristina per Mobet. S'escau sobre 'l poble de Castell d'Aro; pertany al municipi de Sta. Cristina de Aro y a la propietat de la Sra. Vda. Rosés (2).

Fig. 1. *(Fot. J. Sabater.)*

Menhir innominat en la carena entre Romanyà y Vallvenera.

3. MENHIR situat vora el camí, que, de Romanyà a Vallvenera, segueix la carena de la serralada. No serveix de terme ni es conegut per cap nom especial. Pertany al municipi de Sta. Cristina, a la parroquia de Romanyà y a la propietat de la Sra. Viuda Rosés. Es més baix que *La Pedra Aguda*, més prim y punxagut y de cayres més vius. Mideix 1'60 m. d'alsada sobre 'l nivell actual del terrer inmediat, essent de 1'05 m. el perímetre de la secció horizontal més grossa y de 0'35 m. l'amplada de la major de ses cares. Inèdit. En vaig donar coneixensa al Sr. Botet y Sisó pera la «Geografia de Catalunya» que ara es publica. Vegis la fig. 1.

4. TERME GROS. — *Menhir* que fa realment de terme entre les propietats Creixell, Codolar y Campanería, en la vessant del *Turó del Home* que mira a la Vall d'Aro. El Turó del Home, a ponent de S. Feliu, es el cim més alt dels que rodejen la població. Pertany el *menhir* al municipi de Sta. Cristina. Inèdit. El vaig comunicar al Sr. Botet pera la «Geografia de Catalunya».

5. PEDRES DRETES D'EN LLOVERAS. — Al mig del bosch, prop del camí que puja de Sta. Cristina d'Aro a Mobet, hi han les pedres així anomenades, que sens dubte haurien

(1) BIBLIOGRAFIA: Agustí Casas, *Un monument megalítich*, article del setmanari «El Noticiero» de St. Feliu, de 16 de Juny de 1894 (conté la descripció, les mides y un croquis); Cristòfol Fraginals, article d'una excursió a tota la comarca, en el «Butlletí del Centre Excursionista» de Maig del 1900 (conté una projecció esquemàtica del monument, qu'es la representació gràfica més clara del mateix, ja que la fotografia, per varies circunstancies, no pot donarne idea exacta); Alsius y Torrent, *Serinyà*, en el volum del Certàmen de Girona de 1894, pàg. 157; Botet y Sisó, *Data aproximada en que els grechs s'establiren a Empuries*, Discurs, 1908, p. 10. Citen també el monument, entre altres, Puig y Cadafalch, Falguera y Goday, *Arquitectura Romànica a Catalunya*, I, p. 12; Hurtebise, etc.

(2) BIBLIOGRAFIA: Pella y Forgas, *Historia del Ampurdán* (conté la descripció y les dimensions (p. 24), aixís com una silueta del monument (p. 19); el citen, entre altres, En Sol, Domenech y Montaner, *Historia general del Arte. Arquitectura*, I, pàgs. 31 y 90 (ab un gravat); G. Hurtebise; Aulestia; etc. Vegis la fotografia adjunta.

format part d'un monument megalítich avuy molt destruit y que permeten sospitar una construcció semblant a la de Romanyà. En té coneixensa solament el Sr. Botet pera 'l fi ja indicat.»

Una destral de les primeres edats del bronzo.

Un altre diligent estudiós, D. Manuel Chia, que va illustrar també els primers descobriments de Serinyà, ha respost a l'excitació de l'INSTITUT, demanant la colaboració dels estudiosos locals, ab la següent nota que publiquem a continuació:

«Les troballes de l'època del coure son tan rares a Catalunya, que cal registrar fins les més insignificants: per aquest motiu donem compte de la d'una destral del esmentat metall, en condicions que la fan doblement interessant.

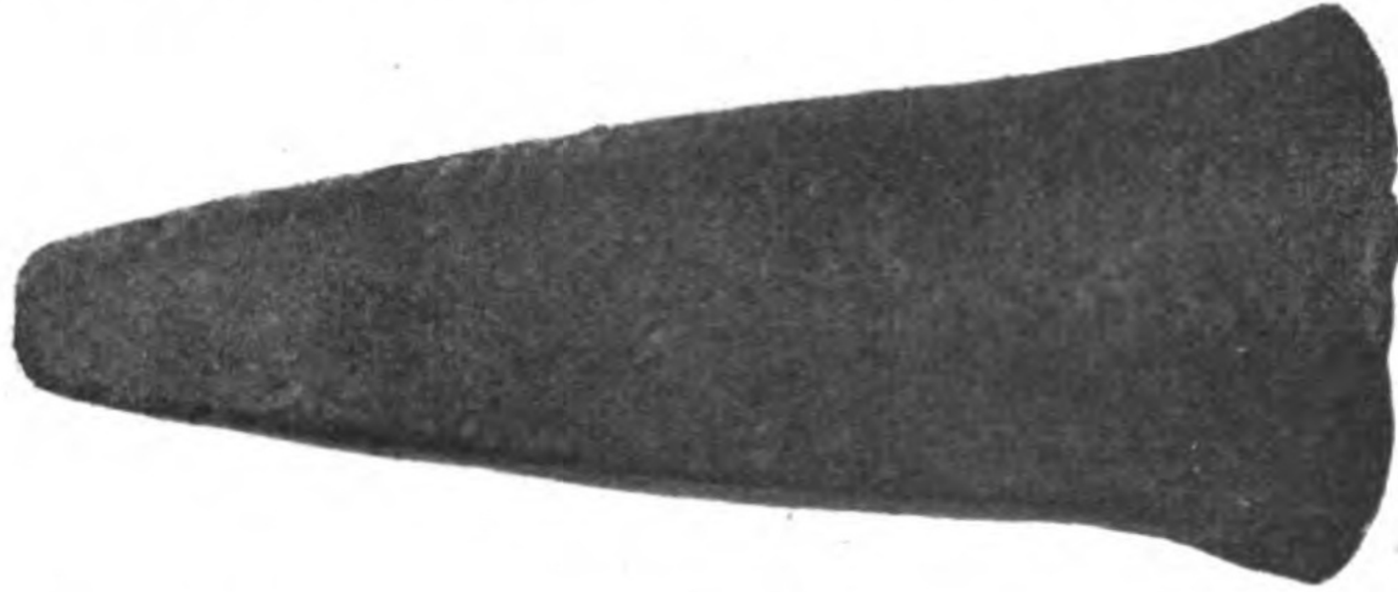

Fig. 2
Destral de la primera època del bronze trobada a Vilassar de Mar

La seva forma, com se veu en la fig. 2, es igual a les de l'etat de la pedra pulida. Sa llargaria es de 108 milimetres y son pès de 245 grams.

Fou trobada en unes terreres que, pera la fabricació de rajoles, se exploten al N. E. de Vilassar de Mar, dintre d'una urna plena de carbó (probablement ossos carbonisats) y acompanyada de quatre pedres. L'una ocupava el bell mig d'una sitja y estava rodejada també de carbó.

Es de creure que aquesta eyna pertany al segon periode de l'época del coure, caracterisat per la cremació dels cadavres.

L'urna fou trencada y el seu contingut escampat, havent resultat inútils totes les diligencies fetes pera recullir aquestes interessants reliquies. La destral forma part de la meva petita colecció d'objectes prehistòrichs catalans, en la que hi figura també una làmina de sílex tallat trobada en el mateix lloch.

Un altra destral semblant an aquesta fou trobada a Palau Salabardera, de la que 'n parla l'Alsius en el seu discurs de l'Associació literaria de Girona de 1864. En el Museu Episcopal de Vich existeixen diversos exemplars trobats en la vall de Ribes, els uns ab aletes, altres ab cabota, tots de formes més modernes. Van reproduides dos d'aquestes destrals del Museo de Vich en l'*Arqueologia Sagrada Catalana* de Mossen J. Gudiol.»

Aquí acaba la nota del senyor Chia, y nosaltres no més volem recordar que en la necròpolis preromana explorada pel Sr. Rubio de la Serna a Cabrera de Mataró y que es un lloch tocant, al d'aon procedeix la present destral, s'hi descobriren tres vasos ab decoracions geomètriques plenes d'una pasta blanca com els vasos de Ciempozuelos, corresponents a una època pròximament la mateixa que la de la curiosa destral (1).

Les pintures rupestres de Cogul.

Per contribuir al estudi y procurar la conservació de les pintures rupestres de Cogul, després de la sensacional noticia donada al Centre Excursionista de Catalunya per D. Ceferí Rocafort, l'INSTITUT va votar una quantitat perque aquest senyor, auxiliat del sabi geòlech y prehistorista D. Lluis M.ª Vidal y de D. Juli Soler, es trasladessin de nou an aquella localitat, fenthi els treballs y escavacions que creguessin necessaris y mirant de preservarles de tot perill de destrucció. Aquets senyors recabaren del propietari per compromís escrit, que may que 's vengués la roca ab les pintures, l'INSTITUT seria el preferit, y voltaren la bauma d'una paret ab porta, que les té recatades dels cops de pedra de la quitxalla y els pastors. De la nota importantíssima enviada a l'INSTITUT per D. Lluis M.ª Vidal, n'extractem els següents paragrafs:

(1) Vegis ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, 1907. Crònica, pág. 473.

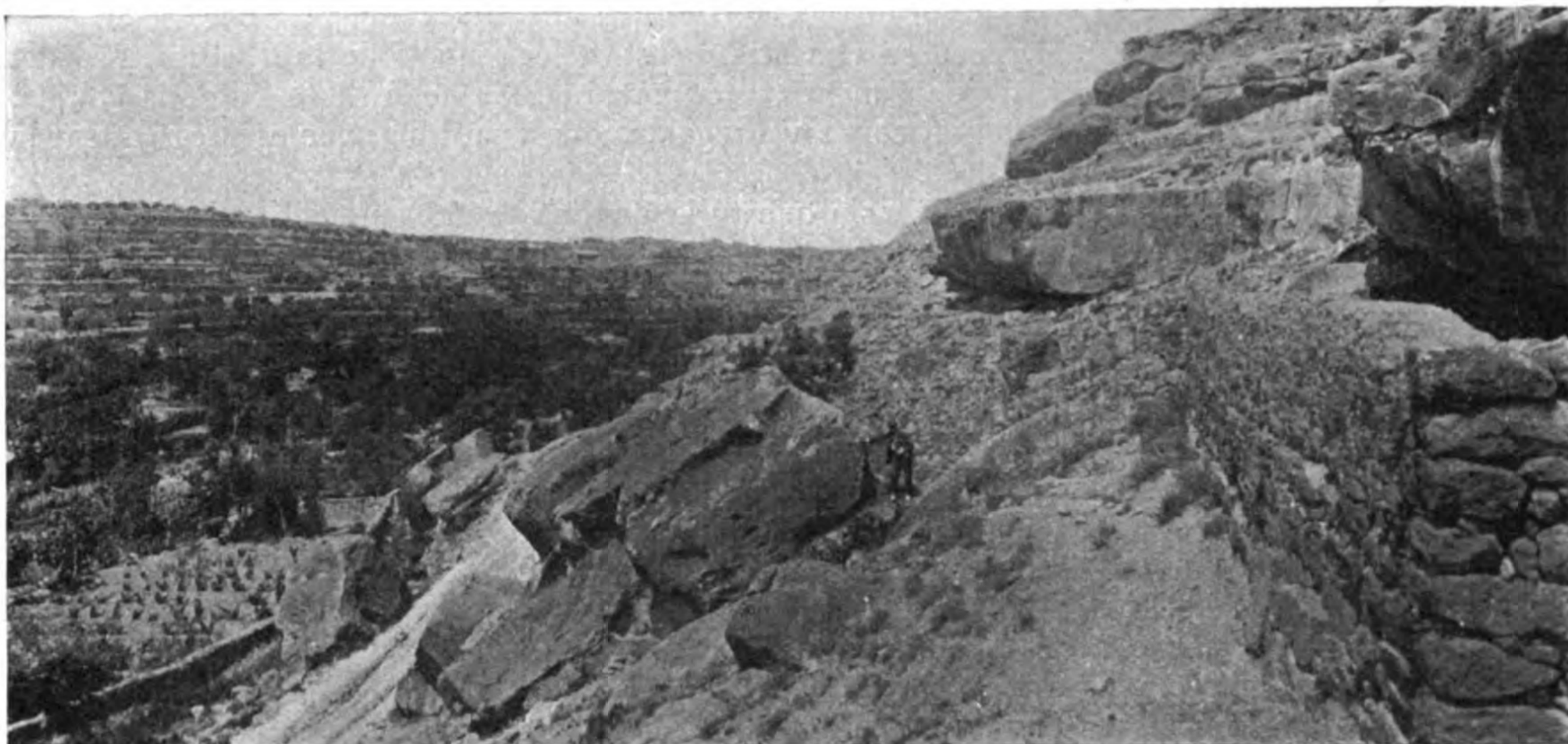

Fig. 3. — Ruines d'una edificació d'època desconeguda

«A D. Ceferí Rocafort se dèu el coneixement de les pintures rupestres de Cogul, notable mostra del art prehistòrich que, per trobarse en una comarca poch visitada, com es la regió central de «Les Garrigues», provincia de Lleida, havia fins allavors permanescut ignorada dels qui an aquests estudis se dediquen, a pesar de que en el país eren de molts conegudes.

Les dues vessants del riu Set, abans de passar aquest pel peu del poblet de Cogul, mostren gran quantitat de grosses pedres agegudes en desordre fins al fons de la vall, tan promte escampades, tan promte formant un agombolament imponent de roques de totes grandaries que sembla acusar l'efecte d'un fort terratremol.

No fora impossible que una acció sísmica hagués causat, o per lo menys pres part en aquest fenomen; mes pera explicar nos el no hi ha necessitat de sortirse de les causes ordinaries de destrucció espontania dels banchs de pedra.

La vall del Set està oberta en la formació geològica terciaria anomenada *Oligocena*, ab banchs quasi horizontals de calices més o menys argilenques, y de molasses (arenisques calíferes de ciment argilós), alternant ab altres de marques terroses blavoses, blanquinoses y rogenques.

Les calices y les molasses formen banchs de 3 y de 5 metres de gruix, y entre mig d'ells se desenrotllen les margues tendres que son molt més groixudes, constituint la major part de les dues vessants. D'aquesta disposició ne resulta que les accions atmosfèriques, els hidrometeors, actuant sobre de les margues ab més facilitat que sobre les molasses y les calices, van descalçant els banchs durs d'aquestes últimes roques a mida que van emportantse les margues que les sostenen. Se fan així, dessota d'ells, a tot lo llarch dels seus afloraments, baumes espaioses, fins que, faltada la roca dura del necessari sosteniment, se trenca y cau omplint les vessants ab les seves despulles. La fig. 3 ensenya, a la dreta, part d'una llarga bauma voltada de paret, que serveix de corral de bestiar, y que es un exemple de lo que acabo de dir, tant més notable quant que es près en el mateix banch d'aon veurem que procedeix la *roca pintada de Cogul* y a molt petita distancia d'aquesta.

Mes aquest procés extern de destrucció dels banchs ferms, no es l'únich de que son objecte; també se modifiquen y alteren per l'acció de l'aigua en la propia massa, perque les plujes y els frets ataquen la cara descoberta d'aquestes filades menjantse les parts més argilenques, y així s'excaven a dintre d'elles vuits prou grans unes vegades per mereixer el nom de *coves*, altres no passant de ser *baumes*, perque no entren prou endins de la roca.

Les pintures de Cogul son fetes en una d'aquestes últimes concavitats que té un dels grossos rochs escampats per la vessant dreta del riu, un kilometre més amunt del poble, y a pochs metres del camí que porta a Albagés. (Fig. 4.)

La pedra té uns 11 metres de llarch per 4 metres de gruix y la cara que dóna a mig jorn

està excavada formant una bauma de poca cabuda, però que té totes les senyals d'haver en altre temps sigut més gran, perque s'hi veuen en el sostre y costats les senyals de la fractura. La part que n'ha quedat, es el costat o paret de Ponent y una porció de lo que era interior de la bauma, quasi plana aquella, y de superficie molt corva y irregular aquesta última, que es precisament la que conté les figures.

De manera, que atesa la petita dimensió que té la cavitat actualment, s'ha d'admetre que en altre temps era prou capàs pera abrigarse a dins algunes persones, ja que no s'explicaría que l'artista autor de tals treballs, hagués escullit pera la seva obra, que no fou obra d'un sol día, un lloch tant poch abrigat com es are. No pot dubtarse un moment de que aquesta mena de treballs se feien únicament a dins de casa.

La bauma pintada hem dit que no 's troba en son lloch primitiu. Quan era més gran y era habitada, feia part del gros banch que corre fent aresta pel mig de la vessant dreta del Set. Més tart, una volta fou desocupada, pot ser per guerres, pot ser per pestes, degué passar una llarguíssima serie d'anys abans no la sotscavessin y destruissin les accions naturals, sabut es cóm els hidrometeors operen poch a poch la *ablació* o arrastre de les margues tendres per dessota dels banchs durs. Mes, al despendres y partirse, la major part degué rodolar fins al fons de la vall, puig no n'ha quedat rastre a la vora, y l'altra part, relliscant per la pendent ha quedat a mig camí, guardant com precioses reliquies part de les pintures que devien adornar tot son interior. Qui sap si les restants figures podrien trobarse, a ser possible remoure el *caos* de blochs que jauen més avall, mitg enterrats.

D'aquesta descripció se 'n desprèn prou clarament, com he indicat al principi, que fora inútil avuy fer excavacions al voltant de la bauma en busca de restos de l'industria dels qui l'habitaren, baldament pugui esperarse trobar silex tallats, destrals de pedra o troços de terriça en un lloch que no es pis ni entrada de la antigua habitació. Aquesta, segons tots els indicis, tenia per pis precisament la marga, la desaparició de la qual ha determinat la destrucció de la bauma, y al desapareixer han d'haver sigut arrebassats també tots quants objectes d'us podien ser testimonis de la activitat industrial d'aquells pobladors. Emperò, escampats pel pais, sobre tot als plans nomenats *El Saladar*, se troben encara bastants rascadors de silex y troços de terriça grollera, evidentment prehistòrica. El rector, Mossen Huguet ne té reunits uns quants, essent digne de notarse que n'hi ha de totes formes, de 2 y de 3 facetes, y sobre tot criden l'atenció per lo petits y lo acabat del treball, tres de tall recte y fi, y de llom arquejat, que no tenen més de 20 milimetres de llarch per 8 d'ample, y eren sens dubte fets pera feines delicades.

No es aquesta bauma l'única senyal que queda d'haver sigut antiguament habitada la comarca; a pochs metres, acostant al cingle, y entre dos grosses roques caigudes que formen un amagat racó, com si fos un estratègich punt de defensa, queden restes d'un mur transversal fet ab pedres en sech, que degué un jorn tancar ab sòlida muralla aquest petit Castell que are no es més que un munt informe de pedres.

Més avall, restes d'habitacions de planta quadrada que han sigut arrassades fins als fonaments, se regoneixen en uns basaments de poca fondaria fets ab pedres en sech, aon varies excavacions y cates que hi ferem no donaren la més petita troballa; així es, que ni d'aquestes ni de les anteriors ruines hi ha modo d'apreciar dintre del període proto-històrich la data a que 's puguin referir.

Finalment, a cosa d'un kilometre més enllà, seguint el camí d'Albages, hi ha en el lloch dit *El Saladar* gran quantitat de sepultures esculpides en la cara superior de moltes de les rocasses que jauen per la vessant de la dreta del riu, quasi totes profanades ja pels buscadors de tresors. Es una necròpoli de fetxa també desconeguda, y si la naturalesa y objecte d'aquets no indiqués sa gran diferencia d'edat respecte de les pintures de la cova, ho diria el fet de que aquestes últimes daten d'una època en que no s'havia encare produit el desprendiment del banch, mentres que les sepultures son posteriors a la caiguda de les roques aon son fetes, tota vegada que s'aprofitaren pera esculpirles les cares més planes dels rochs caiguts.

No falta qui ha cregut que aitals sepulcres foren tots oberts a la pedra abans de trencarse 'l banch; mes per això fora precís que allavors la roca hagués presentat al descobert una molt gran extensió aon haguessin pogut cabrehi les moltes sepultures que hi ha per la vessant: y ademés, fora inexplicable que més tart, al trencarse el banch, cada troç se n'hagués emportat sencera una sepultura, o bé un grupu de varies sense trencarse 'n cap, y no es raó que encare a dalt del banch, *in situ*, n'hi hagi alguna, y que de les que hi ha per la vessant se 'n trobin de tumbades, perque lo primer es efecte de que aprofitaven pera enterraments tots els llochs ont era

Fig. 4. — Vista panorámica mostrant la pedra de Cogul y el banch d'aon prové

possible excavarlos, fos o no roca ferma, y lo segón no té res d'extrany, perque les plujes a força d'anys poden somoure y volcar les pedres que jauen a sobre d'un terreny flux.

Tornem a la bauma de Cogul y fixemnos en la seva decoració. Al primer cop d'ull no 's veu res. El color de la pedra enfosquit per les inclemencies, amaga de tal manera els dibuixos, que cal mirarlos molt atentament. El modo millor de ferlos ressaltar, es mullar, sense fregarla, la cara de la roca. Així apareixen petites figures y signes que, indubtablement, un temps cobririen tota la superficie de les parets: mes han anat perdentse de la part que ha quedat més desamparada, y sols ne queden a la petita porció resguardada, encara, pel troç de sostre que s'ha conservat. Les figures més numeroses son les d'animals: unes pintades en roig, altres en negre, disposades sense cap ordre, y fins alguna vegada superposades. La factura es en general bastant correcta. (Lam. VI.)

Fig. 5

Escena de caça del bisont y dibuixos esquemàtichs d'escenes de caça segons l'interpretació de M. Breuil

S'hi veuen dos rumiants, de petita talla y banyes molt llargues en posició de correr, dels quals el que està a baix ha sigut dibuixat a sobre del altre, com si figuressin estar en diferents plans. Representen probablement cabres, si bé la gran llargaria de les banyes que iguala gaire be la del cos, y sa forma molt poch arquejada fan creure que hi ha hagut exageració en el dibuix, y difi-

Fig. 6. — Ma prehistòrica dibuixada en la cova de Castillo (Santander)

culten afirmar ab seguretat la especie de *hibex* representada. En les reproduccions tretes al calch per M. Breuil, y que han sigut copiades pel *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*, figuren en les banyes unes nudositats que no 's veuen en els calchs publicats per En Rocafort, y que recorden les que adornen les banyes del *hibex alpinus;* jo creuré que M. Breuil ha pres per dibuix intencionat lo que no es efecte sino del grà de la pedra. Hi ha un cervo finament dibuixat, que es evidentment el *cervus elaphus*, posat entre tres cerves, les unes figures parades, les altres caminant. A baix estan pintats tres toros, dels quals el més complet es el de sota; a pesar de lo imperfectes que son, se comprèn que s'ha volgut dibuixar l'*urus* (*bos primigenius*). La factura no es igual en tots tres, per quant en el de la dreta sols s'ha seguit el sistema de perfilar omplint el cos ab ratlles a través.

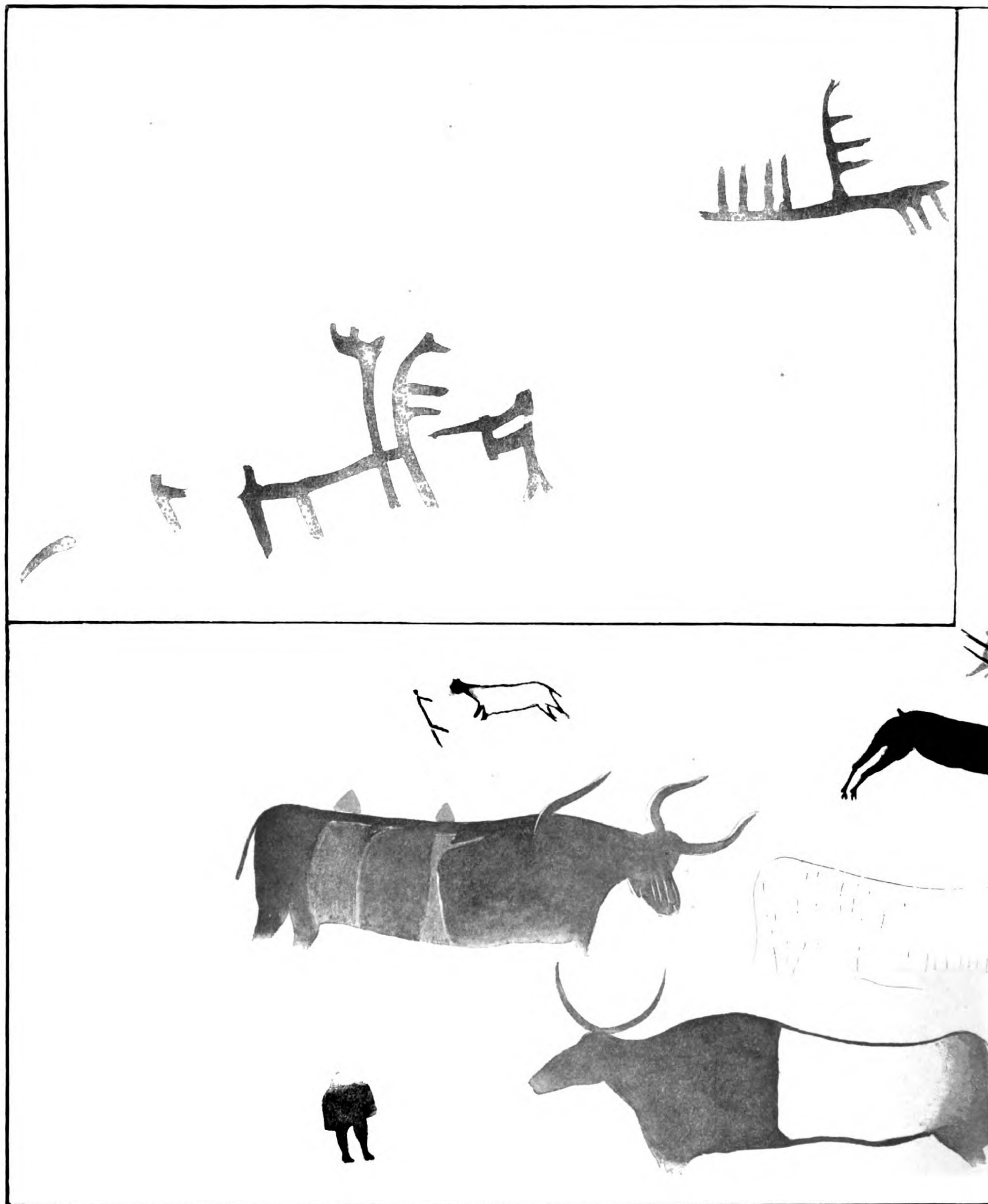
Algunes altres figures d'animals apareixen escampades, mes son tan incompletes, que se fa molt difícil dir lo que volen representar. En una d'elles, situada al extrem alt de la dreta, M. Breuil hi veu un bisont caçat per un home. Trobo massa deteriorat el dibuix per no pensar que aquesta interpretació es un poch aventurada. (Fig. 5.)

El grupo de pintures més interessant es el de figures humanes situat a baix, a ma dreta. Fou reproduit en part per En Rocafort, però ha sigut completat per M. Breuil, qui ha descrit totes les figures que 'l composen. Hi ha nou dònes y un home al mig; aquest està nu y son dibuix es esquemàtich; elles van vestides de mig cos en avall y portan uns capells cònichs. Es notable en totes aquest modo de figurarse 'l cap, lo prim de la cintura y la llargada dels pits que penjen desmesuradament com en algunes races negres.

A més de les figures que acabo d'enumerar, se veuen a la part alta, a ma esquerra, dos grupos de signes que semblen inscripcions, de les quals segons En Rocafort, un distingit arqueòlech ha dit que tenen semblança ab certes escriptures ibèriques, sense poderse afirmar que ho siguin. En ells M. Breuil veu dibuixos esquemàtichs d'escenes de caça; en el de la dreta hi veu un cervo mort; en el de l'esquerra un home atacant a un cervo que li fa cara. Una y altre interpretació me semblen molt violentes.

Tota la decoració d'aquesta bauma es feta ab pinzell, perque d'altra manera no 's compendria la finor d'alguns detalls, con son les banyes y les primes potes del cervo y dels hibex; mes hi ha algunes figures com son les dels toros, que han sigut primer gravades ab algun silex y resseguits després els traços ab color, procediment que també s'ha trobat en altres coves d' Espanya y de França. A Cogul les pintures son a la paret, y el treball era per lo tant més fàcil d'executar, sobre tot disposant de la claror de día, cosa que faltava a les coves de Santander. A Altamira les figures son grans; alguna de grandaria natural. Les de Cogul son petites, no passant de 40 centimetres la més gran.

A Altamira no hi ha cap figura humana ben definida; les 5 o 6 que hi ha grollerament perfilades tenen caps de bestia, lo qual ha fet pensar a M. Cartailhac que tal volta volgué representarse escenes de caça en que 'l caçador aniria disfreçat ab un cap d'animal pera millor acostarse a la peça. M. Wilson arriva a admetre que no son figures humanes. Un perfil de cara humana

ROCA PINTADA DE COGUL. — Dibuix cal

at de *D. Ceferí Rocafort* y *D. Lluis Soler.*

Escala 1:5

que M. Martel reprodueix en sa nota *Reflexions sur Altamira* (1), l'he examinat atentament a la cova y no crech que ho siga. A Cogul hi ha varies figures humanes ben definides.

A la cova de Castillo a Santander hi ha l'impresió d'una ma petita, la ma esquerra que reproduim en la Fig. 6. Ha sigut obtinguda aplicant a la paret la ma sobre la pedra ab els dits ben estirats, y ab l'altre ma proveida d'un munyoch de llana o d'herbes seques s'embadurnava tot, resultant estargida la silueta de la ma sobre un fondo de color, y es de notar que siga la ma esquerra la dibuixada, lo qual proba que en aquell temps ja 's tenia preferencia de la ma dreta per treballar.

A Altamira 's veu també l'impresió d'una ma petita però ha sigut obtinguda per la palma de la ma dreta bruta de color y estargida directament a la paret.

A Altamira s'hi veu representat en abundancia el cavall y algun senglar, que no son a Cogul. En cambi no hi ha cap cervo mascle ni els hibex que hi ha aquí. El bisont que 's troba a Altamira, molt repetit y admirablement estudiat en diferentes postures, falta a Cogul, mentres que 'ls toros se veuen aquí y no a Altamira.

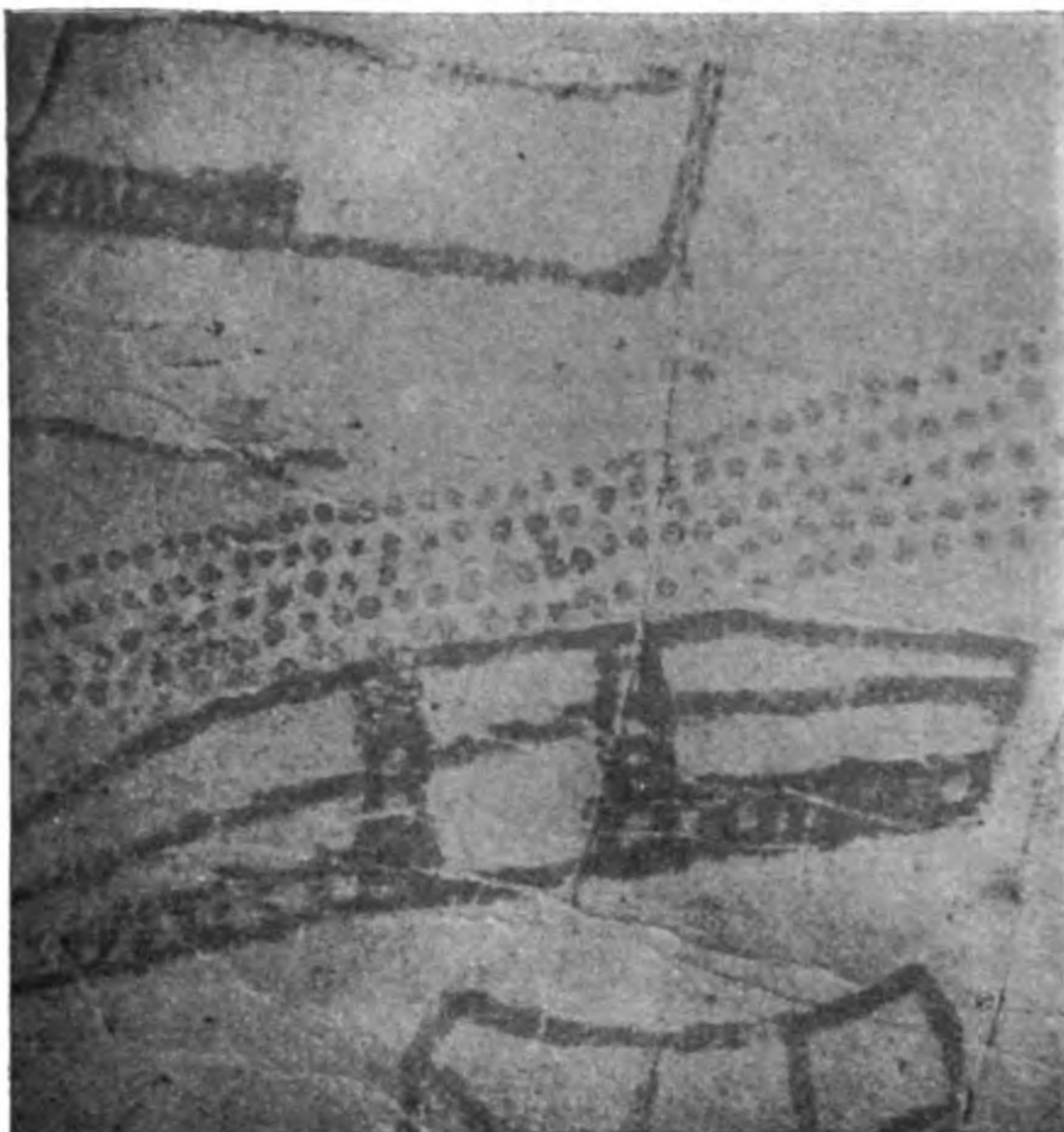

Fig. 7. — Signe tectiforme y series de punts de la cova del Castillo (Santander)

Falten també a Cogul el signes tectiformes tan característichs de la cova d'Altamira que 's repeteix també a Castillo (Fig. 7) y a la cova de Marsoulas, y que segons sembla volen representar les cabanyes prehistòriques.

A Altamira es freqüent veure que l'artista assenyalava primer ab una serie de punts ab el pinzell els traços que després repassava ab ratlla seguida de color. Això ho exigia potser la grandaria del dibuix, y potser la posició molesta devegades del dibuixant. A Cogul no era aquest procediment necessari donada la petitesa de les figures y la comoditat del treball. El sistema de gravar previament els perfils ab algun *silex* (graffiti) se veu utilisat en les dues estacions prehistòriques que comparem, encara que no en totes les figures.

Per nosaltres les dificultats seran més grans pera senyalar època a les pintures de Cogul, puig aquí no hi ha més documents que aquestes pintures, faltant al pis de la bauma els objectes treballats; els silex que 's van trobant procedeixen del terme del poble, y si bé tenen aspecte *magdalenià* no diuen concretement res, ja que no provenen de la mateixa habitació prehistòrica, y per desgracia les figures pintades no condueixen aquí a conclusions precises. El cervo mascle es el *cervus elaphus*, especie que no caracterisa el *paleolítich* ja que encara subsisteix avuy. Els toros no son tampoch característichs. Les cabres, per l'exageració del dibuix, no poden classificarse ab certesa; si volguessin representar l'*hibex alpinus*, especie arreconada avuy a les crestes dels Alps, cosa que no crech, acusarien un clima fret propi dels temps *magdalenians*.

En cambi, el dibuix de les figures de dònes, vestides com van, indica evidentment un estat de civilisació més avençat que les grolleres figures humanes d'Altamira (si es que ho son), y prescindint de la indumentaria, la factura del dibuix significa a Cogul un veritable progrés artístich respecte del de les coves Santanderines, progrés que no es de suposar que s'alcancés sino després d'un llarch periode.

Per lo tant, pert importancia per nosaltres la determinació absoluta de l'edat de les pintures; es l'edat relativa la que les nostres observacions ens permeten proposar; y sigui que les de les coves de Santander quedin definitivament en els últims temps del *paleolítich* o 's modernisen, com creu M. Martel, passant al començament del *neolítich*, que es lo que estem per nostra part més inclinats a admetre, sempre tindrem que les de Cogul son més modernes, y en el primer cas podrien fundadament atribuirse al *neolítich*, y ab molta més raó en el segón.

(1) Nota presentada al primer Congrés Prehistòrich de França. — Le Mans. 1906, pàg. 6.

No cal dir que aquesta apreciació s'ha de fer extensiva a les pintures de Cretes (Aragó), conegudes per l'article publicat en 1907 per D. Santiago Vidiella en el *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*. Son figures de cervo, porch senglar y cavall, pintades a la paret d'una bauma, també despresa o caiguda de son lloch primitiu com la de Cogul, dibuixades ab gran soltura y encara ab més perfecció que les de Catalunya »

Un altre toro ibèrich a Elx

El distingit arqueòlech de la regió d'Elx, D. Pedro Ibarra, ens comunica la troballa d'un altre toro ibèrich, decapitat, descobert al lloch anomenat la Sierra del Molar, en una vall que arriba fins a la marina. Sembla que 'l va descobrir un pagès llaurant, que topava sovint ab l'arada ab una pedra grossa, que descalsada va resultar ser aquesta curiosa escultura. Serà un més en la serie dels toros y *marranos* ibèrichs, que 's troben a cents, segons ens deia fa poch el nostre amich Gómez Moreno de Granada, en els *despoblados* de les provincies de León y Salamanca. A la regió llevantina tenen de vegades el cap barbut de forma humana y girat a un costat, com els toros antropocèfals de la Caldea (Fig. 8). Aixís es per exemple la famosa *bicha de Bazalote* al Museo arqueològich de Madrid (Fig. 9) en el que el tipo del monstre oriental es reproduit exactament, com va fer notar ja fa temps M. Leon Heuzey. Després se veu que la forma 's vulgarisa y el toro pert la seva fisonomia humana y queda reduit a un ídol ibèrich que no 's reconeixeria la seva procedencia asiàtica, sino fossin els exemplars com la *bicha de Bazalote* que encara tenen el cap de figura humana.

Fig. 8

Toro antropocefal Caldeo *(Sarzec, Hnzey)*.

El que 'ns comunica are el Sr. Ibarra, es semblant al que va publicar també decapitat M. Pierre Paris *(Essai sur l'art et l'industrie*, etc., tom. I, pàg. 122), y que senyala com perteneixent a la colecció del mateix Sr. Ibarra. Que 'l are descobert a la sierra del Molar (Fig. 10), tenia ja el cap de un toro, y no un cap de persona, ho demostra que fent exploracions pels voltants del lloch aon va ser trobat se va descobrir una de les orelles que té una forma rígida com la d'un toro vulgar.

Es de notar que si com a tipo escultòrich el nou badell trobat a la Sierra del Molar, està ya lluny de la representació caldea d'aon procedeix; com a estil y execució mostra una tècnica ben avensada, y perxò aquest badell podria ser quasi contemporani de l'época romana. Es singularissim aquest fet de la supervivencia dels elements orientals, en els temes de l'arqueologia ibèrica, l'escultura com la ceràmica va reproduint formes de l'art vingut de llevant en els milenaris anteriors.

En quant el vehícol que podia conduir fins a l'Espanya aquesta representació caldea, no cal dir que podia ser molt be vingut ab el conjunt de elements orientals que impregnaban l'art prehelènich de Creta, arribat fins a la península ibèrica, segons ne posseim probes irrefutables.

Desde que es van tenint coneixements clars de l'importancia y difusió de l'art prehelènich, l'origen de algunes formes

Fig. 9. — Bicha de Bazalote *(P. Paris)*

ibèriques ja no resulten tant misterioses. Are més que preguntarnos d'ont han vingut, lo que ens preocupa es saber com han durat. Sense mourens d'aquesta representació del toro agenollat, y en un principi de fisonomia humana. Aixis per exemple la escultura caldea que reproduim en la fig. 8 serà probablement contemporànea de les estatues de Tello o Sirpula anteriors al quart milenari avans de Jesucrist. La figura del toro antropocefal l'adopta l'Asiria per decorar les portes dels seus palaus, es comprem que debía ser un tema oriental difus per tot el mon antich. Pro en lloch com en la Iberia, l'imitació del tipu primitiu caldeo es més exacte: comparintse les dos figs. 8 y 9, es veu idèntica posició del cap girat y barbut, idèntica manera d'agenollarse. L'única cosa que l'hi falta a l'esfinx de Bazalote es la mitra per cobrir son cap y els varios parells de banyes. Encare que el nou exemplar que avuy publiquem ya no es més que un simple toro, agrahim de tot cor la curiosa noticia del Sr. Ibarra, y esperem que continuarà fentnos conèixer les novetats arqueològiques d'aquesta regió d'Elx, que tant ha donat ja als estudis de les antiguitats ibèriques.

Fig. 10 *(Fot. P. Ibarra)*
Nou toro ibèrich descobert a Elx

Fragments de vasos ibèrics d'Ampuries.

El nostre estimat colaborador D. M. Cazurro ens envia la nota importantíssima que publiquem a continuació:

«Las excavaciones realizadas por la Junta de Museos de Barcelona han dado por resultado al hallazgo de buen número de fragmentos de esta clase de cerámica, que hasta ahora no había llamado la atención de los que en Ampurias habían hecho excavaciones en busca de objetos que vender, no porque fuera escaso, sino porque por sus poco brillantes colores y falta de figuras no ofrecía nada de interesante para ellos, explicándose así el que hasta hoy pasara casi desapercibida.

Pero los restos de cerámica ibérica que han sido encontrados en estas excavaciones de los Museos de Barcelona, con cuya inspección fuí honrado por la Junta de Museos, no habían suministrado hasta hoy nuevos datos de verdadero interés, ni por los dibujos que los adornan, ni por las relaciones de estratificación en que han sido encontrados.

Las formas encontradas han sido también las comunes de urna cilíndrica con bordes rectos salientes hacia fuera, ó la de ollas ó kapis con una ó dos asas.

En cuanto á su yacimiento los niveles que han suministrado esta clase de cerámica han sido también muy diversos, tantos, por desgracia, que no se prestan á conclusiones definitivas. En la ciudad ibero-romana, han sido hallados en el extremo de la calle principal á menos de 0'50 metros de profundidad, revueltos con todo género de cerámica romana; en un pozo hecho al pie de la muralla, por dentro, á la derecha de la puerta y á poco más de 12 metros de ella, se hallaron á los 3'15 m. algunos fragmentos con cerámica campaniense y romana y una moneda de Juba I de Mauritania. En las catas abiertas junto al muro común que subía desde la ciudad griega á la romana, siguiendo el actual camino que lleva esta misma dirección, en un silo se encontraron también numerosos fragmentos, algunos de una urna grande, casi completa, y á la profundidad de 1'30 m., revueltos con cerámica galo romana, de la mal llamada saguntina y con cerámica campaniense. Cerca de la Basílica cristiana, algunos fragmentos reposaban sobre un trozo de mosaico romano de muy baja época. Éstos y otros muchísimos datos que pudiéramos citar, demuestran cómo entre las ruinas revueltas mil veces por la azada y la reja del agricultor de pasadas épocas, no existen datos de una estratificación clara y manifiesta. Sólo en términos generales puede observarse que los fragmentos ibéricos, y aun más los griegos de buena época, sólo se encuentran en abundancia en las capas más profundas. Hasta unos tres metros de profundidad

Fig. 11. — Vas ibèric d'Ampuries. (Col. Cazurro.) Restaurat per D. E. Gandía.

todo aparece en confuso desorden y aun á flor de tierra se encuentra un abundante muestrario de todas las clases de cerámica. Pero donde las capas pasan de este nivel, en general, aparecen intactas y la cerámica de *terra sigillata* ó saguntina es muy escasa, y en cambio, se encuentran con relativa frecuencia fragmentos ibéricos, fragmentos de barro ordinario de época indeterminada, otros más delgados, quizás griegos, de color gris y pasta más fina, y finalmente, la cerámica griega de figuras rojas.

No pretendemos hacer aquí el estudio de estos restos cerámicos ni de las condiciones de su yacimiento, que podrá ser hecho cuando datos más curiosos suministren conclusiones más definitivas y que hoy podrían ser prematuras. Sólo pretendemos describir algunos fragmentos más interesantes que han sido hallados, cerca de los terrenos que ocupa la necrópolis griega y entre sepulturas de esta época, y cuya adquisición pude lograr para mi colección particular, por haberme llamado la atención acerca de ellos mi buen amigo D. Pedro Villanueva, que con tan plausible desinterés y laudable celo é inteligencia hace excavaciones en una finca de su propiedad, enclavada en el solar de la ciudad romana y en las cuales ha encontrado también no pocos fragmentos ibéricos.

Los fragmentos que pude adquirir, ofrecen de interesante su decoración, que no es ya solamente de motivos geométricos, ni de animales más ó menos fantásticos, sino en la que se desarrolla toda una bien combinada escena, reproducida con soltura y notable habilidad, en la que varios cazadores persiguen ciervos, alternando con los grupos para indicar el paisaje, árboles.

Pertenecían estos fragmentos á un gran vaso, interesante por su forma, pues recuerda más bien el tipo de las urnas, que podríamos llamar de forma bárbara, en contraposición á las clásicas y derivadas del modelo conocido típico de las urnas vilanovanas, constituídas por dos troncos de cono desiguales unidos por sus bases y con dos asas laterales. Un detalle interesante ofrecería también en su cuello, pues éste sería recto, á modo del que ofrecen las llamadas *sittula* de unos 15 milímetros de alto y dejando en su base al rededor un espacio liso casi horizontal de dos centímetros de ancho. En la que los fragmentos encontrados permiten reconstruir el vaso, éste mediría de alto unos 0'28 m. por unos 0'30 m. de diámetro en la panza y 0'15 m. en la boca. (Fig. 11.)

La ornamentación de este vaso es sumamente variada; el cuello es liso sin adornos, pues en él debía encajar una tapa. El área, casi horizontal que seguía, llevaba espaciados gruesos puntos de color negro y ya en la panza venían cerca del cuello: *primero*, una zona de dientes triangulares que sólo ocupan la mitad del perímetro del vaso, pues en la otra mitad, están substituídos por líneas oblicuas entrecruzadas; *segundo*, otra zona de semicírculos concéntricos hechos á mano, obrada con bastante descuido y aun al parecer después del paisaje, pues en los puntos que pudieran cortar las figuras están incompletos; *tercero*, el paisaje principal, formando una escena animada, la caza del ciervo y del cual luego daremos la descripción, que realmente merece párrafo aparte, y cuyo paisaje ocupa una zona en la panza del vaso de unos 8 centímetros de alto; *cuarto*, sobre una línea gruesa que corre la zona ecuatorial del vaso una serie de dientes, con el extremo arrollado en forma de báculo y debajo de ella seis líneas paralelas, la última más gruesa; *quinto*, una greca formada por metopas de líneas verticales paralelas, alternando con otras de mitades de elipses concéntricas y toda ella de 2 centímetros de ancho; *sexto*, tres fajas paralelas que llevan como adornos unas figuras difíciles de precisar, quizás delfines esquematizados, pero de modo que en las tres zonas alternan en la misma vertical lo que pudiéramos llamar las cabezas con lo que quizás sería la aleta dorsal; *séptimo*, varias líneas paralelas hasta la base del vaso.

El paisaje que ocupa la zona principal, en lo que permiten deducir los fragmentos encontrados, representaba grupos de cazadores con lanzas persiguiendo ciervos y separados de uno á

Fig. 12. — Fragment d'un vas ibèrich trobat a Empuries. Col. Cazurro

otro por un árbol; así el fragmento principal ofrece á la derecha del asa un árbol con el tronco y ramaje bien aparentes, y después, dos cazadores pintados en silueta como el árbol y todos los adornos de color negro mate. La cabeza parece presentar una abundante cabellera, aunque hueca y crespa como la de un negro, pero la nariz, único rasgo dominante de la silueta de la cabeza, no tiene nada de la de esta raza; el cuerpo es bien proporcionado, con la cintura muy estrecha como en muchas figuras arcaicas griegas y vestido solamente con un delantal á modo de corta faldilla, adornado con una sola línea negra y de forma casi semilunar como en la cerámica de Dipylon; los brazos se pliegan en ángulo, el derecho apoyado en la cadera y empuñando una lanza larga y delgada, y el izquierdo, en ambas figuras, señalando hacia delante con el índice extendido; la marcha del ciervo, según se ve en otro pequeño fragmento que puede unirse al mayor y en el que aparece la mano y dedo índice de la segunda figura y la cabeza del ciervo. Las piernas, con la pantorrilla y el talón bien indicados, están plegadas de modo que la derecha forma ángulo recto y la izquierda se extiende hacia atrás, como en los conocidos vasos griegos que representan los *estadiodromos*, y esto les da á los cazadores un aspecto, por decirlo así, cinematográfico de movimiento, como en una fotografía instantánea, en la que se sorprende alguna de sus fases. Los cazadores no corren sobre línea alguna, á no ser que la que queda por debajo de ellos con la serie de dientes triangulares con la punta encorvada, no quiera representar el suelo y éstos matas.

A la izquierda del asa, en el mismo fragmento, aparece un ciervo con la lengua fuera, en actitud de galopar con el cuello tendido; de entre las orejas sale una línea, que roto el fragmento, no se ve si es un lazo que lleva atado y con el que le han cazado quizás, como los gauchos ó lo que represente; otra semejante, toca con los lomos y por debajo del vientre se continúa formando una espiral. El cuerpo del ciervo lleva manchas oseliformes. Este ciervo debe pertenecer al segundo grupo de cazadores, pues, como queda dicho, con el brazo de la segunda figura, en otro pequeño fragmento va representada otra cabeza de ciervo.

Además, en otro fragmento que lleva la otra asa, se ve otro cazador corriendo también con su lanza y con la boca abierta, de aspecto más negroide, pero que en lugar de ir desnudo lleva

un manto flotante por detrás, corto, al modo de la *pænula*. A la derecha del asa queda esta figura y á la izquierda, en el límite del fragmento, aparece una oreja de un tercer ciervo; esto hace suponer que en los 109 centímetros que pudiera tener de perímetro el vaso, se desarrollaban alternativamente tres grupos de cazadores y de ciervos perseguidos.

La actitud de los corredores, los detalles de su cuerpo, el modo de estar ejecutado el dibujo, le da todo un aspecto de arcaísmo muy marcado, pero del que no se deben exagerar las consecuencias, pues todo arte joven es generalmente arcaico.

Los dos fragmentos más importantes que llevan las asas, miden, el mayor 0'30 m. de perímetro en la panza y comprende desde el borde superior hasta más abajo de la zona ecuatorial, esto es, 0'21 m.; el otro, sólo tiene 0'22 m. de perímetro y la posición del asa indica que es opuesto al primero. La pasta del barro es de color claro, algo poroso y el color de las figuras negro vinoso.

¿Qué consecuencias podemos sacar de las pinturas que adornan este vaso? En nuestro modesto sentir son bien claras. Todo indica en él la copia de un vaso griego del s. VI, de pinturas negras; el arcaísmo de su dibujo, la actitud de la carrera, muchos de los detalles de la ornamentación son de una evidente influencia griega y no de la cerámica de Dipylon del comienzo del s. VII ni de las escuelas orientales corínticas, sino de los vasos de figuras negras del s. VI, y por consiguiente, poco posterior á ellos. Es de notar en él un extraño amalgamamiento de cosas, que prueban una mezcla de influencias. La forma es bárbara como en los vasos prehistóricos del tipo de la urna vilanovana, que como con razón dice Sophüs Müller en su obra *Europa prehistórica*, se extiende desde el S. al N. de Europa y perdura en los tiempos primitivos; el barro, la técnica del dibujo, gran parte de la ornamentación y los colores, son evidentemente como en los vasos ibéricos, pero la distribución del cuadro es completamente griega y aun la factura del dibujo.

Fig. 13. — Estatueta púnica d'Ibiça. Colecció Vives

Pocas son las representaciones humanas en vasos ibéricos; en un gran vaso de la colección Gil del Museo de Barcelona, aparecen figuras humanas y de animales; en el Museo de Soria, procedente de Numancia, creemos que se encuentra alguno que representa un verdadero combate, quizás de un celtíbero con un romano; en Elche, Mr. Albertini ha encontrado y publicado en el *Bulletin Hispanique*, algunos fragmentos con figuras humanas, una de las cuales recuerda por su cabeza la figurada en los fragmentos de Ampurias citados, que conservo en mi poder, pero escenas completas no creo que se hayan encontrado en ningún otro vaso ibérico.

Esta disposición le da claramente al vaso un caracter ibero-griego y marca su fecha como en ningún otro resto cerámico de este estilo. No fuera difícil citar escenas semejantes en vasos griegos; en el mismo Museo de Gerona y figurado en los excelentes trabajos de los Sres. Botet y Frickenhaus, puede verse un alabastro del s. VI que lleva una faja blanca en la que va delicadamente representada por minúsculas figuras, con ese detalle que caracteriza á los vasos griegos que por la pequeñez de sus dibujos han llamado los alemanes *Kleinen Meister*, una escena enteramente semejante de sátiros que corren y saltan detrás de ciervos. La actitud representada de la carrera con la pierna doblada en ángulo recto y la otra extendida, se encuentra también en muchos vasos representados en el conocido *Repertoire des vases peints grecs et étrusques* del sabio

maestro Salomón Reinach, por ejemplo, t. I, pág. 49, núm. 12; pág. 213, núms. 2 y 3, y aun en la celebérrima crátera del Museo de Florencia, de Ergotimos y Clitios, conocida con el nombre de *vaso François*, en la primera zona de sus figuras.

Es de notar esta marcada influencia griega sobre la cerámica ibérica del país, y á poco que se piense, es muy lógico el comprender que los habitantes del país se esforzaran en copiar en su tosca cerámica los hermosos productos que ante sus ojos ponían los colonizadores griegos.

Esta influencia, variada según las regiones de España; esta diversidad de escuelas dentro del arte cerámico ibérico, prueba su unidad y demuestra que no es un producto de importación púnica como han creído algunos, ó fenicia, sino una cosa hija del país, que con admirable plasticidad se dejaba influir por los elementos que tenía más próximos, así en el levante de España, por el arte oriental, produciendo los fantásticos dibujos de los vasos de Elche, con sus descomensurados monstruos; en el centro, en país celtibérico, por los adornos geométricos que alcanzaron su apogeo en el arte de La Tena; en los países colonizados por los griegos, por la influencia más pura de su noble arte

Excavacions a Ibiça

Al escriure aquestes ratlles rebem la noticia de la mort del Sr. D. J. Román y Calvet, el verdader explorador de la necròpolis d'Ereso. No tenim ara temps d'acompanyar an aquesta crònica, la necrologia del entusiasta arqueòlech y ho guardem pel pròxim ANUARI. La mort l'ha sorprès quant estava preparant la publicació del segon volum del seu llibre del que 'n tenia fets tots els gravats. Sembla que l'activitat del Sr. Román s'havia dirigit aquest últim any a explorar un santuari púnich plè d'exvotos, conegut ab el nom de *Cova des Cuyeram*. Allí havia descobert centenars figures de fanch ab un cap y un cos reduit en forma de campana.

No sabem com el senyor Román volia titular la seva nova obra, peró tenim entès que aclarit el principal punt, que tant l'havia preocupat en el seu primer llibre: *Orígenes é importancia arqueológica de las islas Pytiusas*, això es, de illustrar el texte de Avieno; ara es proposava publicar un àlbum compost casi únicament de gravats, per donar als estudiosos la llibertat de treuren les conseqüencies, d'aquella gran arreplega de reliquies púniques. A més de les figures en forma de campana, les

Fig. 14. — Estatuetes gregues de la necròpolis púnica d'Ibiça. Colecció Vives

Fig. 15. — Estatuetes sentades de la colecció Vives procedents de la necròpolis d'Ereso

làmines donaven una idea acabada de la gran quantitat de collarets, ab petits amulets de marfil, de màscares diverses, de vidres y monedes, descoberts en les succesives campanyes d'excavacions a Ibiça, posteriors a la publicació del primer llibre. Es d'esperar que els hereus del Sr. Román se decidirán a donar aviat al públich aquest àlbum, per lo que no falta més que imprimir y relligar les làmines. L'idea de volguerles comentar ab un estudi preliminar, seria doblement enutjosa, perque retrassaria l'aparició del llibre y a més seria un tort a la memoria del Sr. Román, ja que desgraciadament ell es insustituible, per donarnos els detalls de les circumstancies en que 's va fer cada descubriment.

El plano general de la necròpolis de Ereso, que es lo que hauria convingut més, perilla de no ferse may, haventse mort el Sr. Román; les mides y formes de les càmares funeraries, que també queden poch explicades en el seu primer llibre, no les tindrem, perque no sabem pas com continuarán les excavacions. No creiem per altra part, que intentés completar ell les seves informacions ab aquests datos en el segon volum, perque les probes de les làmines, que per una gentilesa especial varem poder veure y de les que 'n tenim copia única en la biblioteca de l'INSTITUT, son pura y simplement reproduccions d'altres objectes trobats en les campanyes d'excavació succesives.

Tenim molta por, que faltant el Sr. Román, que era l'ànima de la *Sociedad Arqueológica Ebusitana*, tot quedi empantanegat. Una iniciativa com la seva y un camp d'investigació tan

Fig. 16. — Plaques púniques de la colecció Vives procedents d'Ibiça

formidable com el d'Ibiça, demostren l'insuficiencia de l'actual organisació espanyola per cuidar de les antiguetats.

Mort el Sr. Román els objectes que incessantment es troben a Ibiça, no sabem ont anirán a parar. El més indicat per prosseguir les investigacions arqueològiques d'Ibiça, seria com es natural D. Antonio Vives y Escudero, qui ja ha adquirit darrerament molts objectes procedents també de la necròpolis d'Ereso. La seva cordial franquesa ens ha permès reproduir aquí algunes de les figures de terra cuita més interessants, per lo que l'hi donem les gracies més completes. D'una sola ullada an aquests exemplars ceràmichs, ja tindrem idea de la barreja d'elements grechs y orientals que son sempre la característica de les estacions púniques.

Ibiça no podia ser una excepció. Un dels exemplars de la colecció Vives (Fig. 13) procedent de la necròpolis d'Ereso, es un exvoto femení, probablement d'us funerari, ab les peces soltes de les mans, idèntica a les que publica en el seu llibre el Sr. Román, L. XXI y LVII. En altres els temes son purament grechs com les figuretes de la Fig. 14. Una idèntica a la flautista que publiquem va reproduida en el Catàlech del Museu de Cartago, tan semblant que sembla feta ab el mateix motllo.

Les figures sentades representant una divinitat femenina diademada, abunden també en la necròpolis d'Ereso. No cal dir que aquesta representació de la figura femenina sentada, va tenir, en el camp de la escultura grega, una singular importancia. Sense mourens de les petites figuretes de terra cuita, els exvotos de Micenichs, trobats a l'acròpolis de Tirinte, inauguren una serie de representacions de Hera, en que la deesa està asseguda en el seu trono. Després els fabricants de figuretes de Tanagra, es van complaent sempre en aquest tipo; no té donchs res d'extrany que les oficines púniques imitessin el model, y que 'l trobem ab tanta abundancia a la factoria cartaginesa de les Balears. De les varies que té en sa colecció el Sr. Vives, ne reproduim dugues (Figura 15), seguda una de elles en un trono decorat d'esfinxs. Llàstima que estigui tan mutilada perque cas de ser complerta seria una de les pesses més importants exumades de la necròpolis d'Ereso.

Finalment reproduim dugues curioses plaques ab forats per penjar, de las que no 'n publica cap en el seu llibre el Sr. Román y que ab la seva experta passió, ha pogut adquirir el gran arqueòlech balear. Una de les plaques de la colecció Vives representa una Nereida sobres un cavall marí; l'altre es un simple cap de dona ab els cabells trenats y recullits al clatell. (Fig. 16.)

Creiem que publicant aquestes curioses ceràmiques del Sr. Vives, completem el catàlech illustrat que vé a ser el primer volum de l'obra del Sr. Román. A més el Sr. Vives Escudero posseieix un sens fí d'objectes de vidre, collars, monedes y pesos de la famosa estació púnica de les Pityuses y que farien bon costat a les làmines del nou llibre que preparava abans de morir el Sr. Román.

Crònica de les excavacions d'Empuries.

Es interessant donar en aqueixa secció una crònica resumida de les excavacions que continuen verificantse a Empuries, reproduint a la vegada els objectes principals trobats que no han sigut encare estudiats ab el deteniment que cal.

La Diputació Provincial de Barcelona, en els presuposts de 1907, posà a disposició de la Junta de Museus una important quantitat per iniciativa del President D. Enrich Prat de la Riva ab la idea de que fossin explorades les ruines de la Ciutat d'Empuries.

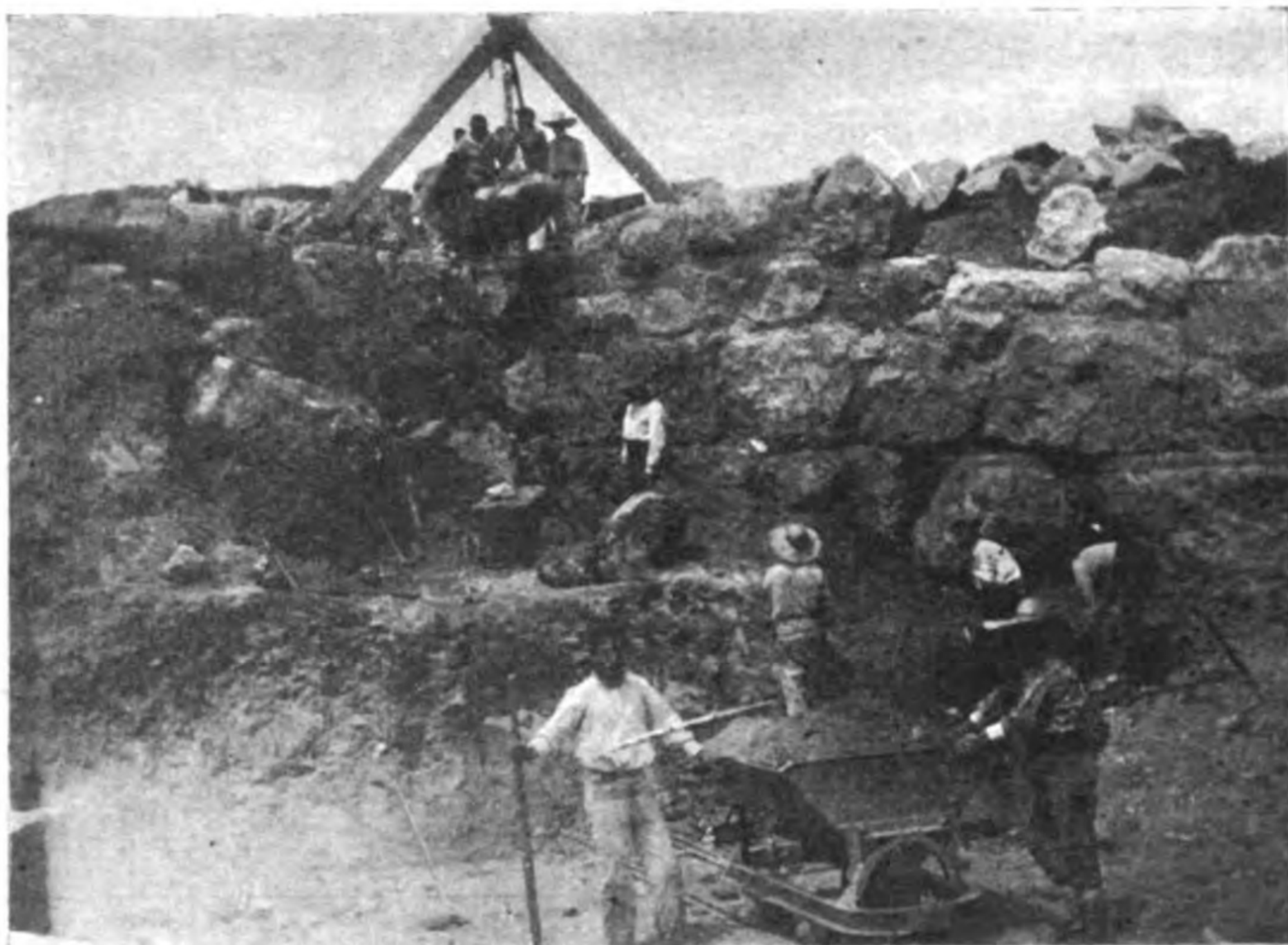

Fig. 17. — Treballs pel descobriment de la muralla grega

La Junta de Museus, per acort de 1.er de Octubre de 1907, determinà començar les excavacions d'Empuries, elegint pera fer les adquisicions de terrenos y dirigir les excavacions als senyors D. Enrich Prat de la Riva, D. Jesus Pinilla y D. Joseph Puig y Cadafalch.

A proposta d'aqueixa comissió foren designats: una Junta auxiliar a la Escala, vila propera a les excavacions, formada dels senyors D. Rosendo y D. Joan Pi, D. Joseph Poch, don Joan Jordí, D. Joan Pellicer y D. Pere Villanueva pera que intervinguin en la adquisició de terrenos y inversió de jornals y demés que cregués necessari la Junta de Museus; D. Manuel Cazurro, director del Museu de Gerona, pera la inspecció inmediata de les excavacions, y D. Emili Gandia, del Museu de Barcelona, pera conduir els treballs.

Se començà per aixecar un plan topogràfich de les finques que cobreixen el sol de l' antiga ciutat, encarregantse al arquitecte de la Diputació provincial D. General Guitart.

Aixecat el plan després d'un reconeixement sobre 'l terrer, s'acordà la compra de dos finques, qual escriptura es firmà el dia 20 de Març de 1908; una de les finques que era propietat de D. Joan Barzas, costà 4,000 pessetes, y altra, propietat de D. Martí Sureda costà 7,875 pessetes. La primera estava situada llindant ab el mur romà; la segona contenia el turonet al peu de la que apareixia un mur de grosses pedres y arribava fins a les inmediacions del lloch aon semblava hi havia hagut el port d'Empuries.

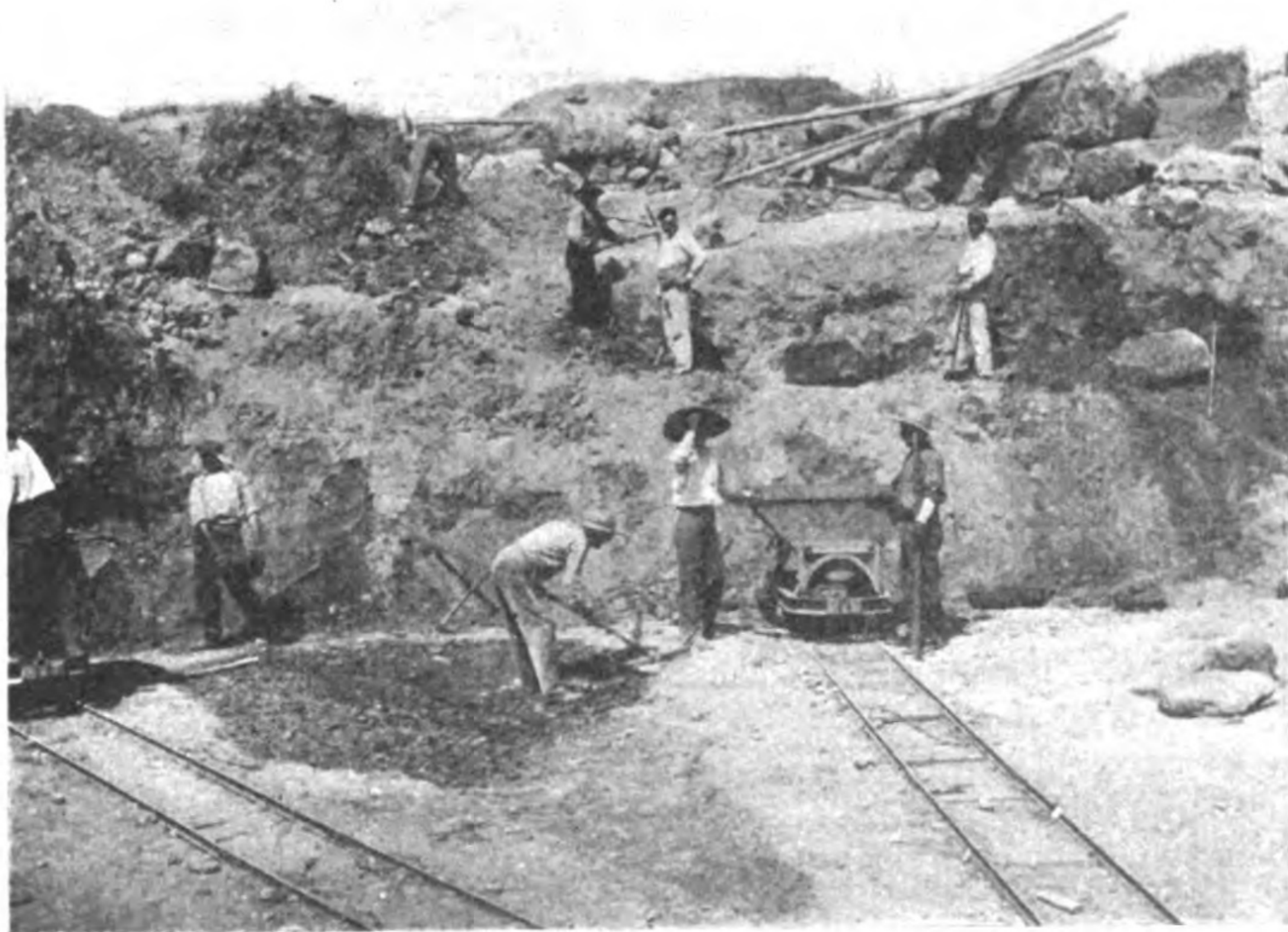

Fig. 18. — Descobriment de una de les torres de la muralla grega

El dia 23 de Març de 1908 començaren els treballs de la primera campanya en l'emplaçament conegut de una porta en el recinte romà, continuantse fins al 10 de Juliol, després d'haver descobert 77 metres de la Via decumana.

En aqueixa data s'emprengueren baix la inmediata direcció de D. Manuel Cazurro varis treballs de sondeig pera determinar el perímetre de la ciutat romana.

El dia 6 de Maig de 1908 començaren els treballs de exploració de la ciutat grega, Figs. 17 y 18. El dia 4 de Juny s'havia descobert el portal de la ciutat ab les torres quadrades que 'l flanquejen.

El dia 20 de Juliol se començà

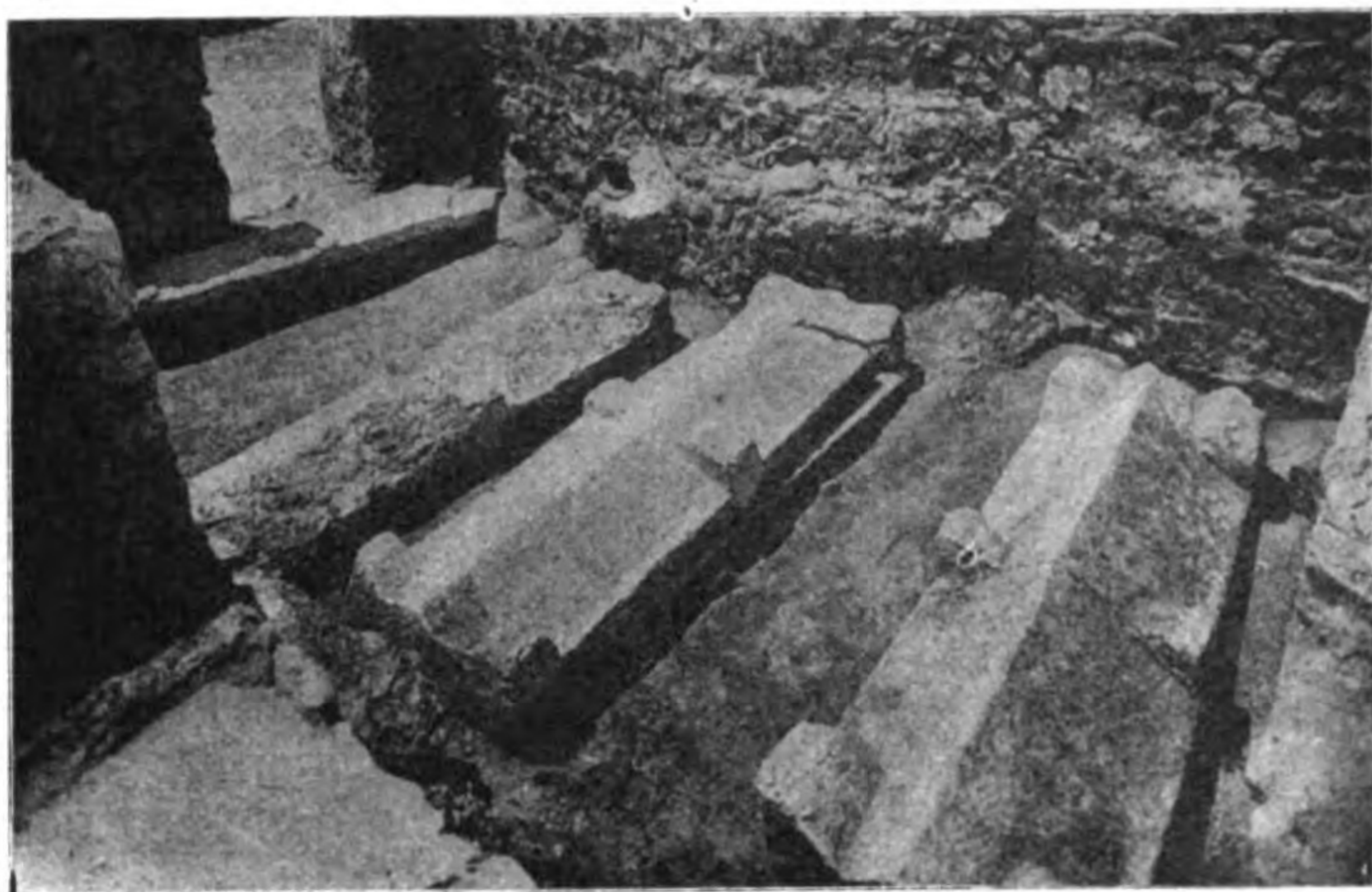

Fig. 19. — Sarcòfechs llisos trobats a les dunes

a treballar en la prolongació del carrer descobert inmediat al cementiri cristià descobert en els treballs que la 1.ª divisió hidrològica forestal verificà en les dunes emporitanes, donant lloch al descobriment de varies cases, quals planols ha aixecat per encarrech de la Junta de Museus, l'arquitecte D. Guillem Busquets.

La Junta de Museus ha verificat al mateix temps en el sol d'Empuries, estudis en la propietat de D. Rosendo Pi situada en el recinte de la ciutat superior, dibuixantse un parament de peces de marbre y mosaichs comprobantse 'l plan que havia aixecat l'arquitecte de Gerona senyor Almera; en la propietat del senyor Villanueva, se van dibuixar varis mosaichs y començar l'estudi del plan de la suntuosa habitació romana allí descoberta per els treballs y despeses dels propietaris de la finca. Al mosaich que conté en son centre el conegut *emblema* del sacrifici d'Ifigenia aixecant el plan d'àrea en *opus musivum*. A més se ha procurat adquirir els objectes de la població prehistòrica dels voltants, alguns dels quals se descriuen en aqueix mateix volum.

Entre els objectes trobats que tenen interès, a part dels de ceràmica grega y epigrafia que s'estudien en aqueix volum per Mr. Frickenhaus y 'ls de ceràmica romana de que s'ocuparà en el proxim ANUARI el senyor Cazurro, cal indicar un gran número de fragments escultòrichs, objectes d'os y metall que son guardats en el Museu de Barcelona.

Les quantitats invertides en les excavacions d'Empuries fins a 1.er de Janer de 1909 son:

	Ptes.
Adjudicació de finques, arrendaments y indemnisacions . . .	12.675'11
Maquinaria de transport de terres . . .	2.236'47
Personal	7.235'12
TOTAL . . .	22.147'70

Al costat de la Junta de Museus han continuat llurs treballs d'investigació la divisió hidrològica forestal que cuida de les dunes del NE., baix la direcció de D. Francisco de Ferrer, mort al escriure aquestes ratlles, descobrint varis

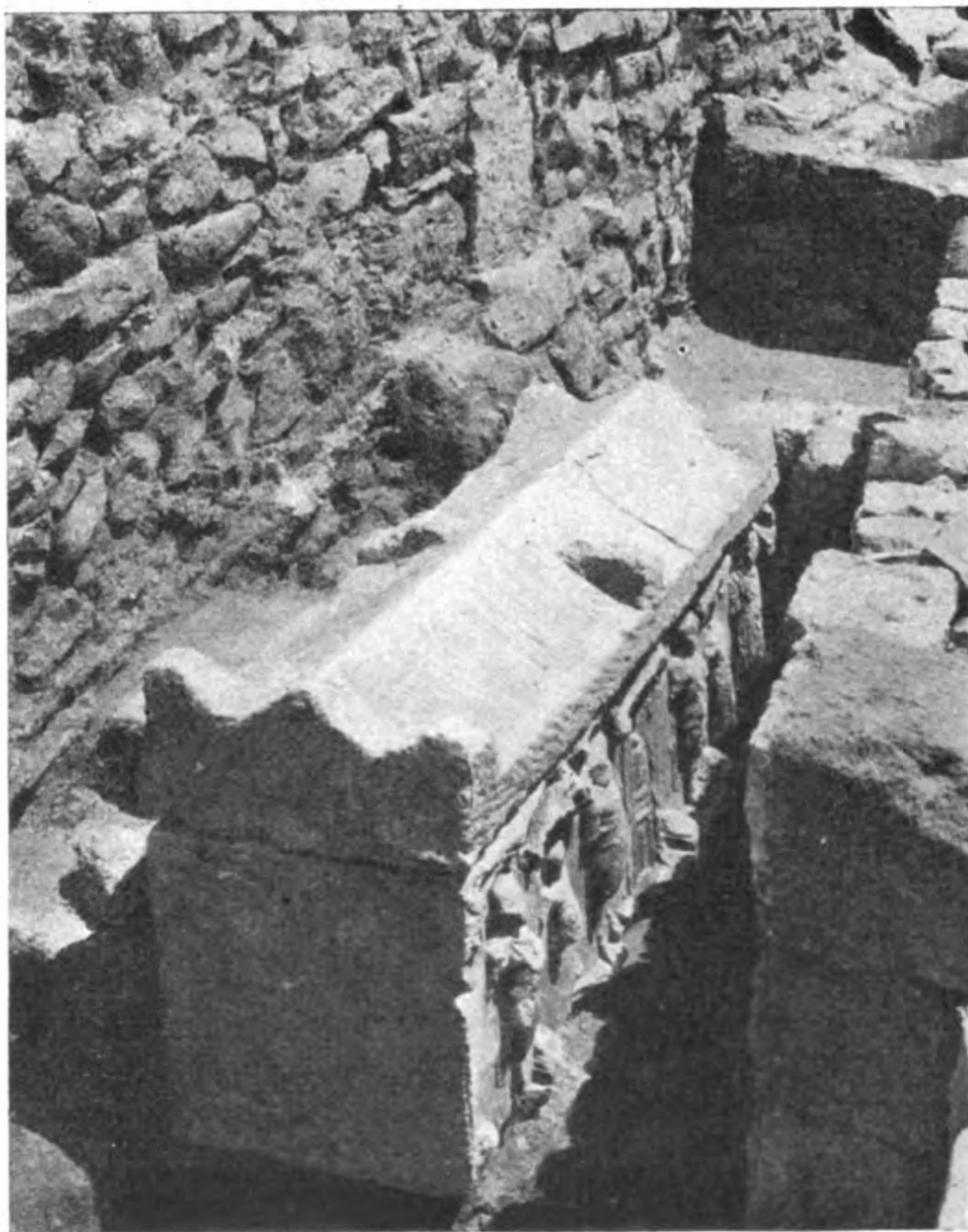

Fig. 20. — Sarcòfech esculturat trobat per D. Francisco Ferrer

Fig. 21.
Figureta de ceràmica trobada a Empuries

departaments ab sarcòfechs llisos, y entre ells un escultu-rat [1]. (Figs. 19 y 20.)

Els objectes trobats més interessants en l'area del cementiri consisteixen en una estatueta de ceràmica representant a Ceres (Fig. 21) y un peu d'estatua de marbre.

La mateixa divisió forestal prop de la necròpolis grega del Portixol ha descubert un enterrament grech d'inhumació interessantíssim.

Los senyors Villanueva han continuat llurs excavacions en la suntuosa habitació romana a que 'ns hem referit, descubrint noves habitacions decorades ab mosaichs.

Prop d'ellas hi ha aparescut un tros de muralla romana de carreus analechs als que forman la part baixa del recinte, ab la curiositat de ser terraplenada la part posterior per grans troços d'àmfores.

Excavacions de Numancia

Un dels membres de la comissió espanyola per les excavacions de Numancia, el illustre arqueòlech D. R. Mélida, ha volgut facilitarnos una nota de les últimes troballes completantla ab una complerta bibliografia de tot lo que fins avuy s'ha publicat sobres la famosa ciutat castellana [2]. La nota del Sr. Mélida, diu aixís:

«En las campañas de excavaciones de 1908 y 1909, se ha avanzado mucho por la Comisión oficial en el descubrimiento de las ruinas de Numancia. Se concentraron principalmente los trabajos en la continuación de la calle que hasta ahora parece más larga de la antigua ciudad, y la única que desde la parte Sur, donde los años anteriores se ha venido trabajando con mucho fruto, se dirige hacia el Norte, siendo también la más larga. La mayoría de las calles, en previsión del frío, fueron trazadas de Oriente á Occidente ó en sentido oblicuo. Como en todas las calles de Numancia se han descubierto en la indicada los dos pavimentos y dos aceras de la calle ibérica ó anterromana y de la romana superpuesta, hallándose la tierra de relleno quemada, mezclada de carbones y cenizas, entre las que abundaban los huesos de animales, cascos de vasijas, muchos de ellos pintados y objetos varios. También se hallaron huesos humanos, entre ellos los de una mano varonil.

Asimismo se han descubierto ruinas de algunas casas, y como siempre, las de cimientos más superficiales, romanas, y por abajo alguno que otro resto de muro celtibérico.

(1) Vegis sa descripció en Puig y Cadafalch, Falguera y Goday, *L'Arquitectura romànica a Catalunya*, vol. I, p. 275.

(2) Bibliografía: D. Eduardo Saavedra, *Descripción de la Vía Romana entre Uxama y Augustobriga*. Memoria premiada por la Real Academia de la Historia en el concurso de 1861 (con láminas). Memorias de la Academia de la Historia, tomo IX.

D. Ramón Benito Aceña, *El monumento á los héroes de Numancia*, 1905 (contiene algunas noticias y grabados).

José Ramón Mélida, *Las excavaciones de Numancia*. «Cultura Española», Noviembre 1906.

José Ramón Mélida, *Excavaciones de Numancia*. «Revista de Archivos Bibliotecas y Museos», 1907 y 1908 (tirada aparte con láminas).

José Ramón Mélida, *Numancia*. Pequeñas monografías de arte; Octubre, Noviembre y Diciembre 1909 y Enero 1910, con grabados. (Tirada aparte en preparación.)

José Ramón Mélida, *Numantinas*. Artículos publicados desde 1906 á 1909 en el periódico «El Correo», dando cuenta de los sucesivos hallazgos.

Francisco Simón y Nieto, *De Palencia á Numancia*. «Boletín de la Sociedad de Excursiones castellana», 1906. (Tirada aparte.)

Adolf Schulten, *Numantia*. «Eine topographisch-historische Untersuchung», Berlín, 1905. (Con planos.)

Adolf Schulten, *Ausgrabungen in Numantia*. Comunicación desde Garray (Soria) en Octubre de 1905, inserta en el «Jahrbuch des Kaiserslich deutschen Archäologischen Instituts».

Con el mismo título, comunicaciones del profesor Schulten sobre sus trabajos en los campamentos de Escipión en 1906 y 1907, al mismo Instituto, publicados en el «Jahrbuch». (Con grabados.)

Adolf Schulten, *Numance*. «Bulletin Hispanique», Bordeaux, Abril-Junio 1908 y Enero-Marzo 1909.

Pierre Paris, *Promenades Archéologiques en Espagne*. V. Numance. «Bulletin Hispanique», Bordeaux, Julio-Septiembre 1909.

Lo más curioso de las casas son los silos ó pozos, de los cuales se han descubierto tres notables el pasado año: uno, por excepción, con escalera de bajada, en piedra; otro celtibérico, de 3 m. de lado y 1 m. de profundidad, lleno de adobes deshechos de los muros caídos y de carbones de la techumbre, y otro romano, rectángular de 4 × 3 m., y 2'50 m. de profundidad, con aparejo regular y seis pilares formando parte de él, uno en cada ángulo y otro al medio de cada uno de los lados largos, más un pozo para la escalera de bajada, que debió ser de madera.

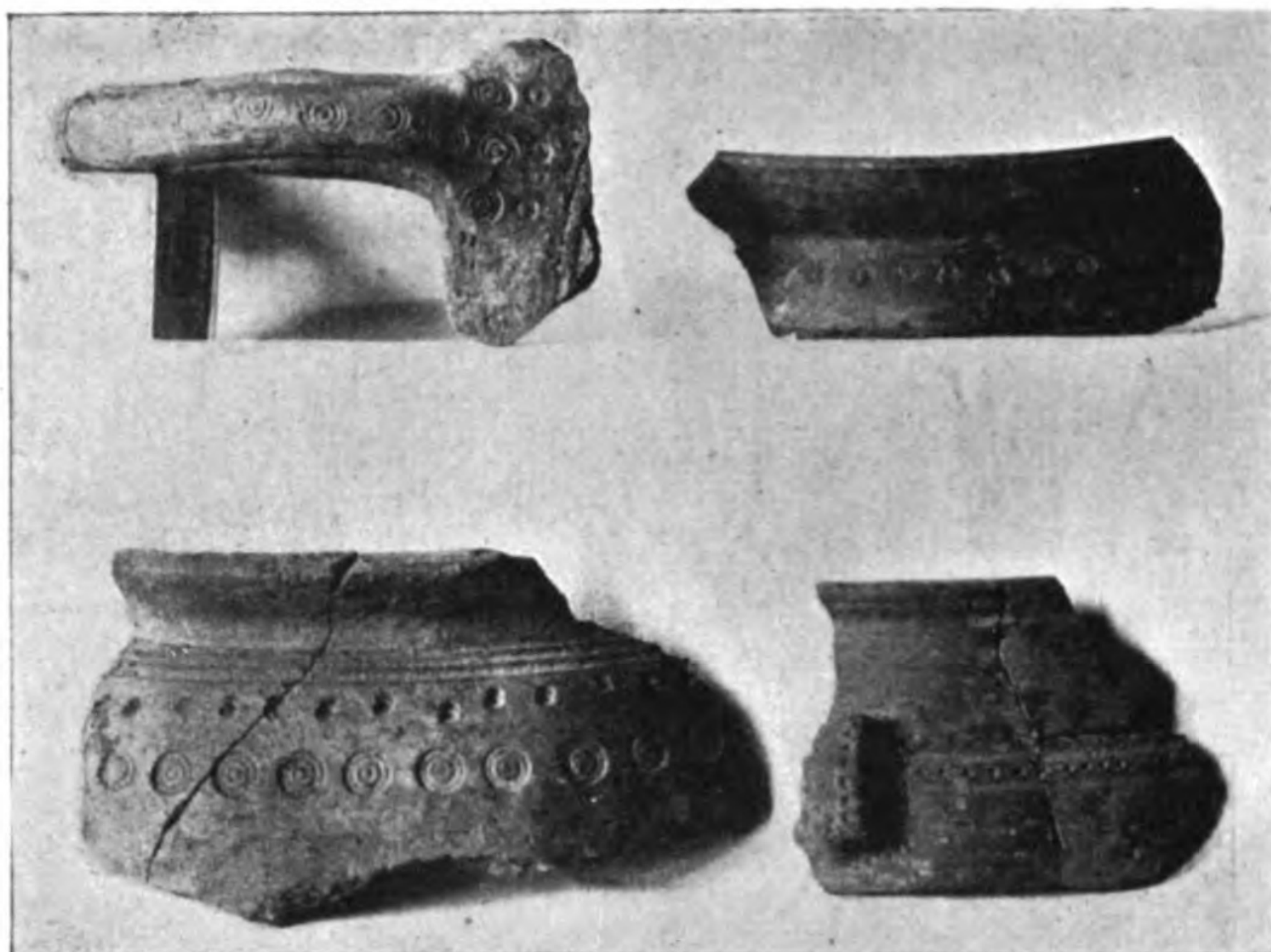

Fig. 22. — Numancia: Ceràmica vulgar de tradició prehistòrica.

En la parte Norte se ha descubierto el pasado año un curioso resto de casa romana con su peristilo.

El pasado verano quedó instalado y abierto al público en Soria el *Museo Numantino*.

Ordenadas las colecciones del Museo con arreglo á esta cronología local, lo primero que halla ante sus ojos el visitante es la colección de objetos de piedra y de barro debidos á la población prehistórica, la cual corresponde á la segunda época del prehistorismo ó sea la llamada *neolítica*, que se caracteriza por la fabricación y empleo de hachas de diorita ó anfibolita pulimentadas, á diferencia de las talladas simplemente en pedernal que corresponden á la primera y más remota época, en la cual podemos asegurar no fué habitado el cerro, puesto que esta época corresponde á otra formación geológica (la cuaternaria) y los picos de nuestros cavadores llegan siempre hasta el terreno natural.

Abunda la cerámica, tosca, de formas irregulares, que en algún ejemplar acusa el desconocimiento del torno, y en muchos ejemplares el empleo de un torno rudimentario. Es cerámica negra por estar cocida en hoguera y no en horno, que también desconocían los hombres neolíticos, y decorada por medio de incisiones hechas con la uña, con rayas y rehundidos abiertos con punzones de hueso y en un rarísimo ejemplar con bolitas de cobre incrustadas en la pasta del vaso.

Puede seguirse en tan primitivo sistema decorativo el deletreo de la ornamentación. Aquellos hombres prehistóricos, cazadores y pescadores, que debieron vestir de pieles y vivir en chozas, sintieron ya la necesidad del arte.

Fig. 23. — Vasos ibèrichs pintats de Numancia. Museu de Soria.

Fig. 24. — Formes de la ceràmica ibèrica pintada de Numancia.

Otro está formado por lo que podemos llamar manufactura negra, la cual aparece como derivación y perfeccionamiento de la prehistórica, descrita en el artículo.

Las piezas de carácter más primitivo están decoradas, como las prehistóricas, con una labor de rayas incisas ó de círculos estampados; las lisas, más abundantes, son vasijas ventrudas á modo de ollas, jarros y copas, unas con pie del tipo del cáliz griego; otras, pequeñas, gruesas, finas, elegantes, con asa. (Fig. 22.)

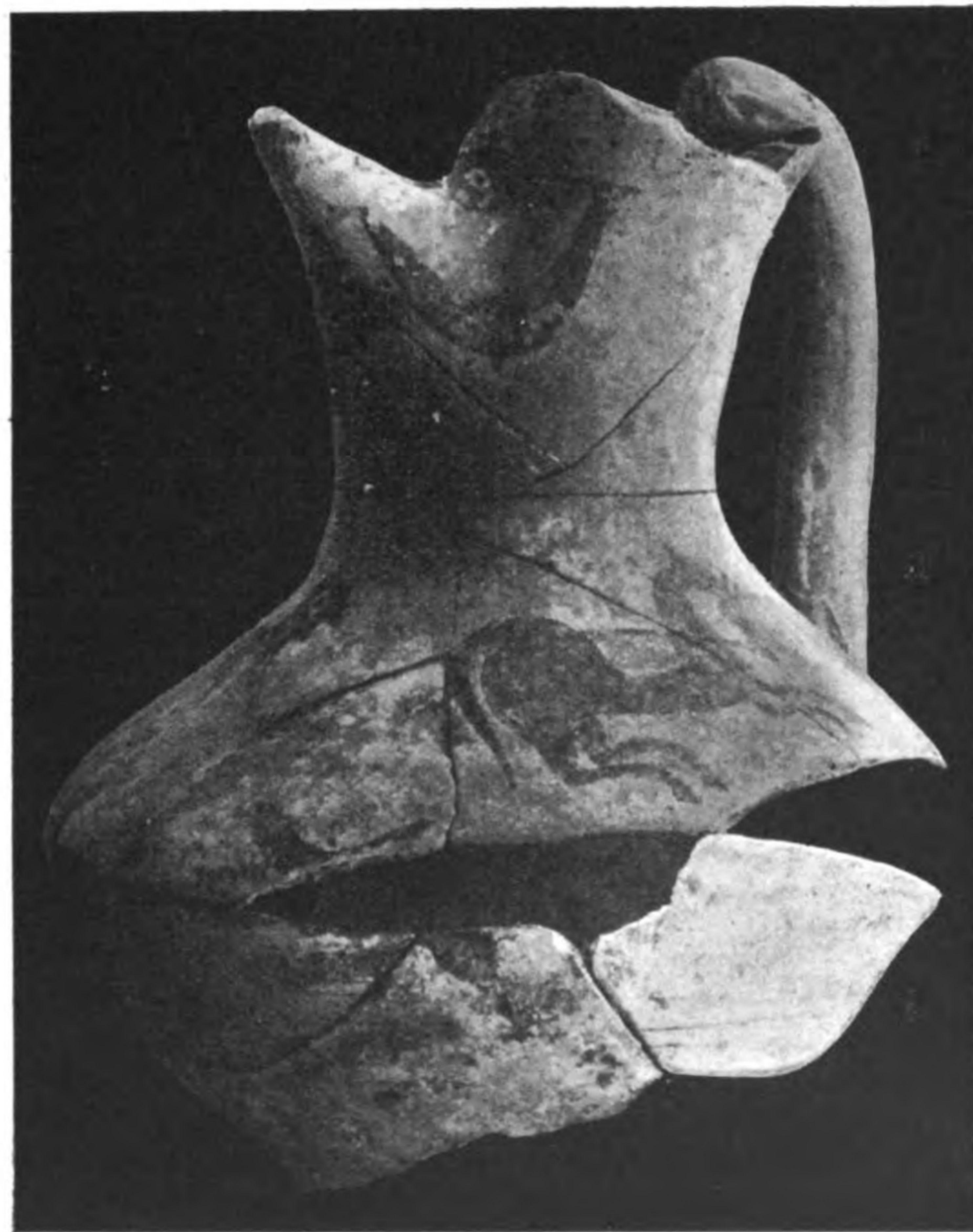

Fig. 25. — Numancia: Oenochoe ibèrich pintat ab figures.

La manufactura roja es la más abundante, y es de notar que lo son más las piezas decoradas con pintura negra que las lisas, que las preceden con la instalación del Museo. (Figs. 23 y 24.)

Entre las piezas lisas figuran en primer término los morteros, que son gruesos, con figura de cono invertido. Son de notar, por otra parte, una serie numerosísima de flechas redondas, recortadas las más de ellas, imperfectamente, en cascos de vasijas, y que se cree utilizaron para jugar, tal vez como piezas de cambio, que suplieran á la moneda, entre gentes como aquéllas, que debían hacer sus pagos en especies.

Se cuentan por cientos estas piezas menudas.

Comienza luego y se extiende por casi todo un lienzo de estantería la colecciòn más interesante y numerosa de todas, que es la de los vasos pintados, ó sea decorados con motivos ornamentales geométricos y algunos con figuras. Las formas generales de los vasos son, en general, las ya dichas, con algunas variantes y otras que solamente se hallan entre estos productos artísticos.

Fig. 26. — Numancia: Altre vista del Oenochoes anterior pintat ab figures.

Tal es una clase especial de jarros altos, en figura de tronco de cono, con su asa, de paredes casi tan gruesas como los morteros, y decorados con motivos geométricos en los que predomina la *swastica* y varias combinaciones; tales son también unos vasos ventrudos, con dos asas y cuello recto, por el que corre una greca ú otro motivo análogo, y cuya forma en suma se asemeja á la del *stamnos* clásico; y tales son en fin unas tinajas del tipo *dolium*, decoradas casi siempre con una zona de círculos ó de semicírculos concéntricos.

Esta costumbre de adornar hasta los vasos de uso doméstico, tan señalado como la conservación de líquidos y cereales, atestiguada no solamente por la capacidad de las piezas, sino por su hallazgo casi constante al fondo de las cuevas, bajo los escombros, deja entender el distinto aprecio que los iberos hacían del arte del que hicieron los griegos, sus maestros.

Sus maestros decimos porque en el estilo ibérico de la cerámica á que nos referimos, se advierte el origen griego tanto de muchas de las formas, según queda señalado, como de los motivos ornamentales geométricos. Pero se debe notar que las reminiscencias son del arte griego primitivo, tal como le han dado á conocer los peregrinos hallazgos de Troya y Micenas, y del arte helénico más arcaico, representado por los vasos de estilo geométrico de Milo y de Atenas.

Las figuras de los vasos numantinos son muy curiosas. En algunos fondos de copa se ve un ave interpretada geométricamente. En otros vasos se ven peces, mariscos, caballos y animales fantásticos estilizados. En pocos vasos y en algunos fragmentos de otros aparecen figuras humanas. (Figs. 25 y 26.) Merecen particular atención un vaso hemiesférico decorado con un combate de dos guerreros, y otros de animales quiméricos, más la figura de una cigüeña sobre su nido, todo ello policromo, y un *œnochoe* blanco, con figuras rojas que representan una escena de doma de caballos, lo cual recuerda un pasaje de Estrabón referente á la destreza de los iberos montañeses para la equitación.

En suma, la colección cerámica de que vamos hablando, es la más importante ibérica de las conocidas.

Tal es la sucinta noticia que en estas líneas es posible dar al Museo Numantino, el cual contiene á la hora presente unas dos mil quinientas piezas y miles de fragmentos.

De esperar es que en el curso de las excavaciones estas cifras se eleven considerablemente.»

Adquisicions del Museo de Girona

D. M. Cazurro, conservador del Museo de Girona, ens comunica la següent nota:

«Durante el año de 1908, las colecciones del Museo Provincial de Gerona han sido aumentadas con algunos objetos que ofrecen cierto interés y de los cuales creemos deber dar una breve noticia.

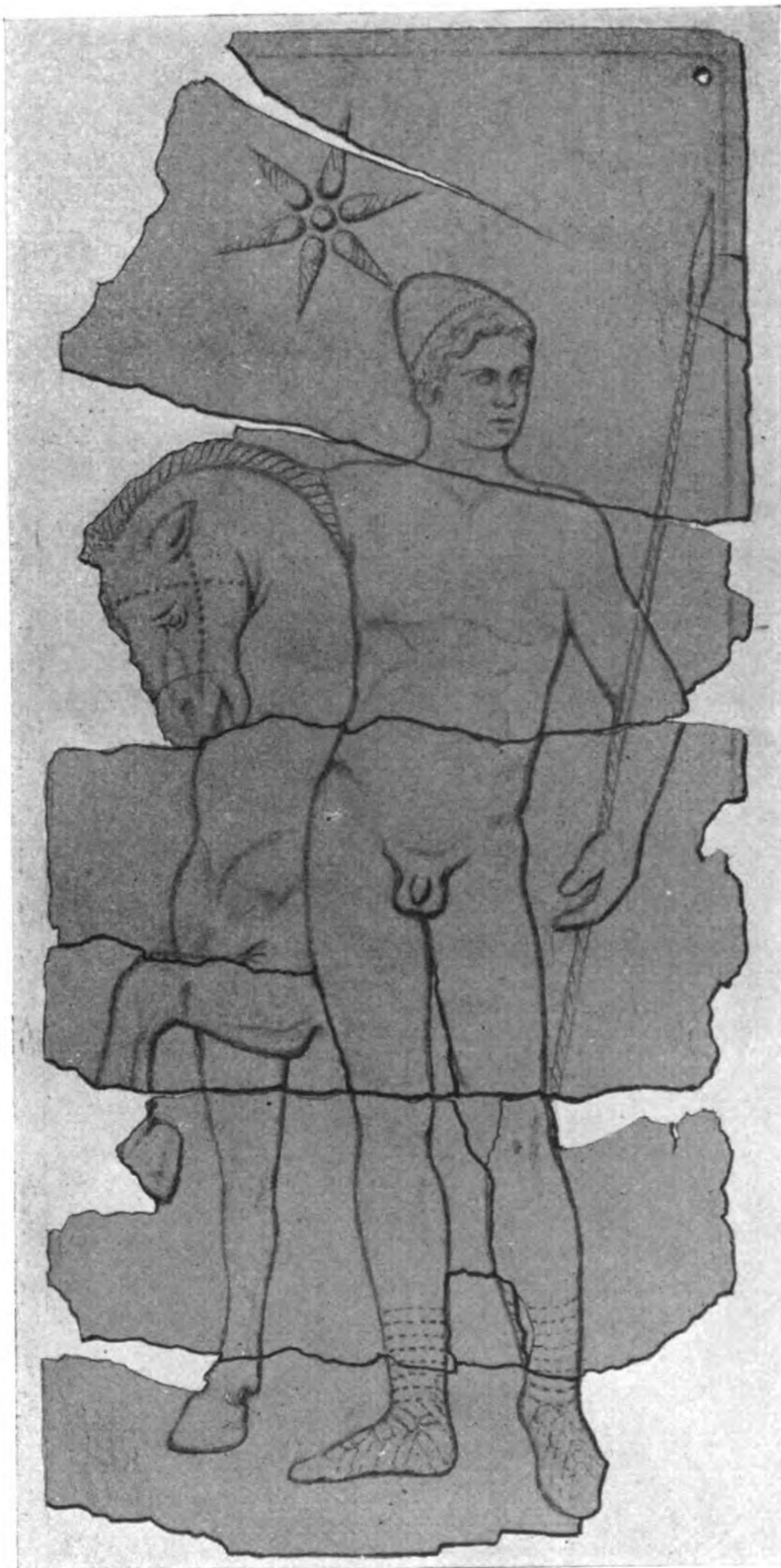

Fig. 27. — Placa de bronzo trobada a Empuries.

Procedente de Ampurias, se han adquirido los restos de dos placas de bronce repujado y plateado, desgraciadamente en bastante mal estado, pues fueron encontradas arrolladas, y al intentar desenvolverlas sus descubridores, oxidada la hoja de metal que las formaba se partió en numerosos pedazos desmenuzándose algunos, y pudiéndose sólo con algún trabajo completar el dibujo que representaban.

Una de ellas, que mide 31 centímetros de alto por 14 de ancho, y está en cinco pedazos, correspondientes á los cinco trozos del rollo que formaba, representa repujado la figura de Cástor, uno de los dos Dioscoros, desnudo, calzado con la *crepida* griega, con la cabeza cubierta por el *pileo* y apoyado con el brazo derecho en el cuello de un hermoso caballo del cual sólo aparece en el dibujo la cabeza, el cuello y el pecho y las dos patas delanteras, con una de las cuales, la izquierda, bate el suelo impaciente. El resto del caballo, que debiera verse, no está indicado en el relieve. La mano derecha del Dioscoro empuña una larga lanza que apoyada en el suelo dirige algo oblicuamente y en el fondo del cuadro, arriba á la derecha, haciendo alusión al hermano ausente, Pólux, aparece en el cielo una hermosa estrella de seis radios. (Fig. 27.)

La corrección de la figura, su hermoso dibujo y su bien marcada musculatura, denotan en ella una buena época del arte romano, en la que quizás aún se hacen sentir las influencias helénicas.

Los restos de la otra placa, más maltratada, en numerosos fragmentos y desgraciadamente incompleta, representa una composición sumamente extraña, mezcla de divinidades clásicas con atributos y figuras orientales, que parecen referirse á aquellos cultos de origen exótico, que se introdujeron en Roma en los comienzos del s. II de Cr. y probablemente al de Mitra. (Fig. 28.)

Mide esta placa, ó mejor sus restos, 28 centímetros de ancho por 31 de alto, y aparecen en ella los siguientes asuntos:

En el centro formando el cuadro principal, una figura grande, de 23 centímetros de alto, de un hombre barbudo, casi de frente, cubierto con un gorro peludo, de forma frigia y vestido con un traje oriental, con largos pantalones, estrechos y lisos que le llegan hasta los tobillos y los brazos con mangas ajustadas (el resto del cuerpo falta). La tela de las mangas y pantalones ofrece un dibujo formado por líneas paralelas que se cortan formando rombos, en cuyo centro campea un círculo, con un punto. Este personaje se apoya con su brazo izquierdo plegado de

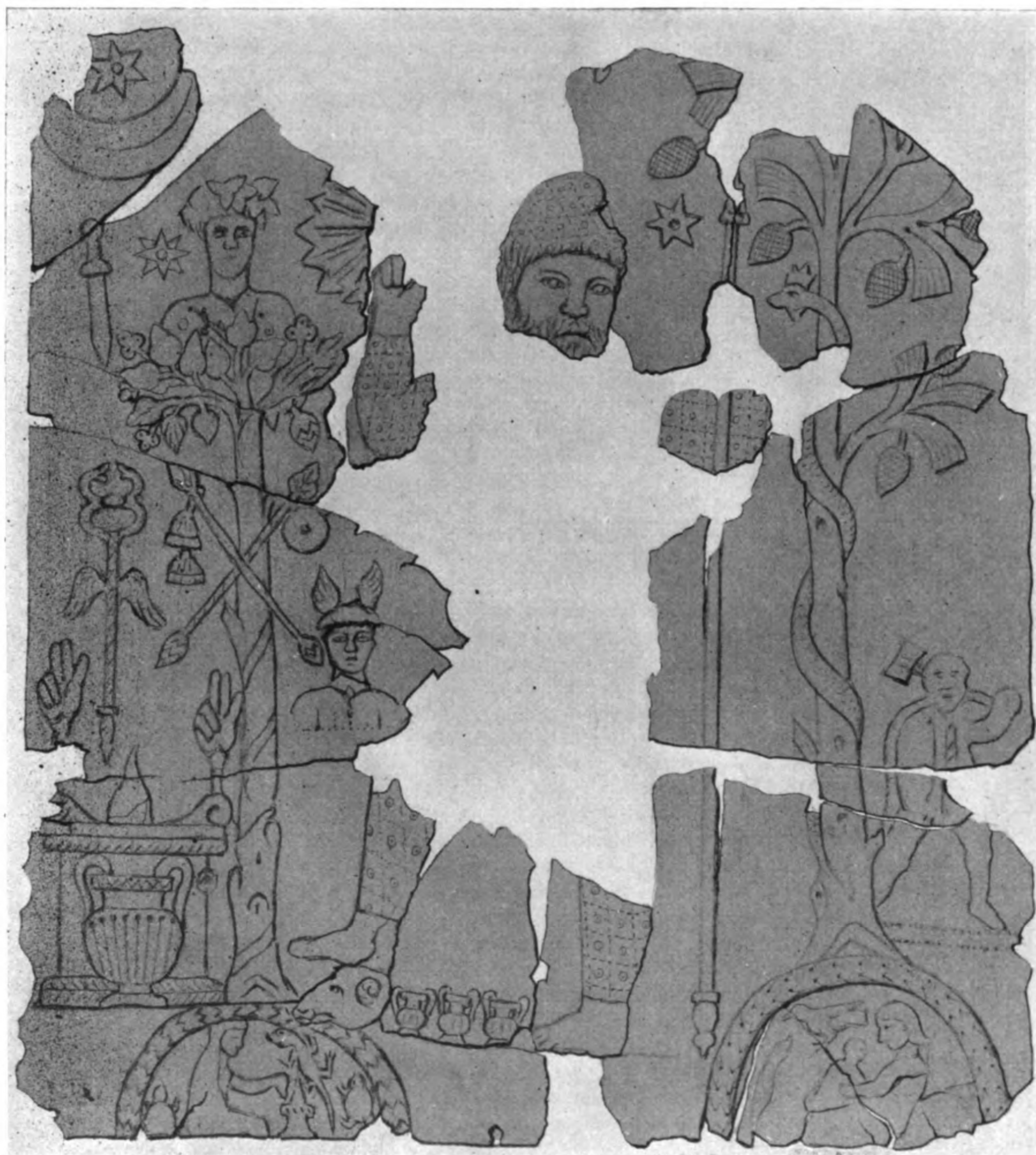

Fig. 28. — Placa de bronzo trobada a Empuries. Museu de Girona.

modo que la mano queda á la altura del hombro, en una lanza tan alta como él, de punta obtusa, triangular y terminada en una especie de regatón algo complicado. El brazo derecho plegado en forma semejante al izquierdo, empuña, al parecer, pues está incompleto, un haz radiante de flechas ó de rayos. Los pies están desnudos, el izquierdo apoyado en tierra y el derecho algo levantado sobre una cabeza de carnero y entre ambos aparecen tres ánforas de grandes asas y pie plano semejantes al tipo de las ánforas nolanas, y las cuales quizás por poder estar llenas de un líquido podrían indicar el agua.

Entre la cabeza y la punta de la lanza aparece una estrella de seis puntas, pero como formada por dos triángulos superpuestos, cuyos seis vértices fueran los brazos.

A la izquierda de la figura principal descrita, aparece un árbol, probablemente un pino, á juzgar por sus frutos, y enroscada á su tronco una serpiente cuya cabeza ostenta una corona de tres picos, ó una cresta. Al pie del arbol, á la izquierda, se ve la figura de un hombrecillo de $0^{m},07$ de altura que lleva echada sobre el hombro una hacha bipenne de doble filo, como si quisiera derribar el árbol.

Debajo de éste, en sus raíces y formando un medio medallón, limitado por un dibujo en forma de arco, que reposa en la línea inferior de la plancha, se ve otra escena de curioso asunto; una mujer recostada sobre una roca y con un tocado extraño tiene sobre sus rodillas un niño, y en el arco del fondo aparecen un cuervo, mayor que el niño, y una serpiente.

A la derecha de la figura principal, haciendo juego con el árbol descrito, se ve otro árbol de grandes hojas y escasa copa, en cuyo tronco se arrolla en espiral una banda. Encima de la copa, como si de ella saliera, asoma el busto de una figura imberbe, quizás Baco, cuya cabeza va coronada de hojas semejantes á la de la hiedra y á cuya izquierda quedan, por encima una gran media luna, con una estrella de seis puntas, semejante á la ya citada y debajo de aquélla, á la altura de la cara, otra estrella más pequeña de ocho puntas y una espada corta y puntiaguda.

A la mitad del tronco, de dos tirsos cruzados, penden discos y címbalos y á la derecha é izquierda de éstos aparecen, respectivamente, el caduceo con dos alas y la figura de Mercurio con su petaso alado.

Al pie del árbol, á su derecha, se ofrece un ara en cuyo frente va grabada un ánfora; en el ara arde el fuego del sacrificio y á sus lados ostenta dos manos, una á cada lado, con el pulgar y los dos dedos siguientes extendidos y los dos restantes plegados sobre la palma, signo de adoración frecuente en los monumentos púnicos.

Debajo del tronco del árbol, y simétrico con el del lado izquierdo aparece otro medio medallón, limitado por su correspondiente arco que como en aquél reposa sobre el borde inferior de la placa, y en él campea una figura femenil velada, sentada delante de una especie de ara ó de pequeño obelisco puntiagudo, al lado del cual aparece la figura relativamente grande de un lagarto, y en los dos extremos de las bases del arco se observan dibujadas dos tortugas.

¿Qué se puede juzgar de este abigarrado conjunto de atributos? Difícil es precisarlo y empresa es esta que exigiría conocimientos mayores que los escasos que poseo, por cuya razón sólo conjeturas me atrevo á aventurar, en la esperanza de que lo extraño de estos dibujos suscite las explicaciones de sabios especialistas.

Desde luego la figura central y principal del cuadro, por su traje y dibujo de su tela, por su gorro de forma frigia y por su lanza, ofrece un marcado carácter oriental, ajeno á las mitologías clásicas de Grecia y Roma. Las figuras de dioses clásicos, como Mercurio y quizás Baco, denotan indudablemente que se refieren á la religión pagana. Pero esta mezcla de cultos orientales y romanos, que desorienta por su confusión, parece indicar que se refiere á alguno de aquellos cultos orientales que en el comienzo de la época imperial en fines del s. I se introducen en la colosal Roma, cabeza del imperio que absorbe en su poderío moral y materialmente á las regiones sometidas.

¿Sería una representación púnica como podría presumirse por la forma de las manos en señal de adoración del ara y los dibujos de los medallones? ¿Podría ser un Atys lidio, la figura central y referirse á él, el pino que intenta derribar el hombrecillo? ¿Sería una representación gnostica, ó más bien, los variados atributos que en la placa aparecen, podrían referirse al culto oriental de Mithra?

Sin atreverme á asegurarlo, creo preferible esta última hipótesis; el culto persa de Mithra, ministro predilecto de Ormuz y genio del bien que representa la luz suprema y la verdad en la religión de Zoroastro, se introdujo en Roma en tiempo de Pompeyo, después de la guerra de los piratas [1] y se generalizó mucho por todo el imperio en la época de los Flavios. Representóse generalmente á Mithra, bajo la forma de un hermoso mancebo, cubierto del bonete frigio y matando al toro sagrado, símbolo del mundo, de cuya sangre han de brotar los animales y las plantas útiles, pero también en otras representaciones se le figura como un genio barbudo, con dicho gorro frigio y acompañado de atributos en extraña mezcolanza, de las religiones clásicas y orientales.

Basta examinar el conocido *Repertoire de la Statuaire grecque et romaine* del ilustre S. Rei-

(1) Plutarco. Pompeyo, cap. XXIV.

nach [1], verdadero monumento de paciencia y erudición, indispensable á todo arqueólogo, para encontrar en él representaciones semejantes, notablemente el n.º 2 de la pág. 477, en la que se representa una mano votiva existente en el Museo Borbón de Nápoles y en la que el genio Mitriaco aparece con abundante barba, viejo y con el bonete frigio, amontonándose á sus pies atributos semejantes á los de las placas descritas, especialmente un medio medallón con una mujer y un niño y otras figuras mitriacas del mismo libro también barbadas con atributos extraños y una piña en la mano.

Fig. 29. — Museu de Girona. Estatua descoberta a Besalú.

Un notable arqueólogo francés, mi querido amigo y maestro venerable Mr. L. Joulin, que en sus investigaciones sobre los establecimientos galo-romanos de las Martres Tolosanes [2], cuyos restos escultóricos enriquecen el Museo de Tolosa, ha encontrado entre ellos curiosas representaciones del culto mitriaco (loc. cit. pág. 103) y que con su gran competencia se ha interesado por el estudio de las placas mitriacas de Ampurias, ha tenido la bondad de examinar con este fin la interesante obra de Cumont sobre las representaciones del culto de Mithra [3] que no me era dado estudiar, y de su examen deduce que ambas placas, lo mismo la de la figura del Dioscoro que la de extraños atributos representan imágenes del culto mitriaco en las que es frecuente ver representados con los genios mitriacos imágenes de Marte, Baco, Mercurio, pinos, espadas, astros, etc.

Por ejemplo, entre los muchos que ésta puede referirse, la del t. II de la citada obra, en su P. 362 referente al Mithreum descubierto en 1826 en Heidenfeld, un bajo relieve en el que aparecen Mithra imberbe, un árbol de hojas lanceoladas por el que trepa una serpiente cuya cabeza se dirige al Dios, un vaso con asa, un cuervo y otros atributos, la de la P. 423 en la que se describe una placa de mármol del Mithreum de Zagenhausens, cerca de Constadt, y en el que se ve un busto de hombre con alas en la cabeza, como el pretendido Mercurio de la placa amporitana, y que probablemente pudiera representar el viento, y finalmente en la P. 427 genios barbudos y bustos alados.

Lo extraño de los misterios representados dificulta una explicación definitiva del asunto, que sólo podría hacer un especialista más competente que yo.

Estas placas fueron encontradas por Pedro Mártir Pujol, uno de los que con más éxito han hecho excavaciones en Ampurias para vender los objetos, en la necrópolis romana situada al W. de la ciudad ibero-romana de Ampurias, en una tumba de inhumación, formada por un pequeño nicho de forma cúbica que reposaba sobre un podio formado por dos escalones. En el interior del nicho estaba una urna de plomo cilíndrica de 0'14 de alto por 0'19 de diámetro, conteniendo huesos de niño y restos de un ungüentario ó ampolla de vidrio ordinario, casi esférica.

Las dos placas de bronce repujado descritas, estaban arrolladas y colocadas junto a la urna. Quizás fueron dos caras laterales del revestimiento de una caja ó urna, pues se observan los agujeros de los clavos que sirvieron para fijarlas, y como amuleto ó cosa de devoción se enterraron con las cenizas del niño. Al intentar desarrollarlas su descubridor se rompieron en pedazos, como se puede ver en la adjunta fotografía.

En cuanto á su época, por la pureza del dibujo del Dioscuro y por los atributos quizás mitriacos, parece que podrían referirse al s. II de nuestra era.

Otros diversos objetos de Ampurias se han adquirido para las colecciones del Museo de Gerona, como unos pendientes de oro, urnas cinerarias de barro tosco de formas diversas, cerámica y fragmentos de ella, de diversas épocas de la antigüedad clásica, cráneos de los inhumados en las necrópolis ibero-romanas, monedas y demás objetos que con frecuencia se encuentran en las ruinas de la célebre ciudad,

(1) S. Reinach loc. t. II, vol. II, págs. 476 y siguientes.
(2) L. Joulin. *Les Etablissements Gallo-Romaines de la Plaine de Martres Tolosanes.*
(3) Cumont. *Monuments figures du culte de Mithra.*

Asimismo del Sr. Gil, de Madrid, se adquirieron varias monedas ibéricas, y de otros, libros y diversos objetos.

Merece por su procedencia párrafo aparte un tronco de estatua femenina de tamaño natural encontrado en Besalú, entre los cimientos de la destruída iglesia de Santa María (Fig. 29.) La estatua, á la que faltan la cabeza y parte de los brazos, representaba una mujer vestida con una larga túnica á modo de estola y envuelta en un manto de artísticos pliegues. Es de tamaño natural y está tallada en una especie de alabastro yesoso tosco, que se encuentra en la cercana montaña de la Mare de Deu del Mont, de muy escasa consistencia, y como obra del país es bastante descuidada y al parecer de muy baja época del imperio romano. Junto con ella se hallaron tegulas planas y un fragmento de inscripción.

O
IP I
LLAN
VS

Fragmento inscripción Besalú

Dignos son también de mencionarse un capitel de la primitiva iglesia de Santa Lucía, antes Basílica de Santa Eulalia de Mérida, que hoy existe arruinada, cuyo capitel de época quizás visigótica, fué regalado por el Sr. propietario de las ruinas.

El celoso y entusiasta señor Secretario de la Comisión de Monumentos, D. Manuel Almeda, ha depositado en las colecciones del Museo, una cruz del Sitio de Gerona, con su diploma original y un importantísimo plano de la plaza de Gerona y sus defensas en la época del sitio de 1809, que parece ser obra original de D. Guillermo Nunalí, jefe de los ingenieros que dirigieron la defensa de la plaza.

Adquisicions del Museo episcopal de Vich

D'una nota publicada pel nostre estimat amich Mossen J. Gudiol, n'estractem els següents paragrafs:

«Dos aconteixements han fet memorable per nostre Museu l'any de 1908. La visita del Rey y la concessió d'una subvenció de 2,500 pessetas per la Diputació Provincial de Barcelona. An això afegeixishi que si no en nombre, en qualitat, els objectes adquirits y ingressats en les coleccions arqueològiques han donat un bon contingent, tot lo qual fa que tinguem de esmentar com una anyada feliç la que acaba de transcorrer.

En primer lloch citaré un curiosissim frontal d'altar, de fusta tallada y ab aplicacions de pasta de guix. Al mig té una auriola apuntada, dins la que antigament hi ressaltaria en relleu la representació de Jesús mestre o la Mare de Deu, vegentse al voltant de la auriola els símbols dels Evangelistes tallats en relleu en la massa de fusta de que està fet el frontal. Als costats d'aquestes imatges hi ha dues files superposades de dobles arquacions igualment fetes a posta per contenir figures, avuy no conservades. Enquadra tot això un marc ab restes de ornamentació formant una serpentina y perlejats. Se tracta d'un curiosíssim exemplar del segle XIII[è], d'una època en que les tradicions romàniques encar estavan en vigor, donant la disposició dels superbs *antipendia* de metall preciós o d'aram daurat y esmaltat a la faisó llemosina; essent digne d'estima per nosaltres, ab tot y son poch lloable estat de conservació, puig que ab el frontal esculpturat que tenim procedent de Ripoll s'hi forma una serie ben interessant pels estudiosos.

Altre frontal va adquirirse, tot llis, pero enriquit ab pintures en que s'hi representa la Verge-Mare y quatre escenes referents a la Nativitat del seu Fill. Un march decorat ab una serpentina de dibuix ingenuo espaia 'l parament dividit en tres parts. En la central hi ha la representació de María ab son Fill a la falda, sentada en càthedra d'alt respatller y ab assiento cubert per gros y pompós coixí. La Verge vesteix ample mantell desde 'l cap y túnica, lluint el Nen iguals peces d'indumentaria. Darrera d'ells dos angels aguanten un florejat drap o bancal. El grupo de Mare y Fillet està tractat com volent expressar la amorosa conversa sostinguda entre 'ls dos, com si 'l Nen se complagués en el ram de tres roses que María aguanta ab sa esquerra. Als costats d'aquesta representació de la *Deipara* hi ha superposades dues escenes, que ja he indicat, completant la significació central de la maternitat divina de María. En la superior de la part dreta hi ha l'Anunciació que, recordant les explicacions dels evangelis apòcrifs, té lloch en el pati de la casa aon habitava María. Al dessota hi ha l'escena del Naixement de Jesús, qui està sota un cobert de fusta y palla dins d'una menjadora alçada per dos soports, contemplansel la Mare y les dues llevadores de que 'ns parlen els apòcrifs a que ja he fet referencia. A l'altre costat hi ha pintada la representació dels Tres Reys demanant a Herodes noticies sobre el lloch aon havia tingut lloch la naixensa de Jesús. El tirà està assegut en sitial

cobrecelat, vestint cota d'amples mànigues que deixen veure 'l brial ab punys d'embut, a son costat hi està situat un macer y al seu devant els Magos representats d'edat diferenta, com personificant la joventut, la maduresa y l'ancianitat; dos d'ells vestint a la moda com Herodes y el més vell ab blanca túnica y sobrecota en forma de dalmàtica cenyida. L'ultim requadro, sota de l'anterior, figura l'Epifanía, ab la Mare de Deu, sentada en trono emparamentat, que té 'l Jesuset a la falda en actitut de beneir els tres adoradors. L'escena té lloch dintre una rica habitació ab sostre enbigat y plafonat de blau ab estrelles. Per aquestes indicacions ja 's pot compendre l'interés iconològich que té aquest frontal en que de tant gràfica manera s'hi expressen les llegendes tradicionals referents al naixement del Salvador. Com a obra pictòrica resulta esser una ben important mostra de la segona meitat del sigle XIV è, feta per un artista poch refinat en lo que fa referencia al dibuix y al colorit.

Y posat a parlar de pintures es del cas que mencioni també com una adquisició estimable, el quadro sobre taula representant la Sagrada Familia, original d'un de nostres antichs artistes, en Perot Gascó, fill y hereu del Joan Navarro que avuy tenim ja ben conegut. El pintor presentà la Mare de Deu tenint l'Infantó sobre la falda, del tot nú, apoiant son braç dret sobre un llibre, mentres que ab la ma esquerra va per agafar una petita creu que presenta el Precursor encare nen, en tant que St. Joseph s'ho contempla, alçant els ulls d'un llibre que estava llegint y com si comprengués la manera com se cumplien les profecies. Un rich drap imperial ocupa 'l fons del quadro, quedant lloch encar per dibuixarhi en el daurat camper un motiu picat que 's troba ja en altres obres den Perot Gascó y del seu pare. Se tracta donchs d'una obra d'un artista que treballà entre 1522 y 1546 y que, per tant, no arriba a esser feta a mig sigle XVI è.

En esculptura podem mostrar una hermosa imatge de St. Joan Evangelista, de poch més de un palm d'alt, tallada en fusta, y pertanyent sens dupte a un Calvari que deuriem atribuir a finals del sigle XVII è, potser an en Santa Cruz, o a un de nostres hàbils imaginers d'aquell temps en que 's feia gala de sapiguer fer veure una figura en mig d'una tofa de robes tallades minuciosament y combinades ab enèrgica grapa.

També en aquesta especialitat mencionaré un cap de mida poch més que natural, tallat en fusta, presentant tonsura monacal y pertanyent a una imatge religiosa, obra andaluça del sigle XVII è, ben apreciable, y un Ecce-Homo en alabastre daurat y colorit que fou regalat al Museu pel net del general Manso, D. Joseph Xavier Barcaiztegui y Manso, Comte del Llobregat, interessant sobre tot per la talla de la purpra que cubreix en alguna manera les carns de Jesús.

En la secció anomenada vulgarment d'orfebrería, encar que no sien de metall preuat tots els objectes que s'hi agrupen, crida l'atenció una creu processonal, de doble travecer trifoliada en les extremitats, feta de fusta coberta de planxa d'aram estampat donant uns bells motius vegetals ab els símbols dels Evangelistes o angels. El Crucifix es d'aram daurat y resulta esser una notable peça del sigle XIV è que 's probable sigui feta, com tota la creu, dintre 'l reialme valencià, puix que s'hi notén unes influencies italianes, que no tenen tanta explicació en nostra terra. Aquesta creu pertany al mateix genre que les caixetes de joyes que 's donaven a les maridades de nostre pais, seguint una costum italiana que ja té 'ls seus precedents en l'art etrusch y grech, en les *cistae* de bronze que son avuy l'orgull de certs museus.

Y aquí mencionaré l'adquisició d'un càlzer d'aram antigament daurat, ab peu exagonal lobulat, però ab petits esmalts ab capets y copa quelcom cònica sobre corola flamígera. Al peu hi té un petit Crucifix y la patena circolar presenta una creu al fons. Se tracta d'un objecte dels que avuy crech poden classificarse com a deguts a l'industria avinyonesa.

En mobiliari puch citar un baulet de fusta cobert de pell oberta al buril y reforçat ab ferros senzillament obrats. La tapa y fronter son principalment dignes d'atenció per llurs esplèndits motius ornamentals d'excelent dibuix, oberts en el cuiro, essent de notar la llegenda IN D...MINO CONFIDO. Sembla que pot classificarse aquest baúl com a obra castellana vella, del començament del sigle XVI è.

Y per més que sia una ruina, es de totes maneres una mostra ben interessant la capceta de mosaichs de fustes y òs, formant entrellaçats y estrelles de dibuix aràbich, per lo que demostra lo que eren els més richs treballs de tarsia del sigle XV è y principis del XVI è.

Altres objectes se poden citar, encara que tinguin un valor més secundari. Entre aquests hi ha un punxó d'òs trobat en unes sepultures de Collsacabra, uns troços de vasos cristians trets de les catacumbes de Roma y atribuibles al segle IV, una medalla-condecoració losangeada, d'argent, recordant la batalla que a 12 de Maig de 1810 tingué lloch a Hostalrich, encunyada, com la referent a l'acció dita de Vich, per la Junta que a Mallorca s'havia format durant l'època de

l'Independencia; un medalló de bronze pertanyent a una reixa, obra d'aplicació presentant un bust femení classificable com a mostra de les elegancies que feien els italians del *cinquecento;* sis pastes d'agnus de finals del sigle XVII è y començament del XVIII è, portant els noms dels Papes Inocent XII y Clement XI, interessants per lo que aumenten una colecció que comença a fer goig; sis noves mostres de rejoles valencianes blanques y blaves, una d'elles de les de fabricació de Paterna, del sigle XV è, dibuixada de ma y presentant un brau, altre ab una especie de filosa y una més ab un castell tocat ab tons moradenchs, de finals del mateix sigle, essent de notar com una especialitat, una peça d'enteixinat, donant al mitx un requadro ab la copia d'un dels motius més usats en la rejolería blanca y blava fabricada a Valencia, una flor quadrifolia, que ressalta sobre 'l camper llis, sens barniçar y del color natural de la terra de que es feta aquesta peça que pot correspondre a la primera meitat del sigle XVI è.

Y parlant de ceràmica no deixaré de recordar l'adquisició de dos caps de terra cuita, basta, vidriada de groch y gris, pertanyent a un sota teulat del sigle XVI è, ahont vindrien a esser com una taca decorativa recordant les gàrgoles.»

Adquisicions del Museo de Barcelona en 1908

Durant aquest any se va pagar el primer plaç de la quantitat de compra del retaule de San Cugat del Vallès, que ha passat així a ser propietat de la Diputació de Barcelona, perque es ab els fondos d'aquesta que la Junta el va adquirir.

Com a noves adquisicions, l'esforç principal de la Junta 's va dedicar a la compra de la colecció de ferros y armes que havien sigut de D. Joan Soler y Rovirosa y a la d'una colecció d'escultura gòtica que posseia D. Salvador Babra. La colecció del senyor Soler y Rovirosa, composta principalment d'armes, contenia també un lot important dels picaportes de ferro forjat, típichs de la serralleria catalana.

La colecció d'escultures del senyor Babra estava formada : 1.ª Per un sarcòfech de pedra caliça de les Borjes, procedent de Poblet, ab uns escuts finíssims, ab uns cervos y una tapa magnífica ornamentada de fullatges gòtichs. Aquest sarcòfech fou adquirit al rector de l'Espluga per D. Pau Font de Rubinat, qui el va traspassar al senyor Babra ab uns cambis de llibres y altres antigüetats. 2.ª Una imatge de Santa Bàrbara igualment en pedra caliça de la provincia de Lleyda. (Fig. 30.) Procedeix de l'iglesia de Gerp, sobre Balaguer. Es una de les obres més interessants de la nostra escultura gòtica y havia cridat poderosament l'atenció del arqueòlech francès M. Molinier. Una rèplica del mateix tipo 's troba en el Museu de Lleyda, però incomparablement inferior a la delicada estatua de Gerp. Tant aquesta com les dos escultures de que anem a parlar y que també va adquirir el Museu de Barcelona, foren comprades pel Sr. Babra, ab les corresponents autorisacions, al Rector de Gerp, quant s'en va emportar també l'altar de pedra de S. Antoni y Santa Maria, que encare guarda. 3.ª Una Santa Llucia, de pedra caliça, companya de la Santa Bàrbara anterior, obra molt menys interessant; porta també corona, y a la una ma un plat ab els dos ulls y a l'altre una palma. 4.ª Estatua gòtica de torsada silueta, sembla ser l'angel del grupo de l'Anunciació, però l'hi falten les ales, y perxò nosaltres ens inclinem més a creure que es una figura de la Mare de Deu que portava sobre 'l bras dret el nen Jesús, y 5.ª Una estatua de San Pere, policromada, d'incerta procedencia.

Fig. 30. — Santa Bàrbara de Gerp.
Museu de Barcelona.

Un altre escultura en talla de noguera representant una hermosa figureta de dama, ab trajo y vestit característich de la fi del XV segle va ser comprada a la familia d'un coleccionista d'Alacant. Es una de les més belles estatues que poseeix el Museu: un exemplar excelent de les talles espanyoles tan anomenades. També es va adquirir un altre talla en fusta policromada representant Santa Agna, ab la Verge y l'Infant Jesús, obra de l'escola de Colonia.

En quant a pintura l'adquisició principal de l'any varen ser les quatre taules gòtiques procedents del retaule de Benavent en la provincia de Lleyda, que 's van vendre a Barcelona. Una d'elles representa a S. Jeroni vestit de cardenal tallant les ungles a un lleó, les altres tres son escenes de la vida de S. Joan Baptista: presentació al temple, naixement y dança de Salomé ab el cap del profeta. Aquesta última va reproduida (Fig. 31) y creiem que l'illustració serà suficient per donar idea del valor iconogràfich y artístich de les pintures.

Fig. 31. — Retaule de Benavent. — Museu de Barcelona.

Com a quadro del Renaixement se va adquirir un San Martí, de Salvator Rosa, pintat ab un foch y una traça escepcional.

La colecció de ceràmica 's va aumentar considerablement ab els vasos de la Selva de Mar, trobats per D. Romuald Alfaras, de que parla el senyor Cazurro en el seu article d'aquest mateix ANUARI. De la mateixa provincia de Gerona foren adquirits els vasos de les troballes de Anglès que guardava encare el farmacèutich d'Amer. En aquest mateix any se va fer la adquisició de tots els vasos ibèrichs que conservava la viuda de don Pau Gil de Saragoça y de que parla el senyor Pijoan en un article d'aquest ANUARI. Un magnífich pot de ceràmica hispano-aràbich, procedent de Santes Creus ab l'escut abacial, obra ja del sigle XVI è, y nou altres exemplars diversos de la mateixa industria de terriça daurada, van aumentar la colecció de ceràmica del Museu.

Finalment la Biblioteca de consulta instalada decorosament va esser aumentada ab setanta sis volums, obres de gran valor, per l'adquisició de les quals la Junta va destinarhi quatre mil cinqcentes pessetes.

La Diputació va depositar al Museu tots els objectes procedents del Palau de la Generalitat, que ab l'arreglo ab l'Audiencia havien quedat propietat del Cos Provincial. No cal dir l'aument considerable que això va ser pel Museu; frontal de Sant Jordi, tern brodat de la Generalitat, missal y sacres també brodades, estatueta de plata, etc., etc. La Junta de les obres de restauració de San Martí Sarroca també va depositar al Museo els interessantíssims objectes trobats al fer la llimpiesa del edifici. Lo més important son les dues peces de ceràmica daurada formant el vol y la tapadora del bon art de Manises del sigle XV è. Després, depositats igualment, quedaren els fragments de l'altar romànich y altres peces de interés liturgich considerable.

Com a ceremonia important hem de donar compte de l'acte d'inauguració de les noves sales del Museu, acabades les obres del paviment y decoració de tota la crujia central, que 's destinaren a instalació de la ceràmica y pintura mig-eval. Parlaren en l'acte inaugural, els senyors Alcalde y President de la Diputació de Barcelona, el Gobernador y els vocals de la Junta senyors Puig y Cadafalch y Pijoan.

Contribució extrangera als estudis arqueològichs.

Un important estudi publicat per M. Dechellette en la *Revue archéologique* (pàg. 219), es titula: *Essai sur la cronologie préhistorique de la péninsule Ibérique.* Es un treball llarch (dividit en dos articles) que preten resumir els datos portats per en Siret, Bonsor, Horace Saudars, y les mil altres noticies publicades pels investigadors de l'arqueología ibèrica. M. Dechellete s'ho mira tot desde lluny, sense haver fet ell mateix un descobriment personal y potser sense haver vingut may a Espanya, prò en cambi els seus coneixements de la prehistoria general y de l'arqueología clàssica, l'hi permeten comparar y fixar els tipus ab una experiencia y autoritat com poques persones podien ferho a Europa. Aquesta serà la utilitat y també l'inconvenient del treball de M. Dechellete: a Espanya moltes coses se passen diferent de tot arreu del món; moltes coses arriben més depressa que en lloch y moltes coses duren més aquí que en altres bandes. Com a classificació provisional de la cronología arqueològica de l'Espanya, les opinions de M. Dechellete serviràn molt y precisaràn els fets que mereixen successives rectificacions.

En la mateixa *Revue Archéologique*, M. Emile Berteaux ha publicat un treball titulat «La diablesse et l'evêque, Un miracle de Saint André», ahont tracta dels retaules de Valencia ab la seva acostumada suficiencia. Les coses d'Espanya ja fa temps que interessan a M. Berteaux, y de les exploracions que està fent pel regne de Valencia en comensa a donar els resultats. Aquest mateix any 1908 en la *Gazette des Beaux Arts* (pàg. 89, 198), publica un estudi titulat «Monuments ets souvenirs des Borgia dans le royaume de Valence», ple de il-lustracions curioses y de recorts històrichs interessants.

BIBLIOGRAFÍA

José Ramón Mélida: *La Escultura hispano cristiana de los primeros siglos de la era.* Madrid, 1908. (Tiratge a part de la Revista *Pequeñas Monografías de Arte.*)

El Sr. Mélida ha tractat de reunir en un petit fascicle els sarcòfachs cristians que 's troben a Espanya en número extraordinariament reduit. En cataloga sols vintinou. Això fa pensar que 'l catàlech es encare prematur, y que n'han d'existir un gran nombre de ignorats. Dels vintinou, déu perteneixents a Catalunya foren catalogats per D. Joaquím Botet y Sisó [1]. Entre 'ls coneguts no fa esment, d'un publicat per Texidor en ses *Antigüedades de Valencia* ni 'l trobat derrerament a Empuries en les escavacions del servei forestal. A França aon aqueixos estudis estan més avansats, el catàlech de sarcòfechs arriba, en les obres de Le Blant, a uns trescents exemplars.

Vicente Lampérez y Romea: *Historia de la arquitectura cristiana española en la Edad Media,* obra premiada en el concurs Martorell de 1906. — Madrid, 1908.

Feia falta una obra de conjunt, aon se poguessin veure reunits els monuments espanyols; sobre tot després de lo molt que s'havia treballat aquests últims anys, en l'ordre de descobrir les construccions d'èpoques poch brillants, y que tenen en l'historia de l'art una significació especial. El senyor Lampérez havia sigut l'hèroe d'aquest treball d'investigació, portava publicades en bulletins y revistes, centenars de plantes y alsats de monuments inèdits: tenia donchs el dret de empendre 's el treball de conjunt y ordenarlos en series, al costat de les grans iglesies y catedrals famoses. Perque 's pot dir que, fora d'aquests grans edificis de tothom coneguts y d'algunes regions com la del Nort, una mica explorades, les construccions secundaries de petites iglesies rurals, y fins de grans monuments fòra de les vies transitades de comunicació, estaven en absolut per descobrir. De vint anys an aquesta banda, s'ha fet molt; han fet els castellans moltissim, y nosaltres per la nostra part ab l'excursionisme y l'afició arqueològica

(1) *Sarcófagos romano cristianos esculturados que se conservan en Cataluña.* Barcelona, 1895.

que va despertar, hem també estudiat el nostre camp. El senyor Lampérez recull els treballs de les societats «Castellana y española de excursiones», arreplega els seus propis estudis y els d'altres colaboradors castellans an aquest moviment, com es l'Agapito Revilla, l'Aníbal Alvarez y Gómez Moreno, recull també els datos dels catalans y aragonesos y en fa un admirable llibre de conjunt. Va dividit per èpoques y també per regions. Aquest primer volum, comprès fins al sigle XIIe, deixa ab gran acert pel segon volum la època clunicense.

L'obra té uns punts de vista generals, al devant de cada tema d'estudi, y després segueixen les series monogràfiques, ab una completa bibliografia de tot lo publicat per cada monument, acompanyanthi plantes y grabats ab una abundancia extraordinaria. De la regió catalana el senyor Lampérez té un empenyo especial en ser complert, essent innumerables les iglesies citades.

Ab lo poch que fa que ha sortit aquest llibre, ha conseguit ja una autoritat que ens escusa de mes elogis: serà una obra clàssica de l'art espanyol, que honrarà a Barcelona per haverla premiada en el seu concurs Martorell.

J. Gudiol: *Mestre Joan Gascó. — Estudis Universitaris Catalans*, Barcelona (1907, p. 281, 358 y 1908, p. 13).

Important contribució a la historia de l'art català per tractarse d'un pintor fins ara desconegut. El mestre Joan Gascó anomenat també Joan Navarro, perque procedia de Navarra, el trobem establert a Vich desde principis del sigle XVI^{è}, fins l'any de la seva mort (1529). Pels interessants documents trobats per Mossèn Gudiol en els arxius d'aquella ciutat, se té noticia de unes 40 obres seves, quàsi totes retaules. L'autor d'aquest article n'estudia bastants que 's conserven en sa majoría en el Museu episcopal Vigatà, poguent establir una certa evolució en l'obra de l'artista desde la seva primera manera de pintar gòtich, fins les seves darreres obres que ja 's ressenten de la poderosa influencia del renaixement italià. Acompanyen aquest curiós estudi nombrosos gravats.

O. Schubert: *Geschichte des Barock in Spanien*. Esslingen, 1908.

Mentres en aquí comensavem a preocuparnos sobre la verdadera trascendencia del nostre art barroch y els més il-lustrats es deien si aquella complicació fastuosa y romàntica de les formes tindria potser alguna importancia... els alemanys presentaven l'obra senzilla y ben il-lustrada de O. Schubert, ab els principals monuments, ben dibuixats, acompanyats de plantes y fotografies abundants, perque tothom del món s'en pogués fer càrrech. En aqui haviem passat de l'admiració incondicional dels neoclàssichs y pel churriguerisme, que no més devegades trobavem extravagant; a tota la reacció, per lo mig-eval, que ha durat desde l'època romàntica, fentnos desconeixer y descuidar les obres de les grans escoles del renaixement espanyol. Ab prou feines si la fama secular d'un edifici, com l'Escorial, se podia fer respectar en l'última meitat del sigle XIXe, en que 'ls dibuixos d'en Violet le Duch havien fet agafar als arquitectes una tan exclusiva admiració pels estils de l'edat mitjana.

L'obra de M. Schubert més que una historia del art barroch, ho es del renaixement espanyol: comensa desde les primeres imitacions clàssiques fins a les últimes construccions luxoses del temps de Carles III. D'aspecte agradable, molt ben impresa, les seves fotografies son noves, fetes d'artista y d'arquitecte; no dels clixés repetits d'en Laurent. Els dibuixos, obra del mateix autor, tots uniformes, son també expressius y de punts de vista dels monuments que expliquin la construcció y les formes amagades. Les plantes, abundantíssimes, son una veritable revelació de la gracia inginyosa dels constructors, disposant les parts de l'edifici en formes alveolars y curves, omplint els recons ab una trassa sense igual. De la nostra regió y particularment de Barcelona, M. Schubert publica una serie d'edificis curiosos, fixantse ab detalls com son els estucats de les cases del Born vell, que revelen un gust exquisit. Seria una verdadera llàstima si aquesta obra alemanya no excités a algun arquitecte o artista (hauria de ser més aviat un arquitecte) a fer més detallat el mateix estudi. La nostra regió guarda moltes sorpreses dels istils del renaixement y recordem encare l'efecte que 'ns va fer de novetat, el dia que varem veure projectar per primera vegada el claustret clàssich del pati del castell d'Albi,... y sense moure 'ns d'una ruina ben coneguda, lo curiós que seria estudiar la planta y projectar la reconstrucció del palau

de l'abat del monestir de Poblet. En tota la provincia de Lleyda hi han molt belles coses del temps de prosperitat que varen portar al pais les guerres y revolucions del sigle XVIII. Hi han grans casals del camp, molt hermosos, campanars y fatxades d'iglesies rurals que van costar molts diners. Lo mateix passa ab les torres y cúpules de les iglesies valencianes, y de la provincia de Terol y Osca, y al publicarlos podriem comparar els diferents tipos, que 's copiaven els constructors: perque en mig de la gran varietat, hi ha una certa fixesa en les linies generals.

Cartailhac, Breuil: *La caverna d'Altamira.* Imprimerie de Monaco, 1906. — **Rocafort.** *Les pintures rupestres de Cogul.* Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya. Març, 1908. — **Breuil.** *Les pintures cuaternaries de la roca de Cogul.* Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda. Octubre, 1908. — **Breuil, Cabré.** *Les peintures rupestres du bassin inférieur de l'Ebre.* L'anthropologie, tom. XX. Paris, 1909.

Ab la protecció decidida del príncep de Mónaco, qui ha pagat també la publicació del llibre, els professors Cartailhac y Breuil han reprès l'estudi de les pintures prehistòriques de la caverna d'Altamira, que algú ha anomenat *la capella Sixtina* de les pintures parietals. Es el llibre dels senyors Cartailhac y Breuil una forta revindicació, ab tots els honors, del santanderí D. M. de Santuola que les va descobrir, y que va ser tingut molts anys per boig y per falsari.

Per una gran casualitat, precisament es van anar a descobrir les pintures rupestres, primer de tot a Espanya, y en aquesta cova la més esplèndidament decorada de totes quantes s'havien d'anar descobrint en lo successiu. A més, la caverna d'Altamira anys enrera s'havia explorat, y com que el sostre es molt baix y s'ha d'entrarhi acotxat, ningú havia fet esment de les pintures. Perxò quant D. M. de Santuola en va parlar, tothom es va creure que era un *aficionado* de l'Espanya, molt destre en falsificacions, y sense cap autoritat per ser cregut. Els successius descobriments de les coves franceses de Marsoulas, Combarelles, etc., van anar il-lustrant l'art d'Altamira, y tots els dubtes avuy s'han desvanescut. Altres cavernes pintades s'han estudiat a la regió santanderina, y a Catalunya tenim las de Cogul y les de la ratlla de la provincia de Terol.

Els profesors Cartailhac y Breuil, de les Universitats de Tolosa y de Fribourg respectivament, han reprès l'estudi d'Altamira, y ab aquesta ocasió han entrat en el fons mateix de les qüestions que desperten les pintures prehistòriques. Primerament l'edat: ¿son neolítiques o paleolítiques? A Altamira no hi ha cap dupte; tots els silexs treballats que 's troben en abundancia, son de les primeres edats de la pedra, no hi ha ni una sola destral pulimentada. Les pintures d'Altamira, doncs, son paleolítiques, y aixís creuen també que tot l'art de les cavernes es paleolítich, sense vacilació. Quan més endevant l'industria de la pedra es perfecciona y es comensen a treballar els metalls, l'art prehistòrich ja ha desaparescut, es una curta època que dura aquesta extranya habilitat dels homens primitius, per impresionarse y reproduir les formes exteriors. L'area d'extensió de les pintures també es va precisant, no s'escampen de la regió pirinenca, es l'obra dels cassadors de reno, establerts cap al sur, en una època d'extremat refredament. Perxò es dubtós que 's trobin més al mig-dia y ha sigut una sorpresa trobarles a Cogul y a Calaceit, hon no es probat que hi arribessin els remats de renos en aquella època. No s'en coneixen donchs fora de la Fransa central y del mig-dia y de la nostra vessant del Pirineu.

Prò com que tots els pobles cassadors, fins els salvatges actuals, tenen costums parescudes a les dels cassadors de reno prehistòrichs, ab el recurs de la etnografia els senyors Cartailhac y Breuil s'atreveixen a llensar alguna hipòtesis sobre la probable significació y utilitat d'aquestes pintures. Ells creuen que les cavernes pintades eren santuaris *tabu*, o llochs reservats ahont sols tenien accés els individuus mascles, que feyen sobre les pintures alguna ceremonia màgica d'*envoutement* per assegurarse l'èxit de la cassera. Es de notar en ajuda de aquesta opinió, que abans del descobriment de la roca pintada de Cogul, les pintures prehistòriques reproduien no més que els animals que cassaven aquests pobles trashumants de l'època del reno. Apenas may la figura humana y encara aquesta deformada ab un cap singular, com si portés una careta d'animal per practicar alguna dansa religiosa. També aquesta particularitat era comparable ab els usos dels pobles cassadors actuals que acostumen a ballar disfressats, representant una cassera, en que un dels homens de la tribu figura un animal fantàstich perseguit, mentres els altres fan veure que li corren al darrera. Els senyors Cartailhac y Breuil reprodueixen com a com-

paració algunes caretes dels pobles cassadors d'América (Fig. 32), per fer veure com no era una raresa o impericia del dibuixant la forma que presenta la fisonomia de les contades representacions humanes esgrafiades a la cova d'Altamira. No sabem que 'n quedaràn ab el temps, quan aquest art del reno sigui més conegut, de les hipòtesis apuntades al seu llibre. Lo que sí quedaràn definitivament, son les magnífiques reproduccions, fetes ab els dibuixos de M. Breuil, qui s'ha especialisat com artista dibuixant de l'industria y l'art dels temps prehistòrichs, sen avuy el primer de tot Europa per reproduir els objectes d'aquestes èpoques misterioses. Els dos colaboradors del llibre sobre «La caverne d'Altamira» no podien doncs ser més ben triats: M. Cartailhac, que tota la seva vida s'ha anat fixant en l'arqueología prehistòrica de l'Espanya, y quines publicacions l'acrediten de mestre sobradament de les coses nostres, y al costat l'inteligencia jove, l'activitat modesta, y la trassa excepcional de dibuixant de M. Breuil, disposat a llensarse per les més arriscades hipòtesis. Al príncep de Mónaco l'hi recau també una part principal del honor; sense la seva liberalitat la publicació colosal dels frescos neolítichs d'Altamira, hauria sigut ben difícil. Apenes acabat d'imprimir el llibre sobre la cova d'Altamira, que una ratxada de descobriments va cambiar en pochs mesos l'estat de les nostres coneixenses. De primer noves coves santanderines policromades de les que 'n parla una mica D. Lluis M.ª Vidal en la nota d'aquest mateix ANUARI (Pàg. 544). Després el sensacional descobriment de Cogul que ha donat lloch a tota una literatura. Publicades per D. Ceferi Rocafort en el *Butlletí* del Centre Excursionista de Catalunya, fixaren l'atenció de M. Breuil qui va publicar un article y un magnífich dibuix restaurat de l'escena al *Butlletí* de Lleyda y últimament en la revista *L'anthropologie*. Ajudat de l'etnografia, M. Breuil reconeix que en les dugues escenes de cassa, qual interpretació seva reproduim (Fig. 5, pàg. 547), el cassador té el cap fet ab una ratlla horizontal lo que per ell indica que anava disfresat ab una màscara. Respecte el grupo de la dansa de les dones, M. Breuil també arrisca una comparació. «Il semble bien en effet qui'il s'agisse d'une danse, ou quelque cérémonial analogue où neuf *dames*, entoureraient un homme; on songe a quelque rite d'initiation, a une danse du genre de celle que Stow rapporte, destinée a célébrer la puissance créatrice de Kaang, ou quelque sorcier, Bushman, personnifiant le dieu, entouré d'une bande de femmes dansant frenetiquement, leur imposait l'une après l'autre, l'acte procréateur.»

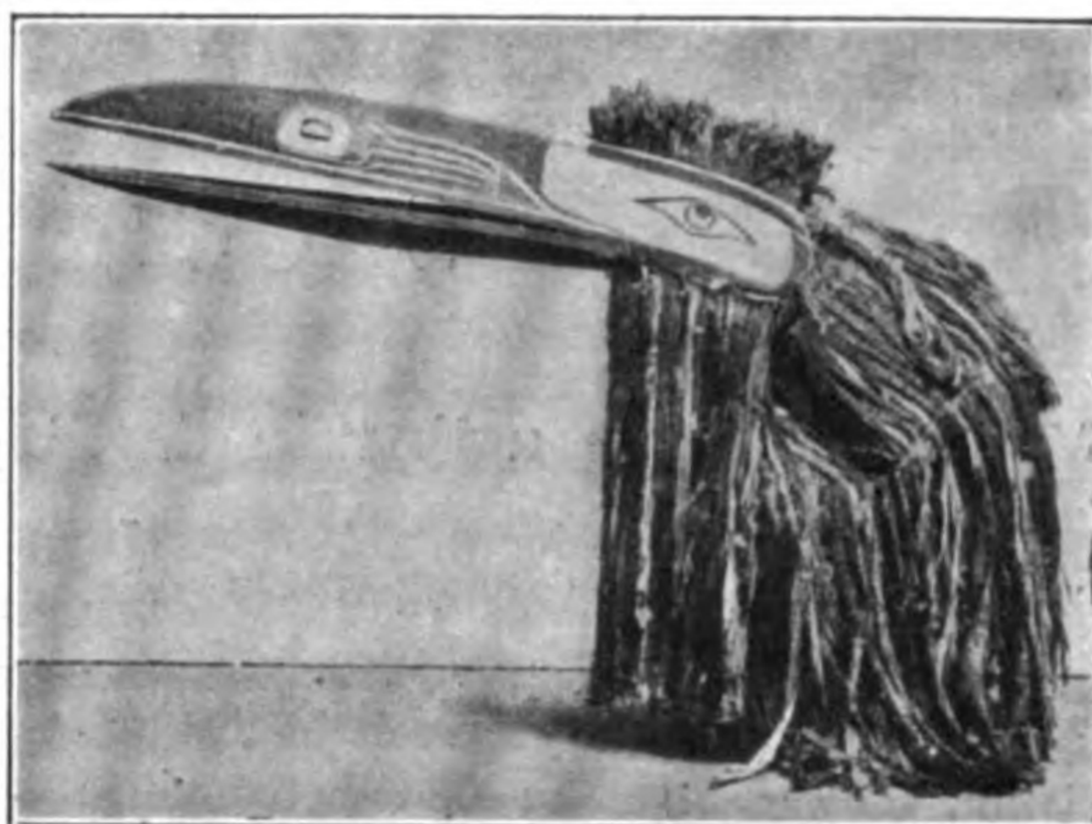

Fig. 32
Màscara usada pera la cassa, pels indios americans

Per M. Breuil les pintures de Cogul son també paleolitiques. «Le style des fresques de Cogul, comme de celles de Calapatá (Cretas) est bien le style de nos dessins quaternaires, et non pas des plus récents. La scène des *dames* et de l'homme lève un petit coin du voile qui couvre la vie sociale de ces lointaines populations, et les costumes nous disent quelque chose des modes encore ignorées au service desquelles les couturieres magdaléniennes utilisaient les fines aiguilles que les cavernes des Cantabres, des Pyrénées et de la Dordogne ont livrées depuis si longtemps a l'étonnement des chercheurs.»

SECCIÓ HISTÒRICA

Missió històrica a l'Arxiu de Bagà

L'INSTITUT va delegar a Mossen Joan Serra y Vilaró, ja conegut per altres estudis històrichs, pera que examinés y catalogués durant els mesos d'Abril a Agost, el contingut dels Arxius de Bagà y la Pobla de Lillet. Ab data de 19 d'Agost de 1908, y en espera del seu treball de conjunt, va dirigir a l'INSTITUT el següent resum dels treballs que durant l'estiu va fer en el primer d'aquells poch explorats arxius:

«Arribat a Bagà vaig ordenar cronològicament l'arxiu, posant per separat els manuals de notari, llibres de la cort y de la consulía, posant a quiscun la seva etiqueta ab el número d'ordre, materia y data. Els còdex en ell continguts son els següents:

Núm.	Any	MATERIES	Núm.	Any	MATERIES
1	1254	Man. de not. y llib. de la cort.	48	1371	Man. de not. y llib. de la cort.
2	1278	» » »	49	1374-75	» » »
3	1293-95	» » »	50	1377	» » »
4	1303-04	» » »	51	1378-81	» » »
5	1304	» » »	52	1380	» » »
6	1305-07	» » »	53	1383-86	» » »
7	1305-08	» » »	54	1385	» » »
8	1304-11	» » »	55	1385	» » »
9	1304-12	» » »	56	1389-97	» » »
10	1310	» » »	57	1391	» » »
11	1311-15	» » »	58	1391	» » »
12	1316	» » »	59	1397	» » »
13	1320	» » »	60	1397-98	» » »
14	1322	» » »	61	1398	» » »
15	1322-27	» » »	62	1407-08	» » »
16	1326	» » »	63	1410	» » »
17	1327	» » »	64	1410-11	» » »
18	1327	» » »	65	1421-22	» » »
19	1327-28	» » »	66	1423-34	» » »
20	1328	» » »	67	1425-29	» » »
21	1329	» » »	68	1427-29	» » »
22	1335-36	» » »	69	1430-45	» » »
23	1336-37	» » »	70	1430	» » »
24	1337-38	» » »	71	1432-34	» » »
25	1339-40	» » »	72	1435	» » »
26	1340	» » »	73	1435	» » »
27	1342	» » »	74	1437-39	» » »
28	1342-50	» » »	75	1439	» » »
29	1343	» » »	76	1439	» » »
30	1343-46	» » »	77	1440-41	» » »
31	1344	» » »	78	1441-44	» » »
32	1345	» » »	79	1444	» » »
33	1346-48	» » »	80	1446	» » »
34	1349-52	» » »	81	1447-49	» » »
35	1350-51	» » »	82	1450	» » »
36	1351-52	» » »	83	1481 y altres	» » »
37	1351-81	» » »	84	1330	llib. de la consulia y clavariat.
38	1353-58	» » »	85	1332	» » »
39	1356-58	» » »	86	1333	» » »
40	1359	» » »	87	1334	» » »
41	1359-64	» » »	88	1335	» » »
42	1363	» » »	89	1336	» » »
43	1365	» » »	90	1337	» » »
44	1365-67	» » »	91	1337	» » »
45	1367-68	» » »	92	1338	» » »
46	1368-69	» » »	93	1339	» » »
47	1369	» » »	94	1342	» » »

Núm.	Any	MATERIES	Núm.	Any	MATERIES
95	1345	llib. de la consulia y clavariat.	132	1421	llib. de la consulia y clavariat.
96	1348	» » »	133	1425	» » »
97	1349	» » »	134	[14]29	» » »
98	1352	» » »	135	1435	» » »
99	1355	» » »	136	1444	» » »
100	1356	» » »	137	1445	» » »
101	1359	» » »	138	1472	» » »
102	1359	» » »	139	1477	» » »
103	1360	» » »	140	1478	» » »
104	1363	» » »	141	1482	» » »
105	1366	» » »	142	1490	» » »
106	1367	» » »	143	1492	» » »
107	1368	» » »	144	1494	» » »
108	1371	» » »	145	1495	» » »
109	1372	» » »	146	1496	» » »
110	1374	» » »	147	sigle XV (?)	» » »
111	1376	» » »	148	» »	» » »
112	1378	» » »	149	any 1505	» » »
113	1383	» » »	150	1509	» » »
114	1387	» » »	151	1528	» » »
115	1388	» » »	152	1568	» » »
116	1391	» » »	153	1570 (?)	» » »
116*	1392	» » »	154	1589	» » »
117	1393	» » »	155	1592	» » »
118	1396	» » »	156	sigle XVI	» » »
119	sigle XIV	» » »	157	any 1666-67	» » »
120	» »	» » »	158	1669	» » »
121	» »	» » »	159	1698	» » »
122	» »	» » »	160	sigle XVIII	» » »
123	» »	» » »	161	any 1598-1820	» de consells y resolucions.
124	» »	» » »	162	1477	» de comptes de la baronía.
125	» »	» » »	163	1446	» de causes pies.
126	» »	» » »	164	1482	» de pastures de Bagà.
127	» »	» » »	165	1427	» de judicis.
128	» »	» » »	166	1344-49	» de Planés y Valls de Ribas
129	any 1400	» » »	167		» Trossos solts.
130	1416	» » »			

Ab aquest index pot veures y formarse càrrech de l'importancia d'aquest arxiu. Hi ha a més alguns rotllos de pergamins en els quals hi ha de cent a dos cents documents.

D'aquets volums n'he llegits, sense deixar res, vintidós. De les noticies trobades he fetes cèdules ab un títol y les he colocades per ordre alfabètich, pera poder facilment esser trobades quan, llegit tot, ordenaré 'l treball que se 'n deu compondre.

Les principals materies anotades y tretes dels volums llegits, de les quals tinch algunes extractades, altres copiat íntegre'l document, tracten de lo següent:

Genealogía dels barons de Pinós, ab les dels principals cavallers de la seva cort, y noticies d'altres nobles senyors d'aquestes montanyes, com Josa, Portella y Mataplana.

Bregues entre 'ls senyors, com la molt llarga lluita sostinguda entre 'l barò de Pinós y en Guillem d'Aragall disputantse ab les armes la baronía de Josa y terres de Lavansa, y la del mateix barò ab l'abat de S. Llorens, pel castell de Guardiola, per qual motiu foren excomunicats y entredits tots los de la terra del barò de Pinós. En els documents que d'elles parlen, pot estudiarse com procedien en aquestes guerres, qui del poble hi prenia part, soldada dels «clientes» o gent de guerra, etc.

Bregues entre 'ls del castell de Pinós y 'ls de Castellfollit.

Institucions y ordinacions concedides a Bagà y pobles de la baronía per llur senyor. Entre aquelles mereix especial menció la concedida als homes de Saldes de que pugen elegirse concellers, cònsuls y síndichs, qui pugen tractar y resoldre 'ls negocis comuns. Es veu que fins aleshores (1316) pera quiscun acte comú s'havien de reunir tots els singulars y, de major acort, resoldre. Essent espargit el poble eren dificultoses aitals reunions, per lo que demanaren la gracia d'elegir cònsols, qui'ls representessen, com els fou concedit pel senyor. Entre les ordenacions es molt important la de 1257, establerta per en Galcerán de Pinós, regulant y establint els preus del mercat de Bagà. En ella fa a més aquesta vila mercat únich d'una gran comarca,

que 'l document fita, y senyala en quals porxos de la plaça ha d'esser venuda cada mercaderia; y estableix la seguretat del mercat, de tal manera, que si una cosa es robada es el batlle qui al acte paga l'import, devent aquest aleshores rescabalarse, perseguint al lladre.

Sobre 'l mercat he trobades altres noticies, com preus de mercaderies, ab els quals pot veures la depreciació que anava sufrint la moneda; de l'ajuda consistent en un impost igual al dels consums, sols que 's cobrava al mercat o plaça, per quant ningú podia vendre ni comprar fora d'ella; concessions a particulars de privilegis y exclusives en la venda de determinades mercaderies, etc.

Mesures. Disposicions dels senyors y cònsuls sobre les mateixes.

Contractes comercials pera la venda de mercaderies dins la baronia.

Contractes agrícols pera estudiar les relacions entre 'ls terratinents y 'ls conresaires.

Emprius de Bagà. Pastures. Deveses. Borces.

Contractes de parceria.

Contractes d'aprenentatge en diferents oficis; obligacions dels mestres envers els aprenents y d'aquets envers aquells; edat legal pera comensar l'aprenentatge.

Vendes. Com se procedia en elles. Les de bens inmobles eren pregonades.

Venda del castell de Pompia. Item del de Guardiola.

Construccions en Bagà, com la mateixa vila, muralles, castell, hospital, molins, camins, etc. Drets de la barra. Construcció de la fortalesa de Faners. Item de Vilanova y de Banat.

Carta de població de Calbell de Banat. Any 1255.

Noticies sobre 'ls càrrechs de batlle, jutge, cònsols, notari, assessor, saig y altres.

Banderia. Principals banderies de Bagà. Qui y com s'exercia'l càrrech de bander.

Noticies sobre 'l guiatge, concessió y trencament del mateix. Item sobre 'l passatge.

Noticies sobre 'ls anomenats mals usos y altres servituts a que estaven obligats els vassalls. Preus de les remenses.

Exorquia. Els exorchs devien pagar al senyor el terç dels seus bens.

Com procedien ab els bens dels intestats. No hi havia l'intestia, y 'ls prohoms feien el testament segons, al seu semblar, devia haverlo fet el difunt. Era un antich privilegi concedit pel senyor.

Fadigues. Diferencia de temps en les fadigues imposades per les corts del rey y Usatges de Barcelona y per les dels nobles y cavallers.

Prestacions de fogatges.

Principals penes imposades als delinqüents.

Preus de les fiances personals.

Les bregues o baralles entre homes de Bagà eren resoltes per tribunals arbitrals elegits per les parts. La cort feia cumplir el fallo.

Homenatge. Manera de prestarlo.

Penyorament dels sometents qui no eixien «ad sonum emissum».

Joch. Els jugadors prestaven jurament de no jugar a certs jochs.

Noticies sobre 'ls jueus. Tant per cent a que prestaven. Fur que 'ls impcsà 'l baró. Allongament de deutes als jueus.

Noticies dels temples de la comarca, d'alguns dels quals sols resten munts de pedres, com Sant Cristòfol, de Vallfogona, consagrat pel bisbe Salla, en 984; Sant Miquel de Sant Llorens, de Bagà; Sant Nazari de Greixa; Santa Eulalia d'Eschariu; Sant Aciscle de Mulnell; Santa Maria de Fagia (Faya); Santa María de Paller: Santa Magdala de Soriguera y Aureis (d'aquesta no sé 'l titular). Cap de aquets temples existeix avui.

Temps empleat en la construcció de l'actual temple gòtich de Bagà, y messions en la construcció del mateix.

Disciplina ecclesiástica. Manera de viure y costums dels clergues d'aquestes iglesies.

Abaciologi del monastir de Benets de Sant Llorens de Bagà, ab noticies històriques del mateix.

Noticies d'altres convents, com Santa Maria de Paller, Santa Maria d'Agrevolet (Gresolet) y Sant Sebastià en la vall bucranense.

Assessinat de l'abat de Besalú y violació de la iglesia d'Olot.

En resum, llegits aquest arxiu y 'l de la Pobla de Lillet, podrà ferse una ben fonamentada historia d'aquestes pirenaiques montanyes, ab detallat coneixement de llur manera de viure en els sigles XIII, XIV y XV.

Fent això en totes les comarques, serie, al meu humil semblar, la mellor manera pera fer l'historia general de Catalunya.»

Congrés d'historia dedicat al rey en Jaume 'l Conquistador

Entre 'ls actes ab que la Junta promotora de la conmemoració del VII.è centenari de la naixença del rey en Jaume 'l Conquistador, volgué festejar aquella data memorable, hi figurava la celebració d'un Congrés d'historia del segle XIII.è, dedicat el egregi monarca. Aprobada la proposta per l'Excm. Ajuntament de Barcelona, se celebrà dit Congrés en la casa municipal y sots el patrocini de la Corporació, en els dies 20 (sessió preparatoria), 22 y 23 (sessions de la secció històrica), 25 (sessions de la secció arqueològica), 26 (sessió solemne conmemorativa de la fondació del Consell de Cent) y 27 de juny de 1908, en que tingué lloch la sessió administrativa de clausura.

La presidencia del Congrés fou otorgada al Excm. Sr. Alcalde president del Ajuntament barceloní, qui l'occupà en la sessió preparatoria y en la conmemorativa, tenint les vispresidencies de la Comissió permanent D. Felip Bertran d'Amat y D. Francesch de Bofarull. Presidiren les sessions de la secció històrica En Joan Moneva, catedràtich de l'Universitat de Saragoça; En Francesch Almarche, professor del Institut de Valencia y dit senyor de Bofarull, director del Arxiu de la Corona d'Aragó. Les de la secció arqueològica ho foren per D. Tomás Ximenez d'Embun, representant del Ajuntament de Saragoça y per D. Felip Bertrán, president de la Academia de Bones Lletres.

A la sessió conmemorativa del día 26 de juny, hi concorregueren representants dels municipis que en la Edat mitja havien obtingut el privilegi de *carrers de Barcelona* y fou celebrada solemnialment en el gran Saló de Cent, llegintse un discurs de D. Joseph Pella y Forgas dedicat a enaltir l'establiment per Jaume I del esmentat consell barceloní.

La secció històrica rebé 'ls següents treballs:

Hereticatio G. Mate Carcasonæ inhabitatoris, per en J. Darwin Swift; *Notes biogràfiques d'en Pere Salvatge y Fr. Romeu Ça Bruguera ab mostres de la Biblia catalana rimada de la XIII.a centuria*, per en J. Miret y Sans; *Lo Castell y familia de Gurb en lo segle XIII.è*, per Mossen Pere Bofill, Pvre.; *Don Jaime I y los pueblos musulmanes*, per en Gimenez Soler; *Un aspecte de la vida privada de Jaume I*, per en J. Soler y Palet; *Desarrollo de la institución notarial en Cataluña en el siglo XIII*, per en F. Carreras Candi; *El derecho llamado furnatico en el siglo XIII*, per n'A. Coy Cotonat; *Les bregues sobre la senyoria de Vich en temps de Jaume I*, per Mossen Joseph Gudiol, Pvre.; *Relacions entre los Senyors y la ciutat de Solsona al segle XIII.è*, per Mossen Joan Serra y Vilaró, Pvre.; *Don Blasco de Alagón, señor de Morella*, per en Maties Pallarés; *Notas para el estudio de la administración y demografía del Reino de Aragón en el siglo XIII*, per en Joan Moneva; *Mullerament del infant en Pere de Catalunya ab Madona Constança de Sicilia*, per en D. Girona Llagostera; *Jofre de Foxà* (...1275-1295...), *notas biográficas*, per en E. González Hurtebise; *División de la conquista de la España mora entre Aragón y Castilla*, per Mossen Roch Chabás, Pvre.; *Doña Teresa Gil de Vidaure y Don Jaime el Conquistador*, per Mossen Julià Abellanes, Pvre.; *Algunes concepcions ètich-jurídiques de l'època de Jaume I*, per en T. Carreras Artau; *Tradicions populars mallorquines sobre 'l rey en Jaume*, per Mossen Antoni Alcover, Pvre.; *Les franqueses concedides a Mallorca per Jaume I*, per en Benet Pons; *Breus observacions sobre les obres efectuades en lo temple de Sancta Eulalia de Mallorca durant lo segle XIII.è*, per el Vescomte de Rocaberti; *Los templers a Mallorca durant lo segle XIII.è*, per Mossen Mateu Rotger, Pvre.; *Dotación de la iglesia de Mallorca per Don Jaime I*, per Mossen Joseph Miralles, Pvre.; *La baronia dels Bisbes de Barcelona damunt les viles d'Andraitx, Calvià, Puigpunyent y Marratxí y la parroquia de Sancta Creu de Palma, per la part que prengué en Berenguer de Palou en la conquesta de Mallorca*, per Mossen Joan B. Ensenyat, Pvre.; *Memoria sobre la isla de Menorca durante el siglo XIII*, per Mossen Sebastià Vives, Pvre.; *Lo feudalisme a Ibissa*, per Mossen Isidor Macabitx, Pvre.; *Les Comtes de Barcelone et les Rois d'Aragon, Vicomtes de Carlat en Auvergne*, per el Duch de la Salle; *La nobleza catalano-aragonesa, capitaneada por Fernando Sánchez en 1274*, per en Ferrán Fondevilla; *Repás d'un manual notarial del temps del rey en Jaume I*, per Mossen Joan Segura, Pvre.; *Pego, su población y sus primeros señores*, per en Francesch Martínez; *Notes tortosines*, per en F. Mestre y Noé; *Jaume I y 'ls trovadors provençals*, per en Lluis Nicolau; *Lo Cronista Ramon Muntaner ciutadà y*

jurat de Valencia, per en Francesch Almarche; *Un importante documento inédito de Don Jaime el Conquistador, la concesión á la Sede barcelonesa de las iglesias de Mallorca*, per en Joseph de Peray; *Fundación del Real Monasterio de Santa María de Benifazá*, per Mossen Manel Betí, Pvre.; *Jaime I y los judíos*, per en Francesch de Bofarull; *La creuada a Terra Santa* (1269-1270), per en F. Carreras Candi; *La minoría del rey Jaime y la procuradoría del Conde Sancho*, per en Salvador Sanpere y Miquel; *Cartulario de Monroyo de Aragón*, per en Santiago Vidiella.

La secció d'arqueología rebé vuit treballs: *La vaxella de fusta durant lo segle XIII*ᵉ, per Mossen Joseph Gudiol, Pvre.; *Lo sepulcre de Sant Bernat Calbó*, per Mossen Gudiol; *La música a Catalunya en la XIII*ª *centuria*, per en Joseph R. Carreras Bulbena; *Nota sobre la encunyació de monedes àrabes per lo rey en Jaume I*, per en J. Botet y Sisó; *Sigilografia catalano-aragonesa en la XIII*ª *centuria*, per en Ferrán de Sagarra; *Els medis d'atach y defensa en temps del rey en Jaume*, per en Joseph Goday; *L'antiga casa catalana*, per en Joseph Puig y Cadafalch; y *Caràcters succesius de la arquitectura a Catalunya y la evolució del istil durant el segle XIII*ᵉ, per en Lluis Domenech y Montaner.

Està molt avençada l'estampació del volum dels treballs d'aquest primer congrés històrich celebrat en la Corona d'Aragó, al que hi concorregueren 283 congresistes.

Congreso histórico Internacional de la Guerra de la Independencia y su época (1807-1815)

Tingué lloch en la ciutat de Saragoça desde el 14 al 20 d'Octubre de 1908 aquest Congrés patriòtich, qui 's subdividí en les següents seccions: I. Historia política de la Península ibèrica (1807-15); II. Historia militar; III. Historia interna; IV. Relacions ab l'historia de les nacions extrangeres; V. Estudis especials referents als Sitis de Çaragoça (1808-09); y VI. Bibliografia, memories, biografies, correspondencies y materials inèdits.

Foren atorgades dues vispresidencies a D. Francesch de Bofarull y D. Francesch Carreras y Candi. Aquest darrer hi presentà un treball titolat «El afrancesamiento y los afrancesados en Cataluña».

Antoni Aulestia y Pijoan

El dia 10 de març del corrent any 1908 ha mort aquest notable escriptor y historiaire català en edat relativament poch avençada. Havia nascut a Reus en 1849. Dos llustres feia ja que vivia apartat del moviment literari y per aital motiu les seves darreres produccions son de data un tant llunyana. Desde 'ls començaments de *La Jove Catalunya* y de l'*Associació catalanista d'Excursions cientifiques* sempre figurava en les societats barcelonines de cultura. En 1877 entrà a l'Academia de Bones Lletres y desde la mort den Durán y Bas era l'acadèmich numerari més antich. Publicà primerament alguns treballs en el setmanari *Lo Gay saber* y en la revista *La Renaxensa*. En l'*Album pintoresch monumental de Catalunya* s'hi troben també interessants descripcions de diferents edificis arqueològichs de la nostra terra sortides de la ploma de l'Aulestia, recordantne entre altres les del Monastir de Vallbona de les Monjes y del claustre de Sant Cugat del Vallès. Fou llorejat en els Jochs Florals de Barcelona, dels qui ha estat varies vegades un dels mantenedors. En 1874, li foren premiats els *Quadros d'historia catalana* y dos anys després la *Noticia històrica dels catalans que*

ANTONI AULESTIA Y PIJOAN

intervingueren en lo descobriment d'Amèrica. A Valencia també fou llorejat en públich certàmen un treball qui encara roman inèdit y que mereixeria esser conegut, *Les gestes del rey en Jaume en el Puig de Santa Maria.* Son dignes aixi mateix de recort molts discursos presidencials y monografies descriptives que feu en l'esmentada Associació d'excursions, publicats en els volums de les seves Memories, contantsi entre aquets treballs la biografia den Domingo Badía, el famós Ali Bey. Emperò, son llibre més popular y llegit es l'*Historia de Catalunya*, en dos volums sortits en 1887, que han vulgaritzat com cap altre dels compendis els grans fets històrichs del nostre poble. Per consegüent, si en les darreries de la profitosa existencia d'aquest escriptor seriós y erudit se li accentuà fins a un punt màxim la passivitat y el temperament contemplatiu segons ja havem indicat, dret indiscutible al repòs tenia qui com ell havia complert ab abundor extraordinaria la tasca que 'l destí li tenia senyalada en l'obra colectiva del progrés moral, de la renaixensa polítich-literaria de la patria catalana.

Publicacions importants d'interés pera la nostra historia

En el curs de 1908 la producció literaria referent á historia catalana no ha estat tan nombrosa com l'any anterior. No obstant se troba ben mantinguda la activitat dels historiografes regionals. Solament en Francesch Montsalvatge y Fossas ha donat al públich tres diferents volums, senyalats ab els nombres 15, 16 y 19 de la sèrie de les seves publicacions. Constitueix el primer d'aquets tres el volum quart de la *Colección diplomática del Condado de Besalú*, que conté documents desde l'any 875 al 1433, formant un apèndix o adició als volums anteriors de la mateixa col-lecció, essent en general més ben llegits y publicats els d'aquest apéndix que no 'ls dels volums primer y segon. En conté vuit del segle IX^{è}, cent trentanou del X^{è} y quaranta dos del XI^{è}, tots inédits y d'interés históric. El volum segon dels publicats en 1908 es el *Nomenclator histórico de las iglesias parroquiales y rurales, santuarios y capillas de la provincia y obispado de Gerona*, que pot considerarse com un complement dels altres volums dedicats als monestirs de la citada diòcesis. Moltes de les iglesies apuntades porten diferents formes dels noms llatinisats ab dates desde 'l segle X^{è} al XVII^{è}. El volum 19 de la sèrie es el quint de la *Colección diplomática del Condado de Besalú*, aplegantsi els documents desde l'any 1480 o sia desde l'unió dels Reys Católichs fins al finir el segle XIX^{è}; emperò, de la major part de les escriptures no en dona més que l'estracte, donchs pertanyen á una època en que 'ls textes no tenen interés diplomàtich.

Dintre del any que estem examinant ha sortit el volum del *Primer Congrés internacional de la Llengua Catalana*, que 's celebrà en 1906; conté notables treballs, però de caràcter en certa manera històrich, que son els únichs que devem registrar en aquesta secció, sols n'hi ha quatre, el den Rubió y Lluch, *La llengua catalana a Grecia*, el den Barrau Dihigo, *Les manuscrits latins et le texte catalan des Gesta comitum barchinonensium*, el den Foulché-Delbosc, *La Bible en catalan* y el den Miret y Sans, *Patrius sermo, colecció de documents en català vulgar del temps del rey Jaume I*.

L'Academia de Bones Lletres ha continuat el seu treball històrich ab el mateix ordre y profit que en els anys passats. Celebrà el dos de febrer una sessió pública per solemnisar el VII^{è} centenari del natalici del rey en Jaume el Conqueridor, fent un parlament el senyor Bertran d'Amat sobre 'l caràcter de la obra jurídica del citat regnat y llegintse 'ls següents treballs, que foren publicats en el *Boletín* de la propia Academia: *Don Jaume y l'Arxiu Reyal*, per don Francesch de Bofarull; *Los segells del rey en Jaume I*, per D. Ferrán de Sagarra; *Significació general del centenari*, per D. Francesch Carreras y Candi, y *Don Jaume y la unitat catalana*, per D. Joaquim Miret y Sans. En successives sessions de la mateixa Academia llegiren D. Antoni Rubió y Lluch *La població dels Ducats catalans de Grecia*, començat a publicarse en el nombre 32 del *Boletín*, D. Ferrán de Sagarra la *Sigilografia dels Comtes d'Urgell*, publicada també en el mateix lloch ab magnífiques fototipies, D. Ferràn d'Anton del Olmet *La intervención de Cataluña en la guerra de la Independencia fuera del Principado*, D. Isidre Bonsoms una *Introducción á la lectura de unos fragmentos de las traducciones catalanas de la Fiammetta y del Decamerone de Boccaccio, ambas anónimas y hechas en el siglo XV*, publicat ab apèndix de curioses notes bibliogràfiques, D. Joan B. Codina y Formosa, unes *Notes històriques del Seminari conciliar de Barcelona* y D. Frederich Rahola un *Compendi històrich del Comerç de Catalunya*. Ademés, en la propia Academia tingueren lloch dos sessions públiques solemnes de recepció dels acadèmichs electes de número D. Salvador Sanpere y Miquel, qui llegí un discurs sobre l'art barbre a Catalunya, que fou contestat per D. Joseph Soler y Palet, y D. Joaquim Botet y Sisó, qui 'n llegí un altre

sobre la data aproximada en que 'ls grechs s'establiren en Empuries, contestat per D. Joseph Pella y Forgas.

Encara que durant l'any que registrem tingué l'Ateneu Barcelonés una vida molt activa, quasi totes les conferencias de caràcter històrich que allí 's donaren foren referents especialment á la historia literaria o a l'arqueología en el sentit estricte de aquesta denominació. Una sola entra de plè en la present secció històrica o sía 'l discurs del president de la societat D. Joseph María Roca en la sessió pública inaugural del curs, tractant d'*Els malalts paries*, o sía de la condició social dels porcellanosos durant l'Edat mitjana.

El Centre Excursionista de Catalunya no content encara de contribuir a la commemoració del centenari de la naixença del rey en Jaume ab una esplendorosa espedició a Tarragona, Salou y Mallorca, celebrà algunes conferencies de caràcter històrich pertanyents als temps del Conqueridor. En Miret y Sans donà la primera, tractant dels viatges del infant Pere, fill y hereu d'aquell estrenuu sobirà, en els anys 1268 y 1269; en Daniel Girona 'n donà un altre recomptant fets y organisació de la marina catalana en temps de Jaume I; en Francesch Carreras y Candi tractà de Sant Jordi y la cavalleria catalana en el segle XIIIe; en Macari Golferichs disertà sobre 'ls pobles vençuts per el rey en Jaume y la civilisació llur; Mossen Joan Serra y Vilaró prevere, feu la historia del mercat de Bagà en aquell mateix segle; en J. Barta y Prats s'ocupà de la ciutat de Barcelona dels temps del rey Conqueridor y en Lluis Domenech y Montaner dels catalans mallorquins mestres de la cartografía de l'Edat mitjana. Quasi tots aquests treballs han estat publicats en el Botlletí del propri Centre Excursionista, on han sortit ademés dintre del any 1908 aquests altres articles y monografíes: *Notes històriques d'Olius* per Mossen Serra y Vilaró; *Sant Martí y la sua catalana espasa*, per en Carreras Candi; *Excursions per la Catalunya aragonesa y Provincia d'Osca*, també per en Carreras, y *Imatges y capelles de vehinat*, per en Ramon N. Comas.

En el «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» hi han estat publicats ademés de les conferencias y disertacions citades abans, els següents articles de caràcter històrich: *Lo Sacomano de Roma del* 1527, *narració de Lluis Castellar*, per Francesch Carreras y Candi; *Don Jaume lo Conqueridor y en Guerau de Cabrera*, per Mossen Joan Serra y Vilaró, Pbre.; *Objetos ibéricos con representaciones de figuras de animales, procedentes de las excavaciones de Calaceite*, per Joan Cabré y Aguiló; *Saqueig de Sasser en* 1329, per Joaquím Miret y Sans, y l'acabament del *Cartoral de Carlesmany de la Seu de Girona*, per Joaquím Botet y Sisó y de *Los Reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María Santísima*, per Fr. Faustí D. Gazulla.

En la «Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa» hi han continuat en Emili Grahit *La Junta de Gerona en sus relaciones con la de Cataluña* 1808-1809 y Mossen Joan Pié, Pbre., els *Anals inédits de la Vila de la Selva del Camp de Tarragona*.

Son del «Bolletí de la Societat Arqueológica Luliana» els següents treballs: *Origen y principales privilegios de la Iglesia y Cabildo Catedral de Mallorca*, *Documentos del Rey D. Jaime I*, y *Palma y su patrón (estudio sobre la liturgia mallorquina de San Sebastián)*, tots tres per Joseph Miralles y Sbert, Pbre.; *Documento del rey D. Martín, donación de su palacio de Valldemosa para la erección de la Cartuja de Jesús Nazareno* y *Biografía y Cartulario del primer obispo de Mallorca*, abdós per Mateu Rotger, Pbre. Ademés, en el «Bolletí del Diccionari de la llengua catalana», publicació també mallorquina, hi ha un estudi sobre *Estada dels celtes a Catalunya*, per J. Segura y en la «Revista de Menorca» dos treballs den F. Hernández Sanz, *Documentos relativos al sitio y saqueo de Ciudadela por Mustafá Piali* y *Apuntes de historiografía menorquina*.

Per acabar la enumeració dels articles històrichs publicats en les revistes espanyoles manquen únicament els següents: *Establecimiento de los capuchinos en España y fundación de sus conventos en Cataluña* y *La orden franciscana en el antiguo reyno de Aragón*, abdós per Fr. A. de Saldes (Revista de Estudios Franciscanos), *Els documents epistolars d'arxius y l'historia de la llengua*, per Joseph Calmette (Empori), *Itinerario de Alfonso V de Aragón en España*, per Andreu Giménez Soler (Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos), *Carlos Manuel de Saboya en el Carnaval de Barcelona año de* 1585, per Francesch Carreras y Candi (Cultura Española), y *Figures d'evèques roussillonnais*, dels segles XIVe y XVe ab moltes noves interessants per Catalunya y *Concile de la Réal* o sia 'l conciliàbul reunit per el Papa Luna a Perpinyá en 1408, abdós articles del prebere J. Capeille en la «Revue Catalane» del Rosselló.

Les obres sortides durant l'any 1908 son tant importants com en l'anterior: *Cortes de Aragon, Valencia y Principado de Cataluña; cortes de Cataluña*, tomo XII, por la «Real Academia de la Historia»; *Lo Castell de Burriach ó de Sant Vicents*, per Francesch Carreras y Candi (publicat en

part en el «Diario de Mataró» desde l'any 1900, ha sortit complet en 1908 en un volum ab data d'aquell any); *La Medicina en Cataluña, bosquejo histórico* per Lluis Comenge (Barcelona); *La Acrópolis de Atenas en la época catalana*, per Antoni Rubió y Lluch (discurs llegit en l'«Academia Provincial de Bellas Artes de Barcelona»); *Efemérides para la historia del Seminario Conciliar de Barcelona, el Seminario de Montalegre*, volum I, per Joan Codina y Gumersind Alabart, Pbres. (Barcelona), *El periodismo en Tarragona, ensayo histórico-bibliográfico* per Lluis del Arco, ab pròlech d'Emili Morera (Tarragona); *Les reliquies del monastir de Sant Cugat del Vallés*, per Mossen Joseph Más, Pbre. (Barcelona); *Nota històrica de les reliquies dels Sants Mártirs de Vilassar de Dalt*, per Mossen J. Más, Pbre. (Barcelona); *Nota histórica de la Mare de Deu de la Cisa (Premià de Dalt)*, per Mossen J. Más, Pbre. (Barcelona); *Historia de Vallvidrera durant l'època de la Guerra de l'Independencia, dietari de Mossen Pau Sagau rector de Vallvidrera* (Barcelona); *Festes celebrades a Barcelona en los anys* 1806 y 1807 *per la beatificació del V. Doctor Joseph Oriol*, publicació d'un manuscrit inèdit per Mossen Emmanuel de Ros y de Cárcer, Pbre. (Barcelona); *Barcelona històrica, antigua y moderna*, per J. Torres Oriol (Barcelona); *Compendio de Geografía é Historia de la isla de Menorca*, per F. Hernández Sanz (Mahó); *Menorca española, fragmento traducido y entresacado del cronicón titulado Diari de Mahó su autor el cronista mallorquín D. Juan Roca y Vinart* (Mahó); *Tratados entre Castilla y Aragón, su influencia en la terminación de la Reconquista*, memoria per S. Carreres Zazarés (Valencia); *Monografía históricb-descriptiva de Sant Cugat del Vallés* (treball premiat en els primers Jochs-Florals del dit Monastir), per en Joseph de Peray (Barcelona). — 96 pág. en 4.rt, ab gravats; *Las fuentes narrativas de la historia de España durante la Edad Media* (417 a 1474), per Rafel Ballester y Castell (Palma).

Colaboració extrangera a l'historia de Catalunya

Es també menys nombrosa y important que en l'any anterior. Llibres dedicats enterament a la nostra historia devem citarne un sol, *Les occupations militaires de l'île de Minorque pendant les guerres de l'ancien droit*, per Irenée Lemeire (Paris, 1908, un volum). Els altres treballs la tracten incidentalment o englobada ab la total de la península ibèrica o de la Galia meridional, com en *L'Espagne et Napoléon*, per Geoffroy de Grandmaison (Paris, 1908), en la *Monographie de la ville de Perpignan avec une notice historique de ses vieux monuments*, per A. Julia (Perpinyà, 1908), o en *Amauri II vicomte de Narbonne* (1260?-1328), *sa jeuneuse et ses expéditions, son gouvernement, son administration*, per Jean Régné *(Bulletin de la Commission archéologique de Narbonne*, volum X, any 1908). M. Régné ha aplegat en l'Arxiu de la Corona d'Aragó interessants documents referents al captiveri del esmentat vescomte en Catalunya y del seu rescat, així com sobre les relacions d'ordre econòmich del seu primogènit ab els nostres reis. Per medi d'aitals documents dona en Régné noves curioses del empresonament del jove Amalrich de Narbona a Girona, en 1285, fent notar per evitar confusions que aquest nom era en francès Amauri, en italià Amalrigo y en castellà Manrique, de la mateixa manera que Aimerich, se tradueix en francès per Aimeri y en italià per Amerigo.

M. Régné ha publicat encara en l'*Annuaire de l'Ecole des Hautes Etudes* del any 1907, però sortit en 1908, un notable informe o relació de la missió que li encarregà 'l govern francès en els Arxius de Barcelona. També M. Martin-Chabot ha donat a llum un treball que pot esser d'alguna utilitat als nostres historiògrafos, titolat *Archives de la Cour des Comptes de Montpellier*, publicat en la *Bibliothèque de la faculté des lettres de Paris* (fascicle XXII, any 1907); no es un senzill catàlech, sino una reconstitució dels registres, precedit d'una introducció sobre l'historia del arxiu de la Cort.

Jacques II d'Aragon, le Saint-Siége et la France, es un estudi de M. Berger, insertat en el *Journal des Savants* (Maig-Juliol, 1908). *Manrèse et les origines de la Compagnie de Jésus*, article molt substanciós de Fr. Van Ortroy, ha sortit en la revista de Bruseles *Analecta Bollandiana* (volum XXVII, 1908). En la *Revue Hispanique* (New-York-Paris, volum XIX) en J. Miret y Sans hi publica *Nuevos documentos de las tres princesas griegas*, com apèndix a les noves donades anteriorment de Constança d'Hoenstaufen, Lascara comtesa de Vintimilla y de Pallars y de la seva filla Vataça. En la mateixa *Revue Hispanique*. M. Fournier, ha reimprès un opuscul del segle XVII, *Discours veritable du grand et espouventable deluge arrivé en Espagne au comté de Barcelone présenté au Roy traduit en français par le sieur de Salazar, a Paris, iouxte la copie espagnolle imprimée a*

Barcelone MDCXVIII. Diu erroniament M. Fournier que no 's coneix cap altre exemplar d'aquesta traducció del escrit d'Ambròs de Salazar més que 'l seu, donchs nosaltres n' havem vist un a la Biblioteca Nacional de Paris (signatura Ol. 190), poguent afegir que en dit any 1618, se publicaren dues edicions d'aquesta traducció, una a Paris per en Brueil y altre a Lió per en Marniolles, així com se publicaren també en 1618 dues edicions italianes de la relació de la inundació de Barcelona del 1617, una en Milà per en Malatesta, reimpresa en Venecia per en Pinelli. En la *Revue des langues romanes* han continuat publicant en Calmette y l'Hurtebise la *Correspondance de la ville de Perpignan.*

Dintre de la colaboració francesa devem encara fer menció de dos treballs insertats en el *Bulletin de la Commission archéologique de Narbonne* en 1908, referents als Ibers. El de M. Thiers, qui dona un aplech de notes sobre 'ls ibers del baix Llengadoch, tractant d'Anseduna, Montady y Montlaurés, atribuintelshi monedes celtibèriques, principalment les anomenades *nedenes.* El de M. Amardel, titolat *Les monnaies des Elisyques et les autres monnayages narbonnais,* es molt més important per nosaltres, no fixantnos en la part numismàtica sino en la històrica d'aquest eruditissim estudi. Al cercar l'edat de les monedes ibèriques de la Narbonesa y sobre totes les de Elicia, manifesta que Elicia era l'acròpolis d'una rica ciutat de la que era Narbona l'emporium. Tracta de justificar la situació dels Camps Eliseus d'Homer, d'aquell pais del extrem de la terra, sens neu y sens hiverns llarchs ni tempestats, en el litoral de la Narbonesa, regió colocada per Strabó en Iberia. Fa trenta cinch anys que M. Arbois de Jubainville ja colocà 'ls Camps Eliseus en l'Aude. Declara que les monedes ibèriques de la Narbonesa no eren imitades de les massaliotes, com equivocadament pensava Heiss, de manera que si 'l numerari marsellès pogué exercir influencia sobre 'l celtibèrich narbonès, fou indirectament, perque aquest darrer tingué altres models més pròxims. Sembla que per els vols del any 74 abans de Crist, Postumius Albinus encunyà una peça que tenia un cap de dona ab la legenda *Hispan,* personificació d'Espanya, per recort de que un individuu de la seva familia havia governat dit territori. Donchs, el cap de les monedes ibèriques de les darreres emissions tenen molta semblança ab la de Postumius, y per consegüent ¿no es natural, com diu M. Amardel, que les poblacions de la Narbonesa, somiant encara ab l'independencia y veient una figura que podia bé simbolitzar llurs aspiracions, haguessin adoptat aquella figura en substitució de la Diana de Marsella, la imitació de la qual ja no tenia per ells utilitat alguna?

La colaboració italiana del 1908 a la nostra historia es migrada. Devem fer, emperò, menció especial de la *Storia della lotta tra Alfonso V d'Aragona e Renato d'Angió,* per Frederich Nunzio Faraglia, de *Federico d'Aragona e la fine del Regno di Napoli nel MCI,* per L. Volpicella y de *Vescovi di Fausania, Civita, Ampurias e Tempio,* per Sebastià Pintus, publicat aquest darrer treball per l'*Archivio Storico Sardo* (Cagliari, 1908), que interessa a nosaltres unicament per contenir dit episcopologi alguns prelats catalans y noves històriques de la època de la dominació catalana a Sardenya. Axís se veu en 1332 el dominich Jaume Sanjust, bisbe d'Ampuries, en 1443 y 1460 respectivament bisbes de Civita el franciscà Antoni de Fontanes y en Roderich Aymerich. En 1503, el Papa a prechs del rey Ferrán, disposà la traslació, ja acordada anteriorment per Alexandre VIè , de la catedral d'Ampuries a Castelgenovese y unintli *aeque principaliter* la diocesis de Civita. Desde 'ls començaments de la centuria XVIa presentan aquestes diocesis reunides alguns noms espanyols, més aragonesos y castellans que catalans. Dels darrers constan bisbes en 1558, el mallorquí Francesch Tomàs, qui passsà aviat a la seu de Lleyda, en 1572 el benedictí del convent de Lleyda Pere Navarro y en 1575, en Gaspar Vicens Novella.

Finalment, tenim noticia d'una sola obra de la colaboració alemana y d'un altre de la nortamericana. Es la primera l'estudi del professor Sickel, d'Estrasburg, *Der frankische Vicecomitat,* hon tracta de la institució del vescomte com a oficial o llochtinent del comte governador a Provença, Narbona y Catalunya. El conegut historiògraf yankee Dr. Lea, qui acaba de morir, ha donat a llum el volum darrer de *A history of the Inquisition of Spain.* La primera d'aquestes dues obres no ha estat posada a la venda.

Encara que sia una colaboració molt desviada y secundaria es convenient recordar açí dos treballs publicats respectivament en la *Revue Historique* y en la *Revue des Questions Historiques,* abdues de Paris. Degut el primer al eminent historiògraf Achiles Luchaire y titolat *Innocent III et le quatrième concile de Latran,* tracta incidentalment però ab algun document nou de la tan discutida cuestió de si fou en veritat en aquell concili on l'arquebisbe Roderich Ximenez demanà la declaració de la primacía de la Sèu de Toledo y si hi estaven presents els prelats de Tarragona, Narbona y Compostela, contraris á la esmentada solució. L'altra estudi, fet per M. Degert, *Un*

ouvrier de la reforme au XIe siècle, demostra 'l paper principal que jugà en tot l'Oest de Aquitania y Nort d'Espanya 'l bisbe Amat d'Oloron, després arquebisbe de Burdeus, mort en 1101.

BIBLIOGRAFÍA

Moise Schwab: *Rapport sur les inscriptions hébraïques de l'Espagne.* Paris, 1907.

Per encàrrech del Ministre d'Instrucció pública de França, feu l'autor un viatge d'investigació per Espanya y son resultat ha estat publicat per les *Nouvelles archives des Missions scientifiques et littéraires* (volum XIV, Paris), començant per declarar que 'l tresor lapidari de la península tant en inscripcions llatines com en les orientals, fenicies, àrabes y hebràiques, es ben superior a tot altre tresor de la mateixa mena, no sols per la seva varietat y extensió, sino també per la qualitat y quantitat dels textes. Encara més; mentres que la primera en data de les inscripcions hebràiques de França correspon a les darreries de la VII^a centuria, les d'Espanya 's remonten fins a la III^a, y tant com resulten obscurs y insignificants els personatges citats en les franceses, son d'indiscutibles records literaris els qui apareixen en les peninsulars. Y per això diu l'autor que la categoria dels difunts semblava inspirar millor als redactors dels epitafis jueus d'Espanya, produint verdaderes elegies, les qui romanien després concretades en estil lapidari.

M. Schwab ha seguit en l'enumeració de les inscripcions hebràiques d'Espanya en primer terme l'ordre cronològich y en segon lloch el geogràfich, manifestant que de tot son viatge d'exploració ha sigut Barcelona un dels punts on ha descobert més epitafis inèdits, molt interessants per el seu objecte, donchs resulta que 'ls noms inscrits son originariament francesos.

No 'ns deturarem en donar compte de les troballes y observacions que l'autor ha fetes en l'Andalusia, Castella y Galicia, limitantnos a les referents a Catalunya y les illes. Tracta primerament de l'epitafi de Tortosa trilingüe, hebràich, llatí y grech d'època visigòtica, calificant de *fantasia* l'idea d'Hübner de considerarlo com a cristià, y suposant (ab millor sentit que 'n Derenbourg, qui la creu en hipòtesis originaria de Sicilia o de Bisanzi) que la mare de la noia a la qui pertany l'epitafi, podia molt bé esser procedent de la colonia grega establerta a Marsella. Un segon texte de Tortosa ha inventariat. Es el curt epitafi den Salomó Bonafós, que existia en la porta del Temple. De Tarragona conté les dues inscripcions hebràiques del carrer de les Escrivanies velles, les qui venen senyalades en la Guia Bædeker erroniament com àrabes, y accepta sens reserva la lectura y traducció que 'n feu el P. Fita. No menys de trentadues n'ha catalogat per Barcelona, bona part d'elles procedents del cementiri de Montjuich, del lloch on un document de les darreries del segle XI^è indicava les «veteres judeorum sepulturas». Posa en primer terme l'epitafi fragmentari den Samuel, fill d'Hilat, del any 804 de l'Era hebrea (1043-44 de J. C.), donchs es el tercer epitafi entre 'ls anteriors a la XII^a centuria fins avuy descoberts a Espanya. D'aquestes tres més velles inscripcions funeraries datades en corresponen, per consegüent, dues a Catalunya, l'esmentada trilingüe de Tortosa y la fragmentaria de la nostra ciutat, o sia, la primera y la tercera en ordre cronològich, essent la segona la de Calatayud, l'epitafi den Samuel, fill de Salomó, del any 919. Segueixen després les dues de Fuente Castro (León), dels anys 1102-1135. Encara que no porta data l'epitafi de Mestre Abraham, fill den R. David, conservat en el nostre Museu provincial d'antiguitats (n.° 1120), M. Schwab el creu el més vell de tots los descoberts a Barcelona y en consequencia anterior al segle XI^è. Senyala com inèdita entre les de Barcelona la estela funeraria (?) de na Bonacept (contracció de *Bona Concept* o Concepció, segons M. Schwab, com ho es Bonafós de *Bon Anfós* o Alfons), corresponent probablement al any 1270. Al tractar del epitafi den Salomó Gracià, del any 1307, que es la major pedra funeraria hebràica de Barcelona, fa importants observacions y correccions de les lectures que n'havien fet anteriorment, sobre tot rebutjant l'opinió den Neubauer, qui la creu una pedra de marcar límit de separació de proprietats. Fa observar que 'l nom *Gracià* va convertirse en Garcias a Espanya y qu'es l'equivalent exacte de l'hebreu *Hen*, manifestant del personatge Salomó que habitava Barcelona y que d'ell en donà noves interessants n'Astruch de Lunel en la seva obra *Ofrena de la Indignació*, qu'es una colecció de lletres cambiades entre 'ls Maimonistes y 'ls Antimaimonistes de Provença y Catalunya. En Salomó Gracià pertanyia a la familia

Schealtiel, une de les més antigues entre les jueues de la nostra ciutat, aduintne M. Schwab curioses noves genealògiques desde 'l segle XII è.

A continuació tracta de les inscripcions de Girona, fent també importants aclaracions y aduint noves dels personatges, profitantse dels treballs publicats per el P. Fita y en Girbal y sobre tot dels documents jurídichs en hebreu de Girona y Castelló d'Ampuries donats a llum per Isidor Loeb, els qui serveixen per explicar l'epitafi de na Estelina, muller den Bonastruch Joseph, nom cèlebre en el coloqui cristià-jueu de Tortosa, presidit per el Papa Luna.

Finalment aplega y estudia les inscripcions de Palma de Mallorca y Mahó, no gaire interessants. Fa atinades observacions sobre el poch nombre de residuus israelites en les illes, malgrat d'existir encara una regular comunitat jueua a Palma, a la primeria de la XV a centuria. No obstant, observa la gran importancia de dos utensilis sagrats del culte synagogal, considerats fins ara com dos caps de bordó d'art àrabe ab petites inscripcions, o com dos ceptres d'argent. Segons M. Schwab aquells dos objectes conservats a la sacristia de la Seu de Palma, indicats per en Villanueva com bastons dels xantres per anar a la processó, pertanyen a les cerimonies de la liturgia jueua y son ornaments adicionals dels dos bastons qui servien per enrotllar per els dos extrems el manuscrit de la Lley, del *Sefer Torah*, després de la lectura ritual del capitol de cada setmana. Aquets objectes de Palma son del segle XIV è, únichs en son genre a Europa, en quan a l'antiguitat, donchs els del Museu de Cluny son posteriors de dues o tres centuries y no tenen inscripcions. M. Schwab dona l'exacte lectura de tan curioses adicions gràfiques que son els primers termes presos isoladament de sis hemistiquis del Psalm XIX, versets 8 a 10.

Es innecessari dir que 'l treball seriós de M. Schwab es d'una gran utilitat per l'historia y l'arqueología espanyola, presentantnos reunits y interpretats tants textes obscurs y dispersats, uns ja exhumats per hebraistes nacionals y altres inèdits y ara llegits y traduits per primera vegada y ab extraordinaria competencia. — J. M. Y S.

Andrés Giménez Soler: *La Corona de Aragón y Granada.* (Estracte del *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, volums III y IV). Barcelona, 1908.

Aquest important treball constitueix una serie de nous capítols de l'historia de Catalunya y Aragó durant l'Edat mitja, que cap historiògraf havia tingut encara oportunitat o suficient preparació per escriurels. La tasca l'ha efectuada d'una manera seria y definitiva 'l senyor Giménez, qui reunia les tres qualitats necessaries, coneixement de la llengua àrabe, domini del estil de les cancelleries mores y cristianes durant els segles XIII è, XIV è y XV è y facilitat d'una investigació perllongada y completa en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on exercia 'l càrrech de primer oficial desde molts anys y conexia els més recòndits fonds. Allí feu la troballa de tants documents serrains y cristians com ha donat a coneixer, tots de gran interés per l'historia de les relacions catalano-aragoneses ab el poble invasor.

Començà l'obra al moment d'esser signat per Jaume I y el primogènit de Castella, en 1244, el tractat d'Almizra, que posava fi a la nostra expansió en els territoris musulmans, eliminantnos de l'obra de la Reconquesta. Per efecte d'aquest tractat foren insignificants les relacions de la Corona d'Aragó ab Granada fins a 1291. Poch després de la citada data renaixeren desitjos d'emanciparse de l'imposició de Castella y de tornar a entendrens directament ab els reys granadins. En Giménez observa la notable importancia del tractat de Jaume II ab Mohamet Aboabdil de Granada, del 1295, relacionat ab un altre celebrat ab els infants de la Cerda sobre les terres de Murcia, profitantse de l'estat anàrquich de Castella a la mort de Sans el Brau. Publica 'ls textes castellà y aràbich d'aquell tractat d'amistat y comerç que fou el patró al qui s'ajustaren tots els posteriors, quan moros y cristians desitjaven interrompre les seves continues diferencies y ens explica com llavors Jaume II inaugurà una nova política, tornant la Corona d'Aragó a pensar ab conquestes de territoris serrains, potser per trobarhi la compensació de la recent pèrdua de Sicilia.

Dona detalls interessantísims en punt a les complicades relacions ab Castella y Granada fins a la definitiva acceptació per Jaume II del tractat de 1301, on domina la tendencia granadina a despit del nostre rey y aporta nous documents y observacions sobre l'expedició a

Almeria, afer que ja havia tractat ampliament en son anterior treball *El sitio de Almería en* 1309, publicat en el mateix *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, lligat tot això ab els incidents de Ceuta y la política del Soldà de Marrochs. Explica ab notable claretat com el fracàs de la citada expedició era la confirmació del tractat d'Almizra, seixanta cinch anys després de la seva otorgació y a arrel d'haverlo intentat derogar Jaume II, romanint la Corona d'Aragó excluida definitivament de l'obra nacional de l'expulsió dels sarrains. El setge d'Almeria fou el darrer fet d'armes en que 'ls estats catalans-aragonesos hi prengueren part com a potencia peninsular reconquestadora. No obstant, va seguint en Giménez les negociacions y 'ls tractats que Jaume II signà encara y mantingué ab els granadins fins a la seva mort, però sens trascendencia històrica, afeginthi noves curioses a la narració interessant que ja havia fet el propi autor de l'expedició a Granada dels infants castellans Don Joan y Don Pere en 1319, publicada en la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*. Després de Jaume II continuaren les temptatives reconquestadores de la Corona d'Aragó, però solament per l'impuls qu'encara sentia, no per verdadera necessitat ni per esperit d'expansió, y per conseguent, malgrat d'aquelles temptatives sempre s'anà prorrogant y renovant el tractat de pau de 1322, tornant nostres reis a portar la seva política internacional al Mediterrani, desentenentse de les guerres de religió de la península. Tot lo més que en aquest concepte obtingueren fou negociejar y pactar directament ab els granadins, sens intervenció de Castella, com succeí en 1335, al signarse a Valencia 'l tractat d'amistat ab Iucef, rey de Granada. Els fets en que catalans y aragonesos hi figuraren foren ja incidentals, com la cooperació a la ocupació d'Algeciras, en 1344, després del tractat d'Alfons XI è de Castella ab Abulbualit Ismael de Granada, on, per cert, donantse aquell sobirà paper de superioritat en la península gosà pactar també en nom de la Corona d'Aragó la pau ab els serrains, y 'l nostre Pere 'l Cerimoniós comprenent la necessitat de no ajupirse an aquella representació que s'adjudicava Castella, tingué l'habilitat de obligar a Abulbualit Ismael a negociejar tot seguit directament ab ell, sostenint així l'independencia de la seva corona.

Durant el regnat del rey en Pere foren encara freqüents les relacions entre Catalunya-Aragó y Granada, però no tant que les hagi pogut en Giménez reduir a cors històrich per llur continuitat. Es cert que a Castella també desde la mort d'Alfons XI è (1350), s'interrompí la Reconquesta, la que bé 's pot dir no fou represa fins una centuria y mitja més avant, inercia deguda no sols a esmersarse les energies castellanes en disturbis interiors sino encara y en bona part a veure en plena impotencia tant els serrains de Granada com els d'Africa. Les nostres relacions ab Granada, que sempre havien estat episòdiques, varen debilitarse tant ab l'inercia de la part principal, que paulatinament arrivaren a ferse quasi nules. Desde la segona meitat del segle XIV è romangueren reduides donchs a meres clàusules sens trascendencia y així es que, desde aquest punt fins a la definitiva expulsió dels granadins, ha renunciat en Giménez al mètode narratiu y es limita a presentar coleccionats el documents ab les aclaracions necessaries. La gran innovació que ha fet en Giménez Soler no està tan en el descobriment del gran nombre de documents inèdits reveladors d'ignorats fets històrichs, com en l'energia y acert ab que ha demostrat, contrastant la corrent que ara domina, que per escriure l'historia dels musulmans d'Espanya son insuficients les fonts aràbigues, les obres dels historiadors serrains, y que deuen esser utilisats en primer terme 'ls nostres arxius, les fonts cristianes, més nombroses y en general més exactes. — J. M. y S.

William Miller: *The Latins in the Levant, a history of frankish Greece* (1204-1566). — London, 1908. — Un vol. de 675 pp. en 4rt. ab 4 mapes.

En divuit atapaits capítols tracta en aquesta obra l'historiador anglès W. Miller, l'historia de la Grecia llatina durant tota l'Edat Mitjana. El seu autor ja s'havia donat a conéixer com un investigador seriós en algunes monografies sobre la Grecia mig-eval publicades en la «Byzantinische Zeitschrift» en el «Journal of Hellenic Studies» y en altres revistes angleses, referentes a l'historia de les Ciclades, de Monembasia, dels Catalans d'Atenes, o ab crítiques molt encertades de les darreres publicacions sobre l'Orient llatí. Emperò en aquesta darrera publicació es on s'es donat més a conéixer per un esforç capdalt, per un treball d'interés y de vertader historiador, que sols pot conseguir una vida y un talent consagrats per complet a la ciencia històrica. La dominació dels llatins a Orient ha constituit el fi principal de tots els estudis y viatges del Sr. Miller

sobre la Grecia franca. La seva historia que sols peca de excessivament curta, y que podia molt bé y molt millor haverse desenrotllat en dos volums, condensa totes les investigacions dels investigadors occidentals y grechs que s'han dedicat a la Grecia mig-eval, els Ducange, Buchon, Finlay, Hopf (el Zurita del Orient llatí), Mas Latrie, Schlumberger, Rodd y Gregorovius entre els primers; els Sathas, Lambros, Romanos, etc., entre els segons. Cap historiador, abans den Miller, havia donat a l'historia de la dominació franca en son conjunt tanta extensió y riquesa de detalls, a pesar dels reduits límits materials en que ha tingut que tancarla; y molt pochs l'han presentada ab ull crítich tan penetrant y sintètich. L'admirable concissió de la llengua inglesa ha fet possible també aquest miracle.

El Sr. Miller no es sols un hàbil historiador que sap aprofitarse dels treballs abans d'ell publicats y ordenarlos clara y sugestivament; es ademés un investigador pacient y laboriós. Ell ha acudit també als que anomena els grans cementiris de la Grecia mig-eval, els arxius de la Europa llatina, y sols per delicadesa ha reculat davant dels arxius de Barcelona y Palerm, al conèixer les nostres recerques en ells, fetes molt abans de pendre ell gust per tals estudis. Aquets arxius, emperò, sols ens havien ofert ossos y momies. En Hopf no havia fet més que arrenglerarles a tall de peces de museu, posanthi demunt el rètol. L'eminent Gregorovius ab la seva manera de treballar profondament artística, y Miller, digne deixeble seu, han bufat ab alè de vida aquells morts desenterrats y els han portat de nou, ja animats, al escenari de l'historia d'aquell drama romàntich de que fou teatre la Grecia.

El Sr. Miller redueix la seva historia de la Grecia franca als límits que avuy té l'estat helènich, que per una extranya coincidencia son gaire bé els mateixos que tingué aquella. Per això no entren dintre del seu llibre les illes de Creta, Rodes, Xiu y Xipre. En ella estudia els tres principals estats d'origen llatí, es a saber: el Principat d'Acaya, el Despotat del Epirus y el Ducat d'Atenes, ab els quals se lliguen estretament les vicissituts històriques del Negropont y del comtat de Xifellonia (Kephallinia). Separadament tracta ademés dels dos dominis insulars llatins, d'origen venecià, l'anomenat Ducat del Arxipelech o del Egeu y Corfú, an els que aporta molts datos nous y remarcables.

Quatre capítols, y encara no del tot complets, dedica a l'historia de l'invasió y de la dominació dels catalans en la Grecia continental en el XIVè segle (els VIIè, VIIIè, IXè y Xè). La materia es massa extensa pera esser encabida en tan reduit espay; però així y tot, en Miller ha rectificat importants errades den Hopf y Gregorovius y ha tret molt partit dels documents dels arxius de Barcelona y Palerm, que fins ara hem tingut avinentesa de publicar. Ademés ha consultat fonts diplomàtiques y bibliogràfiques no aprofitades encara pels anteriors historiadors. Gran part d'aquesta historia tindrà que sofrir importants rectificacions, perque les recerques continuades en els arxius d'Italia y de Barcelona que emprenguerem de cap y de nou en 1906 (y que hem prosseguit fins ara) al rebre del Municipi de Barcelona l'honrós encàrrech d'escriure l'historia de l'Orient català, han modificat profondament el contingut de les nostres publicacions *Los Navarros en Grecia*, *Catalunya a Grecia*, y adhuc de les demés monografíes nostres anteriors a l'any 1906. En la publicada en el present ANUARI hem tingut ocasió de rectificar ja alguns fets històrichs y condensar moltes de les recents investigacions.

Com el Sr. Miller coneix el català, que ha après amorosament per estudiar l'historia de la Grecia mig-eval, no incorre casi may en les errades de noms històrichs y geogràfichs que tan sovintegen en els autors extrangers, sobre tot en els francesos. En quant a la cronología, sols podria rectificarse alguna que altra data presa d'anteriors historiadors (v. g. la de 1302, assignada a l'arribada dels catalans a Constantinoble). Es llàstima que l'obra sigui parca en sovintejar les dates dels fets, estant aquets tan ben ordenats y agrupats. Enviem la nostra més coral enhorabona al distingit escriptor anglès que tanta llum ha portat a l'historia de la Grecia mig-eval ab una obra que es avuy la darrera y més completa de quantes fins ara s'han escrit, sobre tan interessant y poch coneguda època. — A. R. Y LL.

Heinrich Finke.—*Acta Aragonensia.*—Berlin und Leipzig. 1908.—CLXXXX.—975 pp. en dos volums.

Es aquesta obra del eminent professor de Friburg, Dr. Heinrich Finke, una de les contribucions més importants aportades a la historia patria desde la publicació dels *Condes de Barcelona vindicados* y la *Colección de los documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón,* fins als

nostres dies, adhuc tenint en compte algunes capdalts monografies que 'ls erudits extrangers, més que 'ls nacionals, han escrit sobre la nostra historia.

Tant aquesta publicació com les dugues que l'han precedida, del mateix infatigable historiador alemany, a saber, *Aus den Tagen Bonifaz VIII* (Munster, 1902), y *Papsttum und Untergang des Templerordens* (Munster, 1907), contenen una suma riquíssima de noticies pera 'l regnat de Jaume II d'Aragó, y ademés per la historia política de Europa desde 'ls darrers anys del XIIIè sigle, fins el començ del segon quart del següent.

Encara que com el Sr. F. té la noblesa de declarar li han sigut estalviades per formar la seva colecció, les molesties y angunies de la investigació que d'altra manera se li haguera endut anys y més anys de penosíssim treball, y que no ha tingut que fer altre cosa que ordenar y anotar els documents que en gegantina munió se posaren en les seves mans, el esforç que representa aquesta inmensa arreplega, única en el seu genre, es estraordinari y verament meritori, y totes les lloances que per ell se li dediquen seran sempre poques. Sols un historiador consumat y de la talla den F., podia traure a llum un per un, degudament comentats, els innumerables fets y alusions de tota mena que a cada pas surten en els documents.

Unes 610 peces contenen les *Acta Aragonensia*, y més de doscentes les monografíes sobre Bonifaci VIII y els Templers, sense contar doble o triple nombre de documents citats o extractats en les abundoses notes. Ab això està dit la riquesa de materials a que abans ens referiem, y que sols son possibles en un Arxiu com el de la Corona d'Aragó, un dels més memorables d'Europa, segons frase del nostre ilustre Antoni de Capmany, *alterum pontus* com l'anomenava un arxiver del XVIè sigle. En opinió den F., es el que conté una cantitat major de documents en paper de les darreríes del XIIIè sigle y del XIVè. En quant a certs regnats, com el de Jaume II y el de Pere III, en riquesa de lletres diplomàtiques y registres de cancillería, no poden competir ab ell cap dels demés arxius mig-evals d'Europa. De Jaume II se conserva, apesar de les injuries dels temps, y de les traslacions que ha sufert, una colecció de 16,000 lletres reials soltes, moltes d'elles de caràcter particular, que formen la més rica colecció de correspondencia que pugui presentar l'Edat mitjana en tots els seus dipòsits, fins entranthi en competencia els riquíssims del Vaticà y de la casa reial de França. Del Rey Pere III se conserven uns 1,800 abultats registres. Aquets fets escepcionals en la historia de les antigues cancilleries, han causat la admiració de tots els investigadors extrangers que en gran nombre han visitat el nostre Arxiu. Y no obstant, apesar de esser considerat el primer d'Europa per la seva categoría espiritual, en la oficial d'Espanya es un Arxiu de provincia de tercera classe, servit per un quefe y dos empleats, y en la actual organisació dels estudis, Barcelona no conta ab una facultat de Historia ni ab una classe oficial de la Historia d'Aragó, apesar de haver ocupat aquest estat en la oficial d'Espanya y en la d'Europa, en la Edat mitjana el lloch que avuy les anomenades potencies de primer ordre. La eficacia d'un dipòsit tan escepcional, bé la proba la llarga sèrie de formidables investigadors nacionals y extrangers que desde Zurita fins als nostres dies, ha creat aquella inagotable pedrera. Si ha hagut y ha en Catalunya una verdadera escola històrica, an ell se deu. Els Caresmar, Finestres, Capmany, Ribera, Monfar, Ripoll, Sans de Barutell, y Bofarull, son fills seus, y no vull citar als contemporanis, no menys nombrosos y erudits, per no ofendre sa modestia, o incorrer en omissions involuntaries.

La historia del regnat de Jaume II, desde la publicació de les *Acta* s'ha de renovar tota de soca a arrel, y molts punts obscurs dels anals diplomàtichs d'Europa no 's podran resoldre sense acudir a un arsenal tan copiós com plè d'extraordinaries sorpreses. Tot lo que d'interessant ofereix l'agitada vida intelectual, política y religiosa d'aquella època apareix allí. Sense poder puntualisar ab exactitut son riquíssim contingut, ens limitarem a consignar aquí que se hi publiquen noticies inèdites y detalls íntims dels quatre importants Papes Bonifaci VIII, Benet XI, Clement VI y Joan XXII, així com també de les eleccions dels dos darrers. Conté així mateix documents referents a les lluites de la Iglesia ab l'Imperi, y sobre tot ab Lluis de Baviera, y al dramàtich episodi del casament d'Henrich el Hermós ab la princesa Isabel, filla de Jaume II. Res més tendre, segons en F. que la correspondencia entre aquest rey y aquella princesa, de la qual ens dona algunes lletres íntimes, úniques en el seu genre. En ella 's recorre tota la escala de les emocions paternals; desde la satisfacció de veure a una filla enlairada a la dignitat d'Emperatriu de Romans, la més alta de la Edat mitjana, fins a la amargura de véurela casi cega y esposa d'un monarca decaigut y presoner.

La famosa heretgía dels espirituals ab les figures escepcionals de Frederich III de Sicilia, y A. de Vilanova, que en ella prenen part; la guerra fratricida y deshonorable pel casal d'Aragó,

entre Jaume II y son germà, que tanta recansa causà an en Muntaner; la més heròica y llarga sostinguda per aquest Rey almogaver ab sos enemichs Carles y Robert de Nàpols; la expedició a Italia del emperador Lluis de Baviera; les relacions diplomàtiques de la casa d'Aragó ab les de França y Inglaterra; la política eclesiàstica aragonesa, y sa intervenció en la Cort d'Avinyó; la guerra de Ferrara; la conquesta de Sardenya, y les tentatives d'anexió de la Toscana al casal d'Aragó; les relacions d'aquest ab l'orient bisantí y musulmà ab curiosos y ignorats pormenors per la historia del Sant Sepulcre; y per últim la de la nostra cultura y dels famosos personatges que en ella apareixen, A. de Vilanova y R. Lull; veus aquí lo més granat del aplech abundós que contenen els dos groixuts volums de les *Acta*. Llàstima del ordre un xich arbitrari en que estan seriats, y que hagués pogut evitar un copiós index de materies.

Ademés dels quatre pontífices esmentats surten en les *Acta*, altres grans figures de la època ab gran relleu. Citarem de primer entuvi els reis Carles II y Robert de Nàpols, respecte dels quals, els documents abunden tal vegada més, o son al menys de més interés, que els dels registres dels angevins de Nàpols. Després hi ha que esmentar en aquesta serie Carles IV de França, y sobre tot Felip IV, y els altres dos Felip V y VI, y per últim, Carles de Valois, que jugà un paper tan preeminent en la lluita de la casa d'Anjou contra la d'Aragó. Entre 'ls emperadors alemanys se trobaria molt que espigolar en les peces relatives a Frederich el Hermos y al seu contrari Lluis de Baviera, que renovellà les lluites entre l'imperi y el Pontificat. Es llàstima que no hagin tingut cabuda en aquesta galeria internacional de personatjes el Rey D. Dionís de Portugal, y Santa Isabel, del quals tantes lletres y documents se conserven en nostre Arxiu.

Les relacions ab Castella y la guerra de Granada han sigut objecte d'un estudi especial pel Sr. Gimenez Soler, ja esmentat en aquesta secció bibliogràfica.

No es aquí el lloch de fer un estudi de la política extrangera en el diplomatari del Sr. F. sobre la qual tantas coses sen podrien dir. Aquí ens acontentarem, com correspon al caràcter d'aquest ANUARI de fer ressaltar, abans que tot altre assumpte, el vigor que adquireixen a la llum de les recerques del historiador alemany, les grans figures polítiques de la casa d'Aragó.

Jaume II es, sens dubte, el més gran dels nostres reis diplomàtichs. No n'hi ha cap altre monarca d'Europa d'aquell temps, de caràcter més internacional. Com observa F. el fundador de la nacionalitat catalana, Jaume el Conquistador, sols tingué relacions accidentals ab el Rey de França y la Curia romana. Els límits del seu territori y de la seva influencia foren el mar y la Provença. Pere el Gran comença a esser un rey europeu, y la seva política pesa ja en els destins del Mediterrani, però sens passar de Sicilia. Jaume II, en cambi, dirigeix la vista a tot el mar llavors conegut, y vol seguir les palpitacions de tota la vida política del seu temps, enviant arreu embaixades, y tenint per tot espies o procuradors o amichs, com Cristian Spinula y el Cardenal Orsini (el *amicus* dels documents) perque de tot l'informen. La seva influencia la esten a totes les nacions, mes ab les arts de la pau que ab la força de les armes. Les seves filles son solicitades pels princeps de les cases reials d'Europa. Per els seus casaments estava emparentat ab les de Castella, França, Nàpols y Xipre, y la seva filla Isabel, l'uní ab la imperial d'Alemanya. Els documents publicats per en F. son un interessant comentari de la crònica de Muntaner, que sembla moltes voltes escrita ab les mateixes informacions que ha tret a llum el historiador alemany. Es de doldre que algunes vegades no posi al peu dels documents, per comentaris, frases soltes del famós cronista. Si així ho hagués fet s'haguera quedat sorprès, més d'una vegada, ab coincidencies interessants y inesperades, perque aquell recull d'una manera maravellosa la veu del sentiment nacional que troba alhora ressò en les lletres dels Reis, en les instruccions als embaixadors, y en els diàlechs diplomàtichs dels documents.

Ab la guerra de Granada y les negociacions sobre Murcia, alternen en el regnat de Jaume II projectes de creuada a la Terra Santa y una mena de protectorat polítich sobre el Sant Sepulcre, axís com també relacions ab l'imperi bisantí, de les que no tragué les ventatjes polítiques que li obrien les inesperades y maravelloses victories de la Companyia catalana. També exercí una mena de protectorat sobre el regne de Xipre, del que no més dona una curta noticia la obra den F. a pesar dels abundosos documents, que malgrat la despulla de Mas Latrie, conté encara l'Arxiu. Lo mateix podem dir respecte de Marroch, Tunis, Armenia y fins l'apartada Tartaria, paisos dels quals ens parlen algunes peces de les *Acta*. Tal es, ab Sardenya y Toscana, la Albania y la Acaya, el camp extensíssim de la activitat exterior de Jaume II, que assenyala ab son regnat l'apogeu de la dinastia catalana.

Aquesta activitat política, reflectada en l'inmensa cantitat de documents que 's conserven, filla de una participació ben personal y directa del rey, està pintada en una pintoresca frase

del seu missatjer Vidal de Vilanova, dirigida en tò de reprensió, que en F. ha posat ab molta raó, com lema del seu diplomatari: «*Se diu clarament en la cort que mes hic escrivits vos, senyor, tot sol, que entre tots los altres princeps del món.*»

Una personalitat tan intensa y original, per forsa havia d'esser molt discutida pels contemporanis y aixecar un clam d'elogis o de vituperis. Els primers pujen, per fortuna, més que els segons. En les *Acta* en podem llegir alguns ja de Reys, com Robert de Nàpols; ja de Papes, com Clement V, que 'ls sovintejà (D. 354, 480, 485), arribant a considerar a Jaume II com un dels grans princeps del món, sobre tot pel poder del mar (D. 358); ja dels mateixos princeps del casal d'Aragó, com els Reis Sanxo y Jaume I de Mallorca (D. 312 y 354) y Frederich de Sicilia que li prodigaren expressions d'estima y veneració, considerantlo sempre com a pare y cap de la casa reial. Els prelats de Sardenya, en una curiosa lletra diuen que esperen la seva vinguda ab més ansia que 'ls Profetes la de Christ (D. 372); el sabi Bisbe Ramon de Valencia, l'alaba per la seva sabiduria, eloqüencia y experiencia (D. 200); Borguny, desde Narbona li diu que allí tot el món el desitja veure casi més que al Papa (D. 473); Ferrer d'Abella, afegeix que a Toscana se l'espera també «*cum vestrum dominium hodie in mundo sit vero nomine et re, regnum. Et alia dominia sint tyrannica*» (D. 394). No sembla sino que Muntaner no feu altre cosa que recullir en sa Crònica molts d'aquets elogis (Ed. de Barcelona, 1886, c. 95, 96, 116, 148, 176 y 292).

Jaume II fou un princep sabi y protector de les lletres y de les arts, com casi tots els del casal d'Aragó. No solament ho demostren la seva *balada* a la Verge, en provençal, la seva correspondencia ab el seu germà Frederich sobre assumptes religiosos, y els seus escrits en prosa donats a coneixer per en F. y Menéndez Pelayo, sino les relacions que mantingué ab la major part dels escriptors del seu temps, tant els que emplearen el llatí com la llengua vulgar. Les *Acta* ens revelen datos inèdits d'importancia, relatius principalment a R. Lull y A. de Vilanova, y després a Fra Pere d'Amer, Ferrer d'Abella, Borguny, Ponç Carbonell y Pere Marsili. Sobre 'ls dos primers y els que anem a citar, s'han de tenir en compte, desde are, els publicats en els nostres *Documents per la historia de la cultura catalana mig-eval* (1). Casi tots els escriptors del seu temps consideraren ab respecte al rey com amant o coneixedor de les lletres, y molts li dedicaren les seves obres. Jafuda, el *Libre dels dits y sentencies de filosofos*, traduint ademés per encàrrech seu un llibre aràbich de medicina; R. Lull, el *Dictat de Ramon* y el *Libre de Proverbis;* Jofre de Foxá, les *Regles de trobar;* Marsili, la traducció llatina dels *Fets del Rey Jaume;* Muntaner, el seu *Sermó pel passatje de Sardenya;* A. de Vilanova, el *Alphabetum catholicum* y el *Regimen sanitatis*. Entorn del Rey o baix sa protecció, encarregats unes voltes de missions diplomàtiques, altres d'afers religiosos o legals, s'acobla una formidable legió d'escriptors de tota nissaga y de totes llengues: els darrers poetes provençals, Ameneu des Escas, Jofre de Foxá, Frederich III y el Comte d'Ampuries; escriptors llatins, llechs, com A. de Vilanova; clergues, com Joan Borguny; mercedaris, com Pere Amer y B. Albert; carmelitans, com Gui de Terrena; menorets, com Bassols y Carbonell; dominicans, com Romeu Bruguera, escriptor també en vulgar; Romeu Ortiç, Marsili y Ferrer d'Abella; jurisconsults, com Ramon Vinader, Jaume y Bernat Montjuich y Guillem Vallseca; escriptors orientals, com el citat Jafuda y Vidal Benavist de Porta. Deixem l'ultim lloch, tot y mereixent el primer, pels grans escriptors en vers y en prosa de la nostra terra y de la nostra parla, Ramon Lull, Arnau de Vilanova y R. Muntaner, que assenyalen el punt culminant de la expansió de les lletres catalanes. De Jaume II que, segons confessió propia, en la seva jovenesa havia també pagat tribut als misteris del ocultisme (*Acta* p. 920), pot dirse, ademés, que va esser el Rey més aficionat a les ciencies médiques de la nostra dinastia. Bastarien a probarho les seves relacions ab A. de Vilanova, Armengol Blasiis y altres famosos metjes del seu temps, y els seus encàrrechs de llibres de medicina, dels que tenim noticia per uns documents encara inèdits que, com molts d'altres, sobre els escriptors abans anomenats, veuran la llum en el segon volum de nostre *Colecció de documents per la historia de la cultura catalana mig-eval.*

Els relatius a obres d'art, que publica en F. no son tan abundosos com els diplomàtichs. Els noms d'artistas trets a llum son els de Mestre Bartomeu, lapicida de Tarragona (D. 505), constructor de la seva Catedral, a qui encarregà Jaume II el sepulcre de Pere el Gran a Santes Creus, de Bernat Gunter, illuminador (D. 601), y els de Andreu de Torre, de Lleida, y Bernat de Pou, de Barcelona.

Després de Jaume II la figura política que surt dibuixada de les *Acta* d'una manera més característica es la heròica y enèrgica de Frederich III de Sicilia, digna de ocupar un lloch pre-

(1) Barcelona, 1908. Vol. I.

eminent entre 'ls grans Reys del casal d'Aragó. Quan Jaume II, en un moment de debilitat devant del Pontificat, volgué destruir la gloriosa obra del seu pare, retornant Sicilia als aborrits anjovins, els sicilians, a pesar de que 'l nom de català ja començava a sonar odiós a ses orelles, desitjosos de tenir un monarca propi, digne de regir llur estat, giraren els ulls envers Frederich d'Aragó. Aquest va saber lligar la seva causa a la tenacitat dels seus nous súbdits, y confiant en la força y valor d'aquets y en els seus catalans leals, desafià el poder de tots els seus enemichs coaligats, de França, de Roma y fins del seu mateix germà. May un estat tan petit havia ofert tan heròica resistencia contra els més forts poders de Europa. Vint anys va lluitar Frederich, ell tot sol, contra la poderosa casa d'Anjou.

Sobre dos mòvils principals es basa tota la vida política y moral del valerós Rey de Sicilia; la conservació de la illa y la difusió del *espiritualisme* predicat per una branca dels menorets. El guiava ademés un amor intens al casal d'Aragó y al que considerava com a regidor del regne y pare seu, el Rey Jaume II, del qual no lograren apartarlo ni una lluita fratricida, ni el amor a sos sotmesos. El regne de Sicilia, com deia a son germà, el conservava per tres raons: per sa bona conciencia, pel seu honor y a gran honor e exaltació de la casa d'Aragó. A Jaume II el tenia per lo *pus alt hom que anc fos en nostre linatje Darago*, al qual admiraven la Espanya y gran part del món (M. Pelayo: *Heterodoxos*, I. 771), al qui estimava com germà major, y com a pare (*patrem majorem et loco patris*). (D. 70; D. 225 y 429). Jaume II corresponia an aquest afecte: «*Que vos sabets que vos fets e podets fer comte de nos de pare e de frare, e nos, Deu ho sap, amam eus tenim com a fill.*» (D. 197.) El regne de Sicilia per ell, lo mateix que per en Muntaner y tot bon català d'aquell temps, estava unit íntimament a la casa d'Aragó, *in qua erant tres corone regie*, com deia un Papa, y segons afegia el famós cronista català «*mentres a ell* (el rey Darago) *placia, que aquells regnes haja e tenga per casa sua propia, ell e lo senyor rey de Mallorques e lo senyor rey de Sicilia sien dune volentat e dune volença, axi com esser deuen, poden fer compte que seran sobirans a tots los reys e princeps del mon*» (cap. 292). Ab tal intensitat sentien l'imperialisme català els grans polítichs de la nostra terra.

Per això Frederich III estigué sempre resolt a no abandonar la Sicilia, anch que li oferissin altres regnes, com Murcia (D. 87), el de Albania, o el Principat de la Morea, que haguera pogut esser la base, ab ajuda de la famosa companyia d'almogàvers, d'un imperi català oriental. «*James lo rey de Sicilia*, exclamava, *ne lexara la terra, ans vol viure o morir rey de Sicilia*». (D. 37.) Per això davant de les amenaces del vis-canciller del seu enemich Joan XXII, que tants apassionats judicis feia d'ell (*rex Fridericus erat hereticus, et fautor eorum, cismaticus et peior quam sarracenus*, D. 273), al recordarli la sort dels que combateren contra l'Iglesia, ab l'exemple de Frederich II, del Comte de Tolosa, y del seu pare (D. 451), contestava en aqueixos termes enèrgichs y en tot dignes d'un hèroe: «*Attamen ad ferendum pericula et labores guerrarum antiquitus ex genere nos venimus. Nam predecessores nostri, a quibus decendimus, labores et guerrarum discrimina pertulerunt... Et nos etiam sumus longo tempore similiter assueti et quasi naturali secundum quod dicitur: Usus est altera natura*» (D. 452). De la mateixa valenta manera que 'l Rey diplomàtich, parlava el Rey trovador, en la poesia que poch després de la seva coronació dirigí a Ponç Huch, Comte d'Empuries:

> Pero 'l rezon dels Catalans auzir
> E d'Aragon puig far part Alemagna,
> E so qu'empres mon paire gen fenir,
> Del regn'aver cre que per dreiz me taigna

Després dels dos grans reis polítichs y escriptors cal fer esment, entre les figures de la dinastia catalana que 's presenten en les *Acta*, de l'infant Pere d'Aragó, guerrer, trovador y monjo, qual historia ompla quasi tot el XIVè sigle († Pisa, 4 Nov. 1381). El llaç d'unió entre la nova escola tolosano-catalana y la provençal antiga, sembla haverho estat el dit infant, escriptor fecond en prosa y vers en llengua vulgar, a qui els mestres de la gaya ciencia dedicaven els seus tractats, y els Reys cridaven a sa coronació per embellirla ab els seus cants, y el qual contribuí molt, abans de pendre l'hàbit dels Menorets, a la educació intelectual y a la direcció política del seu nebot Pere III, durant els primers anys del seu regnat. Molt jove encara, es donà a conèixer en les Corts de França y Roma y admirà ja a un Papa illustrat com Joan XXII, pel seu saber.

Els documents de les *Acta* avancen la data del seu naixement, rectificant a Torres Amat, perque en 1317 el veiem ja prenent una part activa en els fets de Granada (D. 492). Son nous els

documents que 's refereixen a sos projectes de noces ab diverses princeses de les cases reials de Anglaterra (D. 333), de França (D. 334), y de Sicilia (D. 317), aixís com els que tracten dels seus litigis ab els Hospitalers del Comtat d'Empuries, que provocaren una enèrgica oposició de Jaume II contra les ingerencies del Pontificat en els seus afers temporals (D. 509, 515 y 516). Son aquets els primers que s'han publicat respecte an aquest interessant personatje, que mereixeria per ell sol una monografía per la seva important participació en la vida política, literaria y religiosa del segle XIVe. Fins ara sols en les cròniques de Muntaner y Pere III sens havia conservat el seu nom, però 'l nostre Arxiu guarda centenars de documents que sols esperen un historiador que 'ls aprofiti.

Precisament, en un relatiu al infant Pere, se llegeix un curiós judici dels catalans en boca del gran enemich del casal d'Aragó, Joan XXII, que recorda en part, un altre molt famós del Dant; «*homines strenui et laboriosi, et bene parati in equis et in armis, et alias* NON NIMIUM SUMPTUOSI» (D. 377, p. 635). Aquestes ratxades, de lo que ne diriem psicología dels pobles, surten de tant en tant en les *Acta*. Al parlar v. gr. dels embaixadors castellans en la Cort romana, que demanaven al Papa moltes coses, entre elles tres Cardenals, diu al Rey el seu procurador R. Lull: «*Et omnia hec peciebant... insipide et* CUM FAUSTO CASTELLANICO...» (D. 518). També reben els francesos. «*Isti gallici sunt peiores homines de mundo.*» (D. 335.)

Sols ens hem proposat parlar respecte de la meritoria obra den F. y encara molt per damunt, de tot allò que interessa especialment a les nostres grans figures històriques, y a lo que 'n diriem la part més íntima y espiritual de la vida política y literaria de Catalunya en son aspecte nacional, y propiament català, deixant de banda el desenrotllo filosòfich y cultural de l'època. Si haguessim d'entrar en aquest orde de consideracions, la personalitat de A. de Vilanova al qui en F. en les seves tres obres abans indicadas, ha presentat d'una manera nova y bastant completa, a la llum d'interessants revelacions, sens enduria tot l'espay de que podem disposar.

Tot lo que en aquesta obra té relació ab la llengua catalana, per les raons abans esmentades, ens interessa també vivament. Dels 610 documents que conté, més d'un centenar son escrits en ella. Altres llengues tenen en ella representació: hi ha 3 documents en italià, 2 en francès y 5 en aragonès. Criden l'atenció quatre lletres del Rey Robert de Nàpols, en un català afrancesat (D. 226, 434, 442 y 447), ab la particularitat de que 'l Rey Jaume el contesta en llatí; dugues del famós almirall Roger de Lauria (D. 56 y 76) plenes de patriotisme; y altres de Manfred de Llanza (D. 20), de Ramon de Peralta, de Palerm (D. 289), y sobre tot les delicioses lletres familiars de l'Emperatriu Isabel, filla del Rey, de Blanca de Calders y de Bonanat de Cardona, escrites desde Baden, que ocuparien un lloch d'honor el dia en que 's fes un epistolari català mig-eval, ab el que cap altra llengua y literatura podria competir en l'abundor y caràcter íntim dels documents. De l'extensió del català ne donen les *Acta* eloqüent testimoniatge. Sense voler ens ve a la memoria aquella frase den Muntaner, que avuy sembla petulant y inexplicable: *d'un lenguatje sol de negunes gents no son tantes com de catalans.* Era l'època en que les victories dels almogàvers, els llibres dels nostres grans escriptors y les aliances matrimonials dels nostres reis, havien fet popular el català en les tres penínsules y en totes les illes del Mediterrani. Fins en la cort d'Avinyó era comprès. Clement V demanà en una ocasió a un procurador del Rey, si Jaume II tenia alguna instrucció sobre els regnes y l'estament dels sarrains; li fou respost que 'l tenia, mes que era en romanç, «*et ell dix nos que ell entenia be nostre romanç, mas nol sabria legir*» (p. 768). Pere Boyl s'excusa en altre ocasió devant de Joan XXII, de que no es clergue y de que no sabria proposar en llatí en el Consistori: «SI VOS VOLETS QUE EN MA LENGUA RECOMPTE... JO HO FARÉ. EL RESPOS ME TANTOST: DIGATS HO, BE US ENTENDREM. *E lavors yo comence... e com yo agui finada ma proposició, el me dix, que be m'avien entés, e que no me calia demanar sabi ne mestre en teologia.*» A vegades els embaixadors posen en llabis del Papa expressions catalanes (D. 147), y fins se dona el cas de que l'infant Pere refereixi al seu pare en llatí, una entrevista ab Joan XXII, transcribint en català les paraules del Papa. (D. 901).

Les relacions dels procuradors y embaixadors reials, tenen un valor fora mida, en quant al empleu del idioma nostrat. La llengua materna en homes que no tenien cultura llatina, es més favorable a l'expressió del pensament; les seves exposicions, sempre més difuses que en llatí, tenen la candorosa divagació propia de la conversa popular, mes ensemps son més plenes de vida, més íntimes, més corals, més familiars. Algunes vegades arriven a esser verdaderes pàgines escrites a tall de cròniques de la època, que poden compararse ab les dels nostres cronistes. Cap literatura mig-eval pot presentar fragments tan bells d'aquesta mena de cròniques de caràcter internacional com els publicats per en F. en el *Papsttum* y en les *Acta aragonensia*. Pere de Que-

ralt, Guillem Olomar y Pere Boyl, enviats en 1311 al famós Concili de Viena, ens donen una relació en català dels aconteixements principals d'Europa en aquell temps, y de les vicissituts del Concili, única en el seu genre, que bé 's pot posar al costat de la den Muntaner, de caràcter també universal. Ells estaven posseits del important paper que anaven a representar, y podien exclamar ab orgull: «*Esters no hic ha altres missatges de null princep del mon, sino nos.*»

Altres procuradors y embaixadors reials figuren en aquesta època, llechs la major part, que prefereixen la llengua materna en ses informacions, v. gr.: Bernat Boxadors, Bernat Fonollar, Arnau Sabastida y Berenguer de Jorba; mes entre tots descolla Vidal de Vilanova, l'home de confiança del Rey, que comença a figurar en 1303, y que arribà a ferse familiar en les corts dels Reis y dels Papes. Una dotzena de sustancioses relacions den Vidal de Vilanova publica en F. entre les quals sobressurten les dels doc. 114, 354, 358, 375, 485 y 488. Son les més extenses entre les dels enviats catalans. Ab quina familiaritat parlava ab els Papes, y quins diàlechs més casulans sostenía ab ells! «*En Vidal*, li deya Clement V, *nos avem dos messions sobre la nostra esquena.*» (D. 435.) ¡Quina memoria y diligencia la seva al ressumir els fets, y les seves entrevistes en la Cort romana! ¡Ab quina calma y tossuneria replicava a les vehements respostes de Joan XXII! ¡Ab quin tó paternal donava concells al Rey, y li deia que no escrigués tant, perque encara tot ho feia malbé ab les seves oficiositats y impaciencia!

Les dugues altres obres den Finke ja esmentades contenen també pintoresques relacions de V. de Vilanova, sens dupte el més interessant y personal diplomàtich d'aquell temps. El seu prestigi ha estat consagrat pel Rey Pere 'l Cerimoniós, que encara acudí als seus concells quan les turbacions de la Unió a Valencia en 1347. El Rey en fa d'axó expressa menció en sa crònica: «E apres alguns dies que som entrats en la ciutat, veents que ab Nos no havia romas negun ab qui bens poguessem aconsellar, acordam per Nos mateix que com aci en la ciutat de Valencia fos mossen Vidal de Vilanova, comanador de Muntalva, lo qual era *hom fort antich e era estat dels principals concelladors de nostre avi lo rey En Jaume*, que ab aquell prenguessem nostre concell.» (Crónica de Pere IV. Barcelona, 1885, p. 195.) Ja no tenen tan interés, posades de costat ab les den Vilanova, les relacions més curtes den Boxadors, que es el que més el recorda. Recomanarem aquí les dels doc. 503 y 506. En elles aconcella al Rey que no sigui tan obedient ab el Papa, ni el temi tant, y aixis en treurà millor partit. El caràcter impetuós y bruscot de Joan XXII, surt de les seves lletres perfectament pintat.

Per lo demés era 'l llatí aleshores la llengua diplomàtica per excelencia, com ho era de totes les manifestacions de la alta cultura intelectual. Els esperits educats en l'estudi, pera 'l qual l'usaven continuament, trobaven en ell el medi més fàcil d'expressió, y fins un aire de maduresa reflexiva que no assolien els que empleaven la llengua vulgar. Era un medi més favorable per l'expressió clara y concisa, y per donar relleu en poques ratlles a lo més característich. Les informacions llatines dels procuradors y embaixadors de Jaume II, que regularment eren eclesiástichs — alguns com Arnau Ces Comes, atenyeren altes dignitats de la Iglesia, — homes casi tots els més cultes de la època, produeixen una verdadera impressió de admiració. Entre ells se distingeixen Joan Borguny, Ferrer d'Abella, que més tard fou Arquebisbe de Neopatria y morí essent Bisbe de Barcelona, y fra Ponç Carbonell.

Joan Borguny es indubtablement el més notable y un dels més ilustrats procuradors del Rey. Poeta y sobre tot escriptor llatí distingit, no fou cortisà, y per axò no feu carrera, encara que distintes vegades va esser proposat per la mitra. Clement V l'omplí d'elogis, però aquí parà tot. Les seves relacions, com el seu estil, son senzilles, serenes, clares; les més substancioses de totes, y les més imparcials. Es l'embaixador que més s'interessa per la política europea, y tal vegada el més informat de tots. El professor de Friburg ha reproduides les seves nombroses relacions dels anys de 1305 a 1308, en el segon volum dels Templers y en les *Acta*. Entre elles deixa una fondíssima impressió la del concili de Poitiers sobre la sort d'aquella orde desgraciada. Borguny ha estat, fins que l'ha donat a coneixer en F., un escriptor del tot inèdit. Models d'exposició concisa y vigorosa son les lletres de Ferrer d'Abella y ademés, de les més personals de la colecció, plenes d'atachs a Joan XXII, y a la seva política, que procura sempre posar en ridícol, y plenes de simpatia envers els enemichs del Papa, sobre tot envers Lluis de Baviera.

Del eminent escriptor menoret fra Ponç Carbonell, apenes si se 'n sabía res. Fou mestre del infant Joan d'Aragó, fill de Jaume II, al qui dedicà per instrucció seva algunes de les seves obres, entre elles sa famosa *Catena*, com ell mateix ho diu en ses dedicatories. Les seves senzilles relacions, diu en F., reflecten com un mirall l'ànima temperada y excelsa d'aquest monjo. Entre altres publica una notable lletra autògrafa de Carbonell, sobre la pau de Frederich III y

el Rey Robert. (D. 448.) Es de suposar que 'l Sr. F. en el segon volum de les *Acta* que pensa publicar, donarà a coneixer altres interessants documents del sabi menoret català, que encara guarda el nostre Arxiu.

Entre les relacions llatines de les *Acta*, degudes a altres enviats o procuradors (Marsili, Ces Comes, Bernat Lull, Currali, Berenguer de Pau, etc.) les que m'han cridat més l'atenció han estades les de Guerau de Albalat, Ardiaca de Murvedre, que figurà ja en la Cort de Bonifaci VIII. Les publicades per F. en la obra dedicada an aquest Papa y en les *Acta*, recorden, per lo animades y pintoresques, les de V. de Vilanova. Com alusió curiosa per la època, recordarem la dita del Cardenal Matheu Rosso, al comentar la dubtosa actitut del almirall Roger de Lluria en la guerra de pura fòrmula entre Frederich III y Jaume II. « *Super hoc dixit mihi dominus Matheus Rubei, quod Rogerius ut Homerus, aliquantulum dormitavit.* » (p. 102.)

Cal per últim remarcar que les relacions dels procuradors o embaixadors reials en la Cort pontificia, centre de la política internacional de la època, donen notes molt curioses y noves algunes d'elles sobre la vida íntima d'aquella, revelantnos moltes de ses miseries y intrigues. Tots els personatjes es mouen plens de vida y materialment se 'ls sent parlar, y se 'ls sorpren en els seus més ocults pensaments. La corrupció del temps surt pintada de mà mestra. Aquestes relacions justifiquen els clams enèrgichs de Petrarca, d'Alvar Pelagi y del Canciller Ayala. Pero no hi ha que pendre tot quant diuen els nostres embaixadors al peu de la lletra. Per ells coneixem els defectes, mes no les qualitats dels Papes d'aquell temps. Els anima casi sempre una secreta antipatia contra 'l Pontificat d'Avinyó, enemich del casal d'Aragó; el mateix esperit de gibelinisme que ompla la Crònica de Muntaner. Les respostes altives dels enviats catalans son gaire bé les mateixes que les del cronista català. (Vid. v. gr. cap. 56, 104, etc.) Per altre part, llegint aquestes pintoresques relacions ens fem ben bé càrrech de les angunies y dilacions que 'ls procuradors reials sofrien en aquell centre d'intrigues y de febrosenca activitat, y que fan exclamar a un d'ells : « *Quodomodo stricciot et difficilior est via, per quam intratur ad eum* (al Papa) *quam que ducit ad paradissum.* »

Sentim no poder donar encara una idea més completa de lo que conté aquest riquissim recull. Tan debò els nostres erudits en fassin d'ell el cabal que 's mereix. Es d'esperar que ab la meritoria publicació d'en F. els documents que conté no tornaràn a quedar inèdits. Seria una gran vergonya per la nostra terra. — A. R. y Ll.

SECCIÓ JURÍDICA

Moviment Corporatiu

El Colegi d'Advocats de Barcelona publicà en forma inusitada per lo esplèndit (in folio, pàgines VIII — 486, de paper especial de fil), el catàlech dels 20,000 volums que composen la seva biblioteca, y adquirí obres importantíssimes dels més preuats jurisconsults y sociòlechs espanyols, francesos, italians, alemanys, anglesos y americans, no oblidant les de ciencies auxiliars com el *Corpus inscriptionum latinarum* y l'*Itinerarium Antonini*, edició de 1845. Quedaren avençats els treballs per l'estampació d'un altre consemblant volum que serà 'l catàlech de les monografies y dels articles doctrinals continguts en les revistes recòndites en la mateixa biblioteca, y que no son tant sols les 29 espanyoles y 51 estrangeres a que 'l Colegi està suscrit, sino, també, moltes que actualment no 's publiquen y contenen verdaders tresors. Grans dificultats se presenten per trobar les estampacions fetes en els començaments de l'imprenta y que han de completar la Biblioteca Jurídica de Catalunya, essent un dels pochs que ha tingut la fortuna d'adquirir el Colegi d'Advocats, un hermós y complet exemplar de la compilació legal feta en el regnat de Ferrán el Catòlich y de la qual avuy es sabut que fou estampada en l'any 1495 [1], indubtablement per Pere Michael, estant relligats ab ella diversos quaderns de Cort.

A l'Academia de Jurisprudencia y Legislació, ademés del discurs del President D. Joaquin Almeda, en que glosà les disposicions romanes y canòniques relatives a la costum, hi hagué dos dictàmens sobre el punt de si son redimibles els censos enfitèutichs a Catalunya: un del mateix Sr. Almeda y dels Srs. Tell y Fontova, y l'altre dels Srs. Brocà, Pella y Abadal. En el concurs de monografies de Dret mercantil, obtingué 'l premi D. Rafel Gay de Montellà per son important treball *El accidente de abordaje* [2].

Revistes y altres publicacions

Els problemes plantejats respecte dels censos enfitèutichs ab motiu de la reforma interior de la ciutat de Barcelona y que ocuparen l'atenció de l'Academia de Jurisprudencia, donaren lloch a que en la *Revista Jurídica de Cataluña* publiquessin, D. Joan J. Permanyer, *Exposición y proyecto de ley sobre expropiación forzosa de los censos enfitéuticos de Barcelona y de su Huerto y Viñedo* (pàg. 49); D. Antoni M.ª Borrell y Soler, *Els censos y la Reforma interior de Barcelona* (pàg. 90) [3]; D. Tomás Carreras y Artau, *El principi de la redimibilitat dels censos y la conciencia jurídica de Catalunya* (pàg. 77), y *Proyecto de arbitraje sobre la cuestión de los censos para Cataluña y Barcelona* (pàg. 221) [4]. En dita revista varen veure també la llum els articles *La ley de Emigración* (pàg. 542), del Sr. Gay de Montellà [5]; *La reforma municipal en Cuba* (pàg. 321), de A. Posada; *Bolonía continúa su tradición* (pàg. 529), de J. Riera y Gallardo; *Facturas conformadas* ó sia l'efecte jurídich del seu traspàs respecte del deudor, per E. Lanfranco (pàg. 298) y el comensament de *La nueva ley sobre esponsales y sobre el matrimonio*, de Martí y Miralles (pàgs. 370 y 535).

En l'Anuari de l'Universitat de Barcelona corresponent a l'any acadèmich de 1907-1908, se contenen el discurs del catedràtich de Canons D. J. Estanyol y Colom sobre el *Dret d'associació* (en el qual s'exposen criticament les diverses teories en que 's fonamenten la legislació y la jurisprudencia modernes relatives a aquest dret, y ab motiu d'estudiar les seves limitacions s'entra de plè en una qüestiò palpitant), y el treball del catedràtich de Dret romà D. Eusebi Díaz, *Progresión científica del Derecho romano en los siglos medioevales*, ressenyament escrit ab gran desembarás y que 's de desitjar sigui continuat ab tot lo que, posteriorment a Carles Sa-

(1) Brocà, *Taula de les Stampacions de les Constitucions y altres drets de Catalunya* (Barcelona, 1907), I y II.

(2) Tots aquests treballs foren publicats en la *Revista Jurídica de Catalunya*.

(3) Publicà, també, a la revista dels *Estudis Universitaris Catalans*; *S'ha de pagar lluisme per les enagenacions forçoses per causa d'utilitat pública?* (p. 65).

(4) Ademés, el Sr. Carreras y Artau publicà separadament *La reforma interior de Barcelona y la qüestió de la redimibilitat dels censos a Barcelona y de tot Catalunya*.

(5) Autor, també, de l'article *El contrato colectivo del trabajo*, en la *Revista Social*.

vigny, han escrit el successor de tan gran historiador, Hermann Fitting y també Gaudenzi [1], Flach, Suchier, Ficker, Schulte, Conrat, Hinojosa y altres.

En el volum, aparegut aquest any, del *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, que va tenir lloch en 1906, s'hi troben una comunicació, breu però sustanciosa de D. Josep Pella y Forgas defensant la *Necesitat de reconstituir el llenguatge jurídich català* (pàg. 629) y el treball de Mr. Jean A. Brutails *Le droit andorran. Sa formation et son évolution* (pàg. 644).

El Sr. Benito ha publicat el segón volum del *Manual de Derecho mercantil*, que 's distingeix pel mètodo y clara exposició, y l'opuscul *La letra de cambio;* el Sr. Fàbrega y Cortés unes apuntacions de *Procedimientos judiciales* pera us dels seus alumnes; D. Francisco Montsalvatje, ab el títol *Els Remences*, un escás número d'exemplars de l'*Introducción á la colección diplomática referente á la guerra social de los remensas*, traduida al català, y finalment, D. M. Gasel, la seva tessi doctoral *Constitución tortosina y resumen de las Cortes catalanas* que no hem tingut la sort de trobar y examinar.

Dignes d'especial menció son els treballs publicats fora de Catalunya. En l'afiligranat de D. Eduard d'Hinojosa, *La reception du Droit romain en Catalogne* [2], s'acumulen datos per sostenir el parer d'haverse conservat á la Septimania el Breviari alaricià y d'haver ejercit aquest fet gran influencia a Catalunya; s'hi relata l'importancia dels estudis de catalans a Bolonia, Padua y Montpeller, l'estudi y aplicació del Dret romà, com a complementari del canònich, pels tribunals eclesiàstichs y persones del mateix estament, l'adopció de formularis redactats per notaris bolonyesos y l'admissió dels abreujats del dret justinianeu, *Summa codicis* de Rogerius y el llibre provençal *Lo Codi*, arrivant d'aquesta manera el Dret romà a rebre consecració en les *Consuetudines ilerdenses*, el *Llibre de les Costums de Tortosa*, el *Recognoverunt proceres* de Barcelona y les *Consuetudines diocesis gerundensis*.

Al costat d'aquesta joya, cal posar el treball de D. Rafael Altamira *Les lacunes de l'histoire du Droit romain en Espagne* [3], que, coincidint en molts punts ab el de l'Hinojosa, tracta d'una manera exacta y sòlida de la generalisació del Dret romà a Catalunya.

En la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (Madrid, març-abril), publica D. V. Castañeda y Alcover la *Organización familiar en el Derecho Valenciano*.

L'esmentat Sr. Altamira presentà al Congrés d'Historia celebrat á Berlín, una exposició del *Etat actuel des études sur l'histoire du Droit espagnol et de l'enseignement de cette science en Espagne* [4]. En ella mostrà l'importancia de la *Colección diplomática* den Montsalvatge y del estudi den Carreras y Artau *Filosofía del Derecho en el Quijote* (d'aquella com a dèu d'institucions jurídiques, y d'aquest com aprofitament de les fonts literaries per l'alta coneixensa de les mateixes institucions), anomenà el glosari jurídich fet pel malaguanyat Coroleu, y després de planyerse de les indecisions y dubtes en quant al regisme feudal y als problemes que d'ell deriven, feu una excepció per Catalunya, aon, diu, moderns estudis han illustrat els caràcters generals del feudalisme y respecte de la qual el llibre de l'Hinojosa *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad media*, es un profond estudi de la servitut territorial en els segles VIII^{è} a XV^{è}. L'Altamira 's dol del oblit en que 's troba l'historia de la *Pau y Treva*. Tal volta a Catalunya aquesta historia sembla prou clara, y no existeix tal claretat perque si bé es certa respecte dels acords que formen part de les compilacions legislatives generals de Catalunya, està molt lluny de serho en quant al origen de les reunions en que la *Pau y Treva* fou establerta y jurada, no haventse esbrinat pel menut el trànzit d'aquestes reunions a verdaderes Corts. Es un medi gens satisfactori per l'aimant de l'historia política, el de calificar de Corts aquelles reunions parlamentaries.

L'*Academia de l'Historia* publicà el volum XII^{è} de les Corts de Catalunya, que comprèn el Parlament de Barcelona de 1416, una junta de barons y cavallers tinguda a Molins de Rey l'any 1417, les Corts de Sant Cugat y Tortosa de 1419-1420, els suplements a les Corts de Barcelona de 1305, Montblanch de 1307, Cervera de 1359, Lleyda de 1375, Barcelona de 1379, Sant Cugat, Perpinyà y Barcelona de 1405-1410 y adicions als volums I, II, III y IV.

(1) Aquest insigne historiador del *Forum judicum*, que en un discurs inaugural de curs de l'Universitat de Bolonia (*Annuario della Regia Università di Bologna, anno scolastico* 1900-901, ps. 188), desenrotllà magistralment el tema *Lo studio di Bologna nei primi secoli della sua esistenza*, publicà en aquest any 1908 el sustanciós treball *Lo svolgimento pararello del Diritto longobardo e del Diritto romano a Ravena* (*Memorie della R. Academia della Scienze dell'Instituto di Bologna, clase di Scienze morali*, serie I, Tomo I, ps. 37-93 y 117-164).

(2) *Melanges Fitting*, II, 393-408.

(3) *Melanges Fitting*, II, 61-84.

(4) *Bulletin Hispanique*.

SECCIÓ LITERARIA

Viatge d'investigació a les Biblioteques de Munich y Milà

El Sr. Mateu Obrador y Bennassar, comissionat per l'INSTITUT pera estudiar els manuscrits lulians y més especialment els catalans d'aquelles Biblioteques. va empendre el seu viatge el 27 de Juny de 1908 y va treballar a Munich els mesos de Juliol y Agost, fins als primers dies de Setembre, en que s'en anà a Milà.

Lo ben preparat que anava pera fer la seva tasca, li va permetre, a pesar del temps relativament curt de que va disposar, estudiar y descriure a Munich una trentena de codis originals, de Ramon Lull, revisar y esplugar la centquarantena dels llatins (entre els quals se n'hi troba algun de catalá), y reproduir íntegres en foto-copia, entre altres, els llibres de *Blanquerna* (Ms. 610), *Los Proverbis* (Ms. 603), *Art abreviada de predicació* (Ms. lat. 10.497), *Lògica en rims* (incompleta en el Ms. lat. 10.538), *Libre que deu hom creure en Deu* (Ms. lat. 10.516) y el text llatí del llibre de *Amico et Amato* (Ms. lat. 10.525), el primer per encàrrech del INSTITUT, y els demés per compte de la *Comissió* de Palma de Mallorca, a més de fotografiar els començament y *explicit* d'altres manuscrits.

Estava treballant el Sr. Obrador en la redacció de la *memoria* sobre el seu viatge, que devia presentar a l'INSTITUT, quan li sorprengué la mort el 27 de Maig de 1909, deixant un buyt dificilment reparable en la *Comissió Editora de les Obres de Ramon Lull*, de Palma de Mallorca, de la que n'era l'ánima, y als treballs de la qual s'havia consagrat per complet. En la Crónica del próxim ANUARI farem la seva biografia, posant de relleu lo molt que li deu l'obra de restauració de la nostra *arqueologia literaria*, com ell l'anomenava.

Les notes aplegades durant el seu viatge, y en l'ordenació de les quals l'aturà desgraciadament la mort, lo mateix que la copia fotogràfica del *Blanquerna*, han quedat a la disposició del INSTITUT, el qual facilitarà aquesta última a la *Comissió editora*, a mida que ho requereixin les necessitats de la publicació. Entre tant, en defecte del *rapport* del Sr. Obrador sobre 'ls manuscrits catalans de Munich y Milà, que devia veure la llum en aquest ANUARI, insertem la següent interessant relació dels codis lulians que estudià en abdues biblioteques, la qual donarà idea de lo profitós de la tasca que hi va dur a terme el comissionat de l'INSTITUT.

BIBLIOTECA REAL DE MUNICH (1)

Ms. 610. — HISP. 67.

Lo llibre de Evast e Blanquerna.

Cod. chart. s. XIV — 268 f. in 4.º — Ex Bibl. Palat. — Ab initio mutilus. Dessunt fere ff. 16.

Reproduit tot el Cod. en 268 fotografies.

Enquadernació del s. XVII o XVIII: cubertes de badana groguenca fosca, ab cordons o relleus en el llom y escut oval, daurat al foch, sobre les tapes devantera y posterior, ab les armes de l'antiga Biblioteca Palatina Mannheimiana. Dalt al llom billetet de paper aferrat «Cod. hisp. 67», repetit dins la cuberta anterior, y abaix un altre igual «O. 129». Les cubertes interiorment engrutades de paper blanch. Sobre la anterior, en llapis «No VI — 1278. Ex Bibl. Palatina Mannh.». Una guarda davant y altre darrera de paper més prim y modern que 'l del codi. Sobre la guarda davantera, a un paperet aferrat, una indicació en inglès firmada den F. L. Frost, explica la mutilació, referintla a l'edició de Valencia, 1521. = 268 fols de paper de cotó, verjurat, foliat a l'angle superior dret, ab numeració moderna (aràbiga). A pesar de la manca evident del principi comença la foliació desde 1 en avall. L'humitat ha fet malbé l'angle inferior del dret del codi, però sense arribar a la lletra. Lo que hi ha es que ademés dels folis que hi manquen, els numerats are 1, 2, 3 y 9, estan esqueixats y los ne manca un bon troç. Desde el fol. 9 en avall segueix entegre el text, sense interrupció ni llacuna. Miden els fol. 26 × 19 cm. — La caixa del escrit uns 19 × 13. — Cada plana, escrita a columna plena, consta de 27 retxes; algunas n'hi ha de 28, y son poques les que contrapassen aquest nombre.

(1) Les indicacions en llatí son les que porta 'l catàlech de la Biblioteca. Aquesta relació ha sigut feta carinyosament y tramesa al INSTITUT per el Bibliotecari de Palma de Mallorca, Sr. Estanislau Aguiló, que ha estractat les notes que portà el Sr. Obrador, y que per la seva extensió no 'ns era possible publicar senceres.

El fol. 1 comença:

... ne pusquen esser nudrits de tal manera que a deu sien agradables. Con evast hac dites estes paraules e moltes daltres a son fill blanquerna pres lo seu segel e aloma pres les claus del alberch e volgren que blanquerna preses lo segel e les claus...

que correspon al cap. VII, fol. 7 v.º de la edició valenciana de 1521.

En aquest fol. 1 y en el derrer 268 v.º hi ha el segell oval «Biblioteca Regia Monacensis».

Al començament de cada capitol hi ha una senzilla inicial, unes voltes monocroma y altres a dues tintes, vermella y blava, ab molta sobrietat de perfils y ornamentació. La rúbrica dels capitols va també en tinta vermella, y els calderons divisoris dels paragrafs alternen vermells y blaus. Els noms propis ordinariament escrits en minuscla.

Al marge de diverses pàgines s'hi noten molts afegits, d'igual caràcter de lletra que 'l text; son esmenes de descuits, omissions o errades del copista.

Un altre paperet ms. firmat den Frost indica que aquest codi correspon al 478 del *fonds espagnol* de la Biblioth. Nat. de Paris (1), y va datat: *Juli* 1898 — *Columbia University — Francis Frost.*

Al marge inferior d'algunes planes hi ha reclam, voltat d'una linia vermella.

El fol. 9 també està mutilat, segons queda dit, com els tres primers. El fol. 23 té una taca longitudinal, casi de dalt fins a baix, però que no dificulta ni interromp la lectura. El fol. 144 està esqueixat, sense mutilació, a la part inferior, y ha mester que l'adoben. Al fol. 192 v.º hi ha afegides en el marge inferior tres linies de lletra petita y més atapida pera salvar una deixada del copista. Al fol. 193 y alguns altres s'hi veuen notes o postilles marginals, de lletra molt menys antiga quel text del codi.

Tant per la lletra com per les demés circunstancies paleogràfiques, se veu ben bé que aquest Blanquerna data de la primera mitat del s. XIV, y supera al de Paris y no de poch, per netedat y puresa de llenguatge. En tal concepte es l'únich exemplar que sapiam d'aquella època (2).

Ms. 611. — Hisp. 68.

Cod. chart., s. XVII. — 365 f. in 4.º — Ex Bibl. Palat.

I. *Blanquerna.* Copia de l'edició impresa (Valencia, 1521).

II. f. 348-365. *Libre de oracions e contemplacions del enteniment en Deu* (versio in linguam valentianam).

Ms. 605. — Hisp. 61.

Cod. chart., s. XV. — 151 f. in 2.º Manus diversae. — Ex Bibl. Palat.

f. 1-31. *Libre de Deu.*

Falten 12 f. del principi.

f. 32-57. *Libre de conexença de Deu.*
f. 58-77. *Libre del es de Deu.*
f. 78-151. *Doctrina pueril.*

Ms. 609. — Hisp. 66.

Cod. chart., s. XV. — 114 f. in 4.º Ab inicio scriptura multum evanita.
Doctrina pueril.
f. 102-114. *Visió de Tundal.*

Ms. 595. — Hisp. 51.

Cod. chart., s. XV, an. 1406. — 218 f. in 2.º max. charta solida. — Ex Bibl. Palat.
Lo libre de Maravelles.

3 fotografies. Una del fol 61 v.º on comença el llibre VII, qui es *De les Bestics;* altre del f. final y altre d'una gran lámina miniaturada que hi ha al principi. Els fols 217 y 218 contenen una serie de definicions dels 18 principis lullians, Bonea, Granea, etc., y d'altres *paraules qui son en lati en esta Art,* y estan copiades les quatre planes ab quatre fotografies. Aquesta Taula no arriva més que fins a la paraula *Relació,* falta un fol, pero s'es completada ab altre copia que'n hi ha en el ms. 608.

Ms. 612. — Hisp. 69.

Cod. chart., s. XVII. — 286 f. in 4.º maj. — Ex Bibl. Palat.
f. 1-6 versibus. *Dictat de la Trinitat.*
f. 6-227. *Lo llibre de Maravelles.*
f. 226 ad finem. *Tractatus de Astronomia.*

(1) Descrit a la *Romania,* VI, 504-1877, per Mr. Morel-Fatio.
(2) En Frost el féu fotografiar tot, segons me diu l'Oficial de la Biblioteca Sr. Eug. Stollreitter.

Ms. 600. — HISP. 56.

Cod. chart., s. XV. — 85 f. in 2.º — Ex Bibl. Palat.
Nova Logica.

Una fotografia, que comprèn el v.º del fol. 1 on hi ha pintat un *Arbre natural e logical* y el v.º del f. 2 on comença el text.

f. 78 v.º: Deus en la vostra vertut se dona doctrina e manera de applicar logica nova a la sciencia de dret e de medicina.

Ms. 601. — HISP. 57.

Cod. chart., s. XV.— 53 f. in 2.º — Ex Bibl. Palat.— Laceratus maxime in tribus foliis a fronte.
Liber cui titulus Benedicta tu in mulieribus.

Dues fotografies, una del començament y altre dels fols. 50 v.º y 51 v.º aont hi ha un cambi molt notable de lletra.

Ms. 599. — HISP. 55.

Cod. chart., s. XV, an. 1401. — 111 f. in 2.º — Ex Bibl. Palat.
f. 1-35. *Libre dels Angels* (f. 35-39 en blanch).
f. 40-111. *Libre de Home.*

Dues fotografies que contenen els fols. finals de cada un d'aquets llibres. Una fotografia del f. 1 del *Libre de Home.*

Ms. 613. — HISP. 71.

Cod. chart., s. XVIII, an. 1711. — 485 f. in 4.º maj. — Ex Bibl. Palat.
Vol. II del *Libre de Contemplacio* (cap. 103 a 226).

Ms. 614. — HISP. 72.

Cod. chart., s. XVIII. — 846 f. in 4.º maj. — Ex Bibl. Palat.
Vol. III del *Libre de Contemplacio* (cap. 227 a 366).

Ms. 596. — HISP. 52.

Cod. chart., s. XIV. — 139 f. in 2.º — Ex Bibl. Palat.
f. 1-96. *Novell libre de Anima racional.*
f. 99-139. *Libre dels articles de la Fe Catholica.*

Dues fotografies del primer d'aquets llibres, que reproducixen ses 3 pàgines finals, y 3 fotografies del segon, que contenen també les 6 planes darreres. Més una fotografia del començament de cada un d'aquets dos llibres.

Ms. 603. — HISP. 59.

Cod. membr., s. XIV. — 82 f. in 2.º — Ex Bibl. Palat.
Los Proverbis.

Reproduit tot el Còdice en 80 fotografies.

Ms. 608. — HISP. 65.

Cod. chart., s. XV. — 241 f. in 4.º — Ex Bibl. Palat.
L'art amativa (initium deest).

Segueix aprés un altre copia completa de la Taula de definicions de vocables que hi ha en el ms. 595 després del Felix, y per completarne la copia hi ha dues fotografies que comprenen les 4 planes darreres.

Ms. 598. — HISP. 54.

Cod. chart. (senis septenisque foliis membranaceis), s. XIV. — 168 f. in 2.º — Ex Bibl. Palat.
Art de fer e solre questions.

Una fotografia de la primera plana.

Ms. 604. — HISP. 60.

Cod. chart., s. XV. — 101 f. in 2.º Hic illic laceratus. — Ex Bibl. Palat.
f. 1-34. *Arbre de Philosophia desiderat.*
f. 35-79. *Disputacio de v. sauis.*

f. 79-92. *Flors d amors.*
f. 93-101. *Lo vjen seyn lo qual apelam Afatus.*

Tres fotografies de la disputacio de v. savis, una, de major tamany, de la primera plana, y les altres, més reduides, de les quatre finals. Dues fotografies del llibre de *Afatus* reproduint la primera y les dues darreres planes.

Ms. 606. — Hisp. 62.
Cod. membr., s. XIV. — 125 f. in 4.º — Ex Bibl. Palat.
Libre qui es una branca de la Art de atrobar veritat.

Ms. 597. — Hisp. 53.
Cod. chart., s. XIV-XV. — 227 f. in 2.º — Ex Bibl. Palat.
Libre de demostracions.

Ms. 602. — Hisp. 58.
Cod. chart., s. XIV. — 125 f. in 2.º — Ex Bibl. Palat. — Humiditate attritus.
Libre de Quadratura e Triangulatura de Cercle.
Dues fotografies, una de la primera plana, y altre de les dues de f. 124 v.º y 125 v.º

Ms. 607. — Hisp. 64.
Cod. membr. et chart., s. XV. — 130 f. in 4.º — Ex Bibl. Palat. — Mutilus, maxime in fine.
f. 1-66. *L. de Quadratura e Triangulatura de Cercle.*
f. 67-130. *Començaments de Philosophia* (text distint del *Liber Principiorum Philosophie* de l'edició maguntina).
Dues fotografies del *L. de Quadratura de Cercle*, la primera plana y les de f. 65 v.º y 66 v.º, que son figures geomètriques traçades ab regle y compàs. Altre fotografia del principi del *L. de Començaments de Philosophia.*

Ms. llat. 10,497. — Bibl. Palat. 407.
Cod. membr., s. XIV. — 184 f. in 2.º
f. 139 v.º-144 v.º *Art abreviada de predicacio.*
Reproduit tot el tractat en sis fotografies.

Ms. llat. 10,593. — Bibl. Palat. 593.
Cod. chart., s. XVII. — 221 f. in 4.º
f. 15-44. *Libre qui es contra Antichrist.*
f. 91-103. *Aplicacio de l'Art general.*

Ms. llat. 10,538. (En el *Catalogus* per errada de caixa diu n.º 15,038.)
S. XV. — 212 f. in 4.º
f. 127-138. *Logica*, en rims (incomplet).
f. 188-206 v.º *Art amativa de be* (incomplet).
Reproduit en 13 fotografies tot lo que hi ha de la *Logica* en rims.

Ms. llat. 10,516.
Cod. chart., s. XV. — 95 f. in 2.º
f. 91-95. *Libre que deu hom creure de Deu.*
Reproduit integre en 6 fotografies.

Ms. llat. 10,596.
Cod. chart., s. XVII. — 138 f.
f. 2-7. *Demonstr. per aquiparantiam.*
f. 8-11. *De substancia et accidente.*
f. 12-46. *Libre qui es dels cent noms de Deu.*
f. 47-56. *De Trinitate.*
f. 57. *Lectura super figuras Artis Demonstrativæ.*

Ms. LLAT. 10,591.
Cod. chart., s. XVII. — 465 f. in 4.º
f. 1-81. *Disputatio quinque hom. sapientum.*
f. 82-332. *Lib. de 14 articulis Fidei Catholicæ.*
f. 338-380. *Libre de Dieu.*
f. 381-391. *Libre de consolacio d ermità.*
f. 392-406. *Aquest es lo Desconort que mestre Ramon Lull feu...*
f. 406 v.º-407 v.º *Del cant de Ramon.*
f. 407 v.º-410. *A conexer Deu en lo mon. Comensa lo dictat de Ramon.*
f. 411-417. *Del Consili que feu maestre Ramon Luyll, mallorqui.*
f. 418. *Lectura declarans Artem generalem.*
f. 431. *Ars brevis predicationis.*
f. 445. *Ars Juris particularis*

Ms. LLAT. 10,548.
S. XIV. — 59 f. in 4.º
f. 1. *Carmen catalanicum de B. V. Maria.*

En el fol. 1 r.º y v.º s'hi troba escrita de lletra cursiva del temps una composició rimada que diu així:

Molt fou exaltada | aquesta nit de nadal
que nasque de vos sagrada | Redemtor special
e fer lum creada dun stel molt resplandent
lo qual fou lagia daquels (sic) tres Rey dori(ent).

Segueixen dibuixades y repassades de tinta més fosca dues grans lletres G, ab pretensions caligràfiques, y a dreta y esquerra d'una d'elles l'inscripció «Marta Galceran — G — fra Galçeran». A continuació torna seguir la rima interrompuda, que textualment diu:

A la Verge Maria | tuit lausem homilment
car la nuyt e l dia | preya per nos verament.
Verges aquel dia | fou de gran consolacio
que us dix aue maria | l angel en la salutacio.
E uos Rosa preciosa |
Responges de lyberat
de deus soy seruenta atorgant sa uolentat.

En vos fon encarnat | lo fil de Deu uerament
de Deus lo sant payre | fon lo seu començament
vos loy regardas | al uostre cos virginal
tro que fon uenguda aquesta nit de nadal.
Al yorn d aparici | loy uengueren adorar | dins en lo presepi | les mans e los peus besar
leuanse ses corones e donen ly sos presents
a donar antendre | que era rey tot potents.

Regina coronada | stella (sic) molt resplandent
sol e luna clara | en qui an començament
tots aquets qui luen (sic) per bon fayts certanament
car uos sots auocada | dauant deus omni potent
ya mes non porya de uos cansar de loar | sy tots tems uiuia
qui hy uolgues emaginar car vos sots lum e guia de tot lo mon
uerament | homil uerges maria | en qui es tot compliment.
Aquesta es escala | que puga de terra al cel
e carrera plana quy per hon uan tots bons fyels
d on sopleg la uerge | e sent miquel atresy quem emparen l anima
..... al jorn de ma fi.

Ms. LLAT. 10,589.
S. XVII. — 302 f. in 4.º
f. 1-40. *Liber de Orationibus et de amando Deum* (catalanice).
f. 54-85. *Libre de primera e segona intencio.*

Ms. LLAT. 10,531.

S. XV. — 131 f. paper 4.º
f. 1-2. Figures colorides de l'Art Breu.
f. 3-4. *De deffinitionibus virtutum et vitium* (sic).
f 5-8. *Expositio aliquorum vocabulorum Tabulæ generalis et aliquorum librorum magistri Raymundi Lull.*

Ms. LLAT. 10,494.

Membr., s. XIV. — 214 f. in 2.º
f. 1-118, cap. 1 a 102 del *Liber contemplationis in Deum.*
f. 119 a la fi, cap. 269 a 314 del mateix llibre.

Ms. 10,518.

Membr. et chart., s. XV, an. 1419. — 219 f. in 2.º
Libre I, II y III del *Liber contemplationis in Deum.*

Ms. LLAT. 10,504.

Membr., s. XIV. — 24 f. in 4.º
f. 1-14. *Compendiosus tractatus Raymundi De articulis Fidei Catholicæ, de vulgari in latinum translatus.*
f. 15-24. *De oracio* (V.ª part de la *Medicina de peccat*).

Reproduits aquets deu fols. en deu fotografies.

Ms. LLAT. 10,601.

Chart., s. XVI. — 585 f. in 4.º

Versió italiana del *Felix de les Maravelles del mon.*

Ms. LLAT. 10,519.

S. XV. — 59 f.
f. 22-59. Text llatí del *Libre de Sancta Maria.*

Ms. LLAT. 10,580.

S. XVII. — 80 f. paper in fol.

Conté entre diversos textes llatins una traducció francesa (f. 45-52) de *Le liure et abrégé des choses phisicques.*

Ms. LLAT. 10,498.

S. XV. — 272 f. in fol.
R.' Lulii. *Arbor scientiæ.*

Reproduides en fotografies les p'anes 1, 134 v.º y final.

Ms. LLAT. 10,525.

S. XIV-XV. — Fol. men. 53 f.
Liber propositionum secundum artem demonstrativam compilatus.
Lib. super psalmum Quicumque vult.
Lib. tartari et Christiani.
Blanquernæ liber Amici et Amati.

Reproduit tot el text *de Amico et Amato* en 13 fotografies.

Ms. LLAT. 10.553.

Chart., s. XIV. — 115 f. in 4.º

Conté exactament els mateixos textes que l'anterior, y semblen copia un de l'altre. El ms. llat. 10.597 (s. XVII), du també una copia llatina *de Amico et Amato*, però es literalment feta sobre l'edició de Paris de 1505.

Ms. LLAT. 10,655.

S. XVII. — 228 f. petit 8.º
f. 158-188. *Liber D. Raymundi Lulli, De Contemplatione Dei.*
f. 189-a la fi. *De veritate Legis Christianæ.*

Ms. LLAT. 10,547.

S. XIV-XV. — 152 f. in 4.º

Conté un text llatí dels *Proverbis*, maltractat al final; y en els primers fols. uns versos llatins que diuen:

Absit in principio Santa Maria mea rḡ.
Domus venerabilis, domus gloriosa
Domus ammirabilis, domus fructuosa,
Pirineis montibus floret sicut rosa
Universis gentibus valde graciosa.
Eius beneficia cupio narrare....
. . . .
Domus ista dicitur resei de cuallis
Domus necessaria, domus hospitalis
. . . .
Sancius episcopus capud huius Rey
In honore Virginis genitricis Diei
Ad radicem maximi montis pirenei
Hospitale statuit quo salvantur Rey.
Nominatus pontifex cum pampilonensis
Fundaret hospicium montibus immensis,
Donis cum maximis juvit in expensis
Ildefonsus inclitus rex aragonensis
. . . .
Post eram preteritis annis mille centum
Quibus datis sepcies decem ad augmentum
Hospitalis fieri cepit fundamentum
Quod nunc indigentibus parat alimentum....
. . . .

Ms. LLAT. 10,549.

S. XIV-XV. — 95 f. in 4.º

Conté una versió llatina de la *Doctrina Pueril.*

Ms. LLAT. 10,529.

S. XV. — 42 f. in 2.º
Rethorica noua.

Altre trellat llatí de *Rethorica nova* se troba en el ms. 10,544.

Ms. LLAT. 10,508.

Membr. S. XIV-XV, in 4.º

F. 195 v.º y in capite d'un text *De nova logica* du una imatge policromada terriblement ridícula, que vol representar mestre Ramon santificat o beatificat, ab grossos rays vermells que del cap li surten, y un llibre obert en la ma. Sols a títol de curiositat o raresa iconogràfica se pot reproduir aquesta efigie. Abaix en lletres gòtiques vermelles d'igual època qu'el codi, diu: *Iste est sotilis doctor Raymundus Lully magister et philosophus, amator catholice fidey, qui hanc logicam compilavit.*

D'aquest imatge s'en ha tret una fotografia.

Ms. LLAT. 10,517.

S. XV. — 89 f. in 4.º maj. paper, a doble col.

Conté la major part d'aquells tractadets (que per ser sumarissimament breus no mereixen el nom de llibres) datats a Messina casi tots, 1313. (Entre tots 29.) Entre ells es de notar l'explicit del tractat *De majori fine intellectus, amoris et honoris* (f. 72 v.º a 74 v.º) que diu: *Ag* (sic) *gloriam et laudem Dei domini nostri Jhu. Xpi. ffiniuit Raymundus istum librum in ciuitate Tunicii mense decembris anno M°CCC°XV° Incarnationis Dni. nri. Jhu. Xpi.*

Biblioteca Ambrosiana de Milà [1]

L. de Contemplació.

Forma 2 vol. in fol. — 24×36 cm. (caixa 19×28), fulles perg. a doble col. Marcats ab les signatures A. 268 inf. el primer, y D. 549 inf. el segon.

Ms. A. 268 INF.

Enquadernació moderna y poch cuidadosament feta. En el llom la inscripció RAM. LVLL. LIBRE DE COMTEMPL. EN DEV. — COP. SÆC. XIV. — 10 fulles de paper ab una taula de les rubriques, lletra moderna. — 5 fols. perg. no foliats, contenint la mateixa taula, d'igual lletra que 'l text. Comença llavors aquest de fol. 1 fins al 259, contenint els vol. I y II fins al cap. 226.

f. 1 orla vermella y blava, inicials també bicromes, calderons blaus y vermells alternats. Ab tinta d'aquest darrer color:

«Deus gloriós, en lo uostre nom è en la uostra aiuda comense la 1.ª distincio en alegre...»

Al peu de dita plana, d'altra tinta y lletra

«hic liber est Mag.ⁱ Joannis | cabaspre Lulliste.»

Ms. D. 549 INF.

Iguals dimensions que l'anterior. La foliació indica que formava ab ell un sol vol. Dues guardes de paper davanteres; un f. perg. ab rubriques, de lletra cursiva més recent. Comprèn el text del cap. 227 al 366 final. La foliació antiga (en vermelló) comença pel núm. 260 y segueix fins a 527; la moderna (en llapis) comença número 1. — Conforme avença cap al final, la lletra se fa un poch més grossa y aixamplada, y la tinta s'aclareix també de color. El f. 537 acaba aixís:

¶ Hic liber est scriptum: qui scripsit sit benedictus.

a m e n

Ego Guillelmus pagesii presbiter diuina gratia au | xiliante: hunc librum consolationis in ciuitate | Maioricharum ab originali translatione penitus | translatavi viij. Idus Julii anno Domini M° CC | LXXX.

Sig ✠ num hoc feci.

Ms. D. 535 INF.

Arbre de Sciencia.

Gran in foli, s. XV, 218 f. Dimensions 41×23 cm.; de la caixa 31×22. Sisternat, paper y pregamí. Rubriques vermelles. Inicials blaves y vermelles alternades. Calderons, per lo mateix. Enquadernació de cartó engrutat de pergamí. Llom de badana, y en ell un billetet ab el núm. 535. Dues guardes davanteres de paper: en la 1.ª *Raymundi Lulli Arbor Scientiæ, Lingua Hispanica.* Al dors de la segona, una nota en llatí, moderna, advertint que manquen an aqueix volum 16 pag. (devia haver dit 16 fols.); que en alguns está repetit el n.º de foliació, y que aquesta salta del 143 al 160. Hi ha foliació antiga en tinta, numeració romana y foliació moderna, en llapis, numeració aràbiga. No coincideixen. Després de les dues guardes susdites, venen 25 fulles més d'igual paper, contenint la Taula de l'*Arbre de Sciencia*, de lletra relativament moderna (s. XVII o XVIII); llavors un full de pergamí en blanch y 7 fulles de paper com el del ms. contenint també la Taula, però incompleta al començament, que hi manca. Segueix encara un fol. més de paper, en blanch, que deixa veure bé la marca d'aigua y llavors ve 'l full de pergamí que al v.º du una gran lámina colorida representant l'arbre simbòlich, al peu del qual y tranquilament asseguts están mestre Ramon y el clergue. Alguns fols. duen notes y postilles marginals coetanies y posteriors al text del codex. Acaba el vol. al fol 233 modern, ab l'explicit següent:

¶ Acabat es lo libre del Arbre de Sciencia.
¶ Petrus eximeneç de la torre vocatur | qui suis manibus scripsit benedicatur.

Ms. H. 8 INF.

Horæ B. M. Virginis.

Forma un vol. de 123 ff. utils, de paper verjurat, ab cubertes de pergamí interiorment reforçades ab cartró prim y paper engrutat, de 20×14 cm. de tamany que deixa a la caixa del escrit les dimensions de 14×10. Cada plana 17 a 19 linees, de lletra grossa ben clara, igual del ff. 5 a la fi, y que sembla molt esser de la mateixa mà que va escriure el *Blanquerna* y el *L. de Quadratura e Triangulatura de Cercl.* de Munich. Els quatre primers fols. manquen, y estan suplits d'escriptura més moderna, que sembla igual a la que completa el ms. de *Benedicta tu*, de Munich; desgraciadament aquests primers quatre fols. están mutilats; los separen un del altre sengles fulles de paper blanch més modern. Del fol. 6 v.º al fol. 7 sembla que hi haja una llacuna car

[1] Aquí van copiades per el mateix Sr. E. Aguiló, sense afegirhi ni suprimirne cap, les notes que dugué en M. Obrador de la seva visita an aquesta Biblioteca.

el sentit del text s'interromp. Al peu del f. 10 v.° una advertencia de lletra més moderna, diu: *residuum queres in 4.° fol.* y més avall: *vade retro ad f.°* 1. Aquesta primera vintena de fols. están més maltractats que 'ls altres y casi tots apedaçats ab bocins de paper y reforçat llur marge interior. Rubriques en vermelló; majuscules blaves y vermelles alternant; calderonets id. id. Les capitals son bicromes. Les de començament de vers negres ab moteta vermella. — Conté:

f. 1-50. *Hores de Ntra. Dona.* (Distintes de les rimades.)
f. 51-72. *De consolació d'ermità.*
N. b. l'acabament:

«Quant Ramon hague fenit son libre..... Car qui sab Deu entendre, per ço que de Deu coneix e enten, pot fugir a errors e pot en Deu multiplicar sa amor. E car aquest libre es de gran auctoritat, prech te que l portes a un noble donzel discret e deuot e fil de un noble caualer, lo qual es hermita e ha nom frare G. de Sent Vicens, e que ell lo aprena el entena el do a entendre als altres hermitans de Çiçilia, per ço que sapien Deu entendre e contrastar a temptacions.»
f. 73-78. *Peccat de Adam.*
f. 79-123. *Libre de oracions e contemplacions del enteniment* (incipit diferent del de la edició de Valencia).

Al v.° d'aquest darrer f. 123 un dibuix a ploma, infantil y desgarbadament traçat d'un cavaller brandant sa llança y un peó; y no lluny les inscripcions, de escriptura del XV o XVI, a mosen Centeles, don Pero Mata, mosen Conaxena, etc. Encara hi ha un darrer fol. de guarda, ab una nota o llista de misses, y altres inscripcions y exercicis de ploma, poch llegibles o incoherents. — Foliació posterior a l'època del codi, que es del s. XIV, ab numeració aràbiga a l'angle dret superior de cascun fol.

Ms. O. 87 SUP.

«*Ars Magna* (ha de dir *Art Breu*) *item la doctrina dels infants.*»

Forma un vol. de 95 fols de paper (foliació moderna ab lapis) enquadernat ab cubertes de pergamí, interiorment reforçades ab cartró prim y paper engrutat (com el ms. anterior). A l'interior de la cuberta davantera, de lletra devuytcentista *Raymondo Lullo: le figure dell' Arte Cabalistica in spagnolo* (?) (No hi son en tot el volum.) A la 1.ª guarda davantera *Raymundi Lulli Ars Magna | Lingua Hispanica. Item la doctrina dels infants.* Dues guardes més en blanch; un altre de paper igual al del cos del ms., que du a dalt la inscripció: *Est Francici (sic) Torrella;* un altra ab apuntacions sobre materia y forma, y a la següent comença un text arromançat de l'*Art Breu*, incomplet al final, a pesar de que el f. 61 acaba ab un bon ¶ *Finis*, decorat ab un calderó vermell.

Segueix (f. 61 v.°) una figura ab cases o *cambres* quadrangulars, de les que solen illustrar els tractats sistemàtichs lulians; el f. 62 va ple de notes y apuntacions lulistiques.

Fol. 63. Al mig del marge superior diu «Ramon Lull» y seguit una serie de Proverbis rimats, en forma de dístichs, tal com van copiats textualment a continuació:

RAMON LULL

No prechs Deu mes per lo teu be | que per honor que li coué.
Sies a Deu obedient | e aura pau ton enteniment.
Cel qui demana sens bondat | prega que no li sie dat.
Aquell es pus semblant a Deu | qui t dona e no preu res del seu.
Cel per qui tu vols esser amat | no sia per tu desamat.
Si vols parlar o vols callar | guarda per qual pots mes ben far.
Ni de mala mort ben exir | negun viure val ben morir (sic). (1)
No vulles esser tan honrrat | que tan faces tenir per fat.
L ome qui ama gran honor | treballa molt son servidor.
Si vols vendre o vols comprar | no venes deu per gasanyar.
Not tengues res a desonor | pus que n pusques auer honor.
En ço que volras guanyar | guarda no y perdes ben estar.
D aco que daras consell | guardat que not vengua mal d ell.
A hom qui not sap consellar | no vulles ton cor dexellar.
Ab qui es fals ab maestria | no fasses nulla companya (sic).
No vulles tals coses mostrar | ab que om se pusqua enganar.
No prengues neguna res | per que mal venir ten degues.
No vulles null hom tant loar | que no ho poguesses prouar.
Tal encalça que ha paor | e cel qui fug la ha major.
De hom qui no ha raho | no cuyts auer do ni perdo.

(1) Està capgirat?

Not vulles forment penedir | pus gran mal no ten pot venir.
No vulles esser reprehendent | sens rao e cortesament.
Si est repres esta suau | per ço que pusques auer pau.
No vulles esser trop cortes | car en tot trop peguessa es.
[f. 63 v.º] Qui ha caritat tot hom ha | e ell de tots senyor se fa.
De hom qui souent es irat | no vulles esser trop priuat.
Qui d om peruers es vehi | gran treball ha, ser e mati.
No vulles esser tan fort rich | que hom te tenga per menich (sic).
Malaltia a home val | si quant es sa procura mal.
No vulles esser virtuos | per ço que hom ne diga laors.
A home qui ha gran sanctedat | vanagloria lo combat.
Bona tristicia mes val | que lo goyg hon ha poch cabal.
No vulles a tal menaçar | quit pusque pendre e ligar.
Mes val a tort sies blasmat | que si a tort eres loat.
En tot ço que començaras | guarda ab quina fi ne exiras.
No vulles perdre veritat | per negun aur ab falsetat.
Qui lexa lo be el mal pren | no sab res de elegimen.
Mes val bellament de no dir | que donar ab envilanir.
Si no creus no poras entendre | ne de sospita te poras defendre.
So que has apres vulles mostrar | e so que no saps demanar.
No vulles res embellesir | don legesa ne pot exir.
Qui no ha virtut soler esta | e a la fi soler morra.
Ab virtuts los pecats combat | per ço que no sies sobrat.
Qui combat ab una virtut | leugerament es vençut.
No vulles tals coses cercar | que no les volguesses trobar.
Ab desvalor no has valor | ni ab viltat no has honor.
Not vulles leuar tan mati | quen pugues errar lo cami.
Si perts res et roman raho | prop est a consolació.
No cuyts a la mort mes saber | que quant est sa e pots ben fer.
[f. 64] Aquell qui Deu no vol amar | dels bens de Deu no deu usar.
Cascun prouerbi es escrit | per ço que en son loch sia dit.
Deo gratias

Segueix una nota de lletra distinta de la del text dels proverbis, que diu:

«Justa cosa es que aquells que no volgueren mentre pogueren, que com volrran que no puguen, e axi feu (sic) penitencia en aquest mon mentre son vius fructuosa y profitosa | perque lauors aprofita al home la penitencia com ell pot peccar e no pecca.»

Fols. 65 y 66 plens d'apuntacions varies, y al 67 comença el text de la *Doctrina dels infants* (vermell).

«Deu ab ta (sic) suma clemencia e karitat | comensam aquest libre anome|nat (sic) La doctrina dels infants».

Segueixen els capítols (molt breus) corresponents a dites parts (sens fer alusió a la *Doctrina Pueril*) y fineix el tractadet així (fol 76):

¶ Acabada es ab la aiuda del Sant Spirit la doctrina de aquest dictat dells infans, la qual es fort necessaria a saber o mostrar de cor als infans petits per tal ques disponguen a seruir e honrar Deu, de manera que puxen e sapien atenyer la fi perque Deus los ha creats. Sia lo nom de nostre senyor Deu Ihesu Christ beneyt e loat per totes les gents del mon. Amen. Finis.

Fols. 77 a 80. Fragments y apuntacions llatines.

Fol. 81. Comença, baix del títol llatí, més modern, *De Diffinitionibus* un text vulgar (que sembla incomplet al començament) de lo que tal volta indicava en Lull a la *Doctrina Pueril*, cap... Al fol. 95 v.º De la fi :

Ab correcció de Sancta mare esglesia es acabat aquest petit libre a honor, laor, gloria e reuerencia del glorios universal redemptor e de la sua gloriosa mare. Deo gratias.

Es ben dubtós que aqueix text sia genuinament lullià.

Ms. Y 21 sup.

Petit vol. enquadernat en pergamí com els anteriors, de 13 × 9 cm. Du aferrada a l'interior de sa cuberta devantera un vell rotulet que diu: *Ars parua et var. tract. in artem Raymundi*. Conté:

5 fulls, paper, d'apuntacions y definicions; ms. en llatí.

Un exemplar estampat de la *Ars brevis* (caixa 9 1/2 × 7 cm.) ab lletra molt semblant a la de la *Ars generalis ultima* de Venecia, de 1480, sense colofon ni nom d'estampador ni de lloch. Son 26 fols. Al peu del darrer, manuscrit: *pertine(t) conventui maioricarum.* Segueixen les corresponents figures, policromades, demunt quatre fols. de pergamí, y altres quatre en blanch, fora el verso del darrer qui conté un sonet modern encomiàstich de M. Ramon.

Segueix (f. 41) *Ars generalis ultima est quoddam diuinum donum...* fins al f. 67. Desprès altres tractats llatins, entre ells *Arbor philosophiæ desideratæ*, y un *Apostrophe*, del s. XV, model de lletra menuda y de finíssim pergamí.

Ms. E 4 sup.

Doctrina Pueril (versió provençal).

Un vol. ab vella enquadernació de cuiro ab relleus y reforçat el llom ab altre folro de cuiro. Se compon de dues guardes velles de pergamí y altres dues de paper; un fol. pergamí de rúbriques no foliat y 72 fols. més, aon se conté, des del v.° del f. no foliat, el text de la *Doctrina Pueril*, en formes provençals. Escrit a doble columna; segle XIII; escanyat de marges. Inicials bicromes; calderons, id.; lletra del temps, semigòtica, a unes planes més atapida y menuda que a altres. Reclams al marge inferior d'algunes pàgines. A. f. 72, final, de lletra posterior, molt més grossa, gòtica, uns versos llatins.

Ms. Y 153 inf.

Conté al final aquest codi miscellani (ff. 87 a 130), una transcripció llatina molt grollera y incorrecta del *Liber mille Prouerbiorum*, que no caldria registrar aquí si no fos per la particularitat extranya que ofereix de transcriure alguns dels proverbis en forma bilingüe, llatí y romanç, com si el traductor no hagués sabut a estones posar en llatí lo que anava traduint. Exemples d'aqueta xocant versió:

f. 88. Omnis homo qui ab Deu se baralla es vensut.
f. 88 v.° Drossa (per crossa) anel y mitra non habent tantum pulchritudinis in prelato quantum charitas, pietas et castitas.
f. 89 v.° Potestas principis es esturment populi.
f. 96. Nulli homini facias tan grans plaers sicut tuo amico.
f. 99. Non combatts sens fort coratiens.
f. 99 v.° Temperantia m enuga quam (per quant) glotonia endura.
f. 104. Quando cum contristione ploras tua anima engrexa.
f. 112. Ab fola oracio despregues Deum.
f. 113. Qui tost senuja de pregare tost senuja de amare.
120 v.° Tort fa a Deu qui timet ob suum amorem.
122 v.° Ne credas guloso en dinat ni en deju... etc.

N'hi ha de sencers en romanç, y en alguns queden mots en blanch.

Ms. R. 106 sup.

Cod. miscellani, en fol. s. XVII, paper. En ses darreres fulles (378 a 385) du un *Index omnium librorum Raymundi Lulli Maioricani Philosophi Illuminati, cum suis principiis incipit.*

1.—*Ars generalis*..... Incipit Ars Generalis...
2.—*Ars demostratiua veritatis*..... Finalis quidem...
3.—*Ars compendiosa*..... A. ponimus...

Y segueix fins a número 317:

317.—*Vita Raymundi cum additione librorum.* — 8 in latino.

Cfr. si es copia del den Proaza, Wadding o de qualcun altre. Per exemple:

64.—*Liber de Trinitate trinissima.*
107.—*Quid habeat homo credere*..... Quum sint plures christiani...
222.—*Liber de pulsibus et urinis.*
313.—*Liber dictus Saturnus*... etc.. etc.

Ms. N. 81 sup.

Psalterium. — s. XVI-XVII.

Ms. compost de 1-79 ff. de paper, de 20 × 13 cm. (les mides de la caixa varien). En el f. 1 recto aquest titol, que du també en el llom: *Raymundi Lull. De Centum Nominibus Dei alias Psalterium.* Al v.° les cent rubriques o titols; cubertes de cartó primet flexible. Es una versió llatina dels *Cent noms de Deu.* Prol.:

«Cum serraceni... Quapropter Ego Raymundus Lullius obsecro Sanctum Patrem Apostolicum et D. D. Cardinales iubeant ipsum latine reddi, id enim a me effici nequirem cum sim gramatice ignarus. Et si in aliquo contra fidem errauero, id et librum predictum submitto correctioni S. R. E.»

La trascripció dels cent salms se troba escrita en la mateixa forma lineal dels rims originals. Els dos «O consulens» y «O nutritor», omesos en son lloch per inadvertencia, se troben transcrits als dos darrers fols.

Ms. N. 250 SUP.

Tractatus de Amico & Amato. — s. XVI-XVII.

Vol. miscelani compost de 145 ff. de paper prim, de 21 × 15 cm., escrits de lletra de diverses mans. Foliació al llápis moderna. Conté:

f. 1-34. Una exposició o comentari en llatí del text *Amici & Amati*, molt curta o sumaria en alguns versets tant com s'acosta al final. No diu nom d'autor, ni coincideix ab la arromançada que començà a publicar en G. Rosselló. Al fol 34 v.º:

«Ista expositio excerpta fuit ex magno volumine in lingua valentina composito per quemdam discipulum Ray. inceptum Valentie mense decembris et finito mense Martii anni 1335. Laus Deo.»

ff. 35 y 36 en blanch: al v.º del 36 una apuntació en llatí.
ff. 37 y 41:

«Vidi quendam libellum qui Ray. esse creditur, *De magnitudine et parvitate hominis*, inceptum 17 martii et finitum Valentia, anno 1337, cuius titulus est huiusmodi: Ens diuinum qui es causa efficiens et finalis omnium, ad tuum honorem et gloriam et ut cognoscamus magnificentiam quam dedisti homini, incipio...» etc. (Sembla incomplet.)

ff. 42 y 46 en blanch.
f. 47:

«Iste sunt rubrice sequentis tractatus compilati per magistrum Raymundum Lull super adventu Antichristi-Prim. Deus qui en sobirana bellea vivificats ab perfectio los actes de vostres excellents dignitats, a vostra laor honrament e honor comença lo vostre servidor qui es home pobre peccador aquest libre qui es contra Antichrist».

Segueixen les rubriques en llatí, y lo demés de dit tractat, en llatí igualment, fins al f. 78.
ff. 79 y 81 en blanch.
f. 82. En caràcters gòtichs d'estampa, titol: *Formalitates breues.*
f. 83. (Estampat en bells caracters gòtichs.)

«Libellus formalitatum per|reuerendum magistrum Petrum Degui presbyterum in arte reue|rendissimi ac clarissimi viri magistri Raymundi Lulli pe|ritissimum sacre theologie professorem editus feliciter incipit. [O]mnes homines natura scire desiderant...»

Segueixen aquest 83 y quatre més estampats de dita lletra (inicials y capitals en blanch). Caixa 14 × 08.
f. 87. Al recto:

«Absolute distinctiones per dominum fratrem Martinum Al|modouar Ordinis militie de Calatraua tradite impressori|bus: et per eos impresse hispali prima die martii. Anno ab incarnatione dni. 1491.»

f. 88 ms. Conté l'informació o dictamen al papa en favor de mestre P. Daguí, suscrita per «Antonius episcopus favensis...» y cinch mes, el darrer Guillermus Bodonit.
f. 92 al final. Rims italians no lullians.

Ms. I. 66 INF.

Tractatus de nominibus. s. XVI-XVII.

Vol. enquadernat amb cubertes de pergamí engrutades interiorment de paper; 193 ff. de lo mateix, de 19 × 13 cm. y que semblen escrits tots d'una mateixa mà. Conté:

f. 1. *Ars brevis ad omnes scientias* segons el titol, però es text distint del autèntich, semblen més tost definicions y comentaris sobre dita art.
f. 63. Segueix una sèrie de 22 paragrafs encapsalats Nomen 1, Nomen 2... etc. (motiu del titol que el Cat. de l'Ambrosiana dona al vol.) y llavors en ve un altre de 51 id. titulats Essentia 1... Essentia 2... etc. No semblen genuinament lullians.
f. 83:

«Deus cum tua gratia et benedictione tuæ S.ma Sapiæ. incipit liber de intellectu... Quidam homo multum considerans, mirabatur quare mundus in ita statu peruerso morabatur... qua de causa a dicta. cogitatione cecidit in tristitiam et dolorem, planctus... sic proferens: ha ha ha.

infidelitas, scisma, hæresis, error, et ignorantia maledicta quamdiu in mundo estis in magna quantitate... De diuisione huius libri... in 3 dist., prima de arbore huius libri et de principiorum deffinitionibus et regulis artis generalis. Secunda est de floribus et principiorum seu diffinitionum maximis sine conditionibus et declarationibus regularum. Tertia vero de quæstionibus.»

f. 134:

«Ad laudem... finivit Raymundus librum istum siue artem intellectus... in Montepesulano mense Januarii anno 1303 incarnat. Dm. nri. Ihesu Christi».

f. 135 y 136 en blanch.
f. 137:

«Deus cum virtute tuæ Smæ. Trinitatis incipit liber de Memoria. Per quandam silvam quidam homo ibat considerando quid erat causa quare scientia difficilis est ad adquirendum, facilis vero ad obliviscendum, et videbatur ei quod propter defectum memoriæ hoc erat, eo quod sua essentia non est bene cognita... Dividitur iste liber in tres distinctiones .. de Arbore... de floribus memoriæ... de quæstionibus...»

f. 163:

«Ad gloriam... finivit Raymundus librum memoriæ quem diu desiderauerat ipsum fuisse et est finitus in Monte Pesulano mense Januarii 1303.» — Un f. en blanch.

f. 165:

«Deus cum tuo sactm.º ac benign.º amore incipit liber de voluntate. Cum Deus sit in summo gradu amabilis... quedam homo sic considerando cecidit in tristiciam et dolorem proferens ista verba: proh dolor de mundo quomodo in perverso statu est propter deffectum voluntatis... Dividitur iste liber in tres distinctiones... 1.ª de arbore voluntatis. 2.ª de floribus et conditionibus et regulis voluntatis. 3.ª est de quæstionibus eiusdem voluntatis.»

f. 193 v.º

«Finivit Raymundus librum voluntatis... in Monte Pesulano mense Januarii anno Dmi. 1303.»

Res més.

Ms. D. 369 INF.

Arbor Philosophiæ amoris. s. XVI.

Ms. in fol. 64 fulles de paper, de 31 × 22 cm., escrites de una mateixa mà. (Juan de Arce, segons nota final.)

f. 1-26. Versió llatina del *L. de anima rationale.* (f. 27 en blanch.)
f. 28-52. Versió llatina del *Arbor Philos. Amoris.* Al final nota: «Impressus Parisiis 1516: habet in primo epistolam Joannis Fabri Stapul. (f. 53 en blanch.)
f. 54. Versió llatina de la *Diputatio secularis et jacobite* (apòcrif).
f. 64 v.º «Ad laudem...» (transcriu l'explicit y colofon de l'edició de Hispalis:

«Impensis fr. Martini Almodouar militis de Calatraua, opera vero et ingenio magri. Pauli de Colonia et sociorum alemanorum, 17 die martii anno Dni. 1491.»

Y seguit afegeix:

«Joannes de Arzeo e gravi quadam infirmitate surgens, quæ ipsum Barcinone invaserat, transcripsit propria manu hunc libellum ad honorem Immaculatæ Virginis matris, cui placeat tantam sapientiam virtutem sibi indigno a suo filio impetrare, qua valeat suo sanctissimo conceptui aduersantes aut reducere aut debellare.

Enquadernat el vol. ab cubertes de plegamí engrutades interiorment de paper, y reforçat el llom ab una ampla faixa de cartonet, pintat en part de fosca color terrosa.

Ms. N. 5 SUP.

Curso del Arte. s. XVI-XVII.

Un petit vol. de 48 fols utils de paper, 15 × 11 cm., ab tapes de pergamí. Conté una explicació o comentari (de baixa volada) en castellà, sobre la Art breu y la Art General darrera, entremesclanthi noticies biogràfiques llegendaries de les admeses en *aquell temps.* Fscapoló de mostra: (f. 2).

«Suele este buen aucthor empeçar sus libros con inuocar a Dios, de quien recibió tanta gracia, que siendo Idiota, pudiese componer una Arte tan general que fuese como piedra de toque de

qualquier verdad propuesta y como arquitectoria de todas las particulares; y suele acabar sus libros diciendo el lugar donde los acabó; y assí acabó esta Arte breve en Pisa en el monesterio de Sto. Domingo año 1307, ocho años antes de su glorioso martirio, y en el mismo monesterio acabó el Arte Magna... etc.»

Ms. N. 184 SUP.

Astronomía.

Vol. ms. d'igual data que 'ls anteriors: paper, 83 ff., 23 × 16 cm., tapes de pergamí.
f. 1-35. *Tractatus de Astronomia.* Al final:

«Transcribebat Rouira alias Gordiola Artium studiosus Barcinone anno 1567, a calendis augusti usque ad 16 calendis novembris.»

Segueixen altres textes llatins: *Chaos, De figura elementali*, etc.

Ms. N. 259 SUP.

Geometria Nova.

Vol. ms. de semblant format y època que l'anterior. En sos 131 fols. conté:
f. 1 — 54. *D. Raymundi Lullii Barchinonensis Geometria noua* (versió llatina).
f. 55:

«Jo Joan Pla tinc rebut de m.º Gaspar Selles 12 ₰ los quals me ha donat (sic) per lo que coste de trasladar lo pnt. libre de geometria noua Raymundi lull vuy ha 28 de setembre 1566 = Joan pla.»

f. 61. Text llatí *De principiis Theologiæ.* Acaba en el f. 130.
f. 131:

«Jo Joan pla studiant tinc rebut de mossen Gaspar Selles vint sous dic 20 ₰ per lo que costa de trasladar lo present libre ques diu Ars Principiorum Theologiæ y per la veritat fas lo present albara de ma mia propria vuy ha 2 de Dezembre 1566.»

Ms. N. 185 SUP.

Rethorica nova.

Vol. ms. de semblant època, format y enquadernació que 'ls dos precedents. En sos 148 fols. conté:
A la guarda devantera una nota den Joan de Arce, que diu: «Este libro es mio y me ha costado mucho trabajo y por eso le prestaré muito contra mia volutade = Arzeo (rubricat).» Més avallet: «*Raymundi, Rethorice = Ars de principiis philosophiæ = S. Liberii Filii Regis Armeniæ Historia et vita.*
f. 1. Començant el text llatí de *Rhetorica nova*, recorda y fa aquella mateixa transcripció d'un paragraf original, en vulgar, de la *Doctrina Pueril*, notada en el manuscrit de Munich.
f. 51. Un altre rebut den Joan Pla (com els anteriors) de mos. Gaspar Sellés. 17 ₰. 18 Desembre de 1566.
f. 53. Comensa *Tractatus de equiparantia*, acaba en el f. 60.
f. 66. Text llatí dels *Principia philosophiæ:*

«Cum intendamus artem valde compendinam componere...» (com a l'edic. magunt.[1]).

f. 134. Altre rebut de Joan Pla, per 20 ₰. 23 desembre 1566.

Ms. A. 5. SUP.

Quinque sapientum dialogus.

Bell volumet, del s. XV, compost de 67 ff. útils de pergamí, de 16 × 11 cm. y la caixa de 12 × 8, escrits de lletra semigòtica monacal; inicials, capitals y calderonets, blaus y vermells alternats; rubriques en vermelló. Primera pàgina orlada a l'esquerra de dalt a baix. Enquadernació més moderna en pergamí; guardes de paper verjurat.

Conté, com ja indica el títol, la versió llatina de la Disputació dels V sabis. Manca al final la alocució al Papa y la cort romana. L'*explicit* el dona per compost «anno incarnationis dominice MCCLXXXXiiij. (1294) in civitate neapolitana».

En la guarda davantera:

«Quinque sapientum dialogus de arcanis nostræ fidei. Characteris antiqui anni 1234, vide in fine.»

Y més avall:

«Felicibus auspiciis Illmi Card. Federici Borr[omei] Olgiatus vidit anno 1603.»

En el Cat. figura com anònim.

Ms. P. 198 SUP.

Ascetica. Liber de Amico et Amato.

Bell exemplar: Un vol. del s. XIV, 182 ff. pergamí primet y ben llis, escrits uns a una y altres a doble columna; lletra semigòtica, rubriques de vermelló; fines y elegants capitals y inicials bicromades, calderonets blaus y vermells; foliació moderna en llapis; notes y acotacions marginals d'igual escriptura que 'l text. Mides 26 × 20 = caixa 20 × 15.

f. 1 — 56. *Ars demonstrativa* (figures policromes).

f. 57 — 136. *Liber de XIV articulis catholicæ fidei.*

f. 137 — 161. *Liber Propos. secundum Artem demonstrativam compilatus* (figures policromes).

f. 162 — 173. *Liber super psalmum Quicumque vult.* Y a continuació, com si formés part del llibre, segueix el capitol: «*Quomodo Blanquerna librum amici et amati compilavit. Quadam die contigit heremitam qui Romæ conversabatur...*» y segueix un text sencer llatí del *Liber Amici et Amati*, que comença f. 173 y acaba en el 182 v.º

Ms. C. 28 INF.

Directorium Inquisitorum de Fr. N. Eymerich.

Bell exemplar del s. XV en pergamí, d'uns 200 fols. contanthi preliminars y indices, 24 × 18 cm. escrit de lletreta redona; inicials policromes. Enquadernació coetània de cuiro ab relleus, reforsat posteriorment el llom. Al marge inferior del f. 3: «Est Officii Inquisitionis conventus Scti. Dominici Cremonensis.» En els ff. 26 a 30 «nona questio — pars secunda» posa els cent errors, pero no la bulla condemnatoria.—A l'altre passatge, f. 50, tampoch no hi es.

f. 50 v.º:

Tempore quondam domini Gregorii pape XI. predictus frater Nicolaus Eymerici presentavit eidem domino pape XX libros a quodam Raymundo Lull dudum defuncto ciue maioricarum editos: qui dominus papa previa examinatione convenienti magistrorum 20 m theo.ª et ultra eos de fratrum suorum concilio (sic) quamplures ibi repertas hereses publice damnavit, ut hec omnia et errores ipsi plane patent in predictis parte 2.ª p. 9 f. 27. Libri autem hereticales predicti sunt infrascripti:

Liber intitulatus De Doctrina Puerili, et incipit Vol quens.
Liber intitulatus De Arte generali seu de 7. arboribus.
Lib. intit. de C. Dei nominibus.
Lib. intit. de Proverbiis ecclesiasticis.
Lib. intit. de Sancta Maria.
Lib. intit. de Benedicta tu.
Lib. intit. de Planctu Sancte Marie.
Lib. intit. de Arte amatiua.
Lib. intit. de Amico & Amato.
Liber qui intitulatur de euast e blaquens (sic).
Liber intitulatus de intentionibus.
Lib. intitulat. de Philosophia amoris.
Lib. intit. de Anima.
Lib. intit. de Oratione.
Lib. intit. Liber contemplationem.
Lib. int. de contricione, conf.ᵉ satis.ᵉ et tempt.ᵉ et or.ᵉ
Lib. int. Questiones sup. 4 libros sententiarum.
Lib. intit. Planctus Raymundi Lull.

Ms. Y. 34 INF.

Maraviglie di Dio nelle sue creature. (Hispanice ut videtur.)

Es un exemplar complet del *Felix*: sigle XV. Un vol. de 205 ff. (foliació antiga) y 212 (moderna) de pergamí y paper (sisternat), dimensions 29 × 21 cm. escrits a doble col.; caixa 20 × 15. Lletra cursiva semigòtica; inicials blaves y vermelles; calderons tot vermell; lletra espayosa; 30-31 retges per pàgina; rubriques de vermelló; escritura semblant a la del cod. D. *(Contemplació)* de la Biblioteca de Palma, un poch més petita. Enquadernació posterior en plegamí; conserva ses antigues cubertes, plenes de rasgos de ploma, ja vells. N'hi ha un qui diu: «Aquest libre es del reuent. Thomas Piquer pre.» y va repetit ab variants.

El text incorrecte y obra d'un escrivent curtet de ley.

Ms. Y. 117 SUP.

Filosofia divisa in piu tracttati, in lingua catalana antica.

¡Altra sorpresa! Altra troballa. Totduna que obro el volum me fer els ulls la mateixa lletra, indubitada, del Blanquerna de Munich.

Un vol. de 183 fols. paper (oló de regalessia) verjurat (29 × 21 = caixa 19 × 14 =) foliació llàpis moderna = lletra grossa, espayosa, claríssima = unes 28 linyes per pàgina; enquadernació fust recuberta cuiro, ab cinch claus a cada tapa, un a cada àngul y l'altre en mig; reforçat el llom ab una trinxa de cuiro més clar de color. Evidentment lletra del XIV. Inicials senzilles bicromes; rúbriques vermelló, calderons alternats vermells y blaus. Ben conservat, íntegrament llegible y fotografiable. Alguns fols. tacats d'humitat al marge exterior. La tinta ben negre y abundosa de mordent comensa a roegar el paper. Urgeix treuren copia. Als fols. 161 v.º y 175 v.º dos espays quadrats romasos en blanch dins el text havien de contenir figures explicatives que romangueren sense dibuixar. Conté: A la guarda davantera: *Filosofia divisa in varii trattati, con un trattato di medicina in lingua antica catalana, come pare, di Raimondo Lullo.* (Dues guardes més en blanch.)

Fol. 1 (vermell):

«Deus qui es ens complit e prima causa de tot | quant es | per ta veritat e virtut e ta honor | començam a encerchar començaments de Philosophia. = (negre) Con Philosophia sia effecte de la primera causa e sia instrument e mirall ab tot lo qual hom aia conexensa de teulogia...»

fol 124 v.º:

«Feni Ramon les questions del terç cercle de philosophia. En la Ciutat de Mallorca en layn de Mill .CCC. en la encarnacio de Deu. E car los .iij. cercles son abastans e ell era occupat per l estudi arabich no volch tractar dels altres cercles | dels quals cercles tracte encara alcun home deuot e saui ha gloria e ha laor de nostre senyor Deus.» (Vermell.) «De la practicha daquesta sciencia a en sobre questions.»

Acaba en el següent f. 125.
f. 125 y 26. (Figura desmanyadament perfilada, tinta negra.)
f. 127 (vermell):

«Deus qui sots sobirana virtut... Començ l art qui es dels començaments e dels graus de medicina, per la qual l umà enteniment s exalça siguent la manera de la art abreuyada de trobar ueritat a entendre los secrets mediçinals e naturals. Del Prolech — (negre). Com cascuna art aja sos començamets per ço nos començam aquest libre en los començaments de medicina per los quals haurem conexensa d altres començaments. ¶ Departim aquest libre abreuyadament en .x. distinccions. La primera es la disposició de tot lo libre. Segona es del triangle vermeyll. Terça es del triangle vert. Quarta es del triangle groch. Quinta es del començament dels graus. Sexta es de generacio e corrupcio. Septima es de febres. Octaua es (de) urines. Nona es de pols. Decima es de metafora...»

fol 179:

«Molts d altres començaments poriem recomptar segons esta art metaforical, mas car hauem a parlar dels començaments de theologia e dret e de natures, coue que donem fi als començaments de medicina, los quals son acabats ab ajuda y benedicció de nostre senyor Deus amen ¶ Amen.

Fol 180 (lletra cursiva més moderna):

«Este libro huuo Juan de Arzeo en Barcelona por 18 reales y mas por trasladar en castellano y de su mano un otro de Raymundo contre el antichristo. Tenia le un honrrado viejo y cauallero llamado Franc.º Roser Badia y auiales costado 51 reales y el le estimaua mucho, y la via por do vino a sus manos es estraña larga de contar; quia in terra deserta inuia et in... sic in sancto apparuit sibi ut videret virtutem ejus etc.» — «Laus deo omnium rerum A et ꝟ.»

Dues guardes més en blanch. A la darrera una transcripció criptogràfica sustituint les lletres a, e, s, f, m, p, per u, o, t, g, n, q. Al dors de la mateixa nota borrada fortment, casi illegible:

«Aquest libre he rebut io gabriel desclapes de sor catarina? mare de las resclusas de sancta Margarida la qual...» A la tapa de darrera: «Al muy mag.co señor Don Fr.co Mercader señor de chest? el campo...»

Setè centenari de la naixença del rey en Jaume I a Montpeller

A les festes de la ciutat de Montpeller, en conmemoració del setè centenari del gran rey Conquerídor, hi assistiren diverses representacions catalanes: l'INSTITUT DE ESTUDIS CATALANS també va acordar enviarhi un delegat que pogués aprofitar l'avinentesa pera fer coneixer els nostres treballs y establir relacions en aquella capital llenguadociana.

El dia 1 de febrer de 1908 varen arribar a Montpeller els representants de totes les terres que formaven el regne d'Aragó, fent una franca y curiosa entrada, essent rebuts a casa de la ciutat d'una manera íntima, cambiantse afectuoses salutacions. L'endemà, dia 2, a les deu, començaven propriament les festes del centenari. Potser l'unich vestigi que resta en peu del Montpeller que va veure 'l rey en Jaume I, es la torra dels Pins, que es també la darrera de les vinticinch torres que dentellejaven en les muralles que voltaven la ciutat. Sota l'inscripció provençal que en honor del gran rey posaren l'any 1890 en celebració del sisè centenari de l'Universitat de Montpeller, Barcelona hi collocava ara una branca de llorer. Parlaren M. Carlier, arquitecte y president de la Comissió de les festes y, pels nostres, el diputat Sr. Puig y Cadafalch. La recepció oficial va ferse al bell *foyer* del nou Teatre Municipal, un dels més importants edificis de Montpeller. Mentre 's pujava la gran escala, una música militar tocava 'ls himnes oficials dels dos paissos; el *maire* M. Briou, que es rossellonès, donava la benvinguda y diverses representacions de Catalunya, de Mallorca, de Valencia y d'Aragó trobaven frases enaltides y d'agraiment. Al vi d'honor gaire bé totes les autoritats eren presentes, y entre hostes y hostatjats s'entaularen les converses y se comunicaren impressions. A la tarde una cerimonia literaria va tenir lloch a la bonica y ben disposta sala de concerts del Gran Teatre. La sala y les galeries eren plenes de gom a gom, abundanthi les dames. Les obres musicals que, alternant ab els discursos, més impresionaren als delegats, foren una sardana de 'n Pep Ventura, «El cant de la juglaresa» de 'n Pedrell y una cansó llenguadociana composició de Mme. Aublas. Varen parlar M. Carlier, que presidia, en Puig y Cadafalch, en Puig y Alfonso per Barcelona, els representants de Saragoça y de Girona, mossèn Bofarull pels de Tarragona, en Picó y Campamar en nom de Mallorca, el doctor Barberà en el de Valencia; llegiren poesies alusives a l'acte els felibres Fournet, Fédière, el *capoulié* Devoluy, en Combes y el nostre Francesch Matheu, tancant l'Arnavielle, ànima de les festes. Al vespre se 'ns va oferir el banquet fraternal dels felibres: el *capoulié* havia vingut duent la copa que 'ls poetes catalans oferiren als de Provença, la copa que va inspirar al patriarca Mistral el programa poètic que 's canta en tota *felibrejado*. Dels felibres de Montpeller y del *Clapas* pochs n'hi mancaven; tots plegats eren un centenar els que s'asseien al voltant de les taules, y el gay sopar transcorregué no parant les animades converses fins que arribà 'l moment solemnial: s'aixecà 'l *capoulié* y la seva frase penetrant omplia 'ls sentits de dolcesa; després, ab un aire seriós, mirant llunyanies cantà l'Arnavielle: *Provençau, veici lo coupo Que nous ven di catalan...* y les cent veus entonaren la màgica represa: *Coupo santo E versanto...* La copa anava circulant y cadescú, abans d'acostarla als llabis, diu el seu brindis y deixa anar un bocí d'enginy, uns inspirat, altres no; uns curt y senzill, altres llarch; uns precís, altres complicat; però tot ho domina un amor a la llengua provençal y a la llengua catalana y a tot allò que les llengües renaixents solen dur darrera.

Acabades propiament les festes, el delegat de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (de recent fundació y que no havia publicat encara no més que 'ls primers dos fascicles) visità d'intent l'Universitat, en especial la facultat de Lletres, l'Arxiu instalat a la torre dels Pins, la biblioteca (que compta ab una fornida secció de llibres catalans, gracies a la lliberalitat del bibliotecari), el notable museu Fabre, repartint el nostre reglament y l'informació de la biblioteca Aguiló, esplicant les publicacions que 's preparaven y els bons auguris ab que començava la nostra Biblioteca de Catalunya, trobant per tot arreu no més que simpaties y bones disposicions envers el nostre jove INSTITUT. A Montpeller existeix un benemèrit organisme, que es la *Société des Langues romanes*, que fa més de cinquanta anys que publica el seu butlletí, en el qual havien collaborat en Milà y Fontanals y en Balaguer y Merino; per aquest butlletí quasi han passat els més eminents provençalistes y la seva consulta es indispensable pera 'ls nostres estudis. Com que la *Société* no té local y tramet els seus llibres a la biblioteca de la Facultat de Lletres, el nostre delegat feu la visita als seus actuals membres més actius: al fonetista M. Grammont, al provençalista M. Coulet y a altres professors de la Facultat de Lletres, com MM. Merimée y Amade, no tenint la bona fortuna de trobar a M. Castets. Ab tots se tractà de plans de treball y d'estudi, així com de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. D'aquestes relacions establertes, algunes han donat fruit. — J. M. T.

Homenatge a D. Manuel Milà y Fontanals

Els *Jochs Florals de Barcelona*, ab motiu del cinquantenari de llur restauració, van promoure la celebració d'un homenatge en honor del sabi mestre que va ser el seu primer president.

L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, desitjós de contribuir a honrar la memoria del que, va iniciar a Catalunya en els mètodes moderns de l'investigació crítica, a la que portà una severa escrupulositat y serena parsimonia científica, desconegudes abans en la nostra terra, va adherirse desde 'l primer moment a la seva glorificació, delegant pera formar part de la Comissió Executiva a D. Miquel S. Oliver. Varies foren les solemnitats que ab aquest motiu se celebraren, però d'elles sols tenen cabuda en aquesta *Crònica* la vetllada que li va dedicar l'*Ateneu Barcelonès*, el dia 9 de maig, y la sessió Académica de l'Universitat de Barcelona.

En les dugues el Sr. D. Marcelí Menéndez Pelayo, que vingué expressament pera concòrrer a l'Homenatge, va llegirhi una *Semblanza literaria del doctor D. Manuel Milá y Fontanals* (1), en la que 's fixa de mà mestra y ab l'escalf de la més sincera simpatia, la personalitat den Milà, entre altres, en els seus aspectes principals de provençalista, iniciador del folk-lore a Catalunya, revelador de l'èpica castellana de l'Edat Mitja y mestre d'estètica. D'aquest lluminós estudi crítich s'en desprèn ademés la visió exacta del ambent espiritual en que 's movia la generació contemporania den Milà, alguna de les figures de la qual, com la del filosof Llorens y Barba, hi apareix retratada ab extraordinari relleu. En la sessió de l'Universitat de Barcelona va llegirshi també un breu discurs del Sr. D. A. Rubió y Lluch, successor del Dr. Milà en la Càtedra de Literatura, y després d'uns curts parlaments dels Srs. Rector y Vicerector va inaugurarse un bust del mestre que tant va honrar el claustre de professors de Barcelona.

Un altre discurs, que mereix també d'esser citat aquí, fou el que llegí el Sr. D. J. Franquesa y Gomis el dia que va descobrirse el bust que 'l Consistori dels Jochs Florals va dedicar al seu primer president en el Parch de Barcelona, y tampoch entre els molts articles que en diaris y revistes aparegueren ab motiu de l'Homenatge, pot deixarse de mencionar el que publicà D. Ramon D. Perés, en la revista *Cultura Española* (Agost 1908) ab el titol de *Milá y Menéndez Pelayo*.

Finalment la Comissió de l'Homenatge publicà un volum en el que hi colleccionà les obres escrites en català per D. Manuel Milà (2), precedides d'un pròlech de Mossen Jaume Barrera y acompanyades d'una bibliografia dels seus escrits deguda al Sr. D. J. Roig. Els treballs inclosos en aquest volum, que no figuren en l'edició de les *Obras Completas*, son els següents:

La gran Cartuixa, traducció de Bonaparte Wyse (*Lo Gay Saber*, 1868).
Esperansa, poesía (*Revue des langues romanes*, 1877).
Himne matiner, poesía (*Lo Gay Saber*, 1879).
Noteta catalanista (*Lo Gay Saber*, 1880).
Necrología de N'Andreu Balaguer y Merino (*Revue des langues romanes*, 1884).

El Sr. D. Joan Fastenrath.

Ens es precís registrar en aquest ANUARI de 1908, la mort ocorreguda dins el mateix any, de l'ilustre hispanòfil y molt bon amich de Catalunya Joan Fastenrath, conegut de fa molt temps per l'obra de divulgació de les lletres y glories espanyoles a la seva patria Alemanya. No fou un simple traductor posat a arromançar en la seva llengua les produccions extrangeres que li semblaven més interessants, sino un actiu y devotissim propagador de les nostres coses, atret per l'entusiasme y la simpatía, molt més encara que per la freda curiositat de l'erudició.

No es d'aquest lloch recordar, un per un, tots els seus treballs expositius y les seves versions en llengua germànica, que formen una llarga bibliografía, com tampoch retreure el coneixement acurat que tenia dels idiomes hispànichs, dels quals era conreador freqüent y ple de competencia. Però en la relació especial de Catalunya devem recordar la seva vinguda a Barcelona ab motiu dels Jochs Florals de 1890 y la introducció dels mateixos en la seva ciutat nadiua de Colunya, aon també s'hi celebren a semblança dels nostres, el primer diumenge de maig de cada any.

D'aquell viatge, en companyia de sa honorable esposa la gentil magyaresa Clara Goldman, que aquell any va esser Reina dels nostres Jochs Florals, y de la fundació que la festa poètica de Catalunya li havia suggerit, volgué recordarsen a l'hora de la mort, qu'es l'hora de les fidelitats supremes, disposant una deixa de deu mil marchs a favor de l'institució barcelonina.

(1) Barcelona, Gili, 1908. — Un foll. de 80 pàgs.
(2) *Obres catalanes den Manuel Milà y Fontanals*. Gustau Gili, editor. Barcelona, 1908. — VIII — 378 pp. — Preu: 4 pessetes.

Amb aquesta deixa acaba de crearse el PREMI FASTENRATH, que 's concedeix cada any y per torn a la millor novela, al millor llibre de poesía y a la millor obra teatral, aparescuts durant els tres anys anteriors a l'adjudicació respectiva.

Basta lo dit pera compendre els titols qu'en Joan Fastenrath té a la gratitut de tots els catalans de sentiment y el dol efectiu amb que hem de consignar en aquestes planes la mort de l'excelent y generós benefactor de la nostra patria. — M. S. O.

Estudis filològichs.

— *Concurs pera la provisió de tres pensions a l'extranger per estudiarhi filologia catalana.* — Els exercicis van tenir lloch els dias 2 y 3 d'octubre en el Palau de la Diputació de Barcelona. El Tribunal examinador era compost dels Srs. D. Antoni Rubió y Lluch (president), D. Guillem M.ª de Brocà y D. Jaume Massó Torrents, de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS y dels Srs. D. Antoni M.ª Alcover Pbre. y D. Pompeu Fabra (secretari), designats pel mateix INSTITUT. Resultaren guanyadors D. Pere Barnils y Giol, D. Manuel de Montoliu y de Togores y D. Antoni Griera y Gaja. Els pensionats sortiren seguidament cap a Halle, lloch que 'ls fou designat per estudiar conforme 'l plan d'estudis de que ja se parlava en l'ANUARI de 1907 (p. 503).

— En una de les sessions del Congrés Històrich de Berlin (agost 1908) el professor de la Academia de Francfort, H. Morf, disertant sobre les relacions de la geografía llingüística amb l'Historia, parlà de la frontera llingüística catalana-gascona a Montgarri y de la divisoria entre 'l català rossellonès y el gabatx.

— *El català en l'Alt Aragó.* — El pensionat de la *Junta de ampliación de estudios é investigaciones científicas*, de Madrid, el Sr. Tomás Navarro Tomás, ha publicat la memoria *Pensión al Alto Aragón* (Madrid, Impr. de Tello, 1908; 25 págs.), en la que exposa els resultats dels seus treballs. D'ella extractem les notes següents, referents als documents escrits en català que ha trobat en els poch explorats arxius d'aquelles encontrades:

«*Archivo de la Catedral de Jaca.* En él se guardan unos 500 pergaminos..... El documento más antiguo que allí se encuentra es de 1058; éste, por supuesto, está en latín; el primero que aparece en romance data del año 1255. En realidad, para llegar al primer documento aragonés, hay que avanzar hasta 1312, pues todos los que se encuentran romances desde 1255 hasta esta fecha están escritos en catalán. Pasando de 1312 desaparecen en absoluto los catalanes; es decir, que entre éstos y los aragoneses no hay simultaneidad, hallándose el punto de separación entre unos y otros, de 1307 á 1312. Este mismo fenómeno se halla determinado, aun cuando no de un modo tan absoluto, en otras documentaciones del Alto Aragón, como son las de Summo Portu, Benedictinas de Santa Cruz y San Juan de la Peña (las tres se encuentran en el Archivo Histórico Nacional): en todas ellas el catalán abunda durante el siglo XIII y desaparece en los primeros años del XIV; más al Sur, en Montearagón, Alquezar y Huesca (Archivo Municipal), apenas se encuentra un documento en catalán; al Oriente, en San Victorián, cerca de Ainsa, Notarios de Graus especialmente, ofrecen escrituras catalanas hasta muy entrado el siglo XV.....»

«*Archivo municipal de Jaca.* La primera noticia que de este Archivo recogí fué por el famoso *Libro de la Cadena*..... El *Libro de la Cadena* es un precioso códice del siglo XIII, en pergamino, con 103 folios, escrito de la mejor letra francesa y perfectamente conservado. Es un cartulario de varios fueros y privilegios de Jaca. En el folio 30 empieza un acta del Consejo sobre ordenaciones para la administración y gobierno local, año 1238, única escritura que está en romance y por cierto en catalán; el resto es latino.» «En la Catedral *(de Huesca)* se me consintió ver el *Libro de la Cadena*, viejo cartulario cuya fecha no puedo asegurar por faltarle los primeros folios. La fecha más moderna que en él encontré es la de la escritura de la página 259, año 1327, á la cual el códice, juzgando por la letra, no debe ser muy posterior. De los 1.048 documentos que contiene, sólo siete hallé escritos en romance, catalanes los dos más antiguos.»

Biblioteques

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

No podriem desitjar a la futura Biblioteca de Catalunya millor sort sino que anés creixent en els anys que vindran en la mateixa proporció en que ha crescut durant l'anyada actual sobre

la precedent. Es cert que a la primeria estavem animats d'obtenir encara més importants ingressos per la nostra estimada Biblioteca, però 'l noble y generós esforç acoblat pera l'anomenat pressupost de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona no va esser coronat per l'èxit. En ell se destinaven cinch centes mil pessetes al suspirat establiment (1), lo que semblava convertir en realitat la biblioteca ideal que tots somniavem; aquest esforç, no obstant, serà preparació per una època en que formin legió els que secundin tantes iniciatives de l'Ajuntament de Barcelona com les condensades en la Memoria presentada per l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS al Sr. Alcalde proposant la constitució d'una Biblioteca Catalana (insertada en la pàg. 19 del present ANUARI).

El primer nucli considerable que ha vingut a engroixir el nostre depòsit de llibres ha sigut, com ja insinuarem en la crònica de l'any passat (ANUARI de 1907, pàg. 504), la biblioteca Aguiló.

La més important de les biblioteques particulars que se sabien a Barcelona era la reunida per en Mariàn Aguiló y Fuster. D'entre tots els precursors, era ell el qui millor va endevinar y compendre la nostra renaixensa actual: cap com ell sentia la llengua y com a mostra de l'amor que li duia n'ordenava l'«inventari»; l'amor al nostre poble 'l conduia a arreplegarne 'l romancer tot recorrent el territori de la patria en tots indrets; l'amor a la nostra literatura 'l movia a publicar textes antichs, a reunir els llibres escrits en català y a formar pacientment la «bibliografía catalana», que fa tants anys que s'està imprimint. Lo que ell se proposava enllestir era massa tasca per un bibliòfil-poeta; si va deixar tanta cosa inacabada, restava sencera la seva colecció de llibres que intentava estotjar ricament, com un tresor; malalt, va expressar el desig de que no 's desfés per cap concepte la seva unitat.

Va esser en la primera sessió de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, el 5 de juliol de l'any 1907, tant bon punt constituit, que va parlarse per primera vegada de la biblioteca Aguiló. El fill y hereu de don Mariàn oferia vendre la llibreria a una Corporació catalana, mitjansant la condició expressa de que no 's descabalaria y de que no 's mouria de Barcelona, essent designats totseguit els senyors Oliver y Massó Torrents pera informar (vegi 's el present ANUARI, pàg. 23). Com a conseqüencia del dictamen l'INSTITUT va acordar dirigirse a la Diputació de Barcelona, pregantli que facilités els medis pera que l'adquisició pogués esser un fet.

La Diputació té una tradició honrosa de protecció a la cultura catalana: a més, entre altres notables y importants adquisicions, havia fet, en 1892, la de la biblioteca musical Carreras y en 1894 la de la colecció numismàtica den Pedrals. En sessió del 27 de desembre de 1907, va acordar generosament destinar la quantitat de cent mil pessetes a la compra de la biblioteca Aguiló. Al cap d'un mes, el 27 de janer de 1908, se firmava, pel senyor president de la Diputació y per tots els membres de l'INSTITUT d'una part y de l'altra don Angel Aguiló, un conveni regint la manera com havia de ferse l'entrega; seguint lo pactat, el 4 de juliol de 1908, els secretaris redactors presentaren l'inventari que consta de 101 manuscrits y 4,186 llibres estampats, y, en presencia del senyor president y secretari de la Diputació, el tresorer de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, senyor Pere Corominas, va fer la primera entrega de cinquanta mil pessetes al senyor Aguiló, el qual posà en mans dels individus de l'INSTITUT alguns dels seus llibres de més valúa. Al cap de quinze dies tots els llibres inventariats figuraven en uns prestatges improvisats en el palau de la Diputació, y el dia 11 de setembre se feia la darrera entrega de les altres cinquanta mil pessetes, ab el ben entés de que per indemnizar al senyor Aguiló de l'impost de 1'20 per cent que l'Estat cobra sobre totes les despeses de les Corporacions oficials, y per mantenir lo convingut, l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS va afegir, del seu pressupost, les mil dues centes pessetes que dit impost representa.

Tots estavem impressionats per la trascendencia de lo que realisavem; les actes transparenten la nostra emoció, «fentse constar el noble patriotisme que don Angel Aguiló ha posat en les seves negociacions d'aquest traspàs, tant al deixar al criteri de l'INSTITUT la valoració de lo que havia de donàrseli com a indemnisació de les despeses fetes pel seu honorable pare, ben inferiors al preu cotisable dels llibres, com a l'assegurarse de que aquests no sortiran de Catalunya y al fixar les altres condicions que fan referencia a l'ús y unitat de l'antich tresor familiar», donantse «els uns als altres, tots els presents, la més patriòtica enhorabona y repetint al senyor Angel Aguiló y a la Diputació de Barcelona l'expressió de l'agraiment de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, que pel desprendiment de l'un y la generosa protecció de l'altra, se troba en la potestat d'organisar el primer nucli de la nostra Biblio-

(1) *Ayuntamiento de Barcelona. Presupuesto Extraordinario de Cultura.* Barcelona, 1908, p. 65.

teca Nacional». La Biblioteca Aguiló va lligada ab l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS per la seva primera sessió de constitució.

Més tard, els hereus del Sr. Antoni Aulestia y Pijoan († el dia 10 de Març) varen fer entrega a l'INSTITUT de la seva llibreria. Forma un contingent que sobrepassa els cinch cents titols en els quals se transparenten les aficions y les disposicions de l'illustre historiador de Catalunya; memories y adhuc albums de notes preses en les excursions per l'amich dels monuments que recorden al que fou president de la Catalanista d'Excursions Científiques; rareses y tiratges en poch nombre d'exemplars d'algunes obres dels companys poetes de la Renaixença en la segona tongada florida dels Jochs; llibres d'historia local y també d'historia general de Catalunya.

Desde 'l primer dia que l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS va tenir noticia de que 'ls llibres que havien format la biblioteca de Mossèn Cinto Verdaguer se vendrien en pública subasta, varen iniciarse les gestions pera que poguessin entrar a la Biblioteca de Catalunya; la junta va delegar al seu tresorer Sr. Pere Corominas, qui va estar present a la subasta de 30 de setembre que va rematarse a favor de l'executant Cristòfol Creus. Entre aquest y l'INSTITUT varen entaularse les negociacions que portaren a l'acord pactat entre 'l delegat de l'INSTITUT Sr. Guillem M.ª de Brocá y per la part altra 'l Sr. Creus, que era de fet propietari dels llibres, en virtut del qual l'INSTITUT els hi comprava per la quantitat de quatre mil pessetes. No havia acabat encara 'l mes d'octubre que 'l depositari judicial Sr. Lluis Carles Viada y Lluch havia fet entrega de tots els llibres, quadros y altres objectes que guardava.

Malgrat totes les llegendes que s'havien anat formant al voltant de la llibreria del gran poeta, hem pogut comprobar que 'ls seus llibres hi son tots, exceptuant tant sols els que ell en vida havia deixat a algun amich, que de segur aniran compareixent. El llur examen dona una llum particular sobre la producció del qui 'n fou el posseidor, fins al punt que poden seguirse cada un dels seus principals escrits. En Verdaguer se documentava, y així formen collecció, devegades prestatges, els llibres que adquiria per escriure *Sant Francesch*, les *Flors de María*, els que fan referencia a *L'Atlántida*, els que l'ajudaren a compondre 'l *Canigó*. També hi han el seus llibres de viatges, els que constituiren el premi de la Diputació de Barcelona per *L'Atlántida*, els que diversos poetes y autors li havien dedicat; y aquesta no deixa d'esser una part important de la biblioteca Verdaguer, que ella sola consta d'uns sis mil titols. En la mateixa sala on se custodien les preciositats y les rareses bibliogràfiques reunides per l'Aguiló, s'hi veuen els armaris que estotgen els llibres que foren del seu deixeble espiritual en Jacinto Verdaguer.

La suscripció iniciada entre diversos particulars pera que vingui a la nostra Biblioteca el célebre cançoner que fou de don Pau Gil y Gil, de Saragoça, el més important de tots per l'historia literaria de Catalunya, va continuant y sembla que no està lluny el dia del seu rescat definitiu. Les gestions de l'INSTITUT han sigut infructuoses pera evitar que fugis in altres manuscrits y impresos que, de tenir prous cabals, haurien figurat en els prestatges de la Biblioteca. Recordem entre altres: un preciós *llibre d'hores* del sigle XVè, català, segons les armes pertanyent a la familia Vilamarí, ostentant quaranta precioses miniatures de plana (de les quals ne posseim fotografía) y tenint totes les pàgines ornades y policromades; els Anals de Portaceli del P. Civera, que contenen encartat al darrer foli de la Biblia Catalana de Valencia 1478; una importantíssima collecció de *Goigs* catalans formada en el sigle XVIIIè: aquestes dues darreres han sigut adquirides pel llibreter de Leipzig, Karl Hiersemann. El mateix anuncia en el seu catàlech núm. 350 uns notables atlas y portulans (nums. 585-590) executats per mans de l'illustre familia de cartògrafs mallorquins dels segles XVIè y XVII,è Oliva. Els noms son Francisco, Jaume y Joan Oliva; les dates de la feina llur corren entre 1563 y 1620. Es una pena que 'l llur preu sia superior als medis de l'INSTITUT.

No obstant alguns llibres que estaven a punt d'emigrar, hem pogut ingressar en la Biblioteca de Catalunya. Entre 'ls més notables manuscrits figur un Muntaner del segle XIVè que du la inscripció final: *Aquest libra se acaba en l ayn dela nauitat de nostro senyor uer deus de l ayn de MCCCLiij disapte a XX del mes de iuyol;* un recull de diversos tractats del venerable Beda, d'escriptura de la primeria del segle XIIIè; aquest y la Crònica den Muntaner ab l'enquadernació típica de la biblioteca de Poblet. Un altre manuscrit adquirit conté una versió y adaptació catalana de les cròniques de mestre Rodrigo de Toledol y la traducció de la *Letra de reyals costums* del Petrarca publicada en l'ANUARI DE 1907 (p. 345; vegis també el present ANUARI, p. 619). Entre 'ls impresos d'especial raresa ha ingressat un *Flos sanctorum* català, imprès a Barcelona en 1547 per Carles Amorós.

Molts llibres moderns d'investigació han vingut a augmentar la Biblioteca durant l'any 1908, per donació, per cambi y per compra; en l'ANUARI vinent se publicarà una nota de tots els llibres y revistes que desde la fundació han ingressat per aquests conceptes.

BIBLIOTECA DE D. ISIDRE BONSOMS

Barcelona. — Entre 'ls llibres que han enriquit aquesta notable biblioteca durant l'any 1908, hem de senyalar un manuscrit en pergamí, en magnífich estat, contenint la traducció catalana de *La Fiammetta* de Johan Boccaci; un altre manuscrit, que es el *Libre de la confreria dels porters e portadors de letres de la Ciutat e Regne de Mallorques*, 1440-1472, també en pergamí. Entre les impressions rares: *La vida de la Seraphica sancta Catharina de Sena*, impresa a Valencia per Johan Joffre de Briansó en 1511, en estat perfecte, y la traducció castellana de *La natura angélica* de fra Francesc Eximeniç, impresa a Alcalà de Henares per Miquel de Eguia en 1527.

BIBLIOTECA DE D. PAU FONT DE RUBINAT

Reus.— S'ha augmentat la llibreria d'aquest esquisit bibliòfil ab un llibre del qual sols se 'n coneixia l'existencia; es l'incunable que conté l'original català del viatge al Purgatori de S. Patrici den Ramon de Perillós, del qual no més se tenia a la mà la versió llengadociana, impresa modernament dues vegades, en 1832 y en 1903. L'impressió no té lloch, constant *los presents libres ab gran diligencia corregits per un frare de Sant Fransés, l'an mil CCCC vuytanta hi sis.* Conté vuit tractats populars, el 1.er un de desconegut den Francesc Eximeniç, 2.on la demanda de Sant Agustí a la Verge, 3.er els dotze divendres en que Jesús se mostrà a Sant Pere, 4.rt el viatge al purgatori den Ramon de Perillós, 5.nt el llibre de Sant Amador, 6.è l'epístola de Nostre Senyor, 7.è el testament de Jesucrist, y 8.è l'oració de Sant Agustí. — Ha adquirit al mateix temps el Sr. Font, una traducció castellana del viatge al Purgatori den Perillós escrita en el sigle XVII.è

Adició a la «Letra de Reyals Custums del Petrarca» publicada en les planes 345-351 del anterior ANUARI.

Quan publicarem la *Letra de Reyals Custums del Petrarca* traduida al català per autor desconegut del segle XV, no podiem sospitar que una nova lectura del nostre primer llibre caballeresch ens donés motiu suficient y fins ens obligués a redactar la present *Adició*. Les màximes sapientíssimes de conducta curial del princep y del privat resulten en el nostre text bellament girades de l'artificiós llatí a la llengua catalana del segle XV. Mes per no existir en l'únich text fins aleshores conegut de la *Letra* un nom d'autor ni haverse trobat cap indici de sa paternitat, quedava com inclassificada aquella elegant manifestació literaria que constitueix l'única relació directa de Catalunya ab l'inmortal poeta de l'Arezzo, malgrat el sens fi de reminiscencies de ses lectures que 's troben en poetes y prosistes catalans del mateix segle, tan magistralment evocades per los crítichs moderns d'Italia.

Una afortunada casualitat ens fa escriure avuy al costat d'aquella traducció, el nom den Joanot Martorell, l'autor potser únich del famós *Tirant lo Blanch*, com ho insinua el mestre Menéndez y Pelayo en les belles pàgines que dedica a tan insigne llibre (1). Repassavem els capítols d'aquesta obra, y a l'arribar als que descriuen la victoriosa campanya que Tirant, anyorívol de la princesa Carmesina, emprèn contra les hosts innombrables dels Turchs que havien conquistat casi tot l'Imperi grech, en planes que semblen les mateixes d'en Muntaner, si bé un xich més novelades dintre de son propri *élan* poemátich, y començavem a llegir el capítol CXXVIII en que l'antich embaixador Abdallà (2) fet presoner, pregat per Tirant y després pel Duch de Pera, consent en dir *alguna bona cosa que aprofitàs a tots.* En les primeres paraules del moro ja endevinarem que no era ell sino l'inmortal cantor de Laura el qui parlava per sa boca, y aquesta màgica transfiguració portava tot naturalment la del Rey Lluis de

(1) *Orígenes de la Novela*, t. I. Introducc., p. CCLIII. Hem de fer constar que sempre 'ns referim a la moderna edició del *Tirant* publicada per l'Aguiló.

(2) En el cap. CXIX se fa 'l següent elogi d'Abdallà: «Era home molt docte en totes sciencies, e de singular consell. que lo gran Turch lo tenia en stima de pare e no fehia neguna cosa sens consell de aquest; que en tota la pagania no si trobaua home de tanta sapiencia ni eloquencia, e totes les coses que fehia ab molt gran deliberació. Aquest moro era nomenat Abdalla e per la sauiesa li posaren de sobre nom Salamo.»

Nàpols en el vell Frederich Emperador dels Grechs y la mutació den Nicolau Acciaiuoli en la persona del famós Tirant. La sagacitat den Joanot Martorell li feu aparellar una situació consemblant a la dels esmentats personatges italians d'un segle enrera per poder aplicar, casi ab un senzill cambi de noms, la hermosa *Letra de reyals custums* sense retreure directament ni indirecta lo nom de son gloriós autor.

En les bellíssimes planes que han dedicat al *Tirant* en Menéndez y Pelayo (2) y en Rubió y Lluch (1) se posa de relleu la influencia dels autors italians en aquella obra; en Rubió parla obertament d'influencies y plagis de les diverses lectures de l'autor intercalades ab més o menys traça y fins cita una justa reminiscencia del Petrarca en la descripció de la Roca del Deu del Amor, mes no s'havia descobert encare una tan palesa apropriació de tota una obra literaria copiada casi sense alteracions. L'imperturbable serietat del plagiari ens fa preveure que no seran perdudes les investigacions que sobre aquest sempre admirable llibre facin els estudiosos en recerca de ses *fonts* més o menys directes.

La primera conclusió que podem treure d'aquest descobriment es que l'autor de la traducció de la *Letra* es el mateix Martorell, perque no es llògich suposar que s'hagués apropriat d'una traducció d'altri, contemporània, tenint a mà el text original pera referla a son albir. L'identitat d'estil y de llenguatge entre abdues versions es una proba de la nostra afirmació. El text de la *Letra*, la copia antiga de la qual guarda l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS y nosaltres editarem, degué esser desglosat de sa obra per en Martorell, previa rectificació de les esmenes fetes. Cal donchs consignar el nom d'en Joanot Martorell com de traductor català del Petrarca.

Ara potser hauriem d'apuntar les principals variants de la lliçó del *Tirant* ab relació a la publicada en l'anterior ANUARI. Comença ab un petit preàmbul de cinch ratlles, de la cullita de Abdallà per justificar que un moro enemich se prengués tant interés per els cristians vencedors; ja calia. Y ve l'adreça del parlament que no diu *Egregi Baró* sino *Magnanim Capità;* seguint ab les següents paraules més clares que en el nostre text: «ja veig que a la fi la fe venç infidelitat, e liberalitat venç auaricia, e la humilitat a la superbia, hoy fa loch a caritat...» ab les quals paraules com ab algunes altres de la lliçó del *Tirant* pot rectificarse alguns llochs obscurs de l'altra. Nova ventatja qu'hem de consignar a continuació de la paternitat descoberta de la traducció. Les variants que van seguint son tan escasses com insignificants, essent les més remarcables, les obligades pera l'adaptació al nou escenari: *lo Rey de Sicilia* queda cambiat ab *la magestat imperial,* on se fa alusió al Acciaiuoli hi posa *Capità valentissim* o altre calificatiu semblant, devegades ab ròssech de paraules caballeresques, y quan el fet relatat no té cap possible relació ab la gesta del *Tirant,* prudentment suprimeix l'alusió; un exemple, tal volta l'únich, n'es la supressió del paragraf que 's llegeix casi al final de la *Letra* alusiu a les virtuts del Rey Rubert, oncle del protector d'en Nicolau. Prescindint d'aytals *mutanda,* resten com hem dit petites variants isolades que sols poden remarcarse ab una nova edició comparada que creiem de molta utilitat fins per rectificar alguna errada y per aclarir algun passatge obscur. No creiem indispensable ferlo ara aquest coteig tractantse de dos textes ja divulgats y molt menys en l'ANUARI, aon sortí fa un any la primera edició. — E. M. Y B.

Bibliografia

LLIBRES

— RUDOLF BEER. *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll.* Wien, 1908.

En l'Anuari precedent se donà compte de la primera part d'aquest importantíssim treball de investigació y de crítica, que finia ab la mort del abat Oliva, a mitjans del segle XIe. La segona part, de la que devem ocuparnos, continua fins á les darreries de la Edat mitja la historia de la collecció de manuscrits y de la activitat literaria de Ripoll, utilisant el senyor Beer per escriurela nous materials com son el catàlech dels còdices del esmentat monastir fet per Baluze, altra llista formada per en Présper de Bofarull després de la primera instalació dels manuscrits ripollenchs en l'Arxiu de la Corona d'Aragó y 'l volum CVII de la *Colection de Baluze*, en la Bi-

(1) Loc. cit.
(2) Discurso de contestación... en la recepción de D. Isidro Bonsoms y Sicart en la R. A. de Buenas Letras de Barcelona, págs. 160 y 161.

blioteca Nacional de Paris, plè de copies de documents del convent y de troços dels seus vells còdices. L'autor ab tan bon aplech de noves y proves ha pogut demostrar com ab posterioritat a la mort del citat abat, va seguir la gran activitat del *scriptorium* d'aquell famós establiment monàstich y també apreciar el valor d'alguns raríssims llibres destruits per la crema de 1835, entre ells l'Evangeliari de mitjans de la XI[a] centuria ab notables miniatures. Al estudiar el Còdice Vaticà *Reginensis* 123, que conté 'ls «Annales Massilienses» tracta de la manera com s'exercí la subjecció de Ripoll al monastir de Sant·Victor de Marsella, sense que aquella casa perdés la direcció que portava en el treball històrich-gràfich, ni deixés de protestar contra la imposada dependencia. S'ocupa de les «Gesta Comitum» y del «Epitaphium», així com del «Hymnus», que publica per primera vegada segons un manuscrit de la Biblioteca Nacional de Paris, havent arribat a aclarar que estava dedicat á Ramon Berenguer IV, Comte de Barcelona, al qui estaven igualment endreçades les enfàtiques narracions de les «Gesta Comitum» y del «Epitaphium». Al veure en el mateix manuscrit de la Biblioteca de Paris el cantar referent al Cid, suposa si també era de Ripoll, encara que en part es indubtablement castellana, demostrant además ab la copia del «Codex Sancti Jacobi» les relacions que el nostre monastir mantingué ab tota l'Espanya cristiana durant la segona meitat del segle XII[è], de la mateixa manera que la data en que la historia de Carles, continguda en dit còdice, va penetrar en un centre literari de Catalunya.

Tracta noresmenys de les relacions de Ripoll ab pobles estranys o extrapeninsulars, principalment ab Avinyó, averiguant que en Guillem Col de Canes, qui havia escrit el còdice «Petrarca, de Vita Solitaria» de la llibrería de Ripoll, havia estudiat en Ripoll y havia portat després un certificat d'exàmen d'Avinyó. Esmena la inexacte afirmació den Groeber de que la major part dels textes ripollenchs estiguin publicats en la *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, donchs en els códices conservats n'hi ha encara més del doble d'inèdits, contantshi importants disposicions dels Usatges de Barcelona, de les Corts catalanes, regles de trobar, tractats de gramàtica y altres obres. Per això se detura també en Beer en la explicació del moviment jurídich del nostre venerable monastir, pensant si en aquell hi influiren les relacions sostengudes ab los convents del Llengadoc y sobre tot les establertes ab la dependencia del de Sant Victor de Marsella.

L'autor ha afegit nous testimonis als molts ja coneguts de la protecció y consideració concedida al monastir de Santa Maria de Ripoll per els nostres sobirans y altres potentats y acompanya aquesta part ab dotze reproduccions fototípiques de planes notables dels manuscrits dels que ha tractat. De tots els treballs fins avuy donats a llum sobre'l monastir més insigne de la nostra terra, es el den Beer el més científicament important y el qui 'ns demostra d'una manera més justificada y seriosa la influencia cabdal que exercí aquell cenobi en la vida literaria de Catalunya. — J. M. y S.

— M. Menéndez y Pelayo. *Juan Boscán.* (Vol. XIII de la *Antología de poetas líricos castellanos.*) Madrid, 1908. — 488 pp.

La publicació d'aquesta obra, en la que magistralment se posa de relleu una figura de tanta significació en la nostra historia literaria, va moure a l'Institut a dirigir una felicitació al seu autor, el qual va correspondre agraintla afectuosament. De la comunicació de l'Institut, de la redacció de la qual va encarregarse el Sr. D. Miguel S. Oliver, copiem els següents paragrafs, que son el millor resum que podem fer del contingut d'aquell llibre:

«La impresión que á los miembros de este Instituto ha producido la lectura del estudio sobre *Juan Boscán*, que V. E. acaba de dar á luz, se ha traducido en una serie de fervorosos comentarios y en el acuerdo de expresarle toda la vehemencia de nuestra admiración y gratitud.

Si como hijos de Cataluña nos ha conmovido aquel trabajo por la afectuosa interpretación de nuestra historia espiritual, nunca avara de sus secretos para quien acude á abrirlos con la llave de oro de la simpatía, no nos ha embelesado menos, como hombres de estudio, la magnífica amplitud del cuadro sobre que destaca la figura de Boscán y para el cual ha agotado V. E., con el definitivo esfuerzo de costumbre, todas las fuentes de conocimiento y referencia, todos los precedentes y desarrollos futuros del tema matriz.

Admirablemente expuestos y discutidos los datos biográficos que se conocen hasta ahora, nos hemos deleitado con las referencias de los contemporáneos y sucesores de Boscán, desde Don Francesillo de Zúñiga á Herrera y Faria de Sousa; con los preciosos medallones dedicados á Navagiero y Cristóbal de Castiglione; con los rasgos de Marineo Sículo y de Ramusio; con la

genealogía del endecasílabo moderno desde los metros griegos y latinos; con las tentativas anteriores de italianización; con el estudio de las innovaciones introducidas por Boscán, no sólo en cuanto á la morfología externa, sino en el aspecto de su influencia substantiva é *interior*, tan sagazmente distinguida y probada; con la sensata ponderación de los méritos del poeta barcelonés no menos que con la pintura de su carácter equilibrado, amablemente austero y tan conforme, por ende, á la ley de su linaje; con las páginas espléndidas dedicadas al Petrarca y á Ausias March; con el bosquejo lleno de novedad é interés de la cultura universitaria, humanística y filológica de Cataluña en los dos siglos silenciosos para ella, que sucedieron al descubrimiento del Nuevo mundo; y, en fin, con la vindicación de modestas reputaciones de decadencia como Pere Serafí, y de otras cien obscuras y abnegadas tentativas sobre las cuales pudo caer el olvido de las muchedumbres, pero en cuyo favor vuelve en su día, la piedad filial de la historia.

Tal es, Excmo. Señor, lo que tengo el cargo de expresarle, como imperfecto resumen de los sentimientos del Instituto y de la personal satisfacción de cada uno de sus individuos.»

— [Biblioteca catalana. Segle XIII]. *Libre de Saviesa del Rey en Jacme I d'Aragó.* Primera edició, feta estampar ab un Estudi preliminar per En Gabriel Llabrés y Quintana. — MCMVIII. VII centenari del naxement del Rey. [Santander, Imp. La Propaganda Católica, 1908]. Vol. de 16 × 10 cm. y XLVIII-97 pp.

Feia temps que era esperada la publicació d'aquest text notable, que de tots els que s'anunciaven pera solemnisar la naixensa del gran rey, ha sigut l'únich que s'ha convertit en realitat, sortint en temps oportú. El Sr. Llabrés havia publicat altres textes del mateix caràcter doctrinal: *Libre de paraules e dits de savis e filosops*, den Jahuda Bonsenyor, els *Proverbis de Salomó*, el *Libre de Cató* (1899), la *Doctrina moral* del mallorquí en Pax (1899) y els *Proverbis* rimats de 'n Guillem de Cervera (1906, l'Estudi 1907); pocs semblaven més ben preparats y ab més merits contrets per donar a llum aquest *Libre de Saviesa* o *de Doctrina* atribuit a en Jaume I el Conqueridor, interessantíssim aplec d'altres tractats més antics y d'aforismes, l'estudi de qual importació hauria d'estimular algun altre erudit. Seria agradable de poder llegir, en acabat d'aquest *Libre de Saviesa*, aquell altre llibre pseudo aristotèlic *Secret dels secrets*, que li es parent tant d'aprop fins al punt de trobarshi planes idèntiques, del qual se conserven més manuscrits de l'adaptació catalana y que 's retroba citat en diversos documents de la casa real d'Aragó, prova palesa dels ensenyaments que de tals llibres comptaven treure.

El Sr. Llabrés utilisa els dos manuscrits coneguts del *Libre de Saviesa:* el L-2 (ara 921) de la Biblioteca Nacional de Madrid, que estableix com a text publicantlo en sa integritat, y el fragmentari M-I-29 de l'Escurial, del qual dona totes les lliçons importants en l'introducció. En aquesta s'hi acoblen noticies interessants y s'hi entreveu alguna bona orientació, però els arguments de que 's val el Sr. Llabrés pera probar la paternitat del *Libre de Saviesa* no convencen; y això que en Jaume I, a qui creiem autor dels Comentaris y que 's feu celebre per sos *dits*, podria haver fet compilar aquest llibre; no obstant, la llengua y l'aspecte general ens l'acost n més a 'n Jaume II, que se 'ns dibuixa tot un altre rey ab els documents que 's van descubrint.

— *La Fiameta de Johan Boccacci*, traducció catalana del XVèn segle, ara per primera volta publicada, sóts el patronat de la Societat Catalana de Bibliòfils, per Ramon Miquel y Planas, segons el manuscrit existent en l'Arxiu general de la Corona d'Aragó. — Barcelona. «La Académica», MCMVIII.
Vol. de 20 × 14 cm., XIV-280 pp. y 2 facsímils.

Difícilment podria haverse trobat altre text que apurés més la paciencia del publicador com aquesta traducció de la *Fiammetta;* els discursos ampulosos abunden, y tant poc sovint s'acorden les frases ab les de l'original, que 'l senyor Miquel ha hagut d'usar en totes les planes [ ] y ( ) per indicar les inclusions y les exclusions necessaries pera que la traducció fos llegidora. A més, el copista d'aquest manuscrit, no solament se deixava mots, sino que no tenia noció precisa de la llengua en que escrivia ni de l'ortografia que s'havia anat fent quasi general pels paissos catalans.

L'edició es curosa y agradable; el pròleg discret.

— JOSEPH ANGLADE. *Les Troubadours*. Leurs vies. Leurs œuvres. Leur influence. — Armand Colin, Paris, 1908.
Vol. de 19×12 y VIII-328 pp.

Per qui vulgui tenir una idea clara de la poesia dels trobadors, aquest serà un llibre excellent. Passen, en ràpida y atraient ullada, els principals trobadors de l'època clàssica y de la decadencia y s'esmenten els llurs pelegrinatges per Italia, per Catalunya y demés terres; el lector se forma idea de la llur condició, del llur art, de llurs influencies.

L'autor no ha intentat fer sino una obra de conjunt destinada al gran públich; a la fi del llibre inserta, per xò, unes notes bibliogràfiques per qui vulgui endinzarse més en l'estudi d'aquella brillant escola poètica. Tot lo que 's refereix a la poesia provençal interessa massa l'estudi dels nostres antichs poetes; per això hem de senyalar aquest llibre. El capitol que dedica als trobadors que vingueren a Catalunya y al llevat poètich que hi deixaren està ben resumit.

— N. FONT Y SAGUÉ. *Historia de les ciencies naturals a Catalunya* del segle IX al segle XVIII. — Barcelona. Estampa de «La Hormiga de Oro». — VII-256 pp.

En aquest llibre, que per esser un primer ensaig de sistematisació no deixa d'esser un treball meritori, tracta el seu autor dels catalans que han escrit sobre alguna de les ciencies naturals, y ab l'objecte de millor agruparlos els distribueix en varies seccions que 's refereixen a l'astrologia, cartografia, medicina, epidemiologia, menescalia, ensenyança, alquimia, química, farmacia, historia natural, agricultura y botánica. L'autor ha recullit quant ha trobat publicat sobre la materia que estudia, però la mateixa extensió del seu plan no li ha permès garbellar bé les noticies ni beure sempre en les fonts més segures, lo qual ha sigut causa també de que caigués en alguns errors d'importancia, al menys en la part referent als nostres escriptors mig-evals, que es la sola que podem judicar, y la única que té cabuda en aquesta secció del ANUARI.

— OBRES DE RAMÓN LULL. *Libre de Contemplació en Deu*, escrit a Mallorca & transladat d'arabic en romanç vulgar de vers l'any . M . CC . LXXII. Transcripció directa ab facsimils y variants dels més vells manuscrits, proemi, notes y glosari den M. Obrador y Bennassar. Tom. I. Palma de Mallorca, 1906. (Publicat en 1908.)

Gracies al esforç constant de la benemèrita *Comissió Editora* de Palma de Mallorca, podem fruir de la lectura de l'obra magna de l'enciclopedia lulliana, a la que 'l seu editor assigna ab bon fonament la prioritat cronològica en la producció del illuminat mallorquí. La publicació del text català del *Llibre de Contemplació*, romàs fins ara inèdit, farà set volums, entre 'ls que 's distribuiràn els 5 llibres de que consta. En el tom que ha vist la llum s' hi conté tot el *Libre I* y les deu primeres *distinccions* del segon. El text ha estat establert ab l'escrupulositat que ja té acreditada el Sr. Obrador, demunt d'un ms. trescentista, el més antich y complet dels que 's troben a Espanya, que pertany al *Colegi de la Sapiencia* de Palma de Mallorca, y s'hi anoten les variants que proporcionen tres codis del segle XV, conservats a la Biblioteca provincial de Barcelona, a la de Palma y a la llibreria particular del Marquès de Campofranco. L'editor no ha pogut aprofitarse encara del venerable trellat de l'*Ambrosiana* de Milà, datat en 1280, però promet valersen en l'estampació dels volums successius. El text va acompanyat d'un proemi y notes esplicatives, en les que 's fa la descripció dels manuscrits, s'hi dona una mostra de les versions llatines de Paris, 1505, y Maguncia, 1740-42, y s'hi posen de relleu els passatges que més interés tenen pera la biografia del autor. Els comentaris que podrien ferse a una obra de l'importancia y extensió d'aquesta, foren inacabables, y el Sr. Obrador, per això, se promet continuarlos en els volums successius.

— B. SCHÄDEL. *Manual de Fonética Catalana*. Cöthen (Alemania); Otto Schulze Verlag, 1908. — 88 pp.

L'autor d'aquest *Manual*, *Privatdozent* de filologia romànica a l'Universitat de Halle a. S., y ja conegut ventatjosament per altres treballs seus sobre 'l català, proposa un sistema de

transcripció fonètica pera aquesta llengua. La materia es exposada ab molta claretat, perfectament adequada a l'objecte de divulgació científica que s'ha proposat el Dr. Schädel. Mossen A. Alcover ha publicat una interessant nota bibliogràfica sobre l'aparició d'aquest llibre en el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (vol. IV, p. 153).

— RECULL DE TEXTES CATALANS ANTICHS.

Fasc. IX. *L epistola que sent Geronim trames a Sancta Eustoxi filla de Sancta Paula. Ara per primera volta stampada.* [Barcelona, 1908] (16 folis.)

Publicada ab una nota preliminar per Mn. Jaume Bofarull. L'original se conserva en un ms. del s. XV procedent de la Biblioteca de Santes Creus, avuy formant part de la Provincial de Tarragona.

Fasc. X. *Planys del cavaller Matero,* ara novament stampats [Barcelona, 1908] (20 págs. no numerades, ab un facsimil.)

Reproducció d'un text anònim dels ms. n. 377 de la Biblioteca de Carpentras publicat per M. Morel Fatio a la Romania, t. XIII, ab el titol de *L'amant, la femme et le confesseur* y donat abans a coneixer en el catàlech de M. C. G. A. Lambert (1862). — Aquesta nova estampació, precedida d'una nota bibliogràfica, es deguda al entès bibliòfil Sr. F. [araudo], actual continuador del present *Recull.*

— HISTORIES D'ALTRE TEMPS

Vol. IV. *Les faules d'Isop. Text català y gravats reproduits de dues edicions gòtiques del sigle XIV*[e] *(Barcelona* 1550? *y* 1576*) afegida una noticia preliminar per R. Miquel y Planes.* Barcelona MCMVIII (XXXVIII-156 pàgs.)

Vol. V. *Historia de Pierres de Provença y de la gentil Magalona. Ara novament publicada segons les edicions de* 1616 y 1650 *per R. Miquel y Planes.* Barcelona MCMVIII (XX-89 pàgs.)

Publicada també—sobre la versió de 1650—en el *Novelari Català dels segles XIV*[e] *a XVIII*[e]. (Vol. de la Nova Biblioteca Catalana no aparegut fins l'any 1909.)

Vol. VI. *Faules isòpiques de Aviano, Alfonso, Poggio y altres autors. Text català y gravats reproduits de dues edicions gòtiques del segle XVI*[e] *(Barcelona,* 1550 y 1576*) per R. Miquel y Planas.* Barcelona MCMVIII (XVIII-178 pàgs.)

— NOVA BIBLIOTECA CATALANA.

[I]. *Llibre del sabi y clarissim fabulador Isop, historiat y notat als marges del llibre y ara novament corretgit per R. Miquel y Planas, en vista de les edicions de* 1550 *y* 1576 *y de les posteriorment en català publicades.* Barcelona, MCDVIII (XIV. — 335 pàgs.)

Aquest volum — començament d'una nova colecció deguda al Sr. Miquel y Planas — reprodueix el IV y VI de les *Histories d'altres temps*, però en edició de bibliòfil.

[II]. *La Fiametta de Johan Boccacci.*

La mateixa edició publicada per la *Societat Catalana de Bibliòfils*, de que parlem en altre lloch, ab la portada cambiada.

— *Conquesta per lo serenissim Rey en Jacme de Aragó de la ciutat e regne de Valencia* (24 folis).

Colofó: *Aci fineix la present Historia de la conquesta de Valencia, fragment de la crónica general composta per Jacme I de Aragó, extreta del llibre intitolat* Aureum Opus regalium privilegiorum ciuitatis et regni Ualentie cum historia christianissimi Regis Jacobi ipsius primi conquistatoris *e imprès a* Valencia *per* Diego de Gumiel *en l'any MDXV a XXX del mes de Octubre, novament estampada, en facsimil reduit, el dia primer de Juny de MDCCCCVIII.*

— BIBLIOTECA CLÀSSICA CATALANA.

Crestomatia de la llengua catalana (des del IXe *segle al XIX*[e]*). Recopilada e ordenada per Antoni Bulbena e Tosell. Segon volum: Vers.* — Barcelona 1907 (311 pàgs.).

Aquest volum. gros arreplech de poesia catalana, es publicat seguint el mateix criteri que 'l de prosa. Hi ha alguna poesia apòcrifa y d'altres que no poden figurar en una crestomatia catalana, per la raó d'esser provençals.

— *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana.* Barcelona, Horta, 1908. — 701 pp.

Aquest any ha vist la llum el volum contenint e's treballs del *I Congrès de la Llengua*, que tingué lloch a Barcelona, en octubre de 1906. En ell, a més de les actes oficials de les sessions y dels discursos llegits en l'inauguració, s'hi publiquen tots els temes y comunicacions que varen presentarse al Congrés, agrupats en les tres seccions en que va dividir aquest la seva activitat. Es importantíssima la contribució que als estudis no sols filològichs sino també literaris y històrichs de Catalunya, ha portat la publicació d'aquest volum, y en les respectives cròniques ja s'ha fet menció de lo que més interessa desde 'l punt de vista històrich o jurídich. Els treballs llingüístichs son, naturalment, els més nombrosos y el Dr. B. Schädel ha tractat detingudament dels que ofereixen més interés dialectològich en el *Bulletin de dialectologie romane* (n.º 1), publicat en català en el n.º de decembre de 1908 del Bolletí del *Diccionari de la Llengua Catalana* (vol. IV, pàgina 170).

Entre les més importants comunicacions de la secció literaria, hi figuren les següents que aclareixen algun punt de la historia de nostra literatura: de D. Mateu Obrador y Bennassar, sobre *L'edició original de les obres de Ramón Lull;* de Mr. Amadée Pagès: *Observations sur l'utilité d'une édition critique d'Ausias March pour l'étude de la langue et de l'ortographe catalanes;* de Monsieur R. Foulché-Delbosc: *La Bible en catalan*, en la que enumera els 11 manuscrits que 'ns conserven textes de la Biblia catalana; la de Mr. L. Barrau-Dihigo: *Les manuscrits latins et le texte catalan des «Gesta comitum barchinonensium»*, y la de D. A. Bonilla y San Martín: *Las novelas catalanas de caballerías y Tirant lo Blanch.*

REVISTES

Boletín de la Real Academia de Buenas Letras. Barcelona.—I. Bonsoms: *Introducción á la lectura de unos fragmentos de las traducciones catalanas de la «Fiammetta» y del «Decamerone» de Boccaccio, ambas anónimas y hechas en el siglo XV.* L'autor presenta aquests dos manuscrits inèdits de la seva propietat, fentne la descripció y copiant algun fragment. Segueixen unes útils *Noticias bibliográficas de obras, estudios, memorias, discursos, conferencias, artículos, etc., referentes á la lengua catalana* (Apèndix I) y *Noticias bibliográficas referentes á la literatura catalana* (Apèndix II), prenent per punt de partida la data de la publicació del *Diccionario* den Torres Amat (Barcelona, 1836).

—*Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana.* Ciutat de Mallorca.—Publica com a treballs que creiem de principal interés: *Escorcolls dialectals:* I. *Regions del Segre* [per J. Faus]; II. *Ribera baixa del Cinca* [per E. Texidor]; III. *Pons y sa comarca* [per F. Montanyá]; IV. *Ribera del Sió* [per J. Viladot y Puig].—[A. M.ª Gibert y M. Cases]: *Més noms acabats en «ach».*—De M. A. M.ª Alcover, director del *Bolletí*, son els següents: *La Pronunciació llatina entre catalans* y *Més sobre la pronunciació llatina; El Dr. Milá i Fontanals i la filologia catalana; Bibliografia filológica del Dr. Schädel sobre 'l català* (1905) [1].

—*Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana de Mallorca.*—A. López: *Un manuscrito sobre los franciscanos.*—J. Borrás: *Suprema aspiración de Ramón Lull ó esencia del Lulismo.*—J. Borrás: *A propósito del último libro del Rdo. Sr. D. Salvador Bové.*—P. Martínez Vélez: *La ciencia universal; doctrina de Santo Tomás y R. Lull.*—J. Miralles: *Datos para la historia de la Biblioteca Capitular de Mallorca.*

(1) Traducció de l'article *Katalanische Sprache*, 1905, publicat en el *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der Romanischen Philologie.* Erlangen, 1909 (publicat en 1908), p. 191.

—*Cultura Española*. Madrid.—A. Elías de Molins: *El periodismo en Cataluña* (1808 á 1814).

—*Empori*. Barcelona.—A. Rubió y Lluch: *Comentaris a uns documents sobre la Crònica de Jaume I. La Crònica del Rey en Jaume en el XIV*en *sigle*. (Es un extracte de la revista *Estudis Universitaris Catalans* y completa l'estudi començat a publicar en l'*Empori* l'any 1907).—A. M. Alcover: *El Dr. Milá y Fontanals y la Filología catalana*, article reproduit del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*.—R. Serra y Pagés: *Més sobre 'l «Partinobles» y l'«Amor y Psiquis» en la rondallística catalana*.

—*Estudis Universitaris Catalans*. Barcelona.—J. Rubió y Balaguer: *Nous documents sobre la crònica del rey en Jaume*. Contribució de dos testimonis nous, el Vè y el VIè, que sobre la crònica tenim en el sigle XIV.—Ll. Nicolau y d'Olwer: *Apunts sobre l'influencia italiana en la prosa catalana* (Bernat Metge y F. Alegre) [1].

—*Revista Musical Catalana*. Barcelona.—F. Pedrell, segueix publicant l'important treball sobre *Musics vells de la terra, sigles XVII y XVIII*. [Francesch Valls, Domingo Miquel Bernabé Terradellas, Casellas y Genovart (Jaume), S. Andreu, Fra Felip Andreu, Fra Francesch Andreu, Joseph Perandreu, Anton Soler y Ramos]. — M. Sablayrolles, continúa la relació d'*Un viatge a travers dels manuscrits gregorians espanyols*. — J. R. Carreras y Bulbena: *Idea del que foren musicalment els joglars, trobadors y ministrils en terres de parla provençal y catalana*.

— *Revista de Menorca*. Mahó. — G. Llabrés: *Correspondencia de D. Antonio Ramis y Ramis con D. Joaquín M.ª Bover* (1828-1839).

— *La Ciudad de Dios*. Escorial. P. Blanco: *La apología del Dr. Dimas de Miguel y el catálogo de las obras de Raimundo Lulio del Dr. Arias de Loyola* (*Manuscritos de la Real Biblioteca del Escorial*).

— *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*. Madrid. — F. Gazulla: *El M. R. P. M. Fr. Manuel Mariano Ribera* (1652-1736). *Su vida y sus obras*. — M. Menéndez y Pelayo: *El Doctor D. Manuel Milá y Fontanals* [*Semblanza literaria leída en el Ateneo y en la Universidad de Barcelona* (*mayo de* 1908)] de la que 'ns ocupem en altre lloch de l'ANUARI.

- *Bulletin Hispanique*. Burdeus.--R. Menéndez Pidal: *A propósito de «La Bibliothèque du Marquis de Santillane» por Mario Schiff*. Completa y rectifica en alguns punts l'obra de l'erudit francès. El Sr. M. P. fa esment d'alguns llibres de la famosa biblioteca de Guadalajara que havien sigut de la del rey Martí l'Humà.

—*Revue Hispanique*. Paris.—J. Miret y Sans: *Documents en langue catalane. (Haute vallée du Sègre, XI-XII*e *siècles.)* El Sr. M. y S. que anteriorment havia donat a coneixer les més antigues mostres de llengua catalana [2] ha tingut la sort de trobar més tard un nou text, encara més antich, en un cartulari del capitol de la Seu d'Urgell. Es el jurament pel qual Pere Ramon comte de Pallars se compromet a observar una treva que li ha imposat el bisbe d'Urgell, y correspon al primer terç del s. XIIè. Publica també l'autor altres documents de últims del s. XIè per mes que ja no siguin catalans totalment, sino bilingües.

—*Revue Catalane*. Perpignan.—Venanzio Todesco: *Quelques poésies populaires catalanes à Alghero*. Publica varies cançons en algueres y tres versions dialectals de romanços castellans; el que ell anomena *María Flores de Castilla*, correspon al de *Las dos hermanas* (Milà, *Obras completas*, VIII, p. 214); un altre es el ja conegut d'*Agadeta* del que en Menéndez Pelayo va publicarne una versió, també algueresa, encara que no tan catalanisada. *(Antologia*, X, p. 257.)

—*Romania*. Paris.—B. Schaedel: *La frontière entre le gascon et le catalan*. Observacions sobre 'l dialecte aranès, fet demunt de datos anotats personalment per l'autor.

—*Philologische und Volkskundliche Arbeiten*. Erlangen.—B. Schädel: *Zur Entwicklung des finalen* A *im Ampurdá*. Estudi fonètich fet tenint com a base les *Ordinacions e bans del comtat de Empuries*, publicats per A. Balaguer y Merino en la *Revue des langues romanes*.

(1) Conferencia llegida per l'autor en l'Ateneu Barcelonès, el dia 15 d'abril baix el títol de «Influencia de la literatura italiana en els prosistes catalans del sigle XV».
(2) Vegis ANUARI 1907, p. 510.

TAULES

INDEX ALFABÈTICH

TAULA DE MATERIES

Pàgines

MEMORIES DELS TREBALLS FETS PER L'INSTITUT

SECCIÓ ARQUEOLÒGICA

SECCIÓ HISTÒRICA

SECCIÓ JURÍDICA

Pàgines

SECCIÓ LITERARIA

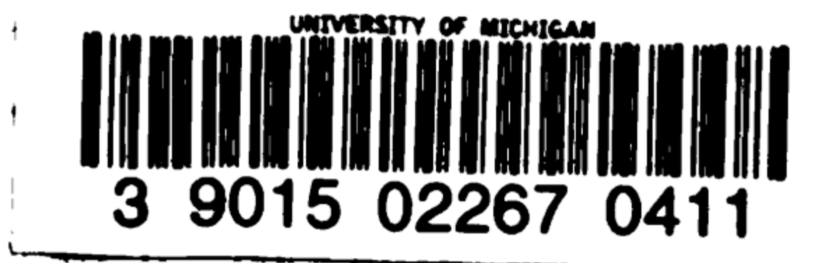
CRÒNICA

LÀMINES

ERRADES

Pàg.	Ratlla	Diu	Ha de dir
53	1	cetilos	estilos
118	34	Saragoça en que	Saragoça (Fig. 12) en que
159	29	guerra	terra
»	31	Artistarca	Aristarca
163	30	socis	focis
168	29	Modestou	Modestow
171	17	Carreu lateral	Cara lateral
181	Última	Ponent	Mig-jorn
182	18	alçat	traçat
183	15	Nort	Ponent
189	22	juntava	pintava
241	22	Cabrer	Cabré
242	15	»	»
243	6 y 22	»	»
244	3, 30 y 37	»	»
245	17	»	»
246	3 y 18	»	»
249	3	Gascó	Gascón
255	1	vas núm. 7	vas núm. 7 bis
»	6	My Kenische	Mykenische
259	1	vas núm. 7	vas núm. 7 bis
367	27	Monstafa-Bey	Moustafa-Bey
368	Penúlt.ª	(1)	(4)
»	»	ύπὸ	ὑπὸ
»	»	Δημήτριου	Δημητρίου
»	»	καί	καὶ
»	»	ἔταιρίας	ἑταιρίας
»	Última	ἔταιρίας	ἑταιρίας
»	»	εν	ἐν
»	»	Αθήναις	Ἀθήναις
369	37	*und*	*and*
372	32	αἰῶνας	αἰῶνας
»	»	τῆς	τῆς
»	33	μετά	μετὰ
»	38	Μετὸχι	Μετόχι
»	42	ἁμαρτὶαν	ἁμαρτίαν
386	Última	Εἰδῆσεις	Εἰδήσεις
»	»	Εὐσταθὶου	Εὐσταθίου
390	32	λὶμνη βοιζείδος	λίμνη Βοιβηΐς

Pàg.	Ratlla	Diu	Ha de dir
394	33	Φθιωτὶς	Φθιῶτις
»	33 y 45	Βορτσὲλας	Βορτσέλας
399	37	ἄνθρωποι	ἄνθρωποι
»	38	Φθιωτίς	Φθιῶτις
407	36	Ὑπὰτης	Ὑπάτης
413	10	Κατιλὰνος	Κατιλάνος
»	12	Κατιλὰνε	Κατιλάνε
»	10	εἶσαι	εἶσαι
424	34	Ὃ	Ὁ
»	42	Ἱστορια	Ἱστορία
»	»	πολεως	πόλεως
425	15	Κὸντος	Κόντος
432	37	Œsterreicchische Geschistsforschung	Œsterreichische Geschichtsforschung
435	44	ou	a
439	44	Nicou	Nicolau
440	1	ilerdensis	ilerdenses
448	21	trinitat	Trinitat
449	36	ab	*ab*
»	44	Patologia	Patrologia
550	23	Hnzey	Heuzey
»	18 y 24	Bazalote	Balazote
551	18	»	»
557	20	exvotos de micenichs	exvotos micenichs
558	15 y 22	Prat de la Riva	Prat de la Riba

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 02267 0411

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

PALAU DE LA DIPUTACIÓ BARCELONA

Publicacions de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Representant a França: H. Champion, 5, Quai Malaquais. París.
Representant a Alemanya: Otto Harrassowitz. Leipzig.

Les Pintures Murals Catalanes. Se publica en fascicles monogràfichs, gran foli, ab ilustracions y làmines soltes en tricromía. — Fascicle I. Pedret . . . . 10 ptes.

Les Monedes Catalanes. Estudi y descripció de les monedes carolingies, comtals, senyorials, reials y locals propries de Catalunya, per Joaquim Botet y Sisó. Obra completa en 3 volums.

Volum I . . . . 10 ptes.
Volum II . . . . 12 ptes.

Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-eval, publicats per A. Rubió y Lluch. Volum I, contenint més de 500 documents . . . . 16 ptes.

L'Arquitectura Romànica a Catalunya, per J. Puig y Cadafalch, A. de Falguera y J. Goday. Volum I. Precedents: l'Arquitectura romana, l'Arquitectura cristiana preromànica. Obra completa en 3 volums. Conté 'l volum I més de 500 gravats y 500 planes . . . . 20 ptes.

Anuaris de l'Institut d'Estudis Catalans. Grans volums de més de 500 planes, profusament ilustrades.

Anuari MCMVII . . . . 30 ptes.
Anuari MCMVIII . . . . 30 ptes.

EN PREMPSA

Les Pintures Murals Catalanes. Fascicle II.
Anuari del Institut d'Estudis Catalans, 1909-1910.
Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-eval, publicats per A. Rubió y Lluch. Volum II.
L'Arquitectura Romànica a Catalunya, per J. Puig y Cadafalch, A. de Falguera y J. Goday. Volum II.
Les Obres d'Auzias March. Edició crítica en vista de tots els manuscrits y totes les edicions, per Amadeu Pagès. Volum
La Biblia Catalana, treta de les antigues versions dels sigles XIV y XV, per R. Foulché-Delbosc. Volum I.

EN PREPARACIÓ

Les Monedes Catalanes, per J. Botet y Sisó. Volum III y últim.
Itinerari del Rey En Jaume el Conqueridor, per J. Miret y Sans.
Crònica dels Comtes de Barcelona y dels Reys d'Aragó, per L. Barrau-Dihigo y J. Massó Torrents.
Els Segells Catalans, per Ferran de Sagarra.